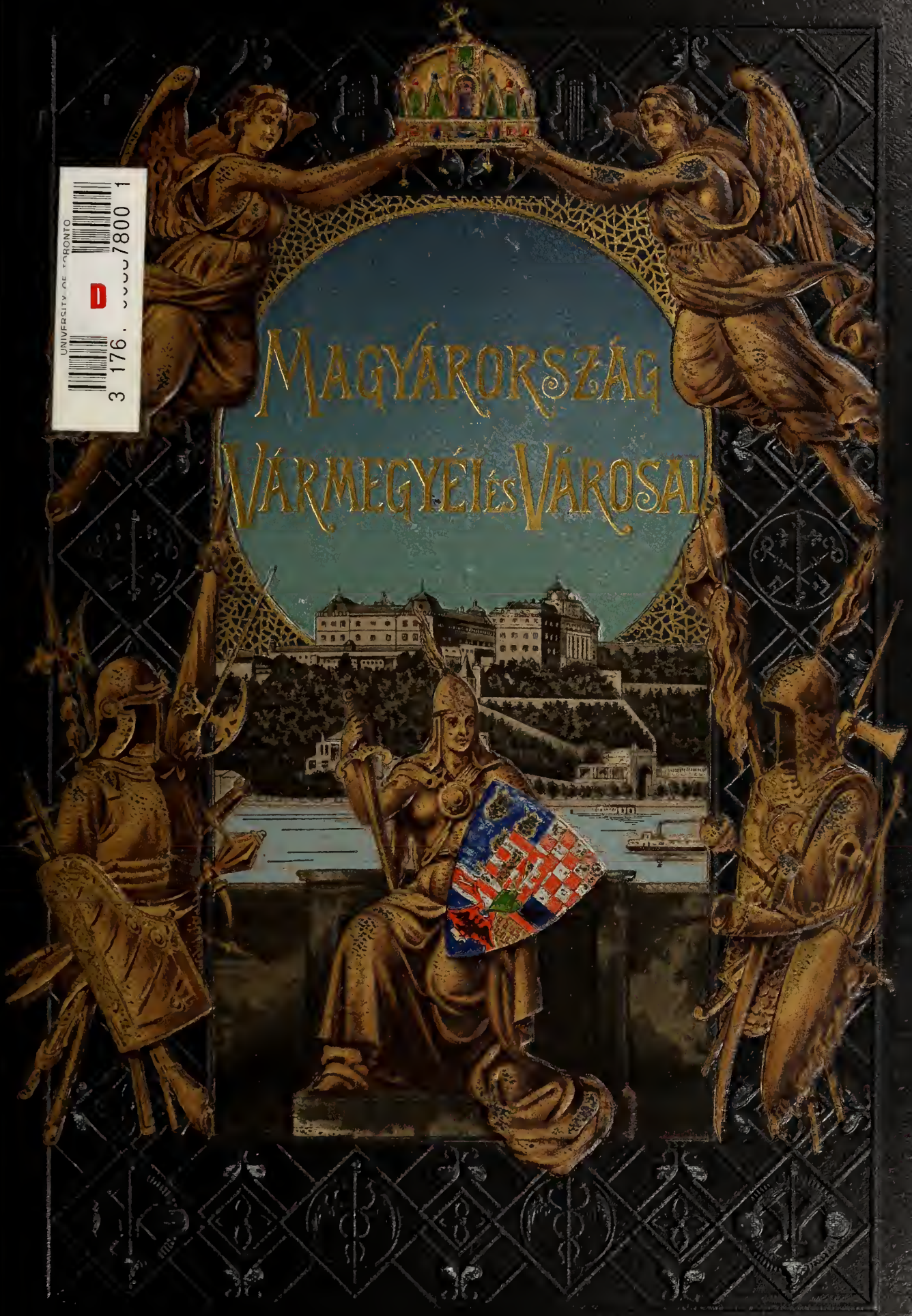

UNIVERSITY OF TORONTO
3 176 . 7800 1

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

Digitized by the Internet Archive
in 2013

<http://archive.org/details/magyarorszgvrmeg03szik>

DB
904
M28
Bot. 3

MAGYARORSZÁG

VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

(MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA)

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS
TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI ÁLLANDÓ MUNKATÁRSAI
BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI, A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA.

SZÁMOS SZÍNES MELLÉKLETTEL, MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL
ÉS SZÖVEG-KÉPPEL.

BARS VÁRMEGYE.

BUDAPEST

APOLLO IRODALMI TÁRSASÁG

BARS VÁRMEGYE

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI ÁLLANDÓ MUNKATÁRSAI
KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS BARS VÁRMEGYE MONOGRAFLA-BIZOTTSÁGÁNAK

FELÜGYELETE ALATT ÍRTÁK

A BARSVÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSOK.

15 MŰMELLÉKLETTEL,

EZEK KÖZÖTT 4 SZÍNNYOMATU KÉP, 3 TÉRKÉP, 8 AUTOTÍPIA, TOVÁBBÁ 370 SZÖVEG-KÉP ÉS
TELJES NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI
SZERKESZTŐSÉGE ÉS KIADÓHIVATALA
BUDAPEST, VII., ALMÁSSY-TÉR 2. SZÁM.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

ÁLLANDÓ MUNKATÁRSAINAK KÖZPONTI BIZOTTSÁGA.

Elnök: **RÁKOSI JENŐ**. Szerkesztő: **dr. BOROVSZKY SAMU**.

T A G O K :

- Dr. Balassa József**
tanár.
- Dr. Balkay Béla**
ügyvéd, író.
- Balogh Pál**
hírlapíró.
- Bánóczy József dr.**
tanár, a m. tud. akadémia tagja.
- Bársony István**
a Kisfaludy-társaság tagja.
- Bayer József**
főgimn. tanár, a m. t. akad. tagja.
- Bedő Albert**
ny. államtitkár, orsz. képvis.,
a m. tud. akadémia tagja.
- Benedek Elek**
a Kisfaludy-társaság tagja
- Berzeviczy Albert**
ny. államtitkár, orsz. képvis.
a Kisfaludy-társaság tagja.
- Dr. Bezerédj Viktor**
belügyminiszteri tanácsos.
- Berecz Antal**
a m. földrajzi társaság főtítkára.
- Dr. Bolemann István**
kir. tanácsos.
- Dr. Borbás Vincze**
kolozsvári egyetemi tanár.
- Borbély Lajos**
a Rimamurány-salgó-tarjáni
vasmű-részvénytársaság vezér-
igazgatója
- Dr. Csapodi István**
író, egyetemi m.-tanár.
- Császár Imre**
orsz. színművészeti akad. tanár.
- Csoma József**
a m. tud. akadémia tagja, a
herald. és geneal. társ. íg. v. tagja.
- Czigler Győző**
műegyetemi r. tanár.
- Dr. Dárday Sándor**
min. tanácsos, a «Jogtudományi
Közlöny» főszerkesztője.
- Demény Károly**
m. kir. posta- és távirdaigazgató.
- Dedek Crescens Lajos**
tudomány-egyetemi könyvtár-őr.
- Dobokay Lajos**
földmiv. miniszteri tanácsos.
- Dr. Entz Géza**
műegyetemi r. tanár, a m. tud.
akadémia tagja.
- Enyedi Lukács**
min. tan., a m. agrár- és jára-
dékbank vezérigazgatója.
- Dr. Erdélyi Pál**
az Erdélyi Múzeum könyvtárának
igazgatója.
- Dr. Falk Miksa**
országgyűlési képviselő,
a «Pester Lloyd» főszerkesztője,
a m. tud. akadémia tagja.
- Dr. Fejérpataky László**
a nemzeti múzeum könyvtárá-
nak igazgató őrje,
a m. tud. akadémia tagja.
- Fritz Péter**
a budapesti keresk. és iparkamara
titkára.
- Gerely József**
szerkesztő.
- Gonda Béla**
keresk. miniszteri tanácsos.
- György Aladár**
az országos statisztikai hivatal
könyvtárnoka.
- Hock János**
plébános, országgyűlési képviselő.
- Rónai Horváth Jenő**
m. kir. honvédeztudós, a m. tud.
akadémia tagja.
- Dr. Hutya Ferencz**
az állatorvosi főiskola igazgatója.
- Dr. Jókai Mór**
főrendiházi tag, a m. tud. akad.
tagja.
- Kada Elek**
író, Keeskemét város polgár-
mestere.
- Dr. Katona Lajos**
a m. tud. akadémia tagja.
- Dr. Kenedi Géza**
szerkesztő.
- Kenessey Kálmán**
vasúti és hajózási főfelügyelő.
- Konkoly Thege Miklós**
orsz. képvis., a központi
meteorológiai intézet igazgatója,
a m. tud. akadémia tagja.
- Kormos Alfréd**
a «Magyar Pénzügy» szerkesztője.
- Kőrösi József**
a fővárosi statisztikai hivatal
igazgatója, a m. tud. akad. tagja.
- Kovács Albert**
ev. ref. theologiai tanár.
- Kovács S. Aladár**
kir. főmérnök.
- Landgraf János**
országos halászati felügyelő.
- Landherr Gyula**
műépítész.
- Dr. Lipcsey Ádám**
lapszerkesztő.
- Lóczy Lajos**
egyetemi ny. r. tanár, a m. tud.
akadémia tagja.
- Dr. Madarász Gyula**
nemzeti múzeumi őr.
- Dr. Nagy Géza**
nemzeti múzeumi őr, a m. tud.
akadémia tagja.
- Németh József**
földmívelésügyi min. titkár.
- Dr. Némethy Károly**
belügyminiszteri tanácsos.
- Dr. Nyáry Sándor**
műegyetemi m. tanár.
- Dr. Ortway Tivadar**
jogakadémiai tanár, a m. tud.
akadémia tagja.
- Óváry Lipót**
orsz. levéltárnok, a m. tud. akad.
tagja.
- Dr. Pasteiner Gyula**
egyetemi ny. r. tanár, a m. tud.
akadémia tagja
- Porzolt Kálmán**
a budapesti népszínház igazgatója.
- Dr. ifj. Reiszig Ede**
a herald. és geneal. társaság
ig. vál. tagja.
- Dr. Rodiczky Jenő**
es. és kir. asztalnok,
földmiv. min. osztálytanácsos.
- Telegdi Roth Lajos**
főbányatanácsos, királyi fő-
geológus.
- Sándor József**
az E. M. K. E. alelnök-főtítkára,
orsz. képviselő.
- Szabó Antal**
belügyminiszteri oszt.-tanácsos.
- Id. Szinnyei József**
a n. múzeumi hírlapkönyvtár őrje,
a m. tud. akadémia tagja.
- Dr. ifj. Szinnyei József**
egyetemi ny. r. tanár,
a m. tud. akadémia tagja.
- Strausz Adolf**
tanár.
- Dr. Szerényi Hugó**
tanár.
- Dr. Thallóczy Lajos**
udvari tanácsos, a m. t. akadémia
tagja.
- Dr. Váradi Antal**
az orsz. színművészeti akadémia
igazgatója.
- Dr. Vécsey Tamás**
egyetemi ny. r. tanár, a m. tud.
akadémia tagja.
- Vende Aladár**
a monografia segédszerkesztője.
- Dr. Visontai Soma**
ügyvéd, orsz. képviselő.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

BARS VÁRMEGYE KÖTETÉNEK MUNKATÁRSAI:

Bakó István

tanár, Besztercebánya.

Baumann Samu

erdőmester, Újbánya.

Báthy László dr.

prépost-plébános, Léva.

Bolemann István dr.

kir. tan., megyei tb. főorvos,
Vihnye.

Dillesz Sándor

földbirtokos, Tild.

Juhász Pál

ev. ref. esperes, Nagysalló.

Kováts Sándor

tanár, Budapest.

Kriško János †

városi levéltárnok, Körmöcbánya.

Moldoványi Béla

kir. mérnök, Aranyosmarót.

Ordódy Lajos

szerkesztő, Budapest.

O'sváth Gyula

író, Budapest.

Raab Károly

ág. h. ev. esperes, Körmöcbánya.

ifj. Reiszig Ede dr.

a herald. és geneal. társaság
igazg. választmányi tagja,
Budapest.

Révay Simon báró

földbirtokos, Tajnasári.

Ruffy Pál dr.

min. tanácsos, Budapest.

Szabó Endre

közgazd. író, Budapest.

A DOLGOZATOKAT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Bars vármegye monografia-bizottsága, — Borovszky Samu dr., — Csoma József, — Gerely József, — György Aladár, — Katona Lajos dr., — Kormos Alfréd, — Kovács Albert, — Kovács S. Aladár, — Lóczy Lajos, — Nagy Géza dr., — Németh József, — Ruffy Pál dr., — id. Szinnyi József.

BARS VÁRMEGYE TÉRKÉPE

- Jelmagyarázat:**
- ☐ SZAB. KIR. VÁROS ☐ Posta-állomás
 - ☐ REVD. TAN. VÁROS ☐ Posta-tel. telephely
 - ☐ Nagyt. község ☐ Vasút-állomás
 - Kis-község ☐ Földművel.
 - ☐ Puszt. ☐ Ásványvíz
 - ☐ Kisz. ☐ Kastély
 - ☐ Alpar. út ☐ Rom
 - ☐ Megyei út ☐ Bány. x
 - ☐ Közlekedési út ☐ Kőút
 - ☐ Megyei határ ☐ Távívvezet. állomás
 - ☐ Városi határ ☐ Erőd
 - ☐ Városi park ☐ 373 Magasságok méterekben

- Közigazgatási beosztás:**
1. Aranyos-maróci járás
 2. Veréblyi járás
 3. Lévai járás
 4. Szt. Kereszti járás
 5. Ózlányi járás
 6. Kőrömsztényi sz. kir. és főbíráváros
 7. Ujbánya sz. kir. és bányaváros
 8. Léva rend. tan. város.

ELŐSZÓ.

A Magyarország Vármegyéi és Városai című országos monografia sorozatában kiadott megyei monografiák között útjára indul a barsi kötet is. Elvonomul abban az ezer év. Annak minden küzdése, minden szenvedése.

Látom a honfoglaló népet. Böngér fia, Bars. mint száguld diadalról diadalra, s harezosok ezreinek dobogó paripája nyomán megreszket a föld.

Fejszecsapás alatt ledül a bükk, az ekevas-szántotta barázdán sárgul a búzakalász, s a föld mélyében tördeli a zöld kőérczet a bányász éke, kalapácsa.

Jő a pap, a tudós, jő az iparos, gazdag terhével a kereskedő.

Aranysüvegű tornyával ékeskedik Körmöcz, a barsi sziklán felérlik a vár, az Őrhegy tövén szent Benedek fiai építenek monostort.

Bars népének sorsa verőfény.

De elborul. Jő a tatár, huszita, török, Ibrahim Mehemed pusztító hada, gyújt és rabol, gyilkolja a népet. A félhold Léva ormán. Hős Koháry István szabljája porba hull.

Utolszor szól a tárogató, utolszor csattog a pántos pallos, Kis-Tapolcsányinak fejedelmi fénye gyorsan tűnik, nyugtalan álmát utolszor aluszsza ott II. Rákóczy Ferencz, a hős fejedelem s azután elbujdosik; vele bujdosik a magyar szabadság.

Legyőzött lesz az ország. A törvény s igazság a vármegyék falai közé temetkezik. Balogh Jánosnak, Platthy Mihálynak buzdító szava kis megyeházunknak boltos terméből messzire hallatszik, végre meghallja a nehéz álmából lassan ébredő ország.

Harsog a kürt, Nagy-Salló síkján a barsi zászlóalj rohan szuronyszegzetten fényes diadalra.

Aztán megint elsötétül minden. A szabadság napja tetőfokáról hullott az éjszakába. A gyilkos csöndben csak a lánccsörren, csak néha hangzik fojtott zokogás.

Egy szabad nemzet nyugszik vérében a ravatalon. De ez a nemzet él!

Új nap támad az égen, s a vármegyék küldötte földből alkotott halmon Szent István koronája régi fényében ragyog.

Ébrednek a holtak.

Megindul az új honfoglalás.

Mindenütt sűrű rajokban nyüzsög, fárad a nép.

Künn a mezőn a földműves szorgalmával megkétszerezi a föld erejét.
termő két völgyünk síkján kanyarodva kígyózik a vasút, a Garam ezüst
fodrán rakodottan siklik a tutaj.

Az ég kékjébe lövelli barna füstfelhőit a gyár.

Városaink tágas terein népes piacza van az iparnak, csarnoka van a
tudományuk, otthona a szenvedőnek.

A várnegyeház ódon falai között egy gondolat az, a mi buzdit: boldoggá
tenni a népet.

Ott, hol a fejedelmi kastély kúpján megtörik a verőfény, nagy tettekért
hevülve ott révedez a királyi sarj, hozzásimul és szövi az élet édes álmát
Nagyasszonyunknak bájos unokája.

Istenünk díszes templomaiban száll a fohász az oltár körül.

Mindenütt a munkának édes áldása, gyümölcse.

Átalakul minden. Buzdul a bizalom az ősi erényben, szentelt a hit egy
boldogabb jövőben.

Induljon a könyv!

Budapest, 1903. Boldogasszony havában.

Ruffy Pál.

GARAMMENTI RÉSZLET ZSELIZNÉL.

BARS VÁRMEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI.

Avármegye természeti viszonyainak teljes és minden tekintetben tájékoztató képét adni, ez idő szerint, lehetetlen. Az ismeretes hegy- és vízrajzon kívül a meteorologia van csak úgy-ahogy feldolgozva, míg a vármegye geológiájával, faunájával és flórájával szakembereink annyira szórványosan foglalkoztak, hogy a szétszórta itt-ott megjelent közlemények és tanulmányok távolról sem adják a vármegye természeti viszonyainak teljes és kimerítő anyagát. A Bars vármegyére vonatkozólag eddig megjelent ily szakmunkák közül kitűnnek Teschler György körmöczi tanárnak Körmöczbánya vidékéről írt terjedelmes és alapos munkája és Ruffy Pál országgyűlési képviselőnek „Bars vármegye Gazdasági Leirása“ című kitűnő tanulmányának ide vonatkozó része.

A szomszédos Hont-, Nyitra- és Esztergom vármegyék már e tekintetben gazdagabb szakirodalommal rendelkeznek, mert a vármegyék természeti viszonyainak különösen egyik-másik ága elég alaposan van feldolgozva, a mi nagy előny és segítség annak, a ki a természeti viszonyok valamely más ágának a tanulmányozásával foglalkozik. Bars vármegye sem geologiailag, sem faunája és flórája tekintetében nincs felkutatva és még évek hosszú sora fog elmúlni, míg e vármegye természeti viszonyairól minden tekintetben alapos és kimerítő ismertetés lesz közreboicsátható. A szórványos kutatások eredményéről, a szomszédos vármegyék, illetőleg a határos vidékek esetleg ismeretes természeti viszonyairól tovább következtetni és még ki nem kutatott részeket leírni, ellenkezik a megbízhatóság és alaposág összes feltételeivel. Bars vármegye természeti viszonyainak bővebb, részletesebb és kimerítőbb méltatása tehát még hosszú évek szorgalmas munkájának és a messze jövőnek a dolga. A mi feladatunk most csak az marad, hogy e munka keretével és terjedelmével összeegyeztetve, azt ismer-tessük, a mit alaposan és lelkiismeretesen ismertetni tudunk.

A törzsében keskeny, északnak két irányban szétágazó vármegye területe 2723 □ km.

Közigazgatási határai keleten Zólyom- és Hont-, nyugaton Nyitra-, délen Esztergom- és Komárom-, északon Nyitra- és Turócz vármegyék.

Természetes határai: keleten a *Szikinceze patak* és a *selmeczi hegycsoport*, nyugaton a *Zsitva* folyó és a *Tribecs* hegység; északon a nagy *Fátra*-csoport; délről nincs természetes határa és nyitva áll egészen a Dunáig.

A vármegye — földterületének alakulatai alapján — három vidékre osztható, ú. m.:

1. a Garam-áradvány lerakódása által gazdagon termő rónává alakított *barsi alföldre*,

2. a Tribecs, az újbányai és selmeczi hegyek ellapuló földhullámaiból alakult *délnyugati dombvidékre* és

3. a nagy Fátra heglánczatához tartozó *északi hegyvidékre*.

A vármegye területének túlnyomó részét elfoglaló, a Garam és a Nyitra folyók között emelkedő hegységeket a Kárpátok nagy Fátra lánczatához szá-

A MALOMKŐ PORPHIR-BÁNYA A „HIMMELREICH“-ON ÚJBÁNYÁN.

mítjuk, melynek hegytömegei közül ebben a vármegyében ágaznak el 1. a Tribecs-, 2. a Madaras-, 3. a körmöczbányai, 4. az újbányai és 5. a selmeczibányai hegycsoportok.

A Tribecs.

A *Tribecs* a Nyitra és a Zsitva folyók között terjed el, Pálosnagymező északi oldalán Radócz és Felfalu községeken át az Oszlányba vezető völgyekig. Főgerinczét több völgyelés fodrozza. Legnevezetesebb hágója az aranyosmarót—kistapolcsány—szkiezó—ugróczy törvényhatósági út, mely a legszebb hegyi utak egyike. Legmagasabb pontja 496 m. E hegységnek váza a gránit és a kvarcz. Oszlányuál ueakomi mész és dolomit mutatkozik. Brogyánál ős emlősök maradványaival találkozunk. Győrödnél — Verebély és Léva között — trachit jelentkezik s ez a madarasi, körmöczy, újbányai és selmeczi hegycsoportoknak a főtömege. Újbányán malomkő porfirt is találunk. A körmöczbányai és a selmeczvidéki nemes érczek leginkább zöld kőben fordulnak elő, de nem ritkák a szienitben és a gneiszban sem. A karvalyi medencében tajtkő, tuff, a Dallos melletti Zuza hegyen mező-áزالag pánczélobból álló súroló pala és földopál fordul elő. A lutillai völgyben kvarcz-telepet, a handlovai völgyben és Nemeskosztolányban barnaszén-telepet találunk.

A Madaras-csoport.

A *Madaras-csoport* barsi része Pálosnagymezőtől az északra eső Fehérkőig terjed. Nevezetesebb kúpjai a Rusberg, Vapenó, Rubanó. A vármegye legmagasabb kúpjai az 1346 m. magas Madaras, a Foglyászhegy és Fehérkő.

A Madaras csoport szélesen elterjedő zord hegység, melynek csak a szélein húzódnak meg községek.

A *körmöczbányai*, nemes érczekben és egyéb ásványokban gazdag trachit-hegységnek csak nyugati lejtői érnek a megye legészakibb részébe. Főbb csúcsai a határon emelkedő Szuchahora (1227 m.), Goldbrunn-Lehota, a melyeket dús erdőség borít. Ez a hegycsoport a körmöczi völgy két oldalán terjed egyfelől a Garamig, másfelől a handlovai és szentkereszti medenczéig. E medenczék a már megnevezett Madaras hegységtől választják el, melynek meredek lejtői a Nyitra és Garam völgyébe ereszkednek alá, míg délen a nagymezői hágó által a Zsitva és Garam közt elterülő, jóval alacsonyabb (Nagy-Inovecz 901 m.) szintén trachitből álló újbányai hegycsoporttal függ össze. A hegységet a magyar államvasutak budapest—ruttkai vonala szeli

A körmöcz-
bányai trachit-
hegység.

KILÁTÁS A „HIMMELREICH“-RÓL ÚJBÁNYÁN.

át. Nevezetesebb kúpjai a Kecskehát, mely a Nyitra és Garam folyók vízválasztója, továbbá a Szkalka, a melyen keresztül a Körmöcz- és Besztercebánya közötti út vezet. Ehhez Aranyosmarót és Szentbenedek vidékétől kezdve dél felé csak alacsonyabb (250—349 m.) dombvidék csatlakozik, mely túlnyomóan földművelés alá van vetve, míg a többi hegységeket nagyobbára sűrű erdők borítják. A magasabbakon hegyi legelők és kaszálók is vannak. A Garam mély, de keskeny völgyét keleten a magyar Érczhegység nyugati ereszkedője szegélyezi, melynek végső nyúlványai Léva táján vesznek el, a Garam völgyén odáig széles (10 km.) sávban felnyúló rónán.

Az *újbányai hegycsoport* a Zsitva és a Garam között a Tribeestől keletre, a Madarastól délre terül el. Dél felé mind alacsonyabbá lesz, majd dombok fensíkká törpül, kisebb-nagyobb hegyhátaikat alkot, lerakódásokat, dombokat képez, míg a Dunát el nem éri. Északon a nagy Fátrához tartozó, ennek újbányai csoportjától éppen a Zsitva és Hluboka által elválasztott Tribees csoportja rekeszti be, melynek gerineze Nyitra vármegye határát jelöli, a nagymezői hágó pedig a Ptácsnikkal fűzi össze. E hegycsoportnak nevezetesebb kúpjai Újbányán a Himmelreich (730 m.), a Kálvária, a Kereszthegy, a Nyereghegy. Aranyosmaróttól északkeletre, Ebedecz vidékén a Zsitvavölgy egyik mellékárka barnaszén-teleppel van megáldva.

Az újbányai
hegycsoport.

A „STURCZ“ KÖRMÖCZBÁNYÁNÁL.

A selmecz-
bányai hegy-
csoport.

Az Osztrovszki és Vepor hegylánczolatához tartozik a *selmeczbányai hegy-csoport*, mely a Garam baloldalát foglalja el. G.-Szőlős, Csejkő és Solymosig terjedő hármass kiágazásával magasabb hegységet, azon alul a határon, különösen Léva vidékén, a hatalmas agyaglerakodást képező csudai dombig dombhátakat alkot, melyek közül említésre méltóbbak a lévai és a siklói hegy. A Dombhát hegyeken, Garamszentbenedeknél, a szőlőtermelés megszűnik s a hegyeket erdőség borítja el. E hegycsoport völgyteknőjéből sugárként kiágazó völgyek közül nevezetesek a határt jelző közelmiki völgy, a Saskóvár romjait uraló saskói völgy, a szklenói, vihnyei és alsóhátori völgy. A gyönyörű völgyeket elválasztó hegyhátaknak nevezetesebbje a 411 m. geletneki hegy, kitűnő malomporfirral s a 619 m. Pusztavár.

Trachit.

Bars vármegye területének túlnyomó részét elfoglaló hegyes felének északfelőli jó része trachit. Ez a kőzet a legnevezetesebb. A nagy Fátra déli nyúlványa a vármegye északi részén feleleli Körmöcz vidékét, a madarasi, az újbányai hegységet és Szentbenedekig összefüggő s alászálló lánczot alkot. Innen délfelé már csak szórványosan bukik fel egy-egy kisebb dombja, így Mohi, Csiffár tájékán. A vármegye keleti részén a körmöczvidéki hegység délről összefügg a Magyar Érczhegységgel, vagyis a selmeczi trachit-lánczozal, mely dél felé fokról-fokra alacsonyodik, megszakítás nélkül Garam-Szőlősig terjed, de egyes dombja még azon alul is felüti fejét, például Léván is. Ez a geologiai harmadkorban előtört vulkanikus kőzet, számos eruptív ciklusba sorozható, ehhez képest sokféle a faj változata is. Legérdekesebb a körmöczvidéki pyroxen andesit, melyben ősidő óta aranyat bányásznak és a szklenó-, geletnek-, ókörmöcske és újbányavidéki évszázadok óta jó malomköveket szolgáltatató chylit. A trachittuffa több helyütt, így Garamszőlősön és Dallos mellett kitűnő építkezési kőben válik ki. Ugyane korszakbeli kőzetek során felemlítendő még a bazalt, különösen Karvaly, Bartos, Garamszentkereszt, Magosmart és Berzence mellett; a vihnyei numulit mész, továbbá a barnaszén, mely számos ponton fordul elő, de rendszeresen csak egy helyen bányászszaak. A trachit elmálásából származik az agyagtalaj;

nevezetesebb megjelenése fehér változatban Körnöczbányán, Svábfalun, Ujbányán; sárganyirok mutatkozik Zsarnóczán, Geletneken, Garamréven. Tiszta sárgaföld — lösz, geologiailag egyike a legifjabb (IV.) korszak képződményeinek — a vármegye déli részét, továbbá a Garam felső folyását, a Zsitva és Nyitra stb. folyókmenti kisebb lapályt felölelő síkság.

Az uralkodó kőzetek, a trachiton és sárgaföldön kívül található a gnaisz, mely Szkiezó közelében Nagymezőig terjed és ugyanilyen az átmérője nyugati és keleti irányban is. Ezt a kőzetet apró csillámairól, melyet részben chlorit helyettesít, sok helyütt sötét csillámpalának látszó, de másutt öregszemű szögletes kvarcz zárja be. Konglomerátját találják Dóczifürésze vidékén. Evtizedekkel ezelőtt ezen a vidéken a nagy mennyiségben előforduló ólmot,

ezüstöt és vasérczet szorgalmasan bányászták. Szkiezótól a fenyőkosztolányi liaszkori márgáig elnyúló ősgyagpala a gnaisznak délnyugaton a tőszomszédja. A Tribecs hegylánczat a vármegye egyetlen nagyobb, de hatalmas gránittömege alkotja; Szkiezótól délnyugatra fekszik, nyugati felével Nyitrának lejt. Finom szövetű, váltakozva öregszemű, kitünően idomítható. Radóctól délkeletre a werfeni pala és andesit közé ékelve, összefüggő nagyobb mészkő tömeget találunk. Elszigetelt kisebb tömeg a werfeni pala középpontjában fordul elő, így Keresztúr mellett is, valamint Nagymezőtől Dóczifürészig, sőt azontúl is kelet felé, délen pedig Fenyőkosztolányig hatalmas háromszöget alkot. Dolomitos mészkő és tiszta dolomit (triász kori) nagyobb terjedelmű szalagként vonul el Kisugróctól Kiskolosig, Osztrivrehig, szélesen terül el Oszlány vidékén, Felfalu és Nagyugróctól keletnek Nagymezőig. Homokos a dolomit Fenyőkosztolányon. Marga (keuper, triász kori) található Radócz és Dóczifürésze között. Jegeces, tömött, édesvízi mész Oszlány közelében, a Nyitra jobb partján Kiskeresnyén és Simony mellett található, melyet Nagykeresnyén felül északon eocen conglomerat homok határol.

Az Osztrivrch, Szuha, Vecserova hegy, a vármegye nyugati része éles, hegyes, szemcsés homokkőből, kvarcitból (II. kor. palaeozoi, Dias) alakult és geologiailag újabb kori testvére a limnoquarazitnak, az édesvízi kvarcznak, mely hatalmas sziklákat alkot Ó-Körnöcske, Lutilla, Kaproncza és Geletnek vidékén a hajdani gázforrások üledékeképen.

A vármegye folyóhálózata a hegyek konfigurációjával szorosan összefügg. Főfolyója a Garam, a mely a vármegyét hosszában szeli át. Gömörvármegyében, az alacsony Tátra hegylánczatához számító 1943 m. magas Királyhegy délkeleti lábából ered a tengerszint felett 950 m. magasságban. Zólyom és Bars vármegyéken átvezető útja 280 kilométernyi, Bars vármegye területére Garam-Berzenczénél lép. Délnyugati útján a selmeczi és körnöczi hegyek által alkotott krátert áttörve, Tolnánál jut a hegygyűrű belsejébe. Megkerüli Saskó vár romját s Garamszentkereszt és Geletnek érintése után a Susol völgyet szeli át. A hegygyűrűt Szénás községnél hagyja el s a selmeczi és újbányai hegyek között érintve a revistyei várhegyet, majd Ujbányának Gupnya nevű kúpját, a garamszentbenedeki sziklán túl Tol-

A „MENALSTEIN“ KÖRMÖCZBÁNYÁNÁL.

Gnaisz.

Gránit.

Mészkő.

Édesvízi
kvarcz.

Folyóhálózat.
A Garam.

A „KÖTENGER” VÍHNYÉNÉL.

mács mellett a „Tótkapú” nevű sziklatömböt áttöri, Csata alatt elhagyja Bars vármegyét s Hont és Esztergom vármegyék érintésével

Esztergommal szemben, 104 m. magasságban a Dunába ömlik. E közben a barsi alföldre való érkezésétől a Dunába folyásáig a lapályvizek természete szerint kanyarog, iszapol és rombol. A Garam vízgyűjtő területe 5439 km² kiterjedésű. A vízgyűjtő terület geológiai alkotása igen változatos.

Barsmegyei részének középső szakaszát jellegzi a trachit, alsó részét a dilluviális lösz.

Zólyomi részét a triásmész, gömörmegeyi részét a gnaisz. Uralkodó kőzete azonban a trachit, bár az elősoroltakon kívül van még palás és márgás homokkő, agyag, mészmárga és gránit is.

A Garam vidékén dús erdőségek virulnak, kivéve Esztergommegye dunáninneni felét, Hont és Bars vármegye déli részét. Forrásától Besztercebányaig legtöbbszörre fenyvesek terülnek el. A Besztercebánya és Szentbenedek közé eső környékét vegyeserdők borítják. A forrás vidékén a területből 80% rész erdőség. Zólyom vármegyének egész területén 56%, Barsban 36%.

A Garam folyó völgyhossz-szelvényének az alábbi táblázat szerinti képe van:

Távolság folyó-kilométerekben a torkolattól	Hely- és helységnevek	Völgykották az Adria felett méterekben	Kilométerenkénti esés méterekben
0·0	Torkolat a Dunába	104	—
29·4	Csata	123	0·65
111·5	Zsarnócza	208	1·04
163·4	Zólyom	292	1·59
197·0	Zólyomlipese	372	2·38
231·6	Breznóbánya	493	3·50
256·0	Závadka	608	4·72
274·0	Vöröskő	790	10·10
280·0	Forrás	950	26·70

A Garamon állami kezelésben elhelyezett mérecek száma 4. E mérecek adatait az alábbi táblázat mutatja.

Vízmezeje állomás	maximális	legtartósabb	minimális	Az észlelési időtartama
	v í z á l l á s ‰ - b e n			
Csata	399	50	26	1891—1899
Zsarnócza	250	55	20	1892—1899
Zólyomlipese	136	65	44	1900
Breznóbánya	150	45	20	1900

A vízállás legtartósabb — időszak szerint — augusztus, szeptember, október és november hónapokban.

A vízjáték Breznóbányánál 121 ‰, Zsarnóczánál 230 ‰, Csatánál 364 ‰, Zólyomlipcsénél 92 ‰.

A Garam víztömeg-mérési eredménye ez:

A víztömeg mérőhelye	Kelet 1899	Másodpercenként lefolyó vízmennyiség m ³	Vízállás a mérés idejében
Csata	VIII. 15	26·8	70 ‰ a vízmezeje 0 pontja felett
"	XI. 4	19·5	62 " " " " " "
Zsarnócza	VIII. 14	27·5	72 " " " " " "
"	XI. 2	25·6	55 " " " " " "
Zólyom	VIII. 13	28·2	54 " " " " " "
"	X. 31	18·4	46 " " " " " "
Breznóbánya	VIII. 11	7·0	48 " " " " " "
"	X. 28	4·6	43 " " " " " "
Závadka	VIII. 10	4·3	70 " " lobbparti szelvény karó teteje alatt
"	X. 27	2·9	78 " " " " " "
Zólyomlipese	VIII. 13	21·7	76 " " vízmezeje 0 pontja felett
"	IX. 1	12·0	60 " " " " " "

Az ipari értékesítés céljából előállítható vizierők nagysága a legalacsonyabb vízállások idején a következő:

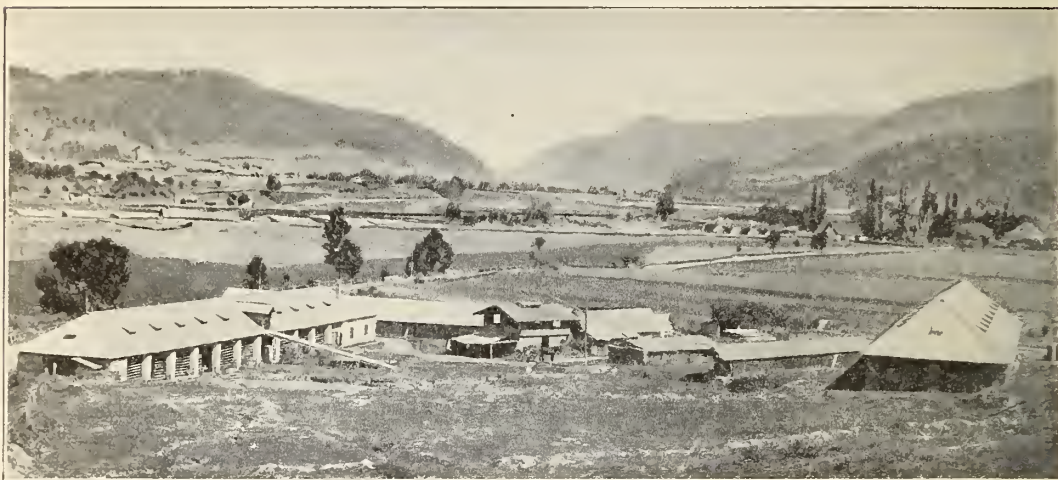
Esés m/km.	Távolság folyó km-ben a torkolattól	Hely- és helységnevek	A legalacsonyabb	A legtartósabb	A legalacsonyabb	A legtartósabb
			vízállásoknak megfelelő vízmennyiség m ³ ·1 c.		vízállások alkalmával nyerhető elméleti vizierők lóerőben másodpercenként és kilométerenként	
—	0	Torkolat	—	—	—	—
0·65	29·4	Csata	16·0	27·0	139	234
1·04	111·5	Zsarnócza	18·5	26·0	256	360
1·59	163·4	Zólyom	12·5	21·5	265	455
2·38	197·0	Zólyomlipese	8·0	14·5	254	460
3·50	231·6	Breznóbánya	2·5	4·0	116	187
4·72	256·0	Závadka	1·5	2·5	94	157
10·10	280·0	Forrás	—	—	—	—

A hegységek magassága, melyek két oldalról a Garam folyásának felső két harmadát határolják, 600—2000 m. között váltakozik. A Garam tutajozásra alkalmas. Mellékvizei az Erezhegység hatalmas tömegéből eredő Szekinceze, az ezzel egyesülő Percz patak és a Lutilla, mindakettő bő vízü ugyan, de rövid folyású.

A Zsitva.

A Zsitva, a Garammal egyközűleg halad, oly közel ahhoz, hogy a kettő közötti távolság 10—20 km. között váltakozik. Vízyűjtő területe 1218 km²-nyi. A terület geológiai alkatrésze diluviumi lösz; az azt övező magasabb hegyekben kis mértékben mész, gránit és trachit. A Zsitvának csak a forrása körüli vidékén vannak tölgy és bükk erdőségek. Azon alól itt-ott látható csak kisebb területű erdőség. Az összes erdőség területi aránya Zsitva vidékén valami 20 %.

A Zsitva Verebély és Aranyosmarót között nagyobb esésű. Malonya és Aranyosmarót között 4·30 m., Verebély és Malonya között 1·90, Verebély és a torkolat között már csak 0·50—1·00 m. között változó az esése.

A GARAMVÖLGYE ZSARNÓCZÁNÁL.

Víztömegmérés a Zsitván még csak Verebély körül történt. Eredményét az alábbi táblázat tünteti fel.

Távolság folyókilométerben a torkolattól	H e l y s é g n é v	Vízierő elméleti lóerőkben kifejezve másodpercenként és 1 kilométerenként
42	Gyorok	.
53	Verebély	3·3
63	Malonya	8·6

A Zsitva mellékvizei a Tribecs hegységéből eredő Dervenceze, Sztránya és Hluboka.

A Nyitra.
A Turcsék.
Hőmérsékleti
viszonyok.

A Nyitra a vármegye oszlányi járásán folyik végig. A Körmöcz tájékán eredő Turcsék patak a Turóczba szakad s ezzel együtt a Vágba ömlik.

A vármegye hőmérsékleti viszonyai szorosan összefüggnek a vármegye domborzati viszonyaival. Az északi hegyes vidéken az évi középhőmérséklet leszáll 8 C. fokra, míg délen, a lapályos helyen felmegy 9·5 C. fokra, tehát eléri a kis magyar Alföld évi izotermáját. Két helyről van a vármegyéből hosszabb hőmérsékleti megfigyelésünk, nevezetesen Körmöczbányáról és Léváról. E két hely középhőmérséklete az egyes hónapokban s az évben a következő:

	Jan.	Febr.	Márcz.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.	Év
Léva	2·4	0·8	4·3	10·7	15·2	18·9	21·0	20·1	16·2	10·4	4·2	1·7	9·7
Körmöczbánya	2·5	1·2	2·5	8·1	13·0	16·7	18·6	17·8	14·0	8·9	2·9	1·5	8·1

A két hely hőmérsékletét egymással összehasonlítva, azt találjuk, hogy az az év két leghidegebb hónapjában, deczemberben és januárban csaknem egyenlő, jóllehet Kőrmöczbánya közel 400 méterrel fekszik magasabban, mint Léva. Kifejezést nyer e feltűnő jelenség még abban is, hogy Léván jóval lejjebb száll a hőmérséklet mint Kőrmöczbányán, így pl 1871—1880-ig a legalacsonyabb hőmérséklet Léván 25·6 C° volt, míg Kőrmöczbányán ugyanazon időben csak 19·0 fokra szállt le a hőmérő. Nyáron — a két hely magasságának megfelelően — Léván melegebb lévén, a hőmérséklet ingadozása a megye déli részén nagyobb mint az északon. Számokban kifejezve, a hőmérséklet abszolút ingadozása Léván 62·0 C°, Kőrmöczön 54·1 C°.

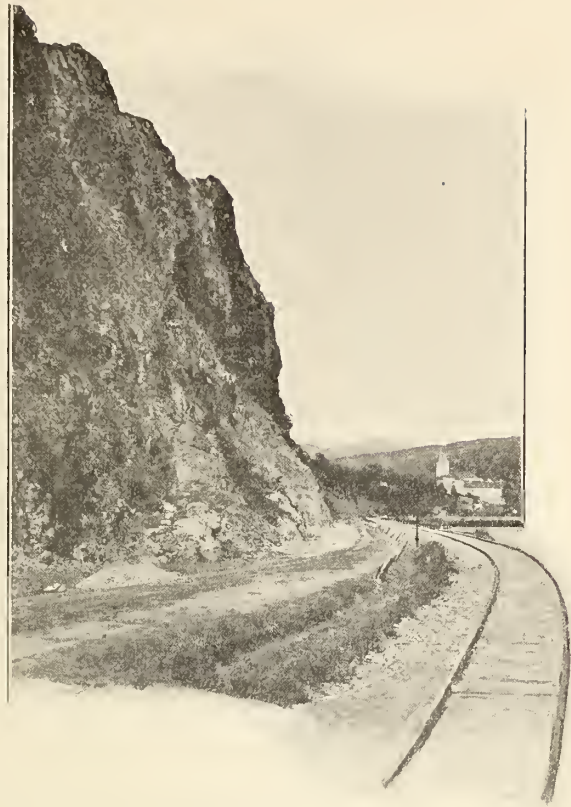
E feltűnő jelenség okát valószínűleg Kőrmöczbánya védetebb fekvésében kell keresnünk. Hasonlók a hőmérsékleti viszonyok Selmezbányán is.

A *felhőzeti viszonyok* Hegyfoky szerint a következők: Legborultabb hónap a december, legderültebb az augusztus, utána a július, csaknem egyformán borult a márczius, az április, a május és június. Általában véve Bars vármegye az ország borultabb vidékeihez tartozik.

A mi a *szeleviszonyokat* illeti, Hegyfoky szerint a vármegye északi hegyesebb vidékén az északi, a vármegye déli részén pedig a nyugati szél az uralkodó.

Bars vármegye *csapadék eloszlásának* részletes képét, az aránylag eseményes számú észlelő állomások miatt, ez idő szerint még nem lehet leírni. Általánosságban a 25 évi átlagok alapján annyit állapíthatunk meg, hogy a vármegye délkeleti részében az évi átlagos csapadékmennyiség 500—600 (Léva 557) milliméter, az északi hegyes vidéken 900—1000 (Kőrmöczbánya 915) milliméter, a völgyekben pedig 600 és 800 milliméter között váltakozik (Aranyosmarót 646, Geletnek 734, Zsarnócza 772 milliméter).

Az évszakonkénti eloszlás a vármegyében sehol sem egyenlő; legtöbb a csapadék nyáron és legkevesebb télen; e két évszak csapadékmennyisége oly viszonyban áll egymáshoz, mint kettő az egyhez, azaz nyáron kétszer annyi a csapadék, mint télen. Őszszel aránylag csak kevéssel esik több, mint tavasszal. Ez különben kitűnik a következő táblázatból is.

A NAGY SZIKLA SZENTBENEDEK ELŐTT.

Felhőzeti viszonyok.

Szeleviszonyok.

A csapadék.

Á l l o m á s	Tél	Tavas	Nyár	Ősz	Év
Aranyosmarót	108 $\frac{m}{m}$ 16·7 0/0	163 $\frac{m}{m}$ 25·3 0/0	210 $\frac{m}{m}$ 32·5 0/0	165 $\frac{m}{m}$ 25·5 0/0	646 $\frac{m}{m}$
Geletnek	127 $\frac{m}{m}$ 17·3 0/0	178 $\frac{m}{m}$ 24·3 0/0	210 $\frac{m}{m}$ 28·5 0/0	219 $\frac{m}{m}$ 29·9 0/0	734 „
Kőrmöczbánya	191 $\frac{m}{m}$ 20·9 0/0	227 $\frac{m}{m}$ 24·8 0/0	259 $\frac{m}{m}$ 28·4 0/0	238 $\frac{m}{m}$ 26·0 0/0	915 „
Léva	99 $\frac{m}{m}$ 17·8 0/0	138 $\frac{m}{m}$ 24·8 0/0	179 $\frac{m}{m}$ 32·1 0/0	141 $\frac{m}{m}$ 25·3 0/0	557 „
Zsarnócza	165 $\frac{m}{m}$ 21·4 0/0	190 $\frac{m}{m}$ 24·6 0/0	207 $\frac{m}{m}$ 26·8 0/0	210 $\frac{m}{m}$ 27·2 0/0	772 „

Megjegyezzük, hogy minden évszak három hónap esapadékát jelenti, t. i. a tél a december, január és február összegét stb.; az állomásokhoz írt felső szám az abszolút esapadékmennyiséget (milliméterekben) jelenti, az alsó szám pedig ennek százalékát, az évi esapadékmennyiséghez viszonyítva. Egy milliméter esapadékmennyiség alatt értjük egy négyzetméter felületén eloszlott egy liter vízmennyiségnek a magasságát.

Hogy a esapadékmennyiség havonkénti eloszlásáról, azaz a esapadék eloszló menetéről némi tájékozást nyerjünk, egybeállítottuk két állomás havi átlagait, illetve ezek százalékait az évi mennyiséghez viszonyítva. E szerint:

	Jan.	Febr.	Márcz.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.	
Geletnek	44	33	46	58	74	70	78	62	74	83	62	50	$\frac{mm}{\%}$
	65.9	4.5	6.3	7.9	10.1	9.5	10.6	8.4	10.1	11.3	8.5	6.9	%
Körmöczbánya	60	56	73	63	91	93	85	81	75	96	67	75	$\frac{mm}{\%}$
	6.6	6.1	8.0	6.9	9.9	10.2	9.3	8.9	8.2	10.4	7.4	8.2	%

Ha ezeket az adatokat a vármegyével szomszédos állomásokon végzett észlelések átlagaival egybevetjük, azt találjuk, hogy Bars vármegye hegyes vidékein *októberben* van az *első* vagy *fő* és *júniusban* a *másod-* vagy *mellékmaximum*, ellenben a *síkságon júniusban* van a *fő* és októberben a *mellékmaximum*; a esapadék *minimuma* pedig az egész megyében *februárban* szokott fellépni.

A vármegye legnagyobb részén a főmaximum októberben van, a nyári esapadék mégis jóval több, mint az őszi; ennek oka az, hogy a júliusi és augusztusi esapadékmennyiség jóval több, mint a szeptemberi és novemberi.

Ha megszámláljuk a napokat, a melyeken mérhető esapadék esett, akkor általános képet nyerhetünk a esapadék *gyakoriságáról*. Jó lesz itt megjegyezni, hogy mi csak azokat a napokat tekintjük esapadékos napoknak, a melyeken legalább is 0.5 mm. esapadékot mértek, vagyis a harmatból, zuzmarából, ködből stb. származó esapadékot nem vesszük számítás alá. Így Körmöczbányán egy évben átlag 123 napon mérnek esapadékot. Ez a szám évszakra-ként következően oszlik meg:

Téli	Tavaszzsal	Nyáron	Őszszel
28	32	34	29

esapadékos nap. Leggyakoribb tehát a esapadék nyáron, azután tavaszzsal és ritkább télen, majd őszszel.

Ha a esapadékos napok számát és a esapadék-mennyiséget egymásra vonatkoztatjuk, átlagos képet nyerünk az egy 24 óra alatt esett esapadék-mennyiségről, azaz a esapadék *intenzitásáról*. *Legintenzívebb a esapadék őszszel* és legkevesebb esik egy nap alatt télen, vagyis az őszi esapadék bőséges, a téli szegényes; ellenben tavaszzsal meg nyáron a esapadék intenzitása egymástól nem mutat lényeges eltérést.

A *zivatarokat* illetőleg régebbi időkből csupán *Léváról* vannak megbízható adataink, melyek szerint a zivataros napok száma:

1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	Évi átlag
19	23	20	19	25	19	12	16	20	41	23	21.5

ezenfelül a 90-es évek elejéről *Körmöczbányáról*, a hol ugyancsak a zivataros napok száma az évben:

1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	Évi átlag
20	27	23	19	14	22	20	20.07

Ezen adatok szerint a nevezett helyeken és a nevezett időközben évenként átlag 21 napon szokott zivatar (mennydörgés, villámlás) előfordulni.

Hogy ez a két állomás körülbelül jellemzi is a vármegye zivataros viszonyait, az kitűnik a zivataros napok évi átlagos eloszlásából Magyarország területén, a hova Bars vármegye 21 átlagos zivataros napjával egészen jól beilleszkedik. Néhány helytől eltekintve ugyanis, az 1871-től 1895-ig terjedő szórványos zivarmegfigyelések alapján az egész északi Felföldön 20—25 nap között van a zivataros napok évi átlagos száma.

1896 óta egyre sűrűdő s rendszeres zivarmegfigyelő hálózatunk van; inmentől 1900-ig már több állomás megfigyelésével rendelkezünk s már a

zivataros napok számát az egyes hónapokról is meg tudjuk adni, a mint következők:

	Év	Jan.	Febr.	Márcz.	Ápril.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.	Évi összeg
Körmöczbánya ...	1896	.	.	.	1	4	5	7	5	1	.	.	.	23
	1897	.	.	2	.	6	3	4	15
	1898	.	.	2	1	9	5	0	5	1	.	.	.	23
	1899	.	.	1	4	2	6	10	4	1	.	.	.	28
	1900	.	.	.	3	5	5	5	6	1	.	.	.	25
										5 évi átlag ...			22·8	
Zsarnócza ...	1896	2	2	2	5	2	.	.	.	13
	1897	.	.	1	.	2	6	4	1	14
	1898	.	.	1	1	3	5	.	3	13
	1899	.	.	.	3	1	5	2	3	5	.	.	.	19
	1900	4	3	4	3	14
										5 évi átlag ...			14·6	
Aranyosmarót ...	1896	4	6	4	7	3	.	.	.	24
	1897	.	.	2	.	7	6	5	1	1	.	.	.	22
	1898	.	.	.	4	4	7	1	6	1	.	.	.	23
	1899	.	.	.	3	3	6	10	3	4	.	.	.	29
	1900	.	.	.	1	3	4	6	4	18
										5 évi átlag ...			23·2	
Kiskálna ...	1898	.	.	1	1	4	8	4	6	24
	1899	.	.	.	3	3	7	8	7	28
	1900	.	.	.	2	3	8	6	5	24
										3 évi átlag ...			25·3	
Zseliz ...	1898	9	6	3	6	24
	1899	.	.	.	3	2	6	11	7	2	.	.	.	31
	1900	4	9	8	21
										3 évi átlag ...			25·3	
Génye-puszta ...	1897	7	5	5	3	20
	1898	.	.	3	2	7	10	3	7	.	1	.	.	33
	1899	.	.	.	5	5	7	10	9	4	.	.	.	40
	1900	.	.	.	1	5	13	7	6	1	.	.	.	33
										4 évi átlag ...			31·5	
Léva ...	1897	.	.	1	.	6	6	3	16
	1898	.	.	.	1	4	5	1	5	16
	1899	.	.	.	4	2	3	7	4	2	.	.	.	22
	1900	.	.	.	1	2	3	2	4	12
										4 évi átlag ...			16·5	

Ezek az újabb megfigyelések egymás között nem eléggé egyeznek; a zivataros napok néhány évről adódó évi átlaga több állomáson vagy eltér egymástól, a minek oka — a legnagyobb valószínűség szerint — magában az észlelők eljárásában rejlik. Egyik észlelő csupán a helyszínén kitérésre jutó zivatarokat jegyzi fel, míg a másik a távoli zivatarokat is feljegyzi. Az előbbire példa *Zsarnócza* vagy *Léva* 14·6, illetve 16·5 átlagos zivataros nappal, az utóbbira példa *Génye puszta* (Léva mellett) 31·5 átlagos zivataros nappal. Középuton vannak a többi állomások — s ez felel meg körülbelül a tényleges állapotoknak — nevezetesen *Körmöczbánya* 22·8, *Aranyosmarót* 23·2, *Kiskálna* 25·3 és *Zseliz* 25·3 átlagos zivataros nappal az évben. Ezek a számok *Körmöczbánya* és *Léva* hosszabb idejű sorozatához is elég közel állanak.

A mellékelt megfigyelésekből már az is kitűnik, hogy a legtöbb zivatar rendszerint júniusban van; ezután következik július, augusztus és május, körülbelül egyforma gyakorisággal; a téli hónapok teljesen zivatarmentesek; kora tavasszal és késő ősszel csak szórványosan vannak zivatarok.

A Magyar Statisztikai Évkönyv újabb folyamaiban fel vannak sorolva azok az esetek is, a melyekben a tűzvész oka villámcsapás. E szerint Bars

vármegyében 1890-ben 5, 1891-ben 3, 1892-ben 9, 1893-ban 5 és 1894-ben 2 esetben volt a tűzvész oka villámcsapás. 500 km²-re ebből átlag 4—5 eset esik, a mely számmal Bars vármegye ama vármegyék közé sorakozik, a melyekben elég gyakran oka tűzvésznek a villámcsapás. Ebben a tekintetben Bars vármegyét az összes vármegyék közül csupán Fejér, Vas és Zala vármegyék mulják felül — az említett 5 évi adatok alapján.

* * *

Irodalom. *Hantken*: „Adalékok a Kárpátok földtani ismeretéhez.“ „Magyarország geologiai térképe,“ (A magyarhoni geolog. társ. kiadv.) — *Teschler György*: „Körmöczbánya és északnyugati vidékének kőzetei.“ — *Gesell*: „Körmöczbánya vidéke.“ *Szabó József dr.*: „Schmecz környékének geologiai leírása.“ — *Siegmeth*: „Budapesttől Oderbergig.“ — *Tirts*: „Selmeczi kalauz.“ — *Ruffy Pál*: „Bars vármegye gazdasági leírása.“ (Külön lenyomat a „Közgazdasági Szemle“ 1901. nov. füzetéből.) *Bendant*: „Voyage mineralogique et geologique au Hongrie 1882. Vol. I—III. et atlas.“ — *Héjas Endre és Raam Oszkár*: „Időjárás“ című meteorologiai folyóirata.

A SZKALKA NYÍLÁSA KÖRMÖCZBÁNYÁNÁL.

A NAGYUGRÓCZI ROM

BARS VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Bars vármegye községei hajdan egyes uradalmak tartozékai voltak. Uradalmi központok voltak: Léva, Saskóvár, Revistye vára, Hrussó és Ghymes, az esztergomi érsekség és káptalan, a szentbenedeki apátság, a sági prépostság, az elefánti pálosok, a tapolcsányi és ugróczyi uradalom. A többi birtokok az egyes nemesek közt oszlottak meg.

E fejezet keretében igyekezzünk a községek földesurait és nemesi birtokosait kimutatni, lehetőleg a legrégebb időktől egész 1848-ig, azonkívül röviden jelezzük az egyes községekben történt fontosabb eseményeket, a nélkül azonban, hogy

azokkal behatóbban foglalkoznánk, miután a történeti rész ezekre az eseményekre bővebben kiterjeszkedik. Különös súlyt fektettünk a községek névalakjaira, a mint azok az idők folyamán, az egyes oklevelekben szerepelnek és változnak, és végre feltüntetni igyekszünk mai állapotukat. Azok az adatok, melyeket a községek leírásánál nem használtunk fel, más fejezetekben vannak értékesítve.

Bars vármegye területe 2723 négyszög km. vagy 486,300 kat. hold. Községeinek száma 207, lakosaié pedig 164,570.

A vármegye öt közigazgatási járásra oszlik. Ezek a következők:

1. Aranyosmaróti járás, 45 községgel, 1 községi- (Aranyosmarót) és 8 körjegyzőséggel. Ezek Németsi, Ebedecz, Garamszentbenedek, Nagyszzelezsény, Kistapolcsány, Taszár, Bélád és Nemesény.

2. Garamszentkeresztii járás, 52 községgel és 10 körjegyzőséggel, melyek Garamszentkereszt, Jallna, Jánosgyarmat, Karvaly, Nagylócsa, Geletnek, Barsszklénó, Zsarnóca, Felsőhámor és Vihnyepeszerény.

3. Lévai járás, 47 községgel, egy községi jegyzőséggel (Nagysalló) és 15 körjegyzőséggel, mint Újbars, Óbars, Barsendréd, Nagykálma, Vámosladány, Garamdamásd, Nagymálas, Nagyszeece, Szentgyörgy, Nagysáró, Garamszőlős, Dobóberekalja, Alsóvárád, Zseliz és Csata.

4. Oszlányi járás, 19 községgel, két községi jegyzőséggel (Pálosnagymező és Oszlány), továbbá három körjegyzőséggel és pedig Bisztricsény, Nagyugrócz és Simony.

5. Verebéli járás, 37 községgel és 11 körjegyzőséggel, mint Alsógyőröd, Alsópél, Besse, Besenyő, Csiffár, Fakóvezekény, Füss, Óhaj, Verebely, Zsitvagyarmat és Zsitvaújfalú.

Rendezett tanácsú városok: Körmöczbánya, melyhez közigazgatásilag 7 község van csatolva, továbbá Léva és Ujbánya. A vármegye székhelye Aranyosmarót.

A községek betűsoros rendben a következők:

Ágó

Ágó. Garamvölgyi magyar kisközség, melynek nyomaira már a nyitrai káptalannak egy 1290-ben kelt bizonyáglevelében akadunk, a mikor *Aguch* néven van említve. Később *Agh* néven szerepel és csak a XVII. században találkozunk az *Aghó* elnevezéssel, a mikor a báró *Amade* és a gróf *Eszterházy* család a birtokosa. Most *Breuner* Ágost gróf örökösének van itt nagyobb birtokuk. Lakosainak száma 415, a kik nagyrészt reformátusok. Templomuk 1864-ben épült. A községnek a postája Nagymálas, távirója és vasúti állomása Zseliz.

Aha.

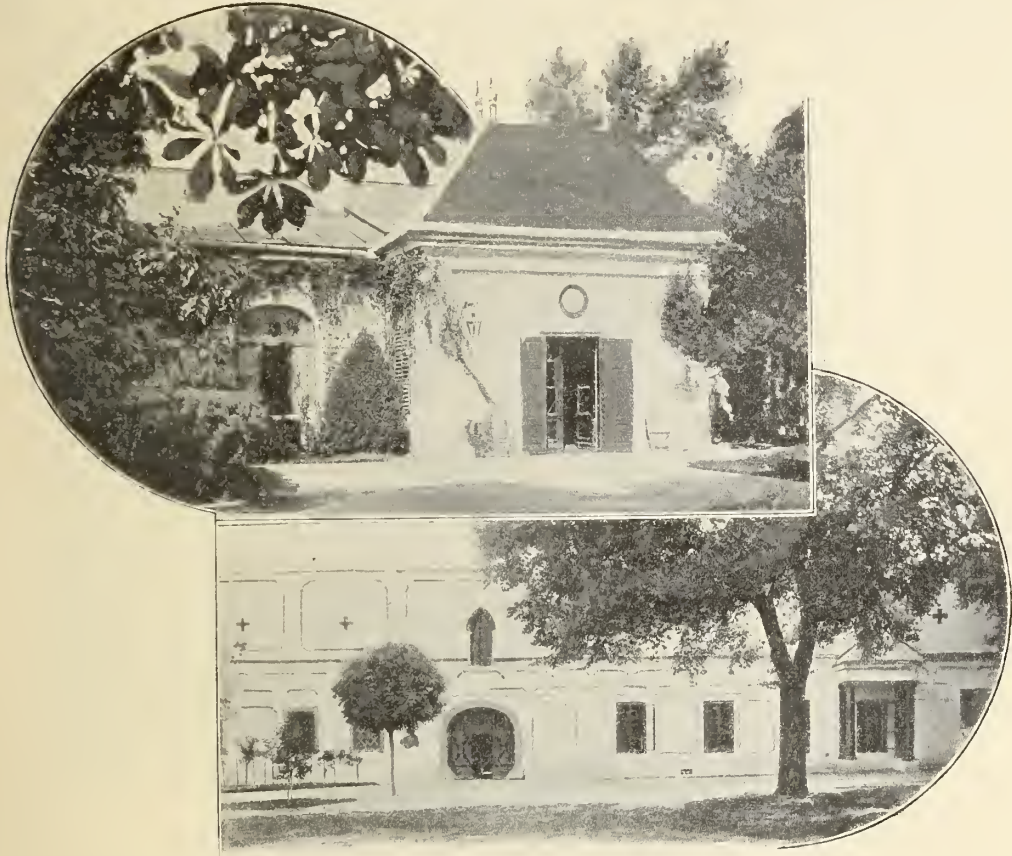
Aha. Zsitvavölgyi magyar kisközség. Az oklevelek már 1265-ben említik. 1319-ben Tamás érsek kapja esérébe az esztergomi káptalantól, mely tehát a legrégebb ismert birtokosa. A verebéli érseki székhöz tartozott és egyike volt az 1618-ban a törököknek behódolt bars-megyei községeknek, a mikor az ide vonatkozó oklevelekben *Acha* alakban van megnevezve. Az 1657-iki összeírás 13 elpusztult telket talált itt. Lakosai róm. katolikuskok, számuk 719, de templom nincs a faluban. A község postája, távirója és vasúti állomása Verebely.

Alsógyőröd.

Alsógyőröd. A verebéli járás egyik kisközsége, 391 túlnyomóan tót ajkú, róm. kath. vallású lakosokkal. E községről már 1230 körül találunk írott nyomokat, a mikor is *Geurud*-nek *Mochuna* nevű birtokosa említetik. Szerepel a helység 1298-ban az esztergomi káptalannak egyik bizonyáglevelében is. 1329-ben már a Győrödi családra vonatkozó oklevelekben találjuk említve, 1370-ben pedig egyszerre három Győrödről találunk feljegyzést, holott ma csak két Győrödöt ismerünk, Alsót és Felsőt, melyek azelőtt Kis-és Nagy jelzőkkel, vagy minden jelző nélkül szerepeltek, azonban birtokviszonyaik, történetük nagy részben azonosak. 1412-ben Zsigmond király nova donációt ad reá *Győrödi* Istvánnak s Imre és János testvéreinek; 1419-ben azonban *Pobor* István szerepel mint birtokos, nagygyőrödi előnévvel, a ki ugyanakkor Zsigmond királytól Felső-Cselhit kapja adományban, két évvel később pedig Győrödre pallos-jogot nyer. 1506-ban már a *Lévaiak* és a *Harasztiak* szerepelnek mint földesurak és ekkor a község nevét *Gyerrevd* alakban találjuk említve. Mint a lévai vár tartozékán, annak birtokosai osztzkodtak rajta. 1544-ben *Balassa* Menyhért bírja, 1553-ban *koronabirtok*, 1560-ban kapja *Dobó* István, 1602-ben visszazáll a koronára, később *Kolomich* Sigfrid Léva várnagya kapja, 1640-ben III. Ferdinánd *Csáky* László lévai kapitánynak adományozza, azután II. *Rákóczy* Ferencz birtokába kerül, a ki 1705-ben *Bottyán* János vezérének ajándékozza. Időközben azonban, 1573-ban, a török pusztítja el a községet, míg 1615-ben a *Horqáchok* is mint birtokosok vannak említve, annélkül azonban, hogy megállapítható volna, hogy melyik Győröd volt a birtokuk. 1663-ban a község sokat szenvedett a törököktől. Ez év október 29-én itt táborozott *Apaffy* fejedelem. A Rákóczy-féle szabadságharcz után már az *Eszterházyakat* találjuk itt mint birtokosokat, de Kis-Győröden a *Zichyeket* és a *Péli Nagy* családot is. Akkoriban Nagy-Győröd *Velky-Gyurad* néven is említetik és 330 lakosa van. A múlt században szőlőművelése is jelentékeny volt. Az Eszterházyaktól a *Schöeller* család birtokába került és azé ma is. Katholikus temploma már 1332 előtt fennállott, 1723-ban azonban a régi templomot teljesen átalakították. Az egyház birtokában 1779-ből származó érdekes kehely van. 1886-ban az egész község leégett. Határában van *Patyi puszta*, mely hajdan önálló község volt és szintén a lévai uradalomhoz tartozott. Már 1321-ben találunk róla írott nyomokat, a mikor Károly király *Myke* fiának adományozza. 1423-ban a *győrödi Pobor* családé, később azután ép úgy változtatja urait, mind Győröd. 1527-ben az elpusztított községek között szerepel. Győrödhöz tartozott *Bárcz* is, mely akkoriban önálló falu volt. A község postája Nagykálna, távirója és vasúti állomása Alsó-Várad.

Alsóhámor, a hodrusi völgyben fekvő kisközség, mely hajdan a revístei nradalomhoz tartozott. 1663-ban a törökök elpusztították. Lakosainak száma az utolsó évtizedekben megkétszerezedett és most 890, a mi az idetartozó arany- és eziüstbányáknak és a szandriki ezüstgyárnak tulajdonítható, melyek nagy számú munkásokat foglalkoztatnak. Egyházáról csak a XVIII. században találunk említést. Mostani katolikus temploma 1894-ben épült. Saját postája és távirója van. Vasúti állomása Zsarnóca. E községhez tartoznak *Kiszta, Domki, Szandrik, Prieloch, Dromke, Malangová, Vrche, Újantaltárna, Dolinka, Zslicbková, Jalsorá* és *Murány* nevű telepek is.

Alschámor.

ALSÓPÉL. — A BERCSÉNYI-FÉLE KASTÉLY (MOST ÜZV. GRÓF HUNYADY LÁSZLÓNÉÉ).

Alsókameneecz, a felső Nyitravölgyben fekvő tót kisközség, 504 róm. katolikus lakossal. E község a *Kosztolányiak* régi birtoka. *Petusova* nevű dülője is még a XIV. században élt Kosztolányi Petőre látszik emlékeztetni. A XVIII. század vége felé itt papírmalom és négy vízimalom volt. A község határában levő *Hrádek* nevű hegyen valami erődítmény vagy vár nyomai látszanak. A község postája Bisztricsény, távirója és vasúti állomása Nemes-Kosztolány. Templom a községben ninesen.

Alsó-
kameneecz.

Alsópél, a verébelyi járásban fekvő kisközség, melynek lakosai magyarok és tótok. Az előbbiei reformátusok, az utóbbiak pedig római katolikusok. Számuk összesen 1145. E község *Peel* néven már az esztergomi káptalannak egy 1298-iki bizonyoságlevelében van említve. 1322-ben *János fia* és *Moch unokái* osztozkodnak rajta. 1358-ban tulajdonosa Pély János fia, Miklós. 1395-ben már *Barachkai* Jánost találjuk itt, a ki itteni birtokrészét a *szent-benedeki apátságnak* adományozza. 1413-ban Demetrius de Peel tulajdona, 1423-ban a *győrödi Pobor* családé, 1469-ben Mátyás király nagyendrédi Zobonya Lászlónak adományozza. 1698-ban *Dicskei Kovács* Istvánt és nejét, *Csató Klá-*

Alsópél.

rát iktatják az alsó-péli részirtokba. A *Péli Nagy* családdal is gyakran találkozunk birtokosai között. A XVII. század végén a birtok *Bercsényi* után a *Hunyadyak* kezébe kerül és azoké marad azután mindvégig, egész a mai napig. A XVIII. század végén a Hunyadyaknak itt nagy serfőzőjük, tehenészetük és szőlőbirtokuk is volt, a múlt század elején pedig a lótenyésztés emelésére az uradalom tulajdonosa Alsó-Pélen futtatásokat rendezett. A községben levő régi kastélyt is gróf Hunyady Ferencz építtette, habár mások szerint annak régi, udvar felőli részét még Bercsényi idejében emelték. A katolikus templom is nagyon régi, de 1720-ban megújították. Posta van a községben, táviró és vasúti állomás pedig Nagysalló. A községhez tartozik *Láz* pusztája is.

Alsótárnok.

Alsótárnok, garamvölgyi tót kisközség. 1424-ben mint a saskői uradalom birtoka és a saskői vár tartozéka szerepel *Alsotharnoka* néven. 1563-ban mint

ARANYOSMARÓT. — A VÁRMEGYEHÁZA ÉS A TÖRVÉNYSZÉK.

a *Dóczyak* birtokát már *Thernavka*, majd *Trnavka* és *Trnauka* néven találjuk a különféle oklevelekben és munkákban. A múlt század elején már a kincstár volt az ura. Temploma ninesen, mert Nagy-Lócsához tartozik. Postája Nagy-Lócsa, távirója Garamszentkereszt, vasúti állomása pedig Geletnek. Lakosainak száma 292.

Alsóvárads.

Alsóvárads, garamvölgyi magyar kisközség. Egyike az ország legrégebb megült helyeinek. A határában levő földvár a honfoglalás korában már fennállott és a Névtelen Jegyző is beszéli, hogy mikor Huba a Garamon átkelt, a mezőn földvárat talált, a melyet Váradsnak neveztek. 1250 körül *Bors* ispán utódai az urai, 1306-ban a *Várad*i és a *Vezekényi* családok osztozkodnak rajta, 1324-ben pedig a *Zechei* és a *Vezekényi* családok, míg később *Zechei* Sándor *Saághi* Bedének adja zálogba. Nyolcz évvel ezután már a *Kona* Miklós, *Bors* ispán fia és rokona: Péter közötti osztályos egyezségben szerepel, de 1395-ben ismét a *Várad*i és a *Zechei* családok tiltakoztak *Lévai* Péter igénye ellen. 1401-ben *János* esztergomi érsek foglalja el. 1506-ban már mint a *Lévai* vár tartozéka szerepel és a *Lévai* és *Haraszt*i család bírja, utána *Balassa* Menyhért, azután koronabirtok, majd *Dobó* Istváné, később *Kolonics* Sigfridé, *Csáky* Lászlóé, *Rákóczy* Ferenczé, *Bottyán* Jánosé, majd végre *Eszterházy* hercegé. 1618-ban egyike a törököknek behódolt falvaknak. Itt

A Garam völgye Szentbenedeknél.

született 1813-ban *Török József*, a Magy. Tud. Akadémia r. tagja. A községben két templom van, római katolikus és ev. református. A katolikus templom ősrégi és már 1359-ben fennállott. 1761-ben újították meg, a mikor az anyakönyvek is kezdődnek. A református templom a XVIII. század végén épült, de 1889-ben teljesen átalakított. A lakosok száma 365. Van itt posta, táviró és vasúti állomás.

Alsózsadány, garammenti tót kisközség. Hajdan *Zdán*, *Zdana* vagy *Sdány* néven szerepelt és ez utóbbi néven van említve, mint a revistyei vár tartozéka is, melynek urairól más helyen van szó. Később az erdőkinestár birtoka lett. Katolikus temploma 1847-ben épült. Határában szénsavas savanyúvíz-forrás van. Lakosainak száma 462, postája Geletnek, távirója és vasúti állomása Geletnek-Szklénó.

Alsózsadány.

ARANYOSMARÓT. — A GRÓF MIGAZZI-FÉLE KASTÉLY.

Apáthegyalja, tót kisközség a Garam völgyében. Hajdan *Podbrehi-Lehota* volt a neve és a revistyei vár tartozéka volt. A XVI. század elején a szentbenedeki apátság uradalmi között találjuk, de 1565-ben Miksa király már mint új adományt az esztergomi káptalannak adja, melynek azután mindvégig birtokában marad. Templom a faluban nincsen. A lakosok száma 345, postája Geletnek, távirója és vasúti állomása Geletnek-Szklénó.

Apáthegyalja.

Aranyosmarót, zsitvavölgyi nagyközség, a nagysurány—kistapolcsányi vasútvonal mentén. Lakosai magyarok, németek és tótok, de ez utóbbiak vannak a legnagyobb számban. Első írott nyomaira Géza királynak 1075-iki oklevelében találunk, melyben *Mawrod* alakban van említve. 1386-ban mint Ghymes várának tartozéka szerepel és a *Forgyáchok* a birtokosai. Azután előfordul *Paluska György* nevű birtokosa, a ki valami *Moravetz* nevű némettel állott perben e birtok miatt. Ez a Paluska-család szerepel azután még a XVIII. század második felében is, mint a község földesura, míg báró Paluska Keresztélynek, e család utolsó tagjának kihaltával, 1779-ben Migazzi Kristóf, bécsi bíboros érsek és váci püspök szerezte meg a maróti uradalmat. Ebben az időben Aranyosmarót *Gülden-Marot* és *Moravce* néven is szerepel. Az uradalomnak a múlt század elején 3915 lakosa volt. Most *Migazzi* Irmáé, férjezett gróf *Erdődy* Imrénéé, kinek itt szép régi kastélya is van, melynek alapját még a Paluska-család vetette meg, azonban Migazzi Kristóf érsek teljesen átalakította. 1530-ban és 1573-ban a törökök a

Aranyosmarót.

községet feldúlták. 1615-ben már itt tartották a vármegye közgyűlését *Lipthay* Inre alispán elnöklete alatt, de csak a XVIII. század végén helyezték ide véglegesen a vármegye székhelyét. A község a Paluska-család idejében mint város van említve. Hajdan iparáról is híres volt. Az árpádházi uralkodók idején a Zsitva-patak homokjából aranyat mostak és ekkor itt kúnok laktak. Az itteni szabó- és a szücs-czéh 1717-ben alakult. A mult század elején nagy posztóipara volt, de ezenkívül híresek voltak a takácsai és a vargái is. Katholikus templomát gróf Migazzi Kristóf építtette 1785-ben, de 1823-ban átalakították. Ez a templom műkincsekben gazdag. Gróf Migazzi Vilmos, a vármegye főispánja, 1887-ben díszes mauzoleumot emelt, melyben ő és neje, Marczibányi Antónia, e családnak utolsó sarja, díszes sarkophagokban nyugsznak. A mult század elején több malma volt a Zsitván, közöttük fűrészmalma is. Most itt van a vármegye székhelyén kívül, a törvényszék, járásbiróság, adóhivatal, tanfelügyelőség, szép megyei kórház, továbbá népbank, a takarékpénztár díszes épületben, agrár-szövetkezet, polgári olvasókör, tisztviselői kaszinó, kereskedelmi kör, uradalmi téglagyár, kályhagyár és hengermalom, a Braes-féle majolika-festészet és a megszünt czukorgyár hatalmas épülete, melyet a Haas-féle részvénytársaság vett meg szöngygyár czéljaira, de arra fel nem használt. A lakosok száma a mult század elején 1397 volt, most pedig 2786. A községnek van postája távirója és vasúti állomása.

Bajka.

Bajka, a lévai járásban fekvő magyar kisközség, melynek lakosai ev. reformátusok. E községet már a pápai tizedszedők jegyzéke is említi *Boyy* néven, 1306-ban pedig a nyitrai káptalannak egyik bizonyáglevelében találjuk. 1343-ban osztály tárgya *Gyula ispán* és testvére *András fiai* között. 1364 előtt *Teechfi* István van említve, mint a község ura, utána pedig a *Bajkaiak*; de 1390 előtt *Sárai* László temesi főispán is, a ki nővére fiának: *Kistapolcsányi* Péternek adja. Ez idő alatt a község folyton *Bayka* alakban van említve. Utána a *Péliek* a birtokosai, kik közül utoljára, még 1848 előtt *Pély Nagy* András birta; most pedig *Salzberger* János, kinek itt régi kúriája van, melyet még Pély Nagy András építtetett. A mostani református templomot 1894-ben emelték a réginek a helyén. Lakosainak száma 280, postája Barsendréd, távirója Nagysalló és vasúti állomása Alsóvárad.

Baracska.

Baracska, magyar kisközség a verebélyi járásban. Lakosai reformátusok és katolikusok, de az előbbieket többségben vannak. E községet már a pápai tizedszedők említik *Barackha* néven. Ugyanily alakban találjuk 1298-ban az esztergomi káptalannak egyik bizonyáglevelében felemlítve. 1339-ben már *Baracksa* alakban van megnevezve, 1395-ben pedig *Kis-Barackza* alakban, amikor *Barackhai* János a szt.-benedeki apátságnak hagyományozza. 1657-ben öt elpusztult telket irtak össze e községben. 1574-ben mint praedium szerepel. Dűlői között két elnevezés érdemel figyelmet. Az egyik a Szenti tó, mely helyen állítólag hajdan nagy tó volt, a másik a Balogvölgy elnevezés, mely, úgy látszik, valamelyik régi birtokosának örzi az emlékét. A mult század elején a *Kelecsényiek*, *Simonyiak* és az *Ambrók* voltak a község birtokosai, most pedig *Kelecsényi* Rafaelnak, *Knapp* Simon és Sándornak és *Missak* Zaeharnak van itt nagyobb birtoka. A községben két templom van, református és katolikus. Az elsőt 1780 körül, a másikat 1700 körül építtették. E községhez tartozik *Vörös*, *Barak*, *Cseresnyés*, *Kis-Besse* és *Pusztaszőlők*, a hol azelőtt szőlők voltak. A lakosok száma 995. Saját postája van, távirója és vasúti állomása Nagysalló.

Barsceke.

Barsceke, a verebélyi járásban fekvő tót kisközség, melynek lakosai róm. kath. vallásúak. E község valószínűleg azonos azzal, melyet a pápai tizedszedők lajstroma *Cheg* néven említ. 1277-ben Márton szentbenedeki apát e községet Fülöp esztergomi érsektől követeli vissza. 1403 és 1406 között *Ibránföldre* és *Kis-Cheke* néven találjuk említve mint a *Buchániak* birtokát, melyet György hűtlensége következtében Zsigmond király *győrödi Pobor* Jánosnak adományoz. 1423-ban *Ibrahimfelde* alakban még a *Poborok* birtokában van. Az 1657-iki összeírásban négy elpusztult telke van említve. A XVII. században a sallói uradalomhoz tartozik. A mult század elején híres bortermelő hely volt. Katholikus temploma 1559-ben már fennállott.

1773-ban megújították, 1823-ban azonban ismét átalakították. Határában kőkori leletet találtak, mely a vármegyei múzeumban van elhelyezve. Lakosainak száma 1576, postája Nagymálás, távirója és vasúti állomása Nagysalló.

Barsendréd, (Dereszlény, Kisendréd és Nagyendréd községekből alakult) a lévai járásban fekvő magyar kisközség, 695 túlnyomóan róm. katolikus lakosokkal. Saját postája van, távirója Nagysalló, vasúti állomása Alsóvárád. E község már a nyitrai káptalan és *Bors* utódai közötti 1261—72 között folyt peres ügyben szerepel. 1298-ban az esztergomi káptalan egyik bizonyáglevelében találjuk említve. 1322-ben *János fiai* és *Moch unokái* osztozkodnak rajta. 1408-ban már két Endréd említettik, ú. m. *Kis* és *Nogh-Endréd*. 1469-ben Mátyás király, Nagy-Endréd, Pél és Kis-Sáró birtokát

Barsendréd.

BARSENDRÉD. — DOMBAY VILMOS URILAKA.

Nagyendrédi Zobonya Lászlónak adományozza. 1622-ben Konkoly László és Hunyady András a birtokosai. 1626-ban a lakosok a törökök zaklatásai elől menekülve, elbujdostak a községből. 1698-ban dicskei *Kovách* Istvánt és *Csató* Klárát iktatják az endrédi részirtokba, azután következtek mint birtokosok a *Litassyak*, a *Balogh*, *Botka*, *Simonyi*, *Dombay*, *Rudnyánszky*, *Kürthy* és *Botka* családok. Most *Kelecsényi* Rafaelnek van itt nagyobb birtoka. A katolikus temploma már 1332 előtt fennállott, de a török időben elpusztult, mostani temploma pedig 1810-ben épült. Nagy-Endréden született 1802-ben *Botka* Tivadar, a Magy. Tud. Akadémia r. tagja. Dereszlényről, mint önálló községről már 1404-ben találunk említést *Dereslen* néven, a mikor egyik birtokosa *László*, mint királyi ember szerepel egy beiktatási oklevélben. 1483-ban a *Dereszlényi* testvérek és a *Litassyak* pereskednek Kis-Dereszlény birtoka miatt és úgy látszik, hogy a per a *Litassyak* javára dőlt el, mert még a XVII. század végén is ezeket találjuk itt. Most galanthai *Balogh* Jánosnének és *Dombay* Vilmosnak is van itt birtoka és mindkettőnek csinos urilaka. A *Balogh*-féle házat *Simonyi* Simon volt alispán építtette a 70-es években és vétel útján került a mostani tulajdonos birtokába. *Dombay* házat *Dombay* Gáspár építtette 1860-ban.

Barsrudnó, a Garamvölgyben fekvő tót kisközség, róm. katolikus vallású lakossal. E községnek már 1147-ben nyomát találjuk, mikor állítólag a rajnamelléki keresztések közül telepedett ide egy csapat. A pápai tizedjegyzékben *Hrudna* néven fordul elő, a mely szerint papja 8 garast fizetett, tehát már akkor sem tartozhatott a legkisebb egyházak közé. Később már a *Dóczyakat*

Barsrudnó.

találjuk földesurakul. 1664-ben a törökök a lévai várból kirohanva, Körmöczig hatoltak és Rudnót útba ejtve, akkori kis fatemplomával együtt elpusztították. A lakosok azonban 1675-ben új templomot emeltek, mely 1802-ig fennállott, a mikor a mostani templomot építették. A saskói uradalom után a kincstár lett a község földesura. 1849 január 23-án *Collery* Ede ezredes, *Mangioli* Gottfried százados, *Giessl* Henrik adjutáns, *Menabats* Valérián főhadnagy, ez utóbbi sebesülten, továbbá egy orvos, két század vadász, egy és félszázad gyalogság, három század utász és száz vasas, Selmeczről jövet, 7 ágyúval és kb. 60 magyar fogolylyal az itteni plébánián és iskolában szálltak meg s másnap innen Újbánya felé indultak. E községben a legrégebb időkben viruló bányászat volt, mely 1870—71-ben azonban már teljesen megszűnt. Az épületek *Schwarz* és *Blaschke* bányatanácsosok birtokába mentek át, ezektől az érczúzó művek helyeit és épületeit *Prokopecz* Ignác vette meg 1872-ben és üvegyárat alapított, melyet 1887-ben *Ruzsicska* Vinczének és nejeének eladott. E gyárat most az özvegy bírja és tartja üzemben. Ezenkívül a régi aknákból kifolyó és dús timsótartalmú vörös vízből a *Strobenz* testvérek cézég okker-festéket állít elő. A község határában fekvő *Hradek* nevű hegyen régi várnak a nyomai látszanak. A község lakosainak száma 693. Van saját postája, távirója és vasúti állomása.

Barsszklenő.

Barsszklenő, a Garamvölgybe nyíló és természeti szépségekben gazdag szklenői völgyben fekvő tót kisközség, melynek lakosai róm. katolikusok, számuk pedig 391. Szklenő-fürdőt a nagy-mutnai urak alapították és németekkel telepítették be, de Körmöczbánya erőhatalommal elfoglalta. Zsigmond király azonban 1404-ben ezt végleg Körmöczbánya tulajdonául ítélte és a panaszosokat kitiltotta. A XIV. század elején még irtvány volt, melyet 1360-ban bizonyos *Glaser filius Gerhardi* tett művelhetővé. Ez volna tehát a legrégebb birtokosa, a mint hogy hajdan *Glaserhai* volt a neve, melyet azonban később félreértésből *Glashütten-Bad*-nak, vagy *Glashütten*-nek kereszteltek el, holott itt sohasem volt üvegyár 1373-ban *Haispad* és *Teplieze* néven találjuk említve, régi híres fürdője után, melyről más helyen bővebben van szó. Később mint a *Dóczyak* birtoka, a sasvári uradalomhoz tartozott, a XVII. század végén pedig a *Lippay* család tulajdonába ment át. Utána a kincstár lett a birtokosa, melytől 1868-ban *Gasparez* József vásárolta meg, kinek utóda a fürdőt ma is bírja. A község határában kiváló minőségű hidraulikus meszet égetnek. A mostani katolikus templom 1808-ban épült, azonban azelőtt is volt temploma, melyről Bél Mátyás mint régiről emlékezik meg. A község határában az ú. n. Pusztly-Hradon romok nyomai látszanak, melyről a nép azt tartja, hogy ott a vörös barátok kolostora lett volna. A községben van postahivatal, távirója és vasúti állomása pedig Geletnek.

Bartos.

Bartos, a körmöczbányai völgyben fekvő tót kisközség, róm. katolikus vallású lakosokkal, kiknek száma 385. E község 1397-ben Lehota néven, mint a szentbenedeki apátság birtoka említettik. 1487-ben *Bartosleuka* néven találkozunk vele. 1565-ben az esztergomi főkáptalan okmánytárában már *Lehotka* alakban fordul elő, a káptalan birtokaképp. Később a besztercebányai püspök lett a földesura, a ki itt most is birtokos. Van postája, távirója és vasúti állomása. Katolikus temploma 1732-ben épült.

Bélád.

Bélád, az aranyosmaróti járásban fekvő kisközség, nagyobb részt róm. kath. vallású, magyar és tót lakosokkal, kiknek száma 300. E községről már 1156-ban van okleveles említés, a mikor mint a barsi parochiához tartozó község szerepel. 1265-ben a sághi prépostság alapító levelében is meg van említve. 1384-ben a ghymesí Forgáchok kapják és 1386-ban is bírták, a mikor is Ghymes vár tartozéka volt; 1542-ben Nicolaus Gyenes de Kis Herestyén is egyik itteni birtokos. 1573-ban, a mikor már *Kis-Bélád* néven találjuk, a törökök feldúlták. 1662-ben Bélády Gáspár de Kis-Bélád bírja: 1676-ban Bélády Farkas és Bélády János laknak az itteni nemesi kúriában. Ez után a *Malonyay* család a földesura és ekkor már tót nevével is találkozunk *Male-Beladics* alakban, míg a XVIII. század vége felé, a mikor már az *Iloray* család a birtokosa, a község neve *Belád* és *Beladicze* változatokban fordul elő. A Malonyayak után a *Jeszenszkyek* következtek, majd *Majthényi* Bálint. Most *Szent-Irány* Oszkárnak van itt nagyobb birtoka és szép kastélya, melyet a XVIII. század végén Jeszenszky Károly építtetett, de csak

földszintesre. 1810 körül a kastély leégett és ekkor építették reá az emeletet. 1874-ben került a mostani tulajdonos birtokába, kinek itt a 36 szobából és teremből álló kastélyban, mely most áll teljes kiépítés és átalakítás alatt, rendkívül becses és nagyértékű gyűjteményei és műkínesei vannak. Maga a könyvtár több mint 2000 művet tartalmaz, képtára is rendkívül érdekes és a régi mesterek gyűjteménye, kb. 60 darabból áll, köztük Giulio Romano, Tizian, Leonardo da Vinci, Caravaggio, Moreto, Cigoli, Palma, Bassano, Giambettista Tiepolo, Altomonte, Vivarini, Arnold van Boonen, Gonzales Coques, Cornelius v. Poelenburg, Peter van Sligeland, Elzheimer Adam, Francois Boucher, Samuel van Hoogstraten, Adrian Brouwer, Balen és Brenghel, Hendrik met de Bles, Adrián van der Werff, Egbert van Hemskerk, Jan Josef Horemans, Verschuring sen., Adrian van Ostade, Gaspar

A BARTOSI TEMPLOM.

Netscher, Berchem Brackenburg, Joost Cornelis, Drog-Sloot és David Teniers művei. Az újabbnak mintegy 50 művel vannak képviselve. Az aquarellek, pastellek és kézi rajzok száma kb. 60, a legkiválóbb mesterektől. Eredeti réz- és fametszet-gyűjteménye mintegy 600 darabból áll. Remek miniatúr festményeinek a száma kb. 30 és ugyanannyi a szoborművek száma is, melyek szintén régibb és újabb mesterektől származnak. Vannak itt továbbá gyönyörű és becses Limoges emallképek, elefántcsont relieffek, fafaragványok, vert ezüst edények, bronzok, több érdekes régi óra, Sobiesky üvegserlege, díszes vésetekkel, czimerrel és „Vivat Joannes tertius Rex Poloniae” felirattal, számos régi nippel, kasszetták, Cloisonnet-edények stb., kb. 200 drb. A porcellán, kőedény, fayence és majolika műtárgyak meghaladják a 300 drbot és e gyűjteményben képviselve vannak Vieux-Vien, Vieux Saxe, Frankenthal, Fürstenberg, Nassau és Sévres, továbbá van sok ó-majolika és római terracotta. A kastélyhoz tartozó parkban álló mausoleumban egy *Fadrusz* János által készített sarkophag van. A községhez tartozik *Csekény*, vagyis Cseke, továbbá Dolina és Világos puszta. Csekény hajdan *Kis-Cseke* néven község volt, melyet 1527-ben a törökök elpusztítottak. A község postája Nagyherestény, távirója és vasúti állomása Zsitvaujfalu.

Belleg, a verebélyi járásban fekvő tót kisközség, róm. kath. vallású lakosokkal. E község már 1075-ben a szentbenedeki apátság alapító levelében szerepel. A pápai tizedlajstromban is előfordul. 1395-ben *Barachkay*

János az ura, a ki a szentbenedeki apátságnak hagyományozta. 1413-ban Dominicus de Balogh tulajdona. 1512-ben már *Lévai* Zsigmondot és *Harasztí* Ferenczet uralja, kik a községet az általuk alapított mária-esaládi páloszárdának adományozzák, a mikor *Belek* alakban van említve. Az első páloszereztesek számos éven át itt laktak és 1850-ben e lakhelyek maradványainak a körvonalai még láthatók voltak. Az 1657-iki összeírásban 9 elpusztult telek van itt felvéve. A község lakosainak száma 292. Postája Barsfüss, távirója és vasúti állomása Mánya.

Berzencze.

Berzencze, a Garam völgyében fekvő tót kisközség, 1042 róm. kath. vallású lakossal. A község fölötti Hradek nevű hegyen hajdan vár volt, melyet már egy 1273-iki oklevél említ. 1312-ben Trencsényi Csák Máté volt az ura és ekkor *Castrum de Gersenne* néven találjuk említve. 1375-ben már az esztergomi érseké, 1277-ben azonban Márton szentbenedeki apát követeli vissza e községet Fülöp esztergomi érsektől. Azután egy 1326-iki igazoló levélben találunk róla említést, mely azt bizonyítja, hogy a község nem tartozik Léva várához. 1663-ban a török pusztította el. Később a besztercebányai püspök lett a földesura és ekkor már a németes *Bresnitz*, a XVIII. század második felében pedig a tótos *Breznice* néven találjuk említve. Ribáre nevű dülője a régi világra emlékeztet, a mennyiben ott hajdan halastavak voltak. A múlt század elején a *Péry* és a *Medveczky* családok voltak a birtokosai, most pedig a besztercebányai püspöki uradalomhoz tartozik. Katholikus temploma nagyon régi, gótikus részletekkel bír és 1784-ben ujtitatott meg. Postája, távirója és vasúti állomása Ujbánya.

Besenyő.

Besenyő, zsitvavölgyi magyar kisközség, róm. kath. vallású lakosokkal. Ósrégi besenyő-telep, mely a pápai tizedszedők lajstromában is szerepel. 1272-ben is találunk róla okleveles említést. 1395-ben *Barachkai* János a birtokosa, a ki a szt.-benedeki apátságnak hagyományozza. Ekkor a község neve *Bessenew* alakban fordul elő. 1565-ben Miksa király új donációt ad reá az esztergomi káptalannak. A török dúlások alatt e község is sokat szenvedett, az 1657-iki összeírásban hét elpusztult telekkel szerepel. A török világ emlékét őrzi „Törökdomb” nevű dülője is. Gyács-legelő és Domány-földek nevű dülői is bizonyos jelentőséggel látszanak bírn. Birtokosa mindvégig az esztergomi káptalan volt, melynek itt ma is van birtoka. Katholikus temploma 1745-ben épült és 1809-ben átalakított. E község alatt lép a Zsitva Komárom vármegyébe. Lakosainak száma 1539. Saját postája van, távirója és vasúti állomása Zsitva-Födemes. Ide tartozik Nagy-völgy pusztja is.

Besse.

Besse, kisközség a verebélyi járásban, 518 magyar lakossal. E községhez van csatolva *Setétkút* is, mely azelőtt önálló község volt és melyről lentebb bővebben emlékezünk meg. Bessét már a pápai tizedszedők jegyzéke is említi. 1298-ban és 1359-ben az esztergomi káptalannak bizonyosleveleiben szerepel. 1628-ban II. Ferdinánd Prágában kelt oklevelében Dillesz Pétert és fiait a bars megyei Besse és nagysároi s a trencsén megyei Turna, Szadlicsnó és nemes-rédeki birtokrészeikben megerősíti. A 17—18-ik században a Hunyady, Kelecsényi családokon kívül a Dillesz, Csányi, Pompos, Vargha és Besse családok bírták a Kis-Besse és ördögkúti pusztákkal együtt. A *Hunyadyak* régi birtokai közül való; 1848 előtt *Kelecsényi* Zsigmond is birtokosa volt, most pedig Kelecsényi Rafael bírja. A községben két templom van. A katolikus templomot 1770-ben építették, a református templom 1894-ben épült. Besse egyike a leggazdagabb palaeolith és neolith korszakbeli lelőhelyeknek. Innen kerültek az 1876-iki nemzetközi őstörténelmi kiállítás nevezetes bronztárgyai és 1902-ben egy mammut-csontváz. *Setétkút* négy elpusztult telkéről az 1657-iki összeírás emlékezik meg. Előzőleg már 1573-ban is a török pusztította. A múlt században még önálló község volt. Földesura az ősi Lüley család volt. Az 1852-iki nov. 23-iki ősiségi pátens alapján a zálogbirtokos Kelecsényi Zsigmond és Rafael tulajdonává lett. Postája van, távirója Léva, vasútja Nagymánya. Ide tartozik *Kullantó* pusztja is.

Bezeréte.

Bezeréte, a Garamvölgyben fekvő tót kisközség, 419 róm. kath. vallású lakossal. A saskői vár tartozéka volt és ennek sorsában osztozott. 1424-ben *villa Beserethe* néven találjuk említve, a mikor a most is hozzá tartozó *Ladnó* pusztja, *villa Lednon* néven szerepel. Később a kinestár lett a

földesura, s ma is az. Kath. temploma Jallna községgel közös és 1775-ben épült. Postája Jallna, távirója és vasúti állomása Garamberzeneze.

Bisztricsény, nyitra-völgyi tót kisközség, a Bisztra patak mellett, melytől úgy látszik nevét is vette, minthogy Bisztra átlátszó folyóvizet jelent. 1508-ban *Biszterecen* néven mint *Kesselőkö* vár tartozéka szerepelt, a mikor e birtokot *János* esztergomi érsek *Ilsvai* Leusták nádor gyermekeinek visszadja. Későbbi birtokosai 1434-től kezdve a Majthényiak, azután ezek során a *Lessenyey* és a *Matkovich* családok, az utóbbi időben pedig a *Majthényi*

Bisztricsény.

BÉLÁD. — SZENT-IVÁNY OSZKÁR KASTÉLYA.

testvérek és *Detrich* Gyula. A XVIII. század második felében nevének két változatával találkozunk, úgymint *Bistrizin* és *Bistricsány*. Templomát a vallásalap 1841-ben építtette. A községben két kúria is van, melyeket még a *Lessenyey-Nagy* család építtetett, ezek közül az egyik a Majthényiak birtokába jutott, a másik pedig a Matkovich családnak volt s kihaltával a Detrich családnak lett. A község lakosainak száma 732. Posta van a községben, táviró és vasúti állomás pedig Nyitraszeg.

Brogján, a Nyitra völgyében fekvő tót kisközség. Lakosai róm. katolikusok, számuk 886. E községről egy 1352-iki határjáró levélben találunk említést *Bragyan* alakban. A *Brogjáni* család ősi fészke. A XVII. században a *Kvassay* család is birtokos itt, később pedig báró *Friesenhof* Gusztáv, kinek örököse *Friesenhof* Natália, özv. hercegné *Oldenburg* Elimárné a jelenlegi tulajdonos. A hercegnének itt szép és nagyszabású kastélya van, gazdag és érdekes könyvtárral. A kastélyt még a Brogyániak építtették és 1844-ben került vétel útján a Friesenhof-család birtokába. 1786-ban *Brodyan* alakban találkozunk a község nevével. A katolikus templom a XVI. században épült. Van a községben kórház és kisdudóvó, melyet *Oldenburg* hercegné tart fenn, továbbá keményítő-gyár és tégláégető, határában pedig szürke márványtelepek. Postája van a községnek, távirója és vasúti állomása Nagybélicz.

Brogján.

Bükköskút, garamvölgyi tót kisközség. Lakosai róm. katolikusok, számuk 166. Azelőtt *Bukovina* volt a neve és a revistyei vár tartozéka volt,

Bükköskút.

BROGYÁN. — A BROGYÁNI CSALÁD
KASTÉLYA. (MOST HERCZEG OLDEN-
BURG ELIMÁRNÉÉ).

később kamara-birtok, majd Újbányához tartozott, azután ismét kincstári birtok lett. Szénsavas és vasas savanyúvíz forrása van. Kellemes kiránduló hely. Róm. katolikus kápolnája 1890-ben épült. Postája Geletnek, távirója és vasúti állomása Szénásfalu-Vihnye.

Csárad.

Csárad. Az aranyosmaróti járásban fekvő tót kisközség, 604 róm. katolikus vallású lakosokkal. E község 1836-ban Ghymes-vár tartozéka volt és a *Forgáchok*at uralta. 1615-ben is még ők a birtokosai. Később a *Migazziak* tulajdonába került és most is gróf *Erdődy-Migazzi* Imrénének van itt nagyobb birtoka és csinos vadászkastélya, egy másik vadászkastélyt meg gróf *Migazzi Vilmos* építtetett. A mult század elején az esztergomi káptalan is birtokosa, a mikor itt papirmalom és üveghuta volt. Ekkor *Csaradice* tót néven is említve van. 1618-ban egyike a behódolt községeknek és *Czarad* néven van feljegyezve. Templom a községben nincs, csak temető-kápolna, mely 1871-ben épült. Postája, távirója és vasúti állomása Garamszentbenedek. Ide tartozik *Szélyesparlay* és *Dolink* puszta is.

Csata.

Csata, garammenti magyar kisközség. Lakosai róm. katolikusok és számuk 1656. E községet az esztergomi káptalan egyik oklevele 1405-ben említi. Hajdan itt pálos-kolostor volt és e kolostor birtokosa most a közalapítványi uradalom. A mult század elején a lekéri apátság is földesura volt, most pedig *Pálffy* Miklós herczegnek is van itt birtoka. 1709-ben *Rákóczy* Ferencz erős hidat veretett Csatánál a Garamon és ezen indította útnak Érsekújvár felé Károlyi seregének egy részét Ebeczky István vezérlete alatt. E hidat azonban a császáriak később szétrombolták. Az ide tartozó *Csuda* puszta már a XVIII. században *Pálffy* Károly gróf birtoka volt. 1848-ban itt lakott — mint az uradalom bérlője — a szabadságharcz tábornoka: *Guyon* Rikárd. A *Gényi* dűlő egy elpusztult község emlékét tartja fenn. Csatánál hagyja el a Garam Bars vármegyét. Katolikus templomát állítólag még a pálosok építették. Van postája, távirója és vasúti állomása. E községhez tartozik *Józsefháza* puszta is.

Csejkő.

Csejkő, a lévai járásban fekvő tót kisközség, 964 róm. katolikus lakossal. Egyike a vármegye legrégibb községeinek, mert a szentbenedeki apátság 1075-iki alapító levelében már szerepel *Csej* néven. A tatárjárás után

érseki jobbágyok lakják, a mikor *Csehkő* alakban találjuk említve. 1683 telén Lotharingiai Károly hadseregének egy része itt volt elszállásolva. A XVII. században az esztergomi érsek a földesura, azután pedig a besztercebányai püspökök. Katholikus templomán már 1561-ben fennállott, 1753 márczius 12-én azonban az egész község a tűz martaléka lett és akkor a templom is elpusztult, de 1758-ig ismét felépült. Postája Garamújfalu, távirója és vasúti állomása Léva.

Cserenye, a Nyitra-völgyben fekvő kisközség, ahol a lakosok legnagyobb része tót, vallásuk római katolikusok és számuk 736. Első írott nyomaira 1408-ban találunk, a mikor János esztergomi érsek az *Ilsvay* családnak birtokába visszabocsátja. Később azután a *Majthényiak* és ezek révén a *Hunyadyak* a földesurái. Majthényi Mihály báró építette 1640 körül a községben álló szép kastélyt, mely később a Hunyadyakra szállott, kiktől gróf *Vasquez* vásárolta meg, ettől pedig 1866-ban *Kaltenbach* Manó. Katholikus temploma 1740 körül épült, de akkor még a régi egyház maradványa is fennállott. A templom sírboltjában nyugszik *Hantsok* Judit, Hunyady András viczepalatinus neje. A múlt század elején a községnek már tót nevével is találkozunk *Cserenany* alakban. A község postája Oszlány, távirója és vasúti állomása Nyitraszeg.

Csiffár, a verebélyi járásban fekvő magyar kisközség, róm. kath. vallású lakosokkal, kiknek száma 708. E községet egy 1235-iki oklevél mint *Turde* birtokát említi. 1263-ban, a mikor *Chypár* alakban van említve, birtokosa *Turda* néven szerepel, ki a községet a sághí prépostságnak adományozza. A pápai tizedszedők jegyzékében is szerepel *Chifar* alakban, de papja csak három garast fizetett és így nem lehetett nagy község. Később a nagyszombati Szent-István szeminárium lett a földesura, melynek itt most is nagyobb birtoka van. 1530-ban *Mehemet*, 1599-ben pedig *Ibrahim* basa hadai teljesen elpusztították. 1655-ben a pestis dúlt lakosai között, melyben az akkori feljegyzések szerint 232-en haltak el. Az 1657-iki összeírás alkalmával 34 elpusztult telket találtak itt. 1763-ban *Apaffy* fejedelem táborozott a községben. A múlt század elején találkozunk tót elnevezésével, mely hol *Csefáre*, hol pedig *Csezáre*. Kath. temploma 1332-ben már fennállott, de elpusztult és 1774-ben épült az új templom, melyre *Révay* püspök 660 frt alapítványt tett. Az anyakönyvek 1714-ben kezdődnek. Saját postája van, távirója és vasúti állomása pedig Verebély.

Dallos, Zólyom vármegye határán, a körömöczbányai hegyek alatt fekvő tót kisközség. Lakosai róm. katolikusok és számuk 364. Hajdan *Ihrás* néven a saskői vár tartozéka volt, melynek sorsában osztozott. 1424-ben *Vydriche* alakban találjuk említve. Később kinestári birtok lett és most is

CSERENYE. — A HUNYADY-FÉLE KASTÉLY.

Cserenye.

Csiffár.

Dallos.

az. Határában kitünő trachittufa, pala és földopál van. Postája, távirója és vasúti állomása Bartos.

Dobóberek-
alja.

Dobóberekalja, Hont vármegye határán fekvő tót kisközség, 762 róm. kath. lakossal. Azelőtt *Podluzsány* volt a neve. 1255-ben *Vancsay* István bibornok unokaöcse: Dénes úr, itt Szent Erzsébet tiszteletére egyházat alapított. 1506-ban Ulászló *Haraszti* Ferenczet és nejét iktattatja e birtokba és ettől fogva a község a lévai uradalomhoz tartozik és a lévai vár urainak változásával változtatja gazdáit. A XVIII. század elején már az *Eszterházyak* a birtokosai. Régi temploma több ízben elpusztult. Legutóbb 1893-ban restaurálták alaposan. Postája Garamújfalú, távirója és vasúti állomása Léva. Ide tartozik *Ríchnyava* pusztja is.

Dóczyfűrész.

Dóczyfűrész, az újbányai hegycsoport alatt, a Feketepatak mellett fekvő német kisközség, róm. kath. vallású lakosokkal, kiknek száma 1783. Hajdan az elefánti pálosok birtoka volt, később a revistyei vár tartozéka lett és a *Dóczyak* voltak az urai, ezek után pedig a kinestár, mely itt ma is birtokos. Azelőtt *Pjla* vagy *Pjla*, németül *Polisch* volt a neve. Katholikus temploma 1744-beu épült. Postája, távirója és vasúti állomása Zsarnócza.

Ebedecz.

Ebedecz, zsitvamenti tót kisközség, római katolikus vallású lakosokkal, kiknek száma 851. E községet először 1504-ben említik, a mikor Hrussovár elpusztított birtokai között szerepel. 1565-ben Miksa király az esztergomi főkáptalannak adományozza, s mai napig ennek birtokában marad. A múlt század elején, a mikor *Opitz* és *Olice* alaku tót elnevezéseivel találkozunk, üveghuta és papírmalom volt a községben. A papírmalom 1840 körül, az üveghuta pedig 1885 körül szűnt meg. Kath. temploma régi, de építési ideje ismeretlen. Miutegy 150 évvel ezelőtt restaurálták és 1898-ban megnagyobítták. A község határában kitünő építkezési kőanyag van. Postája, távirója és vasúti állomása Kistapolcsány.

Ény.

Ény, a verébelyi járásban fekvő magyar és tót kisközség, hol azonban a magyarok többségben vannak. Vallásuk túlnyomóan róm. katolikus, számuk 331. E községről csak 1573-ban találunk említést, a mikor a törökök garázdálkodtak benne. Földesurai a XVII—XVIII. században a *Kálmay*, *Balogh*, *Eördögh*, *Péli-Nagy* családok és utóbb a *Majthényiak* voltak és ekkor *Inny*, később *Inn* alakban találjuk említve. Most *Janicsek* Nándorné, született Vandra Máriának van itt nagyobb birtoka. Postája Garamlök, távirója és vasúti állomása Alsóvárad.

Erdősurány.

Erdősurány, a gamszentkeresztii járásban fekvő tót kisközség, mely irtványok helyén alakult. Azelőtt *Zsupkó* volt a neve és a revistyei uradalomhoz tartozott. Templom nincs a községben. Postája Felsőhámor, távirója és vasúti állomása Zsarnócza. A lakosok száma 659. E községhez tartozik *Peczno* telep is.

Fakó-
vezekény.

Fakóvezekény, a verébelyi járás alsó részében fekvő tót kisközség 791 ág. ev. lakossal. E község Sebastianus Fako de Legenye, barsmegyei alispán tulajdona 1449-ben; 1574-ben mint praedium szerepel. A török dúlások alatt sokat szenvedett és az 1657-iki összeírásban 5 elpusztult telke van említve. Földesurai a *Váradiak*, *Ordódyak*, *Kelecsényiek* voltak s Kelecsényi Rafaelnek itt most is nagyobb birtoka van. A XVIII. század második felében *Vozokány* alakban tót nevével is találkozunk. Evangélikus temploma 1786-ban épült. Ide tartoznak *Felső-Árma*, *Muhárnya* és *Leveled* puszták. Az utóbbi 1574-ben Vezekénynyel együtt, mint praedium említetik, az első pedig elpusztult község emlékét őrzi. Postája, távirója és vasúti állomása Nagysalló.

Fekete-
kelecsény.

Feketekelecsény, a Zsitva-völgy közelében fekvő tót kisközség, 526 róm. kath. vallású lakossal. E község 1386-ban mint Hrussovár tartozéka szerepel, a mikor a *Forgáchok* az urai. Később a *Paluska* család birtokába jutott és e család többi birtokaival együtt a *Migazziak* tulajdonába ment át. Most gróf *Erdödy* Imréné szül: *Migazzi* Irma grófnő a birtokosa. A török dúlások alatt sokat szenvedett és akkor pusztult el *Oličo* község is, mely most pusztja. Katholikus temploma 1777-beu épült. Posta, táviró és vasúti állomása Aranyosmarót.

Felfalu.

Felfalu, a Nyitra-völgyben fekvő tót kisközség, 519 róm. kath. vallású lakossal. A XV. században *Ilsvay* Leusták nádor a tulajdonosa, utána *János* esztergomi érsek, de 1408 után már ismét az *Ilsvayak*, később a *Majthényiak*

birják. Azután zálogjogon a *Hunyadyak* lesznek az urai, a kik itt nagyobb várkastélyt építettek. E kastélybau tartotta a vármegye közgyűlését a XVII. század vége felé Hunyady László alispán elnöklete alatt. Ekkor *Félfalu* néven találjuk említve, de tótul *Hornejza* néven, sőt egy másik változatban *Horna Vesz* név alatt is. A Hunyadyak után a *Majthényiak* következtek ismét. A mostani kath. templomot is Majthényi Sándor és neje építtette a XVIII. század végén, de a vallásalap költségén 1837-ben átalakították. Most Majthényi Rezsőnek és Albertnek és a *Thonet* testvéreknek van itt nagyobb birtokuk. A múlt század elején *Windischdorf* német uevével is találkozunk, a mi arra enged következtetni, hogy azelőtt német lakosai is voltak. E községhez tartoznak *Paczov*, *Gocsalava*, *Rudicza* és *Bosiák* puszták és telepek is. Postája és távirója Oszlány, vasúti állomása Nagy-Ugrócz.

FELFALU. — A MAJTHÉNYIAK VÁRKASTÉLYA.

Felsőapáti, garammenti tót kisközség, 1022 róm. kath. vallású lakossal. E községet már 1253-ban találjuk említve, *terra Apathy monasterii de Grana* néven. 1538-ban már az esztergomi káptalan birtoka, korábban azonban a szent-benedeki apátsághoz tartozott. A XVIII. század második felében *Horni-Opatovce* tót nevével találkozunk. Ősi, gótikus templomát, mely 1694-ben leégett, a folytonos átépítésekkel elrontották. Legutóbb 1713-ban újjították meg, de tornyát, mely a sanctuarium fölött van, 1777-ben építették hozzá. A község postája, távirója és vasúti állomása Garamszentkereszt.

Felsőapáti.

Felsőbesenyő, jelentéktelen kis tót község, mely Zólyom vármegye határára fekszik. Azelőtt a saskói uradalomhoz tartozott és a kincstár tulajdonába ment át. Tót neve *Dubrava* volt. Említést érdemel, hogy a már Zólyom vármegyében fekvő Garamberzence község vasúti állomása e községhez tartozik és még Barsban fekszik. Itt lép a Garam Bars vármegyébe. E községben nincs templom. Postája, távirója és vasúti állomása Garamberzence. Lakosainak száma 411.

Felsőbesenyő.

Felsőgyőröd, kisközség, 397 magyar és tót, nagyrészt római katolikus vallású lakossal. A történet folyamán Alsógyőröd sorsában osztozott. A régi oklevelekben nem igen találunk megkülönböztetést Alsó- és Felső-Győröd között, legfeljebb a török világban, a mikor Felsőgyőröd, mint kisebb község *Kis-Győröd* néven szerepel. Hajdan különben három Győrödről találunk említést, minden külön jelző nélkül. Itt még megemlítjük, hogy e községet 1413-ban Andreas de Kys Geurd, majd pedig, mint zálogos birtokot, 1506 után *Haraszti* Ferencz és neje bírta. Később már a *Keglevicheket*, utánok pedig a *Hunyadyakat* találjuk itt, a múlt század elején pedig a *Majthényi* családot. A törököktől sokat szenvedett. Templom nincsen a községben. Postája Nagy-Kálna, távirója és vasúti állomása Alsó-Várad. Ide tartozik *Chladno* pusztája is.

Felsőgyőröd.

Felsőhámor, a Garamvölgy közelében fekvő tót kisközség, 1198 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan Revistye várának tartozéka volt és a *Dóczy* család-

Felsőhámor.

dot uralta. Azután a kincstár tulajdonába ment át, a Dóczy-féle többi birtokokkal együtt és ma is a m. kir. kincstár a birtokosa. Ősi templomát az 1671-iki canonica visitatio említi, mint a melyet akkor restauráltak, 1734-ben azonban megújították. A mult század elején, a mikor *Horne-Hamri* tót néven van említve, 10 pusztá, tanya és telep tartozott hozzá, ú. m. *Csertyán* pusztá 150 lakossal, *Fertály* pusztá 87 lakossal, *Hrabicsov*: 306 lakossal, *Jancsok*: 55 lakossal, *Kosztli vrch*: 323 lakossal, *Pajer*: 51 lakossal, *Pecznó*: 162 lakossal, *Zsubkov* vagyis Erdősurány, mely Pecznóval együtt azelőtt szintén ide tartozott és 216 lakosa volt, *Zsarnóczai olvasztóház*, mely most Zsarnóczakohó név alatt külön község: 360 lakossal és végre Uram, mely hajdan község volt és már a pápai tizedszedők jegyzékében is előfordul. Most csak *Kostli Vrch* és *Brod* tartozik hozzá. Postája van, távirója és vasúti állomása Zsarnóca.

Felső-
kamencez.

Felsőkamencez, a felső Nyitra-völgyben fekvő tót kisközség, 404 róm. kath. vallású lakossal. E községet Zsigmond király 1435-ben a *Kosztolányiaknak* adományozta, a kik mindvégig földesurai maradtak. A XV. század végén azonban a *Majthényiaknak* is van itt részbirtokuk, míg a XVIII. század végén és a mult század elején a Kosztolányiakkal együtt a *Simonyi* család is birtokosként szerepel. Azelőtt e községnek Felső-Kosztolány volt a neve. Egyházát már Pázmány is a régi egyházak közé sorozza, melynek gótikus részletei vannak. Sírboltjában a Rajcsányi és a Kosztolányi család tagjai pihennek. A templomot 1665-ben megújították. A XVIII. század végén hires vargái voltak. A mult század elején volt itt négy vízi malom és egy papirmalom. Ez időben határában barnaszénbányát nyitottak, mely azonban csak rövid ideig volt üzemben. Postája Bisztricsény, távirója és vasúti állomása Nemeskosztolány.

Felsőpél.

Felsőpél, a verebélyi járásban fekvő magyar kisközség, nagyobb részt református vallású lakosokkal, kiknek száma 426. E községnek a XIII. században *Pélyi Bolyár* fia Albert az ura, a mikor a község *Bolyár-Peél* néven van említve. A Pélyiek ősi fészke, kik után a *Hunyadyak* voltak a község birtokosai. A XVIII. század végén *Pil* és *Horny Pjal* alakban tót névvel is találkozunk, habár a község mindenkor magyar volt. Két temploma van. A katolikus 1830-ban, a református 1838-ban épült. Postája Garamlók, távirója és vasúti állomása Alsóvárád.

Felsőtárnok.

Felsőtárnok a Garamvölgy közelében fekvő tót kisközség, 318 róm. kath. lakossal. E község 1424-ben szerepel először *Felseutharnoka* alakban, mint a saskői vár tartozéka; később a kincstár tulajdonába került. Már 1563-ban, a mikor *Dóczy Gábor* volt a földesura, *Felseő Thernavka* alakban félig magyar, félig tót néven találjuk említve, míg azután később *Trnavka* lett a neve. Temploma nincsen. Postája Nagylócsa, távirója Garamszentkereszt, vasúti állomása Geletnek.

Felsőtóti.

Felsőtóti, a körmöczbányai völgyben fekvő tót kisközség, 350 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal. Hajdan *Windischdorf* néven német telepes község volt. Később eltótosították *Hornavesz*-re. Nagy Lajos király 1382 augusztus hó 20-án itt tartózkodott és inuen keltezte Körmöczligetre vonatkozó adománylevelét, melyet Körmöczbánya város levéltára (Tomus I. Fons 23. Fasc. I.) alatt őriz. 1429-ben is szerepel Zsigmond király egyik oklevelében, melylyel a községet Körmöczbánya városnak adja zálogba. 1451-ben itt tartotta főhadiszállását Hunyady János, mikor Giskra ellen Körmöczbányára indult. A mult század elején lakosai még németek voltak és csak azóta tótosodtak el. Temploma nincsen. Postája, távirója és vasúti állomása Körmöczbánya.

Felsővárád.

Felsővárád, garammenti magyar kisközség, nagyobbára ev. ref. vallású lakosokkal, kiknek száma 206. E községnek a XVI. század elején a *Harasztiak* voltak az urai. Máskülönb sorsa összefügg Alsóvárád községével, egész a XVII. század második feléig, a mikor az *Eszterházyakon* kívül a *Kazyak* is birtokosai, a mult század elején pedig a *Kazyak*, *Majthényiek*, a *Gyárfás* és a *Litassy* család. Még a mult század elején itt erős hid volt a Garamon. Templom a községben nincsen. Postája, távirója és vasúti állomása Alsóvárád.

Felsőzsadány.

Felsőzsadány, a Garamvölgybe nyúló kelői völgyben fekvő tót kisközség, 490 róm. kath. vallású lakossal. E község a revistyei vár tartozéka

volt és első birtokosai a *Dóczyak* voltak, kikről már a XV. század elején találunk említést; a XVI. század végén ők építették a templomot. A község ekkor *Zdena* alakban van említve, melyből később *Zdánya*, majd *Sdány* lett. A mult század elején savanyúvizéről is ismeretes volt. Későbbi tulajdonosa a kinstár lett s most is az. Postája Geletnek, távirója és vasúti állomása Geletnek-Szkleno.

Fenyőkosztolány, az aranyosmaróti járásban fekvő tót kisközség, 1127 róm. kath. vallású lakossal. E község előbb Hrussó vár tartozéka volt és mint ilyent találjuk említve 1424-ben, a mikor neve *Fenyekostolan* alakban fordul elő. Mátyás királynak egy 1486-iki oklevelében *Kosztellan* néven szerepel. Később a tapolesányi uradalomhoz tartozott és a mint annak urai változtak,

Fenyő-
kosztolány.

FÜSS. — A BARLANGHY-FÉLE KASTÉLY
(MOST ELBOGEN KÁROLYÉ).

úgy változtatta e község is gazdáját. 1537-ben *Hrussói János* volt a birtokosa, aki itt valami bányát nyitott meg. A község határában van az úgynevezett *Zsiványtorony*, mely úgy látszik a hrussói várhoz tartozott és annak egyik elővédműve volt. Később valószínűleg rablóknak szolgált tanyául és innen vette mostani elnevezését. A tapolesányi uradalmat *Károly Lajos* cs. és kir. főherceg a mult század végén vette meg és örököseitől vásárolta *József főherceg*. Egyháza már 1332 előtt fennállott, de elpusztult és a mostani katolikus templomot *Keglevich Zsigmond* bíboros építtette 1797-ben. A mult század elején, a *Breszó* nevű irtvány-telep mellett aranybányát kezdtek művelni, de később abbahagyták. Ugyanakkor üveghuta is volt itt. A határban gazdag barnaszénbánya van, mely *József Agost* főherceg tulajdona. E községhez tartoznak *Kazimir*, *Alsó* és *Felsőlucsnó*, *Drienki*, *Nemesek*, *Bresor*, *Boriszko*, *Levászovszka*, *Lukácsov*, *Bosiak*, *Modos-Victoris*, *Halastó* és *Horka* irtványos telepek és puszták is. A község postája és távirója Aranyosmarót, vasúti állomása Kistapolesány.

Füss, a Zsitvavölgy közelében fekvő tót kisközség, 1457 róm. kath. vallású lakossal. E község már 1075-ben a Géza király által a szent-benedeki apátság számára kiállított alapító oklevelben szerepel. A pápai tizedszedők jegyzékében *Fus* alakban van felemlítve. 1371-ben *Pogán de Fyns* a birtokosa. 1386-ban mint *Ghymes* van tartozéka szerepel és a *Forgáchok* az urai. 1391-ben a *Füssy* családból *Zsigmond* szerepel, 1413-ban *László*, 1414-ben *László* és *János*, kiknek fiai 1496-ban *Füst*, *Pozbát* és *Gyekenest* is bírták. 1516-ban *Lajos* király ghymes *Forgách Györgyöt*, *Hindi Porkoláb Ferenczet* és *Vezelei*

Füss.

Miklóst (Nicolaus literatus de Vezelo) megerősítette itteni birtokaikban. Az 1657-iki összeírásban e községben 14 elpusztult telket találtak. Később a gróf *Festetich*, *Balogh*, *Bencsik* és a *Barlanghy* családok voltak a földesurai, most pedig gróf *Barbó* Antal Józsefnek, *Tarisch* Kajetánnak, *Elbogen* Károlynak, *Rudnyánszky* Jánosnak és *Kún* Miklósnak van itt nagyobb birtoka és kastélya vagy urilaka. A Barbó-féle kastély a Bencsik családé volt. Ennek egyik leánya Bencsik Irma, Barbó Miksa grófhhoz ment férjhez s ennek révén került a gróf Barbó Miksa tulajdonába. Elbogen Károly kastélyát Barlanghy László építtette 1862-ben, tőle Liphthay Ágoston örökölte, ettől pedig 1896-ban a mostani tulajdonos vette meg. Tarisch Kajetán kastélya a múlt század elején a Balogh-családé volt. 1848 után Dissebarth báró tulajdonába került, kitől 1858-ban báró Rüdtt kezére jutott, s ettől vásárolta meg 1890-ben mostani birtokosa. Katholikus temploma 1332 előtt már fennállott, de elpusztult. A

FÜSS. — A BALOGH-FÉLE KASTÉLY (MOST TARISCH KAJETÁN UTÓDAIÉ).

mostani templomot a réginek helyén 1741-ben építették, toronnyal azonban csak a múlt század elején látták el. E községhez tartoznak *Dombócz*, *Felső-erdő*, *Kis-Dombócz* és *Papharaszt* puszták, mely utóbbiról a nép azt tartja, hogy ott valaha kolostor állott. Ennek ma már nyoma sincsen. A községnek van postája; távirója és vasúti állomása pedig Mánya.

Garamapáti.

Garamapáti, a lévai járásban, Hont vármegye határán fekvő tót kisközség, 201 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan a szent-benedeki apátságához tartozott, azután az esztergomi káptalan lett a birtokosa. A pápai tizedszedők jegyzékében is megtaláljuk *Épati* elferdített alakban, a mikor papja 12 garast fizetett, tehát már nagyobb község lehetett. A XVIII. század második felében *Vieszka-Apáthi*, majd egész tótosan *Opatócz* néven van említve. Templom sincsen a községben. Postája Garamújfalú, távirója és vasúti állomása Léva.

Garamdamásd.

Garamdamásd, garamvölgyi magyar kisközség, 1450, túlnyomóan róm. katolikus lakossal. Az esztergomi káptalan levéltárában 1359-ben van róla említés. Később a lekéri apát a földesura. A múlt század elején a község híres volt marhatenyésztéséről. Templom sincsen a községben. Vasúti állomása van, de postája Lekér, táviró állomása meg Oroszka. Ide tartozik *Garamdamásd* pusztája is.

Garamkelecsény.

Garamkelecsény, Léva közelében fekvő tót kisközség, 1368 róm. kath. vallású lakossal. E községről már 1209-ben találunk említést egy azon kori oklevélben. 1390-ben *Sárai* László az ura. A XV. század közepén azonban *Lévai* János és a szent-benedeki káptalan pörösködnek miatta. 1489-ben az elpusztított

községek között van említve. Folyvást a mai nevén szerepel, így 1506-ban is, a mikor Ulászló a *Harasziakat* az időközben elzálogosított birtokba vezeteti. 1618-ban már mint a lévai vár tartozéka, *Keleczeny* alakban, egyike volt a vármegye behódolt községeinek. Ezen túl azután Léva várának urai a birtokosai. 1797-ben teljesen pusztá község volt, a mit a községházán őrzött egykorú oklevél bizonyít, mely szerint akkoriban *Jaklín* Miklós, *Olsa* Mátyás, *Móré* Zsigmond, *Névery* Adám és *Nagy* Mátyás felhívást bocsátanak ki az iránt, hogy a kik e pusztá helyen meg akarnak szállani és házakat építeni, azokat a nevezettek mindenben támogatni fogják, sőt a szükséges vetőmagvakat ingyen bocsátják rendelkezésükre, a községhez tartozó malmot pedig szintén a falubelieknek, illetve a letelepülőknek engedik át használatra. E felhívásnak volt is fogantja, mert néhány évvel később már

FÜSS. — A BENCSIK-FÉLE KASTÉLY.
(MOST GRÓF BARBÓ MIKSÁÉ).

lakott községet találunk itt. A községet azonban 1830-ban a tűz pusztította el. Katholikus temploma megrongálva bár, de a településkor már fennállott, mert 1784-ben épült. A község postája, távirója és vasúti állomása Léva. Ide tartozik *Kurtahegy* pusztá is.

Garamkeszi, Léva közelében fekvő tót kisközség, 1232 róm. kath. vallású lakossal. E község már a pápai tizedszedők jegyzékében szerepel *Kezt* elferdített néven. 1311-ben említve van a trencsényi Csák Máté által feldúlt községek között, 1390 körül már *Sárai* Lászlót találunk itt, később a *Lévaiakat* és a *Harasziakat*, a mikor már mint a lévai vár tartozéka szerepel és annak sorsában osztozik. Egyike az 1618-ban a törököknek behódolt barsi községeknek és ekkor *Tót-Keszi* néven említik, míg a múlt század elején *Kosihí* tót neve is van. Itt esett el a törökök elleni harcban *Koháry* István kapitány. Léva vára alatt sebesült meg, de lova egész *Garamkeszi* határáig hurozta maga után. A helyen, a hol holttestét találták, kis kápolnát emeltek, hol kőbe vésvé a következő felirat olvasható:

Garamkeszi.

Ad Levam dextre Stephanus pugnando Koháry
Pro patria moritur, Caesare proque Deo.

In conflictu generali cum Turcis habita die decima nona Julii Anno Domini 1664. obtenta insigni victoria hoc loco occubuit. Ora itaque pro eodem, requiescat in pace.

A községben levő kath. templom építési ideje ismeretlen. Legutóbb 1901-ben restaurálták és új toronynyal látták el. A község postája Garam-újfalu, távirója és vasúti állomása Léva.

Garamkürtös.

Garamkürtös, a garamszentkereszt-i járásban fekvő tót kisközség, 787 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan érsekségi birtok, mely 1311-ben a Csák Máté által feldűlt községek között van említve. Akkoriban *Kürt* volt a neve, később azután már *Trubin* tót néven találjuk és a besztercebányai püspök a földesura. 1544-ben itt tartott pihenőt csapatával *Nyáry* Ferencz kapitány, a mikor a törökök által szorongatott *Balassa* Menyhért felszabadítására Lévára indult. Kath. templomáról 1487-ben már mint régi egyházzól van említés. Verancsics érsek 1572-ben szintén mint régít említi és mint ilyen szerepel Pázmány munkájában is. A templom, noha több ízben rongottak rajta a javításokkal, gótikus részletekkel bír. Postája van a községnek, távirója és vasúti állomása Garamszentkereszt.

Garamlök.

Garamlök, a Garamvölgy szélén fekvő magyar kisközség, 2988 róm. kath. és református vallású lakossal. E község szintén a lévai vár tartozéka volt és az idők folyamán annak az urai birták, mígnem az *Eszterházyak* tulajdonába ment át, a kiktől a lévai uradalmat a *Schöeller* család vette meg. A XVIII. század vége felé híres lótenyésztése volt. Most a Schöeller-féle uradalomnak van itt nagyobb szabású szeszgyára. A község határában, a hagyomány szerint, valaha a vörös barátok klastroma volt. A faluban református templom van, mely 1785-ben épült és egy kath. kápolna, melyet 1860-ban emeltek. Posta van a községben, távirója és vasúti állomása Alsóvárad. Ide tartozik *Felsőmajor* pusztja is.

Garamind-szent.

Garamind-szent, a Garamvölgyben fekvő tót kisközség, 337 róm. kath. lakossal. Már a XIV. század közepén szerepelt, mint a szent-benedeki apátság birtoka *Veszka* néven. 1538-ban *Vijeszka* alakban az esztergomi káptalan birtokában találjuk, azután a saskói vár tartozéka és a *Dóczyak* birtoka. A község templomában nyugszik Dóczy Zsigmond és a sírbolt emléktáblájának felirata a következő:

„Spectabilis et Magnificus Dominus Dominus Sigismundus Dóczy de Nagy Luczye, Liber Baro Arcium Saskő et Revistye, in Virovitz, Gálos, Baar et Sarfia Dominus, qui in horribili Zernoviensium a saevissimo Turca depopulatione captus, una cum uxore Eufrosyna Kayzerin, illa quidem ablata ipse etiam auferri mire tentat, verum infirmitate gravatus, post ablatam vitae sociam et amissas facultates etiam vitam sibi auferri brachio turcico ultro generose expostulavit An. 1647 die 4. aug. aetatis suae 45. Cui mestus frater, natu senior, affigi curavit. S. A. M. D. D. M. D.“

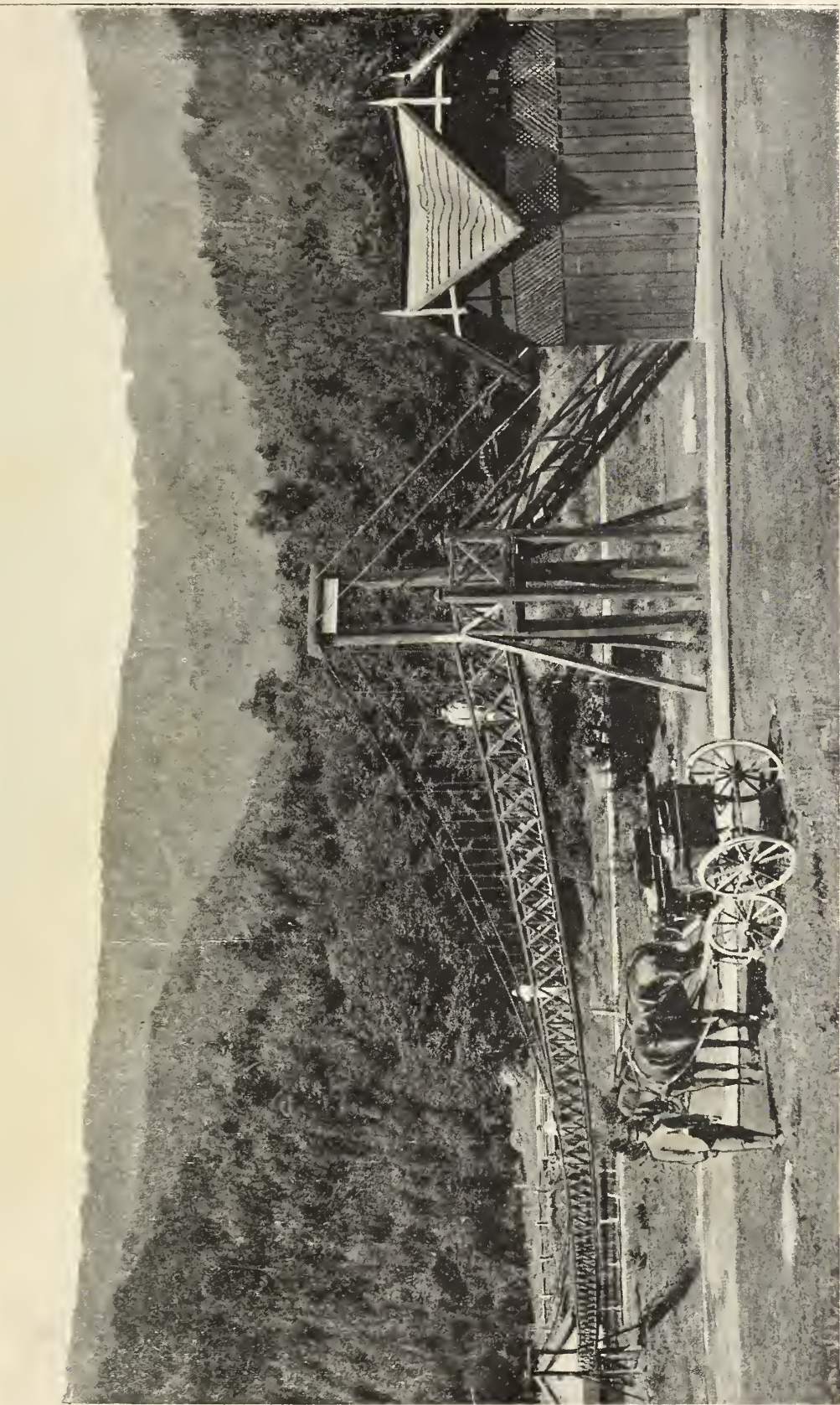
A község 1665-ben a törököktől sokat szenvedett. A Dóczyak után az uradalom előbb a kincstárra, azután az esztergomi káptalanra szállott. Temploma ősrégi, azonban már gyakran átépítették. Postája, távirója és vasúti állomása Garamszentkereszt.

Garam-mikola.

Garammikola, a Garamvölgyben fekvő magyar kisközség, 1846, nagybárá református lakossal. E község a szent-benedeki apátság javára a Géza király által 1075-ben kiállított alapító oklevélben már szerepel. A pápai tizedszedők lajstromában *Michela* alakban találjuk említve. 1351-ben Lajos király *Barachkay* Miklós és István javára iktató parancsot ad ki, melyben András nevű mikolai birtokos is említettetik. 1434-ben *Lévai* Péter kapja Zsigmond királytól adományul, azonban 1466-ban már a *Lábatlan* családbelieket iktatják be. 1506-ban *Haraszi* Ferencz és neje bírja, 1512-ben pedig ismét a *Lévaiakat* uralja, a mikor *Lévai* Zsigmond és *Haraszi* Ferencz a mária-családi páloszárdának ajándékozzák. 1565-ben Miksa király egyéb birtokokkal együtt az esztergomi káptalannak adja, de később többen osztzkodnak rajta, ú. m. az elefánti zárdá, a királyi közalapítvány és az *Eszterházyak*. Az 1663-iki török dúlás alatt részben elpusztult. A múlt század elején *Garam-Mikula* néven szerepel. Református temploma 1779-ben épült. Postája, távirója és vasúti állomása Zseliz. Ide tartozik *Széplak* pusztja is.

Garamrév.

Garamrév, garammenti tót kisközség. Lakosai katolikusok, számuk 504. Szintén egyike azoknak a községeknek, melyek Géza király alapító

A garamrévi sodronykötélhid.

levelében 1075-ben szerepelnek. Ez oklevélben *Boznicza* néven van említve, de az apátság a községnek csak felét kapta. 1237-ben IV. Béla e község adójának kétharmadát itéli oda a szent-benedeki apátságnak. 1358-ban az apátság birtokai között a németes *Wosnische* néven van feljegyezve. 1563-ban *Dóczy* Gábor kap rá donációt és ekkor már *Voznicza* néven szerepel. Ez a község is sokat szenvedett a törököktől. A Dóczyak után a kinestár lett a földesúr, s ez itt birtokos ma is. Kath. temploma azelőtt is volt, de elpusztult; a mostani templom pedig 1845-ben épült. A községben nagyon érdekes szerkezetű, hosszú, függő sodronylid vezet át a Garamon. Postája és távirója Zsarnócza. Saját vasúti állomása van.

Garamszentbenedek, a Garamvölgy legszebb pontján, az ú. n. tót kapun túl, a szűkülő völgynyílás elején fekszik. Garamszentbenedek, magyar és tót

Garamszent-
benedek.

GARAMSZENTBENEDEK. — A ZÁRDA DÉLI OLDALA.

kisközség, 1162, legnagyobb részben róm. kath. lakossal. A híres szent-benedeki apátság székhelye, melyet 1075-ben Géza király alapított. Itt állott a benézés szerzetesek híres monostora és díszes egyháza. Az apátság alapító levelét megerősíti később II. István, II. Endre, IV. Béla és I. Károly. Időközben 1156-ban *Martirius* esztergomi érsek erősíti meg Szent László adománylevelét, míg II. István 1124-ben a tiszai halászatot adományozza az apátságnak. II. Endre 1209-ben a főpapi jelvények viselésének jogát eszközli ki a pápától az apát számára. III. Inceze pápa 1209-ben megerősíti a monostor jogait, míg II. Endre a monostor népeit részesíti kiváltságokban, a mikor is *Ivó* volt a monostor apátja. 1212-ben Szent Erzsébet megerősíti II. István adománylevelét. 1217-ben András király felruhazza Szent-Benedek mezővárost ugyanazokkal a jogokkal, melyekkel akkoriban Székesfehérvár, Pest és Ó-Buda bírt; e jogokban az újonnan ide települő magyarok, szászok és tótok is részesültek, felmentvén őket minden adó és vám alól. 1225—26-ban *Lőrincz*, 1228-ban *Cena* volt az apát, ki a makranczos udvardi jobbágyokat úgy büntette, hogy a fél fejüket leborotváltatta. Ugyanekkor már az apátság mint hiteles hely működik. 1269-ben *Dénes* comes *Barbata* nevű birtokát adja az apátságnak. 1272-ben V. Istvántól újabb adománylevelet kap. Ez időben Selmezbánya rendszeres adót fizet az

apátságának. 1292-ben *Mihály* és *Endre* mesterek *Rosznicza* földjét adományozták az apátságának. A szent-benedeki monostort, Albert király halála után következett trónvillongás idején, az Erzsébet királyné fia pártjára állott körmöcziek, zólyomiak és ujbányaiak elfoglalták és felégették, miért is Rozgonyi Simon, egri püspök 1442 május végén Selmeczbányát ostrom alá vette. De a kolostor esakhamar felépült, azonban a husziták kezébe került, kiktől 1451-ben *Hunyady* János foglalta vissza. Ekkor erősítették meg a monostort védművekkel és fallal. 1483-ban készült el újra a templom és ekkor szentelték fel másodszor. 1462-ben Mátyás király a hiteles hely elveszett pecsétje helyett új pecsétet adományoz az apátságának és azonkívül beeses ereklyéket, többek között az üdvözítő ruhadarabját, Krisztus vérével, melyet a király II. Pál pápától kapott. 1528-ban *Jakab* apát lemond az apátságról *Thuróczy* Miklós javára, 1536-ban azonban már Ferdinánd király adja ki azt a rendeletet, melynek alapján az esztergomi káptalan az apátságot

GARAMSZENTBENEDEK. — A FOGADALMI KÁPOLNA.

és birtokait magához válthatja. 1565-ben már a káptalan királyi adomány címén az apátság tényleges birtokosa és birtokai „*Szentbenedeki uradalom*” cím alatt szerepelnek. Több ízben volt a törökök kezében, a kik természetesen erősen megrongálták. 1623-ban *Bethlen* Gábor vezére: *Horváth* István tartotta megszállva, 1703 október 30-án, a *Rákóczy-féle* szabadságharcz alatt *Schlick* és *Forgách* hadai bevették és 1709-ig a császári csapatok tartották megszállva. 1714-ben a pestis pusztított a községben és a vármegye területén, de a Szent Kereszt feltalálásának emléknepjén megszűnt. Ennek az emlékeztére a vármegye az apátsági templom közelében, hegytetőn, kápolnát emeltetett, melyben évenként e nap emlékére nagy hálaadó isteni tiszteletet tartanak. 1783 április 26-án és ez után több ízben tartotta itt a vármegye gyűléseit. Az apátsági templom a monostorral együtt 1881-ben leégett, de legutóbb alaposan és stilszerűen restaurálták és *Simor* János hercegprimás 1889 szeptember 29-én fényes ünnepséggel szentelte fel. A templom sírboltjában nyugszik *Koháry* István, a Léva ostrománál elesett kapitány és a Koháry család több tagja. A templomra a Koháry és a *Keglevich* családok 3375 forint alapítványt tettek, *Galgóczy* püspök meg a szegények javára 3465 forintot helyezett el. A községhez tartozó dülő-nevek is érdekesek. A *Varticska* dülő egy hajdani őrtorony helyét jelzi. A Szent-Kereszt dülő azelőtt szőlő volt, melynek termését Szent-Keresztre az érseki nyaralóba szállították. A *Zsemleki* dülő a mult században *Zsemleky* esztergomi kanonok bir-

toka volt. Az apátsági templomon kívül még egy kath. temploma van a községnek. A község határában kőszéntelemek vannak, de ezek nincsenek művelés alatt. A községnek van postája, távirója és vasúti állomása.

Garamszentgyörgy, Garammenti magyar kisközség, túlnyomóan ev. ref. vallású lakosokkal, kiknek száma 1192. Ez is azok között a községek között van felemlítve, melyeket Csák Máté 1311-ben elpusztított, a mi azt bizonyítja, hogy a község akkoriban már az esztergomi érsekség birtoka volt, miután tudjuk, hogy Csák Máté ez időben az érseki birtokokat pusztította. Mindvégig az esztergomi érsek maradt a földesura és a nagysallói uradalomhoz tartozott. Róm. kath. temploma 1499-ben épült, átmeneti román gót stílusban, de az idők folyamán sokat rongáltak rajta. A ref. templom új és 1879-ben épült.

Garam-
szentgyörgy.

GARAMSZENTKERESZT.
A PÜSPÖKI KASTÉLY.

A XVIII. század végén a községnek híres ló- és marhatenyésztése volt. Postája Nagysáró, távirója és vasúti állomása Nagysalló.

Garamszentkereszt, a Garamvölgyben fekvő magyar és tót kisközség, 1390 r. kath. lakossal, kik között a tótok túlsúlyban vannak. E községben benedekrendi apátság volt, mely sok viszontagság után a többi bars megyei apátságok sorsára jutva, feloszlott; birtokai az esztergomi érsekségnek, később pedig részben a besztercebányai püspökségnek jutottak, a czim „Abbatia S. Crucis iuxta Granum” fennmaradt, s utoljára Novák Ferencz győri székesegyházi kanonok viselte. (Czinár Mór „Monasterologia Regni Hungariae” Tom. I. pag. 301.) Az alapító oklevélben *villa Keresztur in terra Susoly* körülírással szerepel, míg 1246-ban *Oppidum Keresztur* és *villa S. Crucis de Susal* alakban. IV. Béla a község adójának kétharmadát itéli oda az apátságnak. 1246-ban *Vancsay* István esztergomi érsek az ide települő lakosoknak 3 évre adómentességet engedélyez és megállapítja a várgróf, a vicecomes és a plébános járandóságát. 1488-ban az esztergomi érseknek itt vámja volt. 1527-ben már *Zenthkereszt alias Keresztur* körülírással említik, mikor régi gótikus egyháza is említve van. 1664-ben *Souches* tábornok itt nagy győzelmet aratott a törökökön, ellenben 1678-ban *Thököly* Imre csatát vesztett. Az esztergomi érsekség szentkereszti uradalmához a XVII. század végén a következő községek tartoztak: Nagy-Lócsa, Preszta-Wlk, Trubin, Kis-Lócsa, Új-Lehota, Jano-Lehota, Koszorén, Szlaska, Kaproneza, Lutilla, Kremniczka, Bartos-Lehotka, Jasztrabi, Pityelowá, Nyewolno, Németi, Csejkő és Szőlős.

Garam-
szentkereszt.

Ezeket később a besztercebányai püspökség uradalmaéhoz csatolták és akkor *Heiligen-Kreitz* német nevével is találkozunk. 1726-ban az egész község a templommal együtt tűzvész martaléka lett. A *Rákóczy*-féle szabadságharc alatt is szerepelt, a mikor 1706 szeptember 28-án Stahremberg császári vezér bevette. A XVII. század vége felé a vármegye itt is tartotta közgyűlését, a mostani püspöki palotában, mely már *Pázmány* Péter előtt mint várkastély fennállott. Pázmány 1631-ben romjaiból felépíttette, míg *Lippay* érsek bástyákkal és tornyokkal erősítette meg. Moyses István besztercebányai püspök a tornyokat egy emelettel magasabbra emeltette és Dr. Rimély Károly jelenlegi püspök a kastélyt újonnan épült nagyszabású diszes lépcsőházzal látta el. E kastélyban halt meg Pázmány Péter karjai között Forgách Ferenc esztergomi érsek. A XVIII. század végén a kastély a besztercebányai püspökké lett. 1690-ben itt már megalakult a varga-czéh. E község különben a pápai tizedszedők jegyzékében is előfordul. Ósi, XIV. századbéli temploma elpusztult és helyére építtette *Zerdahelyi* Gábor besztercebányai püspök 1806-ban a mostani díszes templomot, melynek sírboltjában *Berehtöldt* Ferenc, *Zerdahelyi* Gábor, *Belánszky* József és *Moyses* István besztercebányai püspökök pihennek. A templomban egy nagybecsű, gótikus, zománczos, aranyozott, ezüstkehely van. E községben tartotta kirándulása alkalmával gyűlését 1874-ben a történelmi társulat, gróf *Mikó* Imre, valamint *Horváth* Mihály és *Ipolyi* Arnold püspökök elnöklete alatt. A község határa gazdag kitűnő bazaltban. Van itt nagyobb szabású malomkőbánya és gyár is. Kőszene is van, de még nem bányásszák. A lakosok kaszinóegyesületet és katolikus kört tartanak fenn. A község járási székhely, van postája, távirója és vasúti állomása.

Garamszőlös.

Garamszőlös, a Garamvölgyben fekvő kisközség, 1246 kath. vallású, tót lakossal. Hajdan besenyők lakták. Szintén egyike a Géza király által a szent-benedeki apátságnak adományozott községeknek, 6 ház és három telek kivételével, melyek a barsi várjobbágyoké voltak. Az alapító levélben *Scuulleus* néven van feljegyezve. A tatárjárás után az esztergomi érsek foglalta el, de 1277-ben *Márton* szent-benedeki apát már visszaköveteli *Fülöp* esztergomi érsektől. Később, mikor a besztercebányai püspökség felállíttatott, ez lett a földesura. A községet a törökök először 1573-ban, másodsor pedig 1622-ben feldúlták, a mikor több mint száz lakosát rabszűjra fűzve elhurcozták. *Belánszky* püspök itt a múlt század elején szép püspöki nyaralót építtetett, mely azonban most már magántulajdon és teljesen elhanyagolt állapotban van. Ugyanekkor találkozunk a község *Ribnik* (Halastó) hangzású tót nevével is, mely kétségkívül onnan ered, mert határában volt a szentbenedeki benzéések halastava. A Szentbenedek átellenében levő rétek mai neve is „Kerek-tó.” Akkoriban sok szőleje volt a községnek, mely jövedelmének egyik főforrását képezte. A község határában levő *Teplicza* nevű sziklából meleg forrás fakad, mely télen sem fagy be. Vize a községen átfolyik és azon alul, a réteken eltűnik. Ósi katolikus temploma már a XIV. században fennállott, azonban a törökvilágban elpusztult. Mostani temploma 1771-ben épült. A község határában kitűnő minőségű trachit-tufa van és erdejében föld-sánczok maradványai láthatók, melyeknek minéműsége azonban még nincs megállapítva. A község postája, távirója és vasúti állomása Nagykoszmály.

Garamújfalú.

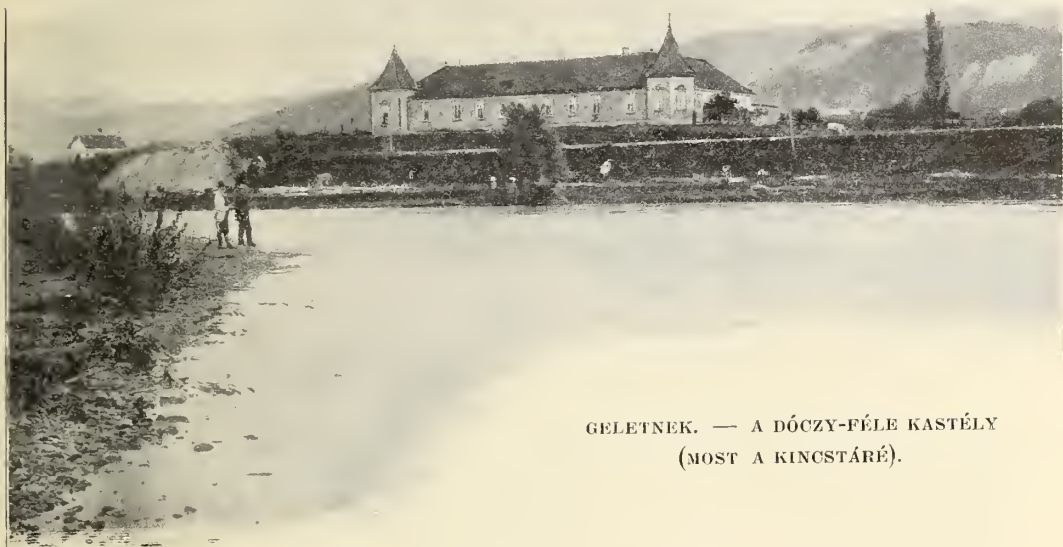
Garamújfalú, Léva fölött fekvő tót kisközség, 2671 róm. kath. lakossal. E község már a pápai tizedszedők jegyzékében *Nova Villa* alakban van megemlítve és minden jel arra mutat, hogy a tizedszedők nem más községet értettek alatta. Hajdan a lévai várhoz tartozott, de 1367-ben a lévai vár birtokai közül kiszakíttatott és 1381-ben *Deméndi* László és hozzátartozói kapták királyi adományképen. A XVIII. század végén már német és tót neveivel is találkezzünk; ezek *Neudorf* és *Novejsza*. Akkoriban és később, a múlt század első felében a *Liphay*, az *Urbanovszky* és a *Jesszenszky* családok voltak a nemesi birtokosai, most pedig *Liphay* Lászlónak van itt nagyobb birtoka, az ide tartozó *Pusztá-Szentkereszt*en pedig *Benkovich* Ernőnek. Katolikus temploma ősrégi és 1773-ban újíttatott meg. A községben van posta, távirója és vasúti állomása pedig Léva. Ide tartozik még *Kamenyecz*, *Zábról*, *Újmajor* pusztá is.

Garamvezekény, garamvölgyi magyar kisközség, 1916 túlnyomóan református vallású lakossal. E községet egy 1209-iki határperről szóló oklevél *Wezeken* alakban említi. 1273 körül *István* mester *Amade* comes fia a bényi apátságnak hagyományozza. 1351-ben a *Vezekényi* családról találunk feljegyzést, mely család nyilván akkori birtokosa volt. 1281 után a pápai tizedszedők jegyzékében is előfordul *Veseqen* alakban, még pedig 12 garas tizeddel, a mi azt bizonyítja, hogy akkor már jelentékenyebb község lehetett. 1565-ben az esztergomi káptalan is szerepel birtokosai között, azonban később már az *Eszterházy* és az *Amade* család a birtokosa, most pedig gróf *Breunner* Agoston örökösei. A községben két templom van. A kath. templom 1882-ben, a református pedig 1786-ban épült. A község postája Lekér, távirója Oroszka, vasúti állomása pedig Garamdamásd.

Garam-
vezekény.

Geletnek, a Garamvölgyben fekvő tót kisközség, 911 róm. kath. vallású lakossal. Közjegyzőségi és m. kir. erdőgondnoksági székhely. Géza fejedelem

Geletnek.

GELETNEK. — A DÓCZY-FÉLE KASTÉLY
(MOST A KINCSTÁRÉ).

1075-ben a község felét a szent-benedeki apátságnak adományozza, a mikor az oklevélben *Gelednuk* néven találjuk említve. 1237-ben IV. Béla a község adójának két harmadát ítéli oda az apátságnak. A tatárjárás után a pápai tizedszedők jegyzékében *Gelenek* alakban van felemlítve és papja 12 garast fizetett. 1483-ban már *Kálnai* László barsi főispán a földesura és ő építtette az itteni katolikus templomot is, melyet 1508-ban átalakítottak. Gótikus részletei maig is látszanak. 1494-ben már mint várost találjuk említve és mint mezőváros szerepel még 1637-ben is. Ez időből való pecsétnyomóját a községházán őrzik. A Kálnaiak után a *Dóczyak* birtokába került, kik itt erős várkastélyt is építtettek, melyet *Thököly* Imre is vívott és részben le is rombolt. 1663-ban a török pusztította el a községet. Azután a kir. kincstár birtokába került és maig is az a tulajdonosa. A Dóczy-féle várkastélyt később — alakját meghagyva — restaurálták. 1728-ban a község teljesen leégett és templomának is csak a szentélye maradt meg. 1900-ban a község határában négy kiló ezüstpénzt találtak I. Lipót idejéből. A leletet az államkincstár beváltotta. A község határában kitűnő trachit- és édesvízi kvarcbányák vannak, melyeknek kőveiből híres malomköveket faragnak. A községnek *Hlinik* volt a tót neve. A múlt század elején ide tartozott egy *Záhoresa* nevű telep is, melynek 56 lakosa volt. Van postája, távirója és vasúti állomása.

Gesztőcz, Aranyosmarót közelében fekvő tót kisközség, 445 róm. kath. vallású lakossal. Mátyás királynak egyik 1486-iki oklevelében, mint *Lábatlan* Gergelynek adományozott község *Hestheolcz* alakban szerepel. Később

Gesztőcz.

már a maróti uradalom birtokai között találjuk említve, azonban a XVIII. század végén és a múlt század elején, a mikor *Hosztovcze* tót neve is van, a *Szirányi*, *Klobusiczky* és báró *Weisz* családokat találjuk itt, míg most Szirányi Sándornak és Klobusiczky Jánosnak van itt nagyobb birtoka. Templom a községben nincsen. Postája Nagyszelezsény, távirója és vasúti állomása pedig Aranyosmarót. A községhez tartoznak *Bolkov* és *Krásznó* puszták is.

Gyékényes.

Gyékényes, a verebélyi járásban, a Garamvölgy közelében fekvő magyar és tót kisközség, 691 róm. kath. lakossal. Az esztergomi keresztetek conventjének 1290 februárius 20-án kelt oklevele bizonyítja, hogy a conventnek *Gekenus* nevű bars-megyei birtokát, melyet *Rathold comes* fiának Tamásnak zálogba adott, az illető a kitűzött határnápra nem adta vissza. 1496-ban Füssy László fiai, László és János bírják. 1516-ban ezeket birtokukban Lajos király is megerősíti. A XVIII. században találkozunk itt az *Eszterházyakkal* és később a közalapítványi uradalom birtoka. 1663-ban a török hordák dúlták fel a községet, de ebben az időben nem találjuk nyomát annak, hogy volt-e akkor nemesi birtokosa, vagy sem? Templom a községben nincsen. Postája Nagykálna, távirója és vasúti állomása pedig Alsóvárad.

Gyertyánfa-
élesmart.

Gyertyánfaélesmart, a Garamvölgybe nyíló klaki völgyben fekvő tót kisközség 955 róm. kath. vallású lakossal. Azelőtt két község volt. *Gyertyánfa*, tótul *Hrabiesó*, önálló község volt, *Élesmart* pedig vagyis *Ostrogrün*, *Klakk* községhez tartozott. Élesmart hajdan irtványos telep volt és a revistyei uradalomhoz tartozott, melynek sorsában osztozott. Most a magyar királyi kincstárnak van itt nagyobb erdőbirtoka. Templom nincs a községben. Postája Felsőhámor, távirója és vasúti állomása pedig Zsarnócza. Ide tartozik *Csertyaze* telep is.

Határ-
kelecsény.

Határkelecsény, Zólyom vármegye határán fekvő tót kisközség, 222 róm. kath. vallású lakossal. E község a saskői vár tartozéka volt. Hagyomány szerint hajdan a Dallos felé vezető völgyben feküdt, azonban a lakosok a török dúlások alatt a hegyek közé menekültek és ott telepedtek meg. Azelőtt *Klacsán* volt a tót neve. A múlt század elején, a mikor már a kincstár volt a földesura, üveghutája volt. Akkor még a temploma is fennállott, de annyira megrongálódott, hogy elpusztult és újat nem építettek helyette. Postája Jallna, távirója és vasúti állomása Garamberzencze.

Hecse.

Hecse, a Zsitvavölgy közelében fekvő tót kisközség, 398 róm. kath. lakossal. Ez a község már egy 1209-iki határperben előfordul. Később, de ugyanebben a században ismét találkozunk vele *Hecha* alakban, mint a ghyemesi vár birtokával. 1265-ben a sághi prépostság alapító levelében is van róla említés, de később azután a maróti uradalomhoz tartozik és a XVIII. században *Hecze* és *Hetscha* néven is nevezik. A *Migazzi* családnak, illetve most már *Erdődy-Migazzi* Imrénének van itt birtoka. A község 1867-ben teljesen leégett. Temploma nincsen. Postája, távirója és vasúti állomása Taszár.

Hizér.

Hizér, a Zsitvavölgyben fekvő kisközség, nagyobbára tót ajkú lakosokkal, kiknek a száma 937. E község egy 1209-iki határperben *Hirzeberek* alakban van említve. A pápai tizedszedők jegyzékében is szerepel *Hisebek* elferdített és *Hirzeberek* javított alakban. 1386-ban Ghymes vár tartozéka és a *Forgáchok* az urai. Később a maróti uradalom birtokába kerül és Peluszki nevű dűlője még a Paluskák emlékét őrzi. A múlt század elején Migazzi Kristóf hizéri birtokának egy kis részére, jutalom gyanánt, inscriptiót adott a Lakits családnak 31 évre; de mert az uradalom idejében nem követelte vissza, az 1852-iki ősiségi nyílt parancs alapján Lakits István tulajdonába ment át, ki ezt a községi lakosoknak eladta. A XVIII. század második felében háromféle néven találjuk említve. Magyarul *Hézér*, németül *Hieserovitz* és tótul *Chicerovze*. A községben csak kápolna van, mely 1842-ben épült. Postája, távirója és vasúti állomása Aranyosmarót.

Hölvény.

Hölvény, a Sár völgyében fekvő magyar kisközség, 412 ev. református lakossal. Mindenkor a sallói érseki uradalomhoz tartozott, melynek közelében is fekszik. Földesura a hercegprimás volt, kinek itt most is nagyobb birtoka van. A XVIII. század második felében *Helyvén* és tótul *Hulvinka* néven van említve. A régi hegyközség könyveit, melyek 1600-ban kezdődnek, még most is őrzi. 1849. április 19-én délelőtt 10 órakor innen indult

HULL. — A MOTESICZKY-FÉLE URILAK (MOST DÓRA MIKLÓSÉ).

a támadó sereg Nagysalló felé. A községben nincs templom. Postája, távirója és vasúti állomása Nagysalló.

Hull, zsitvamenti kisközség, 773 magyar és tót lakossal, kik között azonban a tótok vannak túlsúlyban. Ez a község a nyitrai káptalannak 1290-ben kelt bizonyáglevelében szerepel, egyik birtokosa *Salamon de Hull* révén. Később azután gyakran változtak a birtokosai. Előbb a *Motesiczky* család, majd az *Eszterházyak*, *Boronkayak*, stb. bírták. Most *Dóra Miklós*-nak van itt nagyobb birtoka és szép urilaka, melyet még a Motesiczkyek építtettek a múlt század elején, kiktől Dóráék 1862-ben vásárolták a birtokkal együtt. A török dúlások alatt a község sokat szenvedett és az 1657-iki összeírás alkalmával 13 elpusztult telket találtak itt. Katholikus temploma 1861-ben épült. A község postája Ohaj, távirója és vasúti állomása Zsitvafödemes.

Hull.

Irtványos, Hont vármegye határán fekvő tót kisközség, 473 róm. kath. és ág. evangélikus vallású lakossal. Neve is elárulja, hogy irtványos telep volt. A revistyei nradalomhoz tartozott és azelőtt *Kopanicza* volt a tót neve. A revistyei uradalom birtokaival együtt a kinestár tulajdonába ment át, melynek itt most is nagyobb erdőbirtoka van. Lakosai többnyire favágók és bányászok. Határában a módertároi bányatársaságnak kisebb üzemű aranybányája van. E községnél 1848-ban a magyarok és a császáriak között kisebb ütközet volt. Katholikus templomának építési ideje meg nem állapítható. Ág. evangélikus temploma 1858-ban épült. A község postája és távirója Alsóhámor, vasúti állomása pedig Zsarnócza.

Irtványos.

Jánosgyarmat, a körmöczbányai hegyek között fekvő német kisközség, 1856 róm. kath. vallású lakossal. A XIV. században telepített német község, melyet akkori hospesének neve után *Drechslerhai*-nak neveztek. Később azután már *Janó-Lehota* tót nevével is találkozunk. Az esztergomi érsekségé volt és a szentkereszti uradalomhoz tartozott. Később a besztercebányai püspökök lettek a birtokosai. Érdekes katolikus temploma a XV. században épült. 1487-ben már mindenestre fennállott. A XVI. században *Révay* püspök restauráltatta a templomot. Lakosai a reformáció idejében az ág. ev. vallásra tértek át. Az ellenreformáció alatt, jó ideig, azzal vezették félre a katolikusokat, hogy lelkészeik látszólag a katolikus szertartások és for-

Jánosgyarmat.

mák betartásával végezték az isteni tiszteletet, mígnem azután lelkeszeikkel együtt mégis kénytelenek voltak katholizálni. E községben született *Barsi* József (azelőtt Hamuel) történetíró és statisztikus, a Magy. Tud. Akadémia tagja, kinek atyja itt kántortanító volt. 1804-ben az egész község leégett és a templom is megrongálódott, 1873-ban pedig a kolera látogatta meg a községet és megtizedelte lakosait. A községnek postája van, távirója és vasúti állomása pedig Garamszentkereszt. Ide tartozik *Stale* és *Imre* fűrésztelep is.

Jánoshegy.

Jánoshegy, a körmöczbányai hegyekben fekvő német kisközség, 730 róm. kath. vallású lakossal. Szintén régi, német telepes község, mely mint anyaegyház már 1100 körül említetik. Ősi egyháza is a XIII. század elején épült, mert ebben a században már szerepel Keresztelő Szent Jánosnak szentelt egyháza. Azelőtt folyvást *Perk*, *Perg*, de leggyakrabban *Berg* néven találjuk említve. Földesura az esztergomi káptalan volt, később pedig a kincstár, melynek itt most is nagy erdőbirtoka van. Bányászata is már nagyon régi, talán egykorú Körmöczbánya városával. Határában van az Anna-akna, mely még üzemben van, továbbá a Mátyás- és a Rudolf-aknák, melyek már rég üzemben kívül vannak helyezve és ama kor uralkodói után nevezettek el, melyben megnyitattak. E község lakosai, különösen az asszonyok, már a XVIII. században híres esipkeverők voltak. Ezt a körülményt Körmöczbánya város felhasználva, itt egy esipkeverő tanműhelyt létesített, melyet később azután a kormány vett át. E község határában 1849-ben a magyarok és a császáriak között véres ütközet volt. A községnek van postája és vasúti állomása, távirója pedig Körmöczbánya.

Jánosrét.

Jánosrét, ugyancsak a körmöczbányai hegyek között fekvő német kisközség, 983 róm. kath. és ág. ev. lakossal. Hajdan irtványos község, melyet állítólag első német telepítvényese után *Honnes-Haj*-nak neveztek, azonban ugyanakkor már *Lucska* tót nevével is találkozunk. Zsigmond király e községet 1429-ben Körmöczbánya városnak adja zálogba és ekkor már németek is laknak itt, a mi azt bizonyítja, hogy nem tisztán német telep volt. Dúló elnevezései: mint *Galgensberg*, *Freiung*, *Sanct Johannisschacht*, szintén nagyon régiak, ép úgy fémbányászata is. Határában 1601-ben a körmöcziek és a német katonaság között harc volt. Kath. temploma Ipolyi szerint XV. századbeli és gótikus részletekkel bír. Érdekes a körmöczői Mayer János codexe 1478-ból, melyet itt őriznek. Az 1544-iki canonica visitatio is már mint régi templomot említi. A mult század elején a kincstár volt a birtokosa. Postája, távirója és vasúti állomása Körmöczbánya.

Jallna.

Jallna, a Garamvölgyben, Zólyom vármegye közelében fekvő tót kisközség 200 róm. kath. lakossal. Hajdan a saskői vár tartozéka volt és az uradalommal együtt a kincstár birtokába került. A XVIII. század második felében híres szénégetők lakták. Katholikus temploma 1767-ben épült. A mult század elején *Jálna* és *Jelna* néven van említve. E községhez tartozott ugyanakkor *Ladnó* is, melynek 49 lakosa volt. Saját postája van, távirója és vasúti állomása pedig Garamberzence. Ide tartozik *Brezini* kincstári gőzfűrésztelep is.

Kalacsna.

Kalacsna, Nyitra megye határának közelében fekvő tót kisközség, 546 róm. kath. lakossal. 1355-ben *Karachna* alakban az *Ozlani* családbeliek perében szerepel először. Egy évvel később egy határjárási levélben van róla említés, 1365-ben pedig Lajos király a *László* oppelni herceg által jogtalanul igényelt községet visszaadja *Barachkai* Miklós mesternek és ekkor *Kalachna* alakban van említve. 1395-ben Barachkai Lőrincz az elefánti pálosoknak adományozza, azután királyi birtok lesz és 1527-ben János király, több más községgel együtt, a *Kistapolesányi* családnak adja. Ekkor hosszú ideig *Kolecsno* vagy *Kolacsno* tót néven a tapolesányi uradalomhoz tartozik, de a XVII. század végétől a mult század elejéig a *Bossányi*, *Rudnay* és a *Kvassay* családok is osztozkodnak rajta. Most csak a *Thonet* családnak van itt nagyobb birtoka. A községben lévő régi kúriát még a Kvassayak építették. A mult század elején a kolácsnói mész nagyon keresett ézikk volt és a lakosok nagy része mészégetéssel foglalkozott. Templom e községben nincs, postája, távirója és vasúti állomása Nagyugrócz. Ide tartozik *Szalas*, *Hlboke*, *Andrásota*, *Stepnicza*, *Diél* és *Valache* telep is.

Kaproncza.

Kaproncza, Körmöczbánya közelében fekvő német kisközség, 1151 róm. kath. vallású lakossal. Egyike a régi német telepítvényes községeknek és

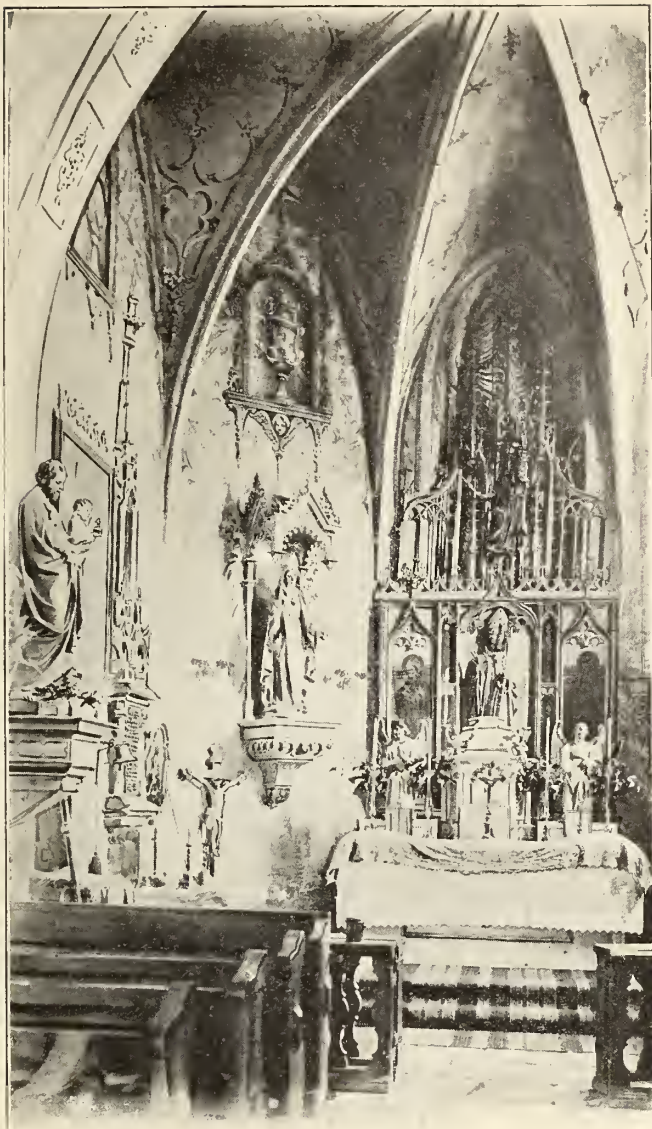
mint ilyen *Deutsch-Litta* néven szerepelt. Az esztergomi érseksége volt, azután pedig a besztercebányai püspöké, ki nek itt ma is nagyobb birtoka van. A XVIII. század vége felé már Kopernicza tót nevével is találkozunk. Egyháza már 1349-ben szerepel. Határában kiváló minőségű édesvízi kvarcz van, melyből nagy keresletnek örvendő malomkövek készülnek. A község postája, távirója és vasúti állomása Körmöczbánya.

Karvaly, a körmöczbányai hegyek alatt fekvő tót kisközség, 459 róm. kath. vallású lakossal. Azelőtt *Jasztuba* volt a neve. 1478-ban *Besztrebe* néven találjuk említve, régi templomával, mely tehát a XIV. században épülhetett. Földesura az esztergomi érsek volt, azután a besztercebányai püspök, ki itt ma is birtokos. Postája, távirója és vasúti állomása Bartos.

Kékellő, a körmöczbányai hegyekben fekvő német kisközség 575 róm. kath. és ág. ev. lakossal. Szintén egyike a német telepes községeknek, mely 1331-ben már *Blaufuss* néven szerepel. Ugyanakkor szerepel régi temploma is, mely azonban időközben elpusztult. Új templomát Körmöczbánya város 1806-ban építtette. Később magyar és német nevével is találkozunk és pedig *Palócz* és *Polowecz* alakban. Postája, távirója és vasúti állomása Körmöczbánya.

Kelő, a nyitrai megyei határ közelében fekvő tót kisközség, 788 róm. kath. vallású lakossal. Csak a XVI. században kezd szerepelni *Prochott* és *Brodheim* nevek alatt, mint az inségesek telepe, hova ezeket szén és mészegetés céljából telepítették. Akkoriban a saskói uradalomhoz tartozott és a *Dóczyak* voltak az urai. Kath. templomát 1792-ben építtette a kinestár. Postája, távirója és vasúti állomása Geletnek. Ide tartoznak *Kopanicza*, *Holub* és *Borovina* telepek is.

Keresztúr, az aranyosmaróti járásban, a hrussói hegy alatt fekvő tót kisközség, 794 római katolikus lakossal. Hajdan Hrussóvár tartozéka volt, ma pedig Hrussó tartozik Keresztúrhoz. Mátyás király 1486-iki adománylevelében *Sythua-Kereszthwr* alakban említi. Később Hrussóvárával együtt a kistapolcsányi uradalomhoz tartozott és ennek sorsában osztozott. 1618-ban egyike volt a behódolt vármegyei községeknek. A múlt század elején a német *Hastein* néven is említik. Római katolikus temploma a XVIII. század

A JÁNOSRÉTI TEMPLOM BELSEJE.

Karvaly.

Kékellő.

Kelő.

Keresztúr.

elején épült, postája, távirója és vasúti állomása Kistapolcsány. E községhez tartozik *Ribrik* és *Hrussóvár*. Hrussó vára már 1253-ban szerepel. 1347-ben Lajos király *Tapolcsányi* Gyula ispán fiának *Miklós* mesternek és *András* nevű rokonának kiállított adománylevelében „*Castrum nostrum Hurusou*“ jelzővel említi. A XIV-ik században két várnagyáról találunk feljegyzést, az egyik volt *Nicolaus de Peren*, a másik pedig Vörös Bede. 1408-ban *János* esztergomi érsek birtokában találjuk a várat, ki azt *Ilsvai* Leusták nádor gyermekeinek adja át. Ez időben *Hrussó* alakban találjuk a vár nevét megemlítve. 1468-ban *Szapolyay* Imre, *Bebek* György és Pál vallják fel a várat és a hozzátartozó helységeket *Zelcheni* Pál részére. Akkor a következő községek voltak a vár tartozékai: *Kenezecz*, *Maholya*, *Fenyekostolan*, *Puztha-Lehota*, *Nagh-Lehota*, *Leves*, *Boroch*, *Kerezthwr*, *Zykawa*, *Kenghy*, *Zkychew* és Nyitrában *Zelchen* és *Kowarcz*. 1486-ban Mátyás király a várat tartozékaival együtt *Lábatlan* Gergelynek adományozza. 1492-ben *Bajnai Both* János és *András* a *Verebélyi* testvéreknek adják el, 1502-ben pedig *Verebélyi* György ismét eladja a falukkal együtt *Radnai Holly* Pálnak és *Ákosházy Sárkány* Ambrusnak, a kik azonban két évvel később *Zablai Salczter* trencsényi és *bajmóczy* kapitánynak adják el. E század közepén már királyi birtok, a mikor az uradalmat *Tapolcsányi* Tamás és György kapják donatióban. Ettől fogva aztán állandóan a tapolcsányi uradalomhoz tartozik és annak sorsában osztozik. 1504-ben még *Lavatincz* és *Leves* községekkel is találkozunk Keresztúr határában, melyek azonban elpusztultak.

Kisfalud.

Kisfalud, zsitvavölgyi tót kisközség 345 róm. katli. vallású lakossal. E községről a pápai tizedszedők jegyzékében találunk először említést. Hajdan a kistapolcsányi uradalomhoz tartozott. 1479-ben Michael de Kisfalud a tulajdonosa, utóbb a Tajnyak veszik át. A család fiágon kihalva, ennek leányától, Ilonától, utóbb fia báró Révay Simon örökölte, ki jelenleg is bírja. 1618-ban a behódolt községek között találjuk említve. 1636-ban a törökök feldúlták. A XVII. századtól kezdve a *Radvánszky*, *Kereskényi* és a *Zerdahelyi* családok voltak a földesurai. Ez utóbbiaktól vásárolták meg a *Tajnyak*, akiknek a révén, mint már fentebb említettük, báró Révay Simon birtokába került. Már a XVI. században *Vieszka* tót nevével is találkozunk. Kath. templomát *Szelepcsényi* György érsek építtette, mihez az itteni nép érdekes és jellemző magyarázatot fűz, hogy t. i. Szelepcsényi György, mint kanászfű, a templom helyén sertéseket legeltetett, miközben unalmát könyvek olvasásával űzte el. Az akkori földesúr észrevette a fiu hajlamát a könyvek iránt, felneveltette, papi pályára adta és így emelkedett a legmagasabb egyházi méltóságig. Ezért építtette hálából a templomot azon a helyen és fentartására is szép alapítványt tett. Az egyház birtokában több érdekes, régi ötvösmű van. A község postája és táviró-állomása Taszár, vasútja pedig Betekints.

Kiszelfalu.

Kiszelfalu, a Garamvölgy közelében fekvő tót kisközség, 627 róm. kath. vallású lakossal. 1487-ben *Pichtofalva*, 1556-ban *Pytyefalva* néven mint az esztergomi érsekség birtoka szerepel. Azután lett belőle *Pytelova*, majd *Pytyelova*, míg mostani nevét 1890-ben nyerte. Az érsekség után a besztercebányai püspök lett a földesura, kinek itt ma is nagyobb birtoka van. Hagyomány szerint a község hajdan egészen a Garam mentén feküdt, hol azonban a török világban a különféle hadak járásának lévén kiteve, a lakosok lassanként a hegyek közé vonultak és ott telepedtek meg. Kath. temploma 1778-ban épült, de egy évvel később már megnagyobbított. Postája Jallna, távirója és vasúti állomása Garamberzence. Ide tartozik *Brezini* tanya is.

Kisapáti.

Kisapáti, a Zsitvavölgyben fekvő tót kisközség, 494 róm. kath. vallású lakossal. Egyházát már 1332-ben említik. A kistapolcsányi uradalomhoz tartozott, de azután az esztergomi káptalan lett az ura. Ez időben *Male-Opatovcze* tót nevével is találkozunk. Postája és távirója Aranyosmarót, vasúti állomása Kistapolcsány. Ide tartozik *Hunyocz* pusztja is.

Kisaranyos.

Kisaranyos, Nyitra vármegye határában fekvő tót kisközség, 300 róm. kath. vallású lakossal. E község, melynek azelőtt *Zlatná* volt a neve, az esztergomi káptalan levéltárában 1424-ben van említve. A patak homokjából aranyat mostak s úgy lehet innen vette a mai nevét is. Földesura a

Jeszenszky család volt és a birtokot báró *Lindelof* Henrik 1885-ben vette meg *Jeszenszky* Sándortól. A községhez tartozó *Roszkos* pusztán azelőtt agyagiparvállalat volt, mely azonban 1882 óta szünetel. Templom a községben nincs. Postája *Velsicz*, távirója és vasúti állomása *Aranyosmarót*. Határában egy várrom csekély maradványa látható.

Kisbisztricsény, a Nyitravölgyben fekvő tót kisközség, 109 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan a *Lessenyei Nagy* család volt az ura, azután a *Matkovich* család birtokába került és később a benedekfalvi *Detrich* családé lett. Határában bronzkori urnatemető van, melyből már sok régiség került a Nemzeti Múzeumba. Templom e községben nincs. Postája van, távirója és vasúti állomása *Nyitraszeg*.

Kis-
bisztricsény.

Kisherestény, a zsitvavölgyi vasút közelében fekvő tót kisközség, 315 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan *Ghymes* vár tartozéka volt és a *Forgá-*

Kisherestény.

KISTAPOLCSÁNY. — JÓZSEF FŐHERCZEG KASTÉLYA.

chok voltak az urai. 1482-ben birtokosa *Joannes Gyepes de Kis-Herestyén*, 1542-ben pedig *Nicolaus Gyepes de Kis-Herestyén*. Újabbkori birtokosai voltak a *Marsovszky* család, *Rainprecht* Konstancia, *Haulik* Károly és *Szent-Ivány* Oszkár. A XVIII. század végén *Male Chrastani* tót névvel is találkozunk. A községben csak temetőkapolna van, mely 1864-ben épült. Postája *Nagyherestény*, távirója és vasúti állomása *Zsitvaújfalú*.

Kiskálna, garammenti magyar kisközség, 431 ev. ref. vallású lakossal. Sorsa nagyjában összefügg *Nagykálna* községével. A XVI. században az esztergomi káptalan is földesura volt, a XVII. században pedig a *Kálmay* és a *Pély-Nagy* család, mely utóbbi még a XVIII. század végén is bírta, a mikor itt a Pélyeknek kiváló szőlőművelésük, mintagazdaságuk, nagy malomuk és tejgazdaságuk volt. A Pélyek után a *Majthényiak* lettek a birtokosai, kiktől a mostani tulajdonos, báró *Pittel* Gyula vette meg, ki a *Majthényi-féle* cúriában lakik. 1784-ben az ó-barsi Garam-hídat ide helyezték át. 1894 december 4-én az egész község tűz martaléka lett. Református templomát 1799-ben építették. A község postája *Nagykálna*, távirója és vasúti állomása *Alsóvár*ad.

Kiskálna.

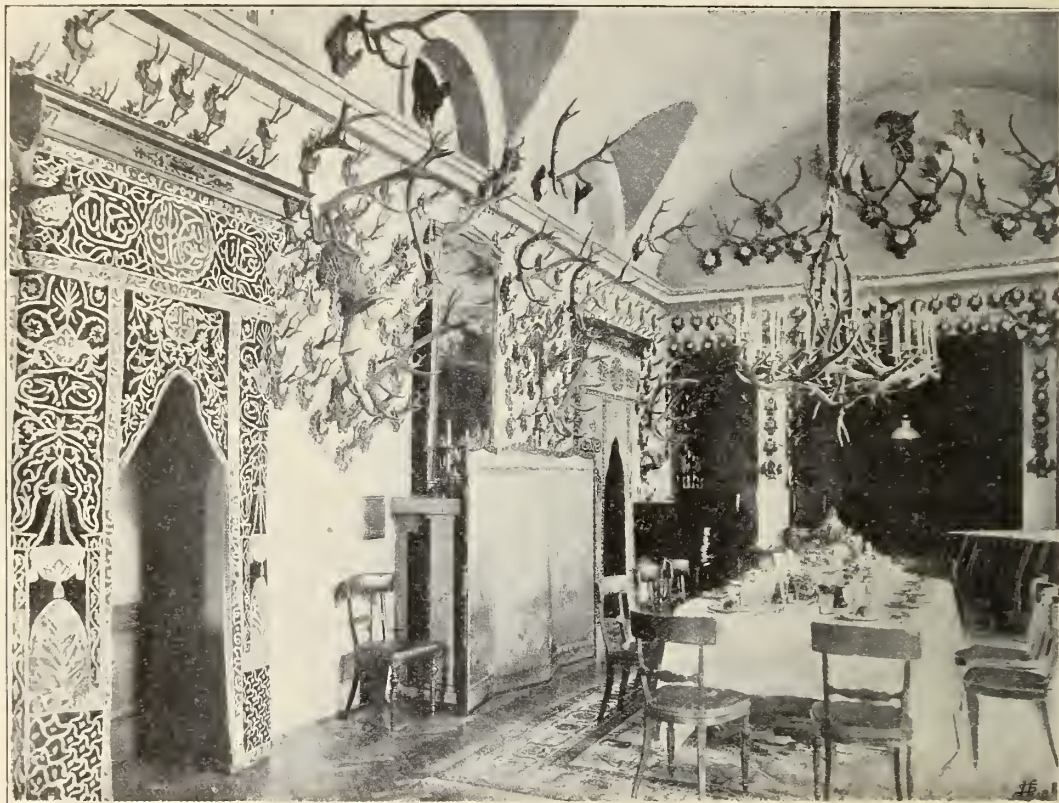
Kiskeresnye, a Nyitravölgyben fekvő tót kisközség, 341 róm. kath. vallású lakossal. E községről már 1271-ben tétetik említés *Keresnya* néven. 1318-ban *Kereson* alakban találjuk említve, míg 1386-ban *villa Kereschen*

Kiskeresnye.

megjelöléssel szerepel. Egyházát Pázmány Péter is réginek mondja és csúcsíves részletei ma is láthatók. Legrégibb birtokosa a nyitrai káptalan, azután a simonyi és varsányi *Simonyi* család és a pesti papnevelő intézet s ezeknek még most is van itt birtokuk. A XVIII. század második felében tót és német nevével is találkozunk: az egyik *Krstylene*, a másik *Klein-Kresten*. Postája Simony, távirója és vasúti állomása Nagyugrócz.

Kiskoszmaly.

Kiskoszmály, garammenti magyar kisközség, 642 ev. ref. vallású lakossal. Hajdan a lévai vár tartozéka volt és első birtokosául, 1390 körül *Sáray* Lászlót ismerjük. Később azután a lévai uradalommal együtt változtatta urait, míg a XVII. században a *Paluska* család birtokába került és ennek magvaszakadtával a gróf *Migazziak* lettek urai, kikről a birtok, a mult

A KISTAPOLCSÁNYI KASTÉLY EBÉDLŐJE.

század elején épült kastélylyal együtt, mint az aranyosmaróti hitbizományi uradalom tartozéka, fiörökösök liján, 1896-ban gróf *Erdödy* Imréné, szül. *Migazzi* Irma grófnőre szállott. Sziutén egyike az 1618-ban a törököknek behódolt barsi községeknek. A XVIII. század végén *Kozmalovce* tót nevével is találkozunk. Temploma nincsen. Postája Ujbars, távirója és vasúti állomása Léva.

Kislócsa.

Kislócsa, garammenti tót és német kisközség, 619 túlnyomóan róm. kath. vallású, tót lakossal. Sorsa nagyjában összefügg Nagylócsa községével. 1487-ben *Kisloka* néven találjuk említve, később pedig *Kis-Lovesa* alakban. Templom a községben nincsen. Postája Garamkürtös, távirója és vasúti állomása Garamszentkereszt.

Kislót.

Kislót, Komárom vármegye határán fekvő magyar és tót község, 381, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal. A XVII. századig Nagylót sorsában osztozik, de ettől fogva már változnak az urai. A XVII. században a *Tajnayak* a földesurai, később azután a *Juhász*, *Baranghy*, *Koszmály* és a *Lüley* család. 1899 október 2-án az egész község porrá égett. A községben nincs templom. Postája Ujlót, távirója és vasúti állomása Zsitvafödemes. Ide tartozik *Somos* puszta is.

Kissáró, garammenti magyar kisközség, 657 ev. ref. vallású lakossal. Hajdan a sallói uradalomhoz tartozott és az esztergomi érsek volt az ura. 1469-ben Mátyás király nagy-endrédi Zobonya Lászlónak adományozza. Református temploma 1789-ben épült, 1832-ben megnagyobbított, de a torony 1899-ben épült. A községet a múlt században három ízben érte nagyobb tűzkatasztrófa. 1856-ban az egész község leégett, 1882-ben a fele, 1898-ban kétharmada. A község postája Nagysáró, távirója és vasúti állomása Zseliz.

Kissáró.

Kisszece, garamvölgyi magyar kisközség 648 ev. ref. vallású lakossal. Sorsa kezdettől fogva ugyanaz volt, a mi Nagyszeceé. A *Leczki* dűlő elnevezés még a törökvilágban elpusztult község emlékét

Kisszece.

RÉSZLET A KISTAPOLCSÁNYI PARKBÓL.

őrzi, mely szintén a lévai uradalomhoz tartozott, és melyről még 1638-ban is van emlékezet. Református temploma 1881-ben épült. Postája Nagykálna, távirója és vasúti állomása Léva.

Kisszelezsény, Nyitra vármegye közelében fekvő tót kisközség, 270 róm. kath. vallású lakossal. A ghymesi, majd a maróti uradalomhoz tartozott. 1573-ban a törökök felégették. A XVII. században a *Tajnayak* az urai, aztán a *Boronkay* család, a mikor *Male-Szlazani* tót néven is szerepel. Temploma nincs, postája Nagyszelezsény, távirója és vasúti állomása Taszár.

Kis-
szelezsény.

Kistapolcsány, a Zsitvavölgy közelében, a zsitvavölgyi vasút végpontján fekvő magyar és tót kisközség, túlnyomóan tótajkú, róm. kath. lakosokkal, kiknek száma 1630. Kezdetben az esztergomi Sz. János lovagok birtoka, melyet azonban már IV. Béla király *Dénes* tárnokmesternek adományozott. A XIV. század elején treneséni *Csák* Máté birtokában találjuk, ki a községet 1318 augusztus 9-én 100 márkáért *Jula comes* lévai várnagynak adja el. Ez a Gyula ispán volt az előkelő Tapolcsányi családnak a megal-

Kis-
tapolcsány.

pítója. Ez időben a község nevét *Kywstopolchan* alakban találjuk említve az egykorú okiratokban. 1343-ban Gyula ispán és testvére András fiai között folyó osztályos egyezségben szerepel e birtok. 1364 előtt *Teechfi* Istvánt találjuk mint birtokost említve és utána a *Bajkaiakat*, azonban ugyanekkor, 1364-ben, már per folyik birtoklása miatt. 1390-ben Sáray László temesi főispán is birtokos itt és az ő részét nővére fiának, Kistapolcsányi Péternek adja át. Azután királyi birtok lesz és 1527-ben János király új adományt ad a Kistapolcsányi családnak erre az uradalomra. E században itt több ízben megyegyűlés is volt. 1598-ban halt meg birtokosa, Tapolcsányi János, kit az itteni templom sírboltjában temettek el. Síremléke még ma is elég ép állapotban látható a templom falában és azon a következő felirat olvasható: ..Hic iacet Generosus ac Egregius Dominus Joannes Tapolezani de Kis Tapolezan, quondam Budae captivus Capitaneus in Bozok, Végles, Leva, et partium Cis-Danubiarum Regni Hungariae Vice Capitaneus obiit I. die Augusti Anno 1598.

Hocce Tapolczane (bellator athleta Rudolphi
Caesaris) in tumulo morte poporus inest.
Ille Tapolczani Turcarum fulmen et ingens
Sydus Christiadum Martis imago decens.
Testis eris Bozok, Vegles, Laeva, Agria testis,
Captivoque tuo trux Buda testis eris.
Tu quoque Jaurinum, quod cum defensat ab hoste,
Ternus erat subter coede perentus equus.
Eheu Pannonicis ubi nunc, ubi fidus Achylles?
Hic iacet hen tellus Hannibale orba tuo.

Később azután az uradalom a *Rákóczyak* birtokába került, kik után az *Erdődyeket*, *Zichyeket*, a *Balassa* és a *Keglevich* családot és az utóbbival együtt *Koháry* grófnő, férjezett *Mitrovszky* bárónét is mint birtokosokat itt találjuk. 1890-ben az uradalmat *Károly* Lajos főherceg vette meg, ki nek az örökösétől *József főherceg* vásárolta meg 1897-ben a kastélylyal együtt, melyben most *József Agost* főherceg lakik. A nagyszabású kastély régi részét még a Tapolcsányiak építették, de mikor a Rákóczyak birtokába került, Rákóczy László átalakíttatta, a mit a régi bejárat fölötti felírás is igazol, mely a következőleg hangzik:

Castellum hoc proprium instauravit
Illustrissimus Comes Ladislaus Rákóczy de Felső Vadász
cum consorte sua carissima
Elisabeth Bánffy de Nagy-Mihaly
Anno MDCLXII.

A kastély kápolnájában rendkívül érdekes kép van elhelyezve, mely Rákóczy László nejét, Bánffy Erzsébetet a ravatalon ábrázolja. Hajdan a kastély erődített hely volt, az erődítésül szolgáló falakat azonban a rendek a XVI. század első felében lebontatták, de 1578-ban ismét felépítették. A török dúlások alatt a várkastély falait nagyon megrongálták, minek következtében 1666-ban Lipót király parancsára a várat ismét megerősítették és sánczokkal és palánkokkal vették körül. A török világban gyakran tartottak e kastélyban megyegyűléseket, sőt azután is akárhányszor. A kastély újabb, homlokzati részét Keglevich János építtette. 1705 elején ide gyűjtötte össze II. Rákóczy Ferencz a kurucz gyalogosokat és itt tartotta főhadiszállását január 12-től egész február közepéig. 1708 augusztus 6-án a község már a császáriak kezében volt. Rákóczy László neje, Bánffy Erzsébet a községben árvaházat is alapított. A tapolcsányi uradalomnak a mult század elején még 6397 lakosa volt. Hagyomány szerint a község temploma a kastély parkjának a bejáratánál állott; de a Keglevichek, mint a templom kegyurai, a beune elkövetett emberölés miatt a templomot lebontatták és helyette a most a kastélylyal szemben álló templomot építtették 1784-ben és a bejáratról balra helyeztették el Tapolcsányi János sírkövét. A templom szép oltárképét az akkoriban híres Maurer festő festette. Az anyakönyvek 1710-ben kezdődnek. A mult század elején a községet nagyon sok mesterember lakta és különösen posztóipara volt híres. Akkoriban savanyúvíz-forrása is keresett volt. A községnek van postája, távirója és vasúti állomása. Mióta a község, illetve

KISVEZEKÉNY. — A BACSKÁDY-FÉLE KÚRIA. (MOST A BOTKA CSALÁDÉ).

az uradalom József főherceg birtokában van, erősen magyarosodik. Ide tartozik *Hrussó* pusztája is, hajdan község és a hrussói vár tartozéka.

Kisugrócz, nyitravölgyi tót kisközség, 440 róm. kath. vallású lakossal. Legelőször 1424-ben találjuk említve. Ez időtől kezdve sorsa összefügg Nagyugrócz községével, melyről más helyen van szó. A XVII. században azonban már változnak a birtokosai és a *Majthényi*, *Hunyady* és a *Lessenyey* családot találjuk itt, mint nemesi birtokosokat. Most özv. *Patsch* Gusztávnénak szül. *Barborik* Máriának van itt nagyobb birtoka és csinos urilaka, melyet még Majthényi Károly építtetett. Tőle örökölte Majthényi Bálint, ettől megvette *Szitányi* Izidor, a ki herceg *Oldenburgi* Elimárnak adta el és ettől vásárolta meg *Patsch* Gusztáv. Katholikus temploma újabbkori építmény. A község postája és vasúti állomása *Simony*, távirója Nagyugrócz.

Kisugrócz.

Kisülés, az újbányai hegycsoportban fekvő tót kisközség, 1054 róm. kath. vallású lakossal. Egyike a *Csák* Máté által telepített *Lehota* nevű községeknek, mely hajdan *Klein-Hai* nevet is viselt. 1468-ban mint Hrussó vár tartozéka szerepel, később pedig a kistapolcsányi uradalomhoz tartozik, melyből kiszakítva, került a Szerémi *Odescalchi* hercegi család birtokába. *Odescalchi* Arthur hercegnek itt most is nagyobb birtoka van. Hajdan magyarok és németek lakták, a mit dúlóinek, tanyáinak, irtványainak a neve is igazol; később azonban teljesen eltöresztelt. Katholikus temploma 1820 körül épült. Postája és távirója Pálosnagymező, vasúti állomása Kistapolcsány. E községhez tartoznak a következő puszták és egyéb telepek: *Rajnoha*, *Petlus*, *Debnár*, *Toma*, *Adamecz*, *Hubacs*, *Sajba*, *Kopanicza*, *Jazvinszky*, *Zimmermann*, *Blaska*, *Paczolay*, *Udicska*, *Paulov*, *Hugyeecz*, *Szmihnyár*, *Domcesek* és *Huczevocz* (Huzóczy).

Kisülés.

Kisvalkócz, Aranyosmarót közelében fekvő tót kisközség, 182 róm. kath. vallású lakossal. Azelőtt *Závada* volt a neve és a szent-benedeki uradalomhoz tartozott, azután az esztergomi főkáptalané lett. 1663-ban a törökök felölték. Érdekes szokás volt itt hajdan, hogy a községbeliek birájukat hetenként választották. E szokás eredetét kikutatnunk nem sikerült. Temploma a községnek nincsen. Postája Nemcsény, távirója Aranyosmarót, vasúti állomása Kovácsi. Ide tartozik *Kisvalkócz* pusztája is.

Kisvalkócz.

Kisvezekény, tót kisközség a Zsitvavölgy közelében, 243 lakossal. Sorsa összefügg Nagyvezekényével, melyről más helyen van szó. Régi időkben a *Litassy*, *Bokros* és *Bacskády* családok bírták. A XVIII. század elején *Bacskády* Pál alispánnak a vármegye, tisztelete jeléül, kényelmes urilakot építtet. Az

Kisvezekény.

50-es években a Bacskádý-féle birtok vétel útján *Botka* István és Tivadar nemcsényi és kis-endrédi földesurak birtokába jutott, kiktől az utóbbinak fiai örökölték. A XVIII-ik század második felében Bacskádýné, szül. Hunyady grófuó a községben róm. kath. kápolnát építtetett, melyben a Megváltót ábrázoló régi kép van elhelyezve. A kép alján németül írva ez áll: „Ezen képet gróf Lichtenstein hozta 1583-ban Jeruzsalem-ből, melyet állítólag Szt.-Lukács festett volna.” A kápolna sírboltjában a Bacskádý család tagjai vannak eltemetve. A község posta-, távirda- és vasút-állomása Taszár.

Koszorus.

Koszorus, a körmöczbányai hegyekben fekvő tót kisközség, 423 róm. kath. lakossal. E község legrégebb neve 1487-ben *Kozokri* volt és ha ez elnevezésből következtetni lehet, akkor legrégebb lakosai kecskepásztorok voltak, mert *koza* kecskét jelent. Ez a következtetés pedig ebben az esetben valószínűséggel bír, mert tudjuk, hogy ezen a vidéken hajdan nagy kecsketenyésztést űztek. Később már *Koszorin* néven találjuk említve és akkor a trubini plébánia fiókközsége volt. 1694-ben e plébániától elszakították és a Slaskaihoz csatolták. Kápolnája helyére *Zerdahelyi* Gábor besztercebányai püspök 1803-ban templomot építtetett, de harangját 1624-ben öntötték, a mit felirata bizonyít. Férfilakosainak nagyobb része kőfejtéssel és kőfaragással foglalkozik. A községben két kénes vizű kút van. Postája Jánosgyarmat, távirója és vasúti állomása Garamszentkereszt.

Kovácsi.

Kovácsi, garamvölgyi tót kisközség, 1594 róm. kath. vallású lakossal. Barsi József honfoglaláskori telepnek tartja. 1075-ben a szent-benedeki apátság alapító oklevelében is szerepel, 1236-ban pedig egy perlevélben van róla szó. 1297-ben már kápolnája is említve van. 1565-ben az esztergomi káptalané lesz. Ez is a törököknek behódolt barsi községek egyike. A XVIII. században *Kozarovecz* és *Kozarovecz* alakú tót elnevezésével is találkozunk, a mikor kiváló gyümölcs- és szőlőtermelése volt. 1763-ban az egész községet tűzvész pusztította el. Mostani katolikus temploma 1718-ban épült. A községnek vasútja van, de távirója és postája Garamszentbenedek. Ide tartoznak *Szent-Ilona*, *Korlat*, *Szelez* és *Maeskarév* puszták és majorok. Ez utóbbi hajdan község volt és a szent-benedeki apátság birtoka, melyet 1251-ben György apát szerzett vissza a monostornak.

Körmöczliget.

Körmöczliget, Körmöczbánya mellett fekvő német és tót kisközség, melyben az ág. h. evangélikus vallású németek vannak többségben. A lakosok száma 301. Nagy Lajos király e községet 1382-ben kiállított adománylevelével a körmöczbányai szegények házának adományozza. Akkoriban német telepes község és *Legentl* volt a neve, mely később *Legendl* lett, azután pedig *Veternik* tót nevet is kapott. Templom a községben nincsen. Postája, távirója és vasúti állomása Körmöczbánya.

Kunosvágása.

Kunosvágása, a körmöczbányai hegyekben fekvő német kisközség, 1810 róm. kath. vallású lakossal. Első lakosai 1217 körül telepített thüringiai gyarmatosok voltak. A hagyomány szerint első hospese valami *Kuno* nevű thüringiai volt, ki után a községet elnevezték. Akkoriban *Kuneshai* volt a neve. Később *Koneshay*, majd tótul *Konosov* néven találjuk említve. Zsigmond király 1429-ben Körmöczbányának adja zálogba és ekkor *Kunushaj alias villa s. Michaelis* körülírással találjuk említve. Temploma 1400 körül épült, de az idők folyamán gyakran átépítették. Lakosainak egy része bányász, a másik része pedig nyáron az Alföldre megy dolgozni, otthon azután az asszonyok és a leányok végzik a különféle mezei munkát. E község 887 méter magasságban fekszik a tenger színe fölött. Télen itt rendkívüli hidegek uralkodnak és a nyár nagyon rövid. Érdekes, hogy míg Jánosrét e községtől gyalogosan alig egy óra járásnyira van, a temperaturában mégis oly nagy a különbség, hogy ott kb. három héttel előbb aratnak. Most a kir. kincstárnak van itt nagyobb erdőterülete. Saját postája van, távirója Körmöczbánya, vasúti állomása pedig Jánoshegy.

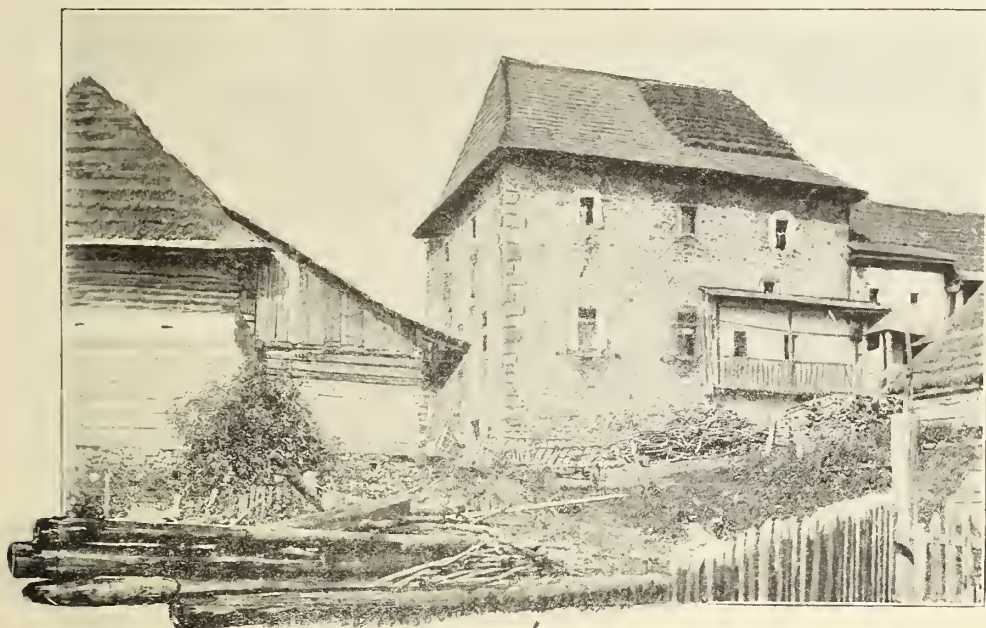
Ladomér.

Ladomér, a Garamvölgyben fekvő kisközség, túlnyomóan tót ajkú lakosokkal, kiknek száma 370. — 1075-ben a szent-benedeki apátság alapító levelében szerepel, de később már Saskő várának a tartozéka. 1342-ben *Wezzeus* mester volt az ura, azután *Zobonya fia László*; 1424-ben Zsigmond király *Borbála* királynénak adományozta, de később a *Lippaiak*, majd a *Dóczyak* birtokába került. A községben levő kastély építését Dóczy Zsigmond neje-

nek: Eufrozínának tulajdonítják, a ki, mikor a török rabságból kiszabadult, nem ment Saskó várába lakni, hanem állítólag ezt a kastélyt építette és itt telepedett le. Hogy az épület nagyon régi, azt falai és az épület alatt még ma is látható börtönfülkék tanúsítják. Most Balázsoviics József tulajdona. Katholikus kápolnája 1703-ban épült egy réginek a helyén és itt van eltemetve az utolsó Dóczy, a ki a lévai basával vívott párbajban esett el. E községhez tartoznak a *Komicze*, *Bukovinka* és *Szernoziet* nevű tanyák és telepek is. Postája, távirója és vasúti állomása Garamszentkereszt.

Lédecz, Nyitra vármegye határszélén fekvő magyar kisközség, 770 róm. kath. vallású lakossal. Az esztergomi érsek birtoka és hajdan a verébelyi székhöz tartozott. A patak, mely a községet szeli, határ volt Nyitra és Bars között s ezért a patakon túli rész régenye nyitramegyei község volt, de most már egyesítve van, s egészben Bars vármegyéhez tartozik. Nevét még háromféle változatban találjuk, ú. m. *Ledecz*, *Lidecz* és *Ladicze*. 1573-ban a

Lédecz.

KUNOSVÁGÁSA. — AZ „ERBRICHTERHAUS“

törökök pusztították el a községet. 1700 körül a pestis és 1855-ben és 66-ban a kolera tizedelte meg a lakosságot. A községben egy nagyobb kőoszlop van, mely állítólag még a török időkben származik, a mit azonban az olvashatatlan feliratból megállapítani nem lehet. Régi katolikus templomát is a törökök pusztították el. Mostani temploma a török dúlások után épült és 1790 körül renováltatott. A község postája Ghymes, távirója és vasúti állomása Aranyosmarót. Ide tartozik *Hajnalgyep* pusztja is.

Lekér, garamvölgyi magyar kisközség, 679 róm. kath. vallású lakossal. Az ősrégi lekéri apátság birtoka. Hajdan ez apátság *Monasterium de Serephel*, majd *Serefel* és *Abbatia de Sereful* változatokban van említve. 1268-ban IV. Béla oklevele említi, hogy a komáromi várhoz tartozó Oronos falu földjei a Szent Údvözítőről nevezett Serafini apátság birtokával határosak. Ugyanakkor az apátságnak egy jobbágya szerepel a pozsonyi káptalan egyik oklevelében. Később V. István király intézkedik a monostornak egy elhagyott földje iránt. Temploma már 1397 előtt fennállott, 1700-ban újjították meg mai alakjában. A lekéri uradalomnak még a XVIII. század végén 2010 lakosa volt. Az egyház birtokában érdekes és értékes, régi aranykehely van. A községben levő urilakot *Galgóczy* János apát építtette az apátság részére. Van itt posta, de a távirója Oroszkán, a vasúti állomása pedig Garamdamásdon van. Ide tartoznak *Lekér* és *Károlymajor* puszták is.

Lekér.

- Lenge.** *Lenge*, a selmeczbányai hegyek alatt fekvő tót kisközség, 373 róm. kath. vallású lakossal. Azelőtt *Tepla* volt a neve, melyet az alatta folyó hasonló nevű pataktól kölcsönzött. A saskői uradalomhoz tartozott és így később a m. kir. kincstár tulajdonába ment át, melynek itt most is nagyobb erdőbirtoka van. Kath. temploma 1717-ben épült. Postája, távirója és vasúti állomása Bélabánya.
- Lócz.** *Lócz*, a zsitva-lóczyi fensíkon fekvő tót kisközség, 341 róm. kath. lakossal. Első okleveles említést 1338-ban találunk e községről, a mikor a *Kona Miklós*, Bors ispán fia és rokona Péter közötti osztályos egyezségben szerepel. Ez oklevélben *Loaz* alakban van a neve említve. Hrussó vár tartozéka volt és azzal együtt a *Tapolesányiak* birtokába került. Ettől fogva a tapolesányi uradalomhoz tartozik és most *József főhercegnek* van itt nagyobb birtoka. A XVIII. században tót neve is van *Loveze* vagy *Lovese* alakban. Kath. temploma a múlt század elején épült. A község postája, távirója és vasúti állomása Kistapolesány.
- Lutilla.** *Lutilla*, Garamszentkereszt közelében fekvő tót kisközség, 1048 kath. vallású lakossal. E községről 1491-ben *villa Selavorum Lathua* körülírással tesznek említést, a mikor Szent-Kereszthez tartozónak mondják az oklevelek. Azután az esztergomi érsek lett a földesura, majd pedig, a besztercebányai püspökség felállításával, ennek püspökei. Régi templomát, mely 1489-ben épült, az idők folyamán a sok átalakítással — különösen 1660-ban — elrontották, de azért még most is látszanak gótikus részletei. Hajdan német lakosai is voltak, a kik a községet *Windisch-Litta* néven nevezték, míg a XVIII. században *Lutillya* alakban van feljegyezve. A község postája, távirója és vasúti állomása Garamszentkereszt. Ide tartozik *Chlnok* tanya is.
- Madarasalja.** *Madarasalja*, a Ptácsnik-hegység alatt fekvő tót kisközség, 468 kath. vallású lakossal. Azelőtt *Klak* volt a község neve és a revistei uradalomhoz tartozott, melynek többi birtokaival együtt a m. kir. kincstár tulajdonába ment át. Katholikns templomát Mária Terézia építtette 1753-ban. A múlt század elején a községben üveghuta volt. Postája Felsőhámor, távirója és vasúti állomása Zsarnóca.
- Magasmart.** *Magasmart*, garamvölgyi tót kisközség, 881 róm. kath. vallású lakossal. *Henzmann Izenienkel* bányagrófnak, az újbányai Szent Erzsébet-templom és kórház alapítójának kérelmére Zsigmond király 1393-ban e községet az említett kórháznak adományozta. E család kihaltával, Újbánya város, mint e kórház és templom fentartója, lett a község birtokosa is. 1306-ban, a nyitrai káptalan bizonyáglevelében *Mogos Morth* alakban, 1393-ban pedig a Zsigmond-féle oklevélben *possessio Magasmarthon prope civitatem Kunigsberg* körülírással van említve. 1470-ben Mátyás király nagy erdőbirtokot adományoz a községnek, a mit Lipót király 1660-ban megerősít. E két eredeti oklevelet a községházán őrzik. Kath. temploma 1786-ban a *Janik* család 900 frtos alapítványából és a magasmartai születésű *Janovszky* József, akkori besztercebányai kanonok költségén épült, Janovszky atyjának a telkén. 1845-ben a község nagyobb része leégett. Határában, hegyeiben több barlang van, melyek mindegyike egy-egy régi bányának a maradványa. Ezek közül az egyik a Chlm hegy alatt, a szomszédos Rudnó községig halad. A XVIII. század elején a község nevét már *Magospart* alakban találjuk, tót neve pedig *Brehi*. Azelőtt cserepeseiről volt híres és fazekas ipara most is jelentékeny. Határában kitünő bazalt van. Postája, távirója és vasúti állomása Újbánya.
- Maholány.** *Maholány*, zsitvavölgyi kisközség, 510 róm. kath., tót lakossal. A XV. század elején Hrussó vár tartozéka, később azután gróf *Keglevich* Istváné volt, kitől *Károly Lajos* főherceg, ettől pedig 1894-ben *Szent-Ivány* Oszkár tulajdonába került, ki itt ma is birtokos. A község határában van *Pető* Albert nagyobb szabású faipar-vállalata, kályha-, fedőcserép- és téglagyára. A XVIII. században találkozzunk a község tót nevével is és pedig hol *Mahulinecz*, hol pedig *Maholnicza* alakban. Posta, táviró és vasúti állomás Kistapolesány.
- Mailát.** *Mailát*, a Ptácsnik hegycsoport nyúlványai alatt fekvő tót kisközség, 409 róm. kath. vallású lakossal. Ósrégi község, melynek hajdani neve *Poroztolnuk* volt. 1283 körül *Vancsai* István esztergomi érsek unokái Tamás és

Orbán bírják, ntánuk pedig *Lodomér* érsek. Későbbi: *Presztavlk* tót nevét már 1487-ben *Prestavolik* alakban találjuk. A XVII. század vége felé, a mikor még mindig az esztergomi érsekségé, *Presztavlk*, a XVIII. század vége felé pedig már *Presztavnik* néven említik. A besztercebányai püspökség felállításával ez a püspök lett a földesura. Nevét 1890-ben magyarosították meg Mailáth István volt barsi főispán emlékére. Kath. templomát csak 1896-ban építették. A község postája Nagylócsa, távirója és vasúti állomása Geletnek. Ide tartozik *Bucsisztál* telep is.

Malonya, zsitvavölgyi tót kisközség, 485 róm. kath. vallású lakossal. E község a pápai tizedszedők jegyzékében is előfordul, a mikor *Malanhan* néven van említve és papja tizenkét garast fizetett. Akkoriban sem lehetett tehát jelentéktelen község. 1322-ben *János fia* és *Moch unokái* osztzkodnak

Malonya.

MALONYA. — BÁRÓ AMBRÓZY ISTVÁN KASTÉLYA.

rajta, a mikor az osztályos levélben *Molonan* néven van említve. 1330-ban az a *Kopay* a birtokosa, kinek neje, Zách Feliczián leánya *Sebe* volt, a kit *Bechei* Imre lévai várnagy lefejeztetett. 1344-ben Nagy Lajos király *Gyula ispán* fiának *Miklós mesternek*, Endre kir. herezeg nevelőjének adományozza, mert a herceget Zách merénylete alkalmával megmentette. Ez adománylevélben a helység *Molonan* néven van említve. 1527-ben János király a *Kistapolcsányi* családnak adományozza és ettől kezdve a tapolcsányi uradalomhoz tartozik mindaddig, míg *Malonyay* kanczellár birtokába kerül, kinek a családja innen veszi a nevét. Ekkor már *Malinovi* tót neve is ismeretes lesz. A Malonyayak után a *Koháryak* és a *Keglevich* család lett az ura, ez utóbbtól megvette a nyolczvanas években *Migazzi* Vilmos gróf, most pedig báró *Ambrózy* Istvánnak van itt nagyobb birtoka és szép kastélya, melyet a báró 1895-ben építtetett. Ősi kath. temploma már századok előtt elpusztult, mostani temető-kápolnája pedig a XVIII. század végén épült. A község postája, távirója és vasúti állomása Taszár. Ide tartozik Lodomér pusztja is.

Mankócz, a Tribecs hegység alatt fekvő tót kisközség, 272 róm. kath. vallású lakossal. Azelőtt a pálosok birtoka, kiknek itt zárdájuk is volt. Ennek megszűntével a vallásalap lett az ura. Hajdan Ghymes vár tartozéka volt és a *Forgách* család adományozta a községet a pálosoknak. A még ma is látható templomrom is a pálosok emlékéét tartja fenn; a régi kolostor-épület egy részében az iskola és a tanító lakása van elhelyezve. A XVIII. században már *Mankoczze* tót néven is említik. Templom nincs a községben, postája Velsicz, távirója és vasúti állomása Aranyosmarót.

Mankócz.

Marosfalva, garamvölgyi magyar kisközség, Léva közelében, 397 ev. ref. vallású lakossal. Hajdan Léva várának tartozéka volt. A cseh betörésekor

Marosfalva.

a hmszíták feldúlták és lakosait rabságba hurczolták. A XVII. században a *Hunyadyak* lettek a földesurai. 1859-ben tűzvész pusztította el a községet, a mikor temploma is elpusztult és most a református hívek az újbari templomba járnak. Postája Nagykálma, távirója és vasúti állomása Léva.

Mellek.

Mellek, a Zsitvavölgyben fekvő magyar és tót kisközség, 446 róm. kath. vallású lakossal. E község a pápai tizedszedők jegyzékébe *Merlek* néven van bejegyezve. Mint legrégebb birtokosát a XVI. században a *Pyber* családot ismerjük. 1618-ban ez is egyike volt a törököknek behódolt községeknek. Az 1657-iki összeírásban már mint teljesen pusztá község szerepel; később a Szent István papnevelő-intézet lesz a birtokosa, mely ma is bírja. A XVIII.

NAGY ÉS KISTÖRE. — KAZY JÁNOS KASTÉLYA.

században *Mellek* alakban találjuk említve. Kath. templomát már 1397-ben említik az okiratok, de az idők folyamán többször átalakították és utoljára 1757-ben szentelték fel. Postája Zsitvagyarmat, távirója és vasúti állomása Verebély. Ide tartozik *Tóthmíve* pusztja is.

Mezőkissalló.

Mezőkissalló, sárvölgyi magyar kisközség, 682 róm. kath. és ref. vallású lakossal. Az esztergomi érsekség birtoka volt, de a XVIII. században az egeri püspöké lett. A mult század elején *Sándor József* volt a nemesi birtokosa, most pedig *Kelecsényi* Rafaelnek van itt nagyobb birtoka. A XVIII. század másik felében *Mal-Sarluski* tót nevével is találkozunk és ekkor nagy juh- és lótenyésztése és híres vásárai voltak. A községházán őrzik az 1621-iki hegyközségi könyvet. 1849 április 19-én itt kezdődött a nagysallói esata, a menyinyiben itt történt délelőtt 10 órakor az első támadás. Templom nincs a községben. Postája, távirója és vasúti állomása Nagysalló. Ide tartoznak *Bimbula* és *Hideg* puszták is.

Mocsár.

Mocsár, Zólyom vármegye határán fekvő tót kisközség, 516 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan Saskővár tartozéka volt és 1424-ben *villa Machar ad castrum Saskw pertinens* körülírással találjuk említve. Később azután a kinestár tulajdonába került. 1790 márczius 23-án a község teljesen leégett.

E gyásznapi emlékére a moesáriak évenként még most is isteni tiszteletet tartanak. Érdekes jelenség, hogy e tűzvész óta e községben több tüzeset nem volt. Kath. templomát 1782-ben a kinstár építtette. A község postája, távirója és vasúti állomása Selmeczbánya.

Mogyorómál, a körmöczbányai hegyekben fekvő tót kisközség, 551 róm. kath. vallású lakossal. Azelőtt *Slaska*, *Szlaska* és *Salaska* változatokban találjuk a község nevét, mely utóbbi szó szállást jelent. A szomszédos községek *Leskovec*-nek nevezték, mivel kovaköves talajában a mogyoró jól terem és határa tele van kisebb-nagyobb mogyorófa-ligetekkel. 1454-ben *Szilzka* néven találjuk említve. Földesnra hajdan az esztergomi érsek volt, azután

Mogyorómál.

NAGY ÉS KISTÖRE. — RÉSZLET A KAZY-FÉLE PARKBÓL.

pedig a besztercebányai püspök. Egyházát az 1694-iki canonica visitatio már mint régít említi. Ez a templom azonban részben elpusztult és 1654-ben építették fel újra. A múlt század elején a községben fűrészmalom volt. Határában kénesforrás van, melynek vize a parádiéhoz hasonló, ezenkívül van malomkőbányája, mely 1872 óta áll üzemben. A község postája, távirója és vasúti állomása Garamszentkereszt.

Mohi, a verebélyi járásban fekvő magyar kisközség, 833 ev. ref. vallású lakossal. Az első okleveles említést e községről a XIII. században találjuk, a mikor neve a pápai tizedszedők jegyzékében *Moha* alakban szerepel. 1321-ben Károly király *Myke fainak* adományozza. 1390-ben már *Sárai* László az nra és ezután mindvégig a lévai uradalomhoz tartozik, azonban a XVIII. század elején, a mikor *Mochoreze* tót néven is említve van, *Vass* Miklós is egyik nemesi birtokosa volt. Ref. temploma 1872-ben épült. Jelenleg a *Schöeller* családnak van itt nagyobb birtoka. Postája Csiffár, távirója és vasúti állomása Verebély.

Mohi.

Nagyod, garamvölgyi magyar kisközség, 324 ev. ref. vallású lakossal. E község *Bees bán* egyik ősi birtoka volt, melyet tőle 1383-ban a *Várady* család követelt. 1250 körül Bors ispán utódai bírják. Később a *Lévaiak* és a *Harasztiak* osztozkodnak rajta és ettől fogva a lévai várbirtokok közé tartozik. *Csereföldek* nevű dűlője, utolsó nemesi birtokosaira emlékeztet, a menyenyiben a községbeliek e földeket, lévai határbeli más földekért cserélték el az

Nagyod.

Eszterházyakkal. Ref. temploma 1662-ben épült és az egyház birtokában érdekes írásztali aranytányér van 1793-ból. Postája, távirója és vasúti állomása Alsóvárad.

Nagyfajkürt

Nagyfajkürt, Komárommegye határán fekvő magyar kisközség, 700 róm. kath. vallású lakossal. E községbe olvadt *Kisfajkürt* kisközség is. Hajdan érseki birtok volt és egyike a Csák Máté által 1311-ben feldúlt községeknek. Akkoriban *Kürth* néven találjuk említve. Az újabb korban már több birtokosát ismerjük. Ezek a *Litassy*, *Ruffy*, *Ambró*, *Kürthy*, *Bende*, *Botka*, *Gelléri*, *Mátéffy*, *Lévay* és az *Abonyi-Csiba* családok. Ez utóbbiból származik Abonyi Árpád író is. Itt volt Plattly Mihálynak, a vármegye híres főjegyzőjének nevezetes kúriája. Most Ambró Istvámnak van itt nagyobb birtoka és régi urilaka, melyet Ambró Antal 1830-ban kezdett építtetni és a fia fejezett be. Kath. temploma 1784-ben épült. Postája van, távirója és vasúti állomása Perbeteszentmiklós.

Nagy és Kis-
tőre

Nagy és Kistőre, e két községből és *Alsó-* és *Felső-Veszéléből* alakult magyar kisközség a Garam völgyben, 617 ev. ref. és róm. kath. vallású lakossal. A XIII. században *Bors ispán* utódai a birtokosai. 1338-ban egy osztályos egyezségben szerepel, mint *Bees bán* egyik birtoka, 1341-ben Simonyi Mihály fiai, Lenkus és Pál bírák. 1343-ban *Gyula ispán* és testvére *András fiai* osztozkodnak rajta. 1411-ben Kistörét Simonyi György és János utódai, Miklós és Imre bírák. 1663-ban a törökök pusztították el. A XVI. században a premonstrei rend birtokába megy át. A prépostság megszűnte után a Batthyány-család tulajdona, de ez a rendnek ismét visszaadta. A XVII. és a XVIII. századból több birtokosát ismerjük. 1698-ban diehkei *Kováts* István és neje *Csató* Klára iktattatik a törei részirtokba. Ugyanakkor és később az *Ondaille*, a *Mihályfi*, a *Simonyi* és a XVIII. század második felében a

NAGYHERESTÉNY. — A BÁRÓ MALONYAY-FÉLE KASTÉLY
(MOST SZIRÁNYI JÓZSEFÉ).

Szent-Ivány család a birtokosa, melynek itt akkoriban nagy juhászata is volt. Ez időben *Velka Tura* és *Male Tura* tót neveivel is találkozunk. A Szent-Iványiakat követte aztán a *Mednyánszky*, *Boronkay*, gróf *Mailáth* és a báró *Höller* család, most pedig báró *Höller* Istvánnak és *Taubinger* Agostonnak van itt nagyobb birtoka és mindegyiknek régi urilaka. A báró Höller-féle házat Simonyi Jónás építtette 1800 elején és női ágon való örökség útján került a mostani tulajdonos birtokába. A *Taubinger*-féle házat a *Mailáth* család építtette és mostani tulajdonosa 1875-ben vette a *Mednyánszky*aktól. Ide tar-

tozik *Vezele* pusztja, azelőtt *Alsó-* és *Felső-Veszélével* két külön község, majd *Garam-Vezele* elnevezéssel rövid ideig egy község volt. Ennek tulajdonosa 1516-ban Nicolaus literatus de *Vezele*. E községtől vette előnevét az ősrégi *Kazy* család, melynek itt is van régi birtoka, a hol *Kazy* János főispán az utolsó években nagyobb szabású, szép kastélyt építtetett a Garam közelében. A kastélytető terrasszáról remek kilátás nyílik az egész vidékre. Azelőtt a *Brogyány*oknak és *Ordódy*oknak is volt itt birtokuk. A község postája, távirója és vasúti állomása Alsóvárad.

Nagyherestény, Nyitra vármegye határán fekvő tót kisközség, 479 róm. kath. vallású lakossal. E község egy 1209-iki határperben *Herestien* alakban van megemlítve. 1386-ban Ghymes várának tartozéka és a *Forgáchok* az urai. 1573-ban a törökök feldúlták és ez ismétlődött 1663-ban, a mikor a törökök Vezekény alól visszavonultak. Későbbi földesurai azután a *Malonyayak* és báró Malonyay nővére révén, a báró Audriczkyak; *Audriczky* bárónétól *Szirányi* József vette meg 1837-ben, most pedig fiának, Szirányi Sándornak van itt birtoka és kastélya, mely eredetileg még Forgách-féle épület volt, ezt azonban br. Malonyay Teréz kastélylyá alakíttatta át. Ősi katolikus temploma már 1332-ben fennállott, de a török világban elpusztult. Az új templomot 1795—1804 között Pritz Mártou plébános építtette. Postája a községnek van, távirója és vasúti állomása pedig Zsitvaújfalu.

Nagyherestény.

Nagykálna, garamvölgyi magyar kisközség, 1016 róm. kath. és ev. ref. vallású lakossal. A *Kálnay* család ősi fészke. 1306-ban már a nyitrai káptalan egyik bizonyáglevelében szerepel. 1437-ben Kálnay István fia György, a barsi alispán tulajdona volt mindkét Kálna. 1494-ben Káluay László barsi főispán a földesura. 1613-ban a törökök pusztították el. 1726-ban már *Hunyady* András volt a birtokosa és azután mindvégig a Hunyadyak birtokában marad, kiknek itt a XVIII. század második felében híres juhászatuk volt. Hajdan a megyének is volt háza a községben. 1848-ban a magyar honvédség Nagy-kálnán a Garamon épített hidon vonult át, mikor a híres nagysallói ütközetbe indult. Most hatalmas vashíd köti össze a két partot. A községben két templom van. A róm. katolikus már a XIV. században fennállott, de 1726-ban megújították és ekkor kezdődnek az anyakönyvek. Református temploma 1888-ban épült. Postája van a községnek, távirója és vasúti állomása pedig Alsóvárad. Itt van a Schöeller-féle uradalom szeszfinomítója.

Nagykálna.

Nagykeresnye, tót kisközség, Nyitra vármegye határán, 419 róm. kath. vallású lakossal. Kiskeresnye sorsában osztozott és földesurai az idők folyamán a nyitrai káptalan, a pesti papnevelő intézet, a Hunyadyak és a *Simonyi* család voltak. Templom nincsen a községben. Postája és vasúti állomása Simony, távirója pedig Nagyugrócz. Határában márványtelep van.

Nagykeresnye.

Nagykoszmály, garammenti tót kisközség, 722 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan a *Forgáchok* voltak az urai, a kik a községet meg is erősítették, a miről egy 1362-iki oklevél tesz említést. Barsi kazár telepnek tartja. Tót

Nagykoszmály.

NAGYMÁLAS. — A RAINPRECHT-FÉLE KASTÉLY (MOST HECHT JÓZSEFÉ).

neve különben tényleg *Kozarócz* volt, ha ugyan ebből kazár telepre lehet következtetni. Később a lévai vár tartozéka lett, de a XVIII. században a *Migazziak* birtokába került. 1618-ban a töröknek behódolt községek között van felemlítve. 1682 november hó 9-én itt táborozott *Thököly* Imre hadaival. Ma gróf *Erdődy-Migazzi* Inurénének van itt nagyobb birtoka, mely az aranyosmaróti hitbizományi uradalomhoz tartozik. Kath. temploma 1752-ben épült. Van postája, távirója és vasúti állomása.

Nagylocsa.

Nagylocsa, a Garamvölgyben, Garamszentkereszt közelében fekvő tót kisközség, 689 róm. kath. vallású lakossal. E község már 1283-ban *Vancsai* István esztergomi érsek unokái, Tamás és Orbán birtokaként szerepel, a mikor *terra Loucha* alakban találjuk feljegyezve. Később már *Lodomér* esztergomi érsek az ura. 1487-ben *Nagh Lobsa* alakban van említve. A besztercebányai püspökség felállításakor ez a püspökség lett az ura és ekkor már *Loresa* néven szerepel. Ósi temploma még a XVI. század elején feunállott, de 1656-ban

NAGYMÁLAS. — A MOTESICZKY-FÉLE ÚRILAK.

újraépítették. A községnek van postája; távirója és vasúti állomás Garamszentkereszt.

Nagylüle.

Nagylüle, a verebéli járásban fekvő magyar kisközség, 243 róm. kath. és ev. ref. vallású lakossal. A XIV. század elején a *Forgáchok* birtoka volt. Később a Szent István-papnevelő birtokába került, de csakhamar a *Lüley* család lett a földesura, mely innen veszi a nevét. 1413-ban az egyik birtokosa Michael de Lylye. Most *Lüley* Arnoldnak és *Császár* Sándornak van itt nagyobb birtoka. 1618-ban szintén behódolt a törököknek, a kik azután 1663-ban feldúlták. Templom nincs a községben. Postája Zsitvagyarmat, távirója és vasúti állomása Verebely. Ide tartoznak *Somogyfa* és *Kislüle* puszták is.

Nagymálás.

Nagymálás, garamvölgyi kisközség, túlnyomóan magyar lakosokkal. Vállásuk róm. kath. és ev. ref., számuk pedig 728. 1290-ben szerepel egy *Málas* Adorján, a ki *Kér* földjét eleseréli az esztergomi káptalannal. 1321-ben Károly király *Gyula* ispánnak adományozza. Ekkor *Malus* alakban találjuk említve. A pápai tizedszedők jegyzékében *Malas* néven van említve. 1322-ben pedig *Berd de Málas* szerepel, a Tamás fia, István szolgabíró és Bochov ispán közötti perben. 1330-ban az egeri érsekség is a birtokosai között van. A XIV. században, hol *Bowd*, hol *Bud*, hol pedig *Bydy Malas* alakban találjuk a különféle oklevelekben. 1343-ban a község Gyula ispán és testvére fiai közötti osztályos egyezségben szerepel, előzőleg azonban a *győrödi Poborok* birtokában találjuk. 1527-ben a *Kis-Tapolcsányi* család az ura, de ugyanakkor, mint elpusztított hely van említve. Később azután az *Ordódy*, a *Balogh*, a *Hunyady*, a *Foglár*, *Rainprecht* és a *Veress* család lett a birtokosa. A XVIII. század vége

felé itt a Foglár családnak híres juh- és marhatenyésztése volt. Most *Motesiczky* Lászlónak, *Ordódy* Endrének, *Szandtner* Sándornak és *Hecht* Józsefnek van itt birtoka és mindegyiknek esinos milaka. A Motesiczky-féle házat az Ordódy család építtette, a Szandtner-félét a Foglár, a Hecht-féle emeletes kastélyt pedig Rainprecht Ignác, volt barsi alispán. Templom nincsen a községben. Ide tartoznak *Kis-Málás*, *Peres* és *Alsó-Arna* puszták is. Ez utóbbi hajdan község volt, s a török dúlások alatt pusztult el. Az 1657-iki összeírás 13 elpusztult telkéről tesz említést, de 1663-ban a törökök másodszor pusztították el. A községnek van postája, vasúti és táviró-állomása Nagysalló.

Nagymánya, zsitvavölgyi kisközség, 1131 róm. kath., tót lakossal. E községet, mely hajdan Galgócz várának kötelékébe tartozott, IV. Béla király *András főtárnokmesternek* adományozta. Később *Csák* Máté birtokába került, kitől Károly király elfoglalta és nejének adományozta. Azután *Mária* királyné birtoka lett, a ki 1386-ban *Forgách* Balázsnak adta. 1618-ban ez

Nagymánya.

NAGYMÁNYA. — A GRÓF KOLLER-FÉLE KASTÉLY (MOST EHRENFELD ANTALÉ).

a község is behódolt a töröknek, de az 1657-iki összeírásban mint teljesen pusztta község szerepel. Alig hogy lakói visszatelepedni kezdtek, 1663-ban ismét feldúlták a törökök. Úgy látszik, hogy ez idő után hosszabb ideig lakatlan volt, mert csak a XVII. században találkozunk ismét birtokosaival. Ezek voltak: a báró *Malonyay*, a mányai gróf *Koller* család, mely imen vette előnevét, gróf *Bellegarde*, ettől megvette báró *Hirsch* és ez úton jutott a mostani tulajdonos: *Ehrenfeld* Antal birtokába, a kinek itt nagyobb szabású kastélya van, melyet még a gróf Koller család építtetett. A mult század elején a Malonyayaknak itt nagy szőlőbirtokuk és kiváló juhtenyésztésük volt. Katholikus temploma a XVII. század első felében épült, de 1762-ben megújított. Ide tartoznak *Alsó-* és *Felsőgyödör* és *Kisvulkház* puszták is. A községnek van postája, távirója és vasúti állomása.

Nagysalló, garamvölgyi magyar nagyközség, 2590 róm. kath., ev. ref. és ág. ev. vallású lakossal, kik között azonban az evang. reformátusok vannak a legtöbben. Ósrégi magyar község, mely 1112-ben már a zobori apátság birtoka, melyet azután Kálmán király a saját uradalmához csatolt. Az esztergomi káptalan XIV. századbeli statutumaiban Salló mint a barsi főesperesség egyik főbb helye van említve. 1311-ben az érsekség többi birtokaival együtt *Csák* Máté ezt a községet is feldúlta. 1488-ban már az esztergomi érseknek itt vámszedő helye is van. A török dúlások alatt sokat szenvedett a község, mert az 1561-iki érseki vizsgáló, jelentésében megjegyzi, hogy a törökök az egész vidéket kirabolták, elpusztították, a lakosságot leöldösték és *Szentmiklóssy* Márton akkori licentiatus plébánost is többszörösen megsebesítve, félig

Nagysalló.

NAGYSÁRÓ. — A GYURCSÁNYI-FÉLE KASTÉLY (MOST GRÓF HUNYADY KÁLMÁN ÖRÖKÖSEIÉ).

halva hagyták. 1579-ben a nagysallói lakosok a szent-benedeki convent előtt megveszik *Farkas Ferencztől*, *Farkas Ferencz* és betlenfalvi *Turzó Katalin* fiától a leveledi praediumot. 1620-ban *Bélaváry* Dávid volt itt az érsekség tiszttartója. 1650-ben már iskolája is szerepel és akkori rectora *Bornemisza György* volt. A Rákóczy-féle felkelés alatt is sokat szenvedett a község, úgy, hogy lakosainak száma a felére szállott le. 1708-ban Farnad, Nagy-Ölved, Kural, Bart és Kéty esztergommegyei községek is a sallói érseki tiszttartó kerületéhez tartoztak. Az idő folyamán a község nevét hol *Sarló*, hol pedig *Sárló* változatokban találjuk, sőt a múlt század elején *Velke-Sarlóhi* tót néven is. Akkoriban híres lótenyésztése volt és vásárai is nagyon látogatottak voltak. 1849 április 19-én itt vívták ki a szabadságharcz egyik legszebb fegyvertényét a magyar csapatok. Ennek emlékezetére Bars vármegye közönsége 1876-ban szép gránit-obeliszket emeltetett, melynél Nagysalló hazafias közönsége a csata évforduló napján évről-évre lerója kegyelete adóját. Egyháza már 1397 előtt fennállott és két temploma volt, de a hívek a református vallásra tértek át. Templomai a török dúlások alatt pusztultak el. A mostani katolikus templom 1745 és 1750 között, a református pedig 1784-ben épült, az egyik ősi templom helyén. A községhez tartozó *Nagyhalom dűlő* a török világ emlékét tartja fenn, a mennyiben e halmot a törökök emelték a síkságon ör helyül. A községnek van postája, távirója és vasúti állomása. Ide tartozik *Zálogos* puszta is.

Nagysáro.

Nagysáro, garámvölgyi magyar kisközség, 1063 róm. kath. és ev. ref. vallású lakossal. Ósrégi magyar község, mely 1245-ben *villa Saró* néven mint *Guge Péter* utódainak a birtoka szerepel. 1272-ben már a *Sárai* család tagjairól is van okleveles említés. 1466-ban a *Lábatlan* családbelieket iktatják e helység birtokába. 1506-ban a *Lévaikat* és a *Harasztikat* találjuk itt, a kik a községet, mint zálogos birtokot Ulászlótól kapták. Később a *Révayak* és a *Beniczkyek* az urai, 1628-ban Dillesz Pétert és fiait, II-ik Ferdinánd király Prágában kelt oklevelével itteni és bessei birtokrészeiben megerősíti, majd a *Gyuresányi* és a *Zsembery* család, végre pedig gróf *Hunyady Kálmán*, kinek örökösei most is birtokosok e községben. Van itt e családnak két szép kastélya is, melyek közül az egyiket a XVII. század elején a Gyuresányi család építtette, a másikat pedig 1757-ben Beniczky Farkas és neje Máriaassy

NAGYSÁRÓ. — A BENICZKY-FÉLE KASTÉLY (MOST GRÓF HUNYADY KÁLMÁN ÖRÖKÖSEIÉ).

Klára. Az azelőtti Beniczky-féle kastélyban a Hunyadyak bérlője lakik, kinek érdekes régiség-gyűjteménye van és iparművészeti tárgyai és festményei is becsesek. A község határában kőkorszakbeli telep van, a Dillesz-erdő nevű dűlőben pedig egy mammuth állkapocsrészét és őrlőfogát találtak meg, melyek a megyei múzeumba kerültek. A XVIII. század vége felé, a mikor a község lótenyésztéséről is híres volt, a lakosok itt a Garamban aranyat mostak. Ez időben a község tót névvel: *Saroveze*, is találkozunk. A pápai tizedszedők jegyzékében *Sarró* alakban van megemlítve. Katholikus temploma 1332-ben már fennállott, de elpusztult. Mostani temploma 1733-ban épült és az anyakönyvek is ekkor kezdődnek. A községnek van postája, de távirója és vasúti állomása Zseliz. Ide tartoznak *Görcsi*, *Alsó-* és *Felsőfüzék* pnszták is.

Nagyszecse, garammenti magyar kisközség, 610 ev. ref. vallású lakossal. A XIII. században *Bors ispán* ntó dai a birtokosai. 1355-ben a két *Zeche* egy becsülevélben szerepel. 1395-ben a *Zechei* és a *Váradli* családok tiltakoznak *Lévai* Péter igénye ellen. 1401-ben *János* esztergomi érsek foglalja el. 1506-ban azután már a *Lévaiak* és a *Váradliak* zavartalan birtoklásában találjuk és ettől fogva a *lévai vár* irával változnak e község urai is, míg a XVIII. században az *Eszterházyak* kezébe kerül. Az *Eszterházy*-féle uradalomnak itt akkoriban híres lótenyésztése volt. Ev. ref. temploma 1800-ban épült. A község postája, távirója és vasúti állomása Alsóvárad. Nagy-Szecsén született 1802-ben *Pólya József*, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Nagyszelezsény, a nyitramegyei határ közelében fekvő magyar és tót kisközség, 505 róm. kath. és ág. evang. lakossal. E község 1156-ban mint a barsi paróchiához tartozó falu említettik. Egy 1209-iki határperben *Zelesen* alakban szerepel. A XIV. század vége felé Ghymes vár tartozéka, 1584-ben *Szelezsényi Gáspár* bírja. A XVII. század végétől kezdve találkozunk itt a *Bodó*, *Jeszenszky*, *Lipovniczky* és a *Boronkay* családokkal. Most *Bodó Lipót* örökösének, *Kürthy* Antalnak, özv. *Andreánszky* Emilnének és *Krascsenits* Imrénének van itt birtoka és mindegyiknek régi úrilaka. A *Bodó*-féle házban őrzik *Bodó Lipót* gazdag régi könyv- és oklevélgyűjteményét. *Szelezsény* egyike ama két barsi községnek, melyeknek *Lipót király* 1681 november 9-iki rendeletével a református templom fentartását megengedte.

Nagyszecse.

Nagy-szelezsény.

1663-ban a törökök ezt a községet is elpusztították. Kath. temploma 1784-ben épült. Az ág. evangélikusoknak is van itt templomuk. A községnek van postája és távírója, vasúti állomása pedig Taszár. Ide tartozik *Bristye* pusztja is.

Nagyugrócz.

Nagyugrócz, nyitrávölgyi tót és német kisközség, 1819 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal. 1246-ban e községről *villa Vgruch* alakban találunk említést. A pápai tizedszedők jegyzékében a XIV. század elején „*Vgrot*” papja 9 garassal van feljegyezve. 1351-ben, mint *Nog-Ugrouch*, Nagy Lajos királynak *Barachkai* Miklós és István javára kiadott iktató parancsában szerepel. 1365-ben ismét a Barachkaiakat iktatják vissza a község birtokába, melyet *László* oppelni herceg jogtalanul igényel, 1369-ben azonban oppelni *László* herceg és nádor e birtok erőszakos elfoglalása miatt van perbe idézve, mely a Barachkaiak javára dőlt el, mert 1395-ben már Barachkai Lőrincz és János e birtokot az elefánti pálosoknak hagyományozzák. 1527-ben a *Kistapolcsányi* család az ura, azután következnek sorrendben a *Bossányiak*, a kik a község-

NAGYUGRÓCZ. — A KEGLEVICH-FÉLE KASTÉLY (MOST A THONET CSALÁDÉ).

ben levő szép és nagyszabású kastélyt is építették, azután a gróf *Mailáth* család, a mikor a községnek *Uhereza Welke* tót névvel is találkozunk, végre a *Keglevich* grófi család, a kitől a mostani tulajdonosok, a *Thonet* testvérek vették meg az uradalmat. Ez időben, de korábban is, több kisebb birtokosa is volt a községnek, mint a *Rudnayak*, a *Kubinyiak*, a *Sipeky* és a *Bacsikády* családok. A község határában, dombtetőn még áll a hajdani várnak csekély rommaradványa. A XVII. század vége felé több ízben e községben tartotta a vármegye gyűléseit. Katholikus temploma a XIV. században épült; több ízben átalakították, de ablakai ma is gótikusok. Itt van a *Thonet* testvérek ézég hatalmas hajlítottfabutor-gyára. A kastély, mely most szintén a *Thonet* család tulajdona, egyike az ország legszebb kastélyainak és különösen belseje, melyben sok érdekes régiség is van, valóságos mestermű és építőjének kiváló ízlésére vall. Összes szobáinak és termeinek falai művésziesen faragott és berakott faburkolattal vannak bevonva, a boltozatokkal együtt. Még felemlítésre érdemes, hogy a község 1899-ben tűz által pusztult el. Ide tartoznak *Répa*, *Belanov*, *Rudicza*, *Sipok*, *Pozsdol* és *Brezova* puszták és telepek is. A községnek van postája, távírója és vasúti állomása.

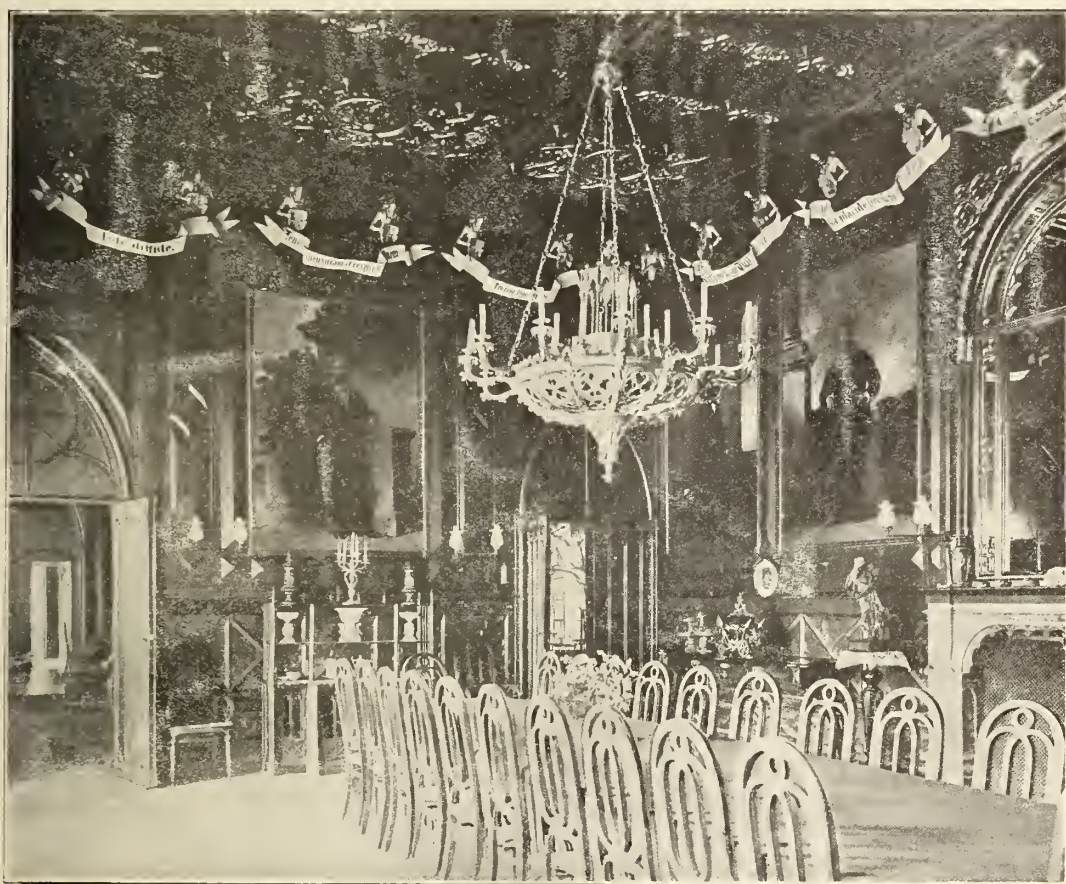
Nagyülés.

Nagyülés, az újbányai hegyekben fekvő tót kisközség, 714 róm. kath. vallású lakossal. Egyike a *Csák* Máté által telepített községeknek, melyet Nagy Lajos király egy 1355-iki oklevelében nova plantatio-nak nevez. Azelőtt

Nagy-Lehota volt a neve, de később német *Klein-Hai* nevével is találkozunk. 1468-ban Hrušso vár tartozéka volt, azután a kistapolcsányi nradalomé. Ennek az uraival változtak e község urai is, míg a *Kejlerichek* után *József főherceg* birtokába került. Katholikus temploma 1780-ban épült, de 1809-ben átalakították. Az anyakönyvek 1787-ben kezdődnek. Ide tartoznak *Viglas*, *Hugyeez*, *Czudenjeze*, *Alsó- és Felső-Guraj* tanyák és telepek is. Posta és táviró állomása Ujbánya, a vasútja pedig Kistapolcsány.

Nagyvalkház, zsitvamenti tót kisközség, 399 róm. kath. vallású lakossal. IV. Béla király egyik 1231-iki oklevele *villa Valkház* néven említi már. 1290-ben a nyitrai káptalan egyik bizonyosságlevelében *Wulka*z alakban szere-

Nagyvalkház.

TEREM A NAGYUGRÓCZI KASTÉLYBAN.

pel. Régi földesurai ismeretlenek. Az újabb korban a *Barlanghy* és a *Balogh* család volt a birtokosa. A mult század elején találkozunk *Walkazoweze* tót nevével is. Katholikus temploma 1772-ben épült. Ide tartozik *János puszta* is. A község postája, távirója és vasúti állomása Nagymánya.

Nagyvezekény, a verebélyi járásban fekvő tót kisközség, 463 róm. kath. vallású lakossal. 1250 körül *Bors ispán* utódai búrják e községet. 1295-ben az esztergomi káptalan egyik bizonyosságlevelében *Vezechen* alakban találjuk, de ez időtájt *Vezeken* és *Vezekin* alakban is. Azután a szent-benedeki apátságához tartozik, melynek többi birtokaival együtt, később az esztergomi káptalan veszi át. A XVI. század elején a törökök annyira elpusztították, hogy az 1531-iki összeírás csak hét népes portát talált itt. 1618-ban a község szintén behódolt a töröknek. 1652 augusztus 26-án itt vívták ki a magyarok a törökök ellen a nevezetes vezekényi diadalt. 1300 magyar állott itt 4000 főnyi török sereggel szemben. A törökök közül elesett 800 ember, köztük 6 bég és 3 aga, a magyarok részéről elesett 550 harcász, de köztük a *négy Eszterházy*, névszerint *Ferencz*, *László*, *Tamás* és *Gáspár*. A harcmezőn gróf

Nagy-
vezekény.

NEMCSÉNY. — KOSZTOLÁNYI SÁNDOR ÚRILAKA.

Eszterházy Imre nyitrai püspök az elesett négy Eszterházy emlékére emléket emeltetett, melyet azonban az Eszterházy család az ezredéves ünnepségek alkalmával díszes és művészi emlékszoborral cseréltetett fel. Lépcsős kőtalapzaton, mely hadijelvényekkel van díszítve, hatalmas bronz-oroszlán áll, lábai alatt pedig a félholdas török lófark hever. A talapzat oldalain a következő feliratok olvashatók:

Siste Viator Et Lege.

In Hoc Campo vno Die vna Ex Familia Quatvor Heroes Invicti Cecidere:

Ladislavs II. Comes Esztoras Perp. in Frakno, S. C. R. Mattis Consiliar. Camer. Praesidii Papen. Svpremvv Capitan.

Francisevvs VI. Esztoras Praesidii Gyarmath. Svpremvv Inv. Capit.

Thomas II. Esztoras Praesidii Leven. V. Capit.

Caspari Esztoras Eqves Avratvs.

A másik oldalon:

Huius tam invictae virtutis Hoc Monumentum P. P. Emericus Eszterházy Vt praepositvs Maior Capitvlll Strigonfensis pro Debito EIVs Bona perLVstrans.

Megújítottatta az Eszterházy család Magyarország ezeréves fennállásának emlékünnepe alkalmából

1896.

Más oldalon:

Anno 1652. Hi Quatuor Eszterházi in Campo Nagy-Vezekenensi in Conflictu inter 1300 Christianos et 4000 Turcas Habito, Occubuerunt, In Quo Ex Christianis Interempti Sunt 48, Ex Turcis 800. Et Occasione Illa Liberati Captivi Turcas Ducti 150 ad Sua Cum Comitiva Reversi.

Más oldalon:

Fatalis Sangvini Esztoradii Mars Turceius Erravit! Voluit Fatalis Esse, Non Fuit. Quia Viros, Quos Necuit, Non Totos Extinxit. Hic Tergemina

RÉSZLET A NEMCSÉNYI PARKBÓL.

Rosa Eszterháza Effloruit In Novam Purpuram Quatuor Heroum Sangvine Irrigata. Ergo Martius Hic Campus Est Quem Ne Sola Jam Habeat Roma Heroibus Eszterháziis Debet Hungaria.

Itt született 1815-ben *Kovács* Sebestyén Endre, a Magy. Tud. Akadémia tagja. A községben levő kath. templom 1742-ben épült. A posta Nemesényen van, távirója és vasúti állomása pedig Aranyosmarót vagy Taszár. Ide tartozik *Pusztá-Szélhalom* is.

Nemesény, az aranyosmaróti járásban fekvő tót kisközség, 567 róm. kath. vallású lakossal. *Bees bán* egyik ősi birtoka; 1258-ban Bees bán, István király főpohárnoka, Luduguerus fia Nemesény birtokának felét, 24 telkestül, jobbágyostól odaadja nagybátyjának: Leusták főispánnak, melyre 1383-ban a *Vórady* család tartott igényt. Ez időben *Nepchen* néven van említve. Ugyanekkor már a szent-benedeki apátság is részbirtokosa e községnek. 1523-ban találkozunk harmadik birtokosával, *Dobraviczky* Mihálylyal, a ki birtokát *Thuróczy* Miklós kir. ítélőmesternek adja zálogba. 1563-ban a község felének *Dóczy* Gábor az ura, két évvel később azonban már a *Kistapolcsányi* család. Ekkor már *Nemchen* alakban szerepel. A XVI. század elején sokat szenvedett a törököktől úgy, hogy az 1531-iki összeírásban csak hat népes portájáról van említés. 1618-ban, a mikor a törökök behódolt, *Nemzen* néven van feljegyezve. A XVII. század végén már a *Kosztolányi* családot találjuk itt. A Kosztolányiak kastélyának építésére nincs biztos adat. András fia: László átalakíttatta, azután Józsefé lett és végre Sándoré, a ki a birtokkal együtt most is bírja. A kastély egyik ajtajának párkányán a következő felirat van: „In nomine Jesu. cur. fie. Andreas Kosztolani A. 1728 sit nomen D. benedict.” Most az esztergomi káptalan bírja a szentbenedeki apátság hajdani birtokrészét. Katholikus temploma 1250-ben már fennállt, az idők folyamán azonban több ízben átalakították. Anyakönyvei 1715-ben kezdődnek. A községnek van postája, távirója Taszár, vasúti állomása pedig Kovácsi. Ide tartozik *Szálás* pusztja is.

Nemeskosztolány, a Nyitra völgyében, Nyitra vármegye határán fekvő, magyar és tót kisközség, hol azonban a tótok vannak a legtöbben. Lakosai róm. katolikusok és ág. ev. vallásúak s számuk 492. Régi egyház, mely

Nemesény.

Nemes-
kosztolány.

már 1611-ban mint „antiqua ecclesia” szerepel. Első temploma, lelkészlaka és iskolája Felső-Kosztolányban a mostani Felső-Kameneczen volt. Templomát 1685-ben *Hunyady* László alispán a róm. katolikusok számára foglaltatta le s lelkészét Sabatinius (Szabadka) Jánost elfogva, Oszlányba vitette. Nemes Kosztolányban *Kosztolányi* Zsigmond és neje szül. *Justh* Zsófia építtették templomot, melyet 1710-ben az oszlányi plébános foglalt el. Ez a Kosztolányi Zsófia volt az, ki özvegy korában fiait Eleket, Józsefet és Andrást, hogy őket az ev. vallásnak megmentse, Szászországban neveltette. Az e vidéken lakó ev. családoknak 1734-ben, III. Károly alatt, sikerült a Simonyra bezikkelyezett templomépítési engedélyt Nemes-Kosztolánynak megszerezni. Így lett a nemeskosztolányi egyház „articuláris.” A község határában barnaszéntelegek vannak. Van postája, távirója és vasúti állomása. Ide tartozik *Trebnyistye* telep is.

Nemesoroszi.

Nemesoroszi, a Garam völgyben fekvő magyar kisközség, $\frac{2}{3}$ részben katolikus és $\frac{1}{3}$ részben református vallású lakosokkal. Számuk 797. Az esztergomi káptalan levéltárában neve egy határjárás alkalmából 1307-ben már előfordul. Kezdetben érseki birtok volt és a verébélyi székhöz tartozott. Később a *Kazy* család lett a földesura, mely itt most is birtokos. Hajdan a község a mostani *Fel-Oroszi* nevű dűlő helyén állott, azonban a Garam gyakori kiöntései kényszerítették a lakosokat arra, hogy a mostani helyre telepedjenek, habár ez is elég gyakran forog árvízveszélyben. A XVIII. század elején még az egész község ev. református volt és a lakosok akkoriban kocsi- és esónakkészítéssel foglalkoztak. A régi anyakönyvben érdekes feljegyzést találunk, mely eképen hangzik: „Ezen 1740-ik esztendőben 17 Juni hánytatott el a lévai református templom sok gyülevész nép által, nagy erőszak dúlástétellel.” Kath. temploma 1775-ben, a református pedig 1786-ban épült. Postája van, távirója és vasúti állomása Zseliz.

Németi.

Németi, Garamszentbenedek mellett fekvő tót kisközség, 960 róm. kath. vallású lakossal. E község 1265-ben a sághi prépostság alapító levelében is szerepel. A pápai tizedszedők jegyzékében a XIII. században *Nemdy* alakban van említve. 1573-ban a törökök a községet feldúlták. Ezután az esztergomi érsek az ura és 1618-ban szintén a behódolt községek között találjuk. A besztercebányai püspökség felállításával annak a tulajdonába ment

NEMESKOSZTOLÁNY. — KOSZTOLÁNYI KÁROLY KASTÉLYA.

át, de a mult század elején a *Boronkay* családnak is volt itt birtoka. Ekkor találkozunk a községnek *Nemeze* tót hangzású nevével is. Katholikus temploma már a XIV. században fennállott, de a XVI. század elején átalakították. Az egyház birtokában 1657-ből származó érdekes kehely van. 1740-ben az egész község leégett. Postája, távirója és vasúti állomása Garamszentbenedek. Ide tartozik *Németi huta* és *Jáma* telep is.

Néved, a Zsitvavölgy közelében fekvő tót kisközség, 528 róm. kath. vallású lakossal. E község egy 1229-iki osztályos levélben *terra Nyug* alakban van említve. A Buehányiak ősi birtoka, mely *Buehányi* György hűtlensége következtében a királyra szállott. Zsigmond király 1403-ban *györödi Pobor* Jánosnak adományozza. Ez időben hol *Nemegh*, hol meg *Nevegh* alakban szerepel az egykorú oklevelekben. Később a lévai uradalom birtokai közé tartozik, 1616-ban pedig *Nyved* néven a törököknek behódolt községek közé. A XVII. század végén a gróf *Ondaille*, a *Petényi* és a *Tapjay* családokat is birtokosai között találjuk, a mikor már *Nevezáni* tót néven is említik, a mult század elején pedig a lévai uradalmon kívül a báró *Perényi* család is birtokosa. Most a *Schöeller* és a *Reidner* családoknak van itt nagyobb birtokuk. Ősi temploma a XIV. század elején már fennállott, de a törökök elpusztították és 1809-ben újra felépült. Postája, távirója és vasúti állomása Verebély.

Néved.

Néver, Nyitra vármegye határán fekvő tót kisközség, 586 róm. kath. vallású lakossal. A községben több nemesi kúria van. A gróf Tolvay-féle kúria 1700-ban épült, később a Baeszkadyak tulajdonába került, kiktől *Matyasovszky* Lipót kúriai bíró vette meg és most özvegye bírja. A Pereszlényi-féle kúria 1838-ban épült és most *Conlechner* Károly tulajdona. A Jeszenszky-féle kastély Pusztá-Határon 1820 körül épült és előbb *Szirányi* József, majd báró *Lindeloff* Henrik tulajdonába került, a ki átalakíttatta és megnagyobbíttatta. A XVIII. század második felében találkozunk a község *Nevericze* tót nevével. Néver, régi magyar neve Nemhisz, a tót névnek fordítása. Az Árpád-korban „populi retiferorum regalium“ a királyi hálódhordozó népek tulajdona volt. Későbbi időben a verebélyi és szent-györgyi egyesült érseki nemesi székek fennhatósága alá tartozott. Jelenleg is nemesi compossessoratus bírja és lakja. Kath. temploma 1760 körül épült. Ide tartoznak *Pusztahatár*, *Finta* és *Gacsó* puszták is. Postája Nagyherestény, távirója és vasúti állomása Zsitvaújfalu.

Néver.

Nyír, Esztergom vármegye határán fekvő magyar kisközség, 353 róm. kath. vallású lakossal. E községet IV. Béla király 1249-ben *Archinus* kamaragrófnak adományozta. 1423-ban a *györödi Pobor* család birtokában van. Az 1527-iki összeírásban mint „*Barthamas fálde*“ és teljesen pusztá hely szere-

Nyír.

NEMESKOSZTOLÁNY. — KOSZTOLÁNYI LÁSZLÓ KASTÉLYA.

pel. A XVII. században az *Ebeczky*, majd a *Sipeky* család a földesura, mely utóbbinak itt híres ménese volt. Itt volt elhelyezve ez időben a vármegye ménese is. A XVII. és a XVIII. században állandóan *Nyér* néven találjuk említve. Most *Breunner* Agost gróf örökösének van itt nagyobb birtokuk. Katholikus templomának építési ideje meg nem állapítható. Ide tartoznak *Dolina* és *Nyír* puszták is. Postája Nagymálas, távirója és vasúti állomása Zseliz.

Nyitra-szeg.

Nyitra-szeg. Az egész község egy kastélyból és a hozzá tartozó uradalmi épületekből és eselédházakból áll. Hajdan nagy, népes község volt és még a múlt század elején is 219 lakosát írták össze. 1323-ban *possessio Nythraszegh* alakban van említve, mint *Heim comes* birtoka. Későbbi birtokosai egyre változnak. 1489-ben *Szöge* néven mint a husziták által elpusztított község van felemlítve. *Chalmova* tót neve is nagyon régi és már a Zrinyi és Frangepán-féle összeesküvés korában szerepel, mint a mikor *Lessenyey Nagy* Ferencz

A NEMESKOSZTOLÁNYI RÓMAI KATHOLIKUS TEMPLOM.

volt az ura, kinek kastélyában állítólag az összeesküvők találkoztak. A Lessenyeyek után a *Khebio*, *Gáfor*, *Bellay* és a *Detrich* család birtokába került, mely utóbbi napjainkig bírta. E családokkal együtt azonban a község előtt elterülő völgyet a XVIII. és XIX. században még a *Berényi*, *Littasy*, gr. *Hunyady*, *Kubinyi*, *Szitányi*, *Duchony*, *Tarnóczy*, *Bulik*, *Majthényi*, br. *Braun-ecker*, *Ivánka*, *Rudnay*, *Matkovich*, *Ordódy*, *Kisfaludy* és a br. *Hellenbach* család birtokolta, kiktől a birtokokat *Detrich* Péter vásárolta össze és így került az egész község, a hozzá tartozó birtokokkal együtt a *Detrich* család kezébe, míg a birtok másik része és a kastély, régi birtokosaival való rokonság révén. Bars vármegye is több ízben tartotta e kastélyban közgyűléseit. A hagyomány szerint szerzetes kolostor volt, de minden esetre erődített hely lehetett, mert sánczokkal és árkokkal volt körülvéve. A község határában bronzkori urna-temető van, honnan már több érdekes lelet került a Nemzeti Múzeumba. Hőforrását most nem használják. Van itt kitünő anyagú dolomitbánya is. Katholikus temploma a XIII. században fennállott s *Bellay* János esztergomi kanonok állíttatta helyre, de már nincsen használatban. A vasúti állomáson van a posta és a táviró is.

Óbars.

Óbars, garammenti tót kisközség, 1470 lakossal. Hajdan a vármegye székhelye és tiszta magyar község, melyről a Névtelen jegyző akként emlékszik meg, hogy itt nyilazta agyon Bors vezér az előtte menekülő szarvast és itt építtetett várat, mely után a vár vidéke Bors várának megyéje lett. Azt a trachitdombot, melyen hajdan a vár állott, ma is Várhegynek nevezik és a föld-

sánezoknak a nyomai maig is látszanak. 1075-ben és később is még besenyők lakták a községet, (mely a szent-benedeki apátság 1075-iki alapítólevelében *Berzenburg* német néven van említve *Otto bersenburgi comes* után, a ki tulajdonképen mint első birtokosa ismeretes. Úgy látszik, hogy ez az *Otto comes* nem akart belenyugodni Géza király adományába az apátság javára, mert 1124-ben erőszakkal elfoglalja, de II. István parancsára ismét visszadja az apátságnak. 1226-ban a község jobbágysága perben az apátsággal a zsarnóczai vám miatt. 1228-ban Endre király 10 ekényi földet adományoz itt *Henchin* német jövevény lovagnak, ki előbb a *Plassen*, később pedig a *Balassa* nevet vette fel. 1246-ban a király parancsára *Verner* barsi főispán egy házhelyet ad e községben a benedeki convent vámszedőinek. 1270-ben *Herch* nevű polgár négykövű malmát adja el 16 ezüst márkáért az

NEMESOROSZI.
KAZY LÁSZLÓ ÚRILAKA.

apátságnak. 1295 előtt *Csák Mátét*, utána pedig *Bees* mester (néhol *Baas*) fiát *Pétert* találjuk itt. IV. Béla királynak 1244-ben kelt oklevele értelmében minden száz házhely után egy fegyverest kellett kiállítani a községnek és ezenkívül a várgróf részére egy disznót, 100 kenyeret, 12 tyúkot, 12 mérő sört és minden háztól egy mérő gabnát. Róbert Károly király az akkor már elpusztult barsi vár birtokait a lévai vár uradalmaihoz esatolja és innen kezdve már a *Sáraiak*, *Lévaiak*, *Harasziak* és az ismert sorrendben Léva várának urai lesznek a birtokosai. Közben a husziták is feldúlták a községet. 1618 április és május hónapjaiban itt állapították meg magyar és török részről a 60 behódoló barsi községnek a névsorát. E szomorú aktusnál jelen voltak a tárgyalásokon *Liphay* Imre barsi alispán, *Maklárny Péter*, *Szempezy* szolgabíró és *Zobonya* Pál adószedő, török részről pedig *Ali bég*, *Ibrahim* aga és egy esausz. Ekkor Óbarsot is a behódoló községek közé sorozták. 1626. nov. 5-én itt táborozott *Bethlen* Gábor és innen írta segélykérő levelét az angol királyhoz. 1663-ban a törökök táboroztak itt három napig és ez idő alatt a községet feldúlták. 1697-ben megalakult a barsi mészáros ezéh. 1705-ben még mint város szerepel a község és ez időbeli peesétjét maig is őrzik. 1710-ben már gróf *Eszterházy* Antal volt a község ura. 1778-ban itt volt az egyik legfontosabb postaállomás. E községet a XVIII. században Újbarssal állandó híd kötötte össze, mely azonban az 1784-iki árvíz alkalmával elpusztult. A község ősi temploma 1332-ben már fennállott, de a török dúlások alatt elpusztult. Romjainak esekély maradványa még ma is

NÉVER. — BÁRÓ LINDELOF HENRIK KASTÉLYA.

láthatók. A mostani templom 1698-ban épült. A község hajdani magyarsága mellett legjobban bizonyítanak magyar dűlőnevei, melyet mai tót lakosai is csak magyar nevükön említenek. Most a *Schöeller* családnak van itt nagyobb birtoka. Ide tartozik *Kotormány* puszta is. A községnek van postája.

Ohaj.

Ohaj, zsitvavölgyi magyar és tót kisközség, 969 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal. Hajdan érseki birtok, de később már több birtokosával találkozunk, névszerint a *Festetich*, *Balogh*, *Bencsik*, *Benkovich*, *Dióssy*, *Máriássy*, *Gaál*, *Csonka*, *Farkas* és a *Szemerey* családokkal. Most a *Reidner* családnak, *Dóra* Miklósnak és Jánosnak, *Dióssy* Józsefnek és *Baer* Richardnak van itt nagyobb birtoka és az utóbbinak szeszgyára. A török világban állandóan ki volt téve a török csapatok pusztításainak és akkor pusztult el ősi temploma is, mely 1332-ben már fennállott. Mostani temploma 1873-ban épült. Azelőtt *Kis-* és *Nagy-Ohaj* néven, két község volt. Ide tartozik *Hermína* puszta is. Postája van, távirója és vasúti állomása Zsitvafödémés.

Ókörmöcske.

Ókörmöcske, a körmöczbányai völgyben fekvő tót kisközség, 489 róm. kath. vallású lakossal. Az esztergomi érsekség ősi birtoka, melynek itt már 1488-ban vámja volt. Ekkoriban *Ókernecz* alakban találjuk említve, 1555-ben pedig *Okernech*, 10 évvel később meg *Kys-Kermech* néven. Később azután a besztercebányai püspök lett a földesura. Katholikus temploma 1674-ben épült, de 1888-ban leégett és 1890-ben építették fel újra. A község tót neve *Kremniczka* volt. Határában édesvízi kvarcz és kitűnő malomkőanyag van. Postája, távirója és vasúti állomása Garamszentkereszt.

Oroszka.

Oroszka, a Garam völgyében fekvő magyar kisközség, 967 róm. katolikus és kevés református vallású lakossal. A lekéri apátság ősi birtoka. A tatárjárás után, IV. Béla király egyik oklevelében „Oronov“ néven fordul elő e község, mint a lekéri (serafimi) apátsággal szomszédos. Ide tartozik a garamvölgyi czukorgyár hatalmas telepe is, melyről más helyen bővebben van szó. A czukorgyár építése alkalmával a Garam régi medrében számos mammuth-csontot találtak. Katholikus temploma 1883-ban épült. A községnek van postája, távirója és vasúti állomása.

Orovnicza.

Orovnicza, a Garamvölgyben fekvő tót kisközség, 368 róm. kath. vallású lakossal. Az esztergomi káptalan régi birtoka. 1663-ban és 1664-ben a törökök két ízben feldúlták. *Varticska* nevű dűlőjén hajdan valami őrtorony volt, melynek azonban ma már nyoma sincs. Templom nincsen a községben.

NYITRASZEG. — A DETRICH-
FÉLE KASTÉLY.

Ide tartoznak *Remianka* és *Szalas* telepek is. Postája, távirója és vasúti állomása Garamszentbenedek.

Oszlány, nyitravölgyi tót nagyközség, 1581, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal. E községgel már a pápai tizedszedők jegyzékében is találkozunk, a mikor *Hoslan* alakban van feljegyezve és papja 12 garast fizetett, a mi azt bizonyítja, hogy „*ecclesia de Hoslan*” már akkoriban is nagyobb község volt. *Bees bán* ősi birtoka, mely miatt 1383-ban a *Váradiakkal* elkeseredett per folyt. 1395-ben *Ozlyan* alakban találjuk említve, 1424-ben pedig már *Ozlan* néven. 1470-ben Valentinus de Oszlány et condam Joannes de eadem Oszlány fiai István és György bírák tulajdonul. 1683-ban sokat szenvedett a törököktől, kik a templomba menekült lakosok közül 200-at rablásra hurczoltak. E században az assakürti *Ghiczyeket* és a gróf *Pálffy* családot találjuk itt mint földesurakat. A XVII. század vége felé a vármegye itt tartotta közgyűlését, melyen Oszlány városra 750 frt hadi adót vetettek ki. A község két eredeti oklevelet őriz Lipót királytól. Az egyik 1687-ben kelt és ebben évenként négyszeri szabad vásártartási jogot ad a községnek. A második 1697-ben kelt és ebben megerősíti a II. Ulászló által 1503-ban és a II. Miksa által 1565-ben adományozott előjogokat, szabatosan meghatározza a privilegizált város czímerét és végül négy marhavásárt engedélyez. Lakosai hajdan híres szitakötők és posztóiparosok voltak. A *Nécsey* család 1841-iki alapítványa, melynek eredetijét Pozsony város levéltára őrzi, egész vagyont juttatott a község kulturális és vallási intézményeinek. Ez alapítványból 45.000 pengő forint nevelési czélokra van szánva és kb. 30.000 egyházi és jótékony czélokra szolgál. A község 1861-től 1892-ig öt ízben majdnem teljesen leégett. Oszlányban, mint a Nyitravölgy barsi részének központján nagy és élénk üzleti forgalom van, melynek lebonyolításában hathatósan közreműködnek az itteni pénzügyintézetek, mint a takarékpénztár, az önszegélyző egyesület és a községi hitelszövetkezet. A katolikus templom 1495-ben épült, de *Domaniczky* Miklós, itteni plébános 1756-ban megújította. A községhez tartozik *Gyuris* telep is. Van itt posta, táviró és vasúti állomás.

Oszlány.

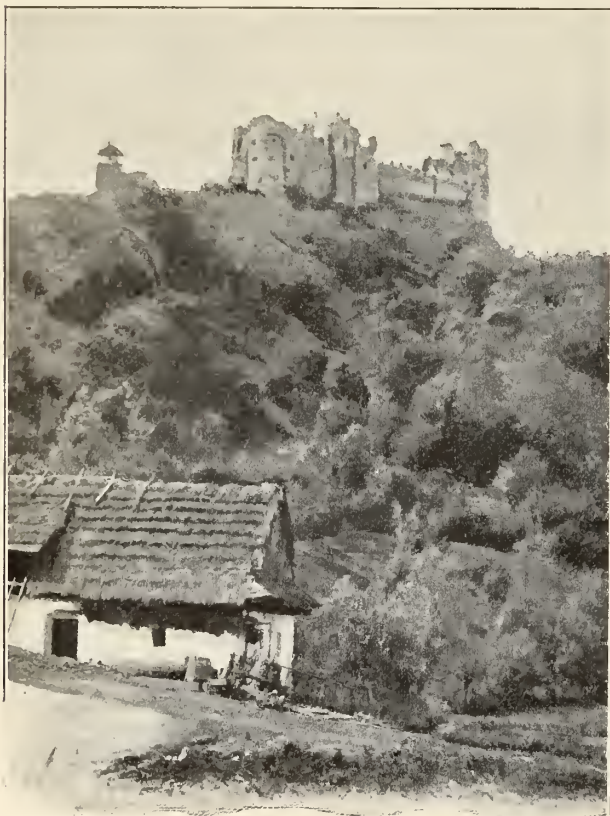
Óvár, a Garamvölgyben, Hont vármegye határán fekvő magyar kisközség, 307 ev. református vallású lakossal. Állítólag avar gyűrű volt és 1239-ben már *terra Ovar* alakban találjuk említve. A lévai vár tartozéka volt és a lévai uradalom sorsában osztozott mindvégig. Most a *Schöeller* családnak

Óvár.

van itt nagyobb birtoka. A XVIII. században az *Eszterházyaknak* itt híres juh- és marhatenyésztésük volt. Református temploma 1820-ban épült. A község postája Vámosladány, távirója és vasúti állomása Léva.

Pálos-nagymező.

Pálosnagymező, a Madaras (Vtácsnik) hegység és az újbányai hegycsoport találkozásánál fekvő német nagyközség, 3200 róm. kath. vallású lakossal. Osrégi község, melyről már *Tollius* is megemlékezik úti leírásaiban. Hajdan a német *Hochwies* és a tót *Velkapola*, vagy *Velkopole* volt a neve és így emlegetik még maig is. 1390-ben mint *Barachkai* István és fiai Lőrincz és János birtoka szerepel, a kik azt 1395-ben az elefánti pálos-szerzetnek hagyományozzák, a mit Zsigmond király is megerősít. 1429-ben egy határjárás alkalmával van megemlítve. Később a vallásalaphoz csatoltatott és a mult

Pázsit.

REVISTYE-VÁR DÉLI OLDALA.

határlevélben. 1365-ben ugyancsak Lajos király a *László* oppelhi herczeg által jogtalanul igényelt birtokba iktatja vissza a *Barachkaiakat*, kik e birtokot azután az elefánti pálosoknak adományozzák, Zsigmond király pedig ez adományt megújítja, a mely oklevélben az eltorzított *Pantyt* néven van a község említve. 1527-ben a *Kistapolcsányi* család birtokában találjuk, később azután a *Bossányiak*, utánuk a *Rudnayak* és a *Kubinyiakéban*. Most a *Thonet* testvéreknek van itt nagyobb birtokuk és egy régi házuk, melyet még a *Rudnayak* építettek. Templom nincs a községben. Ide tartozik *Mohelnicza* és a Chlnok alatti erdőri ház is. Postája, távirója és vasúti állomása Nagyugrócz.

Perlep.

Perlep, Aranyosmarót szomszédságában fekvő tót kisközség, 308 róm. kath. vallású lakossal. E község már egy 1355-iki becsőlevélben van említve. 1395-ben a *Zechei* és a *Várad*i családok tiltakoznak *Lévai* Péter igénye ellen. 1401-ben *János* esztergomi érsek foglalja el. Később a *Kelecsényi*, *Boronkay*, *Kosztolányi* és a *Vojnics* családok voltak a birtokosai, most pedig *Kosztolányi* Sándornak és *Szent-Ivány* Oszkárnak van itt nagyobb birtoka. A község-

század elején a vallásalap elefánti uradalmának 2731 lakosa volt. Ez időben ezüst és ónbányáiról is ismeretes volt. A török világban folytonosan ki volt téve a törökök járásának és akkor pusztult el ősi egyháza, melyet Pázmány Péter is már a régiek között említ. Temploma régebben protestáns volt. 1571-ben fatemploma volt, de 1716-ban épült a mostani templom. Az egyház birtokában még az elefánti pálosoktól származó barokk stílusú tabernaculum és két füstölő van. E község határában ered a Zsitva. Postája van, távirója és vasúti állomása Zsarnócza. Ide tartoznak *Toma*, *Prigant*, *Hinterreichberg* és *Oberstauden* telepek is.

Pázsit, nyitravölgyi tót kisközség, 150 róm. kath. vallású lakossal. Nagy Lajos királynak *Barachkai* Miklós és István javára 1351-ben kiadott iktató parancsában *Pasith* alakban találjuk említve és ugyanígy, egy évvel később, egy

nek azelőtt *Prilepe* tót neve is volt. A múlt század elején papírmalom állott a község közelében. Kath. temploma 1837-ben épült. Ide tartozik *Fekete völgy* és *Dolina* is. Postája, távirója és vasúti állomása Aranyosmarót.

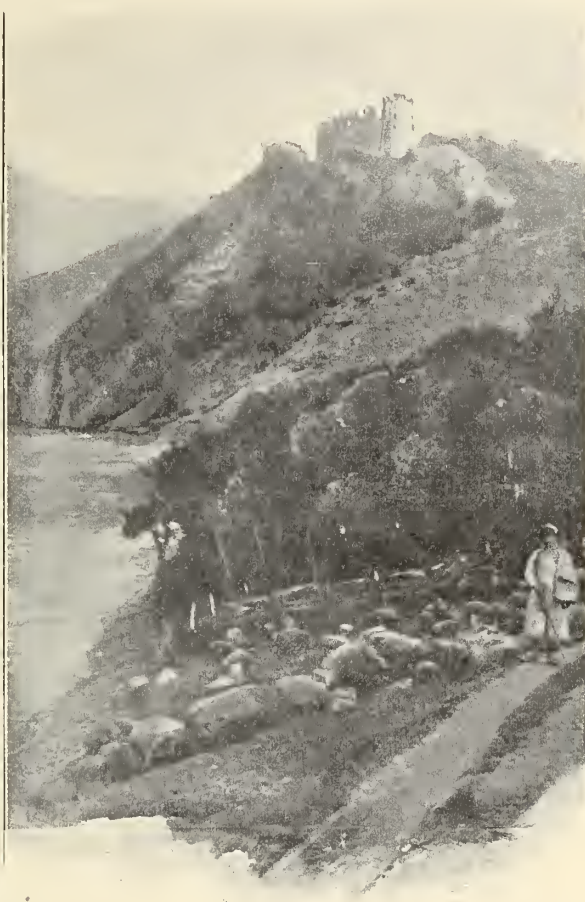
Peszér, garammenti tót kisközség, Szent-Benedek alatt, 301 róm. kath. vallású lakossal. Első okleveles említése 1209-ben történik, a mikor a szent-benedeki apátság uradalmi között találjuk. Később az esztergomi káptalan birtoka és 1618-ban egyike a törököknek behódolt bars megyei községeknek. Templom nincs a faluban, melynek postája, távirója és vasúti állomása Garam-szentbenedek.

Pozba, magyar kisközség a verebélyi járásban, 489 ev. ref. vallású lakossal. A *Balogh* család ősi fészke, mely már 1339-ben Róbert Károly királynak a *Barachkaiak* javára kiadott iktató parancsában előfordul. 1496-ban Füssy László fiai: László és János tulajdona, mit 1516-ban Lajos király újból megerősít. Később a *Bencsik* és a *Barlanghy* családok is birtokosai voltak. 1866-ban az egész falu leégett. Református temploma 1790-ben épült. Postája Besse, távirója Verebély, vasúti állomása Mánya. Ide tartoznak *Újmajor*, *Nagyberek*, *Kispozba* és *Szentkút* puszták is. Ez utóbbi búcsujáróhely.

Radócz, tót kisközség az oszlányi járásban, 582 róm. kath. vallású lakossal. A község katlanszerű völgyben fekszik és szétszórt irtványokból áll. Azelőtt *Radobicza* volt a neve s a *Majthényiak* és a *Simonyiak* voltak az urai. Temploma nincs e községnek. Ide tartoznak *Czerova*, *Hvojnik*, *Kosovsky*, *Steflov*, *Horka*, *Glenda*, *Bánszke*, *Domcsék*, *Trnyik*, *Plazov*, *Kolláre*, *Podsztráne* és *Kocsner* irtványos telepek is. Postája és távirója Oszlány, vasúti állomása Nagyugrócz.

Rendve, a verebélyi járásban fekvő tót kisközség, 736 róm. kath. vallású lakossal. E község egy 1237-iki oklevélben már *villa Rendve* néven van említve. A pápai tizedszedők *Randve* alakban említik. 1356-ban egy bírósági végrehajtó parancsban találkozunk vele. 1358-ban Rendvey Tamás és Dezső fia András bírják. Szapolyai János alatt *Kálnai* Ferencz volt a földesura. 1663-ban a törökök pusztítják el a községet, melynek ezután a *Motesiczkyek* az urai, kiktől 1861-ben a *Dóra* család vette meg. Katholikus temploma nagyon régi, de a gyakori átalakítások, különösen a török világ után, egészen megváltoztatták. A községhez tartozik *Lagány* pusztája is. Postája Ohaj, távirója és vasúti állomása Zsitvafődémes.

Repistye, a selmecbányai hegyek alatt fekvő tót kisközség, 470 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan német telepítvény, melyről már 1424-ben *Windischleuten* néven van említés, azonban ugyanakkor találkozunk már

SASKÓ VÁRA ÉSZAKRÓL.

Peszér.

Pozba.

Radócz.

Rendve.

Repistye.

Kepystie hangzású tót nevével is. A saskői uradalom tartozéka volt és annak sorsában oszlozott, később azután a m. kir. erdőkinestár tulajdonába került. Temploma már a XVI. században fennállott, de 1846-ban teljesen újjá építették. A község postája Barsszklenó, távirója és vasúti állomása pedig Geletnek.

Revistye-
varalja.

Revistyevaralja, a Garamvölgyben, Zsarnóca fölött fekvő tót kisközség, 227 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan a fölötté emelkedő hatalmas Revistye várának tartozéka volt. 1352-ben királyi birtok, mert Nagy Lajosnak ez évben Budán kelt és most a selmeczbányai városi levéltárban őrzött oklevele már rendelkezik fölötté. Valamivel később a *Komoróczyak* bírják, de 1388ban *Mária* királyné. Azután *Mátyás* királyé lett, kinek özvegye 1490-ben *Dóczy* Orbán egri püspöknek adományozta, a mikor *Rewisthye* alakban találjuk említve. Zsigmond király *Sárai* Lászlónak adományozta, de azután ismét visszakerült a *Dóczyak* birtokába, míg a család kihaltával a kinestárra esett vissza. Revistye várához még a XVII. században a következő községek tartoztak: Váralja, Felső-Hámor, Pjla, Bukovina, Alsó-Sdány, Felső-Sdány, Felső-Trnauka, Alsó-Hámor, Kopanicza, Vozmeza, Rudnó és Hlinik és ekkor a revistyei uradalomnak a saskőivel együtt 13,793 lakosa volt. A vár történeti szerepléséről más helyen van szó. A községben nincs templom. Posta, táviró és vasúti állomás Zsarnóca.

Saskővaralja.

Saskővaralja, a Garamvölgyben, Zólyom vármegye közelében fekvő tót kisközség, 278 róm. kath. vallású lakossal. Saskővárának tartozéka, melynek érdekes romjai még ma is uralkodnak az egész vidék fölött. Hajdan a vár királyi birtok volt és Nagy Lajos 1352-ben utasítja *Zobonya* nevű szász-kői várnagyát, hogy az elődje: *Besős* várnagy által Selmecz városától elfoglalt őt községet ismét adja vissza. 1253-ban *Vancsai* érsek unokái, Vincze és Péter bírták. 1441-ben *Koller* nevű várkapitányát találjuk említve. Hajdan *Sachsenstein* és *Szászkő* néven is említik az oklevelek, sőt tótul *Sassov* néven is. Mátyás király, nejeinek: *Beatrixnek* ajándékozta, a ki ismét a *Dóczyak*-nak adományozta. Ekkoriban a következő községek tartoztak a saskői várirtokok közé: Váralja, Tepla, Hladomér, Jelna, Alsó-Trnauka, Prochot, Ihrács, Klacsán, Trnava, Mocsár, Zekély, Szklenó, Repistye és Peszerény. Később kinestári birtok lett és a m. kir. erdőkinestárnak itt most is nagyobb erdőbirtoka van. Egyébb történeti vonatkozásairól más helyen van szó. A községben nincs templom. Ide tartozik *Safranicza* fűrésztelep is. Vasúti állomása van, távirója és postája pedig Garamszentkereszt.

Sekély.

Sekély, a selmeczbányai hegyek alatt fekvő tót kisközség, 351 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan a saskői uradalomhoz tartozott és *Zakil*, *Zakély* és *Zekély* nevek alatt volt említve. Mostani birtokosa az erdőkinestár. Temploma nincs a községnek. Postája, távirója és vasúti állomása Bélabánya.

Simony.

Simony, a Nyitravölgyben, Nyitra vármegye határán fekvő tót kisközség 442 róm. kath. vallású lakossal. A *Simonyiak* ősi fészke (már 1260-ban kelt határjárási okmányban említve), a kik itt már az Árpádházi királyok alatt várkastélyt építettek, melynek egy része még ma is fennáll. A pápai tizedszedők jegyzékében e község *Syman* néven van említve. 1324-ben *Simon* és *Simoni* néven, de 1353-ban már a mai néven említik az egykorú okiratok. Egyháza már a XIV. század elején a nagyobbak közé tartozott és Pázmány jegyzékében is mint nagyon régi szerepel. 1716-ban a templomát átalakították, a mikor csak kevés gótikus részletét hagyták meg. Simony is egyike annak a két barsi községnek, melyeknek Lipót király az 1681 május 25-iki országgyűlésből kifolyólag megengedte, hogy a református templomot fenntarthassák; később azonban az egész község katholizált. A község tót neve *Simonovan* volt. Simonyi Béla, Bars vármegye alispánja a régi várkastélyban őrzi a család rendkívül gazdag és érdekes levéltárát, mely több mint 300, részben kiadatlan, Árpád- és Anjou-korbéli oklevelet tartalmaz. A simonyi és varsányi Simonyi családnak itt négy régi kúriája volt, melyek közül az egyiket Simonyi András még 1584-ben építtette és ez most a Salzberger családe, míg egy másikban maga az alispán lakik. Salzberger Józsefnek itt nagyobb szeszgyára és mintaszerű gazdasága is van. A községnek van postája és vasúti megállóhelye, távirója pedig Nagy-Bélicz.

Solymos, Léva fölött, Hont vármegye határán fekvő tót kisközség, 458 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan a lévai vár tartozéka volt és mindvégig a lévai uradalom sorsában osztozott; azonban a XVII. század végén *Kosztolányi* Gábor is egyik birtokosa. Az uradalom az *Eszterházyaktól* a *Schöeller* család birtokába került és azé ma is. Templom nincs a faluban. Postája Garamújfalun, távirója és vasúti állomása Léva.

Sváb, a körmöczbányai hegyekben fekvő tót kisközség, 294 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal. XV. századbéli német telepes község, melyet Zsigmond király 1429-ben Körmöczbányának ad zálogba. Akkoriban *Schwabenhof* néven van említve, de később már *Schwabendorf* lett a neve. Mindvégig Körmöczbánya város maradt az ura. Templom nincsen a községben. Postája, távirója és vasúti állomása Körmöczbánya.

Szelepcsény, zsitvavölgyi magyar és tót kisközség, 759 róm. kath. vallású lakossal. E községről már 1165-ben találunk említést, a mikor *Páznár fia Farkas* a szent-benedeki apátságnak adományozza. 1234-ben II. Endre megengedi az itt lakó királyi szolgáltnak, hogy a szent-benedeki apátság jobbagyai lehessenek. 1565-ben az esztergomi káptalan lesz a birtokosa és az marad mindvégig. Itt született néhai *Szelepcsényi* György esztergomi érsek, szegény sorsú földműves szülőktől. A község katolikus temploma 1880-ban épült. Ide tartozik *Mikófalun* pusztája is. Postája, távirója és vasúti állomása Zsitvaujfalun.

Szénásfalun, a Garamvölgyben fekvő tót kisközség, 717 róm. kath. vallású lakossal. E község már 1075-ben a szent-benedeki apátság alapítólevelében szerepel *Boznica* néven, 1256-ban azonban *Bors ispán* utódait is mint részbirtokosait találjuk említve. Azután egy darabig a revistyei vár tartozéka, de 1508-tól már Selmeczbánya várost uralja. Akkoriban *Senicz* és *Brznicza* tót néven is említik az oklevelek. Később, mikor már az erdőkincstár vette át a revistyei várbirtokokat, a *Magyary-Kossa* családot is a birtokosai között találjuk. 1663-ban a törökök a községet teljesen feldúlták. A múlt század elején *Szenicze* néven szerepel. Mai nevével a *Dóczyak* birtoklása idejében találkozunk *Zenasfa* alakban. Kath. temploma nagyon régi építmény, de a török dúlások után teljesen átalakították. A községhez tartozik *Záhorce* pusztája is, mely hajdan önálló község és szintén Revistye várának tartozéka volt. A községnek van távirója és vasúti állomása, de postája Geletnek.

Szencse, a verebélyi járásban fekvő tót kisközség, 518 róm. kath. vallású lakossal. E község 1295-ben az esztergomi káptalan egyik bizonyáglevelében *Seinche* alakban van megnevezve. A pápai tizedszedők jegyzékében *Senche* alakban találjuk. 1386-ban a *Forgách* család az ura. A török dúlások alatt két ízben pusztították el. Az 1657-iki összeírásban 10 elpusztult telke van feljegyezve, de hat évvel később a törökök ismét elpusztítják. Ez után a báró *Malonyay* család lett a földesura, egész a múlt század első feléig. Ide tartozik *Dolina* pusztája is. Templom nincsen a községben. Postája Barsfüss, távirója és vasúti állomása Mánya.

Szentmárton, Aranyosmarót közelében fekvő tót kisközség, 310 róm. kath. vallású lakossal. E községet a pápai tizedszedők jegyzéke szintén említi. 1386-ban Ghymes várának tartozéka volt és a *Forgách* család volt az ura. Később a maróti uradalomhoz esatoltatott és annak urai birtokában maradt mindvégig. 1663-ban a törökök ezt a községet is feldúlták. Kath. templomát 1700-ban gróf *Migazzi* Kristóf érsek építtette. A község 1884-ben és két évvel később is teljesen leégett. Postája Nagyszelecsény, távirója és vasúti állomása Aranyosmarót.

Szkcizó, a Zsitvavölgyből a Nyitravölgybe vezető és természeti szépségekben gazdag útvonal mentén fekvő tót kisközség, 817 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan Hruszó várának tartozéka volt. 1504-ben mint elpusztított helységet találjuk említve. Majd a tapolesányi uradalom birtokába kerül és így a gróf *Keglevich* családéba, melytől a szerémi *Odescalchi* hercegi család örökölte s szerémi Odescalchi Arthúr hercegnek van itt nagyobb birtoka és szép kastélya. Egy 1468-iki oklevélben *Zkychev* néven van említve a község, de a XVIII. század vége felé háromféle elnevezés alatt is találjuk, ú. m. *Szkcizov* és *Szkcizoró* tót és *Innocenthal* német név alatt, ez utóbbi azonban

TAJNASÁRI. — A TAJNAY-FÉLE KASTÉLY
(MOST BÁRÓ RÉVAY SIMONÉ).

valószínűleg a mai *Incezőlgy* telep lehetett, a hol azelőtt nagyobb üveg-luta volt. Katholikus temploma 1809-ben épült. Ide tartozik még Incezőlgyön kívül *Jávor* és *Károlyölgy* is. A község lakosai közül sokan mészégetéssel foglalkoznak és érdekes telepük, a hol mészégető kemenczék vannak, az országút mentén látható. Postája van, távirója és vasúti állomása pedig Kistapolcsány.

Szódó

Szódó, a Garamvölgy alsó részében fekvő magyar kisközség, 423 nagyobbára református vallású lakossal. Hajdan érseki birtok. Ez is egyike ama barsi községeknek, melyeket Csák Máté 1311-ben feldúlott. Egy darabig a lévai uradalomhoz tartozott és ekkor kapta az *Eszterházy* család, mely még a mult század elején is bírta. Nagy-Sár nevű dűlőjét „Hurka-vár”-nak is nevezik és itt állítólag hajdan valami erődíveny volt. A mult század elején az Eszterházyaknak itt nevezetes juh- és marhatenyésztésük volt. 1863-ban a községnek nagy része tűz által pusztult el. A községben egy újabb csinos urilak van, melyet *Berinkei* Antal építtetett és most örökösei bírnák. Református temploma 1786-ban épült. Ide tartoznak *Fűzék* és *Kopraló* puszták is. Postája Nagysáró, távirója és vasúti állomása Zseliz.

Tajnasári.

Tajnasári, a verebelyi járás felső részén fekvő tót kisközség, 418 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan négy község volt: *Kis-* és *Nagy-Tajna* és *Kis-* és *Nagy-Sári*. Ezekből lett azután két község: *Tajna* és *Sári* és e két község egyesítéséből keletkezett a mostani *Tajnasári* község. Tajnáról már a szent-benedeki apátság 1075-iki alapítólevelében találunk említést. Másodízben 1339-ben Károly királynak *Barachkai* Miklós javára kiadott iktató parancsában szerepel, *Tajna* akkori írásmodorban. 1565-ben Miksa király az esztergomi káptalannak adományozza. Nagy-Tajnat előzőleg már Assa de Tajna és a később meggyilkolt Michael de Tajna bírnák. A család 1569-ben ezen birtokára új adományt kap s ekkor Kis-Tajnat Káptalan-Tajnanak is nevezték. A Tajnayak fiága Jánosban kihalván, leánya Ilona báró Révay Simon felesége lett s így női ágon való örökösödés útján, a báró *Révay* család birtokába került; most báró Révay Simon bírja Káptalan-Tajnat is. Szép kastélya, melyet Tajnay János 1840 körül építtetett, állandó lakhelye, hol ő és neje, Szápáry Ilma grófnő igazi magyar főuri házat visz. Sári községről már 1299-ben találunk okleveles említést. 1322-ben *János fiai* és *Moch unokái* osztozkodnak rajta. 1618-ban *Nagy-Saary* egyike a törököknek behódolt községeknek. 1622-ben Plosvay Mária tulajdona, 1663-ban azonban a törökök mind a két Sári és mind a két Tajna falut feldűlják. A XVIII. században *Siaroveze* tót neve is már említve van. Tajna és Sári községekben a XVIII. század végén és a mult század első felében még a *Vály*, *Botkka*,

Bányay, Csiba, Kürthy, Balogh, Biróczy és *Andrássy* családok is birtokosok voltak. A katolikus templom 1749-ben épült. A községhez tartozott a Horváthy család kis pusztája, mely a lonti báró Majthényiakra s ettől Dillesz István és Kalics Józsefre szállott. Ez is ma Révay Simon tulajdona. Postája, távirója és vasúti állomása Verebély.

Taszár, Aranyosmarót alatt fekvő magyar és tót kisközség, 879 róm. kath. vallású lakossal. Barsi szerint honfoglaláskori telep, melyet még II. Endre alatt besenyők laktak. A szent-benedeki apátság 1075-iki alapítólevelében szerepel először. 1209-ben egy határigazítási perben van fel említve és 1353-ban egy határjárási levélben fordul elő, *Thazar* alakban. 1565-ben az esztergomi káptalan kapja adományba és ez oklevélben *Tozar* alakban van feljegyezve. Most is az esztergomi káptalannak van itt nagyobb birtoka. A katl. templom a XVII. század elején épült, 1783-ban újították meg és ez időből az egyház két érdekes ötvösművet őriz: egy ezüst szentségtartót és egy vert ezüst kelyhet. A község a Rákóczy-féle felkelésben is szerepelt, mert itt volt a kuruczok egyik végső őrhelye Bars vármegyében. A községhez tartozik *Nádas* pusztája is. Van postája, távirója és vasúti állomása.

Tild, Verebély közelében fekvő magyar kisközség, 387 róm. kath. vallású lakossal. Az esztergomi érsekség ősi birtoka és a verebélyi érseki székhöz tartozott. Akkoriban *Téld* és *Tilt* alakban van említve. 1311-ben *Csák Máté*, az érsekség többi birtokaival együtt, ezt is feldúlta. 1319-ben az esztergomi káptalannak egyik csere-oklevelében szerepel. 1618-ban Tild is a törököknek behódolt községek közé tartozott, majd a Szent István-papnével intézett lett az ura, de később a *Kiss* és az *Hosvay* családot is itt találjuk. Az utóbbi család birtoka, a családi házzal együtt, *Dillesz Sándor* tulajdonába került, a ki gazdag régiség-gyűjteményét a vármegyének ajándékozta és ezzel a vármegyei múzeum alapját vetette meg; de házában most is igen érdekes régiség-gyűjteményt és nagybecsű könyv- és levéltárt őriz. Templom nincs a községben. Ide tartozik *Tild pusztája* is. A falu postája Csiffár, távirója és vasúti állomása pedig Verebély.

Tolmács, Léva fölött fekvő tót kisközség, 240 róm. kath. vallású lakossal. Barsi ezt a községet is honfoglaláskori telepnek tartja, a hol besenyők laktak. 1075-ben a szent-benedeki apátság alapító levelében szerepel, mint a halászok faluja, névleg *Talmách*. *Kerektó* nevű dűlője hajdan halastó volt. 1295-ben *Csák Máté*, ntána *Bees*, vagy *Baas mester* fia Péter is szerepelnek

A VEREBÉLYI RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM.

Taszár.

Tild.

Tolmács.

mint birtokosok. 1489 előtt *Lévai* János perli a szent-benedeki apátságtól e birtokot, de úgy látszik eredmény nélkül, mert 1565-ben ez a község is, az apátság egyéb birtokaival együtt, az esztergomi káptalan tulajdonába kerül. A török világban sokat szenvedett és egyike volt a behódolt községeknek. 1664-ben itt veretett hidat *Souches* tábornok a Garamon, a mikor Léva visszafoglalására indult. 1709 május hó 2-án itt a kuruczok és a császáriak között ütközet volt. Templom nincsen a községben. Postája, távirója és vasúti állomása Nagykoszmály.

Tormáskert.

Tormáskert, a körmöczbányai hegyekben fekvő tót kisközség, 276 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan *Nyewolno* néven az esztergomi érsek birtoka, mely a besztercebányai püspökség felállításával, annak tulajdonába ment át. Ekkor már *Nevolno* alakban van említve és így marad 1890-ig, a mikor a község nevét megmagyarosították. Temploma nincs. Postája, távirója és vasúti állomása Bartos.

Töhöl.

Töhöl, a Garam- és a Zsitvavölgy közötti terület közepén fekvő magyar kisközség, 684 túlnyomóan ev. ref. vallású lakossal. Első okleveles említést 1262-ben találunk e községről. 1390-ben *Sárai* László kapja adományban Zsigmond királytól, míg 1506-ban Ulászló a *Harasziaknak* is adományoz itt birtokot. Ettől fogva a község a lévai uradalomhoz tartozik és mindvégig annak urai bírják. Ez időben hol *Thehel*, hol pedig *Teöheöl* alakban találjuk feljegyezve. 1618-ban behódolt a töröknek, de az 1657-iki összeírásban 23 elpusztult telkéről találunk feljegyzést. Az *Eszterházyak* után a *Schöeller* család lett a tulajdonosa. Református temploma a múlt század elején már fennállott, de építési idejét kikutatni nem sikerült. Ide tartoznak *Kovácsi* és *Bárcz* puszták is. A község postája Besse, távirója és vasúti állomása pedig Verebély.

Újlót.

Újlót, Komárom vármegye határán fekvő magyar és tót kisközség, 1760 róm. kath. és ev. ref. vallású lakossal. Nagylóth, Kislóth és Mária-család pusztáiból egyesítve, ma Újlót név alatt egy községgé alakult. E község már a pápai tizedszedők jegyzékében *Loth* alakban szerepel. 1358-ban Lóthy Tamás, Iván fiának tulajdona. 1424-ig nem találunk róla említést, de ekkor az esztergomi káptalan levéltárában fordul elő. 1506-ban királyi parancsra *Henczelffi* Istvánt iktatják e község birtokába, de 6 évvel ezután már *Lévai* Zsigmond és *Haraszi* Ferencz az urai, a kik birtokukat a pálosoknak adományozzák. Később a közalapítványi uradalom tulajdonába került és most is ennek van itt nagyobb birtoka. Az 1657-iki összeírásban nyolcz elpusztult telkéről van említés. 1899 október 2-án az egész község leégett. Két temploma közül a róm. kath. 1787-ben épült, a református templomot 1882-ben építették. Ide tartozik *Mária-család* puszta is, mely a XVI. század elején szintén a Lévaiak és a Harasziak birtoka, a kik azt Lóttal együtt a pálosoknak adományozták, s ezek itt díszes, kéttornyú templomot és zárdát építettek. A templom szép és érdekes hajója most magtárul szolgál, a zárdá épülete pedig a bérlő lakásául. A községnek van postája; távirója és vasúti állomása pedig Zsitvafödemes.

Újbars.

Újbars, garammenti magyar kisközség, *Óbars* szomszédságában, 1293, túlnyomóan ev. ref. vallású lakossal. E község már a pápai tizedszedők jegyzékében *Chuturtkhel* (Csütörtökhely) néven szerepel. Még 1506-ban is, a mikor a *Lévaiak* és a *Harasziak* az urai, *Chetertekhely* néven találjuk említve; de azután a másik Barssal egy joghatóság alá kerülvén, kapta az Újbars nevet. A lévai vár uradalmi közé tartozott és annak urai voltak a birtokosai. A XVII. század első felében itt tartotta a vármegye néhány gyűlését. 1663 okt. 30-án itt táborozott *Apaffi* fejedelem. 1663-ban a törökök teljesen elpusztították, de lakosai egy évvel később ismét visszatelepedtek. 1704 decz. 3-án *II. Rákóczy* Ferencz oltalom-levelet ad az új-barsiaknak. A múlt század elején még híd kötötte össze Ó-Barssal, melyet azonban már a század közepén a jégzajlás elpusztított. 1859-ben a község tűzvésznek esett áldozatul. A herceg *Eszterházy* családtól a birtokot a *Schöeller* család vette meg, melynek itt ménese van. A község határában hajdan *Zsengő* nevű falu állott, melyről 1342-ben találunk említést. Kath. temploma 1811-ben épült. A református templomot 1791-ben építették. A községhez tartozik *Sándorhalma* puszta is. Postája Nagykálna, távirója és vasúti állomása Léva.

Újbarson születtek *Vécsey József* (1800) és *Repiczky János* (1817), a Magy. Tud. Akadémia tagjai.

Újgyarmat, Nyitra vármegye határán fekvő német kisközség, 1697 róm. kath. vallású lakossal. Német telepítvény, melynek *Neuhai* volt a neve. *Estei Hippolit* esztergomi érsek már 1487-ben említi és ekkor már az érsekség birtoka volt. Később *Nova-Lehota*, majd *Új-Lehota* néven találjuk. Az érsekségi birtokok közül kiszakíttatván, a besztercebányai püspökök lettek az urai. A határában levő *Wüsling* nevű hegyen hajdan község állott, melynek néhol szántás közben romjaira is akadnak, sőt a templom régi harangját is megtalálták. A mult század vége felé itt üvegyár is volt, azonban üzemét beszüntette. 1884-ben az egész község, a templommal együtt leégett, de ismét felépült; a privigyei templomtól kapott egy oltárt, mely 1582-ből való.

Újgyarmat.

VEREBÉLY. — A BORONKAY-FÉLE KÚRIA (MOST PLÉBÁNIA).

A község határában fűrészmalom van. Postája Jánosgyarmat, távirója és vasúti állomása Garamszentkereszt.

Újpetend, Nemesény mellett fekvő tót kisközség, 162 róm. kath. vallású lakossal. E község birtokosai 1292-ben *Iván* és *Kuchmeg* voltak, azután *Mihály* és *Endre mester*, a kik azt a szent-benedeki apátságnak hagyományozták. 1295-ben ezek szerepelnek az esztergomi káptalan egyik bizonyáglevelében, mint a község urai. 1506-ban az esztergomi káptalan lett a birtokosa. Ez idő alatt a község folyton *Rohozsnicza* néven szerepel. 1573-ban a törökök okoztak sok kárt a községnek. Mostani nevét 1890-ben kapta. Temploma nincsen. Ide tartozik *Mártonpuszta* is. Postája Nemesény, távirója Taszár, vasúti állomása Kovácsi.

Újpetend.

Valkócz, Aranyosmarót és Szentbenedek között fekvő tót kisközség, 494 róm. kath. vallású lakossal. Hajdan Nagy-Valkócz néven szerepelt. 1395-ben *Barachkai János* volt a földesura, a ki a községet a szent-benedeki apátságnak hagyományozta. 1506-ban az esztergomi káptalan adományképen kapja Miksa királytól és a káptalannak most is van itt nagyobb birtoka. Kath. temploma 1750-ben épült. Ide tartoznak *Lukó* és *Szlancze* tanyák is. A község postája Nemesény, távirója Aranyosmarót, vasúti állomása Kovácsi.

Valkócz.

Vámosladány, Léva alatt fekvő magyar kisközség, 1323, túlnyomóan ev. ref. vallású lakossal. Ez is egyike a vármegye legrégebb községeinek, a menyinyiben a szent-benedeki apátság 1075-iki alapítólevelében szerepel. E köz-

Vámos-
ladány.

ZSARNÓCZA.

ség azonban nem került az esztergomi káptalan birtokába, hanem lévai vár-birtok lett. Nevével hol *Lodán*, hol pedig *Ludán* alakban találkozunk. A mult század végén, a mikor az *Eszterházyak* voltak az urai, nagy marhate-nyésztése volt. Most a *Schöeller* családnak van itt nagyobb birtoka. Kath. temploma ősrégi és 1332-ben már fennáll, de 1494-ben átalakították és 1733-ban újították meg. A református templom 1854-ben épült. Ide tartozik *Dobogó* puszta is. Postája van, távirója és vasúti állomása Léva.

Velsicz.

Velsicz, Nyitra vármegye határán fekvő tót kisközség, 808 róm. kath. vallású lakossal. E község II. András király egyik 1232-iki oklevelében mint koronabirtok van említve. A XIV. században már a ghymesi vár tartozéka és mindvégig a *Forgách* család marad az ura. Csak a mult század elején van itt a *Migazziaknak* is birtokuk. A község határában, a *Klacsán* nevű erdőrészen, valamely várnak némi maradványa látható, melyet a nép *Cerni Hrad*-nak nevez és a csehek idejéből fennmaradt rablóvár maradványának tart. 1837-ben az egész község, 1886-ban pedig a község kétharmada tűz által pusztult el. Katholikus temploma régi, de építésének ideje ismeretlen. Az egyház birtokában egy 1745-ből származó érdekes ezüst kehely van. A községnek van postája és távirója, vasúti állomása pedig Bars-taszár.

Verebély.

Verebély, földrajzi fekvésénél fogva a Zsitvavölgynek mintegy közép-pontját alkotja. Vásárjoggal bíró, igen élénk forgalmú, magyar és tót kis-község, 2484 túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal. Mikor vette fel mai nevét: kideríteni nem lehet. Amnyi azonban bizonyos, — mint ez, eme műnek őstörténelmi részében bizonyítva van, — hogy már a neolit- és barbár bronz-korban, tehát időtlen-idők előtt, ama földterületen, melyen a mai Verebély van, az ősember nemcsak tartózkodott, de állandóbban meg is telepedett, mint ezt a feltárt lelőhelyek, konyhahulladékok telepei, kő-, agyag- és csont-eszköz-készítő s bronz-öntő műhelyek igazolják.

Az 1876-ik évi nemzetközi őstörténelmi és embertani kongresszusra készült térképek mutatják azt is, hogy a népvándorlást közvetlen megelőző korban itt már — védelmi célra szolgáló, — úgynevezett földvár is volt.

ZSARNÓCZA. — A DÓCZY-FÉLE VÁRKASTÉLY (MOST KINCSTÁRI ÉPÜLET).

Bátran állítható tehát, hogy a mai Verebély, Bars vármegye legrégebbi ősteleppei közé tartozik s a honfoglalás idején kétségen kívül már fennállott. A honfoglalás befejezése után a XIV. században Verebélytől Aranyos-Marótig és ennek környékén még kúnok laktak.

E község 1353-ban egy határjárási levélben „*Verebel in villam Morouth*“ körülírással van említve. Az esztergomi érsekség ősi birtoka és érseki uradalmainak székhelye; 1488-ban már érseki vámszedőhely és az érseki nemesség székhelye. 1530-ban *Mehemet* a községet teljesen elpusztította. 1620-ban itt érkezett *Bethlen* Gábor fejedelem *Lipthay* Imre követtel és *Litassy* István nyitrai várparancsnokkal a nyitrai vár átadása ügyében. 1626-ban a budai basa 8000 főnyi sereggel ostromolta, de *Nadányi* Miklós kapitány visszaverte. 1652-ben alakult meg a verebélyi mézsáros czéh. 1653-ban a verebélyi várat a törökök folytonos becsapásai következtében megerősítik, de azért a törökök másodszer is elpusztítják úgy, hogy az 1657-iki összeírásban mint teljesen pusztá hely szerepel; de csakhamar ismét megülték lakosai és újra felvirágozott. A vezekényi csata előtt itt gyülekeztek az Oszlány vidékét pusztító esztergomi törökök ellen a keresztény csapatok, melyek a lévai, semptei, érsek-újvári és verebélyi várak őrségeiből és Verebély és vidéke fölkelt nemességéből csoportosultak s a nagy prédával visszatérő törököket Nagy-Vezekénynél megsemmisítették. A csatában résztvett hat Eszterházyból elesett 4, kiknek tetemeit ide hozták s innen szállították nagy ünnepséggel a Nagy-Szombat melletti Moderdorfba. 1705 február hó végén II. *Rákóczy* Ferencz itt táborozott és ide hívta össze vezéreit hadi tanácsra. 1708 október havában *Heister* táborozott itt és innen indította seregeit Léva ellen. A verebélyi érseki uradalomnak a múlt század elején 4223 lakosa volt. Ebben azonban Aha, Nagy-Czétény, Tild és Lédecz lakossága is befoglaltatik. Ez volt a vármegye legrégebbi postahelye, melynek kézbesítő kerülete Körmöcbányától, Aranyos-Maróton, Surányon és az érsek-újvári vonalon át egész Bajcs pusztáig terjedt. A posta-regále akkoriban a dicskei *Dillesz* családé volt, mely elsőnek vezette be az országban a magyar nyelvű postai nyomtatványokat. Ismeretes ugyanis, hogy akkoriban a posta-regalisták a saját költségre voltak kötelesek a szükséges nyomtatványokat elkészíttetni, természetesen német nyelven. *Dillesz* István, 1840 körül a verebélyi posta-regále tulajdonosa, fellelkesülve a vármegyében akkoriban mindinkább terjedő reform-párti hazafias mozgalomtól, kiküszöbölte a német nyomtatványokat és helyükbe magyarokat nyomtatott, a *Recepisse*-t „*Vevénynek*“, a *Retour-Recepisse*-t pedig „*Viszánynak*“ nevezve el. E nyomtatványok egyike akkoriban a *Pestü Hirlap* szerkesztője: *Kossuth* Lajos kezeibe került, a ki e „jeget

törő" kezdeményezésért Dillesz Istvánt megleghangú levélben üdvözölte, a „Viszály" szó helyett a „Térti vevény"-t ajánlva. Így született meg Verebélien a magyar postaintézménynek két legsűrűbben használt kifejezése. A verebéli és szent-györgyi egyesült érseki nemesi székeknek, melyek a vármegyéktől függetlenül önálló törvényhatóságot képeztek, melyek fölött egy nádor állott, saját alispánjaik, főbíráik és választott tisztviselőik voltak, ép oly önkormányzattal, mint a vármegyéknek és hatóságuk hat vármegyére terjedt; volt házi és hadi adójuk és a saját kapitányaik és zászlóik alatt inszurgáltak. Ezen egyesült nemesi székek története, e mű általános történelmi részében külön van méltatva. De itt kell megemlékeznünk a székek vagyonáról, levél-

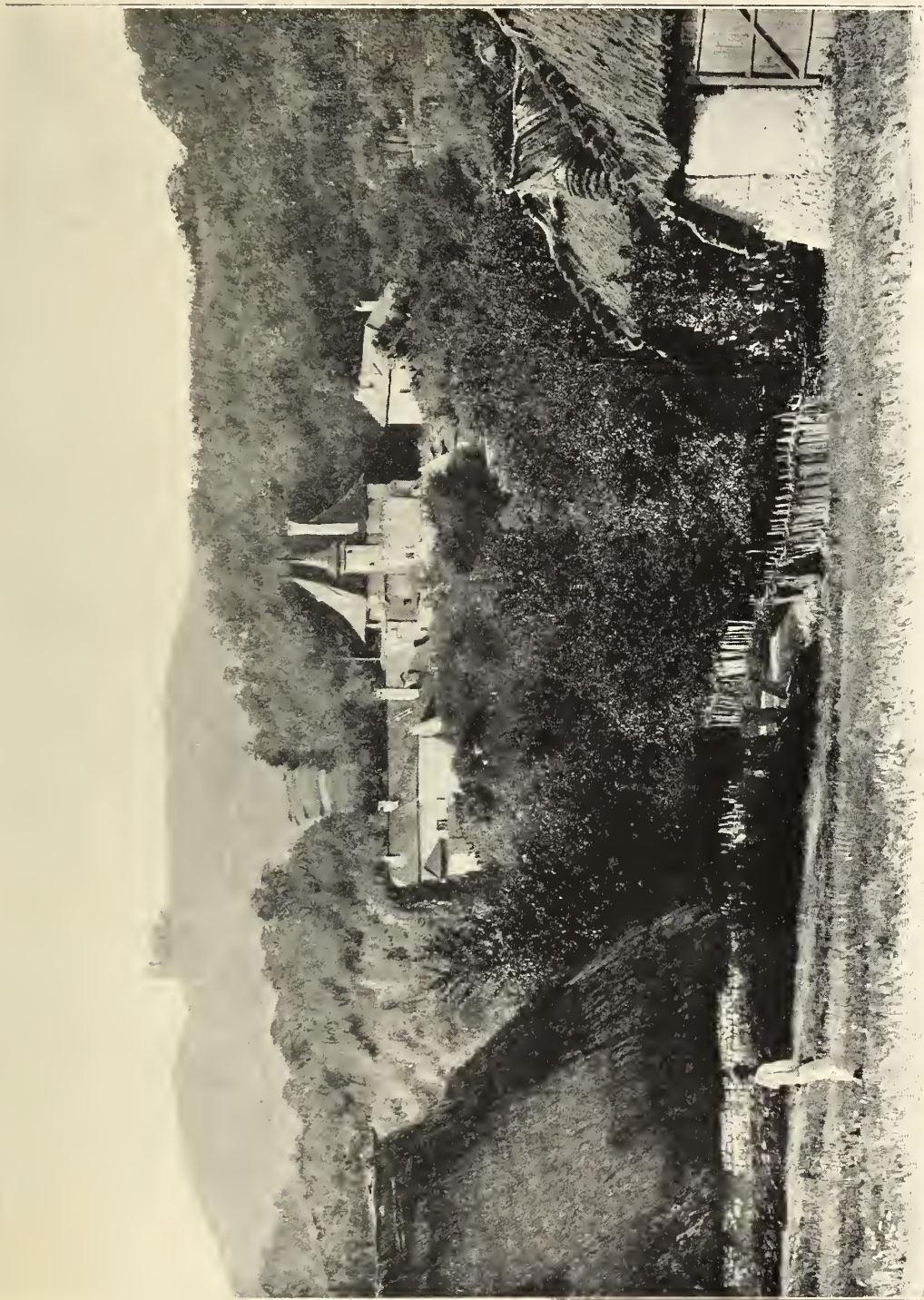

ZSELIZ. — A GRÓF ESZTERHÁZY-FÉLE KASTÉLY (MOST GRÓF BREUNER ÖRÖKÜSEIÉ).

táráról, történelmi emlékeiről s önkormányzatáról, saját végrendeletével megszüntető határozatáról.

Rudnay primás idején, a székek megadóztatásával a kor igényeinek megfelelő emeletes székházat építettek a főutezán. Verebélyt 1849-ben a Grabbe orosz hadtestének egyik hadosztálya szállotta meg és a székek házát kórházi czélokra foglalta le. Volt is reá szüksége, mert a legénység „dinnye" helyett jóízűen falatozta a nyers tököt. Ennek és a félig nyersen fogyasztott kukoriczának következménye volt a fellépett vérhas, mely sűrűn szedte áldozatait. Veszélyben forogtak a levéltár, a hadi zászlók, valamint a teremben őrzött képek. A humanus parancsnok, *Reeberg* nevű finnlandi német, megértvén a ház rendeltetését, Gaál Alajos és Dillesz István közbenjöttével mindent a levéltárba hordatott, azt lezáratta s védelmére őrséget rendelt. E derék parancsnoknak a testvére, az orosz czár egyik szárnysegéde, Simonyi Ernőnek akkor a környéken portyázó guerilla csapatai elől menekülvén, saját pisztolya által súlyosan megsebesült s e sebében meg is halt s Verebélien temették el. Komárom kapitulációja után a székek jurisdikciója megszűnt. Nagysokára, az 50-es években, kegyelemből engedelmet kaptak a székek, hogy vagyonuk felett való intézkedés czéljából egy császári biztos jelenlétében közgyűlést tarthassanak. Ez a közgyűlés, melyet a nemesség saját tisztikarának közbenjöttével tartott, valószínűleg *az utolsó ily gyűlés az országban*. Határozatai a következők:

1. A közgyűlések jegyzőkönyveit áttette Bars vármegyéhez. A folyó peres és árvaügyeket pedig azon megyékhez, melyek községeire vonatkoznak.

Szikiczó.

2. Régi levéltárát a szent-benedeki conventhez tette örök letét gyanánt.

3. Pecsétjeit s hadi felszereléshez tartozó tárgyait átadja az esztergomi primásnak.

4. Régi gazdag aranyhimzésű kamukából készült lovassági hadi zászlóját, továbbá egy Barkóczy- s egy Eszterházy-féle bandériális lobogóját letéteményezte a verebéli templomban s az összes gazdag keretekbe foglalt eredeti ókori képeit a verebéli plébániába, azzal a kikötéssel, hogy ha *Bars vármegye területén* valamikor *múzeum alakul, ezen tárgyak annak adassanak.* E történelmileg is igen becses tárgyakat azonban Simor primás az általa alapított esztergomi primacziális múzeum részére utóbb lefoglaltatta.

5. A házra nézve pedig akkép intézkedtek, hogy az édes magyar nemzeti nyelv terjesztése és gyarapításának czéljaira fordítassék.

Ezen rendelkezésének foganatosítására a közgyűlés egy végrehajtóbizottságot küldött ki tisztikarának még élő tagjaiból, mely Gyulai Gaál Alajos alispánból, Máriássy József főjegyzőből (48-as huszár-alvezredes), Dillesz István főperceptorból, Cserebó Lajos főszolgabiróból és Bajchy István esküdtből állott. E bizottság a határozatot foganatosítván, a házat az akkor még igen fiatal intézetnek, a „Magyar Nemzeti Színház nyugdíjintézetének” adta s azt akkori ügyésze, Rudnyánszky Béla törvényszerűen át is vette. Ettől nyilvános árverésen Bittó Ernő, majd 1882-ben Nécsey József vette meg, ki itt a házhoz tartozó kertben a Münchenben oly korán elhunyt fia, Nécsey István festőművész számára, a jól berendezett emeleten, műtermet építtetett, melyben most a művész után maradt érdekes néprajzi gyűjtemény van elhelyezve.

A mostani plébánia szép, emeletes épületét a XVIII. század végén Vass Miklós emelte. Családja Verebélyen a XVII. században négy ekényi és Dicskén egy ekényi földet (120 magyar hold) bírt. A Vass család ezen ága Miklósban kihalván, a caducitásba jött kúriákat Boronkay Imre kapta adományul. Ennek örököseitől vette meg a kastélyt Szeitovszky János primás plébániának, a régi plébániát pedig népiskolának és kántorlaknak használta fel.

Az érdekes plébánia épület egyik termében látható egy kályha, mely barsmegyei Ujbánya város agyagiparát dicséri a mult század elejéről. Ezen a Boronkay és a Baross családok czímerei láthatók.

A ZSELI „FAKASTÉLY”.

A község ősi katolikus temploma 1358-ban már fennállott, de időközben elpusztult. Helyére építtette Vaszary Kolos hercegeprimás 1899-ben a mostani díszes templomot. Anyakönyvei 1727-ben kezdődnek. A község határában, különösen a földvár környékén kő- és bronzkori leletekre bukkantak. A múlt század első felében a *Süteő, Tóth, Boronkay, Hajnal, Egyed, Varga, galánthai Balogh, Dillesz, Draskóczy* és a *Huzóczy* családok voltak nagyobb nemesi birtokosai. A községhez tartoznak *Kőrös, Földvár* és *Munkács* puszták, továbbá *Gyárfás, Széplak, Ákos* és *Dúsnok* praediumok is. Van postája, távirója és vasúti állomása. (A Verebélyre vonatkozó részt Dillesz Sándor írta).

Vihnye-
peszerény.

Vihnyepeszerény, a selmeczi hegyek között fekvő tót kisközség, 1697 róm. kath. vallású lakossal. E községet 1256-ban *Bors ispán* utódai bírták. Híres fürdőjének nyomai egész a XIII. századig nyúlnak vissza. 1497-ben, a mikor *Vihne* és *Eisenbach* neveken van említve, már forrásai is ismeretesek. Hajdan Szénásfaluhoz tartozott és fürdője is *szénási hévvíz* néven volt ismeretes. Egy 1326-iki oklevélben *Vihne* néven találjuk említve. 1508-ig Saskó várának tartozéka volt és a *Dóczyak* voltak az urai, de ezek után Selmeczbánya város tulajdonába ment át. *Peszerényt* 1519-ben *Peszerin* tót és *Besserung* német néven találjuk említve, mely utóbbi nevét szintén a fürdőtől nyerte. Később *Peszeráni*, Vihnyét pedig *Vichnoráni* és németül *Eisenbach* név alatt emlegetik. 1703-ban *II. Rákóczy* Ferencz neje, 1704-ben maga a fejedelem is és ugyanakkor *Bercsényiné* tartózkodott hosszabb ideig a fürdőben. Itt esküdt fel Rákóczy zászlaja alá *Bottyán*, mikor br. *Kuckländer* elől Nyergesújfaluról menekülve, előbb Selmeczbányán Bercsényit kereste fel, a ki őt a Vihnyén tartózkodó Rákóczyhoz küldte. Rákóczy akkor, a most malátagyárrá átalakított épületben lakott. A „*Todten Gebeime*“ nevű hegy — a hagyomány szerint — a *Dóczyak* vérengzését örökíti meg, a mennyiben azok az ott élt bányászokat állítólag felkonzolták. 1747-ben a község a fürdővel együtt teljesen leégett. Vihnye ősrégi bányatelep, a hol egész a XIX. század elejéig nemes fémeket és vasat bányásztak. A kincstárnak ma is van itt egy „*O-Antaltáró*“ nevű bányája, mely aranyban kevésbbé, de különösen ezüstben gazdag. A viihnyi völgyben a múlt század elején még 12 bányamű állott üzemben. Barnaszene is van és vidéke mindenféle ásványokban gazdag. Geológiai szempontból nagyon érdekes a határában levő ú. n. *kötenger*, melynek képét is bemutatjuk. Itt van *Kachelmann* Károly és fia czég nagyszabású gép-, sör- és malátagyára. A sörgyár pinczéje szintén nevezetes, a mennyiben abban természetes jégképződés van. Katolikus templomát 1775-ben építtette Selmeczbánya városa. Van postája, távirója, telefonja, vasúti állomása pedig Szénásfalu-Vihnye.

Vörösvár.

Vörösvár, a verebélyi járásban fekvő tót kisközség, 399 róm. kath. vallású lakossal. E község hajdan Ghymes tartozéka volt és még a XVII. század elején is a *Forgách* család volt az ura. 1618-ban ez a község is behódolt a törököknek. Későbbi birtokosai a *Bacskády, Beliczay, Tajnay, Majthényi, Frankner* és a *Gaal* család, most pedig báró *Révay* Simonnak van itt, a Tajnayak révén, nagyobb birtoka. Postája, távirója és vasúti állomása Zsitvaújfalu.

Zsarnócza.

Zsarnócza, a Garamvölgyben fekvő, vásárjoggal bíró tót kisközség, 1600 róm. kath. vallású lakossal. E község 1226-ban már a vámszedő helyek között szerepel. 1388-ban *Sarnoizza*, 1424-ben *villa Zarnocha* néven találjuk említve. A XV. században már a *Dóczyak* voltak az urai, a kik itt erős várfalakkal körülvett várkastélyt építettek, melynek egy része maig is fennáll és az erdőkincstár hivatalos helyiségeit foglalja magában. 1647-ben a törökök *Dóczy* Zsigmondot megölték és nejét rabságba hurcolták. 1664-ben a törökök *Zsarnócza* alatt vereséget szenvedtek, 1605-ben *Bocskay* seregei is itt táboroztak. A XVII. század vége felé a vármegye itt is tartotta gyűléseit. Mária Terézia kincstári sörházat építtetett itt, hogy az erdei és a bányamunkások olesó italhoz jussanak. Ez időben *Zsarnovitz* néven van a község említve. A község hajdan Hont vármegyéhez is tartozott és ez időben mint a selmeczi uradalom egyik községének, *Zermevicze* és *Zernovicza* alakban találjuk a nevét. Bél Mátyás *Zsarnócznak* nevezi a községet, míg a *Dóczyak* idejében *Senocza* alakban is találjuk említve. A község határában a m. kir. erdőkincstárnak

nagyszabású, gőzfürésztelepe, téglagyára, fenyőmagpergetője és faiskolája van. A község forgalmáról és élénkségéről tanúságot tesz, hogy itt két pénzintézet, kaszinó-egylet, önszegélyző szövetkezet és polgári kör van. Kath. temploma 1400-ban már femállott, de 1773-ban teljesen átalakították, legutóbb pedig 1869-ben restaurálták. A vasút felé, a Garamon, érdekes és különleges szerkezetű, sodronyon függő gyaloghíd vezet a túlsó partra. Ide tartoznak, a fürésztelepen kívül, *Proszno*, *Tyehelna*, *Okrut* és *Lukavicza* telepek is, mely utóbbinak a mult század elején még 156 lakosa volt. A községnek van postája, távirója és vasúti állomása.

Zsarnóczakohó, tót kisközség, Zsarnócza közelében, 314 róm. kath. vallású lakossal. A község azelőtt, mint telep, „*Zsarnóczai Olvasztóház*“ elnevezéssel, Felső-Hámorhoz tartozott. Régente ezüstolvasztója volt, mely azonban a mult század második felében megszűnt. Temploma nincsen. Postája, távirója és vasúti állomása: Zsarnócza.

Zsarnóczakohó.

Zseliz, a lévai járás alsó részében fekvő magyar kisközség, 2367 róm. kath. és ev. ref. vallású lakossal. E község a pápai tizedszedők jegyzékében

Zseliz.

ZSITVAUJFALU. — KLOBUSICZKY JÁNOS KASTÉLYA.

Ziliz alakban van felemlítve. 1345-ig koronabirtok volt, a mikor Nagy Lajos-tól csere útján a Becsei család birtokába került és Becsei Imre és fiai *Töttös* és *Vesszs* bírták. Ebbe a családba házasodott a *Dessewffy*, azután az *Eszterházy* család és ezen a révén került a birtok az Eszterházyak kezébe. Eszterházy Miklós nádor 1636-ban 4000 arany forintért zálogba adta Eszterházy Pál nógrádi kapitánynak, a kinek tulajdonában meg is maradt. Ezután a birtok a *Szalmáry* és a gróf *Amade* család tulajdonába került, kiktől az Eszterházyak megvették és ezektől, leányágon a gróf *Breunner* család nyerte, melynek örökösei most is bíriák. A Rákóczy-féle szabadságharcz alkalmával Zseliz fontos stratégiai pont volt, melynek megtartására és megvédésére úgy a felkelők, mint a császáriak nagy súlyt fektettek. *Bottyán* János, Rákóczy parancsára itt hidat veretett a Garamon és ezen át szállíttatta az élelmet az érsekújvári, nyitrai, tapolesányi, esztergomi és komáromi őrségnek. 1706-ban maga *Rákóczy* is itt táborozott. 1709 február 9-én itt kelt át a Garamon *Károlyi* Sándor is seregével, 14-én azonban ismét itt volt. 1709-ben a zselizi Garamhíd már sánczokkal volt megerősítve és 1200 gyalogos védte, megfelelő számú ágyúkkal. Ugyanez év április 29-én Rákóczy vezérei 4000 harcossal táboroztak itt. Mikor azután a kuruczok Zseliz alól távozni voltak kénytelenek, *Bottyán* a hidat szétbonttatta és a sánczokat széthányatta, de a császáriak ismét felépítették a hidat és felhányták a sánczokat. A község nevét az idők folyamán különféle változatokban találjuk említve. A XVII. század végén *Zelész*, a XVIII. században *Zselez* és tótul *Zelczov*. Már akkoriban, a mikor még az

Eszterházyak voltak az urai, híres mintagazdaság volt, nagy marhatenyész-
tással szeszgyárakkal és serfőzővel. E jó hírét a gazdaság különben, a kitűnő
vezetés következtében, a mai napig megtartotta. Zseliz régi postahely és a
posta-regále az Eszterházy családnak volt adományozva. Köre kiterjedt az
egész alsó Garam völgyére. 1720-ban Eszterházy itt a nagyterjedelmű angol
parkban kastélyt is építtetett, mely több becses tárgyat tartalmaz, többek
között Eszterházy János zongoráját, melyen *Schubert*, a híres zeneköltő taní-
totta a gróf leányait 1818-ban és itt írta zeneműveinek egyik legszebbikét,
a „Schöne Müllerin”-t. Ezenkívül a kastélyban sok érdekes régi butor és
metszet van. Az uradalomhoz tartozó kis erdőben egy kb. 800 évesre becsült
élő fa van, melyet fakastélynak is neveznek. Kerülete oly terjedelmű, hogy
a belsejében álló asztal körül 12 ember foglalhat helyet. E községben született
1842-ben *Kherndl* Antal, a Magy. Tud. Akadémia tagja. *Kherndl* János ura-
dalmi felügyelő neje gazdag és nagybecsű régiség-gyűjteménnyel bír. Az
őskori és bronzkori régiségeken kívül sok középkori és újabbkori érdekes és
becses tárgy van a gyűjteményében, régi edények és gazdag régi kalota-
szegi és szász varrottas gyűjtemény. A község katolikus temploma XIV.
századbéli, de több izben átalakították, 1884-ben pedig restaurálták. Régi
freskói, melyeket vastag mészréteg alatt találtak, érdekesek és az egyik alak,
hajdani földesuri családjának egyik tagját: Becsey Vesszős Margitot ábrá-
zolja. A templom oltárasztala egy római sarkophag, melyet még a Becsei
Imre fia Vesszős szállíttatott ide Óbudáról, hol azt Aquincum romjai közt
találtak. A református templom már a XVIII. század vége felé fennállott. A
községben takarékpénztár is van. A községhez tartoznak *Sasdomb*, *Rozina*,
Pricsina, *Árok*, *Dombi*, *Gereblye* és *Kerekudvard* puszták és tanyák is. Kerek-
udvard azelőtt község volt, melyet a törökök pusztítottak el. A községnek
van postája, távirója és vasúti állomása.

Zseliz.

Zseliz, garammenti magyar és tót kisközség, Léva alatt, 361 róm.
kath. vallású lakossal. E község szintén már a szent-benedeki apátság 1075-iki
alapító levelében szerepel és később az esztergomi káptalan birtoka lesz.
Nevét *Zemlér*, *Zemlyér*, *Zseliz* és tótul *Zemláre* alakban találjuk említve az
idők folyamán. Katolikus temploma 1806-ban épült és 1838-ban renováltatott.
A község postája Nagysáros, távirója és vasúti állomása Léva.

Zsikva.

Zsikva, a Tribecs-hegyek nyúlványai alatt fekvő tót kisközség, 528
róm. kath. vallású lakossal. Hajdan Hruszó vár tartozéka volt és akkoriban
Zykava alakban van említve. Mátyás király 1486-iki adománylevelében *Sykawa*
néven említi. Később a kistapolcsányi uradalomhoz csatoltatott és a *Keglevich*
család és Károly Lajos főherceg után *József főherceg*é lett. 1573-ban a
törökök a község lakosait felkoncizolták. Korabinszky e községet 1786-ban
Zikava néven említi és megjegyzi róla, hogy hajdan híres ráktenyésztése volt.
Katolikus temploma 1780-ban épült. Ide tartozik *Széplakmajor* és *Krászni s*
Piszki telep is. A község postája, távirója és vasúti állomása Kistapolcsány.

Zsitva-
gyarmat.

Zsitvagyarmat, Verebély mellett fekvő, közbirtokossági magyar kisköz-
ség, 590 róm. kath. vallású lakossal. E község 1075-ben a szent-benedeki
apátság alapítólevelében *Zsitva föld*e néven van említve. Később *Zsitva-
Lehota* néven érsekségi birtok, melyet 1311-ben *Csák* Máté feldúlott. A
község ezután 3 részből alakult újra és pedig *Lehota*-, *Sziget*- és *Zsitvagyarmat*-
ból. Az esztergomi érsekség itt majorsági földet nem bírt; de a földeket
mint a fenhatósága alá tartozó kúriákat, a nemes uraknak *adományozni volt*
köteles. Ennélfogva ez a három egyesült község a Verebélyi és Szent-Györgyi
Egyesült Érseki Nemesi Székek juriszdikciója alá tartozott. A XVIII. században
a Gyulai Gaál, Bakacs, Soós, Bajeli, Fába, Mészáros és Huszár családokat,
mint *Zsitva* és *Lehotagyarmat* birtokosait találjuk, míg *Sziget-Gyarmat*ot a
Lülei és Márkus család bírja. Ez utóbbiak birtokát szerezték meg a *Majthé-
nyiak* és ezektől *Lipthay Aurél*. Most *Elbogen* Károlynak és nejeének van
itt nagyobb birtoka. A község katolikus temploma 1699-ben épült. Postája
van, távirója és vasúti állomása Verebély.

Zsitvakenéz.

Zsitvakenéz, tót kisközség, 371 róm. kath. vallású lakossal. A pápai
tizedszedők jegyzékében *Kenaseti* néven van említve. 1486-ban Mátyás király
adománylevelében, mint Hruszó vár tartozéka, *Kenesicz* alakban van felem-
líttve. 1538-ban *Zablai Hruszói* János átengedi *Tapolcsányi* Tamásnak és

Györgynek, de ismét visszafoglalja, azonban Miksa király 1565-ben végleg a Tapolcsányiaknak adja. Később a *Bodó*, *Jeszenszky* és a *Kosztolányi* családnak is van itt birtoka, most pedig *Szent-Ivány* Oszkárnak. Ide tartozik *Chuderka* telep is. Postája és távirója Aranyosmarót, vasúti állomása Kistapolcsány.

Zsitvaújfalu, magyar és tót kisközség, 987 róm. kath. vallású lakossal. E község határában feküdt az elpusztult *Jókafalva*. Hajdan Ghymes vár tartozéka volt. 1355-ben egy becsülevélben *Wyfalu* alakban találjuk említve. 1565-ben a *Tapolcsányi* család a birtokosa. Később a maróti uradalom egyik községe lesz, de azután több birtokosát ismerjük, mint a *Timon*, gróf *Berchthold*, a báró *Szörényi*, báró *Weisz* és a gróf *Nyáry* családot. Most *Klobusiczky*

Zsitvaújfalu

ZSITVAÚJFALU. — A BÁRÓ SZÖRÉNYI-FÉLE KASTÉLY (MOST SZLÁVY JÓSZEF ÖRÖKÖSÉÉ).

Jánosnak és *Szlávy* József örökösének van itt nagyobb birtokuk. *Klobusiczky* János két, emeletes kastélya közül az egyiket a gróf *Berchthold* család építtette, a másikat pedig 1872-ben mostani tulajdonosa, ki az új kastélyban lakik, mely kiváló ízléssel van berendezve. Előcsarnokában érdekes fegyver- és nagyon gazdag agancs-gyűjtemény van, étkezőjében pedig érdekes porcellán- és majolika-tárgyak. A községben levő harmadik kastélyt a báró *Szörényi* család építtette és ez most a *Szlávy* örökösöké. Itt halt meg 1900. aug. 8-án *Szlávy* József koronaőr. Kath. temploma 1780-ban épült. A községnek van postája, távirója és vasúti állomása.

FORRÁSOK.

A helyszínen gyűjtött adatokon kívül, *Fejér*: *Codex Diplomaticus Hungariae* stb. — *Knauz*: Az esztergomi főkáptalan birtokaira vonatkozó oklevéltár. — *Wenzel*: Árpád-kori új okmánytár. — *Teleki*: Hunyadyak kora. — *Rupp*: Magyarország helyrajzi története. — *Botka*: Jogtörténelmi tanulmányok a vármegyék szervezetéről. — *Botka*: Bars vármegye hajdan (töredék). — *Botka*: Csák Máté és kortársai. — *Botka*: *Lipthay Imre*. — *Bél Mátyás* Notitiá-i. — *Budai*: *Polgári Lexicon*. — *Kazy*: *Historia-ja*. — *Szerémi*: *Odescalechi Arthur* herczeg munkái. — *Történelmi tár*. — *Egyetemes magyar enciklopédia*. — *Magyar Sion* — *Korabinszky*: *Geogr. Hist. Lexicon*. — *Új Magyar Múzeum*. — *Kachelmann*: *Ungarischer Bergbau*. — *Nagy Iván*: *Magyarország családai*. — *Fényes*: *Magyarország leírása*. — Az országos levéltár, a Nemzeti Múzeum és Bars vármegye levéltára. — A *Simonyi* család *simonyi* levéltára és a *Dillesz* család *tildi* levéltára.

KÖRMÖCBÁNYA RÉGI KÉPE.

A város fekvése.

SIGILLUM PRISTALDI.

KÖRMÖCBÁNYA.

Körmöcbánya szabadkirályi és főbányaváros, Bars vármegye északkeleti, Zólyom, Túróc és Nyitra vármegyékkel határos részében és pedig északról dél felé nyúló, egyrészt a körmöczi Stósz, a kékelői Stósz és Dornstein, másrészt pedig Vollehenne, Revolva, Kálvária (hajdan Schulersberg) és Galgensberg nevű hegyektől körülvett mély völgykatlanban fekszik, mely katlan ép ott, a

merre a város terjed, három völgybe ágazik el, miért is a város képét egy pontról sem lehet teljes egészében látni. Noha a tenger színe fölötti magassága 550 méter, éghajlata nem zord, mert a míg az északi szelektől magas hegyek védik, addig a fővölgy, déli irányban, az enyhe déli szelek előtt nyitva áll.

Fővize a körmöczi patak. A város keleti oldalán terjedő és szürke trachit-közetből álló, tágas és meglehetősen nagy medenczét alkotó hegységben, számos forrásból fakad s a zólyomi völgyet elhagyva, a város alsó részében egyesül azzal a vízzel, mely Túróc vármegyéből a vízválasztón át, 25 km. hosszú úton, a XIV. évszázadban épült vízvezetéken vezetett a bányák számára Körmöcbányára. Ez a vízvezeték ma is jókarban van.

A Jánoshegy felé vezető völgynek hajdani neve Alter-Grund. Ez kelet felé ágazik el. Az ág neve Schwarzgrund. E völgynek két hatalmas hegy, a Dornstein és a kékelői Stósz alkotja a falát és a határát. Vize egy sekély patakocska. A Neugrund nevű zöld trachitvölgynek meg éppen alig van vize, mert a mi volna, azt az ott levő bányákba vezették le és 2 km. hosszú úton halad a föld alatt, honnan a város déli oldalán, „Vörösvíz” elnevezéssel bukkan fel.

A keletről (zólyomi völgy) jövő körmöczi patak már a XIV. század óta fennálló két, 2480 és 1520 méter hosszú vízvezetéken jön és ellátja a várost mosó- és egyéb házi szükségleteknek szolgáló vízzel. Az 1885-ben 26,000 forintnyi költséggel épült vascsővű vezeték pedig nygyanabból a völgyből egészséges ivóvizet hoz a városba. Hossza, forrásától kezdve egészen a városig, 1922 méter. Itt elágazva, 23 nyitott kútnak és 3 hydrantnak szolgál. Az elágazások összes hossza 966 méter.

A Túrócz vármegyéből ide vezetett víz, vagyis az ú. n. fővízvezeték, keletkezésétől kezdve csakis a bányászat szolgálatára van rendelve és a zínzó-műveknek, aknáknak, pénzverőnek, papirgyárnak és egy őrlő-malomnak nyújtja a szükséges hajtóerőt. Azelőtt az 1880-ig fennállott kohóművek is felhasználták ezt a vizierőt, mely most világítási czélokra elektromos áramot fejleszt.

Különálló víz a körmöczi tó, mely a körmöczi Stósz alatt 640 méter magasságban, a várostól délkeletre fekszik. Hajdanában ezt a medencét dúsgazdag birtokosai haltenyészés czéljából ásatták. 1840-ben a város birtokába került és vize most a magyar államvasút itteni szükségleteit elégíti ki. Kies környékét a szent István napján megtartani szokott népünnepek czéljaira használják. Ép oly kies hely az ú. n. Vadászkürt is, mely 1889-ben épült és nyaralóhelyül szolgál. A várostól keletre, az államvasútak budapest—ruttkai vonala mellett, a leghosszabb alagút déli nyílásához közel fekszik. Nagy kiterjedésű fenyvesek környezik és ezért számos vendég keresi fel. A Vadászkürthöz vezető úton, az 1773-ban épült és most is időnként isteni tiszteletre szolgáló Szent-Anna-kápolna szomszédságában van az érdekes szürke trachit-kőbánya, honnan hajdan a város építkezéseivel szükséges kitűnő kőanyagot nyerték. De nemcsak a körmöczi tónak vagy a Vadászkürtnek a környéke szép és kies. Csodaszép a hegyek oldalán, szédítő magasban kanyarodó vasút, melyről az utas hatszor látja Körmöczbányát ismét és ismét előbukkanni. A város környéke is rendkívül gazdag regényes és szép részletekben, melyeknek megtekintése a természet kedvelőinek élvezetes.

A város magva, a belváros, a kékelői Stósz-hegynek délfelé kinyúló alján terül el, ott, a hol a már neugrundival egyesült régi altgrundi völgy a zólyomi völgygyel találkozik. Hajdanta, a tatárjárás után, fapalánkkal volt körülvéve, a XV. század huszas és harminczas éveitől kezdve pedig, eredetileg 12 méter magas, erős körfal vette körül, melynek maradványai részben ma is fennállanak. E védő fal megerősítésére két hatalmas kapu és kilencz bástya szolgált. A XVIII. században még egy harmadik kaput, az ú. n. Thürl-t is felépítették, mely azonban az 1880-iki talajsüppedésnek lett az áldozata. A felső kapu, melyet már 1872-ben — állítólag forgalmi szempontból — lebontottak, 25 méter magas és kétemeletes volt. Falainak vastagsága földszinten 2:1 méter, a második emeleten még mindig 1 méter volt, melléképületei pedig az 1880-ban és az arra következő években a kibővített pénzverőnek adtak helyet. A felső kapu épületeinek csoportjához tartozott és északi bejárata volt az a díszkapu is, a melyet Mária Terézia tiszteletére, vagyis körmöczbányái tartózkodásának emlékére, 1751-ben szilárd anyagból emeltek és a XIX. század hatvanas éveiben leromboltak. E díszkapunak feliratokkal ellátott kődarabjai a felső utczából jövő patak partfalának alapzatául használtattak fel, a domború képekkel ellátott két kőtábla pedig most is ott van befalazva, a hol azelőtt maga a felső kapu állott. A kettős alsó kapunak belső, a hajdani felső kapuval minden tekintetben megegyező tornya, 1428-ban épült és ma is eredeti alakjában áll fenn. Valóban érdekes épület a maga nemében.

A külső torony 1539-ben keletkezett, midőn az 1537-ik évi konföderáció meghiusulása következtében a körmöcziek a vágbeszterezei Podmaniczky, a murányi Bassó rablósoldosai és a török portyázó csapatok elleni küzdelemre készültek. E csinos, a belső toronynál valamivel alacsonyabb, de szintén igen erős épületet, I. Ferdinánd király és neje Anna kőből faragott medaillon-képei díszítik. A kapu keleti oldalán elhelyezett két kőtábla az alsó kapu előtti szintén 1751-ben felállított és 1849-ben lerombolt díszkapu díszítményeihez tartozott. A most a városi múzeumban elhelyezett bányász-szobor, valamint a császári korona maradványai szintén e díszkapuhoz tartoztak.

A körmöczi tó.

A Vadászkürt.

A belváros.

A város kapui.

Az alsó kapu előtt a körmöczi pataknak egyik ága folyik, mely most be van boltozva. Mikor még a patak szabadon folyt, a kaput felvonó híddal zárták el. Az 1550-ben, Guglinger Farkas bírósága idejében készült függő kapu-lakatot, valamint a felső kapunak ép olyan és ugyanabból a korból való lakatját most a városi múzeumban őrzik. Az ugyanott elhelyezett közös lakat-kulesot hajdan a városi bírása őrizte éjszakán át és a bíró tudta és beleegyezése nélkül senki sem jöhetett a városba és távozhatott onnan.

A vár.

A belváros északi részén, a főtér fölött, 38 méterre kimagasló meredek dombon, áll a körmöczi vár. Kettős, erős és magas — 1901-ben részben átalakított — védő fal körveszi, öt hatalmas bástyával, melyek közül kettőt már leromboltak. A vártér közepén álló főépület a már 1491-ben renovált gótikus templom, melyet 1884-ben 80,000 forintnyi költséggel újra helyreállítottak s

RÉSZLET A ZÓLYOMVÖLGYBŐL.

azóta ismét plébánia-templomul szolgál. Hajdan nagy-, vagy felső templomnak nevezték.

A vár-templom.

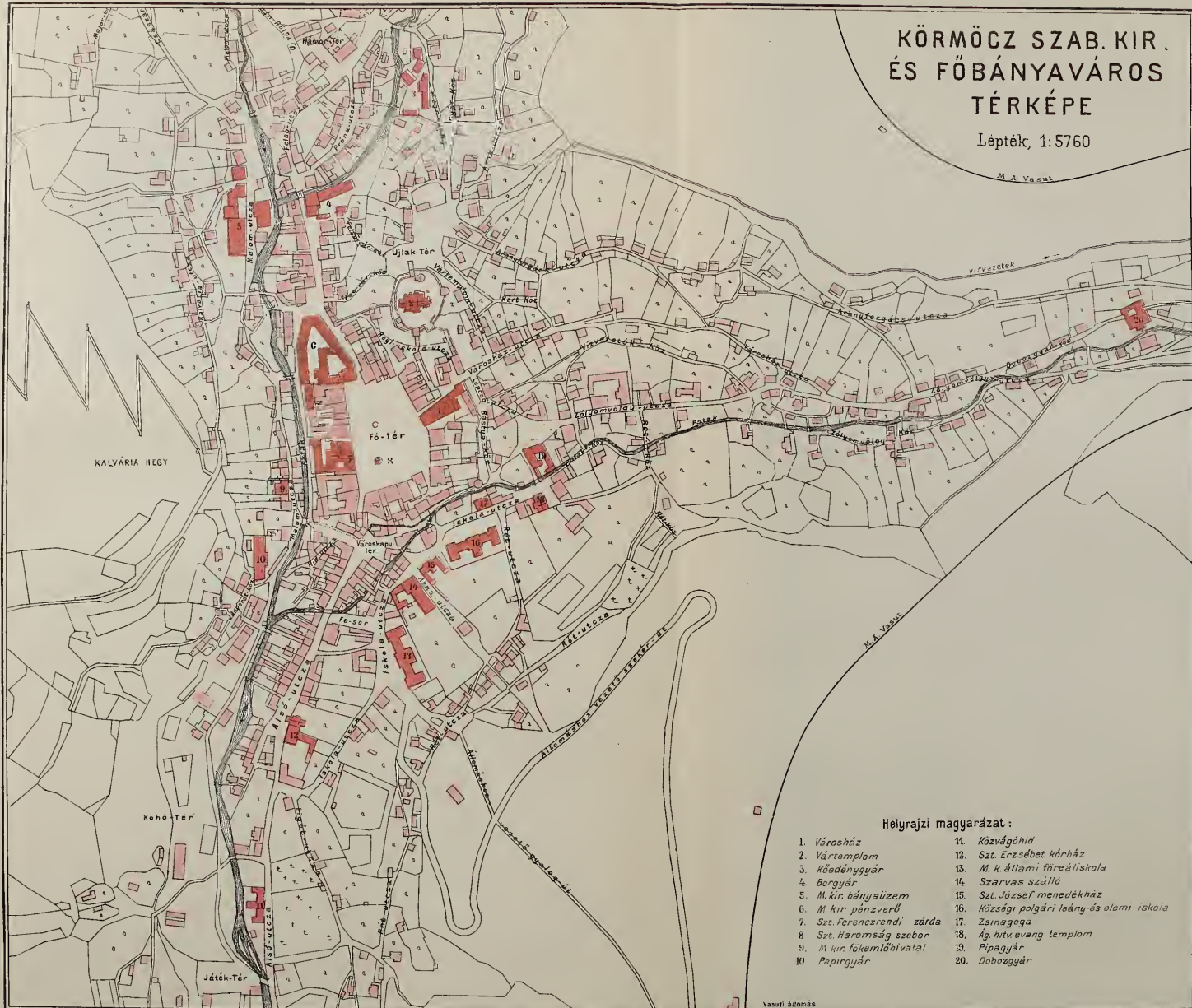
A templom három hajózatú boltozatával, melyeknek zárókövein I. Mátyás király és Körmöczbánya ezimerei, valamint I. L. H. betűk láthatók, kiváltképen pedig a szentély fölötti részen, a 12 apostol festett képeivel, művészi ablakfestményeivel, igen diszes, sőt fényes. A templomban két érdekes szobor van. Az egyik a templom állítólagos építőmesterének kőből faragott középkori mellszobra, mely a szószék alatti falból nyúlik ki, a másik pedig Szűz Mária fából faragott középkori szobra, mely mindaddig, a míg Körmöczbánya és környékének lakossága evangélikus volt, tehát kb. 1530-tól 1674-ig a sekrestye fölötti oratóriumban bántatlanul hevert. Az említett oratórium boltozatából lefelé nyúló szögletek hajdan nemzeti színű, vörös-fehér-zöld kockákból álló festett szalagokkal voltak díszítve és ezt a díszítést az 1884-iki restaurálás alkalmával szintén megújították. Az ősrégi, kb. 1630-ig dívó szokásról, hogy a város kiválóbb családjai halottaikat a templom belsejében temették el, tanúskodik az ott befalazott három sírkő, melyek most is épek és igazi mesterművek. A templom portáléja szintén diszes és érdekes. Itt is és a templom külfalain sírkövek láthatók.

A vártemplommal összefüggő, 60·8 m. magas torony, az 1560-iki nagy tűzvész után, mely az egész várost megsemmisítette, 1570—1580. években újra épült. A toronyban a városi őrség van elhelyezve s itt volt 1527-től kezdve 1866-ig a város két hadi dobja is, melyeket most a városi múzeumban őriznek. Az őrség hajdan csak akkor verte a két dobot, ha ellenséget látott közeledni. A templomtól délnyugat felé, alig néhány lépésnyi távolságban,

KÖRMÖCZ SZAB. KIR. ÉS FŐBÁNYAVÁROS TÉRKÉPE

Lépték, 1:5760

M. A. Vasút

Helyrajzi magyarázat:

1. Városház	11. Közvágóhid
2. Vártemplom	12. Szt. Erzsébet kórház
3. Kőbányagyár	13. M. k. állami főreáliskola
4. Bányász	14. Szarvas szálló
5. M. kir. bányauzem	15. Szt. József menedékház
6. M. kir. pénzverő	16. Községi polgári leány-és elemi iskola
7. Szt. Ferenczrendi zárdá	17. Zsinagoga
8. Szt. Háromság szobor	18. Ág. hitv. evang. templom
9. M. kir. főkezemlékhivatal	19. Pipagyár
10. Pázipagyár	20. Dobozgyár

Vasúti állomás

A KÖRMÖCZI TÓ.

a belső körfalból az ú. n. kis^{*}torony magaslik ki, mely belsejében magas és tágas lőrészekkel ellátva, hajdan szintén védő bástyául szolgált, de most a városi óramű és három harang van benne.

A vártemplom északi oldalán és pedig az északi védő bástyával összefüggően, találjuk Szent András kápolnáját, mely részben román stílű, részben pedig gótikus. Régente capella mortuorum, azaz halottak kápolnája volt s az alatta levő nagy üregekben a régi körmöcziek halottaikat szokták örök nyugalomra helyezni. A kápolnát 1431-ben szentelték fel, de eredeti rendeltetése ismeretes lévén, az isteni tiszteletre senki sem akart a kápolnába menni. A lakosok Beinhausnak nevezték el és állandóan kerülték. A vár északi részét, mely legkönnyebben volt hozzáférhető, mivel a várdombbal összefüggő s folytatásában mindinkább emelkedő térséggel hajdan csak egy testet alkotott, a régi körmöcziek igen mély és elég tágas árokkal vágták el a szomszédos területtől s védelmére szolgáló, felvonó-híddal felszerelt, erős és a XV. század kezdetétől mostanáig fennálló bástyával látták el. Hogy Rozgonyi Simon ostromló csapatai 1442-ben és Hunyadi János hadai 1453-ban főleg ezt a bástyát igyekeztek lerombolni és elfoglalni, bizonyítják a bástya északi falán, kiváltképen pedig a kapu közelében még manap is látható ágyúgolyók nyomai.

A belvárost övező körfal délkeleti szögletét hengeralakú és igen magas védő bástya alkotja, melyet a XVI. századtól kezdve „vörös torony“-nak neveztek, valószínűleg azért, mert hajdan a városi hóhér lakott benne s ekkor is, később is, a XVIII. század végéig, sőt a XIX. század három első évtizedében is, a városi törvényszék itt vallatta, borzasztó kínzásokkal, a foglyokat. A kínzások alkalmával bizonyára sok embervér folyt el, a mint azt a városi jegyzőkönyvek is említik és ezért nevezték ezt a véres bástyát vörös toronynak. Volt itt egy másik kínzó hely is, a mostani 7-ik számú ház alatti alsó pinczében, hova a fölötte levő pinczéből 24 lépcsőfok vezetett le. Ez a sziklába vájt helyiség két főrészre oszlik s hátsó részéből keskeny és lefelé hajló tárnácska vezet egy kis aknához, melybe a kínzás alatt, az esetleg elszakított testrészeket, vagy az agyonkínzottak holttesteit dobták.

A vár, a már többször említett körfallal együtt, Körmöczbányát kiváló erősséggé tette. Sem a husziták pusztító csapatai, sem Rozgonyi, sem Hunyadi, sem Bocskay hatalmukba nem keríthették, sőt Bethlen Gábor még 1621-ben oly erődnék mondja, mely hadainak védelmére nem szorul és polgárainak

A „vörös-
torony“.

A város
érdekes
épületei.

KÖRMÖCZBÁNYA RÉGI KÖCZMERE.

faragott emberfej, disznó-fülekkel, a ház délkeleti sarkán pedig két kidomborodó kenyéralak, szintén kőből. Ezekhez az a monda fűződik, hogy réges-régen a városban nagy éhínség volt és mikor az éhezők a ház aszszonyától kenyeret kértek és nem kaptak, a nép elátkozta, hogy a kenyere kővé, ő meg sertéssé váljék. Az említett korjelző négy oldalú, konikus és belsejében egészen üres lyuk, mely mélyen hatol a vastag falba, de a másik oldaláig nem terjed. A simbolikus korjelző négy oldala a negyedik századot (1000 után) jelzi és a lyukuak teljes üressége azt ábrázolja, hogy ez évszázadnak első negyede akkor még nem mult el, a mikor ezt a házat építették. Valamivel később keletkezett a belvárosi 3-ik számú, szintén gótikus ház, melynek keleti falában elhelyezett korjelzőnek a kónussal közvetlenül összefüggő negyedrésze be van falazva, annak jeléül, hogy a XIV. század első negyede akkor már elmúlt, a mikor ez a ház épült. Ezt bizonyítja még e ház éléskamrájának vaslemezzel bevont ajtaja is, mely domború Anjou-féle liliomokkal van díszítve, a melyeknek alakja a Róbert Károly király pecsétjein látható liliomok alakjával egyezik. Fölötte érdekes e házban a mostani pitvar gótikus boltozata, melynek mása csakis a 16-ik számú s építkezési módja után ítélve, szintén a legrégebbi körmöczi épületek közé sorozható ház emeleti folyosójában látható, másutt azonban fel nem található.

A harmadik, majdnem oly régi, 1375–1400 között épült ház az, a mely 101-ik összeírási számmal van ellátva és a belvároson kívül, a mostani ág. ev. templom közelében fekszik. Ennek a háznak a korjelzője szintén a ház keleti falában, a földél közelében van elhelyezve és már $\frac{3}{4}$ részben be van falazva; e ház építésekor tehát a XIV. századnak már három negyede mult el s a ház belseje már kőműves-munkával készített Anjou-féle liliomokkal s gótikus rozettákkal van díszítve. A liliomok külalakja a Mária királyné és

erejével biztosan megvédeheti magát. Ennek az előnyös állapotnak köszönhető, hogy nemcsak a városi levéltár, de a belváros épületei sem pusztultak el.

A belvárosban több oly ház van, mely a XIV. században épült. Ezek között legrégebbi id. Mária királyné, Nagy Lajos leányának a palotája, vagyis a mostani 36. számú háznak a hátulsó épülete. A keleti fal felső részén, a földél közelében levő korjelzés tanúsága szerint a XIV. század első negyedében, azaz 1300–1325 között épült, gótikus modorban. Pitvara nem volt, hanem a nyugati ajtó az utcából közvetlenül az első földszinti szobába vezet a belépőt, mely szobának a padlója alatt van az az alagút, mely e házat a várral összeköti. Az e helyiséggel összefüggő második szoba északkeleti szögletének a falában, a földszintet azemelettel összekötő csigalépcső van elhelyezve. Ez épület déli oldalán, keskeny ablak alatt, van egy kőből

Zsigmond király pecsétjein látható, valamint az 1426-ban készített városi jegyzőkönyv tábláin könyvkötői munkában készült liliomok alakjával teljesen megegyezik. Az 1382 körül épült és 1393-ban már fennálló Szent Erzsébet-templomot ép ily alakú liliomok díszítik.

A többször említett Anjou-korbeli liliomok annyira divatosak voltak, hogy még jelentéktelen kis házaknál is díszítésül alkalmazták. Tanúskodik erről a 101-ik házzal szomszédos, de a patakon túl fekvő, 333. számú kis ház is, a hol az egyik szoba boltozatán ugyanily liliom látható ma is. A 36-ik és 16-ik számú házakkal egykorú a 12-ik számú belvárosi háznak északi felerésze is, melynek a régi bejáró ajtaja, a mellette fekvő, földszinti

A FŐTÉR.

nagy ablak és az emeleti ajtó igen érdekes és művészi gótikus munkából áll és az épület régiségéről tanúskodik. E háznak helyenként másfél, sőt két méter vastagságú falai elárulják, hogy hajdan kisebbszerű erődöknek is beillettek volna és lakóik azok védelmére, abban az időben, utalva is voltak, mert a belvárosi szilárd körfal akkoriban még nem volt készen.

A belvárosi 33-ik számú házat Vilhelmovics Szaniszló 1440—1450 között építtette és földszintjét és az első emelet folyosóját basrelief-képekkel (tobozok, angyal-fejek, koszorúk, stb.) díszíttette. V. László és Mátyás király okirataiban palotának nevezik e házat és felépítését Vilhelmovics nagy érdemül ismerik el. Körülbelül ugyanabból a korból való a 9-ik számú ház is, mely most a F. M. K. E. tulajdona. Nemesak az azon látható késői gótika, hanem belső helyiségeinek szembetűnő, különböző földszintje és szétszórt elhelyezése is régiségéről tanúskodnak. A szomszédságában levő 8-ik számú házat szintén Mária királyné palotájának tartják. Mivel azonban Leyner Bálint csakis 1658-ban építtette, e szerint királyi lak gyanánt, legalább mostani alakjában, nem szolgálhatott. Érdekes azonban benne a főtérre néző földszinti szobának valóban művésziesen készített famenyezete, valamint a vésnői munkával és Zsigmond király kétfejű sasával díszített lépcsőrácsoszata, mely sokkal régiebbnek látszik és azt sejteti, hogy Leyner az 1560-iki nagy tűzvész alkalmával megrongált ház eltávolítása után, ott újabb házat építtetett és a régi ház díszítményeit is felhasználta. Néhány évvel ezelőtt a ház földszintjén díszes és mesterségesen kirakott szobaajtók is voltak láthatók, de az előbbi birtokos sárga olajfestéssel mázoltatta be a szép, kira-

kott, művészi famunkát. Ilyen kirakott mívű szekrényajtó egész maig megmaradt az ú. n. Freyseysen-féle 14. számú házban, a melynek az emeletén egy vasból készített sajátos és érdekes fáklyatartó és egy agancsokból és vertvasból készített függő csillár is van. Ez a ház ép úgy, mint az előbbi, a XVI. század utolsó tizedében épült.

A 8. számú házhoz, külsejére nézve, hasonlít a belvárosi 20. számú ház is, de ennek kapualja és földszinti folyosójának boltozata arról tanúsodik, hogy már a XV. században keletkezett s a következőben, valószínűleg az 1560-iki nagy tűzvész után, külseje más alakot nyert. Rövid ideig II. Lajos özvegye, Mária királyné bírta és Guth Erazmus zólyom-lipesei várkapitánynak ajándékozta, hű

A RÁBTORNY.

állott régi verőteremben látható gótikus részlet bizonyítja, hogy az épület egy része XV. századbeli.

Régi alakjában áll még a hajdan híres körmöczi gimnázium épülete is (29. sz. ház), mely 1561—1564-ben a nagy tűzvész után épült. A múlt századokban a vár leghatalmasabb, 1898-ban lerombolt déli bástyája, azután a XVI. század hetvenes éveitől a XVII. század harminczas éveinek végéig, a szent-benedeki apátság hajdani háza (most a zárdá déli része), később pedig — rövid ideig — a mostani 13. számú ház volt a városháza. A XVII. század negyvenes éveiben ismét a várnak akkor melléképületekkel kibővített déli bástyáját, de e mellett a belvárosi 7-ik számú házat is erre a célra használták fel, míg végre a város 1738-ban mostani székesházát megvette és a még a XIV. vagy XV. századból való régi épület, valamint a mögötte levő házikert helyén, új és sokkal tágasabb épületet állíttatott fel. 1881-ben megvásárolták a szomszédos 38. számú házat is és ezzel bővítve a városházát, itt helyezték el a levéltárat és a múzeumot.

Megemlítendő még a belvárosi épületek között a szent-ferenczrendiek zárdája is, mely 1653-ban két ősrégi ház helyén épült, és a melynek templomát a XVII. század második felében egy harmadik szomszédos ház megvétele által kibővítették.

szolgálati jutalmául. Érdekes még a belváros északi végén, a két erkélyes (23. és 24-ik sz.) ház. Az utóbbit rothenfelsi Roth Armin a XVII. század huszas éveiben, az előbbit pedig, most már ismeretlen birtokosa, ugyanabban a században építtette. A 4-ik számú ház a legrégibb idők óta az esztergomi érsek birtoka volt és itt lakott a pizetárius, a ki a pénzverő eszközöket és szerszámokat kezelte, miért is ezt a házat ma is Pizét-háznak nevezik. Építkezési módja már újabb. Nevezetes ez a ház azonban azért, mert Bátor-Schulz Bódog 1848—49-iki honvédtábornok szülőháza és mint ilyent emléktáblával látták el.

A mostani pénzverő (21. sz. ház) szintén a belvárosban fekszik. 1880. óta tágas és terjedelmes épület. A XV. század első felében még ott volt a pénzverő (a felső utca északi végén), a hol most a nyújtóműhely van. Csak a husziták 1434-iki pusztító hadjárata okozta, hogy az akkor már nagyrésztben védő fallal körülvett belvárosba helyezték át. Az 1880-ig fenn-

A belváros főterének díszéül szolgál a tér közepén álló nagy szökőkút, kőből faragott szép medencéjével, valamint az 1765—1772-ben 16,000 forintnyi költséggel felállított Szent Háromság-szobor is, mely 19 méter magas és kiváló szobrászati munka.

A főter legnagyobb dísze azonban az 1880-ban lerombolt plébánia-templom volt, melynek eltávolítását az ott előfordult talajsüppedések követelték. Az annak idején tornyainak alapköveibe tett arany-emléktáblácskák most a városi múzeumban vannak.

A külvárosban, az alsó uteza végén van a Szent Erzsébet-, vagyis kórházi templom, mely 1380 körül épült. Eleinte csakis a kórházban elhelyezett szegények számára szolgált, később pedig (1380—1528-ig és 1674-től a mai napig) a tótajkú katolikus és (1529—1674. években) az evangélikus hitközség temploma lett. Belseje gótikus és boltozatának zárókövein az Anjouház lilioma látható. Az 1824—26-ban a régi imaház helyén felépített evangélikus templom a belvárostól keletre, az ú. n. iskola-utezában fekszik és közel hozzá, a vörös torony és a városi polgári leány- és elemi iskola szomszédságában van az 1898-ban épült izraelita imaház. Ugyanebben az utezában van az 1884-ben, 80,000 frtnyi költséggel, a város által épített polgári leány- és elemi iskola. Lejebb van a Szent József menedékháznak 1901-ben épített emeletes épülete és ettől körülbelül 100 méternyi távolságban, van a palotaszzerű állami főreáliskola, melyet 1872-ben a város 160,000 forintnyi összegen építtetett.

Itt vannak még, a más helyen említett gyárakon kívül, a kincstári bányaművek épületei, a XVI. század második fele óta az okleveleken sűrűn szereplő Verwalthaus (a bányafőnök székháza), a Rappaport-féle, most kincstári bányamű épületei, a Ludovika-akna, a régi zúzómű a Márialilf-akna szomszédságában és a Nándor-altárna IV. számú aknájának épületei a város közelében. A Ludovika-akna fölött nyugati irányban látható az ú. n. Sturz, vagyis az ősrégi bányaművelés következtében keletkezett nagyszerű hegyomlás, mely 24 holdnyi területre terjed és mélysége körülbelül 100 méter. Talaja már 1573-ban kezdett süppedni és azóta folyton mőzog. Itt, a már beomlott tárnanyílások közelében láthatók, részben már romba dőlve, a Ferencz, Mária Terézia férje, József, Lipót és Albert hercegek 1751, illetve 1764. évi bányalátogatásának emléktáblái. Ez utóbbira vonatkozik a Revoltán álló vasemléktábla is.

* * *

FELJÁRAT A VÁRTEMPLOMHOZ.

A körmöczi
levéltár.

A város külső képének, utczáinak, épületeinek leírása után Körmöczbánya líres levéltárának és múzeumának az ismertetésére térünk át.

Körmöczbánya levéltára bizonyára nagy kincs. Körülbelül 300,000 különféle, 1260-ban kezdődő és nemesak Körmöczbányára és ennek közelebbi vagy távolabbi vidékére, de Magyarország nagy részére, sőt a külföldre is vonatkozó oklevelet és néhány ezer számadási és egyéb írott könyvet tartalmaz. A számadási könyvek 1423-ban kezdődnek és némi hézaggal 1500-ig nyúlnak, azután pedig korunkig szakadatlanul folytatódnak.

Körmöczbánya már a XV. század óta az alsó-magyarországi hét bányaváros szövetségének az élén állott, e városok feje volt és mint olyan a politikai életben is kiváló szerepet játszott. Innen van, hogy levéltára oly bő és sokoldalú, hogy a tudomány majdnem minden ágának és kiváltképen a történetírásnak kiváló szolgálatot tehet.

Már a régiiek belátták e levéltár nagyfontosságát és a XVII. században már külön hivatalnokok, ú. n. regisztrátorok rendezték és kezelték. Állandó levéltárost azonban csakis 1750-től választottak, a mikor Körmöczbányától, — rendetlen levéltára következtében — birtokainak nagy részét elperelték.

Eleinte a levéltárat a városi bírák külön lédában tartották maguknál; de már a XVI. század második felében annyira szaporodott az anyag, hogy annak legnagyobb részét a várban helyezték el. Később a városháza czéljaira kibérelt egykori szent-benedeki apátság házába vitték át, a hol azonban a rossz tető átázott és a levéltár a XVII. század első és második tizedében tetemes kárt szenvedett. 1640-ben ismét a várba s onnan 1740-ben a mai városházában berendezett két terembe vitték át és ott maradt 1889-ig. 1890. óta a régi városházához csatolt ház emeletén, egy 22 méter hosszú, 6·4 méter széles és 4·2 méter magas, minden tekintetben tűzbiztos, száraz és világos helyiségben van elhelyezve.

Vasajtaja már 1639-ben az akkori levéltári helyiség számára készült és a rajta levő — krétával írt — felirat miatt, később az 1. számú házba, 1890-ben pedig ide helyeztetett át. E felirat első felét Müller Zakariás, akkori városi főjegyző, sajátkezűleg írta. Hogy ez az íróanyagánál fogva érdekes, 216 éves felirat, a jövőben se pusztuljon el, 1890-ben üveg alá helyezték. Mindenesetre a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Hogy a különben könnyen eltörölődő krétafelírás annyi időn át épségben megmaradt, annak csak az lehet

a magyarázata, hogy a felírás aplikálása idejében a vasajtó máza nem volt még teljesen száraz és így a fehér krétavonalak a mázba száradtak és már nem voltak oly könnyen eltörölhetőek.

A levéltárban sok érdekes okirat van. Meg van az 1426-ban készült (a régebbit 1426—28 között bírói ítélettel elégették) jegyzőkönyv is. Ezt valaha Stadtbuchnak, vagy Liber Claususnak nevezték. Ez utóbbi elnevezését azért kapta, mert két függő lakattal volt elzárva és a kulcsokat a város bírása és főjegyzője őrizte. Zárt állapotban hozták az ülésbe és csak a tanács színe előtt nyitották fel. Sajátosságos, hogy 1546-ig nem a lapok sorrendjében

A VÁRTEMPLOM ÉS A FELSŐ VÁRKAPU.

írtak e könybe, hanem mindenkor oda, a hol a könyv véletlenül felnyílt. A könyv táblája vésnöki munkával, az Anjou-ház liliomaival és gótikus rozettával van díszítve.

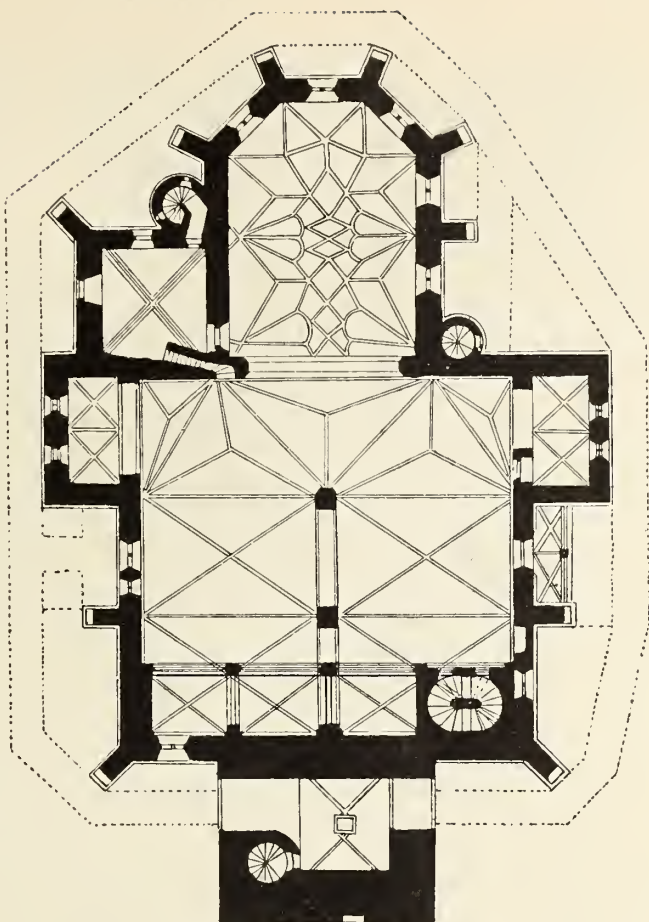
A IV. Béla király által 1260., 1263. és 1266-ban, III. Endre király által 1295-ben, Nagy Lajos által 1359-ben kiállított és 1361-ben másodszer hitelesített oklevelet, valamint Melanchton Fülöp 1553-iki sajátkezű levelét szintén itt őrzik.

E levéltár kiegészítő része a városi könyvtár, mely csak 1889 óta áll fenn és 2500 számot: körülbelül 3000 könyvet és füzetet tartalmaz.

A városi múzeumba tartozó kevés régibb tárgyat eleinte a városi levéltárban őrizték. Csak 1890-ben kapott a múzeum is külön helyiséget és e czélra egy régi, 1418-ban épült s azelőtt a „Thiurl“ nevű kapuval szomszédos bástyát használták fel. Alig hogy e helyiség létesült, már is tetemesen szaporodtak a

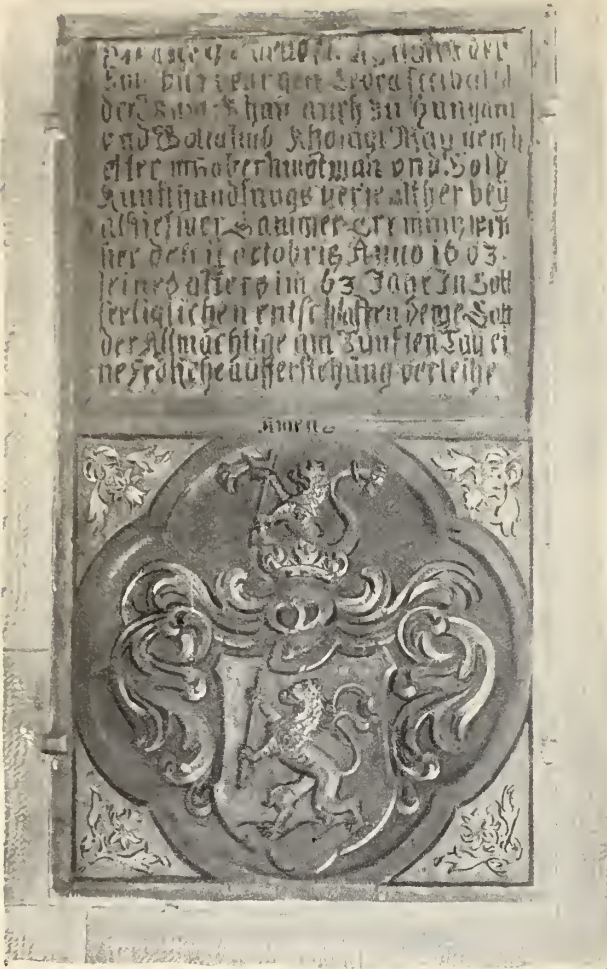
Körmöczbánya multjára vonatkozó tárgyak. Mostani tartalmából kiemeljük a következőket:

12 drb arany-, 528 drb ezüst-, 517 drb réz-, 17 drb bronz-, 6 drb újezüst-, 54 drb sárgarézből vert és egy drb papírpénz, összesen tehát 1107 érem és 1311 drb egyéb tárgy. Ezek közé tartozik a városi kőczímer 1638-ból, mely az evangélikus templomnál levő hídon volt elhelyezve. — Középkori szobortöredékek, melyek a vár belsejében, 1418-ban épült körfalában, külön fülkében voltak befalazva. — Az 1651-ben gróf Illésházyne által sajátkezűleg hímzett és a belvárosi templomnak ajándékozott antependium. — Az alsómagyarországi hét bányaváros csapatainak utolsó, 1659-iki zászlója. — Az 1582-ben készült és olajfestésű képekkel díszített városlada, melyet a bíróválasztások alkalmával — belsejében a város főprivilegiumával és pecsétnyomójával — nagy pompával a megválasztott új bíró lakására vittek és ott ünnepélyesen átadtak, annak jeléül, hogy a polgárság az új bíró kezébe adja a hatalmat. — Az 1740-ből származó, üvegből és aranyozott állványból álló „polgárok serlege“, melyből minden új polgár, polgári esküjének letétele után, a tanács színe előtt ivott. — A hajdani Sigillum pristaldinak, vagyis a bíró pecsétjének nevezett idéző jelvény bükkfából, mely 1533-ban készült. — A régi, köralakú, nagy kohókat, nyolcz hatalmas rugóval, mely az olvasztásból kikerült és még aranyat vagy ezüstöt tartalmazó ólomkenyerek elzárására volt rendelve. — Egy kerékpár, mely már 1834-ben báró Mitrovszky számára Körmöczbányán készült. — Az 1441-ben Körmöczbányán öntött bronzágyú, melynek elkészítéséért, a párjával együtt, a városi pénztár János mesternek 15 garast fizetett munkabér fejében. — Próba-pénzek (Pfenning-Prob) 1662—1665-ig 12 csomag, 5 darabonként külön papírba esomagolva és az akkori főkamagrófi hivatal kezelőjének: Cseh Jeremiásnak a pecsétjével lepecsételve. — Körmöczbánya város és a czéhek pecsét-

A VÁRTEMLOM ALAPRAJZA.

A városi múzeum.

RÉGI SÍRKÓ A VÁRTEPLOMBAN.

ros 1751-ben Mária Terézia királyné és férje ide érkezése alkalmával készítettett. — Ezüst filligran ékszerek a XVI. vagy XVII. századból, stb. stb. A városi múzeum különben hétköznapokon d. e. 10—12 óra között a nagyközönség számára is nyitva van és polgármesteri engedéllyel megtekinthető.

* * *

Társadalmi
intézmények

Körmöczbánya társadalmi intézményei is figyelmet érdemelnek. Legrégibb egylete a *Lövész-egylet*. 1529-ben Körmöczbányát katonailag szervezték. Az egész város polgárságát négy részre osztották és negyedmesterekkel és tizedesekkel látták el. Ez a polgári katonaság békében fegyvergyakorlatokra, kiváltképen pedig lögyakorlatokra, háborús időben pedig a város védelmére volt kötelezve és ez csak a XVII. század nyolczvanas éveiben szűnt meg, a mikor I. Lipót az állandó hadsereget felállította. Ekkor alapították polgárai külön a *Lövész-egylet*et, mely mostanáig fennáll.

1861-ben alakult a *Concordia-egyesület*, mely ma *Széchenyi-egyesület* néven áll fenn. Célja a társadalmi élet élénkítése, társas összejövetelek és mulatságok rendezése által. A *Társaskör*, mely 1887-ben az Olvasóegylet és a Casino egyesüléséből keletkezett. Célját a neve is megmondja. A *Polgári és Iparoskör* ugyanazon célból 1886-ban lépett életbe. A *Magyar-egyesület* 1880-ban keletkezett és felolvasások és társas összejövetelek útján a magyar nyelv terjedését mozdítja elő. A *Korcsolyázó-egyesület* 1876-ban lépett életbe. A *Dalegyelet* 1891 óta áll fenn. A *Tűzoltó-egyesület* 1875-ben alakult. Kitünő

nyomói. — Czéhkorsók az illető czéhek czimereivel és feliratokkal. — Floribus, vagyis társ pohár: czéhpohár üvegből, az alján három különféle nagyságú golyóval, melyek nagyság szerint a tanonecz, a legény és a mester mértékei voltak. A czéh kötelekébe való felvételkor a szerint töltek meg, a minék az illetőt a czéhbe felvették. A tanonecz számára a legalsóbbat, a legény számára már két golyót, t. i. az alsót és a fölötté levőt, a mester számára azonban az egész Floribust (nyolcz és fél deczi) töltötték meg és az illető köteles volt azt a czéh színe előtt egyhuzamban, az utolsó cseppig kiüríteni, a mi az üveg alakjánál fogva, nagyon nehéz volt, mert a bor rendszerint hirtelen futott ki és végig ömlött az illető arcán. — Régi bányász-mérlegek. — Régi pénz-súlyok fatokban, melyek már kb. 300 év óta őriztetnek a vároznál. — A mészáros- és a csizmadia-czéhek Ferulái (hosszúnyelű, főzőkanál-alakú verők), melyekkel a czéh által elítélteket megverték. — A város díszkulcsai aranyból és ezüstből, melyeket a város

szolgálatai következtében a város támogatásában részesül és a lakosság is legjobban támogatja az egyletek között. A *Nőegylet* a szegényebbek, de kiváltkép a szegénysorsú iskolás gyermekek támogatásával foglalkozik és 1894-ben alakult. A *Kék-kereszt* mértékletességi egyesület 1897-ben alakult és habár ezélja elég nemes, tagjainak száma mégis csekély. A *Máriaegylet* már 1850-ben fennállott és vallási gyakorlatokon kívül, tagjainak támogatásával fog-

RÉGI SÍRKÖVEK A VÁRTEPLOMBAN.

lalkozik, de egyszermind temetkezési egylet is. A *Szent Antal-egylet* a XIX. század közepén, vallási gyakorlatok ezéljaira, keletkezett. Ugyanezt a ezélt szolgálja a *Rózsafüzér-egylet* is.

* * *

Róbert Károly király 1328-ban Körmöczbányát szabad királyi várossá emelvén, szabad biróválasztási jogot adott a városnak. A biró mellé a polgárság azonban még tizenegy egyént állított, a kik a biróval együtt mint „esküdt polgárok vagy belső tanács” a város élén állottak.

A biró a tanácsnak és a városnak feje és ura volt. Parancsa előtt mindenkinek meg kellett hajolnia és tekintélyének megsértése hajdan rendszerint halálbüntetést vont maga után. Így volt ez körülbelül a XVI. század közepéig. Már a „*sigillum pristaldi*”-nak, a birói jelvény visszatartásának is halálbüntetés volt a következménye. A birák nagy tekintélyét bizonyítja, hogy *Róbert Károly*, de főképen fia és utódja: *Nagy Lajos*, sőt még ennek leánya *Mária* is, azok soraiból szokták kinevezni kamaragrófjaikat, tehát

Közigazgatas.

A biró.

saját kiválóbb tisztviselőiket. Az oklevelekből azonban kitűnik, hogy az Anjou-házból származó királyok idejében a kamaragrófi méltóság csakis egy, legfeljebb két esztendeig tartott és hogy kamaragrófi kinevezésük után is a városi tanács kötelékében maradtak, sőt kamaragrófságuk megszűntével ismét városi bírák lehettek és tényleg voltak is.

A bíró-
választás.

A bíróválasztást a polgárság legkiválóbb jogának tartotta és ebben a jogban az elhunyt polgárok özvegyei is részesültek. A szavazás titkos volt. A választás napját, mely régibb idő óta, majdnem mindenkor februárius hó első vasárnapjára esett, a polgárok nagy ünnepnek tekintették. Ilyenkor a város legnagyobb harangja hajnali 3—4 óra között megkondult és reggeli 5 órakor már összegyűlt a polgárság a választott községgel együtt tanácskozársra. Hét órakor érkezett a tanács és ekkor mindannyian együtt

a vártemplomba mentek, a hol istentisztelet közben a város főpapja „bírói prédikációt” tartott.

Az istentisztelet befejeztével a titkos szavazás vette kezdetét és miután a szavazatszedő bizottság munkáját bevégezte és a megválasztott új bíró nevét a főpap a szószékről kihirdette, a közönség az új bíró lakására indult.

A hatalmas menetet a városi zászlótartó vezette, utána következett a városi zenekar, erre a polgárság szószólója (tribunus plebis) a választott község főnökével (orator), kik a városi ládát vitték és végre az egész polgárság és közönség. A városi láda

A FÓTÉR 36. SZ. HÁZ. (MÁRIA KIRÁLYNÉ HÁZA).

hajdan a város pecsétjét és okleveleit, tehát egész levéltárát tartalmazta. Később azonban az iratok szaporodásával a város 1583-ban külön kis vasládát készíttetett, melybe csak a város főprivilegiumát és pecsétnyomóját helyezték el és ezt vitték az új bíró lakására, annak jeléül, hogy a polgárság egy évre a teljhatalmat az ő kezeibe teszi le.

Ennek megtörténtével a polgárság ugyanazon rendben tért vissza a várba és ott a tribunus plebis elnöksége alatt azonnal megtartotta a *számonekérő-széket* a kiszolgált bíró fölött. Ez alkalommal a város mindegyik lakosának jogában állott a volt bíró ellen panaszszal fellépni, melyet az egész polgárság tárgyalt és ha az illető bírót bűnösnek találta, el is ítélte. A XVI. század utolsó éveitől kezdve azonban már nem találkozunk a polgári számonekérő-székekkel.

A megválasztott új bírót a király helyettese: a főkamaragróf, később pedig az itt székelő alkamaragróf, vagy a kamarai főtiszt erősítette meg. Két ízben azonban megtörtént, hogy a polgárság által választott új bírónak a megerősítését az illető kamarai tisztviselő (1426-ban Reichel Péter főkamaragróf és 1582-ben Roll Farkas alkamaragróf) megtagadta s a kamarai személyzetet utasította, hogy a megválasztottat ne ismerje el bírájának és ne engedelmesskedjék neki. A város mindent elkövetett, hogy a szabad választásnak ezt a korlátozását megszüntesse, de eredmény nélkül.

Kisebbszerű kihágásokat, vagy pereket a városi bíró maga szokott rövid úton elintézni, súlyosabb eseteket pedig a tanácssal együtt tárgyalt. E bíróságnak az ítélete ellen a polgárok a hét bányaváros törvényszékéhez, onnan pedig magához a királyhoz, a XVII. század óta pedig az ország nádorához felebezhettek.

A bíró 1529-ig polgári főparancsnok, 1680-ig főpénztáros és 1787-ig főgazda is volt. Fontosabb ügyekben a tanács támogatta.

Sem a városi bíró, sem pedig a tanács vagy a választott község tagja, mint olyan, nem volt városi hivatalnok a szó mai értelmében és nem részesült fizetésben. A városi bíró csakis a XVI. század vége óta kapott konyhapénz czímen a városi pénztárból hetenként 3 forintot és a tanács tagjai eleinte, t. i. a XVII. század harmadik negyedétől kezdve, bizonyos csekély díjat. Hajdan a tanácsbeli és a választott községbeli tagságot csak is méltóságnak tekintették.

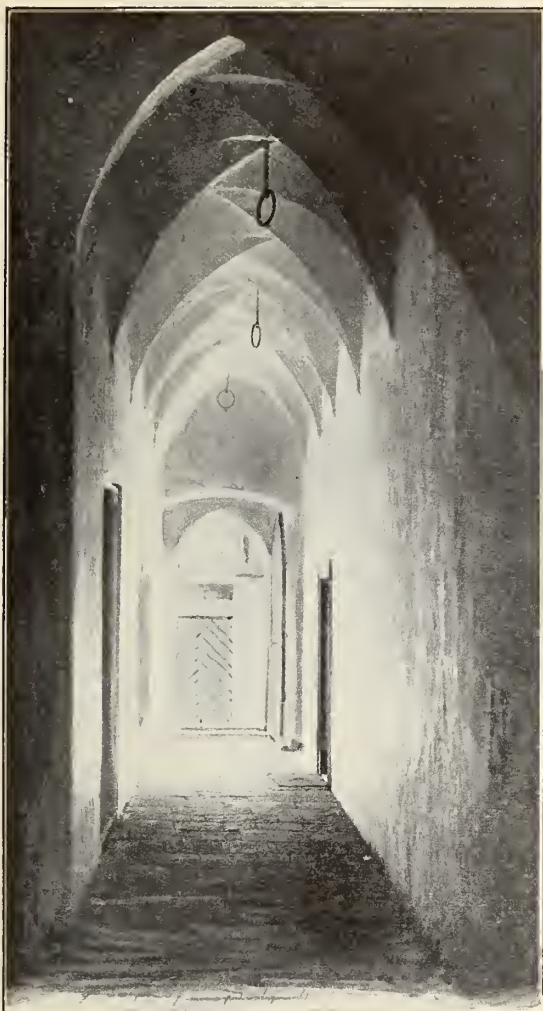
A tanácscsal, mint testülettel, 1331-ben találkozunk először. Eleinte az egész polgárság választotta a tanács tagjait, a XVI. század második felétől kezdve azonban ezt a jogot csakis a tanács és a választott község gyakorolta.

A tanács tagjainak száma mindenkor 12 volt és a hiányzó tanácsosokat évenként a választott község tagjainak sorából pótolták. Legtöbb esetben a választott község oratora került legelőszörnek a tanácsba. Csak egy példa van arra, hogy *Leonhardi Pétert*, a körmöczi latin iskolának akkorikitűnő rektorát 1625-ben közvetlenül tanácsosokká választották meg, a nélkül, hogy előbb a választott községnek tagja lett volna.

A tanácsosok évenként összeállított névjegyzékéből látjuk, hogy hajdan úgy a tanácsbeliek, mint a választott község tagjai között bizonyos rangkülönbség volt, mert mindegyik nemcsak a névjegyzékben, de a tanácssteremben és a templomban is rangfokozatának megfelelő ülőhelylyel bírt. Az első hely a tanácsban mindig a bírót, a választott községben pedig az oratort illette meg; más tanácsosok vagy a választott községnek tagjai, választásuk szerint foglalták el helyeiket. Csak a bányamester ült mindig a hatodik helyen, tekintet nélkül arra, hogy mikor választották tanácsosnak.

A városi tanács legkiválóbb teendője a törvénykezés volt. Miután Körmöczbánya pallosjoggal is bírt, a gonosztevők élete is a tanácstól függött. Birósági teendőibe sem a választott községnek, sem pedig a polgárságnak nem volt szabad avatkoznia. Csak fegyelmi kérdésekben járt el a választott község és a tanács együttesen, mert a tanácscsal együtt ő választotta a város tisztviselőit és szolgálait, valamint az egyházi és az iskolai személyzetet, ez utóbbit csak 1528-tól 1674-ig. A fegyelmi esetekben ugyanis az volt az elv, hogy a ki valakit választ, az azzal a joggal is bír, hogy az általa megválasztottat ő maga meg is büntetheti, vagy megfoszthatja állásától.

A tanács másik feladata volt a rend és a megbíztonság fölött őrködni, felügyelni az iparosok czéheire, a kereskedeésre, a bánya- és a pénzverőmunkásokra, stb. A XVI. század közepe óta azonban a kinestári bánya- és a pénzverőmunkásokat a tanács felügyelete alól kivették. Mária királynő

A FÖTÉR 3. SZ. HÁZ FOLYÓSÓJA.

A tanács és a választott község.

A FÖTÉR 20. SZ. HÁZ KAPUALJA.

halála után, itteni bányabirtokai, testvérére, I. Ferdinánd királyra szállottak, a ki a bányákat az alsó-ausztriai kamara által kezelte.

A tanácsnak harmadik főfeladata — a választott községgel egyetemben — a városi vagyon kezelése volt. Mivel pedig a városi gazdaság egyes ágaihoz külön felügyelőkre volt szükség, ilyenekké a tanács, vagy a választott község egyes tagjait választották meg, rövidebb, vagy hosszabb időre. Ilyenek voltak a *borkóstolók* (*Kost-Herren*), a kik az eladásra kerülő bort becsülték meg, továbbá a kórház, vagyis a menedékház felügyelője, a sörház felügyelője, a városi bányák gondnoka és a XVI. század második felétől kezdve a háji uradalom felügyelője. Régebbi időkben a nagy kiterjedésű városi erdőkre a bányamester ügyelt. Ezek a felügyelők vagy gondnokok hajdan csakis kisebb-nagyobb jutalomban részesültek, a XVII. század kezdete óta azonban rendes fizetést húztak.

Vége a tanács a város végrehajtó hatósága is volt és mint ilyen, nemcsak a saját, de a polgárság és a választott község határozatainak a fogantatásáról is gondoskodott. A feljebbvaló hatóságok rendeleteit ő kapta meg és ő hajtotta végre és más hatóságok, községek, testületek vagy személyekkel szemben ő képviselte a várost. Tetteiért az egész tanács egyetemben és annak minden egyes tagja külön is felelős volt. Minthogy pedig a köteleességek teljesítése munkával és fáradsággal járt, az illetők pedig fizetést nem kaptak, fáradozásukat oly módon szokták megjutalmaztatni, hogy minden tanácsulást áldomás követett. Az úgynevezett *Schenkwein* már a XV. századtól a XVII. század végéig folytonosan nagy szerepet játszik a város számadásaiban, s különösebb alkalmakkor néha fényes és költséges lakomákat rendeztek, melyeken a tanács és a választott község minden tagja résztvehetett. A polgárság azonban rossz szemmel nézte ezeket a drága lakomákat és a XVII. század elején fel is szólaltak ez irányban, de csakhamar lecsillapodtak, mikor 1612-ben határozatba ment, hogy jövőre az adófizetés céljából megjelenő polgárok is egy-egy pohár borral kináltassanak meg.

Hogy a választott község mikor keletkezett, határozottan meg nem állapítható. A XIV. és XV. században már „Richter, Geschworne Purger,

Elteste" (bíró, esküdt polgárok, legöregebbek) szerepelnek. Valószínű tehát, hogy abban az időben az *Elteste* ugyanaz volt, a mi később a választott község, melylyel ebben az alakban csak 1529-ben találkozunk először.

Az 1529-iki adóki-
vetés alkalmával a vá-
lasztott községnek 32
tagja volt, később pedig
csak 24. Emiatt a választott község tagjait „24-
eseknek” nevezték és a
XVI. század vége óta a
tanács a választott köz-
séggel együtt választotta
a tagokat, kiknek élén
az úgynevezett *orator*

(szónok) állott. Neki járt a választott körben az első hely és ezt meg is tartotta mindaddig, a míg tanácsosnak meg nem választották. Oratornak pedig azért nevezték, mert ő volt köteles, a többiek nevében, a gyűléseken felhőlyalni. A XVII. század elejétől — egy második, később pedig egy harmadik orator is választottak.

A választott község főfeladata a városi gazdálkodás és a városi vagyon kezelésének szemmeltartása volt, mert a polgárság első sorban a választott községet vonta felelősségre. A felügyeleti jogból következett, hogy a választott község a tanácssal együtt választotta a különféle felügyelőket, hivatalnokokat, az egyház és iskola személyzetét, s azoknak fizetéseit megszabta, de egyszersmind ő mozdíthatta el az illetőket állásukból.

A legfontosabb ügyek végleges elintézése, a városi bíró választása, az adók megszavazása és megállapítása, a városnak és jogainak megvédése és hasonló ügyek, az összes polgárság jog- és ügykörébe tartoztak. Ezekben a polgárok közgyűlése határozott, melyet a tanácssal és a választott községgel együtt, vagy pedig csak maga tartott meg.

Külön üléseiben elnöke és a közös gyűlésekben szónokja és képviselője a *tribunus* volt, a ki sem a tanácsnak, sem a választott községnek tagja nem lehetett. Eleinte a polgárság a tribunust maga választotta a saját kebeléből, a XVII. század kezdete óta azonban csak kijelölte, de a tanács és a választott község választotta és előbb egy, később azonban két helyettest állított melléje.

A tribunus szava döntő volt a polgárságban, azért szokta a városi bíró a XVII. század második tizede óta őt is meghívni a tanács és a választott község közös üléseire.

A XVI. század utolsó és a XVII. század első éveiben a körmöczi polgárság több volt biráját, hűtelen gazdálkodás miatt, elfogatta és elzáratta, mert a várost adósságokba sodorták, jóllehet a polgárság és a választott község e gazdálkodás ellen több ízben tiltakozott.

Közgyűlést csak akkor tartott, amikor szükséges volt. A XVII. század második tizedében azonban a városi bírák bizonyos esetekben a befolyásosabb polgárokat is meghívták a közgyűlésekre és e szokásból fejlődött idővel az ú. n. *polgári választmány*, a melynek a véleményét az egész polgárság akaratanak tekintették. A választmány tagjainak száma eleinte 12—20 között ingadozott, a XVII. században azonban 60-ra és végre 100-ra emelkedett és ezért „Nagy közönségnek” is nevezték.

Az 1529 óta négy részre felosztott polgárság élén az ú. n. *negyedmes-
terek* és *tizedesek* is állottak, kiket tanács a választott községgel együtt, a maga kebeléből, vagy a polgárok soraiból élethossziglan választott. Ezek

A PIZÉT-HÁZ.

A polgárok
közgyűlése.

Negyed-
mesterek és
tizedesek.

eleinte, mint a vár kapitányának alárendelt katonai tisztek, csak hadi szolgálatot teljesítettek, később azonban rendőri és más ügyekben is eljárak.

A városi
jegyző.

1328-tól kezdve Körmöczbányának csak egyetlen hivatalnokja volt és ez volt a városi *jegyző*. Ő végezte a bíró minden írásbeli teendőjét és ezért állandó fizetést húzott. A jegyzői teendőkön felül még a számadási könyveket is vezette. A XVI. században már *aljegyző* is szerepel mellette, a ki 1592-ig helyette vezeti a számadásokat, a midőn ezt a munkát a számvevő veszi át.

A város jegyzője csak művelt, a jogtudományokban is jártas és a németen kívül latinul is tudó egyén lehetett, hogy kiküldetéseknél és követéseknél is megállja a helyét.

A város jegyzőinek legkiválóbb alakja *Thieles Lénárd*, blaufuszi (Kékellő) parasztfiú volt, a ki már mint a körmöczbányai latin iskola rektora, de főleg később, mint a város jegyzője és három ízben bírāja, kitünő szolgálatokat tett a városnak. Kiváló tulajdonságait *Miksa király* is jól ismerte és két ízben felkérte Körmöczbányát, hogy küldje hozzá jegyzőjét, egyszer Aachenbe és egyszer Kölnbe, hogy birodalmi ügyekben véleményét meghallgathassa. Kiválóbb jegyzőit a város azzal is megjutalmazta, hogy városi bírákká választotta meg őket. Ily kitüntetésben részesültek: *Guglinger Farkas* 1542-ben, 1546-ban és 1550-ben, *Thieles Lénárd* 1574-ben, 77-ben és 81-ben és *Budner Illés* 1624-ben.

A jegyzőnek a XVI. század közepéig 52 forint volt az évi fizetése, a mit később heti 2 forintra és 1572. évi szeptember 5-től heti 3 forintra emeltek. Azonkívül 1491-től a tanácsosok és később a választott község tagjai névjegyzékének szerkesztéséért és a városi könyvbe való bejegyzéséért évenként külön egy aranyat kapott, továbbá bizonyos újévi ajándékot, szabad lakást vagy lakáspénzt és egyéb természetbeli járulékokat. Az aljegyző ren-

desen fél annyit húzott a város pénztárából. Állandó irodatiszteket a város csakis a XVII. század második felében kezdett alkalmazni. Meg kell még említenünk, hogy *Thieles Lénárd* 1567-ben a bányavárosi szövetség jegyzőkönyveit hozta létre és 1574-ben rendes telekkönyvet kezdett vezetni, melyet 1860-ig szakadatlanul folytattak.

A második hivatalnok a *várkapitány* volt, a ki az 1529-ben a város védelme szempontjából 4 negyedre osztott polgárságnak a főparancsnoka volt. A várkapitányt élet-hosszigan választották meg és ekként új hivatalt szerveztek. Első várkapitány *Schwab Gáspár* volt, a kit 1527-ben tanácsosnak választottak meg és mindkét hivatalában megmaradt haláláig. Ez az állás csak 1579-ben és 1580-ban állott üresen, de azután ismét betöltötték és így volt 1594-ig. Mikor azután *Pálffy Miklós*nak, a dunáninnyi

A vár-
kapitány.

A FELSŐ UTCZA 22. ÉS
23. SZ. RÉGI HÁZAK.

csapatok főkapitányának, sikerült a törököket Felső-Magyarországból kiszorítani, megszűnt a veszedelem és vele együtt a várkapitányság is. 1652-ben ugyan rövid időre ismét feltámasztották, Bethlen Gábor korában pedig 1621-től 1639-ig fennállott. Az utolsó várkapitány *Pösch* György volt, de csakis egy évig: 1644-től 45-ig. A várkapitánynak, kit néha városi kapitánynak is neveztek, eleinte 1 frt 5 dénár fizetése volt, később azonban ezt a fizetést még heti 1 frttal gyarapították.

Helyébe később a *rendőrkapitány* lépett, kit kezdetben a tanács és a választott község a tanácsosok sorából választott, hogy a rend fentartásában a városi bírót támogassa. De ezt hivatalnoknak nem tartották és külön fizetése sem volt. Csak 1760-ban hagyta meg a pozsonyi kamara Körmöczbányának, hogy az illetőnek, tanácsosi fizetésén kívül, évenként 50 frtnyi jutalmat adjon. Mikor azután később a kapitány ügyköre mind fontosabb lett, bevették a tanácsba, a hol a harmadik helyet foglalta el és a polgármesteri fizetéssel egyenlő díjazásban részesült.

Rendőr-
kapitány.

Az első *számvevőt* 1592-ben választották ifj. *Rosenauer* Péter személyében, a ki azonnal rendes könyvvitelt kezdett vezetni. Számvevői munkálkodása manap is igen érdekes és figyelemre méltó. Felügyelt azonkívül a városi gazdaságra és számadásaira is. Ha a bíró, mint a városi pénztár kezelője, városi jövedelmeket szedett be, ő ült mellette. Ő állította össze az évi zárszámadásokat, a körmöczi sörház felügyelőjének állandó társa volt és ő fizette a bányamunkások béreit. Mint élethossziglan megválasztott tisztviselő, a jegyzőével egyenlő fizetést húzott.

A számvevő.

Segítségére volt a számvevőnek a *sörilleték irtoka*, az ú. n. „*Biertaxschreiber*“, a ki a bor és sör bevitelét, kimérését és eladását ellenőrizte és az ezek után járó illetékeket beszedte. A XVII. században hetenként 150 dénárt kapott, a XVI. században pedig csak bizonyos jelentéktelen részt abból, a mit a felektől a város részére beszedett. Ez az állás csak a regálejog megváltásakor szűnt meg.

A sörilleték
irtoka.

A városi *pénztáros* intézménye első ízben 1591-ben említetik, a mikor a városi pénztár rendezése alkalmával a bíró pénztáros választását követelte. Ekkor azonban még nem volt más teendője, mint a bírónál a heti bérek kifizetésénél jelen lenni, mert még ezután is, majdnem 100 évig, a bíró szedte be a pénzt és őrizte lakásán. Fizetési pénztárost csak a XVII. század vége felé kezdtek választani, a ki a taksákat és a porciókat beszedte és kezelte, később azután már a városi pénztár önálló kezelésével is megbízták őket.

A városi
pénztáros.

A város számos adomány- és kiváltságlevelei és iratai, a XVI. században megszerzett nagy-mutnai és később a háji uradalmak iratai, a testületek, hatóságok, községek és — az írástudás terjedésével — az egyesek beadványai következtében a XVI. század második felében a város már tekintélyes, de rendezetlen levéltárral rendelkezett.

Legjobban érezte Körmöczbánya ezt a rendetlenséget a XVI. század hatvanas éveiben, a mikor közte és *Chepely Mihály* között, vagy a *Dócziakkal, Révayakkal* és

A regisztrátor.

A VÁROSHÁZA.

A SZENT-HÁROMSÁG OSZLOP.

második felének kezdetén kényszerítette a helytartótanács Körmöczbányát, hogy állandó levéltárost válasszon. Okul erre az szolgál, hogy a város a levéltár rendtelensége miatt az ú. n. Vladár-féle perben kellően nem védekezhetett, minek következtében a nagy-mutnai uradalmat, vagyis Felső- és Alsó-Turcsék, Szklenó és Alsó-Stubnya községeket egészen, Felső-Stubnyának pedig a felét elvesztette.

Az 1463—66-ik évi számadási könyvek szerint a következő alantas közegek részesülnek állandó fizetésben: „*Vigiles civitatis*”, azaz a város, a vár, a kapuk és a körfalak őrei. — „*Bombardista*”, vagyis ágyúöntő, kezelő és felügyelő. — „*Vigil in turri*”, toronyőr. — „*Custos silvae*”, erdőőr. — „*Bedellus*” fogházőr. — „*Tubicina*”, városi trombitás. — „*Custos mensurarum*”, vásár- és mérleg-felügyelő. — „*Tortor*”, bakó. — „*Equites*”, kétlovas-postás. — „*Pedites*”, oly gyalogosok, kiket a város megvédésére — határozatlan számban — tartottak, — és végre a városi kém.

A XVII. században az ágyúk felügyeletével a választott község valamelyik tagját bízták meg. Legrégibb ágyúöntő, kezelő és felügyelő Körmöczbányán bizonyos *Jan Puschkar*. Erdekes, hogy a pénztári könyvek tanúsága szerint Körmöczbányán már 1441-ben öntöttek ágyukat és vasból is kovácsoltak.

A XVII. század utolsó negyedében szomorú fordulat állott be a város önkormányzatában és közigazgatásában. A császári zsoldosok 1673-ban

a néhai nagymutnai urak utódjaival oly perek keletkeztek, a melyek a város vagyonának legnagyobb részét komolyan veszélyeztették és az iratok nagy tömegében a legszükségesebb okmányok alig, vagy éppen nem voltak találhatóak. Ezek és későbbi perek a várost végre arra indították, hogy 1620-ban önálló regisztrátori hivatalt rendszeresítsen.

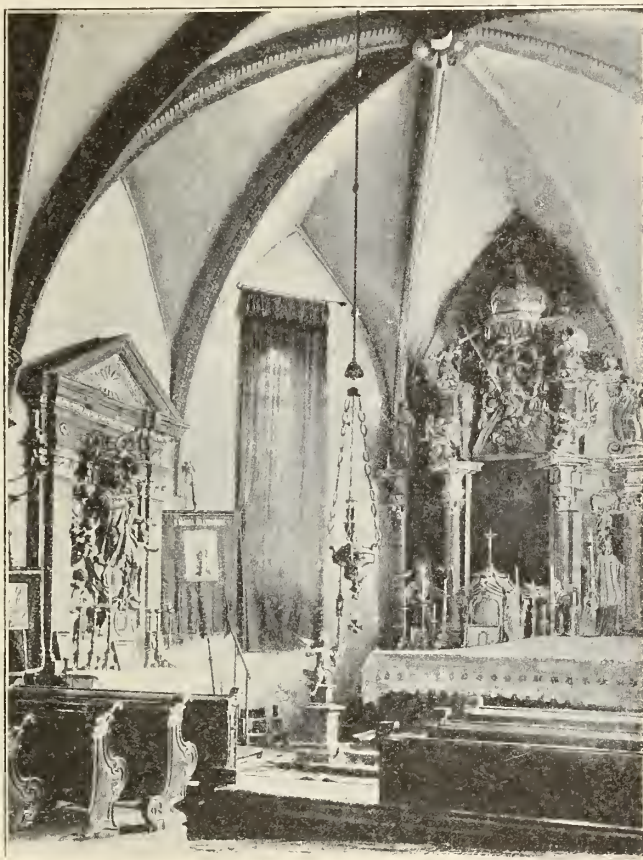
Az első ily regisztrátor *Mellius Márton* lett. Ennek, valamint *Kampmacher* nevű utódjának azonban elég munkát adott a mindenütt szét-szórta elhelyezett városi iratok kikeresése, összegyűjtése és egy helyiségben való elhelyezése. Csak a harmadik regisztrátor: *Haas Gábor* (1624—1629) foghatott a levéltár regisztrálásához is. Távozása után az állás 8 évig maradt betöltetlen, később pedig *Festner András*t, a város akkori aljegyzőjét bízták meg vele, halála után pedig 1657-ben *Freyseisen Kristóf* Keresztélyt választották meg regisztrátornak. Ötkövette 1692-ben *Freyseisen Nándor*. Csak a XVIII. század

Körmöczbányát is elárasztották, mert a város azzal volt vádolva, hogy a Wesselényi-féle összeesküvésben résztvett és ez elég alkalmas ürügyül szolgált arra, hogy az alsó-ausztriai és a pozsonyi kamara a polgárság jogait és szabadalmait megnyirbálja. A város élére oly embereket állítottak, a kik nem a közjót, hanem a kamara akaratát tekintették. Nem az lett a bíró, a kit a polgárság kívánt, hanem az, a kit a kamarai biztos a polgárságra erőszakolt. Panasza nem használt az önkénynek szemben és a gróf Erdődy-féle választási bizottságtól kezdve, egész 1711-ig, Körmöczbánya is a kamarai biztosok zsarnoksága alatt nyögött. Harmincz évvel később a pozsonyi kamara Körmöczbányát, a többi bányavárosokkal együtt, a Selmeczen székelő főkamagróf alá rendelte és ezt nevezte ki állandó biztosul, miáltal a városok helyzete valamivel javult, de szabad választásról, egész 1848-ig, többé szó sem volt, mert a főkamagróf a megválasztott új bírót vagy tisztviselőt csak akkor erősítette meg, ha neki tetszett.

Mária Terézia alatt, tőle és a pozsonyi kamarától a választásokat szabályozó írásbeli rendelet jött részletes utasítással, hogy mikor és mily módon ejtendő meg a választás és hogy melyik állás miféle egyénnel töltenendő be. A megejtett választás után pedig a város köteles volt a királynénak, a pozsonyi kamarának és főkamagrófnak az eredményről jelentést tenni.

1772-ben az akkori főkamagróf, báró *Mitrovsky* Károly, megszűntette a polgárok választó jogát és az időközben elhalálozott két tanácsos helyébe ő nevezett ki két embert. 1785-ben a kamara a választott község intézményét törölte el és csak a polgári választmányt hagyta meg, tagjainak a számát azonban 1829-ben 100-ról — 60-ra szállította le; két évvel később pedig elrendelte, hogy jövőre nem az egész tanács, hanem csak a fele alkossa a városi törvényszéket. Ennek elnöke továbbra is a város bírójá maradt, de ezáltal a város hajdani főemberéből csak egyszerű, jobban fizetett törvényszéki tisztviselő lett. A városi tisztviselők névjegyzékében ugyan meghagyták neki az első helyet egész 1848-ig, de a város egyéb ügyeire alig gyakorolt befolyást. 1848 után már csak a második hely az övé és midőn 1871-ben a törvénykezést a közigazgatástól elválasztották, ez az ősrégi, városi intézmény végleg megszűnt. Helyébe a polgármesteri hivatalt szervezték.

Körmöcznek az 1848-iki törvények rendelkezései szerint választott első polgármestere *Campione* Sándor volt, aki rendületlen hazafiságáért a szabadságharc után fogságot is szenvedett. 1861-ben ismét megválasztották polgármesternek, úgyszintén az alkotmány helyreállítása után, 1867-ben is. A kiváló férfiú, egy félszázadra terjedő nyilvános működés után, 1877-ben nyugalomba vonult és 1889-ben hunyt el.

A SZENT-ERZSÉBET TEMPLOM BELSEJE.

Az első
polgármester.
Campione
Sándor.

Chabada
József.

Utódja *Chabada József* volt, a ki 23 évig ült a polgármesteri széken. Az ő személyében a város oly vezért tisztelt, a ki nagy szakismereteinél, bő tapasztalatainál, fáradhatatlan munkásságánál, buzgó hazafiságánál és az emberekkel való kedves bánásmódjánál fogva, a jó tisztviselő mintaképe volt s a ki kiváló tulajdonságaival szerzett nagy népszerűségét mindig csak a közügyek javára használta fel. A város közönsége iránta való szeretetét és tisztelőtét, egyebek között, azzal fejezte ki, hogy — midőn nyugalomba vonult — 1900-ban egyhangulag megválasztotta országgyűlési képviselőjévé. Azonban már 1901-ben nem fogadta el a jelöltetést, hanem választóinak, maga helyett, *Lukács László* pénzügyminisztert ajánlotta képviselőül.

Mai tisztikar.

A városi képviselő-testület tagjainak száma 48. A város közigazgatásának hivatalos személyzete jelenleg a következő: Polgármester és tisztb. főszolgabíró: *Palkovics Emil*, Főjegyző: *Szmethanovics József*. Tanácsosok: *Burda Imre*, *Bakmann Gyula*. Jegyző: *Tomaschek Gyula*. Aljegyző: *Suhayda Károly*. Tiszti ügyész: *Schindler József*. Tiszti főorvos: dr *Langfelder Adolf*. Tiszti orvos: dr *Petykó Izsák*. Rendőrkapitány: *Huzóczy Lajos*. Erdőmester: *Lende Ede*. Főerdész: *Róth Gyula*. Erdész: *Skrbek Károly*. Főszámvevő: *Hurtay Lajos*. Számvevő és közgyám: *Schnabel Gyula*. Pénztáros: *Asehner Antal*. Számfejtő: *Groszmann Győző*. Mérnök: *Gerstner József*. Levéltáros: *Wagner Gusztáv Ede*. M. k. városi állatorvos: *Kerekes Kálmán*. Városi iktató: *Jeszenszky József*. Városi kiadó: *Fuszkó József*. Irnokok: *Horing György*, *Groszmann József*, *Rotter Antal*, *Budinszky Sándor*. Városi farktáros: *Sztrecsko József*.

Körmöcz városa 19 alapot kezel, melyek közül hét családi alapítvány.

Vagyoni
állapot.

A város kezelésében levő alapok az 1901. decz. 31-iki zárlat szerint a következők:

1. Tiszti- és szolgaszemélyzeti nyugdíj-alap	készpénzben	—	K	—	fill.	értékp.	93438 K 30 fill.
2. Városi szegényalap	"	—	"	—	"	"	14890 " 43 "
3. Szt.-Erzsébet-kórház-alap	"	—	"	—	"	"	13109 " 52 "
4. Szt.-Erzsébet-kórház-gazdasági alap	"	685	"	42	"	"	13600 " 22 "
5. Városi tűzkár-biztosító-alap	"	—	"	—	"	"	66594 " 15 "
6. Polgári menedékház-alap	"	—	"	—	"	"	33033 " 36 "
7. Vallovics-féle ösztöndíj-alapítvány	"	—	"	—	"	"	22235 " 20 "
8. Szűszner József-féle ösztöndíj-alapítv.	"	—	"	—	"	"	1868 " 02 "
9. Kalvária-alap	"	36	"	26	"	"	13309 " 43 "
10. Campione Sándor Antal ösztöndíj-alapítvány	"	200	"	—	"	"	6781 " 89 "
11. Chabada József öszt.-alapítvány	"	—	"	—	"	"	180 " 58 "
12. Szt.-Háromság-szobor-alap	"	—	"	—	"	"	508 " 12 "
13. Mátyás Julia ösztöndíj-alapítvány	"	141	"	01	"	"	2000 " — "
14. Iparfejlesztési rendelkezési alap	"	—	"	—	"	"	2697 " 92 "
15. Stubnyafürdői gyógy-alap	"	—	"	—	"	"	992 " 69 "
16. Leégett szegény polgárok segélyezésére rendelt alap	"	—	"	—	"	"	725 " — "
17. Szegény árvák alapja	"	—	"	—	"	"	6000 " — "
18. Körmöczi háztulajdonosok tűzvész elleni biztosítási alapja	"	—	"	—	"	"	1307 " 64 "
19. Városi kisdedővó intézeti alap	"	—	"	—	"	"	28822 " 62 "
Körmöcz városa házi pénztára	"	30917	"	13	"	"	986006 " 90 "
A város cselekvő vagyona ingó- és ingatlanokban							2296784 " 48 "
							3609886 K 47 fill.
A város szenvedő vagyona							671850 " 46 "
tiszta vagyon							2938036 K 01 fill.
Az 1902. évi költségvetés szerinti bevétel							422479 " 72 f
Az 1902. évi költségvetés szerinti kiadás							422194 " 20 "
Pótadója nincs.							

A város lakosainak száma az 1900-iki népszámlálás szerint 4495.

Körmöcz, mikor Róbert Károly idejében szabad királyi várossá lett, szép ezímer birtokába jutott, a mely az idők folyamában, többféle átalakuláson ment keresztül.

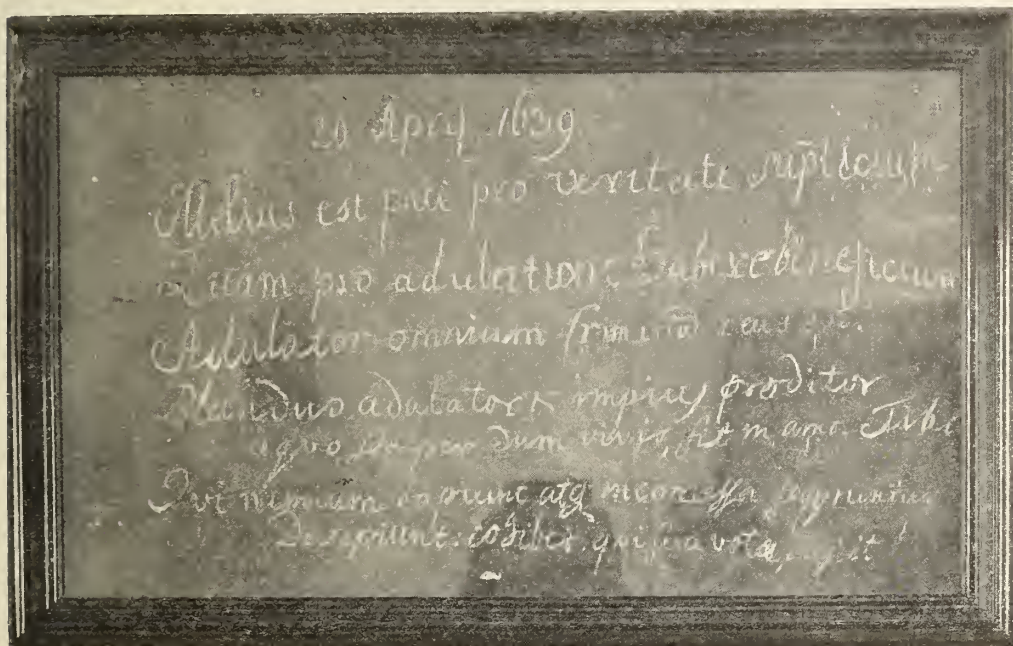
Mostani ezímerében Alexandriai Szent Katalin méltóságos álló alakja látható, fején korona, jobb kezében palmaág és bal kezében élével a földre támasztva, pajzs van, a pajzs vízszintesen két mezőre (azaz részre) oszlik, a felső mezőben Szt.-Katalin törött kerekét * s fölötté „C” betűt (t. i. Körmöcz latin nevének első betűjét) és az alsó mezőben Magyarországnak az Anjou-korból való ezímerét (azaz jobbról a négy folyamot és balról a liliomokat) láthatni.

* * *

Körmöczbánya történetének azt a részét, melyet az előző részek nem érintettek, a következőkben ismertetjük.

A város
ezímere.

A város
története.

1639-IKI FELIRAT A VÁROSI LEVÉLTÁR AJTÁJÁN.

Mikor Róbert Károly 1342-ben a körmöczi kamarát Lipót várnagynak bérbe adta, ezt a kamarát az illető oklevélben ősréginek nevezi, a mi bizony-ságul szolgál arra, hogy Körmöczbánya már a tatárjárás előtt fennállott.

Bolszky János a „Memorabilia Septem Montanarum Civitatum” című, 1622-ben megjelent művében azt állítja, hogy Körmöczbányának eredetileg az lett volna a rendeltetése, hogy a — szerinte — a mostani Túróc vármegyében fekvő Eburum vagy Eturum nevű fejedelmi várost a Garam völgyéből netán betörő ellenség ellen megvédje. Ezek szerint Körmöczbánya fennállását a Krisztus utáni II. vagy III. századba teszi.

Korabinszky Lexikonja szerint Saskóvár német urai, a kik e vidéken vadásztak, a XI. vagy XII. században alapították Körmöczbányát.

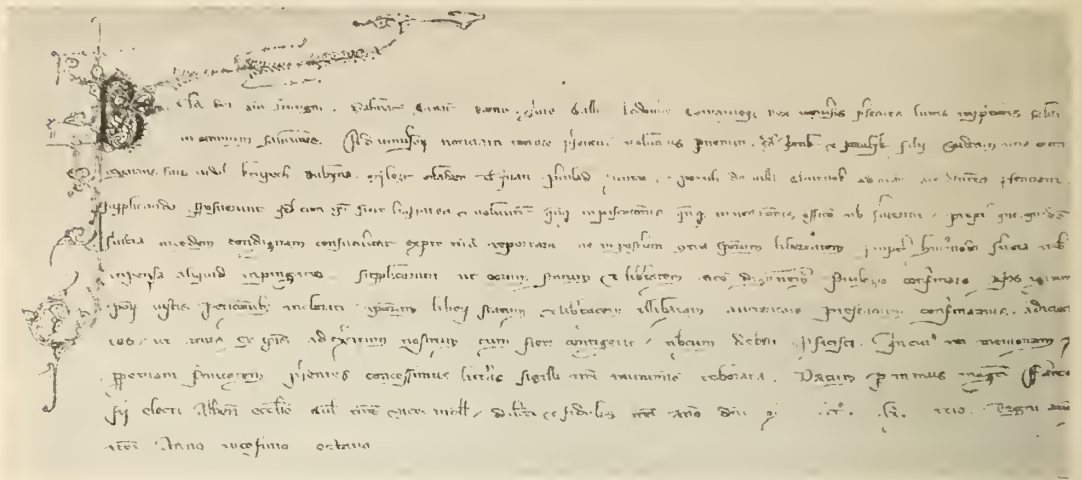
De Bolszky Jánosnak az állítása nincs annyira okadatolva, hogy elfogadható legyen és nem is látszik valószínűnek. Korabinszky állítása pedig

Keletkezésé-
nek ideje.

* Alexandriai Szt.-Katalint rendszeren koronával ábrázolják, mert előkelő származású volt; törött kerékkel, mert a legenda szerint, mikor a pogányok Maxentius római császár idejében, 307 körül, (mivel nem akarta megtagadni a ker. hitet,) kerékbe akarták törni, a kerék, imádságára, ketté tört; és vagy karddal, mert — miután megkínózták — fejét vették, vagy palmaággal, a győzedelem jelével, mert lelkileg győzedelmet vett üldözőin. Tisztelete a nyugati egyházban a keresztes hadjáratok idejében terjedt el. Irodalmunkban is akadt, a ki magyar nyelven, versekben megírta legendáját. Közli, becses magyarázatokkal, Szilády, Régi Magy. Költők Tára, I. k.

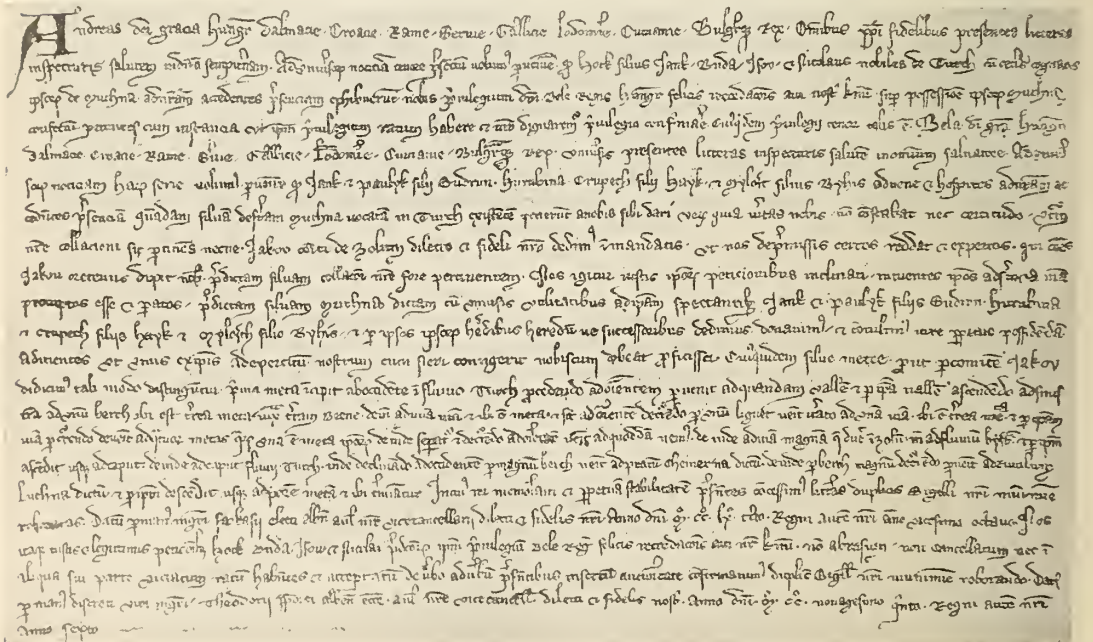
egyszerű mese és hasonlít a XVIII. század 60-as éveiben keletkezett egyéb történeti valótlanságokhoz.

A gazdag körmöczi levéltár II. tónusában, 51. fons 1-ső csomag 55. szám alatt levő ügyiraton 1614-ben valaki feljegyezte, hogy Selmeczbá-

IV. BÉLA OKLEVELE 1263-BÓL.

nya 745-ben, Körmöczbánya 770-ben, Besztercebánya 1345-ben, Zólyom 795-ben, Eperjes 1374-ben és Lőcse 1245-ben keletkezett. Ezek az adatok azonban nem megbízhatók. A régi körmöcziek maguk sem tudták, hogy városuk mikor keletkezett, mert az I., 11., 1., 4. alatti 1441-ben kelt okle-

AZ 1263-IKI OKLEVÉL ÁTÍRATA 1295-BÓL, III. ANDRÁSTÓL.

vélben azt mondják, hogy Róbert Károly új gyarmat gyanánt alapította. holott épen Károly király mondja az itteni kamarát már ősréginek.

A körmöczi bányászat korának komoly kipuhatólásával először Windakiewicz Ede szélaknai kinestári bányatiszt foglalkozott, a ki a még meglévő bányászmunkák alapján a selmeczi és a körmöczi bányászat keletkezését

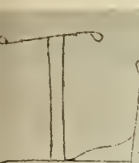
iparkodott kikutatni. Mint szakember, kinek a selmeczbányai levéltárakban található adatok is rendelkezésére állottak, sikeresen oldotta meg feladatát, a mit a körmöczi levéltárban lévő, de előtte ismeretlen oklevelek és adatok is tanúsítanak.

Fárasztó muokájának eredményét a „Jahrbuch der k. k. Geologischen Reichsanstalt” című könyv második füzetében tette közzé. Szerinte a körmöczi bányászat kezdete a IX. századba tehető. De Windakiewicz csakis a városon kívüli bányászáttal foglalkozott. Arról, hogy Körmöczbánya mai helyén is volt hajdan bányászat, úgy látszik, nem volt tudomása.

Magában a városban, a különféle ásatások alkalmával, ősrégi bányász-munkálatok kerültek napfényre.

A körmöczi patak szintjében, már két kulturréteggel fedve, ősrégi olvasztó helyeket, a főtéren, a hajdani bányamalmok tagadhatatlan maradványait, továbbá három ősrégi tárnát és végre nagy kiterjedésű salak- és egyéb hánnyásokat fedeztek fel. Azon a helyen, a hol a körmöczi két fővölgy találkozik, még a külszíni bányászat tagadhatatlan nyomai is láthatók. Ha tehát mindezt tekintetbe vesszük és Windakiewiczzel együtt, a még meglévő bányász-munkák alapján, az itteni bányászatnak a korát hozzávetőleg megállapítani akarjuk, akkor bátran mondhatjuk, hogy a körmöczi bányászat és vele együtt a város, Krisztus születése korában már fennállott, mert oly olvasztó helyek, melyeket már két kulturréteg föld, fiatalabbak nem lehetnek.

Ép oly sűrű homály borítja a város alapítóit és első lakóit is. A legrégibb adat 1317-ből való, a mikor a pápai tizedszedők jegyzéke említi. 1328-ban azonban már nagy községet találunk itt, melyet Róbert Károly

Handwritten text in a dense, cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is mostly illegible due to the cursive and fading, but it appears to be a formal record or legal document.

AZ 1359-IKI NAGY LAJOS-FÉLE OKLEVÉL.

A város alapítói.

Róbert
Károly.

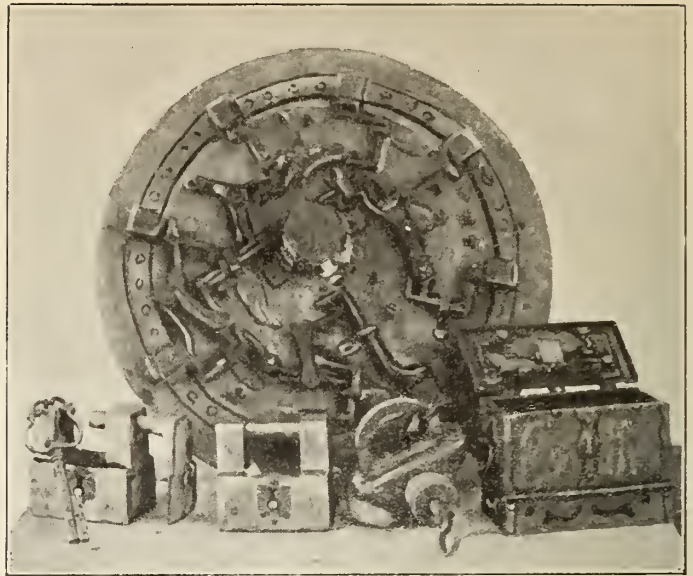
szabad királyi várossá emel és két mérföldnyi lakatlan területet adományoz neki. Ekkor Körmöczbányát már németek lakták, a kiket a király hospeseknek, azaz vendégeinek nevez és mindenekelőtt azzal a joggal ruházza fel őket, hogy bírákat és tanácsosaikat szabadon választhassák, csak a saját hatóságuk előtt vádolhatók és más bírák előtt megjelenni nem kötelesek; de ha a bíró kötelességeit nem teljesíté, csak a király vonhatja felelősségre. Adósságok miatt más

hatóságok körmöczi polgárt le nem tartóztathatnak, ha csak már előzőleg a saját bírása által elítélve nem volt. Róbert Károly a városnak mindazon jogokat megadta, a melyekkel a csehországi Kutnabánya lakosai bírtak; de hogy ezek mily jogok voltak, az kipulhatolható nem volt, mert Kutnabányán sem ismerik már az e jogokról szóló oklevelet.

Hogy Körmöczbánya ebben a korban már tekintélyes község volt, nemcsak egykorú épületei mutatják, hanem az akkori oklevelek is. A bányászatot már többé nem a mostani város területén, hanem az északnyugat felé fekvő hegységben folytatták és a XIV. század második felében már oly mélyre hatoltak, hogy az első altárnát kénytelenek voltak megnyitni.

A bánya-malmok egy része Alsó-Turcsek határában volt elhelyezve mindaddig, míg Körmöczbánya a Vág medréhez tartozó túróczi patakot a vízvásztón át ide vezette, a melylyel, — tekintve az akkori mérnöki eszközök tökéletlenségét — a XIV. században valódi technikai csodát végzett.

Ekkor élte aranykorát a körmöczi bányászat. Az ezzel együtt járó jólét és az a körülmény, hogy a város a királyi kamara székhelye is volt, annyira emelték tekintélyét, hogy az alsómagyarországi bányavárosok között vezérszerepet vitt. A királyok pártolták és új meg új szabadalmakkal és kiváltságokkal ruházták fel, viszont azonban a város is kedvében járt a királynak, több ízben kölcsönössel is segítette, különösen Zsigmond királyt, ki előbb a bánya jövedelmeit, 1429-ben pedig a mostani Kúnosvágása, Já-

RÉGI VÁROSI S AKNA-LAKATOK ÉS A VÁROS LÁDÁJA.

A város
régibányá-
szata.

POLGÁROK SERLEGE.

nosrét, Felső-Tóti és Sváb nevű községeket adta zálogba a városnak örök jogon.

Azt a két mérföldnyi lakatlan területet, a melyet Róbert Károlytól kaptak, sokáig nem is ismerték, csak mikor a XV. század elején el akarták foglalni, vették észre, hogy már mások megelőzték őket, mert a nagymutnai urak a mostani Szklenó községet, a háji urak pedig Felső-Stubnyát helyezték el ott és német gyarmatosokkal telepítették be. Körmöczbánya azonban erőszakkal foglalta vissza Szklenót és a nagy-mutnai urak, a kik

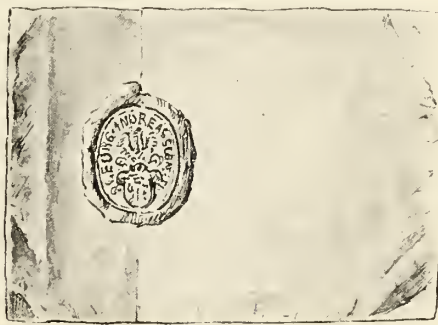
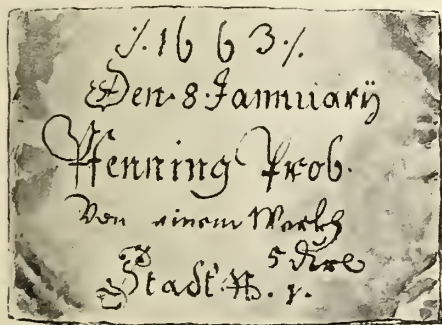
AZ 1441-IKI BRONZÁGYÚ.

az épen Körmöczbányán biráskodó Zsigmond király előtt 1404-ben e miatt panaszt tettek, az elfoglalt körmöczi birtoktól eltiltattak. Szklenó és Felső-Stubnya alkotta tehát a város későbbi uradalmának a magvát.

Körmöczbánya nyugodt fejlődését a XV. század eseményei megakasztották. 1418-ban már Körmöczbányára is elérkezett a csehek mozgolódásának a líre, mire a város szükségesnek tartotta a vár és a város védelmére szolgáló palánkok megújítását és mindenekelőtt a várat vette körül, a régi fapalánk helyett, szilárd anyagból álló védfalakkal.

Már 1428-ban intette *Borbála királyné* Körmöczbányát, hogy készüljön az ellentállásra és két évvel később, a mikor a husziták már Nagy-Tapolcsányt, Zsolnát és Rózsahegyét elfoglalták, Körmöczbánya is a cseh hordák előnyomulásának meggátlásával van elfoglalva. 1430. és 1434-ben úgy a baj-

A huszita
mozgalmak.

A „PFENNING PROB“.

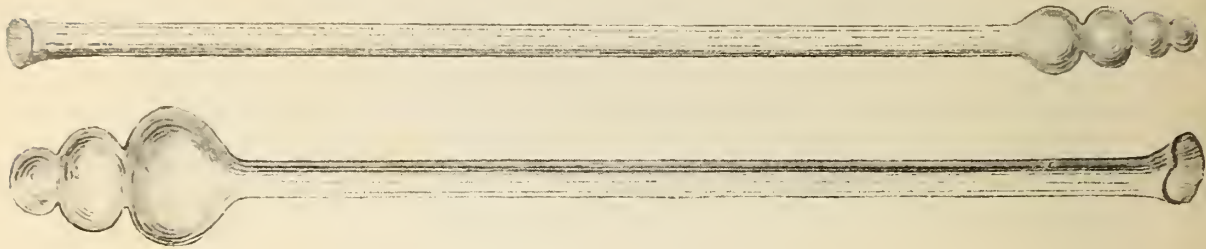
möczi Noffryak, mint a szomszédos megyék és azok főurai folyton ráüzennek a városra, hogy az előre nyomuló husziták elleni harczaikban segítségükre legyen. 1434-ben azonban a husziták már Körmöczöt is körülvették és ostromolták, de sikertelenül.

Az Albert király halála után kitört trónvillongások alatt a város, a többi alsó-magyarországi bányavárossal együtt, Erzsébet királyné felszólítására, fia pártjára állott. *Ulászló* király hívei a maguk pártjára akarták szorítani a bányavárosokkal és Zólyom vármegyével együtt, a minek majduem két évig tartó háború lett a vége. Bakabányát, melyet 1440-ben *Lérai Cseh László* szorongatott és Korponát, mely 1441-ben *Balassa László* és *Jórig Gyula* által szerencsétlenül védve, majdnem *Ulászló* hatalmába került, Körmöcz-

Ulászló.

bánya és szövetségesei megmentették, sőt még ugyanez évben a szentbenedeki monostort is elfoglalták és lerombolták, de azt meg nem gátolhatták, hogy *Rozgonyi* Simon egri püspök Körmöczbányát ne zaklassa és végpusztulással ne fenyegetse. 1442. évi május hó vége felé megjelent Körmöczbánya falai alatt és négy hétig szakadatlanul ostromolta a várat és a belvárost. Csak midőn hírért vette, hogy *Giskra* a város segítségére siet, hagyott fel az ostrommal. Az utolsó ostromot 1451-ben szenvedte a város. A Felső-Tótin főhadiszállását tartó *Hunyadi* János ostromolta ekkor a *Giskra* által védett várat, melyet nem sikerült elfoglalnia.

Körmöczbánya az 1445. évi február hó 2-án Székes-Fehérvárott megtartott országgyűlésre is hivatalos volt. Ez időtől az alsó-magyarországi bánya-

A „FLORIBUS“ TÁRSPOHARAK.

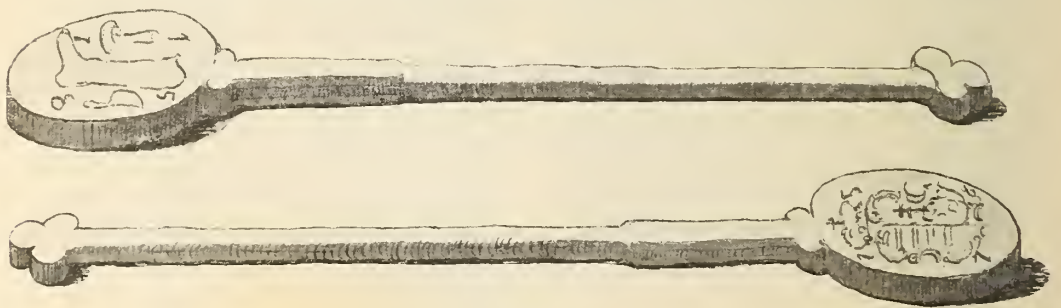
városok főhelye lett. Fontosságát még a távoli Csehországban is elismerték, mert *Podiebrad* György 1452-ben felkérte, hogy a Kassa, Lőcse és Bártfa városok és a *Giskra* János között kitört surlódásokat egyenlítse ki.

László király Körmöczbánya tántoríthatatlan hűségét jutalmazni óhajtván, nemcsak összes eddigi szabadalmait és kiváltságait újította meg, hanem külön kiváltságlevelében arra is feljogosította, hogy jövőben leveleit és okmányait vörös peccsétviaszos peccsétékkel láthassa el, mely joggal addig csakis Buda, mint az ország fővárosa, élt.

A majdnem 22 évig tartott háborús idők azonban Körmöczbányát kimerítették. *Mátyás király* korában már tengődik, jóllehet a király minden tekintetben támogatja. Bányászata már a husziták alatt hanyatlásnak indult és hanyatlófélben volt még a következő XVI. században is. A kimerült város készségesen engedte át bányáit II. Lajos özvegyének *Mária királynénak* addig, míg a maga erejéből a művelést tovább folytathatja, a mi azon-

Mátyás
király.

Mária
királyné.

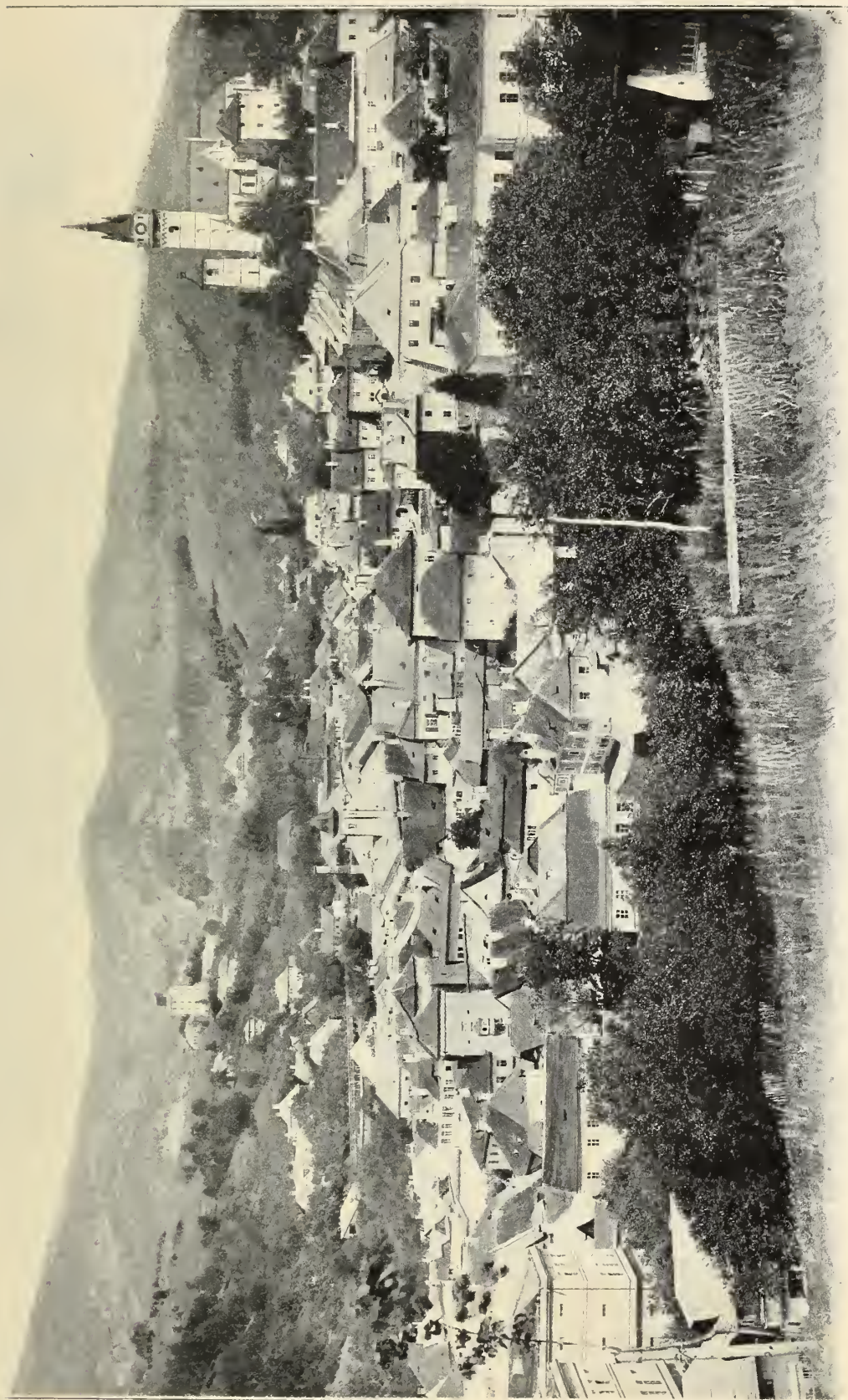
A „FERULA“.

ban többé nem történt meg. Az aranybányászat *Mária királyné* halála után testvére, *I. Ferdinándra* szállott és ekként a kincstár kezébe jutott.

II. Lajos szerencsétlen halála után, midőn a megüresedett trón miatt *I. Ferdinánd* és *Szapolyai János* között kemény harc keletkezett, a városnak ismét sokat kellett szenvednie, mert a többi bányavárossal és a szomszédos németséggel együtt *Ferdinánd* pártjára állott. Minthogy pedig a szomszédos Liptó, Túróc és Arva vármegyék *Szapolyai*-pártiak voltak, kinek hadai e megyéket gyakran megszállták, 1528. és 33. között Körmöczbánya folytonos küzdelem színhelye volt. És alig mult el ez a csapás, ismét más veszély fenyegette.

I. Ferdinánd.

Szapolyai
János.

Kormózbánya.

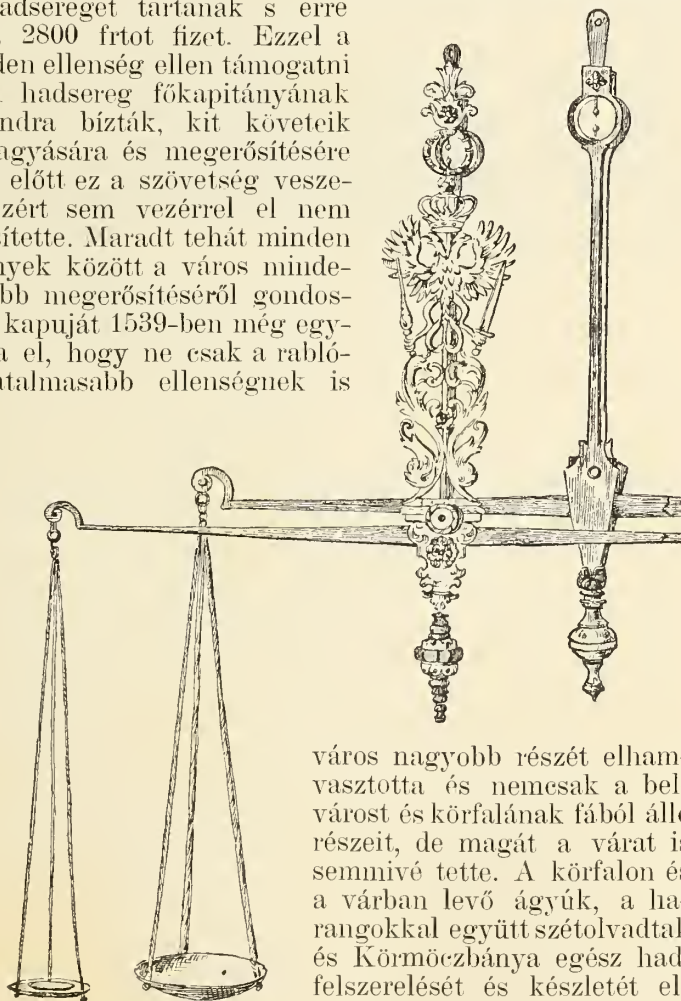
RÉGI KÖRMÖCZI FILLIGRAN-ÉKSZEREK.

A középkori rablólovagok újra mutatkoztak és nemcsak a forgalmat bénították meg, hanem a községeket is folyton nyugtalanították és kirabolták. Különösen a vágbesztercei *Podmaniczky* és a murányi *Bassó* küldték ki rablócsapataikat erre a vidékre és nemesak Körmöczbánya birtokait, hanem másokét is zaklatták. Ennek következtében a város, mint a bányavárosi szövetség vezére, egyezsége lépett szentkereszti jószágaira nézve, *Várday* Pál esztergomi érsekkel, *Thurzó* Elek nádorral és a bajmóczy vár és uradalom birtokosával, *Dubovecz* János árvai, *Révay* Ferencz és István túröczyi és *Lévai* Gábor barsi főispánokkal, *Kosztka* Miklóssal, a lietvai vár má-

A konfederáció.

val, *Thurn* Kristóf és *Gin* Mátyással, a zólyomi vár paranesnokaival, *Dóczy* Miklóssal, *Revistye*, és *Lipesey* Jánossal, a saskői vár birtokosával, *Zólyom* megyével, *Dubraviczky* Jánossal, a körmöczyi kamara algrófjával és *Mertz* Györggyel, a Fuggerek által bérbe vett besztercebányai rézbányák főnökével. A Körmöczbányán 1537. évi szeptember hó 4-én tartott tanácskozásukban szerkesztett konfederációi okmányuk értelmében arra kötelezték magukat, hogy 700 főnyi hadsereget tartanak s erre Körmöczbánya havonta 2800 firtot fizet. Ezzel a haderővel egymást minden ellenség ellen támogatni és védeni kötelesek. A hadsereg főkapitányának kinevezését I. Ferdinándra bízták, kit követeik által a szövetség jóváhagyására és megerősítésére is felkértek. De a király előtt ez a szövetség veszedelmesnek látszott és ezért sem vezérrel el nem látta, sem meg nem erősítette. Maradt tehát minden a régiben. Ily körülmények között a város mindekelőtt körfalának újabb megerősítéséről gondoskodott és alsó és felső kapuját 1539-ben még egy-egy erős bástyával látta el, hogy ne csak a rablólovagoknak, hanem hatalmasabb ellenségnek is ellentálljon.

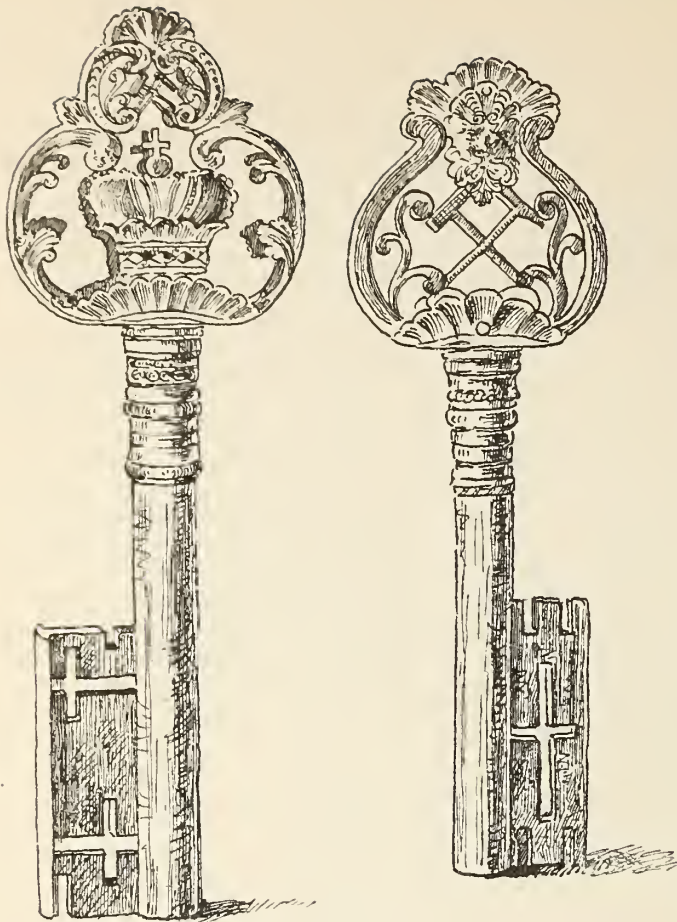
Mikor 1543-ban Esztergom a török hatalmába került, a portyázó török csapatok és martalócok nemsokára a bányavárosok vidékét is nyugtalanítani kezdték. Körmöczbányának, mint a bányavárosok vezérének, megvédésükről kellett gondoskodni és a veszedelemben forgó városokat a saját hadseregével támogatni, a mi a város erejét nagyon kimerítette. Ehhez járult még az 1560 aug. 2-án keletkezett nagy tűzvész, a mely két óra alatt a

RÉGI BÁNYÁSZMÉRLEGEK.

A török beütés és az 1560-iki tűzvész.

város nagyobb részét elhamvasztotta és nemesak a belvárost és körfalának fából álló részeit, de magát a várat is semmivé tette. A körfalon és a várban levő ágyúk, a harangokkal együtt szétolvadtak és Körmöczbánya egész hadi felszerelését és készletét elvesztette, a levéltár egy részével együtt.

Balassa
Janos.

A pestis.

A VÁROS DÉSZKULCSAI.

ber, tehát a város akkori lakosságának majdnem harmada elhalt.

A következő XVII. század, Körmöczbányára nézve szerencsétlenül kezdődött. Az első baj az volt, hogy *Thököly* Sebestyén igen tetemes követeléseinek a megfizetésére kényszerítette a várost, és midőn az fizetni képtelen volt, 1600-ban hét legjobb faluját igyekezett elfoglalni. 1601-ben pedig a Zólyomban elhelyezett és e vidék védelmére kirendelt német katonaság nagy része április hó 27-én a szomszédos Jánosrét faluba tört és ott rabolni kezdett. A jánosrétek Körmöczbányához, mint földesurukhoz fordultak segítségért. Erre a polgárság legnagyobb része, fölfegyverkezve, Jánosrétre sietett és ott, a Jánosrét és Kaproneza közötti mezőn, a rabló katonasággal megütközött, mely alkalommal 29 körmöczi polgár esett el. Sokan fogságba kerültek, honnan csak tetemes váltságpénz lefizetése után szabadultak ki.

1604-ben, Bocskay idejében, Körmöczbánya és a többi bányaváros lakossága még majdnem kizárólag német volt és az alsó-ausztriai kamarával rokonszenvezett. Nem esoda tehát, hogy a Bocskay-féle szabadságharcban nem akart résztvenni, még akkor sem, mikor Bocskay hadai már a bányavárosok vidékét is elárasztották. Bélabánya volt az első, mely ennek az úrat megadta, mert Bocskay januáriusban megszállotta és meghódolásra kényszerítette. Bélabánya sorsát követte Balassa-Gyarmat, Szécsény, Palánk, Drégely, Dobrona, Fülel és Szitnya vára, valamint Korpona város is; Besztercebányát pedig április hó 16-án elhamvasztotta úgy, hogy csak a vár és a felső utca maradt meg és kerülte ki a végpusztulást. Időközben Bocskay hajdu, a török és a tatár segédesapatok által támogatva, márczius hó 3-án, a hermaneczi völgyön át, a körmöczi uradalomhoz tartozó falvakba törtek és azokat is kirabolták. Április hó 3-án Jánosrétre és a következő nap éjszakáján Körmöczbányára is eljutottak, de a német katonasággal egyesült polgárok elűzték őket. Április hó 10-én azonban már maga Bocskay szólította

Ez időben *Balassa* János, Zólyom vármegye főispánja és a zólyomi vár főkapitánya, volt a bányavárosi szövetség fővezére. Bátor férfiú, a ki legjobb tehetsége és ereje szerint védte e vidéket a törökök ellen, kiket 1562-ben Felső-Magyarországból egészen ki akart szorítani; de terve kudarcot vallott, mert a törökök Szécsény alatt Balassa seregeit szótverték, lekasabolták, vagy elfogták és Balassa maga is eltűnt. Ez időtől kezdve a török csapatok gyakrabban látogatták a bányavárosok területét és Körmöczbánya ezután is kénytelen volt úgy magát, mint a többi bányavárost megvédelmezni, míg *Pálffy* Miklós főkapitány, a XVI. század vége felé, Nógrád, Hont, Bars és Nyitra vármegyékből ki nem űzte a törököket.

Sok bajt okozott Körmöczbányának a XVI. század második felében több ízben fellépő pestis is, mely különösen 1577-ben oly erővel lépett fel, hogy szeptember, október és november hónapokban több mint ezer em-

A jánosréti
harcz.Bocskay
István.

fel Körmöczbányát a behódolásra, de a város nem engedett, minek következtében Boeckay vezérének: *Budaynak* a hadai a várost és környékét folytonosan zaklatták. Fel is gyűjtötték a szomszédos Körmöczliget és Jánosrét községeket, Körmöczbányát is elpusztították, különösen az alsó utcát és a városon kívül fekvő kohó-, zúzó- és egyéb bányaműveket, sőt a Szent Erzsébet-templomba is betörték, de a várost hatalmukba keríteni nem tudták.

Mikor azonban a szeptember és október hónapokban, egyrésztől *Zmeskál* Jaroszló, másrésztől pedig Körmöcz- és Selmezbánya, valamint *Epfenberger* György és más császári kapitányok és kamarai tisztek között Selmezbányán folytatott békealkudozások meghiusultak és *Nagy Márton*, Boeckay egyik legkiválóbb kapitánya, Szentkeresztet nagyobb hadsereggel megszállotta, nagy fordulat állott be. Nagy Márton ugyanis tudatta a várossal, hogy

AZ 1880-BAN LEBONTOTT
PLÉBÁNIA TEMPLOM.

ha most sem fog meghódolni, akkor tűzzel és vassal pusztítja el. A polgárság mehökkent, félt az esetleg sikeres ostromtól, a bányamunkások, meguntván a folytonos veszedelmet és harczt, tovább küzdeni vonakodtak, mire a város, 1605 november 8-án Nagy Mártonnak hódoló levelet küldött, melyben azonban kikötötte, hogy csakis hadi adót fog fizetni, hogy Boeckay seregei ne háborgassák, a német katonaságot pedig továbbra is a városban tartotta. Mivel azonban Körmöcz- és Selmezbánya csak kényszerítve hódolt meg, a két városnak, büntetés fejében, 3000 frtnyi összeget kellett azonnal lefizetni, a korponai országgyűlés pedig, mely november hó 24-én vette kezdetét, 4000 frtnyi adót vetett ki a bányavárosi szövetség terhére. A Boeckay által egybehívott országgyűlésen már Körmöczbánya képviselője is megjelent.

A bányavárosi szövetség képviselője a következő 1606. évi április hó 16-án Boeckay által Kassára egybehívott országgyűlésen is megjelent. De ez az országgyűlés végzetessé lett a szabad királyi városokat még folyvást hatalmukban tartó németiségre, mert egyebek között oly törvényt is hozott, a mely e városok németiségét létalapjukban támadta meg, mert egyeduralmát megsemmisítette. Természetes, hogy a bányavárosok e törvény létrejöttét meg akarták akadályozni. Segítséget kerestek Bécsben a királyi udvar németjeinél és az alsó-ausztriai kamaránál és azok készek is voltak a magyarországi németeket, főképp pedig a bányavárosiakat támogatni és az országos hatóságok hatásköréből kiszabadítani, ha városaikat a király magánjóságainak nyilvánítják, a melyek, mint ilyenek, az ország nádorától és más hatóságoktól függetlenek.

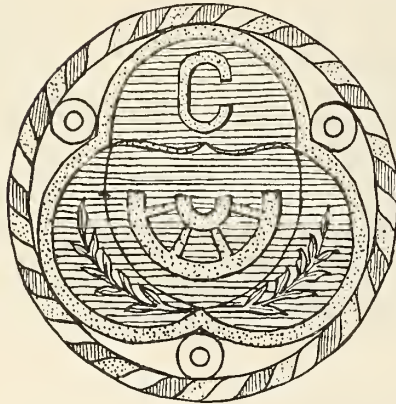
A bányavárosi németek, látván, hogy ez úton régi kiváltságaikat és hatalmaikat továbbra is megtarthatják, az alsó-ausztriai kamara ebbeli törekvéseit nem ellenették. De mikor ezek az osztrák hatóságok, 1617-ben, a bányavárosokat csakugyan kamarai birtokoknak nyilvánították és kijelentették, hogy jövőben *csakis* az alsó-ausztriai kamarának lesznek alávetve, —

1331

1425.

1452.

1567

1699.

1880.

KÖRMÖCZBÁNYA CZÍMEREL.

a bányavárosok észrevették, hogy a kamara őket Magyarországtól egészen el akarja szakítani, minek következtében Körmöczbánya vezetése alatt mindent elkövettek, hogy Magyarország kötelékében megmaradhassanak. Nemcsak a nádort, hanem magát a királyt is felkérték, hogy az alsó-ausztriai kamarának a parancsát semmisítse meg és kijelentették, hogy Magyarország törvényeit magukra nézve is kötelezőknek fogják tartani és azoknak, valamint az ország hatóságainak mindenben engedelmeskedni fognak.

Bethlen Gábor felkeléséhez már 1619. évi szeptember hó 20-án, minden vonakodás nélkül csatlakoztak és törekvéseit 1619-től 1624-ig, tőlük felhetőleg, támogatták. 1620 szept. 1-én *Bethlen* Gábor személyesen is meglátogatta a várost és neje: *Zsuzsánna* példájára — ki már előbb is, (júl. 7-én) — *Körmöczbányán* volt és itt nemcsak a pénzverést nézte meg, hanem a bányákba is leszállt, ő is lement a bányákba és ez alkalommal sok bányászt és más iparost nyert meg *Erdély* számára. 1621 április 25-én másodszer látogatta meg *Körmöczbányát*, midőn a győztes császári hadak elől hátrálnia kellett. Hadainak azonban újra kedvezett a szerencse, mert *Pálffy* Istvánt, a császári hadsereg vezérét, 1621 július 2-án és 3-án *Pityelova* és *Trnavka* községek táján megverte és ez által ismét *Felsőmagyarország* és így *Körmöczbánya* ura lett. Ugyanazon év december 18-án és 19-én a bányavárosokból sok pénzverő, bányász, olvasztó, bányahivatalnok és iparos, *Bethlen* parancsára, családostul *Erdélybe* vonult.

1622 január 22-én a város már *II. Ferdinándnak* hódolt és a nyugalom korszakát élve, fejlesztette a város tulajdonát tevő és virágzó *Stubnya-fürdőt*, a melyet az ország legkiválóbb férfiai látogattak; fejlesztette továbbá a már akkor virágzó latin iskoláját és nagy kiterjedésű gazdaságát.

E nyugalomból az ellenreformáció mozgalmai verték fel. *Szelepesényi* György, esztergomi érsek, bevádolta a várost, hogy a *Wesselényi-féle* összeküvésben résztvett. *Körmöczbányát* tehát 1673-ban német és horvát katonaság szállotta meg, a lakosokat a pozsonyi ítélőszék elé hajította és kiszolgáltatatta a pozsonyi kamarának, melynek élén *Kollonics* Lipót állott.

A bányavárosok régi szövetsége 1673 után meglazult, a mi *Körmöczbánya* jelentőségét erősen csökkentette, mert 1674 után csakis az egyes felek által megfellebbezett perek elintézése maradt a bányavárosok közgyűlésének hatáskörében, míg a többi ügyek megszűntek közös ügyek lenni.

Körmöczbánya a XVIII. és XIX. században is több uralkodót látott a falai között. 1751-ben *Mária Terézia*, férje: *Lotharingiai Ferencz* kíséretében látogatta meg a várost. Az utóbbi ez alkalommal a bányákat is megnézte és az a bányászkalap, kabát és nadrág, a melyben az aknában és tárnában járt, valamint az az ék és öklöcs, a melylyel dolgozott és néhány arany- és ezüst-érczet vajt le, most a városi múzeumban van. 1764-ben *II. József Lipót* testvérével és sógorával *Albert szász herczeggel* jelent meg *Körmöczbányán* és szintén megnézték az itteni bányászatot. *Józsefnek* arany-brokátból készült kabátja, valamint *Lipót* és *Albert* ezüst-brokát kabátjai, a melyekben itt jártak, szintén a városi múzeumban vannak. 1830-ban *I. Ferencz* és 1852-ben *Ferencz József* király is vendége volt a városnak. Régi királyaink közül okiratilag csak *Zsigmond király* látogatása bizonyítható, a ki itt 1404-ben és 25-ben megfordult.

1872-ben elvesztette *Körmöczbánya* ősrégi törvényszékét és mivel 10,000 lakosa nem volt, 1877-ben törvényhatósági jogát is. Azóta *Bars vármegye* törvényhatóságához tartozik, a hova önkényt csatlakozott.

Most is szabad királyi és főbányaváros a czíme. Fényes szerepe volt, fényes és diesőséges volt a multja is.

A VÁROSI PECSÉT.

Bethlen
Gábor.

II. Ferdinánd.

Az ellen-
reformáció.

HENZMANNUS IZENIENKEL CZÍMERE AZ ÚJBÁNYAI SZENT ERZSÉBET TEMPLOMON.

ÚJBÁNYA.

Az 1337. év körül néhány bakabányai polgár, kik közül kettő: László fiai Miklós és Péter névszerint is ismeretesek, a garam-szent-benedeki apátság határát alkotó Bükk-Sebnicze patak mellett, a benedeki konventtől malomhelyet vettek bérbe, oly feltétel mellett, hogy a felépítendő malmot csak a konvent engedélyével adhatják át másoknak s hogy bér fejében évenként minden kerék után egy negyed ezüst márkát és ajándékban egy latot (ezüstöt) fognak adni. (Fejér, Cod. Dipl. VIII. IV. 233.) Hogy akkor itt már több bányász is megszállott, mutatja az oklevél szövege, mely már „hospites in novis montanis“-t (új hegyi vendégeket) említ és mutatja az is, hogy a malomhelyek e patak mentén már fel voltak osztva, mert az említett malomhely, alulról felfelé számítva, a negyedik volt.

E bányának a megkezdése és a bányahely megszállása Kadold kir. kamaragróf és a bakabányai hatóság közreműködésével történt. E telep azonban ekkor még nem volt község, sőt még külön neve sem volt, hanem csak a patak neve után: Schewnicze, Sevniche néven említették. 1346-ban már „Sebniche bania alio nomine Kunsperg“ körülírással szerepel és 1347-ben „nove montis, quondam Schebeniczbach, pro nunc vero temporis Königsperg“ alakban van említve. (Eszt. kápt. levéltár lad. 40. 2. 33.) Latin neve „De Monte Regis“, vagy „Montis Regis“ csak 1397-ben említették először.

A város megalakulása.

A város végleges megalakulása 1345 utolsó negyedére tehető, mert ez év szeptember hó 8-án Lajos király már a városi hatósághoz intézi levelét. (Eszt. kápt. lev. lad. 2. 30.) 1345-ben Lajos király a várost szab. kir. és bányavárosi jogokkal ruházza fel; 1347-ben pedig értesíti a lakosokat, hogy az érczalmok kerékbérét egy-egy forintban ($\frac{1}{4}$ márka finom ezüst) állapítja meg. Január 31-én Budán kelt levelével keményen ráparancsol az újbányaiakra, hogy ezt a bért évente pontosan fizessék. E rendelet következtében az újbányaiak Sigfrid apáttal a következő egyezségekre léptek: Minden, a Sebnicze- vagy más patakon és a monostor határában épített malom egy-egy kereke után évenként Szent-György nyolczadán egy-egy budai forint fizetendő. Mulasztás esetén az apátnak joga van a vizet, a város beavatkozási jogának kizárásával, elvezettetni. Ily feltételek alatt, az említett területeken a lakosok jövőre is építhetnek malmokat. Ezt az egyezséget Sithpp-

hauer Miklós bíró és a tanács, a város pecsétje alatt márcz. 4-én adta ki. Az újbányaiak azonban nem respektálták sem az egyezséget, sem a megszabott határokat, mert a Sebenice-patak vizének elvezetésével az apátság területéből foglaltak el részeket, úgyannyira, hogy a konvent 1348-ban már a királyhoz volt kénytelen fordulni panaszával, a minek az volt a következménye, hogy Erzsébet anyakirályné Endre kir. altárnokmestert küldte Újbányára, kinek a közbenjöttével azután, 1348 jan. 29-én, az újbányaiak, élükön Lengyel László bíróval, ismét új egyezsége léptek és most már hitükre fogadták, hogy rendet tartanak és pontosan fizetnek.

Ez időtájt az újbányaiak az apátság területén aranyerek után kezdtek kutatni. Lajos király azonban 1348 márczius 14-én Budán kelt levelével szigorúan meghagyja nekik, hogy a feltalálendő bányák után, addig is, míg ő olaszországi útjából visszatér, az apátságot elégítsék ki. De hiába volt az egyezés és minden királyi parancs, mert az apát újabb panaszszal volt kénytelen a királyhoz fordulni, a ki azután, 1351 jan. 9-én Olivér tárnokmestert küldte Újbányára erélyes rendeletekkel; de még ez sem használt. 1352 július 4-én Budáról Cracherius bányagrófhhoz és a városhoz újabb levelet intézett, mely utóbbiban megparancsolja, hogy kötelezettségüknek Szent Jakab napjáig okvetetlen megfeleljenek, mert ha ezt elmulasztják, akkor „te, bíró, a 12 esküdttel Szent Jakab nyolczadán előttem megjelenjete.” Hogy még ez a királyi parancs sem vezetett célhoz, bizonyítja az, hogy csak 1370 aug. 15-én jelentek meg a konvent előtt Lengyel László akkori, Sipphauer Miklós azelőtti bíró és Koneztmannus Ruydyl esküdtek s kijelentették, hogy az apátságot készek kielégíteni. Ezek az oklevelek az egyedüliek, melyek a város akkori viszonyait némileg megvilágítják.

1346-ból egy oklevél a városnak már külvárosát is említi. Ez időből a hagyomány pénzverőt helyez Újbányára, és habár a nép még a pénzverő helyét is tudni akarja, erre semmi okleveles bizonyíték nincsen és valószínű, hogy az itt fennállott királyi pénzváltó hivatal adott okot erre a tévedésre.

1434-ben, Szent-András napján, Zsigmond király Pozsonyban kelt rendeletével Újbányának két országos és minden hét szombatjára heti-vásári jogot adományoz, a mit 1393-ban egyéb szabadalmakkal együtt megerősít és kibővíti.

Vasárok.

A város alapítójáról, a szent-benedeki konventnek a királyhoz 1348-ban intézett panaszleveléből értesülünk, melyben „Magister Leopoldus comes de Crennich et castellanus de Arva” van megnevezve. Ez időbeli bányagrófjai közül ismeretesek: 1347-ben Johannes Juvenis comes de Kunusperg, 1348-tól Frichko, 1352-ben Cracherius comes de Kynuspergh és később Henczmanus Izenienkel.

A bányászatot ez időben csaknem kizárólag betelepült németek űzték. 1535-ig gazdagon jövedelmezett, de ettől fogva a bányákat a víz kezdte ellepni, annyira, hogy azt már gépekkel és vízvezetékekkel kellett eltávolítani. Később már ez sem használt és mikor a veszély növekedett, a „Reissen Schuch” nevű hegyen nyitottak új bányát; de ebbe is belebuktak, a mi abból is látszik, mert 1539-ben Frintaczki bíró kijelentette, hogy mivel az újbányaiak összes pénzüket és ékszerüket a bányák költségeire fordították és segítséget sehonnan sem kapnak, kénytelenek a bányauzemmel felhagyni. Az ennek következtében már hanyatló város lakosságát az 1645-ben fellépett pestis is annyira pusztította, hogy három hónap alatt 1200 lakosa halt el. Ehhez járult, hogy 1664 május 17-én a várost a törökök dúlták fel, lakosai közül 500-at, a kik a bányákban bujtak el, füsttel fullasztottak meg, körülbelül ugyanannyit rabságba hurcoltak és a város bíráját, 60 polgárral együtt, a városház előtti téren lefejezték. Ezt a csapást a város többé kiheverni nem tudta, annál kevésbbé, mert a német iparos- és bányászlakosok pusztulása után, földművelő tótok telepedtek helyükbe. 1687-ben Tullius a várost a bányákkal együtt csaknem egészen elhagyatva találta. Itt arról a szájhagyományról is meg kell emlékeznünk, mely a várost a török pusztítás előtt néhány száz lépéssel közelebb helyezi a Garamhoz, a még most is fennálló alsó-fogadó és a tégláégető tájakra.

Bányászat

Mikor 1700 körül a kincstár a várossal a bányamívelést újra megkezdte, a város a jövedelemből bizonyos tizedet kapott, mely kezdetben oly

Elemi
csapások.

A VÁROSHÁZA ÉS A SZENT-HÁROMSÁG SZOBOR.

a *Faragó* József újbányai születésű szobrász szoborműveivel díszített szép Szent Háromság-szobor, melyet 1847 szeptember 8-án szentelt fel Rudnyánszky József besztercebányai püspök.

1848/49.

Az 1848/49. év Ujbányára nézve nagyobb rázkódtatás nélkül folyt le. Néha Görgey hadtestének egyes szállongó csapatai portyáztak ideig, majd osztrák, sőt orosz hadoszlopok is, sőt egy ízben Hurbán 50 főnyi csapata is meglátogatta a várost, de a szervezett polgárőrség ébersége minden nagyobb bajnak elejét vette. Az újbányai temetőben nyugszik *Pusztelnik* Frigyes honvéd-alezredes, a kit a hodrusbányai völgyben 1849 január 22-én vívott ütközetben kapott hét sebbel szállítottak ide és itt meg is halt. Sírját a város hazafias közönsége szép emlékkal jelölte meg, melyet a „Pusztelnik Frigyes Szoboregylet” mindenkor márczius 15-én és halottak napján felkeres és ünnepélyesen feldíszít.

A szabadságharcz lezajlása után a várost az osztrák kormány cs. és kir. járási, valamint szolgabírói hivatal székhelyévé tette és e hivatalokat természetesen idegen jövevényekkel töltötte be. Ezeknek a zsarnokoskodása azonban annyira bántotta az újbányaiakat, hogy lázongani kezdtek, elannyira, hogy katonaságot rendeltek a városba, mely egész éven át volt ott elhelyezve; de ez év leteltével a két hivatalt Zsarnóczára helyezték át.

A lakosság
száma.

A város lakossága 1645-ig állandóan emelkedett és ekkor körülbelül 3000 lelket számlált; de az 1645-iki vész és a török pusztítás által annyira megfogyott, hogy 1720-ban már csak 1497 lakosa volt. A bányáiparnak ezen időt követő új fellendülésével a lakosság száma 1865-ig ismét emelkedett, de 1890-ben 4190-re apadt és csak az utolsó évtizedben emelkedett 4554-re.

Kulturális, ipari és gazdasági téren is újabb fejlődésnek indul a város az utolsó időben, a mit részben az állami kezelésbe vett tanügynek, az ezzel karöltve járó értelmiség és tanerők szaporodásának, az 1885-ben felállított járásbírósnak és személyzetének és több ügyvéd és ezek családjai letelepedésének köszönhet; ipari és gazdasági téren pedig a népbanknak, az 1896-ban megnyílt garamvölgyi vasútnak és nem csekély részben a város olcsó élelmezési és lakbérleti viszonyainak, valamint por- és szélmentes, egészséges levegőjének, szép fekvésének, továbbá természeti szépségeiben

jövedelmi forrás volt, hogy abból a város székházára tornyot emeltethetett, főutezóját kikövezte és a belvárost facső-vezetéken egészséges ivóvízzel elláthatta. Mikor pedig a kinestár 1730-ban a bányát megváltotta, a város a 30.000 frnyi felmondhatatlan tőkekövetelésnek 5% kamatját kapta.

1810 január 10-én erős földrengés volt a városban, ugyanez év május 28-án pedig oly nagy árvíz, hogy az alsó templom táján álló összes épületeket elsodorta és a templomban az oltárt is ellepte. Majdnem 10 évig tartott a kár helyreállítása, de 1820-ban már a munka be volt fejezve, sőt ekkor épült az Ó-Huta külvárosi iskola is, 1825-ben pedig a kalváriatemplom. 1846-ban épült

AZ ÚJBÁNYAI TÓ.

bővelkedő vidékének, mely már évek óta kedvelt nyaralóhelyévé teszi számos budapesti és bécsi családnak.

A mezőgazdaság, bár a lakosságnak csaknem $\frac{2}{3}$ -át foglalkoztatja, mint vetemény-termelő gazdasági ág, a művelhető föld csekély kiterjedése miatt, alárendelt. Fontosabb azonban a marhatenyésztés, mely, mióta a város a kuhland-siemmenthali keresztezésű fajt, ilyen apaállatok² beszerzésével meghonosította, szép eredményt tüntet fel. Ma már minden valamire való gazdának 8—900 korona értékű igavonó tarka ökre van. Legnagyobb súlylyal bír azonban a gyümölcstermelés, melyet³ a lakosok távolabb vidékeken gabonával cserélnék be, a mi, kedvező évben, 160,000—200,000 korona értékre rúg. Ezenkívül a kormány egy gyümölesaszalót és⁴ gyümölesborsajtólót engedett át a városnak és így a termésnek nagy része mint aszalt-gyümöles értékesítetik, másik részéből pedig olesó és egészséges⁵ gyümölesbor készül, mely hivatva lesz a pálinkát lassanként kiszorítani, vagy legalább a fogyasztást tetemesen korlátozni.

Mezőgazdaság.

A bányauzemet a kincstár 1888-ban szüntette meg, mi által nagyszámú bányász nép kereset nélkül maradt. Csak a szomszédos hodrushányai és a távolabb eső körmőczi bányaművek nyújtanak még némi keresetet a már kisható bányászcsapatnak, a mely kereset azonban csekély a többnyire számos tagú családok fentartására akkor, a mikor keresőjük a hét hat napján át övétől távol kénytelen keresetéből élni.

A bányászat
beszűntetése.

A fémhányai iparnak helyét, mely a város keletkezésével, virágzásával és hanyatlásával oly szoros összefüggésben volt, a város jövődjé felledülésére nézve, előreláthatólag a malomkőbánya-ipar van hivatva elfoglalni, melyről más helyen bővebben írunk.

* * *

Újbánya sz. kir. és bányaváros a Bars vármegye czímerén is látható három régia civitas egyike, a Nagy-Tátra heglánézolatához Tribecstől keletre, a Madarastól délre, a Zsitva és Garam folyók között elterülő úgynevezett újbányai hegyesoport tövében, Bars vármegye északi részén, a Garam folyó jobb partján, a komárom—besztercebányai hadászati út és a párkányána—léva—garamberzencei helyi érdekű vasút mentén, a Garam völgyéből jobb

A város
fekvése.

felé nyíló, északról-, észak-keletről- és nyugatról teljesen védett völgykatlanban, körülbelül 300 méternyi tengerszín fölötti magasságban fekszik. A várost magába foglaló katlant északról és észak-keletről a Himmelreich, északnyugatról a Szőlőhegy, nyugatról a Firzeng és Madaras, dél-nyugatról és délről a Kalvária-hegy és az Akasztóhalom lejtői alkotják. A város fölött közvetlenül emelkedő Himmelreich (730 m.) és a távolabb fekvő Nyereghegy (756 m.), a Vojsin (820 m.) és a Magas-Inovecz (780 m.), az újbányai hegy-csoport legmagasabb kúpjai.

A régi vízvezeték.

Maga a belváros, mely egy régi bányaváros tipikus képét nyújtja, az Ó-patak és a Kyzovi-patak völgyei által körülzárt dombháton épült s ezért — a nevezett két patak partján fekvő utcák kivételével — a városnak sem ivó-, sem háztartási vize nem volt, miért is már körülbelül 200 évvel ezelőtt kénytelen volt a Szőlőhegy aljában fakadó két forrás vizét, részint erdei fenyőfából készült kútesöveken, részint nyitott facsatornákon a városba vezetni. E régi vezeték 1898-ig fennállott s csak ekkor építették a város közönsége 40,000 korona költséggel megfelelő vízvezetékét.

A külső telepek.

A belváros szépen művelt és gondozott gyümölcsösök között fekszik és vidám, barátságos képet nyújt. Minden ház mellett kert van, sőt a kalvária alatt elterülő, Ligetnek nevezett városrésznek csaknem minden háza kert közepén áll. Főbb és rendezettebb utcái a városnak a Fő-utcza, Templom-utcza, Fazekas-, Gyár-, Vágóhíd-, Hosszú-, Bányatelep- és Kápolna-utcza. A város lakosságának legfeljebb csak harmadrésze lakik a szorosabb értelemben vett városban, a többiek a külső telepeken, melyek a következők: Újbánya-Hegyalja, a várostól a nyugati irányban körülbelül egy kilométer távolságban, a Bükkös, az óhutai völgy fölött, a várostól északnyugatra, mintegy nyolcz kilométer távolban elterülő fensíkon, — Ó-Huta, a Mátyás-hegy és az István kúja által alkotott völgyben, a várostól 7 kilométerre északnyugati irányban s végül az Irtvány külső telep, mely alatt a legnépesebb és a várost északnyugati, északi és északkeleti irányban övező és tanyákkal behintett terület értetik. Újbánya-Hegyaljának és Irtvány (Csürök) telepnek a lakossága csaknem kizárólag földműveléssel, gyümölcs- és marhatenyésztéssel foglalkozik. Az Irtványtelep lakosainak egy része a téli hónapokban hasított faárukat is készít, mint zsindelyt, szőlőkarókat stb. A Bükkös lakói, művelhető földjük csekély volta miatt, ölfavágásra, fafuvározásra és faedények készítésére vannak utalva. E kültelep határában van az úgynevezett Zanusiszko (erőd, vár) nevű hegykúp, melyen a hagyomány szerint hajdan vár volt. A kúp tetejét szikla koronázza, melyet körülbelül 12 kat. holdnyi kerületben, árokféle mélyedés vesz körül. Ó-Huta lakosai kizárólag háziüparként előállított seprők, faedények és gazdasági eszközök készítéséből és eladásából élnek; de az összes külső telepek lakossága mint háziüpart, még a daróczipstó- és a pokrócz-készítést űzi.

Nevezetesebb épületei.

A városba és a városból kifelé, tulajdonképen csak egy út vezet: a Garam völgye. Ennek legalsó végén, az Ó-patak jobb partján a *Szent-Erzsébet templom* áll és a kórház, melyről más helyen van szó. Itt csak megemlítjük, hogy a templom tiszta gót stílusban épült és egy hajója van. A török pusztításból fennmaradt ívbordázatok igen szépek és érdekesekek. A homlokzaton az építető *Henczmannus* Izenienkel bányagróf címere van elhelyezve. A kistemplomnak egyik ékessége a középkorból származó és művészi szempontból is érdekes fafaragványú dombormű, mely eredetileg predula volt, ma az oltárkép helyét foglalja el és az Úrvacsorát ábrázolja. A törökök alatt a templom mecset volt; vandál kezük nyoma most is látszik, mert a csúcsíves boltozat bordázatát lefaragták. A reformáció idejében a protestánsok foglalták el. Később ismét visszakerült a római katolikusok kezébe, de a nyolczvanas években már oly romladozó állapotban volt, hogy alaposan renováltatni kellett, a mi 1893-ban meg is történt. A *főtemplomról* más helyen van szó. A törökök ezt a templomot is feldúlták és felgyújtották és egész 1725-ig maradt romokban, a mikor azonban *Wolf* György városi tanácsos kezdeményezésére, a polgárok adományaiból újra felépítették. Az ekkor fennmaradt anyagból épült a paplak, de csak földszintre, melyre 1777-ben emelték az első emeletet. E templomhoz érdekes hagyomány fűződik. A nép ugyanis azt tartja, hogy a törökök közeledtének hírére, a lakosság a főtemplom kin-

cseit és ereklyéit, valamely, a templom közelében akkoriban létezett száraz kútba olyképen rejtette el, hogy előbb az egyik harangot a kútba bocsátották, abban helyezték el a kincseket, a másik harangot pedig föléje borították és azután a kútat betöltték. Mivel pedig a törökök mindazokat, a kik e kincs elásásánál jelen voltak, illetve a helyét ismerték, lemészárolták, a mai napig sem találták meg a templom klenodiumait és harangjait, habár már több ízben kutattak utánuk.

Az érdekes alakú *városháza* építési idejét biztosan megállapítani, adatok hiányában, nem lehet. Tény azonban, hogy a XIV. század közepére tehető, mert Zsigmond király leánya: Mária, több ízben lakott az épületben, mely eredetileg három emeletes, három szárnyú, kőfallal körül vett és várszerűen megerősített hely volt. Fődele az udvar felé lejtett és felső emeletén lőrések nyíltak, melyekből esatakígyók tekintettek kifelé. Az udvar közepén terebélyes

AZ ÓHUTAI VÍZESÉS.

hársfa állott, mely alatt gyakran tartotta a városi tanács üléseit, a mint ez az egykorú iratokból kitűnik. Az épület alatt óriási pinczék voltak és vannak részben ma is, melyek messze az utcák alá elnyúltak és veszély esetén védelmi, de menedékhelyül is szolgáltak. 1700 körül, mint az már említve volt, a város bányái oly dúsan jövedelmeztek, hogy abból a városháza átalakítására is telttek. Ekkor a harmadik emeletet lebontották és a belőle nyert anyagból építették helyére a mostani csinos és erős tornyot, mely egy óraművet és négy harangot foglal magába. Ez épületben a városi hivatalokon kívül a járásbíróság és a telekkönyv is el van helyezve.

A *kalvária*, a hasonló nevű hegyen, közvetlenül a város fölött délről emelkedik és az odavezető szép szerpentin út esupa gyümölcsös-kertek közé van ékelve. A kalvária-templom a hegy csúcsán, terebélyes hársfák árnyékában áll és mintegy 120 ember befogadására alkalmas. A szilárd, csinos épület 1820-ban épült, közadakozásból. A *Szűz Mária-kápolna* a Bányatelep-utczából jobbra nyíló és a Himmelreich és Taubenhügel lejtői által alkotott ú. n. kohutovói völgyben, a mai Kápolna-utca végében áll. Eredetét az 1863-iki országos szárazságnak köszönheti, a mikor itt, egy véletlen következtében, a vízhiányban szenvedő lakosok gazdag forrásra bukkantak, melynek később gyógyító erőt is tulajdonítottak, úgy hogy e forrás valóságos búcsújáróhely lett. Csakhamar egylet is alakult a városban, Szűz Mária-egylet czímen, mely a forrás bekerítését és környékének rendezését és tisztántartását tűzte ki feladatául. *Nemesok* György, újbányai lakos, a forrás mellett Szűz Mária-szobrot állíttatott, melyet 1865-ben szenteltek fel. A forráshoz zarándoklók számának szaporodásával Moyses István besztercebányai püspök hivatalos vizsgálatot rendelt el, melynek eredménye alapján a helyet 1866 június 13-án búcsújáróhelynek mondotta ki. A mostani csinos, esücsíves kápolna 1868 ban 4000 frtnyi költséggel épült, melybe a Mária-egylet két harangot akart elhelyezni, de erről a kápolnának a várostól való távolsága következtében, miután a harangok hangját a város és a vidék nem hallotta volna, lemondott, hanem e helyett a kalváriával szemben, közvetlen a

város fölött emelkedő kúpon, külön e célra épített haranglábban helyezte el a harangokat, a honnan azok minden oldalról messze hallhatók és láthatók. Az évenként szeptember 15-re eső búcsújuk ma is igen látogatottak.

A *Szent-Háromság-szobor* a város egyik legérdekesebb műemléke. A városháza előtt, a főtéren áll. Az egy méter magas, 2—2 m. hosszoldalakkal bíró, újbányai trachitból faragott talapzat négy sarkán 2:5 m. magas, bordázott és díszes lombfaragványú fejekben végződő négy oszlop áll, melyek egy baldachinszerű, párkányozott tetőzetet tartanak, melyen a Szent-Háromságnak kék trachitból művésziesen faragott jelképe látható. Az oszlop-közökben, négy fülkében Szent István, Szent László, Szent Ilona és Szűz Mária szép, életnagyságú szobra van elhelyezve. E szobrot *Faragó* József újbányai születésű és Münchenben tanult szobrász faragta díjtalanul 1846-ban, a mikor csakis azért látogatta meg szülővárosát, hogy iránta való kegyeletének maradandó emlékből adjon kifejezést. A város azzal fejezte ki háláját és elismerését, hogy Faragót díszpolgárrá választotta meg.

A városháza szomszédságában álló mostani díszes *iskolaépület*, a régi elemi iskola helyén épült. A csinos, emeletes épület kb. 450 tanuló befogadására alkalmas. Ez iskolaépületen kívül a városnak még 2 iskolaépülete van, Ó-Hután és Irtványon. Ezeket a város 60,000 korona költséggel építtette. A város összes népiskolái állami kezelésben vannak. 1899-ben a város mintaszerűen berendezett és felszerelt kisdudóvót is építtetett 15.000 korona költséggel.

A *kaszinó-épület* bessenyei *Szabó* József, volt újbányai hegyester áldozatkészségének és a városi polgárok hozzájárulásának köszöni létrejöttét. 1841-ben épült, még pedig a város tulajdonában levő földszintes ház emeletére, úgy hogy most ugyanegy házban a földszintje a városra, az emelete pedig a kaszinó-egylet-re van telekkönyvezve. A *kaszinó-egylet* 1839 nov. 9-én alakult és *Szabó* Józsefen kívül *Sebestyén* Zsigmond városi tiszti ügyész és *Tarkovich* József városi aljegyző, (*Tarkovich* József államtitkár atyja) voltak a kezdeményezők. A szabadságharc alatt a kaszinó természetesen valóságos politikai körre lett, a minnek az lett a következménye, hogy később az elnököt: *Szabó* Józsefet elfogták, *Sebestyén* Zsigmond polgármestert, *Tarkovich* Józsefet, ki akkor már főbíró volt, és több előkelő tisztviselőt részint vizsgálat alá helyeztek, részint pedig hivataluktól megfosztottak. Csak mikor a volt elnök a fogságból kiszabadult, nyert újabb lendületet a kaszinó, mely egy ideig zárva volt, azután pedig csak tengett. 1891 november 7-én ünnepelte az egylet fennállásának ötvenedik évfordulóját. 1886-ban alapított könyvtára ma 600 kötetre rúg.

A kaszinón kívül még más társadalmi és jótékonykezélő intézményei is vannak a városnak. Ilyenek az 1897-ben alakult *Katholikus kör*, a már említett *Szűz Mária-egylet*, mely 1863-ban alakult, az 1889-ben alapított *Rózsafüzér-egylet*, az 1898-ban alakult *Temetkezési egylet*, az 1882-ben alakult *Pusztelnik Frigyes szoboregylet* és az 1885-ben alakult *Önkéntes tűzoltó-egylet*, míg a város lakosságának hitelügyét az 1886-ban alakult *Újbányai Népbank* és az 1901-ben keletkezett *Ipari Hitelszövetkezet* szolgálja.

* * *

Újbánya város gazdasági viszonyainak újabb fellendülésében kétségkívül nagy szerepe van a nyers-anyag beszerzését megkönnyítő pénzszükségletet előlegező népbanknak, a legújabbban létesült ipari hitelszövetkezetnek, továbbá a malomkőgyár részvénytársaságnak, a ma már magas fokra emelkedett fazekas-iparnak, a város területén fennálló néhány nagyobb ipartelepnek és végre a vasútnak, mely a szomszédos nagyobb áru fogyasztó piacoknak könnyen és kevés költséggel járó felkeresését elősegíti.

Legelterjedtebb ma a fazekas- és eszmadia-ipar, mely iparágak mindegyike körülbelül 100—120 családnak keresetét nyújt. E két iparág terményei leginkább a megyebeli és a szomszédos vármegyék heti és országos vásárain találhatnak biztos piacra. Előkelő helyet foglal el még a Czibulka Testvérek két bőrgyára, Knopp Ede kályha-üzlete és a Strobentz Testvérek budapesti cézég okkergyára.

A leginkább kimagasló és a város gazdasági fejlődésére nézve legfontosabb iparvállalat azonban a fémbányászattal csaknem egy időben meghonosult és századok óta folytatott malomkőbányászat, melynek kitűnő anyagát a város felett közvetlenül emelkedő, mintegy 740 méter magas „Himmelreich“ nevű hegytömb malomkőporphyrtja szolgáltatja.

A malomkőbányászat.

A SZENT ERZSÉBET-TEMPLOM ÉS AZ AGGMENEDÉKHÁZ.

A malomkőfaragás kezdete egész a XIV. század első feléig nyúlik vissza, mely időben a nyers anyagot minden rendszeres bányamivelés nélkül, a várost övező erdőterületen nyerték, ott a hol a kiálló porphyrtömbök a termő réteget áttörve, napvilágra léptek. Semmi adat sincs arra, hogy ennek az iparágak a folytatása, vagy a nyers anyag kiaknázása valamiképp korlátozva lett volna, sőt a rendelkezésünkre álló adatok azt bizonyítják, hogy azt bárki, bármily mértékben és bárhol a város területén szabadon folytathatta. Akkoriban természetesen a malomkőfaragás csak annyiból állott, hogy a köveket kerek formában durván megfaragták. A többi már a molnárnak a dolga volt.

Csak a XIX. század elején kezd a malomkőtermelés rendszeresebb alakot nyerni, a mikor 1813-ban az udvari kanczellária rendelete következtében a város, mint telektulajdonos az erdő-területen való malomkőbányászatot a szab. kir. város polgárainak *kiváltságos jogai közé* sorozta, kijelentvén, hogy a város minden kiváltságos polgára jogosult, a tanáchoz intézett kérvénnyel, 40 öl hosszú, 10 öl széles, malomkőfejtésre és termelésre alkalmas terület hatósági kimérését és kihasználását kérelmezni, mely kérelmével a folyamodó elutasítható nem volt. Ezeket az így kihasított bányaterületeket a haszonélvezők neveinek feltüntetésével a hatóság törzskönyvezte, határaikat látható állandó jelekkel jelezte s a bányaterületet az üzemmel együtt, állandó felügyelet alatt tartotta. Ez a felügyelet különösen a bányamesgyék megtartására, az üzem folytonosságára, a város tulajdonjogának elismeréseképpen megállapított extrádák pontos fizetésére és a bányaterületnek más kezébe való átszámazása esetén, az ide vonatkozó rendeletek szigorú megtartására terjedt ki.

Minden kiváltságos polgár malomkőbányáját haláláig művelhette. Utódja törvényes özvegye volt, de ennek elhunytával a bánya a városra esett vissza.

A bányát haszonélvező polgárnak joga volt azt még életében más kiváltságos polgárnak minden megváltás nélkül átengedni, de eladás vagy öröklés tárgya nem lehetett.

Mikor azonban néhány év után 25—30 bánya volt kimérve, megnyitva és üzemen tartva, beállott az ész nélküli verseny, melynek az volt a szomorú következménye, hogy a kevésbé vagyonos termelők — és egy-két termelő kivételével mind ilyenek voltak — csakhamar a tönk szélére jutottak.

Ezek a viszonyok egyrészt a hatóság gyakori zaklatását, másrészt a szabályzatok be nem tartását eredményezték, míg viszont több esetben a városi hatóság is túllépte hatáskörét. Ekkor két városi polgár lassanként összevásárolta a malonkóbányák legnagyobb részét és 1850 körül közkereseti társaságot alapított. 60—70 kőfaragóval és megfelelő számú napszámossal és fuvarossal dolgozott és a városnak extráda címén évenként 600—700 frtot fizetett.

Midőn a város az 1880-as évek végén, pénzügyi viszonyait rendezte, a malonkóbányák városi jövedelmét fokozni és, kihalván a művelési joggal bíró polgárok legnagyobb része, azoknak a bányáit annektálni akarta. Ez azonban nem sikerült, mert úgy a közkereseti társaság, valamint három bányajogosult, annak idején szerzett és a hosszú zavartalan gyakorlat által szentesített jogaiból nem engedett. Végre 1891-ben sikerült oly megoldási módot találni, mely mind a telektulajdonos város, mind a bányajogosultak igényeinek megfelelt és az üzem fellendülését volt hivatva előmozdítani.

És ezt egy 40,000 frttal, mint alaptőkével életbeléptetett részvénytársasággal el is érték. Ennek alapítói voltak: A közkereseti társaság hat tagja (a hetedik időközben elhalt), kik a várostól 45 évre bérben bírt malonkóbányákat egyenként 50, összesen 300 darab száz forint névértékű részvény ellenében a társaságnak engedték át, 100 darab részvényt pedig a közönség részére bocsátottak ki. Az ilyképpen megalakult részvénytársaság tíz évi üzleti eredményei teljesen igazolják a hozzá fűzött reményeket, mert az 1900. évi mérleg 113,198 korona 45 fillér vagyont, 103,364 korona 60 fillér terhet s így 9833 korona tiszta jövedelmet tüntet fel, az azelőtti 2000 fortnyi jövedelemmel szemben, a város pedig a korábbi 6—700 forint helyett most kb. 5—6000 koronát kap. A társaság ez idő szerint 10—12 bányamestert, 80—100 bányamunkást és napszámost, 40—50 kőfaragót és 25—30 állandó fuvarost foglalkoztat. Évi forgalma kb. 1.000,000 korona, adóban pedig 1741 koronát fizet.

Az agyagipar.

Egy másik fontos közgazdasági tényezője a városnak az agyagipar, mely épp oly viszontagságteljes multtal, mint keesegtető jövővel bír. 1884-ben ugyanis „Első újbányai agyagipar részvénytársaság” című társaság alakult, 120 darab 50 forintos névértékű részvény elhelyezése által befolyt 6000 forint alaptőkével. A kormány azzal akarta a társaságot támogatni, hogy szakképzett mestert és egy rajztanítót küldött Újbányára, a kiknek feladatuk lett volna a munkásokat finomabb és keresettebb agyagiparicikkek előállítására tanítani. A mester azonban nem felelt meg a hozzá fűzött várakozásoknak, a vállalat által piacra hozott árúk silányak voltak, a további kísérletezések pedig felemésztették az alaptőkét és a társaság négy évi fennállás után kénytelen volt felszámolni. Ma azonban az agyagipar ismét fellendült, a mi különösen az Újbányai Hitelszövetkezetnek köszönhető, mely fazekasipari szakcsoportot létesített és az iparosoknak megfelelő hitelnynjítás által működésüket megkönnyíti. Az állam is támogatja az újbányai agyagipart, mert nehezebben beszerezhető és nagyobb anyagi befektetést igénylő gépeket bocsátott az iparosok rendelkezésére.

A hitelintézetek.

A közgazdasági életben oly fontos tényezőket: a hitelintézeteket Újbányán két társaság képviseli. Az első és régibb az Újbányai Népbank r.-t., mely 1886. február 21-én alakult, 700 darab 20 forint névértékű részvényvel és 14000 forint alaptőkével. 1890-ben az alaptőkét 100 újabb részvény kibocsátásával 16000 forintra emelték. Érdekes képet nyújt ez intézet forgalmáról és ezzel a közgazdasági viszonyok fellendüléséről az intézetnek fennállása óta kimutatott évi forgalma, melyből az összehasonlítás kedvéért minden ötödik évet ide iktatunk. Az első 1887. évi forgalom 114562 forint 20 krajczár, a nyereség 439 forint 53 krajczár volt. Az 1891. évi forgalom 541472 forint 64 krajczár, a nyereség 1853 forint 16 krajczár volt. Az 1896. évi forgalom

796004 forint 49 krajczár, a nyereség 2346 forint 70 krajczár volt. Az 1901. évi forgalom 976459 forint 92 krajczár, a nyereség pedig 3012 forint 40 krajczár volt. Tekintve pedig, hogy a népbank csaknem kizárólag helyi érdekeknek szolgál és üzleti köre a város határain túl alig terjed, tekintve továbbá az alaptőke csekély voltát, fényes eredménynek tűnik fel, hogy ez intézet vagyona 1901 végével 137289 forint 26 krajczár, a tartalékalap 10183 forint és így egy részvény értéke, melyre évente 8—10% osztalék esik, 32 forint 95 krajczár. Az intézet igazgatója Baumann Samu, aligazgatója dr. Holéczy Péter.

A második hitelintézet az Ipari Hitelintézet, mely az 1898. évi XXIII. törvényezikk értelmében 1901. február 4-én alakult 112 tag által jegyzett

ÚJBÁNYA FŐTERE.

151 darab 40 koronás üzletrészszel. A szövetkezet szintén kitűnően megállja a helyét és jól boldogul. A kebelében fennálló fazekas ipari szakcsoport, mint említettük, nagyon hasznos szolgálatokat tesz ez iparcsoport érdekeinek, a mennyiben a szükséges mázakat első forrásból és nagyban szerzi be, azokat a fazekas iparosoknak önköltségen számítva, készpénzfizetés mellett, vagy egész 3 hónapra terjedhető hitelre adja el. Az intézet elnöke és igazgatója Kotiers Emil, alelnöke Koperniczky József.

E helyen meg kell még emlékeznünk egy már rég megszűnt, de annak idején tekintélyes ipartelepről azért, mert ez iparág megújítása az idők és a viszonyok változásával szintén újabb lendület adhatna a város közgazdasági fellendülésének. Itt volt ugyanis a városhoz tartozó Ó-Hután az ország egyik legelső üveghutája, melynek termékei elsőrendűek voltak. A hutát a selmeczbányai kamara építtette és vezetését Ulmb Mihály sziléziai származású mesterre bízta. A huta megszűnt, de a nyers anyag megvan és újabb feldolgozásra vár.

Az óhutai
üvegyár.

* * *

Áttérve most már a város közigazgatására, tudva van, hogy a várost Nagy Lajos ruházta fel 1345-ben, szabad királyi városi jogokkal. A szabadságlevelét értelmében úgy bírját, mint a 12 tanácstagot egy-egy évre szabadon választotta. A város pallosjoggal bírt és csak a királyi tárnokmester

Közigazgatás.

fennhatóságának volt alárendelve, de a polgárok összes ügyeiben önállóan intézkedett. Első bírója *Sithpphauer* Miklós volt, kinek bírósága alatt a város határait kijelölték és megállapították. Így dél felől a szomszédos szent-benedeki apátság birtoka és Újbánya város területe között a Sebenicze-patak bal partja volt a határ, a patak maga azonban a szent-benedeki apátság területére esett. 1570-ben ismét szabályozták a határt, de ekkor már csupa tót elnevezésekkel találkozunk, úgymint Osztrenczui-potok, Pod-Repistye, Banskastudua, Zelezny-potok, Za Růtkom Brehem, Dolinka stb.

Hogy mily szabályzatok szerint igazgatták a várost, s mily jogot használt és alkalmazott, arról a chronologikus folytonosságot nélkülöző adatok, oklevelek és jegyzőkönyvek nem adnak felvilágosítást. A tanács hetenként többször tartott ülést, néha már a kora hajnali órákban és külön napokon tárgyalta a közigazgatási ügyeket, külön napokon ítélkezett. Ítéleteit tanút és kinvallatás alapján mondotta ki. Az ítéletek a kir. tárnokmesterhez voltak megfellebbezhetőek, de főbenjáró ügyekben fellebbezésnek helye nem volt. Halálos ítéleteit a városi határ déli végén fekvő és ma is Akasztóhalomnak nevezett dombon hajtotta végre. Külön hóhérja nem volt.

Az 1848. évi XXIII. t.-cz. következtében régi jellegének megváltoztatásával törvényhatósági joggal felruházott várossá lett. Az abszolút korszak idejében egy császári kerületi főnök és egy főszolgabíró alá helyezték a várost, mely később az úgynevezett kerületi főispán fennhatósága alá tartozott. Az 1859. április 24-én kelt császári pátenssel új községi törvény alá került, de 1860-ban ismét visszanyerte autonómiáját. Az 1876. évi XX. t.-cz. a város kormányzati rendszerét ismét megváltoztatta. Megmaradt ugyan szabad királyi városnak, de csak névleg, mert önálló törvényhatósági jogát elvesztette és sz. kir. bányaváros czímét megtartva, mint rendezett tanácsú város Bars vármegyébe van bekebelezve.

A város
bírái.

A város első bírója, *Sithpphauer* Miklós után következett *Lengyel* László, ki több ízben viselte a bírói tiszteletet. Ez időtől egész 1703-ig megszűnnek adataink a régi bírákra nézve, mert a városi levéltárban levő oklevelek erre nem adnak felvilágosítást. 1703-ban *Lánszky* György volt a bíró, 1738-ban *Wolf* György, 1740—43-ig *Janik* Pál, 1744-ben *Lánszky* Mihály, 1745-ben *Janik* Pál, 1746-ban *Hriez* Jakab, 1747—49-ben ismét *Janik* Pál, a kit ismét *Hriez* Jakab követ, 1751-ben *Mayer* Jakab, 1752-ben ismét *Janik* Pál, 1753—55-ig *Bartos* Jakab, utána ismét *Janik* Pál, a kit ismét *Bartos* váltott fel, 1760-ban *Grosz* János, 1761—65-ig ismét *Janik* Pál, a ki úgy látszik, nagyon erősen tartotta magát és nagytekintélyű ember lehetett; 1775-ben *Rusbaczky* György, 1776 és 1782-ben *Hóly* István, 1795, 1804 és 1812-ben *Orgler* Ferencz, 1818-ban *Fabry* János, 1824-ben ismét *Orgler*, 1838-ban *Maczko* János, 1848-ban *Turkovich* József a polgármester, 1860-ban *Petykó* János, 1864-ben *Mocsigay* Ferencz, 1867—82-ig *Gajdosik* Rafael, ennek halála után *Volánszky* Ferencz és 1897-től *Kotiars* Emil, a mai polgármester.

Városi
tisztségviselők.

Úgy látszik, hogy hajdan a városi tisztviselő állása csak nobile officium volt, mert 1753-ig fizetésükről szó sincsen. De ez évben a város bírájának már 140 frt az évi fizetése, a jegyzőé 254 frt, a tanácsnokoké egyenként 40 frt. Két évvel később már javulást tapasztalunk, a mennyiben a bíró fizetése 20 frttal, a tanácsnokoké 10 frttal több. Ez 1762-ig volt érvényben a mikor a bíró fizetését 200, a tanácsnokokét 100 frtra emelték, de a jegyző fizetése változatlan maradt. 1838—47-ig a bíró fizetése 250, a tanácsnokoké 150, a jegyzőé 250 frt volt. Egy évvel később a bíró már 50, a tanácsnokok szintén 50 és a jegyző is ugyanannyival több fizetést húzott. A kormánybiztosság alatt a polgármester fizetése 600, a főjegyzőé 400, a tanácsnokoké 300 frtban állapítottatott meg. 1872-ben a fizetések újból szabályoztatván, a polgármester fizetése 1100, a rendőrkapitányé 700, a főjegyzőé 700, a jegyzőé 500, a pénztárnoké 600, az ellenőré 500, a számvevőé 600, a tiszti orvosé 700, az erdőtiszté 700 frtban és 200 frt lóátalány, 70 frt lakpénz és 40 m. bükk tűzifa illetményben állapítottatott meg. Azóta a fizetéseket, tekintettel a változott életviszonyokra és a város megjavult pénzügyi viszonyaira, két ízben javították.

A város mostani működését, valamint a tisztviselők hatáskörét az 1887-ben alkotott szabályrendelet szabja meg. A képviselőtestület fele részben

Újbánya.

választott, felerészben pedig legtöbb adót fizető 48 tagból áll. A legtöbbadót fizető városi képviselők adója 130 koronától 2000 koronáig terjed.

Újbánya a felvidéki városok vagyonosabbjai közé tartozik, mert vagyona az 1901. évi vagyoni leltár szerint 1.070,903 korona 95 fillér. A vagyon fekvő javakból, javadalmakból, anyagok és termények készletéből, gazdasági eszközökből, cselekvő tőkékből, alapítványokból és cselekvő követelésekből áll. Fekvő javai: Erdő és rétbirtok, a tanáresház és vendéglő, 3 iskola és óvoda-épület, 2 templom, 3 nagyobb ház, a városi major, koresmaépület, a kőbányák és 3 kisebb lakóház. Javadalmi: A vízjogosítványok, a helypénzszedési jog, vadászat és halászati jog. Cselekvő tőkái: 1871. évi államadóssági kötvény (74,700 korona), 1890. évi regále-kártalanítási kötvény (218,100 korona), magánkölesönkötvények és 200 db vasúti részvény. Alapítványai

A város
vagyona.

A RÓM. KATH. TEMPLOM ÉS A PLÉBÁNIA.

vannak a bars megyei gazdasági egyesületnél, a felvidéki magyar közművelődési egyesületnél és az országos erdészeti egyesületnél.

A város cselekvő vagyona a következő:

		K	f		K	f
I. Fekvő javakban	jövedelmező	478,202.40		nem jövedelmező	347,983.—	
II. Javadalmakban	"	11,668.—	"	"	—	"
III. Anyagok és terményekben	"	3,933.75	"	"	571.20	"
IV. Szerek és eszközökben	"	—	"	"	3,098.60	"
V. Tűzoltó szerekben	"	—	"	"	2,214.40	"
VI. Gazdasági eszközökben	"	—	"	"	2,643.80	"
VII. Cselekvő tőkékben	"	330,101.99	"	"	40,000.—	"
VIII. Alapítványokban	"	—	"	"	700.—	"
IX. Cselekvő követelésekben	"	7,859.52	"	"	20,712.95	"
		831,756.66			417,923.95	

A szenvedő vagyon 178,785 K 66 f, marad tehát nem jövedelmező 239,138 K 29 f, vagyis az összes cselekvő vagyon 1.070,903 kor. 95 fill.

A város költségvetése főbb tételekben a következő:

Bevételek:

Különféle haszonbérek	3308	K 62	f
Erdői jövedelem	30225	" 98	"
Megyei és városi pótdadók	3417	" 77	"
Állami- és magán-kötvények kamatai	15457	" 30	"
Gazdasági bevételek	3606	" 32	"
Jövedékrészesedés és jutalék	1063	" 88	"
Borítal és húsfogyasztási adó	3254	" 95	"
Fogyasztási adópótlék és különféle díjak	5864	" 26	"
Rendkívüli bevételek	3305	" —	"
összeg	69504	K 08	f

Kiadások:

Fizetések és nyugdíj-hozzájárulások	28986	K 73 f
Különféle, 600 koronáig terjedő tételek	3597	„ 73 „
Gazdasági kiadások	7123	„ 60 „
Rendőrök ruházata	686	„ 36 „
Állami adó- és egyenértéki illeték	4336	„ 83 „
Erdei kiadások	8290	„ — „
5 százalékos iskolai pótagó	1146	„ 80 „
Bor-, ital- és húsfogyasztási váltság	2600	„ — „
Fogyasztási adókezelési költségek	795	„ 79 „
Rendkívüli kiadások	3500	„ — „
	összeg	71925 K 46 f
Ezzel szemben a fedezet	69504	„ 08 „
Hiány	2421	K 38 f,

melyet az egyenes állami adó 10 $\frac{1}{6}$ -ában kivett pótagóval fedeznek.

A mint e költségvetésből látszik, a város jelentékenyebb bevételeit az államkötvények kamatai, a fogyasztási adópótlék és az erdei jövedelem szolgáltatják. Az államkötvények közül az 1871-iki államadóssági kötvény (74700 kor.) után a város a körmöczbányai adóhivatal útján félevenként 748 kor. 35 fill. kamatot élvez.

Az 1890. évi regále-kártalanítási (218100 korona) kötvény után az állam a városnak utólagos félévi részletekben évenként 9814 korona 50 fillért fizet, ami 4 $\frac{1}{2}$ százaléknak felel meg. Tekintve azt, hogy míg a város a nyolcvanas években a regále bérbeadásából körülbelül 16000, borbeviteli vám címén pedig 2600 koronát s így összesen 18—19.000 korona jövedelmet húzott, károsodása annál jelentékenyebb, mert regále-kártalanítási kötvénye csak 9814 korona 50 fillért jövedelmez, borkiviteli váma pedig 6—800 koronára apadt: de még ez a jövedelem is megszűnt a borpótlék által, mely ezt a jövedelmet egész 170 koronáig csökkentette. Igaz ugyan, hogy a bor-, ital- és húsfogyasztási adónak az államtól való bérbe vétele és a fogyasztási adópótlék körülbelül 4400 korona jövedelmet nyújt, de a károsodás évenként így is körülbelül 4000 korona.

A városnak 200 darab 40.000 korona értékű képviselő garamvölgyi vasúti részvénye ez idő szerint nem jövedelmez. De legtekintélyesebb jövedelmét a város erdőbirtoka szolgáltatja, mely jövedelem több mint 30.000 koronára rúg s e mellett számos munkáskezet foglalkoztat és ezenkívül sok szegény ember megélhetését könnyíti meg az által, hogy használaton kívüli terményeinek, mint az epernek, málnának, szedernek, gombának stb. eladása által mellékkeresethez juttatja. A város erdőszetére vonatkozó részt más helyen bővebben közöljük.

A város ez idő szerinti tisztviselőinek a névsora a következő: Kotiers Emil polgármester, Staud Nándor főjegyző, Koperniczky József rendőrkapitány, Csernák László pénztárnok és közgyám, Nizsnik Béla számvevő, dr. Rischanek Béla tisztü ügyész, dr. Horváth József helyettes tisztü orvos, Baumann Samu erdőmester és gazdasági előadó.

ÚJBÁNYA CZÍMERES PECSÉTJE.

A HONVÉDEMLÉK.

LÉVA.

E fejezetben Léva város birtokviszonyait és fejlődését óhajtjuk ismertetni a legrégibb időktől a mai napig. A város történetének azt a részét, mely a vármegye történetével függ össze, másutt közöljük és itt csak érintjük azokat az eseményeket, melyeket a város viszontagságos multjában átélt.

Léva legrégibb multjára vonatkozólag kevés adat áll rendelkezésünkre. Környékén a selmeczbányai hegység végső nyúlványai meglehetősen kiterjedt síkságba olvadnak, mely azután végig kíséri a Garam folyó alsó részét. A

környék tehát fontos védelmi helyül kínálkozott.

Botka a XII. század közepéről egy oklevelet közöl, mely szerint Léva Conventus Hospitum, vagyis kezdetleges gyarmat volt. Kik voltak alapítói és első lakosai, azt nem igen tudjuk megállapítani. A gyarmatnak nem volt külön anyaegyháza, hanem a szomszédos Bratka, vagy *Baratka* község filiáléja volt. E községben 1156-ban Eusidinus, Szent Márton tiszteletére, a saját költségén templomot emeltetett, melyet Martirius esztergomi érsek szentelt fel, azt minden szükségessel bőven ellátta, e mellett Léva és Vitk helységeket egyházi hatósága alá rendelte. Máskülönb a nevezett községek Bars várának a kerületéhez tartoztak.

A város mint
Baratka
filiáléja.

Baratka község végleg elpusztult és nevét a gényei pusztához közel eső szántóföldek tartották fenn. A míg Baratka fekvését egész biztosan meghatározhatjuk, Léváról ugyanezt nem állíthatjuk. Tekintve Baratka fekvését és az egész napjainkig fennmaradt hagyományt, majdnem biztosan lehet következtetni, hogy a régi Léva nem feküdt a mostaninak a helyén, hanem ettől délkeletre, a dombok aljában. Ezt megerősíti, hogy a nevezett dombok, melyeket szőlővel ültettek be, egész napjainkig megtartották az Ó-Léva elnevezést, ellentétben az újabb Nagy- vagy Új-Léva elnevezéssel. Ez az Ó-Léva közel esik Baratkához; a régi községgel szomszédos volt kelet felé *Vitk*, melyet az oklevelek még egy ideig említenek ugyan, később azonban mindinkább feledésbe merült s Baratka sorsára jutott, határa pedig valószínűleg beolvadt *Varsány* községébe.

Baratka aránylag rövid idő múlva urat eserélt, mert földesura: Eusidinus és ennek gyermekei elhalálozásával, István, Adorján fia, azt 8 szabados telekkel, 5 ekényi földdel és kaszálókkal, az ettől délre eső szomszédos *Lanthó* községet pedig, mely azóta szintén végleg elpusztult, 72 jobbágytelekkel, 40 ekényi földdel és kaszálókkal együtt a szent-benedeki apátságnak adományozta.

Oklevelek ugyan nem bizonyítják, azonban minden körülmény oda mutat, hogy Léva vára IV. Béla idejéből való. A vár építésére igen kedvező volt a talaj. A meglehetősen magas és jobbára trachitból álló domb az egész vidék fölött uralkodott, míg a várat környező mocsarak a megközelítését

Léva vára.

nehezítették meg. Főfontossága azonban abból állott, hogy a bányavárosok felé vezető útba esvén, azoknak mintegy kulcsa volt, a mint ez később nem egy alkalommal bebizonyult. Az újonnan épült vár alatt, melyet nagy erdőségek vettek körül, valószínűleg már kezdetben kisebbszerű község alakult, melyvel a régebbi Ó-Léva csakhamar érintkezésbe lépett.

Venczel és Ottó uralkodása alatt Csák Máté Lévat hatalmába kerítette és várnagynak *Jula* comest helyezte ide, ki csak Csák Máté halála után, 1321 július 6-án adta át a várat Róbert Károlynak. Miután így Léva a koronára szállott, a király nejének, Erzsébet királynénak adományozta. A királyné a vár gondozását a megyei főispánokra bízta, mint várnagyokra s mivel Bars vára ekkor már végleg elpusztult, az ehhez tartozó birtokokat Léva várához csatolta.

A lévai várnagyok

Első várnagy és egyúttal barsi főispán báthmonostori *Becsei* Imre volt, mint az a Zichy-okmánytár I. kötetében közzétett számos oklevélből kiténik. Ez a Becsei azt az, a ki Zách Felicián leányát, Sebét, Koppay malonyai földbirtokos nejét, királyi parancsra, a lévai vár előtt lefejeztette, férjét börtönbe vettette, a hol az meg is halt. Gyermekeit a keresztetek mentették meg és Malta szigetére vitték őket.

Becsei Imre utódai a lévai várnagyságban fiai Vesszős és Töttös lettek. Ez utóbbinak az idejében, 1344-ben, Léva fele a zobori apátság birtokába jutott és a nyitrai káptalan határokkal különítette el. A vár azonban ekkor is királyi birtok maradt. Nagy Lajos uralkodása alatt Léván több ízben tartottak nádori közgyűlést, így 1351-ben, midőn a Vezekényi és Zechei családok igényperét hozták rendbe. 1367-ben a király elrendelte, hogy, jöllehet Léva a királyi várak sorában megmarad, a vár javadalmainak egy részét ad honorem, vagyis hivatalos fizetés és jövedelem fejében *László* oppelni herczegnek és nádornak adja. Így 1381-ben *Deméndy* László nagyváradi püspöknek és hozzátartozóinak szintén a vár jövedelmeiből engedték át az ehhez tartozó Garam-Újfalu községet. Azonban *Gara* Miklós nádor Lévánál gyűlést tartott és azon kimondotta, hogy a vár jószágai elidegeníthetetlenek. De mikor *Zsigmond* trónra jutott, tiltette magát ezen a határozaton, a mennyiben 1395 táján Lévát *Sárvai* Lászlónak, Temes vármegye főispánjának adományozta. Fia Péter használja először a *Lévai* nevet, ki Vajdafi néven is szerepel, de gyakran *Lévai Cseh* Péter néven is, mivel a husziták elleni harcokban több ízben kitűnt. Zsigmond király kegyeivel halmozta el, úgy hogy nemsokára vajda lett. Hatalmával és befolyásával azonban Léva és vidéke rovására visszaélt. Utóda fia László volt, ki a Cseh melléknevet már elhagyta és csak Lévainak nevezte magát. Sokat harcolt Giskra ellen, de a sághi monostort is megtámadta és kirabolta. Fiát, Jánost csak többrendbeli pereiből ismerjük. Azonban egy 1506-iki oklevél szerint Lévai Zsigmond, János fia. Ulászló király beleegyezésével, *Haraszi* Ferencznek és nejének engedte át Léva várát és a hozzá tartozó községeket, mint hasonló felü zalogos birtokokat.

A Lévai család.

Lévai Zsigmond II. Lajos alatt Bars vármegye főispánja volt s a királyi udvarban titkári hivatalt viselt. Midőn az ország a két király között pártokra szakadt, Zsigmond második neje: *Petrovich* Anna, ki a *Szapolyai*-párti Péternek a nővére volt, nemesak férjét, hanem a vármegye legnagyobb részét is a király pártjára vonta. Ezért azután I. *Ferdinánd* 1529-ben Lévai Zsigmondot hűtelennek nyilvánítja és Léva várát, tartozékaival együtt nejének: Anna királynénak adományozza.

Mikor Ferdinánd 1542-ben a törökök által elfoglalt Buda várát sikertelenül vívta, seregében volt Lévai Gábor is, kit Pest ostrománál egy ágyúgolyó széttépett. Gábor özvegyet és János nevű fiut hagyott hátra. Özvegye, *Thurzó* Anna, *Balassa* Menyhérthez ment nőül és így a lévai vár javadalmával együtt ennek birtokába került, jöllehet a törvényes örökös az ifjú Lévai János volt. Balassa később árnlása, hitszegése és rablásai által szomorú nevezetességre tett szert, azonban kezdetben 1544-ben vitézül védelmezte Lévát a törökök ellen, de garázdálkodásai következtében Ferdinánd proskribáltatta és *Salm* Miklós grófot Léva ellen indította. Balassa azonban Erdélybe menekült és a vár védelmét *Daesó* Tamásra bízta, a ki a várat hosszú, hősi küzdelem után, kénytelen volt Salmnak átadni, ki *Majthényi*

Balassa Menyhért.

Urielt nevezte ki parancsnokká, a várat pedig jogos tulajdonosa: Lévai János kapta vissza, tartozékaival együtt; ekkor *Sárákándy* Pál lett a várparancsnok.

Lévai János halálával, Léva vára a hozzá tartozó uradalommal a koronára szállott, a várat a király kapitányok gondjára bízta s a bars megyei főispánságot a vár vezényletével kötötte össze. Első kapitánya *Telekessy* Imre volt, de 1556-ban már *Vizkeleti* Jakab a kapitány. Utóda a hős *Thury* György lett.

1560. szeptember 13-án *Dobó* István, az egi hős lett a vár és az uradalom ura, kapitánya pedig *Horváth* Bertalan volt. Dobó, ki Léva várával a vármegyei főispánságot is elnyerte, családjával együtt Léván akart letelepedni. Mivel azonban a várban nem talált alkalmas lakást, közvetlenül a vár alatt, a ma is jó karban levő várkastélyt építtette. Ezt a várkastély kapuja fölött levő felírás is bizonyítja, mely a következő: „Magnificus Dnus Stephanus Dobó de Ruszka comes Bars Medio Ladislai de Lekemér (e helyett valószínűleg Zelemért kell érteni) Fratris sui Fieri Fecit Anno Domini MDLXXI.“ A fölírásban az évszám hibás, mert 1571-ben Dobó már fogoly volt; lehet azonban, hogy mivel a terjedelmes kastély építése több évig tartott, az építést, Dobó fogsága idejében, talán fia Ferencz folytatta tovább és 1571-ben fejezte be.

Dobó — árulással vádoltatván — fogságba került és onnan kiszabadulva, esakhamar meghalt. A király az apa hibáját nem boszulta meg fián: Ferenczen, mert Lévát és tartozékait visszaadta neki. Várnagy *Patachich* György lett, később Lessenyei *Nagy* Ferencz, aztán *Tapolicsányi* János. Dobó Ferencz halála után a vár tartozékaival együtt a királyra szállott, a ki azt Dobó örököseinek adta át, kik közül *Perényi* Zsófia *Kolonich* Sigfrid komáromi várparancsnokhoz menvén nőül, így lett ez utóbbi a vár és az uradalom tulajdonosa.

Ez időből maradt fenn Léva városának szép metszetű, teljesen ép és máig is használatban álló pecsétje a következő felirattal: „N: Léva Varas-sanak Peeseti Anno 1604.“ A körded pecsétnyomó középterén koronás fejű, kiöltött nyelvű, kétfarkú oroszlán áll, jobbában rózsát tartva s baljával az előtte álló három gally középsőjéhez nyúlva. Hivatalos okiratainak átfűzésére a város sárga-zöld selyemzsíneget használt.

1605-ben *Bocskay* István egyik vezére: *Rhédey* Ferencz szorongatta a várost, melyet fel is gyújtottak, de a Kolonich által védett várat bevenni nem tudták. Kolonich azután Ersekújvárra ment lakni és Léván udvarbírói tartott, ki mellett *Kovácsi* Miklós volt az uradalmi tiszttartó. Kolonichtól *Bethlen* Gábor foglalta el a várat tartozékaival együtt és *Liphay* alispánra bízta, ki azonban erről lemondott, mire a császár javára *Koháry* Péter foglalta el a várat, míg a város az ellenpárt kezében maradt.

Pázmány Péter 1624-ben jezsuitákat telepített le Léván, a mi a város protestáns lakosait nagyon elkésérette.

1625-ben Lévát Kolonich György felügyeletére bízták és 1635-ben, a törökök közeledésére, a várat megerősítették. Ekkor királyi birtok volt és *Miskey* István volt a kapitánya. *Észterházy* Miklós nádor, legidősebb fiának, Istvánnak a menyegzőjét *Thurzó* Erzsébettel, Léván tartotta meg, a hol akkor igen sok főúr gyűlt össze. Ez alkalommal többek között lovagjátékokat is tartottak. 1640-ben Léva új urat kapott. III. Ferdinánd király a várat és a hozzá tartozó uradalmat *Csáky* László lévai kapitánynak adományozta, ki a kihágásaiért több ízben bevádolt *Miskey* Istvánnak volt az utóda. Csáky gróf igen jószívű ember volt, a szegény néptől semmit el nem vont, sőt fufangjait is eltúrta. Ez egy közmondásra szolgáltatott alkalmat, melyről Dugonich is megemlékezik gyűjteményében. A pórok ugyanis ki tudták a grófnál eszközölni, hogy az uradalom gabonáját ők csépelhessék és jutalmul a szalmát megtarthassák. Mivel pedig a munkánál nem igen ügyeltek rájuk, a gabonát csak felzárva csépelték ki, míg a többi a szalmában maradt, miáltal meglehetősen haszonra tettek szert. A míg az uradalom a Csákyak kezében volt, folyton tartott ez a furcsa gazdálkodás, mikor azonban a birtok később az *Észterházyakra* szállott át, ezek tisztjei már jobban ügyeltek és mikor a cséplők a szokott módon akartak csépelni, oda kiabáltak nekik, hogy „*Hohó! ez nem a Csáky szalmája!*“

Dobó István.

Kolonich
Sigfrid.Léva Bocskay
és Bethlen
alatt.

Csáky László.

LÉVA VÁR ROMJAI.

vár nyugati részén terült el a külső város, mely nem tartozott Lévához és külön piaza volt.

A város határa azelőtt erdőkből, bozótokból és posványokból állott, melyeket a szegény nép nehéz munkával irtogatott lassanként. Az irtványos földekből rétek, répa- és dinnye-földek lettek. Legvirágzóbb volt a kertészet és első sorban a káposzta- és zöldségtermelés. E mellett már igen korán megkezdték, a félkör-alakban elterülő dombokon, a szőlő-ültetést. A szőlők alját gyümölcsös kertekké alakították át, a pinczék pedig a városban voltak. Az ipar és kereskedelem is fejlődésnek indult és már 1615-től voltak országos és hetivásárai. A lakosság legnagyobb részét magyarokból állott, de voltak ezeken kívül tótok, lengyelek és rácok is, vallásra nézve róm. katolikusok, görög-keletiek, reformátusok és evangélikusok. Legnagyobb számmal a róm. katolikusok voltak, kiknek temploma a jezsuiták betelepülésekor épült. A görög-keletiek szórványosan jöttek be és egy kompániát alkottak. Isteni tiszteletüket magánházaiban tartották és a kereskedés és a koresmáltatás az ő kezükben volt. Mindkét protestáns felekezetnek nagyobb számú híve volt, így első sorban a reformátusoknak, kiknek már 1656-ban volt paróchiájuk és templomuk. Az evangélikusoknak szintén volt templomuk, ezt azonban 1638-ban elvették tőlük. A különböző vallásfelekezetek között ez időben egyetértés uralkodott, a mit legjobban bizonyít az, hogy 1624—44 között a város birái reformátusok voltak.

A várórség tisztikara a következőkből állott: főkapitány, vezekapitány, lovashadnagy, gyaloghadnagy vagy vajda, zászlótartó, strázsamester, seregbíró, sereg prédikátorja, sereg deákja, porkoláb vagy tömlöcztartó, tizedes, ezenkívül harminczados, vámos. 1624-től városi birákat választottak, kik közül többen városi hadnagy ezímen fordulnak elő. A város, mint kuriális hely, statáriális joggal bírt és az uradalmi vadaskert közelében volt felállítva az akasztófa.

1654-ben halt meg Csáky László gróf, országbíró és Léva ura. Az örökségre *Lórántffy Zsuzsánna* tartott igényt.

1663-ban, mikor a törökök október közepén Érsekújvár alól a Garam felé indultak, *Bartakovich Gáspár* volt a vár alkapitánya. November 1-én

Léva viszonyairól a Csákyak idejéből könnyebben áttekinthető képet nyerünk. A vár körül elterülő várost falak védték és magas deszkapalánk vette körül. A városnak négy kapuja volt, ú. m. a belső városi, vagy császári kapu, a báthi kapu, a Báth felé vezető úton, az öreg- vagy malom-kapu, közel a plébániához, a nyugati irányban vezető úton és a kis-kapu, az Ó-Léva felé vezető úton. Utczája csak néhány volt, ezek között a vártól a katolikus templomig húzódó utcza Nagy-utcának nevezték, továbbá fel lehet említeni a Báthi- vagy másképen Putnok-utczát, a Malom-utczát, a Szurdik-utczát Ó-Léva felé és az Ó-piacz-utczát, mely a katolikus templomtól lefelé nyult s a piacba torkollott, hol már ebben az időben kereskedő boltok is voltak. A városból országút vezetett Báth és Varsány felé, a mocsarak lecsapolása ezéjából pedig már 1634-ben csatornaszerűen szabályozták a Percz-patakot. A

már Léva alatt volt a török. Bartakovich, nem bízva erejében, már másnap feladta a várat, 1664-ben azonban *Souches* tábornok nagy erővel visszafoglalta. A győztesek az elfoglalt várból 200 mázsa puskaport, 300 mázsa ólom- és vasgolyót, 200 m. kanóczot, 4 m. kősót, 19 kisebb-nagyobb ágyút és mintegy 1500 mérő gabonát és lisztet találtak. Léva vára, e szerint, csak fél évig nyögte a török félholdat. Hogy a várat a török egykönnyen el ne foglalhassa, *Souches* kijavíttatta, elegendő számú őrséggel és minden szükségességgel bőven ellátta és a vár parancsnokává *Neumuth* Joachimot tette. A törökök csakugyan nem nyugodtak bele Léva elvesztésébe, mert július közepe táján 25–30 ezer főnyi sereg érkezett Léva alá és megkezdte az ostromot. Azonban az időközben, betegség következtében, Nagyszombatra vonult *Souches*, Léva felmentésére sietett. A *Souches* alatt egyesült keresztény seregek fényes győzelmet arattak a törökökön. E esatában esett el a szintén *Souches*hez csatlakozott *Koháry* István ezredes is, kinek emlékeztére 1713-ban Léva közelében kis kápolnát emeltek. 1665-ben *Rottal* gróf német katonákat küldött a várba őrségül, a kik a népet folyton fosztogatták.

Koháry István halála.

A vallásvillongások korában *I. Lipót* a várőrséget, valláskülönbség nélkül, meg akarta hűségében erősíteni. Ez okból 1675 január havában levélben biztosította a protestáns katonaságot, hogy vallásuk gyakorlásában senki sem fogja őket háborgatni. 1675-ben, miután időközben a jezsuiták eltávoztak Léváról, ezek helyébe *Eszterházy Pál* minorita ferenceseket telepített le és megvette számukra *Kőmives Endre* református lakos házáat. Ugyanez évben a vár megerősítésére nézve is intézkedtek, mint az Léva város jegyzőkönyvében olvasható: „Az praesidium javára, hasznára és oltalmára nézve statuáltuk, hogy az malom felől a Ferencz deák uram kertjénél az farkasbástyán alul, Báth felől az Mészáros Balázs né kertjénél és az barátok kertjénél a vadaskert alatt sarampók és azokon kapuk csináltassanak és az vadaskerten inuét árok ásattassék az hegyen föl a szőlők felé.” Mindezt az tette szükségessé, hogy a várat körülvevő palánk már nem volt a legjobb állapotban, pedig nagyon is komoly események voltak készülöben.

1678-ban az erdélyi bujdosók megújították a háborút és *Thököly* Imrét fővezérükévé választották. *Thököly* még szeptemberben megindult seregével, hatalmába kerítette a bányavárosokat és Lévát is elfoglalta, de a szentkereszti vereség következtében feladta; 1682-ben azonban ismét visszafoglalta.

Thököly Imre.

Időközben a Csákyak lassanként elvesztették a lévai uradalmat. 1696-ig még találkozunk a Csáky-család tisztartóinak névsorával, de ezek mellett már *Eszterházy Pállal* és *Jaklin Miklóssal*, mint a nádor dunániumeni jószágainak praefectusával is, a ki azonban már 1696-ban nem volt praefectus, hanem zálogjogon megszerezte a lévai várból Csáky Zsigmond özvegyének és Csáky Pálnak a birtokrészeit 13,000 forintért. Ez időben *Veres János* volt a tisztartó. *Jaklin Miklós*, mint a lévai jószág egyik földesura, nagylelkű pártfogója volt Léva városának és áldozatkészségéért őt a király később bárói rangra emelte. 1696 aug. 18-án Lévát óriási tűzvész pusztította el. 1698-ban *Jaklin*, a

Eszterházy
Pál.
Jaklin
Miklós.

BOTTYÁN JÁNOS HÁZA.

II. Rákóczy
Ferencz.

Ocskay
László.

A RÓMAI KATHOLIKUS TEMPLOM.

Bottyán
János.

ber végén, a nagyszombati vereség után, maga Rákóczy is Léván vonta meg magát, hogy seregeit összegyűjthesse. 1705 január 1-én itt tartott haditanácsot, melyen *Beresényi* fővezér és *Széchenyi* Pál érsek is jelen voltak. A fejedelem január 10-ig maradt Léván és itt nevezte ki *Károlyi* Sándort a tiszántúli részek főkapitányává. Várparancsnokul *Lipthay* Adámot hagyta Léván, melynek várát ágyúkkal és minden más szükségessel bőven ellátta. Egerben kelt levelével *Bottyán* János vitéz tábornokának adományozta a lévai uradalmat. Ekkor *Lovass* volt a lévai tisztartó.

A vár Jerom-
bolása.

1708. október havában *Heister* császári vezér ostromolta Lévát, mely minden nagyobb ellenállás nélkül meghódolt. Az elvonuló kuruczok a várost felgyújtották. *Bottyán* azonban nem nyugodott, hanem a várat csakhamar visszafoglalta. A vár ekkor már nagyon rossz állapotban volt. A hosszas háborúk megrongálták és kijavításával senki sem törődött. Mindezt észrevette *Bottyán*, a ki a telet a várban töltötte s kinek keserűségét fokozta az is, hogy Rákóczy szerencsecsillaga hanyatlóban volt, neki pedig nem volt elég embere, hogy a várat megvéddesse. Elhatározta tehát, hogy ha a kuruczok a várat elhagyni kénytelenek, inkább elpusztíttatja azt, semhogy a németek kezébe kerüljön. 1709 február vége felé csakugyan rombolatni kezdte és az árkokat betömte. Léva, mint vár megszűnt és csak égnek meredő romjai emlékeztettek a hajdani dicsőségre. A romba döntött vár körül csak rövid ideig hangzott a fegyverek zaja. Egy ideig *Pálffy* János hadai táboroztak itt. Majd a győztes *Heister* a Duna balpartjára jött, október 17-én Barsból amnesztiát hirdet, azután a felkelők ellen indul és azokat teljesen kiszorítja az ország nyugati részéből. Léva környékén, hol 1709-ben és 1710-ben nagy pestis pusztított, most már minden esendes volt s az 1711-iki szatmári béke befejezte a szabadságharcot.

Az Eszter-
házy család.

A háborús idők elmúltak és helyükbe békésebb korszak lépett. A lévai uradalmat *Eszterházy* nádor visszakapta. Már 1710-ben *Veres* János a tiszt-

város polgáraival egyetemben, felépíttette és megnagyobbíttatta a templomot és az iskolamesterek és orgonisták díjazásáról is gondoskodott. 1695-ben a nádor tisztartójával egyetértve, a szegény lakosok között szőlőknek osztatta ki az ó-lévai hegyi parlagokat. Nemesszívúságát 1702-ben kelt végrendeletével tetőzte be, a midsőn jótekonny czélokra 3000 forintot és a kalvária felállítására 700 forintot hagyományozott. 1702-ben bekövetkezett halála után birtokai fiára, *Miklósra*, szállottak.

A *Rákóczy*-féle szabadságharc alatt, 1703 szeptember 17-én, *Ocskay* László foglalta el Lévát és itt ülte meg esküvőjét *Tisza* Ilonával. A császáriak október 31-én a várat, a heves ellenállás dacára, bevették, de *Ocskay* és *Andrássy* csakhamar ismét birtokukba kerítették. 1704 deczem-

LÉVA R. T. VÁROS TÉRKÉPE

1. Városház
2. Ref. elemi iskola
3. „ Templom
4. Rom. kath templom
5. „ „ plébánia
6. „ „ elemi iskola
7. Apáca zárdája és iskola
8. Plánisták temploma
9. „ rendháza
10. Kath főgymnasium
11. Tanító képezde
12. Felsőági igazgatóság
13. Izn. imaház- és iskola
14. Stefánia árvaház
15. Tűzoltó szertár
16. Várrom
17. Tűzjelző
18. Calvária
19. Kózkórház
20. Szolgabírói hivatal
21. Áru-oszlokok
22. Lévai tükérvékiépítész
23. Honv. gyalg. lakotanya
24. Nagyfogadó
25. Ág. ev. templom és iskola
26. M. kir. posta
27. Hengermalom
28. Casinó
29. Szegényház
30. Vágóhíd
31. Vasúri állomás
32. Lévai tak. értekezlet
33. Barszemesgyői népbank
34. Kozjegyzői hivatal
35. Uradalmi kastély

tartó és ez idő óta megszakítás nélkül feltalálhatjuk a hercegi tisztviselők névsorát. Az Eszterházyak mellett, mint földesúr, 1732-ig elefánti *Jaklin* Miklós báró is szerepel. 1732-ben a lévai uradalomnak azt a részét, mely az Eszterházyaké volt, Eszterházy Pál herceg örökölte. Mivel a lévai lakosok jogait és kötelességeit véglegesen meg kellett állapítani, 1732 február 10-én szerződést kötöttek, melynek főbb pontjai a következők: Léva lakosai a külső és belső telkek után évi 200, Génye és Barátka használata után 100 forint hasznobért fizetnek, arányos részletetés szerint. A két mézszárszék után évenként fizetnek 60 forintot. A városi korcsmában évenként szeptember 30-tól december 31-ig az uraság borát mérjék. A forspont nem kötelező, de a jelenlevő hercegnek személyes szolgálatára állanak. Az utakat és hidakat kötelesek javítani. 200 forint évi fizetés fejében a vámot szedhetik, úgyszintén a vásári helypénzt is, de méltányosan, stb. stb. Ez a szerződés 1772-ig maradt érvényben.

A város előjárója 1714—87-ig hadnagy ezímet viselt, fizetése, a naturáliákon felül, évenként 40—50 forint volt; 1732-től már városi jegyző is volt, évi 35 forint fizetéssel. A királyi adót és a város jövedelmét 1725-től perceptorok kezelték, fizetésük 16—18 forint volt. Ezenkívül a városnál voltak esküdtek, strázsamester, hajdú és vámos hajdú. A míg a város a két mézszárszékét és a korcsmákat házilag kezelte, székbírója is volt, 40 forint évi fizetéssel és borbírója 12 forint fizetéssel.

1735-ben Eszterházy Antal herceg volt a lévai uradalom tulajdonosa. A következő évek Lévára nézve nagyon is válságosak voltak és a vallásfelekezetek között a vallási türelmetlenség nagy zavargásokat okozott. 1736-ban a városi tisztújítás nagy zenebona között ment végbe. Az újonnan megválasztott tisztviselők közül a reformátusok vonakodtak a hivatalos esküt a katolikus templomban letenni s e miatt lemondtak. Helyükbe a katolikusok másokat választottak és kimondották, hogy a reformátusokat a jövőben az összes hivatalokból kizárják. Ez időtől az ellenségeskedés szünet nélkül tartott. A béke helyreállítása céljából Eszterházy herceg 1737 április 22-én megjelent Léván; de alig hogy eltávozott, az ellenségeskedés újból kitört és éveken át a legnagyobb elkeseredéssel folyt. A zavargások 1740-ben érték el tetőpontjukat. Ez évben, úrnapi napon, a vármegye rendeletéből a reformátusok templomát lebontották, két harangjukat elvették és az egyiket a katolikus, a másikat pedig a ferenczrendi templom tornyában helyezték el.

Az 1736-iki
tisztújítás.

A református
templom le-
bontolása.

1752. december 11-én az aranyos-maróti megyei gyűlésen Lévát portákra osztották fel és a következő évben megszűnt curiális taxális hely lenni, hanem portális lett, minélfogva nem egy átlag-összegben, hanem kapuk után fizette az adót. E határozat ellen a város a herceghez és *Erdödy* György grófhhoz küldöttséget mentesztett a régi szabadság megtartása és a fenyegető veszély elhárítása céljából. Panaszkukra választ is alig kaptak. 1754-ben vásárolták meg a városházát. Ez utóbbi évről fel van jegyezve, hogy a város lakosságát megszámlálták és 2937 lelket találtak ott. 1759 július 3-án, midőn Eszterházy ezrede a városban állomásozott, a katonák számára megfelelő mennyiségű kenyeret voltak kénytelenek beszolgáltatni. Időközben a reformátusok mindent elkövettek, hogy a jogegyenlőséget kivívják s 1766-ban végre elérték, hogy a hivatalok újból megnyíltak előttük.

Léva, mint
portális hely.

1772. szept. 12-én szörnyű tűzvész dühöngött a városban, melyben 245 ház és három emberélet pusztult el; a városi templom leégett és a harangok elolvadtak. A szörnyű nyomor enyhítésére a herceg 200 frtot adott és máshonnan is jöttek adományok. Így azután a lakosok már a következő évben ismét felépíthették a templomot.

Az 1772-iki
tűzvész.

1776 aug. 19-én herceg Eszterházy Miklós, Nagy István adminisztrátorával együtt, meglátogatta a várost és a szőlők mellett 21 pusztá helyet pinczéknek osztatott ki. Maga az uradalom is rendszeres szőlőműveléshez fogott és hogy rendes, állandó szakmunkásai legyenek, Lengyelországból telepített be többeket, kik után azt a helyet, a hol letelepedtek, majg is Polyák-utezának nevezik. 1777-ben több emléket emeltek a városban. Így a város nyugati végén az orbán- és kereszt-hegyi szőlőkben kápolnákat, a városban

a Szent-Háromság és a Szent Flórián szobrát, a szőlőkben egy keresztet, továbbá Nepomuki Szent János és Orbán, 1786-ban pedig a Szűz Mária szobrát. Mindezek ma is fennállanak.

1778-ban a tanácsülésben elhatározták, hogy mivel a görög-keleti vallásúak olyan contribuens egyének, mint a többi lakosok, tehát adjanak ők is forspontot és minden egyéb városi terhet közösen viseljenek. A tisztújítás sem folyt le nyugodtan. Az uradalom nem akarta a megválasztott esküdteket megerősíteni, és így ezek helyébe másokat kellett választani. Ugyanezen évben a vármegye rendeletére a város a katonaság részére 129 mérő zabot szállított Esztergomba és 144 mázsa szénát Magyar-Bródba, novemberben pedig újabb 238 mérő zabot Esztergomba.

A VÁROSHÁZA.

Mivel a városi hadnagyok és más tisztviselők többször megkárosították a lakosságot, a felmerült gyakori panaszok következtében Eszterházy Miklós herceg 1783-ban oly újabb szerződést kötött Lévával, mely e visszaélések meggátlására alkalmasabb volt az eddigi szerződésnél. Ugyanezen év július havában a várkastélyban generális nagygyűlést tartottak, melyen első sorban az élelmi cikkek árát állapították meg. A lakosok panaszkodtak a hercegnél, hogy a reájuk rótt censuális adót, nagy nyomorúságuk miatt, alig képesek megfizetni. A herceg hajlott a kérésre, az 1785-ben kötött pótszerződésben a városnak átengedte a vámjövédelmet évi 367 frtéért és az adót leszállította. Mivel híre járt, hogy József császár útját a városon keresztül folytatja a bányavárosok felé, az uradalom a várhegy alatt utat törtetett és így a várost a külső-várossal összekötötte.

1786-ban József császár rendeletére a ferenczrendiek eltávoztak a városból és Szécsénybe költöztek át. Épületük a templommal együtt a vallásalapra szállott. 1787-ben a városi hadnagy elnevezés megszűnik és 1778-tól 1848-ig városi bírák állanak a magistrátus élén. 1789 márczius 20-ikán a görög-keleti compánia részéről, Zippan Zafféri Pál, Kalián Demeter Pál és Vankovics János 500 frtéért megvették Jankovics Ferencz omladozó majorját s azon a helyen templomot kezdtek építeni, de be nem fejezhették, mert számuk évről-évre fogyott, míg részben kiköltöztek, részben kihaltak és ma csak a kalvária-hegy aljában levő temető emlékeztet reájuk.

A RÉGI ESZTERHÁZY-FÉLE KASTÉLY.

1801-ben a városi magistrátus fizetése a következő volt: Bíró évi fizetése 100 frt, notárius 95 frt, perceptor 80 frt, esküdtnek külön-külön 12 frt, strázsamester 60 frt s ennek eszímára 6 frt, vámos hajdú 20 frt s ennek eszímára 6 frt, hajdú 40 forint s ennek eszímára 6 frt, orgonista 60 frt. Arvagámokat, tutorokat, csak 1803-tól említenek.

1808 júl. 24-én tűz támadt, mely rettenetes mérveket öltött. A város 680 háza közül leégett 303, ezek között a katolikus templom tornyával együtt, melyben a harangok is elolvadtak. Ekkor pusztult el a várost körülvevő palánk is és ez időtől sem a város falairól, sem kapuáról nem találunk többé feljegyzést. E veszedelem emlékére minden év júl. havának utolsó vasárnapján, ünnepélyes körmenet vonul fel a kalvária-templomba. A következő években a lakosság régi óhajának, a gimnázium megalkotásának keresztülvitelén fáradozott és 1815 nov. 15-én már meg is nyitották az új intézetet a kegyesrendiek vezetése alatt. Az ezeknek juttatott adományok között van az az 1500 frtra becsült, drágakövekkel kirakott kehely is, melyet *Migazzi* Kristóf gróf ajándékozott a templomnak.

1820-ban a reformátusok ügye is jobbra fordult. Templomukat, a régi helyén, újból felépítették és a felavatás nagy ünnepélyességgel ment végbe. 1822-ben már a város lakosságának a száma is erős gyarapodást mutat. A 3871 lakos közül római katolikus volt 3148, evangélikus 89, református 611, görög-keleti 23. 1822 okt. 27-én délelőtt 11 órakor ismét nagy tűzvész dühöngött a városban. A tűz az n. n. ezigány-utczában ütött ki, az erős szél széthordta a paraszat és a város nagy részét rövid háromnegyed óra alatt romba döntötte. Leégett 158 ház. A városházán az írományokat és a pénztárt sikerült megmenteni.

Míg Bars vármegye rendei, ezek között Léváról a *Kazyak* és *Rainprechtek*, a huszas évek elején az abszolutizmus ellen küzdöttek és az alkotmány kivívásában az elsők között említhetők, a nemzeti ügy fejlesztésében Léva városa sem maradt hátra. 1825-ben a Nemzeti iskolát önállósították, újjá szervezték és egyáltalán a nemzeti nevelés fejlesztésén fáradoztak. A gimnáziumba járó előkelőbb ifjak családai a templomba orgonát szereztek, a templomra pedig a hívek új tornyot emeltettek. 1829-ben *Sántha* György helembai plébános 5000 váltó forintos alapítványt tett.

Eszterházy Miklós herceg még két ízben kötött szerződést a várossal.

Az 1808-iki
tűzvész.

A kegyes-
rendiek.

A ref. temp-
lom fel-
építése.

A nemzeti
iskola.

A LOVAG SCHÖELLER-FÉLE KASTÉLY.

Az 1826-iki szerződésben vannak először említve az 1902. év elejéig fennállott pecsenyesütő bódék, melyek most a városháza építésének áldozatul estek.

A kath.
templom.

Mivel nem igen lehetett remélni, hogy a katolikus templom tornyát egy-hamar felépítik, ezért az 1831-ben öntött új harangokat a templom mellett levő érdekes szerkezetű haranglábakon helyezték el. A csonka tornyot csak a negyvenes években szedték le a templomról és anyagát az utca kövezésére fordították. Ez az állapot 1902. év tavaszáig tartott, a mikor *Báthy* László prépost-plébános fáradhatatlan buzgósága következtében a róm. kath. hívek, templomukat díszes kettős toronnyal látták el s a harangokat azokban helyezték el.

Az 1831-iki
kolera.

Az 1831-iki kolera Lévat sem kímélte meg. A városban 403 ember halt meg e járványban. A városi tanács Kálna községnél kordont vonatott, de ez majdnem lázadásra vezetett, mert az élelmi szerek rendkívül megrágultak.

1833. nov. 24-én meghalt Eszterházy Miklós herceg és utóda fia, Pál lett, ki a következő évben a lévai uradalmat meglátogatta. Az uradalom tisztviselői mindenkor fontos tényezői voltak a város társadalmi mozgalmainak és mindenben tevékenyen résztvettek. Főleg az ő buzgóságuk hozta létre 1838-ban a *kaszinó-egyesületet*, mely a negyvenes években rendkívül virágzott és az általa rendezett mulatságokon a szomszédos vármegyék intelligenciája is összegyűlt.

Az ág. ev.
templom.

1838 április 29-én az evangélikusok elhatározták, hogy a görög-keletiek felbemaradt templomát megveszik. 1841-ben már felépítették a templomot, lelkészlakot és az iskolát és azt 1843 ápr. 30-án ünnepélyesen felavatták. 1845 óta külön hitközséget alkotnak. Az első zsidók 1838-ban telepedtek le Léván. Az uradalom egy darab földet hasított ki részükre temetkezési helyül. A tömege-sebb betelepedés csak 1840 után vette kezdetét. Ez időtől a környékbeli hitfelekezetekkel együtt hitközséget alkottak és a negyvenes évek közepén lelkészi állást szerveztek. Imahelyiségük 1857-ig egy bérházban volt.

1839-ben az ifjú Eszterházy Miklós herceg látogatta meg az uradalmat, 1843-ban pedig Pál herceg. Ez volt az utolsó látogatás; ezentúl a hercegi családból senki sem jött Lévára. 1845-ből találjuk a város határára vonatkozó következő feljegyzést: „Az összes terület kitesz 6841 holdat, még pedig ebből földesúri 2696 hold, úrbéri 2912 hold, szabados 686 hold, inscriptio 546 hold.” Az uradalom tisztviselői karában ez időben jeles férfiak működtek, kiknek a neve később országszerte ismertté lett. Így Benkő Dániel uradalmi praefectus, ki a lévai központból hat uradalmat kezelt és Korizmics László uradalmi mérnök. Ezek az uradalmat valóban mintaszerűen kezelték és a társadalmi életben is vezérszerepet vittek. 1846-ban *olvasó-társaságot* szerveztek, melynek célja a magyar irodalom terjesztése és pártolása volt.

Benkő Dániel
és Korizmics
László.

1848-ban a város lakosainak száma 4817 volt, ezek között 4032 róm. kath., 597 ev. ref., 81 ág. ev., 7 gör. keleti és 100 izraelita. A márcziusi eseményeket a város lelkesedéssel ünnepelte meg, s miután a földesúri hatóság alól felszabadult, az eddigi tisztviselők helyébe rendezett tanácsot választott. Első polgármester *Farkas Mihály*, az eddigi városi bíró volt. Ez időtől a város élén polgármesterek állanak. Április 25-én a külső utcát a városhoz csatolták. Majd, midőn veszélyben forgott a haza, toborzás útján 118 honvédet küldöttek harezba. Június 18-án 427 ezüst forint adomány folyt be és június 29-én 435 nemzetőr esküdtött föl. Az ezek számára készült díszes zászlót ereklyeként őrzik a városházán.

1848/49.

1849-ben mozgalmas események színhelye volt a város. Január 10-én hadseregével bevonult *Görgey* és mikor távozott, *Csorits* osztrák tábornok jött utána és innen 20-án tovább indult. Április 17-én *Görgey* Lévánál állott seregével. A nagysallói fényes győzelem után ide szállították a sebesülteket. Azokat, a kik nehéz sebeikbe belehaltak, a temetőben közös sírban hantolták el. Sírjuk fölé 1872-ben emlékoszlopot emeltek és oda zarándokol minden évben, márczius 15-én, a kegyeletes közönség. 25-én *Grabbe* vezérlete alatt orosz katonák jöttek a városba és szeptember 25-én távoztak el.

Az abszolútizmus.

Erre az abszolútizmus uralma következett. A cs. kir. szolgabíró zsan-dáraiival ellenségképen dült a városban; mindenekelőtt beszédette a magyar bankjegyeket, a mi a lakosság legnagyobb részét koldusbotra juttatta, mert azon fölül, a mit elrejtettek, összesen 49,500 frt 45 krt szolgáltattak be s ezt a város főterén, nyilvánosan elégették. A lévai zsidók hadi sarez fejében 600 frotot fizettek. Míg a jó hazafiakat üldözték, addig a császáriak *Bányay József* lévai postamestert dícsérték, a ki ebben az időben minden jó hazafit mélyen sértő viselkedésével tüntetett.

1854 márczius 26-án nagy szélvész és földrengés volt; a kolostor tüz-fala bedőlt és egy embert agyonütött. Ugyanez évben kezdték meg a város rendszeres kivilágítását. Időközben kiépült a pest—bécsi vasút is és a gabonakereskedés mindjobbban fellendült, a bányavárosok felé pedig társaskocsik gondoskodtak a személyszállításról. 1857-ben a házak száma 701 volt, a lakosok száma pedig 4513. Ekkor építették fel a zsidók templomukat és iskolájukat. A társasélet is egyre elevenebb lett. 1859 november 20-án az időközben szünetelő kaszinó újból megalakult. Fáradozatlan búzgósággal működött közre a „Barsmegyei Gazdasági Egylet” megalakulásában. Valóságos hazafias tüntetések voltak azok a hangversenyek, melyeket szeptember 10-én *Wilmers* Rezső a szükölködő horvátok javára és október 4-én *Reményi Ede* a Petőfi-szobor javára tartott.

Az 1854-iki földrengés.

Ez időben az uradalomban lényeges változás állott be. Már 1859 márczius 12-én felmondotta herceg Eszterházy Pál a lévaiaknak a helypénzszedésre és a legeltetésre vonatkozó szerződést és 1861-ben az egész lévai uradalmat bérbe adták lovag *Schöeller* Sándornak és *Leidenfrost* Lászlónak. Ez utóbbi 1862-ben jött a városba. Mindenekelőtt az uradalomhoz tartozó községekben a határtagosításokat és a birtok-elkülönítést tűzte ki feladatúl. A tagosítás után a város határa 6564 h. 1137□° lett, még pedig kert és beltelek 205 h. 756□°, szántó 3746 h. 1146□°, rét 1262 h. 1057□°, legelő 230 h. 952□°, szőlő 742 h. 846□°, folyók 87 h. 854□°, utak 188 h. 1087□°, haszontalanok 69 h. 493□°. A kegyesrendieknek 520□° kiterjedésű rét jutott; különben csak néhány nagyobb birtokos tagosított, a többi birto-

Lovag Schöeller Sándor és Leidenfrost László.

kokat csak dűlőnként egyesítették. Leidenfrost ezután az újonnan szervezett birtok rendezéséhez fogott, mely munkájában fiai hű társai voltak.

1865-ben alakult meg Léván a *Takarékpénztár* részvénytársaság és 1880-ban saját ezéljaira terjedelmes épületet emeltetett. 35 évi fennállása óta közel 200,000 koronát adományozott köz- és jótékony ezélra. 1880-ban 20,000 forint értékű házat adományozott a lévai nőegyletnek, melyben azóta a *Stefania-árvaház* alakult, 1890-ben, 25 éves jubileuma emlékére, szegényház alapjára ezer forintot és egy főgimnáziumi ösztöndíj-alapra szintén ezer forintot adott.

1867-ben az Eszterházy-féle uradalmat véglegesen eladták Schöeller Sándor és Pál lovagoknak. Az ú. n. főbérnökség élén 1898-ig a Leidenfrost

A SCHÖELLER-FÉLE KASTÉLY CSARNOKA.

család tagjai állottak, kik az uradalmat valóságos mintagazdasággá alakították át. Hét gazdasági szeszfőzőt, két szeszfinomítót s 1879-ben egy hengermalmot állítottak, mely 1900-ban leégett ugyan, de újra felépítették és kibővítették. A mellett, hogy minden jótékonyági és kulturális mozgalmat bőkezűen gyámolítanak, a város és a messze környék szegény lakóinak állandó munkát biztosítanak. 1898-ban a főbérnökség megszűnt és ez idő óta a tulajdonos házilag kezeli az uradalmat, melynek élén azonban most Schöeller Gusztáv lovag és a Leidenfrost család egyik tagja, *Leidenfrost* Tódor, a kiváló gazda és szakember áll.

A hatvanas évek végén a várost több szerencsétlenség érte; így 1866-ban a háborús időkhöz és az átvonuló katonaság elszállásolásának terhéhez, nagy fagy is járult, mely a gabonát és a szőlőt megsemmisítette. Ugyanez évben a kolera is pusztított, 1868-ban pedig nagy dögvész volt és 404 drb szarvasmarha hullott el, a mi a lakosokat érzékenyen károsította. 1868-ban és a következő években igen gyakori volt a tüzeset és 1872-ben újból pusztított a kolera.

Azonban kerültek örvendetes esetek is a város életében. 1868-ban a város *járásbíróság*ot és kir. *közjegyzőség*et kap, a *szolgabíróság* szintén megmarad,

ámbar egy ideig Nagy-Sallóban székeltek és csak 1884-ben helyezték véglegesen ide. 1869-ben a bars megyei 61-ik honvédszázalókat helyezik Lévára és a katonaság számára 1870-ben kaszárnyát építenek. Mivel egy ideig az ipolysági honvédszázaló a városban volt, 1897-ben, 117,000 frt költséggel, a kaszárnyát kibővítették és újjá alakították. 1870-ben megalakul a *zsidó nőegylet* és megnyílik az *állami tanítóképző intézet*. 1871-ben alakul a *dal-egyesület*, 1872-ben a nagynevű Szepesy Imre, szülővárosa kegyesrendi temploma számára oltárképet adományoz és fényes alapítvánnyal megveti a leányiskola és kisdudó alapját. 1872-ben a „*Lévai Takaré- és Hitelintézet*” néven megalakul a második pénzintézet, mely szintén tetemes összeget áldozott köz- és jótékony czélokra.

A LÉVAI MŰMALOM.

1872-ben keletkezik a lévai *népkör*, ugyanez évben a lévai *nőegylet*, mely 1882-ben alapította a Stefánia-árvaházat. 1876-ban alakul a *tűzoltó-egyesület* és ekkor határozatképp kimondják, hogy a házakat ezentúl sem szalmával, sem náddal fedni nem szabad. 1879-ben a házak száma 756 volt, a lakosok pedig 6772. 1880-ban közadakozásból felépítik a *megyei kórházat*. A nyolcvanas években nagyobb gondot fordítanak az utcák kövezésére, a világításra és az időközben alkotott sétatér rendezésére. 1885-ben kiépül az esztergom—nána—csatai, 1887-ben a csata—lévai és 1896-ban a léva—garamberzenczei vasútvonal. Ez idő óta a kereskedés és a forgalom erősen emelkedik és ebben nagy része van az 1888-ban alakult *Kereskedelmi Csarnoknak* is. 1890—91-ben a város utcáinak a gyalogjáróit aszfaltozták, a főbb utcákat pedig és 1896-ban a nagy teret kikövezték. 1898-ban az országutat a városon végig kerámmal vonták be. 1889 augusztus 1-én a városban *penzügyigazgatóságot* állítottak fel, 1894-ben alakult a bars megyei *Népbank* fióktelepe, melyet az aranyosmaróti központból vezetnek. 1899-ben — a phylloxera által tönkretett szőlők felújítása céljából — a földművelésügyi miniszter Léván állami szőlőtelepet létesített, — 1901-ben a város — *Bódogh* Lajos polgármester kezdeményezésére — pénzügyeit rendezte, a multban elköltött alapokat megtérítette, s apró adósságait konverzió útján kiegyenlítette. 1902-ben a helypénzszedési és vásártartási jogot — a vásártér tulajdonjogával együtt — a lévai uradalomtól 47080 koronáért megváltotta, 200 ezer korona költséggel díszes városház-épületet emeltetett és elhatározta a város villamos világítását. — Ugyancsak a földművelésügyi miniszter 1902. év őszén elrendelte állami gyümölcsfa-iskolának Léván leendő felállítását.

A Léva és vidéke róm. kath. *népnevelők egylete* 1884-ben, a *kath. legényegylet* 1887-ben, az *iparos olvasó kör* 1891-ben, a *katholikus kör* 1893-ban, a *torony-építő egylet* 1896-ban, a *kereskedő ifjak társulata* 1896-ban és a *zsidó fillér-egylet* 1898-ban alakult. Ezenkívül van *temetkezési egylet* is. A kaszinó

1885-ben tartotta meg 25 éves jubileumát s ez alkalomból 1000 frtos ösztöndíj-alapítványt tett egy főgimnáziumi tanuló megjutalmazására. 1889-ben a kaszinó házat vett, azt újonnan felépíttette és kényelmesen berendezte.

A millennium.

1896-ban a város lakossága lelkesen megünnepelte a millennium emlékét. Ennek leghatásosabb záradéka volt a várromok között megtartott népünnepély. A közönség, mely ez alkalommal messze környékből gyűlt össze, áhítattal szemlélte az akkori alispánnak: dr. *Ruffy* Pálnak helyi vonatkozású, hazafias színművét, melyben az álmodozó Bors vezér lelki szemei előtt elvonnul a vármegye és a város tetteiben oly gazdag multja, mint záloga annak, hogy a fényes multat szép jövő követi.

A legújabb népszámlálás szerint a város lakosságának száma 8400.

A város költségvetése.

A város 1902. évi költségvetése a következő:

I. *Házi pénztár:*

a) Bevételek	160,553	K	44	f
b) Kiadások	202,676	„	01	„
	hiány	42,122	„	57

mely a 93,309 K 25 fillér állami adó után kivetett 45% községi pótdadó által nyer fedezetet.

1. *Főbb bevételi* czímek nehánya:

földek haszonbéréből	4612	K	14	f
épületek bére	6633	„	91	„
vágóhíd jövedelme	5000	„	—	„
helypénzből	20000	„	—	„
gabona mázs. jövedelme	3800	„	—	„
főgimnázium bevétele	17212	„	70	„
elemi iskola jövedelme	1952	„	56	„
iparostanoneziskola jövedelme	1930	„	—	„
kereskedő tanonez-iskola jövedelme	1320	„	—	„
homokbánya jövedelme	3000	„	—	„
községi közmunkából	1946	„	—	„
laktanya kölcsön törl. megtérítéséből	8360	„	29	„
vámút	5650	„	92	„
bor, hús fogyasztási állami adókból	25000	„	—	„
bor, hús, szesz fogyasztási adópótlék	11963	„	98	„
államsegélyből	15733	„	28	„

b) *Főbb kiadások* nehánya:

tisztviselők fizetése és lakbére	34760	„	—	„
rendőrök és szolgák járandósága	11335	„	—	„
helypénzszedési kiadás	2000	„	—	„
főgimnázium kiadása	17212	„	70	„
elemi iskolákra	10675	„	68	„
iparos-tanoneziskolára	3380	„	—	„
kereskedő „	2690	„	—	„
óvodára	2000	„	—	„
irodai szükségletek	3600	„	—	„
adókra	1630	„	24	„
Magyar Jelzalog Hitelbank 560,000 kor. kölcsönére törlesztés	29960	„	—	„
külvilágításra	4000	„	—	„
önkéntes tűzoltóknak segély	1600	„	—	„
adományok	1250	„	—	„
utczák kövezése, asphal fentartása	8023	„	36	„
megyei pótdadók	2218	„	96	„
községi közmunka	1946	„	—	„
szegényekre	904	„	—	„
bor, hús fogyasztási adómegváltás	25000	„	—	„
államsegélyből tőkegyűjtésre	14933	„	28	„
közutak és határrendezés	2000	„	—	„

II. *Laktanya-alap.*

a) <i>Bevétel:</i>				
kincstártól évi bér	10883	„	35	„
vármegyei katonai beszállásolási alapból	4000	„	—	„
	összesen	14883	K	35
b) <i>Kiadás</i>		14883	„	35

III. *Államút-alap.*

<i>Bevétel</i> vámdíjból	16600	„	—	„
megyei hozzájárulás	1140	„	—	„
MÁV.-tól	320	„	—	„
	összesen	18060	K	—
<i>Kiadás</i>		20335	„	53

A város vagyoni állapota.

Léva város vagyoni állapota.

Léva város nem nagy anyagi javakkal dicsekedhetik, sőt fekvő birtokok szempontjából inkább szegénynek mondható.

Léva.

Ingatlanai:

1. Szántóföldje van a városnak 68 kat. és 453 □-öl hold értéke	27200 K	— f
2. Rét és kaszáló 33 kat. hold és 1588 □-öl, értéke	20400 „	„
3. Két kisebb darab szántóföld	1040 „	„
4. Weigert-féle kert 346 □-öl	1000 „	„
5. Kurucz-féle szőlőföld 1703 □-öl	200 „	„
6. Kalvárián egy db szőlőföld	1200 „	„
7. Kőbánya	2400 „	„
8. Homokbánya	4400 „	„
9. Az államnak 23 évre bérbe adott szőlőföldek az állami szőlőtelep területe 5—6 kat. hold	10000 „	„
10. Városház épülete, értéke	300000 „	„
11. „Vörösökör“ nevű városi épület	17000 „	„
12. Kocsis-lak	2380 „	„
13. Honvéd laktanya	195782 „	94 „
14. R. kath. főgimnázium	116000 „	„
15. Közvägöhíd	8326 „	„
17. Kertészlak és faiskola	1400 „	„
18. Vásártelek 9—10 kat. hold	10000 „	„
19. Báthi-utezai pinetze	1640 „	„
20. Temetői hulla-ház	1000 „	„
21. Jégverem	200 „	„
22. Steiner-féle pinetze	400 „	„
23. Szegényház	8000 „	„
összesen	733288 K	94 f
az ingatlanok értéke.		
<i>Értékpapírok:</i>		
Garam-Berzence—lévai helyi érdekű vasút 50 db törzs-része	20000 K	— f
<i>Ingóságok értéke</i>	10527 „	„
A helypénzszedési jog évenként legalább 20000 korona jövedelmet hoz, ez tőkésítve 5 0/0-kal, megfelel	400000 „	„
értéknek.		
összes cselekvő vagyon	1163816 K	52 f
<i>Szenvedő állapot:</i>		
A „Magyar Jelzálog Hitelbank 50 éves 5·35 0/0-os törlesztéses kölcsöne	560000 K	— f
Tiszta vagyon	603816 K	52 f

A tisztikar.

Léva r. t. város tisztviselői karának névsora a következő: Polgármester: Bódogh Lajos, tiszti ügyész: Csekey Vilmos, tiszti orvos: Dr. Medveczky Károly, rendőrkapitány: Kónya József, főjegyző: Szilassy Sándor, I. tanácsnok: Mácsanszky János, II. tanácsnok: betöltetlen, III. tanácsnok: Rác János, IV. tanácsnok: Varannay István, aljegyző: Fábíán Zoltán, alkapitány: Bilesek József, számvevő: Babuschek Gusztáv, pénztárnok: Komzsik Lajos, ellenőr: Torma Lajos, irodatiszt: Toóth Kálmán, adótiszt: Búthor Kornél, mértékhitelítő: Fogler Lajos, állatorvos: Thuróczy Lőrincz, végrehajtó: Tolnay István, napidíjas irnokok: Kucsera József, Biró János Koskó Béla, halottkém: Hlboky Alajos, állami h. anyakönyvvezető: Forgács Mihály. A fogyasztási adószedő-hivatal ügyvezetője: Stern Sándor, ellenőre: Barthos István, szemlész: Pély István, közig. gyakornok: Wilhelm Béla.

LÉVA VÁROS CZÍMERE.

NAGYSALLÓI PARASZTHÁZ.

BARS VÁRMEGYE NÉPE.

A honfoglaló magyarok a Bars vármegye területén talált s nekik meghódolt szláv törzseket, valamint a többi néptörödékeket, ha voltak ilyenek, nem űzték el lakóhelyeikről, sőt melléjük vagy közéjük telepedtek. A vármegyebeli régi helységnevek arra vallanak, hogy az itteni lakosság zöme a honfoglalás korában szlovén-fajta népség volt, mely könnyű szerrel vált alattvalójává a magyarságnak s lassanként sok vonást vett át hódító urainak szokásaiból és erkölceiből.

Régi
helységnevek.

Ha a vármegye régi helységneveit szemügyre vesszük, azt találjuk, hogy leszámítva Bars és Léva várak vidékét, az őslakosság mindenütt a szlovén népcsaláddhoz tartozott. Az egykori oszlányi járásban csak a Nyitra-szeg és Szent-Kereszt helynevek hangzanak magyarosan; a Brogyán, Ugróc, Krstenyen, Pazsit, Radovicza, Oszlan, Hornyá-Vesz (melynek később Falfalu alakban magyar fordítása is lett), Cserenyen, Bisztricza, Kemenez, Kosztolány, Lehota, Kozorin, Zleska, Pityelova, Koprenicza, Jesztrebe, Nevolna stb. mind magukon viselik a szláv eredet bélyegét. Saskő vár uradalmában is csak Sekély, Apáti és Szénásfalu (de ez utóbbinak van idegen neve is: Boznicza) dicsekedhetnek magyar névvel; ellenben Tmavka, Jelna, Kleesen, Tepla, Hladomer, Repistye, Peszeren, Prohod, Ihracz, Veszka, Vihnye stb. nevekről nyilvánvalólag lerí a szláv eredet.

Az egykori zsarnóczai uradalom is csupa szláv helynevektől hemzseg; itt csupán Kis-Fürész, Magaspart és Keresztúr magyarok. Ellenben tiszta szlávok: Zdánya, Rudna, Voznicze, Veliki-Pola, Berzenze, Orovnicza.

Az aranyosmaróti járásban is sok a szláv helységnev, de itt már magyar eredetre látszanak mutatni: Szentbenedek, Vörösvár, Újfalu, Kovácsi, Kisfalud és Nyüved; ezekkel szemben állanak: Knezecz, Elbedecz, Tapolesány, Sikava, Szelezsény, Valkócz, Vezekény, Szelepesény, Malonyán, Rohoznicza stb.

Verebély vidéke már sokkal gazdagabb ősmagyar helységnevekben: Tajna, Sári, Aha, Baracska, Sötétkút, Töhöly, Hull, Cseke, Rendve stb. a honfoglaló magyarság szállásait jelzik. Még magyarabb Léva vidéke s itt leg-

feljebb csak Podluzsány, Dereszlóny, Zeliz és Tergenye emlékeztetnek az egykori szláv telepekre.

Körmöczbánya vidékén (melynek hajdani Kremniez alakja is megelőző szláv lakosságra utal) a Pleifusz, Kuneschau és Sváb helységnevek a hajdani települők emlékét tartják fenn.

A honfoglaláskori szlovén lakosság, melynek legnagyobb része, a helynevek tanúsága szerint is, az északi hegyvidéken vonta meg magát, a századok folyamán mindinkább tért veszített s a nemesi osztály jótékony hatása alatt hihetőleg egészen is felszívódott volna a magyarságba, ha a XV. században a huszita mozgalmak újabb és újabb cseh csapatokkal nem erősítették volna. E mozgalmak eredményezték azt, hogy a tótság a magyar elemet

LÉVAI PARASZTHÁZ.

háttérbe szorította s nemsokára a török dúlás következtében is megfogyatkozott magyarságot számbelileg jóval túlszámnyalta.

Mindazáltal újabb időben a magyarság térfoglalása Bars vármegye területén is szembeszökő s kulturális intézményeink segítségével a jövőre várakozik a feladat, hogy az idegenajkú lakosságban, mely egyébiránt hazafiság tekintetében semmi kívánni valót sem hagy fenn, a magyarosodás eszméjét meggyökereztesse.

Nemzetiség és nyelv tekintetében a vármegye lakosságának arányszámai a következő hullámzást mutatják:

	magyar	tót	német
1847-ben	39,526	76,664	13,454
1900-ban	52,317	94,879	17,325

de magyarul beszélni tudott 68,761.

*

A mai magyar községek építkezése teljesen elüt a nagy magyar alföldi építkezéstől. Nagyon is észrevehető ezen is a tót vidékek befolyása ép úgy, mint a hogy a tótok is egyet-mást átvettek a magyarok építkezési módjából.

A magyarlakta vidékeken legnagyobb részt vályogfalat és fecskerakást találunk. De azért vannak egyes vidékek (Zsitivagyarnat, Garammikola, Zseliz, Aha, Szodó és Újlóth), hol csak téglából építenek. Mohi, Csiffár, Nagy-

Nemzetiség és nyelv.

A magyarok. Építkezés.

és Kistöre, Felső- és Alsóvárad, Újbars, Kiskoszmály, Besenyő, Felsőpél, Baracska, Alsópél, Kislóthi magyarsága vert falból építi lakóházaikat. Favázás építkezést magyarul vidéken nem találunk. Számos helyen a deszkacsúcsfalat is alkalmaznak. A tető fedése mindenütt egyszerűen síma; fedőanyagként a legtöbb helyen a zsupszalmát használják, s csak az újabb építkezéseknél használják a faszindelyt vagy a cserepet.

A lakóház csaknem mindenütt az istállóval egy fedél alatt van s csak ritkább jelenség, hogy a pajta és szim külön van építve. Az udvarból az első bejárat a konyhába nyílik; e tágas helyiségből jutunk az úgynevezett első házba. A lakószoba (hátsó ház) rendszerint a konyhától jobbra van, mely a legtöbb helyen külön bejáratot bír. A lakóház szomszédságában van a kamara, melyet több helyen „rejték“-nek is neveznek. Ezen túl van az istálló, faszim és pajta, melyet sok helyen elkülönítve is építenek. Ettől annyiban szoktak eltérni, hogy némely helyen a konyhától balra építik a lakószobát, a kamara pedig a lakószobába nyílik. Tornáczot is alkalmaznak. Van fedett és nyílt tornácz. Faldísz, mint czifraságot, csak Nemesorosziiban találunk az ablak körül, vagy az ablakdeszkákon, de ez is igen egyszerű, kezdetleges. A csikos, színes meszelést kedvelik, alkalmazva a kék és zöld színt is, míg Lédeczen a házak alsó részét barna-vörösre meszelik.

Minden ház kapuval van ellátva, de ez csak közönséges deszka- vagy rácsoskapu. Nagyszecsen, Kissárón és Kiskálnán faragványos kapukat is találunk. Újbarson, Kissallón és Bajkán bálványfát is alkalmaznak.

Kútjaik legnagyobb részét kávácsak és gémesek. Sok újabb építkezésnél van kerek és szivattyús kút is. Előkertek, különösen a lévai járásban, sok helyen díszítik a házak elejét.

Erkölesei
érzület.

Erkölelenség, vallásosság és józanság tekintetében a barsvármegyei magyarság kielégítő fokon áll. Munkás nép, szívesen fáradozik, törekszik, a szerzettet megbecsüli és helyes beosztással él. Meghallgatja a tanult ember szavát és arra igyekszik, hogy abból okuljon. Mint az ország más vidékén, itt is számos helyen, a két-, sőt az egy-gyermek-rendszer is dívik, a mi nemzetgazdasági szempontból, a magyarság terjedése tekintetében, nem vigasztaló.

A barsvármegyei magyarságban külön típust meghatározni nem lehet. A legtöbb közöttük középtemű és szürkeszemű. Meglátszik rajta a vérkeveredés. A tótok közé ékeltek magyar helyeken sok ettől az eltérés.

Ruházat.

A férfiak ruhájának szövege sötét. Kék, barna, vagy fekete posztó. Az idősebb nők a sötét alapszíneket kedvelik, míg a fiatalabbak inkább az élénkebb, tarka színűeket. A felsőruhát leginkább kartonból készítik, de némely helyen selyem, bársony és atlasz-szöveteket is viselnek.

A férfiak fehér szűrben járnak, de sok subát is találunk, a mit a nép ladányi vörös magyar kivarrással kedvel. Lédeczen ködmönt hordanak kevés kivarrással, míg Vezekényen, Damásdon, Lekéren a köpeny dívik. A kivarrás, ott a hol használatos, magyaros mintájú.

A köpenyt „mexiko“-nak, vagy mexikaner-nak nevezik; a férfiak felső kabátjának neve dolmány. Nyíren a téli kabát neve: „buda“. Mohin a posztó-kabátot „kitli“-nek, a nyári kabátot „ingrehúzó“-nak hívják. Kis- és Nagyszecsen a gatyát, inget és fehér köpenyt „fehér öltöző“-nek mondják. A mellény „lajbli“, vagy „lajbi“, ritkábban „újas“.

A női ruháknak egyes vidékek szerint más és más a neve. A kabátkát „vizitli“-nek, „vizitke“-nek, „lebegő“-nek, „lipityké“-nek, Garammikolán és Zselizen még „jódká“-nak is mondják. A testhez álló felső kabát neve „kaczaj“, „kaczama“, „kacza“, „kaczabáj“, „kacsi“, míg Kis- és Újlóton „kabátka“; Bajkán és Hölvényen „köntös“; Kis- és Nagyszecsen „szakácska“ vagy „ripityinka“; Újbarson és Marosfalván „rékli“. A fűző-mellényt „pruszlik“-nak hívják. A pendelyt „pentöl“, „pentöly“, „pentely“, „pöntöly“, „pöntő“-nek ejtik. A kötényt „ruhá“-nak is mondják, s innen azután a „kötény-előruha“, „szoknya-kötény“ elnevezés. Ettől eltérőleg Nagyodon „kötfing“ a neve. Lédeczen a vánkos: „fejelke“, Nagyodon a fejkötő: „pántlik“, Nagysallón a kendő: „fejrevaló“.

Hímzést a ruhákon ritkán alkalmaznak a nők. Nagyodon találunk az ingen piros, fekete és kék hímzést, újabban Marosfalván, Kiskoszmályon itt-ott színes virág-hímzést.

A férfiak lábbelije a símaszárú esizma, de a fiatalja néha ránczos esizmát is szokott hordani. A nők leginkább fűzős, vagy czúgos czipőt viselnek; nyáron papucsot, vagy magas sarkú, hegyes orrú, fekete topánt.

A nők kedvelik az ezüst ékszereket. Marosfalván, Kiskoszmályon, Kis- és Nagyszecsén a férfiak mellényén itt-ott még ezüst gombokat is látnak, és kabátjaikon, — úgy, mint a nőknél is — ezüst csatokat. Viselnek még, de ritkábban, öt és hét soros ezüst nyakláncot is.

A nép szokásaira áttérve, magyar vidéken a keresztelések minden nagyobb sokadalom, czeremónia és dísz nélkül folynak le; a keresztelési szertartás után a komák és néhány közeli rokon és jó ismerős az örömházhoz egy kis lakzira jönnek, a mi leginkább egyszersmind ebéd és vacsora. Némely helyen

Keresztelési
szokások.

LÉVAI NÉPVISELET.

a komák viszik az élelmi szereket és a süteményt, míg a bort a házigazda adja. Komátál csak némely helyen dívik.

A lakodalmakon némely községben csaknem az egész falu részt vesz. Sok helyen a vendégek tyúkot és süteményt visznek. Ha a menyasszony más falubeli, lovasbandérium és kocsisor kíséri. Kezdődik a háztűznézésen, követi a kendőváltás, azután kitűzik az esküvőt, a vőfélyek czifra mondókákkal meghívják a vendégeket, esküvő után következik a menyasszonykikérés, azután a lakzi, melynél a vőfélynek minden tál ételt verssel kell kíséreni. Némely helyen a menyasszony guzsalyának és ágybelijének a kiváltása és a kásapénzszedés is dívik. A táncz természetesen majdnem mindenütt virradatig tart, sőt némely esetben másnap délig is.

Lakodalmi
szokások.

A leginkább használt hívogató vers a következő:

Dicsértessék a Jézus-Krisztus!

„Mehajtom magamat mély tisztelettel
S egy pár szót szólok rebegő nyelvemmel:
Eevagyok bocsátva, mint Noé galambgya,
Ki zöld ággal tére vissza a bárkába.
En is, mielőtt a házamba betértem
S ezen tisztes házat ime megkerestem
S csak röviden szólok egy pár szemil fölött,

Kiket a szerelem egymáshoz vezetett.
Tudjuk, hogy (Kis Pétert) is csak az vezeté,
Hogy a (Nagy Juliát) magának eljegyzé,
Hogy együtt futnák meg a földi íletet,
Kiket a szerelem egymásho' vezetett.
Paradicsomban az Isten így rendüte,
Mikor az első embert megteremtette.
Azírt tehát átalom szólítja magukat (Kis Péter)
A jövő (kedd)-re tisztességes ebídhöz, vagy vacsorához
S a mellett egy pár pohár bor elfogyasztásához.
Szíveskegygyenek tehát megjelenni. E szó mondásom."

A menyasszonykikérést a násznagy közvetíti, a mire a vőfély a következőképpen hívja fel:

"Tisztót násznagy uram és érdemes vendég-koszorú! Küldetisem és idejövételünk okáru akarnék néhány szót szónyi, ha szívesek lesznek meg-
haagatnyi."

"Isten már a világ teremtésekor rendötte a páros íletet, azt mondván: nem jó az embernek magának lennyi. Ezt a szent ígasságot a világ teremtésítül fogva e mai napig is bebizonyulva és igazulva láttyuk, azírt egyházi és pógári törvényeink is a házasságot szükségesnek és az ember jólítinek és boldogságára nézive hasznosnak ismertik el. Midőn e czílbül a mai vőlegí-
nünk e ház írdemes urának ides lányát magának ílettársul kiszemlite és a háromszori kihirdetés után mai napon vallásunk szent szokása szerint frigyre is líptek és a házasság szoros lánczával össze is köttettek, nines más hátra, mint hogy szerető násznagyuramat főkirjem, mikíp követelise átal odahasson, hogy a mi menyasszonyunkat, mint már a mi vőlegínyünknek tulajdonát, mint hitves-párját, rendeltetise czíljából az új holmijával, ruházatával és bútorával együtt ez alkalommal nekünk kiadni szíveskegygyík és küldetésünk és fáradságunk sikerét eszközölni pedig ne terheltessék. E szó mondásom."

A vőlegény és menyasszony megáldásakor a következőket mondják,
„Abrahámnak Istene, Izsáknak Istene, Jákobnak Istene hajesa egybe szüveteket, álgyon meg magzatokkal, álgyon meg szeretettel, hogy ides apátok, ides anyátok örö mire és más emberek tisztességre, s az Úristen dicsőségre íhessetek. E szó mondásom."

A vendégek a következő mondással szoktak beköszönteni:

"Dicsírtessék a Jézus-Krisztus szent neve, örvengyen lölkünk, vigaggyon szívének, hálát mongyon nyelvünk az egek urának, hogy megengette ímünk ezt az örvendetes szent napot. Az új Jézus nevében kívánom e ház urának: hogy az Úristen ítesse erőben, egíssígben, szeretetben, bíkessígben minnyájunkkal együtt. Szívembül kívánom. E szó mondásom."

Mikor a lakzínál az első tál ételt behozzák, a vőfély a következő mon-
dókát mondja:

"A mi böcsületes, jámbor atyánkfia ezelött harmadnappal általom tisztöltette magukat a mai dicsőséges napra egy tisztességes ebídhöz, vagy vacsorához. De az idő rövidsége mián, a mi ebídünk vacsorává változott. Ez a böcsületes, jámbor atyánkfia azon iparkodott, hogy ígíretit mikínt teljesítse. Tyúkait levágatta, madarait leölette és az első tál ítelt átalom beküldette, s ez a böcsületes, jámbor atyánkfia kívánnya az Úristentül, hogy a ki az ő ítelibül és ítalából részt vesz, az Úristen szolgáltatassa testinek táplálására, lelkinék pedig vigasztalására. E szó mondásom."

A másik tál ételnél:

"Ít van a tehénhús mártással, tormával,
Jobb ez mint a héring, a vörös hagymával.
Abrahám is íjjennel éle Sárájával,
Azért ílt őj soká a kedves párjával.
Bátran tehát ebbül, minnyájan egyenek,
Jó nagy szeleteket tányérra vegyének,
Arra búven mártást, de sőt is tegyének.
Húzd rá Bandi koma, hogy vígan legyének."

A káposzta föltálalásakor:

"Paradicsomkertbül íppen most írkeztem,
Mej gyönyörű kertnek gyümölcsébül ettem,
Jóllehet, hogy otan soká kertíszkettem,
Szíp fejes káposztát búven termesztettem."

Tyúkhústálaláskor:

„Szegény kis tyúkoeska tegnap kapargatott
És most már a víre vígkíp kiontatott,
Kísőbb forró vízbe meg is koppasztatott
És mostan a táblán fölfrancsiroltatott.“

Sült húshoz:

„Itt hozok sülteket számtalan sokfélit,
Köszörűjje meg hát ki-ki kése élit,
Hogy el ne esebítsa (így) tányérjának szílit,
Húzza kend meg komám rekedt hegedűjít.“

Kásafeladáskor:

„Köleskását hoztam még pedig ezukrozva,
Apró szőlővel van jól kipallérozva,
Meg van a teteje pórezözve, zsírozva,
Nem is kapta ezt meg a tűznél a kozma.“

A kásapénzszedéshez itt is ugyanazt a verset mondják, mint mindenütt másutt.

A vendégek a vendégháztól való távozás alkalmával rendszeren a következő mondókát szokták mondani:

„Hálaköszönet a kegyelem Urának, meg e tisztessíges jámbor atyánkfiának. Köszönetet és dicsíretet mondunk az elvett jókért, mit szeretett atyafiaival élveztetett. Kivánom a fölsíges Uristentül, hogy az íletben agygya meg ezersorosan is, az ílet után pedig a boldogok hazájában víg nélkül örvendhessen minnyájunkkal együtt, szivembül kivánom. E szó mondásom!“

Igen érdekes és ősi szokás Garamvezekény, Garamdamásd és Lekér vidékén az úgynevezett hajnali táncz, mely abból áll, hogy a lakodalmas nép hajnalban, mikor pirkadni kezd, kivonul a lakodalmas házból és a szabadban, már előre elkészített szalmatömeget meggyújtva, körül tánczolja.

Az *ünnepi szokások* és multságok közül a *Bellehem-járás*, a *három királyok s a pünkösdi ünnepek* régi szokásait lassanként majd mindenütt elhagyják, míg a *husvétí öntözés* úgyszólván általános. Az *arató* és *szüreti* ünnepek is mind ritkábbak lesznek. A *fonóka* multságot gyakorolják még Tild, Mohi, Csiffár, Aha, Nagysalló, Besenyő, Nemesoroszi, Garamlök, Kis- és Ujlóth magyar községekben. Lédeczen minden november elsején *búcsút* tartanak, mely nagy vígsággal és multsággal jár. Itt a farsangi multságban az ú. n. *ismerkedési táncz* van szokásban, a mely alkalommal rendszerint a legények

Ünnepi
szokások.

JÁNOSRÉTI PARASZTHÁZ.

jövendőbelijüket szemelik ki, a ki azután a legény kalapja mellé esokrot tűz. Kis- és Újlóthon a leányos házaknál május elsején a *májusi fák* felállítása szokásos. Általánosabb elterjedt szokás még a magyarok között kará-esonykor az ablakok alatti *kántálás*. A búcsú napját majd mindenütt megtartják, kisebb-nagyobb korezmai mulatságokkal.

Nyelvjárás.

Nyelvjárás és tájszólás tekintetében a magyarok között csak a garammenti magyar községek irányadók. A mit az e vidéken dívó nyelvjáráson és tájszóláson kívül találunk, az már csak eltorzítása, vagy eltótosítása az egyes kifejezéseknek, annyira, a mennyire az illető község a tót községekhez közelebb, vagy távolabb fekszik. A garammenti magyar ember a zárt a-t nyílt á-nak mondja, a nyílt á-t pedig majdnem o-nak ejti ki, míg a nyílt e-t nagyon gyakran úgy mondja ki, mintha i volna. Így aztán pl. az Andrásból majdnem *Ándrós* lesz, a kenyér meg *kinyír*-nek hangzik, a mint hogy sohasem mondja *kegyelmed*, hanem *kigyelmed*, kell helyett pedig a *kő* járja. Sűrűn használja a *nyi* és a *not* ragokat, pl. a helyett, hogy a komához megyek, vagy a bírónál voltam, azt mondja, hogy a kományi megyek és a bírónót voltam; azonban e ragokat nem mindenütt alkalmazza, mert pl. azt is mondja, hogy a *patyikóba* (patikába) voltam. A *no* szócskát is nagyon szeretik alkalmazni; a helyett, hogy hát hol volt, azt kérdi: hát *no* hol volt? Hozzánk helyett a nálunk-at használja. Nem mondja, hogy „voltam a János sógornál, de ő nem jöhet hozzánk kaszálni,” hanem azt mondja, hogy „*Vótam a János sógornyt, de ő nem gyühet nálunk kaszányi, mer má Juhásziknot* (Juhászékhoz) *megigérkezett.*” Vagy: „*Hát no aztán, csak kigyelmed azt a perkit* (pörköltet) *csinózza ám.*” „*No Isten ölgya, futok, mer a zuram megszigy* (megszid) *má.*” „*Osztángát mikor megyünk Lívóba* (Léva)?“ „*Hát no bizon bekik má menni porcijót fizetnyi, megoszténd a kis cselütem má fenekedik rám no, honnem viszem be.*” „*No bizon én is mindétég mondogátam, de halla nem haagattak rám.*” És így tovább. Besenyő tájékán meg van verve helyett azt mondják, hogy meg van *verrel*, ugyanott dunántúli tájszólásra vallanak az *óma* (alma) és a *szóma* (szalma) hangzású szavak. A lédecziek palóczosan beszélnek. Nekik a szilva: *széva*, a dió: *gyivó*, az ispán pedig *espán*. Kis- és Újlóthon a varjút *sereng*-nek nevezik.

Gúnynevek.

A gúnynevek a magyarok között alig vannak elterjedve és inkább a hasonló elnevezésűek megkülönböztetésül szolgálnak. Az igaz, hogy ezek is néha elég gúnyosak; így vannak nevek, mint: Totyakos Nagy Pista, Száraz Kis János, Röhögő Kovács Mátyás. Alsó- és Felsőváradon a piszkos embert *pompos*-nak, a borzasat *bajgacs*-nak, a vastagot *vaskó*-nak, a kormánypartit *császárnak*, az ellenzékit meg *Kossuthnak* hívják. Egyes helyeken tót hangzású gúnyneveket használnak. Garamlőkön: *Detu*, *Ronyecz*, *Triczkóné*, *Czuczi*, *Hegyó*, mind gúnynevek. Az idegent *Bunturnak* (bonjour) hívják, az alacsony széles ember pedig már magyarosan: *totya-feszés*. A két Kálnán a *Bander* nevet használják gúnynev gyanánt, de hogy miért, annak biztos magyarázatát adni nem tudják, csak azt hiszik, hogy ily nevű furcsa emberek lehetnek valaha e községekben. Lédeczen szintén tótos gúnyneveket használnak, mint *Zaplacz*, *Hesó*, *Urbi*, *Skundgyi*, *Csanyi*.

Közmondások.

Helyi vonatkozású közmondást, mely máshol ismeretlen, nagyon kevés helyen hallani. Garamlők vidékén van néhány érdekesebb. Így, ha valaki elrontja a gyomrát, arra azt mondják, hogy *belakott* (jól lakott), *mint Hanza a gombóval* (gombával). Ha valaki hiába töprenkedik, arra azt mondják, hogy *tünődik, mint Gyurka az árokban*. Ez a Gyurka ugyanis részeg fővel árokba esett és leült az árok aljába, tünődve, hogy miképen jőjjön ki onnan. *Megberetválták, mint Samuék a gombócát* (gombócot). Olyan emberre mondják, a ki fölösleges munkát végzett. *Megölték, mint Fábriánék a szalmazsákot*, (t. i. disznó helyett.) A lédecziekre ráfogják, hogy *Érsekújvárról haza feküdtek*, t. i. annyira leitták magukat, hogy míg hazaértek, többet feküdtek a földön, mint mentek. Azt is rájuk fogják, hogy a *tejfelt sáros csizmával mérték*, és ha ott valaki piszkos edényre merít tejet, vagy tejfölt, rá is szólnak, hogy te is úgy mérsz, mint a lédeczi ember. Ezek azonban csak állítások, melyeknek alapjuk nincsen.

Bahona.

A magyar vidékeken a nép nem babonás és a mi babonát ismernek, az általános az egész országban. Leginkább az álmokból következtetnek, a

szemmel való verést is ismerik, *czigányasszony* jóslásaira is adnak, álmaikat magyarázzák, tartanak a kutyavonítástól is. Ha a kutya felfelé nézve vonít: tüzet, ha lefelé néz: halált jelent. A kinek a kúvik megszólal, az meghal. A szarkacsörgés vendéget jelez. Ismerik a rostaforgatást. Ha valami elvész, akkor olló hegyére rostát szúrnak és a merre a rosta fordul, arra vitték el az elveszett tárgyat. Kis- és Nagyszecsén, de másutt is, hisznek a boszorkányokban, meg vannak róla győződve, hogy ha a tehén nem ad tejet, meg van babonázva. Érdekes a nagyodi babona halálozás alkalmával. Ott, ha egy fiatal gazda meghal, koporsója után az udvar hosszában a lovakat kivezetik az istállóból, a gyászasztalt pedig, melynél a lelkész fungált, felborítják, hogy azután többé senki a házból ki ne haljon. Lédeezen a szárazbetegséget a betegnek gyakori megmérésével hiszik gyógyíthatni. Érdekes

KÚNOSVÁGÁSI PARASZTHÁZ.

babonáról kapunk értesítést Verebély vidékéről, *Dillesz Sándor* úrtól, ki azt a következőleg írja le:

„A nép között, különösen a verebélyi járás területén van elterjedve, a majd minden községben található javasasszonyoknál, a esiszolt kőkor eszközeivel való kuruzsló gyógyítás, különösen torokfájások és gyuladós daganatoknál. Ezek az eszközök többnyire kő-ékek, vagy őrlő-kövek. Ez utóbbiak a kőkorszakban való hosszas használat által többnyire tojás-alakot nyertek s innen van, hogy azokat „Istennyla-kövek“-nek, emezeket pedig „mennykőtojások“-nak nevezik. E köveknek a gyógyító varázserejét hét éven át készítik elő és pedig akként, hogy a római katolikusoknál itt szokásos húsvéti bárány- és kalács-szentelésnél az ilyen követ becsempézik a szentelendő tárgyak közé s ezt hét éven át, mindenkor más és más templomban ismétlik. A szerintük így varázs-erőt nyert kővel azután — különféle imák között — a betegek gyuladós részeit símogatják. Persze, hogy a betegnek jól eshetik, a többnyire tükörsima serpentin- vagy quarzit-palakőnek hideg érintése. Az itt előadottakat több, 1893—1895. években a verebélyi főszolgabírói hivatalban felvett hivatalos jegyzőkönyv és elkobzott eszköz igazolja, melyek már Bars megye múzeunába kerültek“.

A németek letelepedése akkor vette kezdetét, mikor a bányászattal nagyobb mértékben kezdtek foglalkozni. Ezek utóbb az erdőkben favágással (németül „häue“) is foglalkoztak és innen származott nevük is: „Kricke-

A németek.

häu"-ok. Ma Barsban csak Körmöczbánya körül találjuk őket, de hasonló népszokású és kiejtésű németekre szórványosan Hont- és Nyítramegyében is akadunk. Történeti nyomok arra engednek következtetni, hogy Csehország északi részéből származtak, mert nyelvük is hasonlít a cseh-német nyelvhez, melylyel a szeptesi „Gründner“-ek nyelve is rokon. Bár egy és más szokást a magyaroktól is átvettek, leginkább a megye lakosságának zöme: a tótok voltak reájuk hatással és azért az eltótosodás közöttük igen terjed, különösen mióta gyermekeiket tót községekbe kénytelenek járatni. Ma már papjaik is tótok s nemcsak közlekedési nyelvük a tót, de a tót prédikációkat is szívesen hallgatják.

Építkezés.

Házaikat csak Körmöczligeten építik tisztán kőből, különben vegyesen fából és kőből, bár Kapronczán, Kúnosvágáson, Jánosréten és Jánoshegyen a tiszta faházak szokásosak. Vályog- és fecskerakású házak Pálosnagymezőn láthatók. A fedés leginkább síma, de Kapronczán, Újgyarmaton és Jánosréten garádos tetőket is találunk. Az anyag vegyes, zsupszalma és zindely.

Jánoshegyen az épületek nagy része emeletes. Elöl van a szoba, hátul a konyha és az emeleten a kamara. A hol a házak földszintesek — és ilyen a legtöbb német községé — ott az első szoba után van a pitvar, mit konyhának is használnak; ezt követi a kamara és ezen túl van az istálló. A legjobb módról tanúskodnak a jánosgyarmati német házak. Itt az új házak építésénél már a földszinten is, ép úgy mint az emeleten, egy-egy lakást építenek két ablakkal és konyhával ellátva. Az ily házak természetéből vannak, minden külső vakolás nélkül, csak ép a kövek összeillesztésénél használnak egy kis meszet. Kaput és kerítést nem találunk. Az istállók és kamarák külön vannak. Kútjuk nincs, mert mindenütt forrásvíz van. Az emeletes részeken körülfutó szűk deszkatornáczzal is találkozunk. Előkertek csak Újgyarmaton és Dóczifürészen vannak.

Életmód.

Életmódjuk olyan, hogy van közöttük sok öreg, ki húst csak nagyritkán evett. A nő műveli a földet, maga húzza az ekét, a férfi házalni jár. A tojást, tejet, vaját inkább eladják, semhogy saját céljaikra használnák fel. Valláserkölcsi szempontból nem igen esnek kifogás alá s csak a pálinkaivást sajátították el a tótoktól. Foglalkozásuk bányászat, favágás, cserépedénykészítés. Jövedelmük nem nagy s így külsejük, megjelenésük nélkülözésekről tanúskodik.

Testalkatuk magas s csak ott, hol a tótokkal összeházasodtak, találunk alacsonyabb termetűekre. Feketehajú nincs közöttük, csak barna és szőke. Szemük barna, szürke, kék. A nők kisebbek a férfiaknál.

Ruházat.

Eredetileg ruházatuk barna szövetből készült és mint Schwicker írja (Schwicker: Die Deutschen in Ungarn) a szamojedekhez hasonlítottak. Külsejük egyáltalán nem árulja el a németet. Csak épen dalaik, mondáik, regéik, műket az anyanyelvben megőrizték, tanúskodnak faji jelegükről.

Mai ruházódásuk igen változatos és a magyarokétól nagyban elüt. A férfiak felsőruhája leginkább fehér darócz vagy fekete és kék posztó. A nők kartonban járnak, csak a mellényük (fűző helyett) szokott selyemből lenni. A férfiak fehér szűrt viselnek, vörös-sárga-kék kivarrással; ha a szür szürke, akkor fekete paszománttal van díszítve.

A szür neve „siricza“, a kabáté „rock“ vagy „kapenrok“, a nadrág „housen“ vagy „husa“, a mellény „lajbl“, „lajbale“, a kis kabát „rekale“, a kalap „hütale“, a suba „halenke“, a bocskor „pancsuch“, a csizma „stibl“, Kapronczán „sajch“.

A nőknél a hosszú téli kabát „longe rouek“, a kabát „kosszetl“, a szoknya „varbe, kitl, kitale“, a fűzősmellény „pruszlek“ vagy „bruszlfek“, másutt „öln, mudeln, midale, mädele“, míg Kapronczán az ingbetét neve „ibbemidele“. Az ingváll „midal“ vagy „midale“, a féling „mudeln“, az alsó hosszú ing „pendale“ vagy „pendl-liemp“. A kötény „sürczale“ vagy „sürcztoch“, a fejkötő „haubale“ vagy „haup“. A kendő „tüchale“, a párta „hautüchl“, a nyakraváló „holsgelale“.

Kapronczán még megvan a férfiak régi divatú ünneplője. Ez sötét-kék, lehajtott gallérú, rövid kabát, ugyanolyan színű magyar nadrág, mely világos kék zsinórral van magyarosan kivarrva. A kabátot két tenyérnyi széles,

vörös zsinóröv veszi körül. Ez az öv négy részből áll, minden részben negyvenméter vékony zsinór van összekapcsolva, úgy hogy az öv szétvenhat zsinórból áll. A férfiaknak Jánosréten az ümnepló kabátja, nadrágja sötét, magyaros. A daróc-nadrágok vörös-fehér zsinórzattal vannak díszítve. A kapronezaiak pörge kalapot is viselnek, melynek karimája zölddel és vörössel van kifarva.

A nők tarka, virágos mellényeket hordanak, leggyakrabban selyemből; ennek szélei vörös vagy kék selyemből álló szegélylyel vannak körítve. A leányok hajukat befonják s tarka selyempántlikát tűznek bele. Az ing elejét rendszeresen rikító színű szalaggal kötik össze a nyakon. Pálosnagymezőn gallérkát hordanak,

melyet kívül a mellényen vagy a kabátka fölött viselnek. Az ingujjak széleit némely helyeken pamuttal kihúmezik. Ekszert nem ismernek. Csak rézgyűrűt és fülön-függőt hordanak.

Bars vármegye német vidékein keresztelési szokás az, hogy mielőtt a kisdedet a templomba viszik, a keresztszülőket édesített pálinkával és kalácsesal vendégelik meg, a keresztszülők pedig pénzajándékot csúztatnak a kisded vánkosába. Ez a szokás Jánosgyarmatán oda módosul, hogy csak abban az esetben vendégelik meg a keresztszülőket, ha az újszülött fiú, mely esetben a pálinkából egy cseppet a kisdednek is adnak. Pálosnagymezőn a keresztelésnél többnyire csak nők vesznek részt.

A lakodalmi szokások nagyon egyszerűek. A vendégsereg a templomból a vőlegény lakására megy, a hol reggeli várja őket. Innen a menyasszony lakására térnek, kit azután a szüleitől kikérnek, miközben a vőfély a bibliából vett idézetekkel és Adám és Éva esetéből merített következtetésekkel bizonyítja a házasság szükségességét és azt, hogy az asszony férjét követni tartozik, mire a menyasszonyt kiadják és most már a menyasszonnyal együtt térnek vissza a vőlegény lakására. Itt megkezdődik a lakoma, a hol ép úgy, mint a magyaroknál, a vőfélynak van a legtöbb mondani valója. A vőfélymondókák itt majdnem kizárólag a bibliából vett idézetekből állanak és odairányulnak, hogy a házasság ősi szokását ismertessék, bizonyítgatva, hogy ez az intézmény egyenesen Adám és Évától származik. E közben böles tanácsokat osztogat a menyasszonnyak és a vőlegénynek, melyeket az ó-testamentumból vett példákkal illusztrál. Étkezés közben szedik össze a menyasszonnyak szánt ajándékokat is és gyűjtönek a muzsikuskok számára.

Érdekes a Pálosnagymezőn dívó szokás: az ú. n. kalácsos asztal. Mikor ugyanis a vendégsereg a menyasszony-kikérés után a vőlegény házához tér vissza, a menyasszonyt a szobában asztalra állítják, melynek közepén egész a szoba mennyezetéig érő kalácsgarmada van felállítva. A menyasszony a vőlegénytől ajándékba kapott eszimat felhúzza, háromszor körüljárja vele a kalácsalmazt, mely után a vőlegény a menyasszonyt leemeli az asztalról és csak ekkor kezdődik a lakoma, kalács és pálinka mellett.

JÁNOSRÉTI NÉPVISELET.

Keresztelési szokás.

Lakodalmi szokások.

Meg kell itt említenünk, hogy a németeknél csak Jánoshegyen házasodnak a legények a katonasor előtt. A többi községekben a legények 23—26, a leányok 17—24 éves korukban.

Unnapi
szokások.

Az ünnepi szokások és mulatságok közül nem lesz érdektelen felemlítenünk, hogy Körnöczbányán miként szokták a közönséget a karácsonyi játékhöz meghívni:

„Hoi't bolln be a komoidi agetire, vom grausame tihraische kinig Hehrodes. Des Stick is geot (gut), die preob (Probe) ist ach geot (gut) ausgefallen. De Hean (Herren) zah nach Pulibe (Belieben), klân Fretzal (Kinder) das Halbete.“

A mi magyarul körülbelül annyit tesz: Ma egy játékot akarunk rendezni, a tirannusról, Herodes királyról. A darab jó, a próba is sikerült. Az mak tetszés szerint fizetnek, gyermekek a felét. — Újévkor a körnöczbányai német a következőképp köszönti az embert:

„Ech bönsch aeüch a dem näuen jóa dem lün Gesond ünd äinikat, den Segen Gottes ont nach dem zeitlichen Lëben da ebiga Wraid ont Selekat.“

Ennek magyar értelme pedig: „Kívánok újévre azoknak, kiket szeret, egészséget, megelégedettséget és egyetértést, meg isten áldását és a túlvilágon is örök boldogságot.“ A többi ünnepek alkalmával a következő szokások vannak divatban:

Kékellőn *három-királykor* három legény jár házról-házra piros, fekete és zöld ruhába öltözve. Újgyarmaton és Jánosgyarmaton *karácsonykor* a pásztorok és a pásztorfiúk vesszőket hordanak szét a házakhoz. Kúnosvágáson, Jánoshegyen és Jánosréten Szent János napjának előestéjén régi seprűkből és rossz kosarakból a községek körüli dombokon *örömtüzeket* gyűjtanak, melyeket a legények énekelve körül tánczolnak. Kúnosvágáson pünkösdkor fákat állítanak fel a templomnál. Pálosnagymezőn hamvazószerdán valakit szalmafonatba bújtatnak és azzal végigjárják a lakházakat. Jánosréten karácsonykor a legények házról-házra járva énekelnek, a húsvéti öntözés pedig már vasárnap éjjel kezdődik. Szokásban van még a *farsangi táncz*, a mikor a legények házról-házra járnak tánczolni. Kapronczán a legények pálczákon átugrálva tánczolnak. A *búcsút* is majd mindenütt megtartják. Sőt a pásztorokat meg is vendégelik.

Nyelvjárás.

A körnöczvidéki németek nyelvjárását kitünően jellemzi *Hlatky* József tanár, e vidéknek alapos ismerője, a ki erről a következőket írja:

„Nyelvében alig vehető észre számbavehető eltérés a városi köznépi nyelvtől. Egyes magán- és mássalhangzók elváltozása vagy szóvégi kihagyása, mikor *W* helyett *B*-t, *F* és *V* helyett *W*-t mond s az *r*-t a szó végén ki nem ejti, még inkább a szokatlan magánhangzók és diphtongok használata, jellemzik a szomszédvidéki népnek dialektusát is. Említést érdemelnek egyes sajátos szóképzések, melyek ugyan tiszta német szók, de semmiféle más német szójárásban nem használatosak. Ime néhány példa: *flugs* = schnell (hamar), *fiëpes* = fûrbass, vorwärts (előre), *harr-n'amiëkal* = warte nur ein klein wenig, ein Merklein (várj csak egy kevésbé), *Fiëbitte* — Frühling, Frühwetter (tavasz), *Holdebär* vagy *Holdebous* — Wer, vagy Wasimmer (jöttment, hitvány), *a-glâ* = glaubst, freilich (hogyne!), *gelist-ja* = gilt's ja (ugy-e?) *hich-ja* = schau (lám!), *Peche'* = Glas, Becher (pohár), *Krûmm* = Stock (bot), *Meerüppat* vagy *Krumpat* = Meeräpfel, Grundbirnen (burgonya), *he-j-ebb* = herbe (fanyar), *Schlickemilich* = gestockte Milch (aludt tej), *Mimele* = Muhme (nagynéne), *Schnur* = Schwiegertochter (meny), *Gespon* = Mitgenosse (társ), *Eidom* vagy *Ädäm* = Eidam (vő), — *Schlutz*, *Grau*, *Spôt* megvetést vagy utálatot kifejező szidalomnevek.“

Ehhez még csak néhány magánhangzó mikénti kiejtését akarjuk hozzátenni. Így *â*-t mond *ei* helyett (hâlig = heilig, ânikât = Einigkeit); *ô*-t használ *ü* helyett, (ôbalebt = überlebt), az *eu*-t pedig *äu*-nek, vagy gyakran *oeü*-nek is ejtik.

Mutatóba álljon itt egy kúnosvágási dal:

Ist álls a—s, ist álls a—s
ha—l—i Geld abe ha—l—i ka—s
ha—l—i Geld, sa trink ech bei
Ha—l—i ka—s, sa lä echs sai!

KAPRONCZAI NÉPVISELET.

Magyarul: Mindegy az, mindegy az, ha pénzem van, vagy ha nincs, ha pénzem van, bort iszom, ha ninesen, hát nem iszom.

Ezt meg Jánosgyarmaton gyűjtötték:

Der Kukuk setzt of em äst,
Kimmt a Regen macht nen nâss,
Kimmt a bâma Sunneschêi,
Troigen em Kukuk de Wedelêi'.

Magyarul: Kakuk ül az ágon, ha eső jön vizes lesz, ha napfényre megy, száraz lesz.

Végül még két népdalt iktatunk ide:

Prampai, Prampai szmâisz mi nide,
Ben is aufstie, sauf i bide,
Ben i main Rok vull verkaufen,
Prampai, Prampai muss i saufen.

Magyarul ez: Hej, pálinka verj le engem; — Ha felkelek újra kezdem. — Kabátomat is eladom, — De pálinkát mégis iszom.

Vagy a következő:

Hott geschnait und noi gevrorn, noi gevrorn,
Hom main tauzn schotz velaorn, schotz velaorn.
Hone velaorn und noi gevfone, noi gevfone,
Ist mai schatzal boider koumme, boider koumme.

Értelme magyarul körülbelül a következő: Havazott és fagyott is, és fagyott is, — Elhagyott a babám is, a babám is. — Elhagyott, de meglettem, de meglettem, — Visszajött a kedvesem, a kedvesem.

A németek babonái közül megemlítjük, hogy Pálosnagymezőn hisznek a megholtak visszatérésében, a kik szerintük rokonaiknak vagy ellenségeiknek megjelennek. Ké kellőn érdekes babona az, mely szerint, ha karácsony előestéjén a vacsoránál valaki a fejét a kezére támasztja, egész éven át keléses lesz a teste. A mikor pedig a víznél súlykolnak, azt tartják, hogy a mily távolba a súlykolás zaja elér, zivatar lesz. Újgyarmaton, mely község magas hegyek és erdők között fekszik, a villámláshoz és mennydörgéshez fűznek különféle babonát. Természetes, hogy itt is megvan az a szokás, mint majdnem mindenütt másutt, hogy a felhők elé harangoznak.

Babonák.

A tótok.

A vármegye lakosságának túlnyomó része tót. A hegyek között annyira megszokták az éghajlatot, a természet adományait, s oly nagy számban laktak itt abban az időben, mikor a hofoglalás nagy munkája végbement, hogy a földet sohasem hagyták el, hanem ellenkezőleg, az itt letelepülők is kénytelenek voltak szokásaikat elfogadni s nyelvöket elsajátítani. S ez megadta a megye színezetét is.

A tótok leginkább középtermetűek, de van közöttük szálas magas alak is. Viszont ott, a hol a foglalkozás megtöri az ember fizikumát, gyakran találunk alacsony, esenevész növésű tótokat is. A férfiak leginkább barnák és szürke szeműek; a nők túlnyomó része szőke, kékszemű, bár itt is nagy számban van kivétel.

Építkezés.

A barsmegyei tótok építkezése alig különbözik a magyarokétól. Házaik fő ismertető jele a garáros zsuptető. A falak is díszesebbek mint a magyaroknál, de a házak külseje és beosztása csaknem ugyanaz. A legtöbb helyen külön építik az istállót. Építkezési anyaguk a kő és vályog, de azért szórványosan akadnak oly tót községek is, hol gyakori a téglá, a vert fal, a fecskerakás, a favázás építkezés. A tornác a legtöbb helyen szabad, de elvéve van fedett is. A csúcsfalak is szokásosak. A falak díszítése már nagyobb változatosságot mutat, mint a magyaroknál. Leginkább kék, sárga, piros és zöld színekkel festik a dísz, a mely épen csak sávok meghúzásából áll. Másutt a falat félméternyi magasságban feketére festik. Némely helyen a homlokzaton szobor-fülke van szentképpel, a csúcsfalon pedig kereszt. Az ablak-közöket és a deszkát vörös, kék, zöld, sárga színekkel díszítik, köztük virágdíszekkel is.

A kapuk deszkából készülnek. Itt-ott rácsosak is, de vannak olyanok is, melyek kő-oszlopokkal bírnak. A kapu felső ívén három kögolyó nyugszik, oronzata vésett, piros, kék, sárga színekkel festett, jobbról-balról rendszerint a magyar korona van, ezek között vésett szalagban a tulajdonos neve és az építkezés évszáma. A kapu-oszlopok vésett és kifestett díszítésekkel vannak ellátva, melyek leginkább mértani ábrák: körök, félkörök, vagy szögek, némely helyen virágokkal együtt szerkesztve. Ezek a díszes kapuk különösen a jobb módú tót vidékeken terjedtek el. A kutak kávácsak és gemesek; kevesebb a kerek. Előkertek is vannak, de nem minden községben.

Ruházat.

Bars vármegye tót vidékein szintén elég változatos a nép viselete. A férfiak fehér, szürke és barna halinát, vagy sötétzsinű posztót használnak, a nők perkát, vagy kartomhlát, ritkábban selymet és bársonyt is. A férfiak felöltöje a legtöbb helyen a fehér szűr, egyszerű vörös vagy kék kivarrással. De használnak szürke szűr is, szintén vörös és kék szegélylyel, vagy egyszerű czifrasággal. Barna szűr divatos Koszornon, fekete pedig Alsó- és Felsőzsadányon, Felsőtótin és Svábon, vörös, fehér és zöld kivarrással. Egyes helyeken bekecset, gubát, subát és ködment is hordanak. A subát és gubát rendszerint színes szegélylyel, vagy egyszerűbb kivarrással. A ködmen kivarrása, különösen Dobóberekalján, tulipános. U. n. kosutkát viselnek Felsőapátin és Magasmarton.

A ruha-elnevezéseknél nagyon sok oly kifejezést találunk, melyet a magyarok és németek is használnak; ilyen a *kaczabajka*, *lipityka*, *kaczika*, *kaczi*, *kabát*, *pruszlik*, *lajbli*, *szuknya*, *vizitke*, *otthonka* (házi kabát), továbbá a németeknél is használatos kifejezések, mint *külla*, *holstuch* (nyakkendő), *unterezig* (alsó kabát), *fiertuska* (kis kötény), *pantofle* (félczipő), *pantel* (szalag), *sliffer* (rövid kabátka). Természetes, hogy ezek az elnevezések leginkább oly vidékeken vannak használatban, a hol a különféle nyelvű községek egymással érintkeznek. Lábbeli legnagyobb részt a sima szárú csizma, de azért boeskort is elég sűrűn hordanak. A módosabb vidékeken a fiatalabbak ráncos szárú csizmát is viselnek.

Hímzést a tót vidékeken a nők és leányok sok községben alkalmaznak. A használt színek rendszeren vörös, kék, sárga és zöld, néhol azonban fekete és barna is. A fejkendőn, a főkötőkön, ingvállon és galléron arany és ezüst szálakkal hímeznek s egyes helyeken: Felsőbesenyőn, Határkelecsényen, Kiszelfalun, Oszlányon, Geletneken, Szénásfalun a mellényt is kivarrják.

Sok csipkedísz alkalmaznak Moesáron, Németiu, Kovácsin, Csáradon, Geletneken, Szénásfalun, Apáthegyalján. Ekszert gyanánt leginkább ríkító

üveggyöngyöket, különösen az ezüstözötteket fűzik nyaklánczba. Gyűrűket is viselnek, leginkább rézből, néhol azonban ezüstből is.

Érdekes a brogyáni népviselet, hol az idősebb férfi majdnem földig érő, egész sima, fehér daróc-szűrt visel, csupán fent vörös-zöld hajtókával, melyen a készítés évszáma van kivarrva, vagy ugyancsak majdnem földig érő bőrbundát, fekete és vörös bőr-kivarrással, fekete báránybőr prém-szegélylyel. Az idősebb asszonyok rókaprémes bőrbundát viselnek, vörös, zöld és fehér bőrszegélylyel. A leányok sok-ránczú fehér pendelyt hordanak, elől-hátul ránczos ingvállal, melynek kezelője ki van hímezve, derekukat széles, fehér öv veszi körül, nyakukon külön csipkegallért viselnek, mely különféle színekkel van kihímezve. A férfiak magas, levágott ezukorsüveg alakú, keskeny karimájú kalapot viselnek.

Óbarson, mint általában e vidék tótjainál, a férfiak ruházata egészen

ÓBARSÍ PARASZTHÁZ.

magyaros. Érdekes az asszonyok fejdisze, mely különös alakú és sajátosan horgolt vastag csipke. A felső derekat hosszabbra veszik, a szoknyát pedig a csipő alatt simán és feszesen viselik és ehhez varrják az ezer ránczú pendelyt.

Ott, hol a tót vidék a magyarral, vagy a némettel érintkezik, átveszi ezeknek a szokásait is. A komátal sok helyen dívik, a mikor a komák a gyerekágyban fekvő asszonyt étellel és itallal látják el. Az aranyosmaróti járásban, különösen Szelepesény, Kisfalud és Malonya vidékén egy férfit és egy nőt hívnak meg komának, de ritka esetben házastársakat. A legtöbb helyen a keresztszülők, a keresztelés után, a gyerekágyban fekvőnek két ízben küldenek ennivalót és pedig első ízben esupán valami könnyebb ételt, másodízben pedig kalácsot, húst és pálinkát. Kisaranyos vidékén a bábát illeti a keresztszülők felkérése. Ilyenkor a bába a komákhoz édes pálinkát visz, megmondja nekik, hogy ki küldi, azután megkínálja őket és ebből tudják, hogy őket szemelték ki keresztszülőknek. Velsicz vidékén a keresztelési lakomához az enni- és innivalót a komák és a vendégek hozzák magukkal. Az aranyosmaróti járás sok községében a keresztelési

Népszokások.

lakomát csak a keresztelés után való vasárnapon tartják meg. Koszorús vidékén a keresztelési lakomán csak kalácsot és édesített pálinkát fogyasztanak. A komák majd mindenütt pénzt, — egy-egy koronát — dugdosnak a gyermek vánkosába. A bába díjazása a legtöbb helyen a komák kötelessége. Rudnó vidékén érdekes az a szokás, hogy a keresztelés után a templomból hazavitt kisdédet sohasem viszik be a ház ajtaján, hanem az ablakon át nyújtják a szobába, azt tartván, hogy akkor a gyermek nem hal meg, ha pedig mégis meghalna, akkor azt a rosszul választott komáknak tulajdonítják.

A házassági szokások is csak néhol térnek el a magyarokétól és a németekétől. A vőfélyek rendszerint három nappal az esküvő előtt hívják meg a vendégeket. A vőfélyek rendszeren fiatal emberek, de Fenyőkosztolány vidékén idősebb ember teljesíti e tisztet. A templomból legtöbbször víg zeneszó mellett szoktak a vendégek a lakodalmas házhoz visszamenni. A legtöbb vidéken a házasságkötés az anyakönyvvezető előtt, a lakodalmat megelőző vasárnapon történik. Maholány és Ebedecz vidékén aznap este a rokonok rövid vacsorára gyűlnek össze. A templomból visszajövet a násznagy hosszú mondókát mond, a bibliából vett idézetekkel, melyben mindig az első emberpárral kezd. Ezután ebédhez ülnek, ebéd után kezdődik a táncz, mely vacsoraig tart. Vacsora után a násznagy hosszú tót mondókéval szétesztja a kalácsot. Azután távoznak, de reggel ismét összejönnek reggelihez, mely a lakodalmat befejezi. Rudnó vidékén a násznagy fizetést is kap, a vőlegény és az örömszülők módjához képest egytől—nyolcz forintig. Ezért tartozik a násznépet rendezni, a lakodalomnál a szokásos mondókákat mondani és a rendre felügyelni. Kisaranyos, Velsicz és Csejkő vidékén a lakodalom három napig is eltart. Kezdődik már az esküvő előtti és folytatódik az esküvő utáni napon is és pedig úgy a vőlegény, mint a menyasszony házánál, sőt Velsiczen az esküvő utáni nyolczadnapon még dunyha-áldomást is tartanak, a mely szintén lakzival van egybekötve. Nagyherestény vidékén, a menyasszonynak a szülői házból való kiköltözése alkalmával, a láda és guzsaly kiváltása is szokásban van, míg Garamrév vidékén a menyasszonynak a vőlegényt kell kiváltani. Itt, mikor a menyasszonynak a fejét fejkötővel kötik be, a vőfély ezifra mondókákat mond. Fenyőkosztolány vidékén a vendégek az esketés után dalolva mennek a kocsmába, a hol dudaszó mellett addig mulatnak, míg a lakodalmas házhoz ebédre hívják őket. Ugyanott a nászvendégek néhány kalácsot, vagy egy kenyeret és egy liter pálinkát visznek magukkal a lakodalmas házhoz. Kis- és Nagykeresnye, Kisugrócz és Brogyán vidékén az esküvőt követő nap reggelén a menyasszonyt kelengyével, tulipántos ládájával és ágyneműjével együtt kocsira rakják és úgy viszik végig a falun, hogy a lakosok a kelengyét lássák. Obarson az esküvő után a menyasszony házánál gyűlnek össze a vendégek és csak ebéd után viszik át a menyasszonyt nagy pompával és bandériummal a vőlegény házához. Mogyorómálon, az ottani vidéktől eltérően, csak egy napig tart az ünnepség, azonban az eljegyzést is külön lakomával ülik meg; de az asztalra csak kávé és kalács kerül. Úgy itt, mint Koszorúson a menyasszony haját esküvő után lenyírják. Simonyban az új párt zeneszó mellett kísérik haza a templomból és ez a szokás dívik Csejkő, Hizér és más községekben is. A mulatozás mindenütt zene mellett történik, csak Vihnyepeszerényen nem, a hol a lakodalom alatti pisztolydurrogatás dívik, a cigányzenét pedig gyakran a dudu (gajdos) pótolja. A vőfélyi tisztet, a meghívást kivéve, a legtöbb helyen a násznagyok végzik, csak a lévai járás tót vidékén szerepelnek ily alkalmakkor a vőfélyek, míg más vidékeken csak elvétve.

A tót vidékeken Solymos, Garamapáti, Dobóberekalja, Garamújfalú, Garamkeszi, Németi, Kovácsi, Csárad, Gesztőcz, Mankőcz, Szentmárton, Kis- és Nagyülés, Tolmács, Csejkő és Garamszőlős községek azok, a hol a legények még a katonasor előtt sűrűbben nősülnek, és pedig rendszeren 18—19 éves korokban. A többi községekben 23—26 év között.

A vármegye tót vidékein is csak egyes helyeken találunk érdekesebb ünnepi szokásokat. A *Betlehemjárás*, *három-királyok*, a *pünkösdi*, az *arató* és a *szüreti* ünnepi szokások mindinkább eltűnnek. Általában és majd minden

Magyarország, Vármegyei és Városai

ZSELIZI NÉPVISELET.

községben még a *husvéti öntözést* tartják fenn és az *arató ünnep* is elég gyakori. Ritkább már és régi jelentőségéből sokat veszít a Betlehemjárás és a három-királyok, míg ellenben a *fonóka* még mindig sok helyen divatozik, azonban némely vidéken a legények részvétele a fonókákban el van tiltva. Szklénón, Mocsáron és Peszerén a *májusi fa* állítása divatos, melyet a legények éjnek idején a leányos házak előtt állítanak fel. Míg ezt azonban Mocsáron és Szklénón pünkösdkor teszik, addig Peszerén úrnapiján. Nagyszelezsényben a husvéti öntözést a legények már éjfélkor kezdik és a megöntözött

leányoknak ezért még fizetni is kell. Ugyanott virágvasárnapján a leányok felpántlikázott fűzfaággal járnak az ablakok alá énekelni és *tojást szedni*. Simonyban a legények zeneszó mellett egy csoportban járnak öntözni a leányos házakhoz. Ott egyet tánczolnak, a leányoktól pénzt gyűjtenek, melyből azután valamelyik vasárnapon táncmulatságot rendeznek. Velsiczen a husvéti öntözés úgy történik, hogy a leányokat egyszerűen a sekély patakba fektetik. Fenyőkosztolányban a legénység szintén egy csoportban jár öntözni a leányokhoz, a hol meg is vendégelik őket. Másnap azután a leányok járnak körül és megkezdődik a fűzfavesszőkből font korbácsokkal való *zsubrikálás* vagyis vesszőzés, mely alól a legények csak tojásokkal válthatják meg magukat. Alsózsadányban vízkereszt napján négy legény járja be a házakat, az egyik viszi a világító csillagot, a többi három pedig a esörgős botot. A házaknál pénzt adnak nekik, melyet a templom javára fordítanak. Sváb községben vízkereszt napján legények helyett három leány járja be énekelve a házakat. Garamszőlősn a leányok karácsony előestéjén szent énekeket dalolva házról-házra járnak. Koszorúson a pásztorok és a gyermekek a háziállatok tulajdonosai között karácsonykor vesszőket osztanak szét, a lakószobákat pedig szalmával hintik be és ezt a szalmát újévig nem söpri ki. Csejkőn a legények dudaszó mellett, énekelve járnak házról-házra karácsony napján. Felsőzsadányon karácsony estéjén a legényeket a leányos házaknál megvendégelik és pénzt is adnak nekik. Másnap azután a legények házról-házra járnak énekelni, az összegyűjtött pénzt pedig templomi czélokra szánják. Geletneken keresztelő Szent-Iván napjának előestéjén a leányok a mezőn összecsoportosulnak és a legényekre gúnydalokat énekelnek. A búcsút mindenütt megtartják, azonban Barsrudnón a Szent-Anna napját követő vasárnapon külön búcsút is tartanak, melyet a nép magának foglal le és nagy vígság között ünnepli, míg a Szent-János napi egyházi búcsú csendesebben folyik le. Kisfaludon az aratási ünnepkor az a szokás uralkodik, hogy a gazda a koszorúvivőt tréfásan megvirgácsolja és vízzel öntözi le.

LÉVA JÁRÁSI PARASZTHÁZ KAPUJA.

leányoknak ezért még fizetni is kell. Ugyanott virágvasárnapján a leányok felpántlikázott fűzfaággal járnak az ablakok alá énekelni és *tojást szedni*. Simonyban a legények zeneszó mellett egy csoportban járnak öntözni a leányos házakhoz. Ott egyet tánczolnak, a leányoktól pénzt gyűjtenek, melyből azután valamelyik vasárnapon táncmulatságot rendeznek. Velsiczen a husvéti öntözés úgy történik, hogy a leányokat egyszerűen a sekély patakba fektetik. Fenyőkosztolányban a legénység szintén egy csoportban jár öntözni a leányokhoz, a hol meg is vendégelik őket. Másnap azután a leányok járnak körül és megkezdődik a fűzfavesszőkből font korbácsokkal való *zsubrikálás* vagyis vesszőzés, mely alól a legények csak tojásokkal válthatják meg magukat. Alsózsadányban vízkereszt napján négy legény járja be a házakat, az egyik viszi a világító csillagot, a többi három pedig a esörgős botot. A házaknál pénzt adnak nekik, melyet a templom javára fordítanak. Sváb községben vízkereszt napján legények helyett három leány járja be énekelve a házakat. Garamszőlősn a leányok karácsony előestéjén szent énekeket dalolva házról-házra járnak. Koszorúson a pásztorok és a gyermekek a háziállatok tulajdonosai között karácsonykor vesszőket osztanak szét, a lakószobákat pedig szalmával hintik be és ezt a szalmát újévig nem söpri ki. Csejkőn a legények dudaszó mellett, énekelve járnak házról-házra karácsony napján. Felsőzsadányon karácsony estéjén a legényeket a leányos házaknál megvendégelik és pénzt is adnak nekik. Másnap azután a legények házról-házra járnak énekelni, az összegyűjtött pénzt pedig templomi czélokra szánják. Geletneken keresztelő Szent-Iván napjának előestéjén a leányok a mezőn összecsoportosulnak és a legényekre gúnydalokat énekelnek. A búcsút mindenütt megtartják, azonban Barsrudnón a Szent-Anna napját követő vasárnapon külön búcsút is tartanak, melyet a nép magának foglal le és nagy vígság között ünnepli, míg a Szent-János napi egyházi búcsú csendesebben folyik le. Kisfaludon az aratási ünnepkor az a szokás uralkodik, hogy a gazda a koszorúvivőt tréfásan megvirgácsolja és vízzel öntözi le.

Nyelvjárás.

A tót vidékek nyelvjárása e vármegyében nem lehet fejtegetésünk tárgya; de annyit mondhatunk, hogy a verebélyi, szentkeresztii és körmöczbányai tótok nyelve több tekintetben különböző. Gyakran kevernek nyelvükbe magyaros vagy németes kifejezéseket, a mint a magyar, vagy a német közösségekhez közelebb esnek és az illetőkkel érintkeznek.

Gúnynevek.

A tótok között, leginkább megkülönböztetésül, használják a gúnyos jelzőket, azonban azért találkozunk gúnynevekkel is, így Svábon a kardos menyecskrét *komanda*-nak, Felsőtótin a leleményes embert *englicsan*-nak (angol) nevezik. Feketekelecsényben a ezifrálkodó férfit *czilinder*-nek, Lengén azt, a ki valami esinyt követett el, *valach*-nak, Nagy-Mányán a csinyttevő embert *kujon*-nak nevezik. Szklénon és Moesáron minden egyes embernek van gúnyneve, a szerint, a milyen hibát, ügyetlenséget követett el, vagy egyébként szerepelt. Zsitván és vidékén az állami erdőhivatal tisztviselőit *fafinanczok*-nak és a megyei faiskola kezelőjét *hernyószedő*-nek mondják tótul.

FELSŐTÓTI NÉPVISELET.

Népmondák.

A tótok között szorosan helyi vonatkozású közmondásokra nem bukkanunk, de egyik-másik helyen érdekes mondák vannak elterjedve. Így Szklénón azt mesélik, hogy hajdan a határban lévő egyik hegytetőn lakó vörösbárátok bórhidon csüsztatták le magukat a völgybe. Ugyanez a monda járja Alsókamenecezen, a hol állítólag a kesselőkői várból jártak le ilyen hídon és hogy ezt a várat a nemeskosztolányi várkastélylyal alagút kötötte össze. A Barsrudnó fölötti Hradek nevű hegyen a lakosok szerint rabló-vár volt. Moesáron egy hegyközi tisztást královstol-nak neveznek, mert ott a monda szerint Mátyás király egy vadászat alkalmával megebédelt volna. Ugyanitt Jánosik rablóvezért övezik dícskoszorúval. A monda szerint csodás erejű volt és bámulatos tetteket vitt véghez. Ezek közé tartozott az is, hogy Körmöcz és Selmezbánya között az ezüst-szállítmányokat, bárhogy őrizték is, mégis mindig elrabolta. Garamszentbenedeken sokat mesélnek egy elhagyatott pinczéről, honnan mindig gyermeksírást hallatszott, de ha valaki utána kutatott, semmit sem talált. Mesélnek egy vízi emberről is, a kinek a szemeiből és füleiből víz csurgott és a ki a vár alatti hajdani mézszárszékekbe lúst lopni járt, de sohasem tudták elfogni. Mesélnek a fejetlen barátról, a ki a vár melletti patak hídján szokott állani, de ha valaki közeledett feléje, azonnal eltűnt, — és végre sokat regélnek a Garam nimfáiról, a vízi-leányokról, a kik a Garam közepén levő szikla alatt tanyáznak, néha a sziklára kiülnek és a talpakkal járó tótokat veszedelembé csábítják. Velsiczen a nép között

el van terjedve az a monda, hogy elődjeik a földeket szalonával kenték és sőt vetettek bele, hogy jó termésük legyen és mégis csalán nőtt rajta.

A tótoknál is, úgy mint a magyaroknál és németeknél, a legtöbb babona általános és ismert, csak hogy míg sok magyar község van, a hol a nép egyáltalán nem babonás, addig ilyen tót községek között alig találni. Németin veszedelmesnek tartják este a patakban mosni, mert a víz magához vonzza az illetőt és belefűl. Szelepesényben, Malonyán és Kisfaludon a karácsonyi éjféli mise után gyorsan haza sietnek, rögtön vizet húznak a kútból, a melylyel a marhát megitatván, azt hiszik, hogy az a jövő évre minden bajtól ment lesz. Azelőtt azt tartották, ha a menyasszony az esküvőnél sír, akkor a tehene jól fog tejelni. Ennek az volt a következménye, hogy az esküvőnél minden menyasszony kötelességének tartotta sírni; erről a fűresa babonáról azonban az utóbbi időben már leszoktatták őket. Nagyszelecsényben, a templomból jövet, a templom küszöbén az új házaspár kalácsba harap, egy-

Babonák.

BROGYÁNI NÉPVISELET.

részt jeléül annak, hogy már egy kenyéren lesznek, másrészt pedig azért, mert az a hit van elterjedve, hogy akkor náluk a kenyér soha ki nem fogy. Fenyőkosztolányban azt hiszik, hogy a keresztség nélkül elhalt gyermek sírását éjféltájban ki lehet hallani a sírból. Geletneken az elhullott állatok pusztulásának okát abban keresik, hogy az istálló alatt koporsószeg van. Melleken nem mernek tejjel telt edényt fedő nélkül az utcán végig vinni, mert azt hiszik, hogy akkor a tehén nem fog több tejet adni. Velsiczen és Kisaranyoson nem mernek üres edényt az utcán át vinni, mert az szerencsétlenséget hoz a házhoz. Ugyanott, ha valamely özvegy nő, a mikor annak a férfinak a neje meghalt, a kihez nőül szeretne menni, mozsárra ül, akkor az a férfi nőül veszi.

A népesség jelen állapotát óhajtjuk még néhány számmal illusztrálni.

Az 1900-iki népszámlálás 164,570 lakost írt össze Bars vármegyében, melynek népmozgalmi statisztikáját dr. Ruffy Pálnak „Bars vármegye gazdasági leírása“ című munkájából vesszük át. E szerint Bars vármegye népessége sűrűségben az országos átlagot meghaladja. Egy km.-re 62 lélek esik, az országos átlag pedig 59.6. Az 1899. évi adatok szerint az élve születettek száma

Nepesedési mozgalom a vármegyében.

6386, mely szám az ország összes szülötteinek 0·99 %-át teszi, tehát ez is magasabb az ország átlagánál, viszonyítva a területhez, mely az országos területnek 0·97 százaléka.

A házassági esetek is viszonyítva az országhoz, magasabb százalékot adnak, mint a terület. A házasságkötések száma az országos kötéseknek 1·01%-a. De a mily örvendetes a születéseknek és a házasságkötéseknek száma, annál inkább lehangoló a halálesetek viszonya az országos halandósághoz, melyből, mint a házasságkötésnél, szintén 1·01%-al osztozik, vagyis házasságkötés és halálozás az országos viszonylatban egyenlő számadattal szerepel. Míg ugyanis az országos átlag szerint 100 halálesetre 46·5 gyermekhalál esik, Barsban a viszonylagos gyermekhalál 47·8 számmal szerepel, tehát az országos átlagot 1·3 %-kal meghaladja. Majdnem ugyanily kedvezőtlen helyzet előtt állunk, ha a 7 éven alóli gyermekhalandóságot tekintjük, mert míg itt az országos átlag szerint 100 halálesetre 49·5 esik, Barsban ez a viszonylat 50·2-ot tüntet fel. Barsban tehát az újszülötteknek a fele nem éri el a 7-ik esztendőöt. Ez a nemzetgazdasági kár első sorban a teljesen szegény mezei munkás néposztály számlájára esik, mely a természet propagatív erejének szabad folyást enged és mert vagyona nincs, nem retteg úgy a gyermek-szaporodástól, mint a magyar földművelő gazda, mely önzésből az egy gyermekrendszernek híve. De a gyermekhalandóságnak más oka is van. Az 1899. évben fertőző betegségben pusztult el az elhalt gyermekeknek 33·16%-a, ennek pedig az az oka, hogy az egyes lakásokban, különösen pedig a gazdasági béresházakban oly nagy a zsúfoltság, hogy azokban a hevenyfertőző kórok lokalizálása ki van zárva."

"Ha a halálzásoknak a számát az ötvenként fokozódó évek sorozatával összehasonlítjuk s a nő és a férfi halandósága között párhuzamot vonunk, akkor két életkorszak ötlük szemünkbe. Az egyik a serdült kornak 15—34-ig terjedő évei. Ez a 20 év az országos átlagban előnyösebb a férfira, hátrányosabb a nőre. Míg ebben a korban a nő halálozásának 20·8%-ával találkozunk, a férfi-halálozás csak 17·9%-ot tesz. Barsban az eredmény eltér az országos átlagtól. Itt a férfi sorsa mostohább, 15·1%-al áll szemben a nő 14·8%-ával. Ez a különbség arra enged következtetni, hogy a barsi férj jobban óvja az asszonyt és a szülések nem pusztítanak el annyi anyát. Ez utóbbit a statisztika is igazolja, mert míg országos átlagban a szülésből eredő halálok a nők halálozásának 0·76%-a, addig Barsban 0·67%. Fölötte érdekes a munkabírás teljének kora, a 35—59-ig terjedő idő. Itt a férfi sorsa mostohább, mint a nőé és mindkettőé mostohább, mint az országos átlag. Ebben az időszakban Barsban a halálozás 38%-al szerepel a férfinál, 29%-al a nőnél. Az országos átlag a férfinál 32·6%, a nőnél 28%."

E statisztikai adatok alapján, a közlött etnográfiai adatok kiegészítésül nem lesz érdektelen, ha még Barsmegye népének életmódjával, táplálkozásával és a munkások helyzetével is foglalkozunk, mert mindez szintén visszatükrözteti a lakosság helyzetét és hozzájárul ahhoz, hogy teljesebb képet nyerjünk a vármegyebeli viszonyokról.

Életmód.

Már az is, hogy a róna-lapályon lakó nép táplálkozása különbözik a hegyvidékiekétől, bizonyítja azt, hogy e két vidék lakosságának anyagi helyzete is különböző. De még a hegyvidék népességének táplálkozása is más a Garam folyó partjain és más a hegyek közt. Az a nép, a mely ott lakik a hegyek alján, a lejtők oldalain, igen szegényesen táplálkozik. Leginkább csak reggel eszik, mielőtt munkájához fog, sőt reggelijének maradványait még délre is elteszi. Nyáron rántott-levest eszik csipetkével, (mrovnica) melyet itt-ott galuskával is pótolnak. A vacsora burgonya, savanyú-levessel. Némelykor tejsavó-levest (zwara) esznek. Kenyérből keveset fogyasztanak, mert a lisztjük kevés. Hús ritkán kerül az asztalra. Már változatosság számba megy, ha bablevest, borsódara-levest, vagy savanyú saláta-levest fogyasztanak. Télen azonban, mikor már a lakosság nyári munkássága után valami kis tőkére tett szert, jobban él, de ekkor is a reggeli a főétkezés.

Ilyenkor már berántott káposztára is telik, mihez burgonyát eszik, sőt ha teheti, kenyeret is. Gyakoribb a galuska is, melyet kifőz, vagy savanyú-levessel fogyaszt el. Ha hüvelyes veteményekre is futja, akkor előszeretettel főzik a babot, borsót s úrpakását. Télen vasárnap és ünnepnapon egy kis

LAKODALMAS NÉP SZENTKERESZTEN.

húst is fogyasztanak, de a mi sohasem egyéb, mint füstölt disznóhús vagy birkahús. Annak magyarázatául, hogy miért esznek oly kevés húst s tejet, meg kell jegyeznünk, hogy kevés a marhájuk és szárnyasuk. A mi pedig tejben, vajban, tojásban és csirkében házuk körül akad, azt beviszik a városokba, vagy nyáron a fürdőhelyekre, hogy egy kis pénzre tegyenek szert.

Azt a jobb módot, a mely a Garamvölgy népét a hegyi lakókkal szemben megkülönbözteti és így táplálkozását is jobba és tartalmasabbá teszi, érdekesen írja le dr. Ruffy Pál, e megye népének alapos ismerője. Itt már a dúsabb reggeli mellett külön főznek délre, sőt estére is. Nyáron leginkább lisztből készített vagy tejes ételeket esznek. E mellett a hüvelyes veteményeket kedvelik, húst azonban csak szórványosan esznek s ekkor is leginkább a télről visszamaradt füstölthúst. Előszeretettel eszik a savólevest galuskával és a rántott-levest csipetkével. A nyári ebéd sűrű-levesből (poludmajso) áll, mely borsó, bab, árpa-kása és burgonya keveréke, továbbá rizs vagy árpa-kása vajjal. A saláta-levest is kedvelik. Vasárnap marhahúslevest esznek tésztával. Télen leginkább káposztát, burgonyát és tejet fogyasztanak, de a füstölthús sem marad el. A téli vacsora az ebéd maradéka s savanyú-levest, vagy tejet kenyérrel is fogyasztanak. Igen gyakran esznek tejes burgonyát.

Igen egyszerű a magyar paraszt életmódja s ez képezi alapját vagyonszerzésének is. Mindszentek napjától Szent-György napig csak kétszer étkezik naponta, mert a rövid napokat nem akarja étkezéssel még rövidebbé tenni.

Reggel sűrű bablevest, burgonya- vagy tésztás-levest eszik, ebéd idején, ha útra készül, vagy ha munkában van, kenyeret és szalonát, vacsorára levest fogyaszt, hetenként kétszer tésztát főznek, a többi napokon pedig káposztát, burgonyát, kukoricza-kását. Vasárnap rendszeren marhahúst, vagy szárnyas-levest, továbbá káposztát füstölt disznóhússal.

Szent-György napjától Mindszentekig már van reggeli, ebéd és vacsora, mely annál bővebb, mennél nehezebb munkát végeznek napközben.

Reggeli: kenyér szalonával vagy nyers hagymával, az ebédje ugyanaz, mint télen, vacsorája leves és majd mindennap haluska. Kapálás, kaszálás és aratás idején az életmód erőteljesebb, mert ilyenkor nemcsak vasárnap,

hanem hétköznap is fogyaszt füstölt disznóhúst vagy baromfit. Sajnos, hogy a magyar földműves újabbán — bor hiányában — hozzászokott a pálinkaiváshoz és reggel, délben és este megiszsa a szokásos adag pálinkát. Nyáron meg is uzsonnát és ilyenkor szalonát, hagymát vagy túrót eszik kenyérral.

A sertésvész következtében a táplálkozás gyakran szegényes, mert az őszszel ellullott sertéseket pótolni nem lehet. Így gyakran kénytelen húst, zsírt és szalonát pénzen is vásárolni, minek következtében asztalán a hús is ritkább.

A sertéshúst némileg a baromfi pótolja. Baromfit csak a szegényebb sorsú ad el, a közepes módú gazda csak annyit hoz forgalomba, a mennyi sóra, paprikára s egyéb fűszerre kell. A csirkét, libát csak kinőtt korában eszi meg, a csirkét főzve, a hizott libát sütve. Lúd-tenyésztéssel szívesen foglalkoznak s ennek a fogyasztása novembertől tavaszig tart. Egy közepes gazda körülbelül 20—25 libát és 40 drb csirkét eszik évente.

A magyarnak kellemes itala a bor, de ezt egy ideig nélkülözte. Most, mióta a homoki bornak az ára esőkkent és a szőlőfelújítás megindult, a borfogyasztás némileg emelkedik. A bor rovására a sör- és a pálinkaivás terjedt el.

Bars vármegyét majdnem mindenütt életerős, egészséges nép lakja, mely ha egyszerűen él is, szorgalommal, kitartással mégis megszerzi kenyerét. Ez a nép józan, becsületes és takarékos, csak a szesz érezteti a tót vidékeken romboló hatását, de ezzel szemben már is az egészséges kijózanodás útjára léptek.

Napszámok.

A nép szeret dolgozni és a napszám-munkát keresi. E tekintetben jónak vélünk itt néhány adatot felsorolni a bars megyei munkabérek illusztrálására:

J á r á s	Férfi napszám								Női napszám								Gyermek napszám			
	tavaszi		nyári		ősz		téli		tavaszi		nyári		ősz		téli		tavaszi	nyári	ősz	téli
	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül
	f i l l é r e k b e n																			
Aranyosmaróti	100 150	150 190	100 150	70 100	70 90	85 110	70 90	90 120	70 90	85 110	70 90	90 120	70 90	48	70 60	80 48	70 —	—	—	—
Garamszentkereszt	70 110	105 170	75 120	55 90	40 65	65 85	43 70	30 55	—	50 —	60 —	60 —	40	—	50 —	60 —	60 —	40	—	—
Lévai	90 125	120 180	90 125	50 68	60 79	90 130	60 79	40 53	48	66 65	80 48	66 —	48	60 80	78 41	60 —	50	—	—	—
Oszlányi	75 100	105 155	75 95	— 65	60 80	83 110	60 80	— 50	41	60 80	78 41	60 —	50	—	—	—	—	—	—	—
Verebélyi	55 91	100 155	64 102	40 75	39 74	67 114	45 83	31 57	23	51 40	74 37	55 20	44	—	—	—	—	—	—	—
Körmöczbánya város	150 200	180 220	170 220	100 140	50 90	50 90	50 90	40 60	—	—	20 30	20 30	—	—	—	—	—	—	—	—
Léva város	100 120	160 200	120 140	100 120	60 80	90 120	80 100	60 80	30	50 —	50 30	50 25	40	—	—	—	—	—	—	—
Ujbánya város	80 120	100 160	80 120	80 120	40 80	40 80	40 80	80 80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vármegyei átlag ...	85 117	121 173	89 125	64 88	52 79	73 108	55 83	39 62	39	56 52	70 39	58 22	44	—	—	—	—	—	—	—
1899-ben volt	89 121	133 181	94 129	70 93	57 82	78 109	60 87	43 64	38	58 50	67 38	56 27	49	—	—	—	—	—	—	—

Meg kell jegyeznünk, hogy az aranyosmaróti járásban ellátásra reggel és uzsonnára kenyeret, ebédre levest és tésztát vagy főzeléket füstölt hússal, férfiak 2—2 deczi pálinkát, asszonyok és gyermekek a kenyérhez tejet, vagy aludttejet kapnak. Gyertyánfalesmart vidékén napjában háromszor főtt ételt és háromszor 2—2, összesen 6 deczi pálinkát, Felsőzsadány környékén reggelire és uzsonnára kenyeret és pálinkát, a nők tejet, ebédre főzeléket és tésztát, vacsorára főzeléket, kenyeret és pálinkát.

Léva vidékén az ellátás a következő: reggelire és uzsonnára kenyér és pálinka, néha rántott-leves, aratáskor szalona, ebédre leves, vastag étel hússal, vacsorára vastag étel.

Oszlány vidékén a komenczió 6 hétre páronként 25 liter búza, 100 liter rozs, 100 liter árpa, 10 liter bab és kása és 5 korona. Férfiak 3, nők 2 deczi pálinkát kapnak napjára. Simony vidékén, szintén 6 hétre számítva, egy személyre 30 liter búza, 30 liter rozs, 30 liter árpa, 7 és 1/2 liter bab és 2 korona esik, naponta pedig 3—4 deczi pálinka.

A verebélyi járásban az ellátás a következő: reggel kenyér és szalona, néhol hagyma, délben leves, főzelék gombóczezal és egy darab hús; uzsonnára kenyér és vacsorára leves és főzelék. A férfi munkások napjában háromszor 1—1 deczi pálinkát kapnak. Vacsorára néhol tésztát adnak.

Hasonló ellátásban részesülnek a munkások Kőrmöczbánya, Léva és Újbánya városok területén is. A minteből látható, táplálkozásuk sok helyütt még kedvezőbb, mint a saját tűzhelyüknél és a mi fő, munkaidejük alatt ez rendesen kijár, míg otthon a helyzet szerint gyakran lemondanak egyikről-másikról, sőt itt-ott nélkülöznek is.

Bars vármegyében a mezei munkát jobbára napszámban szokták végezni s csak helyenként, rendszerint a nagyobb uradalmaknál dolgoztatnak szakmányban. A munkásviszonyok azonban nem kielégítőek, mert a megyebeliek, különösen nyáron, másutt keresnek munkát s így több helyen idegen munkásokkal kell dolgoztatni.

A szakmányban végzett földmunkáért a talaj minősége szerint az egyes járásokban különféle bért fizettek. A lévai járásban kubikos munkáért agyagos talajon 30 fillért, homokos talajon 20 fillért fizetnek m³-ként. Az oszlányi járásban itt-ott már 40 fillért is kapnak, míg a verebélyi járásban csak 20 fillért.

Kapasültvényeket többnyire napszámosokkal és kézi erővel munkáltattak meg. Szakmányban leginkább csak uradalmakban dolgoztak, itt-ott főleg a cukorrépa megművelésére és betakarítására alkalmaztak szakmány-munkásokat. Kukoricza, burgonya vagy takarmány megkapalásáért kat. holdanként 8—15 koronát, cukorrépa megkapalásáért kat. holdanként 36—44 koronát fizetnek. Kukoriczatörést a szár kivágásával együtt kat. holdanként 10—12 koronáért vállaltak el.

Uradalmakban a kapás-félet néhol harmadosan is művelték. A hol kevés a munkaerő, feles művelés volt szokásos, melynél rendszeresen a feles számított; ha azonban a tulajdonos végeztette, akkor a felesek néhány napi külön munkát végeztek. Az aratás többnyire részért vagy napszámban történik, míg holdszámra pénzért nagyon ritkán aratnak. A szőlőmunkákat a helyi rendes napszámbérek mellett végzik. A szőlőmunkások többnyire maguk élmezik magukat. Erdei őlfavágásért és összerakásért m³-ként átlagban 50 fillért fizetnek. Az éves cselédek bére és komencziója nagyon különböző. A legjobban fizetik a garamszentkereszti járásban, hol egy béres átlag 100 koronát kap, 512 liter búzát, ugyanannyi rozsot és árpát, 14 kg. zsírt, 14 kg. sót, 800 négyszögöl földet, baromfifartást és tűzifát. Nőtlen cseléd teljes ellátás mellett 120 koronát keres. Kőrmöczbánya környékén a béres, kocsis évi bére, ellátáson kívül, 100 korona, a nőcselédeké 80 korona. Ezenkívül minden cseléd a helyi országos vásár alkalmával 6—6 korona ajándékot szokott kapni.

Érdekesnek találjuk itt megemlíteni, hogy a földművelésügyi minisztérium statisztikája szerint 1899-ben Bars vármegye területén gazdasági munkát 966 más megyékből jött munkás végzett, míg ama munkások száma, kik saját megyéjükön kívül dolgoztak: 2112. Ezek közül a legtöbb Nyitramegyében (907) és Pozsonymegyében (188) dolgozott. Számosan még Erdélybe is elszegődtek s így barsiakkal találkozunk Alsó-Fehér és Háromszékmegyében is.

A barsmegyei munkásviszonyok némi előnyösebb megváltoztatására az újabb időben sok fontos intézkedés történt. Különösen mióta dr. Ruffy Pál Barsmegye gazdasági leírásában felhívta a barsmegyei állapotokra a kormány figyelmét.

Számos helyen vesszőfonással, agyagiparral, csipkeveréssel és hímzéssel foglalkoznak. Ez által télen is munkához jutva, helyzetük javul.

A vesszőfonással foglalkozók jövedelmét, forgalmát a következő statisztika világítja meg:

	Hány családfele	Évi termelés mennyisége	Értéke koronában
Újbars	15	1000	900
Felsőapáti	3	100	170
Malonya	10	500	200
Kisfalud	5	100	40
Marosfalva	6	250	200
Kiskoszmály	12	500	400
Hecse	7	300	160
Felsőapáti seprő.	2	4000	320

Házi ipar.

Nagy mértékű az agyagipar előrehaladása, a mit legjobban e számok tüntetnek fel:

	Hány család	Évi termelés mennyisége	Értéke koronában
Magasmart	64	12000	2400
Malonya	5	150000	2150
Kisfalud	6	250000	3500
Verebély	2	120000	1000
Szelezsény	20	468000	6084

A csipkeverés eltanulására Körmöczbányán csipkeverő iskolát állítottak fel. Közönséges női kézimunkák begyakorlására pedig nagy szolgálatokat tesz az aranyosmaróti női ipar-tanműhely, mert az innen kikerült tanulók széles körben terjesztik az itt nyert ismereteket. Sajnos azonban, hogy a gépesipke mindinkább kiszorítja a kézzel vert csipkét. De így is még elég nagy az elkészített csipke mennyisége, különösen Jánoshegyen és Jánosrét vidékén, miáltal az ezzel foglalkozók mégis valami jövedelemre tesznek szert. A csipkeverés terén elért eredményt e táblázatos kimutatás tünteti fel:

	Hány család	Évi termelés mennyisége	Értéke koronában
Körmöczbánya	5	800	140
Jánoshegy	10	1500	400
Jánosrét	30	5000	800
Vihnye	10	5000	640

A millenniumi kiállítás idején nagy feltűnést keltettek a barsmegyei tót hímzések is, melyekre szintén dr. Ruffy Pál hívta fel a nagy közönség figyelmét. Ezek kiállítás és mintázás tekintetében versenyeznek még a pöstyén-vidékiekkel is. Különösen a Kosztolányban, a Kis- és Nagyülésben lakók készítenek igen csinos, izléses kézimunkákat.

A hímzés, a mit ma asztalterítőkön, futókon, tálczakendőkön, gyermekruhákön, kötényeken, női zubbonykákon látunk alkalmazva, a parasztnők viseletéből, az ingvállakból van merítve. Leginkább durva berlinert, vagy pamutot használnak e hímzésekhez, ritkábban selymet. E kézi-munkák nagy fantáziáról tanúskodnak, mert az egyes motívumok a természetből vannak ellesve és a saját szövésű vászonra hímezve. Így felhasználják a kerti rózsát csipkés leveleivel, a háromlélű szegfűt, a többszirmú tulipánt és liliomot, a sokszögű szalmavirágot, fantasztikus szín-egybeállítással. Leginkább folyó-mintákat használnak, melyek ismétlődnek. Az asztalterítőkön, futókon, itt-ott már madár- és bogáralakokkal is találkozunk és különösen a díszesebb munkák egybeállításánál a mintázás igen gazdag. Kedvelt színeik a kék pirossal, a tisztán piros és a sárga, de újabb időben e színek különféle árnyalatait is használják.

Készítik a varrottasokat is. Ezeknek néhány jellemző vonása az idomokban van. Itt már eserepes virágok mellett egész csokor-kombinációkat látunk kivarrva, de az idomok legnagyobb része szegletes. A virágok mellett lepkéket is alkalmaznak.

Czélszerű volna, ha e két hímzésnek a terjesztésére Bars vármegyében is oly egyesület alakulna, mint Pozsonyban. Kívánatos volna továbbá, ha mennél több helyen rendszeres iskolákat állítanának fel a hímzések begyakorlására és fejlesztésére. Így új keresetforráshoz jutna Barsmegye népe, mely józansága, szorgalma mellett megérdemli, hogy vele foglalkozzanak.

BARS VÁRMEGYE KÖZOKTATÁSÜGYE.

A középkor iskolája tudvalevőleg a templommal kapcsolatos volt, s ezekben az iskolákban csak a vallást és annak szertartásait tanították népszerű módon. Hogy ezeken kívül akkoriban Barsban a vidéken más iskolák is lettek volna, arra nézve adataink nincsenek. Bars vármegye legrégebb iskolája a XVI. századbéli körmöczbányai „latin iskola“ volt. Szervezetéről és tantárgyairól hiányoznak ugyan az adatok, de az megállapítható, hogy ez iskola mellett, vagy ezzel talán kapcsolatosan, még egy másik iskola is fennállott, melynek szervezete kb. a mai elemi iskolákéhoz volt hasonló, a mennyiben benne a hittant, az írást, olvasást és a számolást tanították. Ezt az iskolát megkülönböztetésül a „latin iskolától“ „Deutsche Schul“-nak nevezték és magánemberek tartották fenn, kik erre a tanácstól nyertek engedélyt. Azután egy tót iskolával is találkozunk ugyancsak a XVI. században, a hol a tót ajku lakosok gyermekei részesültek oktatásban. Hogy pedig már akkor alsóbbrendű zugiskolák is voltak, bizonyítja az ezek ellen beadott sok panasz, melyre a Körmöczbánya városi levéltár gazdag anyagában bukkanunk.

A latin iskolát leginkább azok látogatták, a kik magasabb kiképezésben akartak részesülni és valamely tudományos pályára készültek. A rektorokról vannak adataink, de a tanítókról csak hézagosan. Azt is látjuk a fennmaradt okiratokból, hogy ez az iskola a városi hatóság felügyelete alatt állott, ez választotta a tanítókat, állapította meg a fizetésüket, állította össze a tanrendet, az iskolai szabályokat és a szegény tanulók ellátásáról is gondoskodott. A XVII. század elején már a község is befolyást gyakorolt az iskolára, sőt a bányaszövetség gyűlésén is tárgyalták az iskolaügyeket, a mi arra enged következtetni, hogy a bányaszövetség ez ügyekben felettes hatóság lehetett.

A tantestület tagjai voltak az igazgató, „rector“, vagy „ludimoderator“, a „cantor“, ki az egyházi énekekre oktatott és a „collegák“ vagy segédtanítók, a kik csak az alsóbb osztályokban tanítottak; de a „conrector“ vagy „collaborator“, a ki az igazgató helyettese volt, csak később szerepelt. Rendes fizetést csak a rector és a cantor kaptak, az előbbi 1527-től hetenkint 25 denárt, 1533-ban 50-et, egy évvel később már 75-öt és azután egy forintot. A cantor 1530-ban hetenkint 25 denárt kapott. A tanítók mellékjövedelmét az u. n. „recordatiok“, az egyházi körmenetekben való részvétel, a kamara segélyezései és az érseki pisetum-járulékok tették, de a mendikánsok által gyűjtött adományok is.

Hogy a latin iskola messze földön ismert volt, bizonyítja az a körülmény, hogy híres külföldi tudósok is folyamodtak tanítói állásért. Hogy pedig a város is mily nagy súlyt helyezett ez iskolájára, igazolja az, hogy akárhányszor a városi tanács szólít fel külföldi tudósokat ily állások elfoglalására.

A XVII. században — a rendelkezésre álló levéltári adatok szerint — már egész tiszta képet nyerünk erről az iskoláról. Szervezete megfelelt a mai főgimnáziumnak. Az első tanító a latin iskolánál — mint egykorú

A XVI.
századbéli
iskolák.

XVII. század.

iratok állítják — *Scheider* Pál. A városi számadási könyvek azonban 1527-ben *Einsztzer* Istvánt említik mint ilyent. 1533-ban *Guettsja* János volt a rektor, egy évvel később pedig *Polleranus* Ferencz. Ez időben a latin iskolában már az u. n. iskolai játékok és színi előadások is szokásban voltak. *Polleranus* utódja *Teschler Gáspár* volt, 1553-ban pedig *Fritsche* Márk, de két évvel később már a barsmegyei, kékelői születésű *Thieles* Lénárdot találjuk ott, akiről e kötetünkben más helyen is van szó. Az 1560-iki nagy tűzvész az iskolát is elpusztította, de az csakhamar ismét felépült, mert 1561-ben már *Grünfelder* György volt a rectora egész 65-ig, a mikor helyét a körmőczi születésű *Staudenherz* Lénárd foglalta el, ki alatt az iskola nagy virágzásnak indult. Utódja 1576-ban *Sonntag* György lett, kit csakhamar *Svengler* Márton követett. 1589-ben *Florus* Miklós lett a rector, ki ugyanaz évben meghalt és helyére *Gabel* Miklóst választották meg. Ot *Simonides* János követte, ennek helyét pedig *Weinmann* Salamon foglalta el. 1603-ban *Sturm* Jánost választották meg rectornak, 1610-ben pedig *Leporini* Gáspárt. *Leonhardi* Péter 1613 körül lett rector, 1633-ban pedig *Monavius* Frigyes. Két évvel később már a körmőczbányai születésű *Corvinus* (helyesebben *Raab*) Mihályt találjuk itt, kit 1640-ben *Büringer* János követett, a kit *Raksányi* Máté váltott fel 1644-ben. 1666-ban *Parschitius* Dániel jeles tudós és költő vette át a vezetést, ki alatt a latin iskola virágzásának tetőfokát érte el, de ez a lendület nem soká tartott, mert — a protestáns egyház és iskola elnyomatásával — fontossága megszűnt, régi hírnevét nem tudta többé visszaszerezni és a XVII. század hetvenes éveiben egyházközségi intézetté vált. 1751-ben egy kath. gimnázium felállításának az eszméje merült fel és az intézet a piaristák vezetése alatt állott volna; de mivel az ott letelepedett ferenczrendiek óhajtották az iskolát elnyerni és ez ügyben lépéseket is tettek, a magyar udvari kamara 1776 október 31-én kelt okiratában meghagyja a városnak, hogy az iskolázással a ferenczrendieket bízza meg. 1768 nov. 7-én tényleg megtörtént az új iskola ünnepélyes felavatása és kezdetben mint 4 osztályú paedagogium, 1778—89-ig pedig mint 3 osztályú grammatikai tanfolyam működött, de 1789 június 24-én 5 osztályú gimnázium lett. 1806—7-ben lett azután 6 osztályúvá, de 1851—52-ben a 6 osztályú gimnázium 4 osztályú algimnáziummá alakították át, azonban ugyanazon évben meg is szűnt. Ekkor mozgalom indult meg egy középiskola felállítására, mely 1856 február 4-én engedélyeztetett. Az iskola már október 4-én meg is nyílt és intézeti épületül a „Kiskapunál” álló régi gimnázium szolgált. A tantestület öt tagból állott, a kik között azonban csak *Richter* István hittanár tudott magyarul, de a magyar nyelv tanítása nem volt megengedve. Csak 1858—9-ben, a mikor a szláv nyelv megszűnt kötelező lenni, engedték meg, hogy a magyar tanulókra nézve a magyar nyelv legyen kötelező. Dicsérettel kell megemlékeznünk arról, hogy *Körmőczbánya város lakosai gyermekeiket mindannyian a magyar osztályba írtatták be.*

A körmőczi
kath. gim-
názium.

A körmőczi
főreáliskola.

Az októberi diploma ebben az iskolában is gyökeres változást idézett elő és csakhamar eltüntette az idegen tanerőket. A magyar nyelv kötelező lett, a szláv pedig egyszerűen eltűnt a tantárgyak közül. 1869 szeptember 21-én a város már egy *állami főreáliskola* felállítását kéri a kormánytól, még pedig olyképpen, hogy már az 1869—70-ik tanévben a IV. reálosztályt megnyithassa. Ez utóbbit a közokt. miniszter meg is engedte és 1870 május 2-án már a főreáliskolára vonatkozó szerződés is elkészült. Első igazgatója *Schröder* Károly budai főreáliskolai tanár lett. 1874—75-ben a főreáliskola már az időközben emelt nagyszabású és a modern igényeknek megfelelően berendezett új tanépületet foglalta el és ez évben az intézet látogatóinak száma a legnagyobb, vagyis 307 volt és az I. osztály mellé párhuzamos osztályt kellett nyitni. Az 1875/6-iki tanévben rendeltetett el a reáliskola 8 osztályra való kiegészítése és már ez évben megtartották az első érettségi vizsgálatot. 1877-ben alakult meg a tápintezeti egylet is, mely ugyanazon évben meg is nyílt. 1856-tól 1895-ig a tantestület körében a következő országos nevű egyéneket találjuk: *Martin* Lajos, *Miskovszky* Viktor, *Réthy* Mór, mindhárman a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, és *Némethy* Károly.

A főreáliskola kebelében 1894 szeptember 26-án alakult meg az ifjusági „Toldy Kör”, 1894 november 22-én a „Vívó-kör” és azonkívül fennáll az

„Alumneum-egyesület”, a főreáliskolai takarékpénztár és a Schröder Károly-féle ösztöndíj-alap, melynek vagyona kb. 5000 kor., míg az Alumneum-egyesület vagyona 27.000 kor. Az 1900–1-ik tanévben alakult a „Markovits-kör”, melynek ezéjja a gyorsírás terjesztése, és ugyanez évben az ifjúsági zenekör. E tanévben beiratkozott 294 rendes és 4 magántanuló, ezek közül levizsgázott 288.

A lévai gimnázium felállításának eszméje már 1700 körül merült fel, a mikor a lévaiak ez ügyben akkori földesurukhoz, herczeg *Eszterházy* Miklóshoz fordultak. Az eszme azonban akkor még nem érett meg annyira, hogy kivihető lett volna. 1675-ben *Jaklin* báró a Szent Ferencz-rend tagjainak házat és kertet ajándékozott. Ezt azért tartjuk szükségesnek itt megemlíteni,

mert ez a ház és az 1720-ban a ferenczrendiek által befejezett templom, alkották később a kegyesrendi gimnázium és társház alapját. 1750₃ körül ismét felvetették a gimnázium felállításának eszméjét és a Szent Ferencz-rend elköltözése után ez a terv mindjobbán közeledett megvalósulása felé. A ferencziek birtokát ugyanis 1806 május 21-én árverés alá bocsátották. Első ajánlattevők az ev. reformátusok voltak, a kik azonban a kért vételért megfizetni nem tudták. Ekkor a városi előljárók ő felségéhez kérvényt intéztek, melyben a gimnázium felállítását kérik a ferenczrendiek házában a kegyesrend vezetése alatt és ugyanekkor földesurukhoz, herczeg *Eszterházy* Miklóshoz is folyamodnak közbenjárásért.

1807 június 2-án a helytartótanács értesíti a kegyes tanító-rend főnökét, hogy a kőszegi társháznak a Szent Benedek-rend tagjainak való átadása után a lévai gimnáziumot elfoglalhatja, Bars vármegye közönségét pedig, hogy a kellő alapokról mielőbb gondoskodják és erre nézve hg. *Eszterházy* Miklóssal, mint Léva földesurával, is lépjen összeköttetésbe. Ez értelemben tárgyalta Bars vármegye közgyűlése 1807 júl. 6-án ez ügyet, melyben *Szentiványi* Jánost bízta meg a közvetítéssel. A lévaiak hg. *Eszterházy* Miklóshoz vetették reményüket és kérelmező levéllel fordultak hozzá, míg maga a herczeg Bars vármegye közönségét értesítette, hogy a gimnázium ügyét felkarolni hajlandó és egyben kijelenti, hogy a tanárok fizetéséről gondoskodni fog. Mikor 1808 február 6-án *Almássy* Ignác a megyegyűlésén a herczeg levelét felolvasta, a szép példa által fellelkesülve kijelentette, hogy a meddig ő a vármegye élén áll, fizetéséből évenként 500 frtot ajánl fel a lévai gimnázium ezéjaira.

Tekintve, hogy a herczeg fentemlített levelében 10 személy számára ajánlotta fel a szükséges járandóságokat, a lévaiak nagyon meg voltak elégedve és erélyesen hozzáfogtak a terv keresztülviteléhez, időközben pedig a lakóházon és a templomon megtették a szükséges átalakításokat. Az 1807-ben kibocsátott gyűjtőívén összesen 2155 forintot írtak alá, mely összegben Hont vármegye 1500 forinttal, gr. *Koháry* Ferencz pedig 500 forinttal szerepel, míg *Körmöczbánya* 12.000 zszindelyt ajánlott fel az épületek tatarozására. A vármegye is hévvel buzgólkodott és szintén nagy összeget gyűjtött. Már-már közel voltak rég óhajtott tervük megvalósításához, midőn 1808 augusztus 16-án azt a rendeletet kapták, hogy az épületet azonnal alakítsák át katonai

A lévai
gimnázium.

A KÖRMÖCZI M. KIR. ÁLLAMI FŐREÁLISKOLA.

kórházzá. Csak mikor a komáromi katonai parancsnokság a betegeket, könnyebb kezelhetés szempontjából, összpontosítani akarta, adták vissza a házat a városnak 1809-ben, mely azt május 17-én átvette, de csak két napig volt birtokában, mert 19-én ismét át kellett adni, hogy ott a nemesi felkelés sebesültjeit elhelyezhessék, míg az épület egy része katonai raktárolt szolgált.

1809-ben puchói *Marczibányi* István v. b. t. t. 23,000 forintot helyezett el herceg Eszterházy Miklósnál oly czélből, hogy annak 6 % -os kamatát a lévai kegyesrendi gimnázium tanárainak fizetésére és ösztöndíjakra fordítsák, mi által a gimnázium ügye ismét újabb lendületet vett. 1811-ben az épület jókarba helyezése czéljából indított gyűjtés 519 forint váltópénzt eredményezett, Wylt József győri püspök 1000 forintot küldött a gimnáziumnak, Havranecsek János lévai bíró 1000 forintot, Dombay Ferencz ügyvéd 500 forintot ajánlottak fel alapítványnul, Léva város pedig évenként 615 forint 42 krajczárt az épület jókarban tartására.

Jóllehet időközben az épület ismét rendelkezésre állott és az alapok is megfelelően növekedtek, a gimnázium felállításának ügye elé mégis folyton újabb nehézségek gördültek. A kegyesrendiek működését különösen az gátolta, hogy a vármegye abban a hiszemben, hogy a kegyesrendiek a gimnázium átvételéhez túlságos követeléseket fűznek, Szentiványi útján ismét a ferenczrendiekkel kezdett tárgyalni, kik a gimnázium átvételére hajlandóknak is mutatkoztak; ez azonban csak terv maradt, mert a főalapítók tetszésével nem találkozott, a mennyiben a herceg, „szomorú szívvel” vette tudomásul ezt a szándékot, Marczibányi Imre pedig, az alapító testvére, egyenesen ellenezte, kijelentve egyúttal, hogy az esetben más célra fordítja a felajánlott össze-

MARCZIBÁNYI ISTVÁN.

szeget, míg ha a piaristák vállalják el a gimnáziumot, testvére alapítványát 1000 forinttal megtoldja. Marczibányi Imre áldozatkészsége ezzel még nem ért véget, mert 1815 márczius hó 25-én, arra az esetre, ha a gimnázium megnyílik, még 800 firtot ajánl fel. Bolla piarista rendfőnök végre Lévára utazott és 1815 szeptember 14-én megkötötte a várossal az egyezséget a gimnáziumra nézve, mely alkalommal a lévaiak kötelezték magukat, hogy 4 éven belül új gimnáziumi épületet emelnek. Október hó elsején már megválasztották a lévai társház és gimnázium első igazgatóját dr. *Ugróczy* Ferencz személyében. Az első tanári kar tagjai pedig a következők voltak: Pek Agoston, házi másodfőnök és segédtanár, Zelneki Gáspár, Bartek Mihály, Mojzer Jeromos, Hoffmann Ignác és Antalnai Bartholomeus. Az első évben 135 tanulója volt a gimnáziumnak, kik Léváról, Bars vármegye egyéb községeiből, Nyitráról, Selmeczről, Pozsonyból, Korponáról, Esztergomból, Váczról, Szokolczáról, Nagyszombatból, Magyar-Ovárról, Keeskemétről, Trencsénből, Privigyéről, Jászberényből, Trsztenáról és Budáról gyűltek össze. Ugróczy kimutatása szerint ezek a tanulók mintegy 30—35,000 forintnyi forgalmat szereztek a városnak. Nemsokára megindultak a mozgalmak a humaniorák behozatalára nézve is. Bars vármegye közönsége egy három tagu bizottságot küldött ki e czélből. Az V. és VI. osztályra az első ajánlatot *Perényi* Gábor főispán tette, a ki a humaniorák tanárainak díjazására 3 éven át 400—400 forintot ajánlott fel, a második adományozó Péli *Nagy* András volt,

herceg *Eszterházy* pedig egy-egy tanár számára 100 forint drágasági pótlék kiutalványozását rendelte el, míg *Szabó* András kassai püspök 500 forintot ajánlt fel e célra. Példáját *Király* József pécsi püspök követi, ki szintén 500 forintot küld a gimnázium ezéljaira, *Kluch* József nyitrai püspök pedig 1816 szeptember 27-én 2000 forintot, az esztergomi *káptalan* 1000 forintot, *Hörk* Ferencz lekéri apát 100 forintot, *Lajtsák* Ferencz nagyváradi kanonok 500 forintot, *Csebey* Imre nagysárai plébános 30 forintot, *Pekárik* István felsőváradi plébános 100 forintot, *Szekfü* Ferencz lévai plébános 200 forintot, *Trencsén* vármegye 154 forintot, *Hont* vármegye pedig 1500 forintot, míg *Bars* vármegye eddigi adományait 1000 forinttal toldotta meg. *Szakmáry* János és *Gludovác* György 200 forintot gyűjtött Léván e célra, *Kazy* László 500 forintról állított ki kötelezvényt, *Simonyi* Lőrincz szintén 500 forintot adott a humaniorákra, *Jeszenszky* Károly pedig 1000 forintot, gróf *Mailáth* János 300 forintot, *Boronkay* István 100 forintot, *Majthényi* László 100 forintot, *Balogh* János ugyanannyit és *Thuránszky* Sándor 50 forintot.

Bolla rendfőnök már 1816 szeptember 21-én értesítette az illetékes köröket, hogy az V. és VI. osztályt november 1-én megnyitja. E két osztály első tanárai Godin József és Szigly Gábor voltak. Az ünnepélyes megnyitás november 3-án volt és az 1817 márczius 20-án és következő napjain megtartott első nyilvános vizsgálatokra nagyszámú érdeklődő közönség jött össze. 1827-ben *Sántha* György helembai plébános 5000 forintot hagyományozott a gimnáziumnak. 1844—45-ben jelent meg először a gimnázium értesítője magyar nyelven.

Az 1848-iki mozgalmak a lévai rendházat sem hagyták érintetlenül. Október 5-én és 6-án 480 nemzetőr foglalta el a társház és a gimnázium összes helyiségeit és 10 napig maradtak itt. Az 1848—89. tanévet csak november 1-én nyithatták meg, de a tanulók száma 135-re apadt; 1849 április havában pedig be kellett szüntetni az előadásokat, mert a sallói diadalmas csata után az egész épületet, a templommal együtt, a sebesült magyar katonák számára foglalták le. Augusztus 25-én az oroszok jöttek Lévára, a kik sebesültjeiket és betegeiket szintén a rendházban helyezték el. Az 1849—50. tanévet november 1-én nyitották meg, de a tanulók száma csak 80 volt.

1850 szeptember 3-án a cs. kir. közoktatásügyi miniszter leirata következtében, más piarista gimnáziumokkal együtt, a lévait is megszüntették és 1851 elején már ujonczkatonákat helyeztek el a gimnázium helyiségeiben. Hosszú luza-vona után, gróf *Attems* közbenjárására, ismét megnyílt a gimnázium, de csak 4 osztálylyal, melyekbe csupán 57 tanuló iratkozott. Csakhamar elnyerték a nyilvánossági jogot is. 1876—77-ben, hosszas szünetelés után, ismét visszaállították a convictus.

A 4 osztályú gimnázium főgimnáziummá való fejlesztésének ügye 1881-ben indult meg. 1881 augusztus 20-án engedélyezte *Trefort* miniszter az V. osztály megnyitását és 1882. augusztus havában a VI. osztályét. Helyiség hiányában e két osztály számára magánházat béreltek, de 1885 június hó első napjaiban letették a mai főgimnázium épületének alapkövét. 1885 július 25-én a VII. osztály megnyitása is engedélyezett és 1886 szeptember 5-én nagy ünnepélyességgel adták át az új épületet rendeltetésének. Az új épület megteremtése körül, a városon kívül, kiváló érdemei voltak *Szabady* Gyula igazgatónak, továbbá a *Schöeller* testvéreknek, a lévai uradalom új tulajdonosainak, kik 220 □-ölnyi területet és 1000 forintot ajándékoztak e célra és 15,000 forint kölcsönrel segítették a várost. Végül, a kit első sorban kellett volna említeni: *Simor* János hercegprimás 10,000 forintot adományozott. Nemsokára a VIII. osztály is megnyílt, a mivel a gimnáziumnak főgimnáziummá való átalakítása befejeződött.

A gimnázium igazgatói chronologikus sorrendben a következők voltak: 1815—27 dr *Ugróczy* Ferencz, 1827—28 *Katona* Dénes, 1829 *Szűts* József, 1830—32 *Matkovits* Elek, 1832—48 *Fehér* Glyczér, 1848 *Szigly* Gábor, 1849 *Augustini* Antal, 1851 *Hoffmann* Agoston, 1852—60 *Hutter* Antal, 1860—64 *Menyhárt* Agoston, 1864—73 *Békefy* Károly, 1873—75 *Budaváry* József, 1875—91 *Szabady* Gyula, 1891—98 dr. *Tóth* György, *Pevger* György, *Vörös* Mátyás és *Malonyay* István.

A lévai
főgimnázium.

A gimnázium ösztöndíj-alapítványai a Marczibányi-féle ösztöndíj, Peck Ágoston alapítványa, Bolemann István, a lévai kaszinóegyesület, a lévai takarékpénztár és dr. Pólya József alapítványa. A főgimnázium körében segélyező egyesület és Szepesi Imre-önképzőkör áll fenn. Az ifjuság száma az utolsó tanévben 320 volt.

A lévai r.
kath. leány-
nevelő intézet.

A paulai Szent Vincezéről nevezett irgalmas nővérek lévai *róm. kath. leánynevelő-intézetének* kezdeményezője a lévai születésű *Szepesi Imre* budapesti tud. egyetemi tanár volt, mivel azt tapasztalta, hogy itt a leánynevelés, sőt maga az elemi oktatás sem felel meg a követelményeknek, a mennyiben a 60-as évek végén a tanköteles leánygyermekeknek alig harmada járt iskolába és ezek is csak a kántortanító és segédjének vezetése alatt részesültek felszines oktatásban.

Első terve tulajdonképpen egy iparos rajz- és mintázó-iskola, továbbá egy varró-iskola felállítása volt. Az első lépést akkor tette, mikor a mai Széchenyi-utcában fekvő Kazy-féle házat 10,000 forintért megvásárolta és a városnak e célra felajánlotta. Mivel azonban ez összeg anyagi kimerítette, az épület átalakítása, felszerelése és a tanerők fizetésének biztosítása céljából gyűjtést indított és lelkes felhívást intézett a város polgáraihoz, melynek azonban csekély eredménye volt. Nehogy pedig a megvásárolt ház gyümölcsötlenül és üresen álljon, az állami tanítóképző ideiglenes helyiségül engedte át két évre 600 forintért. E mellett folytatta a gyűjtést, melynek eredménye 654 forint volt.

Szepesi ekkor még mindig a rajz- és ipariskola felállításának az eszméjével foglalkozott és 1872-ben 4 láda rajzeszközt küldött Lévára és azt a kegyesrendiek gondozására bízta, akik között *Frank Ferencz* személyében lelkes és buzgó segítőt talált. A nőegylet is kilátásba helyezte támogatását, a mennyiben a tervezett intézetben kisdédóvót akart felállítani. Segítségére volt Szepesinek az a bizottság is, mely a pénzeket kezelte és kamatoztatta. E bizottság elnöke *Bolemann Ede* gyógyszerész volt. Ugyanez a bizottság javasolta, hogy a megvásárolt ház egyik szárnyát évi 200 forintért az akkortájt keletkezett leánynevelő magánintézetnek, a másik szárnyat pedig 250 forintért lakás céljára engedje át.

Szepesi, a nőegyesület ajánlatát, kisdédóvó felállítására vonatkozólag csak az esetben volt hajlandó elfogadni, ha az kath. jellegű lesz, azonban az intézetbe minden rendű, rangú és vallású gyermekek felveendők. Az 1874 szeptember 13-án megtartott értekezleten pedig bejelentette, hogy miután meggyőződött arról, hogy sürgősebb szükség van a leányiskolára és a kisdédóvóra, mint iparos rajziskolára, eredeti tervétől eláll. Ily értelemben történt a ház telekkönyvezése is 1874 december 5-én. Azonkívül külön bizottságot választottak az ügyek

A KEGYESRENDEK HÁZA LÉVÁN.

továbbvezetésére, melynek elnöke *Lakner* László lett. Szepesi 1875 január 9-én 64 éves korában halt meg. Ekkor az alapítvány vagyona 3569 frt volt. Az alap javára a még Szepesi által kezdeményezett tárgysorsjáték nem sikerült. Miután a püspöki karhoz intézett és segélyt kérő felhívás is eredménytelen maradt, a bizottság elnöke *Simor* János hercegprímásnál tiszteltgett, hogy az ügyek állásáról jelentést tegyen. Mivel azonban ennek sem volt meg a kellő eredménye, az az eszme merült fel, hogy az alapítványt az akkori kisgimnáziumnak 6 osztályúvá leendő kiegészítésére fordítsák. E célból a hercegprímáshoz és a vármegyéhez kérvényt intéztek, és míg e kérvények elintézés alatt voltak, az alap 5949 frtra emelkedett. A hercegprímás akként intézte el a kérvényt, hogy az alapítványi tőkének más célra való felhasználását nem engedélyezte, hanem felhívta a bizottságot, hogy azt továbbra is kezelje, mindaddig, míg a tőke legalább 1000 frtnyi évi kamatjövedelmet biztosít és akkor ő fogja berendezni a leánynevelőt. 1878 május 8-án a bizottság elnöke bejelentette, hogy a hercegprímás magához hívatta Esztergomba és jelentésének meghallgatása után a leánynevelő felállításához 10,000 frtot ajánlott fel és kinyilatkoztatta, hogy 4—5 apácát boesát rendelkezésre, kiknek szükségleteiről gondoskodni fog, az épület átalakítását a saját költségén végezteti és szerelteti fel, de kívánja, hogy az intézet már szeptemberben megnyíljk. Időközben az alapítványi tőke már közel járt a 9000 frt-hoz, de az épületet, a bérleti szerződés fennállása következtében, csak 1880 november 28-án lehetett az irgalmas nővéreknek átadni. 1881-ben az alaptőkét a hercegprímás újabb 14,000 frtnyi adománynyal gyarapította, miáltal az alapítvány összege 30,000 frtra emelkedett. Nemsokára megnyílt mind a 6 elemi osztály, sőt később varró-iskola is.

1893-ban a hercegprímás megengedte a polgári iskola megnyitását, s felszerelésére 1000 forintot adományozott és külön 300 forint évenkénti segélyt biztosított az intézet számára. A polgári leányiskola 3 osztálylyal nyílt meg és igazgatója *Báthy* László, a jelenlegi prépost-plébános lett. Mivel azonban a költségek nem voltak elégségesek, 1895. július havában, *Báthy* László előterjesztésére, a hercegprímás az évi 300 frtnyi segélyt 850 frtra emelte fel.

Míg a növendékek száma az első évben 252 volt, addig ma 670. Időközben, 1898-ban, megvásárolták a szomszédos házat is 25,000 koronáért és 10,000 korona költséggel az iskola céljaira alakították át. Az intézetben van két kisdudvó, 5 osztályú elemi és 4 osztályú polgári leányiskola, 16 tanerővel. A fenntartáshoz *Vaszaray* Kolozs hercegprímás évi 2100 korona segélyt ad.

A lévai állami tanítóképzőintézet érdekében 1869 november havában tette a kezdeményező lépést *Mácsai* Lukács kir. tanácsos, Bars vármegye tanfelügyelője, a ki a városi közgyűlésen bejelentette, hogy értesülései szerint a közoktatásügyi miniszter hajlandó volna Léván állami tanítóképzőt felállítani, ha a város az épület céljaira megfelelő telket és 3 holdnyi külterket, azonkívül pedig az építéshez szükséges anyagot és a szállításra a szükséges munkaerőt felajánlja. Ez előterjesztésre a közgyűlés elhatározta, hogy — tekintve a pénzügyi viszonyokat — mindenekelőtt adománygyűjtőbizottságot szervez és előjegyez a Mészáros-féle 2360 öl²-nyi telekre, 1500 frt vételárban, az építkezéshez pedig felajánl 500,000 téglát, 200 köböl követ és a szükséges homokot. A míg pedig az építkezéseket befejezik, kibérli a Széchenyi-utczai Kazy-féle házat. Ezenkívül gróf *Hunyady* Kálmán 25,000, gróf *Hunyady* László pedig 15,000 drb téglát ajánlottak fel, míg a gyűjtés 3498 frtnyi aláírást eredményezett, melynek azonban csak egy részét fizették be.

A lévai áll
tanítóképző.

Miután a minisztérium ez ajánlatot elfogadhatónak találta, az első évfolyam 1870 október 20-án nyitattott meg. 1871-ben rendezték az első pótтанfolyamot, melyben 78 tanító vett részt és az első tanképesítő vizsgát szeptember hó 25-én tartották meg. Miután azonban a kertészeti gyakorlati kiképzés céljaira felajánlott telek még nem volt átadva, a barsmegyei gazdasági egyeslet kertjét vették e célra igénybe. 1871-ben nevezték ki az első gyakorló iskolai tanítót, de mert az intézetnek még külön gyakorló iskolája nem volt, az ág. ev. iskolát engedték át e célra. A második pótтанfolyamon 88 tanító vett részt. Az első igazgatót az 1872—73-iki tanévben nevez-

A VOLT „NEMZETI ISKOLA“ ÉPÜLETE LÉVÁN.

ték ki véglegesen, *Szabó* Lajos tanár személyében. Az 1873/74-iki tanévet már az időközben felépült állami épületben tartották meg és ugyanez évben alakult az intézet kebelében az „Önképzőkör“ is. Az 1879—80-ik tanévben az élelmezés körül történt fontos intézkedés, a mennyiben miniszteri rendelet alapján, az élelmezésnek házi kezelésbe való vétele határozottatott el. 1880-ban a bars megyei gazdasági egyesület kertje nem lévén tovább az intézet rendelkezésére bocsátható, átvették a várostól felajánlott 3 holdnyi telket, mely azonban hosszú ideig — kertészeti czélokra alkalmatlan volta miatt — alig volt használható. Az 1882—83-ik tanévben a miniszter az intézetnek 4 évfolyamúvá szervezését rendelte el, 1883—84-ben pedig az állami tanítóképzőknél az internátusok felállítását kívánja. 1900-tól 1902 végéig az intézet igazgatója *Láng* Mihály volt.

A 4 évfolyamú tanítóképzőnek, 25 évi fennállása alatt, 1885—86-ban volt legkevesebb növendéke, vagyis összesen 51, a kik közül 47 vizsgázott. 1894-ben a 11 év óta szünetelő magyar nyelvi póttanfolyam ismét felújított; de csak 18 tanító vett benne részt és vizsgákat nem is tartottak. Az intézetben 25 évi fennállása óta végzett növendékek száma vallásra nézve a következőleg oszlott meg; róm. kath. volt 243, — ev. ref. 45, — ág. ev. 24 — izr. 22. Nyelvre nézve: magyar 224, — német 7 — tót 103. Születési helyre nézve: Léváról 56, — Bars megyéből 56, — Nyitra megyéből 53, — Hont megyéből 54, — Komárom megyéből 30, — Trencsén megyéből 14, — Esztergom megyéből 9, — Zólyom megyéből 6, — Nógrád megyéből 5, — Liptó megyéből 4, — Pozsony- és Győr megyéből 3—3, — Arva-, Pest-, Mosony megyéből és Morvaországból 2—2, — Zala-, Temes-, Sáros-, Borsod-, Hajdu- és Háromszék megyékből, Budapestről és Bécsből 1—1.

A lévai
nemzeti
iskola.

Meg kell még emlékeznünk a lévai u. n. *Nemzeti Iskoláról* is, melyet a város és a vármegye lelkesedése teremtett meg. A lévai nemzeti iskola kezdetben nagyon szervezetlen volt és az oktatás állapota kezdetleges. E viszonyok javítására Ugróczy kegyesrendi igazgató tette meg az első lépéseket, kinek kezdeményezésére 1825. február 3-án Léva város közgyűlésén 600 frt gyűlt össze. *Orgler* főigazgató a lévai nemzeti iskolának szintén küldött 100 frtot, *Bars* vármegye 1000 frtot szavazott meg e célra, magánosok adakozásából pedig 1339 frt folyt be. Ugróczy a tanítókról is gondoskodott, sőt ő maga is tanított és e kedvezően változott viszonyoknak az eredménye az lett, hogy míg 1822-ben a nemzeti iskola tanulóinak száma, a leányokkal együtt, összesen 90 volt, addig három évvel később már 142. Végül az iskola új épületet is kapott, mely akkortájt Léva legszebb iskolája volt és melyben a tanítás ma is folyik.

Ugróczy a tanítóképzésre is gondot fordított, mert a nemzeti iskolában 16 tanulót képzett ki tanítókká. A nemzeti iskola további sorsa — az eddig elmondottakból — ismeretes.

A körmöczi
közsg. polg.
leányiskola.

Foglalkoznunk kell még röviden a körmöczbányai községi polgári leányiskolával, melynek ott, e nemzetiségek lakta vidéken, fontos szerep jutott. Ez intézet *Chabada* József polgármesternek és *Jankovszky* Demeter főreáliskolai tanárnak köszöni létrejöttét. 1880-ban keletkezett és az első és máso-

dik tanévben az állami főreáliskola tanárai vállalták magukra az oktatást; de a III. osztály megnyitásával már külön tantestületet kapott, melynek élén azóta *Jankovszky* Demeter áll. 1885-ben emeltette a város a mostani díszes és modern berendezésű épületet, melyben a városi elemi iskola is el van helyezve. A polgári iskolát sok vidéki tanuló is látogatja. Összes növendékeinek száma ez idő szerint 150. Ez intézetnek főképp azért van fontos szerepe, mert a vidék magyarosításának kitünő szolgálatot tesz.

A vármegye területén az 1900—901. tanévben 29,181 tanköteles gyermek volt és ezek közül tényleg iskolába járt 25,853, tehát a tankötelesek 88,60 százaléka, a mi más várme-

Tanügyi
statisztika.

A KÖZSÉGI POLGÁRI LEÁNY- ÉS ELEMI ISKOLA KÖRMÖCZBÁNYÁN.

gyekkel összehasonlítva, elég kedvező számarányt tüntet fel. E gyermekek összesen 210 iskolát és intézetet látogatnak vagyis 14 államit, 8 községit, 148 róm. katolikus, 28 ev. református, 3 ág. evangélikus, 8 izraelita felekezeti és 1 magániskolát. Ezek a következőképen oszlanak el: 1 *állandó gyermekmenedékház* Zsitvakenézen, mely magántulajdon, de állami segélyben részesül; 4 *községi óvoda* és pedig Körömczbányán, Ujbányán, Verebélyen és Zselizen, melyek közül a verebélyi államilag segélyezve van. Egy *alapítványi óvoda* Aranyosmaróton. Két *róm. kath. jellegű óvoda* Léván és Garamszentkereszten és egy *állami óvoda* Nagyugróczon, melyet a Thonet család alapított és ajánlott fel az államnak. *Egyesületi óvoda* kettő van és pedig Oslánynon és Zsarnócán.

Elemi iskolák a következők: *Állami leányiskola* van 4 és pedig Aranyosmaróton, Ujbányán, Vihnyén és Brogyánban. *Állami fiúiskola* 4: Aranyosmaróton, Ujbányán, Léván és Vihnyén. *Állami vegyes iskola* 7 van: az Ujbányához tartozó Csürök és Óhuta írtványokon, Vihnyén (2), Kunosvágásán, Nagyugróczon, Nagymálason, Enyén és Szentmártonban. Lékéren egy *magán elemi iskola* van fiúk és leányok számára. *Polgári fiúiskola* van 3, u. m. Körömczbányán és Aranyosmaróton községi — és Léván róm. kath. felekezeti. Az aranyosmaróti állami segélyben részesül. *Állami polgári iskola* nincs a vármegyében, azonban most van folyamatban a maróti leányiskolának az államosítása. Ezen kívül van a vármegyében Léván kegyesrendi róm. kath. gimnázium, ugyanott állami tanítóképző-intézet és Körömczbányán állami főreáliskola.

A Léva
vidéki r.
kath. nép-
nevelők
egyesülete.

Kitünő szolgálatot tesz a népnevelés ügyének Bars vármegyében a „Léva Vidéki Róm. Kath. Népnevelők Egyesülete”, a mely a lévai, lekéri, garamszentkereszti, verebélyi és czetényi esperesi kerületeket foglalja magában. Ez az egyesület 1896-ban alakult, azonban tulajdonképen csak folytatását alkotja a régi ily nevű egyesületnek, a melyet Léva környékének katolikus tanítói 1882-ben alapítottak. Az egyesület székhelye Léva. Tagjainak száma ez idő szerint 156 és ezek között 3 alapító, 5 pártoló és 6 tiszteletbeli tag van. Véduök a hercegprimás. Minden esperesi kerület egy-egy kört alkot; a körök — az alapszabályok értelmében — külön tisztikarral, önálló működést is fejtenek ki. Az egyesület vezetése a központi bizottság ténykedésében összpontosul, a melynek tagjai az egyesület tisztviselői és a körökben megválasztott 3—3 bizottsági tag. Úgy az egyesület, mint a körök, évenként tételeket tűznek ki kidolgozásra, a melyek közül a legjobbak jutalomban részesülnek. A tagok, 3 korona évi tagdíj fizetése mellett, tagjai egyszersmind az orsz. róm. kath. tanítók segélyalapjának. Van az egyesületnek könyvtára is, a mely 215 művet tartalmaz. Az egyesület elnöke *Kvassay István* zsemiléri esperes-plébános.

A vármegye kir. tanfelügyelője dr. *Hámos Péter*, a ki nagy ügyszere-tettel vezeti a vármegye közoktatásügyét.

AZ 1426-İK ÉVBŐL VALÓ KÖRMÖCZI JEGYZŐKÖNYV.

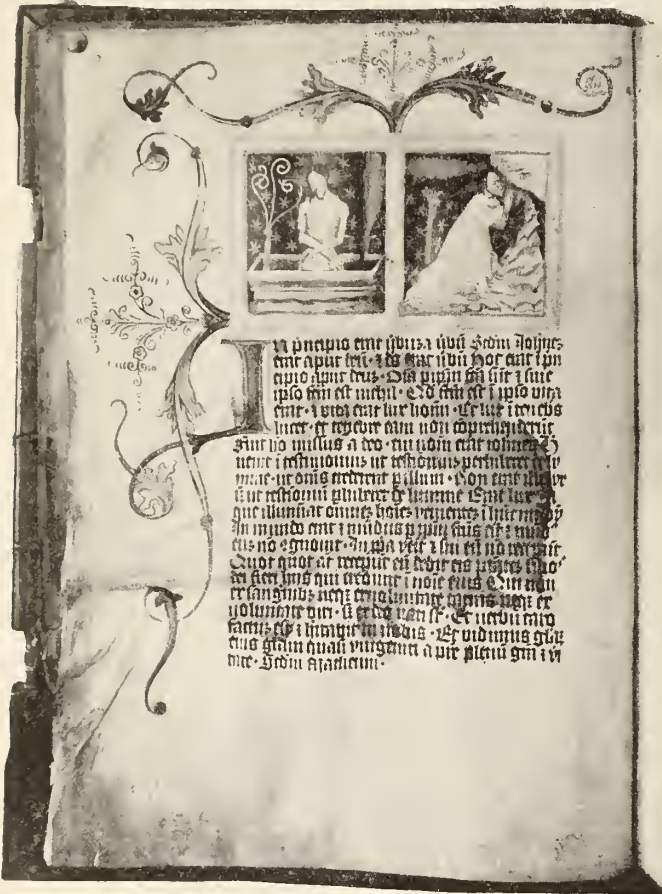
IRODALOM ÉS TUDOMÁNY.

Bars vármegye is azok közé a vármegyék közé tartozik, a hol egyes városokban már a középkorban nagyobb fokú tudományos műveltség és kultúra ütött állandó tanyát. Hogy kódexekben, régi nyelvemlékekben és ősnymtatványokban szegény, annak a vármegye viharos multja, a török-, tatár-pusztítások,

a Rákóczy-féle szabadságharcz dúlásai adják az okát és a magyarázatát; de hogy itt hajdan is magasabb kultúra virágzott, annak ma is több bizonyosságára találunk, különösen Körmöczbányán, mely e dúlások és viharok középett is, annyira-amennyire, meg tudta őrizni az akkori műveltségnek emlékeit, gazdag levéltárában, mely valóságos kincsesbányája az érdekesnél érdekesebb okleveleknek. Itt őrzik az *1426-iki jegyzőkönyvet* is, mely a középkori könyvírásnak, betűrajzolásnak, miniaturfestészetnek és könyvkötészetnek valóságos remeke és a melynek két lapját és a tábláját képen is bemutatjuk. Ugyancsak Körmöczbányán találunk a ferencziek zárdájában *28 incunabulumot*, e város közelében pedig, a jánosréti templomban őrzik *Körmöczi Mayer János* barát-betűkkel írt kódexét, 1526-ból. Körmöczön kezdte pályáját *Kreusztin* (Kreisling) János körmöczi születésű ág. ev. lelkész is, a ki 1523-ban mint misszionárius működött.

Különösen a róm. kath. egyház köszönheti Bars vármegyének számos kiváló tagját és főpapját. Ezeknek a száma olyan tekintélyes, hogy egyszerűen csak betűsoros rendben közöljük a kiválóbbak neveit. Ezek *Bajzáth József* veszprémi püspök. *Fischer Colbrie* Ágost, Erzsébet főhercegnő tudós hitoktatója. *Kalocsay* Alán, az ismert nevű kiváló tanférfiú. *Kazy* Ferencz és János, a két tudós jezsuita a XVII. századból. *Lipovniczky* István püspök. *Lollok* József, a Pázmáneum rectora. Dr. *Orgler* József, a pozsonyi tankerület volt főigazgatója. Dr. *Samassa* József, egri érsek. *Santhó* Károly, a tudós kanonok. *Szelepcsényi* György, herezegprimás. *Szuppán* Zsigmond, besztercebányai püspök. *Szepesi* Imre, a híres egyetemi tanár, a lévai gimnázium megalapítója, stb.

De más tudományos szakokban is kimagasló, nagy férfiakat adott e vármegye az országnak. Itt van első sorban *Botka* Tivadar, a kiváló történettudós és méltó kortársa: *Barsi* József dr.; *Dillesz* Sándor régész és archeologus, továbbá *Repiczky* János, a kitünő orientalista, *Khernndl* Antal, a műegyetem híres tanára, *Korács* Sebestyén Endre és *Pólya* József, a külföldön is ismert hírneves orvostanárok és *Odescalchi* Arthur herczeg, a mai történetírás és kutatás egyik leghivatottabb művelője, közigazgatási és közgazdasági téren pedig dr. *Ruffy* Pál orsz. képviselő, cz. min. tanácsos.

AZ 1426-IK ÉVBŐL VALÓ KÖRMÖCZI JEGYZŐKÖNYV 6-IK LAPJA.

tudományos működésüket is. Ezt a részt a vármegyében levő nagyobb könyvtárak és a sajtó rövid ismertetése követi.

Abonyi
Árpád.

Abonyi Árpád, szül. Bars-Szent-Kereszten. Drámai erejű novellisztikai elbeszéléseivel lett népszerű. 1889-ben az erdélyi irodalmi társaság, 1891-ben a Petőfi társaság választotta meg rendes tagjául.

Munkái: (Színművek): *A hírnév.* — *Mór herczeg.* — *György úr.* — Nevezetesebb regényei: *Egy hangocská.* — *A rajongó.* — *Fülöp házassága.* — *A nagyasszony.* — *Forradalom.* — *Füst* című elbeszélésevel pályadíjat nyert. Ezekon kívül számos novellája, elbeszélése és tárczacikke jelent meg.

Aschner
Tivadar.

Aschner Tivadar, szül. 1824-ben Körmöczbányán. 1852-ben gimnáziumi tanár, majd igazgató Nagyszombatban. Később pápai kamarás és kanonok ugyanott. 1879 ápr. 17-én mint a pozsonyi társaskáptalan tagja halt meg. Számos természettani cikk jelent meg tollából.

De a protestáns felekezetnek is két kimagasló alakja született — a fent már említett Kreislingen kívül — e vármegyében. Ezek *Chladenius* Márton, XVII. századbéli ág. hitv. püspök és *Török* Pál ev. református püspök.

Az újabb kor szép irodalma épen gazdagon van képviselve kiváló egyénnel Bars vármegyéből. Ezek *Abonyi Árpád*, *Dienes* Lajos, *Kasztnér* Janka, *Koroda* Pál, *Kürthy* Emil, *Szokoly* Viktor és mások.

A következőkben adjuk első sorban a vármegyében született írók és tudósok életrajzát és munkásságát, betűsoros rendben, mely után azok következnek, a kik nem születtek ugyan e vármegyében, de hosszabb ideig itt működtek és itt fejtették ki irodalmi és

Báthy László, szül. 1861-ben Léván. 1884. február 1-én Esztergomban pappá szentelték. Egy évig volt káplán Nagy-Kéren, hat és fél évig Léván. 1891. december 19-én lett lévai plébános, míg 1899. január 9-én ő felsége Szent Hubertról nevezett garábi ez. préposttá nevezte ki.

Báthy László.

Munkái: *A magyar nemzeti irodalom története. — Bars vármegye földrajza. — Beszéd- és értelem-gyakorlati vezérelvek. — Imák és énekek az ifjúság használatára.* Ez utóbbit a F. M. K. E. terjeszti a tót községekben. Ő írta e kötet számára a róm. kath. egyház szervezetére vonatkozó részt.

Bajzátth József, szül. 1720-ban Kis-Sallón. 1745-ben érseki vikárius Nagyszombatban. 1750-ben a pesti kir. tábla ülnöke. 1751-ben pozsonyi, 1754-ben

Bajzátth József.

AZ 1426-IK ÉVBŐL VALÓ KÖRMÖCZI JEGYZŐKÖNYV 8. ÉS 9. LAPJA.

esztergomi kanonok, komáromi főesperes és apát. 1757-ben a Szent István-rend lovagja és veszprémi prépost. 1765-ben udvari tanácsos és a magyar kancellária előadója. 1771-ben a Szent Jakabról címzett sümegi apátságot nyeri, ugyanakkor ansariai ez. püspök. 1773-ban valóságos belső titkos tanácsos és alkancellár. 1777-ben veszprémi püspök. Meghalt 1802. február 2-án. Munkája (A veszprémi káptalanról) kéziratban maradt fenn.

Balázsovits Norbert, szül. 1847-ben Zsarnóczán. Igazgató a szentesi állami főgimnáziumban. Munkatársa volt a „Slovenské Noviny“ című, Budapesten megjelenő hazafias irányú tót lapnak. Számos regényfordítás jelent meg tőle magyar nyelven. 1884–90. között szerkesztette a „Szentés és Vidéke“ lapot.

Balázsovits
Norbert.

Bakó István, szül. 1857-ben, Léván. 1882–91-ben a lévai, 1891–95. a zsolnai és 1895-től a besztercebányai kir. főgimnáziumnál működik, mint a történelem és a földrajz tanára. Földrajzi tanulmányai kiegészítése céljából az 1883–1902 közötti években beutazta az európai államok legnagyobb részét.

Bakó István.

Munkái: *A német hadak szereplése Magyarországon 1520–1570. — Történelmi jegyzetek Léva multjából. 1709-ig. — A zsolnai kir. katolikus gimnázium története. — Jegyzetek a breznóbányai kegyesrendi gimnázium történetéből. — Léva város története.* Ő írta meg e kötet számára a Lévára vonatkozó fejezetet.

Barsi József.

Barsi József dr., szül. János-Lehotán, 1810 február 24-én. Atyja Sziléziából származott tanító és Neumann József volt a neve. Barsi az egyetemnek 1836-iki félszázados jubileumi ünnepére oly szép, görög nyelvű alkalmi költeményt írt, hogy azt Stáhlly, az akkori híres orvostanár, a saját költségén nyomatta ki. Felszentelése után több helyen káplánkodott, majd pedig három évig tábori lelkész volt Olaszországban. Az ó-klasszikus nyelvekben való jártasságával már a budapesti papnevelőben kitűnt; később valamennyi európai művelt nyelvet beszélte. Olaszországból hazatérve, a fehérmegyei Bicskén kapott plébániát. Hazafias szellemű, magas röptű szent beszédeinek a meghallgatására még Petőfi, Bajza, Vörösmarty is gyakran rándultak Bicskére. Közben a Kossuth Pesti Hirlapjában, a Csernátony Márcziusában és egyébütt is számos cikket írt. Barsit már püspökké is jelölték, de a székesfehérvári egyházi gyűlésen — szabadelvű magatartásáért — felsőbb befolyás következtében elejtették. 1848-ban Windischgrätz Barsit elfogatta és megvasalva, ökörszekéren Bécsbe szállíttatta. Nemsokára azonban Pestre hozták, a hol az Újépületben szenvedett fogságot. A vizsgálat befejeztével Josefstadtbá vitték. Haynau halálra ítélte, de ezt az ítéletet később húsz évi várfogságra változtatták át, melyből nyolcz év eltöltése után, 1857-ben szabadlábra helyezték. Börtönében sem hagyta Barsit munkás szelleme nyugodni. Leginkább történelemmel foglalkozott. Angolból harmadmagával lefordította Gibbonnak a „Római birodalom hanyatlása” című nagy munkáját. Testben és lélekben meggyötörve tért haza, a hol otthonát kipusztítva találta. Könyveit és egyéb értékes ingóit elkobozták. Pestre jött tehát és itt nevelősködött, de nemsokára a pesti reáliskolában találjuk, mint a német nyelv tanárát. Ekkor ismerkedett meg Herczeg Friderikával, a kinek a kedvéért áttért a református vallásra. A nagyműveltségű nő 1860 elején neje, ő maga pedig ugyanakkor a budapesti ev. ref. kollégium tanára lett. Ez időben írta a szerelemről és a házasságról szóló erkölcsi tanulmányát. Ő, valamint Csen-gery Antal, Fényes Elek, Hunfalvy János, Beöthy Leó és Halász Imre 1867-ben alapították meg az országos statisztikai hivatalt, a melynek Barsi 1888-ig volt a tanügyi és az egyházi részt vezető beltagja. A statisztikából előadásokat is tartott az egyetemen. A Magyar Tud. Akadémia irodalmi érdemeiért levelező tagjának választotta meg. Meghalt 1893 február 18-án.

Munkái: *Az emberi öntudat jelen fokáról.* (Akadémiai székfoglaló.) — *Magyarország felső tanintézetei és köznevelődési.* — *Az iparosok, vagy László mester.* (Jutalmazott pályamű.) — *Magyarország közoktatási statisztikája.* — *Az egészség.* Négy könyv, Boeck után magyarosítva. — *Mezőgazdaság.* Liebig nagy művének fordítása. — *Az angol parlament és eljárása.* — *A magyar-horvát tengerpart hajóforgalma.* — *Népesedési mozgalom.* — Ifjabbkori munkái: *Ké-relem a hazához.* — *A magyar hősi vizsgálata* (Hunyadi Mátyás kora előtt). — *Furesa beszéd.* (Népdal.) — *A magyar gazdaasszony.* — *Adalék a haza ismertetéséhez.* — stb. — Írt sok tudományos értekezést, történelmi tárgyú cikket, költeményeket, egyházi értekezéseket szak-, napi-, szépirodalmi és vidéki lapokba. A Barsmegyei Hirlap 1886-iki évfolyamában jelent meg nagyobb cikksorozata: *Bars vármegye nyelv tekintetében*, melyet a barsmegyei gazdasági egylet 40 arannyal jutalmazott.

Bartos József.

Bartos József, szül. 1853-ban Léván. Kegyesrendi gimnáziumi tanár. Egy nagyobb munkát írt, melynek címe: *Az encyclopaedisták és befolyásuk Franciaország valláserkölesi és politikai életére.*

Bátori
Schulcz Bódog.

Bátori Schulcz Bódog. Szül. 1804 jan 4-én Körmöczbányán. Jogot végzett, majd a katonai pályára lépett. Főhadnagy volt és mikor a szabadságharcz kitört, honvéd lett. A „Bátori” előnevet, mint huszonhárom esatának a hőse kapta. Mint komáromi kapituláns, ezredesi ranggal tette le a fegyvert. A fegyverletétel után bátyjához, a garam-kövesdi esperes plébánoshoz vonult vissza. Meghalt 1885 márczius 8-án. Megírta *„Emlékirataim a szabadságharczról”* című művét, mely 1870-ben Pesten jelent meg.

Dr. Benkő Lajos, szül. 1839-ben Tót-Megyeren, de már egy éves korában Barsba került, és így teljesen barsinak mondható, mert atyja, Benkő Dániel, a kiváló gazdasági író és a Károlyiak jószágigazgatója, 1840-ben a herczeg Eszterházy-féle uradalom jószágigazgatójává neveztetvén ki, a család Lévára költözött. Benkő Lajos 1861-ben a bécsi egyetemen nyert orvos-tudori oklevelet és ugyanez évben sebésztudori oklevelet Budapesten, mely után a budapesti Szent-Rókus kórház segédorvosa lett és fél évig Hoffmann belgyógyászati osztályában, két évig pedig Kovács Sebestyén Endre sebészeti osztályában működött. 1863 június 23-án Bars vármegye főorvosává neveztetett ki. Kiváló érdemeket szerzett az 1866-iki kolerajárvány alkalmával. Az ő buzgóságának köszönhető az aranyosmaróti közkórház megteremtése. 1893-ban a kir. tanácsosi ezímet nyerte, mely alkalmalmmal a vármegye közönsége az e célra összehívott rendkívüli közgyűlésen ünnepelte és az egész tisztikar arczképeit tartalmazó díszalbummal lepte meg.

Bolemann István orvostudor, Selmezbánya és Bars vármegye tb. főorvosa, vihnyei fürdőorvos, kir. tanácsos, szül. 1843-ban Léván. Mint korábban vihnyei kincstári bányaorvosnak a fürdő felvirágoztatása körül nagy érdemei vannak. Egyike legkiválóbb balneologusainknak. Mint ilyen, szerkesztő-bizottsági tagja e munkának. Számos balneologiai munkája jelent meg és ő írta e kötet számára a vármegye fürdőit ismertető részt is.

Bossányi András, szül. Körmöczbányán. Előbb ugyanitt bányatiszt, majd a nagyváradi akadémián a görög nyelv rk. tanára. Meghalt 1831-ben.

Munkái: *Linguae graecae grammatica*. — *Entgegengesetzte Theorie den bis 1830 bestehenden Theorien der Electricität und Himmelskunde in neunundzwanzig Aphorismen vorgetragen*.

Botka Tivadar, született 1802 július 7-én Nagy-Endréden. Oly fényes tehetséget árult el, hogy tanulmányainak befejezése után, 1824-ben, az akkor 22 éves ifjút Bars vármegye első tiszti alügyészének választották meg. Ritka munkaszeretete és vasszorgalma fokról-fokra vitte előre. 1828-ban a kistapolcsányi járás főszolgabírája, 1834-ben megyei tiszti főügyész, 1839-ben megyei főjegyző, majd Bars vármegye egyik követe a korszakot alkotó 1848-iki országgyűlésen. Mint a szabad eszmék, az emberi jogok és Magyarország önállóságának előharczosa, az akkori idők ellenzékének volt egyik kiváló tagja. Széleskörű tudománya, jogtörténeti, publiczistikai nagy és alapos ismeretei, kiadott munkái, hatalmas szónoki előadásai, nagy tekintélyt szereztek nevének. Különösen kitűnt a Magyar- és Horvátország között felmerült jogtörténeti viszonyokban, a midőn a horvátok túlköveteléseit, azok tarthatatlansága alapján, győzelmesen utasította vissza. Lázás tevékenysége azonban ágyba döntötte és oly beteg lett, hogy orvosai tanácsára kénytelen

Dr. Benkő
Lajos.

BÁTORI SCHULCZ BÓDOG.

Bolemann
István.

Bossányi
András.

Botka Tivadar.

BOTKA TIVADAR.

volt minden munkától tartózkodni. Midőn pedig lassanként egészségesebb lett, akkor az ország már forradalomban állott. Állapota e forrongó időszakban tétlenségre kárhóztatta, de visszatért kedvenc foglalkozásához, a tudományos irodalomhoz. Az első provizórium alatt, hogy az igazságszolgáltatást a vármegye számára visszaszerezhesse, hogy a romokból valamit megmenthessen, törvényszéki elnöki állást vállalt, de a magyar jog alkalmazásának az igazságszolgáltatásból történt kiszorítása miatt, csakhamar visszatért az irodalomhoz és ezen kívül úgy a társadalmi, mint az egyesületi téren fejtett ki kiváló tevékenységet. Oroszlánrésze volt a bars megyei gazdasági egyesület megteremtésében és mint ez egyet választmányi tagja, majd elnöke, hervadhatatlan érdemeket szerzett. Teljes tevékenységben találjuk azután az új alkotmányos korszak beálltával. Üdvös munkásságáról Bars vármegye évkönyveiben találjuk a fényes bizonyosságot. 1866-ban mint királyi biztost a felső vármegyékbe küldték. 1867-ben az aranyos-maróti kerület országgyűlési képviselője és mint ilyen tagja volt a regnikoláris küldöttségnek, a horvátokkal való kiegyezés létrehozatalában. Az országgyűlés befejezése után ismét visszatért az irodalomhoz és megírta Bars vármegye monografiáját, mely azonban, a tudomány nagy kárára, még kéziratban részben elkallódott. A megmaradt kéziratban található adatokat, fia: Zoltán és Árpád engedélyével, e munkában használta fel a történeti rész írója. Közzolgálatának ötvenedik évfordulója alkalmából a vármegye nagy érdemeit jegyzőkönyvbe iktatta és megfestette a tudós férfi arcképét is. A Magyar Tudományos Akadémia előbb levelező, majd rendes tagjául választotta meg, a Magyar Történelmi Társulatnak pedig alapító és igazgató-választmányi tagja volt. Meghalt 1885 jan. 6-án.

Nevezetesebb munkái: *De Duellis Hungarorum litis decisorius*. — *A XVII. század megyei közeletéről*. — *A vármegyék első alakulásáról és ókori szervezetéről*. — *Heraldikai bizonyítékok*. — *Millennium, vagyis a magyar államiság 1000 évi fordulója 884-től 1884-ig*. — *Vázlatok a megyei alkotmányos élet múltjából*. — *Kisfaludy Liptői Imre Bars és Hont vármegyék alispánja*. — *Családtani adalékok*. — *Treneséni Csák Máté*. (Akadémiai székfoglaló.) — Azon művei, melyek mint önálló füzetek, vagy a szakközlönyökben jelentek meg, a következők: *Családtani bonyodalom és adalékok*. — *Illésházy Istvánné, Erdődy Anna sírköve*. — *Adalékok az Erdődy-Bakócz család elsőkorai elágazásához*. — *Mi van jobban, Bakócz, vagy Bakács?* — *Éle Árpád fiága?* — *Országos gyűlölet*. — *Országos tisztelet*. — *Porosz toborzás Magyarországon*. — *A két-bagonya-kereskényi bizottság jelentése*. — *A szent Gallus dóm felszentelése Svájcban és a Magyar II-ik, vagyis ifjabb Szent Erzsébet eredeti legendája*. — *Lesenyői Nagy Ferencz és a tállyai tartományi gyűlés*. — *Rákóczy Erzsébet történetéhez*. — *Csák Máté nádor halálának éve és napja*. — *Családtani adalékok*. — *Családi fusio*. — *Bees család*. — *Bened család*. — *Bors család*. — *Cseh lévai tősgyökeres magyar főnemes családról*. — *A Dobók vérsége*. — *Kont Miklós nádor téves sarjadéka a budavári emléktáblán*. — *Rákóczyak ifjabb ága*. — *Nyitrai emlékek*. — *Valkó vármegyéről*. — *Péter kalocsai érsek pecsété*. — *Esztergomi egyházi megye első régi határaitól és territoriumáról*. — *Millenárium*. — stb. stb.

Cserei József.

Cserei József, k. r. főgymn. tanár, született 1850-ben Léván. Tanított 1870 t-ben egy évig Nyitrán, azután hat évig Budapesten. 1875-től, mint misés pap, kettőig Keeskeméten, háromig Kolozsvárott, ötig Nagy-Kanizsán, egyig (igazgató) Trenesénben, nyolez évig (tanár) Temesvárott, most pedig hét év óta Léván. 1902-ben ünnepelte tanárkodásának 30-ik évfordulóját.

Munkái: *Tavaszi virágok* (költemények). — *A class. philologia művelése hazánkban a XVII. százalig*. — *Gondolatok az idealizmus és realizmus köréből*. — *Egyházi és gyászbeszéddek*. — *Néhány vonás az ó-görögök szellemi életének fejlődéséből*. — *A nyelv eredete*. — *A család Euripides tragédiájában*. — *A nevelés köréből*. — *Gyórsírászati módszertan*. — *Gyermeknyomok a lélekben*. — *Millenniumi gyórsírászati emlékkönyv*. — *Ünnepek*. — Ezeken kívül téreza- és vezérczikkek, gimn. program-értekezések és fordítások.

Chladni (Chladenius) Márton, szül. 1669-ben Körmöczbányán, a hol apja: György, ág. ev. lelkész volt. Márton a vallásüldözés elől menekülve szülei-vel Görlitzbe került. Wittenbergában és Drezdában volt egyetemi hallgató, ezt követőleg ubignai (Poroszország), majd jesseni ág. ev. lelkész és később püspök. 1704-ben Wittenbergában licentiatuſ theologiae, 1710-ben ugyanott az egyetem theologiai tanára, 1719-ben az ottani vártemplom prépost-lelkésze. Meghalt 1725 szept. 12-én. Közel 40 önálló theologiai munka és kb. 50 disputatio jelent meg tőle, csaknem kizárólag latin nyelven.

Chladni
Márton.

Czeglédi Péter, lévai ev. ref. lelkész szül. 1641-ben ugyanott. 1674-ben a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé idézték, a hol fő- és jószágvesztésre ítélték. Pozsonyban két hétig sínylődött vasra verve a fogságban, majd Berencsre és innen, 10 havi súlyos fogság után, 1675-ben Schottwienbe (Ausztria) vitték, a hol két hétig szenvedett fogságot. Ez után Triesztbe, majd Olaszországba hurvzolták. Peskarában három napig, Theatében 10 hónapig, Nápolyban két hónapig sanyargatták. Ruyter hollandi tengernagy szabadította meg a többi gályarabokkal együtt. Emlékjegyzeteket írt rabságáról.

Czeglédi Péter.

Dienes Lajos, szintén bars-megyei születésű. A szabadságharcban honvédhadnagy volt. Az oroszok elfogták és az osztrák hadi törvényszék fogságba vetette, melyből csak 1852-ben szabadult ki. Kiszabadulása után hír-lapíró lett, majd miniszteri hivatalnok és az államnyomda irodalmi gondnoka.

Dienes Lajos.

Munkái: *Eszmebimbók*. — *Köztársasági ima*. — *Természetrájk*. — *Napoleon Lajos 1808—1848-ig*. Herbert Lucián után. — *Hála és megtorlás*. Hofmann F. után. — *Samuka*. — *Tréfások*. — *A kis gazda báránya*. — Szerkesztette a „Csatár” politikai napilapot 1862-ben és ennek megszüntével az „Üstököst” 1863—65-ig, a „Kis Üstököst” 1868-ban.

Dillesz István, barsmegyei földbirtokos, több vármegye volt táblabírája, hervadhatatlan érdemeket szerzett az alkotmányos küzdelmekben. Családjá a verebélyi postaregálét még III. Károlytól kapta. Ő volt az első, a ki 1841-ben a magyart tette postai ügykezelési nyelvvé, a mi miatt sok kellemetlensége is volt. A postai magyar műszavakat részben ő készítette a Kossuth Lajos és Szalay László biztatására és azok közül több még maig is használatban van. Meghalt Tilden 1881-ben 74 éves korában. Fia:

Dillesz István.

Dillesz Sándor, kiváló archaeologus, a barsmegyei múzeum megalapítója. Ő és neje: Batthyány Mária egész gazdag régészeti gyűjteményüket a vármegyének ajándékozták és ezzel vetették meg a múzeum alapját. Bars vármegye főügyésze volt és később a verebélyi járás főszolgabírája. Több történeti értekezést írt. Régészeti közleményei a szaklapokban jelentek meg. Ő írta e kötet számára az őstörténeti részt.

Dillesz Sándor.

Fabri Ferencz, jezsuita pap és tanár, szül. 1726-ban Léván. Meghalt 1791-ben Zsigárdon. Kassán tanárkodott, majd mint zsigárdi plébános és a lévai egyházkerület esperese fejezte be életét. Munkája: *Locumtenentes Hungariae sub Regibus Austriacis*.

Fabri Ferencz.

Farkas Ádám, Bars vármegye, majd Léva alkapitánya. Szül. 1657-ben Léván. Korpona kapitánya is volt. Ez a vár azonban 1687-ben Thököly kezeibe jutván, Eszterházy Pál táborába ment és innen került Lévára. Az akkori időkre vonatkozó számos érdekes feljegyzést hagyott hátra.

Farkas Ádám.

Fischer-Colbrie Ágost dr., született 1863 október 16-án Zselizen. Növendékpap korában arabs fordításaiért díjat nyert a bécsi egyetemen. 1888-ban sub auspiciis Imperatoris hittudorrá avatott, 1888-ban Budapest belvárosi segédlelkész, ugyanez évben hercegprimási szertartó és levéltáros, a következőben pedig főszentszéki jegyző. 1890-ben udvari káplán és az Augustineum tanulmányi igazgatója. 1892-ben Rudolf trónörökös kis árvájának: Erzsébet főhercegnőnek hitoktatója. 1894-ben pápai kamarás, 1900-ban esztergomi

Fischer-Colbrie
Ágost.

kanonok és pápai praelatus. Jeleuleg egyszersmind a Pázmáneum kormányzója. 1902-ben a vaskoronarend III. oszt. lovagja.

Munkái: *Fragmentum apologeticum de criterio positivo divinae originis christianae religionis.* — *Hora eucharistica.*

Föriss Antal.

Föriss Antal, született Néveren 1700-ban. 1776-tól 1788-ig nádasdi plébános volt. Egy nagyobb, három kötetes, latin egyházi munkája kéziratban maradt meg a nádasdi plébánia könyvtárában.

Gróhn Lajos.

Gróhn Lajos dr, szül. Vihnyén 1801-ben. Előbb Pozsonyban és Budapesten káplánkodott, 1837-ben a nagyszombati érseki lyceum bölesészettanára, 1852-ben papnöveldei igazgató Pozsonyban, majd szentszéki ülnök, 1864-ben nagyszombati kanonok és 1876-ban apát. Meghalt Nagyszombatban 1884-ben.

Gyárfás István.

Gyárfás István dr, szül. Léván 1863 december 14-én. Előbb tanár a nagyszombati érseki főgimnáziumban, majd nevelő a Széchenyi grófnál. 1889-ben a bölesészeti tudományokból doktorrá avattatott. A legkiválóbb régészek egyike.

Művei: *Őskeresztény műemléki tanulmányok.* (Pályadíjat nyert mű.) — *Pannonia őskeresztény emlékei.* — Írt ezeken kívül számos régészeti ismertetést.

Halasy Kálmán.

Halasy Kálmán, jogi doktor és állami tanítóképző intézeti tanár. Szül. Léván 1851-ben. Ő rendezte a herczeg Eszterházy-féle hitbizományi könyvtárt. 1893-ban megírta „A házasságjog, vonatkozással az egységes polgári házasságra“ című munkáját.

Hindy István.

Hindy István, ügyvéd és táblabíró. Szül. Léván 1820-ban. Szerkesztette 1840—41-ben a Nemzeti Ujságot.

Hindy Mihály.

Hindy Mihály, szül. 1807-ben Léván. Kegyesrendi áldozópap volt. Írt alkalmi latin magyar ódákat és értekezéseket. Készített egy kézi szótárt is Virgilius műveihez. Munkái közül jelentékenyebb a „Római Régiségtan“, mely Budapesten 1849-ben jelent meg.

Hlavacsek András.

Hlavacsek András, ág. ev. főgimnáziumi tanár, szül. Léván 1848-ban. A besztercebányai gimnáziumban a földrajzot és a történelmet, Selmezen pedig a latin és a görög nyelvet tanította. Több jeles tanügyi értekezést írt.

Hlatky József.

Hlatky József, született Körnőczbányán 1849-ben. 1873 óta mint tanár működik a körnőczyi állami főreáliskolánál. Szülővárosának multját — levéltári kutatás nyomán — több dolgozattal felderítette. Nagyobb munkája a körnőczbányai régi protestáns gimnázium története a XVI. és XVII. században és a katolikus gimnázium története 1768-tól 1852-ig. Írt még a város régi cézhtestületeiről, a város és környékének néprajzi viszonyairól és ismertetette a város műemlékeit, a vártemplomot és a Szent Háromság-szobrot.

Janovszky József.

Janovszky József, született 1730-ban Magasmarton. Előbb nagymányai róm. kath. plébános volt, majd Verebély kerületi alesperes, később pedig az exegetika tanára a nagyszombati egyetemen. 1778-ban püspökségi jószágfelügyelő. Meghalt Besztercebányán 1791-ben. Tót nyelven, egy nagyobb munkája jelent meg 1706-ban Nagyszombatban.

Jezsovits Károly.

Jezsovits Károly, született Nagy-Szelezsényben 1834-ben. Kiváló tudós. Előbb a selmeczi ág. ev. lyceumban a természet- és mennyiségtan tanára, majd ugyanott igazgató lett. Munkája, mely Budapesten 1874-ben jelent meg, *A hő, mint a mozgás egyik neme.*

Juhász Pál.

Juhász Pál, született Garam-Lökön, 1850-ben. 1871-ben mint végzett theologus a pápai főiskola szeniora lett, de egyidejűleg Garam-Vezekénybe is meghívták helyettes lelkésznek. 1873-ban kis-sárói lelkész, de 1882-ben már a nagy-sallói gyülekezet lelkipásztora lett. 1883-ban egyházmegyei tanács-

bíró, 1885-ben főjegyző, 1895-ben pedig esperes lett. Irodalmi működése egyházi tanulmányokra és értekezésekre terjed ki. Ő írta e kötet számára az az ev. ref. egyház szervezetére vonatkozó részt.

Kálnay Nándor, született 1842-ben Léván. Előbb Csesztvén volt tanító, Kálnay Nándor. azután Léván, majd mint székesfővárosi elemi iskolai igazgató-tanító és a fővárosi tantestület igazgató-tanácsosa vonult nyugalomba.

Munkái: *Az étvendi gyógymód rövid ismertetése*. Schrott Manó után. — *Az iskolai takarékpénztárakról*. — *Csesztve község története és leírása*. — *Aforizmák*.

Kalocsay Alán (Gyula), született 1862 február 6-án Léván. Előbb a Kalocsay Alán. szentírás-tudomány és a héber nyelv tanára a zirczi hittudományi intézetben, majd hittanár és hitszónok a székesfehérvári főgimnáziumban. Mint ilyen a város közönsége két ízben országgyűlési képviselővé választotta. Számos önálló egyházi és tanügyi munkája, továbbá költeménye és cikke jelent meg.

Kasztner Janka (Lázár Gyuláné), született 1850-ben Ládoméron. Öt évig Kasztner Janka. magántanítónő volt, majd 1874-ben az ipolysági polgári leányiskola igazgatója. 1875-ben a győri állami tanítónő-képző intézet igazgatója. 1886-ban a kolozsvári tanítónő-képző, 1896-ban pedig már a budapesti VI. ker. állami polgári tanítónő- és felsőbb leányiskolai nevelőintézet igazgatója.

Munkái: *A régi jó időkből* Hoffmann F. után. — *Gyula és Mari*. Németből. — Czikket írt tanügyi szaklapokba és folyóiratokba.

Kazy Ferencz, született 1695 április 7-én Léván. Bölcséleti és theologiai doktor, Jézus társasági áldozó pap volt. Nagyszombatban előbb az ékeszólástant, majd a bölcséletet és természettant, végre a theológiát tanította. Ugyanott szemináriumi igazgató lett. A bécsi Pázmány-intézetben, a collegium rubrorumban, azután Trencsénben, majd Pozsonyban, végre pedig Sopronban volt rektor és növendékmester. Meghalt Pozsonyban 1759-ben.

Munkái: *„Fasti Hungariae“*. — *„Consilium decem virorum Hungariae in liberis suade campis celebratum“*. — *„Palatium regum Hungariae palatinorum virtutibus et meritis insignitum“*. — *„Vectigal saeculare Deo bonorum omnium auctori a collegio Pazmaniano persolutum“*. — *„Suasoriae regum Hungariae“*. — *„Somnia sapientum Authore Petro Firmiano . . . Promotore . . .“* — *„Humias sive honorum e Seythia asiatica egressus, honoribus . . . neo baecalureorum, dum in universitate s. I. Tyrnaviensi philosophiae laurae condecorarentur. Ab humanitate Tyrnaviensi dedicata“*. — *„Posthuma memoria res pace, belloque gestas . . . comitis Stephani Kohary curiae regiae iudicis . . . breviter complexa“*. — *„Saeculi genius Authore Petro Firmiano. Promotore . . .“* — *„Historia regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi primo, ad annum ejusdem seculi trigesimum septimum“*. — Tomus II. ab anno seculi decimi septimi trigesimo septimo, ad annum ejusdem seculi sexagesimum tertium. Tomus III. ab anno seculi decimi septimi sexagesimo quarto annum ejusdem seculi octuagesimum primum. — (Istvánffy történetének folytatása, a két első kötetet Timon munkájának is állítják.) *„Historia universitatis Tyrnavensis societatis Jesu . . . ad annum Christi 1735. ejusdem saeculare producta“*. — *„Posthuma Memoria insignium ex Ungarica societate Jesu virorum P. P. Adami Fitter. Andreae Sigrái et Pauli Kolosvári“*. — Kézírásainak egy része a budapesti egyetem könyvtárában van.

Kazy János, szül. 1686 szeptember 8-án Léván. Bölcséleti és theologiai doktor, Jézus társasági áldozópap és tanár. Előbb Nagyszombatban 4 évig bölcsészeti, majd Grácban bölcsészeti és theologiai, azt követőleg újból Nagyszombatban 8 évig a hitágazattan tanára. Három évig az egyetem kancellárja, négy évig rektora, a halálát megelőző tíz évben pedig a szeminárium igazgatója volt. Meghalt Nagyszombatban 1759-ben.

Munkái: *„Stoa Vetus et Nova“*. — *„Brevis Commentarius, rerum in Hungaria, Croatia, et Transilvania . . . ab anno 1526 ad annum 1564 gestarum“*. — *„Magnus paeis vindex seu Eugenius dux Sabaudiae plurimis victoriis clarus exagitatae barbarorum armis Pannoniae pacem optatissimam restituens“*. — *„Mercurius austriacus sive memorabilia Austriae superioribus annis gesta“*. — *„Quaestio phisica serioeuriosa pleraque de amina, adjectis quibusdam miscellaneis probabilibus responsis resoluta“*. — *„Ultimum mundi quadriennium“*. — *„Magnus pietatis et scientiae auctor D. Ignatius Loyola, panegyrica dictione celebratus“*. — *„Tractatus theologicus“*. — *„Mors D. Ignatii de Loyola, magnum absolutae sanitatis argumentum, panegyrica dictione propositum, dum inlyca facultas Theologicae tutelari suo annuos honores persolveret“*. — *„Compedium biblicum, in quo universae pene ss. literarum historiae, leges, prophetiae, admonitiones*

brevi et perspicua methodo — comprehenduntur. — „*Paracnesis ad dominos academicos Lutheranae opinionis . . .*” — „*Enthymema Lutheranis oppositum . . .*” Ezekon kívül 8 theologiai értekezés.

Kazy János.

Kazy János (garamveszelei), született 1853-ban Nemes-Orosziban. 1877-ben Győrött végezte tanulmányait és már a következő évben Bars vármegye újbányai kerületének országgyűlési képviselője lett. A házban mint korjegyző és mint a gazdasági bizottság előadója kezdte meg tevékenységét, később mint az igazságügyi, majd mint a közigazgatási bizottság tagja szerepelt. 1889-ben Bars vármegye főispánjává neveztetett ki. 1888-ban kamarási méltóságot és 1899-ben a Lipót-rend lovagkeresztjét nyerte. Munkái a Jogtudományi Közlönyben és gazdasági lapokban jelentek meg.

Kereskényi Gyula.

Kereskényi Gyula, született 1835 április 9-én Léván. 1857—58-ban tanár Keszthelyen, ezután actuárius a székesfehérvári püspökségnél, majd pedig káplán Bodajkon, Bogdányon, Török-Bálinton és Érden. 1867-ben tárnoki administrator, 1868-ban érdi plébános. 1874-ben az Érd-Batta és Százhalomról írt munkája Rómer Flóris dr. figyelmét is felkeltette és ennek biztítására 1875-ben felásatta az érd-battai határban a kunhalmokat és a római hypocaustumot. 1885-ben kerületi esperes lett.

Munkái: *Érd (Hanzsabég) és Batta (Százhalom) községek történeti vázlata.* — *Vesztá szüz. Vallásos regény,* németből. — *Az érdi plébánia története.* — *Legújabb lelki manna. Ima és énekeskönyv.* — *XIII. Leo pápa s a pápaság világi hatalma.* — *A Boldogságos Szűz Máriának kultusa.* — *János apostol és Flavius Clemenis vértanúsága.* — *Az 1900. évi szent jubileum kézikönyve.* — *Az Isten Anyja tiszteletének vallási befolyása az egyházra stb.* — Ezekon kívül számos egyházi értekezést és beszédet írt és szerkesztette a „Katholikus Család” című hetilapot.

Kherndl Antal.

Kherndl Antal, született Zselizen, 1842 május 10-én. 1859—60-ban a budai, 1860—1862-ben a karlsruhei, ezután 1865 tavaszig a zürichi műegyetemet látogatta és ott mérnöki oklevelet nyert. 1865—66-ban államvasúti mérnök Báden nagyhercegségben, 1866 nyarán pedig Zürich város műszaki osztályában a város számára építendő új vízvezeték és esatornázás tervezetét készíti. 1867-ben a budapesti József-műegyetem segédtanára, 1869-ben ugyanitt rendes tanár. 1874—77-ben dékánja a József-műegyetem mérnöki szakosztályának. 1884 június 5-én lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1898-ban rendes tagja. 1887-ben a keresk. miniszteriumban akkoriban fennállott műszaki tanács tiszteletbeli, 1891-ben a vízügyi műszaki tanács tagja. 1869—70-ben titkára a mérnök- és építész-egyletnek. A kormány és a hatóságok felszólítására, számos nagyfontosságú technikai kérdés eldöntésében vett részt.

Munkái: *A hidanyagoknál megengedhető legnagyobb igénybevétel megállapításáról.* — *Hosszu, nyomott rudak méretségműtása, az ismételt igénybevétel elve alapján.* — *Néhány elfogulatlan szó a budapesti Dunáról.* — *A statisztikailag határozatlan tartók elmélete.* — *A vonólánczos ívtartók grafikai elmélete.* — *A lánzhidak merevítő gerendáinak elméletéről.* — *A székesfővárosi dunai hidak terveire kiírt pályázatról.* — *A többtámaszú gerendák és a többnyílású függőhidak merevítő gerendáinak grafikai elméletéről.* — *A több támaszu ívek és függőtartók grafikai elmélete.* — *A tartók grafosztatikája.*

Kiss Károly.

Kiss Károly, született Pozbán, 1841-ben. 1870-ben pozbai, 1882-ben a nagypeszeki és 1887-ben nagyigmándi ev. ref. lelkész.

Munkái: *Monographiai vázlatok a barsi ref. egyházmegye multja és jelenéből.* — *Új magyar Athenas.* (Újabbkori magyar protestáns írók életrajzi gyűjteménye, melyet Kálmán Farkassal és Brierbrunnerrel gyűjtött össze.) — *Sámuel II. könyvének magyarzata.* — *Töredékek Nagy-Igmánd és vidéke multjából.*

Kiss Mihály.

Kiss Mihály dr. született 1856-ban Garam-Szőlösön. Az államtudományi tudori szigorlatok letétele után 1880-tól segéd-szolgabíró. 1889-ben az aranyos-maróti járásban főszolgabíró. 1895 december óta vármegyei írvaszéki elnök. A Magyar Philosophiai Szemlében 1884—88. szociológiai tanulmányai a társadalom és a gazdaság fogalmáról, a Magyar Közigazgatásban 1884 óta több százra menő cikke jelent meg, melyek a közigazgatást tárgyalják. A tübingiai Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft-ban:

1889-ben „Gegen den Naturalismus in der Gesellschaftswissenschaft“ és 1901-ben „Individuum und Gesellschaft im XIX-ten Jahrhundert mit Berücksichtigung ungarischer Zustände“ című tanulmányai jelentek meg.

Kommenovich Sándor, született Léván 1813-ban. Mérnök és tanár volt a budapesti Józsefműegyetemen. Meghalt 1869-ben. Írt két munkát. Az egyik Algebra, a másik az elméleti elemi mértan tankönyve.

Koperniczky István, született Újbányán 1813-ban. Pozsonyban kanonok volt, a hol 1844-ben halt meg. A Directoriumot szerkesztette 20 évig, mely folyóirat a szent misék és zsolozsmák kijelölésére használtatik.

KOVÁCS SEBESTYÉN ENDRÉ.

Kommenovich Sándor.

Koperniczky István.

Koroda Pál, született Kis-Endréden 1858 márczius 6-án. Jogot végzett és államtudományi doktorrá avattatott. Postaigazgatósági titkár Budapesten.

Munkái: *A túlvilág komédiája*. — *Költői elbeszélések*. — *Alkibiades*. Tragédia 5 felvonásban. — *A pörös jószág*. — *A szép Sára története*. — *Fehér virágok*. — *Az ostrom*. Vígjáték három felvonásban. — *Lyra*. *Költevények*. — Kéziratban: *Udvarlók*. Vígjáték 3 felvonásban, (az 1885 márczius 19-iki akadémiai jelentés megdicsérte) és *Ostrom*. Verses vígjáték. A „Büvös éj“ című költeménye 1896-ban a bojári Vigyázó-alapítványból 300 koronával jutalmaztatott. Sajtó alá rendezte Reviczky Gyula összes költeményeit s megírta a költő életrajzát, 1885 elején szerkesztette a Bars megyei Hírlapot. Sok költeménye és egyéb dolgozata jelent meg az előkelőbb szépirodalmi lapokban.

Kovács Sebestyén Endre, a budapesti tud. egyetem sebészeti osztályának volt hírneves orvostanára, született Garam-Vezekényben 1815-ben. 1843-ban avatták a sebészet doktorává. Tanulmányozta a német, francia, angol és belga gyógyintézeteket. 1842-ben Budapesten egyetemi segédtanár lett, 1848-ban a magyar miniszterium az orvosi egyetem titkárává nevezte ki. 1849-ben a pesti polgári kórház sebészeti osztályának vezetője, 1850-ben a pesti orvosegylet titkársa. Kiváló munkatársa volt az „Orvosi Tár“-nak. A Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban levelező tagjának választotta meg. Meghalt 1878 május 17-én. Kórodai előadások című jeles munkájánál a szintén nagynevű Balassa egyetemi orvostanár volt munkatársa.

Kubriczky Endre, szül. Lökön 1819 febr. 21-én. 1849-ben taksonyi plébános, később kerületi alesperes. 1880-ban címzetes, 1855-ben valóságos kanonok Pozsonyban. Meghalt ugyanott 1887-ben.

Munkái: *Batthyány Ignác érdeyi püspök életrajza*. — *Nézetek a magyar egyházi irodalom s annak működésén eszközölhető emelése körül*. (Pályakoszorúzott értekezés.) — Ezeken kívül számos czikke és értekezése jelent meg.

Kürthy Emil, született Bars-Endréden 1848 márczius 14-én. Jogot végzén, igazságügyi szolgálatba lépett, de mint pesti törvényszéki aljegyző ez állását odahagyta és azóta az irodalomnak szenteli tevékenységét. Szerkesztette a „Magyar Ifjúság“ című lapot. Szerkesztője a „Kis-Világ“-nak. A Pesti Hírlapnak, Magyar Hírlapnak és a Pesti Naplónak volt a munkatársa. Írt színdarabokat is. Ezek: *A szökevény*. — *Pirók és Piroska*. — *Az aranyos*.

Koroda Pál.

Kovács Sebestyén Endre.

Kubriczky Endre.

Kürthy Emil.

— Fordított színműveket és regényeket. Ezek: *A Rantzauk.* — *Egy párizsi regény.* — *A nők barátja.* — Fordított és eredeti színdarabjait a nemzeti és a uépszínház adták elő.

Kvassay
Ferencz.

Kvassay Ferencz Szül. Brogyánban 1810 jul. 24-én. Meghalt Kolozs-várott 1875 márczius 25-én. Bars megyei földbirtokos és főszolgabíró. A szabadságharcban nemzetőrtsízt. Ezután éveken át Angliában és Amerikában tartózkodott. A magyar borokat a külfölddel és távolabbi világrészekkel az elsők egyikeként ismertette meg. Hazajöttével uradalmi jószágigazgató lett Erdélyben az Eszterházy-családuál.

Kéziratbeli munkái: Grillparzer Ahnfrau című tragédiája. — Sketches of my journey through England and America. — Angolra fordította és angol lapokban ismertette Vörösmarty és Petőfi több hazafias költeményét, úgy Kisfaludy Sándor „Himfy szerelmei“-nek több dalát.

Laky Mátvás.

Laky Mátvás. Született Léván 1844 február 21-én. Bölcseleti doktor és a piarista-reud tagja. Utóbbi minőségében tanárkodott Privigyén, Kolozs-várott, Nyitrán, Rózsahegyen, Veszprémben, Nagykauizsán és Nagykárolyban, hol főgimn. igazgató is volt. A rendből 1874-ben kilépett és a jászberényi ker. kath. főgimn. igazgatójává neveztetett ki. 1876 végén a székesfehérvári községi főreáliskola, 1880 óta a temesvári állami főreáliskola igazgatója.

Munkája: Művelődésünk tényezői Zsigmond alatt.

Lévay Sándor.

Lévay Sándor, szül. Zsemleén 1860-ban. Budapesten hosszabb ideig ujságíró volt, de pályáját nyugalmasabb állással eszerelte fel és most közigazgató Libádon, Esztergom várnegyében.

Munkái: *Költevények.* — *Izolda dalai.* — Ezekon kívül számos költeménye, elbeszélése és egyéb szépirodalmi dolgozata jelent meg a fővárosi napi- és szépirodalmi lapokban.

Lévay István.

Lévay István, szül. 1843-ban Léván. Kir. kath. főgimnáziumi tanár Beszterezbányán.

Munkái: *Írálygyakorlati feladatok gyűjteménye.* — *A magyar irodalom kézikönyve.* — *Görög-magyar szótár.* — *Görög-magyar szótár Homeros Iliasa és Odysseájához, a homerosi alaktan rövid vázlatának függelékével.* — 1894-től szerkeszti a főgimnázium értesítőit.

Lipovniczky
Vilmos.

Lipovniczky Vilmos, született Aranyos-Maróton 1801-ben. 1824-ben Bars vármegye tiszti ügyésze, majd szolgabírája, főszolgabírája és később alispánja. 1833—40 között országgyűlési követ. 1840-ban az akkori váltótörvény-

LIPOVNICZKY ISTVÁN.

szék bírāja. 1846-ban a tábla hét-személynöke. 1850-ben a volt pesti főtörvényszék elnöki helyettese. 1854-ben, a bécsi legfőbb ítélőszék tanácselnöke. 1861-ben a hazai törvénykezési rendszer visszaállításával, az országbírói értekezletben és pedig annak legfontosabb, a polgári törvényekkel foglalkozó választmányában, miut elnök tevékeny részt vett és az új bíróságok szervezésénél is hathatósan közreműködött. Az akkor visszaállított hétszemélyes táblához előbb bírónak, csakhamar tanácselnöknek és e tábla váltóosztályához állandó elnöknek neveztetett ki. 1869-ben, a kúriának újraszervezése alkalmával, a legfőbb ítélőszék első tanácselnöke s még ugyanazou évben a

semmítőszéknél aleluők lett. 1862-ben valóságos belső titkos tanácsos lett, 1869-ben a Lipótrend középkeresztjét nyerte és 1874-ben, szolgálatának 50-ik évfordulója alkalmával a vaskorona-rend első osztályú keresztjével tüntette ki a királyi kegy. 1878-ban ment nyugdíjba. Meghalt 1879 deczemb. 11-én. Közel 54 évi közszolgálatának hosszú ideje alatt, gazdag jogi ismeretei és mélyreható ítélőtehetsége voltak ismeretes erényei. Jogtudományi értekezései a szaklapokban jelentek meg.

Lipovniczky Imre, született a XVIII. század vége felé Aranyos-Maróton. Bars vármegye főszolgabírája volt.

Munkái: *Carmen inauguralibus honoribus cels. principis de Rudna et Divékuj falu, archiepiscopo Strigoniensis . . . anno 1820 die 16 maii. Strigonii celebratis in votorum monumentum, pia mente oblatum.* Maradt egy kézírata is, melyet a nemzeti

LIPOVNICZKY VILMOS.

Lipovniczky
Imre.

múzeum őríz. Ez Keglevich, volt barsi gubernatorra vonatkozik.

Lipovniczky István, született Aranyos-Maróton 1814 augusztus 18-án. 1831-ben vették fel a növendékpapok közé. 1837 augusztus 21-én szentelték fel. Előbb udvardi káplán volt, majd 1844-ben a hercegprimás levéltárosa. 1846-ban komáromi plébános lett, 1847-ben szent-benedeki apát. Az 1848/49-iki zavaros időben plébániájáról lemondott. 1854-ben főegyházmegyei könyvtáros lett, 1860-ban pedig érsekújvári plébános. 1861-ben esztergomi kanonok, 1865-ben az ítélőtábla praelatusa, két évvel később helytartósági tanácsos, majd arbei püspök, 1868-ban pedig nagyváradai püspök. Nemsokára ez után valóságos belső titkos tanácsos lett, 1881-ben pedig trónálló főpappá és római gróffá neveztetett ki. A szent István rend és az I. oszt. vaskoronarend lovagja és a szent sár nagykeresztese. Meghalt Nagyváradon 1885 augusztus 12-én. Egyházi és theologai értekezései, szent beszédei és főpásztori körlevelei nagy számuak.

Lipovniczky
István.

Lipthay István, szül. Nagy-Endréden, 1834-ben. 1867-ben a földművelés-, ipar- és keresk. miniszteriumban fogalmazó. 1869-ben a kormány az állategészségügy rendezésével bízta meg és a németországi viszonyok tanulmányozására küldte ki. Ő szervezte a miniszteriumban az állategészségügyi osztályt, valamint a budapesti m. kir. állatorvosi tanintézetet. Képviselte a kormányt az 1883. évi brüsszeli állategészségügyi kongresszuson és 1884-ben a berlini higienikus kiállításon. Az ő érdeme a soproni és a kőbányai sertésveszteglő hivatal felállítása, valamint a pozsonyi marhavásár megteremtése is. 1888-ban a Lipót-rend lovagkeresztjét nyerte; midőn pedig mint miniszteri tanácsos 1897-ben nyugalomba vonult, ő felsége a Ferencz József-rend középkeresztjével díszítette fel. Érdemeiért majdnem valamennyi uralkodótól kapott rendjeleket.

Lipthay István.

Munkái: *Az ország valamennyi törvénghatóságánál teljesített állategészségügyi felülvizsgálat eredménye.* A külföldi államokkal kötött állategészségügyrendészeti szerződéseket is ő szövegezte.

- Lollok József. *Lollok József*, született 1824-ben Körmöczbányán, 1852-ben főgimnáziumi tanár Nagyszombatban, 1861-ben a bécsi Pázmáneum lelki igazgatója, 1866-ban pedig szentszéki ülnök Nagyszombatban, 1874-ben már t. pápai kamarás, 1876-ban esztergomi kanonok és papnevelői kormányzó, majd nagyváradi-hegyfoki ezimzetes prépost, pázmáneumi rector és a pápa házi főpapja. 1889-ben javadalmairól és méltóságáról lemondott és a Lazaristák rendjébe lépett. Számos német nyelvű értekezése, jelentése és szent beszéde jelent meg különböző egyházi folyóiratokban.
- Losteiner Károly. *Losteiner Károly*, orvostudor, szül. Nagy-Sallón, 1831-ben. Megírta Parád gyógyhely leírását és munkatársa volt a „Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék leírása” ezimű monografiának. Több balneologiai czikke jelent meg a szaklapokban.
- Lutter János. *Lutter János*, született 1830-ban Garam-Lökön. Mint tüzér részt vett a szabadságharcban, honnan mint komáromi kapituláns tért vissza, hogy tanulmányait befejezze. 1859–61 között a pécsi főgimnáziumban tanított, azután a pesti kir. főgimnáziumban, hol 1861-ben helyettes és 1863-tól rendes tanár volt. 1868/9-ben a kormány a szemináriumok tanulmányozására a külföldre küldte. 1873-tól a gyakorló főgimnázium vezető tanára volt, 1884-ben a kir. egyetemi II. ker. kath. főgimnázium igazgatója. 1896-ban nyugalomba vonult.
Munkái: *Új elméleti és gyakorlati tanmód a francia nyelv gyors és alapos megtanulására*. Fordítás Noel Károly után. — *Az általános természettani földrajz alapvonalai*.
- Maár Károly. *Maár Károly*, született 1813-ban Zselizen. 1853-ban pozsonyi plébános, egy évvel később már pápai t. kamarás. Meghalt Pozsonyban 1878-ban. Számos emlék- és szent beszédet adott ki német nyelven.
- Mácsai Lukács id. *Mácsai Lukács id.*, szül. 1816-ban Garam-Keszin. Előbb ügyvéd, majd 1849-ben az újbányai kerület követe. A világsi események után 1855-ig bujdosott és azután Pesten nyitott ügyvédi irodát. 1861-ben ismét az újbányai kerület orsz. képviselője. 1848–61. között több ízben szerkesztette a „Priatel Ludu” (Nép Barátja) ezimű hazafias tót hírlapot. Egyéb dolgozatai a pesti lapokban és a jogtudományi szaklapokban jelentek meg.
- Mácsai Lukács ifj. *Mácsai Lukács ifj.*, szül. 1824-ben Garam-Keszin. 1842-ben piarista lett, de 1848-ban kilépett a rendből és Budapesten hírlapírással foglalkozott, majd a magyar kormányt Debreczenbe követte. A szabadságharc után Pestre internálták, de 1854-ben már Léván találjuk, a hol városi jegyző lett. 1861-ben már polgármester és a bars megyei gazdasági egylet titkára, majd alelnöke. 1869-ben Bars- és Hont vármegyék tanfelügyelője és kir. tanácsos, 1875-ben ismét lévai polgármester.
Munkái: *A felvidék társadalmi köréből*. — *A bars megyei gazdasági egylet*. — *Epigrammok és glossák*.
- Mácsai Mihály. *Mácsai Mihály*, szül. 1825-ben Garam-Keszin. Egyetemi tanulmányainak befejezte után Hunyadi-huszárrá lett és a szabadságharcban részt vett, melynek leveretése után az osztrák hadseregbe sorozták. Később Bars vármegye főügyésze volt. A 80-as években Miskolcra halt meg. Tót nyelvre fordította Vörösmarty Szózatát és munkatársa volt a „Priatel Ludu” ezimű hazafias tót lapnak.
- Major Pál. *Major Pál*, szül. 1711-ben Körmöczbányán. 1738-ban rozsnyói, 1741-ben besztercebányai, 1755-ben eszternecki ág. ev. lelkész volt és az utóbbi helyen halt meg 1758-ban. Mint a wittenbergi egyetem hallgatója és később mint az Ágoston-kolostor könyvtári alkalmazottja a történet terén búvárkodott és kodexek és kéziratok tanulmányozásából a hazai egyházi és polgári történelmet érdeklő jegyzeteket készített, melyeket Schmal András is felhasználta „Brevis de vita superintendentium evangelicorum in Hungaria commentatio” ezimű munkájában.

Markovits Iván, szül. 1838-ban Körmöczbányán. 1861-ben a bécsi birodalmi tanács gyorsírója és titkára a bécsi gyorsíró egyletnek. Ő ültette át a Gabelsberger-féle gyorsíró rendszert magyar nyelvre. 1866-ban Budapesten országgyűlési gyorsíró-revizor és ez időtől folytonosan rendszerének a fejlesztésén fáradozott. A gyorsíró versenyek számára 1300 frtos alapítványt tett és külön díjakat is tűzött ki. Igazgatta az ország összes gyorsíró tanfolyamait. 1871-ben a kormány megbízásából szünidei tanfolyamot nyitott a középiskolai tanárok számára. Tagja volt a gyorsírás-tanárokat vizsgáló országos bizottságnak. 1872—75 között a budapesti egyetemen tanítja a gyorsírást. 1886-ban az országgyűlési gyorsíroda főnöke és 25 évig intézte, mint a budapesti gyorsírók egyesületének elnöke, az egyesület ügyeit. A francia közoktatásügyi miniszter az Officier d'Académie ezímet adományozta neki, a hozzá tartozó rendjellel; 1889-ben a Ferencz József-rend lovagkeresztjét nyerte. Meghalt 1893-ban.

Markovits Iván.

Munkái: *A magyar gyorsírásstan*. (Több kiadásban.) — Szerkesztette a „Gyorsírászat“ című lapot 1864-től Bécsben és ugyanezt „Gyorsírászatú Lapok“ címmel 1869—85. között Budapesten. A „Gyakorló Gyorsíró“-t 1874—76. és 1881—93. között, a „Reform“ című gyorsírászatú lapot 1880—84. és a „Katonai Gyorsíró“-t 1889—90. között.

Malonyai Antal, szül. 1790-ben Alsó-Pélen. Gimnáziumi tanár volt Trencsénben, Breznóbányán és Vácson, theologiai tanár pedig Nyitrán. Meghalt 1859-ben.

Malonyai Antal.

Munkája: *Assertiones ex universa theologia*, mely 1818-ban Pesten jelent meg.

Mihalovics Ede, theologiai doktor, szül. Oszlányban 1866. július 28-án. Felszentelt pap és a nyitrai papnevelő-intézet tanára.

Mihalovics Ede.

Munkái: *Kegyéni jog*. — *A római és kanonjog intézkedései az uzsoráról*. — *A kath. prédikáció története Magyarországon*. Utóbbi pályaműve a Horváth-alapból 2000 koronával jutalmaztatott.

Ordódy Lajos, szül. 1852-ben Nagy-Málason. 1873-ban a kolozsmonostori gazd. intézet, 1874-ben a magyar-óvári gazdasági akadémia vegytani asszisztense, 1881—82-ben a bars megyei gazdasági egylet titkára, 1882-től 1901-ig Budapesten az országos gazdasági egylet titkára, majd igazgatója. 1885-től szerkeszti és kiadja a *Gazdasági Lapokat*. 1900-tól a „Hazánk“ agrár-politikai vezércikkjezője. A gazdasági irodalom terén nagy tevékenységet fejtett ki. Önálló munkái közül felemlítjük: *A magyar állattenyésztők kalauza* és *A szőlő trágyázása* című műveket. Alelnöke a bars megyei gazdasági egyletnek. A Ferencz József-, a belga Lipót-, a svéd északcsillag-rendek lovagja, a francia pour le mérite agricole tisztje. Ő írta meg e kötet számára a mezőgazdasági és állattenyésztési részt.

Ordódy Lajos.

Orgler József dr, szül. Újbányán 1772-ben. Felszentelése után káplánkodott, majd Sándor Mórincz grófnak lett a nevelője. 1811—23. között a lelkipásztorkodás tanára a pesti egyetemen. 1816-ban ugyanitt a theol. kar dékánja, 1823-ban pozsonyi kanonok, két évvel később pedig Pozsony városi plébános is. 1824-ben a pozsonyi tankerület főigazgatója, királyi tanácsos és apát. Meghalt Pozsonyban 1829-ben. Négy latin és német egyházi munkája jelent meg, egyet pedig az egyetemi könyvtár őriz kéziratban.

Orgler József.

Pólya József orvosdoktor és természettudományi orvostani író, szül. Nagyszecsén 1802 jan. 1-én. Meghalt Budapesten 1873-ban. 1830-ban orvostanár lett a budapesti egyetemen. Az 1831-iki koleravész alkalmával önfeláldozó buzgalommal működött embertársai megmentésén, ugyanekkor a koleravész találatosan tanulmányozta és arról könyvet is írt, mely először latin nyelven Lipszében és a következő évben itthon magyar nyelven jelent meg. Irodalmi munkái még: *Az ember belférgei*. *Observationes de herpette et ejus remedio novo Anthracotati*. Lefordította Beaumont értekezését a sérvekről, továbbá a Jardin-

Pólya József.

és Treitschke-féle állattant, melynek azonban csak az első kötete jelent meg. Kiadta a saját költségén Hanák János: „Az állattan története és irodalma Magyarországon” című művét. Ki akart adni egy természettudományi műszótárt is, de munkája kéziratban maradt és ma a budapesti ev. ref. főiskola tulajdona. Az 1831-iki kolera után a budapesti Szent Rókus-kórház alorvosa lett. A Magyar Tud. Akadémia is megválasztotta tagjául. Volt magán-elmegyógyintézete is.

Repiczky
János.

Repiczky János orientalista, szül. 1817 április 23-án Új-Barson. Arab nyelvtanát az akadémia adta ki és egy alkalmi arabs költeményével már fiatal korában feltűnést keltett. 1848-ig mint házi tanító tengődött, de ekkor a Magyar Tud. Akadémiában alkönyvtárnoki állást nyert. 1851-ben a pesti egyetemen a keleti nyelvek magántanára lett. Itt felváltva a török, a perzsa

SAMASSA JÓZSEF.

és a szanszkrit nyelvet tanította és ekkor az akadémia, külön díjazás mellett, török-magyar történeti kútfők kutatásával bízta meg. Így kerültek napfényre és jöttek létre a török-magyardori történetírásra vonatkozó bécsi kéziratok lajstroma, a jászberényi török levelek másai és fordításai, Naïma historiájának kivonata, a lévai török levelek, Szulejman császár naplójának a magyar hadjáratokra vonatkozó részei, Szeladeddin keleti forrásokból és középkori keresztény tudósításokból feldolgozott története kéziratban. Munkái: *Keleti órák*, melyben az arab, török és perzsa költészetet ismerteti. — *Gyakorlati török nyelvtan*. — *Az arab nyelvtan*. Kézirata a Magyar Tud. Akadémiában van. — Az akadémia 1847-ben levelező tagjává választotta. Meghalt 1855-ben.

Riedl Frigyes.

Riedl Frigyes, szül. Ladaméron, 1856. szeptember 12-én. Bölcsészettudori oklevelet nyert. Budapesten községi reáliskolai tanár. E mellett az orsz. zeneakadémiában és az Eötvös-collegiumban is tanította az irodalomtörténetet. A Kisfaludy-társaság rendes és az orsz. közoktatási tanács előadó tagja. 1896-ban a Magyar Tud. Akadémia is levelező-tagjai közé választotta.

Munkái: *Arany János*. — *A magyar irodalom főirányai*. — *A magyarok Rómában*. — *Péterfy Jenő*. — *Lotz K. falfestményei*. Kiadta Arany János műveit. Írt rhetorikát és poetikát a felsőbb osztályok részére. Essay-írója a Budapesti Szemlének. Itt jelentek meg a magyarhún mondáról, Kazinczy Ferenczről, a magyar irodalom főirányairól, egyes közoktatásügyi kérdésekről írt tanulmányai és kritikai munkái.

Rubinek Gyula.

Rubinek Gyula, szül. 1865-ben Ohajon. 1890-ben már a Borászati Lapokat szerkesztette. 1891-ben a Köztelek szerkesztésében vesz részt, 1893-ban az Országos magyar gazdasági egyesület ügyvezető-titkára lett. Ez időtől kezdve nagyobbzsabású tevékenységet fejtett ki az országos gazdasági mozgalmakban. 1899-ben, mint a szegedi első mezőgazdasági orsz. kiállítás rendezője, a Ferencz József-rend lovagkeresztjét nyerte. 1901-ben az új-aradi kerület választotta meg országgyűlési képviselőnek. A pozsonyi második mezőgazdasági orsz. kiállítás központi irodafőnöke volt.

Samassa József.

Samassa József dr, szül. 1828. szeptember 30-án Aranyos-Maróton. A bölcsészetet Nagyszombatban, a theológiát Bécsben végezte. 1852 július 23-án történt felszentelése után a nagyszombati főgimnázium tanára, öt évvel

később tanulmányi felügyelő és egyetemi tanárhelyettes a pesti központi papnevelőben. 1859-ben theologiai tanár Esztergomban, 1861-ben hittanár a pesti egyetemen. 1869-ben az aranyosmaróti kerületet képviseli az országgyűlésen, ugyanazon évben pedig osztálytanácsos a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban, mely minőségben újra megválasztották orsz. képviselőnek. 1869-ben földvári címzetes apát lett és esztergomi kanonok. 1871-ben szepesi püspök, két évvel később egri érsek és valóságos belső titkos tanácsos. 1888-ban a pápa házi főpapjává és trónállóvá nevezte ki. 1892-ben a Szent István-rend nagykeresztjét kapta. Nagy készültsége, mély tudománya, hazaszeretete és kiváló szónoki tehetsége közismeretesek. Egyházi és szent beszédei, főpásztori levelei, képviselőházi és főrendiházi beszédei számosak és kiváló egyéni tulajdonságairól tesznek tanúságot.

Santhó Károly, szül. Zselizén, 1818 július 18-án. Theológiát végzett. Felszenteltetése után káplán Lekéren. 1846-ban a „Religio és Nevelés“ című egyházi folyóirat szerkesztőségének lett belmunkatársa és itt leginkább a nevezett lap melléklapja, a „Literaturai Lapok“ szerkesztésével foglalkozott, majd pedig a Szent István-társulat titkára lett. Megtanult csaknem minden európai művelt nyelvet. 1849 január elején, midőn Mailáth György országbíró, gróf Mailáth Antal exkancellár, gróf Batthyány Lajos miniszterelnök, Deák Ferencz és Lonovics József egri érsek, mint az országgyűlés által kiküldött békekövetek, Bicskére, a német táborba mentek, Santhó elkísérte az érseket, de Windischgrätz fogságra vettette, honnét azonban később kiszabadult. 1850-ben tardoskeddi, egy évvel később Pesten belvárosi káplán. 1850-ben a pozsonyi Emericanum vice-rectora és lelki igazgatója, egyszersmind a kir. jogakadémia hitszónoka. Később szentszéki ülnök Nagyszombatban, majd címzetes kanonok, 1888-ban pozsonyi kanonok. Francia után szabadon fordította a „Mi üdvösebb, hinni vagy nem hinni?“ című munkát. Jeles értekezései közül kiválók: *Néhány szó a fejedelmi placetumokról* és egy másik, melynek *XVI. Gergely pápa* a címe.

Szokoly Viktor, szül. Oszlányban, 1835 április 22-én. Neve tulajdonképen Szokoly Géza Bonaventura. A Viktor nevet első művének nyomtatásban való megjelenésétől használja. Munkatársa volt több szépirodalmi lapnak, majd 1861-ben főmunkatársa a Tóth Kálmán által alapított „Bolond Miská“-nak és ennek több ízben szerkesztője is. 1865-ben alapította a „Hazánk és a Külföld“ című szépirodalmi és ismeretterjesztő képes lapot, melytől megrongált egészségi állapota miatt 1869-ben megvált. 1867-ben „Heti Posta“ címen

Santhó
Károly.

GEORGIO POHRONCIO SZELEPCSENYI, ARCHIEPISCOPO
DI STRIGONIA LOCIQVE, E SUPREMO E PERPETUO
CONTE DELL'ISTESSO CONTADO PRIMATE D'UN
GHERIA, LEGATO NATO SUPREMO SECRETARIO CAN
CELLIERE, E CONSEGLI' SECRETO DI S. M. CÉSARLUO
GOTENENTE D'UNGHERIA, etc.

SZELEPCSÉNYI GYÖRGY.

népoktató lapot is szerkesztett. Szerkesztette még a „Magyarország és a Nagyvilág” 1864-iki évfolyamát.

Szelepcsényi
György.

Szelepcsényi György, szül. Szelepcsényben 1595 táján, meghalt 1685-ben. Esztergomi érsek és herezegprimás, a kiről más helyen is van szó. A magyar kauzelláriának elnöke, több várnegyve főispánja, 1667-ben Magyarország királyi helytartója. Ez időben a nemzet és a korona között ő volt a közvetítő. Valahányszor az udvari körök az alkotmányt veszélyeztették, megvédéséért mindannyiszor síkra szállott. A trón iránt hűséget tanúsított, de a nemzet érdekeit is védte. Nem húzódott félre Zrínyiéktől és Wesselényiéktől sem, csak a pártütés tette tartózkodóbbá a velük való érintkezésben, de csak azért, hogy az udvar bizalmát el ne veszítse és így a nemzeti érdekeket megvédhesse. Mint főpap is tevékeny és áldásdús életet folytatott. Kulturális czélokra sokat áldozott. Nagyszombatban papnevelőt és nemesi iskolát alapított, Pozsonyban megtelepítette az irgalmasok rendjét, Szent-Györgyön a piaristákat, Budán a karmelitákat, Szakoleczán, Lőcsén és Zsolnán a jezsuitákat. 1682-ben nemzeti zsinatot tartott. Halála után, kívánságához képest, Mária-Czellben temették el.

TARCOVICH JÓZSEF.

Mint főpap is tevékeny és áldásdús életet folytatott. Kulturális czélokra sokat áldozott. Nagyszombatban papnevelőt és nemesi iskolát alapított, Pozsonyban megtelepítette az irgalmasok rendjét, Szent-Györgyön a piaristákat, Budán a karmelitákat, Szakoleczán, Lőcsén és Zsolnán a jezsuitákat. 1682-ben nemzeti zsinatot tartott. Halála után, kívánságához képest, Mária-Czellben temették el.

Szepesi Imre, szül. Léván 1811 április 9-én. A budapesti egyetemen a klasszikus nyelvészet rendes tanára volt. A Magyar Tud. Akadémia is megválasztotta tagjának. A tudomány mellett a művészetnek és a költészetnek is hódolt. Jeles zenész volt és alkalmi ódákat írt, melyeket „Virtutibus et piis meritis musa fidelis” ezim alatt adott ki. Legnagyobb tevékeny-

séget azonban a tudományos szakban fejtette ki. Írt iskolai használatra való görög és latin nyelvtant, mely utóbbi a hazai tanintézetekben több mint 200,000 példányban fogyott el. 1853-ban latin és hellén szókötéstant és 1872-ben latin mondatkötéstant adott ki. A tudományos irodalomban számos értekezése is számot tevő. Egyik legnevezetesebb műve: *Jelen viszonyaink az ó-klasszikai irodalomhoz*. Tanulmányai befejeztével a kegyesrendiek közé lépett s előbb Kis-Szebenben, majd Budán lett tanár. 1848-ban került Pestre, a hol 1861-től 4 éven át a kegyesrendieknél mint igazgató működött. 1865-ben lett egyetemi magántanár, 1870-ben pedig rendes tanár. Szülővárosa iránti kegyeletből, a lévai gimnázium megalapításában egész vagyonával résztvett, a miről különben más helyen bővebben van szó. Meghalt 1875-ben.

Szuppan
Zsigmond.

Szuppan Zsigmond dr, szül. Körnőezbányán 1814 január 18-án. Theológiát végzett. Felszenteltetése után magánnevelő, majd segédlelkész Esztergomban. Bölcsészettudorrá avatása után egyházi énekkari igazgató az esztergomi főegyháznál. 1840-ben hitszónok, tanár, tanulmányi felügyelő, majd szentszöki ülnök a nagyszombati érseki liceumban. Ennek gimnáziummá alakultával a liceum igazgatója. 1855-ben pápai kamarás. 1858-ban pozsonyi, 1861-ben esztergomi kanonok, 1865-ben apát, 1869-ben komáromi

főesperes, de egy évvel később már besztercebányai püspök, mely méltóságáról 1871-ben leköszönt és a káptalan kebelébe tért vissza, a mikor nyitrai főesperessé és novi v. püspökké nevezték ki. Meghalt 1881-ben.

Munkái: *Magyar nyelvtan.* — *Az írásbeli előadás törvényei.* — *A próza és költészet nyelve.* — *A magyar és külföldi irodalom története.* Megírta a nagyszombati gimnázium történetét, azonkívül írt számos egyházi és szent beszédet.

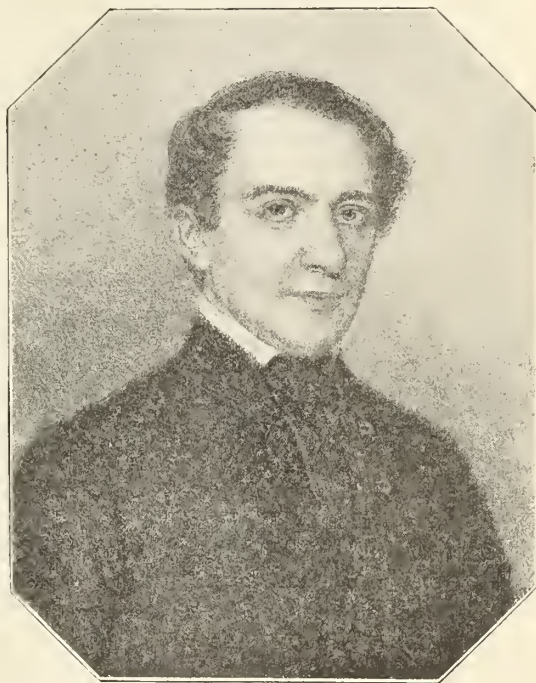
Tarkovich József, államtitkár, született Újbányán 1841-ben. 1864-ben ügyvéd lett, de ezt 1865-ben abban hagyta és országgyűlési gyorsírónak ment. 1867-ben Lónyay pénzügyminiszter miniszteri fogalmazóvá nevezte ki. 1868-ban miniszteri titkár lett, 1870-ben a közös pénzügyminiszterium osztálytanácsosa Bécsben. Mikor 1871-ben Lónyay miniszterelnök lett, Tarkovich is visszatért Budapestre és ugyancsak osztálytanácsosi minőségben a miniszterelnökségbe lépett. 1873 óta jegyzője a minisztertanácsnak. 1875-ben miniszteri tanácsos és egyúttal a miniszterelnöki hivatal főnöke. 1878-ban a Lipót-rend lovagkeresztjét nyerte, 1886-ban államtitkári címet és jelleget nyert. 1889-ben kapta a Szent István-rend kiskeresztjét, 1892-ben valóságos államtitkár lett. 1897-ben v. b. titkos tanácsosi rangot nyert.

Tarkovich
József.

Török József dr., szül. Alsó-Váradon 1813-ban. 1836-ban az orvosi pályára lépett és 1842-ben orvostudori oklevelet nyert. Egy évvel később már gyakorló orvos Budapesten és ugyanakkor a budapesti egyetemen sebésztudori rangot nyer. Négy évvel később a vegytan és a természettudományok tanára a debreczeni ev. ref. főgimnáziumban. 1841-ben az akadémia tagja lett. Résztvett a természettudományi társulat alapításában, melynek hosszabb ideig titkára volt. Meghalt 1874-ben.

Munkái: *A két magyar haza elsőrangú gyógyvizei.* E művével megalapítója lett a magyar balneológiai irodalomnak. Művének megjelenéséig csak idegen munkákból ismertük hazai gyógyvizeinket. — *Népszerű ember-élettan,* tanodák és a művelt közönség használatára.

Török Pál, ev. ref. püspök, szül. Alsó-Váradon 1808-ban, meghalt Budapesten 1883-ban. Tanulmányait Selmecezen kezdte és Debreczenben végezte. Kezdetben kisújszállási tanár volt, három év múlva ugyanott lelkész. 1839-ben került Pestre, a hol 1845-ben alesperes, négy évvel később pedig esperes lett. 1860-ban már a dunamelléki egyházkerület püspöke. A pesti egyházköztséget, a mely lelkészszé választása idején anyagi válság szélén állott, virágzó anyagi helyzetbe juttatta és szellemileg is felemelte. Ő teremtette meg a pesti református főiskolát és a theologiai intézetet. Megvette, gyűjtés útján, az intézet számára a Rhadayak értékes könyvtárát, kieszközölte a Baldacci-féle alapítványt, de a Balassa-félet és másokat is, melyek azután a továbbfejlődésnek biztos alapját alkották. Bölcsesége a kecskeméti és pesti egyházmegyék között az intézetek elhelyezése miatt keletkezett elkeseredett harezot kiegyenlített. Pestre juttatta a theologiai akadémiát, Kecskemétre a jogit, Nagykö-

Török
József.

Török Pál.

TÖRÖK PÁL.

rösre a tanárképző intézetet és keresztülvitte, hogy mind a három hely egy-egy főiskolát is kapott. Irodalmi téren is buzgó munkásságot fejtett ki. Ő maga szerkesztette az Egyházi Beszédek Tárát. Székács Józseffel együtt megalapította a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapot és a Protestáns Lelkészi Tárt. Mint püspök királyi tanácsosi címet is nyert.

Turchányi
Mátyás.

Turchányi Mátyás, szül. Lédeczen 1822-ben. Aranyos-Maróton és Budapesten káplán volt és 1852-ben a budai állami gimnázium hittanára lett. 1853-ban a dogmatika tanára az esztergomi papnevelőben, 1861-ben pedig komjáti plébános.

Munkái: *Pius és a római lázadás. — Az úr és szolga közötti viszony a keresztény társadalomban. — A nő képe az inlus hősköltészetben.*

Való Simon.

Való Simon dr., szül. 1846-ban Nagy-Ülésen. Theológiát végzett. Felszenteltetése után Ürményben, azután Budapesten volt káplán. 1874-ben tanulmányi felügyelő és egyetemi hittanárhelyettes a budapesti közp. papnevelőben. 1876-ban hittudor, 1883-ban kebelbeli tudor. A Szent István-társulat megalakulásakor a tudományos és irodalmi osztályba választották meg. 1887-ben pápai t. titkos kamarás, 1892-ben a budapesti érseki helyuői szentszék ügyésze. A „Koszorú” 1865-iki füzetében több verse, bírálata, elbeszélése és egy terjedelmes történeti korrajza jelent meg, *Hunyadi János élete* címmel. Jogtörténeti értekezéseiért két pályadíjat nyert. A Pallas Lexikonban sok ismertetés jelent meg tőle. Alkalmi cikkei, könyvismertetései, szent beszédei stb. egyházi lapokban és folyóiratokban jelentek meg.

* * *

A Bars vármegyében élt vagy élő, de nem ott született írók és tudósok a következők:

Bellaagh
Aladár.

Bellaagh Aladár, szül. 1853-ban Budapesten. 1875-ben a sümegi alreáliskolában, 1876-ban a körmöczi állami főreáliskolában, 1877-ben a trencsényi kir. kath. főgimnáziumban és 1885 óta ismét a körmöczi állami főreáliskolában tanár. Számos értekezése jelent meg a fővárosi napilapokban és folyóiratokban. Sok előadást és felolvasást tartott a körmöczi egyesületekben. Munkatársa az Akadémia készülő új nagy szótárának. Kiadta *Pázmány Kalauz* című művének I. és II. könyvét, ugyanannak válogatott egyházi beszédeit és Kempis *Krisztus követéséről* szóló művének magyar fordítását, *Káldi válogatott egyházi beszédeit*, Faludi *Nemesurfát* és Dugonics *Az arany pereczek* című regényét.

Benkő Dániel.

Benkő Dániel, szül. Kézdi-Vásárhelyen, 1799-ben. Előbb orvostanhallgató volt, de azután Károlyi Lajos gróf tótnegyeri uradalmában Klauzál Gábor nagyhírű gazda mellett a mezőgazdasági pályára lépett. 1840-ben a herceg Eszterházy-féle lévai uradalom felügyelője lett. 1859-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Korának egyik legkiválóbb szakférfia volt és a mezőgazdasági mozgalmakban élénk részt vett. Meghalt Budapesten 1883-ban. A mezőgazdasági szakirodalmat számos kiváló értekezéssel gazdagította. A „Gazdasági Kis Tükör” című öt kiadást ért mű átdolgozásában is kiváló részt vett. Önálló munkája: A Mezei Gazdaság Könyve, Stephens „The book of the farm” című angol eredetije után, hét kötetben. E nagyszabású munkánál Korizmics és Morócz voltak a munkatársai.

Büttner Julia.

Büttner Julia, szül. 1848-ban S.-Vámoson. Özv. anyja vele és másik leányával együtt Aranyos-Maróton telepedett le. Művei közül nevezetesebbek *Örvény a révben* és *Rózsák könyve* című munkái.

Büttner Lina.

Büttner Lina, férj. Benedek Aladárné, Julia nővére. Szül. 1846-ban ugyancsak S.-Vámoson.

Művei közül nevezetesebbek: *Stella*, *Bogdán Erzsike*, *Testvérek vagyunk*, *Egy asszony gondolatai*, *Én édesem*, *A szerelmes szerkesztőség*. Írt még számos elbeszélést, rajzot, divatútdósisítást. Fordította Carmen Sylvától az „Egy Ima” és Sacher Masochtól a „Hitelezők” című művet.

Faith Mátyás.

Faith Mátyás, szül. 1857-ben Ragyócson. 1882—84-ben a budapesti V. ker., 1884—86-ig a II. ker. főgimnáziumnál helyettes tanár. 1886—96-ig ren-

des tanár a besztercebányai kir. főgimnáziumnál. 1896 óta a körmöczi állami főreáliskola igazgatója.

Munkái: *Don Carlos*, széptani értekezés. — *Stuart Mária*, irodalmi tanulmány. — *A szőrend fontossága a német nyelvben és a nyelvtanítás reformja*. — *Segédkönyv a természetrajzi kirándulásokhoz*. — Schiller, „Die Jungfrau von Orleans” című munkáját kiadta és magyarázta.

Hámos Péter, szül. 1856-ban Laborez-Volyán. 1888-ban a zemplén-megyei kir. tanfelügyelőségénél tollnok, 1899-ben somogymegyei kir. segéd-tanfelügyelő lett. Hat és fél évi sikeres működés után 1896-ban barsmegyei kir. tanfelügyelő lett és azóta folyton a vármegye népoktatásának fontos ügyeit vezeti, hazafias szellemben és nagy buzgósággal.

Hámos Péter.

Holló Sándor, szül. 1848-ban Kun-Félegyházán. Szegeden nyert tanítói oklevelet és ott kezdte működését is. 1869--73-ban Ó-Becsén működött, innen 1873-ban a lévai állami tanítóképző intézethez segédtanárrá s 1874-ben rendes tanárrá nevezték ki. 1894-ben nyugalomba vonult és ugyanezen évben megválasztották a lévai takarékpénztár igazgatójává. Cikkeket írt a vidéki és a budapesti lapokba. Alapította és szerkeszti 1881 óta a „Bars” című lapot. 1888-ban Szántó Ferencz név alatt alapította a Kalanzt, mely megyei történeti adatokat, életrajzokat stb. tartalmaz.

Holló Sándor.

Kriek Jenő, szül. Szegeden 1861-ben. A lévai állami tanítóképző tanára. Növendékei segítségével összehordotta intézete természetrajzi múzeumába Léva város környékének állatvilágát. Tanügyi és természetrajzi értekezései a szaklapokban, folyóiratokban és a budapesti napilapokban jelentek meg. A Léva város népiskolái államosítása céljából kifejtett — egyelőre eredménytelen — akció alkalmával kulturtörténeti képet adott az érdekelte iskolákról.

Kriek Jenő.

Kriško Pál, szül. Besztercebányán, 1841 május 30-án. Jeles történetbuvár s Körmöczbánya levéltárnoka volt. Meghalt 1901-ben.

Kriško Pál.

Munkái: *A körmöczi régi kamara és grófjai*. — *A körmöczbányai vártemplom helyrcéllításának története*. — *A körmöczbányai róm. kath. egyházközség története*. — *Melanchton Fülöp levele Körmöczbánya városához*. — Ezenkívül több munkája jelent meg tót nyelven. A Pallas Lexikonban Körmöczbánya és Zólyom vármegye történetének írója. A magyarországi és külföldi szaklapokban számos történeti munkálata jelent meg. Ő írta e kötet számára a Körmöczbányára vonatkozó részt.

Mátyás József Ignác, trencsénmegyei származású ugyan, de hosszú ideig Körmöczbánya főjegyzője, majd 1848-ban követe. Jelen volt a magyar országgyűlésen 1849 júniusig. Május 28-án nyilvános beszédet tartott az április 14-iki függetlenségi nyilatkozatról és az újonctoborzást személyesen vezette. Ezért a katonai hadi törvényszék 1852 május 6-án jószágvesztésre és in effigie kötél általi halálra ítélte. Később azonban, a viszonyok változásával ismét Körmöczbányára jött, polgármester lett, majd 1861-ben e város országgyűlési képviselője.

Mátyás József Ignác.

Munkája: *Odc dno Ignatio b. Splény de Mihálydy dum nominis sui diem recoleret pic devoteque dicata pridie cal. Augusti 1834.*

Nagy János, 1855-től nagy-sallói ev. ref. esperes. Fogoly is volt a Thim ismeretes pátensére vonatkozó körlevél terjesztése miatt. Az ő indítványára jött létre a lévai állami tanítóképző.

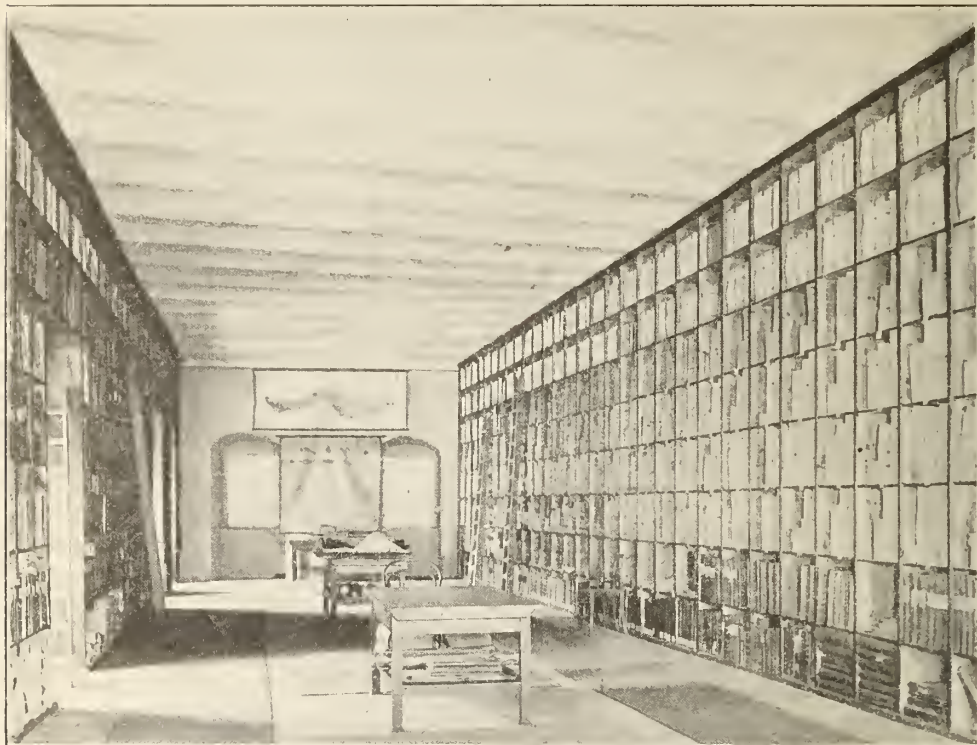
Nagy János.

Munkái: *Egyháztörténet*. — *Telemaque*. — *Emil*. E két utóbbi fordítás Rousseau után.

Odescalchy Arthur, szerémi herczeg. Leszármazója annak a családnak, mely a világtörténelemben oly előkelő helyet nyert, mely a kereszténységnek XI. Inceze pápát adta, ki a magyar nemzetnek a török hatalommal szemben, más hatalmasság által felül nem mult barátja volt. Született Szolcsányban 1837 július 21-én. Előkelő nevelést nyert. A nemzet elnyomatásának szomorú korszakában, az ő békóba vert hazája a szabadságért rajongó lelkének nem adhatott tért, azért ifjúságát a külföldön volt kénytelen eltölteni, melynek klasszikus műveltségét előkelő társadalmi körökben sajátította el. Ennek a klasszikus műveltségnek szeretete vonzotta őt Rómába, hol vele IX. Piusz pápa nemes kamarásai között találkozunk. Szeretete az agg pápa iránt vezette őt a pápai hadseregbe, hol Lammorcier francia tábornok alatt mint kapitány vett részt az 1860. évi hadjáratban és rettenthetlen bátorsága által rövid idő alatt hírnevessé lett. Hazájába 1861-ben tért vissza. Kezdetben Somogy vármegyében telepedett le, majd Szkiezóra költözött, ősi birtokára. Az 1868. évben akkor már mint es. kir. kamarás az akkor szervezett m. kir. honvédség kötelékébe lépett, melyben mint százados a nyitrai honvédszászlóalj parancsnoka volt. A katonai pályától az országos ügyek iránti

Odescalchy Arthur hg.

érdeklődése, közgazdasági munkássága, főleg pedig a történet-irodalom szeretete vonzották el. Talán Botka Tivadar volt életirányára döntő befolyással, mert kétségtelen, hogy a történet-irodalom koszorús nesztorának kis-vezekényi háza állandó közvetlenségbe lépett a szkiezói bércz tudós főúrával és feltehető, hogy az agg tudós tapasztalatai és tudása a lelkes főúr irodalmi munkásságára irányt adó hatással volt. Daczára, hogy mint született főrend a törvényhozásnak tagja volt, hazája iránti szeretetét a képviselőház demokratikus talaján kívánta érvényesíteni. Az 1878. évben a tapolczai választó kerület tisztelte meg bizalmával, és két országgyűlésen át ezt a kerületet, 1886-ban pedig a vágvecei kerületet képviselte és mint országgyűlési beszédei tanúsítják, nagy munkásságot fejtett ki közgazdasági törvényeink, különösen az erdőtörvény megalkotásában. Ebben az időben helyezte őt a köz-

KÖRMÖCZBÁNYA VÁROS LEVÉLTÁRA.

bizalom annak a mozgalomnak az élére, mely a bukovinai magyaroknak visszahonosítását karolta fel. Fáradhatatlan agitációt fejtett ki ekkor, hogy a hazafias gondolat testet öltjön. A nagy vállalat fényesen sikerült. A hazatérés Bukovinából Torontál vármegyébe, hol a település történt, 3000 bukovinai magyar élén, egy győzedelmes hadvezérnek diadalutja volt. Az ő hazafias lelkesedésének köszönjük első sorban a felvidéki magyar közművelődési egyesület megalakulását, melynek zászlaja alá a felvidék vármegyéinek egész értelmiségét az ő lelkesítő szava sorakoztatta. Ő alakította meg Bars megyében a régészeti és történelmi bizottságot; a vármegye közügyeinek intézésében húsz év óta vezértényező. A magyar történelmi társulatnak igazgató-választmányi tagja, a Heraldikai és genealogiai társaságnak alapító- és igazgató-tagja. Az 1885. év óta az országgyűlés főrendiházának választott tagja. Szkiezói kastélyát az 1886. évi tűzvész után régészeti és műtörténelmi architektikus érzékkel valóságos középkori várrá építette ki, melyben a románkori építészet legékeesebb alakulatai váltakoznak. A vár öreg tornya uralkodik a Leves patak völgyén, szemben a hrussói vár dűledező romjával. Ennek az ódon várnak bástyái között, fegyverrel kirakott tornáczain át jut el a vendég a legbenső lakosztályba, melyben a gazdag könyvtár, a sok századra visz-

szamenő iratfoliánsok között van berendezve a történettudománynak termékeny műhelye. Irodalmi munkásságának nagy a sora. Munkáinak legnagyobb része névtelenül, egy nagy része Szerémi név alatt jelent meg. Sok látott közte napvilágot a Századokban, és a Hadtörténelmi közleményekben. Nevezetesebb irodalmi művei: „Emlékek Bars vármegye hajdanából.” — „Emlékek a majthényi, kesellőkeői és berenesi Majthényi bárók és urak berenesi családi levéltárából.” — „Majthényi Bálint.” (Dr. Ruffy Pál.)

Pszotka Ferencz, született Besztercebányán 1848-ban. Mint tanár, működését a besztercebányai főgimnáziumban kezdte meg, honnan a körmöczbányai állami főreáliskolához került.

Fontosabb értekezései: *Az enciklopedisták befolyása Európa politikai átalakulására*, melylyel a Somhegyi egyetemi tanár által kitűzött pályadíjat nyerte el. *Az elektromosság*

Pszotka
Ferencz.

KÖNYVTÁR A KISTAPOLCSÁNYI KASTÉLYBAN.

kiömlése. Az elektromosság alakjai. Körmöczbánya levegője, vize és talaja. A körmöczbányai kaszinó 50 éves története. Görgey Arthur a bányavárosokban. I. Ferencz József Ausztria eszására a bányavárosokban.

Raab Károly, született Besztercebányán 1840-ben. 1863-ban Békéscsabán ág. h. ev. segédlelkész lett. Egy évvel később megválasztották tanítónak a magyar iskolába és reá bízták a magyar istentiszteletek tartását is. 1866-ban Felső-Micsinye lelkésze lett, nemsokára körlelkész és 1875-ben főesperes. 1880-ban Körmöczbánya hívta meg, a hol most is működik és a hol barsi esperes is lett. Ő írta e kötet számára az ág. h. ev. egyházra vonatkozó részt.

Raab Károly.

Simay Kristóf, úttörő drámaíró. Rövid megszakítással Körmöczbányán élt. 52 évig szolgált a nevelés és tanítás ügyét, a miért arany érdem-érmert nyert. „Igazhízi” és „Váratlan vendég” című színdarabjai mélyebb nyomokat hagytak maguk után. Az utóbbi 1790-ben jelent meg.

Simay Kristóf.

Teschler György született Vernáron. 1877 óta a körmöczbányai állami főreáliskola tanára. Rendkívüli irodalmi munkásságot fejtett ki a természettudományok terén és tudományos értekezései a budapesti és a külföldi szak-

Teschler
György.

lapokban jelentek meg. Ez értekezések száma oly nagy, hogy azok közül csak a barsi vonatkozásúakat sorolhatjuk fel. Megteremtője egy új hazai iparág-nak, a szabadalmazott diatoma hővédőnek.

Munkái közül felemlítjük a következőket, mint a melyek barsi vonatkozásúak: *Körmöczbánya halászati viszonyai.* — *Körmöczsi húz.* — *Helyneveink megmagyarosítása.* — *A körmöczsi stb. tiszafáról.* — *Körmöczbánya és északnyugati vidékének kőzetei és a Ferdinánd altárna zöldkő-trachitja.* — *Körmöczbánya geologiai viszonyai.* — *Barsmegye geologiai viszonyai.* — *A körmöczsi baryt, antimonit, pyrrargirit, pyrit természetrajzi leírása.* — *Geologiai ki-rándulás az Osztrahorára és vidékére.* — *Ujság a körmöczsi ásványok sorában, stb.*

Teveli Mihály.

Teveli Mihály, született Tevelen 1867-ben. 1892-ben nevezték ki a körmöczsi állami főreáliskolához rendkívüli tanárrá, 1895-ben pedig rendes tanárrá. Önálló műve: „A zászló”. (Elbeszélés.) Csokonainak „A lélek halhatatlanságáról” írt tanító költeménye. Tudományos értekezései a különböző szaklapokban és folyóiratokban jelentek meg. A Philologiai Társaságban több felolvasást tartott.

Terelmes
Mihály.

Terelmes Mihály, a múlt század ötvenes éveiben kis-sárói ev. ref. lel-kész. Megírta a „Garamvidéke leírása” című, az egyházkerület által jutalmazott munkát.

Tóth György.

Tóth György dr, a kegyesrendiek főgimnáziumának volt igazgatója Léván. 1895—96-ban megírta a lévai főgimnázium történetét, terjedelmes kötetben.

Vizy Ferencz.

Vizy Ferencz, született 1847-ben Tamásiban. Tanárkodott a csurgói tanítóképzőben, most pedig a körmöczbányai m. kir. állami főreáliskolában. Írt tanügyi, politikai, társadalmi cikkekkel és több tudományos és alkalmi felolvasást tartott. Szerkesztett hazai történeti, világtörténeti és földrajzi szemléltető képeket iskolák számára.

Vörös Mátyás.

Vörös Mátyás, szül. 1855-ben Váczon, a középiskolákat Váczon végezte, 1873. szeptember 8-án a kegyes-tanítórendbe lépett. 1879-ben felszentelték. A tanítást 1879-ben kezdette meg Veszprémben, 1884—1894-ig Nagy-Kanisán működött, 1894—95-ig Nagy-Károlyban, 1895—97-ig Váczon, 1897—98-ig Szegeden, 1898 óta a lévai főgymnasium igazgatója és a társház főnöke.

* * *

Könyvtárak.

Könyvtárak tekintetében is megállja a helyét Bars vármegye. Nem tekintve az ifjusági és népkönyvtárakat, a vármegye területén nyilvános, vagy közkönyvtár van 11. Ezek közül tanintézeti könyvtár 3, egyházi 3, egyesületi 5 és megyei könyvtár 1. Ezekon kívül 15 nagyobb magánkönyvtár. A nevezetesebb könyvtárak a következők:

A vármegyei múzeum könyvtára Aranyosmaróton, mely most van rendezés alatt, de már is tekintélyes számú tudományos, ismeretterjesztő, közjogi és közigazgatási munkát tartalmaz.

A városi könyvtár Körmöczbányán kb. 3000 kötetet tartalmaz. E könyvtárról a város leírásában is szó van.

A besztercebányai püspökségi könyvtár Garamszentkereszten. Levéltárral áll kapcsolatban. Latin, magyar, német, tót és francia nyelven a tudomány minden ágából 3000-nél több művet tartalmaz, körülbelül 5000 kötetben. A könyvtár alapját Zerdahelyi Gábor besztercebányai püspök vetette meg. Különösen gazdag e könyvtár kéziratokban, melyek között vannak a nevezett püspöknek 50 kötetre menő dolgozatai és jegyzetei.

A Ferenczrendű zárda egyházi jellegű könyvtára Körmöczbányán. A közel 5000 kötetre terjedő könyvtárban különösen említésre méltó 28 db incunabulum. Ezek között több ismeretlen és nagyon ritka példány is van. Ezenkívül 67 kötet kézirat. A könyvtár levéltárral áll kapcsolatban. 1739-ben alakult. Szakok szerint tartalmaz: körülbelül 1700 bölesészeti, körülbelül 280 történeti, közel 100 természettudományi és körülbelül 250 tankönyvet. A többi nyelvészeti és vegyes munka.

A körmöczbányai állami főreáliskola könyvtára tudománysszakok szerint a következőkből áll: Nyelvészet körülbelül 400 mű, bölesészet körülbelül 200, történet közel 250, államtudomány körülbelül 200, természettudomány körülbelül 700, encyklopédia körülbelül 150, szépirodalom körülbelül 350, tankönyv körülbelül 900.

A körmöczbányai ág. hitv. egyház könyvtárában számos a reformáció idejéből való munkát találunk. E tekintetben egyike a leggazdagabb könyvtáraknak.

A munkák legnagyobb része latin. A könyvtár levéltárral kapcsolatos. Tudományszakok szerint van: nyelvészeti mű kb. 150, bölcészeti kb. 400, történeti kb. 150, államtudományi kb. 100, természet-tudományi kb. ugyanannyi, encyklopédia kb. 30, szépirodalom kb. 40, a többi vegyes mű.

A *körmöczbányai Magyar Egyesület egyleti könyvtára* 1880-ban alakult. Összesen kb. 1005 magyar művet tartalmaz, 1291 kötetben.

A *körmöczbányai társaskör egyesületi könyvtára* 1870-ben alakult. Közel 200 kötetből áll, melyeknek a nagyobbik fele magyar, a többi vegyes.

Az *újbányai kaszinó könyvtára* 1886-ban alakult és kb. 600 kötetet tartalmaz.

A *kegyes tanítórend könyvtára Léván* közel 8000 kötetet tartalmaz. Ebből nyelvészeti és irodalmi kb. 1250, bölcészeti kb. 1050, történeti és földrajzi 950, hit-, jog- és államtudományi kb. 2000, természettudományi és orvosi közel 250, encyklopédia kb. 250, a többi vegyes. A tanári könyvtár kb. 420 kötetet tartalmaz, az ifjúsági könyvtár pedig kb. 1360-at.

A *lévai kaszinó-egylet könyvtára* 1859-ben alakult. Tartalmaz közel 2000 munkát. Ebből a túlnyomó rész magyar, a többi vegyes.

A nagyobb magánkönyvtárak a következők:

Néhai *Bodó Lipót gyermekeinek könyvtára Nagyszelezsényben*. Alapított 1835-ben. Kb. 2500 kötetből áll, melyből magyar nyelvű 1251, latin 838, német 416, ezenkívül számos kézirat és oklevél.

A *Botka-féle könyvtár, Kisvezekényben*, kb. 2000 kötetet tartalmaz. Leginkább történeti, régészeti és jogi munkák, a Fejér-kodex teljes kiadása és régi nyomtatványok.

Gróf Breunner Ágost örökösei könyvtára Zselizen. Kb. 1000 kötetből áll. A nyelv és tudományszakok szerinti megoszlás nincs összeállítva.

Chrástek Mihály esperes plébános könyvtára, Barsszentkereszten, kb. 4800 darabból áll. Van több kézírata, incunabulum és szláv nyelvű művek nagy számmal.

Az *id. Conlegner Károly-féle könyvtár, Néverén*. Kb. 600 kötet, melyek közül 280 kereskedelmi és hitelügyi munka, 270 pedig természettudományi. Több munkája van a XVI. századból, ezenkívül négy kötet kézirat.

Dillesz Sándor könyvtára, Tildén. 4000 kötetet meghaladó könyvtár, a Dillesz és Timon család, továbbá Batthyányi Nándor és Bartakovics János könyvtárainak egyesítéséből 1870-ben alakult. Körülbelül a fele történeti és földrajzi mű. A legrégebb nyomtatvány 1496-ból való. A velencei „Aldus” 1502–1517 közötti több szép kiadványát bírja.

József Ágost főherceg könyvtára Kistapolcsányban, melyet még a Keglevich család alapított. Tartalmaz közel 2000 kötetet, nagyobbára latin, magyar, francia, angol és német nyelven.

Kosztolányi László könyvtára, Nemeskosztolányon. Áll kb. 800 kötetből, melyből nyolcz kötet kézirat. Nyelvek szerint 118 magyar, 309 német, 103 latin, a többi vegyes.

A *gróf Migazzi család könyvtára, Aranyosmaróton*. Gróf Migazzi Kristóf váci püspök és bécsi biboros érsek alapította 1780 táján. Hitbizományi tulajdon. Mintegy 5000 kötetből áll és leginkább a történelem, diplomatika, művészet, szépirodalom és egyházi szakmákat öleli fel.

Odescalchi Arthur szerémi herceg könyvtára, Szkiezón, kb. 2000 db, leginkább történeti és genealogiai munkából áll. Van itt két incunabulum is.

Oldenburg Elimár herceg özvegye, született Friesenhof Natália bárónő könyvtára, Brogyánban, mely 2000 kötetben felül tartalmaz kiváló műveket.

Ruffy Pál dr. orsz. képviselő könyvtára, kb. 800 kötetből áll. Szakok szerint: nyelvészeti kb. 25, bölcészeti kb. 50, államtudományi kb. 200, természettudományi kb. 200, encyklopédia kb. 75, a többi vegyes.

Simonyi Béla alispán könyvgyűjteménye 1100 kötetből áll és levéltára, melyben a hazai történelemre vonatkozó sok érdekes oklevél között, néhány Árpád- és közel 300 darab Anjou-kori eredeti oklevél található.

Szent-Ivány Oszkár könyvtára Beládon. Közel 2000 db, melyek a tudomány minden szakát felölelik. Különösen gazdagon vannak képviselve a műtörténet, műipar, képzőművészet, útleírások és encyklopédiák.

Thonet család könyvtára, Nagyugróczon. Tartalmaz körülbelül 800 kötetet, de a szakok és nyelv szerinti beosztás hiányzik.

* * *

Hírlapok.

Politikai napi-, vagy hetilap a vármegye területén nem jelenik meg. Társadalmi és vegyes tartalmú hetilap van három és ezek a következők:

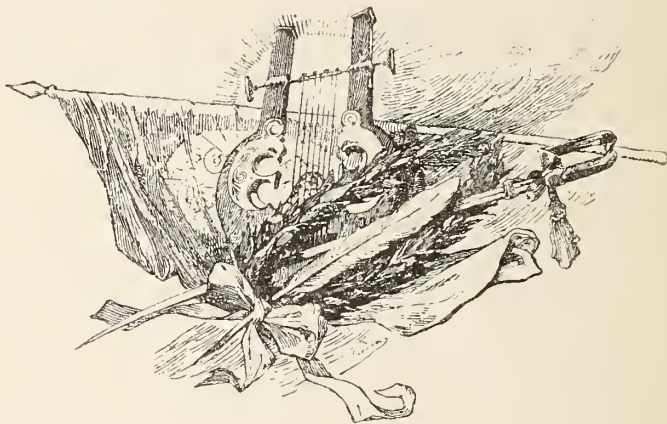
Aranyosmaraton a *Barsi Ellenőr*, XIII. évfolyam. Szerkesztő és kiadó-tulajdonos dr. *Botka Győző*.

Léván a *Bars*, XXI. évfolyam. Szerkesztője *Holló Sándor*.

Ugyanott a *Léva és Vidéke*, III. évfolyam. Szerkesztője *Turner József*.

* * *

Források: *Szimyei*, Magyar írók élete és munkái. — *Zelliger* Alajos, Egyházi írók csarnoka. — *Molnár* János, Magyar könyvesház. — *Pallas* Nagy Lexikon. — *Böthy*, Képes irodalomtörténet. — *Danielik* József, Magyar írók. — *Horányi* Elek, Memoria Hungarorum és Nova Memoria. — *Moenich* és *Vutkovich*, Magyar írók névtára. — *Verédy*, Paedagogiai encyclopédia. — *Wurzbach*, Biographisches Lexicon. — *Zoványi* Jenő, Tanulmányok a prot. egyház és irod. történetéből. — *Hock* János, Magyar főpapság. — *György* Aladár, A magyarországi könyvtárak statisztikája. — Újabbkori ismeretek tára. — *Kiss* Károly, A barsi ev. ref. egyházkerület története. — Képviselőházi Almanach. — Kir. curiai levéltár.

A RÓM. KATH. EGYHÁZ SZERVEZETE.

Bars vármegyében a róm. kath. egyház a legrégebb időktől 1776-ig az esztergomi főegyházmegyéhez tartozott. *Pázmány* Péter bíboros, esztergomi érsek volt az első, a ki a rendkívül nagy kiterjedésű esztergomi főegyházmegye feldarabolását tervezte és abból négy egyházmegyét akart kikerekíteni. Az 1663 november 13-án elnöklete alatt tartott tanácskozmányban azonban akként határoztak, hogy csak két új egyházmegyét szakítanak ki a főegyházmegye testéből, t. i. a szepesit és a rozsnyóit.

Az egyházmegye kikerekítése.

Pázmány Péter halála után a terv abbamaradt egy ideig, de *Mária Terézia* ezt az eszmét felelevenítette és hosszas tárgyalások után 1776 január 15-én kimondatott, hogy az esztergomi egyházmegyéből kiszakítanak egy területet és abból három püspöki egyházmegyét szerveznek, ú. m. a besztérczebányait, szepesit és a rozsnyóit. Mindezeket bővebben e munka történeti része tárgyalja és itt csak azt tartjuk szükségesnek megjegyezni, hogy e feldarabolásnak következménye az, hogy Bars vármegye katolikus híveinek kormányzata két egyházmegye között oszlik meg. A vármegye alsó része továbbra is megmaradt az esztergomi főegyházmegyében, míg a felső rész a besztérczebányai püspökséghez osztatott be.

Az esztergomi főegyházmegyéhez tartozó róm. kath. egyház Bars vármegyében egy főesperesi kerületet alkot: a *barsit*.

Az esztergomi főegyházmegye barsi főesperessége.

A barsi főesperesség négy alesperesi kerületre oszlik, ezek: a *lévai*, *lekéri*, *garanszentbenedeki* és *verebélyi* alesperesi kerületek, melyek közül az első 8, a második 11, a harmadik 14 és a negyedik 11 plébániát foglal magában.

A lévai alesperességi kerület.

A *lévai alesperesi kerület* plébániái a következők: 1. *Csejke*. Plébániává lett 1561-ben. Kegyura a besztérczebányai püspök. Az isteni tisztelet nyelve tót. — 2. *Garanszölös*. Régi plébánia, mely már 1397-ben fennállott. Kegyura szintén a besztérczebányai püspök. Az isteni tisztelet nyelve tót. A plébániához tartozik *Tolmács* fiókegyház. — 3. *Garamújfalú*. A plébánia 1430-ban alakult és *Nova Villa* néven szerepelt. A plébániának nincsen kegyura. Az isteni tisztelet nyelve tót, de különösen az ifjúság már igen gyakran magyar énekkel díszéri az Istent. Fiókegyházai: *Garamapáti*, *Garamkeszi*, *Dobóberekalja* és *Solymos*. — 4. *Léva*. Plébániája egyike a legrégebbeknek, mert már a XIII. században szerepelt. Anyakönyvei 1712-ből valók. Temploma több alkalommal leégett, legutóbb 1808-ban, a mikor tornya is elpusztult, úgy hogy 1902-ig torony nélkül állott. A templomnak tornyokkal való ellátására „*Toronyépítő Társulat*” alakult, mely 35,000 korona költséggel a templomra két tornyot építtetett. Ez összeget alapítványokból és közadakozásból fedezte. A templom belső részét 1893-ban újították meg, 10,000 korona költséggel. A főoltár *Szent Mihály* főangyalt ábrázolja és ezenkívül még négy oltár van a templomban. A plébánia kegyura lovag *Schöeller Pál*. Az isteni tisztelet nyelve magyar. A plébánia területén van még egy templom, *Szent József* tiszteletére, mely hajdan a *Szent Ferencz* rendüeké volt, 1815 óta pedig a *piaristáké*. Ezenkívül több kápolna van a városban. — 5. *Óbars*. Régi plébánia, mely 1332-ben már megvolt. Kegyura lovag *Schöeller Pál*. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: *Garamkelecsény* és *Nagykoszmály*. — 6.

A lekeri
alesperesi
kerület.

A LÉVAI RÓM. KATH. TEMPLOM BELSEJE.

Újbars. Még 1787-ben csak helyi káplánság volt; plébániává 1811-ben lett. A XVI. században a reformátusok kezébe került, de 1713-ban a katolikusok ismét visszakapták. Kegyura a vallásalap. Az isteni tisztelet nyelve magyar.

Fiókegyháza Kiskoszmály. — 7. *Vámosladány.* A plébánia 1332-ben már megvolt. Templomát hosszú ideig a kálvinisták birták. 1733-ban került vissza a katolikusok kezébe. Kegyura lovag Schöeller Pál. Az isteni tisztelet nyelve magyar. Fiókegyháza Óvár. — 8. *Zsemlér.* Plébániája 1730-ban alakult. Kegyura az esztergomi főkáptalan. Az isteni tisztelet nyelve magyar. Fiókegyházai: Nagyod és Garamszentgyörgy.

A *lekeri alesperesi kerület* plébániái a következők: 1. *Alsópél.* Régi plébánia, melynek kegadura gróf Hunyady Lászlóné. Az isteni tisztelet nyelve magyar és tót. Fiókegyháza Felsőpél. — 2. *Alsóvárád.* A plébánia

1394-ben alakult. Kegadura nincsen. Az isteni tisztelet nyelve magyar. Fiókegyházai: Felsővárád, Nagy- és Kistöre és Nagyszece. — 3. *Barsendréd.* A plébánia 1332-ből való. A XVII. században a kálvinisták elfoglalták és ettől az időtől 1717-ig Nagysalló fiókegyháza volt, de ebben az évben újból önálló plébánia lett. Kegadura nincs. Az isteni tisztelet nyelve a magyar. Fiókegyháza Bajka. — 4. *Cseke.* Plébániája 1559-ben alakult, de 1773-ban újra szerveztetett. Kegadura a hercegprimás. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Fakóvezekény. — 5. *Lekér.* A plébánia már 1397-ben fennállott, de a protestantizmus behozatala után, több mint egy századon át, nem voltak plébánosai. 1700-ban újra szervezték. Kegadura a lekeri javadalmas apát. Az isteni tisztelet nyelve magyar. Fiókegyházai: Csata, Garamdamásd és Oroszka. — 6. *Nagyfajkürt.* Egykor a csekei plébánia fiókegyháza volt, 1786-ban azonban helyi káplánság, 1809-ben lett plébánia. Kegadura a vallásalap. Az isteni tisztelet nyelve magyar és tót. Fiókegyháza Kisfajkürth. — 7. *Nagykálna.* Régi plébánia, mely már 1332-ben fennállott. E község a XVI. században a kálvinisták főfészke volt. A plébániát 1726-ban újra szervezték. Kegadurai gróf Boos-Hunyady Waldeck Hugóné örökösei. Az isteni tisztelet nyelve magyar. Fiókegyházai: Kiskálna, Kisszece és Garamlök. — 8. *Nagysalló.* Plébániája már 1397-ben fennállott. Kegadura a hercegprimás. Az isteni tisztelet nyelve magyar. Fiókegyházai: Kissalló, Hölvény, Kismálas és Nagymálas. — 9. *Nagysáró.* Egyháza 1332 óta áll fenn. A XVI. században a kálvinisták foglalták el és 1733-ig megszállva tartották. Ekkor visszakért a katolikusok kezébe és megújított. Kegadura nincs. Az isteni tisztelet nyelve magyar. Fiókegyházai: Kissáró, Szódó, Alsó- és Felsőveszele. —

RÉSZLET A ZSELIZI TEMPLOM BELSEJÉBŐL.

10. *Nemesoroszi*. Mária Terézia által alapított újabb plébánia. A templom kegyura a hercegprímás. Az isteni tisztelet nyelve magyar. — 11. *Zseliz*. Régi történelmi feljegyzések szerint, a plébánia alapítása 1181-re tehető. A protestantizmus behozatala után a templomot elfoglalták, de 1730-ban a katolikusok ismét visszakapták. Kegyurak gróf Breunner örökösei. Az isteni tisztelet nyelve magyar. Fiókegyházai: Agó, Garammikola, Garamvezekény és Nyir.

A *garamszentbenedeki alesperesi kerület* plébániái a következők: 1. *Aranysmarót*. XIV. századbéli plébánia. Kegyura gróf Erdődy-Migazzi Mária. Az isteni tisztelet nyelve tót és magyar. Fiókegyházai Feketekelecsény, Hizér és Perlep. — 2. *Bartaszár*. A plébánia már 1397-ben szerepel. Kegyura az esztergomi főkáptalan. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Malonya, Kisfalud, Szelepesény és Zsitvaujfalu. — 3. *Fenyőkosztolány*. Már 1332-ben fennállott. Kegyura József Ágost főherceg. Az isteni tisztelet nyelve tót. — 4. *Garamszentbenedek*. Egyike a legrégebb plébániáknak, mely már a XII—XIII. században fennállott. Az idevonatkozó történeti adatokat más helyen közöljük és itt csak az érdekes templom leírására szorítkozunk. A templom a korai gót stílusnak egyik legszebb emléke hazánkban. Csarnoktemplom alakra, és restaurálása alkalmával a régi templomnál az északi oldalhajóval szélesebbre és majdnem az egész szentélylyel hosszabbra épült. Külsője igen egyszerű, az apsisok és mellékhajók támpillérei egészen simák, csupán a négy toronypillér van gazdagabban kidolgozva. Annál szebb a főkapu, mely a jáki temploméval vetekedik. Az apátsági templom déli oldalhajójának szentélyébe nyílik a szép, gótívezetű u. n. Szentvér-kápolna, mely a második templom felszentelésének idejében épült. A régi román stílusú templomból az egyszerű keresztúton és egy érdekes fafeszületen kívül, mely most a diadalívról függ alá, más nem maradt fenn. Krisztus szent vérének, szép gót ízlésű, XV. századbéli ereklyetartóját a várkápolnában őrzik. Az ereklyét, a hagyomány szerint, Mátyás király ajándékozta a monostornak, miután azt II. Pál pápától kapta. A templom egyéb nevezetességei a szentsír-állvány,

A garamszentbenedeki alesperesi kerület.

mely a középkor egyik remekműve. Ezt néhai Simor János hercegprimás kijavíttatta és most az esztergomi bazilikában őrzik, Krisztus teste azonban az apátsági templomban maradt és egy egyszerűbb sírban van elhelyezve. Nevezetes még a régi, gótikus, értékes úrmutató és kehely, melyek szintén az esztergomi bazilika kincstárában vannak. Szobrai közül érdekesek az

A GARAMSZENTBENEDEKI APÁTSÁGI TEMPLOM BELSEJE.

északi mellékhajó oltárán levő Boldogságos Szűz Mária, Szent-Benedek és Szent-Skolasztika XV. századbeli szobrai, továbbá a várkapolna oltárára helyezett Mária-szobor, melyet a XVIII. században a Szepességben ástak ki. A templom főhajója alatt van a Koháry-család sírboltja és a déli oldalhajó falán Koháry István, a lévai hős, síremléke. A pébánia kegyura az esztergomi főkáptalan. A isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Orovicza, Peszér és Kovácsi. — 5. *Kisapáti*. Régi plébánia, mely már 1332-ben fennállott.

Kegyura az esztergomi főkáptalan. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Zsitvakenéz, Ebedecz és Maholány. — 6. *Kistapolcsány*. 1397-ben már fennállott. Kegyura József Agost királyi herczeg. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Lóecz, Keresztur és Zsitva. — 7. *Lédecz*. Régi plébánia, melynek kegadura a herczegprimás. Az isteni tisztelet nyelve tót és magyar. Fiókegyháza: Néver. — 8. *Nagyherestény*. 1332-ben már fennállott. Kegadura nincsen. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Bélád, Hecse és Kisherestény. — 9. *Nagyszlezsény*. Régi plébánia. A XVII. század közepén a lakosok nagy része a protestántizmusra tért át és a templomot éveken át elfoglalva tartották. Kegadura nincs. Az istentisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Kisszlezsény, Gesztócz és Szentmárton, egykor önálló plébánia. — 10. *Nagyülés*.

A KÖRMÖCSBÁNYAI VÁRTEMLOM BELSEJE

Kezdetben a fenyőkosztolányi plébánia fiókegyháza, 1787-től helyi káplánság, 1809-től pedig önálló plébánia, melynek kegadura a vallásalap. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza: Kisülés. — 11. *Nemcsény*. A plébánia már 1250-ben fennállott. Kegadura az esztergomi főkáptalan. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Ujjetend, Kisvezekény, Kisvalkócz, Nagyvezekény és Valkócz, mely utóbbi kettő azelőtt önálló plébánia volt. — 12. *Németi*. A plébánia 1397-ben fennállott. A XVI. században a protestánsok foglalták el, de nemsokára visszakerült a katolikusok kezébe. A plébánia kegadura a besztercebányai püspök. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza: Csárad. — 13. *Szkciczó*. Azelőtt a fenyőkosztolányi plébánia fiókegyháza, 1788-ban helyi káptalánság, 1809-ben pedig önálló plébánia, melynek kegadura a vallásalap. — 14. *Velsicz*. Szintén régi plébánia. Kegadura gróf Forgách Károly. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Mankócz és Kisaranyos.

A verébélyi alesperesi kerület plébániái a következők: 1. *Alsógyőröd*. 1332 óta van róla emlékezet. Kegadura lovag Schöeller Pál. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Felsőgyőröd, Gyekenes és Töhöl. — 2. *Besse*. Régi plébánia, melynek kegadura gróf Hunyady Lászlóné. Az isteni tisztelet nyelve magyar.

A verébélyi
alesperesi
kerület.

AZ ÚJBÁNYAI PLÉBÁNIA TEMPLOM BELSEJE.

között említetik, melyet a törökök elpusztítottak és ekkor Csiffár fiókegyháza lett, majd 1788-ban helyi káplánság, 1809-ben pedig már ismét önálló plébánia. Kegyura a vallásalap. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Tajnasári és Vörösvár. — 9. *Ohaj*. Plébániája 1332-ben már megvolt. Kegyura nincsen. Az isteni tisztelet nyelve magyar és tót. Fiókegyháza Hull. — 10. *Újlót*. Újabb plébánia, mely hosszú ideig az ohajinak a fiókegyháza volt. 1787-ben lett helyi káplánsággá és 1809-ben önálló plébániává. Kegyura a vallásalap. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Máriacsalád. — 11. *Verebély*. A Pázmány-féle összeírásban a legrégibb plébániák között említetik. Kegyura a hercegprimás. Az isteni tisztelet nyelve magyar és tót. Fiókegyházai: Aha, Dicske és Kálaz.

A selmeczbányai alesperesi kerület.

A barsi főesperesi kerületen kívül a honti főesperesség selmeczbányai alesperesi kerületéhez Bars vármegyéből egy plébánia tartozik és ez *Lenge*, mely 1787-ig fiókegyház volt, 1787-ben helyi káplánság lett, 1810-ben pedig önálló plébánia. Kegyura a királyi korona-uraldom. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Sekély.

A besztercebányai egyházmegye barsi főesperessége.

A *besztercebányai egyházmegyéhez tartozó* római katolikus egyház Bars vármegyében két főesperesi kerületbe van osztva, a barsiba, mely 3 alesperesi kerületet és a nyitraiba, mely Bars vármegyéből csak egy alesperesi kerületet foglal magában.

Fiókegyházai: Baracska, Eny, Setétkút és Pozba, mely utóbbi eléggé látogatott búcsújáróhely. — 3. *Besenyő*. Újabbkori plébánia, mely 1787-től még csak helyi káplánság volt s 1809-ben lett önálló plébániává. Kegyura az esztergomi főkáptalan. Az isteni tisztelet nyelve magyar. — 4. *Csiffár*. A plébánia 1332-ben már megvolt. Kegyura az esztergomi érseki papnevelő. Az isteni tisztelet nyelve magyar. Fiókegyházai: Moli és Tild. — 5. *Füss*. Plébániája 1332 óta szerepel. Kegyura nincs. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Rendve és Bellek. — 6. *Mellek*. Plébániájáról már 1397-ben tétetik említés. Kegyura az esztergomi érseki papnevelő. Az isteni tisztelet nyelve tót és magyar. Fiókegyházai: Nagylüle és Zsitvagyarmat. — 7. *Nagymánya*. Újabb plébánia, mely 1748-ban alakult; addig a füssi plébánia fiókegyháza volt. Kegyura a nagymányai uradalom. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Nagyvalkház és Szencse. — 8. *Néved*. Már a Pázmány-féle összeírásban is a régi plébániák

A *barsi főesperesség* 3 alesperesi kerületre oszlik, a körmöczbányaira, újbányaira és szentkeresztire; az első 8, a második 11, a harmadik 13 plébániával. A nyitrai főesperesség e vármegyéből csak az oszlányi alesperesi kerületet foglalja magában 7 plébániával.

A barsi főesperesség *körmöczbányai alesperesi kerületének* plébániái a következők: 1. *Körmöczbánya*. Plébániája 1200 körül keletkezett és anyakönyvei 1674-től valók. Az 1754-ik évi visitatio a templom építését 1429-re teszi, míg mások régiebbnek mondják. 1776-ban e templom helyére barokk-stylben nagyon szép templomot építettek, mely azonban az aláaknázott talajon süllyedni kezdett és 1879-ben lebontották. A város egyik kiváló nevezetessége a várhegyen fekvő Szent-Katalin templom, vagyis a mai plébánia-templom, melyről más helyen bővebben van szó. Harmadik temploma Szent-Erzsébet tiszteletére épült. A vallásvillongások alatt a protestánsok elfoglalták, de tőlük visszaszereztevé, 1715-ben újból felszentelték. Itt van azonkívül a ferenczrendiek temploma és több kápolna. Kegyúr a helybeli katolikus hitközség. Az isteni tisztelet nyelve német és tót. Fiókegyházai: Felsőtóti, Körmöczliget és Sváb. — 2. *Jallna*. Plébániája 1767-ben alakult. Kegyura a kinstár. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai: Bezeréte és Ladnó pusztá. — 3. *Jánoshegy*. Szintén nagyon régi plébánia. Kegyura Körmöczbánya város. Az isteni tisztelet nyelve német. — 4. *Jánosrét*. Ujabb plébánia, mely 1787-ben helyi káplánság lett, 1810-ben pedig önálló plébánia. A község a XVI—XVII. században protestáns volt, egészen 1709-ig, a mikor lakosai újra katolikusok lettek. Kegyura Körmöczbánya város. Az isteni tisztelet nyelve német. — 5. *Kaproncza*. 1440 körül alakult. Kegyura a beszterczebányai püspök. Az isteni tisztelet nyelve német. — 6. *Karvaly*. 1300 körül alakult. Ennek is a beszterczebányai püspök a kegyura. Az istentisztelet nyelve tót, fiókegyházai: Bartos, Dallos, Határkelesény, Kiszelfalu és Tormáskert. — 7. *Kékellő*. Egykor a jánoshegyi plébánia fiókegyháza, 1788-ban helyi káplánság, 1806-ban önálló plébánia. Kegyúr Körmöczbánya város. Az isteni tisztelet nyelve német. — 8. *Kunosvágása*. Szintén régi plébánia, melynek kegyura Körmöczbánya város. Az isteni tisztelet nyelve német.

Az *újbányai alesperesi kerület* plébániái a következők: 1. *Barsrudnó*, egykor a zsarnóczai plébánia fiókegyháza, 1788-ban helyi káplánság, 1807 óta önálló plébánia. Kegyura a kinstár. Az isteni tisztelet nyelve tót. — 2. *Berzencze*. Egykor a németi plébánia fiókegyháza volt és 1784-ben lett önálló plébánia. Kegyura a beszterczebányai püspök. Az isteni tisztelet nyelve tót. — 3. *Dóczifürésze*. Régente a pálosnagymezői plébánia fiókegyháza, 1787-től önálló plébánia. Kegyura a kinstár. Az isteni tisztelet nyelve német. — 4. *Felsőhámor*. 1715-ig a zsarnóczai plébánia fiókegyháza volt és

DR. RIMÉLY KÁROLY PÜSPÖK.

A körmöczi
alesperesi
kerület.

Az újbányai
alesperesi
kerület.

ez időtől kezdve önálló plébánia. Szintén a kincstár a kegyura. Az isteni tisztelet nyelve tót, fiókegyházai Erdősurány, Gyertyánfa és Zsarnócza-kohó. — 5. *Geletnek*. Plébániája 1332-ben már fennállott. Kegyura a kincstár. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Szénásfalu. — 6. *Madarasalja*. Mint fiókegyház a felsőlámori plébániához tartozott, 1735-ben helyi káplánság, 1787-ben pedig önálló plébánia lett. Kegyura szintén a kincstár. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Élesmart. — 7. *Magasmart*. Új plébánia, mely 1784-ig az újbányai, 1811-ig a berzencei plébánia fiókegyháza volt, 1811-ben lett helyi káplánsággá és csak 1865-ben plébániává, melynek kegyura a község. Az isteni tisztelet nyelve tót. — 8. *Pálosnagymező*. Régibb plébánia, mely 1619-ben már fennállott. Kegyura a vallásalap. Az isteni tisztelet nyelve német. — 9. *Újbánya*. Egyike a legrégebb plébániáknak, mely már 1230-ban fennállott. Régi temploma sok viszontagságon ment át. Az 1664-ben már megújított és megnagyobbított templomot a törökök istállóvá alacsonyították és később annyira elpusztították, hogy csak a szentély és a főfalak maradtak meg. Sokáig romokban heverve, végre 1725-ben a város költségén restaurálni kezdték, és 1727 október 5-én Eszterházy Imre esztergomi érsek konsekrálta. A templom szentélye a kései gót stílusnak homlokzata pedig az átmeneti román stílusnak nyomaint mutatja és sem rendes tornya, sem főkapuja nincsen. A szentély fölött van ugyan egy kis fatornyoeska, de abban csak egy kis harang van, míg a többi harang a városház tornyában van elhelyezve. A templomnak három hajója és öt oltára van. Másik temploma 1391-ben Szent Erzsébet tiszteletére épült gót stílusban. E templomot a törökök 1664-ben mecsetté alakították át, de 1668-ban ismét a katolikusok kezébe került és 1726-ig plébánia-templom volt. Ezeket kívül van itt még egy kalvária-templom és több kápolna. A plébánia kegyura a sz. kir. város közönsége. Az isteni tisztelet nyelve tót. — 10. *Vihnyepeszerény*. Kezdetben fiókegyház volt, később, a XVI. század vége felé, protestáns hitközséggé lett, majd 1673-tól a geletneki plébánia fiókegyháza. A Thököly-féle háborúk alatt négy évig ismét a protestáns vallásra áttért hívek foglalták el, de azután a geletneki plébániához esatolták vissza, míg végre 1760-ban önálló plébániává szervezték. Kegyura Selmeczbánya város. Az isteni tisztelet nyelve tót. — 11. *Zsarnócza*. A plébánia 1400 körül keletkezett. Kegyura a kincstár. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai Alsólámor, Garamrét és Revistyevárja.

A szentkereszti alesperesi kerület.

A *szentkereszti alesperesi kerület* plébániái a következők: 1. *Felsőapáti*. Plébániája 1643-ban már fennállott. Kegyura az esztergomi főkáptalan. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Apáthegyalja. — 2. *Felsőzsadány*. Plébániája 1686 óta áll fenn. Kegyura a kincstár. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai Alsózsadány, Bükköskút és Felsőtárnok. — 3. *Garammindszent*. Plébániája 1686-ból való. Kegyura az esztergomi főkáptalan. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai Ladomér és Saskóvárja. — 4. *Garamkürtös*. 1572 óta áll fenn. Kegyura a besztercebányai püspök. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai Kislócsa és Mailát. — 5. *Jánosgyarmat*. Régi plébánia, mely a Pázmány-féle összeírásban, mint a vidék egyik legvagyonosabb plébániája szerepel. Kegyura a besztercebányai püspök. Az isteni tisztelet nyelve német. — 6. *Kelő*. Azelőtt a felsőzsadányi plébánia fiókegyháza volt, 1787-ben helyi káplánsággá, 1807-ben plébániává lett. Kegyura a kincstár. Az isteni tisztelet nyelve tót. — 7. *Lutilla*. A plébánia 1563-ban keletkezett. Kegyura a besztercebányai püspök. Az isteni tisztelet nyelve tót. — 8. *Mogyorómál*. A plébánia 1616-ban már fennállott. Kegyura szintén a besztercebányai püspök. Az isteni tisztelet nyelve itt is tót. Fiókegyháza Koszorus. — 9. *Moecsár*. Régebben a garammindszenti plébánia fiókegyháza volt, 1767-től azonban a jallnaié. 1782-ben helyi káplánság lett, 1807-ben pedig plébánia. Kegyura a kincstár. Az isteni tisztelet nyelve tót. — 10. *Nagylócsa*. Plébániája 1623-ban keletkezett. Kegyura a besztercebányai püspök. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Alsótárnok. — 11. *Szentkereszt*. Régi plébánia, mely már 1332-ben fennállott. Kegyura a besztercebányai püspök. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Ökörmöcske. — 12. *Szklénó-fürdő*. Plébániája 1695-ben már fennállott. Kegyura a kincstár. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Repistye. — 13. *Ujgyarmat*. Előbb

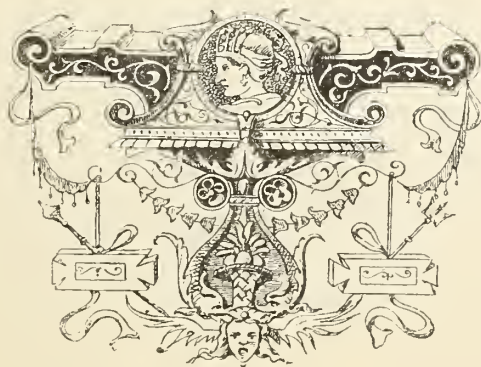
a jánosgyarmati plébánia fiókegyháza, 1784-től pedig önálló plébánia. Kegyura a besztercebányai püspök. Az isteni tisztelet nyelve német.

A nyitrai főesperességhez tartozó *oszlányi alesperesi kerület* plébániái a következők: 1. *Bisztricsény*. Azelőtt az oszlányi plébánia fiókegyháza volt, 1787-től helyi káplánság, 1808-tól pedig önálló plébánia. Kegyura a vallásalap. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Nyitraszeg. — 2. *Felfalu*. Azelőtt szintén az oszlányi plébánia fiókegyháza, 1787-től helyi káplánság, 1808-tól önálló plébánia. Kegyura szintén a vallásalap. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Radócz. — 3. *Felsőkamenecz*. Plébániája már 1654-ben fennállott. Kegyura a Kosztolányi család volt, de ennek a XVIII. század elején a protestáns vallásra való áttérésekor kegyúr nélkül maradt. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai Alsókamenecz és Nemeskosztolány. — 4. *Kiskeresnye*. Régi plébánia, mely már 1332-ben fennállott. Kegyura a budapesti központi papnevelő és a nyitrai káptalan. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Nagykeresnye. — 5. *Nagyugrócz*. Plébániája 1332-ben már szintén fennállott. Kegyura a Thonet család. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyházai Kalaicsna és Pázsit. — 6. *Oszlány*. Régi plébánia. 1332-ben már fennállott. Kegyura gróf Pálffy János. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Cserenye. — 7. *Simony*. 1332-ben már mint meglevő említtetik. A XVII. században a protestánsok kezére került, de ekkor a kiskeresnyei plébániának volt a fiókegyháza. 1703-ban helyi káplánság lett és 1767-ben ismét önálló plébánia. Kegyura a Simonyi család és a közbirtokosság. Az isteni tisztelet nyelve tót. Fiókegyháza Kisugrócz.

A felsorolt községeken kívül van még a vármegyében egy község: *Brogyán*, mely hajdan önálló plébánia volt, most pedig a Nyitra vármegyében fekvő és a nyitrai egyházmegyéhez tartozó Ószéplak plébániának fiókegyháza.

Rimély Károly besztercebányai püspök született Esztergomban 1825 febr. 4-én. Pappá szentelték 1848 jun. 21-én. 1850-ben tanulmányi felügyelő a bécsi Pazmaneumban, 1852—53-tól az egyháztörténelem és jog tanára az esztergomi papnevelőben. 1861-ben pazmaneumi aligazgató, majd ideiglenes igazgató és pápai t. kamarás. 1867 márcz. 16-án pozsonyi kanonok, 1868 márcziustól Rudolf trónörökös, Gizella és Klotild főhercegnők magyar nyelv és irodalmi tanára, 1870-ben lekéri javadalmas apát, 1876 jun. 17-én a Lipótrend lovagkeresztese, 1889 ápr. 28-tól pozsonyi városi plébános, 1892-ben pápai prelátus. 1893 jun. 6-án nevezetett ki besztercebányai megyés püspökké. (Zelliger: Egyházi írók tára).

Az oszlányi
alesperesi
kerület.

AZ EV. REF. EGYHÁZ SZERVEZETE.

Első
gyülekezetek.

Az 1517. év világtörténeti jelentőségű eseményeinek hullámai Bars vármegyébe is eljutottak. A Cseh, Balassa, Ghimessy, Diósy, Pély, Brogyányi, Simonyi, Esterházy, Endrődy, stb. nemes családok már igen korán a reformáció hívei valának. Az ezen családok birtokában lévő helységekből alakultak az első ref. gyülekezetek és természetesen, hogy az érseki birtokokon legkésőbb.

Tractus
Levensis.

Hogy a XVI. században hány ref. egyházközség volt Bars vármegyében, teljes határozottsággal nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy az 1570—1590. közötti időközben a barsmegyei egyházak 7 honti gyülekezettel „Tractus Levensis“ név alatt, mint önálló testület a somorjai ref. kerülethez csatolva állanak.

XVII. század.

A XVII. században a következő egyházak állottak fenn. Anyaegyházak: Léva, Bars (Marosfalva és Kelecsény, leányegyházakkal), Kiskoszmály, Mohi, Néved, Sötétkut (Eny, Besse leányegyházakkal), Lök (Alsó-Győröd, Felső-Győröd leányegyházakkal), Alsó-Pél (Felső-Pél leányegyházakkal), Nagy-Endréd (Kis-Endréd, Derezlény, Bajka leányegyházakkal), továbbá Nagy-Salló, Málas, Ágó, G.-Vezekény (Damásd leányegyházakkal), Zeliz (Mikola leányegyházakkal), Szodó, Nagy-Sáró (Kis-Sáró és Veszle leányegyházakkal), Felső-Várad (Alsó-Várad és Töre leányegyházakkal), Nagy-Kálna (Kis-Kálna leányegyházakkal), Kis-Szecse (Nagy-Szecse leányegyházakkal), Nagyd (Zsem-lér leányegyházakkal), Szentgyörgy (Óvár leányegyházakkal) és Ladány. De a névsor néha változik, így pl. 1712-ben Szentgyörgy: filia, Óvár pedig mater eccl. lesz.

A XVII. század közepétől kezdve az ev. ref. egyház folytonos üldöztetéseknek volt kitéve, minek következtében nagyrészt elenyésztek s csak a „tolerantiae edictum“ után kezdtek ismét felépülni a ref. egyházak. Ekkor egyesültek 3 esztergomi és 9 hontmegyei egyházzal s alkották és alkotják a jelenleg is virágzó barsi egyházmegyét, mely szervezetileg a dunántúli ev. ref. egyházkerülethez tartozik.

Esperesek.

A barsi egyházmegye esperesei közül a következők ismeretesek: 1590-ig, 60—70 évi időközben, négy vagy öt esperese volt, a kik közül azonban csak *Csötörtőki* István sallói lelkész ismerjük. 1590—1619 között *Puha* Pál barsi lelkész. 1620—1645 *Győry* Bálint endrédi lelkész. zsinati jegyző stb. 1645—1658 *Perlaki* Márton lévai prédikátor. 1658—1704 *Körmendy* György nagy-sallói lelkész (gályarab). 1704—12 *Gyarmati* István m.-k.-sallói lelkész (gályarab). 1712—42 *Kocsi* A. Sámuel m.-k.-sallói lelkész, ker. főjegyző. 1742—63 *Gálos* Mihály varsányi, 1763—69 *Csatári Bende* István fegyverneki. 1769—90 *Maróti Szobonya* István varsányi, 1790—99 *Baka* István nagy-sallói. 1799—1806 *Ónody* György szecsei, 1806—16 *Német* Ferenc f.-gyarmati. 1816—34 *Török* Pál kis-kálnai, 1834—35 *Deáki* Gedeon nagy-sallói, 1836—49 *Szabó* Péter nagydói, 1849—55 *Török* József újbari, 1855—80 *Nagy* János nagy-sallói, 1881—95 *Jókai* Lajos k.-ölvedi és 95-től *Juhász* Pál nagy-sallói lelkész.

A barsi ref. egyházmegyének első gondnoka *Péli Nagy* András volt 1790-től. Jótékonyágáról ismert férfiú, ki a bajkai lelkészi javadalom emelésére 4000 forintos alapítványt tett, a kis-kálnai és lévai egyházak és lelkészek számára tett alapítványa pedig meghaladja a 10,000 forintot. Őt követték *Nyáry* Mihály és Antal, *Szabó* János alispán és *Konkoly-Thege* Pál. Ez utóbbi 1884-ben halt el és helyébe báró *Nyáry* Bélát választották meg, ki 1899-ig viselte e tiszteletet. Mostani gondnoka 1901-től *Kovács* S. Endre, a ki székfoglalója alkalmával 1000 koronát adományozott a barsi lelkészi és tanítói gyámintézeti tőke gyarapítására.

Gondnokok.

Bars vármegye ev. ref. egyházai a következők: Alsóvárad (társ-e. Felsővárad, Töre), Bajka (társ-e. Barsendréd), Garamlök (leányegyház Felsőpél, Töhöl), Garanszentgyörgy, Garamvezekény (l. e. Agó, Zeliz), Kis-kálna (l. e. Nagykálna), Kissáró (l. e. Nagysáró), Léva, Mohi, Nagyd, Nagysalló (l. e. M.-K.-Salló, Hölvény), Nagyszecse (l. e. Kisszecse), Nemesoroszi, Pozba (l. e. Baracska, Besse, Lóth), Szódó (l. e. Garammikola), Újbars-Marosfalva (l. e. Kiskoszmály), V.-Ladány (l. e. Óvár).

Az ev. ref. egyházak.

Ez egyházak népessége az 1901. évi népszámlálás szerint 15,657 lélek, kik nemzetiségre és nyelvre nézve tiszta magyarok. A 17 anyaegyház mindegyikében rendes lelkészi állás van szervezve. Az anya- és leányegyházakban — Bajka és Szódó kivételével — az egyház tartja fenn az iskolákat. Ez utóbbiaknak a száma 31. Az egyházak ingó és ingatlan vagyonának értéke 1.235,000 korona.

Az egyes egyházközségek vagy anya-, vagy leány-, vagy társegyházak. Az anyaegyház rendes lelkészi és tanítói állást tartott és tart fenn, a leányegyházban előkönyörgő, tanítói (levita) állás van szervezve, a társegyházak pedig közösen tartanak lelkészt és tanítót. A leányegyházak rendszerint valamely anyaegyházhoz vannak csatolva.

Szervezet.

Az egyházakban úgy az igehirdetés, mint az adminisztráció terén első személy a lelkész, a ki gyülekezetének erkölcsi őre, tanítója és lelkipásztora. Felelős az egyház vagyonáért, sőt a kiadások az ő engedélye nélkül nem is eszközölhetők. Az anyakönyveket vezeti, hivatalos kiadványokat ő adhat. Elnöke a presbyteriumnak s eme tiszteben senki sem helyettesítheti. Évi munkásságáról a canonica visitatio előtt számot ad. Jelenleg minden rendes lelkészi állás be van töltve. Felsőbb hatósága az esperes s legfelsőbb hatóságával: a püspökkel csakis az esperes útján érintkezhetik.

Hivatalos munkájában segítő társai a gondnokok, kik az egyházi pénztárt kezelik és az egyház erkölcsi s vagyoni jóléte fölött is őrködnek.

Az egyházközség hivatalnokainak fizetését, építkezési költségeket és az egyház évi rendes kiadásait alapítványok és elhelyezett tőkék kamataiból, kegyes adományokból, földjövedelemből, rendes- és pótdóból fedezi. Az Isten dicsőségére tett adományok néhol nagy összeget tesznek (pl. Nagysallóban évi 400—500 koronát). A rendes adó, a barsi ref. egyházakban, terményekből és pénzből áll. Több helyen egyenlő az állami adónak 70—80 százalékaival. Adófizető az egyháznak minden önálló tagja s ezeknek a lelkészek választásánál szavazati joguk van. Az adófizető özvegy nők szintén gyakorolnak szavazati jogot a lelkészválasztásnál.

A barsi egyházak zömét és alapját alkotják a barsi ref. egyházmegyének, melyhez ezeken kívül 9 hont- és 3 esztergommegyei egyház tartozik. Az egyházmegye élén mindenkor az esperes (senior) állott és áll ma is. A régebbi időkben proseniorok is voltak a senior mellett, azonban ez az intézmény 1743-ban megszűnt. Az esperest az előző századokban a lelkészek közül a lelkészek választották, ma pedig az esperesválasztás a presbyteriumok joga. A mily megtisztelő, ép oly sok tapintatot, komoly megfontoltságot és fáradságot követelő az esperesi állás. Ő képviseli az egyházmegyét más testületekkel szemben, tudta és jóváhagyása nélkül az egyházakban semmi téren sem lehetséges valamely változás. Legfőbb őre a hivatalnokok hivatalos működésének és magánéletének. A tanügy folytonos fejlődésére gondot visel, felügyel az egyházak és az egyházmegye vagyonára. Az egyházak fölötti felügyeletet a canonica visitatio alkalmával gyakorolja az esperes. Évenként egyszer, május hónapban, egy lelkésztársa kíséretében minden egyházat meglátogat s ez alkalommal vizsgálatot tart az egyházakban a szellemi

és anyagi javak fölött s vizsgálatának eredményéről az egyházmegyei gyűlésnek jelentést tesz. Jelenben e tisztséget *Juhász Pál*, nagysallói lelkész tölti be.

Társa e nehéz munkában az egyházmegyei gondnok. Ez az intézmény az 1774-iki kerületi végzéssel lép nálunk életbe. Az egyház ebben a klerus és a hatóság ellen kívánt támaszt alkotni és nem is csalódott, mert a segédgondnokok az egyházakat a külső erőszak ellen védelmezték és a gyűlések felvirágoztatói is voltak. Ma a presbyteriumok választják az egyházmegyei gondnokot, ki az esperessel együtt az egyházmegyei gyűléseknek elnöke. Mostani gondnok: *Kováts Sebestyén Endre*.

E két főtisztviselőn kívül az egyházi közigazgatás tényezői az egyházi és világi fő- és aljegyzők, az egyházi és világi tanácsbírák, a számvevők, a pénztáros és az ügyész.

Az egyházkormányzat az egyházmegyei gyűlés kezében van. Ez intézte minden időben az egyházak ügyeit; az újonnan választott hivatalnokokat ez erősíti meg állásaikban, a tisztviselők ennek tartoznak felelősséggel, ez ítélkezik a peres és feyzelmi ügyekben. Régebben az egyházmegyei gyűlés előtt kellett a lelkészi vizsgákat is letenni.

Az egyházmegyének felsőbb foruma a dunántúli egyházkerület, legfelsőbb foruma pedig a magyarországi egyetemes konvent.

Tisztikar.

A barsi ev. ref. egyházmegye mostani tisztikara a következő: *Esperes: Juhász Pál, gondnok: Kováts S. Endre, egyházi főjegyző: Patay Károly, világi főjegyző: Szabó Lajos, aljegyző: Bihari Kálmán, világi aljegyző: Kováts S. Lajos; tanácsbírák egyházi részről: Göbel Gerzon, Kis Károly, Varannay Lajos, Molnár Dénes, Tolnay Dénes, Kuliffay Gyula, Patay Károly, Jókai Lajos, — világi részről: Szabó Lajos, Mócsi Lajos, Zongor János, Kováts S. Lajos, Csekei Vilmos, Sulyok Elek, Lestár Albert és Pósa Béla. Tanügyi bizottsági elnök: Juhász Pál, jegyző: Csekár Dávid. Tagok: Kiss Gyula, Végh István, Galambos János, Tóth József, Bacsa Lajos, Kiss Imre, Paál János, Varga Kálmán, Sándor Benő, Varannay Sándor, Huszár Kálmán, Sente Pál, Akút Lajos, Dóka István és Pásztor Elek. Egyházmegyei ügyész: Mócsy Lajos. Lelkészerterkezleti elnök: Varannay Lajos, jegyző: Sándor Benő. Tanítóerterkezleti elnök: Végh István, jegyző: Kiss Gyula. Lelkészigyámoldai pénztárnok: Kuliffay Gyula, ellenőr: Csekey Dávid. A tanítói gyámolda pénztárnoka: Pásztor Elek, ellenőr: Végh István. Könyvtárnok: Tolnay Dénes. Számvevők: Mócsi Lajos és Tolnay Dénes.*

Lelkészek.

Bars vármegyében az egyes egyházak lelkészei a következők: *Alsóváradon Csekei Dávid, Bajkán Akút Lajos, Garamlőkön Sebestyén Ferencz, Garamszentgyörgyön Kuliffay Gyula, Garamvezekényen Kiss Károly, Kiskálnán Somogyi Lajos, Kíssáron Szabó Zsigmond, Léván Tolnay Dénes, Mohin Nagy Sándor, Nagydón Bajkay Zsigmond, Nagysallón Juhász Pál esperes, Nagyszecsén Patay Károly, Nemesoroszin Varannay Sándor, Pozbán Bihari Károly, Szódón Bacsa Lajos, Újbarson Varannay Lajos, Vámosladányon Kiss Gyula. A Hontban és Esztergomban fekvő, de a barsi egyházmegyéhez tartozó községek lelkészei itt nincsenek felsorolva.*

AZ ÁG. H. EV. EGYHÁZ SZERVEZETE.

A barsi ág. h. ev. egyházmegye hajdan a legnépesebbek egyike volt. Hisz már 1593 előtt egyházainak száma 50-nél több volt, jelenleg — úgy a létszámot mint egyházai számát tekintve — a legkisebb a magyarhoni testvér-egyházmegyék között.

XVI. század.

A Luther által megindított egyházjavítás korán jutott a megye területére. Kőrmöczbányán *Cordatics* Konrád és a kőrmöczi eredetű budai lelkész *Kreuzstin* (vagy *Kreiszing*) János misszionáriusokként bejárván a bányavárosokat, Kőrmöczön már 1523-ban Luther szellemében hirdették az evangéliumot s e miatt *Szalkay* László primás előtt bepanaszoltatván, Budán börtönbe vetették őket, de a kőrmöcz- és besztercebányai bányásznép és polgárok közbenjárására szabadon bocsátották őket. Hogy a bányavárosok a hitújítás bölesőjével szoros összeköttetésben állottak, kitetszik abból is, hogy Kőrmöczön 1553—1555-ig a *Melanchthon* által ajánlt *Niceus* Pál volt a lelkész. (Melanchthon levelének eredetije megvan a Kőrmöczi városi levéltárban.) — Újbánya már 1569-ben csatlakozott a hitújításhoz. A hétbányavárosi esperesség már 1536-ban szervezkedett és zsinatjait rendszeren Kőrmöczön tartotta.

Thurzó György 1610-ben a dunáninni tíz megyét Zsolnára hívta össze zsinatra, hol e 10 megye ev. egyházai három kerületbe osztattak. Bars-, Nyitra- és Pozsony megyével, alkotta a pozsonyi kerületet; szuperintendense lett *Abrahamides Izsák*, bajmőczi prépost; a magyar egyházak előljárójául, inspector czímén, *Kürthy István* szeredi lelkész, a német egyházak számára *Keuchelin Simon* pozsonyi lelkész lett megválasztva. — A bányavárosi egyházak, mivel a zsinatra külön meghíva nem voltak, soká ellenkeztek a zsinat határozataival.

XVII. század.

Az 1637—38-iki pozsonyi országgyűlésen a protestánsok megyéenként csoportosítva adták elő sérelmeiket. Barsból a következő községek vannak felsorolva mint olyanok, melyekben az evangélikusok vallásuk gyakorlásában zavartattak, lelkészeik elűzettek: Velkápola (most Pálos-Nagymező), Kis-Tapolcsány, Marót, Nagy-Kereszt, Zsemlér, Szent-György, Nagy-Sarló, Farnad, (politikailag Esztergom vármegyében) Bartos és Léva.

Az 1662-ik évi országgyűlésen Oszlány, Velkápola, Cserenye, Kis-Ugrócz, Nyitraszeg (ez utolsó három mint filia), Felső-Hámor és Zsarnócza vannak megemlítve mint olyanok, melyekben az evangélikusok vallásuk gyakorlásában sokféleképen háborgattak.

Az 1670—80. közötti évtizedben, valamint az egész országban, úgy itt is, az evang. egyház csaknem végképen megsemmisült.

Az 1681-ik évi országgyűlésen elpanaszolják, hogy a következő templomokat, paplakokat, iskolákat és jövedelmeket vették el tőlük: Kőrmöczön (3 templomot), Kunosó (most Kunosvágása), Piergh (Jánoshegy), Lucska (Jánosrét), Hlinik (Geletnek), Szénásfalu, Vihnye, Felső-Zsdány, Prochot (Kelő), Zsarnócza a felső-hámori filiával, Velkápola (Pálos-Nagymező), Kamenecz, Nagy-Ugrócz, Simony, Brogyán, Újbánya, Rudnó, Marót, Kosz-

mály, Novavilla, Szelezsény, Fenyő-Kosztolány, Oszlány a felfalvi filiával, tehát 23 anya- és 2 leányközségben 27 templomot.

Mindezek helyett kaptak engedélyt új templom építésére Simonyban és Nagy-Szelezsényben s ezek voltak az úgynevezett „*articularis*” egyházak, azonkívül Kőrmöczbányán.

XVIII. század.

Simonyban az ev. földesurak idővel áttérvén a r. kath. vallásra, Nemes-Kosztolány földesurai: a Kosztolányiak kivitték, hogy a Simonyba engedélyezett szabad vallásgyakorlat 1734-ben Nemes-Kosztolányra ruháztassék át.

Az 1731-ik évi Károly-féle rendelet következtében az ág. h. evangélikusok 1734-ben a még meglévő 205 egyházat a bányai, dunáninneni, dunántúli és tiszai kerületbe osztották. Bars a bányai kerületbe jutott.

A *mostani* egyházmegye II. József türelmi parancsa után alakult meg, de már csak négy egyházból: Fakó-Vezekényből, Kőrmöczbányából, Nagy-Szelezsényből és Nemes-Kosztolányból állott, melyekhez 1845-ben Léva csatlakozott. Akkor is a bányai egyházkerülethez esatoltatott s ott maradt 1894-ig, a mikor a dunáninnenibe kebeleztetett be.

Esperesek.

Az *esperesek* a következők voltak: 1786—1795 *Anders* János Keresztély, körmöczi lelkész, 1795—1826 *Lacsny* György, körmöczi, 1829—1843 *Golian* György, fakó-vezekényi, 1844—1847 *Burray* Miklós, körmöczi, 1847—1860 *Kossányi* József, 1856-ig lévai, majd körmöczi, 1860—1861 *Liphay* János, nagy-szelezsényi, 1861—1863 *Kolbenhayer* Samu, nagy-szelezsényi, 1864—1867 *Szellemi* Mihály, nemes-kosztolányi, 1867—1871 ismét *Kossányi* József, 1871—1876 *Debinszky* János, nagy-szelezsényi, 1876—1878 *Massányi* Mihály, lévai, 1878—1880 ismét *Kossányi* József, 1880—*Raab* Károly, körmöczi lelkész, azelőtt, 1875 óta zólyomi főesperes, most a dunáninneni kerület tanügyi bizottságának és gyámintézetének elnöke. 1900-ban 25 éves espereskedése alkalmából Ő Felsége a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntette ki.

Felügyelők.

Az *egyházmegyei felügyelők* a következők voltak: 1786—1808 *Soós* László, 1810—1816 *Sembery* András (a kinek az idejében *Zerdahelyi* Károly volt helyettes felügyelő), 1819—1821 *Zerdahelyi* Károly, 1821—1834 *Kosztolányi* László, 1834—1843 *Bodó* Sándor, 1843—1868 *Kosztolányi* József, 1868—1889 *Bodó* Lipót, 1889—*Kosztolányi* Sándor, Nemesényben.

Tisztikar.

Az egyházmegye többi tisztviselői a következők: *Jegyzők*: *Liptai* András, fakó-vezekényi lelkész és *Kosztolányi* István (Nemesényben). *Pénztáros*: *Schnabel* Emil (Kőrmöczbányán). *Ügyész*: dr *Kaszaniezky* Kálmán, ügyvéd Léván. A tanügyet körlelkészi minőségben az esperes vezeti, ki egyúttal levéltáros is.

Az egyházmegyei *törvényszék* az elnökség elnöklete alatt áll a következő birákból: *Liptai* András, *Bázbik* Pál, *Sárkány* Dezső és *Bándy* Endre az egyháziak, *Hazay* Gyula, *Belesák* László, *Leidenfrost* Tivadar és *Spengel* Sándor a világiak közül, *Pazár* Károly és *Gruy* Ede a tantestületből.

A *számrevőszék* elnöksége *Kosztolányi* Aurél és *Sárkány* Dezső, tagjai: *Kosztolányi* Attila, *Kolbenhayer* Gyula és *Bodó* János. Van *özvegy-árvaintézet*i pénztára, melynek tőkéje 6400 K. A *gyámintézet* élén áll *Kosztolányi* Sándor és *Bándy* Endre, lévai lelkész; ügyeit az egyházmegyei gyűlés tárgyalja. Gyűléseit az egyházmegye (évenként rendszeren egyet) rendszerint Nemesényben tartja a felügyelő vendégszerető kastélyában. Lélekszám az egyházmegyében 3057.

* * *

Az egyház-
községek.
Kőrmöczbánya.

Az *egyházközségekről* még a következő fontosabb adatokat közöljük:

Kőrmöczbánya. A legrégebbek egyike, mert a tiszta evangéliom hirdetésének már 1521-ből vannak biztos nyomai. A három templom az evangélikusok kezébe került, az egyházi szükségletekről a város gondoskodott és jó hírnevű magasabb iskolát is tartott fenn. Másfél századon át háborítatlan volt a vallásgyakorlat e nagymultú városban, de 1673-ban megváltozott egyszerre minden; a templomokat az evangélikusoktól elvették, lelkészeik kénytelenek voltak a várost elhagyni, az egyház megszűnt. 1681-ben ismét megkapták a szabad vallásgyakorlat jogait; 1682-ben *Thököly* Imre visszaadta nekik mind a három templomot, 1684-ben azonban ismét elvesztették. A város

még akkor is nagyobbrészt evangélikus volt. Előbb egy magánházat (jelenleg a 36. sz.) alakítottak át imaházzá; de innen is kizavarták őket s kénytelenek voltak a városon kívül templomot építeni; 1688-ban építették fel azon a helyen, a melyen a mostani is áll. 1705-ben, miután a lakosság fele még mindig evangélikus volt, a meglévő 4 templom közül Rákóczy kettőt ismét nekik ítélte oda; de csak 1709 nov. 19-ig bírták s ekkor ismét visszatértek elhagyott imaházukba. 1824—26. között felépítették a mostani csinos templomot, melyet 1886-ban új oltárral és orgonával láttak el. A torony felépítésére már 4000 korona gyűlt össze. Az egyház ügyeit a lelkész és felügyelő, illetve másodfelügyelő elnöklete alatt 34 tagú egyháztanács vezeti,

A KÖRMÖCZBÁNYAI ÁG. H. EV. TEMPLOM.

melyben a községek 10 taggal vannak képviselve. 1818-ig külön német és tót gyülekezet volt, azontúl mint egyesült német-tót egyház állott fenn. Most „Körmöcbányai ág. h. ev. keresztény egyházközség” a neve. 1870-ben a második lelkészi állomás megszüntetve, egy segédlelkészi állomást rendezesítettek. 1871-ben az iskolát a városnak engedték át. Az egyház jelenlegi szervezettsége körül nagy érdemei vannak *Chabada József* volt felügyelőnek és polgármesternek, ki 30 éven át buzgón folyt be az egyház vezetésébe. Anyakönyvei vannak 1666 óta, az 1673—82-iki hézaggal, a mikor nem volt egyház. Lélekszám a városban 758, a hozzátartozó községekben 637, összesen 1395 l., még pedig 1211 ág. h. ev., 68 ev. ref., 2 unit. és 114 idegen. Lelkész: *Raab Károly* (l. az esperesek között), segédlelkész: *Szomora János*, kántor-hitoktató: *Ivanovich Győző*, felügyelő: *Hurtay Lajos*, másodfelügyelő: *Lende Ede*, pénztáros: *Schnabel Emil*, a gyűlések jegyzője: *Schnabel Gyula*, levéltáros: *Gruy Ede*, gondnokok: *Klobusiczky Ede* és *Rakovszky Imre*. 1883 óta magyar istentiszteletet is tartanak.

Léva. Az egyház már a XIV. században fennállott. Az oda telepített ^{Léva.} jezsuiták 1637-ben elvették az evangélikusoktól a templomot és lelkészüket elűzték, ki 1674-ben a gályákra került. Ugyanekkor új imaházat építettek a vár közelében. Rákóczy a várat 1709-ben elpusztította. Ekkor az egyház

már csak tengődött, 1720-ban pedig vallásgyakorlata betiltatott. A XIX. század elején ismét találkoztak itt evangélikusok, kik leánygyülekezetté szervezkedve, 1829-ben a hontnegyci Csánkhoz csatlakoztak. 1838-ban a már körülbelül 200 lélekből álló filia, leginkább *Bolemann* János buzgólkodása következtében, megvette a romba dőlő görög nem egyesült templomot, a hozzátartozó telekkel együtt. A templomot rendszeresen helyreállították és megfelelően berendezett iskolát építettek. Csánktól való távolsága, és mert a csánki lelkész a magára vállalt kötelességeket nem teljesítette, Lévát 1845-ben arra indította, hogy anyaegyházzá szervezkedjék és Barshoz csatlakozzék. Azóta életképes egyháznak bizonyult, melyet a *Leidenfrost* és a *Bolemann* esaládok és mások, hathatósan támogatnak és mely nagy áldozatokkal iskolát is tart fenn. Lélekszám 350, ebből az anyában 270. Az egyház szervezete ugyanolyan mint Körmöczé. Lelkész: *Bándy* Endre, 1892 óta, felügyelő: *Leidenfrost* Tivadar, uradalmi felügyelő helyben, másod-felügyelő: *Medveczky* Sándor, tanító: *Freeska* István, gondnok: *Ulreich* Nándor, pénztáros: *Kern* Albert, ügyész, dr. *Kaszaniczky* Kálmán.

Nagy-
szelezsény.

Nagyszelezsény keletkezési idejét nem tudni; a XVII. század elején már fennállott és e század közepe táján már népesnek kellett lennie, mert Nagy- és Kis-Szelezsény és Szece egészen s a szomszéd községek részben evangélikusok voltak. Üldöztetése a Thököly-mozgalom leveretése után kezdődött; templomát elvették s a földesúr evang. jobbjárait a római katholicussá átalakított templom látogatására kényszerítette. 1681-ben articuláris egyházzá nyilvánított, de egészen 1708-ig nem volt lelkésze. Az 1708-ban megválasztott lelkész az istentiszteletet a buzgó földesurak házainál végezte, míg *Diossy* Miklós 1730-ban saját telkén és költségén emeltetett ideiglenes imaházat és lelkészlakot. 1740-ben felépült végre a templom, lelkészlak és iskola. Ez idő óta az egyház többé nem volt üldöztetésnek kitéve. 1825-ben leégett a templom, lelkészlak és iskola, melyek azonban a hívek buzgóságából csakhamar újra felépültek. 1835-ben ismét leégett a templom és lelkészlak. Ez újabb csapás az egyházra majdnem végzetessé vált; de *Bodó* Sándor buzgósága és buzdítása következtében a templomot újra befedték, azonban a lelkészlakot le kellett bontani s csak 1845-ben épült fel ismét. A templom is, a kétszeri tűz által sokat szenvedvén, 1855-ben használhatatlanná lett s ismét magánházakban kellett az istentiszteleteket tartani, míg végre a mostani templom 1861-ben felépült; 1872-ben pedig új iskolát építettek, mely azonban 1893-ban megszűnt. Az egyház történetében felejtetetlen marad *Bodó* Lipót emléke, a ki az egyháznak 51 éven át buzgó helyi felügyelője és összetartó lelke volt. — Magában Szelezsényben a hívek csaknem mind kihaltak; az egyház középpontja most már inkább Aranyos-Marót, a megye székhelye, a hol gyűléseit is tartja. A hívek száma 165, kik nagy területen, 65 községben vannak szétszórva. Lelkésze *Sárkány* Dezső 1876 óta, felügyelője *Bodó* János, a fentemlített Lipótnak a fia, Sándornak az unokája, úgy hogy ez a három Bodó egy húzamban 84 év óta szolgálja egyházát. Pénztárosa *Moesz* Rezső, gondnoka *Falat* István. Anyakönyvei 1748 óta vannak.

Nemes-
kosztolány.

Nemeskosztolány. Régi egyház; első temploma, lelkészlaka és iskolája Felső-Kosztolányban a mostani Felső-Kamenecezen volt. Templomát 1685-ben *Hunyady* László alispán a róm. katholicusok számára foglaltatta le s lelkészét Sabatitius (Szabadka) Mátyást elfogva, Oszlányba vitette. Nemes-Kosztolányban *Kosztolányi* Zsigmond és neje szül. *Justh* Zsófia építették templomot, melyet 1710-ben az oszlányi plébános foglalt el. Ez a Kosztolányi Zsófia volt az, ki özvegy korában fiait Eleket, Józsefet és Andrást, hogy őket az ev. vallásnak megmentse, Szászországban neveltette.

Simony.

Simony articuláris egyházban a földesurak és jobbjak mind a rk. vallásra térvén át, a *Kosztolányi*, *Rudnay*, *Bossányi* és *Ujfalussy* családok nem nyugodtak addig, míg a szabad vallásgyakorlat jogát Nemes-Kosztolány számára meg nem szerezték. 1735-ben felépítették a paplakot és iskolát s 1766-ban a még most is fennálló templomot. Ez az egyház úgyszólván a földesurak egyháza volt s azért itt az evang. egyházban némileg szokatlan kegyúri jog fejlődött ki. Ők gondoskodtak az egyházzal s alapítványok által jövőjét is biztosítani igyekeztek. A régi családok részben kihaltak, részben eltá-

voztak. Birtokaik idegen kézre jutottak és így az egyház, mivel híveinek száma 93 községben csak 185, anyagilag súlyos viszonyok között tengődik s jóllehet csak külsőlegyllyel tartható fenn, mégis erősödik, a mi nagy részben 1898-ban elhalt felügyelőjének, *Kosztolányi* Lászlónak az érdeme, ki mint helyi felügyelő 30 éven át mozdította elő az egyház ügyeit. Régi paplaka csaknem romokban hevert, de bel- és külföldön eszközölt gyűjtésből 1890-ben ismét felépült. Ez egyház kötelékéhez tartozó *Broggyánban* lakik *Oldenburgi* Elimár hercegné, ki a családi sírbolt fölé 1895-ben kápolnát építtetett, a hol, főleg a nyár folyamán, ev. istentiszteleteket tartanak. Az egyháznak 1735 óta vannak anyakönyvei. Lelkész *Bázkik* Pál 1888, felügyelő dr. *Kosztolányi* László 1898, másodfelügyelő *Kosztolányi* Kálmán szintén 1898 óta.

Fakóvezekény. Ez egyház eredetéről és multjáról alig van némi adat. 1638-ban volt lelkész-tanítója (levitája) *Laurentius* János személyében; 1706-ban *Bustlok* Mihály, 1730-ban *Czabányi* Sámuel voltak lelkészei. 1785-ben fogtak a még most is meglévő templom építéséhez, de a hatóság által háborítván, több izben a császárhoz kellett fáradniok. Még 1785-ben fejezték be a templomot, melyet 1887-ben gyökeresen javítottak s ugyanazon évben új paplakot is építtettek. Mindezek körül az akkori felügyelőnek: *Pfiermer* Sándornak nagy érdemei voltak. Az egyháznak van saját iskolája is. A fakóvezekényi anyaegyházhoz tartozik a saját templommal és iskolával bíró *Farnad*, a mely egyház azonban Esztergom vármegyében fekszik, melylyel tehát itt bővebben nem foglalkozhatunk. A fakóvezekényi egyháznak van 20 tagból álló rendezett egyháztanácsa. Lélekszám az anyában 534, Farnadon 415, a többi 61 községben (az esztergommegyei 13 községen kívül 9 komárommegyeit is gondoz) 180, összesen 1149 l. Anyakönyvei 1785 óta vannak. Lelkész: *Liptai* András 1876 óta, felügyelője: dr. *Kaszaniczky* Kálmán ügyvéd Léván; tanítók: Vezekényben *Mihalovics* Rezső, Farnadon *Grendel* György.

A Bars vármegye területén fekvő *Ujbánya* egyházilag a hontmegyei hodrusbányai egyházhoz tartozik. Régente népes evang. egyház, 1569-ben már evang. lelkésze volt s nemsokára az egész város evangelikus lett. *Mikletius* Sámuel lelkészét 1673-ban elűzték, de a Thököly-féle felkelés alatt rövid időre ismét elfoglalta állását. Rákóczy alatt még egyszer kapott evang. lelkészt *Pileotoris* János személyében, ki azonban 1712-ben a r. kath. hitre tért s akkor az evang. hitnek Ujbányán egészen nyoma veszett. Most mindössze 43 lélek van ott, kiknek évenként háromszor tartanak istentiszteletet. Ujbánya van hivatva arra, hogy ott a Garamvidék számára missziói központ létesíttessék.

A hontmegyei egyházmegyéhez és Hodrusbányához tartozó *Irtványos* község, iskolával, szintén Bars vármegye területén fekszik.

Fakó-
vezekény.

Ujbánya.

BARS VÁRMEGYE EGÉSZSÉGÜGYI INTÉZMÉNYEI.

A körmöcz-
bányai
kórház.

Az ország egyik legrégebb egészségügyi intézménye kétségtelenül a *körmöczbányai szegényház és kórház* volt, melyet 1382 előtt *Johelinus* körmöczbányai polgár alapított. *Nagy Lajos* király az alapító kérelmére a város szomszédságában fekvő „Lyget” nevű királyi birtokot e kórháznak ajándékozta. Egy 1393 augusztus 29-én kelt oklevélben Körmöczbánya város hatósága felsorolja azokat az adományokat, amelyek a kórházi alap javára addig történtek. Ezek: egy bányamalom háromnegyed része a Collner-völgyben, az egykori Cnoblach-féle bányamalom egészben, a Moeczil Closel-féle bányamalom kétharmad része, a Colbin-féle bányamalom kétharmad része, egy Gloershawban fekvő rét; a Sloyfer-féle bányamalom mindenkori birtokosa pedig évi négy arany forinttal, a Herrl-féle rét birtokosa négy, Lygent községe évi nyolcz, két mészárszék birtokosa évi négy és egy vaskereskedés évi négy forinttal tartoztak az ápoltak fentartásához járulni, Richter Nichus polgár pedig kötelezte utódait, hogy évenként egy vég posztót és egy ebédet szolgáltatassanak ki az ápoltaknak. E jövedelmek azonban a bányamivelés hanyatlásával és a kötelezett jogutódok kihaltával megszűntek.

Az 1560-ig történt adományozások nem állapíthatók meg, mert az alapítványokra vonatkozó iratok az 1560-iki tűzvészben elégték, de egy 1568-iki jelentés, utalva az eddig ismert szokásra, megállapítja, hogy a kamara az itteni és a stubnyafürdői kórház fentartási költségeihez heti két firtal járult. Ez időtől kezdve az alapítványi vagyonhoz főleg a kórházban ápoltak hagyatékaik járultak, melynek legrégebbje a lengyelországi *Strasa* Alberté 1583-ból, a legújabb pedig *Nemecz* Francziskáé 1900-ból.

Az alapítványi vagyont kezdetben — valószínűleg az 1393-iki alapítólevélben foglalt intézkedés értelmében — a városi hatóság felügyelete alatt, a választott gondnok kezelte, a ki a szegényeket ruhával és étellel ellátta. Később az ingatlanok haszonbérletjét kötelezték arra, hogy a kórházban élő szegények szükségleteiről gondoskodják,

Jelenleg a jövedelmeket a városi pénztár kezeli. A kórház 50 betegre van berendezve és az évi felvétel átlag 70—80. A szegények, a kiknek csak egy része lakik az alapítványi épületben, a gondnok kiutalványozására alamizsna-pénzt kapnak.

Az újbányai
aggmenedék-
ház.

A körmöczbányai után a legrégebb az *újbányai aggmenedékház*. Alapítólevelének egyik későbbi átiratából idézzük a következőket:

„Az Úr születése 1391. évének június hó 15-ik napján főtisztelendő Kanizsay János, Isten kegyelméből esztergomi érseknek vicáriusa, Leonardus de Pensauro esztergomi kanonok előtt megjelent tiszteletre méltó Selmeczi *Henczmannus Izenienkel*, azon időszerint körmöczi, újbányai és selmeczi kir. bányagróf és előadja, hogy Isten dicsőségére és saját lelkének üdvösségére Újbánya szab. kir. városban Boldog Erzsébet tiszteletére ispotályt és imahelyet építeni és azt saját tehetségéhez mérten felékesíteni törekszik. Az ispotálynak, valamint az ott működő lelkésznek dotatioját biztosítandó, Budán Szent-György martyr templomához közel eső és kelet felé tekintő házat, mely Stoján Márk polgár házának tőszomszédságában fekszik, örök aján-

dékba adja olyképpen, hogy a háznak 100 aranyat képező jövedelméből 40 drb a működő papé, a ki a templomban naponként misét mondani tartozik, 60 darab pedig a menházban elhelyezett szegényeké legyen.”

Az alapító-oklevél értelmében az ispotály és menház 12 elaggott bányász befogadására és holtig való gondozására alapított. *Zsigmond király* 1393-ban Klak községet adományozta a kórház alapjának a gyarapítására. *Henczmann* budai házának száz arany évi jövedelme a török uralom beálltaig rendszeresen be is folyt, a török hódoltság alatt azonban megszűnt. Az idők folyamán az ispotály rendeltetése is megváltozott, a mennyiben emberemlékezet óta elaggott, szegény és munkaképtelen nők helyeztetnek el és gondoztatnak itt a menházi alap (tizenegyezer korona) kamataiból.

1888-ig állandóan tizenkét agg nő volt itt elhelyezve. Időközben *Magas-mart* község tulajdonjoga is megváltozott és ezt évi 100 méter tüzelő-fa beszolgáltatásával váltotta meg. 1888-ban a vármegye rendeletére az épület udvari szárnyát lebontották s a megmaradt épületrészt az egészségügyi tekinteteknek megfelelőbben alakították át. Maga az épület a város déli, alsó végén áll, esinos külsejű és emeletes. Van benne a földszinten és az emeleten is 4—4 lakószoba, egy-egy konyha és az udvari földszinti szárnyban két lakószoba és egy konyha.

Az *aranyosmaróti köz-kórház* báró *Majthényi Ágoston* főispánsága alatt kelt életre. Az 1863 június 23-án megtartott közgyűlésen a főispán ajánlatára a közgyűlés elhatározta, hogy kórház létesítése céljából a vármegye területén könyöradományok gyűjtessenek. Egyúttal kórházi választmány alakított azzal a feladattal, hogy a *Szent Keresztről* címzett svájci irgalmas rendházzal betegápoló apácák átengedése iránt érintkezésbe lépjen és a szerződést kösse meg. Az ugyanez év november 16-án megtartott közgyűlés után a kórház a Bars vármegye által felajánlott és *Hizér* községben levő megyei házban megnyílt, a hol már ez évben 6, a következőben 85, egy évvel később 112 és 1866-ban már 130 beteget vettek fel.

A kórház alapja, a vármegye közönségének áldozatkészsége következtében, folyton gyarapodott. *Ferencz Károly* főherczeg 100 frttal, ő felsége a király 500 frttal járult az alaphoz. Mikor azonban *Kegelevich* Viktoria grófnő, a már az ötvenes években felállítatni szándékolt kórház és leányiskola céljára gyűjtött összeget, mely időközi kamataival 20,000 frtra emelkedett, a megyei kórháznak átadta, az alap annyira növekedett, hogy 1873 május 23-án megszerezhetette az *aranyosmaróti Lipovniczky-féle* házat, akkori tulajdonosától: gróf *Migazzi* Vilmostól 7000 frtért, minek következtében a *hizéri kórház*at *Marótra* helyezték át és a kórház 1875 január 1-től köz-kórházi jellegűt nyert. Ezen kórház kiépítéséhez a terveket dr. *Benkő Lajos*, Bars vármegye jelenlegi kir. tanácsos főorvosa, *Kolbenhayer* budapesti építész által terveztette a saját költségén és a kórháznak adományozta. 1876-ban felépítették 6500 frt költséggel a jelenlegi, II. számú pavillont, a melyben négy kórteremben 20 betegágy áll, 1886 május havában pedig megkezdték a hom-

AZ ARANYOSMARÓTI
KÖZKÓRHÁZ.

Az aranyosmaróti köz-kórház.

A LÉVAI KÖZKÓRHÁZ.

adományozott a kórháznak. Állandó jöltevei közé tartoznak *József főherceg*, gróf *Erdödy Imréné*, *Rimély Károly* püspök, az esztergomi *főkáptalan* és herceg *Odescalchi Arthur*.

Bars vármegye *lévai közkórházának* az eszméjét néhai dr. *Brach Ferencz* megyei főorvos pendítette meg. Az eszmét *Mailáth István* volt főispán felkarolta és néhai id. *Leidenfrost* László teljes erejével támogatta. A Mailáth főispán által Léva város tanácsához intézett felhívás következtében, 1876 vége felé, megindult Léván a mozgalom és az adakozások gyűjtése. 1878 tavaszán megkezdték az építkezést, őszkor az épület tető alá is került, de ekkor a további munkálatokat pénz hiányában be kellett szüntetni. 1880-ban azonban a kórházi egyesület 3000 forintos kölcsönével folytatták és be is fejezték az építkezést; de a felszerelés hiánya miatt csak 1885 márczius 15-én nyílhatott meg a kórház szép, emeletes épülete, mely a város dél-nyugat felé tekintő lejtőjén épült, négy holdas szép kert közepén. 8 terme közül 5 kórteremül szolgál és egy teremben 6 vagy 7 ágy áll. Ezenkívül van még négy kisebb szoba, egyenként egy-két beteg számára és minden szükséges mellékhelyiség. 1888-ban az ápoló nővérek számára, a parkhoz csatolt háztelken, kis kápolna épült, 1889-ben pedig egy kisebb épületrész, a még szükséges mellékhelyiségek céljaira, melynek 3800 frtnyi költségeit a lévai kórház-egyesület vállalta magára. A kórház 48 beteg befogadására szolgál, de szükség esetén 68 beteg is elhelyezhető benne. A kórház alapítványainak összege 10,700 korona, mely összegben a községek részéről 10,300 és magánosok részéről 400 korona szerepel. Az ápolást és ételmezést a paulai Szent Vinczéről nevezett irgalmasrend négy nővére látja el. A kórház vezetője dr. *Karafiáth* Márius igazgató-orvos, tb. megyei főorvos, a ki mellett egy alorvos működik. A beteglétszám évi átlaga az utolsó időben megközelítette a 350-et.

* * *

lokzati rész átépítését, melyet egy évvel később már be is fejeztek. A kórház most 3 különálló pavillonból áll. Legutóbb, abból az alkalomból, hogy a Keglevich Viktoria-féle alapítvány 48,000 koronára egészített ki, ennek egy részét, 18,000 koronát, a kórház mögötti két lakóház megvételére használták fel, miután a kórházi helyiségek szűkeknak bizonyultak. Most a betegek részére 55 felszerelt ágy áll rendelkezésre és pedig 4 kórteremben 10—10, — 3 szobában pedig 5 beteg és a hevenyfertőző kórokban szenvedő betegek részére a legutóbb vett épületben 10 beteg számára. A beteglétszám évi átlaga az utóbbi időkben megközelítette a 400-at. Az ápolást és ételmezést 5 irgalmas nővér látja el. Kórházi orvos és igazgató: dr. *Lányi Benedek*.

1900-ban *Keglevich István* gróf, anyja *Falkenhayn-Keglevich Viktoria* grófnő elhalálása alkalmából, 1000 koronát

Ó-Bárcs-i népművelési és néptanítási társulat

Ó-BÁRCSI NÉPVISELET.

keznünk arról, hogy Magyarország ásványvizeinek legrégebb ismertetője *Vernher* György sárosi várkapitány, 1521-ben megjelent munkájában mindössze 22 ásványos vizet és fürdőt ír le részletesebben, melyek közül 3 esik Bars vármegyére, u. m. Szklénó és Vihnye hévizek és egy savanyúvíz-forrás a lévai vár közelében, mely forrás mellett egy másik már meszesedő forrás áll. A későbbi századokban még több forrást is emlegetnek a geográfusok és balneológusok Bars vármegyében. Így pl. a múlt század közepén dr. *Lengyel* Dániel ismerteti a magyarországi ásványvizeket és a fent említett fürdőket méltatva, hozzáteszi, hogy „megemlítésre méltók továbbá a tapolcsányi hévvíz, a nagyugróczi kénesforrás, a csermelyi, ebenedezi, lévai

SZKLENÓ.

és zsdányi savanyú-vizek, továbbá a slaszikai, magasparti, bukovinai, eseregyei, körmöczi, koszorúi, nyitraszegi és pozbai ásványos vizek.“ 1857-ben dr. *Wachtel* Dávid, a ki hivatalosan utazta be az országot, hogy annak minden ásványos vizét a helyszínén tanulmányozza, csak Vihnye, Szklénó, Bukovina, Zsdány és Magaspart községek határában talált ásványos vízü forrásokat. Mindezek közül ma csak háromról beszélhetünk, u. m. Szklénóról, Vihnyéről (ma Vihnyepeszerény) és Bukovináról (ma Bükköskút); a többiek, ha voltak, eltűntek, vagy vizük a továbbterjesztésre és gyógykezelésre való felhasználásra nem alkalmas.

Szklénó, a Garam egyik kies mellékvölgyében a Tepla-patak mellett 382 méter magasan fekszik az Adriai tenger felett. A völgyet bükkösökkel és fenyvesekkel borított hegyek védik a szelek ellen. A Tepla-patak mindkét oldalán, főleg azoban a jobb oldalon, mésztufa hegyek oldalából és aljából számos hévforrás fakad, melyeket már századok óta használnak fürdésre. A fürdő hajdan Saskóvár urainak a birtoka volt, de a XVII. században, a Dóczyak kihaltával, a Lippay család tulajdonába ment át, kiknek emlékéért a fürdő fogadójának küszöbe fölött olvasható kőbe vésett felirat is őrzi. A Lippayak után a kinestár birtokolta és a selmeczbányai bányagrófok sokat áldoztak a fürdő érdekében. A kinestár építtette itt a legtöbb épületet és vetette meg 1835—48-ban a mostani gyönyörű park alapját. 1868-ban *Gasparecz* József zólyomi birtokos vette meg a fürdőtelepet, kinek a családja ma

Szklénó.

is bírja. A patak baloldalán, a fürdőtelepen túl, a hetvenes években, *Weswald* ottani birtokos az udvarában szintén talált hévvizet, melylyel a Mária-fürdő alapját vetette meg, de a *Gasparecz* család ezt is megvette és a főtelleppel egyesítette.

A szklénói ásványos források földes alkalikus hévvizek, melyeket fürdésre és ivásra használnak. Jelenleg 8 forrás vizét veszik e czélra igénybe. Ezek közül legmelegebb a József-forrás 53·5° C. hőmérséklettel, a leghűvösebb a Mária-forrás 37·1° C. hőmérséklettel. E vizeket már gyakrabban megvizsgálták vegyileg, utóljára 1868-ban dr *Werner* boroszlói, a Mária-forrás vizét pedig dr *Schenek* selmeczbányai tanár. Ezek szerint van egy literben:

S z i l á r d r é s z grammokban	József-	Népfürdő-	Géza-	Janka-	Vilma-	Béla-	Zipser-	Mária-
	f o r r á s o k b a n							
Magnesium sulfat	0·6127	0·7650	0·6608	0·7647	0·7681	0·6493	0·7555	0·3845
Mész ..	1·9374	1·8343	1·8344	2·7308	1·6619	2·0917	0·0398	1·4873
Natrium ..	0·0302	0·2440	0·0151	0·0445	0·1600	0·0149	0·0034	0·1039
Aluminium ..	0·0020	0·0025	—	0·0026	—	—	—	—
Magnesium carbonat	0·0026	0·0035	0·0007	0·0071	0·0018	0·0040	0·0010	0·1166
Mész ..	0·0826	0·0938	0·0661	0·1297	0·0837	0·0957	0·0996	0·1851
Natrium ..	0·0036	0·0140	0·0023	0·0023	0·0014	0·0029	—	—
Vas ..	0·0020	—	—	0·0010	0·0020	—	—	0·0169
Magnesium chlorid	0·0121	0·0137	0·1102	0·0124	0·0146	0·0128	0·0160	0·0049
Natrium chlorid	0·0009	0·0002	0·0010	0·0014	0·0008	0·0011	0·0007	—
Hydrogen silikat	0·0133	0·0126	0·0132	0·0215	0·0129	0·0235	0·0243	0·0607
Légenytartalmú szerves részek	0·0027	0·0024	0·0054	0·0052	0·0041	0·0049	0·0064	—
Szerves savak	0·0014	0·0009	—	—	0·0015	0·0021	—	0·0984
Összesen	2·7335	2·9876	2·7920	3·7228	2·7128	2·9029	0·9467	3·3006
Hőmérséklet	53·50°	41·2°	37·5°	45°	47·5°	51·2°	42°	37·1°

E hévvizek felhasználására több fürdőépület szolgál. Ezek között legszébb az „Uri fürdő” emeletes épülete, mely egyszersmind szálló, 25 vendégszobával. A fürdőhelyiségek két nagy fürdőmedence van. Azután a „Népfürdő” szintén két medencével és két kádfürdővel. A „Zipserfürdő”, melynek közepén a nagy fürdőmedence fekszik; ebben az épületben is vannak vendégszobák. A parkban, a bejárat közelében van a „Ferencz-fürdő”, 4 kisebb medencével. A park közepén áll a „Herczeg-fürdő” nevű emeletes szálló és ennek végében a nagy fürdőmedence. Az uri fürdő és a park között, hegyoldalon van a természetes, ásványos gőzfürdő, a hol egy sziklaüregben száll alá a meleg ásványíz, mely az egész üreget vízgőzzel tölti meg. Van itt még egy emeletes fogadó, egy ugyanevak emeletes igazgatósági épület, a park végén az úgynevezett „Császárház” és a telepen túl a „Mária-ház”. Összesen körülbelül 100 méter magasságban fekszik az Adriai tenger színe fölött. A Garam egyik szűk mellékvölgyében fekszik Vilnyepeszerény község és ettől körülbelül egy kilométernyire nyugat felé, ott, a hol a fővölgy majdnem zárt völgykatlant képez, van a fürdőtelep, minden oldalról lombfákkal és fenyvesekkel borított hegyek által védve.

A fürdőt már évszázadok óta keresik fel a betegek. Javasolva van mindennemű csúznál, köszvénynél, izomszugaroknál, benulások és idegbántalmaknál, továbbá bőrbetegségeknél, az ivarszervek bántalmainál, ivókúra gyanánt pedig a légző-, emésztő- és húgyképző-szervek bántalmainál. A fürdő éghajlata enyhe és egészséges. Gyönyörű vidéken, nagy erdők közepén, szelektől védett, pormentes helyen fekszik és fürdőorvosa dr. *Gasparecz* Béla tiszteletbeli megyei főorvos és a garamszentkereszti járás orvosa.

Vihnye.

Vihnye 310 méter magasságban fekszik az Adriai tenger színe fölött. A Garam egyik szűk mellékvölgyében fekszik Vilnyepeszerény község és ettől körülbelül egy kilométernyire nyugat felé, ott, a hol a fővölgy majdnem zárt völgykatlant képez, van a fürdőtelep, minden oldalról lombfákkal és fenyvesekkel borított hegyek által védve.

Hogy a fürdő mikor keletkezett, az nem határozható meg pontosan. Ipolyi az „Új Magyar Múzeum“-ban említi, hogy „szénási hévíz“ elnevezés alatt már a XIII. században említették. A XV. század végén a selmecz-bányai *Rösel* család birtoka, a XVI. század első felében a *Schlachter* családé, 1563-ban pedig már Selmeczbánya városé, mely albérletileg kezelte. A XVIII. század elején, mikor *Rákóczy* Ferencz neje, azután *Beresényi* grófné, *Forgách* grófné, és a fejedelmi udvarból még többen használták a fürdőt, egyik legelőkelőbb gyógyhelye volt az országnak. A múlt század közepén *József nádor és neje* időztek ott, de aztán hanyatlásnak indult. A

VIHNYE.

múlt század utolsó tizedében ismét emelkedett, mikor a birtokos város a fürdő fejlesztése érdekében sokat áldozott.

Mikor a város a fürdő nagyobbítását elhatározta, mindenek előtt a hőforrások vízmennyiségét akarta kibővíteni és biztosítani és 1882—83-ban *Zsigmondy* Vilmos bányamérnök által, a régi forrás közelében, ártézi kutat fúratott fényes eredménnyel. A régi forrás vize 38·3° C. meleg és 24 órai mennyisége 432,000 liter. Az új ártézi kút vize 35° C. meleg és 24 órai vízbősége 864,100 liter. A két forrás vizét, 36·2° hőfokkal, egyesítve vezetik a fürdőházakba. A régi forrás vizét gyakran vizsgálták meg vegyileg, utoljára dr. *Schenek* István selmecz-bányai akadémiai tanár 1878-ban, a ki 1884-ben az új forrás vizét is analizálva, a két forrás között alig talál különbséget. Szerinte van egy literben:

Kalium sulfat	0·048690	gr.	Vasoxydal bicarbonat	0·016855	gr.
Natrium	0·094025	..	Mangan	0·001517	..
Mész	0·226073	..	Natrium chlorid	0·002341	..
Strontium	0·002260	..	Lithium	0·001520	..
Mész bicarbonat	0·491476	..	Magnesiumborat	0·012989	..
Magnesium bicarbonat	0·251180	..	Calciumfluorid	0·000386	..

Mészphosphat	---	0·000351 gr.	Illékony szervi savak	0·000371 gr.
Aluminium hydroxid	---	0·000710	Összesen	1·181722
Hydrogensilikat	---	0·030788	Szabad szénsav	0·587272
Nem illékony szervi anyag	---	0·000190	vagy térfogatokban	336·79 köbczenti-

méter. E szerint az analysis szerint a vihnyei ásványvíz a földes-vasas hév-
vizek sorába tartozik.

A fürdőtelep középpontja a régi fürdőház kétemeletes épülete, melynek földszintjén a kávéház, emeletén pedig a gyógyterem és az étkező helyiség van. Délnyugati szárnyán vannak a fürdőhelyiségek, ú. m. a nagy medence, két családi tükörfürdő, 4 ezementkádfürdő és a népfürdő. A többi helyiségek vendégszobákból állanak. Az épület előtt fekszik a hársfasétány, a vendégek kedvencz-gyülekező helye. Innen keletre fekszik az új fürdőház, elegáns fürdőmedencéjével, 12 családi tükörfürdővel és a legújában berendezett hidegvíz-gyógyintézettel. Az új és régi fürdőház mögött fekszik az angolkert és fenyvesberek, melyből szép sétautak vezetnek az erdőkbe és a hegyekre. Az út tulsó oldalán van a nagy „Hell-ház“ nevű szálló 58 szobával, ettől nyugatra a kis-park és az Ocsovszky-sétány, melynek sziperentin-útjai a fenyvesbe és az érdekes „Kőtenger“-hez vezetnek. A parkkal szemben van az Amália-hegy, melynek lábánál a Kachelmann-féle vasgyár fekszik. A fürdőházakon kívül még 9 szép magán-nyaraló van és számos házban lehet lakást kapni. A fürdőtelepen összesen 220 szoba áll a vendégek rendelkezésére.

Vihnyefürdő 3 köresoporra van javalva, u. m. a vérhiány, a női ivarszervek és az idegbajok összes eseteiben. Enyhe erdei éghajlata miatt, mint nyaraló és üdülő helyet is sokan előszeretettel keresik fel. A fürdő orvosa dr *Boleman* István kir. tanácsos, tb. főorvos.

Bükköskút.

A Garam jobb partján, Szénásfaluvál szemben fekszik *Bükköskút* községe és ennek közelében, a Klak-hegység lábánál, 523 méter magasságban az Adria tenger színe fölött fakad a savanyúvíz-forrás, melynek értékesítését csak néhány évtizeddel ezelőtt kezdték meg *Albert-forrás* néven. A garammenti lakosoknak kedvencz kiránduló helye, mely a kir. erdőkinestaré. A község közelében, észak felé egy másik forrás is fakad, mely a község tulajdona. Ma e forrásvizeket alig használják és nagyobb körben való terjesztésük megszűnt. A dr. *Schenek* által végzett vegyelemezés szerint e víz vasas savanyú-víz, valódi borviz, mely kellemes és üdítő és főleg gyomordyspepsiánál van javalva.

Stubnya.

Nem fekszik ugyan Bars vármegye területén, de tulajdonjogilag ide tartozik *Stubnya-fürdő*, Kőrmöczbánya város ősi birtoka. Eredete majdnem a honfoglalás koráig nyúlik vissza és az első okleveles említést IV. *László* királytól 1281-ben találjuk. 1423-ban már *Zsigmond király* is megfordult ott kíséretével, a XV. század végén *Korom Bálint* és *Maithényi Mihály* pereskednek fölötte és az utóbbinak a halálával, 1504-ben, *Maithényiné* második férjének, *Zabláthszky György* trencsényi főispánnak a birtokába került, a ki a forrásokat már körülkerítette és faházat építtetett melléje. E tulajdonos halála után Kőrmöczbánya lett a fürdő birtokosa és ekkor kezdődik a fürdő virágzása. 1549 és 52 között elkészült az új fürdő, a mely ma „Vörös Tükör“ név alatt ismeretes, míg a régi medence a mai „népfürdő“. 1593—94-ben épült a ma is fennálló ú. n. „kőház“. 1616-ban *Mátyás király* Stubnyafürdő számára oltalomlevelet állíttatott ki. A XVII. század végén azonban e fürdő hanyatlott, 1686 január 1-től *Schmidek* Tamás báró, mint zálogos birtokot kezelte 40 éven át, míg végre 1726-ban ismét Kőrmöczbánya birtokába került. A fürdő első ismertetője *Chytratus* dr, Kőrmöczbánya fizikusa volt. 1748-ban *Lischovini* János városi főorvos valamivel részletesebben ismertette. 1762-ben emelték az új menedékházat és a kápolnát, a mult század elején pedig tetemesen kibővítették a fürdőt, de a mult század végén, *Chabada* József akkori polgármester, újabb nagy arányú építkezésekkel és parkírozásokkal annyira emelte e helyet, hogy ma egyike a legszebb gyógyfürdőknek.

A fürdőépületek 500 vendég befogadására alkalmasak. Forrása a tiszta hév-
vizek közé tartozik és hófoka kétszeresen is meghaladja a 20° Celsiust. Tiszta hév-
víz, mert benne a szilárd részek (1000 grammban) alig haladják meg az egy grammot. 6 forrása közül 4 tükörfürdőül szolgál. A *Stefánia-for-*

rást tisztán ivó-gyógymódnál alkalmazzák. A forrásokat 1869—70-ben *Nendtvich* Károly dr. tanár analizálta és 1890-ben a budapesti m. kir. vegyakisérleti állomás. Javalva van csúzos és köszvényes izzadmányoknál, lobbos folyamatoknál, sérülések következtében létrejött izzadmányoknál, benulásoknál, idegszabáknál, a mozgató idegek bántalmazottságainál stb. stb.

Nagyon érdekes a fürdő vendégeinek előkelő névsora, kikre nézve egész 1423-ig visszamenőleg vannak adatok. *Zsigmond* királyon kívül ott találjuk 1593-ban *Puchaim* grófnét, 1572-ben *Miksa császárt*, 1596-ban *Venczel* tescheni herceget, 1616-ban *Perényi* Borbálát, 1624-ben *Eszterházy* Miklós későbbi nádort és *Nádasdy* Pál grófot, 1628-ban *Pázmány* Péter biborost, 1635-ben *Rákóczy* Pál országbíró nejét, *Széchy* Máriát és *Pázmányt*, 1637-ben *Wesselényi* Ferenczet és *Széchy* Máriát, 1639-ben *Homonnai Drugeth* János országbírót, 1640-ben *Illésházy* Gáspárt, *Bethlen* Péter grófot, a *Forgách*, *Nyáry* és a *Haller* grófkot, 1642-ben *Nádasdy* Ferencz grófot, *Illésházy* Gábor és *Pálffy* Pál grófot, 1652-ben *Barsay* Zsigmondnét Erdélyből, *Pálffy* Miklós grófot, a *krakkói palatinust*, *Csáky* László országbírót, 1653-ban *Thököly* István grófot; 1659-ben *Lippai* György esztergomi érseket, 1662-ben *Gonzágó* hercegnét, 1666-ban *Zrínyi* Péter horvát bánt, 1669-ben *Zichy* István gr. udvari kamarai elnököt és *Szelepcsényi* György érseket és így tovább. A fürdő orvosa dr. *Boleman* János.

A LÉVAI URADALOM NAGYKÁLNAI SZESZFINOMÍTÓJA.

BARS VÁRMEGYE MEZŐ- ÉS ERDŐGAZDASÁGA.

Éghajlati különbségek

Bars vármegye az országnak mezőgazdaságilag előrehaladt megyéi közé tartozik. Már néhány évtized óta kitűntek egyes birtokok a belterjeség felkarolásával s az újabb időben, a cukorrépa-termelés felkarolása ezt az intenzivitást nagy mértékben fokozta. A vármegye hosszal, északról-délre irányuló alakja okozza azt, hogy míg déli és középponti része a száraz magyar Alföld éghajlati jellegével bír, addig felső része, az ú. n. felső-magyarországi éghajlat jellegét viseli magán, a mi dúsabb esapadékviszonyaiban, zordabb teleiben és hűvösebb nyaraiban nyilvánul. Ez az éghajlati különbség és az orográfiai viszonyok, a megye gazdasági viszonyainak eltérő megítélését teszik szükségessé. Sík területei a vármegyének: a Garam völgye, a mely a vármegye délkeleti részén Csatától Garamkovácsig, az Alföldhöz hasonló sík területet alkot; — második sík területe a Zsitva völgye, mely a vármegyének délnyugati részében Besenyőtől Kistapolcsányig húzódik. Harmadik síkja az oszlányi járás, a Nyitravölgynek egy szelete, a mely a megye északnyugati részén terül el. Ezek alkotják a megyének sík, tehát gazdag részeit. A Garamvölgy és Zsitvavölgy között terül el az úgynevezett Cserhát dombvidéke, a melynek területén dombok, völgyek, szántók, rétek és erdők váltakoznak. Az egész vidék tehát dombos, de túlnyomóan mégis a szántóföldek alkotják. Ellenben a Garamszőlős, Kovácsi és Aranyosmarót, illetve Kistapolcsánytól északra elterülő vidék, már a szó szoros értelmében hegyvidék, a hol a mezőgazdasági célokra szolgáló földek a nagyterjedelmű lomb és tűlevelű erdőrengettek között úgyszólván csak oázisok; csakis az Újbányától Garamberzenczéig húzódó és Garamszentkeresztnél szépen kitáguló felső Garamvölgye alkot számbavehető és összefüggő, nagyobb mezőgazdasági területet.

Sík területek

A termőföld minősége.

A völgyek gazdag alluviális földje: Bars-megye síkságai alkotják a megye gazdaságilag értékesebb részeit. Ezek között is a Garam és a Zsitva völgye versenyeznek jóságban egymással, ellenben a Nyitravölgy földjei televényben már szegényebbek. A mikor azonban földgazdagságról beszélünk, ez nem tévesztendő össze a Tiszavölgy szűzies erőben lévő földeinek dús termőerejével. A Garamvölgy és Zsitvavölgy földjei már nem is feketék, mint a Tiszavölgy földjei, hanem csak sötétbarnák s csakis intenzív kultúra által emelhetők termőképesség szempontjából az Alföld gazdag földjei mellé. A Garam és a Zsitva völgye ugyanis már évszázadok óta van művelés alatt. A Dunának hozzáférhetősége s a szállítás könnyűsége lehetővé tette a termények nagyobb mérvű termelését és így a föld kiaknázását. A föld jósága

már a korábbi századokban is megkülönböztetés tárgya volt, és például a XVI. században a Csák Mátétól elpártoló és Róbert Károlyhoz csatlakozó lévai várkapitány: *Tapolesányi* János nagyon jól tudta, hogy mit kér, midőn jutalmul Nagy-Málást kérte és meg is kapta. Sőt még a török is meg tudta becsülni a Garamvölgy dúsán termő rónáit, mert midőn az Esztergomtól Léváig terjedő Garam völgyét elfoglalta és mintegy száz évig birtokolta, a világot sem bántotta a jobbágyságot, hanem csak úgy felhasználta, mint a nemesség. Csatán a Földvárban volt a garamvölgyi főbég tanyája, ide vitte a jobbágyság buza- és egyéb terménytizedét, s a hagyományból tudjuk, hogy a bég megesapatta azt a jobbágyot, a ki könnyű búzát vitt neki, mert hát, — mint a bég mondá — „azért oly könnyű, mivel legeltette“. Még néhány évtized előtt is ott volt a garamvölgyi jobbágyok házainak homlokán a félhold, mint ornamentika s a kapufeleken a turbánok, melyek a hódoltsági időkre emlékeztettek, de a melyek az idők folyamán észrevétlenül eltűntek.

Bars vármegye sík területei tehát már századokon át nagyobb mérvű gabonatermelésre szolgáltak, s hogy mégis túlságosan ki nem merültek, az annak köszönhető, hogy azelőtt a gyepes váltórendszer uralkodott, a mely abból állott, hogy a földeket bizonyos évi használat után parlagon hagyták s gyepelgelőül szolgáltak és ismét feltörték, ha rájuk került a sor. Ilyen rendszer lehetséges volt akkor, midőn a népesség még nem volt olyan nagy és a megélhetés nem volt oly nehéz, mint ma.

A legújabb statisztikai felvételek szerint Bars vármegye területe 471,893 katasztrális hold, amelyből szántóföld 206,964 kat. hold; kert 6368 h., rét 42,403 h., szőlő: beültetve 1975 h., parlagyszőlő 1285 h., legelő 29,676 h., erdő 166,149 h., nádas 62 h., terméketlen 17,011 h.

A szántóföldek jobbára a megye déli részén vannak, az erdők az északi részen, a mi onnan is kitűnik, hogy az összesen 166,149 kat. hold erdőből, csak 9656 h. esik a lévai és 9425 h. a verebélyi járásra, ellenben a nagy zöme a garamszentkeresztii, oszlányi és aranyosmaróti járásokra.

A vármegye összterületének majdnem harmadrésze kötött birtok, a mennyiben ezeknek összege 156,638 holdat tesz. Ez azonban szerencsére jórészt erdőbirtok, mert a szántó, rét és kert csak 16,000 kat. hold, s így nem több, mint a művelt terület hat százaléka.

A birtokok eloszlása talán kevés vármegyében oly arányos mint Barsban. A 25,802 gazdaság közül ugyanis, törpegazdaság (5 holdig) 14,579 (16.996 hold szántóval), — kiscgazdaság (5—100 holdig) 11,029 (111,757 h. szántóval), — középgazdaság (100—1000 holdig) 154 (39,550 hold szántóval), — s nagygazdaság 1000 holdon felül 40 (41,140 hold szántóval). Ez a kedvező eloszlás két dolgot magyaráz meg. Az egyik az, hogy a megye munkaerőben szükségét nem szenved, sőt munkásokat exportál; a másik az, hogy a kisebb gazdaságok birtokosai a közöttük kedvezően elszórt közép- és nagyobb birtokok intenzívebb kezelésében buzdító példákat látva, maguk is a fejlődés bizonyos jobb fokára küzdötték fel magukat.

A túlnyomóan kötött, de televényes földön a nagy- és középbirtok belterjes gazdálkodást űz. A cukorrépatermelés nagy elterjedése következtében a négyes forgó a nagy- és középbirtokokon a legelterjedtebb s általában véve a kapás növények termelése a belterjesebb üzemet teszi uralkodóvá. A kis gazdaságok jó ideig a tiszta három-nyomásos gazdaságot folytatták, a melyre a helytelen tagosítás is kényszerítette őket, mivel a birtokok 5—6—10 nyomásban is lévén kiosztva, másra csak nehezen térhettek át. Jóllehet azonban, hogy ez az akadály fennáll, mégis terjedőben van most a javított három-nyomású gazdaság, a melyben a tiszta ugarok helyét vörös-liere és zabos-bükkönyök foglalják el, — sőt a garammenti magyar kiscgazdák kukoricabúza kettős-forgóba is belevágnak, úgy hogy a kukorica alá trágyáznak s a trágyázott földbe idejekorán még búzát vetnek, elég jó eredménnyel. A tiszta ugar terjedelme 30,000 kat. hold, a mi az összes szántóföldnek mintegy 14—15 százaléka.

A nagy- és középbirtokok belterjes gazdaságai hatalmas mennyiségű trágyát állítanak elő és rendszerré vált náluk a műtrágyák használata. Ehhez járul az intenzív földművelés is és a gőzeke felhasználása. A hírneves lévai és zselizi uradalomban három gőzeke dolgozik, a középbirtokosok pedig

Területi
eloszlás.

Gazdálkodási
módok.

Talajjavítás.

1895-ben gőzekeszövetkezetbe állva, vállalkozókkal szántatják földeiket, úgy hogy most már két ily vállalkozó dolgozik a megye területén és évenként most már mintegy 4000 kat. holdat mélyítenek gőzekével.

A nagyarányú hízalás által előálló sok trágya, s a műtrágyák és a föld ilyen intenzív művelése következtében a barsmegyei jól kezelt síkföldek oly termésátlagokkal díszelkedhetnek, mint csak kevés megyéjében az országnek. Vannak azonban — noha mindinkább ritkulóban — külterjesen kezelt gazdaságok is.

Buza és árpa.

A gabonaneműek közül a fősúlyt a buzára és az árpára fektetik. A buza minősége az éghajlati és területi viszonyok szerint váltakozik. A garam- és zsitvavölgyi síkokon sikerben jóval gazdagabb buza terem, ellenben a partos földeken és az északi részeken az északmagyarországi minőségnek megfelelő gyengébb minőség. Megfordítva van az árpával, a melynek kitünő

A PERECZ-CSATORNA TORKOLATA.

sörárpa-minőségei teremnek éppen a partosabb és az északibb részeken, bár a répművelés behozatala óta a gazdagabb síkok árpái is lisztesebbek és finomabbakká váltak. A buza 48,717 kat. holdat foglal el; az árpa 46,407 holdat s így területe majdnem a búzáéval egyenlő. Minthogy pedig Bars vármegye sörárpája úgy Németországban, mint Ausztriában a sörfőzők részéről a legkitünőbb minőségűek közé van sorozva, az árpatermelésnek majdnem oly jelentősége van Bars vármegyében, mint a búzatermelésnek, sőt némely kedvező árpaévekben a buza jelentőségét felül is múlja. Jó ideig a Chevalier-árpák domináltak, újabb időben azonban a korábban érő Hanna-árpa kezd nagyon terjedni. Alárendeltebb szerepet játszik a rozs, a melyet Barsban 15,424 kat. holdon természetnek, melynél részint a cselédségnek, részint a nagyszámú napszámos nép élelmezésének jut tekintélyes szerep. Bars vármegye kötött földein azonban a rozs sokszor nem sikerül, mert a virágzaskor uralkodó szelek a kalász csorbaságát idézik elő. Tekintettel azonban a cselédség és napszámosok igényeire és a rozsnak aránylag nagyobb árára, mégis szükségesnek mutatkozik a termelése. A zabot 12,120 katasztrális holdon termelik Bars vármegyében, tehát csak negyedrészen annak a területnek, a mit az árpa elfoglal. Ennek oka az, hogy az árpára eddig mindig jó kereslet mutatkozott s így nagyobb pénzeredményt szolgáltatott, mint

Rozs.

Zab.

a zab; de a termésmennyiség is sokkal mögötte szokott maradni az árpáé-
nak, a mit a földek relatív szegénysége a nitrogénban magyaráz meg; mert
a zabot csak dúsán felhalmozott nitrogén-készletek képesek gazdagabb ter-
mésekre serkenteni. Ezt igazolja a dúsán trágyázott és gőzekével művelt
gazdaságok példája, a melyekben a bácskaihoz hasonló zabtermések szoktak
beütni.

A kereskedelmi növények termelése úgyszólván szót sem érdemlő. Még
6 évtizeddel ezelőtt a lent természetiek elterjedten Bars megyében. A családok
házi ipara, téli foglalkozáskép állította elő a házi szöveteket. Ma ez csak az
emlékezetben él már. Az újabb nemzedék a lent már meg sem ösmerné. Ugyau-
így indul pusztulásnak a kender, a melynek a kegyelemdőfést a folyami és
pataki áztatások eltiltása adta meg. Mindössze 912 kat. holdat foglal el
még a kender, a mi nagyon csekély terület arra, hogy az asszony-népes-
ségnek kellő téli foglalatosságot adjon. Kár, hogy ezt a hézagot nem pótolja
semmi. A dohányt épen nem termelik a megyében, pedig a Garam- és
a Zsitvavölgy kitérő kertilevél termelésére lennének alkalmasak. A mákot
a konjunkturák szerint 100—150 holdon termelik. A repce-termeléssel a
megyében majdnem végkép felhagytak, mert az a mintegy 100 hold, a melyen
termelik, szót sem érdemel és ennek az az oka, hogy Bars vármegye földjein
csak trágyázott tiszta ugar mellett lehetséges a repcét termelni, ez pedig túl-
ságos áldozat, a fölötte kockázatos termeléssel szemben. A 3—4 évtized előtt
virágzó repcetermelést, a külszági verseny okozta ár hanyatlások hagyták
fel a termelőkkel. Komlót a megye északi, csapadék-dúsabb vidékein termelhet-
nének, mert meglenének ott a helyes komlótermelés feltételei. Eddig azonban
ily irányú kezdeményezés nem történt. Így tehát egyedüli kereskedelmi
növény a cukorrépa. A rayonirozás értelmében a Garam völgyén az orosz-
kai cukorgyárnak, a Zsitvavölgyén a surányi gyárnak, a Nyitravölgyén
a nagytapolcsányi gyárnak termelik. A cukorrépa-termelés eddig terjedő-
ben volt és ez időszerint mintegy 6000—7000 kat. holdon termelik. Nagyon
jótékonyan hat a megye síkvidéki gazdaságaira, a melyeket belesegít az
intenzivításba, de roppant mellékkeresetet ad a népnek is, melyet a répa-
termelés által igényelt tömérdek kézimunka, az év nagy részében munkával
lát el s mintegy 3—4 millió korona évi keresethez juttat. Ez az iparág aka-
dályozta meg eddig, hogy Bars vármegyében is feltámadjon az amerikai
kivándorlás láza. A megye északi részén lakó tótság inkább jön a megye
déli részeibe és az Alföldre répa-munkákra, semhogy kivándoroljon.

A burgonyát 7823, a szemes kukoriczát 7555 holdon termelik. A bur-
gonyát inkább a tót vidéken, a megye déli részén levő néhány burgonyaszesz-
gyár részére, a kukoriczát pedig túlnyomóan a déli vidékeken. A kukoricza-
termés teljesen a megyében talál elhelyezést, részint a kiterjedt marha-híz-
lalás és házi sertéshízlalás részére, részint a libahízlalás ezéjaira, mely a
vele kapcsolatos ludmáj-exporttal, jelentékeny foglalkozási ága Léva város
és vidéke lakosságának. A tengeri között termelnek a kisczardák babot, tököt
stb. s szabadon csak jelentéktelen, mintegy 600 hold jut a termelésre.

Takarmányokat az itt következő kiterjedésben termelnek a megyé-
ben. Vörös-lóherét 6800 kat. holdon, zabos-bükkönyt 4173, mag-bükkönyt
4979, luczernát 2400, baltacziint 340, csalamádét 807 és lóbabot 272 holdon.
A legnagyobb rész jut a vörös-herének, a melyet, ha az apion ormányos is
megengedi, magnak is hagynak. Épen ezért az évente magnak szánt
mennyiséget még csak megközelítőleg sem lehet számokban kifejezni, mert
ez évről-évre változik. A vörös-heré nem terem oly dúsán, mint az Alföldön,
a hol néha három kaszálást is megad, mert a három kaszálás Bars vármegyé-
ben a nagy ritkaságok közé tartozik. Amnyira biztos takarmány-termése
azonban a vörös-heré Bars vármegyének, hogy erre virágzó állattenyésztést
alapítani lehetséges, — és ezélszerű is volna az ugar rovására, a most elfoglalt
területet még legalább meglómszorozni. Utána legfontosabb a bükköny-
termelés, a luczernatermelés és terjedőben van a gőzművelés terjedésével a
csalamádétermelés is, a mely gőzekével művelt földeken hatalmas termések-
kel jutalmaz.

A rétek és legelők leginkább a megye északi részein fordulnak elő és
a marhatenyésztés nagy támaszául szolgálnak. Különösebb gondozásban nem

Kereskedelmi
növények.

Cukorrépa.

Burgonya és
kukoricza.

Takarmány-
növények.

Rétek és
legelők.

„KREMLIN.” A LÉVAI URADALOM NORMANDIAI MÉNJE.

részesülnek. Csakis a zselizi és a lévai uradalmak s néhány zsitvavölgyi gazdaság mutathat fel öntözésre berendezett réteket. A zselizi uradalom öntözött rétéinek a kiterjedése meghaladja az 500 katasztrális holdat.

Alagcsövezések.

Az alagcsövezésben a lévai uradalom ad jó példát. Már évek óta alagcsöveztetni tespedő vizekben szenvedő földeit, a melyek Léva környékén elég nagy kiterjedésben fordulnak elő. Több mint 2000 kat. holdat alagcsövezett eddig és akadnak most már követői is, ámbár még nem elég nagy számban, mert a Garanvölgy északi részén, Léva környékén, az oszlányi járásban, — és szétszórtan — a megye sok helyén nélkülözhetetlenül szükséges volna az alagcsövezés kiterjesztése.

Szőlők.

Szőlők dolgában Bars vármegye nagyon rosszul áll. Az 1895. évi nagy statisztikai felvétel idején még 1975 hold beültetett és 1285 hold parlag szőlője volt. Azóta a filloxera még tovább folytatta pusztításait, úgy, hogy nem is lehet biztosan megmondani, mennyi maradt meg. A felújítást az intelligencia kezdte meg, de ez ma még kisméretűnek mondható. Ha majd a Léván felállított amerikai állami szőlőtelep rendbe jön, — a mi két-három év múlva várható — akkor gyorsabb lépésben fog haladni. A megyére a felújítás elmulasztásából anyagi és erkölcsi kár hármlik, mert tekintélyes jövedelem maradt el és a megye máshonnan szállít be bort, a népesség nagy zöme pedig a bor helyett a pálinkaiváshoz szokott.

A megyében nagyobb szőlőbirtoka József Ágost főherczognek van Kistapolesányban, a hol gróf *Keglerich* István, a kistapolesányi uradalom egykori ura, francia szakeuberekkel mintegy 200 holdra terjedő szőlő-dominiumot alkotott, a mely a korszerűség minden kellékével van felszerelve. Utána legnagyobb a báró *Ambrózy* István malonyai esemeszőlő-ültetvénye, a melynek

kiterjedése 25 kat. hold. Következik *Erdődy* Imróné szül. *Migazzi* Irma grófnő 18½ holddal, azután *Klobusiczky* János 14 kat. holddal Zsitva-Ujfaluban. A legkötönyebb bort a kiskoszmályi és szőlősi hegy szolgáltatja, hol alkalmas, öleg korán érő fajtákkal meglehetősen értékes fajborok termelhetők. Kiskoszmályon legnagyobb szőlővel bírnak gróf *Erdődy* Imre és báró *Pittel* Gyula. A termelt szőlőfaj leginkább rizling s legutóbb is 40 forintot kelt el a must hektoliterje. A szőlő-felújításban szintén nagy előmenetelt tett a besztercebányai püspökség Garamszőlősön 10 kat. holddal.

Szőlőtermelésre a megyének déli fele alkalmas s nevezetesen annak keletre és délre néző dombjai. A legszebb szőlők az Előkárpátok déli oldalán vannak, a mely Kistapolcsánytól egész Garamszőlősig húzódik. De ez azután a szőlőtermelés geográfiai határa is, mert Garamszentbenedeken túl, észak felé már a szőlőt nem termesztik és a garamszentkeresztii és oszlányi járásban és Körnőczbánya területén a szőlőtermelés már szót sem érdemlő. A régebben termesztett fajták voltak leginkább a fehér Kadarka, a sárga Margit és a Gohér. Az újabb szőlőkben a bor-szőlők között felkarolták: a sárga Margitot, az olasz Rizlinget s a Sylvánit. A vörös fajták közül az Oportót, Burgundit, Merlot-ot és Carbenet-et.

A gyümölcstermelés tekintetében ellenben nagyobb jelentőséggel bír a megye északi része, a melynek csapadék-dúsabb és hűvösebb éghajlata a gyümölcstermelésre s főleg a szilvatermelésre nagyon kedvező. A megye déli sík részeiben csakis fáktól védett területeken terem gyümölcs, a szabad síkon a szelek a virágzást annyira megrontják, hogy a gyümölcstermeléssel nem érdemes vesződni. Ellenben a síkot környékező dombláncolatok, a szőlőkkel tarkázva, gazdagon vannak gyümölcsfákkal beültetve és ezeken a termelés már háladatosabb. A megye északi hűvösebb részében majdnem évenként biztos a szilvatermés és a tótajkú lakosság szekereken hordja le a magyar Alvidékre, hogy gabonáért becserélje. Mint gyümölcsbirtok leginkább érdemli a megemlítést a roszkosi gyümölcsös, melyet még *Jeszenszky* létesített, *Majthényi* fejlesztett és most báró *Lindeloff* bír. A gyümölcsös kiterjedése 300 hold. Jelentékeny továbbá *Benkovits* Géza puszta-szentkeresztii birtoka, a melyen a múlt évben csak kétféle gyümölcsért 3000 koronát fizetett egy bécsi kereskedő. Ez a birtok a Léva fölött lévő dombvidéken fekszik, a mely vidék a gyümölcstermelésre predesztinálva van. Igen szép szilvást létesített Nemcsényben *Kosztolányi* Sándor is, a ki szántóföldeit szegte be szilvafasorokkal. Az évi bevétel a szilvából nála átlag 2000 koronára szokott rúgni.

A mi a kertészetet illeti, erről keveset mondhatunk. Az újabb időben lendületnek kezd indulni a káposztatermelés a garam- és zsitva menti falvakban, s ha a megkezdett mértékben fog fejlődni, akkor a megye saját káposztaszükségletét fedezni fogja. Konjunkturák szerint termesztik kisebb-nagyobb arányban még a mákot s ezzel ki van merítve az, a mit Bars vármegye kertészetéről mondhatunk.

A munkásviszonyok az utolsó ideig kedvezőknek voltak mondhatók. A megye északi része fedezte a déli résznek a hiányát és az aratásra, valamint a répan munkákra munkaerő nem hiányzott. Újabb időben azonban a munkások lelerándulnak Mezőhegyesre és más délmagyarországi megyékbe, sőt Győrmegyébe is, úgy hogy e miatt már hiány kezd mutatkozni. Az amerikai kivándorlás még nem indult meg eddig és a szocialisztikus utópiákkal sem törődik Bars megye munkásnépe, mely iparkodó és szorgalmas. A napi-bérek nyáron 2 korona 40 fillérig, télen 100 fillérig, a női napszámoké nyáron 160 fillérig emelkednek.

A földbirtok értéke rendkívül változó. A gazdag részekben, a Garam és a Zsitva völgyeiben, a jómódú református lakosságú falvakban a kisbirtok egy kat. holdja 1000—1200 koronáig is kerül. A közép- és nagybirtokokon 6—800 koronára, a dombvidéken 200—600 koronára, az északi, soványabb vidékeken pedig ennél is sokkal olcsóbbra. Ehhez képest a hasznaberek is nagyon változók, úgy hogy 15 koronától 30 koronáig terjednek. A rendkívüli heterogén földviszonyok mellett átlagról beszélni céltalan volna.

A mezőgazdasági statisztika szerint van Bars megyében ló: 18,049 db, szarvasmarha 55,422 db, juh 63,586 db, sertés 35,187 db, baromfi 268,011 db, kecske 1299 db, szamár és öszvér 322 db.

Gyümölcs-
termelés.

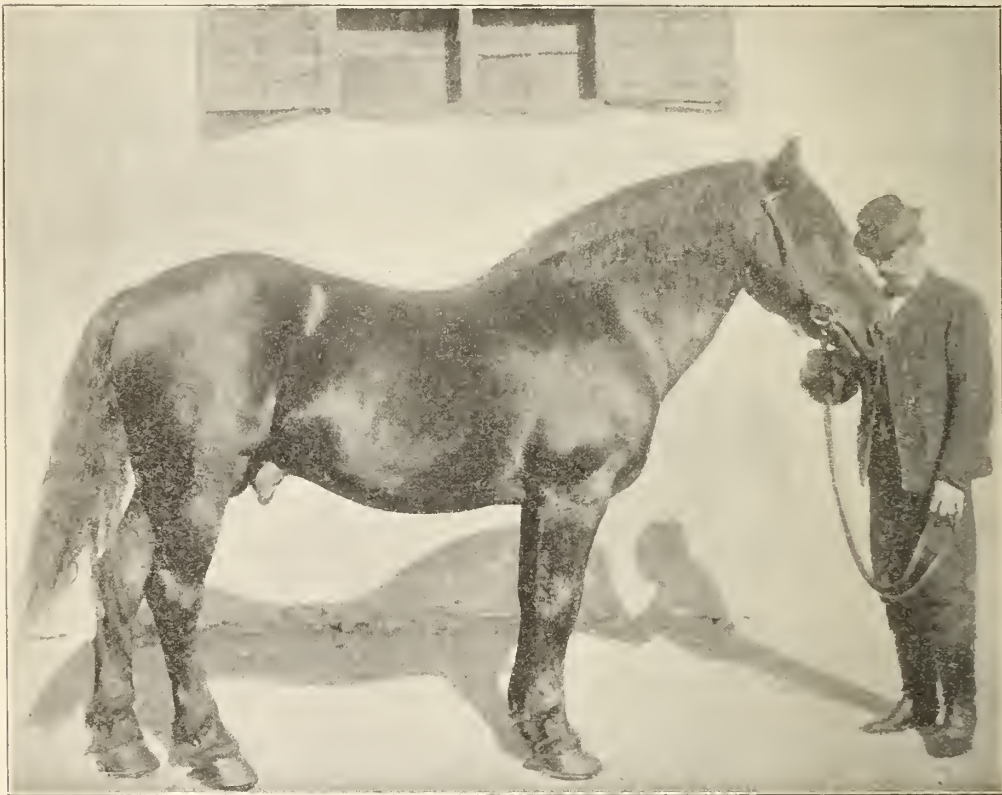
Kertészet.

A munkás-
viszonyok.

A földbirtok
értéke.

Lótenyésztés.

Lótenyésztéssel a garamenteni magyar lakosság foglalkozik előszeretettel. Tenyésztésének azonban uines iránya, hanem attól a véletlentől függ, hogy épen mily esődörök kerülnek a vidékre. Újabb időben *Dombay* Vilmos, a lótenyésztő-bizottság elnöke, rendkívüli buzgalmat fejt ki a körül, hogy a kistenyésztők megfelelő esődörökhöz jussanak. Magánménes csak kettő van a megyében. Az egyik a lévai uradalomé, a mely nehéztermetű anyakancazákra, újabb időben Normáudiából nagy áron beszerzett mént használ, azzal a céllal, hogy hintós lovakat neveljen. Ez a tenyésztés teljesen zártkörű és a vidékre ki nem hat. A másik tenyésztet a gróf Breunner örökösök zselizi uradalmában van, a hol ígás kanczák belga esődörrel fedeztetnek. A gazdasággal kapcsolatosan nevelnek ígás kanczaktól lovakat: *Taubinger* Ágost

„SÁNDOR.” 6-ÉVES PINZGAI MÉNT A ZSELIZI URADALOMBAN.

Nagytörén remondákat, *Dombay* Vilmos Endrődön anglo-arabsokat, *Ambró* István Fajkürtön és *Tarisch* Kajetán Füssön remondákat. S ezzel ki van merítve az, a mit a lótenyésztésről mondhatunk.

Szarvasmarha-tenyésztés.

A szarvasmarha-tenyésztés az utóbbi évtizedekben alakult át a fehér marha keresztezése következtében, a melyet a déli részeken sok ideig előszeretettel látott a magyar lakosság. A fehér marhának létföltétele azonban, a tág legelőterek feltörése következtében, teljesen megszűnt és a marha most már úgy eltarkult, hogy csak itt-ott lehet még fölismerni valamelyes podóliai jelleget. Arra, hogy egyöntetű tenyésztés legyen és a tenyész-kerületi megszabás szerint vörös-tarka jelleg váljék állandóvá, csak az újabb időben került a sor, a mikor is a kormány s a gazdasági egyesület vállvetve működtek közre a célnak megfelelő apa-állatok beszerzése végett. Az eredmény kezd is már mutatkozni s a bars megyei gazdasági egyesület által évenként a megye más és más pontján rendezett állatkiállítások, a kerületi állattenyésztési felügyelők működése, a járási bizottságok ellenőrzése megtermik gyümölcsüket és haladást lehet jelezni. A megye felső része már régi időktől a riskamarhát tenyésztette s ott az átmenet a piros-tarkákra gyorsabb tempóban megy végbe. A további feladat ezt a népies tenyésztést odafejlesztetni.

„NIELSON” 20-ÉVES TELIVÉR NORFOLKI KANCSA ÉS 1 $\frac{1}{4}$ -ÉVES CSIKAJA, „KAMERAD” ANGOL TELIVÉR MÉNTŐL, A ZSELIZI URADALOMBAN.

hogy igazán számottevő és a kisgazdák jövedelmének egyik főforrása legyen. Mostanában tették meg a földművelési miniszterium szakközegei a megyei gazdasági egyesület közreműködésével a kezdeményező lépést arra, hogy falusi vajszövetkezetek és Léván külön vajközpont jöjjenek létre, a mely központ a megalkotandó falusi szövetkezetekre támaszkodva, a vajtermelést inaugurálja. Ez öröndetes fejlődési mozzanat, a mely a kisgazdák marhatenyésztésének nagy jelentőségét kézzelfoghatólag fogja bizonyítani. A kisgazdáknak a marhanvelés volt eddig egyik tekintélyes bevételi forrásuk. A közép- és nagybirtokosok ugyanis leginkább a marhahízalással foglalkoznak és óriási szükségletük van ily anyagra. A ezukorrépa-termeléssel kapcsolatosan, de ettől önállólag is fejlődött a közép- és nagybirtokokon és azok birtokosain a hízalás, a mely a gazdaságban munkamegosztásra vezetett. A kisgazdák tenyésztik a hízalandó anyagot s a nagy- és középbirtok megveszi, hogy kihízalva Bécsnek és a külföldnek eladja.

Ez a munkamegosztás oly nagy mértékben fejlődött ki, hogy valóban kevés a nagy- és középbirtok, a mely marhatenyésztéssel és tejgazdasággal foglalkozzék. A zselizi uradalmat kivéve, nincs is nagyobb szabású tejeladásra dolgozó tehenészet. Ez az uradalom 145 siemmenthali tehenekből álló tejgazdaságot folytat s a tejet Budapestre szállítja. Fejési átlaga 3200 liter. A másik nagy tejgazdaság az aranyosmaróti uradalomé, melynek 60—80, — továbbá *Grünwald* Sándor, gróf *Hunyady* Kálmán örökösének nagy-málasi haszonbérletjéé, a kinek 60 db tehené van. Csak a nagyobb birtokosok, a kik tenyésztéssel foglalkoznak, használják a siemmenthali és berni tenyészanyagot. A berni vörös-marha általában kedveltebb, mint a siemmenthali. Egészen tiszta vérben azonban sem az egyiket, sem a másikat számottevő arányban nem tenyésztik. Ilyen bernieket és siemmenthaliakat tenyésztenek: *József* főherceg uradalma Kis-Tapolcsányban, *Thonet* Gyula Nagy-Ugrócson, *Szent-Ivány* Oszkár Béládon, *Klobusiczky* János Zsitva-Újfalun. Bonyhádiakat báró *Révay* Simon tenyészt Tajna-Sárin. Kuhlandiakat báró *Pittel* Gyula Kis-Kálnán. Bernieket *Szirányi* Sándor Kis-Herestényben, *Taubinger* Agost Nagy-Törén és *Ordódy* testvérek Nagy-Málason.

A juhtenyésztés, úgy mint az ország egyéb részeiben, Bars megyében is állandó és folytonos hanyatlásnak indult. A répatermelő síkokon ez egészen természetes is, mert itt minden talpalatnyi földet termelésre használnak fel s legelőre nem érdemes sokkal hasznosabban jövedelmezethető földet fordítani; azonban a répatermelésre nem szolgáló birtokok is inkább átmennek a marhatenyésztésre, mert a gyapjúnak és birkának olesó ára nincs arányban a termelési költségekkel. Ez már hiba, a mely azonban országos viszonyokban leli megfajtását. A szinte rohamosnak mondható hanyatlás mellett nem csoda, ha az egykori virágzó tenyészetek majdnem eltűntek.

Tejgazdaság.

Juhtenyésztés.

4½-ÉVES INTHAL-ALGAUI TEHÉN A ZSELICZI URADALOMBAN.

Szirányi Sándornak Kis-Herestényben és gróf Erdődy Imre bérlőjének Kolbenheyernek Olichón van említésre méltó Rambouillet-tenyésztése. A mi birka még van, az többé-kevésbé finom vagy durva merinó és a megye északi részein a tejelő raczka.

Sertés-
tenyésztés.

A sertés-tenyésztés átmeneti korszakát éli. A nagy- és középbirtokok a sertés-tenyésztéssel ez ideig csak a házi szükségletek arányában foglalkoznak és a kisgazdáknál sem vállaltott ez nagyméretűvé. Tehát csak kistenyésztésről lehet beszélni, mert nagyobb tenyésztet az egész megyében nincs. Eddig a mangalicza és felvidéki hosszú orrú disznó lett össze-vissza keresztezve, tenyésztve. Az újabb időben azonban Yorkshire, Poland-China és Berkshire-vér lettek keresztezésre felhasználva, úgy, hogy nagy keverékből állana a tenyésztés, ha a sertésvész az állományt rendszeresen meg nem harmadolná, vagy felezné. A megye városai Kőbányáról is importálják a hízott anyagot, megfélelt mértékben. A sertés-tenyésztés iránya azonban fordulat előtt áll. A tejszővetkezetekkel együtt, azokkal lépést tartva, fog felkarolást nyerni a Yorkshire-tenyésztés s a hús-sertés-tenyésztés, a mely a tejhulladékokon fogja feltalálni létezésének feltételeit. Egyes birtokosok már is foglalkoznak a Yorkshire- és Berkshire-tenyésztéssel és ezek előpostái a jövő fejleményeinek, melyek már legközelebb Bars megyében is várhatók. Így Yorkshire-tenyésztése van Botka Zoltánnak Kis-Vezekényben és Berkshire van az oszlányi járásban lévő eszterényi gazdaságban. A mangalicza tehát kell, hogy tért adjon az angol hús-disznófajoknak, úgy a mint a magyar fajta marha eltűnt a tarka marhafajták vörkeveredése által.

Baromfi-
tenyésztés.

A kecskéről nem érdemes beszélni és áttérhetünk a baromfitenyésztésre. A statisztikai főlvétel december hóban történvén, még távolról sem közelíti meg az igazi baromfi-létszámot. 268,011 drb, valósággal semmiség a valódi baromfi-létszámhoz képest. Elismerést érdemlő arányokban a tyúk és lúd-tenyésztés vannak kifejlődve. A tojástermelés nagy arányokat ölt és Nagy-Salló a tojáskivitel empóriuma. Onnan indulnak ki a tyúkászok szekereikkel tojásvásárlásra. Nagy-Sallóban esomagolják a tojást és expediálják külföldre. Csak annyit mondhatunk statisztikai adatok hiányában, hogy a tojáskivitel nagyméretű. Ép oly nagy a csirke-kivitel is. A tyúktenyésztést azonban jelentőségben fölülmúlja a lúddenyésztés. Hiszen Léva a lúdmáj-kivitel empóriuma, a honnan Strassburgba szállítják a 3/4.—1 kg.-os nagy libamájakat. Léván és

vidéken a kukoriczatörés után megindul a libahízalás, a melyet mindenféle titokban tartott módon úgy intéznek, hogy minél nagyobb legyen a máj. Kisgazdák, kézműiparosok, napszámosok, zsellérek, gazdasági cselédek százai hízlalnak ekkor s a hízott állatokat Lévára viszik eladni, vagy csak a májat magát. A lúdzsirt a kisháztartások részére használgják fel, a tollat télen fosztják és eladják, a májat eladják a lévai májkereskedőknek és a megmaradt lúdlúst vagy otthon fogyasztják, vagy Léván a kofáknak adják el. A lévai peccenyestűtök azután a látogatott heti vásárokon árulják a sült lúdfertályokat, a melyek a gabonaeladás czéljából Lévára beszekerező kisgazdák úti csemegekosztját képezik. Ezért nevezik Lévát a lúdfertályok városának.

A lúdhízalás óriásinak mondható arányai miatt, nagyszemű kukoriczára Léva a legjobb piac, a hol tehát rendszerint sokkal magasabb áron lehet a kukoriczát eladni, mint Budapesten.

A lúdfajta a garammenti magyar lúd. Középnagy, fehér vagy fehéres szürke, nagyon korai és elég szapora is. Minden más lúdfajjal megkísérlett keresztvezések itt csütörtököt mondottak. A főt elmondott czélokra szolgáló jobb lúdfajta nincs a barsmegyei lúdnál, a mely tehát csak önmagában fejlesztendő és kár lenne sem sokat érő idegen anyagokkal elroutani.

A megyében a gazdasági ipar nincs elegendő elterjedve. A garanyvölgyi czukorgyár Oroszkán képezi a megye gazdálkodására leginkább kiható iparját. Üzeméről más helyen van szó.

Gazdasági ipar.

A másik nagyobb szabású iparvállalat a lévai malmom, melyet a Garamból kivezetett Pecz-csatorna vize hajt és mintegy 200 mun. napi őrlőképességgel bír. Ez a malom, bevásárlásaival, Léva piaci forgalmát nagy mértékben emeli. Ugyanily nagy malmom még az *Erdődy* Imre gróf aranyosmaróti malmom, a mely szintén 2 waggon napi őrlési képességgel dolgozik. Végre megemlítendő még a *Schöeller* tulajdonát tevő lévai malom 8 gazdasági szeszgyára, a melyek czukorrépából és burgonyából s egyéb lisztes anyagokból főzik a szeszt, továbbá gróf *Hunyady* Kálmán örökösének nagysárai szeszgyára, melyet *Frankl* Ede bérel és a Salzberger-féle szeszgyár Simonyban. Megemlítendő még a herceg *Odescalchi* Arthur szkiezói mészégetése és gróf *Erdődy* Imre földéleserép, kályha s keramiai gyára Aranyosmaróton.

A barsmegyei gazdáknak több mint félszázados egyesülete egyike az ország legvirágzóbb egyesületeinek. Tevékenysége kiterjed a mezőgazdaság minden ágára s a gazdasági népesség minden rétegére. A megye más-más pontján évenként állatkiállításokat rendez s ezzel az állattenyésztést föllendíteni törekszik. A kisgazdák körében rendszeresen tart szakelőadásokat s a legjobb egyetértésben van a megye lótenyésztő-bizottságával és központi mezőgazdasági bizottságával. Közrelhat mindenütt, a hol példával, szóval tenni kell. Gyűléseit Léván és felváltva a megye más helyein tartja. Székhelye Léva, a hol, mint a mezőgazdasági tevékenység megyei súlypontján, leginkább van helyén. Az egyesület a vármegye gazda-értelmiségét körébe gyűjtötte és sikerült a mezőgazdaság fejlesztésére irányuló köztevékenységet nemcsak az értelmiséggel, de a kisgazdákkal is megkedveltetni és állandóan óbren tartani. Elnöke: *Kherndl* János. Alelnökei: *Dús* Jenő és *Ordódy* Lajos. Titkára: *Levatic* László.

A barsmegyei gazdasági egyesület.

Hogy az egyes vidékek mezőgazdasági viszonyait és az ottani gazdasági és üzemszerveket néhány példával illusztráljuk, a következő nagyobb és középirtokok adatait közöljük, melyeket a helyszínén gyűjtöttünk össze.

Ambró István birtoka Nagyfajkúrtón. Ide tartozik F.-Vezekény is. Összterület 1400 m. hold, melyből 240 hold erdőn és 14 hold kerten és beltelen kívül, a többi szántóföld. Gazdasági vetőrendszer váltó. Lótenyésztés: angol félvér és lipiczai, állomány: egy angol félvér mén, 16 kanca és ivadékai. Marhatenyésztés: kuhlandi és berni; állomány: egy bika, 10 tehén és ivadékai. Merinó-juh tenyésztés. állomány 800 drb. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzik. Napszámárok: férfiaknál 80—200 fillér, nőknél 80—160 fillér.

Botka Árpád és Zoltán birtoka Kisvezekényen. Összterület 1000 m. hold, ebből 100 hold az erdő, 700 a szántóföld és a többi kaszáló és legelő. Gazdasági vetőrendszer váltó. Lótenyésztés: csak házi szükségletre. Marhaállomány: 90 drb nyugati és magyar faj. Juhállomány: 600 drb kétnyiretű fésüs. Gazdasági ipar: vízimalom egy köre. A munkaerőt helyben és Pálosnagymezőn szerzi. Napszámárok: férfiaknál 60—120 fillér, nőknél 40—80 fillér. Az aratás részre történik.

KÉTÉVES MERINÓ KOS, A ZSELIZI URADALOMBAN.

Gróf Breunner Ágoston örökösei uradalma Zselizben. Ide tartozik G.-Vezekény, Kerekudvardi puszta, Kis- és Nagy-Mindszenti puszta, Ágó és Nyir is. Összterület 8217 m. hold (Hontban külön 7800 m. hold). A barsi birtokból: gratiale a ref. egyházaknál 36 hold, kert és beltelek 150, szántóföld 6806, kaszáló 126, legelő 137, erdő 630, gyümölcsös 46, nádas 15 és egyéb vegyes 256 hold. Lőerezű iparvasút 12 holdon, melyhez 10 km. hosszúságú állandó és 6 km. hosszú hordozható sínhálózat tartozik. A vetőüzemrendszer váltó. Cukorrépa-mívelés 1500 m. holdon. Kiváló lótenyésztés: muraközi kanecák, pinzgaui ménnel kereszteve. Tehenészet: 260 drb inthali és algauai keresztezés. Juhászat: 10,000

drb merinó. Tejgazdaság: drbonként és évenként átlag 3000 liter. Gyümölcstermelés: különféle nemes fajú téli gyümölcs, melyből körülbelül 20–25 méternáza kerül eladásra, ezenkívül másfél hold spargatelep. A munkaerőt helyben, a vármegye felső vidékéről és Zólyomból szerzik és a helybelieken kívül körülbelül 1200 vándormunkást foglalkoztatnak. Napszámárok: férfiaknál 80–120 fillér, nőknél 70–90 fillér.

Dombay Vilmos birtoka Barsendrédén. Ide tartozik F.-Vezekény és M.-K.-Salló is. Összterület 640 m. hold. Ebből kert és beltelek 6, szőlőtálat 8 hold, a többi pedig szántóföld. A vető üzemrendszer hármass forgó. Magtermelés 60 holdon: luczerna és bükköny. Lótenyésztés: a hadsereg számára, 12 kanca és szaporulata, „Kontár“ nevű saját angol félvérmentől. Marhatenyésztés: két berni bikával, 10 tehén és szaporulata. A munkaerőt helyben és Garamszentkőrestről szerzi. A napszámárok: férfiaknál 90–200 fillér, nőknél 70–160 fillér.

Dóra Miklós birtoka Hullon. Ide tartozik Rendve és Ohaj is. Összterület 3000 m. hold. Ebből kert és beltelek 77 m. hold, szántó 2250, kaszáló 500, erdő 157, szőlő 19, használhatatlan 45 és a többi legelő. A vető üzemrendszer hatos és kilences forgó. Magtermelés: luczerna 66, baltaczin 150, vörös here 60, gomborka 150 és répamag 25 m. hold. Lótenyésztés: 20 kanca és szaporulata. Az anyakanca félvér, „Zivatar“ és „Sutherland“ mén után, fedezve „Dom Perez“ és utána „Pasteur“ angol telivér mén által. Marhatenyésztés: berni és siemmenthali faj, 30 tehén és szaporulata. Juhtenyésztés: Merinó, állomány 1600 drb. Méhészet: 200 kaptárral. A munkaerőt helyből, Udvardról és Besenyőről szerzi. Napszámárok: férfiaknál 60–200 fillér, nőknél 50–120 fillér.

Gróf Erdődy Imréné szül. Migazzi Irma grófnő uradalma Aranyosmaróton. A birtok 2/3-a az aranyosmaróti, 1/3-a a lévai járásban fekszik. Az összterület Barmegyében közel 6637 hold. Ebből kert és beltelek 81½, szántó 3076, kaszáló 194, legelő 3323, erdő 2787, szőlő 18½ és használhatatlan 146½ hold. Az uradalom bérbe van adva és csupán 150 hold szántó és 50 hold rét van saját kezelésben és a modern elvek szerint telepített és kezelt szép szőlő, a gyümölcsös és zöldseges kerttel. Főbb szőlőfajok a rizling, traminai, burgundi piros- és esemege-szőlők. Gyümölcsből évenként átlag 2000 kor. értékű alma és körte, gyümölcsfácskákból 1000 és zöldségből kb. 800 korona értékű kerül eladásra. Van tejgazdaság 60 drb siemmenthali-berni keresztezésű tehénnel. Naponként átlag 200 l. tej értékesítetik. Erdészeti termékek: hasábfá és cserkéreg. Az uradalomnak gőzmalma van, mely évenként vámórlásra 20,000 m^m búzát és rozsot dolgoz fel; ezenkívül kályha- és cserépgyára, mely évenként 1000 cserépkályhát, 50,000 fedéleserepet és 100,000 faliéglát gyárt. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzik. Napszámárok: férfiaknál 100–160 fillér, nőknél 70–100 fillér.

Ehrenfeld Antal birtoka Nagymányán. Ide tartozik Szencse, K.-Valkház, Felső- és Alsó-Gödrő is. Összterület 3400 m. hold, ebből kert és beltelek 30, szántóföld 2600, erdő 200, kaszáló 300 hold és a többi legelő. Magtermelés: 100 holdon luczerna, vörös here és répamag, 100 holdon cukorrépa-mívelés. Lótenyésztés: magyar faj, 32 kanca és ivadéka. Marhatenyésztés: siemmenthali-berni, körülbelül 130 növendék-marhával. Juhállomány 1000 drb, magyar és angol keresztezés. Sertésenyésztés: mangalicza és yorkshierei keresztezés; 17 tenyészállat. Gazdasági ipar: vízimalom egy köre. A munkaerőt Felsőmagyarországból szerzi. A napszámárok: férfiaknál 80–100 fillér, nőknél 60–80 fillér és konvenzio.

Esztergomi érsekségi birtok Nagysallóban. Ide tartozik Hölvény is. Összterület 1546 m. hold, mely a beltelek, néhány hold legelő, út, árok és 735 hold erdő kivételével csupa szántóföld. A vető üzemrendszer hatos és hetes forgó. Magtermelés 50 m. holdon bükköny. Marhabizlalás kicsiben. Juhállomány 1000 Merinó. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárok: férfiaknál 70–240 fillér, nőknél 60–160 fillér.

Hecht József birtoka Nagymálason. Ide tartozik Nyíri puszta és Kissalló is. Összterület 500 m. hold, melynek legnagyobb része szántó. (Ezenkívül Esztergommegyében is van birtoka.) Váltógazdaságot folytat. Magtermelés: gombos here és luczerna 50 holdon. Cukorrépa-termelés 70–80 holdon. Lótenyésztés: magyar faj, a katonaság számára. Szarvasmarha-

hízalás 60—80 drb. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárai: férfiaknál 90—240 fillér, nőknél 80—160 fillér.

Hoeller Bertram István báró birtoka Kistörén. Összterület 500 m. hold, ebből 430 hold szántó, a többi kaszáló és legelő. A vető üzemszer váltó. Lótenyésztés kicsiben a saját szükségletére: angol félvér. Szarvasmarha: siemmenthali és berni faj, állomány: 30 drb. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. A napszámárai: férfiaknál 80—160 fillér, nőknél 60—100 fillér.

Hunyady Kálmán gróf örökösének uradalma Nagysáron. Ide tartozik K.-Sáro és Szódó is. Összterület 2960 m. hold, mely néhány hold kivételével szántóföld. A bérlő váltógazdaságot folytat. Mint különleges termelési ágak a cukorrépa és a burgonya szerepelnek, mind-egyik 250 holdon. Marhatenyésztés: nyugati faj, állomány: 80—100 borjú, ezen kívül rendszeres hízalás 400 drbval. Gazdasági ipar: szeszgyár 7 hktl. napi termeléssel. A munkaerőt helyben és a felső vidéken szerzi. Napszámárai: férfiaknál 80—200 fillér, nőknél 70—110 fillér.

Özv. gróf Hunyady Lászlóné uradalma Alsópélen. Ide tartozik Felsőpél és Besse is. Összterület 1586 k. hold, (de azonkívül Abaújban és Somogyban 10,000 hold). A barsi részből kert és beltelek 80 k. hold, szántóföld 780, kaszáló 110, erdő 312, a többi pedig legelő. A vető üzemszer váltó, a lóállomány: 64 drb, arabs faj, saját és állami méntől. Szarvasmarha-tenyésztés csak kicsiben és a faj nyugati. A juhállomány 1200 Merinó. Van gyümölcsstermelés kb. 10 holdon: nemes alma- és körtefajok, cseresznye, barack és szilva. A munkaerőt helyben szerzik. A napszámárai: férfiaknál 80—140 fillér, nőknél 60—120 fillér.

József kir. főherceg uradalma Kistapolcsányban. Ide tartozik F.-Kosztolány, N.-Ülés, Keresztúr, Zsikava és Lócz is. Összterület 12,600 k. hold, ebből kert és beltelek 32, szántóföld 901, kaszáló 114, legelő 522, erdő 11,000, szőlő 76. Az uradalom váltógazdaságot folytat. Marhatenyésztés: siemmenthali—berni keresztezés, állomány: 40 tehén, 120 növendékmarha és egy bika. Zigája-juhtenyésztés, állomány 15 kos, 450 anya és ezek szaporulata. Tejgazdaság kb. 100,000 liter évi termeléssel. Juhsajt-készítés, melyből évenként kb. 30 m.-máza kerül eladásra. Vörös borfajok: Merloth és Karbenet, fehér fajok rajnai- és olasz rizling, burgundi, szilváni, asztali fehér és Schiller. Csemegezőlő fehér és vörös Chasselas. A gyümölcsstermelésből kb. 120 mm. kerül évenként eladásra. A 12 k. holdnyi gyümölcsösben kb. 120 fajta körte, ugyanannyi faj alma, őszi barack, dió és szilva van. 4 k. holdon faiskola és ojtvány-eladás. Gazdasági ipar: vízimalom két köre, továbbá gyümölcs- és törköly-pálinka-főző. A munkaerőt helyben és Szentkereszt vidékén szerzik. Napszámárai: férfiaknál 80—170 fillér, nőknél 60—100 fillér.

Kazy János főispán birtoka Garamvesztele pusztán. Összterület 840 m. hold, mely 16 hold kivételével csupa szántóföld. A vető üzemszer négyes forgó. Kereskedelmi kerítészet 12 holdon. Cukorrépa-mívelés 150 holdon. Kisebb arányú angol félvér-lótenyésztés. Szarvasmarha-tenyésztés: 12 anyaállat, siemmenthali keverék. Gazdasági ipar: vízimalom két köre. A munkaerőt a környékről és a felső vidékről szerzi. Napszámárai: férfiaknál 90—170 fillér, nőknél 80—140 fillér.

Kazy László birtoka Nemesoroszin. Összterület 1500 m. hold. Ebből 40 hold kert- és beltelek, 944 szántó, 236 kaszáló, 80 legelő, 200 erdő. A tulajdonos a külső dűlőkben váltó, a belsőben szabad gazdaságot folytat. Magtermelés: bükköny 50 holdon. Lótenyésztés kicsiben, angol félvér. Marha-állomány: 80—90 drb siemmenthali keresztezés, ezenkívül 40—60 vonóókor és évente hízalásra 30—40 drb. Az erdészetenél forda 38 év, termékek: tűzi- és szerszámfa. Rendszeres fáczantenyésztés. Gazdasági ipar: vízi malom egy hengerre és egy köre. A munkaerőt helyben és a megye felső részéből szerzi. Napszámárai: férfiaknál 70—200 fillér, nőknél 50—140 fillér.

Kelecsényi Rafal birtoka Baracsán. Ide tartozik Besse, Setétkút, Ény, Pozba, Fajkürt, F.-Vezekény, M.-K.-Salló, Töre és Endré is. Összterület 4000 k. hold. (Pest- és Trencsén vármegyékben külön 950 k. hold.) A barsi birtokból 150 hold kaszáló, 300 erdő és a többi szántóföld. Itt háromnyomású gazdálkodás folyik. Lótenyésztés csak a házilag kezelt birtokokon van és az állomány 90 drb. Marhaállomány 100 drb. A munkaerőt helyben szerzi. A napszámárai: férfiaknál 100—200 fillér, nőknél 60—120 fillér.

Klobusitzky János birtoka Zsitvauifalun. Ide tartozik Gesztőcz is. Összterület 1300 k. hold, (Nyírtamegyében külön 200 k. hold). A barsi birtokból kert és beltelek 20, szántóföld 220, kaszáló 37, erdő 1100 és szőlő 17 hold. A tulajdonos szabad gazdálkodást folytat. Marhatenyésztés: 80 drb siemmenthali. Tejgazdaság: 30,000 liter évi termelés. Bortermelés: Oportó, Merloth és burgundi palaczkozott vörös borok, melyek külföldre, sőt tengeren túlra is szállítatnak. Az évi mennyiség 10—20,000 palaczk között váltakozik. A gyümölcsösösből évenként kb. 100 mm. szilva kerül eladásra. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárai: férfiaknál 60—160 fillér, nőknél 60—100 fillér.

Kosztolányi Sándor birtoka Nemesényben. Ide tartozik Perlep és Zs.-Kenéz is. Összterület 1700 hold, ebből kert és beltelek 38 k. hold, szántóföld 979, kaszáló és legelő 163, erdő 472 és szőlő 8 hold. Gazdasági és üzemszer váltó. Lótenyésztés kicsiben: félvér. Siemmenthali és berni marha-tenyésztés. Gyümölcsstermelés: körülbelül 20,000 fa besztercezi szilva és körülbelül 300 fa cseresznye, alma és körte. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárai: férfiaknál 60—200 fillér, nőknél 60—100 fillér.

Ordódy testvérek birtoka Nagymáson. Kiterjedése 565 magyar hold, a mely a belsőség és 75 hold szőlő és gyümölcsösön kívül mind szántóföld. A barsmegyei középbirtokok egyik legintenzívebben kezelt gazdasága. 100—110 hold évi cukorrépa-termelés. 40 hold tengeri- és 40 hold maghere-termelés. 8 év óta gőzeke-művelés és évenként 4—5 vagon műtrágya felhasználása. A birtok nagymarha-állománya állandóan 150—160 darab. Marhahízalás évente 50—60 darab. Tehénészet: berni félvér 26 darab tehénrel és 50—60 darab növendék-marhával; sertésenyésztés 10 koczával. Lótenyésztés 10 kanczával, angol félvérrel. Vetésforgó a 4-es norfolki váltó. Évente a birtok 1/4 része istállótrágyával látatik el. Munkaerő áll a cselédségen kívül állandó nyári munkásokból, kik vagy Felső-Barsból vagy az eszter-

gommegyei szomszédos Farnad községből vannak szerződötve. Ezeken felül napszamosok és szakmányosok a környező falvakból. Napszámárok: férfiaké 80—200 fillér, nőké 60—120 fillér. A birtokot 1532 óta az Ordódy család kezeli. Mellékirtokok: Ordódy Vilmosé Fakó-Vezekényen Bars megyében. Ordódy Lajosé Nagy-Kereskényen Hont megyében, Mogyorósdon Borsod megyében.

Révay Simon báró birtoka Tajnasárin. Ide tartozik Kisfalud és Vörösvár is. Összterület 1922 k. hold. (Szilágy és Szatmár megyében külön 2130 k. hold.) A barsi birtokból kert és beltelek 49 k. hold, szántó föld 1276, kaszáló 110, legelő 96, erdő 342, szőlő 7, használatatlan 42. A gazdasági és üzemszerkezet váltó. Magtermelés kb. 30 k. holdon lóhere és lucerna. Lótenyésztés csak saját szükségletre. Marhaállomány 60 drb siemmenthali-bonyhádi keresztezés, juhállomány 800 drb Rambouillet-faj. A munkaerőt Néveden, Tilden és Nagylócsán szerzi. Napszámárok férfiaknál 80—160 fillér, nőknél 50—120 fillér.

Salzberger József birtoka Simonyban. Ide tartozik Felfalu, Nagy- és Kiskeresnye is. Összterület 2710 m. hold. (Nyitra-megyében külön 2800 hold.) A barsi birtokból kert és

A NAGYUGRÓCZI URADALOM SZESZGYÁRA.

beltelek 50 hold, szántó föld 1300, kaszáló 120, legelő 400, erdő 800, használatatlan 40 hold. A gazdasági és üzemszerkezet váltó. Magtermelés kb. 100 holdon vörös lóhere. Cukorrépa-mívelés 100 holdon és burgonya 240 holdon, a szeszgyár számára. Marha-tenyésztés siemmenthali-berni keresztezés, 12 tehén és ivadéka. Juhtenyésztés: Rambouillet, 350 drb. anyabirka. Gazdasági ipar: szeszgyár 1435 hktl. termelésre. Ezzel kapcsolatosan marha-hizlalás. Kb. 150 holdon alagesővezés. A munkaerőt a vidéken szerzi. Napszám-árak férfiaknál 90 fillér, nőknél 70 fillér és a konvenzió. Az aratás részre történik.

Schöeller család uradalma Léván. Ide tartozik Óbars, Újbars, Alsógyőröd, Kelecsény, G.-Keszti, N.-Kálna, Ladány, Lök, Mohi, Nagyod, Néved, Óvár, Dobóberekalja, Solymos, Kis-Szeese és Töhöl is. Összterület 12,472 hold. (Hontban pedig 6468 hold.) Ebből beltelek 128791 kat. hold, kert 43925, szántó 6434536, rét 768508, legelő 8061143, szőlő 111393, erdő 107451323. A birtokon rendszeres alagesővezés folyik és az eddig alagesővezett terület 2300 kat. hold. Vízöntözésre kb. 400 kat. hold van berendezve. Az uradalomnak 5 kilométer hosszú keskeny-vágányú mezei vasútja van és Lászlómvén egy 3 kilométer hosszú répa-vasút. A ló- és marhatenyésztésről már más helyen emlékeztünk meg. Cukorrépa 1700 kat. holdon termel és burgonyát 300 holdon. Az uradalomnak Kálnán, Gényén és Nixpródon gazdasági szeszgyárak vannak és egy nagyobb szabású gőzmalma Léván. Egyike a legminta-szerűbben kezelt gazdaságoknak, melynek tenyésztési és művelési rendszeréről e fejezet más helyén van szó.

Szent-Ivány Oszkár birtoka Bélédon. Ide tartozik K.-Herestény, Perlep, Zs.-Kenéz, Maholány, Hind és Család-pusztá. Összterület 5000 m. hold. (Azonkívül Temesben 4200 m. hold.) A barsi birtokból 2000 hold erdőn, 8 hold szőlőn és 32 hold kert és beltelen kívül, a többi szántó, kaszáló, és legelő. A tulajdonos váltógazdaságot folytat. Marhatenyésztés: berni-siemmenthali keresztezés, állomány 40 anyaállat és növénykei. A munkaerőt helyben és a vidéken, az aratásra pedig Pálosnagymező vidékéről szerzi. Napszámárok férfiaknál 80—200 fillér, nőknél 70—100 fillér.

Szirányi Sándor birtoka Nagyhercestenyén. Ide tartozik Gesztőcz is. Összterület 1540 m. hold. Ebből kert és beltelök 30, szántó 800, kaszáló 85, legelő 20 és erdő 600. A vetőüzemrendszer háromnyomású. Marhaállomány 112 drb berni és magyar faj. Juhállomány 600 drb finom kétnyíretű. Gazdasági ipar: vízi malom két köre. A munkaerőt helyben és a felső vidéken szerzi. Napszámárak: férfiaknál 80—120 fillér, nőknél 60—90 fillér.

Sztankay Kálmán bérlete a m. kir. vallásalaptól Csatán. Összterület 723 m. hold. Ebből 530 hold szántó, a többi rét és erdő. A bérlő váltógazdaságot folytat és 50 holdon cukorrépát termel. Szarvasmarha: 80 drb siemmenthali és kb. 30 drb hízlalás alatt. Tejgazdaság: 30,000 liter termeléssel. Erdészeti üzem 30 éves forda, termék: nyilasok, eladásra. A munkaerőt helyben szerzi. Napszám: férfiaknál 100—200 fillér, nőknél 80—120 fillér.

Tarisch Kajetán joqutódainak birtoka Füssön. Ide tartozik Pozba és Nagylüle is. Összterület 1100 m. hold. Ebből 70 hold erdőn, 5 hold szőlőn és 15 hold kert és beltelken kívül, a többi szántóföld. A vetés-üzemrendszer váltó-forgó. Magtermelés 100 holdon lóhere, 50 holdon luczerna, 50 holdon bükköny és 50 holdon baltaczin. Cukorrépát 100 holdon termelnek. Angol félvér lótenyésztés, állomány 24 anyakacsa és szaporulata. Siemmenthali marhatenyésztés: 28 tehén és szaporulata. Merinó juhtenyésztés: 350 anyajuhval. Yorkshierei sertésenyésztés: 30 kocsa és szaporulata. Vajtermelés, melyből évenként kb. 800—1000 kg. kerül eladásra. A munkaerőt helyben és Bars megye felső részén szerzik. Napszámárak: férfiaknál 80—100 fillér, (szerződötett napszámosok), nőknél 50—90 fillér.

A Thonet család uradalma Nagy-Ugróczon. Ide tartozik Kalacsna, Pázsit, Keresnye és Felfalu is. Összterület 8566 k. hold. Ebből 23 hold kert és beltelök, a szántóföld 929, kaszáló 115, legelő 44 és erdő 6538. A gazdasági és üzemrendszer belterjes váltó-gazdálkodás. Mint különleges termelési ág 240 m. holdon burgonya termeltetik. Lótenyésztés: vegyes faj, házi szükségletre. Marhatenyésztés két bika, 20 növendék-bika, 100 tehén, 40 növendék-üsző. Ezenkívül 70 drb kizárólag erdélyi magyar jármás-ökör. A tenyészállományt tuberkulózis ellen beoltották és a tenyészethez kizárólag gümőkórmentes állatokat használnak. A czél kora érő, jól tejelő és húsfalatok tenyésztése. Az apa-állatokat a leghíresebb tenyészetekből szerzik be. Faj: siemmenthali-berni keresztelés. Tejtermelés évi 220,000 liter, melyből 35 % mint édes tej, 65 % mint vaj és túró értékesítették. A túró-mennyiséget az ottani hajlított fabutor-gyár enyvgyártásra használja fel. Az uradalom az állam segítségével szívárvány-pisztrángokat is tenyészt. Gyümöcstermelés is van és pedig a jubiláris év alkalmával elültetett 1000 drb nemes diófa és az utak mentén elültetett kb. 3000 drb szilva és cseresznye. Gazdasági ipar: egy gazdasági szeszgyár 1600 hktl. évi termeléssel és 1400 hktl. kontingenssel. Azonkívül 2 vizimalom 3 járatra. Kb. 140 holdon alagesövezés. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzik. A napszámárak férfiaknál 80—160 fillér, nőknél 50—90 fillér. Az aratás részre történik.

Taubinger Agoston birtoka Nagy-Törén. Összterület 735 m. hold. Ebből szántóföld 626, kert és beltelök 4, kaszáló 22, legelő 1 1/2, erdő 44 1/2. A gazdasági és üzemrendszer: váltó. Cukorrépatermelés 50 m. holdon. Lótenyésztés félvér, állomány 20—25 drb. Szarvasmarha: nyugati faj. Juh: merinó, 3000 drb. Sertések fekete mangalicza 100 drb. A munkaerőt helyben és a felvidékről szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—140 fillér, nőknél 80—100 fillér.

*

Bars vármegye erdősegeinek kiterjedése, ide nem számítva az erdőkhöz tartozó egyéb területeket, 169,110 kat. hold. Ebből esik a garamszentkereszti járásra 79,361, az aranyosmaróti 48,347, a lévaira 9047, a verebélyre 9565 és az oszlányira 24,790 kat. hold, a mi a vármegyei összterület 34,65 %-ának felel meg. Ezek az erdősegek birtokosok szerint és járasonként elkülönítve a következőleg oszlanak fel. A garamszentkereszti járásban: állami erdő 43,377, községi 9993, egyházi 15,808, urbéres közbirtokossági 6745 és magántulajdon 2991 kat. hold. A maróti járásban: községi 1818, egyházi 13,790, hitbizományi 5392, közbirtokossági 3074, magántulajdon 22,254. A lévai járásban: egyházi 3904, közalapítványi 158, hitbizományi 426, közbirtokossági 508 és magántulajdon 2981. A verebélyi járásban: községi 235, egyházi 893, közalapítványi 1432, közbirtokossági 250, magántulajdon 6791. Az oszlányi járásban: községi 1802, egyházi 877, közbirtokossági 4908, magántulajdon 17,700 kat. hold. Így tehát az összes erdőbirtokból 43,377 állami, 13,848 községi, 35,272 egyházi, 1590 közalapítványi, 5818 hitbizományi, 16,485 közbirtokossági és 52,717 kat. hold magántulajdon.

Az állami legnagyobb erdőbirtokon kívül a városok között Újbánya és Körmöczbánya bírják a legnagyobb erdőterületet és pedig Újbánya 4908·95 kat. holdat, Körmöczbánya pedig 17,855 kat. holdat, melyből azonban csak egy rész fekszik Bars vármegye területén. Ezt követi a besztercebányai püspökség 22,240 kat. holddal, a kistapolcsányi uradalom 12,145, az esztergomi székes főkáptalan 10,336, a nagyugróczyi uradalom 5688, a lévai uradalom 5073, a szkiczói uradalom 4973, a ghymesi uradalom 3730, az aranyosmaróti uradalom 2094, Pálosnagymező község 1865, Magasmart község 1767, a brogyáni uradalom 1629 és Selmezbánya város 1495 kat. holddal. Az összes véderdő területe 3958 kat. hold és az eddig befásított terület 600 kat. hold, melyhez a csemeték nagyobb részét az állam osztotta ki.

Erdészet.
Erdőterületek.

Az összes erdőterület 97·19 %-a feltétlen erdőtalaj. Uralkodó fanevei a kocsánytalan tölgy-, a esertölgy-, a bükk-, a jegegye-, a lucz-, az erdei fenyő- és a gyertyánfa. A Garam déli vidékén a szil, a kőris és nagyobb csoportokban találjuk még a kocsányos tölgyet, az akácot, a fekete és vörös fenyőt, a nyírt és szórványosan a gyalogfenyőt, molyhos tölgyet, a juharokat, hársakat, nyárfafajokat, az eperfát, bálványfát, mogyorót, fűzet, berkenyét, eseresnyét és somot.

A vármegye erdészeti üzemét és az erdőterület kihasználását legjobban véljük jellemezni, ha néhány nagyobb (5000 holdon felüli) rendszeresen kezelt erdőbirtok üzemtervét, kezelését és kihasználását leírjuk.

Körmöczbánya

Elsősorban említjük Körmöczbányát, melynek erdőterülete az 1893-ban foganatosított berendezés szerint 6 üzemosztályban kezeltetik. Fő-fanevei: a lucz, jegegye, fenyő és bükk, a melyeknek tenyésztése folytattatik, míg az erdei vörösfenyő, kőris, juhar és szil csak az eddigi alárendelt mennyiségben. Kísérlet történt azonban a síma fenyővel és a Douglas-fenyővel is és különösen az elsővel elég jó eredménnyel. 1896-ban a havasi fenyő magjából

A LÉVAI URADALOM GÉNYEI RÉPASZESZGYÁRA.

nevelt és átiskolázott néhány esetetét a magasabb fekvésű helyekre ültettek. A forda az A. B. és D. üzemosztályban száz évre van megállapítva és 20—20 éves forda-szakokra osztva. A C. üzemosztály, melynek a csuszamlások meggátlása a célja, hogy a kiszállítás a vasúti pályatest érintése nélkül lehetővé váljék, 30 éves fordájú *karácsonyfa-üzemosztályban* kezeltetik, a mely eddig, úgyszólván, az egyedüli karácsonyfa-üzemosztály az egész országban. Az E. és F. üzemosztály, mely főképp felújított erdei fenyő, 50 éves fordára van beosztva. A vágásos gazdaságban a csemetekertekben nevelt csemetek felhasználásával: az ültetés, — a szálaló vágásokban: a természetes felújítás és alátelépítés, a karácsonyfa-üzemosztályban: ültetés és vetés alkalmaztatik. Az ehhez szükséges magot házilag termelik. A kopár területek befásítása tekintetében Körmöczbánya oly eredményt ért el, hogy 1894-ben a kormány által kitűzött nagy jutalmat (1000 frank aranyban) nyerte el.

A városi erdők hozama 24·1 kat. hold és 8044 m³ fa; a karácsonyfa-üzemosztályban 300 drb. karácsonyfa. A fatermelés, a fűrészüzem és az értékesítés házilag kezeltetik. A szállfatermelést vállalkozók végzik, a tűzifatermelést szakmányban eszközlik. Az épületfa, a zsindely- és tűzifa, raktárból értékesítetik. A fahozamból csak mintegy 2000 m³-t lehet mint hasznófát értékesíteni, mert a többi a város lakossága mint tűzifát fogyasztja el. A tönkfát műfűrészben dolgozzák fel, mely 1882-ben a zólyomvölgyi patakon épült, 18,000 ft költséggel. A melléktermények közül csak a luczkéreg ad némi hasznot, évenként átlag 300 frtot. A kőnyerés és a legeltetés alárendelt. Az erdei gyümölcsöket a város szegény lakossága gyűjti. Az alomszedés be van tiltva. Elemi csapások, rovarkárok ritkák. Nagyobb hótörés csak 1891 92 és 96-ban volt. A szállítási viszonyok kedvezők.

Az itt tárgyalt bars megyei erdőtesten kívül a városi erdőbirtok zöme Túróc vármegyében fekszik. Ez a birtok három üzemosztályba van osztva. A város összes, 17,468·6 kat. hold kiterjedésű erdőbirtokának jövedelmezősége, a zárszámadási eredmény szerint, kb. 120,000 frt bevétel és kb. 43,000 frt kiadás, vagyis kb. 77,000 frt tiszta jövedelem, mely a nem jövedelmező ágaknál felmerülő költségek fedezésére szolgál.

Ujbánya város 1364-ben Nagy Lajos királytól kapta az erdőbirtokát, mely a lakosság épületi- és tűzifa-szükségletének fedezésén felül, elsősorban a bányaiüzem folytatásához szükséges faválasztékok szolgáltatására volt hivatva. A hajdani rendetlen kihasználás, a gyakori faorzás és a korlátlan legeltetés, az erdő fennállását annyira veszélyeztette, hogy már Zsigmond király szükségesnek tartotta az erdőpnsztitást szigorú rendelettel korlátozni. Ily királyi rendeletek még a későbbi időben is gyakoriak. A rendszeresebb gazdálkodás csak 1720 óta folyik, a mikor az állam, a bányákkal együtt, az erdők kezelését is átvette. Ez időtől 1874-ig a város kincstári erdőgondnokság székhelye volt. 1874-ben történt meg az ú. n. szegregálás, a mikor a város erdejét kihasították és a szomszédos kincstári erdőbirtoktól határdombokkal ellátott nyiladékokkal elválasztották.

Ujbánya.

A városi erdőbirtok a magas Tátra heglánczolatához tartozó ú. n. újbányai hegycsoport északi szélén terül el s kizárólag Bars vármegyében, a Garam folyó jobb partján, 260—800 m. tengerszín fölötti magasságban fekszik. Az 1888-ban jóváhagyott rendszeres gazdasági üzemterv, az állandó kataszter és tagosítási felmérések alapján összeállított adatai szerint, az erdőbirtok pontos összterülete 4908·95 kat. hold. Fajneve a bükk, tölgy, jegenye, lucz- és erdei fenyő. A bükk az egész területnek 40 százalékát, a tölgy 15, a jegenye 25, a luczfenyő 18 és az erdei fenyő 2 százalékát foglalja el. Az erdei tisztások kizárólag lucz- s helylyel-közzel veres-fenyővel és kőrissel fásítottak be.

Közlekedési viszonyok tekintetében az erdőbirtokok fekvése, az 1896-ban megnyílt garamvölgyi vasút és a Garam folyó közelségénél fogva, nem kedvezőtlen. Az erdőtermékek főfogyasztó helye, Ujbányán kívül, Esztergom városa és vidéke. Az erdészeti ügyeket a város tanácsa intézi, végrehajtó közege a városi erdőhivatal, melynek főnöke Baumann Samu erdőmester, ki az 1886. és 1887. években készített s 1888-ban kormányhatóságilag jóváhagyott rendszeres gazdasági üzemterv szerint, a városi erdőbirtokot négy üzemosztályban kezelteti, melyek közül az első 3: két-két, a negyedik (véderdő): egy vágás-sorozatból áll. Az egész erdő — a szállaló üzemből kevelt véderdőt kivéve — szálerdő üzemre van berendezve, 100 éves fordával. A vágasterületek természetes úton, fokozatos vető-vágásokkal újítatnak fel s csupán a hézagok pótlása és az erdőtestbe ékelt tisztás-területek beerdősítése történik mesterséges úton. Az évente kihasználható terület egészben 50·41 k. holdat tesz, az évi fatermés — 10 évi átlag szerint — 6481 m³ főhasználati és 1848 m³ mellékhasználati fatömeget tesz, melyből 35 % épület- és műszerfára, 65 % tűzifára esik. A fahasználaton kívül a mellékhasználatok is számbavehető jövedelmet nyújtanak; ilyenek az erdei legeltetés s különösen az erdőterületen levő malomkőbányák jövedelme, mely utóbbi mintegy évi 5000—6000 koronát tesz. Az erdő egyik mellékhasználat a vadászati jog is, mely nyilvános árverés útján 6—6 évi időtartamra szokott bérbeadni. Az itt előforduló vadnemek a szarvas, őz, nyúl, esászárnadár, vaddisznó, róka, vadmacska és a borz.

A lévai uradalom erdőbirtoka 11284·42 kat. hold, melyből Bars vármegyére 4873·97 hold esik. A bars megyei részen két pagony van és az egész uradalom 6 erdőgondnokságra van osztva. Igazgatási, kezelési és őrzési költségei 16,000 koronára rúgnak. A termelési költség ürméterenként átlag: hámozott fánál 1 korona 50 fillér, egyéb fánál 50 fillér. Az egész termelést általában, méterenként dolgozzák fel és a téli munkálatoknál kb. 200, a tavaszi cserhántásnál pedig kb. 300 munkás van elfoglalva.

A lévai uradalom.

Az uradalom évenként átlag 30 kat. holdnyi területet erdősít 800 korona átlagos költséggel. Az erdőbirtok évi tiszta jövedelme 20,000—30,000 korona között váltakozik. Az elő és köztes használatok mennyisége kb. 200 kat. hold, 2000—3000 korona között váltakozó jövedelmezőséggel.

Az utolsó időben nagyobb károk nem voltak. Az erdőségekben a legeltetés tilos és csak egy terület van ilyennek beosztva, a mi 600 koronát jövedelmez. A vadászat semmit sem jövedelmez, mert a 2500—3000 korona tiszta jövedelmet a szomszédos vadászterületek bére felemészti. Az első üzemberekezés 1877-ben történt. Az üzemfelújítás most van folyamatban. Az erdőbirtok termékei: hasábfá, dorongfa, hámozott fa, eserkéreg, faszén, faragott tölgyfa, gömbölyű tölgyfa, faragott fenyőfa, vasúti talpfa, bükkfa-keréktalp, keréküllő, szekér-lőcs, nyírfa-rúd és vendégoldal. Fűrészművek az uradalomban nincsenek.

A kis-
tapolcsányi
uradalom.

A kistapolcsányi uradalom erdőbirtokának a területe 11,650 kataszteri hold, mely négy pagonyba van osztva. Az igazgatási, kezelési és őrzési költségek évi átlaga 16,700 korona. Az erdők három üzemosztályba vannak osztva. Az elsőbe tartoznak a magas erdők, a másodikba az alacsony erdők, a harmadikba pedig a parkhoz és környékéhez tartozó állagok. Az uradalom, Keresztúr község fölött, műfűrészrendezett be, mely a haszonfa feldolgozására szolgál. Az

A SALZBERGER-FÉLE SZESZGYÁR SIMONYBAN.

erdészethnél alkalmazott munkások részben szakmánya-munkások, részben napszámosok és e tekintetben itt a viszonyok nem kedvezők, mert a munkásokat szerződésileg lekötni nem lehet, miután nem állandók. Ezenfelül el vannak puhulva, úgy hogy rossz idő esetén még a munkát is félbehagyják.

Az utolsó 3 évben beerdősített terület 460,3 kat. hold, melynek költségei 6000 koronára rúgnak. Az erdőbirtok holdankénti tiszta jövedelme átlag 3 korona. A köztes használatok évi jövedelme 2400—3000 korona. A mellékhasznóvételek évi jövedelme kb. 1600—2000 korona. Ha azonban a makk-termés sikerül, ez összeg megkétszereződik. A fa elárúsítása csak az erdőben történik és a vevő tartozik azt elszállítani. Termékei tölgyhaszonfa, tölgyhasábfá, tűzifa, eserkéreg, faszén. Az erdészeti termékeket lóvasút szállítja, mely 15 kilométer hosszúságban, a kistapolcsányi állomástól a fenyőkosztolányi erdészethez vezet.

Az utolsó időben, számbavehető nagyobb kár nem történt, legfeljebb a késői fagyok tettek kárt. Az első üzem berendezése 1877/8-ban történt.

A nagyugróczy
uradalom.

A nagyugróczy uradalom erdőbirtoka 6538 kat. hold, mely 4 pagonyba van osztva. Az igazgatási, kezelése és őrzési költségek körülbelül 30,000 koronára rúgnak. Az alkalmazott munkások száma körülbelül 200 és körülbelül 120—150 fuvaros. Állandó munkásai nincsenek. Az utolsó 3 év átlaga szerint beerdősített terület mindössze 30—40 kat. hold, holdanként 50—80 korona költséggel. Termékei tűzifa, haszonfa, tölgyfakéreg, faszén és a nagyugróczy hajlított bútorgyárhoz szükséges faanyag. Az utolsó időben lényegesebb károk

nem fordultak elő, csak némi víz- és hó-kár és a magas vadak és vaddisznók által okozott károk, de az orvvadászat is terjedőben van. Az erdőbirtok évi holdankénti átlagjövedelme, tisztán 1'5—2 korona. Az első, ideiglenes üzemterv 1868/70-ben állapítottatott meg, a végleges üzemterv pedig 1883—1885-ben.

A beszterczebányai püspökség 22,240 kat. hold erdőterülettel bír, melyet azonban az 1886. előtti püspökök annyira kizsákmányoltak, hogy ezáltal az erdőket teljesen tönkretették. A reorganizáció nagy munkáján most fáradozik Székely György püspökségi erdőmester. Az erdészet egyik legfontosabb mellékága: a püspökségi kőbányák, melyek kiváló édesvízi kvareztot tartalmaznak és messze földön híres malomköveket szolgáltatnak.

Az állami erdő a garamszentkeresztii járás, Körnőcz- és Újbánya városok és 37 község határában fekszik és a zsarnóczai kir. erdőhivatal vezetése alatt áll. Az egész terület 7 erdőgondnokságra van felosztva. Az üzemtervek szerint az évi fahozam 116,167 m³ volt, melynek körülbelül 70%-a tűzifa, a többi pedig épület- és műszer-fa. Figyelmet érdemel a kinestári uradalom zsarnóczai faiskolája és csemetekertje, továbbá az ottani magpergető és a nagyszabású gőzfűrész. Ez uradalom tulajdona a geletneki malomkőbánya is, mely bárbe van adva. A befásításhoz szükséges csemeték nagy részét a zsarnóczai m. kir. erdőhivatal útján, az állam ingyen adja és Bars vármegyében a kopár területek befásításával szép sikert értek el. Az eddig befásított terület a 600 kat. holdat messze meghaladja. A vármegye összes véderdőinek területe 3958 kat. hold.

*

Még a vármegye halászati viszonyairól is meg kell emlékeznünk. Bars vármegyében csak természetes halászatot űznek. A mesterséges haltenyésztéssel tettek kísérleteket gr. *Keglevich* István, a ki a mostani, *József Ágost* főherceg tulajdonát tevő kistapolcsányi uradalomban Fenyőkosztolányban létesített mesterséges tenyészeteket. Néhai gróf *Migazzi* Vilmos Aranyos-Maróton szintén próbálkozott e téren, de ezek a telepek ma már nincsenek meg.

A vármegyét átszelő Garam- és Zsitva-folyók és az azokba ömlő patakok képezik a halászatnak terrenumát s ezekben minden beavatkozás nélkül űzik a halászatot. Halgazdagságról azonban szó sincs. A halaknak ivására szolgáló, alkalmas sekély helyek nem fordulnak elő, s ha a tavaszi nagy vizek után az apadás beáll és a sekély helyeken a halak petéztek, a csakhamar következő szárazságban e helyek egészen kiszáradnak és a kis halmenedék elpusztul.

Ha tehát mégis halásznak és halakat kapnak, úgy ez csakis a Dunából felúszó jövevények közül esik meg. Csukák, harcsák s néha jelentékeny nagyságú vizák is felhatolnak magas vízállás esetén a Garamba és Zsitvába, hogy halászaink hálójába kerüljenek.

Az új halászati törvény, a mely a halmemek szerint állapítja meg a tilalmi időszakokat, korántsem jelent előmenetelt azon állapotokhoz képest, a midőn általános tilalmi időszak volt megszabva, melynek betartását ellenőrizni lehetett, azonban a halmemek szerint beosztott halfogást senki sem ellenőrzi és így nem szorul bővebb magyarázatra, hogy ha inkább fogyó, mint szaporodó halgazdagságról kell megemlékeznünk. Alakult egyszer Léván halásztársulat a törvény rendelkezése szerint, de ez a társulat az alakulásnál tovább jutni nem tudott.

A beszterczebányai püspökség.

Az állami erdők.

Halászat.

VADÁLLOMÁNY ÉS VADÁSZATI VISZONYOK.*

Bars vármegye földrajzi fekvésénél, talajviszonyainál, növényzetének tenyészeté, sőt éghajlati viszonyainál fogva is, hasznos vadban a gazdag vármegyék közé sorolható.

A természetnek ezt a kedvezését elősegíti nagyrésztben a birtokosság és a vadászati jog birtokosok szakszerű és ezeltudatos törekvése, a meglévő és telepített vadnemek gondozása, azok kímélése, az okszerű vadászati beosztás, a közigazgatási hatóságoknak ébersége és a vadásztörvény s az erre vonatkozó rendeletek szigorú alkalmazása.

Bars vármegye azon kevés vármegyék közé tartozik, melynek területén kisebb-nagyobb mennyiségben, kevés kivétellel, Közép-Európa összes hasznos vadnemei feltalálhatók. Vadszegénynek, az utóbbi 20—25 év óta, csupán vízivadban mondható, de ennek örvendetes oka a posványos és árterületeknek rohamos lecsapolása, vagyis a gazdasági kultúra.

A vármegye északi és észak-keleti magasságait majdnem kétszáz-ezer holdra terjedő bükk-, fenyő-, tölgy- és eszererdő fedi. Otthona ez a medvének, sörtevadnak, az őznek, sőt az őzek legnagyobb ellenségeinek, a hiuz- és vadmacskának is. Nem ritkán üti fel fejét itt-ott egy erdei farkas, mely a pusztításban erős versenytársa a hiuznak. Ezen dúvadak ellen azonban elkeseredett és eredményes harc folyik.

A felsorolt vadnemek között legritkább a medve. Főleg Körmöczbánya rengetegeiben tanyázik, hol rendes gaurái (odui) vannak. Nyár végén, a gyümölcs-, főleg málnaéréskor elhagyja otthonát és dél felé vonul. Ellátogat még a nagy-ugróczy és kis-tapolcsányi lomberdőségekre is.

Nem kevésbé ritka a vármegye északi részeiben a szarvas, a hol még nagyon kímélik.

Körmöczbánya, Jánoshegy és Garam-Berzencez erdeiben süket- és nyír-fajdok is vannak melyek az elég nagy számban előforduló császarmadarakat nyugtalanítják.

A vadászati jogot ezeken a vidékeken, kevés kivétellel, maguk a tulajdonosok és az erdőségeket kezelő alkalmazottak gyakorolják.

A nehéz terepviszonyok és nagy távolságok miatt még manapság is leginkább kopókkal vadásznak, a mi a vad nyugalmanak és elszaporodásának nem kis kárára van.

Délnyugat felé haladva, a klíma enyhülése és a kultúra növekedésével párhuzamosan emelkedik a vadállomány, vagyis a gazdasági kultúra intenzívitásával a vadállomány is növekszik.

A vadászat szempontjából az első helyet József főherceg kis-tapolcsányi uradalma foglalja el, mely nemcsak a vármegyében, hanem Magyarországon is egyik legjobb és legjobban kezelt vadászterületnek mondható.

A kis-tapolcsányi uradalom.

* Ezt az érdekes cikket, mely báró Révay Simon tollából ered, dr. Ruffy Pál közli a „Bars vármegye gazdasági leírása“ című munkálatában. A vármegyei monografia-bizottság kívánságára egész terjedelmében közöljük.

Ez az úgynevezett magas vadászat non plus ultrája, minden igazi vadászember Eldorádója.

A ma már mintegy 45,000 holdat kitevő vásárlások és újabb bérletek által folyton növekvő pagonynak mintegy kilencztized része lomberdő. A kezelését ennek a kitünően beosztott pagonynak, költséget, fáradságot nem ismerő, kiváló szakértelemmel, maga József Ágost főherceg irányítja.

A vármegyében itt van a legtöbb fővad, itt vannak az ország északnyugati részének legerősebb szarvasbikái. Az itteni agancsok nyerik el, és méltán, (már több év óta) az országos aganeskiállítások első és főbb díjait.

A 10—12 kilós, sőt még súlyosabb XVIII-as, XX-as és XXII-es agancsok maholnap leszorítják az első helyről az úgyszólván világhírű mármarosi és imgi szarvasokat. Igaz ugyan, hogy az utóbbi években, mondhatni túlságosan, mintegy 1000—1200 darabra szaporodott föl a fővadállomány, ez pedig rendszeren a minőség rovására esik, ezt azonban a kedvező növényzeti vegetáció, a rendszeres lelövés, nagyrészt pedig az időnkénti fajfelfrissítés fogja ellensúlyozni.

A múlt évben is a kis-jenői vadaskertben befogott mármaros-bakonyi keresztezésű mintegy negyven darab fővadat eresztettek ki a kis-tapolcsányi pagonyba.

Fővadon kívül igen nagy számban fordul elő a sörtevad is, mely a fővad okozta erdei károkon felül meglehetősen pusztításokat tesz a kulturákban és veteményekben. Ezeket a károkat a pénzbeli kártalanításon felül, az uradalom nagyobbbrészt fával és ingyenesen átengedett marhalegelőkkel pótolja a lakosságnak.

A fővadat nyugtalanító, folytonosan kószáló dām vad még ma is meglehetősen szép számmal tenyészik, bár pnsztítják.

Az őzeket a szarvasok már eddig is meglehetősen kiszorították a pagony belsejéből, de azért az aljakban ma is igen sok van. Agancsra nézve elég jók.

Az 1880-as évek elején gróf Forgách Károly, a híres vadász, Bars vármegyével szomszédos nyitra vármegyei uradalmán, Ghymesen, mufflonokat telepített. A törzsállományt részben a mufflonok hazájából, Korszika szigetéről, részben a lainzi császári vadaskertből importálta.

A mufflon (*ovis musimon* Schreb) egyik válfaja a juhvak, ezért köznyelven vadbirkának is nevezik. Sötétbarna, jóval nagyobb a közönséges juhmal. A kosnak, sőt kivételesen a birkának is, erősen recézett, kétszer is megcsavart szarva van. Igen vad, ezért nehezen megközelíthető. Meglehetősen szapora. A sziklás hegységeket kedveli. Húsa erősen fagygyús, ízénél fogva alig élvezhető.

Ez a vadnem több évi kímélet és a szomszédokkal történt megegyezés folytán annyira elszaporodott, hogy ma már Ghymes sziklái között 60—70 darabból álló falkákra bukkanni nem is ritkaság.

Innét jönnek át a vármegye szomszédos pagonyaiba, meglehetősen esekély számmal, mert megszokott, biztos helyeiket változtatni nem szeretik.

A mufflonokon kívül a fővadállományt is gróf Forgách Károly áldozatkészségének, buzgalmának és szakértelmének köszönheti nagyrészt Bars vármegye.

Újabban József Ágost főherceg a nyírfajd meghonosításán fáradozik, de az idő rövidségénél fogva az eredmény még nem konstatálható. Bars vármegye vadászterületei közül az erdei nagyvad, vagyis a magas vad szempontjából a főhercegi kis-tapolcsányi pagony után első helyen említendők Odescalchi Arthur herceg szkiezói, báró Lindelof Henrik kisaranyos-rozskosi, az esztergomi főkáptalan apáti, a Thonet testvérek nagy-ugrócezi, gróf Erdődy Imréné Migazzi Irma csáradí és Szent-Ivány Oszkár perlepi pagonyai.

A Garammelléki pagonyok jóval az említettek mögött maradnak. Ezek az erdőterületek kevés kivétellel a kincstár, a besztercebányai püspökség és a községek tulajdonai.

Itt természetesen a kezelők csak mellékesen vagy egyáltalában nem foglalkozhatnak a vadászat fejlesztésével, a bérbeadott területek pedig aránylag oly rövid időre vannak kiadva, hogy itt vadkár, marhalegeltetés, a kezelő személyzet hiánya miatt, a bérlők sem tehetnek sokat a vadállomány gyarapítása érdekében.

A mufflon.

Kiválóbb vadászterületek.

A Garammelléki pagonyok.

A mufflont kivéve, minden nagyobb erdei vad feltalálható itt is, de jóval esekélyebb számban. A szarvasok, melyek faj és erőre nézve nem sokat engednek a ghymes-kistapolcsányiaknak, ide nagyobbára Hont, Nógrád és Esztergom vármegyékből vándorolnak át.

Bars vármegye déli és délkeleti részeiben, tehát ott, hol a magas hegy-ség és a folytatólagos erdőterületek megszűnnek, már csakis az úgynevezett mezei „alaesony vaddal” találkozunk. Igaz ugyan, hogy nem ritkán fordul elő itt is a sörtevad, mely néha nagyobb kondákba összeverődve, a veteményekben érzékeny károkat okoz és nagyobb aljerdőkben itt-ott hosszabb időre is meg szokott állapotni, de mégis csak váltóvadnak tekinthető.

Ezek a vándorló esordák többnyire a zab, burgonya és tengeri érésekor szoktak megjelenni, majd ismét hosszú időre eltűnnek, makkot roпоgtatni a hegyek közé.

Az úgynevezett alsóvidék erdősebb és befásított részein őzvad igen nagy számmal fordul elő. Helyenként annyira elszaporodott, hogy satnyul, sőt újabban ragályos betegségekben (torokbaj, féreg, tüdő-gümőkór stb.) pusztul. Egyes vidékeken az erős telek is eléggé megtizedelték. Agancsra nézve évről-évre gyengébbek, súlyra nézve pedig a 6-os bakok, átlagban, alig érik el a 18 kilót. Ma már sok helyütt a mezőkön is állandó vadnak mondható. Itt a nádasokban, gabona és tengeri földekben tartózkodik.

A nyúl.

Nyúlban a vármegye déli és délkeleti vidéke mondható gazdagnak. Feljebb minden kímélet és gondozás mellett sem sikerült eddig nagyobb eredményeket elérni.

A községi határok eddig — kevés kivétellel — jó kezekben vannak, a nagyobb birtokokon a vadállomány gyarapítására mindent elkövetnek. A nagy számban előforduló orvvadászok üldözése, a kártékony vad kárlelhetetlen pusztítása, viszont a hasznos vad téli etetése a barsi Nimródoknak nem kis fáradságába és költségébe kerül.

Hogy a nyúl a magasabb fekvésű vidékeken mindezek daczára rosszul, vagy legalább is nem a megfelelő mértékben szaporodik, ennek oka a kedvezőtlen talajviszonyokban keresendő.

Ugyanis oly vidékeken, hol a talaj túlnyomólag agyagos, kötött, kevés vízáteresztő képességű vagy ellenkezőleg vadvizes és hideg, ott a növénytenyésztet kedvezőtlen és nagyobb nyúlállomány eltartására nem is elégséges. Ezt a természetben rejlő hiányt pedig mesterségesen pótolni lehetetlen.

Fogoly és fączán.

Szép eredményt értek el az utóbbi tiz-tizenkét év alatt, a fogoly és esekély részben a fączántenyésztés terén is. Ma oly vidékeken, hol ennek-előtte a fogoly ritkaság számba ment, a fączánt pedig csak híről ismerték, az előbbi igen szépen, az utóbbi pedig meglehetősen számban fordul elő.

Ennek oka — nem tekintve a kíméletet — a mezőgazdaság fokozódó intenzívításában keresendő.

A kapásnövények fokozott termelése, a talaj mesterséges javítása, az eddig ki nem használt területek feltörése, az arra utalt kotorászó tyúkfajtának dús rovartaklálékot nyújt. Viszont nem kis hasznára válik a mezőgazdaságnak a növényzetet rongáló és öltő rovarok ilyenén pusztítása.

A fączántenyésztés a vármegyében még újabb keletű. Daczára, hogy déli részeiben már eléggé el van terjedve, sőt egyes vidékeken máris kiváló eredményeket értek el, tenyésztése még sem mondható kielégítőnek.

A fączánok nagyobbmértvű elszaporodását felette megnehezíti az erdei kullancsnak leírhatatlan sokasága, mely különösen tölgy- és esererdőkben — meleg csapadékos időjárás mellett — a fiókokban kiszámíthatatlan károkat okoz. A kullancsok mesterséges kiirtása czéljából egyes fączánosokban most folynak a kísérletezések.

Az üregi nyúl tenyésztése, a nagyobbára kötött, agyagos talaj miatt egyáltalán ki van zárva. Gazdasági szempontból különben sem kívánatos. Előfordul ugyan itt-ott, de alig említésre méltó számban.

Túzok állandóan csak a vármegye déli részeiben tartózkodik.

Vándormadarak közül erdei szalonka és fűrj, mint újabban az egész országban, itt is kevés szokott lenni. Előbbi az északi erdősegekben egész nyáron át található, mert ott költ.

Mezei „alacsony vad“ dolgában a legjobb pagonyok közé sorolhatók — hol ezerszámra lövik a nyúlát, foglyot, helyenként százzszámra a fácánkakast — a gróf Breunner-féle zselízi, a Schöeller-féle lévai uradalmak, a Klobusitzky János zsitva-újfalnsi, a báró Révay Simon tajnai pagonyai, nemkülönben a nagy-sallói bérpagony.

Röviden áttérve a vadászati viszonyok fejlesztésének közgazdasági oldalára, látjuk, hogy a vadászat már manapság nem csupán „nagyúri kedvtelés“ — mint azt felületesen mondani szokás, — hanem közháznú s fontos közgazdasági ágazat.

Az 1883: XX. t.-cz. rendelkezése értelmében, a községek és közbirtokosságok, nyilvános árverésen, vagy egyhangú határozat alapján kötelesek a vadászati jogot a legtöbbet ígérőnek legalább is három esztendőre bérbe adni.

A bérleti feltételeket, saját előnyeik szem előtt tartásával, saját hatáskörükben állapítják meg.

Látva, hogy ez utóbbi két évtized alatt a vadászati szenvedély a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben mennyire lábrakapott; látva továbbá a külföldieknek — hogy úgy mondjam — invázióját, sok esetben határt nem ismerő áldozatkészségét, természetes, hogy mindezt saját előnyükre igyekeznek kihasználni.

A külföldiek versenygése mellett nem is nehéz a bérletek árát a végletekig fokozni.

A községek előnyös helyzetüket felhasználva, közterheiknek tetemes részét a vadászati jog bérbeadásából fedezik. Sok esetben arra kötelezik a bérlőt, hogy a három, sőt hat évi bérösszeget, minden kamatlevonás nélkül, előre, egyszerre lefizesse. Ezen összegből telik új iskolára, óvodára, község-házára, hídra és egyéb befektetésekre. A szegény napszámos-osztály későn őszzel és télen, midőn a mezei munka szünetel, mint hajtó megkeresheti napibérét.

Nem ritkaság ma már, hogy Pozsony, Nyitra, sőt Bars vármegye déli részein, 2—3000 holdas községi határokért, csupán nyúl- és fogolyvadászat fejében 1200—2000 koronáig terjedő évi bért fizetnek. Bérlő, a vaddúsabb vidékeken, még a legdrágább határokra is akad.

Mennyi idegen, főleg német pénz jön be e révén Magyarországra, midőn látjuk, hogy egy Prinz Friedrich Leopold, a német császár unokaöccse, egy-egy szkiczói szarvasbika lelövéséért 1000 koronát fizet és egész udvartartásával hosszú időre Bars vármegye hegyei közé telepszik le, majd pedig egy berlini bankártasaság Roszkoson nyolcz szarvasbika lelőhetése céljából nyolcz-ezer, dám- és őzbakért darabonként száz, vadsértésért hatvan koronát fizet. Ilyen példát sokat lehetne felhozni.

Köztudomású dolog, hogy évről-évre mily fokozódó vadszállítmány indul Magyarországból külföldre, főleg pedig Franciaországba, mely már a vámot emeli.

A vadászat oly jövedelmi ág, melyet csak újabban kezdünk komolyan számba venni.

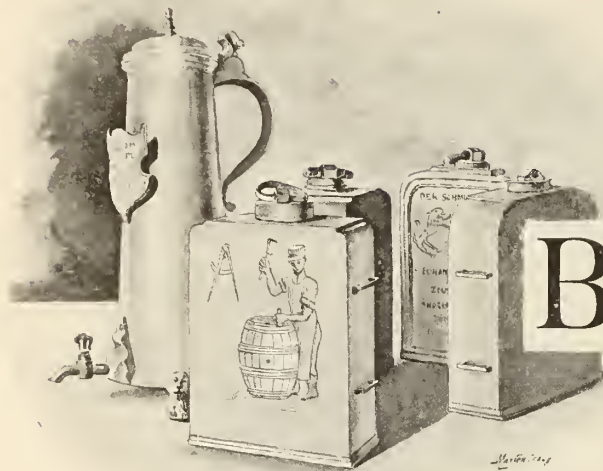
Bars vármegye hálás talaja a vadászati viszonyok eredményes fejlesztésének. Nincs hiány természeti adományokban, jóakarásban, áldozatkészségben, sőt talán az ügy előnyére, bizonyos nemes fajtája a versenygésnek érvényesül. Mindez biztosítéka a vadászati viszonyok céltudatos, szakszerű s eredményes fejlesztésének.

Zavarólag hatna, sőt a java fejlődésében semmisíthetné meg Bars vármegyében a kitűzött célt szakavatatlan, a helyi viszonyokat nem ismerő, idegen elemek mértéktelen betódulása. Ez a fejlődésnek indult vadállomány kipusztítását eredményezné.

Sajnos, ezen egészségtelen állapotoknak előjelei máris észlelhetők. Problematikussá válhatik ezért, hogy az e tekintetben példás eseh- és morvaországi viszonyok, a legjobb igyekezet mellett is Bars vármegyében el lesznek-e érhetők?

A vadászati viszonyok fejlesztésének közgazdasági oldala.

BÁNYÁSZAT, IPAR, KERESKEDELEM ÉS HITELÜGY.

KÖRMÖCZI RÉGI CZÉHEDÉNYEK.

Bars vármegye bányászata — ide számítva a szentkereszti járás nagyszabású malomkő-bányászataát is — három részre oszlik, ú. m. ércz-, szén- és kőbányászatra. Az elsőnek a középpontja Körmöczbánya és vidéke; de a *Hont vármegye közelében* fekvő Alsóhámor község határában is vannak érczbányák, melyek azonban már Hont vármegyébe nyúlnak át.

A szénbányászatot egyedül a fenyőkosztolányi bánya képviseli, habár a vármegyében más helyütt is vannak széntelepek, melyek azonban nem állanak kiaknázás alatt. A kőbányászat, mely itt fontos közgazdasági tényező, az építkezési és útépitési kőanyagot szolgáltató bányákat nem számítva, Újbánya, Garamszentkereszt és Geletnek határában miveltek leginkább és az e vidéken előforduló kvarcz, de különösen az édesvízi kvarcz, sőt az újabbán Újbányán talált nagy kiterjedésű lávakőtelepek, kitünő és keresett malomköveket szolgáltatnak.

A fémbányászat* és különösen az ezüst-ércz, ma már, az ezüst árhanyatlása következtében, sokat veszített régi jelentőségéből és erős hanyatlásnak indult. Bars vármegyében (az alsóhátori bányát kivéve) az összes érczbányák ma már a kincstár tulajdonában vannak.

A körmöczi bányák.

A barsmegyei bányászat keletkezésének és középkori történetének adatait más helyen közöljük. Tudjuk, hogy Körmöczbánya város régi bányái a kincstár tulajdonába mentek át. Ugyancsak a kincstár szerezte meg lassanként a magánbányákat is. Így a XVIII. században a *Roth-féle bányát*, melynek 1738-tól 1809-ig, azaz 71 év alatt 5490 frt nyeresége volt. 1789-ben keletkezett az „Ignátz“-bányatársulat, néhány évvel később pedig a „György“ nevű társulat. A múlt század első tizedében alakult a „Zsigmond“ bányatársulat, 1820-ban a „Károly-aknai bányatársulat“. 1815-ben a „Zsigmond“ társulat az „Ignátz“ és „György“ nevű társulatokkal szövetkezett és ez időtől, egész 1880-ig mint „Zsigmond-György“ bányatársulat működött. 1883-ban Körmöczbánya város vette át nyilvános árverésen e bányaművet és azt 1891 február haváig kezelte, a mikor dr. Rapoport Arnót 180,000 frtért megvette.

* Schwartz Gyula m. kir. bányafőmérnök adatai a Rapoport-féle bányáról, Arkosi Béla m. kir. bányamérnök adatai a régi kincstári bányáról, Zarándi Knöppfler Gyula m. kir. bányahivatali főnök adatai Ruffy Pál munkájában: Bars vármegye gazdasági leírása.

A Károly-aknai bányatársulati bányát 1890 november hóban szintén dr. Rapoport vette meg 120,000 frtéért és e két bányából keletkezett a „Körmöczi Egyesült Károly és Városi Bánya“, mely 1900-ban szintén a kincstár tulajdonába ment át.

A volt Zsigmond-György bányamű 10 bányatelket, 14 egyszerű bányamértékkel és 3 határközzel 691,764 m²-nyi területet foglalt magába. Az e területen belül feltárt erek az örök mélységig lefejthetők. Ez a bányamű 1815—27-ig, 1863-ban, 1871-től 73-ig, 1875—83-ig veszteséggel, 1828-tól 62-ig, 1864—70-ig és 1874-ben nyereséggel dolgozott, úgy hogy a bányatársulat tagjai a befektetett tőkének és kamatainak százszorosát is visszakapták osztalék fejében.

A Zsigmond-György bányatársulati bányának berendezését illetőleg 1883-ig a következő említésre méltó intézkedések történtek. A bányamű

A Zsigmond-György bányamű.

A RÉGI RAPOPORT-FÉLE BÁNYAMŰ KÖRMÖCSBÁNYÁN.

egy 110 m. mély aknával, az ú. n. Nándor-aknával rendelkezett, a mely a Kalvária-hegy tövénél, a város északi részében volt telepítve. Az akna meglehetősen szilárd zöldkőben volt lemélyítve és abból indultak ki az egyes főemeletek az erek felé és pedig az „Ignácz folyosó“ 24 m. mélységben az akna torkolatától, a „Felső Zsigmond“ folyosó 16 m.-nyire az előbbitől, az „Új folyosó“ 22 m.-nyire a „Felső folyosó“ alatt, a „Mély altárói folyosó“, 21 m.-nyire az „Új folyosó“ alatt és a „Vasúti folyosó“, 34 m.-nyire az „Altárói“ alatt.

A Zsigmond-György bányatársulati bánya éreztermelése 1800-tól 1883-ig bezárólag a következő volt: 514482·10 tonna zúzó-ércz, 13757·03 tonna színpor, 1666·025 kg. finom arany, 1596·075 kg. finom ezüst. Az üzleti költség ez idő alatt 1.371,041 frt 88 kr. volt, a fémérték 1.462,560 frt 59 kr., a nyereség tehát 91,518 frt 71 kr. A bányatársulat ez idő alatt altárna-bér fejében 600,000 frtnyi értékű zúzóérczmennyiséget adott át a kincstárnak.

Mikor a város ezt a bányát átvette, a társulat az üzemet már majdnem teljesen felhagyta volt. A város is csak a biztosítási és feltáró munkálatokkal bibelődött.

A Károly-
aknai bányá-
társulat.

A *Károly-aknai* bányatársulati bánya, mely 1820-ban alakult, 11 bányamértéket, 516,942 m²-nyi területet nyert. E bányaterület déli részében, mely egyrészt a város déli fele, nagyobb részben azonban szabad földterület, alatt terül el, nemsokára a társulat alakulása után az ú. n. Károly-akna telepített, honnét az első feltárásokat hajtották végre. 54 méternyi mélységben, kelet felé, egy feltáró vágatot kezdtek el és e vágattal többféle eret harántoltak. 780 méternyi hosszúságban, az ú. n. „Julien-eret“ ütötték meg vele, azután északkelet felé a „Ferencz-eret“, míg a Julien-érben végrehajtott vágattal hatalmas keresztezéseket tártak fel, később a „Ferencz-aknát“ telepítették és közben a „János-eret“ és „Krisztián-érkeresztezést“ is feltárták.

A bányamű termelése 1867-től 1890-ig a következő volt: zúzóércz 46,056,5 tonna, színpor 2215,1 tonna, arany 140,85 kg., ezüst 289,54 kg. A

A IV. SZ. KINCSTÁRI AKNA ÉS BÁNYATELEP KÖRMÖCZBÁNYÁN.

fém értéke 251,984 forint 16 krajczár, a költség 325,084 forint 28 krajczár, tehát a veszteség 73,100 forint 12 krajczár volt.

Az egyesült
Károly és
városi bányák.

Az *Egyesült Károly- és Városi Bánya* az átvett bányákat teljesen a modern technika kívánalmai szerint rendezte be és szerelte fel, úgy hogy e tekintetben mintaszerűnek volt mondható. Újabb vágatokat létesített és ezeket nyitotta meg, az egész üzemet új alapokra fektette úgy, hogy a kincstár a megvétel alkalmával kitűnően vezetett, mintaszerű bánya tulajdonába jutott, mely ma is a kincstári bányáknak legfontosabb magvát képezi. Az Egyesült Károly- és Városi Bányamű termelése 1884-től 1895-ig bezárólag a következő volt: a városi bányában 1884 és 1890 között termeltetett 4286,9 tonna zúzóércz, 87,8 tonna színpor, 13,58 kg. arany és 12,24 kg. ezüst. A fémérték volt 119,985 forint 52 krajczár, az üzemköltség 280,081 forint 75 krajczár. A veszteség tehát 124,335 forint 13 krajczár, az Egyesült Károly- és Városi Bányánál 1891—95. között termeltek 69,386,9 tonna zúzóérczet, 1287,4 színport, 198,48 kg. aranyat és 159,18 kg. ezüstöt. A fémérték volt 354,833 forint 37 krajczár, a költség 535,481 forint 49 krajczár, a veszteség tehát 179,078 forint 16 krajczár.

A kincstári
bányák.

A régi kincstári bányákról a következő adatokat közöljük: a bányászkodás legmélyebb pontja, a Garamvölgyben fekvő „Nándor altáró“ szájának esatornája 254,750 méternyire van az Adriai tenger színe fölött. A Kékellő községben levő „Mihály kutató táró“ és a „Nándor altáró“ szája közötti

szintkülönbség, vagyis 605:250 méter adja azt a magasságot, melynek határai között az itteni kincstári bányászkodás folyt és folyik. A bányák fekvése annyiban szerencsésnek mondható, hogy a szükséges erővizet Túróc vármegyéből a vízválasztón át úgy lehet egy árkon vezetni, hogy e vízerővel még a legfelsőbb bányák erőgépei is hajthatók.

A kincstári bányák jövedelmezőségéről nincsenek biztos adatok, mert az 1777-iki nagy tűzvész az ide vonatkozó iratokat elpusztította; de a művelés, különösen a mélységben, igen élénk volt. 1781-ben a kincstári bányák 24.800 forint jövedelmet adtak, 1790-tól 1801-ig pedig 47,165 forintot, de aztán kezdődtek a veszteségek, melyeket leginkább a felmerült rendkívüli vízemelési nehézségek okoztak, annyira, hogy 1807-ben az udvari kamara azt a kérdést vetette fel, hogy nem volna-e célszerű az egész bányaművelést a mélységben beszüntetni? A hivatal azonban nem javasolta a mélység elhagyását, mert csak ott voltak fejtésre érdemes, jövedelmező helyek. 1802-től 1814-ig a kincstári bányák vesztesége 58,745 forintra rúgott. 1813-ban a mélységben felhagyták az üzemet és a vízemelőket kiszedték. 1865 és 1867 között még mintegy 7000 forint volt az évi jövedelem, de aztán a veszteségek 40-től 70,000 forintig váltakoztak.

A „Főér“ bányászatiilag mintegy 4000 méternyire van feltárva és azonkívül legdélibb részén túl, Jánosréten, az „Antal-táróval“ nyitattott fel, legészakibb részén túl pedig: Alsótúresekén úgy kelet, mint nyugat felé egy-egy táróval felkutattatott, de eredménytelenül. Északra a „Kirehbergi érrel“ érintkezik és ezzel együtt halad. A „Schrämmend-ér“, csapása irányában, a bányában körülbelül 2200 méternyire ismeretes és azonkívül a külön „Klinger-aknától“ dél felé, egész Jánosrétig, mintegy 1000 méterre követhető. Dőlése keleti és ez irányban 300 méter körül ismeretes. Az arany, szabad állapotban, igen finoman behintve, a kvarczban fordul elő és mint zúzó-arany nyertetik. A „Kirchbergi ér“ a „Főér“ fekvőjében keleti dőléssel mintegy 1600 méternyire ismeretes. A Főérral északi csapásban egyesül és annak irányát veszi fel és az „Anna-aknai“ IX-ik mély folyosó szintjén a dőlés irányában is egyesül a Főérral. Az itt előforduló kvarcz-zúzóércz tartalma átlag valamivel jobb, mint a Schrämmend-éré, de színpor-tartalma kisebb. A „Schindler-ér“ a „Teich“-esések felé vonul keleti dőléssel, a „Mária-akna“ közelében, számos erecskével találkozva, nagy területet foglal el, mely erecskékben termés-arany-szemek is voltak. A „Katalin-ér“ a Schrämmend-ér fekvőjében nyugati dőlésű. Az ér keskeny, agyagos, de ott, a hol vastagodik és kvarczos lesz, jó zúzó-érczet ad.

E főerekhez tartoznak az északi bányarész fedőjében az „Elülső Anna-aknai fedőér“ és a „Távoli Anna-aknai fedőér“, a „Mátyás-aknai“, a „Lipót-aknai“ fedőerek, a „Lipót-aknai“ fekvő erek, a „Mátyás-akna“ és a „Mária-akna“ között fekvő erek; a déli bányarészben, a „Ludovika-akna“ közelében levő fedő-erek és a déli rész fekvő erei.

Nevezetesebb aknák, északról dél felé való sorrendben, a következők: A „Lipót-akna“, melynek mélyítése I. Lipót alatt kezdődött. Mélysége 330 méter. A „Mátyás-akna“, melynek mélysége 371 méter. Az „Anna-akna“ mélysége 411½ méter, a „Rezső-akna“ 312 méter mélységgel, a „Mária-akna“ 278½ méter mélységgel, a „Lipót-akna“, melyet a Rózsabányától vett át a kincstár. 72 méter. A „Miklós-akna“ 212 méter mély. Ezek közül azonban egyik-másik részben, vagy egészben be van töltve. A „Ludovika-akna“, mely a mostani bányauzem főaknája. A „Mihály-akna“ 335½ méter, a „Három-Király-akna“, mely 1588-ban mélyítettett a mélytárhoig és mélysége 135 méter. Ezeken kívül van több, részben bedőlt akna is, így a „József“, „Katalin“, „Ferencz“, „Ignácz“, „Szentháromság“, „Róth“, „Klinger“ stb. akna. A II. számú légakna 132 méterrel és a IV. számú légakna 246 ¾ méterrel.

Nem tekintve az itteni hegyes vidék következtében létesült számos tárot, itt csak a legfontosabb három altárho felemlítésére szorítkozunk. A „Felsőaltárho“ 1385-ben körülbelül 200 ölnyre már készen lehetett, a mi az akkori feljegyzésekből kitünik. A városban lévő Három-Király-akna közelében van telepítve és nyugati irányban halad a Miklós-aknáig, honnan a Schrämmend-ér és Fő-ér déli és északi csapását követi. Összes hossza 4057 méter és a felsőbb szinteken összegyűlemlő vizek levezetésére szolgál. A „Mély

altárót 1519-ben kezdték meg és 1604-ben fejezték be. Felsőtóti községe fölött kezdődik és északi irányban halad a Három-Király-aknáig, innen nyugati irányban a Ludovika-akna felé és elérve a főerek hálózatát a Lipót-aknán túl, a Felső-altáró vágatát is túlhaladva, a legészakibb műveleteket is alámélyítette. Összes hossza 6180 méter. Végre a „Nándor-altáró“, melynek elkészülte után új korszaka fog kezdődni a körmöczbányai kincstári bányászatnak és ha a vízemelési nehézségek megszűntek, ez lesz hivatva az állandó bajokon segíteni. Ha a Nándor-altáró a Schramm-éren haladva elérheti a Ludovika-aknából kiinduló keresztvágatot, le fogja vezetni az ott összegyűlő vizet és ekkor a körmöczbányai bányászat az ország egyik legelső altárójával és igen érdekes bányászati művével lesz gazdagabb.

A FENYŐKOSZTOLÁNYI KŐSZÉNÁNYA.

Zarándi Knöpffler Gyula kir. bányahivatali főnöknök a Ruffy Pál által közölt bányászati adataiból a következőket közöljük :

„A szórványosan előforduló aranyérc anyaga kvarcz, mely pyritek mellett 2—5% szabad aranytartalommal bír. A körmöczi foncsorarany 1000 súlyrészben 620—640 súlyrész színaranyat és 380—360 szinezüstöt tartalmaz.”

Zúzóércz a telérek töltményének az a része, melynek aránylag csekély fémtartalma közvetlenül már nem nyerhető ki, hanem csak megfelelő előkészítés és töményítés után szolgáltat hasznosítható terményeket.

Körmöczbányán a zúzóérczeknek előkészítése zúzóművekben történik, de most már Huntington-féle őrlőmalmok is vannak üzemben.

A Ludovika-aknai zúzóérczeket hat közönséges zúzó dolgozza fel, a Nándor-aknai bányamű terményeit egy kaliforniai rendszerű zúzóban készítik elő. Az üzemben lévő hat közönséges zúzó, melyeket a 16,000 méter hosszú, a tureseki fővízvezetékéből nyert vízerő hajt, 240 drb egyenként 110—130 kilogramm súlyú törővassal dolgozik, mely vasak egyenként és naponként 0·22—0·28 tonna zúzóérczet képesek 0·2 mm. szemmagyságú lisztűre feltörni. A felzúzást víz alatt teljesítik. Egy tonna Ludovika-aknabeli zúzóérczből 1·2—10 gramm zúzóaranyat nyernek.

A Ludovika-aknai zúzóércz 0·8—2% színport ad, 100 kg. színporban van 15—150 gr. aranyos ezüst, 1 kg. aranyos ezüstben pedig 80—140 gr. színarany.

Magyarországi "Ármegetti és Városi."

PÁLOS-NAGYMEZŐI NÉPVISELET.

A villamos erő által hajtott 40 db egyenként 375 kg. súlyú forgónyílal felszerelt kaliforniai zúzó a Nándor-aknai bányatermények feldolgozására szolgál. Ezekből a terményekből, melyek lágyabb anyagból valók, egy nyilvas naponként 1·8—2·0 tonniát képes 0·2 mm. szemcsenagyságra zúzni.

Egy tonna Nándor-aknai zúzóérczből 1·5—2·5 gramm fonesoraranyat nyernek. A Nándor-aknai zúzóérczek 2—3% szinport adnak, 100 kg. szinporban van 7—8 gramm aranyos ezüst, 1 kg. aranyos ezüstben 150—200 gramm szinarany.

A körmöczbányai bányászatnak 1900. évi eredménye a következő:

Feldolgozott aranyérczet 150·94 kgr., zúzóérczet 37,660 tonna súlyban. Ebből nyert szinaranyat 63·5422 kg., szinezüstöt 164·8410 kg. súlyban. A fémek teljes értéke 229,138 K. 95 fill. Az alkalmazottak száma 786. Az összes kiadások 437,782 K. A bányászat összes bevétele 230,228 K. 80 fill. Fizetésekre és munkabérekre kiadott 284,466 K. 34 fillért. Az összes veszteség 197,553 K. 20 fill.

A termelt zúzóérczeknek teljesen kihozható fémértéke tonnánként 3 frt 42 kr és levonva a zúzóművi költségeket: 1 frt 43 kr és a kohóköltségeket: 19 krt, marad a bánya részére, tisztán tonnánként 1 frt 80 kr, melyből a kezelési és bányamívelési költségek volnának fedezendőek. Miután pedig az összes költségek tonnánként 6 frt 53 krra rúgnak s a teljes fémérték csak 3 frt 42 kr, minden tonna zúzóércz termelése 3 frt 11 kr veszteséggel járna, de miután a fenti kiadásokban átfutó tételek is vannak és a kiadásokat részben más bevételek csökkentik, tényleg minden tonna zúzóércz-termelés 2 frt 46 kr veszteséggel jár. A veszteségek, kisebb-nagyobb mértékben, már közel 100 éve, hogy majdnem folytonosak és ez idő alatt, eltekintve a Nándor-altáró költségeitől, két milliónál több szenteség fizetett egy jobb jövő reményében és főképp nemzetgazdasági szempontból, hogy a környékbeli munkásnép megélhetése biztosítható. E tekintetben a viszonyok ma, a mikor a kincstár már az összes bányaműveket megszerezte, sem javultak, sőt rosszabbodtak, miután az ezüst értéke is tetemesen hanyatlott és javulás csakis — mint már említettük — a Nándor-táró munkálatainak a befejezésével várható.”

Újbánya város megszűnt bányászata* szintén ősrégi volt. Már a XIV. század első felében találjuk nyomait. Az ércztermelés kezdetben a Sebniczepatakban felállított malmokban való arany- és ezüstmosásból állott, 1348-tól azonban már bányászták az érczet. 1535-ig a bányászat fényesen jövedelmezett a betelepült német bányászoknak, de ez időtől kezdve a bányákat mindinkább ellepte a víz; azonban míg a vízlevezetési munkálatok folytak, addig a „Reissen Schuch“ nevű hegyen új bányát nyitottak, de ebbe is belebuktak. Közbejötték a török dúlások és mikor 1687-ben Tullius itt járt, a bányákat már oly állapotban találta, hogy nem is tartotta érdemesnek azokat behatóbban megtekinteni.

1700 körül a kincstár a várossal egyetértve, újból megkezdte a bányamívelést. Az első munka a víz levezetése volt, a mit a Garamig vezető altáró segítségével el is értek. 1730-ban a kincstár a bányákat 30,000 frtért megváltotta a várostól, de 1888-ban az üzemet abbanhagyta.

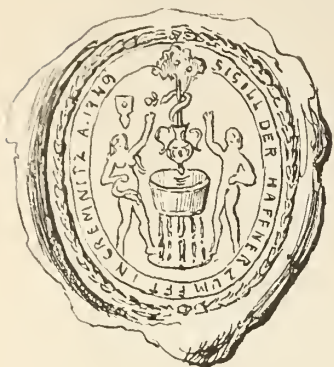
A kőszénbányászat — mint már enűítettük — csak a fenyőkosztolányi bányára szorítkozik. E bányára a Kresz testvérek bécsi czég 1859-ben szerezte meg a túrzási jogot. A 60-as években azonban a bánya a Gerson és Lippmann czég tulajdonába került 5000 frtért és csak ezek kezdték meg a művelést. 8 évi munka után azonban csődbe jutottak, mert a bánya közepében sem megfelelő fogyasztó telepek, sem vasút nem volt még. A bánya azután Szendrop berlini czég tulajdonába jutott. Ez a vállalkozó czég azonban nem sokat lendített a bányán, mert főigyekezete abban állott, hogy a bányát mennél jobban eladható állapotba hozza. Miután azonban a czég a bányát eladni nem tudta, 1894-ben „Viktória“ czím alatt részvénytársaságot alapított, mely kb. fél milliányi tőkét fektetett a bányába, de hiába, mert az elemekkel, mint a tűzzel, vízzel és a beomlásokkal felvett harcban nem maradt győztes. A pénz elfogyott és 1900. évi aug. hó 15-én már

Újbánya
bányászata.

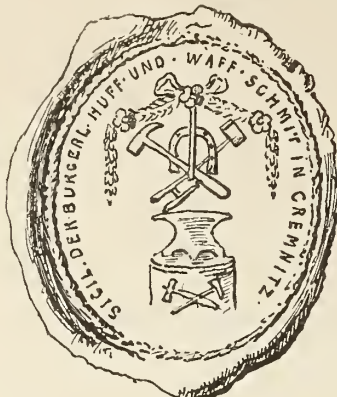
A fenyő-
kosztolányi
kőszénbánya.

* *Baumann* Sámu-adatai a városi levéltárból.

ő fensége *József kir. főherceg* a bánya tulajdonosa, ki azt 130,000 koronáért a társaságtól megvette. Az uradalomnak azután sikerült az elemeket legyőzni, az akadályokat elhárítani és ma már két teljesen feltárt telepe van, melynek összes hossza kb. 8000 méter, vastagsága néhol a három métert is meg-

Fazekas.

Kovács.

Csizmadia.

Szűcs.

Pintér.

Köműves.

Asztalos.

Késműves.

Puskaműves.

A KÖRMÜZBÁNYAI RÉGI CZÉH-PECSÉTEK.

haladja és mennyisége 4.000,000 métermázsza. Kalóriája 4000-től 5000-ig terjed. A bánya évi termelő képessége 4000 vagon. A telep területe 40 hold.

A bevezető részben említett kőbányákról alább, az ipari részben van szó.

* * *

Bars vármegye etnografiai viszonyai természetszerűleg állapotották meg a megye lakosságának foglalkozási körét és életmódját. E tekintetben a vár-

AZ ÚJBÁNYAI MALOMKŐTELEP ÉS AZ AGGMENEDÉKHÁZ.

megye két egymástól teljesen különböző részre oszlik és a két rész között az elválasztó vonalat megvonni nem épen nehéz. A vármegye felső, vagy helyesebben mondva: északnyugati részében a lakosság ősidők óta túlnyomóan bányászattal, iparral és kereskedelemmel foglalkozott és ma is ezek a foglalkozások szolgálnak főkeresetforrásokul, míg ellenben az alsó, illetve a délkeleti rész lakosságának a foglalkozása túlnyomóan a mezőgazdaság volt és ma is az; nem is lehet tehát a vármegyéről ipari és kereskedelmi szempontból akként szólni, mintha az nemesak politikai, hanem közgazdasági tekintetben is zárt egészet, vagy oly egységes területet alkotna, vagy alkotott volna a multban, a melynek a gazdasági fejlődése minden tekintetben, tehát ipari és kereskedelmi tekintetben is, ugyanazt az irányt követte volna és ugyanazokat az eredményeket produkálta volna a megye minden pontján. Fokozza a vármegye gazdasági multjának és jelenének sajátosságát az a körülmény is, hogy a vármegye területén *egy* oly város sincs, a mely vezérszerpet játszani és a gazdasági tevékenységnek irányt adni hivatva lett volna, pedig tapasztalati tény, hogy egy-egy nagy város, vidékének lakosságára, nemesak kulturális, hanem a gazdasági tevékenység tekintetében is irányt adó befolyást gyakorol. Bars vármegye kisebb-nagyobb városai közül ilyen preponderáns helyzetet egyik sem foglalván el, mi természetesebb, mint az, hogy az ipar és a kereskedelem helyi ügygyé törpült s az illető város lakosságának szükségletei, viszonyai, törekvései, a vezető elemek többé-kevésbé helyes érzéke szerint fejlődött vagy hanyatlott. Maga a vármegye sem fordíthatott nagy gondot sem az ipar, sem a kereskedelem fejlesztésére, mert e tekintetben egységes rendszabályok — a lakosság életmódjának és szükségleteinek különbözőségénél fogva — nem lettek volna megalkothatók, minek következtében a vármegye kormányzata, mint ilyen, úgy a multban, valamint a jelenben is, kénytelen volt az ipar és a kereskedelem azon méreteivel megelégedni, melyet egyes városok buzgólkodása, a véletlenül kedvező körülmények vagy a lakosság őseredeti hajlamai teremtettek meg.

Szerencsére azonban ezek a körülmények, különösen a vármegye felső részében, igen kedvezők voltak. Itt a lakosság egyenesen utalva volt arra, hogy az iparral foglalkozzék, annyira utalva volt, hogy például a csipkeverés, a mely eredetileg a kézműipar, sőt a műipar jellegével bírt, lassanként házi iparrá, tehát a lakosság egy részének állandó keresetforrásává változott. A bányák nem nyújtottak minden munkaerőnek foglalkozást, általában pedig

Az ipari
központ
hiánya.

A GELETNEKI
MALOMKŐBÁNYA.

A keres-
kedelem ki-
fejlődésének
okai.

csak szerény napi kereset elérését tették lehetővé, szemben azokkal az igényekkel, melyekkel a nehéz munkát végző bányász, az életmód tekintetében, joggal támaszt. Már ez is egy ok volt arra, hogy a bányászat mellett némely iparágak mellékfoglalkozásokat honosítottak meg, míg az ipar fejlődésének főoka az volt, hogy számos nyersanyag helyben volt feltalálható, hogy a bányauzem számos iparcikket igényelt és hogy a bányavárosokban és azok közelében szívesen telepedtek meg oly vagyonos emberek, a kik az ipari készítményeknek jó fogyasztói voltak. A vármegye alsó részeiben pedig a körülmények a lakosságot a kereskedelemre ösztönözték. A mezőgazdasági termények, különösen a bor, továbbá a szarvasmarha, baromfi, méz, viasz, gyümölcs, stb. mindenkor jó piacra talált a felvidéki bányavárosokban; de csak az esetben, ha ezeket a termelő maga szállította az illető piacra. Másfelől a Garam igen alkalmas szállító eszköznek kínálkozott a vármegye fatermelésének a Dunára és azon tovább való szállításra. Az üzleti érzék tehát korán kifejlődött a vármegye túlnyomórán mezőgazdasággal foglalkozó lakosai körében, kik közül sokan idővel annyira megkedvelték a jól jövedelmező és nehéz munkát nem igénylő kereskedést, hogy ez vált főfoglalkozásukká. Ez a körülmény eredményezte azt, hogy a vármegye egyes kisebb városaiban élénk kereskedelmi élet fejlődött ki, hogy e kis városok kereskedői messze bejárták árúikkal a Felvidéket, míg a városok élénk érintkezési pontjai voltak a bányavárosok fogyasztó és a megye termelő közönségének.

Midőn ezekben az etnografiai helyzetet, az ipar és a kereskedelem szempontjából, általános vonásokban megrajzoltuk, vissza kell térnünk arra a megjegyzésünkre, mely szerint Bars vármegye iparát és kereskedelmét egységesen tárgyalni s azt mint egészet bemutatni nem lehet, minek következtében kénytelenek vagyunk a gazdasági élet ezen ágazatainak multját és jelenét úgyszólván városról-városra, községről-községre külön-külön tárgyalni.

Az ipar fejlesztését részletesen feltüntetendők, mindenekelőtt a kézműiparról kell szólanunk, mely úgy a multban, valamint a jelenben *Körmöczhá-*

A kézmű-
ipar.

nyán mutatott, illetve mutat, legmagasabb fokon álló fejlettséget. E bányaváros már a XIV. század elején fénykorát élte s nem szenved kétséget, hogy már ekkor ipara is versenyzett a felvidéki városok magas fokra emelkedett iparával. A XV. század vége felé bányászata hanyatlott ugyan és ezzel kapcsolatban az iparüzés is szűkebb korlátok közé szorult, de oklevelek bizonyítják, hogy még mindig tekintélyes helyet foglalt el. Nagyobb hátrányára szolgált e város iparának és kereskedelmének a XV. század végén a *Besztercze—stübnyai útronal* kiépítése, mely Túróc vármegye fogyasztó közönységét Besztercebánya város piaczával hozta összeköttetésbe, minek következtében Kőrmöczbánya ipara és kereskedelme hanyatlott; de korántsem oly mértékben, hogy jelentőségét elveszítette volna, bár a török hódoltság után beállott új helyzet, különösen a köz- és jogbiztonság hanyatlása, e város iparezikkeinek az ország távolabbi részében lakó fogyasztói számát jelentékenyen csökkentette.

Nagyon természetes, hogy az ipar fejlettsége itt is, mint az ország minden iparúzó városában, magával hozta a *czéhrendszer* kifejlődését. A XV—XVII. században sok czéh alakult, melyeket a város számos jelentékeny kiváltsággal ruházott fel, míg viszont a czéhek a rendőri és városvédelmi teendőket részben, a tűzoltást pedig egészben magukra vállalták s a tűzoltás körüli teendők szabatosan, az illető iparágak jellegének megfelelően voltak, az egyes czéhek között kiosztva.

Attérve a kőrmöczbányai kiválóbb iparágak felsorolására, a következőket említjük fel: A *mészárosok* igen régi czéhe már 1481-ben hivatkozott jóval előbb megadott kiváltságaira. 1651-ben még 84 mester volt, 1770-ben már csak 13, most pedig 12 mészáros látja el a közönség szükségletét, míg a hentesek száma csak kettő. A *pékek* szintén önálló czéhet alkottak, habár 1773-ban már csak négy mestert találunk, míg most hat van. *Fazekasok és kályhások* azelőtt nagy számmal voltak Kőrmöczön s külön czéhet alkottak, ma azonban már egy fazekas sincs, kályhás pedig csak egy van. A *kovácsoknak* kezdetben önálló czéhük volt. Újabb szabályaik 1555-ből valók. Most csak négy kovács van a városban. A *lakatosok* 1579-ben közös czéhbe állottak a *szíjgyártókkal*, majd később a *bádogosokkal*. Most négy lakatosmester van a városban, míg a bádogos-mesterséget öt egyén űzi. A *sárgarézöntők és harangöntők* a XVII. és XVIII. században messze vidéken kedvelt iparezikkekét állítottak elő; most már csak egy réz- és harangöntő működik itt. A *czínművesek* 1579-ben más iparosokkal alkottak külön czéhet, ma ilyen iparos nincs Kőrmöczön. A *puskaművesek* szintén kihaltak, 1848/49-ben még volt kettő, a kik a szabadságharcz részére is készítettek fegyvereket. Az *asztalosok* a korábbi időkben híres iparosai voltak a városnak, annyira, hogy a kőrmöczai asztalosok nemesak a vidékbeli városokból, hanem a Tiszántúlról is meghívásokat nyertek. *Képfaragással* is foglalkoztak és Wesselényi nádor 1644-ben egy képfaragót hívott Kőrmöczbányáról Zólyom-Lipcsébe. Most 12 asztalosmester van a városban. Az *ácsok* 1570-ben igen jelentékeny czéhet alkottak, ma azonban csak egy ily mester van. A *kerékgyártók* száma három, a *kádároké* 5. A *timárok és kordoványosok* czéhe 1609-ben alakult. 1773-ban még 7 timár volt, ma csak három van. A *szücsök* czéhe is nagyon régi. Újabb szabályaik 1575-ből valók. 1773-ban nyolcz mester volt, most csupán egy van. *Keztyűsök* is voltak Kőrmöczbányán; de ennek az iparágaknak ma már egy képviselője sincs, ép úgy a *nyeregggyártók* is végleg eltűntek. *Takácsok* többen voltak s külön czéhet alkottak. Ma ez az iparág sincs képviselve. A *képfestők* száma kettőre apadt le. A *kötélgyártás* igen virágzó iparág volt és főleg a bányákban levő víz kiemelése czéljaira szükséges köteleket gyártották nagy mennyiségben. 1607-ben a kötélgyártók önálló czéhet alkottak, mely még 1759-ben is fennállott, ma azonban ez az iparág kihalt. *Gombkötő* 1773-ban öt volt, ma pedig már csak egy mester űzi ezt az iparágat. A *szabók* czéhe egyike volt a legrégebbeknek és legtekintélyesebbeknek. 1531-ben már megújított czéhszabályzatot léptettek életbe. 1773-ban 12 magyar- és 5 német-szabó volt itt, míg ma összesen 12. A *kalaposok* czéhe 1697-ben alakult; de azután a magyar- és a német-kalaposok külön váltak. Ma csak két ilyen iparos van itt. A *vargák* czéhe valószínűleg a legrégebb volt. 1467-ben erősítették meg egyik szabályzatukat, de nem a leg-

A kőrmöczai
czéhek és a
mai állapot.

régibbet. Ma 24 czipésmester van a városban. A *esizmadiák* szintén tekintélyes számban voltak az iparosok között, ma pedig 15-en vannak. Az *ötvösség* — miut minden bányavárosban — úgy Kőrmöczön is virágzott. 1568-ban nyolcz aranyműves említettik, 1773-ban azonban már csak négy, ma pedig csak kettő. Az ötvösséggel karöltve fejlődött a *véső-ipar*; 1621-ben Czobor Erzsébet grófnő egy kőrmöczi véső-mestert hívott Zólyomba. Most három mester foglalkozik ezzel az iparral. *Kőnyomda* csak 1891 óta van itt és azelőtt nem volt, a mi — tekintve a főbányaváros lakosainak műveltségét — szinte feltűnés számba menő jelenség. *Kőnyomda* három, *fényképező műterem* kettő van Kőrmöczbányán. A *kőfaragók és kőművesek* egy czéhet alkotnak, és hogy iparukat a koruk megfelelő tökéletességgel űzték, azt Kőrmöcz-

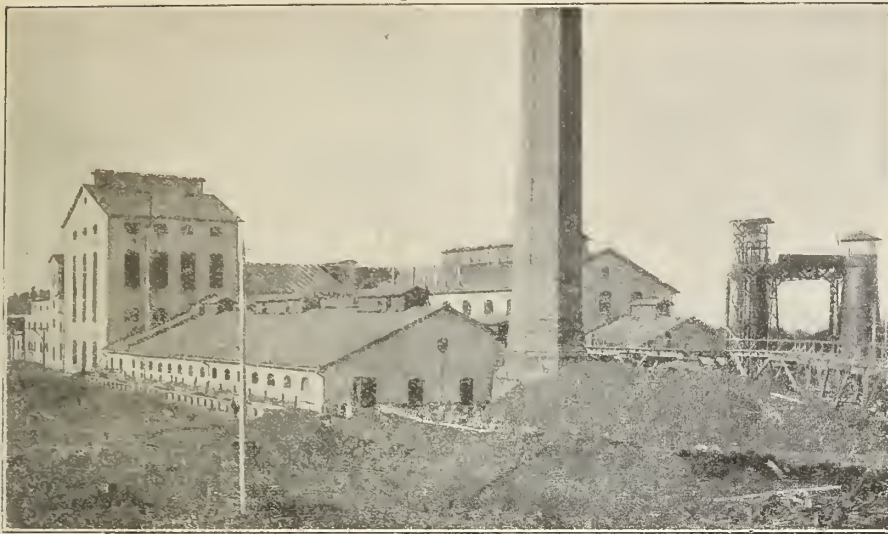
PETŐ ALBERT IPARTELEPE KISTAPOLCSÁNYNÁL.

bánya számos régi épülete tanúsítja. Ma csak négy kőműves és egy kőfaragó van a városban. Az *üvegesek* 1579-ben több rokon-iparággal együtt alkottak czéhet. Számuk ma négy. A *borbélyok* szintén czéhbeli mesterek voltak; ma három borbély van a városban. *Vendéglős* kettő, *koresmáros* 10 van ez idő szerint Kőrmöczbányán. A város kézműiparának multját és jelenét ezekben feltárva, felemlítjük még, hogy a czéhek megszűnte után, 1884-ben létrejött a *kőrmöczbányai ipartestület*, de ez csak névleg állott fenn, míg az 1885-ben megalkotott *polgári és iparoskör* hasznos működést fejt ki. Ugyanígy a *katholikus legényegylet*, melyet 1891-ben *Richter* Antal segédlelkész és *Bellaágh* Aladár tanár alapítottak.

Újbányán is erősen ki volt fejlődve hajdan az ipar.* Különösen, míg a fém-bányászat virágzásban volt. Czéhek voltak a fazekasoknak és kályhásoknak, a esizmadiáknak, a posztósoknak, a szűesöknek; asztalosoknak, szabók- és szűrszabóknak, kovácsoknak és bádigosoknak, a kerékgyártóknak.

Az újbányai
czéhek és a
mai állapot.

* *Baumann* Samu adatai a városi levéltárból.

AZ OROSZKAI CZUKORGYÁR.

kádárokknak, kalaposoknak, fésűkészítőknak, szíjgyártóknak, kötélverőknek, mézesbábosoknak és molnároknak. A városi levéltárban itt-ott nyomaira akadunk a czéhek szabályzatainak, melyek más városokéval megegyeznek. Fel- említésre érdemesnek tartjuk, hogy mily remekeket kellett a felszabaduló segédeknek készíteni. Így p. o. a fazekasnak tisztán szemunérték után, egy véka ürtartalmú fazekat, a csizmadiának egy „veréb-lábra” való csizmát, a molnároknak faorsóval, ékek nélkül egy mérő gabonát kellett megörölni, a kovácsnak egy mintaszerű, jól kézhezálló kapát kellett készíteni, vagy egy szekér elejét megvasalni, minden segítség nélkül, stb. Ha a remekmű- vet a mesterek jónak ítélték, közszemlére bocsátották; de ha valaki hibát fedezett fel rajta, akkor fehér lepellel leborították a remekmunkát, ha pedig meg nem felelőnek találták, akkor az illetőt egyszerűen eltiltották a mes- terség önálló gyakorlásától.

Meg kell itt emlékeznünk az Újbázyához tartozó Ó-Hután volt haj- dani üveghutáról is, mely egyike volt az ország legelső üvegyárainak. E hutát a selneczi kamara 1630-ban alapította és annak vezetését *Ulm* Mihály sziléziai mesterre bízta. Hogy mikor szűnt meg, arra nézve hiány- zanak az adatok.

Legelterjedtebb ma a fazekas- és a csizmadia-ipar, melyeknek mind- egyike kb. 100—120 családnak ad keresetet és e czikkeknek nemcsak a vár- megyében van keletük, hanem a távolabbi vármegyék vásárain is. Jó és messze terjedő hírnévnek örvend a kályhagyártás terén Knop Ede kályha- üzlete. Itt van a két Czibulka-féle bőrgyár is és Strobencz testvérek okker- gyára, és a mit első helyen kellett volna említenünk, a fémbányászattal csaknem egykorú malomkőbányászat.

1884-ben Első Új-Bányai Agyagipar Részvénytársaság czímen egy rész- vénytársaság is alakult, mely hivatva lett volna a város agyagiparát fellen- díteni és az állam költségére kirendelt mester és rajztanító segélyével a

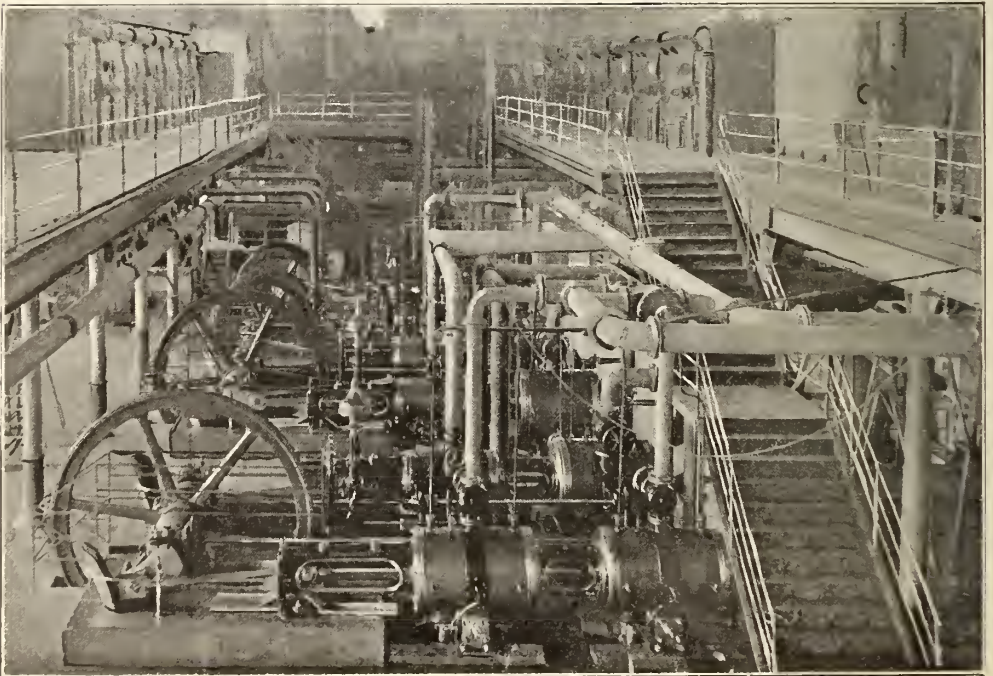
Az óhutai
üvegyár.

A fazekas-
és a csizma-
dia-ipar.

kályhás-iparosokat finomabb és keresettebb iparcikkek előállítására tanítai: de a mester működése ép az ellenkezőt eredményezte, mert az első termények oly silányak voltak, hogy nem voltak piacképesek. A sok kísérletezés felemésztette a tőkét és a társaság négy év után felszámolt. Ma Ujbánya agyagipara újabb lendületet vett, melyet hathatósan előmozdít az ottani hitelszövetkezet keretében alakult fazekasipari szakcsoport, mely a közp. szövethozottól 2160 kor. hitelt élvez, és melynek az állam egy kb. 1200 kor. értékű mázórló és 3 agyagyúró gépet bocsátott rendelkezésére.

A malomkő-
ipar.

A malomkőfaragás kezdete egész a XIV. századig vezethető vissza, a mikor a lakosok a várost környező hegyekben fejtették primitív, kidolgozatlan malomköveiket, melyeket azután maguk a molnárok dolgoztak ki alaposan és láttak el tengelylyukkal. Csak a XIX. század elején kezdenek a malomkő-termeléssel rendszeresebben és szakszerűbben foglalkozni, a mikor 1813-ban az udvari kanczellária⁷rendeletet intéz a városhoz, mint a terület tulajdonosához, mely szeriut a város minden kiváltságos polgára jogosult a tanácshoz intézendő kérvénnyel egy 40 öl hosszú és 10 öl széles, malomkő-fejtésre alkalmas terület hatósági kimérését és kihalítását kérelmezni, mely kérelmével — a menyiben kiváltságos voltát igazolni képes — a folyamodó elutasítható nem volt. Ezeket a bányaterületeket a haszonélvező nevének feltüntetésével törzskönyvezték, határaikat megállapították, megjelölték és a bányaterület és annak üzeme állandó hatósági ellenőrzés alatt állott. Ekként néhány év alatt 25—30 bányát nyitottak, a mi azonban heves és elkeseredett versenyt támasztott a termelők között és e kitünő iparág teljes hanyatlását vonta maga után. A bányák egy része árverés alá került, másik része pedig értéktelen lett. A mult század ötvenes éveiben azután hét városi polgár e bányákat összevásárolva, közkereseti társaságot alapított. A bányákat 1890-ig kitünő eredménynyel vezették, a malomköveknek messze földön, különösen az aldunai tartományokban piacot nyitottak és termékeiknek számos jutalmat és kitüntetését szereztek. 1891-ben — a város területi tulajdonjogának épségben tartása mellett — 80,000 korona alaptőkével részvénytársasággá alakultak és ma fokozott erővel folytatják az üzemet, melynek kimagasló pontja az ú. n. „Himmelreich“-hegy és annak kiváló kvarcz-porphirja. Kivitei piaca nemcsak a Balkán-félsziget, hanem Európa csaknem minden állama. Újabb időben út-, vasút- és hídépítéshez való faragott és vagdalt

RÉSZLET AZ OROSZKAI CZUKORGYÁRBÓL.

köveket is szállítanak, sőt síremlékeket is. Ez idő szerint mintegy 120 bányamunkást és napszámost, kb. 50 kőfaragót és 30 fuvarost foglalkoztatnak.

Léva városban az iparfejlődés természetszerűleg korántsem lehetett oly arányú, mint Kőrmöcözön, mert a lakosság sokkal inkább a mezőgazdaságra és a közvetítő kereskedelemre volt utalva. Mégis már a XVII. században itt is élénk ipari tevékenység fejlődött ki. Az itteni iparosok inkább a helyi szükséglet fedezésére dolgoztak, azonban Léva népes vásárai mégis lehetővé tették az itt készült iparcikkeknek a vidéki lakosok részére való eladását, sőt a lévai iparosok egy része, úgy a multban, valamint a jelenben, a környékbeli, sőt távolabbi városok vásárait is felkereste, illetve felkeresi.

A legrégebbi czéh itt a *csizmadiáké* volt, a mely 1620-ban alakult és 1720-tól vezetett jegyzőkönyvet. 1700-ban alakultak a *gombkötő* és a *borbély-czéhek*, 1706-ban a *magyar-szabó czéh*, míg 1741-ben a *vargák* czéhe.

Léván ma a következő iparágak vannak: Vendéglő, kávéház és korecsma 21, önálló csizmadiamester 45, másnak dolgozó csizmadia 60, asztalosmester 20, bádogosmester 6, kékfestő 3, nagyfuvaros és szállítmányos 3, sütőmester 5, kádármester 3, kovácsmester 4, eczetgyáros 2, géplakatos 2, órásmester 1, aranyműves és órás 2, mészárosmester 4, téglagyáros 3, szobafestő 3, szíjgyártó 4, cipésmester 21, szűcsmester 2, ezukrász 2, kefekötő 2, rosta- és szitakötő 2, lakatos 1, gyertya- és szappangyáros 1, nyomdász 3, mézesbábos 3, borbély 6, hentes és sertésvágó 30, férfi-szabómester 37, nem önálló szabó 40, női szabó 5, szűrszabó 1, kárpitos és butorraktáros 2, kalaposmester 6, bérkocsi-fuvaros 5, kéményseprő 1, kerékgyártó 3, takács 2, ács és kőműves 32, virstlis 1, eselészerző 3, ezüstműves 2, esztergályos 1, kötélgyártó 2, könyvkötő 3, építőmester 2, műépítész 1, építésvállalkozó czég 1, sűrőraktáros 2, eszerépkályha-raktáros 1, késműves 1, fényképész 2, molnár 1, hengermalom 1, uradalmi gazdasági szeszgyár 4, műkertész 1, konyhakertész 20, szikvízgyáros 1, nap- és esernyő-csimáló 1. A lévai iparosok társadalmi tevékenységét az 1891-ben alakult *iparos olvasóköri* és a *katholikus legénygyesület* mozditja elő.

Aranyosmaróton a régibb időben számos *posztönyíró* üzött virágzó ipart, de híres volt a *takácsipar* is. 1717-ben alakult meg a *szabók és szűcsök czéhe*, a *vargák* czéhe pedig, melynek számos tagja volt, valószínűleg még korábban.

Ipari szempontból e helyütt még a következő községekről kell említést tenni. *Felsőkamenczen* hajdan sok varga lakott, a kik távolabb fekvő vásárokat is felkerestek. *Szentkeresztben* szintén sok iparos, különösen sok varga volt és a *varga czéh* 1690-ben alakult. Itt a város iparosai között egy híres aranyműves is szerepelt, a kit azonban csak mint ilyent említenek egykorú iratok, de névleg nem. *Kistapolcsányban* sok volt a posztós. *Magasmart* eszerépedényeiről volt híres és ez az iparág még most is virágzik e községben, habár már nem oly nagy mértékben. *Oszlányban* posztósok és szitakötők voltak nagyobb számmal. *Óbarson* szintén sok iparos lakott, közöttük egy aranyműves is. A vármegye más községei közül nagyobb számban a következő helyeken találunk kézi iparosokat: Garamszőlősen 13, Nagysallón 52, Zselizen 54, Nagykálnán 29, kik között nyolcz molnár van, Ujbarson 14, Lekéren 13, Nagy-Ugrócson 14, Verebélyen 54, Kistapolcsányban 30. Ipartársulatok vannak — a már említetteken kívül — Nagysallón és Zselizen.

A nagyipar fejlődése lépést tartott Bars vármegyében az ország nagyiparának fejlődésével, sőt amaz iparvállalatok tekintetében, a melyekre nézve a viszonyok e vármegyében kedvezők voltak, meg is előzte. Ilyen a *malomkőipar*, a mely Bars vármegyének egyik speciálitása és a vármegyét, ez iparág termékeinek piacra hozatala tekintetében, a külországgal is összeköttetésbe hozta. A *geletneki kőbánya* valószínűleg a legrégebbi. A malomkő készítésére alkalmas kőzetét már a XIII. században bányászták. Az *újbanyai*, likacsos trachitot szolgáltató malomkő-bányák is — mint már előzőleg tárgyaltva volt — régiek. A geletneki kőbánya termékeit a Balkán-állanokba, Német- és Oroszországba és Galicziába exportálják. Nem szenved kétséget, hogy e nagyiparág továbbfejlesztést, vagy legalább is a régi színvonalra való visszahelyezést érdemelne, a mi főleg a szállítási díjak megfelelő mérséklése által volna elérhető.

Léva ipara.

A vidék ipara.

A nagyipar.

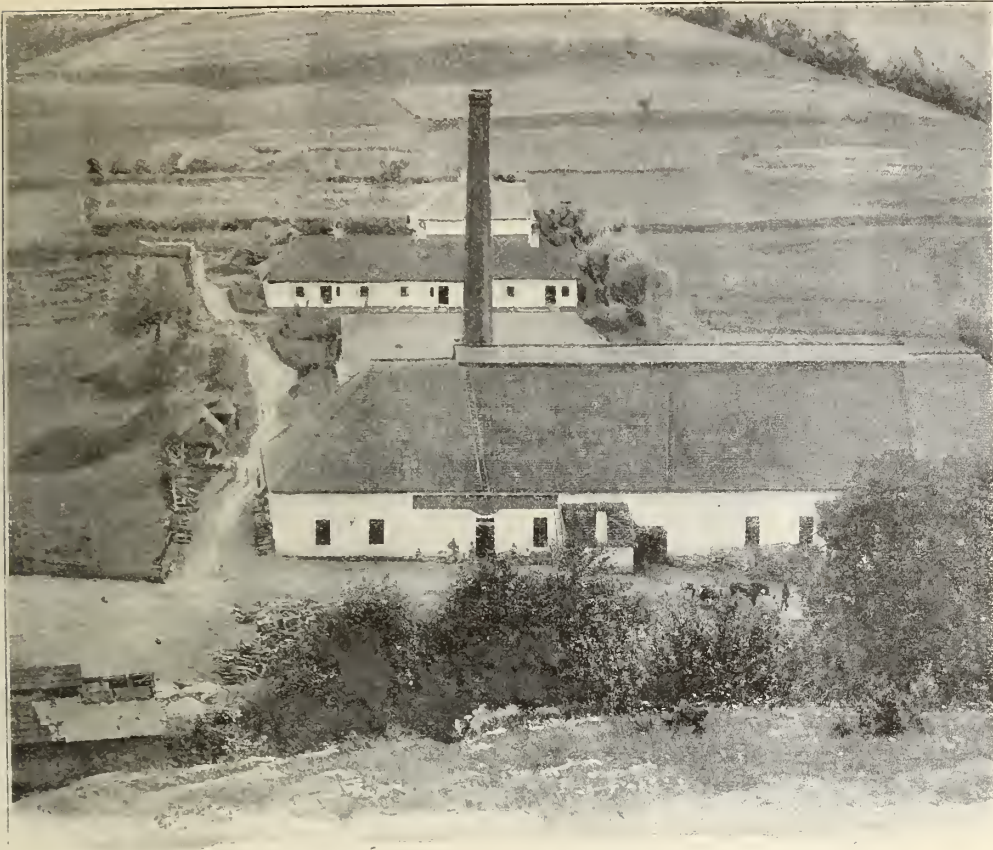

A KACHELMANN-FÉLE GYÁRTELEP VIHNYÉN.

Ez iparágon kívül a vármegyében több nagyobb iparág állott fenn, melyek közül a nevezetesebbeket a következőkben említjük: Aranyosmaróton több fűrészmalom volt, Alsókameneczen papiros-malom, Bukovinán a XVIII. században üveghuta, Csáradon szintén üveghuta és papirmalom és Ebedeczen szintén. Kosztolányban üveghuta, Felsőkamenecezen papirmalom, Klacsán üveghuta, Svábon papiranyag-gyár, Kisaranyoson kőagyagipar-vállalat, Mogyorómálon fűrészmalom, Klakon üveghuta, Prilepe községben papirmalom, Szkiezón üveghuta, Zselizen serfőző és ez iparvállalatok közül néhány még ma is fennáll. Látható ezekből, hogy Bars vármegyében a multban főleg az üveg-, papir-, és fűrészárú-gyártás örvendett jelentékeny lendületnek. Számos régi iparvállalat azonban a haladó kor előtt hátrálni volt kénytelen, megszűnt, vagy átalakult s helyüket a modern követelményeknek megfelelő gyárak foglalták el, melyek közül — annak megjegyzésével, hogy Bars vármegye nevezetesebb gyártelepeinek tüzetesebb leírását alább közöljük — a következőket soroljuk fel:

Nagyobb
ipartelepek.

Körmöczbányán a *Nikolay*-féle bőrgyár, *Stiaszny* E. selmeczi cserépipa-gyára, *Buchsbaum* Márk Miksa gyógyszerészeti dobozgyára, *Kossuch* János kőedény- és majolika-gyára, a *hermaneczi papirgyár* fióktelepe, a *Strobencz* testvérek okkerfestékgyára, a *Czechenter* és *Teschler*-féle hővédő anyaggyár, a *Schlesinger*-féle székösszerakó gyár. *Pető* Albert kistapolcsányi kályha-, fedéleserép, téglá-, alagesőgyára és gőzfűrész. Az aranyosmaróti gr. *Erdődy* Imréné-féle uradalmi kályhagyár és gőzmalom, a *Brotsch*-féle majolika-festészet. Léván a *Schöeller*-féle gőzmalom, Ujbányán a *malomkőgyár* r. t. telepe, a két *Czibulka*-féle bőrgyár és a *Strobencz*-féle okkerfestékgyár. Oroszkán a *garamvölgyi ezukorgyár*. Garamszentkereszten a *Schwarz* *Behrele* és *társa* malomkőgyára. Geletneken a kincstári malomkőgyár. Vihnyén a *Kachelmann*-féle gépgyár, ugyanott a *Kachelmann*-féle sörgyár. Rudnón a *Ruzsitska*-féle üveggyár. Brogyánban a *Lövit*-féle keményítőgyár. Alsóháromon a hatalmas *ezüstgyár*. Zarnóczán a kincstári *sörgyár*, *gőzfűrész*, *téglagyár* és *magpergető*. Jallnán a kincstári *gőzfűrész*. Nagy-Ugróczon a híres *Thonet*-féle haj-

A RUZSITSKA-FÉLE ÜVEGGYÁR RUDNÓN.

lítottbutor-gyár és itt kell megemlékeznünk a *körmöczbányai pénzverőről* is, mely bár a szó valódi értelmében nem iparvállalat, de mivel üzeme gyárszerű, csakis a gyári vállalatok sorában említhető. E pénzverő ma az egyedüli az országban. Összes arany-, ezüst-, nikkell- és bronzpénzeink itt állítatnak elő és 1900-ban 15.552.615 drb különféle pénz veretett ki, összesen 30.291.329 kor. értékben; a pénzverő 120 munkást foglalkoztat állandóan és külállamoknak is dolgozik.

A *házi ipar* Bars vármegye területén a multban kiváló szerepet játszott és nemcsak mint mellékfoglalkozás, hanem mint önálló keresetág is előmozdította a lakosság megélhetését, sőt vagyonosodását. Legjelentékenyebb, majdnem kézműparszerűen űzött házi ipara a vármegyének a *csipkeverés* volt, a mely Körmöczbánya és vidéke lakosságának egyik igen jelentékeny keresetforrását alkotta. Ezt az iparágat a bányamivelés végett betelepített német lakosság hozta magával hazájából s 1604-ben annyira el volt terjedve, hogy a városi tanács a csipkeverő leányokat szükségesnek látta a csipkeveréstől eltiltani és szolgálat vállalására utasítani, hogy ez által a nagy cselédhiánnyon segítsen. Ezt a rendeletet a város 1759-ben meg is ismételte. A csipkeverés mindazonáltal egész 1870-ig virágzott és a gyártmányok igen kelendők voltak, de a finomabb és olcsóbb külföldi gyártmányok lassanként kiszorították a piacról. Új lendületet van hivatva adni a csaknem megszűnt csipkeverésnek, a *körmöczbányai állami csipkeverő tanműhely*, a mely 1884-ben állítatott fel Sóvárótt, honnét Hodrusbányára, majd ismét Körmöczbányára: Jánoshegyre helyeztetett át. A tanfolyam, melyre az elemi iskolát végzett, 12 éves kort betöltött leányok vétetnek fel: két év, s az iskola működése e régi házi iparág fellendülésében máris nyilvánul. A csipkeverésen kívül Bars vármegye lakosai még számos más házi iparágat űztek és — bár rendkívül lehangyolott mértékben — még most is űznek. Egész községeket századokon át gyakorolták a *zsindelekészítést*, *faedények* előállítását, a *szénégetést*, a *szesz-*

A körmöczai
pénzverő.

A házi ipar.

AZ ALSÓHÁMORI EZÜSTGYÁR.

és a *pálinka-főzést* és különösen a *fűrészárúk* és *faedények* még távolabbi vidéken is jó piacot találtak s Komárom, Esztergom, Érsekújvár, Vác, Balassagyarmat stb. piaczai bars megyei faedénynyel és egyéb faárúkkal voltak elárasztva. A *szövőipar* is helyet foglalt a házi ipar körében, azonban az e nemű készítmények már inkább csak a házi szükségletet fedezték. Felsőhámor lakosai ma is híres szénégetők, Kalacsna lakosai faeszközök készítésével és mészégetéssel foglalkoznak, Nemesoroszi lakosai régebben kocsikat és csónakokat készítettek, Körmöczön és vidékén pedig fapipákat készítettek a bányászok számára és Madarasalján még ma is piaczképes faárúkat állítanak elő, melyek a vidéki vásárokon gyakran láthatók. Nagysárón a nép a Garamból aranyat mosott. Szkiezón ma is virágzó mészégetés van stb. A változó viszonyok természetesen más irányt adtak a lakosság foglalkozásának s ma már a házi ipar, ép úgy mint a kézműipar, hanyatló korát éli. A házi ipar egyes nemei azonban — mint azt látjuk — még most is gyakoroltatnak. Jánosréten, Kúnosvágáson, Jánoshegyen a csipkeverés még most is el van terjedve, sőt férfiak is foglalkoznak vele, a vászonszövés, szűrposztó-készítés, gazdasági faeszközök és faedények készítése, a vármegye különösen hegyvidéki lakosságának ma is keresetet nyújt.

Kereskedelem.

A mint azt már a bevezető részben is említettük, Bars vármegye, ipari és kereskedelmi szempontból, egymástól lényegesen különböző két részre oszlik, *kereskedelmi* tekintetben azonban ez a különbség még sem domborodik ki annyira, mint azt az iparnál láttuk. Igaz ugyan, hogy kereskedelmi tekintetben is — élén Körmöczbányával — a vármegye északnyugati része állott előtérben, azonban nem mondható, hogy a vármegye alsó része a kereskedelem terén úgy a múltban, valamint a jelenben nem foglalt volna el megillető helyet. Erre a vármegye lakossága kiválóan utalva volt. Gabonáját, borát, szarvasmarháját a termelő lakosok könnyen értékesíthették a közeli bányavárosokban, nem kellett tehát a közvetítő kereskedelemre, azaz

idegen kereskedőkre várniok, hogy terményeiket távoli piacokra eljuttassák, hanem maguk voltak egyszersmind kereskedők is, azaz személyesen szállították terményeiket a fogyasztó piacokra. A tömérdek fűrész- és faáru, mely a vármegyében előállított, a tutajozó kereskedést emelte magas fokra, míg a vármegye speciális ipara: a malomkő-gyártás, az ország távolabbi részeivel, sőt a külfölddel is kereskedelmi összeköttetésbe hozta a vármegyét és különösen Léva városa mintegy predesztinálva van arra, hogy kereskedelmi góczponttá fejlődjék. E város mintegy határán áll a vármegye termelő alsó- és fogyasztó felső részének; vásárain találkozunk az eladók a vevőkkel és nemcsak a megyebeliek, de általában a felvidék és különösen a bányavárosok lakói. E város vásárai szolgáltak az árúk kicserélésének élénk

A lévai
vásárok.

A THONET-FÉLE GYÁRTELEP NAGYUGRÓCZON.

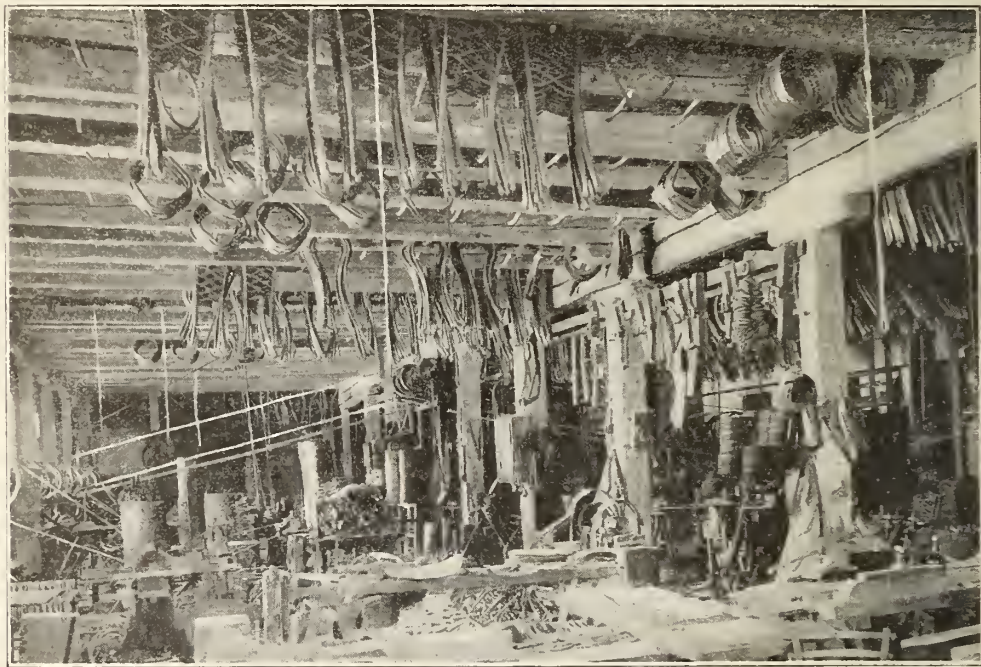
szinteréül. A felvidéki iparosok ide hozták, itt értékesítették készítményeiket, hogy aztán gabonával, borral s egyéb mezőgazdasági terményekkel meg-
rakodva térjenek vissza. Figyelmet érdemlő körülmény az is, hogy míg a kézműipar Bars vármegyében is — mint mindenütt — az utóbbi időben jelentékenyen hanyatlott, a kereskedelem — a viszonyok okozta időnkénti visszaeséseket nem tekintve — állandóan fejlődött és különösen a legújabb korban ért el nagyobb mérvű gyarapodást. Pedig Bars vármegye sokáig nélkülözötte a kereskedelmi forgalom közvetítésének modern eszközeit: a vasútakat. A budapest—rnttkai vasút a vármegyének csak legszélső, északi részét érintette és ép a termelő vidékektől esett távol. A párkánynána—csatai vasút csak 1885-ben, a csata—lévai 1887-ben, a léva—garamberzenei vasút 1896-ban lett megépítve, így tehát Bars vármegye kereskedelme a vasútaknak csak későn látta közvetlen hasznát. A vármegye élelmes lakosai azonban tudtak magukon segíteni. Kitűnő lovakat tenyésztettek, s midőn már a budapest—bécsi vasút, az ország első gőzvasútja kiépült, a gabonát szekereken szállították Párkányba, Érsekújvárra és a vasútvonal más állomásaira, hogy jobb árakat érhessenek el. Ma már azonban a modern közlekedési eszközök is rendelkezésére állanak a vármegye kereskedelmének, minek következtében nem szenved kétséget, hogy ha a virágzó mezőgazdasághoz

A vasutak
hatása.

és a bányászathoz a gyáripar nagyobb arányú fejlődése is járul, Bars vármegye kereskedelme szép fejlődésnek indul.

Körmöczbánya
kereskedelmi
viszonyai.

Attérve a részletekre, mindenekelőtt Körmöczbánya kereskedelmi viszonyaival kell foglalkoznunk. E város német lakossága magával hozta a kereskedelmi szellemet s más nemzetiségű kereskedőket nem is tűrt meg körében. Ismert dolog az is, hogy a zsidók egész a legújabb korig a bányavárosokban települési joggal nem bírtak. Körmöcz már az Anjouk korában élénk kereskedelmi összeköttetésben állott a külfölddel, különösen a német városokkal. 1336-ban *Róbert Károly* magyar és *János* cseh király kereskedelmi szerződést kötöttek és az ennek alapján kifejlődött kereskedelmi összeköttetés lebonyolítására két fővonal jelöltetett ki, melyeknek egyike Körmöczön vezetett át. A külföldi kereskedők, a kik Magyarország kereskedőivel összekötte-

RÉSZLET A THONET-FÉLE GYÁRTELEPBŐL.

tésben állottak, ennek az útvonalnak szoros betartására voltak kötelezve, nevezetesen Köln, Hága, Prága, Nürnberg, Regensburg, Boroszló és Augsburg kereskedői, a kik a magyar királyok különös védelmében részesültek. E kereskedők egyik megálló helye és árúgyűjtő, vagy árúkat elosztó telepe Körmöczbánya volt s e részben a város jelentősége még inkább növekedett akkor, midőn a XV. század végén a besztercebánya—tescheni útvonal Körmöcz kereskedőit Sziléziával és Lengyelországgal is összeköttetésbe hozta. De nemcsak a középeurópai városok kereskedőivel egész Hamburgig és Brémáig, hanem a Fekete- és az Adriai tenger vidékével is üzleti összeköttetésben állottak a körmöczi kereskedők és onnan leginkább fűszereket és gyarmatárúkat szállítottak, míg Boroszlóból papírárukat és könyveket, Sziléziából és Galiciából ólmot és faggyút importáltak. Igen virágzó volt Körmöcz borkereskedése, mely már 1423-ban említették. Mátyás király 1479-ben oly módon szabályozta személyesen a város borkereskedését és a bormérést, hogy a kereskedés emez ágának gyakorlását csupán azoknak a körmöczbányai polgároknak engedte meg, a kik hetenként legalább két aranyforintot fordítottak a bányamívelés czéljaira. Így oldotta meg a böles király a bányamívelés nagyobb színvonalra emelésének kérdését a borüzlet segélyével, s hogy fején találta a szegyet, mutatja az, hogy e kötelezettséget 26 bormérés vállalta magára. A borokat többnyire Bars és Nógrád vármegyéből szállították, de 1530 körül már malváziai bort is mértek. A gabnakereskedés szintén

elég virágzó volt, a mit elősegített az a körülmény, hogy a város két malmot tartott fenn. A csipkekereskedés jelentékeny szerepet játszott a város üzleti életében, a mi, ha a csipkeverésről, mint virágzó házi iparról mondotunkra visszatekintünk, egészen természetes is. A XVII. század elején a körmőcezi csipkekereskedők vásárolták össze az e nemű házi ipar-termékek egy részét és azokat az ország távolabbi vidékeire, sőt a külföldre is szállították. Országos vásárok Körmőcön a XVI. század óta voltak. A város vásártartási jogát I. Lipót erősítette meg; a heti vásárok tartásának szabadalma azonban sokkal régebb eredetű. Most a következő kereskedők vannak Körmőcebányán: 2 gabona-kereskedő, 3 borkereskedő, 1 sörkereskedő, 2 vaskereskedő, 1 üvegáru-kereskedő, 2 könyv- és papirkereskedő, 26 vegyeskereskedő, a kik gyarmat- és fűszerárakat, rövid-, norinbergi- és rőfös árúkat hoznak forgalomba. Kereskedelmi ügynökség van 3. A külkereskedelmet a már felsorolt gyárak képviselik. Ezeknek a gyártmányai közül jelentékeny mennyiségű festék és kőedény jut el Szerbiába, Romániába, Bolgár- és Törökországba. A körmőcezi pipát Ausztriában nagy mennyiségben adják el, de ezenkívül Német- és Oroszországba, sőt Amerikába is exportálják. A körmőcezi csipke, a tannúhely felállítása óta, egyre keresettebb czikké válik és a millemmáris kiállításán is feltűnést keltett. Kikészített bőrt, csomagoló papírt és papirdobozokat elég nagy mennyiségben helyeznek el a körmőcezi gyárak az országban, sőt Ausztriában is.

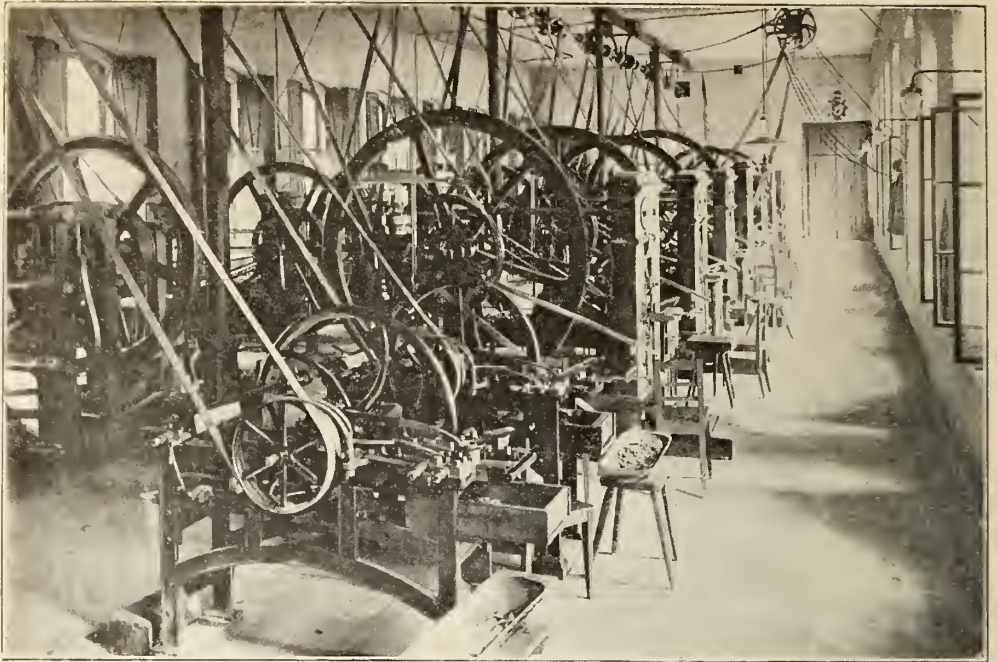
Léva kereskedelme szintén jelentékeny volt a multban s még jelentékenyebbé vált a jelenben, itt azonban a helyi kereskedés és sokkal inkább a városi forgalom bírt és bír ma is nagyobb jelentőséggel. Lévának 1615 óta voltak vásárai, melyek — mint fentebb említettük — a felső és alsó vidék közönségének találkozási helyei, jelentékeny szinterei az árúcserenek. Hogy már a multban is mily forgalmasak voltak a lévai vásárok, az kitűnik abból, hogy 1691-től külön vásárbiztosokat alkalmaztak. 1733-tól 4 országos és két heti vásárt tartottak, 1819-ben pedig már öt országos vására volt. A fent említett vasúttal kiépítése óta a lévai vásárok forgalma egyre növekedik és főleg a gabonaforgalom ölt egyre nagyobb arányokat, míg régebben a vas-szállítást és kereskedést közvetítette Léva a bányavárosok és a főváros között. A belkereskedés Léván a régebbi időben kizárólag görög-keleti vallású

Léva
kereskedelmi
viszonyai.

A KÖRMÖCEBÁNYAI PÉNZVERŐ.

kereskedők (ráczok) kezében volt, a kik kereskedő társaságot alkottak s szoros szabályzatokhoz alkalmazkodtak. Főtörékvésük a kereskedés terén a hegemoniáruk

A PÉNZVERŐ TEREM.

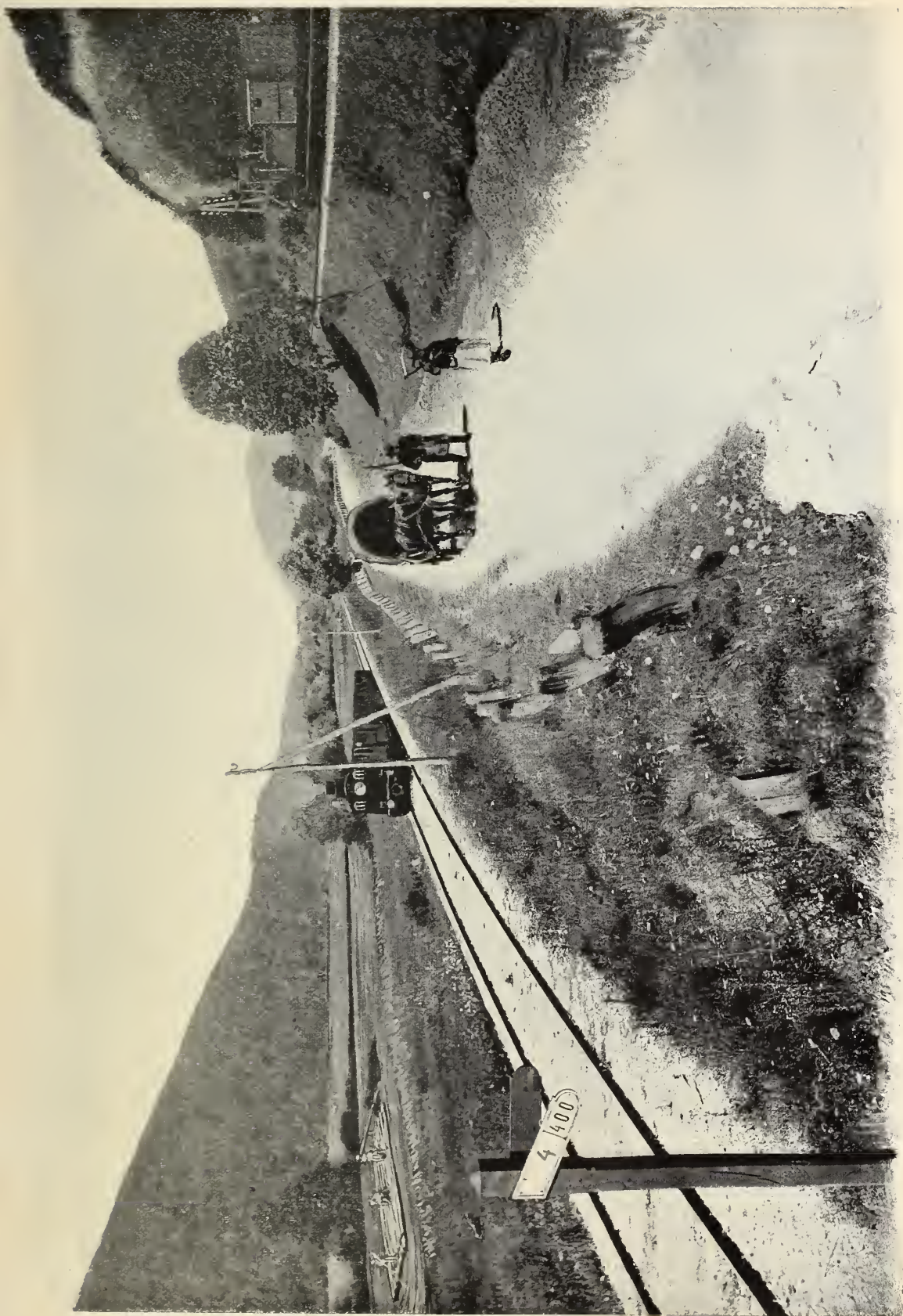
a saját kezükben megtartására irányult. Ez az oka annak, hogy az izraelita valóságos kereskedők Léván csak nehezen tudtak tért hódítani. 1842-ben 35 zsidó család volt Léván, de ezek közül csak négy család foglalkozott kereskedéssel. A régi rácz kereskedők azonban lassanként kihaltak, vagy elköltöztek és fokozatosan mások foglalták el helyeiket. 1873-ban a lévai kereskedők kereskedelmi társaságot (*Grémium*) szerveztek, mely a tanoncok felvételét és felszabadítását eszközölte és a kereskedők között felmerült bizonyos vitás ügyekben bíraskodott. 1888-ban alakult meg a *kereskedelmi csarnok*, 1896-ban pedig a *kereskedő ifjak társulata*. Mint különös specialitást kell felemlítenünk Léva libamáj-kiviteli kereskedelmét. Ez árúczikket az exportőrök itt jelentékeny mennyiségben vásárolják össze és a készletet többnyire Bécsbe, Berlinbe és Londonba szállítják. Jelenleg Léván a következő kereskedők vannak: Gyógyszertár 2, drogeria 1, bodega 2, kereskedő-üzlet 81, gépraktár 2, magkereskedő 2, gabonakereskedő 7, temetkezési vállalkozó 1, könyvkereskedő 1, papirkereskedő 3.

Ma Lévának 6 országos és 2 heti vására van. Ez utóbbiak, különösen őszkor, oly látogatottak, hogy Lévánál háromszorta nagyobb városok forgalmát is meghaladják. A vasúti megvámolt teherforgalom a vásárok alkalmával 650—700,000 métermázsára tehető évenként, míg a vidékiek által behozott gabna évi mennyisége mintegy 800,000—840,000 métermázsára. Érdekes, hogy egy-egy ily nagyobb heti-vásár alkalmával kb. 8000—10,000 libafertály kerül eladásra. 1901-ben volt felhajtás: ló 9529, szarvasmarha 10599, sertés 680, juh 6597, kecske 53 és szamár 8, a szerdai és szombati hetipiaczokon sertés 13628. Eladás volt: ló 1045, szarvasmarha 3129, sertés 323, juh 1537, kecske 25, szamár 3 és a heti piaczon sertés 7740. Felhajtott tehát 31094 drb és eladatott 12802 drb.

A vármegye más pontján nem találunk tömegesebben kereskedőket. Aranyosmarótnak és Nagysallónak azonban népes és jelentékeny vásáraik vannak és az előbbi helyen kereskedelmi kör is van. Külön jelentőséggel bír Nagysallón a tojáskivitel. A tojásgyűjtők, a vidéken összegyűjtött tojásmennyiséget itt osztályozzák és csomagolják és innen indítják útnak a külföldi piacokra.

Hitelügy.

Bars vármegye hajdani *hitelügyi viszonyaira* vonatkozólag hiányoznak az adatok. A modern pénzügyi intézetek e vármegyében csak későn honosultak

Részlet Garamberzencze és Jallna között.

meg, a legrégebbi ily pénzüintézet a „Lévai Takarékpénztár” 1865-ben keletkezett. Általában azt látjuk, hogy a vármegye ma sincs túlhalmozva hitelintézetekkel, sőt az újabb időben annyira protegált hitelszövetkezetek is aránylag csak kevés teret hódítottak meg. A fennálló pénzüintézeteknél elhelyezett takarékbetétek összege 1891-ben 7.668,000 kor. volt s 1900-ban 14.779,000 koronára emelkedett, de ezzel szemben a lakosság jelzálogterhei is jelentékenyen növekedtek és pedig az 1894. évi 9.516,036 koronáról 1900-ban 16.325,513 koronára.

A részvénytársulati alapon álló bars megyei hitelintézetek a következők: *Aranyosmaróton* a „Bars megyei Népbank”, mely 1891-ben 600,000 korona alaptőkével alakult. Fiókjai vannak Verebélyen, Léván és Nagysallón. Igazgatósági elnöke Szent-Ivány Oszkár. Az „Aranyos-Maróti Takarékpénztár” ala-

A MÉRLEGLŐ HELYSÉG.

kult 1872-ben 400,000 korona alaptőkével. Fiókjai Verebélyen és Zselizen vannak. Igazgatósági elnöke Kosztolányi Aurél. *Garamszentkereszten* a „Bars-Szent-Kereszti takarékpénztár” 1872-ben alakult. Alaptőkéje 45,600 korona. Igazgatósági elnöke Finka Sándor. A „*Körmöczbányai Népbank*” 1888-ban alakult. Részvénytőkéje 80,000 korona. Vezérigazgató Wildmann Adolf dr. A „*Körmöczbányai Takarékpénztár*” 1874-ben alakult 100,000 korona tőkével. Igazgatósági elnöke Bellházy Imre. A „*Lévai Takaré- és Hitelintézet*” alakult 1872-ben. Részvénytőkéje 200,000 korona. Igazgatósági elnöke Csekey Vilmos. A „*Lévai Takarékpénztár*” 1865-ben alakult 200,000 korona részvénytőkével. Az igazgatóság elnöke Holló Sándor. Az „*Oszlányi Takarékpénztár*” 1872-ben keletkezett 100,000 korona tőkével. Igazgatósági elnök Kosztolányi László dr. Az „*Újbányai Népbank*” 1886 óta áll fenn, alaptőkéje 32,000 korona. Vezérigazgató Baumann Samu. A „*Zsarnóczai Népbank*” 1885-ben keletkezett 40,000 korona részvénytőkével. Vezérigazgató Rakovszky Mátyás. A „*Zsarnóczai Takarékpénztár*” 1885-ben 100,000 korona részvénytőkével alakult. Igazgatósági elnöke Kaldrovics József. *Szövetkezeti alapon* álló hitel- és másnemű szövetkezetek a vármegyében a következők vannak: *Aranyosmaróton* „Bars megye központi agrárszövetkezete”. Alakult 1895-ben. Elnök Orbán József dr. *Újbányán* az „*Újbányai Hitelszövetkezet*” 1901-ben alakult és már kb. 30,000 kor. hitellel rendelkezik. E szövetkezet kebelében

az ottani fazekas-iparosok külön ipari szakcsoporthoz alakítottak. *Besenyőn* „Községi Hitelszövetkezet”. *Brogyánban* „Brogyán és Vidéke Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet”, mely 1898-ban alakult. Elnök Molnár Lajos. „Brogyán Községi Hitelszövetkezet”. Alakult 1895-ben. Elnök Knirsek József. *Garamszentgyörgyön* „Községi Hitelszövetkezet”. *Oszlányon* „Oszlányi Önszegélyző Egylet”. Alakult 1871-ben, vezérigazgató Cservenka Károly. „Oszlány Járási Hitelszövetkezet”. Alakult 1895-ben, „*Zsarnóca* és Vidéke Keresztény Fogyasztási Szövetkezet”. Alakult 1898-ban. Elnök Marek József János. „*Irtványos* Község és Vidéke Keresztény Fogyasztási Szövetkezet”. Alakult 1898-ban. Elnök Nikolo János. „*Irtványos* Községi Hitelszövetkezet”. Alakult 1898-ban. Elnök Horn Ferencz. „*Zsitva-Újfalu* Községi Hitelszövetkezet” alakult 1894-ben. Elnök Kelez Gyula.

A vármegye
nagyobb
ipartelepei.

AZ ARANYOSMARÓTI TAKARÉKPÉNYTÁR.

tehát az egyetlen China-ezüst-gyár az országban. A gyár a következő helyiségekből áll: két szobrász-műhely, fénynyomó és esztergályos-műhely, galvanoplasztikai és ezüstöző helyiség, vasöntő, a hol a szerszámok és szükséges préselő formák készülnek, gép- és kazánház, légszeszgyár, mely nemcsak a világításhoz, hanem az olvasztáshoz szükséges gázt is szolgáltatja, géplakatos- és kovácsműhely, ezüstidomító helyiség, ezüstolvasztó, nagy gépház, melyben a hatalmas prések, nyújtók, gőzkalapácsok stb. állanak, kőszőrülő-műhely, rögzítő-műhely, csiszoló-helyiség, ezüst-tisztító-terem, az edzők és vésők helyisége, az ezüst-kovácsok műhelye, az aczélformák vésőhelyisége, a fényező-terem, az ezüst-kezelő helyiség és a szállító- és csomagoló-terem. A vállalat kb. 1500 munkást foglalkoztat. Jelenleg egy consortium kezeli és vezeti a gyárat.

Brogyán. *Oldenburgi Elimár* hercegné keményítő-gyára. Bérlok *Lövit R.* és társa. A gyár 1894-ben alakult. Területe 300 négyzetméter, melyen egy épület áll. A gyár 35 lóerejű gőzgéppel van felszerelve és a munkások száma átlag 50. Évi termelési képessége 150 vagon keményítő, melynek Magyarországon kívül Ausztriában is van piacza.

Garamszentkereszt. A *Schvarcz Behrle* és társa cég *malomkögyára*, melyet 1896-ban *Schvarcz József* műszaki nagykereskedő és *Ottó Behrle*, bádeni

A vármegye nagyobb ipartelepeinek leírása és üzeme a következő:

Alsóhámor. A *Szandrik-féle ezüst-árugyár*. E gyárat a társaság 1895-ben alapította és 1896-ban már a saját gyártmányú áruival vett részt a millemáris kiállításon. A gyár berendezés és nagyság tekintetében Európa legnagyobb ezüstgyárai közé tartozik. Kezdetben nagy nehézségekbe ütközött a képzett szakmunkások hiányának a leküzdése és a társaság kénytelen volt külföldről hozatni munkásait. Ma azonban a személyzet 90 százaléka magyar. Újabban a gyár pakfong-árak készítésével is foglalkozik, a mely cikkek nálunk China-ezüst, Alpakka, Christofle-ezüst vagy Maillechort nevek alatt is szerepelnek. Ez

malomkőgyáros, alapították. A gyár átlag körülbelül 150 munkást foglalkoztat. A telep területe kb. 5000 négyzetméter, melyen kilencz épület áll. Évi termelési képessége 600—800 különféle ásványőrő kő és 1200—1500 trachit-malomkő. Kiviteli piacza Egyiptom, Oroszország, Németország, Románia, Svájc és Ausztria. A gyár fennállását követő 19 év alatt kizárólag a külfölddel dolgozott, most azonban már rendes utazót tart.

Kistapolcsány. Pető Albert kályha-, fedélcserép-, téгла- és alagesőgyára és gőzfürésze Maholányban, Kis-Tapolcsány közelében. A telep 1895 óta áll fenn. Különlegességei: kefe-fagyártás és a majolikakályhák gyártása. A telep 10 magyar holdnyi területet foglal el, melyen 25 épület áll. Hajtóerő: 25 lóerejű gőzgép. A munkások száma átlag kb. 100 és ezek között kb. 50 nő. Évi termelési képessége 2 millió cserép, 1000 kályha, 800,000 téгла, fél millió alageső és 5000 köbméter fa. Hazai piaczai, a vármegyén kívül, Nyitra-, Trencsén-, Pozsony vármegye és Budapest, kiviteli piaczai: fűrészelt tölgyfa-anyagra Belgium, dongafára Franciaország és Bécs. A gyár állami kedvezménynyel bír.

Körmöczbánya. A hermaneczi papirgyár fiókgyára. Hajdan papirmalom volt. Később a pesti egyetemi nyomda vette át. Itt készítették a forradalom alatt a Kossuth-bankókhoz szükséges papírt, valódi rumburgi vászonból. 1855-ben Schöeller Frigyes vette bérbe és később megvásárolta. Tőle bérlő 1896 óta a hermaneczi papirgyár, mely itt barna csomagoló papírt készít. Területe 5000 négyzetméter, melyen 3 épület áll. A hajtó-erő, 45 lóerővel egyenlő vízerő és 6 lóerejű gőzgép. A munkások száma kb. 40, ezek között mintegy 15 nő. A gyár évi termelési képessége kb. 30 vagon árn. Piacza csak Magyarország.

Körmöczbánya. Stiaszny és fia selmeczi pipagyára. A gyárat 1849-ben Stiaszny Illés alapította. Kezdetben csak kupak nélküli pipákat készített, melyeknek piacza nagybárá Bécs volt, de mikor az alapító elhalálozása után annak fia vette át a gyárat, pipakupakoló műhelyt is berendezett. Piacza ma már Ausztrián kívül a külföld is, sőt árúit tengereutúlra is viszik. Termelési képessége kb. 200,000 tucat pipa, melynek agyagát a Körmöcz- és Selmeczbanya között fekvő Osztrahuka községből nyerik.

Körmöczbánya. Nikolay Alajos bőrgyára. Egyike a legrégebbi ipartelepeknek. 1773-ban Nikolay Vincze volt az ipartelep tulajdonosa, halála után, 1809-ben fia Miklós vette át, ki a gyárat megnagyobbította és a gyártmányok eladási piaczait szaporította. Miklós halála után az örökösök kezelték és 1880-ban vette át a mostani tulajdonos, ki gőzüzemre rendezte be és ismét megnagyobbította. Jelenleg 2 gőzgép, összesen 35 lóerővel és 200 csereskád van üzemben. Termelési képessége évi 20,000 db felső bőr, melynek piaczai Magyarország és Németország. A munkások száma 60—70, köztük azonban csak 4—5 nő van. A gyár területe 714 négyzetméter, melyen 2 nagy épület áll.

Körmöczbánya. Kossuch János társasceég kőedény- és majolikagyára. Szintén egyike a legrégebbi gyáraknak, mert már több mint 100 éve, hogy fennáll. 1869 óta van a mostani ceég birtokában. Termékei a közönséges használatra szánt kőedény, de szép sikerrel állít elő műtárgyakat is és majolika-készítményei szintén keresettek. Piaczai Magyarországon kívül Ausztria és legújában Anglia és Amerika is. A feldolgozott nyersanyag majdnem kizárólag hazai és a közeli környékből való. A gyár hét épületből áll. Gyártmányai számos kiállításon kitüntetést nyertek. A gyár négy kemenczével és több tokkemenczével van felszerelve, koronghelyeinek száma pedig 16. A munkások száma kb. 60, ezek között 15—20 nő.

Körmöczbánya. Buchsbaum M. gyógyszerészi dobozgyára és könyomdai intézete, 1874-ben alakult. 1886 óta szobafestők számára festőminta-lapokat is gyárt. A dobozgyártás tulajdonképen Oroszország, Románia és a Balkán-államokba való kivitel céljából alapított, azonban az időközben beállott vámviszonyok következtében, melyek a kivitelt majdnem lehetetlenné tették, a dobozgyártást a minimumra kellett redukálni. A gyár területe 800 négyzetméter, melyen két épület áll. A munkások száma 30—40 között változik és ezek között 8—10 nő van. Piacza Magyarországon kívül Ausztria is.

A LÉVAI TAKARÉKPÉNZTÁR.

Körmöczbánya. A dr. Zechenter és Teschler-féle közkereseti társaság hőelszigetelő anyag-gyára 1891-ben alakult. A hőelszigetelő anyag oly esetekben alkalmaztatik, a hol a hő állandóságát megtartani akarjuk. A hővédő által izolált test ugyanis melegét nem veszíti el és a kívülről jövő hőváltozás ellen is biztosítva van. Nagy sikerrel alkalmazták különösen gőzkazánoknál, gőztartóknál, gőz-, víz vagy meleg levegő-vezetéknel stb. Az ez anyag elő-

állításához szükséges nyers kovaföldet a társaság a bars- és zólyom-megyei bányákból nyeri. A gyár eddig számos kitüntetésben részesült. A kezdetben nehezen terjedő czikk csakhamar erős lendületet nyert az által, hogy a m. kir. pénzverő hivatal, a bányaigazgatóságok, a hg. Coburg-féle pohorellai, a kincstári zólyombrézói és kis-garami vasgyári igazgatóságok, a m. kir. államvasutak és más nagyobb iparvállalatok beszerezték és nagy elismeréssel nyilatkoztak róla.

Körmöczbánya. *Strobentz testvérek okker- és vasminium-gyára.* E czégnek Újbányán is hasonló telepe van. A gyár 1870-ben keletkezett. Négy részből áll, ú. m. szárító-telepből, égető-kemence-helyiségből, malom-épületből és raktárból. A hajtóerőt egy vízimalom szolgáltatja. Az évi termelés 1000 mmázsa okker és 350 mmázsa oxyd, mely árúkat Budapestre a központba szállítják.

Nagyugrócz. A *Thonet Testvérek hajlítottbútor-gyára* 1865-ben keletkezett. Az alapító Thonet Mihály volt. A gyár területe kb. 21,000 négyzetöl, melyen 6 gyárépület és 15 lakóház áll. Hajtó-erő 100 lóerejű gőzgép. A munkások száma kb. 400, ezek között 170 nő. Évi termelési képessége 120—150 vagon. Piaczai Magyarországon kívül Ausztria, a Kelet, Németország, Franciaország, Egyiptom és India. Ez az első hajlítottbútor-gyár az országban és a legnagyobb is, a minthogy a czég e gyáripari czikk feltalálója és megindítója. Az óriási gyártelep czikkei számos kitüntetésben részesültek a különféle bel- és külföldi kiállításokon.

Oroszka. A *garamvölgyi cukorgyár* részvénytársaságot 1893-ban alapították Schöeller Pál lovag, a hatvani Deutsch család és Benies Henrik. A gyár területe 124 m. hold, melyből a belső, bekerített terület 38, a külső pedig 86. Ez óriási telepen az alakú hatalmas gyárépületben van a répamosóház, a gépterem, a diffúzióterem, a főzőterem, az utótermékek helyisége, a kazánház és a cukorraktár, külön pedig két mézskemence, műhelyépület, cukorraktár-épület, az irodaépület, az igazgatósági lakás, 2 tiszti épület, vendégfogadó, pénzügyőri laktanya, istálló, kocsiszín és egy másik. óriási szin, mely 75 répavetőgép befogadására szolgál. A bekerített telepen kívül pedig van öt nagy munkásház és a kórház. A munkások száma 1200. Hajtóerő 18 gőzgép, összesen 1100 lóerőre, melyek a telep villamos világítását is szolgáltatják. A gyár termelési képessége 1 és $\frac{3}{4}$ millió mmázsa cukorrépa. Piaczai a hazai cukorfinomítókon kívül: Anglia, Japán, China és India. A telepen kívül levő mosócsatornák 100,000 mmázsa répát képesek befogadni. Az ide hányt répát a gyár gépeiből kiömlő víz sodorja földalatti csatornákon át a gyárba és a répamosóházba. A telephez 10 $\frac{1}{2}$ kilométer hosszú iparvágány tartozik és villamos vezetéke 950 izzólámpát és 28 ívlámpát táplál, mely utóbbiak közül mindegyik 1200 normális gyertyafénnyel bír. A telephez 10 távbeszélő-állomás tartozik. Van 34 tagú tűzoltósága, melynek parancsnoka a gyárigazgató. Van itt tiszti kaszinó is, továbbá gőzfürdő és 4 teremben 8 ágygyal felszerelt mintaszerű kórház.

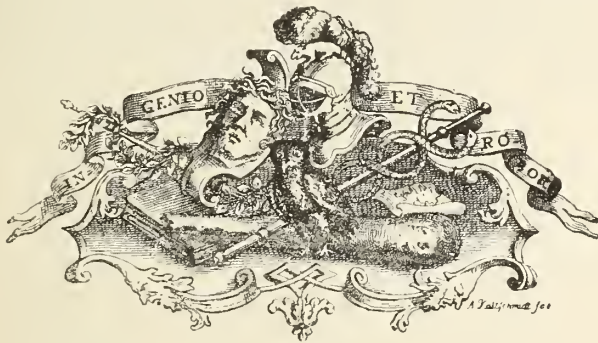
Rudnó. A *Ruzsicska V. özvegye öblös és félcsiszolt üvegáru gyára* 1872-ben alakult. Alapítója Prokopecz Ignác volt, a ki 1887-ig bírta. Különlegessége a gyógyszerári üvegek előállítására. A gyár területe három hold, melyen négy gyárépület és kilencz munkásház áll. Hajtóerő 2 lóerőnek megfelelő vízerő, a csiszolás számára. A munkások száma 80, ezek között 15 nő. Évi termelési képesség 60,000 Schock, vagyis 120 vagon áru. Piaczai Bndapest, hova az árúk felénél több megy, a többi pedig vidékre szállítatik és Ausztriába. A gyár állami adókedvezményvel bír.

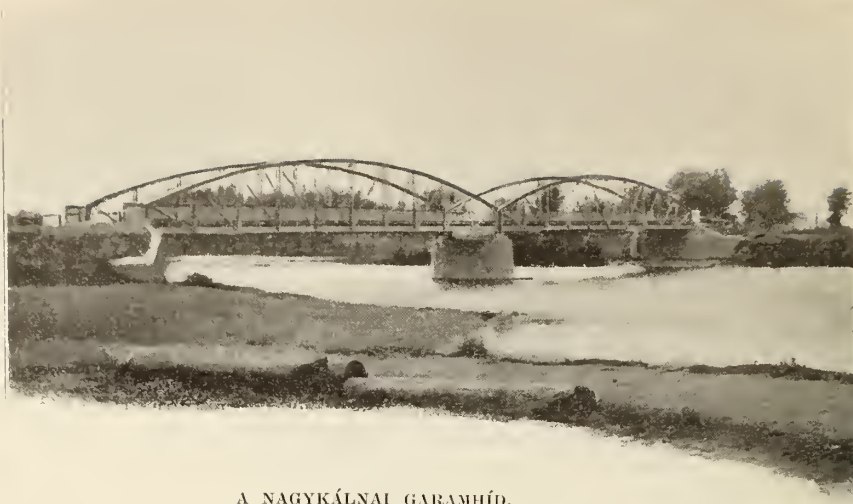
Újbánya. *Czibulka Mihály örökösei bőrgyára* már nagyon régen áll fenn, de 1865-ben lett megnagyobbítva. Termékei talpbőr, tehén- és borjúbőr. A gyár területe 2500 négyzetméter, melyen két épület áll. Évi termelési képesség 4000 drb tehénbőr. Piacza Magyarországon kívül Ausztria is.

Vihnye. *Kachelmann Károly és fia gép- és vasgyára.* Ez a gyár mint vas-hámor, már a XIV. században fennállott. 1835-ben lett gépgyárrá átalakítva, a mikor a mostani tulajdonos nagyatyja bírta. A gyár már 1811 óta e család tulajdonában van. Különlegessége a bányagépek és bányaeszközök gyártása. Területe 40,000 négyzetméter, melyen 12 gyári épület és 25 lakóház áll. Hajtóerő 3 gőzgép összesen 30 lóerőre és vízi turbina s vízi kerék, összesen 25 lóerőre. A munkások száma 160—180. Évi termelési képessége 100 vagon vas. Árút az összes hazai bányatelepeknek szállítja. Gyakran szállít külföldi bányák számára is gépeket.

Vihnye. *Kachelmann Károly sörgyára,* 1895-ben alakult. A gyár területe 2200 négyzetméter, melyen két fő- és két melléképület áll. Hajtóerő két gőzgép összesen 30 lóerővel. A munkások száma 16. Évi termelési képessége 15,000 hektoliter. Piacza Selmeczbánya és a Garamvölgy.

Zsarnócza. *Erdőkincstári sörház.* Bérloje Petrovszky Alajos. E sörházat még Mária Terézia alapította, hogy a környékbeli erdei és bányamunkások olcsó jó sörhöz juthassanak. A sörfőző egy kat. hold területet foglal el, melyen hatalmas terjedelmű épület áll. Évi termelés 1000—2000, de termelési képessége 4000 hektoliter. Piacza a vidéken túl nem terjed.

A NAGYKÁLNAI GARAMHÍD.

BARS VÁRMEGYE KÖZLEKEDÉSÜGYE.

A közútak
hajdan.

Mint Magyarország többi vármegyéjében, úgy Bars vármegyében is, a közútak adminisztrációja hajdan a vármegyei autómónia mostoha gyermeke volt. A vármegyei kongregációk az országos politika kérdéseierit hevültek; de arról, hogy a vármegye közútainak legnagyobb része járhatatlan, alig volt szó. A XVII. század végéig a közútak fentartása abból állott, hogy ha egy út járhatatlansága miatt a panasz általánossá vált, azt közmunkaeróvel, nagyjából kiegyengették. A XVIII. század vége felé a királyi helytartó tanács leiratot intézett a vármegyéhez, melyben közútainak desperátus állapotára figyelmeztet. E felhívásnak annyiban volt eredménye, hogy a XIX. század első negyedében, különösen a huszas években, a vármegye a közútak műtárgyaira nagyobb gondot fordított, sőt több hidat és átereszt ujjlag felépített, az útfentartás maga azonban a régiben maradt, a mennyiben a földesurak és a nemesek általában az utak építéséhez és fentartásához sem járultak, hanem e célra, — annyira, a mennyire — csak a jobbágyság közmunka-ereje állott rendelkezésre.

De nem is csoda, hogy közútaink ily állapotban voltak, a mikor maga a központi kormányzat is alig törődött a közlekedésügynek e fontos tényezőjével. Az 1844. évi IX. t.-cz. szabályozza ugyan a közmunka leszolgálatát, de minden eredmény nélkül. De már e t. cz.-et megelőzőleg az 1847—48. évi XXX. t.-cz. a közlekedési tárgyak iránti teendőkről szól, de oly általános intézkedéseket tartalmaz, hogy állandó hatása egyáltalán nem volt.

1848/49 után.

A szabadságharcz lezajlásával az abszolút kormány volt az, mely végre ez állapotokon segített. 1850-ben a császári biztos leiratot intézett Aranyos-Maróton székelő közegéhez, hogy a közútak ázsiai állapota tovább már nem tűrhető, és hogy e tekintetben valamit tenni kell. Ugyancsak az abszolút kormány mondotta ki, hogy mindenki köteles ingyen közmunkát teljesíteni, vagy azt készpénzben megváltani. Egyúttal osztályoztatta a közútakat: állami, országos és községi utakra. Az első kettő a közmunkából, vagy annak váltásaiból, azt utóbbiak pedig azon községek által tartattak fenn, melyeknek területén átvomultak.

1854-ben a császári kormányzó hazánk összes közútait — az általános közigazgatási beosztásának megfelelően — öt kerületbe osztotta és ekkor Bars vármegyét a pozsonyi kerülethez csatolta.

A m. kir. helytartó-tanács az 1862. évi 71.700. szám alatt kiadott közmunka-rendtartásban kötelezi a vármegyét, hogy a közmunka-váltás árát az állampénztárba szállítsák. Az így begyűlt összegből részesült a vármegye bizonyos útfenntartási adományban, melynek fejében köteles volt a vármegye területén átvonuló országos utakat fentartani. Az állami közutak fentartását és felügyeletét az állami mérnöki hivatalok hatáskörébe utalta.

1867-ben, a felelős magyar miniszterium kinevezésével, az 1862. évi közmunka-rendtartás továbbra is érvényben maradt. Miután e rendtartás a közutak állapotában örvendetes javulást eredményezett, az ellen Bars vármegye nem is remonstrált, de — habár eredmény nélkül, — az abszolút kormány állami mérnöki hivatalának megszüntetése ügyében, miután ebben

1867 után.

A RUDNÓI GARAMHÍD.

autonomiájának sérelmét látta, a közmunka- és közlekedésügyi miniszterhez felírt.

Nagy fordulat állott be a közutak adminisztrációjában az 1877. évi XXIV. t. cz. meghozatalával, a melynek életbeléptetésével a megyei mérnöki hivatalok megszűntek és az összes vármegyei mérnöki teendők teljesítésével a m. kir. államépítészeti hivatalok bizattak meg. Bars vármegye e törvényben önkormányzatának megsértését látta, s így annak intézkedéseivel csak akkor barátkozott meg, a mikor tapasztalta, hogy a kir. államépítészeti hivatalok kezelése alatt a vármegye útügye, lassan bár, de biztosan halad előre.

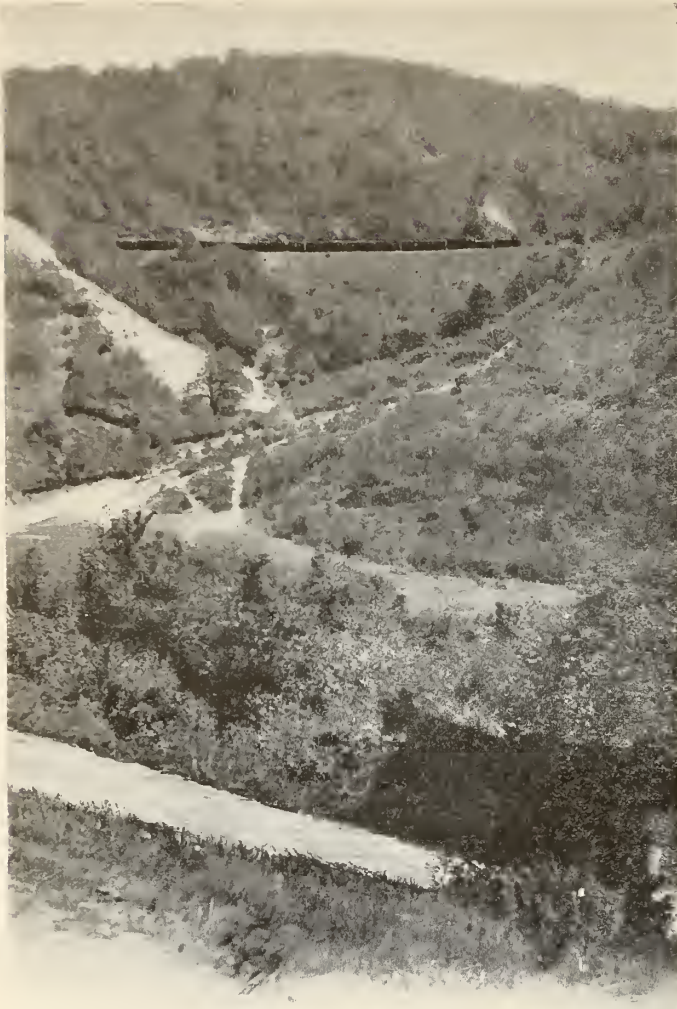
Az 1890. évi I. t. cz. végre lerontotta a közutak fentartásában eddig gyakorlatban volt ősi szokásokat s a közmunka eltörlésével, s az útdó behozatalával modern alapra fektette hazánk egész út- és vámügyét. E törvény rendelkezéséhez képest Bars vármegye útdóját az egyenes állami adó 10 % -ában állapította meg.

Bars vármegye ez idő szerinti közútait és az azok fentartása körül való műszaki szolgálatot a következőkben közöljük:

A vármegyei műszaki szolgálatot és a vármegyei mérnöki teendőket az Aranyosmaróton székelő kir. államépítészeti hivatal látja el, mely a III.

Az 1877.
XXIV. t. cz.Az 1890. I.
t. cz.A mai
állapot.

A szemcz-nyitra-kálnai közút.

VASÚTI VONAT ÓKÖRMÖCSKE FÖLÖTT.

A komárom-kálna-garamberzencei közút.

maximális lejtőkkel; túlnyomóan 8·00 m. útkorona szélességgel van kiépítve és jobbról-balról alma- és cseresznyefákkal van szegélyezve.

A komárom-kálna-garamberzencei állami közút a vármegye délnyugati sarkán, Hull községnél lép Nyitra vármegyénél Bars vármegye területére s Rendve, Szencse, Belleg, Besse, Felsőpél, Garamlök, Nagy- és Kiskálna, Marosfalva, Újbars, Kiskoszmály, Peszér, Garamszentbenedek, Újbánya város, Rudnó, Garamrév, Zsarnócza, Szénásfalú, Geletnek, Apát-hegyalja, Garamszentkereszt és Bezeréte községek érintése után, Zólyom vármegye területére lép. Ez állami közútnak Bars vármegye területére eső része 101·353 km. hosszú, 219, fából, kőből és vasból épült műtárggyal. A közút a nyitramegyei határtól Garamlök községig igen enyhén hullámos vidéken kanyarog, azután a kis magyar Alföld rónájára lépve, Garamszentbenedekig teljesen sík, de innen, egészen a zólyomi határig, a Garam szűk völgyébe szorítva, a hegyi közút jellegét mutatja. E közút útkorona-szélessége 8·00 méter és lejtviszonyai a két-tíz százalékos emelkedések között váltakoznak. A közút négy ízben szeli a Garamot és ezek közül három helyen, ú. m. Rudnón, Szénásfalún és Garamszentkeresztben új szerkezetű vashidak a folyón való átkelést.

A Gyvénnyhatósági közút.

Bars vármegye törvényhatósági közútainak 1902. évre megállapított költségelzárányzata 262,002 korona 05 fillér bevételt és 260,044 korona 02 fillér kiadást tüntet fel. A bevételi összegben a kereskedelemügyi m. kir. miniszter által évenként adományozott 80,000 korona államsegély is be-foglalhatik.

pozsonyi közúti kerülethez tartozik és közvetlenül a m. kir. keresk. miniszternek van alárendelve. E hivatalhoz tartozik a három állami útmester, a hat vármegyei útbiztos, a 30 állami és 74 vármegyei útkaparó.

Bars vármegye területén két állami közút vonul át, n. m. a szemcz-nyitra-kálnai és a komárom-kálna-garamberzencei állami közút. Az előbbi a vármegye nyugati oldalán, Verebély községnél lép Bars vármegye területére és innen állandóan nyugatnak tartva, Tild, Csiffár,

Felsőgyőröd, Gyékényes és Nagykálna községek érintése után, a nagykálnai vashídon a Garam folyót átszelve, a kálna-lévai törvényhatósági közútba torkollik. Ez az állami közút Bars vármegye területén 20¹⁰¹ km. hosszban halad és 23, kőből és vasból épült műtárggyal bír. Az egész közút igen enyhén, dombos, illetőleg hullámos vidéket szel át, 2—6 ‰-os

A törvényhatósági közútak összes hossza 350148 km., mely hosszából, 15775 km. hűján, az egész törvényhatósági úthálózat ki van építve. A törvényhatósági közútakon van 208 híd és 246 áteresz, ezekivül Toluács és Kissáró községeknél a Garamon való átkelést komp közvetíti, melyek közül az előbbi az esztergomi főkáptalan, az utóbbi Kissáró község tulajdona. Mindkét kompon vámot szednek.

A vármegye törvényhatósági úthálózata a következő útvonalakból áll:

1. Esztergom—kálnai közút	32258 km.
2. Kálna—komáromi „	23040 „
3. Aranyosmarót—nemeségyi közút	12000 „
4. Nagysalló—faluadi „	4208 „
5. Léva—ipolysági „	2218 „
6. Léva—tolmácsi „	10778 „
7. Érsekujvár—aranyosmaróti „	45665 „
8. Aranyosmarót—szent-benedeki „	14480 „
9. Aranyosmarót—nyitrai „	11178 „
10. Kovácsi—olichói „	7070 „
11. Aranyosmarót—oszlányi „	31607 „
12. Nyitra—privigyei „	17643 „
13. Brogyáni út	3170 „
14. Oszlány—zsarnóczai közút	29775 „
15. Garamszentkereszt—haidlovai közút	16174 „
16. Szentkereszt—körmöcz—túrócezi „	19651 „
17. Szénásfalú—vihnye—selmeczai „	9480 „
18. Geletnekszkleno—selmeczai „	15140 „
19. Zsarnóca—selmeczai „	5345 „
20. Léva—garamszentgyörgyi „	12000 „
21. Kissáró—füzesgyarmati „	4545 „
22. Verebély—dicskei „	0955 „
23. Kálna—lévai „	10268 „
24. Zsitvakenéz—fenyőkosztolányi „	11500 „

Ez úthálózatból az esztergom—kálnai, kálna—komáromi, nyitra—privigyei és szentkereszt—körmöcz—túrócezi törvényhatósági közútak egyúttal stratégiai szempontból fontos, hadászati jellegű útvonalak. A többi közútak a helyi forgalom lebonyolítására és a szomszédos törvényhatóságokkal való közlekedés fenntartására szolgálnak. Felémlítenő még, hogy a szénásfalú—vihnye—selmeczai, továbbá a geletnekszkleno—selmeczai közútak kötik össze Vihnye és Szklenó fürdőket vasútállomásúkkal.

A községi közlekedési viczinális közútak Bars vármegye területén, 62 útvonalon, 569300 km. hosszúak. Ezeknek az adminisztrációját, minden egyes útvonalra, az illető úti bizottság végzi, a műszaki szolgálatot az érdekelt községek előljárósága teljesíti, mely ezből esetről-esetre a kir. államépítészeti hivatal tanácsát is kikérik. Ez útvonalakon csak 12 rendszeresen alkalmazott útkaparó van, mert az útfenntartási teendőket, a legtöbb csoportnál, esetről-esetre, közmunkaerő látja el. A községi közlekedési utak legnagyobb része egyszerű földút, de egyes útaknak a kiépítése szépen halad.

Vasút-állomáshoz vezető hozzájáró út 21 van, összesen 5526 km. hosszban. Ezek az utak az egyes vasúti állomások felvételi épületét a legközelebbi közúttal kötik össze. Legnagyobb részük ki van építve és fenntartásukat az illető vasúti vállalat és az 1890. évi I. t.-cz. 29. §-ában megállapított érdekelttség teljesíti. Kivétel a lévai vasútállomási út, melyet Léva város, továbbá a mátyási vasúti állomáshoz vezető út, melyet Bars vármegye törvényhatósága tart fenn. E két utóbbi úton, az útfenntartók vámot szednek.

A községi és közdülő közútak az egyes községeknek tisztán helyi érdekű közlekedési útjai és azokat az illető érdekelt községek tartják fenn. Felmérve eddig nem lettek. Legnagyobb részük egyszerű földút, de oly állapotban tartatik fenn, hogy az év minden szakában járható.

* * *

Bars vármegye vasútait, az egyes vasútvonalak kezdeményezésének okait és a kiépítés előzményeit alaposan tárgyalja dr. Ruffy Pál a Közgazdasági Szemlében megjelent jeles dolgozata, melyből a következőket vesszük át:

Viczinális
közútak.

Vasúthoz
vezető utak.

Vasútak.

A ruttkai
vonal.

A ruttkai vasútvonalnak az 1872. évben történt kiépítése hozta be a gözmozdonyt a vármegye területére, mely vasútvonal a vármegye legészakibb részét 36 km. hosszban átszeli. Ez a 36 km. azonban a közforgalom számára csakis Garamberzenczén és Körmöczbányán értékesíthető, mert az egész vonalszakasz a hegység derekán kerülve fordulva esúszik tova s futásában a Garamvölgyét csakis madártávlatból látja.

Az eszter-
gom lévai
vonal.

Az osztrák-magyar államvasút-társaság azonban, mely budapest—bécsi fővonalának forgalmát emelni törekedett, nem maradt közömbös a Garamvölgyének gazdagon termő talaja iránt és azért az 1882. évi XLV. t.-cz.-be kebelezett szerződése által engedélyt kért és nyert az Esztergom-Nánánál a

A ZÓLYOMVÖLGYI ALAGÚT KÖRMÖCZBÁNYÁNÁL.

fővonalból kiinduló Léváig terjedő vasút kiépítésére. Ezt a vasutat a társulat előbb Csatáig, majd Léváig ki is építette és a csata—lévai szakaszt a forgalomnak 1887. évi október 6-án tényleg át is adta. Ennek az összesen 33 km.-t kitevő vasútnak felépítéséhez a vármegye csakis a területnek ingyenes kisajátításával járult, mely segély a 200.000 koronának jóval alatta maradt.

Ez a vasút a vármegye közönségét azonban, a közvetlenül helyi érdekelt kivételével, ki nem elégítette és méltán, mert kétségtelen volt, hogy az állam vasúti iránynak észak felé folytatólagos kiépítését és a budapest—ruttkai vonalba beágazását, az osztrák-magyar államvasutnak engedélyezni sohasem fogja és azért is, mert ez a zsákvonal a zsitvavölgyi érdeketséget nemcsak nem elégítette ki, hanem azt, legalább is a közel jövőben, egy szabványos vasútvonal kiépítésének még reményétől is elütötte. Az osztrák-magyar államvasút foglalkozott ugyan, De Serres eszméje szerint, egy Ersekújvártól Aranyos-Marótiig vezetendő keskenyvágányú vasút kiépítésével, midőn azonban szakközegei ennek a vasútnak rentabilitását 3° %-ban irányozták elő, a társulat — a vármegye szerencsésjére — a vasút kiépítése iránti tárgyalásait elejtette.

A vármegye tehát fellelegzett, midőn a kormány az osztrák-magyar államvasut magyarországi vonalainak megváltását javaslatba hozta és jól számított, mert a tárgyalások az 1891. évi XXV. t.-cz. megalkotása után a garamvölgyi vasút kiépítése iránt nyomban megindultak.

Időközben a vármegye kormányzatában is változás állott be. A főispáni székbe a kormány bizalma Kazy Jánost ültette, ki megelőzőleg három ország-

gyűlésen az újbányai választókerület képviselője volt és így a Garamvölgynek közforgalmi érdekeit alaposan ismerte.

Kazy János az ifjú, a tetterős, alkotni akaró és becsvágyó ember lelkesedésével fogott a vármegye vasúti politikájának megteremtéséhez és makacs kitartással szándékát meg is valósította.

Pedig a helyzet nehéz volt. A zsitvavölgyi vasút kiépítését egyrészt az osztrák-magyar államvasutaktól átvett hagyományok, melyek a rentabilitást tették problematikussá, nehezítették meg, másrészt az a merész vállalat, mely Nyitra központtal 400 km. vasutat akart kiépíteni, s mely a vármegyét Privigyétől Érsekújvárig, Lévától Verebélyen át Lundenburgig, tehát keresztbe szelte volna és mely tervezetet a legmagasabb körök is méltánylással fogadták.

De a garamvölgyi vasút sorsa sem volt jobb, mert ennek a vasútnak

A ZSARNÓCZAI SODRONYKÖTÉLHÍD.

tervezője saját előengedélyesi vérmes igényeivel alkalmas vállalkozót találni képes nem volt.

Kazy Jánosnak sikerült a mindkét vasutat fojtogató nehézségeket leküzdeni. A kormány a szarvas—mezőhegyesi vasút engedélyezését a zsitvavölgyi vasút kiépítésétől tette függővé és Baross Gábornak ez a genialis ötlete szerezte meg a zsitvavölgyi vasutat, melynek Nagy-Suránytól Aranyos-Marótig terjedő szakasza 1894 szeptember 7-én, aranyos-marót—kistapolcsányi szakasza 1895 szeptember 20-án a közforgalomnak tényleg átadott.

Nehezebb sorsa volt a garamvölgyi vasútnak.

A vasút előengedélyese az előengedély számlájára élt, úgy hogy vele szemben kénytelen volt a vármegye előmunkálati engedélyért folyamodni és egy vállalkozó érdekesoport az óvadékot a vármegye pénztárába el is helyezte.

Ekkor azonban a kormány vasútügyi politikája új tervvel kezdett foglalkozni. A kormány a komárom—érsekújvár—léva—garamberzenczei vonal iránt érdeklődött s egy ily vasútnak létesítése érdekében egy előkelő pénzüntézet foglalt állást. Ez a vasút, mely a mellett, hogy a Garamvölgy nyers-termékeit Pozsonyban át a bécsi piacchoz közelebb hozta volna, új főforgalmi vonalat volt hivatva létesíteni Oderberg és Fiume között. Egy ily főforgalmú vonal a komárom—érsekújvári óriás nagy költséggel építendő, stratégiaileg bár fontos, de közgazdaságilag holt vonalnak forgalmát és ilyképen jövedelmezőségét megszerezte volna. A tárgyalások megindultak s Kazy János főispánnak sikerült ezt a nagy tervet is vállalati szerződés megkötése által

A zsitvavölgyi vasút.

A garamvölgyi vasút.

biztosítani. Ezt a tervet az 1895. évi kormányválság buktatta meg. Lukács Bélának utóda a nagy tervet elejtette azzal az indokolással, hogy a komárom-érsekújvári vasutat maga az állam fogja építeni és a vármegye kénytelen volt a garamvölgyi vasút eredeti terveihez visszatérni. A vármegye örömmel fogadta ezt is és a léva—garam-berzencei vasút 1896 évi október hó 26-án a forgalomnak tényleg átadatott.

A garamvölgyi vasút még a mai alakjában is a három északnyugati irányban haladó vasútirány között a legrövidebb. Mert míg a galanthai irány 373, a hatvani irány 333 km., a garamvölgyi vasúti irány hossza Budapest—Ruttka között csak 308 km.

Daczára a vasút mostoha helyzetének, mely azt két fővonal forgalmi irányától függőségben tartja, daczára annak, hogy a fafuvarozásban a Garamon folytatott talpas közlekedés a vasútnak erős versenytársa, a vasút üzletforgalma emelkedik, bruttó-bevétele négy év alatt 229,593 koronáról 270,738 koronára emelkedett, utasainak száma egy millió személykilométer, és teherszállítványa egy milliót meghaladó tonnakilométer emelkedést mutat. Az elsőbbségi részvények osztaléka pedig 1·38 %-ról 2·21 %-ra emelkedett. Az elsőbbségi részvények 5 % kamat hátraléka a vasút üzembehelyezése óta az 1901. évig 13·09 %.

A vasút üzleti hossza 66,114 km. Építési és felszerelési költsége 5.880,000 korona, mely 2.058,000 korona értékű törzsrészvény és 5.096,000 korona értékű elsőbbségi részvény kibocsátása által nyert fedezetet. A törzsrészvényekből a vármegye 690,000 koronát, a községek és egyes magánérdekeltek 280,000 koronát vállaltak el.

A zsitva-
völgyi vasút
forgalma.

A zsitvavölgyi vasút bruttó bevétele az 1894. esonka év elhagyásával 163,555 K. összegről 230,699 K. összegre emelkedett. Utasainak száma másfél millió személykilométer, teherszállítása 831,150 tonnakilométer emelkedést mutat. Az 1900. üzletévben az elsőbbségi részvényeket 3·55 %-kal kamatoztatta s a részvények 5 %-os kamathátraléka a vasút üzembehelyezése óta 11·59 %-ra emelkedett. Ennek a vasútnak üzleti hossza 44·643 km. Építési és felszerelési költsége 3,236,000 korona. Ez a költség 1,132,600 korona törzsrészvény kibocsátása által nyert fedezetet. A törzsrészvényekből a vármegye 400,000 koronát, a községek és egyes magánérdekeltek 310,600 koronát vállaltak el.

A nagy-
bélicz—privigyei
vasút.

A nagy-bélicz—privigyei vasút kiépítése során az oszlányi járás is elnyerte a vasúti vágányt, mely a vármegyének ezt a járását 16 km. hosszban hasítja át. A vármegye áldozatkészsége itt sem maradt el és 150,000 korona törzsrészvény erejéig járult ennek a vasútnak a kiépítéséhez. Megnyílt 1896. évi április 18-án. Ígyképen a vármegye területét hasító összes vasútvonalainak hossza 215·677 km. Esik tehát egy lakóra 1·3 méter vasút.

*

A Garam.

Még a Garamról is meg kell emlékeznünk, mint a vármegye egyik közlekedési útjáról, a mely tutajozásra nagyon alkalmas és mindenkor a fatermékek főútja volt egész Esztergomig, ahol a garamvidéki fenyőfák kereskedelmi középpontja keletkezett.

Közlekedési szempontból kétségkívül legérdekesebb része a vármegyének, a Jallnától Garamberzenczéig terjedő útvonal, a hol a garamszentkereszt—garamberzencei állami út, a budapest—ruttkai vasúti fővonal, a léva—garamberzencei helyi érdekű vasútvonal és a Garam folyó találkoznak. Ezt a pontot képből is bemutatjuk, abban a pillanatban, a mikor az egyik oldalon a gyorsvonat jön, a másikon a helyi érdekű vonat lefelé megy, az országon egy megrakott szekér közeledik, a Garamon pedig tutajoznak.

A sodrony-
kötélhidak.

Fel kell itt említenünk még két különlegességet a hidépítés terén. Ezek a garamrévi és a zsarnóczai sodronyhidak, melyeknek szerkezete nagyon érdekes. Mindkét híd a Garam két partját köti össze és csak gyalogjáróknak szolgál. Magas ívben vonulnak át a Garamon és az egész hosszú függő hidat két-két erős sodronykötél tartja, melyek a két parton álló egy-egy magas fapilléren nyugosznak, a sodronyok végei pedig a két partba vannak ágyazva, de úgy, hogy könnyen megfeszíthetők. E hidak szépek, lengék és mégis szilárdak.

BARS VÁRMEGYE ŐSKORA.

Magyarország őskorára az eddigi kutatás vajmi keveset tud felmutatni. Oly idő ez, — mint helyesen jegyezte meg Éber László — melynek még nincs története. Ennek következtében Bars vármegye praehistoriai idejéből sem mondhatunk sokat és lényegest, de törekszünk majd az eddig elért kutatásokat összefoglalni.

Bars vármegyében praehistoriával a mult század ötvenes éveiben néhai Kelecsényi Józsefen s e sorok íróján kívül senki sem foglalkozott. Ezek figyelmét is a neolith-kőkor tárgyaira leginkább a nép között elterjedt s az úgynevezett mennykövekkel űzött kuruzsló orvoslás — melyről más helyen van szó — hívta fel. A kutatás is talán még hosszú ideig e nagyon is szűk keretben maradt volna, ha egy nem várt esemény e munkálkodásoknak más irányt nem ad. Ugyanis az őstörténelmi és embertani nemzetközi bizottság VII. congressusa Párisban, Budapest főváros meghívását elfogadta, s így a VIII. congressus 1876-ban Budapesten tartatott meg.

Bars vármegye ez eseményben üdvözölte az őstörténelmi kutatások és tanulmányozások hajnalát.

Az ez irányban, Bars vármegye területén való mozgalom megindítására Dillesz Sándor kapott megbízást. Az ő felhívására Hunyady László gróf, Mácsai Lukács kir. tanácsos és Bolemann Ede lévai gyógyszerész, kikhez Csáky László gróf is csatlakozott, bizottsággá alakultak. Hunyady László grófot választották elnökül, jegyzőül pedig Dillesz Sándort. Ez a bizottság készítette elő az 1876-ik évi budapesti congressushoz való munkálatokat. Üléseit az 1875—1876. években mindenkor Alsó-Pélen, a vendéglátó elnök kastélyában tartotta és ott vannak a jegyzőkönyvei is.

Most már rendszeresen megindultak a kutatások, a helyi szemlék, felvételek, még pedig elég örvendetes eredménnyel, a mit híven tüntet fel Bars vármegye ősrégészeti és embertani térképe, melyet a Párisban megállapított nemzetközi színes jelzők alkalmazásával, a congressus kiállítására és használatára, e sorok írója készített.*

Ez a térkép az 1876-ik év őszén a Nemzeti Múzeumba került.

Ezek előrebocsátásával most már keressük az *ősembert* Bars vármegye földjén. *Mortillet* azt állítja, hogy a tertiær vagy harmadkor, az ember majomkora, a mikor már eszközöket készített és használt, de még nem volt ember.

* *Compte rendu de la VIII session Budapest du Congrès international p. anthropologie et archéologie préhistorique 1876.* II-ik kötet, „Avant propos“ — 2-ik lap; Les Cartes qui ont été exposées pendant le Congrès sont: — 3 — la Carte du Comté de Bars, dressé par M. Alexandre Dillesz à Tild.

Ha ezt nem is fogadjuk el, magunkévá tesszük a tudósok azon véleményét, hogy a negyedkor interglacialis szakában már Európában is megjelent az ősember, kortársa volt a mammutnak és barlangi medvének s a délibb területre nyomult rénszarvassal együtt átélte a mai geológiai kort megelőző jégkorszakot.

A palaeolith-
kor.

De míg Európa déli, nyugati és közép-részeiben számos nyoma maradt a negyedkori embernek, Magyarország területén eddigelé egyetlen egy olyan lelet sem került napvilágra, melyet teljes biztossággal palaeolith-korinak lehetne mondani. Az országszerte található ögle vagy obszidián-tárgyak, kőmagok (nucleus), a tűzön való pattogtatás világos nyomaival, lepattogtatott obszidián-szilánkok, kisebb-nagyobb éles pengék, hasítók, fűrészek-félék stb., valamint ugyanilyen kőmagok és eszközök tűzkőből (silex), csak alakjuk és előállításuk módjánál fogva emlékeztetnek az ősember legelső készítményeire, de nem tartoznak a palaeolith-kor hagyatékához; használatuk fennmaradt a neolith-kor tartama alatt, sőt még azután is.

Ilyen leletek legelsői közé tartozik a nemes-oroszi lelet, melynek provenienciáját, leírását a nemzeti múzeumi jegyzőkönyvek s az Archaeológiai Értesítő (VII. 161. és III. 24.) tartalmazzák. Találtattak továbbá kisebb-nagyobb ilyen ögle- és tűzkő-kőmagok és eszközök Csiffár, Tild, Töhöl, Besse és Verebély községekben, úgyszintén a verebélyi járáshoz tartozó Bárcz, Kovási és Patyi pusztákon, nemkülönb a lévai járásban Nagy-Sáró és Nagy-Szece határaiban. Találtattak még a verebélyi járás több községének határában sylex- és quarzit-féle igen erős élű szilánkok, pengék, fűrészek és nyílhegyek, azonban csak szórványosan.

Két lelőhely kivétel. Ezek egyike a csiffári határban fekvő „Bomha völgy”-nek nevezett dombos-hullámos talaj. Itt az obszidián- és sylex-eszközök különböző ősemelős és gerincezes állatok csontmaradványai, hamu és égvény-föld közül kerültek elő, igen durva, tisztátalan agyagból készült cseréptöredékekkel vegyesen, melyeken az ornamentikának nyoma sem található. — A másik lelőhely ennél is érdekesebb s ez a verebélyi határ *földvár* dűlője, hol az obszidián és tűzkő kisebb, éles szilánkjai, egy kisebb fajta édesvízi béka teknőscskének százai között fordulnak elő. E békateknőscskék mindegyike szilánkok segítségével fel van törve. Ugyanitt őskori állatok csontmaradványai nagyobb mennyiségben találtak.

E két lelet csak első pillanatra látszik semmitmondónak, jelentősége azonban nagyfontosságú, mert arról tanúskodik, hogy e két hely az úgynevezett konyhahulladékok (Kjökken-Möddings) helye, melyek természetesen csak az embernek ugyanazon helyen való luzamosabb tartózkodása által és alatt gyűlhetek össze. E konyhahulladékok tehát azt bizonyítják, hogy az ősember vadászattal és halászattal foglalkozott, zsákmányból élt és luzamosabb ideig is tartózkodott egy helyen, a hol már szükségleteinek megfelelő otthont is készített magának, melyben ő és hozzátartozói laktak.

Mindezek a leletek, Dillesz Sándor és neje Batthyányi Mária ajándékából, a millennium emlékére 1896-ban, ugyancsak 1896 darab más tárggyal együtt Bars vármegye múzeumába kerültek. A tárgyak provenienciája mind Bars vármegye területe. Ez az örök létét vetette meg alapját Bars vármegye múzeumának.

Ezeken kívül, Nécsey József verebélyi és Sztankay Kálmán csatai birtokosok, ugyan e korból igen figyelemre méltó tárggyakkal járultak a megyei múzeum gyűjteményéhez. E tárgyak lelőhelyei: Verebély, Csata és Csudapuszta.

A neolith vagy esiszolt kőkor embere vármegyénk területén már sűrű nyu-
 nokat hagyott. A kigylából (serpentin-kő), de különösen az ébenfekete pala-
 quarzitból és más tömör kőzetekből gondosan készült, fényesre esiszolt s kü-
 lönféle használatra szánt eszközök nagyobb száma maradt reánk. Ezek néme-
 lyike alakra, gondos, szinte izléses kidolgozásra nézve, remekszámba mehetne.
 A kőeszközökön kívül elég nagy számban maradtak fenn az őszállatok esont-
 jaiból készült különféle használati eszközök, melyek már mindinkább foko-
 zatosan fejlődő értelemről tesznek tanúságot. De legnagyobb fontosságúak
 ez emlékek között az azon korbéli emberek reánk maradt keramikai (cserép)

A neolith kor.

1. Bronz-rög a bessei leletből. 2. Bronzkarvéd Szt.-Kereszt vidékéről, Kiss Mihály gyűjteményéből. 3. Vörösréz véső a vezekényi határból. 4. Vörösréz csákány-balta Sándorhalmáról. 5. Agancskalapács a verebélyi gazdag leletből. 6. Pala-
 quarzit kőek Tildről. 7. Tokos kelt a bessei bronzöntőműhelyből. 8. Agancscsákány a verebélyi csonteszköz készítő
 helyről. 9. Dudosos bronzkarperec a füssi leletből. 10. Lándzsahegy bronzból a füssi leletből. 11. Vörösréz véső Csatá-
 ról. 12. Kőbalt a csifári—Bomba völgyből. 13. Kőfejse Verebélyről. 14. Kővéső kagylából (serpentin) Tildről. 15. Öntő
 minta bronzvésők elkészítésére Verebélyről. 16. Kőgyalú pala-quarzitból Tildről. 17. Bronztű a füssi leletből. Mindezen
 tárgyak a Bars megyei Múzeum tulajdonai.

tárgyai és eszközei, melyek jóllehet törékenyek, mégis szép számmal kerültek
 napfényre. Ezek úgy alakban mint ezélszerűségben s a rajtuk látható orna-
 mentikában nagy változatosságot mutatnak. Egymás mellé helyezve s össze-
 hasonlítás mellett gondosan osztályozva, szinte láthatóvá tehetjük a neolith-
 korbéli ember fokozatos haladását, értelmi fejlődését s azt a törekvését, hogy
 eszközeinek a ezélszerűség mellett, bizonyos díszet is adjon.

Itt találkozunk először oly tárgyakkal is, melyek az ember külsejének
 díszítésére szolgáltak, úgyszintén egy-két grafitból, vörös és sárga anyagból
 gyúrt és égetett miniatűr állatalakkal, melyekben a szobrászat zsengeit szem-
 lélhetjük. Ilyenmú tárgyokban ébredezett legelőször az ősemberben a szép
 iránt való érzék. Az e korból származó leletek között figyelemre legméltóbbak
 a verebélyi határban levő Földvár, Pusztakörös, Papföldje és Nemesség
 dülőben feltárt lelőhelyek, melyek közül az elsőben esiszolt kőeszközök készültek.

Igazolja ezt a nagyobb mennyiségű, feldolgozásra alkalmas a már félig feldolgozott anyag. Ilyenek a teljesen, vagy két oldalról félig átfűrt kövek, pöczökkel vagy a nélkül, melyek baltáknak, kalapácsoknak és hálósúlyoknak készültek. Itt kerültek elő több példányban a pala-grafit és quarzit-palából készült parittyák-kövek, melyeknek csak az alja csiszolt, hogy a tartóját jól megülje. A neolith-kori embernek ezek az eszközei már távolabbról való támadásra is szolgáltak. Ezek tekinthetők tehát a projektilek őseinek. A 2-ik lelőhely az agancs- és esonteszközök műhelyének tekinthető, a melyből kész és félig kész esonteszközök egész halmaza került elő; ezen lelőhelynek egy része a zsitvavölgyi vasút építése alatt lett feltárva, de kimerítve még egyáltalán miuesen. Csupsán Nécsey József folytatott ottan kisebb ásást s a feldolgozásra alkalmas esontokon kívül, nagyobb mennyiségű konyha-hulladéokra bukkant; érdekes őrlőkövet az anyagkövel együtt és számos keramikai tárgyat hozott felszínre. Jóvoltából e tárgyak a megyei múzeumba kerültek.

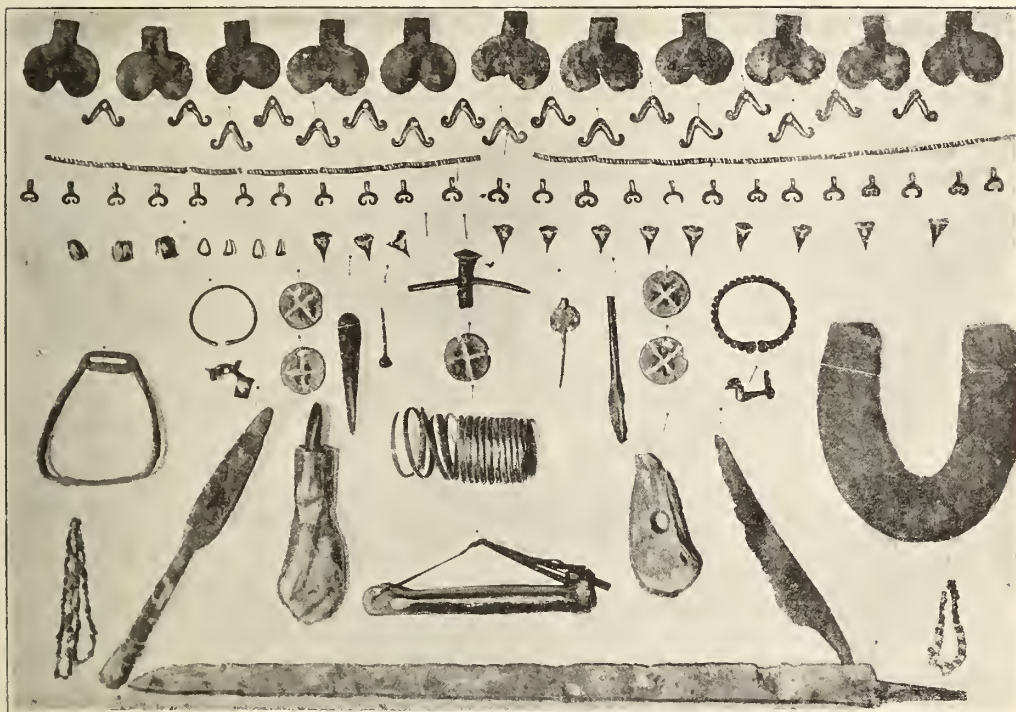
A 3-ik és 4-ik lelőhelyen keramikai tárgyak készültek, a hol különféle czélokra szolgáló, igen tetszetős alakú, nagyobb számú eserépedény ásott ki és pedig számos agyag, gyöngy, hálósúly, orsófej, medvéhez hasonló két kis alak és sok jellegzetes eseréptöredék, mely a legkülönfélébb díszítést s annak módjait teszi láthatóvá, mint a köröm és az ujjak benyomásait, veszőzést, fával vagy esonttal eszközölt különféle vonaldíszeket, különböző dúczokat, dudorokat, bemélyítéseket és kerek formákat. Csupsán a Dillesz-féle gyűjteményből a megyei múzeumba került agyag-edényeken és töredékeken, az ornamentikának több mint 35 változata fordul elő. A verebéli határ Földvár-dűlő, Süteő-birtok és Paphegy-dűlőben szintén konyhahulladékos telepek lettek feltárva.

Említésre méltó még a bessei határban tett ásásokból, kőeszközökkel vegyesen előforduló több különféle nagyságú *tűzkakas*. Ezek kúpalakú agyagtömbök, melyek közepén vízszintesen át vannak lyukasztva, hogy abba erős fapáleza legyen elhelyezhető. Két ilyen tűzkakas egymással szemközt a tűzhöz helyezve s a pálezával átfűzve, szolgált a hús megsütéséhez. Ily tűzkakas több példánya gróf Hunyady László alsó-péli kastélyába került, egyet azonban a vármegye múzeuma őriz.

Az ősfoglalkozások szempontjából érdekes a kis-kálnai lelet is, mely az ottani szeszgyárban kútásás alkalmával került felszínre, mely egy kőbalta, egy kőkalapács és 26 darab agyag-karikából áll. Ez utóbbiak hálósúly gyanánt szolgáltak.

Csiszolt kőkorszaki eszközök a verebéli járás községeinek legnagyobb részében, de a vármegye más részeiben is találtattak, mint pl. Szkiezón, Nemesényben stb. Így csupsán Bars vármegye múzeumában e sorok írója és neje Batthyányi Mária által örök letét gyanánt odajutott tárgyak, továbbá Nécsey József verebéli, Sztankay Kálmán csatai, Bodó Lipót szelezsényi földbirtokosok, Nedeczky Vince, a verebéli járás főszolgabirája és másoktól ajándékozott darabok száma, több százra rúg. De ezenkívül a kegyesrendiek vezetése alatt álló lévai főgimnázium, Kherndl János és neje, néhai Boleman Ede lévai és Hunyady Kálmán gróf nagysároi hagyatékában maradt gyűjteményekben nagyobb számú tárgy őriztetik, nem érintve azokat, melyek kisebb számban egyesek birtokában találtatnak, mint szerémi Odescalchi Arthur herezegnél Szkiezón, Simonyi Bélánál Simonyban, Bodó Jánosnál Szelezsényben, Kosztolányi Sándornál Nemesényben és másoknál. Ha még ide sorozzuk a vármegye számos községében élő kuruzsló asszonyok „Isten nyila”-köveit és „Memykő tojásait” (sínára kopott őrlőkövek, melyek a

hosszú használat által tojásdad-alakot nyertek), e kor emlékeinek nagyon tekintélyes és igen tanulságos gyűjteménye kerülne ki. Hogy eme korbelti tárgyaink, melyeknek csak kisebb, de válogatott része mutatott be a Budapesten 1876-ban megtartott nemzetközi őstörténelmi és embertani congressus kiállításán, mily figyelemben és méltatásban részesültek, arról nemcsak a congressus beszámolója, de a külföld legtöbb szaklapja is tanúskodik. Ezek közül kiemeljük a kitünő francia tudós Emil Cartailhae Toulonse-ban megjelenő füzetes szaklapját, „Matériaux pour l'Histoire primitive et naturelle de l'Homme”, melyben a congressuson személyesen jelen volt Chartre hír-

RÉSZLET KHERNDL JÁNOSNÉ ZSELIZI GYŰJTEMÉNYÉBŐL.

neves tudós a bars megyei tárgyakat méltatván, azokat „forte considerable”-nak, igen figyelemreméltóknak mondja.

Megállapíthatjuk ezekből, hogy azon a földterületen, melyet ma Bars vármegyének nevezünk, a neolith-kor embere már állandóbb otthont talált, elszaporodott és itt fejlesztette kulturáját, melynek tanúi a leletekben reánk maradtak. Ezzel elérkeztünk a *bronz-korig*, melyről Éber László találóan mondja: „A bronz felfedezése olyan fontos találmány volt a kulturában, a melylyel fontosság dolgában mai napig sem vetélkedik egyetlen más találmány sem”. Kétségtelen, hogy ez óriási határkő az emberiség kulturájában.

A bronz-kor.

A bronzkori embernek már több olyan telepét tártuk fel Bars vármegye területén, melyek minden kétségen felül bizonyítják, hogy az már nagyobb számban nemcsak állandóan lakott itt, de eszközeit is itt készítette.

E feltárt helyek legelsője Besse, továbbá Mária-Család, a verebélyi és lévai öntőműhelyek (fonderie). Itt tehát helyi őskulturával találkozunk.

Bessén, 1873-ban, Hunyady László gróf béresei szántás közben számos egész és törött bronzdarabra akadtak. Ugyanazt a helyet később e sorok írója átkutatván, tűzpadot égvény földdel, hamu és faszén maradványok között mállott csontokat, vaddisznó átlukasztott agyaráit, továbbá számos

bronzrögöt és töredéket talált. Ezekből az 1876-iki kiállításon Hunyady László gróf gyűjteményében 8 darab és a Dillesz-féle gyűjteményben 18 darab volt kiállítva. A bessei öntőműhely tárgyainak egy — itt nem említett — része, a Nemzeti Múzeum tulajdonába került.*

Mária-Családon Paár István uradalmi bérlő cselédei akadtak bronzkincsre, mely számos tárgyból állott és 30 font súlynál is többet nyomott. Mindezen tárgyakból csupán egyet sikerült megmenteni e sorok írójának, a többi nagy részben egy nyitrai antiquarius révén Prágába vándorolt. A megmentett és kiállított darab: egy kis *bronz-alak*, melyről a congressusi beszámoló ekként nyilatkozik: „une pièce de haute importance”. — (Compte rendu stb., II. köt. 2. rész, 83. lap és LXIX. tábla 1/a. és 1 b. ábra. Hampel József Bronz-kor emlékei Magyarhonban, II. köt., 1. rész, 81. lap, LXIX. tábla és Cat. p. 5.)

A lévai öntőműhely tárgyaiból 30 darab került a Graffenried-féle gyűjteménybe, mely 1883 óta a Nemzeti Múzeum tulajdonába ment át, néhány darab pedig Boleman Ede és a kegyesrendiek gyűjteményébe került. (Compte r. 48. lap és Bronzkor emlékei 76. lapon.)

A verebélyi öntőműhely a zsitvavölgyi vasút építésénél, a föld ásatásánál került felszínre. Az ott talált tárgyak Nedeczky Vincze, Nécsey József és e sorok írója révén, legnagyobb részben Bars vármegye múzeumába jutottak. E leleteknek nagy érdeket kölcsönöz egy teljes épségben kikerült *öntőminta* és a tűzpad közvetlen közelében bronzrögök és töredékek között talált emberi koponya, mely, habár a kiemelésnél széttörött, mégis teljesen össze volt állítható. Ez a koponya antropologikus szempontból is nagy értékű adalék, a bronzkorban itt lakott ember specifikus fajának meghatározásához; de még megvizsgálva nincsen és a megyei múzeumban külön szekrényben őriztetik.

Fölötte érdekesek a verebélyi bronzkardok a Dillesz-féle gyűjteményben. Ezeknek az ábráit Hampel József a „Bronzkor emlékei Magyarhonban” 24. és 25-ik táblán és a Compte rendu XXII. és XXV. táblán fig. 5^a és 5^b közli.

Az öntőműhelyek számát gyarapítja a kis-szecesei, melyről Keller az 1850—1860-iki bronzleletek között emlékezik meg, azt állítván, hogy az ott talált egész és átöntés végett oda került bronz-töredékek többet nyomtak 80 kilogrammnál. (Bővebb leírása a Bécsben 1860-ban megjelent Arch. f. Öst. Gesch. XXIV. pag. 352—353. l. foglaltatik.)

A füssi leletből igen érdekes az egyenként négy félgömbből dudorosán alkotott két karperecz, vagy inkább karvéd, melyekben a karesont is elég jó állapotban van.

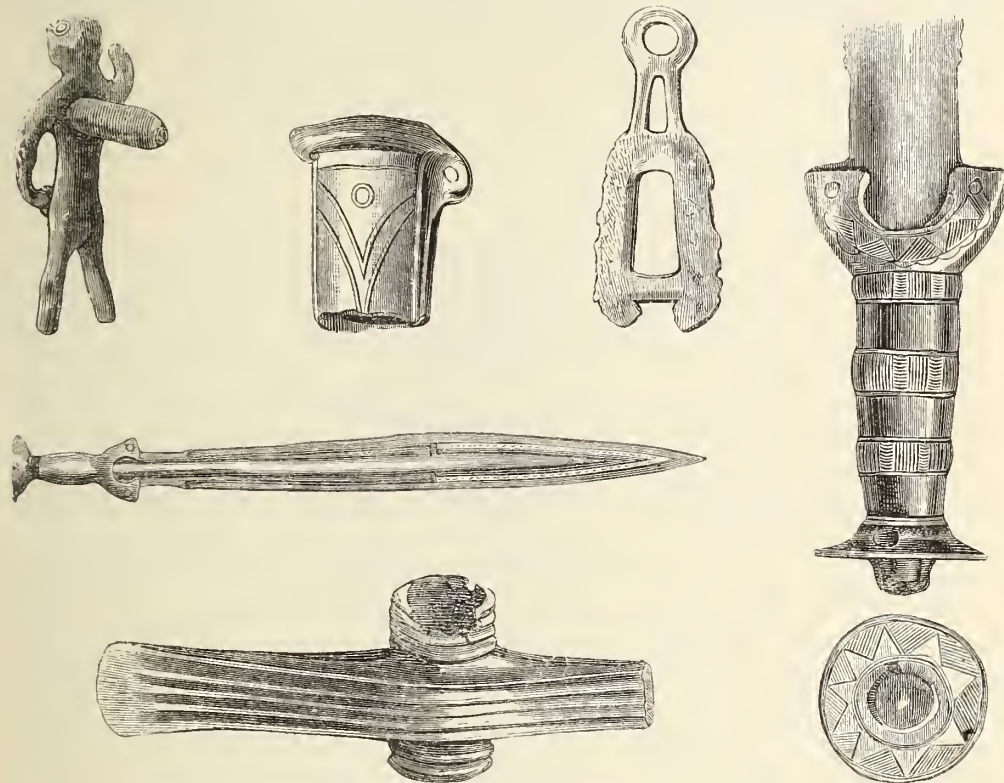
Ezeknek az ábrái az Antiquité préh. de la Hongrie XVI. 26. a. láthatók. Továbbá egy hosszú, kónikus fejű bronztű és két szép, tokos, lándzsahegy, egy átfúrt, csiszolt kőbalta töredéke egy emberi koponya mellett feküdt. Két más csontváz mellett a mellkas felső tájékán feküdt egy emlős állat felső csigolyacsontja, a másíknál pedig két, keresztben fekvő átfúrt disznó-agyar. A fúrt lyukon a fonalat húzták át, melylyel ezeket a vadállatok bőréhez erősítették, hogy az állatbőrt panyókára vetve viselhessék.

* E leleteket részetesebben felsorolják és leírják a következő művek: Hampel József, A bronz-kor emlékei Magyarhonban, II. rész, 10—12 lapon, továbbá az 1876. Congressusi Catalogus (Cat. 5. Trouvailles 40—42). Az 1876. Congressus beszámolója, Compte Rendu stb., II-ik köt., 2-ik rész 41. és 13. lap és Antiquité préhistorique de la Hongrie XVI. 26.

Igen figyelemre méltó bronzlelet birtokába jutott dr. Kiss Mihály árvaszéki elnök, ki azokat a millennium emlékére Bars vármegye múzeumának ajándékozta. E nagybecsű bronzok Garam-Szent-Kereszt vidékéről kerültek elő az anyaföldből s alakra nézve más typust mutatnak, mint az eddig felsoroltak. Ez arra látszik vallani, hogy a garam-szent-benedeki sziklaszoroson fölül lakó őskori emberek más törzshöz tartoztak s az alsó Garamvölgy és zsitvaközi vidéken lakóktól elütő jellegű kulturájuk volt.

Néhai Simonyi Ignác szolgabíró ásatásaiból is felszínre került Saskó-Váralján és Geletneken néhány bronztárgy, közöttük egy pár teljesen ép sarló.

Az Újbánya város fölött emelkedő egyik hegy fensíkján, a melyet néhai Botka Tivadar történetírónk kutatott át, szintén találtak néhány bronztár-

BRONZKORI EMLÉKEK BARS VÁRMEGYÉBŐL.

gyat. Azon a helyen Botka sajátosan elhelyezett nagy köveket talált, melyekben bizonyos rendszert vélt megállapíthatni és e helyet áldozati-, tehát vallási célokra szolgáló helynek tekintette. A kövek elhelyezésében észlelt rendszer pedig őt az úgynevezett „Stone-Henge“-kre emlékeztette.

Az oszlányi járásban levő Kis-Bisztricsény község határából is számos bronztárgy került elő, sőt állítólag bronzkori temetőre is akadtak.

Számosabb, barsmegyei provenienciájú és igen érdekes bronztárgyat őriz a lévai kegyesrendiek múzeuma, Kherndl Jánosné jeles gyűjteménye Zselizen, továbbá gróf Hunyady László alsó-péli, Boleman Ede lévai és gróf Hunyady Kálmán nagy-sárói hagyatéka és szerémi Odescalchi Arthur herceg gyűjteménye.

Meg kell még emlékeznünk a Töhöl határbeli bronzokról, melyek között nevezetes a congressusi kiállításon volt harczi esakány. Ennek egyik vége tompa, a másik éles, hosszában végig rovátkolt díszszel és nyélhez való lyukkal van ellátva.

Imneu és Tild határából került több szép kapocs (fibula), tű és méceses, Hullról pedig bronz-karpereczek a Dillesz-féle gyűjteménybe. Feltűnő ezek között egy erős, fejes bronztű, kónikus gombbal, mely szépen stylizált vonaldíszszel ékeskedik. Hossza a tűnek $70\frac{1}{2}$ centiméter; használati czélját egyelőre nehéz volna meghatározni.

Részletek.

A bronzkor bevezetésénél mindenekelőtt *részleteinket* kellett volna bemutatnunk. E tárgyak ugyanis alakra közelebb állanak a esiszolt kőeszközökhöz, mint a bronzkoriakhoz és rajtuk az ornamentikának legesekélyebb nyoma sínesen. Ezenfelül a vörösréz lágyabb és a bronznál könnyebben lévén idomítható, valószínű az a feltevés, hogy a vörösréz alkotja az átmenetet a neolith-korból a bronz-korba.

Hlynemű leleteink száma azonban eddig csekély. Az első ily leletünk a herezeg Eszterházy-féle sándorhalmi pusztán, kútásás közben került ki a földből. Ez egy csákány, melynek egyik vége hosszban, a másik keresztben éles és közepén a nyélre való nagyobb lyukkal bír. Ez az eszköz tehát (ábráját az 1876. Congr. beszámolója mutatja be) a kőkori balta és a véső rendeltetését czélszerűen egyesíti. Ez az igen érdekes tárgy id. Leidenfrost László útján jutott a Dillesz-féle gyűjteménybe.

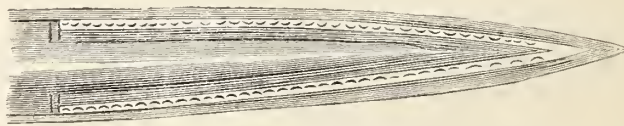
Eröss Rezső a nagy-vezekényi határban és Sztankay Kálmán Csata pusztán talált vörösréz-vésőket adtak a vármegye múzeumnának.

Földvárak.

Meg kell még emlékeznünk az 1876-ik évi Budapesten tartott őstörténelmi és embertani congressus VIII. gyűlésén bemutatott azon térképről, melyet néhai Rómer Flóris tervezett. Ezen azok az erődített vonalak vannak feltüntetve, melyek a hontmegyei Helemba községtől Selmeczbányáig és Kéméndtől Ó-Bars községig terjednek. Ezek Rómer szerint őskorbeli erődítvények, a különféle törzsek támadásai s később a népek áradatai ellen való védelemre. E vonal közé esik az alsó-váradai és mint zárópont az ó-barsi földvár, a Zsitva völgyén pedig a verebélyi földvár is.

Ebből látni, hogy a megindult népáradatok itt nagyobb számú s már védelemre is szervezett néptörzsekkel vagy épen népcsaládokkal találkoztak.

A felsoroltakkal kimerítettük a Bars vármegye őskorára vonatkozó ismert adatokat. Az elért eredmények igazolják, hogy e föld az őskulturának gazdag letéteményese. Rajtunk áll tehát, hogy az ősidők eme letéteményeit gondosan kutassuk s minden tanulságot összegyűjtve, törekedjünk arra, hogy *az ősembert a maga egészében rekonstruálhassuk.*

BRONZ-KARD PENGÉJE. (A VEREBÉLYI LELETBŐL).

AZ ÓBARI VÁRDOMB.

BARS VÁRMEGYE CZÍMERE.

BARS VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

I. A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A MOHÁCSI VÉSZIG.

I. A népvándorlás és a honfoglalás kora.

A Garam folyó völgye, mely a mai Tolmáctól kezdve, mindegyre jobban kiszélesedik, hajdan mocsaras és ingoványos terület volt. Már Zólyomnál terjedelmes mocsár környékezte e folyót. Saskő vára alatt, Geletnek s Szénásfalú alatt a terjedelmes rétság s le Újbánya felé a völgy feneké mind mocsaras lehetett, mert még ma is igen nagy részben nedves. A folyótól északkeletre és északra eső terület a mai Trencsén, Hont, Gömör és

Borsod vármegyékkel összefüggő erdőségeket alkotott. A Garam mocsaras völgyétől nyugatra Nyitra felé, még árpádházi királyaink idejében is hatalmas rengeteg, a Tursok-erdő terül el. A mocsaraktól ment helyeket, vagy egyes erdei tisztásokat az időszámításunkat megelőző században, különféle néptörzsek lakták, melyek a történeti adatok szerint, a germán fajhoz tartoztak.

A honfoglalást megelőző korszakra vonatkozólag, a mai Bars vármegye multjára nézve közvetlen adatokkal alig rendelkezünk, csupán a római uralom

idejében Marcus Aurelius császár hadjáratairól s a Legio fulminatrix szerepléséről vannak adatok.

Még a rómaiak megjelenése előtti időből maradtak fenn ama hatalmas védművek, melyek a századok viharaival daczolva, ma is fennállanak. Ezek egyike a Csatától délre eső Bény helység mellett, másika pedig Várad közelében a Garam jobb partján emelkedik. E védművek kétségkívül barbár kéztől erednek s lehet, hogy a rómaiak azokat felhasználták.

Sőt a vármegye nyugati részében is találunk ilyen sánczokat, többek között Újbánya és Berzeneze fölött is láthatók ily hegyi sánczok nyomai, melyeknek alkotásához fegyvert forgató sokaságra, még pedig olyanra volt szükség, melyet erős közérdek befolyásolt és vezérelt.

Tény, hogy a vármegye területét évezredek óta lakták; hol szegényes pásztornép s a vizek mentén halászok, hol tehetősebbek, kik még fegyvereiket is díszesen állították ki s később ékes bronzfegyvereket és tárgyakat is gyártottak. Hogy az évezredekén át itt lakó népeknek eltérő szokásaik voltak, bizonyítja a temetkezésük különfélesége. Hol sírokba temetett csontvázak kerülnek elő, hol pedig nagy kiterjedésű őrma-temetők s az őrmaiban ékszerek találtaknak s nincs az a félre eső, kevés hasznos nyújtó vidék, mely régen lakott voltáról ne tanúskodnék. (Szerémi adatai.)

A honfoglalás előtt.

Tudvalevő, hogy hazánk területén a honfoglalás előtt, vagyis 175-től Krisztus születése előtt, egész Krisztus után 870-ig, számos germán faj fordult meg. E germán törzsekről megbízható adataink csak attól az időtől kezdve vannak, midőn a római légiónok egész a Dunáig nyomultak előre. Krisztus után 9-től 550-ig, hazánk északnyugati részein a markomannokról vannak adataink, ezektől keletre, a Vág, Garam és az Ipoly folyók vidékén quádok, azok és cotinok tanyáztak. (Borovszky S., A Honfoglalás Története., 83 lap.)

A quádok a svév törzsből származnak, s a Morva, Vág és a Nyitra folyók közötti területen, sőt azon túl is tanyáztak; a Nyitra és a Garam között azok, a Garamtól északra pedig a cotinok laktak. Így tehát Bars vármegye tulajdonképeni lakosságát az azok tették.

Az azok és cotinok, a kik nyelvre nézve is különböztek egymástól, nem voltak függetlenek. Részben a Duna-Tisza között tanyázó szarmatáknak, részben pedig a quádoknak voltak adófizetői.

A hivatalos római világ nem sokat törődött a Dunától északra tanyázó népekkel és megelégedett azzal, hogy nyugodtan nézte, mint pusztítják egymást e törzsek, melyek az egymás között dúló háborúságok következtében Pannónia határait kimélték.

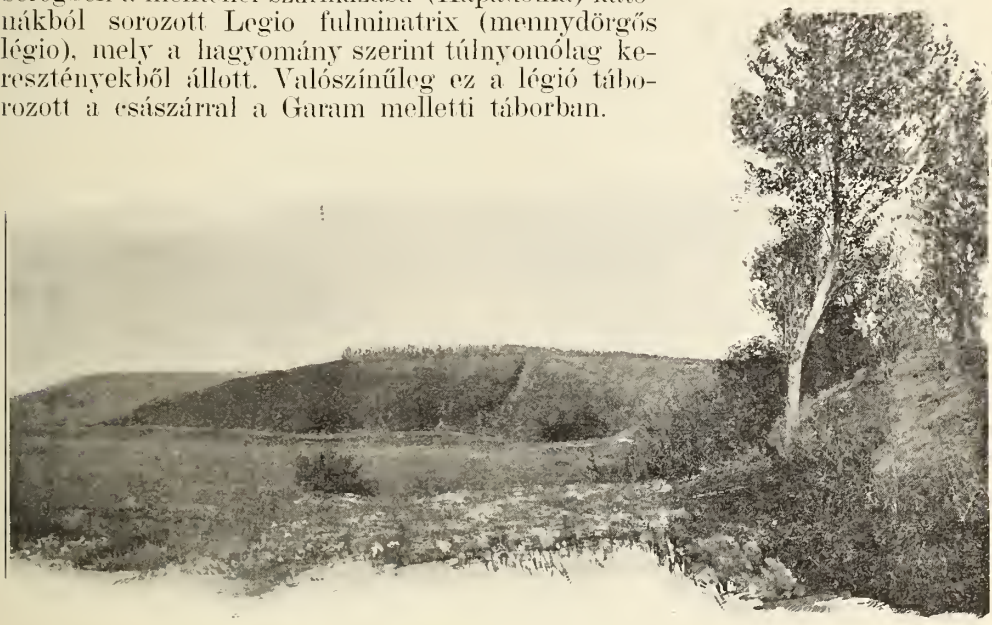
Az első és a második század római írói igen hiányos, sőt zavaros adatokat közölnek e népekről. Így Strabo, Augustus kortársa, (Kr. előtt 63 — Kr. után 23.), a ki művét a császár hadjáratai alatt szerzett tapasztalatok alapján írta, igen felületesen van értesülve a Dunán innen lakó népeket illetőleg. Plinius (62—114 Kr. u.) szerint pedig a dákok laktak a Duna balparti részein. Plinius kortársa, Tacitus (55—117) már alaposabban ismeri hazánk eme részeit. Szerinte a Dunától északra markomannok és quádok laktak. További adatai oly világosak s határozottak, hogy történeti kutatásaink alapjául szolgálhatnak. Tacitus előadása szerint az azok és a cotinok leginkább az erdős hegységekben tanyáztak és esakély számban telepedtek le a síkságon.

Tiberius római császár, hogy befolyását a Dunától északra eső népekre is kiterjeszsze, Vanniust telepítette le a Morva és a Vág közötti vidéken s őt a svévek és hermundurok királyává tette. Vanniust azonban 51-ben elűzték, de népe megmaradt a rómaiak hűségében. A quádok Vannius idejében (19—51) zsoldjukba fogadták a jazygokat, bár velük jó viszonyban soha sem voltak. Ezt látszik bizonyítani az a két földsáncz is, melyeket védelmőkre készítettek. E sánczok egyike a Garam balpartján Újbars helységnél kezdődik és egész Kéméndig húzódik, a hol legjobban volt megerősítve s a Garam folyóra támaszkodott; ez volt a belső sáncz, míg a külső, az Ipoly vonalát védte s Helembától fel egész Selmezbányáig, illetőleg Geletnekig húzódott.

A quádok és a markomannok lassanként megtörték a szarmaták erejét, kiket hatalmuk alá hajtva, velők a második században már Pannoniát puszt-

tították, közben irtó háborút viseltek a jazygok ellen is, bár ebben őket a 17 évig tartó pestis-járvány megakasztotta. A második század második felében már komoly veszedelem fenyegette a római uralmat. Marcus Aurelius Antoninus római császár (161—180) már kénytelen volt e viszálykodó törzsekkel megvívni. A 172. év folyamán leverte a jazygokat, majd 174-ben a quádok ellen fordult. Átkelven a Dunán, a Garam partjáról a mai Nyitra vármegye területére vezette seregét, majd visszatérve a Garam melletti megerősített táborába, itt töltötte a 172—173 közötti telet, itt fejezte be Elmélkedéseinek első könyvét. (Hunfalvy, Magyarország. Etnogr. 72 l.)

E hadjárat alatt kiváló szerepet vitt a római seregben a melitenei származású (Kapadokia) katonákból sorozott Legio fulminatrix (mennydörgős légió), mely a hagyomány szerint túlnyomólag keresztényekből állott. Valószínűleg ez a légió táborozott a császárral a Garam melletti táborban.

A VEREBÉLYI FÖLDVÁR.

Ez a légió maradando emléket hagyott maga után a 174. évi hadjárat alatt. Midőn Aurelius császár a mai Esztergomnál a Dunán átkelve, a markomannok ellen indult, az ellenség, tán a bényi sánczoknál, az egész római sereget körülzárta. Daczára a légió hősie magatartásának, a vízhiány miatt már-már véginségre jutottak. A legnagyobb szükség közepett hirtelen beborult az ég és a rómaiak a hulló eső-cseppeket sisakjaikkal fogták fel. Ezt látva a markomannok, rájuk törtek, de a megeredt zápor jégesőt s villámokat szórt az ellenség közé s így a rómaiak teljes győzelmet arattak.

Ez az esemény akkoriban általános feltűnést keltett. Marcus Aurelius császár békefeltételeket diktált és az 50,000 hadi fogoly szabadon bocsátását követelte. E hadjárat emlékére a császár 175-ben Sarmaticus feliratú emlékérmeket veretett. Erről Apológiájában Tertullianus is megemlékezik. Az eseményt különben Antoniusnak fenmaradt oszlopán, Rómában, domborműben találjuk megörökítve.

Marcus Aurelius császár már említi a Garam nevét is, melyet Granuának ír s mely az ó-felnémet *gruoni*, *grün* névből ered.* (Borovszky i. m. 86. l.) Szintén germán eredetűek a Garammal párhuzamos Vág és Ipoly folyók nevei, melyek szintén a quádok földjét öntözték.

A quádok 180-tól kezdve a jazygokkal folytatott harcuktól elerőtlenedtek; a velök rokon cotinok teljesen kipisztították őket. Így Marcus Aurelius

* A név e származása szerint helyesebb alak a *Garan*, melyet a mai nyelvhasználat Garammá változtatott, s minthogy ez utóbbit a hivatalos használat is elfogadta, azért mi sem akarjuk a különködés látszatát magunkra vonni s jobb meggyőződésünk ellenére, mai megszokottabb formájában írjuk e nevet.

utóda Commodus (180—192 Kr. u.) könnyű szerrel, különben a rómaiakra nézve szegyeenteljes békére lépett velök, de már ideje is volt, mert a góthok megjelenése, úgy a rómaiakra, mint a germán fajokra egyaránt veszélyt hozott. Mindamellett a quádok nem okultak s a III. században egyre-másra folytatták rablókalandjaikat, míg végre Constantin császár 358 tavaszán váratlanul meglepte őket és kegyetlen pusztítást vitt végbe közöttük. A kik megmenekültek, azok a rengetegekbe vonultak, de — úgy látszik — végleg még sem törtek meg, mert midőn 369-ben a császár, a Duna bal partján erősségeket akart emelni, fellázadtak, azonban ismét legyőzetvén, a quád nép 375-ben békét köt a római császárral, mely évben azonban Balambér hun király már a keleti góthok birodalmát fenyegeti.

A hunnok.

A hunnok hirtelen tűntek fel, s rövid idő alatt leigázták fél Európát. Rugila hun fejedelem már igényt tartott a Dunától északra fekvő területre; unokaöccse: Attila alatt érte el a hunn birodalom tetőpontját; halála után (453) azonban csakhamar összeomlott. A 375—453 közötti időben tehát, a mai Bars vármegye lakói a hunnokat uralták. Attila ugyan a galliai háború után az egykor quádok-lakta vidékre rugiaiakat telepített, miáltal a Morva, Vág, Garam és Ipoly folyók közötti területen új tartomány alakult: Rugiland, de a rugiaiak uralmát 487-ben Odoaker, megsokallva panuoniai rablókalandjaikat, végkép megtörte. (Millen. Tört. I. köt. CCCXVIII. — Dedek Cr. L., Nyitra Vármegye Tört. a Magyarorsz. Várm. és Városai III. k. 472. l.)

Az Odoakeritől szenvedett vereség következtében a rugiaiak Itáliába menekültek Theodorikhoz. Helyökbe a longobardok telepedtek le. A longobardok eleinte a herulok fenhatósága alatt állottak, de Tato fejedelem alatt (493—509) függetlenítették magokat. Az új jövevények szintén a germán fajhoz tartoztak s a mai Csehország felől terjeszkedtek lassanként a Tisza felé, de 546-ban már ők is elhagyták a Vág, Garam és az Ipoly vidékét. (Borovszky S. A longobardok vándorlása. — Századok 1885. 698., l.) Audoin longobard király ugyanis, uralkodásának kezdetén (546) népét Pannoniába vezette, de alig helyezkedtek ott el, csakhamar élet-halálharczba keveredtek a gepidákkal. Audoin fia Alboin (563—562) az avarokhoz fordult segítségért, kiknek közreműködésével a gepidákat teljesen kiirtotta, de félvén az avar szomszédságtól, 568-ban Itáliába vezette népét. (Borovszky, ugyanott 736 és köv.) Ezzel az avarok hazánk területének egyedüli urai lettek. Az avar uralom Baján alatt (582—602) éri el tetőpontját. Uralma az Enns folyótól a Donig terjedt, de utódairól nincsenek adatok. Baján birodalmában a szláv elem jutott túlsúlyra s ezzel megkezdődött a szlávok beözönlése hazánk északnyugati részeibe.

Az avarok.

Tudjuk a történetből, hogy az avarok uralmát Pipin frank fejedelem 796-ban végkép megtörte és a Morva és Garam közötti vidék a passani püspökséghez csatoltatott. Az avarok pusztulása után a morvák tűnnek fel s első ízben 822-ben említetnek, mint a frankok hűbéresei. A Garamtól keletre ugyan tanyáztak még a régi quádok utódai: svévek neve alatt, de ezek többé jelentőségre nem vergődhetek és elvesztek a szláv áradatban. (Borovszky, i. h. 668. — Millen. Tört., I. 85 l.) A IX. század harmadik évtizedében, a morva-szlávok két fejedelem (zsupán) alatt állottak. Mojmir uralma a Morva folyó völgyére, Privináé pedig a Nyitra és Garam vidékére terjedt.

A szlávok.

Mojmir, ki akarván terjeszteni uralmát, csakhamar viszályba keveredett a Nyitra várában székelő Privinával, a ki ugyan, frank segélylyel, egy ideig fenn tudta magát tartani, de 837-ben menekülni volt kénytelen. Ezzel Mojmir ura lett a Garam folyóig terjedő egész területnek s így elég erőt érzett arra, hogy a német királylyal szemben is függetlenítse magát. E küzdelem 846-tól 870-ig változó szerencsével folyt. Bajor Lajos német király ugyan 846-ban Mojmirt elfogta, de Mojmir unokaöccse: Rastiz tovább folytatta a küzdelmet. Rastiz (Rasztiszlav), kit a németek tettek meg a szlávok fejedelmének 846-ban, utóbb Szvatoplukkal osztotta meg uralmát, azonban ez Rastizot csakhamar kiszolgáltatta a németeknek, majd a 874-ben kivívott győzelemmel teljesen függetlenítette magát a németek fenhatósága alól. Szvatopluk ekkor Arnulf, Pannónia ura, utóbb német császár ellen fordult, mely viszályok közepett Szvatopluk 895-ben, (más adatok szerint 894-ben) elhalt.

de azért Arnulf nem volt képes a morvákat megtörni, bár az uralomért egymás között versenyző fiai: Mojmir és Szvatopluk alatt, a morva birodalom észrevehetően gyengült.

A morva birodalom Szvatopluk alatt érte el tetőpontját. Cosmas XII. századbeli író szerint, uralma a Garamig terjedt. Magában foglalta hazánk északnyugati részét, Treneséntől a Dunáig s Pozsonytól a Garamig, sőt hatalma az azon túl tanyázó szlávokra is kiterjedt. (Dudik, Geschichte von Mähren. I. 311. — Dümmeler. II. 339. — Pauler Gyula czikke a Századok 1877. évf. 483 l. Ugyanaz, A Magyar Nemzet Története I. 6 l.)

A szláv letelepedés emlékét a szláv helynevek őrzik az utókor számára. A kezdetleges műveltségi fokon álló nép leginkább oly neveket használt, melyek valamely tulajdonságot fejeztek ki, vagy állat- és növénynevek voltak. Így állatnevekből származnak: Valkócz, eredetileg a szláv vlk=farkas névből ered, Jasztraba (Jasztraba=kánya). Az erdővel összefüggő fogalmakat fejeznek ki: Trnavka (Trnavahora), a trunu=tövis szóból veszi eredetét, Oreszka vagyis Oroszka, a szláv orah=diófa gyökből fejlődött, hasonlóképp Dubrava berek, a dub=tölgy szóból származik. Teplu törzsből képződött Tapolesány, mely szlávul hévvizet jelent, továbbá Berzencze, a brzu=sebes vízfolyás szóból. A Kremen szóból Körmöczbánya és Ó-Körmöcske, végül Szelecsény, a szláv selo szóból, de ennek végső szótagja már magyarsította van.

Tudvalevő, hogy a 895 év őszén a vereckei szoroson át beköltözködő magyarok első ízben a Felső-Tisza vidékét lepték el. 897 végéig az Alföld került hatalmukba, 898-ban volt az első olaszországi kalandozás, 899-ben az olasz hadjárat, 900 nyarán pedig Pamoniát foglalták el.

Már említettük, hogy Szvatopluk fiai viszálykodtak egymással. Az ifjabb Szvatopluk 898 nyarán német segílyt kért és kapott és ezzel Mojmir birodalmát dúlta. A következő évben a bajorok ismét megjelentek Morvaországban, 900-ban pedig a csehek társaságában pusztítottak, de 901-ben, a magyaroktól való félelem miatt, kibékültek a morvákkal.

901 tavaszán a magyarok betörték Karanthániába, mely alatt a Dunától délre Krajnáig, és Bécsújhelytől nyugatra, a Pustertthalig terjedő földterület értendő. A következő évben, 902-ben már a morvákat támadták s ebből következőleg a Vág, Garam s a Nyitra vidéke, fel a Morváig ekkor jutott hatalmukba. Vagyis Bars vármegye a honfoglalás ezredévét 1902-ben ünnepelheti meg.

Kétségkívül megfordultak 899—902 években is egyes portyázó lovascsapatok a mai Bars vármegye területén, de hatalmukba nem vették. A vármegye területe csak akkor volt teljesen meghódítottnak tekinthető, midőn az egész Vág völgye, Pozsony és Trenesén is hatalmukba jutott.

A 902. évi hódító hadjárat alatt számos falu és vár maradt meg. Ilyeneket találhattak a mai Bars vármegyében a Garam alsó, dombos vidékén, az áradásoktól ment területen, hol a földművelésnek is némi nyomára akadunk. (Pauler Gyula, A magyar Nemzet Története Szent-Istvánig, 34—45 l. és i. m. I. 6 l.) Sőt egy nagy kiterjedésű szláv vár is maradt azon a területen, a váradí földvár, melyről Anonymus azt állítja, hogy Huba vezér a szlávoktól vette el.

A régi Bars körül lakó szlávok leginkább állattenyésztéssel foglalkoztak, minthogy ennek területe erre kiválólag alkalmas volt. Az akkori pásztorok által kiirtott tisztásokon legelő csordákra akadtak a beköltözködő magyarok, s azok a további előnyomulásra útmutatóul szolgálhattak.

Bars vármegyének a magyarok által történt elfoglalására nézve tehát csupán hozzávetések útján tájékozódhatunk. A krónikások, jelesen Béla király jegyzője, Anonymus, már bővebben tájékoztat bennünket. Bár tagadhatatlan, hogy adatai nem megbízhatók, de azért nem lesz érdektelen, ha azokat is figyelembe vesszük.

Anonymus szerint Árpád, Huba fővezérlete alatt, Zuardot és Kadusát küldte Nógrád és Nyitra elfoglalására. A két vezér átlépven az Ipolyt, egész a Garam és Zsitva partjáig jutott, hol azonban már ellentállásra találtak. Midőn a Garamon átkeltek, a mai Várad helység közelében földvárat találtak, melyet elfoglalván, három napig pihentek, bevárandók a Böngér fia, Bors

A honfoglalás.

Az alsóváradi földvár.

vezérlete alatti csapatokat. Bors hadaival egyesülve, a magyarok hada oly tekintélyes számú volt, hogy a népek mindenfelé meghódítottak. Bors a hozzá csatlakozott szlávokkal a zólyomi erdőbe ment, hol az észak felől betörő ellenség támadásai ellenében torlaszokat építtetett, míg a sereg zöme a Zsitva folyóval táborba szállott s onnan Nyitra elfoglalására indult.

Ezzel tehát Bars vármegye elfoglalása befejezést nyert. Kérdés már most, mely törzsek vették birtokukba a mai Bars vármegye területét. Sajnos, okleveles emlékeink erre nézve nincsenek, de megfelelő kérdésre Anonymus. Szerinte a kúnok közül Bors, Borsod yarának ispánja lett és annak a vidéknek minden gondját Árpád reá bízta. Ő építtette Bars várát is. Legközelebbi szomszédja Ketel, ugyancsak kún ember, a Duna és a Vág egybefolyásánál kapott földet.

A magyarok letelepedésére nézve, legközelebbi bizonyítékaink a helynevek. így a folyó és a folyómenti nevek, mert a magyar, mint lovas nép,

AZ ALSÓVÁRADI FÖLDVÁR.

leginkább a folyók mentén szeretett tartózkodni, hol buján nőtt a fű s e mellett halászáttal is foglalkozhatott. Ily helynevek: Magosmart, Szőlős, Solymos. A garam-szent-benedeki apátság részére 1075-ben kiadott oklevélben már a következő magyar helynevekkel találkozunk: Bálvánd, Belleg, Füss, Keresztút, Kószmály, Kovácsi, Ladány, Mikófalva, Szénásfalu, Szőlős, Tajna, Taszár, az Árpádkorban Tessér, hol besenyők laktak, Tolmács, Zsem-lér. Általában a vármegye területe első királyaink idejében már eléggé népes volt, mert Zólyom vármegyébe, mely a XII. században alakult, Barsból tót lakosság települt.

A besenyők.

A beköltözőkődő magyarokon és a már itt talált szlávokon kívül, Bars vármegyében még a következő népfajok telepedtek meg: 1. A besenyők, kik a régi feljegyzések szerint, a vezérek korában telepedtek meg hazánkban, de Szent István is fogadott be közülök. Betelepedésük Szent Lászlóig tart. Az 1075-iki oklevél szerint, Udvard komárommegyei helységben besenyők laktak (a XII. században azonban kúnok), az ezzel határos barsmegyei Besenyő község szintén kétségkívül besenyő eredetű és a III. Inceze pápa által, a szent-benedeki apátság részére kiadott oklevélben Villa Beschene néven fordul elő. Taszár már a XI. században besenyő hely, úgyszintén Kovácsi is. Általában a besenyők a Garam mellett a mai Bars vármegye felső határáig Saskó vár tájára, továbbá a Zsitva és a Nyitra folyók vidékére települtek. — 2. A kúnok, kiknek egy része a magyarokkal együtt jött hazánkba. Későbbi betelepülésükről a következő szakaszokban emlékezünk meg. Kún eredetű helynevek:

A kúnok.

Agó és Kúnosháza. A tatárjárás után letelepedett kúnok, különösen IV. Lászlótól számos adományt nyertek, így többek között 1284-ben a nyitrai káptalan, a keresztény vallásra áttért Iván és Kuchmeg kúnok kérelmére Rohozs-nicza határait járja meg. (Magyar Sion III. 544—545.) 3. Ruthének. Még Anonymus idejében a ruthének nem a Kárpátok mentén, hanem az országban szanaszét laktak. Szerinte (cap. X.) e nép Álmos vezérrel jött be, míg Kézai szerint Árpáddal. Bars vármegyében is találunk Nemes-Oroszi helységet. 4. A németek már első királyaink uralkodása alatt, a körmöczi gazdag nemes érczbányák művelése végett, a hajdan a zólyomi királyi uradalomhoz tartozó területre telepedtek, majd innen a magyar Érczhegység felé vonultak, hol a XII—XIII. században a nemes érczek bányászata megkezdődött. A szent-benedeki apátságnak is sok német vendége volt, kikkel birtokaik benépesítette. Körmöcziön kívül Bars városában is találunk német gyarmatosokat, kiknek egyike: Verner vendég, 1246-ban a szent-benedeki apáttal egyezkedett. Ujbányát is németek népesítették be. A németek általában városalakók és iparosok voltak, de mikor már a városokban nem fértek el, azokat környező falvakba telepedtek. Így Körmöczbánya környékén csupa német telepes község keletkezett, melyek közül azonban idővel egyik-másik eltótosodott. Az Ujbánya közelében fekvő és azelőtt magyaroktól lakott Magosmart helységbe is németek telepedtek. Ujbánya alapítása után (1345) a környező falvak, mint Pila, Velkopolje, Prochot, Németi, Nemcsény, szintén németekkel népesültek be. II. Endre alatt, 1217-ben a Thüringiából bevándorolt németek Nyitra- és Bars vármegyében találtak új otthonot. Ezek erdőirtással is foglalkoztak. Vancsai István közülök 1246-ban Szent-Keresztre telepített néhány családot s azzal a kiváltsággal ruházta fel őket, hogy a tizedet pénzzel válthatták meg. Ó-Barson a németek idővel a magyarokba olvadtak. Számos német község, mint már említettük, elszlávosodott, így Szent-Kereszt (Sancta Crux de Susol) is. A középkor második szakában, a XV. században újabb német gyarmatok keletkeztek a vármegye területén. Ezek voltak a krikehájok, kiknek legnagyobb része Körmöczbánya körül lakik. Főhelyük: Kriekenhäu (Handlova), továbbá Uj-Lehota, Janó-Lehota, Kuneschhäu (Kunsvágás), de szórványosan előfordulnak Kaproneza, Jaszenova és Welka-Pola (Hochwies, Pálosnagymező) vidékén is. E városnevek németül leginkább „Häue“ képzetűek és ez alatt erdővágást (Anhaue in Walde) kell értenünk. E németek ezzel is foglalkoztak. Az első, ily foglalkozású német „Glazirhow“ név alatt fordul elő 1360 körül. 6. A czigányok. A XV. században jöttek be Európába. Az 1417-ben hazánkban megjelent csapatok közül egyes rajok Léva tájékán, a Garam folyó mellékén telepedtek le, közelebbi adataink azonban nincsenek felőlük.

A ruthének.

A németek.

A czigányok.

2. Bars vármegye alakulása.

A kereszténység felvételével s a királyság megalapításával nemzetünk az európai államok tagja lett; de az új hit megszilárdítása, az elfoglalt terület biztosítása és megvédése, Szent István erélyének és fejedelmi bölcseségének vált dicsőségére. Míg a kereszténység terjesztése és megszilárdítása az újonnan alakult püspökségek feladata lett, addig a belső szervezet és az ország védelmének biztosítása a várszerkezeten nyugodott. A várak Európa-szerte már a Karolingek idejében a korona tulajdonát tették s így Szent István csak a korabeli fejedelmek példáját követte, midőn a létező várakat királyiaknak jelentette ki s azokat a körülöttük fekvő vidék középpontjává tette.

Szent István.

Bars vára, melyet Anonymus a honfoglalás egyik hőisével: Bors vezérrel hoz kapcsolatba, valószínűleg már Szent István kora előtt épült. A Garam völgyét, melynek őrizetére a vár rendeltetett, ekkor már elég sűrű népesség laktá, sőt a Zsitva völgye is eléggé lakott terület lehetett. Ezt igazolja a szent-benedeki apátság 1075. évi alapító levele, mely a keneziczi templomról (ecclesia Beatae Mariae Virginis de Kenezicz) tesz említést, mely akkor már kőből volt építve s lühetőleg még Szent István idejéből való. Ez bizonyítéka annak, hogy e terület már Szent István alatt lakott volt, mert a szent király törvényei szerint ily góczpontokon építették az egyházakat.

Bars vára.

A Susol-völgy.

De a Szent-Benedektől északra elterülő Susol-völgy, vagyis a mai Szeutkereszt tájéka, még 1209-ben is csak vadászterületként szerepel. A Zsitva és a Garam folyók között, Tolmáctól Újbányaig terjedő földterületet I. Géza király megszakítatlanul adta a szent-benedeki monostornak. A susoli kerülettől délre eső terület alkotta tehát Bars vár tartozékát, vagyis a Garam és a Zsitva folyók völgye volt a barsi vár megyéje.

A barsi várszerkezetről a garam-szent-benedeki apátság 1075. évi alapító oklevele már mint fennállóról emlékezik meg. Barsban a várendszer a XI. században már teljesen ki volt fejlődve, sőt a városi élet is virágzott. Az 1075. évi oklevél Barsról, mint megerősített helységről tesz említést. (Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 54. — Pauler, i. m. I., 53.)

A várendszer.

A várendszer feje volt az ispán. Ő vitte hadba a király fegyvereseit, ő bíraskodott felettök s intézte a gazdasági ügyeket. A várbírtokokat részint a honfoglalás előtt ott lakott népek utódaival, részint a király által megváltott hadifoglyokkal népesítették be; de ezek csupán várszolgák, vagyis szolgálatnyosok voltak, kik szolgálai munkát teljesítettek, míg a nemzeti hadsereg magvát a fegyveresek, vagyis a várjobbágycok tették, és pedig a szent király jobbágyci, a szent király jobbágycinak fiai és a felmentett várszolgák; de az utóbbiak nem voltak a fegyveres állomány kiegészítői.

A várnép ellátására a várhoz tartozó bírtokok szolgáltak. E bírtokok azonban idővel foglalás vagy eladományozás tárgyai lettek, miáltal a várszerkezet mindjobban elszegényedett s idővel bomlásnak indult. E jelenséggel már jóval a tatárjárás előtt találkozunk, különösen II. András zavarteljes uralkodása alatt. Ez a király, hogy híveit kielégítse, többnyire várbírtokokat adományozott el. Így 1206-ban Guera (Gerle) helységet kivette a barsi vár kötelékéből s János esztergomi érseknek adományozta. (Wenzel, Árpádk. Új Okmt., VI., 308.) A király példája csakhamar követőkre talált a várjobbágycok körében is, a kik 1228-ben Ryoehka, Ruiska és Béla nevű földelket királyi jóváhagyás mellett eladták Leustach comesnek. Később már a királyi engedélyt sem vették igénybe. Így Joahum barsi várjobbágyc Tolmács faluban levő örökös bírtokának eladásánál (1232) megelégedett rokonainak a beleegyezésével. Tolmács területének másik részét pedig Andornik és más. Korszak községbeli várjobbágycok 1240-ben a szent-benedeki apátságnak engedték át. (Wenzel, VI. 461., 516., VII. 129.)

IV. Béla királyra hárult volna a feladat, hogy hazánkban a bomlásnak indult várszerkezetet ismét rendbe hozza. 1236-ban Barsban meg is jelentek az elfoglalt várföldek visszaszerzésére kirendelt bírák, névszerint Sándor comes, Zochot comes és Ozyas váczy főesperes (Wenzel i. m. VII. 26.), de Béla király sem volt képes a várszerkezet romlását megakadályozni, sőt ő maga is bőkezűen osztogatta a várbírtokokat. A tatárjárás után még feltűnőbb lesz a várbírtokok szétesztása. Most már gyorsan közeledett a várszerkezet végfeloszlása felé. IV. Béla 1249-ben a Mánya nevű földet, mely a galgóczi várhoz tartozott, adományozta el a Forgáchok őseinek. Fia, V. István Buri határában adott várföldeket István főispánnak, a ki már 1275-ben Maholány és Valkócz falvak bírtokában volt, melyek szintén várföldek voltak. IV. László Hechen várföldet adományozta el 1274-ben Benedek fiainak. Bélád egy részét, mely szintén a barsi várhoz tartozott, 1275-ben Ivánka fia András, barsi ispánnak adta, miáltal a Forgáchok őseit telepítette le Bars vármegye területén. (Wenzel, IX. 133. — Fejér, Cod. Dipl. IV. 3. 477.) A várszerkezet a XIII. század végén feloszlottnak tekinthető. Találunk ugyan még a XIV. század első felében is az egykori várföldekre vonatkozólag adatokat, mint például 1300-ban, a mikor Márton barsi várjobbágyc Bars határában, a Garamnál, várföldeket adott el Csák Máténak, sőt még 1360-ban Nagy Lajos, Pinár és Tajna helységeket, melyeket Kont Miklós nádornak, mint várföldeket szolgáltatottak át, a Rátót nembeli Lőrincz fia László barsi főispánnak adta, 1365-ben pedig Korosán várföldet Forgách Andrásnak adományozta (Fejér, IX. 3. 683. I. és gr. Forgách levéltár.), de ezek már a hajdani fénynek csak elmosódó sugarai.

A barsi várterület eredeti kiterjedésére nézve nem állnak adatok rendelkezésünkre. A várjóságok eladományozása idejében kiállított oklevelek e tekintetben már némi világosságot vetnek a várterület kiterjedésére. Egy-

bevetve az eddig felszínre került adatokat, a barsi várhoz a következő várbirtokok tartoztak: *Béla*, 1228. (Wenzel, VI., 461.) *Belád*, 1275. (Fejér, IV., 3., 477.) *Bayka*, a Garam mellett, 1306. (Botka, Bars várm. oklt., VII., okl.) *Braján*, 1075. a Garam mellett. (Knauz, Mon. Strig. I., 53.) *Ény*, 1275. (Pesty Frigyes, Várisp. 172—177.) Ezen és több, más helységbeli várjobbágyságok esereszerződésre léptek István barsi főispánnal. *Gerle* (Guerla) 1205 okt. 6-án eladományoztatott. (Pauler i. m., II., 40.) *Hechen* (Heese?) 1274-ben eladományoztatott. *Jurk*, 1284. Nemcsény és Vezekény között. (Knauz, i. m. II., 144.) *Korsok* (Kozarócz) 1240. és 1262. (Wenzel, VII., 129. és Knauz I. 473.) *Kovácsi*, ma puszta Verebélytől délre, 1236. (Wenzel, VII., 26.) *Kelecsény* 1275. *Korosán* (Korsán), Pesty Léva környékén keresi, hol a barsi várjobbágyságok magánbirtokaik voltak, 1309. (Fejér, IV., 1., 109.) *Maholány*, 1275 (Wenzel, IX., 133.) *Pinár*, 1275. *Podluzsány*, 1275. *Puch* földtér, 1276-ban Aladár várszolga birtoka. (Hazai okmt., VI., 236.) *Ryochka* (Ruiska) 1228. Wenzel, VI., 461.) *Szeg* 1275, a Garam mellett Nagy- és Kis-Sáró között. *Szöleny*, a Garam mellett 1275-ben visszaadott a szent-benedeki apátságnak. (Wenzel, IX., 133.) *Taszár*, (Teszári) 1209. (Wenzel, VI., 339.) *Tolmács* 1240-ben a szent-benedeki apátságnak engedte át. (Wenzel, VII., 129.) *Valkócz* 1275. (Wenzel, IX., 133.) *Zengő*, vagy Zrengő, 1240. (Wenzel, VII., 103. és IX., 131.) *Zimány*. II. Endre alatt, 1235 táján, e várbirtok ügyében vizsgálat tartatott. (Knauz, I., 311.) Névtelen birtok, melybe András comes fia Ivánka, III. Endre király rendeletéből beiktattatott. (Hazai okmt. VIII., 416.)

Az alábbiak mint az egyes várjobbágyságok öröklött birtokai említetnek s így valószínűleg szintén a barsi várhoz tartoztak: *Györed*, Aladár várjobbágy leányának, Ruzsa asszonyinak a birtoka. *Karisán*, a Garam mellett, melyet Mörtonus nemes várjobbágy 1300-ban Bogyzsló fia Bálint, apponyi várnagygyal eleserél. (Hazai okmt., VIII., 412.)

Ha figyelemmel kísérjük az okleveleket, azt tapasztaljuk, hogy a mai Bars vármegye területén más várszerkezethez tartozó birtokok is voltak, sőt ezek közül egyesek a barsi vártóldelek közé ékelődtek. Ez az utóbbi körülmény részben abban leli magyarázatát, hogy a várbirtokok eladományozása alkalmával, egyes esetekben csupán a földek szállottak az új birtokosra, míg a várnépek, megmaradván a vár kötelékében, alkalmas földterület elfoglalására voltak utalva. Így szóródtak szét a várnépek, de ez a körülmény már egyúttal a várszerkezet szétszűllésének első jelenségeit tünteti fel.

Okleveles adatok tanúsága szerint tehát Barsban még a galgóczi, szolgagyőri és a székesfehérvári váraknak voltak tartozékai.

I. A galgóczi vár tartozékai. E várszerkezet a mai Nyitra vármegyében állott fenn. Hozzája tartozott Nagy-Mánya, melyet IV. Béla király 1249-ban Ivánka fia András királyi tárnokmesternek, a Forgách család őseinek adományozott, (Fejér, IV., 2., 54—55.) továbbá Scynthe, mely 1273-ben a várkötelek alól feloldatott. (Wenzel, IV., 27.) Ez utóbbi várbirtok helyét Pesty Frigyes Szenese helység területén keresi, Tagányi Károly ellenben a nyitra-megyei Szenicz falut érti alatta.

A galgóczi vár.

II. Szolgagyőr. E várszerkezet hollétét illetőleg, sokáig kétségben voltak a szakférfiak. Tagányi Károlyé az érdem, a ki beható kutatások alapján végre megállapította, hogy e vár, a mai Nyitra vármegye területén, Galgóczhoz közel, az udvarnoki rév mellett állott fenn (Századok, 1882. évf.), azonban már a XII. században bomlásnak indult s egyike azoknak, melyeknek a szolgálmányosai leginkább szétszóródtak. A szolgagyőri várnak Bars vármegye területén a következő tartozékai voltak: 1. Füss, melynek egy részét a várjobbágyságok 1256-ban eladták. 2. Heese. IV. Béla király egy innen származó várjobbágyot, névszerint Mihályt, 1268-ban megnemesített. 3. Szenese. E helységet László, 1276-ban, abban az öt ekényi terjedelemben, melyben a szolgagyőri várhoz tartozott, Madari Illés fiának Péternek adományozta. (Fejér, V., 2., 331.) 4. Zsitva-Gyarmat. 1275. (Knauz, i. h. II., 119.)

A szolgagyőri vár.

III. A székesfehérvári várhoz tartozott Belád egy része, három ekényi terjedelemben. E várföldet IV. Béla király 1265-ben, Demeter székesfehérvári főispán beleegyező nyilatkozata mellett, Forgách András bányai várispánnak adományozta. (Fejér, IV., 3., 257.)

A székesfehérvári vár.

A várszerkezet felbomlása a tatárjárás utáni időben mind gyorsabban haladt előre; némileg ugyan túlélte a XIII. századot, de már csak árnyéka volt hajdani nagyságának. Midőn Róbert Károly király 1320-ban Tamás esztergomi érseknek Komáromért az egész Bars várost és a várkerületet adta cserébe, a várszerkezetre a végső csapást mérte.

A vármegyei
élet meg-
alakulása.

Még mielőtt a várrendszer szétzüllött volna, romjaiból, a XIII. század második felében, a vármegyei élet született meg. A nemesség az elhatalmasodott főnrakkal szemben mindegyre jobban érezte gyengeségét. Szükség volt tehát egy kapcsolatra, mely egybe fűzze és egy testületté egyesítse, a koronás király tisztviselőjének fensőbbsege alatt. De a nemesség még II. Endre alatt is folyton idegenkedett a főispán hatóságától. IV. Béla király érdeme, hogy legyőzte azokat a nehézségeket, melyek a nemesség által féltékenyen őrzött szabadságszeretetből eredtek. A főispán joghatósága akkoriban — az egyházi rend, a nemesség és a kiváltságoltak kivételével — kiterjedt az összes néposztályokra, a mely körülmény azonban sok visszaélésre adott alkalmat.

IV. Bélára nemcsak az a feladat hárult, hogy a pusztuló várszerkezet helyett az országot más alapra fektesse, hanem, hogy az igazságügyet is rendezze. 1236-ban már mindenütt megjelentek a királyi bírák a főispán oldala mellett, a kik a bűnperek kivételével, általában a birtokperekben s minden egyházi, nemesi, udvarnoki és várjogi jószágügyekben ítélkeztek. E bíróságok működéséről Bars vármegyét illetően is maradtak fenn oklevelek. (Wenzel, VII., 34.) A barsi kiadványban négyen említetnek és ezek mind megyebeliek. (Botka: A vármegyék alakulása. Századok, 1872., 84—85.)

IV. Béla uralkodásának végszakában már együtt találjuk a nemességet a főispán elnöklete alatt tartott gyűléseken. A főispán udvarbírájából az alispáni tisztség fejlődik, a szolgabírák és esküdtek által pedig a nemesség önválasztotta tisztviselőket nyer. Az így megalakult Bars vármegye területe magába foglalta a Garam mindkét partján elterülő síkságot, melynek természetes középpontját alkotta.

A mai Bars vármegyének Újbányától északra eső része még az Árpádok alatt nem tartozott Bars vármegyéhez. Szent-Benedektől felfelé, a Garam mentén haladó keskeny völgy és az ezt a völgyet környező rengetegek, eredetileg királyi birtokok voltak s közvetlenül castellanusok, közvetve azonban a zólyomi főispánok alatt állottak. A susoli provincia fejei a Kacsics nemzetségből származott Detre zólyomi comes (1222) ivadécai voltak, egész a XIV. század közepéig. Susol tulajdonképen nemzetiségi szempontból is figyelmen kívül. Ez a „tót kapu“, mely kifejezés azt jelenti, hogy ezen túl a szlávok kezdődik. A susoli kerület végre 1343 körül Bars vármegyéhez csatoltatott. Ezzel Bars vármegye a jelenlegi kiterjedésében megalakultnak volt tekinthető.

Városok a
XIII. század-
ban.

A vármegye megalakulásával, a XIII. század második felében, már a városi élet is fejlődésnek indult. Bars város lakosai az 1270—1279 között kiállított oklevelekben polgároknak mondatnak. (Wenzel, VIII. 332. XII. 259.) Bars már a XIII. század végéről fenmaradt oklevelekben mint szabadalmakkal bíró város említetik s ekkor már túlnyomóan magyarok lakták. 1240-ben még az elővárosban magyar és német vendégeket találunk. IV. Béla király 1244-ben az előtte megjelent magyar és német vendégek részére szabadalomlevelet állított ki. E vendégekről említés történik még 1253-ban is. A német vendéglakók idővel teljesen beolvadtak a magyarokba, a mit némileg elősegített az is, hogy még a várszerkezet fennállása idejében, a vendéglakók, bizonyos fontos esetekben, a barsi várispán fenhatósága alá rendeltettek, kinek évenként karácsony táján terménybeli járandóságok fizetésére köteleztettek. A város élén a comes villicus állott. Bars városa már a XIII. században kifejlett iparral és mint a garammelléki útvonal gócpontja, jelentékeny kereskedelemmel bírt és főleg a borkereskedés virágzott. (Wenzel, VII. 103. — VII. 335. — XII. 259. — Barsi J. dr. id. értekezése.) II. Endre király Szent-Benedek helységnek Pest és Buda városokéhoz hasonló szabadalmakat adott (1217), de Szent-Benedek csak lassanként és csak rövid időre volt képes a városi jelleggel bíró helységek közé emelkedni. Keresztúr lakosai 1246-ban nyertek István esztergomi érsektől szabadalomlevelet. A helység, a mai Garam-

SASKÓ VÁRA.

Szent-Kereszt, a szabadalomlevélben oppidumnak mondatik. Körmöczbánya, mint láttuk, tisztán németekkel népesült be. E város fejlődését külön fejezetben tárgyaljuk.

A vármegye megalakulásával azonban a várszerkezet tulajdonképeni rendeltetése: a hadiszervezet, mindjobban háttérbe szorulván, az ország védelméről más alapokon kellett gondoskodni. A tatárpusztítást is az ország védtelen állapota tette oly rettenetessé. IV. Béla király a tatárjárás után már sűrűn osztogatott várépítési engedélyeket, mi által a királyi várak helyét a magánvárak foglalják el s így az ország védelme a családi várakra bízott. Bars területe, földrajzi helyzeténél fogva, különösen alkalmas volt várépítésre. A Garam völgyét környező hegyeken a XIII. század második felében, 1253 táján, egymásután épülnek fel az egyes várak, melyek jelentőségüket az egész középkoron át fentartották, sőt a törökvilágban is szerepet játszottak s lassanként hatalmas uradalmaknak lettek középpontjai. E várak közül Berzence, Hrussó, Léva, Saskó és Revisztye már a XIII. század vége felé fennállottak, de nagyobb jelentőségre, az Arpádok alatt, csupán Léva és Saskó jutott.

Saskó várának első nyomaira az 1253. évi oklevélben akadunk. Ekkor a vár Vancsai István esztergomi érseké, valamint rokonaié, Vinczézé és Péteré volt. Valószínű, hogy ezek voltak az építői is. (Botka-féle jegyzetek.) Saskó a Garam északi kanyarulatánál, az ú. n. susoli provincia szívében épült s annak felosztásáig székhelye volt. A fennmaradt oklevelekben többnyire „Castrum de Susol” néven fordul elő. Tartozékai idővel szaporodtak, így 1283-ban Péter fia Tamás és Orbáz, István bibornok unokaöccsesei, Lodomér esztergomi érsektől Susol, Loucha és Porosztolnuk birtokokat nyerik Farnadért cserébe. (Wenzel IX. 368.)

Ghymes vára ugyan Nyitra vármegye területén van, de nagy kiterjedésű tartozékai (mintegy 40 helység) jórészt Bars vármegyében feküdtek, míg másfelől mintegy előőrse volt Bars vármegyének, a nyugatról jövő támadások ellen s így a hadi történet szempontjából sem hagyhatjuk figyelem nélkül. Ghymes várát a Hontpázmán nemzetségből származó Ivánka fia András építtette még a tatárjárás előtt. IV. Béla király 1253-ban és 1256-ban kiadott adományleveleivel a nyitrai várhoz tartozó harmadik Ghymes földet is Ivánka fia András birtokába bocsátotta a tatárjárás alatt szerzett érdemei elismeréséül.

Varak
építése.

1265-ben az egykori Fehérvár, azaz Belád földet nyerte várerődítési czélokra. A vár az András fiától, Forgách Miklóstól leszármazott Forgách család birtoka lett s egész 1311-ig maradt a család kezében, midőn tőlük az Árpádok kihaltát követő belzavarok közepett Csák Mátó elfoglalta, mire még alább visszatérünk.

3. Az egyház Bars vármegyében.

A kereszténység terjesztése.

A kereszténység behozatalával az új hit szinte akadálytalanul terjedt a Duna balpartján fölfelé, a gyéren lakott erdős vidékekig. A Garam mindkét partján elterülő síkság lakói is azok közé tartoztak, kiknél az új hit legelőször meghonosodott. Bars nemcsak egyike az ország legrégebbi vármegyéinek, hanem egyúttal a keresztény vallás egyik főfészke volt.

Tudvalevő, hogy István király Esztergomot tette székhelyévé s az általa alapított esztergomi érsekség a magyar királyság megalapításával (1001), egyidejűnek mondható. Az esztergomi érsekség, mint püspöki megye, a Duna balpartján terült el, bár a székesváros a jobbparton fekszik. Első kiterjedésében magába foglalta a Garam és az Ipoly völgyeit, felfelé a hegyekig, vagyis addig, míg a lakott vidék terjedt. Azon túl, a XI—XII. századokban, a még puszta, vagy igen gyéren lakott erdős-völgyes vidéken bő alkalom nyílt a terjeszkedésre. A nyitrai püspökség, mely az esztergomiból szakított ki, már későbbi keletű. Kétségtelen, hogy 1030-ban, vagyis Bretiszlav eseli herceg betörésekor, még nem állott fenn. Alapítása 1096—1113 közé esik, de téves Dedek Crescens Lajos abbeli állítása, mintha Bars vármegye északi nyújtványa az 1526 előtti időben a nyitrai püspökséghez tartozott volna, mert Bars vármegye egyházilag mindenkor az esztergomi püspöki megyének volt kiegészítő része.

Bármily tapintatosan járt is el István király az új intézmények megszilárdítása körül, a nemzeti visszahatás, az ősi hithez való ragaszkodás, csakhamar megtalálta fejét egy, a somogyi részeken megtelepedett nemzetség sarjában, Koppányban, a ki az új hit ellenzőivel szövetségbe, Veszprém ellen indult. De István erélyesen lépett fel a rendbontókkal szemben. Átkelvén a Dunán, Kéméndnél, Bars vármegye déli végénél, a Garam mellett elterülő bényi sánczoknál gyűjtötte össze seregét. Táborában megjelentek Venczellin és Pázmán lovagok is, kik Isvánt, középkori szokás szerint, a Garam vizénél lovaggá avatták. Innen a megerősödött sereg átkelt a Dunán és Veszprém felé indult. A hadjárat kimenetelét a történetből ismerjük.

Szent István fellépése némileg intelmül szolgált a vármegye kún és besenyő lakosainak és az új hit akadálytalanul terjedt a vármegyében.

Amaz apostoli buzgalom, melylyel Szent István a kereszténység megszilárdításán törekedett, utódaik alatt sem szűnt meg. Árpád-házi királyainknak tán mindegyikéhez fűződik valamely bőkezű egyházi alapítvány emléke. A fejedelem példája csakhamar követőkre talált a főurak körében. Alig van nemzetség, melynek emléke valamely egyházi alapítvány létesítésével ne függne össze. A vallásos buzgóság által alkotott emez intézmények közül kétség kívül az első helyet foglalja el a Garam melletti szent-benedeki benedekrendű apátság, melynek története oly szoros összefüggésben áll a vármegye középkori történetével, hogy azzal részletesebben kell foglalkoznunk.

A szent-benedeki apátság.

A szent-benedeki apátság alapítását a hagyomány a trónjától megfosztott Salamon király remetéskedésével hozza kapcsolatba. Az apátságot I. Géza király alapította. Valószínűleg már vezér korában hozzáfogott a monostor építéséhez, mely 1075-ben, az alapítólevél keltekor, már egészen készen állott. Az a vidék, a hová a kolostort építették, — mint eulítettük — már a magyarok bejövetele előtt lakott volt, mely körülményt a Kovácsi határában levő földsáncz is igazolja. (Knauz: A Garam Melletti Szent-Benedeki Apátság Története. 33. l.)

Géza király, vezér korában, vadászat közben, gyakran megfordulhatott e vidéken. A Bars vármegyével szomszédos Udvard helységben saját kúriája és kápolnája volt. A Szent-Benedek rend, melynek e monostort felajánlotta, különösen kedvelte a hegyes-völgyes vidékeket és monostorai legtöbbször hegyeken épültek.

1101. Garamszentbenedek. 1102. Garamszentbenedek. 1103. Garamszentbenedek. 1104. Garamszentbenedek. 1105. Garamszentbenedek. 1106. Garamszentbenedek. 1107. Garamszentbenedek. 1108. Garamszentbenedek. 1109. Garamszentbenedek. 1110. Garamszentbenedek.

GARAM-SZENT-BENEDEK.

A Géza által épített monostor északi oldalát román stílusú bazilika foglalta el, mely a mostaniánál körülbelül egy szentélyvel rövidebb volt.

Az 1075-ben kelt alapítólevél, mely Bars vármegye történetére nézve főforrásul tekinthető, eredetiben — sajnos — nem maradt fenn az utókorra, bár 1504-ben még kétségkívül megvolt. Azt esupán II. Endre király 1217. évi átiratából ismerjük, melyet későbbi fejedelmeink is megerősítettek és pedig: II. István 1124-ben, I. Károly király, László apát kérésére 1328 jan. 20-án, II. Ulászló király az 1505. évi pesti országgyűlés folyamán, márcz. 10-én újból átírta a II. Endre-féle átiratot, hasonlóképen 1565 jan. 24-én és 1570 jún. 17-én Miksa király az esztergomi káptalan kérelmére újból átírta és megerősítette a II. Ulászló és II. Endre királyok átiratait. Az alapítólevél teljes szövegét Knauz Nándor tette közé. (Monum. Eccl. Strig., I. 53. l. a II. Ulászló-féle átiratban.)

Géza király az 1075-ben kiállított alapítólevél adatai szerint, a Tolmácstól Kis-Lehotáig és a Knezietől Berzenczéig terjedő földet adományozta a monostornak. E nagy kiterjedésű terület egész terjedelmében nem maradhatott meg az apátság birtokában, mert úgy az egyházi, mint egyes, hatalmas világi főurak részéről gyakran volt foglalás tárgya. Az apátság középkori történetét jórészt a birtokainak megtartása körül kifejtett küzdelme tölti be. Már 1124-ben Otmár barsi főispán, a monostor körüli erdőket, a halászatot és a vadászatot lefoglalta, de Henrik apát II. István király elé vitte az ügyet, a ki ez alkalommal a monostor alapítólevelét is átírta és megerősítette.

A gyakori támadások következtében 1209-ben III. Ince pápa is megerősítette a monostor alapítólevelét. (Knauz, I. 190.) Lőrincz apát 1226-ban a monostor vámjoga miatt viszályba keveredett a barsi főispánnal és ez ügyet bajvívással kellett volna eldönteni, azonban a felek időközben egyezsége léptek. (Knauz, I. 261.) Az esztergomi káptalannak Heese, Szelepcsény, Hizér, Taszár és Malonya között a Zsitva mindkét partján elterülő föld és Taszár helységek miatt támadt pere is kedvező kimenetelű volt az apátságra nézve, a mennyiben mindkét helység 1209-ben neki íteltetett oda. (Magyar Sion, II. 159. Az esztergomi káptalan oklevelei. Lad. 40. fasc. 14. No 14.)

A tatárjárás alatt a monostort valami nagy pusztulás nem érthette, mert a templom is fenmaradt. Annál nagyobb bajt okozott György apátnak (1251—1256) a tatárjárás után elfoglalt birtokok visszaszerzése és a monostor javainak a megvédése, mely javak különben Verner barsi ispánnak 1246. évi adománya által, Bars városban egy nemesi telekkel gyarapodtak. (Knauz, I. 464.) De ennél több gondot okozott az esztergomi érsek, a ki a tatárjárás után a monostor javainak nagy részét lefoglalta. Az apát felszólalásának volt ugyan némi eredménye, mert István esztergomi érsek, 1251-ben az

A SZENTBENEDEKI APÁTSÁGI TEMPLOM NYITOTT OLDALFOLYÓSÓJA.

általára elfoglalt Maeskarév-föld egy részét az apátság tulajdonába visszaboecá-totta. (Magyar Sion, II., 598.), de az ügy véglegesen csak a király által elren-delt és Tauuás nyitrai főispán által foganatosított határjárás útján rendez-tetett. (Wenzel, VI., 339.) V. István király különben, midőn 1270-ben Szent-Benedeken időzött, meghagyta Dénes barsi főispánnak, hogy az apátot javai-ban senki se háborgassa. (Knauz, I., 601.)

Az a kiváltságos helyzet, melylyel a szent-benedeki monostor jobbágyai bírtak, számos nemes származását is körükbe vonzott. Így már 1234-ben II. Endre király megengedte a szelepesényi királyi szolgáknak, hogy a szent-benedeki apátság jobbágyai közé soroztassanak s azoknak szabadalmaival élhessenek. (Magyar Sion, II., 376.) 1257-ben pedig IV. Béla király előtt Dobrina fia Mykó és Vynzlo fia Voyon, nemesi jogaikról lemondván, az apátság jobbágyai közé vétetik fel magokat. (Hazai Okmt., VIII., 426.) Az 1307–1311 közötti időben Pál volt az apát. Az interregnum alatt gyakori pusztításnak voltak kitéve az apátság javai, úgy hogy 1316-ban a pápa fel-hívta Tauuás esztergomi érseket az apátság javainak megvédésére. Bár Csák Máté az apátság birtokával határos Berzencze várát elpusztította, a monostor megmenekült bosszúló kardjától. Csák Máté hatalmának letűnével, egyelőre nem is fenyegette veszedelem a monostort, csak az idő vasfogával nem bírt többé dacolni és a XV. század elején már romladozó állapotban volt, a mi-ről VII. Ince pápa 1405 nov. 2-án kelt levele is tanúskodik. A templom ez évben újra épült és a monostor helyreállítási munkálatai is megkezdődtek. Zsigmond uralkodásának végső szakában (1431–1436), a Giskra János vezér-lete alatti cseh betörések egyre szaporodtak. Jóllehet az apát a monostor védelmét Therjéni Mihályra bízta (Knauz, i. m. 38. l.), a huszitáknak 1435 szept. 29-ike táján sikerült a monostort felgyújtani. 1442 febr. 22-én az Erzsébet királyné pártján álló bányavárosok zsoldosai égették fel az apátságot, mely alkalommal Walkóczy Miklós védte a monostort. E támadásokon okulva, az apátság a monostort 1452-ben bástyákkal erősítette meg.

FÁBÓL FARAGOTT KÖZÉPKORI SZOBOR
A SZENTBENEDEKI TEMPLOMBAN.

A gyakori támadások követke-zésében az apátság a monostor védel-méte várnagyokat fogadott fel, de ezek egyike: Csallai Mátyás, 1451 táján, árulással a csehek kezére játszotta Szent-Benedeket. Azonban Hunyady János még ez év okt. 14-én Ipolyság alatt termelt és Szent-Benedeket is visszafoglalta a csehektől.

Bár az apátság ismét nra lett a monostornak, mindazáltal birtokai to-vább is pusztításoknak voltak kitéve, különösen mióta Tapolicsányi Kelemen Hruassó várába és a tapolicsányi erődbe cseheket fogadott be (1450) és azokkal pusztította a vidéket. Sőt e pusztítások csak fokozódtak, midőn Tepliczavár (Szklenó) 1456-ban a csehek kezébe jutott és mikor Bollók Miklós várnagy is cseheket fogadott be Berzencze vá-rába (1464). Végre Mátyás király erélyes intézkedései következtében, 1465-ben, Szent-Benedek is megszaba-dult a veszedelmes szomszédságtól.

Egyi küzdelem közepett a mo-nostor épülete is romlásnak indult. 1462-ben, Széchy Dénes primás szavai szerint, a monostor már rongált álla-potban volt. Az építkezési munkálatok csakhamar megkezdődtek s 1483 júl. 11-én a templomot újra felszentelték, de a helyreállítási munkálatokat csak

1511-ben fejezték be. 1506-ban elkészült az új orgona is, mely az első egyike volt hazánkban, 1489-ben szentelték fel a kápolnát. Ezenkívül a monostorban még a Szent Vér kápolnája állott fenn, melynek első nyomaira 1510-ben akadunk. A XVI. század elején, védelmi szempontból, a templom hosszfalát még négy méterrel emelték fel s az ablakokat félig beépítették. Így felkészülve szállott szembe a monostor a mohácsi vést követő zavar-
teljes idők viharáival.

A XVI. század első éveiben a monostor levéltára illetéktelen kezekbe került. Az eredeti alapító-levél Sári Endre birtokába jutott, a ki Bakócz Tamás esztergomi érsek rokona lehetett, mert annak házában tartózkodott Budán. János apát mindent elkövetett a levél visszaszerzésére, de sikertelenül. Az oklevelek széthordása alkalmával, II. Endre király megerősítő levele Bäróczfalvi Bärócz György kezeibe jutott; idővel azután az esztergomi káptalan levéltárába került s így maradt fenn az utókorra.

A monostor apátainak névsorát a középkorból Kuanz Nándor már említett nagybecsű műve nyomán, a következőleg állíthatjuk egybe: I. Henrik 1124; Ivo 1209; Tamás 1217; I. Lőrincz 1225—1226; Cēna 1228; II. Lőrincz 1232; Kozma 1236; György 1251—1256; Márton 1268—1279; II. Henrik 1292; I. Pál 1307—1311; I. János 1312; II. Pál 1314; László 1320—1329; I. Sigfried 1330—1355; Ulrik 1356—1358; I. Miklós 1358—1359; II. Sigfried 1360—1370; II. Miklós 1371—1374; III. Henrik 1374—1400; Konrád 1405—1406; IV. Henrik 1406—1407; Frigyes 1407—1409; Bolognai II. Miklós 1410—1438; István 1438—1455; Széchi II. János 1456—1463; II. György 1465—1472; III. János 1476—1510; Petrőczy Henczelffy István 1511; Csulai IV. János 1510—1522; Zabláthi Jakab 1522—1528.

Az apátok között maradandó emléket hagytak maguk után: Sigfried vagy Siffrid, ki 1330—1355-ig volt szent-benedeki apát s akkor Pannonhalmára választatott meg; meghalt 1365-ben. 1343-ban procurator provinciae-nek választatott meg, kinek az volt a feladata, hogy a tatárdúlás alatt elpusztult klastromokat és azoknak jogait szerezze vissza. Két év alatt visszaszerzett ő monostort, u. m.: Clusvárt, Bulesot, Grabbot, Bysserét és Monyoródot; 1336-ban tiltakozik a király parancsából a bácsi káptalannál a tiszasághyi birtokfogalók ellen. 1342-ben Vilmos szent-mártoni apáttal mint praesidentes provinciales Capituli Szent-Endréden, Visegrád mellett káptalant tartanak pünkösdi napján. 1345-ben egyezkedik bakabányai polgárokkal az ottani bányamalom iránt. 1346-ban Edwárd angol királyhoz küldi követül Lajos király, Andrásnak, a király öcsésének meggyilkolása ügyében. A király azt válaszolta, hogy ezt haddal bosszulja meg. Az angol király akkori tartózkodási helyén, Westminsterben fogadta őt. 1355-ben pannonhalmi apátnak választják meg és lefizetvén a 276 arany forint taksát, Inceze pápa megerősíti.

Széchi III. János, ki Széchi Dénesnek, az esztergomi érseknek rokona. Miután az 1440—1480 közötti időből kevés oklevél maradt fenn, róla és utódairól keveset tudunk. Konventje számára Mátyás királytól új, hiteles pecsétet eszközölt ki, mely a jelen korig is használatban volt. Több okmány Széchi Györgyről is tesz említést. Így az 1456., 1462., 1463. évekből valók Jánosról, az 1460., 1462.,

A szent-benedeki apátok.

A SZENT-VÉR EREKLYETARTÓ A SZENTBENEDEKI TEMPLOMBAN.

1465. évből Györgyről tesznek említést. Ez a kettő azonban valószínűleg egy személy.

A monostor
birtokai.

Említettük már, hogy Géza király a Tolmáestól Kis-Lehotáig és Kneziestől Berzencezéig terjedő földet adta a monostornak. E terület egy része azonban idővel idegen kezekbe került, viszont a monostor számos más birtokot szerzett vétel, esere, vagy kegyes adományok útján. Knauz műve alapján alább közöljük a monostor birtokait Bars vármegyében, melyeket a középkoron át hosszabb vagy rövidebb ideig bírt, megjegyezvén, hogy a helynév után zárjelbe tett évszám azt az időpontot jelöli, melyben az apátság birtokába jutott, vagy a mely időben ott birtokos volt. E birtokok a következők: Aszna (Ozna) puszta (1493), Bálvány (1075), Baraeska (1395), Braian (1075), Kneziés (Zsitva-Kenéz) mellett. Barátka, a lévai határban 1156-ban az apátságé, de idővel hűbérbe adta. Barbáta (1269), Ó-Bars, az itt szedetni szokott vám harmad része, I. Géza király adományából. Belleg (1075), Berzence, Besenyő, melynek határában az apátságnak 72 ekényi (9360 hold) földje volt. Buszik, a Zsitva mellett (XIII. század). Csárad 1209, Csejkő (XIII. század), Csifár (1209), Csitár, a mai Kovácsi és Ebedecz helységek között (1360), Ebedecz 1165, Fiüss (1075), Füzes Besenyő mellett (1565), Galócs (1209), Györk, puszta Nemesény körül (1493), Horváthi puszta (1419), valószínűleg Korláti puszta lesz. Hull (1506—1521), Hmýócz (Henöcs) puszta, jelenleg is bírja a káptalan; IV. Béla király idejében szerezte. Kis-Kálna (1494), Kelecsény (1209), Keresztúr (Szent-Kereszt), vámjog. Királyréte Nemesény körül (1498), Kenezsicz (1209), Korlát Kovácsi mellett (1565). Kovácsi (1075), Körmöcz városban (1393) 19 és fél mézszárszék és (1448) egy kőház, Küklő, puszta Tolmács és Koszmály között (1406), Vámos-Ladány (1209), Felső és Alsó-Lehota (Podbrehi-Lehota), Lóth (1480), Lukova, puszta Valkócz határában (1629), Maeskazáró (1251), a monostor-terület felső határa, vagyis az a szikla, melyhez a Braian melletti réven át jártak a Garamon. Jelenleg is bírja a káptalan e révhelyet. Maeskasárd (1429), az előbbeni révhely mellett elterülő föld. Maholány (1407), Marosfalva (1492), Mikófalva, puszta Szelepcsény mellett (1565), Mikola (1209), Nemesény (1284), Némethi (1074), Orovnicza, puszta (1525), Pálvölgye, puszta Nemesény körül (1493), Peszér (1209), Ravaszszeg, puszta Nemesény körül (1490—98), Robozsnicza (1284), Sári (1428), Sáró, Zseliztől nem messze (1489). Az egykori Susoli kerület (1074), ide tartozott Teplieze, a mai Szklenő-fürdő (1340). Szalatnok (1341) Ebedecz szomszédságában, Szántó (1209), Pecz Kovácsi határában. Szelepcsény (1165—1352), Szengő (1156—1340), Pimár, Gyékényes és Mohi helységek határában. Szent-Benedek (1209), eredeti neve Petend, 1217-ben szabadságlevelet nyert II. Endre királytól. Szölen, a Garam mellett két ekényi föld területtel bírt (1265). Szőlős, hol Géza király adománylevele szerint az apátságnak 15 szőlője, 60 ekényi földje, méhészei és aratói voltak. Tajna (1075—1209), Taszár (1075), Tolmács (1075), Újbánya, hol 1337-ben néhány bakabányai polgár telepedett le; 1346-ban már városá alakult. Valkócz (1075—1327), Vezekény (1228), Voznicza (1226), vámhely. Zavada, Csárad mellett (1326), Zsemle (1075). Zsikava (1075). Végül még a következő vámszedőhelyek: Géza király adományából a barsi fővám, a hozzátartozó ludányi, solymosi, lévai és almási mellékvámokkal. A már említett vozniczai vám, a szent-benedeki ideiglenes és a macskazárói vám.

A lekéri
apátság.

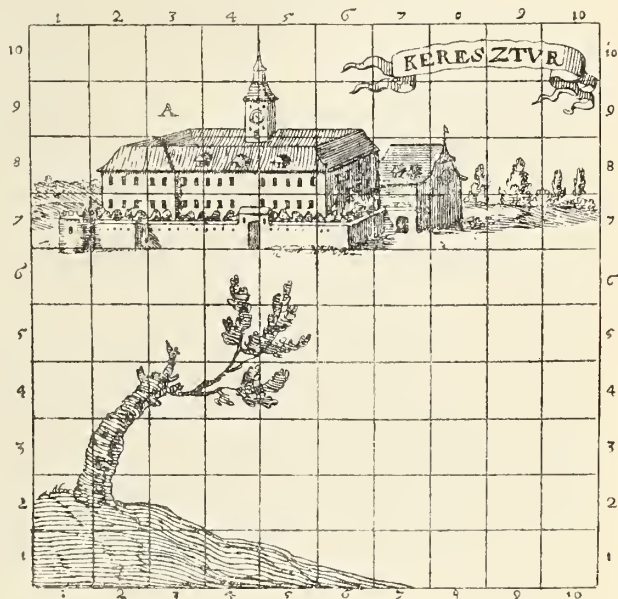
A vármegye területén, a középkorból még egy második nevezetes egyházi alapítvány maradt fenn napjainkig, mely Pázmány Péter szerint szintén a Szent-Benedek-rendé volt. Ez a Szent Údvözítőről címzett serafini, vagy lekéri apátság. Alapítója ismeretlen, talán Serafin volt, kitől az apátság nevét vette. Lekér, az apátság székhelye, a Garam mentén, a vármegye déli nyújtványában fekszik, birtokai azonban többfelé terjedtek. Így IV. Béla király 1264-ben a monostor által egykor bírt Kukula nevű földet az általa alapított csuthi prépostságnak adta. (Knauz I., 509. és 594.) IV. Béla király, midőn 1268-ban a komáromi vár tartozékait rendezte, említi, hogy a várhoz tartozó Ormós nevű helység földjei határosak az apátság birtokával. (Knauz I., 554.) Sőt még a Rába-folyó mellett is volt az apátságnak földje, melyet V. István 1271-ben a Győrvarba áthelyezett vendégeknek adományozott el. (Fejér, V., I. 148.) Az apátságnak bizonyos nemesi kiváltságokat élvező

jobbágyságai voltak. Ezek egyike: Teyedi Wittanus; a pozsonyi káptalan által 1260—70 között kiállított oklevélben említetik. (Hazai Okmt., III., 20.) A XIV. századból csupán István apátról van tudomásunk, a ki 1340-ben a győrmegyei Kis-Csanak pusztája melletti földek ügyében szerződött a szentmártoni főapáttal. (Anjouk. IV., 6.) A lekéri apát örökös perben állott az esztergomi káptalannal a Lekér és Damasd közötti határok miatt. Damasd határai, Lekér és Vezekény felől, még 1359-ben állapították meg. 1466-ban azonban a szent-benedeki apát a király parancsából, ismét hozzáfogott a határok megjelöléséhez, de azért még 1476-ban is perlekedett az esztergomi káptalannal a határ miatt. (Eszterg. kápt. levélt. Lad. 2. Fasc. II. No. 3—7.) A XV. századból Máté apát emléke maradt fenn, a ki hitehagyás miatt 1476-ban kiközösítettetett, de a pápa még ez évben felhatalmazta a milkoviai püspököt a kiközösítés alól való feloldásra. (Magyarorsz. Helyr. Tört.) Lekéren kívül, csupán két barsmegyei birtoka ismeretes, u. m. Oroszka és Garam-Apáti, de az utóbbi később az esztergomi érsekség tulajdona lett.

Mint már említettük, Bars vármegye területe egyházilag az esztergomi érsekséghez, mint püspöki egyházmegyéhez tartozott. Szent István rendelkezései szerint, az egyházi tizedek, az egész egyházmegye területéről, az egyházmegye főpásztorát illették meg. Az egyházi tizedszedési jog, az egyházi joghatóság kétségtelen bizonyítéka; így a barsi tizedek, melyek az esztergomi érsekség pénztárába folytak, igazolják, hogy a vármegye területe az esztergomi egyházmegyéhez tartozott. Idővel azonban az esztergomi érsek egyes helységekben a tizedszedési jogot elidegenítette. Így például Martirius érsek 1156-ban 70 falu tizedét adta az esztergomi káptalannak, melyek közül a következők voltak Bars területén: Cundi, Szelecsény, Qualiz, Belád, jobb minőségűek; Ény, Zengő, Füss, középminőségűek; Szencse, Saulscekei, Beleg, gyengébb minőségűek. (Knauz, I., 107—107.)

Mint a tizedszedési jogból láthatjuk, Bars vármegye egyházilag, kezdetől fogva, az esztergomi érsekséghez tartozott s így valószínű, hogy az érsekség, már alapításától kezdve, birtokos volt a vármegye területén. Sajnos azonban, hogy erre vonatkozólag közvetlen adataink nincsenek. Az esztergomi érsekség birtokai leginkább a susoli kerületben, Keresztúr (a mai Szentkereszt) és a vármegye délnyugati felében, Verebély körül csoportosultak. Ezzel két oldalról határolták a szent-benedeki apátság birtokait, alkalmul szolgálva újabb meg újabb határperekre.

Mivel a susoli kerület még a XI—XII. században királyi birtok volt, ezen a területen csak később szerezhették az érsekség birtokokat. Keresztúr 1246-ban fordul elő már mint az érsekség birtoka. Vancsai István esztergomi érsek, a Keresztúron letelepülő új lakosoknak adómentességet ígért, azonban családjának is szerzett birtokokat Susolban. Testvérei Sasköt bírták és idővel ott terjeszkedni óhajtván, 1283-ban Farnadért elcserelték az érsekség susoli birtokait, névszerint Lócha és Porosztolnuk földeket; Lodomér esztergomi érsek, még 70 márkát fizetett nekik kiegészítésül. (Magyar Sion. II., 467.) A tatárjárás után az esztergomi érsekség a szent-benedeki apátságtól több birtokot elfoglalt. Az apát a királyhoz ment panaszra, mire István érsek

SZENTKERESZT RÉGI KÉPE.

Az esztergomi érsekség.

1251-ben a Maeskarév föld egy részét visszaadta, (Magyar Sion, II., 598.), de a többi elfoglalt birtokokért még évekig folyt a per. Némethi, Szőlős, Berzencze, még 1277-ben is per tárgya volt (n. o. III., 300—383.) s utóbb mégis az érsek tulajdonába jutott. Fülöp érsek (1262—72) Berzenczén várat is épített, mely idővel nagyobb jelentőségre emelkedett.

A vármegye délnyugati felében levő Verebély, valószínűleg az esztergomi érsekség alapításától kezdve az érsek birtoka volt, de nagyobb jelentőségre a XIV. században emelkedett. 1312-ben, midőn Tamás esztergomi érsek a barsmegyei tizedért az esztergomi káptalantól Aha birtokot s a hozzá tartozó Monkád, Dusnok és Herestény földeket esérébe kapta, Verebély már mint az érsekség régi birtoka szerepel, mely a cseréből kivétetik, Tild, Szent-Kereszt (Sancta Crux de Susol) és Gyarmat helységekkel, melyeknek tizede továbbra is az érseké marad. (Knauz, II., 754—55.)

A verebélyi
érseki székhely.

Verebély lett az érseki praedialista (egyházi) nemesség székhelye. Praedialis nemesek voltak azok, kiket az egyház főpapjai, jelen esetben az esztergomi érsek emelt a nemesek sorába. A verebélyi székhöz csoportosultak a többi, nagyjából szintén érseki praedialista nemesség által lakott községek. Ide tartozott még a távolabb, a Garam partján elterülő Sáró is, mely azelőtt a szent-benedeki apátságé volt, 1305—1306-ban azonban már az érsek nemesjobbágysági lakták, (Knauz, II., 553—562.), továbbá Gyarmat, (a mai Zsitva-Gyarmat), mely egyike az érsekség régibb birtokainak, Bogdán, mely Sződő és Sáró között feküdt, de ezt Telegdi Csanád esztergomi érsek 1330-ban elcserélte a Málás és Sarló között fekvő dülökkel, (Fejér, VIII., 3., 495.), Sződő, hol még II. Benedek érsek vett hat ekényi földet Ipoly Péter fiától 20 márkáért, (Fejér, IV., 2., 432.), Nagy-Sarló, melynek lakosai a sertés-tized alól egy arannyal váltották meg magukat. (Századok, 1870., 286.) A Nagy-Sarló és Kis-Tőre közötti határt 1436-ban állapították meg. (Észt. kápt. levélt. Lad. 49. Fasc. II. No. 14.) Olvár, mely még IV. Béla király 1239-ben kelt adományából jutott az érsek birtokába, mely adománylevelét Mátyás király 1476-ban átírt és megerősített. (U. o. No. 20.) Oroszfa, hol rathének laktak, mint ezt a sághi konvent 1493. évi határjáró levele igazolja. (U. o. No. 21.) 1337-ben az érsek Sződöt az esztergommegyei Muzsláért cserélte el. (Észt. kápt. lev. Lad. 49. Fasc. II. No. 24.)

Tamás esztergomi érsek, kinek Róbert Károly trónra jutása körül nagy érdemei vannak, jelentékenyen gyarapította az érsekség barsi birtokait. 1320 aug. 29-én Károly király, az 1317-ben adott Komárom váráért és várkerületéért, cserében Bars várost, annak egész várkerületét, a vámjövedelemmel, a törvényhatósági joggal, a várnéppel, és az összes szolgálmányokkal együtt az érsekségnek adományozta, melyhez még a szomszédos hontmegyei Báth helység is járult. (Fejér, VIII., 2., 251.) A XIV. században a már említett Berzenczén kívül, Revistye és Tepličze várak is az esztergomi érseket uralták, de ezeket 1472-ben Vitéz János esztergomi érsek, a Mátyás királylyal kötött egyezés értelmében, Beckenschläger János, előbb nagyváradi, 1468-tól pedig egri püspöknek engedte át. Végül különösen jelentékeny jövedelmet hajtottak az érseki birtokok között a vámszedő helyek, mint Szent-Kereszt, Ó-Körmöcz, Zsitva-Verebély és Nagy-Sarló.

Az esztergomi
főkáptalan.

Az esztergomi főkáptalan birtokai tán egyidősek az esztergomi érsekségével. Közvetlen adataink — sajnos — ezekre sincsenek. A káptalan is, követve az érsek példáját, a szent-benedeki apátságtól foglalta el a földet, bár nem oly sikerrel, mint az érsek, mert 1209-ben Thaszár helységet az apátságnak ítélték oda a káptalan ellenében. (Magyar Sion, II., 129.) A tatárjárás után következő korban ismét vannak adataink ily foglalásokból eredő perekről. Úgy látszik, hogy a káptalan a Susol egy részére vonatkozó igényéről ezúttal sem mondott le, mert Tamás, nyitrai főispán, 1292-ben, egyes zsitvamenti birtokok miatt, a káptalan és az apátság között fennforgó perrel tesz jelentést a királyhoz. (Fejér, VI., 1., 234.)

Az okleveles adatokat összeegyeztetve, az esztergomi káptalan a következő helyeken volt birtokos a vármegye területén: 1. Aha, Monkád ma dülő neve az ahai határban, Dusnok és Herestény földekkel, melyeket, mint láttuk, 1312-ben az esztergomi érseknek Bars tizedéért átengedett. 2. Aszua (Oszua), 1236-ban a káptalan birtoka, később a szent-benedeki apátságé.

Besenyőn szintén birtokos volt a káptalan, de ez a birtok 1349-ben a szent-benedeki apátságé lett, később azonban ismét a káptalan kezébe került. 3. Damasd (Garamdamásd), Kovácsival és Nemesőnyvel együtt a káptalan birtoka. Kovácsi és Nemesőny határait 1358-ban a váci és 1412-ben a nyitrai káptalan járta meg. (Esztt. kápt. levélt. Lad. 2. Fasc. 1. és 2, No. 1.) Kovácsi, Nemesőny és Rohozsniéza birtokok ügyében Széchy országbíró 1358-ban ítélkezett. (u. o. Fasc. 2. No. 2.) Damasd tributumait 1357-ben nyerte a káptalan Lajos királytól. Határait 1359-ben és 1365-ben járták meg. (U. o. Fasc. 3.) No. 1–3). Albert király, 1439-ben kiadott levelével megerősíti a káptalant Damasd birtokában, (Fejér. XI. 288.) 4. Gyarmat (Zsitvagyarmat). 1282-ben a káptalan két gyarmati jobbágnak engedélyt adott, hogy Patas helység mellett, a Garam ágán, malmot építsenek (Magyar Sion, III.

A PÁLOS-KOLOSTOR ÉS TEMPLOM MÁRIA-CSALÁD PUSZTÁN.

463). 5. Zeeb, mely 1291-ben káptalan birtoka. (Knauz, II., 294). 6. Szelezsény, a hol 1299 táján szerez a káptalan 20 márkáért földet (Knauz, Monum. Strig II. 473.) 7. Thaszár. Határait 1353-ban állapították meg. (Esztt. kápt. levlt. Lad. 4., Fasc. 5., No. 1.)

Az esztergomi káptalanon kívül a nyitrai káptalannak is voltak birtokai Bars vármegyében, bár csak rövid ideig. 1340-ben már Szöleny-föld birtokában volt. (Esztt. kápt. levlt. Lad. 1. Fasc. V. No. 8.) Zsigmond király uralkodása alatt Solymos (Bálvány), Kis-Tolmács (Apátföld), Zengő, Szántó, Barátka, Semlyér birtokok a káptalan kezén voltak, de Lévai Péter, királyi lovászmester, macsó bíró, a későbbi erdélyi vajda, úgy ezeket, mint Szöleny erőszakkal elfoglalta. A káptalan ugyan panaszt emelt Zsigmond királynál, de e hatalmas ellenféllel szemben nem sokra ment. (Esztt. kápt. levlt. Lad. 1. Fasc. V. No. 7.) A zobori apátság, melynek birtokat 1498-ban a nyitrai püspöki uradalomhoz csatolták, 1340-beu Léva fele részét bírta, melynek határát a nyitrai káptalan állapította meg. (Rupp Jakab, Magyarország. Helyrajzi tört.) A XV. században azonban Léva urai, a hatalmas Lévai nemzetségtől, innen csakhamar kiszorították.

A Bars vármegyével határos Boldogságos Szűz Máriáról ezimzett kolosi apátság is birt a vármegyében, ha tán nem is ingatlanokat, de a vármegyéből jelentékeny jövedelmei voltak, miként azt III. Endre királynak Albert

A nyitrai káptalan.

A kolosi apátság.

kolosi apát kérelmére 1293-ban kelt megerősítő levele igazolja. A királyi megerősítő levél szerint ez alkalommal Brogyányi Benedek fia Salamon királyi euber jelenlétében megjárták az apátság régi birtokait, melyeknek egy része ma Bars vármegye területén fekszik. Az oklevél felemlíti a Szent László király által adományozott tributumot, melyet „in villa Bors et in aliis locis” — szoktak szedni (a szent Benedekrendűeket értheti), ennek harmada a kolosi monostort illette meg. (Hazai oklt. 137—140 l.)

A sághi
prépostság és
a Szent
János lovag-
rend.

Az esztergomi főegyházmege területén a középkorban fennállott egyházi intézmények közül a sághi prépostságnak és az esztergomi Szent János lovagrendnek voltak a vármegye területén birtokai. Az ipolysághi premontrai prépostság, melyet a Hont-Pázmán nemzetség alapított, 1270-ben nyerte Egeghet, e nemzetség sarjától, Márton bántól. (Magyar Sion, III.) Az 1441. évi osztály-levél alapján a Garam melletti Leánd birtokot szerezte meg. (Botka, Bars vármegye Oklt. 181. l.) Az I. Ulászló királyt követő zavarok alatt gyakori támadásokban volt része. 1444-ben Balassa Zsigmond, István és György, 1446-ban Lévai László rabolta ki a monostort és birtokait tüzzel-vassal pusztította. Mátyás király némileg kárpótolta a prépostságot azzal, hogy neki Egegh és Palajtha birtokain vásárjogot adományozott. (Balics: A kath. Egyház Tört. II. 2.). A prépostságnak a Garam melletti Kakas-Szőlősn is voltak birtokai, de ezeket 1512-ben az esztergomi érsek és Csulai János elfoglalták. (Eszt. kápt. levélt. Lad. 10. Fasc. 1. No. 4—6.)

A Szent János lovagrend esztergomi Szent István Társháza Csifáron és a hozzá tartozó hat helyégben volt birtokos. A lovagrendnek ezenkívül 1321-ben még Pogli és Mohi birtokok szomszédságában is voltak földjei. (Hazai Okmt. III. 67.)

A pálosok.

A legmagyarabb szerzetesrendnek, a pálosoknak is voltak birtokai e vármegye területén. Először is a nyitrai megyei elefánti rendház nyert birtokokat. Baracska István fiai Lőrincz és János 1395-ben Zsigmond király beleegyezésével, Velkapolát adták a hozzátartozó három malommal a pálosoknak. (Botka oklt. LVII.) Példájukat követte Ugróczy Lőrincz, a ki 1400-ban, midőn a törökök ellen készült, velkapolai birtokát hagyta a pálosoknak, kik azonban azt nem foglalhatták el, mert az örökösök közül Bossányi Lőrincz és fia János, magoknak foglalták le, s csak hosszas per után 1420-ban jutottak a pálosok annak birtokába. (Orsz. levlt. DL 10979.) E rend, melynek legrokonszenvesebb szerepe volt mindenkor nemzeti történetünkben, a XVI. század elején Mária-Családon telepedett le. A Boldogságos Szűz tiszteletére emelt mária-családi monostort Lévai Zsigmond és apósa, Haraszti Ferencz alapították, kik 1512-ben a budai káptalan előtt, Belegen, Családon és Garam-Mikolán adtak földeket a pálos szerzetnek, melyekbe ezeket 1518-ban vezették be. (Botka oklt. XC. okl.) A mária-családi monostor birtokai csakhamar újabb adományokkal gyarapodtak. 1521-ben Ludányi János Somogyfalva pusztát adományozta nekik, Zsigmond, ludányi pap pedig Lévai Zsigmond beleegyezésével, Ludányon két szőlőt és két házat hagyott reájok. 1525-ben II. Lajos király, Márton mária-családi perjel részére kiállított oklevelével, a Loth helységben birt királyi haszonvételeket engedte át a kolostornak. (Rupp, Helyr. Tört. I. l.) Az elefánti pálosok még ezenkívül 1448-ban Liptvai Bálinttól Cserment nyerték. (Orsz. levlt. DL, 14., 192.)

A barsi fő-
esperesség.

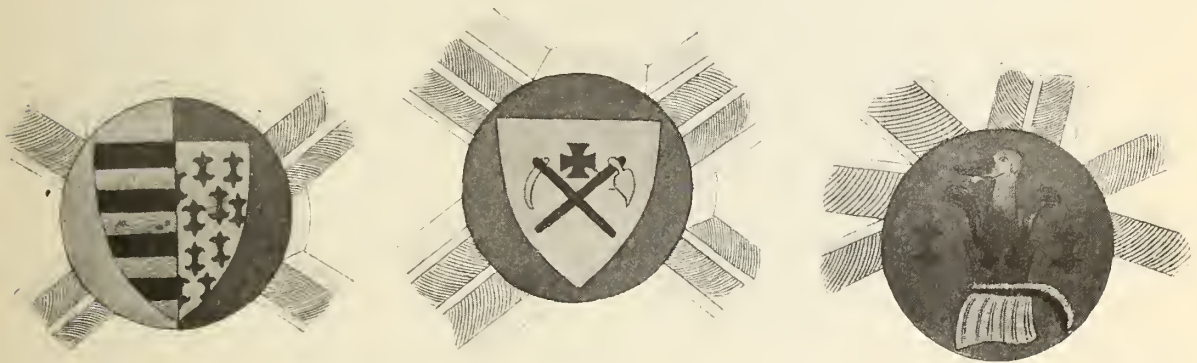
A barsi főesperességnek, mely egész Bars vármegyére kiterjedt, a középkorban mintegy hatvan plébániája volt. (Lányi-Knauz, Egyházt. I., 302.) A plébániák között a legelső, melyre nézve okleveles adataink vannak, a mai Léva város határába olvadt Barátka helységben, Eusidinus nevű földesúr, Szent Márton tiszteletére alapította. A templom felszentelését 1156-ban, Martirius esztergomi érsek végezte nagy ünnepélyességgel, melyen a többek között János nyitrai püspök, a barsi főesperes, Bogdán örkanonok, Gondfridus kanonok és a világi főurak közül a nádor is megjelentek. Eusidinus, a plébánia kegyura, a templomot gazdag egyházi ruhákkal és templomi edényekkel látta el és a templom fenntartásáról is bőkezűen gondoskodott. (Knauz, I., 104—110.) Nem kevésbé régi a Körmöczbányához tartozó jános-hegyi plébánia, mely a XIII. században már fennállott s melynek a temploma a XIII. századbeli románkori építészet alkotása; továbbá a körmöczbányai vár-, vagyis a plébánia-templom, mely a pápai tizedjegyzék tanúsága

szerint már 1317-ben fennállott (Kriškó Pál közl.), de kétségtelen, hogy ez is a XIII. században épült; végül a Körnöczbányához tartozó pergi templom, mely szintén a XIII. század alkotása. (Barsi József, Barsm. Hirl. 1886. 27. sz.) A rendelkezésünkre álló adatokat egybefoglalva, a középkorban a következő plébániák állottak tem a vármegye területén: I. A XIV. században: Karvaly (XIV. sz. elején), Geletnek (1332), Ujbánya (1350), Szent-Kereszt (1332), Kis-Keresnye (1332), Nagy-Ugrócz (1332), Oszlány (1332), Simony (1332), Garam-Szólós (1397), Garam-Ujfalú (1332), O-Bars (1332), Vámos-Ladány (1332), Alsó-Várad (1359), Bars-Endréd (1332), Lekér (1397), Nagy-Kálua (1332), Nagy-Sarló (1397), Nagy-Sáró (1332), Zeliz (1332), Aranyos-Marót (1332), Fenyő-Kosztolány (1332), Szent-Benedek (XIII. század), Kis-Apáti (1332), Kis-Tapolcsány (1397), Nagy-Herestény (1332), Nemcsény (1250), Németi (1397), Alsó-Győröd, Csiffár (1332), Mellek (1332), Néved (1332), Ohaj (1332), Verebély (1358). A XV. században alakultak: Kaproncza (1440), Kumosvágása (XV. század elején), Zsarnóca (XV. sz. el.), Zsemmlér (1491). (Esztl. kápt. levlt. Lad. 1. Fasc. VI. N. 18.)

A plébániák alapítása mellett számos templom emléke maradt reánk a középkorból. A templomok közül kétségkívül a legrégebb a kneziezi (Zsitva-

Plébániák a középkorban.

Középkori templomok.

A SZENT ERZSÉBET-TEPLOM ZÁRÓKÖVEI KÖRNÖCZBÁNYÁN.

kenéz) egyház, melyről már a szent-benedeki apátság 1075. évi alapító levele tesz említést.

Körnöczbányán, Kriškó Pál jeles műve szerint (A körnöczbányai róm. kath. egyház története), a már említett vár- vagyis plébánia-templomon kívül, mely már 1317-ben fennállott s 1490 körül átalakított, s a melyhez egy 1393. évi oklevél szerint, a Corpus Christi kápolna is tartozott, még a következő egyházi épületek voltak: A kórházi templom, melynek első nyomát 1393-ban találjuk, egy 1518-ban kelt oklevél szerint Szent Erzsébet tiszteletére volt szentelve. A szegények háza, melyet Kratzer János kamaragróf a XIV. század elején alapított. A Szent András kápolna a várfalakon, mely 1431-ben szenteltetett fel. A Szent Katalin temploma, mely először 1485-ben fordul elő.

Aranyos-Maróton a XIII. század második felében román izlésű templom emeltetett, melynek sanctuariuma négyszögletű volt. Hajójának hossza 8, szélessége 5-7 méter. Asás alkalmával megtalálták a templom körül elhelyezett temető kőfalait. A szentély baloldalán egy téglából épített sírbolt nyomaira akadtak, melyben egy férfi csontváza feküdt. A templomot valószínűleg az aranyos-maróti keresztény kún nemesek (nobiles christiani emani de Maroth) építették s alapját 1889 aug. 10-én ásatta fel a megyei történelemkedvelők társasága.

Több bőkezű és hitbuzgó birtokos az egyes helységeken vagy birtokaikon már az Árpádok korában építettetett templomokat vagy kápolnákat. Vaucsai István biboros unokaöcse, 1255-ben Podluzsányban épített templomot, melyet a pápa a főesperesi hatóság alól kivett (Theimer I. 235). Kovácsi helységben már 1297-től van adatunk kápolna fennállásáról (Knauz I. 393). Tamás esztergomi érsek 1314-ben a Knezsicz, Szent-Benedek és Zsemmlér kápolnái után járó tized negyed részét átengedte a szent-benedeki apátságnak (Knauz II. 697). A zselizi gótikus templomot, mely a XIV. század elejé-

ról való, a Becse-Gergely nemzetség alapította, sőt Botka Tivadar szerint, az ott található római korbéli sarcopltagot is e nemzetség egyik tagja szállíttatta oda O-Budáról. (Századok 1874. évf. 419. sz.)

Újbányán Henzemann Izenienkel újbányai bányagróf, 1391-ben Szent Erzsébet tiszteletére templomot emelt. A templom idővel sok viszontagságon ment át. 1668-ban a protestánsok kezébe került, de a katolikusok 1706-ban visszaszereztek. E templom 1893-ban helyreállíttatott; az alapító emlékét a templom bejárata fölé a falba illesztett faragott címzer őrzi.

Henzemann bányagróf ezenkívül Újbányán egy ispotály alapítása által is megörökítette nevét, mely czélra 1391 június 15-én kelt adománylevelel egyik budai ingatlanát lekötötte. Ez alapítványával Zsigmond király figyelmét is felkeltötte, a ki 1393-ban Magosmart községet adományozta a Szent Erzsébet-ispotálynak. (Mindkét oklevél Újbánya sz. kir. város levéltárában.)

A XIV. századból a következő helységekben találunk templomokat: Kaproncza, Karvaly, Újbánya (1359), a XV. századból: Kunosvágása, Lutilla (1489), Vámos-Ladány (1494), a XVI. századból: Pálos-Nagymező (1511), stb.

A vallásos érzület nemesak a bőkezű adományokban nyilvánult, hanem hatással volt a társadalmi életre is. Körmöczbányán a XV. század második felében „Corpus Christi” című társulat alakult. 1505—1506-ban ugyanott a „Miasszonyunk” társaságáról szólnak adataink. A zarándoklat is gyakori volt. Haderer János körmöczbányai polgár, a kit emberölés büntette terhelte, 1401-ben Rómába zarándokolt. A templomi felszerelések is gyarapodtak egyesek hagyományai vagy ajándékai útján. Langsfelder Ágost 1485-ben nagyértékű misemondó ruhákat és templomi edényeket hagyományozott a körmöczi Szent Katalin egyháznak. Ugy Körmöczbányán, mint Szent-Benedeken a XV. században már orgona is van a templomban és Körmöczön, 1464-ben az orgonás már fizetést is kap a várostól. (Kriškó i. m. 34. l.)

4. Bars vármegye a nemzeti történelben.

A keresztény magyar királyság megalapításával nemesak a régi intézményekhez ragaszkodó nemzeti ellenhatással kellett Szent Istvánnak a harcot felvenni, hanem a nyugat felől készülődő támadások ellen is meg kellett védeni az ország határát. Midőn II. Konrád császár követe, Wernherr strassburgi püspök, Konstantinápolyba küldöttében a határon át akart jönni, István király feltartóztatta. Ez az eset csak növelte az ellenséges viszonyt, mely Konrád és Szent István között fennállott. Míg Konrád 1030-ban Mosony felől tekintélyes sereggel hazánkba tört, addig a csehek, Bretiszlav vezetése alatt, a Duna balpartján, egész Esztergomig pusztítottak és sok embert fűztek rabszíjra. A Szent István halálával támadt belzavarok közepett Konrád utódának, III. Henrik császárnak már több ízben sikerült hazánk területére lépni. Péter király költött panaszára, mely szerint hazánkban a keresztény hit forgott volna koczán, Henrik 1042. év nyarán betört az országba és a Vág mentén Nyitraig, onnan pedig egész a Garamig pusztított. (Millen. Tört., II., 53. l.) Mivel azonban tapasztalta, hogy a nemzet Pétertől idegenkedik, az általa elfoglalt területet Szár László fiának, Endrének adta; de alig hagyta el az országot, megjelent Aba Sámuel, az újonnan választott magyar király és Endrét visszaüzte Csehországba. (Pauler, i. m. I., 82.) Henrik ugyan, harmadik hadjáratával, másodsor is visszahelyezte Pétert a magyar trónra, de az elégiületlenek már 1046-ban behívták Endrét az országba. Ez év őszén Péter a nagyobb biztonságot nyújtó Garam és Nyitra közötti vidéken tartózkodott. Egy éjszakán, váratlanul három lovas jelent meg táborában, kik pogány módon, hangosan kiabálva, minden dézsmaszedő és pap meggyilkoltatását követelték. Péter megdöbben és a garamenti vidéken sem érezvén magát többé biztonságban, sietve átkelt a Dunán és Székesfehérvár felé vezette seregét. (Pauler, I., 91.) Pétert másodsor is elűzték a trónról és Endre lett a magyarok királya, de Szent István koronája nem hozott boldogságot annak, a ki viselte. Endre ugyanis, kinek a német támadások ellen tapasztalt hadvezérre volt szüksége, Béla herceget hívta be az országba és a 45 vármegyéből 15-öt engedett át neki. Endre azonban Sala-

II. Konrád és
III. Henrik
betörése.

Péter király.

Endre király.

mon nevű fiának akarta a trónt biztosítani és e miatt viszályba keveredett fivérével, Bélával, kinek rövid ideig tartó uralkodása után Salamon jutott a trónra, (1063), de az udvar féltékeny magatartása, melylyel Béla király fia ellen viseltetett, esakhamar újabb viszályokuk lett okozója. A mogyoródi vesztett ütközet után Salamon futásban keresett menedéket.

A mint IV. Henrik Salamon bukásáról értesült, 1074 nyarán, seregével, melyhez Salamon is csatlakozott, Pozsonynál betört az országba. Előbb Nyitrára, majd a Zsitván, a Garamon és az Ipolyon átkelve, egész Váczig jutott. Géza katonái mindent elpusztítottak előle s így Henrik hadai, az éhségtől gyötörve, esakhamar visszavonultak.

Géza király, e sikeres hadjárat befejezése után, Szent-Benedeken apátságot alapított, melyről már megemlékeztünk. Szent László uralkodása alatt azonban, már barátságosabb viszony fejlődött ki IV. Henrik császárral és e viszony 1091-ben szövetségre vezetett. Így tehát Bars vármegye területe egy időre megmenekült a német beütésektől. IV. Henrik hasonló nevű utóda azonban, felhasználva az Álmos és Kálmán király közötti belviszályt, (1108 szept.) Szvatopluk szövetségével ismét betört az országba, de esak a Vág mentéig jutott, mert a vele szövetséges eseknek, október havában, a saját hazájuk védelmére, vissza kellett sietniök.

Kálmán utódai alatt, egy századon át, Bars vármegye nevezetesebb események színhelye nem volt. A XII. században a Szent István által alapított várszerkezet mindjobban szétbomlott, a mi II. Endre trónra-léptével mindegyre fokozódott. Alig foglalta el II. Endre a trónt, Gerle falut kivette a barsi várkötelék alól és János esztergomi érseknek adományozta; de e mellett a szent-benedeki apátságnak bőkezű pártfogója volt. A pápától az apátság részére a főpapi jelvényeket eszközölte ki, 1209-ben pedig a monostor népeit részesítette kiváltságokban, majd 1217-ben az apátság népeinek ugyanazokat a kiváltságokat adta, melyekkel a székesfehérvári, vagy a budai vendégek bírtak. (Knauz, I., 465. — Fejér, III. I., 196.)

Míg II. Endre a szent földre vezetett kereszties hadat, az alatt az esztergomi érsek egymásután elfoglalta az apátság birtokait. Hasztalan fordult az apát panaszszal Honorius pápához, a pápa ugyan 1221-ben intézkedett az apát ügyének megvizsgálására nézve, de akkoriban, oly hatalmas ellenféllel szemben, a törvényes intézkedés esak írott malaszt maradt. János érsek utóda, Róbert is elődének a nyomdokaiba lépett és az apát vele szemben is esak a pápához fordulhatott, (Fejér, VIII., 5., 226. — Knauz, I., 193.), sőt 1228-ban, a szent-benedeki monostornak Udvardon lakó népei is megtagadták az engedelmséget, de ezekkel szemben Dénes nádor már erélyesen lépett fel, s az országtanács ítélete alapján, a lázongókat félig lenyíratta és engedelmségre szorította. (Knauz, I., 267.) A történetből tudjuk, hogy az ország bajait, az elharapódzott visszaéléseket, az aranybulla kibocsátása sem orvosolta. Róbert érsek mindenközbiznyarása hiábavalónak bizonyulván, az országot egyházi tilalom alá vetette. IX. Gergely pápa, 1232-ben kelt levelével azonban megengedte, hogy a szent-benedeki monostor templomában zárt ajtóik mögött istenítisztelet tartassék. (Wenzel, I., 301.)

KÖZÉPKORI MÁRIA-SZOBOR FÁBÓL
A KÖRMÖCZI VÁRTEPLOMBAN.

Salamon
király.

Geza király.

II. Endre.

IV. Béla.

II. Endre halála után (1235) IV. Béla lépett a trónra. Bármily erős kézzel ragadta meg a kormány gyeplőit, a várszerkezet boullását megakadályozni már nem tudta.

Béla még jóformán az új rend meghonosításán és a visszaélések megszüntetésén fáradozott, midőn 1239 őszén, a kunok kértek bebocsáttatást hazánkba. Valószínű, hogy ekkor már Barsban nem volt lakatlan föld s így a vármegye megmenekült a kellemetlen vendégektől. Annál több viszályra adtak alkalmat az ország többi részében, a mi csak fokozta az elhűdegülést a nemzet és a kunokat pártoló király között. Pedig a kunok letelepedése csak előjele volt ama fergetegnek, mely a tatárok betörésével csakhamar hazánkra zúdult.

A tatárok betörése.

A tatárbetörés hírére (1241 márcz.) IV. Béla tudvalevőleg Esztergomba rendelte a megyei zászlóaljokat és azokkal Pestre vonult. A sajói véres nap után a király néhány hívével, közöttük Ghymes várának uraival, a Hont-Pázmán nembeli Ivánka fia, a Forgáchok öse, András és Tamás testvérekkel, a borsodi Bikk hegységen s Gömör, Nógrád, Hont és Bars erdős részein át menekült Nyitrára, a hol megpiheve, Pozsony felé vette útját. A menekülés közepett a király lova kidőlt, mire Ivánka fia András, saját lovát ajánlotta fel a királynak, ő maga pedig testvérével, Tamással az üldöző tatárhadat feltartóztatandó, visszamaradt. András szerencsésen megmenekült, de Tamás áldozatul esett. A király nem maradt András iránt hálátlan, a tatárjárás után kir. tárnokmester lett, 1255-ben pedig újabb adományt nyert Ghymesre. Mialatt Sciban tatár vezér Pest körül járt, (márcz. 17-ike táján), az alatt az Orda vezérlete alatt álló tatár had, Krakó elfoglalása és Szilézia elpusztítása után, Trenesénnél betört hazánkba s a Vág és a Zsitva mellékére esapott. Bars vármegye nem szenvedett nagyobb pusztítást, mert mindenfelé sűrű erdőség vette körül, így a lakosság az erdőkben és a földalatti rejtett helyeken talált menedéket; a környező erdőségeknek tulajdonítható a szent-benedeki monostor megmenekülése is.

A tatárjárás után.

IV. Béla király a tatárdúlás után több kitartással és buzgalommal fogott az ország helyreállításához. Egy újabb tatárpusztítás megakadályozása céljából, alkalmas helyek adományozása által igyekezett várak építésére serkenteni és az elpusztult, elnéptelenedett vidékeket újabb telepítésekkel sietett benépesíteni. Így a Zsitva vidékére, a hol azelőtt besenyők voltak, kunokat telepített. (Pauler, II., 204.) Második honalapító útjában bejárta az egész országot és Bars területén is gyakran megfordult. 1245 jún. 12-én a Garam mellett, Bars közelében keltezi egyik levelét. (Orsz. levlt., Dl. 29658.)

Az ország újjászervezése sok gondot adott, főleg a birtokfoglalások miatt is. Az esztergomi érsek és a szent-benedeki apát között a tatárjárás előtti foglalások miatt megkezdett per 1268-ban még javában folyt. (Knauz, I., 612.) A várnépek ügyeivel is sok baj volt.

IV. Béla még 1246-ban leszámolt Frigyessel, a ki a menekülés napjaiban annyira visszaélt a király szorongatott helyzetével. De Frigyes halála újabb háborúknak lett a forrása. IV. Béla ugyan, 1262-ben, kibékült Ottokárral, de utóda: István, 1270-ben újból megindította hadait Ottokár ellen, kinek serege 1271 április elején Pozsonyt elfoglalván, eseh hadai egész a Garamig portyáztak. István ekkor békét kötött Ottokárral, de azért 1273-ban néhány osztrák várúr 2000 fegyverrel ismét betört hazánkba, mely alkalommal Ghymes várát vették ostrom alá. Ivánka fia András, a Forgáchok öse azonban rokonaival vitézül megvédte a várat és Bars vármegye megmenekült a pusztítástól. Ghymes vára ettől kezdve hathatós előőrsé volt a vármegyének a nyugatról jövő támadások ellen. (Fejér, V., 2., 343.)

IV. László.

IV. László trónra-léptekor Pektári Joakim bán vezette az ország ügyeit, s ő a német szövetség híve lévén, Ottokár megaláztatására törekedett. De ellenfelei, kiknek az élére itthon Csák Péter állott, kiragadták kezéből a hatalmat, mire Joakim híveinek szintén bukniok kellett. Csák Péter nádor, és öcsese István, barsi főispán, főszatrnok lett. (Pauler, II., 320—22.) De az Ottokárral való szövetség csakhamar megbukott. Németújvári Henrik bán fia Miklós nádor lett s az ország ügyeinek a vezetését ismét Pektári Joakim vette át. Habsburgi Rudolfal szövetségbe, 1276-ban Ottokár hatalmát megtörte. Kun László kiesapongó életével azonban még leghívebb

embereit is elidegenítette magától. Az elégtelen főurak, mint a Henrikfiak, a Tamásfiak, a Barsák, közöttük Lóránt nádor, 1287 márcziusban a Zsitva körül gyűltek egybe. Erről László idejében értesült és kedvelt kunjival ellenök indult, de esatát vesztvén, a Vág völgyén igyekezett biztosabb helyre menekülni. Márcz. 16-án Korponáu, 30-án már Liptóban volt. (Kubinyi okl. II., 30.) A Henrikfiak már ekkor III. Endrét óhajtották a trónra. Az egész országban mindenütt észlelhető volt az elégtelenség, de László mindezzel nem sokat törődve, tovább is folytatta feslett életmódját, míglen kunjai 1290 jul. 10-én Körösszegen megölték.

Alig foglalta el III. Endre a trónt, Albert római királylyal gyűlt meg a baja. 1291 végével Székesfehérvárról tekintélyes sereg élén megindult az osztrák határ felé. Kiséretében ott találjuk a Pécz nemzetségből származott

III. Endre.

LÉVA VÁR ROMJAI.

Márkfia Gergely, barsi főispánt is, kinek a hainburgi béketárgyalásoknál jelentékeny szerepe volt.

A külellenséggel még csak elbánt valahogy a király, de a trónkövetelő Anjoukkal és az elhatalmasodott főurakkal szemben már nem vehette fel sikerrel a harcztot. A hatalmas olygarehák egyike: trencsényi Csák Máté, kitől a Vág, Zsitva, Garam és az Ipoly melléke, le egész a Dunáig egyaránt rettegett, 1299-ben meghasonlásba jutott III. Endre királylyal. A megyei urak Csák Mátéval szemben nem mertek állást foglalni, egyedül a Hout-Pázmán nemzetségből származott Forgách Tamás mester, barsi főispán tartott ki híven királyja mellett. Az 1299. évi pesti országgyűlésen is részt vett, majd III. Endrének 1301-ben bekövetkezett halálával az özvegy királyné oldala mellett találjuk. (Botka-féle kéziratok.)

Csák Máté

III. Endre halálával visszaszállott a nemzetre a királyválasztás joga, de egyúttal az utolsó árpádházi királyaink alatt elharapódzott belzavarok is elérték tetőpontjukat. Közel két évtizedre terjedő küzdelemre volt szükség, míg a vármegye ismét a béke és a belnyugalom áldásait élvezhette.

Míg Róbert Károly hívei elérkezettnek látták az időt a trónkövetelő Anjouk lobogóinak a kibontására, addig a főurak jó része Venczel cseh

Venczel cseh király.

király jelöltségét támogatta. E párthoz tartozott Forgách Tamás főispán is. Csák Máté 1301-ben szintén a Venczel pártjához csatlakozott, a mi döntő befolyással volt Bars vármegye nemességének állásfoglalására.

Esztergom elestével Venczelnek megnyílt az út egész Budáig, míg Gergely esztergomi érsek, tán az egyedüli, a ki a vármegyében az ellenpárt részéről befolyását érvényesíteni tudta volna, Róbert Károlylyal a délvidékre menekült. (Millen. Tört., III, 9—10. l.) Venczel esch király, hogy Csák Mátét fia számára lekötélezzze, nemcsak az eddig viselt nádori méltóságban hagyta meg, hanem neki adta műdazokat a birtokokat, melyeket Csák Máté ama zavaros időkben elfoglalt. Ő azonban nem igen hálálta meg Venczel bőkezűségét, a miről Venczel uralkodásának szégyenletes vége tesz tanúságot. Az 1304-ben hazájába visszaigyekvő királyt megtámadta, sőt valószínű, hogy ugyanekkor ő is ott volt abban a hadban, mely a esch király tartományait pusztította. Forgách Tamás barsi főispán azonban kitartott Venczel mellett, de csakhamar elhalt. Fiai pedig, a kik atyjok emlékéhez hívek maradtak, összezőrdültek Csák Mátéval s Venczel bukása után Ottó pártjára állottak, de meg is járták; Csák Máté 1311-ben elfoglalta tőlük Ghymest, melyet jó ideig nem sikerült visszakapniok. (Botka-féle kéziratok.)

Tudjuk, hogy Ottót 1305 decz. 6-án Székesfehérvárott királylyá koronázták, de az urak egyelőre várakozó álláspontra helyezkedtek és 1306 május haváig, mintegy hallgatag fegyverszünetet kötöttek Károly pártjával. Ez idő alatt a Tamás esztergomi érsek vezérlete alatt álló Anjou-pártnak ideje volt a szervezkedésre és 1306 első felében sikerült is nekik Esztergomot visszafoglalni. Bár Csák Máté még akkor nem tartozott Róbert Károly hívei közé, mindazáltal tárnokmestere, Bugár Márton vezérlete alatt tekintélyes sereggel szaporította az ostromlók számát.

Róbert
Károly.

Esztergom visszafoglalása volt Róbert Károly első diadala. Már ekkor lényegesen megváltozott a helyzet Bars vármegyében is. 1307-ben már Tapolicsányi Gyula fiát, Gergelyt is Károly hívei között találjuk, kinek a király arany, ezüst és más érecek kutatására ad jogot. (Botka Okt., VIII. okl.) A pápa által Károly király támogatására küldött Fra Gentile bíbornok, sági és sárai Vörös Bedét, a Lévai család őseit is Károly pártjára térítette. (Botka, Trencsényi Csák Máté és Kortársai, Akad. ért., III.) Sőt Gentile Csák Mátét is megnyerte Károly ügyének, (1308), de ő rövid idő alatt annál féktelenebb haraggal támadt mind a király, mind annak hívei ellen. Csák Máté újabb garázdálkodásaitól vérszemet kaptak a többi hatalmaskodók is. Vörös Bede, a Lévai család őse, a ki 1291-től még mint Csák Máté tisztje szerepel s Pél birtokosa volt, az interregnum alatt még jó viszonyban lehetett Tamás esztergomi érsekkel, mert 1305-ben az érseknek 42 márkát adott kölcsön, de később alighanem összezőrdült vele s az esztergomi érsekséghez tartozó Gyarmat, Szent-György, Szódó, Bogdán, Szeg és más esztergomvármegyei helységekben több mint 1000 márká kárt okozott, sőt Bogdánt és Keszőt felégette, majd a Rátót nembeli Roland nádor fia Dezső tisztjének, Farkas fia Jakabnak sárói birtokait elfoglalván, azokat mindaddig megtartotta, míg Károly király 1317 nov. 3-án az elfoglalt birtokok visszaadását el nem rendelte. (Anjoukori okmt., I., 445.)

Károly király, hogy híveibe lelket öntsön, személyesen felkereste az egyes fontosabb központokat. 1310. márczius 20-án Barson keltezi egyik adománylevelét. (Anjouk. okmt., I., 196.) László vajda, kiadván a szent koronát, Károlyt 1310 aug. 20-án Székesfehérvárott újból megkoronázták, de Csák Mátéra mindez igen csekély hatással volt; féktelen rablókalandjait ezután is folytatta, sőt 1311-ben Budáig pusztított. Többek között megtámadta az esztergomi érsek berzeucei várát is, és mivel bevenni nem tudta, aláásatta és úgy döntötte halomra. (Knauz.) Károly királynak végre rendes hadjáratot kellett ellene és a vele együtt fellázadt Amadéfiak ellen vezetni. De Csák Máté hatalmát a rozgonyi esata (1312 jun. 15) sem törte meg teljesen, bár kétségtelen, hogy Bars vármegye lakosaira ettől kezdve nyugodtabb időszak köszöntött be. Léva vára ugyan még 1318-ban is Csák Mátét uralta, ki várnagyát, Gyula comest ezen évben hű szolgálatai elismeréséül Kis-Tapolcsány birtokában megerősítette. (Anjouk. okmt., I., 487.)

Róbert Károly is bőven kárpótolta híveit. 1317-ben az Egyed fia Vörös Bede által, Farkas fia Jakabtól Csák Máté segélyével elfoglalt birtokot jogos tulajdonosának visszaadta (Anjouk. okmt., I., 445.), a hűtelen István fia Pethő birtokait pedig, köztük Szelezsényt, Tamás esztergomi érsek nyerte. (Knauz, II., 736.) Hochlou fia Tapolesányi Gyula comesnek Málas helységet adományozta (1323), Ghymes várát azonban a király megtartotta magának, majd 1330-ban a királynénak adta.

Csák Máté 1321 márczius 18-án elhalván, halálának hírére a Guth-Keled nembeli Amadéfi Miklós, be sem várva a király parancsát, egymásután elfoglalta Appony és Bajmócz várakat. Léva vára is kaput nyitott, várnagya, Gyula comes, a Tapolesányiak őse, hűséget esküdött a királynak, a miért Málas helységre bőkezű adományt nyert, a vár átvétele miatt 1321 jul. 6-án személyesen megjelent Károly királytól, kit Beesei Imre főispán, a báthmonostori Beesei (Töttös) család őse, nagy ünnepélyek között fogadott. Károly király a lévai várhoz tartozó birtokok jövedelmeit a királyné udvartartási költségeire fordította, várnagyvá pedig Beesei Imrét nevezte ki. (Fejér, VIII., 6., 53. — Anjouk. okmt., II., 89.)

Vörös Bede azonban ezután sem nyugodott. 1321 okt. 16-án, mint hrussói várnagy, tapolesányi Vörös Gyula kistapolesányi birtokain garázdálkodott, mely ügyben a király 1323-ban rendelte el a vizsgálatot. (Anjouk. okmt., II., 102.) Csák Máté hívei közül Zách Feliczián volt talán a legutolsó, a ki Károly király hűségére tért, de midőn az általa hatalmasul elfoglalt birtokokat jogos tulajdonosuk visszafoglalta, bosszút forral királya ellen. 1330 április 17-én kivont karddal támadt az épen ebédelő királyi család ellen s mint a történetből tudjuk, a király karját sebezte meg, a királynénak négy ujját vágta le, az ifjú királyi hercegeket pedig nevelőjük, a bars megyei származású Tapolesányi Gyula fia, Knéziesi Miklós mentette meg. (Pór Antal, Millemn. Tört., III., 78—84.) E rémtett nem maradt következmények nélkül. Az országos törvényszékké alakult országgyűlés a merénylő Zách nemzetség ivadékait hamadiziglen kiirtani határozta. Beesei Imre, barsi főispán, a ki maga is részt vett a törvényszéki tárgyaláson, sietett e végzést Barsban végrehajtani. Zách Feliczián idősebb leánya Sebe, Kopaj lévai várnagy malonyai birtokosnak volt a neje. A főispán Sebét lefejeztette, a teljesen ártatlan Kopajt börtönbe vetette és birtokait lefoglalta. Kopaj a fogságban csakhamar meghalt, de gyermekeit a János lovagrend mentette meg és utóbb külföldi rendházukban helyezték el őket. A nép haragja még Kopaj szolgáját sem kímélte, a kit Vezekényben verekezés közben megöltek. Kopaj birtokát, Malonya helységet, 1344-ben a fejedelemmé lett Lajos, élete megmentőjének, Miklós mesternek adományozta. (Botka Oklt.)

Károly király halála után (1342 jul. 16.) Nagy Lajos foglalta el a királyi széket. Uralkodásának első szakát, mint a történetből ismeretes, az Endre fivérének meggyilkoltatása miatt indított nápolyi hadjárat kötötte le. A király felhívására Bars vármegye is tekintélyes sereggel volt képviselve az első, 1348-iki. olasz hadjáratban, Beesei Imre fia Vesszős, lévai várnagy

NAGY LAJOS.

vezérlete alatt. 1348 jan. 23-án általa hullott porba Durazzói Károlynak, Endre herceg gyilkosának a feje. (Pór Antal, Millem. Tört., III., 193.) Ugyanezen hadjárat alatt szerzett érdemeiket Tóth Lőrincz fia Kout vagy Tóth Miklós is, a ki mint Bars vármegye főispánja ment le a királyi sereggel és a második olasz hadjáratban (1350) már az Aversa ostromára rendelt sereg vezére volt, majd Laczki István elmozdítása után a sereg fővezére lett.

Az olasz hadjárat befejezte után Lajos király IV. Károly császárral akart leszámolni és seregeit e végből 1362 nyarán, Trencsén körül összpontosította; de Károly követének megérkeztével kezdetüket vették a béketárgyalások, melyek az 1364 febr. 10-én Brümben kötött békére vezettek.

Nagy Lajos uralkodásának későbbi szakában Bars vármegyében nevezetesebb esemény nem történt. Bölcs kormánya alatt és a béke éveiben a bányászat, a kereskedelem és a városi élet is hatalmas fejlődésnek indult. Nagy Lajos gyakran megfordult a vármegyében. Visegrádról Zólyomba utaztában 1367 jul. 4-én Aranyos-Maróton tartózkodott.

Nagy Lajos halála után (1382) az addig élvezett békét közel egy évtizedig tartó belzavar váltotta fel. A trónt Lajos idősebbik leánya: Mária örökölte, de helyette az anyakirályné intézte az ország ügyeit. A nőuralomnak szomorú következményei voltak. Zsigmond, IV. Károly császár második fia, kinek Mária még 1379-ben jegyese lett, arra a hírre, hogy Mária kezét Lajos orleansi hercegnek szánta, 1385 aug. havában zsoldosaival betört hazánkba, és mint fegyveres kérő jelent meg. Erzsébet anyakirályné, kénytelen-kelletlen beleegyezett Zsigmondnak Máriával való egybekelésébe, a mit 1385 nov. 1-én tartottak meg. Az esküvő után Csehországba távozott, hogy segínyt gyűjtsön Kis Károly ellen. Mária királynő valószínűleg Újbányáig kísérte útjában, de innen a nov. 8-ra, Budára egybehívott országgyűlésre kellett visszasietnie.

Az elégtelen főurak Durazzói Károlyt, Szicília királyát hívták a magyar trónra, melyet palotaforradalom után, 1385 végén sikerült elfoglalnia. De Erzsébet anyakirályné nem bírta belenyugodni a dolgok illetlen változásába. A királynők környezetében

levő urak hasonlóképpen mindenképpen meg akarták szabadítani Máriát a bitortól. Az összeesküvők vezére Forgách Balázs lett, a ki egykori urának, a halhatatlan emlékü Lajos király árva leányának trónját visszaszerezni óhajtván, véres merényletre határozta el magát. Forgách Balázs 1386 febr. 7-én a királynőknél látogatást tevő Károlyt, halálosan megsebesítette s bár a dulakodás zajára Károly hívei is berohantak, a király életét még sem tudták megmenteni. Február 24-én halt meg hosszas szenvedés után. A heves tusa közepett Forgách Balázs, a királytól kapott kardvágástól félszemét vesztette el s fején is súlyosan megsebesült. Mária királynő néhány héttel a merénylet után kiadott oklevelében bőkezűen jutalmazta hívét, a ki ekkor súlyos sebei következtében élet-halál közt lebegett.

Neki adta Ghymes várát, a hozzá tartozó bars- és nyitra-megyei falukkal, melyek ekként visszakerültek a család kezébe. (Fejér. X., I. 280.)

Maria I. Ungarorum Rex 28

Kis Károly halálának hírére a délvíkéken lázadás ütött ki, melyet Zsigmond, a királynő jegyese, csak hosszas küzdelmek után tudott elfojtani. Zsigmond, nőül vévén Máriát, a magyar korona birtokába jutott, de erőszakos fellépése miatt nem bírt népszerűséget szerezni. Hogy hívei számát szaporítsa, egyre-másra osztogatta a királyi várjavakat. Léva urává 1395-ben Sárai Lászlót tette, noha az 1381. évi nádori közgyűlés e vár elidegeníthetetlenységét mondotta ki. (Új Magy. Muz. 1860., 117—120.) Saskőt, az egykori susói kerület várát, 1390-ben Ilsvai Leustáchnak, a későbbi nádornak zálogosította el, a ki Hrussónak és a kesselőkői uradalomnak is birtokába jutott; hasonlóképp urat cserélt Revistye is, mely 1388-ban még Mária királynő birtoka volt. (Fejér, X., I., 412.) A Ghymes vára és tartozékai miatt viszálykodó Forgáchok egyezséget kötöttek, s a király a várba és annak tartozékaiba Forgách Pétert és Miklóst (Balázs testvérének, Já-

Zsigmond király.

ZSIGMOND KIRÁLY.

nosnak fiát), rendelte beiktattatni, Hrussó várát meg 1403-ban Forgách Péter nyitrai főispánnak kötötte le. (Botka-féle kéziratok.) Ekként a vármegyének összes számottevő erődítményei Zsigmond híveinek a birtokában lévén, a vármegye hírsége biztosítva volt. Nem is zavarta a vármegye nyugalma sem a Nápolyi László felkelése, sem egyéb összeesküvés, de annál jelentékenyebb szerepet játszott a vármegye a huszita-mozgalmak idejében, melyek jóformán az egész XV. századon át veszélyeztették nyugalma. Míg Husz János, tanai miatt, a konstanciái zsinat alatt, a máglyán halt meg, addig az elkeseredett cselhek, Hussinecz Miklós és Ziska János vezérlete alatt, nyílt lázadásban törtek ki, mely Venczel, csel király halála után (1419) mindegyre fokozódott. Mikor a prágai kelyhesek békülési kísérlete meghiúsult, a mozgalom élére Prokop és a táboríták kerültek. Ettől kezdve ez a vallásforradalom túlesapott a cseli tartományok határain és a husziták 1428-ban, Prokop vezérlete alatt, már hazánk területére törtek. Zsigmond, a ki már 1422-ben Veszelen kiadott oklevelével, egyes vármegyebeli nemeseket a husziták elleni hadjáratra hívott fel, (Hazai okmt., II., 233.), sőt a Simonyi családnak 1426-ban, tekintettel a huszita-betörésekre, várépítési engedélyt adott, hosszabb előkészületek után, 100,000 főnyi sereget küldött ellenök Csehországba, mely azonban 1431 aug. 14-én teljes vereséget szenvedett. (Schönherr Gyula, Millen. Tört., III., 576.) A győztes cselhek fékevesztetten rohantak a Vág völgyére, majd onnan a „Ziska árvái” szept. havában, Nyitra elfoglalása után, egész Léváig pusztítottak. Bars városát felégették, Lévat pedig kirabolták. 1433-ban egész Körmöczbányáig hatoltak. 1434-ben újból ellátogattak Bars vármegyébe, de ekkor Lévai Péter visszaverte őket. Lévai Péter, akkor még macsói bán, 1428-ban Zsigmond királytól Léva vár, Csánk, Kér, Benczháza, Vinár és Báth birtokokra új adománylevelet szerzett. Letéve a bánágot, 1436-ban Bars vármegye főispáni székében találjuk, ugyanakkor erdélyi vajda is volt, mely méltóságában 1438 elejéig maradt meg. (Századok 1901. évf., 338—39. l.) A gyakori csel betörések következtében a birtokos nemesség értéktárgyait és okleveleit a lévai várba szállította, de a vár, mely ekkor Lévai Pétert uralta, 1434 decz. elején leégett. Ez alkalommal égtek el a Pogánytelki Balázs és Bálint birtokaira vonatkozó oklevelek is, melyeket Zsigmond király az utolsó csel betörés alkalmával szerzett érdemeikért megújított. (Hazai okmt., I., 332.)

A huszita mozgalmak.

A szent-benedeki apát sem érezte magát biztonságban és habár a monostor védelmét Therjéni Mihályra bízta, a csehek 1435 szept. havában mégis felégették.

Az Albert király halála után (1439) bekövetkezett belzavarok alatt a cseh betörések már inkább politikai jelleget öltöttek. A nemzet többsége I. Ulászlót hívta a magyar trónra. A vármegye urai, különösen a Lévaiak, kik ekkor már döntő szerepet vittek a vármegyében, továbbá a Kálnaiak tagjai, a Szobonya család, az egyháziak közül a szent-benedeki apát, szintén I. Ulászló és később a Hunyadiak hívei voltak, a túlnyomólag németektől lakott bányavárosok, meg néhány főúr pedig az özvegy királynőt támogatták.

Albert özvegye, a reményeiben csalatkozott Erzsébet királynő, 1440-ben a cseh Giskra János rablóhadát hívta az országba. Giskra hadai feldűlték Bars városát, Marosfalva lakosait pedig foglyul ejtették. Széchenyi László, nógrádi és honti főispán azonban még ezzel sem érte be, hanem 1441-ben néhány elégületlen főúrral, mint Kálnai Etre fia Mihálylyal, Gyarmathi Istvánnal, Schellendorf Haskó körmöczbányai kapitánnyal, Koller Péter saskői kapitánnyal, Körmöcz-, Selmeicz-, Baka-, Béla-, Lybeche- és Újbánya polgáraival valóságos véd- és dacz-szövetségre lépett, mely nemsokára félelmes hatalommá lett. (Botka, Oklt., 94—95.)

Selmeiczbánya polgárai 1442 február 22-én megtámadták Szent-Benedeket s felégették, azonban Selmeiczbánya csakhamar visszakapta a kölesönt, mert Lévai László, Rozgonyi egrü püspök hadaival egyesülve, még azon év május 24-én 4000 emberrel megrohanta, felgyújtotta és kirabolta.

A KÖRMÖCZI KAPU.

Lévai László, a ki atyja halála után (1440) a lévai vár ura lett, ez alkalommal nagy mennyiségű kincset rabolt össze, a mitől vérszemet kapva, 1446-ban a sághi monostorra tört s onnan 16,000 arany forint értékű kincset szállított Lévára. Ez különben nem volt az első erőszakoskodása, mert már megelőzőleg, a mint Hrussó vár birtokába jutott, (1435—1438), tömérdek kárt tett a szent-benedeki apátságnak. Ebben azután méltó követőkre akadt. Pelsőcezi Bebek János, a Kistapolcsányiak és a Forgáchok az interregnum alatt tömérdek kárt okoztak az apátságnak; Palásthy István meg szolgáit huszitaruhákba bujtatva, kirabolta Kovácsi helységet. (Knauz, i. h.)

A szerencsétlen kimenetelű vármai esata után (1444) a rendek előbb az ország kormányzását öt főkapitányra bízták, majd Hunyadi Jánost választották meg az ország kormányzójává.

Giskra
János

Hunyadi, hogy a törökökkel szemben szabad kezet nyerjen, Giskra János huszita vezérrel olajtott egyezsége lépni. A Rimaszombaton 1447 július 21-én megtartott tárgyalások során kimondatott többek között, hogy Giskra Revistye várát megtarthatja, sőt Hunyadi még Sasköt is felajánlotta neki, (gr. Zichy oklt. IX., 169.), de az ellenségeskedés még sem szűnt meg. 1449 szeptember havában Hunyadi nygan elfoglalta Giskra fő rablófőszkét: Szepes várát, de a mint innen Körmöczbánya visszafoglalására ment, Giskra, megelőzve őt, Körmöczön tennett. Csak 1449 december 5-én jött létre a harcolók között a fegyverszünet, majd a béke, azonban a vármegye ennek nem igen örülhetett, mert Körmöczön kívül is még számos vár maradt a husziták kezében. Giskra ezalatt Körmöczön, a Frigyes hatalmában levő V. László király megbízottjaként szerepelt. 1451-ben például, a körmöczi kamarához tartozó bányatizedet egy évre haszonbérbe adta Jung Péter kamaragrófnak és Hönel Péter körmöczi bírónak. Hunyadi János megsokalva a csehek garázdálkodásait, ebben az évben újból sereget vezetett ellenök, de Ipolyság elfoglalásánál többre nem vihette, mert figyelmét főleg Frigyes császár fondorlatai kötték le.

1452-ben végre a magyar és osztrák rendek egymással kezét fogva, V. László kiadására kényszerítették Frigyeset. De V. László gyenge, nemzetietlen kormányza a csehekkel szemben semmire sem ment. A török támadás hírére V. László egyezkedni óhajtott Giskrával, a ki Káldor Imrét küldte maga helyett Nagy-Sarlóra, hol 1456 szept. 29-én a királyi biztossal kiegyezett. (Thuróczi Cron. IV., C., 65.) A csehek ekkor mindinkább tért foglaltak a vármegyében. 1456-ban Szklenó is már a csehek kezében volt.

V. László halála után a nemzet Hunyadi Mátyást ültette

a trónra. Mátyásnak első sorban Frigyesel kellett megküzdenie. Az 1463-ban kötött béke után végre teljes erővel léphetett fel a csehek ellen.

Mátyás király még 1461-ben Giskrával egyezséget kötött, melynek értelmében az utóbbi a kezén levő várakat kiadta, csak hogy akkor a rablásból élő cseh zsoldosokról megfeledeztek, a kik pedig továbbra is meghúzódtak a vármegyében, sőt egyik-másik várúrnak készségesen tettek szolgálatot. A berzenzei várnagy például szintén ily zsebrákokat fogadott be, a kikkel 1464-ben a vidéket pusztította.

A Svehla vezérlete alatt álló 7000 főnyi cseh zsebrák-had, mely azelőtt Albert osztrák herceg szolgálatában állott, 1465-ben elárasztotta a felvidéket. A pusztító had betört Nyitrába, és Kosztolányt kerítette kézre. Innen azután gyakran átesapott Bars vármegye területére. (Thuróczi, Chron. Hung., 474.) Mátyás király Magyar Balázst küldötte ellenök. Kosztolány csakhamar kézre került, az elfogott csehek pedig Budára küldettek. Kosztolány eleste után egymásután hódoltak meg a csehek által megszállott várak, de azért a vidék éveken át rettegett tőlük. A husziták elleni hadjárat közben Upori László, saskői várnagy, kinek feladata lett volna Magyar Balázst támogatni, hogy, hogy nem, kikötött a királylyal. De Mátyás nem értett tréfát. Sasköt ostrom alá vevén, Uporit kitétte a várból, később azonban mégis megbocsátott neki. (Knauz: A gar.-szt.-benedeki ap. tört.)

MÁTYÁS KIRÁLY.

V. László.

Mátyás
király.

Míg Mátyás a cseh korona elnyeréseért már harmadik éve folytatott háborút, azalatt itthon Vitéz János esztergomi prímás 1470-ben az elégtelen főurakkal Mátyás letételét határozta el. Az összeesküvők Kázmér lengyel királyt hívták a trónra. Kázmér csakhamar megindult Krakóból és előre küldött lengyel csapatai már 1471 elején Barsba is ellátogattak, hol a várak közül Teplicza, Berzeneze és Revistye a kezükbe került. De Mátyás is csakhamar itthon termelt, az urakat nyájas fellépésével ismét a maga részére hódította, Kázmér pedig be se uvarva Mátyás támadását, Nyitra várába húzódott, melyet Vitéz János játszott a kezére. (Bonfin, Decad. IV., Lib., 566.) Mátyás hadaival úgy Nyitrát, mint Esztergomot körülzárolván, az érsek birtokait szabad zsákmányul engedte zsoldosainak. Ismeretes a történetből Kázmér kudarcza, a ki csakhamar kimenekült Nyitrából, mely 1472 elején kaput nyitott a magyar királynak.

Gábor, kalocsai érseknek, János egri püspöknek és Szapolyai Imrének azonban sikerült Mátyást kiengesztelni Vitéz prímás iránt. Még 1471 decz. 19-én egyezséget hoztak létre Mátyás király és a prímás között, melynek következtében az utóbbi, Revistye, Berzeneze és Teplicza várakat Bäckenschläger János egri püspöknek adta át. (Knausz, u. a.) 1474-ben Mátyás fekete serege ismét átvonult Bars vármegye területén, mely alkalommal a Liptóban garázdálkodó Komorovszky Péter rablóhadát verte szét. Ettől kezdve Bars vármegye egy időre megmenekült a háborúk izgalmaiktól.

Mátyás halála után (1490) Beatrix özvegy királyné, a ki Ulászló cseh király útját egyengette a magyar trónra, bőkezű adományok útján igyekezett hívei számát szaporítani. Saskót és Revistyét Dóczy Orbán egri püspök és testvérei (Balázs és János) nyerték, Teplicza várát pedig az esztergomi érsek perelte vissza magának.

Ulászló.

Ulászló uralkodása alatt még nagyobb mértékben jutottak idegen kézre a királyi birtokok. Petróczi Henczeli István, a ki 1495-ben még csak királyi jegyző, 1509-ben már a királyi jogügyek igazgatója volt, a szent-benedeki apátságot szerezte meg. 1511-ben már mint választott apát említetik, de nem sokáig maradt a birtokában, mert Ulászló, valószínűleg az egyháziak nyomása alatt, visszavonta a kinevezést. A pénzsűkében szenvedő Ulászló mindent elzálogosított, a miért csak pénzt kaphatott; így Bars- és Nyitra vármegyék egy évi pénzbeli szolgálmányait is 1511-ben ákosházi Sárkány Ambrus vette zálogba, a ki Hrušó várában is adományos volt. (Hazai okmt. IV., 444.) Ily módon számos család jutott hatalomra, de egyúttal a régiek közül már nem egynél a hanyatlás jeleivel találkozunk. Lévai János birtokainak nagy részét elzálogosította, fia Zsigmond pedig 1506-ban Haraszi Ferencztől és nejétől nagyobb összeget vett kölcsön, melynek fejében Léva várát és tartozékait fele részben elzálogosította nekik. A kölcsön vett pénzből ugyan az atyja által elzálogosított birtokokat váltotta vissza, de a család régi gazdagságát már nem bírta felújítani.

II. Lajos.

Ulászlót, fia II. Lajos követte a trónon. Gyenge kormánya alatt a fő- és a köznemesség egyaránt versenyzett a hataloméért. E küzdelem az országgyűlésekről átterjedt a vármegyei életre is. A Lévaiak háttérbe szorultak a vármegyében és helyöket a nagylucei Dóczy család foglalja el. Lévai Zsigmond ugyan már II. Ulászló alatt, 1503-ban, Bars vármegye főispánja volt, sőt egyes adatok szerint (Budai, Polg. Lex., II.) ebbeli méltóságát 1530-ig egyfolytában viselte volna, de 1526 jún. 9-én Dóczy Ferencz volt a vármegye főispánja, (Magyar Sion, IV., 616.), a kit úgy látszik, az 1526 ápr. 29-én a rákosi gyűlésen ismét hatalomra jutott főnemesi párt ültetett a főispáni székbe. A bányavárosokban szintén zűrzavar uralkodott. Mióta a bányákat a XVI. század elején az augsburgi Fugger-ház bérbe vette, számos német munkás telepedett meg Körmöczbányán és Újbányán. 1525. év végén azonban ezek között, a munkabérek miatt, általános elégtelenség támadt, mely 1526 tavaszán már inkább vallási jelleget öltött. E német munkások túlnyomóan Luther hívei voltak s így mind az egyházi, mind a világi hatalommal összeütközésbe kerültek. Werbőczy ugyan erélyesen lépett fel ellenök, de épen ez a körülmény is siettetta bukását. (Millen, Tört. IV. 477—78.) Mire a főnemesség ismét hatalomra jutott, akkorra már a pártküzdelmeket a hadikészülődések zaja váltotta fel. Szulejmann közeledtének hírére II. Lajos szét-

küldte futárait, hogy a nemességet fegyverre szólítsák. Bars vármegyébe Szalay Bálint deák hozta a vészhiút június havában (Pray, Ann. 5 p., 102.) Az országgyűlés Dóczy Ferencz főispánt és Gerendit bízta meg a hadikészülődések intézésével és a vármegye hadbaszállásával. Bars ezúttal is kitett magáért. A vármegye színe-java indult a mohácsi táborba, hol az 1526 aug. 29-én vívott szerencsétlen kimenetelű ütközetben lelte halálát.

Forrásaink nagyon lézagosak, de azért némi világot vetnek ama véráldozatra, melyet ekkor a vármegye a haza oltárán hozott. Dóczy Ferencz főispán is odaveszett; Ferencznek volt hat fitestvére, u. m. Imre, Lőrincz, Miklós, István, Farkas és talán László, a kik egy 1521-ben kiadott oklevélben említetnek, de ezeknek 1526 után semmi nyomuk. Botka valószínűnek tartja, hogy szünetn Molhácsnál estek el. (Botka-féle kéziratok.) Lévai Zsigmond, volt főispán, nem volt jelen, de két fivére ott esett el. (Uj Magy. Mus. 1860., II., 122.) A Simonyi családból Zsigmond negyedmagával, a Kálnaiak közül pedig ketten, János és István véreztek el Molhácsnál. (Szerémi, Eml. Bars várm. hajdanából. 85. 1.)

5. Művelődési viszonyok a középkorban.

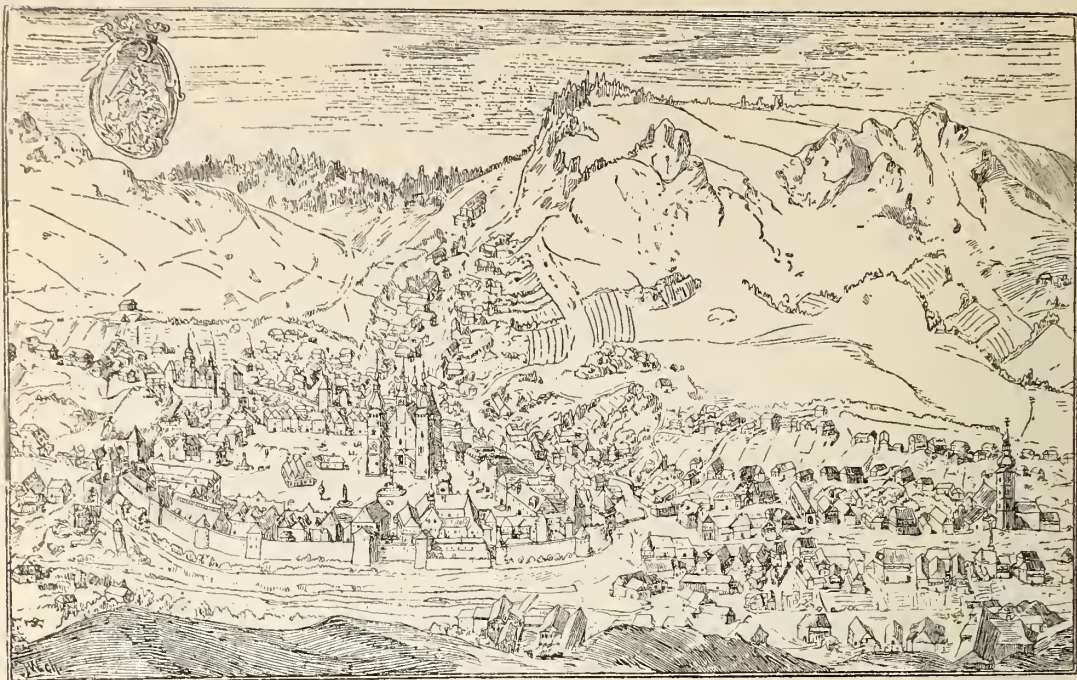
Bars vármegyében már a XII. században igen fejlett közéletre találunk. Árpádházi királyaink uralkodása alatt számos országos nevű férfiú viselte a főispáni méltóságot, a kik egyúttal magas országos vagy udvari hivatalokat töltöttek be. Így Móka, 1208-ban egyúttal pozsonyi főispán, Lukács (1229) főpohárnokmester, a Héder nembeli Herraud a királyné tárnokmestere, (1274), a Csák nembeli István (1275) szintén tárnokmester, a Pécz nembeli Gergely (1291) egyúttal nyitrai főispán stb. Az Anjouk uralkodása alatt a főispánok sorából különösen a Beceiek és a Lévaiak tűntek ki. Becei Imre egyszersmind lévai várnagy, 1321—33-ig kormányozta a vármegyét. Fia: Báthmonostori Töttös, igen kedves embere volt Lajos királynak és kútfőink szerint már 1340-ben viselte a főispáni méltóságot, de később Visegrádra költözött s állandóan királya mellett tartózkodott. Utóda, Kont, vagy Tóth Miklós, egyúttal nádor is volt. Lévai László fia, Péter 1401-től 1436-ig viselte a főispánságot. Léva várát még az atyja nyerte Zsigmond királytól. Ez adománytól kezdve a család Zsigmond rendíthetetlen híve lett. Lévai Péter jelen volt az 1402. évi országgyűlésen, majd királyi főajtónálló és 1436-ban a husziták elleni hadjárat főkapitánya lett. Fia László, a ki az 1440-iki budai országgyűlésen vett részt, 1443-tól 53-ig viselte a főispánságot. Nagybirtokos létére Ulászló és a Hunyadi-ház híve volt, sőt Rozgonyi Simon egri püspök hadainak a vezérletét is elvállalta, de a sereget néha a német-párti bányavárosok megszarolására is felhasználta. Mátyás uralkodása alatt a főispáni méltóság már veszített hatalmából. Ebben az időben guthi Országh Mihály nádor ült a főispáni székben. II. Ulászló és II. Lajos uralkodása alatt a főispáni szék inkább vagyonszerzésre volt alkalmas. Forgách Péter, Lévai Zsigmond ezen az úton szerezték vissza az őseik által elzalogosított birtokokat, míg Dóczy Ferencz, nagybátyjának, Dóczy Orbán egri püspöknek a befolyása alatt emelkedett a főispánságig.

Barsban már a XIII. század elején ismerjük az udvarbírákat, a kik közül Pál, Kum László idejében, a szent-benedeki apátság pusztítóit idézi meg. (Fejér, VII., 5., 601.) Az udvarbírói tisztból fejlődött legelső alispáni tisztség viselője, kiről okleveleink megemlékeznek, 1322-ben András volt. Alatta a vármegyében ismét felütötte fejét a pártoskodás. Mivel a négy szolgabíró közül három az engedelmességet megtagadta, külön felterjesztést intézett az országbíróhoz, melyben névleg is megnevezi őket, ezek: Péter fia Sándor, Brezov fia Miklós comes, a ki a Vezekényi család sarja volt és János. A XIV. században az alispán a vármegyei törvényszéken is elnökkölt és a polgári peres ügyekben elsőfokúlag intézkedett. János alispán, 1356-ban például, a Vezekényen eszközölt osztály ügyében a négy szolgabíróval együtt ítélkezett és ők állították ki az osztálylevelet. (Botka-féle kéziratok.) Mikuch alispán 1367-ben, Nagy Lajos király meghagyásából, egy kálnai jobbágy-asszony gabona-térítménye ügyében intézkedett, (Fejér, IX., 4., 113.), a mi a királynak a pórnép iránti jóindulatára vet világot. Lajos király ugyanis,

A Beceiek.

A Lévaiak.

Közigazgatás
a XIII—XV.
században.

KÖRMÖCZBÁNYA RÉGI KÉPE.

Bars vármegyében keresztül utaztában koszmáli Forgách Andrásnak meghagyta, hogy Gergely nevű kálnai jobbágy nejének bizonyos általa elfoglalt gabonát térítsen meg. Forgách a gabonát 8 pénzzel megváltván, erről az alispán bizonyítványt állított ki. (Botka-féle kéziratok.) Nagy Domonkos alispán 1393-ban Forgách János kérelmére a király rendeletéből vizsgálatot tartott. A vármegyei alispánok gyakran várnagyok is voltak. Így János mester 1378-ban, Ervistyey Bertalan 1465-ben a lévai, Nagy Domonkos 1393-ban a hrussói várnagyi tisztet töltötte be.

Róbert Károly királynak érdeme a vármegyei közigazgatás rendezése. Alatta a szóbeliség helyett az írásbeliség lépett életbe, a mi a vármegyei jegyzői állás rendszeresítésére vezetett. Az első jegyző, a kiről okleveleink megemlékeznek, Lőrincz mester volt 1332-ben (Fejér, VIII., 7., 273.). Mátyás uralkodása alatt, az 1486: VIII. törvényczikk az esküdti tisztséget rendszeresítette, a mivel a vármegyei tisztikar megalakultnak tekinthető.

A vármegyei önkormányzati élet kifejezése a közgyűlés, a melyen egyúttal törvényszéket is tartottak. A közgyűlések kétfélék voltak, u. m. a nádor elnöklete alatt tartott közgyűlések, melyen egyúttal nádori törvényszéket is tartottak, (judicium generale) — leginkább más vármegyék nemességével együtt — és a vármegye nemességének gyűlése (universitas nobilium). A gyűléseket a vármegye főhelyein tartották. Így 1335 május 31-én Barson tartottak nádori gyűlést, melyen Sigfried, szent-benedeki apát is megjelent. 1349 jun. 29-től jul. 4-ig szintén Barson, 1341 szept. 21—26-án Léván, 1350 jun. 29-én szintén Léván. (Knauz: A Gar. Szt.-Ben. Ap. Tört., I.) Az 1347 jun. 28-án Miklós nádor elnöklete alatt tartott közgyűlésen, a vármegye alispánja és szolgabirái, Ivánka mesternek, Ösztövér falu gazdatisztje által elkövetett gyilkossága ügyében tanuskodtak. (Anjouk. okmt., V., 103.) 1423 okt. 19-én Bars város mellett Garai Miklós nádor elnöklete alatt tartottak közgyűlést. (Gr. Teleki, Hunyadyak kora, oklvt.)

Városok.
Ó-Bars.

A vármegye középkori székhelye, Ó-Bars, már a szent-benedeki apátság alapításakor város volt. Lakosai eredetileg magyarok voltak, később németek telepedtek oda, kiktől még az 1244-ik évi oklevél is megemlékezik. I. Károly király 1331 ápr. 24-én Bars város részére szabadalom-levelet állított ki és egyszersmind Csütörtökhely és Szombathely helységeket is a városhoz csatolja. Ezt a kiváltságlevelet I. Lajos király 1351 jun. 25-én megerősítette. (Anjouk.

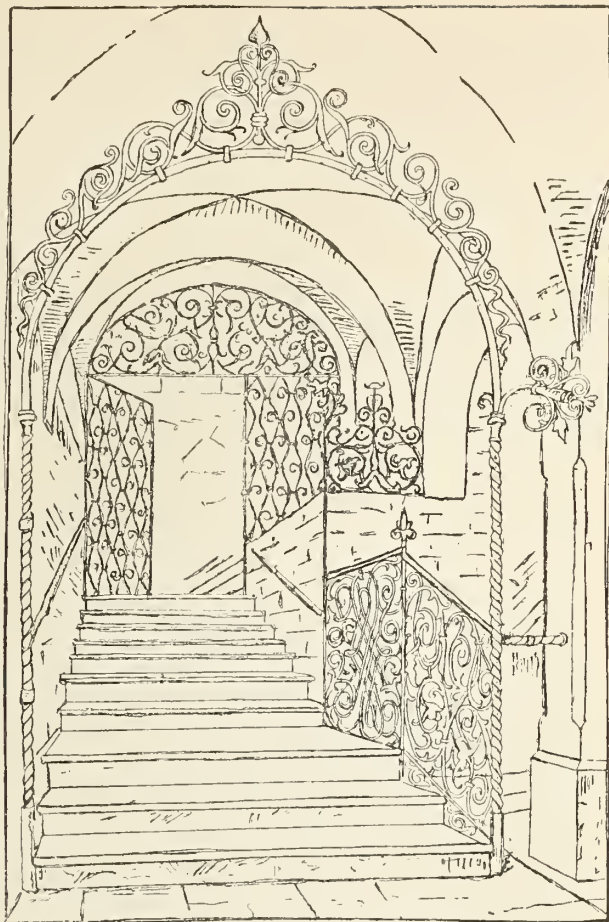
okmt., V., 503.) Bars azonban a XV. században már jelentősen hanyatlott, a mit főleg a Lévaiak garázdálkodásai idéztek elő, minek következtében a lakosok nagy része bátorságosabb helyekre költözött s a város idővel elveszítette jelentőségét. A szent-benedeki apát a folytonos háborgatásokat megúnyva, 1388-ban Ó-Barsot Lévai Lászlónak adta bérbe, de ezzel mitsem ért el. A Lévaiak 1429—56 között mindgyakrabban pusztították az apátság birtokait; végre az apát 1489-ben Ó-Barsot egyezséggel átengedte nekik.

Ó-Barson kívül a vármegye területén még a következő városi jellegű helységek voltak: Körömözbánya, melynek fejlődését külön fejezetben tárgyaljuk ugyan, de itt röviden megemlékezünk arról, hogy már a XIV. században mint bányaváros említetik. Fejlődése különösen az Anjouk uralkodásának idejére esik. Róbert Károly király, felismerve a város fontosságát, 1328-ban szabadalomlevelet állított ki a város számára. Huzamosab-

ban Nagy Lajos leánya: Mária királynő is igen sokat tett a város érdekében, melynek szabadalomlevelet is állított ki (Fejér, X. 215.) és valószínű, hogy Mária iránti tekintetből adott Zsigmond is a városnak új szabadalomlevelet 1435-ben, melyet Ferdinánd király 1548-ban erősített meg. Később 1436-ban még Csetneki Lászlótól, az esztergomi és a budafelhevízi Jánoslovagok kormányzójától, továbbá 1446-ban Magyarország rendeitől, majd 1470, 1474-ben és 1483-ban I. Mátyás királytól, 1496-ban II. Ulászlótól nyert szabadalomlevelet. Lakosai kizárólag németek voltak, a mit II. Lajos királynak az az 1518-iki oklevele bizonyít, melylyel megengedi, hogy a városban magyarok is vehessenek házakat. (Botka Tiv. oklt. 121., l.) Ugy Körömöz-, mint a később alakult Újbánya, personális városok voltak. Sajat bíróságuk és közigazgatásuk volt, nem tartoztak a nádori, vagy más megyei törvényszék alá, hanem szükség esetén a királyhoz, vagy kincstárnokához fordulhattak. A városokban a király helyettest tartott, a ki a bírások alkalmával a királyt képviselte. Felelősségi tekintetben idővel a királyi helytartói szék alá rendeltettek.

Szent-Benedek már 1217-ben nyert szabadalmakat, de nem tudott felemelkedni a városok közé. Sigfried apát 1347-ben vásárjogot szerzett neki. 1407-ben ugyan már oppidumnak mondatik, de városi jelleggel csak 1423-tól fordul elő.

Újbánya eredetileg a szent-benedeki apátság birtoka. A XIV. század közepén rohamosan fejlődött várossá. E korbéli fejlődéséről szintén más helyen van szó. A város alapítójának Lipold körömözi kamaragróf tekinthető, a ki, míg élt, tapintatosan járt el az apátsággal szemben s így 1347-ig az apátságnak nem volt oka panaszra. Később azonban az újonnan betelepülők újabb és újabb foglalásokat tettek az apátság birtokából. 1345-ben

A KÖRMÖCZI „KIRÁLYI HÁZ“ LÉPCSŐHÁZA.

Körömözbánya.

Szent-Benedek.

Újbánya.

ugyan az apátság a megszállókat eltiltotta az újabb foglalásoktól, de ez nem sokat ért, mert a városi lakók még régebbi tartozásaikat sem egyenlítették ki az apátsággal szemben. Nagy Lajost ebben az időben az olaszországi hadjárat tartotta lekötve, azért 1348-ban oda utasította az újbányaiakat, hogy az apátság követeléseit elégítsék ki; de az újbányaiak nem teljesítették a királyi parancsot, mire 1350-ben Sigfried apát a királyhoz ment panaszsra. A keményhangú királyi leíratra azonban alázatos folyamodványt intéztek az apátsághoz, mire a convent a hátralékos 4 évi bért nagylelkűen elengedte, azonban a jövőre nézve minden aranyat mosó malomkerék után egy budai forint bért kötött ki. Az újbányaiak azonban ezzel 1352-ig adósak maradtak, mire az apát ismét csak a királyhoz fordult. Sokkal nagyobb baj volt az apátságra nézve, hogy a mindenünnen összeverődő kalandor had tömérdek kárt okozott a környéken. Már 1347-ben Berzenczére támadtak s ott a jobbágyokat kirabolták. A gyakori panaszok következtében Lajos király keményen rájuk parancsolt, és hogy a további terjeszkedésnek elejét vegye, 1355 január 20-án kelt rendeletével kijelölte a város határait, melyeket 1364-ben megerősített. (Újbánya sz. kir. város lt.) 1354 július 1-ről már bírjuk a város közönségének egy kiadványát, melyet Raydel János, a város bírja és bírótársai irtak alá. (Anjouk. VI., 226.)

Nagy Lajos uralkodásának végső szakában az újbányaiak 1370-től 1386-ig pontosan fizették a bért, később azonban a zavaros viszonyok következtében a fizetések beszüntették, sőt a XV. században a többi bányavárosokkal szövetezve, tömérdek kárt okoztak a Jagellók és a Hunyadiak pártjához szító vármegyének. Mint tudjuk, 1442-ben Szent-Benedeket felégették és a további támadásokkal csak akkor hagytak fel, midőn Lévai főispán Selmezet megfenyítette.

Mátyás király uralkodása alatt a város mindegyre jobban fejlődött. 1482-ből maradt fenn a város legrégebb jegyzőkönyvei. II. Ulászlótól 1496 június 15-én újabb szabadalom-levelet nyert. Ulászló király e szabadalom-leveleiben I. Lajos király 1364. évi, Zsigmond 1393. évi, Mátyás 1470. évi kiváltságleveleit átirta és megerősítette. (U. ott.) Valószínűleg Nagy Lajos király idejéből maradt fenn a város ezímeres pecsétnyomója is, mely a XIX. század elején a nemzeti múzeumba került. A legrégebb lenyomatok szerint a város pecsétje góth-stílusban készült, jobb oldalán a Szűz Anya felhőkön ülő alakja látható, karján a gyermek Jézussal. Előtte I. Lajos, vállairól lecsüngő palástban, neki aranyat áldozva térdel, felette pedig esőrében gyűrűt tartó, kiterjesztett szárnyu holló lebeg. 1818-ban a város új pecsétnyomót készíttetett, melyet 1848-ban magyar körirattal látott el.

Mária királyuő gyakran időzött falai között. 1385-ben Zsigmonddal együtt jött Újbányára. A későbbi korban Corvin János is többször fölkereste e várost.

Magosmart.
Szentkereszt.

A városokon kívül még Magosmart nyert 1470-ben kiváltságlevelet Mátyás királytól, továbbá Szent-Kereszt, melynek I. Mátyástól és II. Ulászló királytól eredő szabadalomleveleit Miksa király 1574 május 28-án erősítette meg.

Az Anjouk uralkodása alatt, még az Árpádok idejéből maradt várak urat cseréltek, az északról jövő támadások meggátlása céljából pedig több új vár épült. Így a középkor második szakában a következő várak nyújtottak a vármegyének védelmet:

Berzencze.

1. *Berzencze*, mely mint láttuk, a XIV. század első két évtizedében sokat szenvedett. Az esztergomi érsek tulajdona volt. Egy 1313-ból kelt oklevél „Castrum egregium“-nak mondja. (Knausz, Mon. Strig. II. 658.) Csak Máté feldúlta és ez után a vár sokáig romokban hevert és még 1411-ben is kőhalmaz volt. Később — úgy látszik — újra felépült, mert Mátyás uralkodása alatt ismét szerepel. 1472-ben Vitéz János prímás szerződésileg átengedte a királynak.

Hrussó.

2. *Hrussó* már 1293-ban fennállott. Építési ideje ismeretlen, de valószínűleg közvetlenül a tatárjárás után emeltetett. 1321—1344-ig a Lévai család törzse: Vörös Bede volt a várnagya. A várnagyok gyakran garázdálkodtak a szent-benedeki monostorhoz tartozó birtokokon. Lajos király azonban 1352 július 4-én meghagyja, hogy a monostor Knezsicz nevű birtokán

ne hatalmaskadjanak s a Zsitva folyón levő malmáról a vizet le ne vezessék. (Anjouk. okmt. V.) 1351—1359-ben Perényi Miklós volt a várnagy, 1393-ban pedig Nagy Domonkos alispán. Zsigmond alatt nem maradt meg többé a korona birtokában, mert még 1396 előtt Ilsvai Leusták nádor birtokába jutott, a ki egyúttal a keselőkői vár uradalmát bírta, azonban elmulasztván az adománylevelet kiállíttatni, Zsigmond, 1403-ban Forgách nyitrai főispánnak kötötte le, mivel ez az esztergomi vár alá szállítandó 300 zsoldos lovas kiállítására kötelezte magát. Később a Kanizsaiak tulajdonába került. 1408-ban azonban Kanizsai János, Péter esztergomi érsek és fivérei a várat haterzer

HRUSSÓ VÁR ROMJAI.

forint lefizetése után visszaadták Ilsvai Leusták fiai: Györgynek és Péternek. (Botka, oklt. LCV.) 1424-ben a király Hrussovát Saskóvára helyett a Bebek családdal közös törzsből származó Csetnekieknek adta esérébe. A következő évben már pelsőczy Bebek János fiai birtoka. Tán alig van vár, mely a XV. században annyiszor esérélt volna gazdát, mint Hrussov. 1447-ben Kis-tapolcsányi János foglalta el, a miért a nádor elé idézték (Botka-féle kéziratok), ezután megint a Bebeké lett. 1468-ban azonban pelsőczy Bebek György és Pál, továbbá Szapolyai Inre a várat a hozzátartozó Knezsicz, Maholyán, Pusztá-Lehota, Nagy-Lehota, Lewes, Boroeh, Keresztúr, Zsikava, Kenghi, Szkiczó helységekkel Szöleséni Pál részére örökül vallották. (Botka, oklt. LXXVIII.) Midőn Szöleséni Pál birtokába vette az uradalmat, a szent-benedeki apáttal gyűlt meg a baja, mert ez 1468 július, 25-én tiltakozott Knezsicz, Maholány, Lehota és Zsikava elfoglalása ellen. Úgy látszik, Bebekék a magukén kívül az apátság birtokait is belefoglalták az adás-vevési szerződésbe és így Szöleséni, a váron kívül még pert is szerzett magának. (Knauz, i. m. 80. l.) Szöleséni nem sokáig maradhatott a vár birtokában.

mert Mátyás király 1476-ban Szerdahelyi Mihályt kötelezi a várra vonatkozó oklevelek átadására. (Botka, oklvt. LXXX.) Mátyás király 1486-ban Hrussót Lábatlani Gergelynek, a bácsi érseki javak kormányzójának adta, (u. o. LXXXII.), 1492-ben azonban már bajnai Both András és János birtoka, a ki ez évben a várat, tartozékaival, Verebélyi Györgynek, Simonnak és Pálnak, valamint az említett György fiának: Jánosnak adta el. (u. o. LXXXIV.) Verebélyi György 1502-ben Hrussót radnai Holy Pálnak és ákosházi Sárkány Anubrusnak adta, ezek meg 1504-ben zábláthi Hrussói Lőrincz bajmóczy és trencsényi kapitánynak, valamint gyermekeinek adták el. (U. o. LXXXV. és LXXXVI.) Ez utóbbi szerződés szerint a várhoz a következő helységekben levő birtokok tartoznak: Szölesény, ma Szolesány Nyitramegyében, Knezsicz, Zsitva-Keresztúr, Kosztolány, Lehota, Lehotka, Zsikava, Hostheolecz, továbbá Szkieczó, Ebedecz, Barócz, Lewes, Lamathyncz praediunok.

Léva.

3. *Léva.* A selmeczbányai hegység déli nyúlványainál elterülő síkság kezdetén, félkör alakban dombtól körülvéve fekszik Léva. Vára a tatárjárás utáni időben épült, mert a XIV. század kezdetén már tekintélyes erősség volt, s Csák Máté hatalmába került. Károly király csapatai hasztalanul ostomálták, mert váruagya: Gyula, egész Csák Máté haláláig megtartotta urának, de halála után önkényt meghódolt Károly királynak, (1321), a ki a várat csakhamar birtokába vette (Botka: Csák Máté és kortársai. 67 l.) s kormányzását királyi várnagyokra bízta. Első várnagya Becsei Imre lett. 1367-ben a vár javadalmainak egy része László opuliai (oppelni) hercegnek adatott át, de a vár továbbra is megmaradt a király birtokában. 1377-ben a vár Erzsébet királynő birtoka, a ki ez év június 8-án kelt levelével újfalusi (Garam-Ujtalu) jobbágyainak évenkénti adózását lejjebb szállította. (Kubinyi Fer. Hontv. okl. 279.) A vár javadalmainak egy része 1381-ben Deméndi László nagyváradi püspöknek engedtetett át. Zsigmond király 1395-ben Lévát Sára Lászlónak, a Lévai család ősenek adományozta. (Uj Magy. Muz. 1860., II., 117.) A Lévai család csakhamar kiterjesztette uralmát a várat környező helységekre, úgy hogy egy 1506-ban kelt oklevél szerint már a következő helységekben levő birtokok tartoztak hozzá: Kelecsény, Podluzsány, Keszi, Solymos, Bars, Csütörtökhely, Mohi, Győröd, Töhöl, Pathy, Lök, Várad, Lerk, Kis- és Nagy-Szecse, Nagyod, Ólvár, Ladány, Sáró és Mikola. Léva ettől kezdve az egész középkoron át a Lévai család birtokában maradt. További sorsát külön fejezetben tárgyaljuk.

Revistye.

4. *Revistye* vára, vagy az Árpádok végszakában, vagy az Anjouk uralkodásának kezdetén épülhetett. 1388-ban Nagy Lajos leánya, Mária királynő bírta a hozzátartozó uradalommal. (Fejér, X. I., 412.) Később Lévai László birtokába jutott, a ki azt 1414-ben Maróthi János leányának 4000 forintért elzálogosította. Mátyás király özvegye 1490-ben Dóczi Orbán egri püspöknek adta, a ki után testvérei (István, Benedek, Balázs és János) örökölték. Ez időben Vilnye és Szénásfalu is a várhoz tartozott. A Dócziak örökösen hadilábon állottak Selmeczbányával a hámor miatt. 1519-ben II. Lajos meghagyta a szent-benedeki conventnek, hogy Selmeczbányát Szénásfalu és Vilnye birtokába vezesse be. Ez ellen azonban Nagylucsei István, Dóczi Ferencz revistyei várnagya tiltakozott és a beiktatás végett megjelenteknek a következő, ama kor viszonyaira jellemző nyilatkozatot tette: „Hogy ha a király ő felsége szekerrel küldene is oklevelet arra, azért ő egy tojást sem adna, mivel Budán egy aranyért annyit kaphat, hogy azzal az egész világot elárasztthatja, továbbá, hogy neki a király mitsem parancsolhat, mivel különben a nevezett községek lakosainak azt parancsolná, hogy a meddig és a mily messzire Revistye vára lútható, senki másnak ne engedelmeskedjenek, mivel az ellenkezőleg cselekvőket összekötteti és börtönbe hurczoltatja.“ (Szitnyai József, Vilnye-fürdő tört.) Selmeczbánya azonban a Dócziakkal barátságos viszonyba igyekezett lépni, sőt a per tárgyát tevő községeket is el akarta adni Dóczi Lászlónak, a mi ellen azonban Mária királynő 1526 jul. 14-én kelt levelével tiltakozott.

Saskő.

5. *Saskő*, a susli kerület vára, az Anjouk uralkodása alatt mindegyre nagyobb jelentőségre emelkedett. 1320—29 között János, selmeczi kamaragróf és Becsei Imre, 1336-ban Becsei Imre fia Vesszős volt a várnagy, ennek utóda Kőbölkuthi László. (1352) Vesszős csakhamar elfoglalta Selmeczbánya hat faluját, melyeket utóda, Kőbölkuthi László sem akart visszaadni.

A selmecziek a királyhoz fordultak és Lajos király 1352 ápr. 21-én kelt leiratával az elfoglalt birtokok visszaadását rendelte el. (Fejér, IX. 6., 54.) Ekkor már királyi vár volt, mint azt a selmeczvárosi számadási könyvek is igazolják. Míg Saskő a királyt uralta, az alatt a várnagyok folytonos háborúságban éltek a szent-benedeki apátsággal. Kosztolányi Paska (1362) és Berencsi Péter (1373) várnagyok igen sok kárt okoztak az apátság birtokain.

1390-ben Zsigmond Ilsvai Leustáknak zálogosította el, utána fia György örökölte, majd 1397-ben Sáros váráért esérébe Csetneki György főasztalnokmester birtokába került, 1401-ben fia Zsigmond volt Saskő ura, 1413-ban azonban Zsigmond elvette a Csetnekiektől és helyette Hrussót adta. (Tört. Tár, XII., 284.) Ekkor ismét királyi vár volt, de 1424-ben Zsigmond Borbála királynőnek adta. (Tört. Tár, XII., 275.) 1441—47 között Koller Péter volt a várnagy. V. László alatt Szécsi István és Korláthi Péter, az előbbi a Hunyadi-ház esküdt elleusége, kinek tevékeny része volt Hunyadi László halálában. Mátyás alatt Upori László volt a várnagy, (1465—67), kire a cseh rablók kiírtását bízták, de e helyett ő maga kötött ki a királylyal. Mátyás halála után Beatrix királynő Nagylucesei Dóczy Orbán egri püspöknek adta Saskőt, a ki Revistyét is megszerezte, noha a szent-benedeki apát 1491-ben és 1515-ben tiltakozott ellene.

6. *Teplicza*, a mai Szklenó-fürdő fölött a hegyen feküdt. A várról első ízben egy 1456-ban kiállított oklevélből értesülünk. Hunyadi János kormányzó-sága idejében a husziták szállották meg, de Hunyadi visszafoglalta és az esztergomi érseknek adta, 1472-ben azonban a király birtokába került. 1489 táján újból felépítették. (Kachelmann: Gesch. d. Ung. Bergst. III., 119.)

7. *Simony*. Fenn a vármegye észak-nyugati sarkában a Nyitra folyó mellett. A Simonyi család ősrégi fészke. A gyakori huszita-betörések következtében a királyhoz hű család nem érezhette magát biztonságban. 1426-ban Simonyi Miklós és Imre a már felépült várukhoz jóváhagyást nyertek Zsigmond királytól. A simonyi vár eltérőleg a többi váraktól, nem hegyen emelkedett, hanem síkon épült s a Nyitra folyótól volt körülövezve. Simony tehát vízi vár volt. Négyszögben épült, közepén toronnyal, mely egyúttal még most is ép felvonó kapujával bejáratul szolgált. Hatalmas falai apró lőrészekkel vannak ellátva s pinczéjében még ma is látható a belső kút. A

Teplicza.

Simony.

A SIMONYIAK ŐSI VÁRKASTÉLYA

legrégebb kapuvéd, a szentély, szép góthikus kőfaragványú kapubélésben még ma is teljes épségben mozog és néhány góthikus ablaka, hol ékeesebb faragványú, hol eredeti nyersességben mutatja fel a esúcsíves stílust. A hatalmas kaputorony felső helyiségének ablakfülkéje a szokásos padkával van ellátva. A palatiumbau sok felülről leereszkedő bejárású börtöne a profán architektúrának legritkább példányai közé sorozzák e várat, melynek erődítményei idővel lebontatván, az elszaporodott család többi ágainak kastély- és kúria-építéshez szolgáltatott anyagot, de melynek palatiuma érintetlenül megmaradt. Boltozatai, valamint a torony még ma is jó állapotban vannak. A Nyitra folyó idővel elhagyta medrét és jelenleg egy kilométernyire van a vártól.

Kesselőkő.

8. *Kesselőkő*, a vármegye északi esúcsán, a mai Nyitra megye területén emelkedett, de tekintettel arra, hogy nagyszámú tartozékai Bars vármegyében feküdtek, szintén meg kell róla emlékeznünk.

Kesselőkő királyi vár volt s többnyire a bajmóczyi várnagyok igazgatták. 1352-ben János mester, Gyelet fia kesselőkői várnagy, 1369-ben ennek fia Fodor János, mindkét várnak volt várnagya. 1388-ban Zsigmond, Pásztói Kakas Lászlónak és Domonkos fia Jánosnak adta s az adománylevelet 1406-ban, néhai Kakas László fia Loránt és testvérei számára átírta. (Dedek Cr. Lajos: Nyitra vm. tört.)

Ilsvai Leusták nádor utódaiuak magvaszakadtával a király Kesselőkő várát és uradalmát 1434-ben Majthényi Gergelynek, a morvaországi véghegyek parancsnokának adományozta. Ettől kezdve a vár mindvégig a Majthényi család birtokában maradt. E várhoz Bars vármegyéből többek közt Bisztricsény, Csereny és Falfalu tartozott.

Ghymes.

A Nyitra vármegyében fekvő *ghymes*i vár tudvalevőleg a XIV. század elején Róbert Károly király birtokába jutott s csak 1386-ban került vissza a Forgách család birtokába, melyben Zsigmond 1388-ban megerősítette őket. E megerősítőlevelével szerint a várhoz a következő bars megyei helységek tartoztak: Szent-Márton, Velsicz, Maróth, Hízér, Kelecsény, Csúrad, Vörösvár, Zsitva-Ujfalu, Lüle, Füss (részben), Szencse, Mánya, a két Belád, Jóka, Zlatnó (Gesztőcz), a két Herestyén, Rendve és Ghymes-Kosztolány, mely akkoriban Barshoz tartozott.

Az igazságszolgáltatás.

Az igazságszolgáltatás a XIV. század közepén jelentékenyen átalakul. Az Árpádok kihaltát követő belzavarok alatt, tömérdek hatalmaskodást követtek el. De Róbert Károly király ualmának megszilárdultával erélyesen léptek fel a rendbontók ellen. Az igazságszolgáltatás legfelsőbb tényezője a király, a ki jogát a nádor, országbíró és a vármegyei bírák által gyakorolja. Egyes esetekben a király közvetlenül küldi le rendeleteit a hatóságokhoz és azokkal közvetlenül érintkezik. Így, a már említett eseteken kívül, Zsigmond király 1423 május 25-én utasítja a vármegyét, hogy a Marsalf esztergoni várnagy által, valamint az érsek farnadi tisztje által, Töttös László kárára, Kisfaludon elkövetett foglalások és hatalmaskodások ügyében vizsgálatot tartson. (Zichy oklt. VIII. 89. 317.) Midőn az ország ügyeit az országos tanács intézte, az igazságszolgáltatás is legfelsőbb fokban alája tartozott. Hnyadi János kormányzó megkeresésére, az országos tanács 1448 szept. 4-én az egyfelől Szepethki János és társai között és másfelől Lévai Péter vajda fia László között támadt perben intézkedik. (Hazai Okmt. II. 297.)

A birtok- és hatalmaskodási pereket leginkább a vármegyei közgyűlésen, többnyire a nádor és később az országbíró elnöklete alatt tárgyalták, a XIV. század közepén azonban a jogszolgáltatás az országbíró kezeiben összpontosul. Az országbírói ítéleteknek néhány esetét tüntetjük fel a következő okleveles emlékek: Drugeth Miklós országbíró 1355 ápr. 23-án Mochk fia Domonkos és Várad Péter fia Benedek között, Várad, a két Szecse és Perlep birtokáért folyt pert ítéletileg eldönti. (Anjouk. Okmt. VI. 291.) Ugyanez évben, a nyitrai káptalan, ugyancsak az országbíró ítélete következtében, Forgách András és Anda nevű birtokos között támadt perből kifolyólag, megjárja Szelepesény határait. (U. o. VI. 393.) Az országbíró mellett a városokban a tárnokmester is intézkedik. Így Tamás, tárnoki helyettes, 1339 május 13-án utasítja Bars városát, hogy a szent-benedeki apátnak némely barsi polgárok ügyében igazságot szolgáltatasson. (Anjouk. Okmt. III. 552.)

A vármegyei tisztviselők közül, a fő- és az alispánnak, valamint a szolgabiráknak, jelentékeny részök van a jogszolgáltatásban. Benedek barsi főispán, az 1307 febr. 19-én kiadott oklevél szerint, Zelizi Miklós comes testvérének: Istvánnak a megöletése dolgában ítélkezik. (Anjouk. Okmt. I. 122.) A szent-benedeki convent Töttös főispán és bírótársai rendeletére, 1340-ben eltiltja Baracscai Jakobot és Tamást, Pál fia István baracscai birtokának hasznélvezésétől. (U. o. IV. 36. 1.) István barsi alispán, 1348 májns 27-én Töttös és Vesszös jobbágyait Mikolai András birtokainak az elfoglalásától tiltja el. (Anjouk. Okmt. V. 204.)

A peres eljárást, a perbe idézés előzte meg, a mit a niteles helyek végeztek. Így a szent-benedeki convent 1414 júl. 3-án jelenti Zsigmond királynak, hogy a hozzá intézett parancsra Lévai Pétert, Győrödi Pobor Imre részére megidézte. (Hazai okmt. IV. 271.) Az igazság és a jogalap kiderítésére a következő eszközök szolgáltak:

A peres eljárás.

A KOSZTOLÁNYIAK VÁRKASTÉLYA.

1. A vizsgálat, melyet valamely hiteles hely teljesített. 1348-ban a zobori convent jelentést tesz I. Lajos királynak, a szent-benedeki convent birtokának az elfoglalásáról. (Anjouk. okmt. V. 206.) Az esztergomi káptalan 1298-ban vizsgálatot tart a Hont-Pázmán nembeli Kázniér comes és fiai által, Csepel helységben és másutt elkövetett hatalmaskodások ügyében. (Botka. Oklv. 5. 1.)

A vizsgálat.

2. Az eskü. Az 1236-ban a IV. Béla királytól Barsba küldött bírák előtt Pósa és rokonai, barsi várjobbágyok, perbe idézték Kozma szent-benedeki apátot, mert Kovácsiban levő két ekényi földjüket elsajátította. Az apát okmányokkal mutatta ki jogát. A bírák azonban ezzel nem elégedvén meg, az apátot, két rendtársával együtt, Szent-Benedek szabályaira eskettették meg és miután ez megtörtént, a kérdéses földet az apátságnak ítelték oda. (Magyar Sion. II. 434.) 1350 júl. 27-én Győrödi Miklós, a Pobor fia András vádjának valótlanúságára, a szent-benedeki convent előtt kilenczedmagával esküt tesz. (Anjouk. okmt. V. 396.) Hédervári Lőrincz nádor, a Peleni Gergely által, Töttös János ellen indított perben, 1437 nov. 2-án Töttös János jogutódának, Lászlónak esküt ítélt. (Gr. Zichy oklvt. VIII. 609.)

Az eskü.

3. A bajvívás. Lőrincz, szent-benedeki apát, 1226-ban a monostor vámjoga miatt viszályba keveredett a barsi főispánnal, és ez ügyet bajvívással kellett volna elintézni, de a felek időközben egyezsége léptek. (Knauz: Mon. Strig. I. 261.)

A bajvívás.

Érdekesnek találjuk azt a nádori ítéletet magyar fordításban közölni, mely a Kosztolányi családnak a Rakovszkyak ellen a XIX. század elején folytatott s a királyi táblánál megnyert pöréből származik s eredetije a királyi tábla levéltárában van, másolata pedig Kosztolányi László birtokában.

„Mi Pál comes, Magyarország dicsőséges uralkodójának Lajosnak királyi kuriai bírója, tudtul adjuk az érdekelteknek, hogy Kosztolányi Tamás nejének, Erzsébetnek, valamint három fi- s egy leánygyermekének Jánosnak, Istvánnak, Péternek és Sebának képviselőjében, mint a gyermekek gondnoka, megjelent nálunk, az imént elmúlt Mindszentek napja nyolczadán a thuróczy convent megbízó levelével, Azakár fia Zumur és első sorban is ítéletet kért Dénes fia Chankov ellen, ki a „Fel-Kosztolan”-nak nevezett birtokot, mely részben Tiborecz fiáé Tamásé, a már említett Erzsébet férjéé, első sorban pedig a négy gyermeké, az utóbbiaknak törvényes tiltakozása ellenére is elfoglalta s jelenleg is saját hasznára fordítja, — másodsorban pedig a károsultak nevében felvilágosítást kért arra nézve, hogy minő alapon történt ez az erőszakos foglalás?

Dénes fia Chankov, a mint a panasztételről értesült, annak igazolására, hogy eljárása teljesen jogos volt, beküldte hozzánk Magyarország Nádornak, Miklósnak egy kiváltság-levelét, melyből a következőket tudjuk meg:

Tiborecz fiának, Tamásnak, Chankov fivérének Patauchnak halála miatt, melyet állítólag ő okozott, Miklós nádor ítélete értelmében a király seregénél dívó feltételek mellett lovagi párbajt kellett vívni Chankovval. Chankov ökölvíadalt választott. A lóháton vívott párbaj eredményeképp Chankov földre terítette Tamást s már meg is akarta ölni, a mikor a nádornak előleges bírói engedélyével és a párbaj színhelyét körülálló számos főurak, mint: Erdély vajdájának és szolnoki comesnek Istvánnak, a tárnokok fejének, Lőrincznek, Tamás erdélyi vajdának, a királyné főtárnokának, Pálnak, Péter lipitói ispán fiának, Tamás mesternek, a Sői és Puky comeseknek, Chikov és Magyar Pál mestereknek, valamint még sok más főurak közbenjárására és békéltetésére a két fél Miklós nádor előtt olyanformán egyezett meg és kötötte meg a békét: hogy említett Tamás, Tiborecznak fia, rögtön kivomul birtokáról, „Fel-Kosztolan”-ról és mintegy kiengesztelésül Patauchnak haláláért, belehelyezi abba Dénes fiát Chankovot és átadja neki és utódainak a birtokot örökre és visszavonhatatlanul azon súlyosbító megszorítás kíséretében, hogy ha idő multával akár ő maga, akár örökösei, Chankov vagy ennek örökösei ellen igénypert, vagy bármí más egyenlenséget akarnának támasztani, eo ipso főbenjáró párbajt vesztett felek gyanánt tekintessenek. — Mindezekre pedig egyenként és összesen Miklós nádornak színe előtt úgy magát, mint örököseit a legszigorúbban kötelezi Tiborecznak fia Tamás.

Miklós nádor ezen kiváltságlevelének érvényességét azonban rögtön megtámadta Tamás nejének s gyermekeinek jogi képviselője, az említett Zumur, Cleophas fia s e czélből négy tiltakozó iratot mutatott fel nekünk és pedig az elsőt magát a királytól, a másodikat a Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét követő szombatón a comes capellae-től, a harmadikat az ezt követő napon, a negyediket pedig, a nyitrai püspöki káptalanét, Egidius hitvallónak ezidei ünnepén, melynek mind a négynek az a lényege, hogy Tamás neje és gyermekei először is tiltakoznak a „Fel-Kosztolan” birtoknak a férj és atya részéről történt bárminemű eladása, betáblázása, átadása, vagy más alakban történt bárminemű elidegenítése ellen, másodsor még hevesebben tiltakoznak ezen birtoknak idegen részről, különösen Dénes fiának Chankovnak részéről történt eltulajdonítása ellen és pedig úgy a fiúi negyedrésze való tekintettel, mint a paraphernalis birtokok körül dívó atyai jog alapján.

Mivel pedig a király által is szentesített jogszokás szerint tényleg senkinek nincs jogában a fiúknak birtokrészletét a házastársak paraphernalis birtokrészét s a fiúi negyedrészt akár törvényes, akár törvénytelen úton, különösen a tulajdonosok határozott tiltakozásai ellenére is, akár elparazitolni, akár örök időkre eladni, — Tiborecz fia Tamás pedig az egész „Fel-Kosztolan” birtokot, nejének és gyermekeinek birtokrészeivel együtt, nemesak hogy nem engedélyükkel, de törvényes tiltakozásaik ellenére is a Miklós nádor kiváltságlevelében körülírt módon át-, illetve örökbe adta Dénes fiának Chankovnak:

azért mi az ország báróival és nemeseivel együtt mindenekelőtt megsemmisítettük a szóban forgó birtokörökbeadást. Azután pedig a következőket rendeltük el: Hasíttassék ki mindenekelőtt a birtokból a Tamást és fiait megillető fiúi negyedrészt; az így megmaradt birtokrész osztassék azután öt részre, mikből egy rész Tamás nejét, három rész pedig a három fiút illeti. A megmaradt s Tamásnak jutó ötödik rész becsültessék fel azután s váltassék vissza Tamás fiai által Dénes fiától Chankovtól a becslési árban. Ezen ítéletünknek mielőbbi végrehajtásával Tamás nejének s fiainak részéről *Hiveli János fiát Miklóst*, vagy Baragyani Tamás fiát Jakabot, vagy Baragyani Márton fiát Jánost, Chankov részéről pedig *Libyni Chipov* fiát Pétert, vagy Baragyani Salamon fiát Miklóst, vagy Oszlani Miklós fiát Pétert bíztuk meg, tanúul rendelvén melléjük a zobori conventet. Elrendeltük továbbá, hogy a birtokvisszaadás napjára nyolczadára hívassanak egybe a felek szomszédai és ismerősei is. Ezek közreműködésével hasíttassék ki mindenekelőtt a fiúi negyedrészt; a megmaradt birtokrész osztassék azután öt egyenlő részre, melyekből három a három fiúgyermeknek, a negyedik pedig Tamás nejének adassék át a sértetlen tulajdonjog egyidejű biztosítása mellett; a megmaradt s Tamást megillető ötödik rész pedig szakemberek meghallgatásával s az országban dívó szokás szerint jól és lelkiismeretesen becsültessék meg. A birtok felosztásáról s felbecsléséről, szóval az egész birtokbavisszahelyezés lefolyásáról szóló jegyzőkönyvet pedig az említett zobori convent még ezen év Vízkereszt ünnepének nyolczadáig, öketetlenül terjeszsze fel a királyhoz, hogy így Tamás három fiának a szóban forgó ötödik birtokrész visszaváltására méltányos határidő tűzethessék ki.

Elérkezvén végre Vízkereszt ünnepének nyolczada, megjelent nálunk egyrésztől Dénes fia Chankov, másrésztől pedig Tamás nejének s gyermekeinek jogi képviselője, az említett Zumur, ki mindjárt be is mutatta nekünk a zobori conventnek királyi ellenjegyzéssel ellátott jegyzőkönyvét, melynek tanúsága szerint a zobori convent, megkapva rendeletünket, a birtokelosztáshoz s felbecsléshez Chivel fiát Miklóst s János szerzetes papot küldötte el, kik megbízásukban lelkiismeretesen eljárván, visszatérve tudtára adták a conventnek, hogy nyolczadán megjelentek a „Fel-Kosztolan” birtokon s összehíva a szomszédokat és ismerősöket, mindkét félnek — és pedig úgy Tamás családja jogi képviselőjének, az említett Zumurnak, valamint Chankovnak, — személyes jelenlétében megejtették a birtokbavisszahelyezést. Legelőször is kihasították a fiú negyedrészt, a fennmaradó $\frac{3}{4}$ -ed részt azután öt részre osztották s ezekből három részt a három fiúgyermeknek, a negyediket pedig Tamás nejének Erzsébetnek adták át, biztosítván számukra az osztatlan tulajdonjogot. A fennmaradó ötödrészt azután a szomszédokkal és ismerősökkel együtt az országban dívó szokás szerint lelkiismeretesen felbecsülték s ennek alapján a birtok árát 4 fél pensa bécsi denárban állapították meg. Megbízásukhoz híven azonban megengedték, hogy Tamás fiai ezen ötödik birtokrészt a becslésárnak a királyi curiánál letevése által ismét visszaválthassák.

Épen ki akartuk tűzni Tamás három fiának az ötödik birtokrész kiváltásához a határidőt, midőn gondnokuk, az említett Zumur, jelenlétünkben személyesen adta át a visszaváltási díjat Chankovnak, Dénes fiának. Ezzel most már örök időkre, tehermentesen visszavásárolta Tamás fiainak a kérdéses birtokrészt. Minek bizonyosságául ezennel kiadtuk hiteles függő pecsétünkkel ellátott jelen kiváltságlevelet. Kelt Budán, Vízkereszt ünnepe nyolczadának 10-ik napján, ugyanazon 1377. esztendőben.”

A peregyezség példáival különben gyakran találkozunk okleveleinkben. Így a szent-benedeki convent 1418 január 7-én bizonyítja, hogy Nyíri János és Győrödi Nagy Mátyás, a közöttük folyamatban volt hatalmaskodási perre vonatkozó iratokat érvényen kívül helyezték. (Hazai okmt. III. 311.) Gyakorlatban volt a választott bírák intézménye is, mint a Kissarlói Pál fia István, másfelől Kürthi János és András közötti perben is, 1347 január 18-án választott bírák ítéleztek, de az utóbbiak a bírák ítéletét nem fogadták el. (Anjouk. okmt. V., 1—2. 1.)

A képviselet a perekben már a XIV. században szokásban volt; így Borzou fia Miklós comes, Becsei Imre elleni perében, 1322-ben meghatal-

A peregyezség.

A képviselet.

mazottal képviseltette magát. (Botka, Oklvt. XII.) A perbeli ítélet előtt néha a kibékítést is megkísérlették. Így 1350 január 11-én a szent-benedeki convent jelentést tesz, hogy egyfelől Kistapolcsányi András, másfelől Zimányi István és Benedek között, a Bayka nevű birtok miatt támadt perben a békítés nem sikerült. (Anjouk. okmt. V., 350.)

Az ítélet.

Az ítélet, hatalmaskodási vagy más hasonló esetekben többnyire pénz-bírság, halálos esetekben pedig vérdíj. Sárói Bede fiát, szolgája Péter helyett, Botli fia Péter megsebesítéséért, 7 és fél márka megfizetésére kötelezték. (Anjouk. okmt. V., 150.) 1294 június 10-én a nyitrai káptalan előtt Bán fia Barleus Miklós, a Bossányi család egyik ágának őse, Aladár barsi várjobbágy mokája részére, atyja haláláért vérdíjat fizet. (Hazai okmt. VI., 405.) Simonyi László 1436-ban Forgách Miklós fiaitól, Széplaki Lászlótól és Dersenyei Ipolytól, az atyja: Simonyi Miklós megöletéséért kiszabott 500 frt vérdíjat felveszi. (Simonyi Béla levéltára.) Konok perlekedőket is megbírságotlaltak, a mint azt az 1342 deczember 7-én Miklós nádor által kiadott oklevélből láthatjuk, melylyel a szent-benedeki apát négy és fél márkában marasztaltatott el. (Anjouk. okmt. IV., 287.)

A pallosjog.

A nemesség, királyi adomány révén, jobbágysai fölött élet-halál ura volt. A XV. században több ízben osztogattak pallosjogot. Zsigmond király is azzal ruházta fel Győrödi Istvánt (Századok, 1869. 189.), Simonyi István pedig, rokonaival együtt, 1441-ben nyert pallosjogot. (Simonyi Béla levéltára.)

Földművelés.

A föld művelésére azoknak a szolgálóelemeknek az utódai rendeltettek, a kik a várszerkezet fennállásakor az udvarnokok és a várnépek számára telepítették le. A Garam mellett halászhok telepettek le és középkori okleveleink számos halásztelepről emlékeznek meg. A gabona-malmoknak jelentékeny szerepük volt a vármegyében. A Zsitva és a Garam tele volt malmokkal, melyeknek tulajdonosai féltékenyen őrködtek jogaik fölött. Mikor Barsi Berchthold fia Mihály 1338-ban a szent-benedeki apát tiltakozása ellenére Bars helység közelében a Garamon malmot épített, az apát a királyhoz fordult jogai védelme miatt. (Anjouk. okmt. III., 480.) A Kistapolcsányiaknak szintén számos perük volt a malmok miatt és ezek közül, egy ízben, az általuk András fia András ellen indított perben 1357-ben egyezséget kötöttek. (U. o. VI., 603.)

Királyi látogatások.

Anjou-házbeli királyaink gyakran megfordultak a vármegye területén. Már említettük, hogy Róbert Károly, Nagy Lajos, Mária és Zsigmond gyakran időztek Bars vármegyében. Mátyás király 1479 február havában több napot töltött Körmöczön. A fejedelmi udvarral, az ország fővárosával s a külfölddel való gyakori érintkezés nagy befolyással volt az ízlés és a szellemi művelődés fejlesztésére. Ruházat tekintetében fölötte becses adatokat nyújt Nagy-Kálnai Kálnai Anna, Majthényi Mártonné († 1517) ingóságainak leltára, melyet Szerémi tett közé a Majthényi urak és bárók családi levéltárából. Az ingóságok becsértőke 3500 frtra rúg. A leltárban különösen lekötik figyelmünket a következő drágaságok: 35 arany-gyűrű, 4 násfa, 4 arany-nyakláncz, 3 kupa, 24 ezüst-serleg, két női fejké 250 frt értékben, 6 szőnyeg, 3 aranyozott atlasz-szuba, hermelinnel és prémmel bélelve, egy veres bőrrel bélelt atlasz-szuba, három aranyozott veres butor, stb.

A XV. században már mindegyre gyakoribbá válik a külföldi főiskolák látogatása. Ugy a vármegyei nemes családok, mint a körmöczi és újbányai polgárok sarjai közül számosan tartózkodtak a külföldi egyetemeken s onnan hazatérve, jelentékeny állásokat töltöttek be a közélet terén. A vármegyei családok sarjai közül e korban különösen felkelti figyelmünket Kosztolányi György pályafutása.

Kosztolányi György

Kosztolányi György, a Nemes-Kosztolányban birtokos hasonnevű család ivadéka, 1430 táján született. Mint 23 éves ifjú Ferrarában, a humanista Gvarino előadásait hallgatta, hol Janus Pannoniusszal, a későbbi pécsi püspökkel ismerkedett meg. Ferrarából visszatérve, Kosztolányi György Mátyás király udvarába került, hol 1458-ban udvari titkár lett, majd 1460-ban a pápai udvarba küldetett követségbe. Innen visszatérve, egy ideig ismét a királyi udvarban találjuk, majd 1468-ban a pápa oldalán működik, mint apostoli írnok. Fényes szolgálataiért, Mátyás király a szent-széknél teljhatalmú ügyviselővé nevezte ki. Majd lemondva a világ örömeiről, papi pályára

Sasó vára.

lépett és 1472-ben a székesfehérvári és veszprémi kanonoki jövedelmeket nyerte, de továbbra is megmaradt Rómában, hol 1489-ig akadunk nevére. (Barsi Ellen., XVII. évf. 4. sz.)

Kosztolányi pályája nem áll egymagában a tudományosság terén, mert végig lapozva Frakuói Vilmos „Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen” című nagybecsű értekezését, számos bars megyei származású tanulóra akadunk a bölcsészeti karon: A magyar nemzet procuratorai között 1499-ben Mayxner Györggyel találkozunk, a ki körnöczi származású. Az 1385—1500 közötti időszakban a következő bars megyei származású hallgatók neveit találjuk feljegyezve a bécsi egyetem bölcsészeti karának anyakönyvében: 1398 Christophorus de Kremnicz. 1422 Martinus de Lewbicz. 1429 Johannes de Kremniczia. 1434 Nicolaus de Kremniczia. 1444 Bartholomeus de Chremnitzia. 1448 Michael Ebner de Chremnitzia. 1453 Martinus de Léwa (1455-ben magister). 1453 Johannes Hyekel de Kremniczia (1456-ban Baccalan). Paulus Braxator de Kremniczia. Mathias de Gimes. 1454 Petrus de Thassar. 1455 Benedictus de Zelizio (Baccal.) Conradus de Kremnicia. Daniel de Kremnicia. 1456 Lucas Carnificus de Hecze. 1457 Johannes de Mana. 1458 Matias de Königspurg. Michael Aurifaber de Kremnicia. Andreas Markwardt de Kremniczia. 1460 Dávid de Kremniczia. 1462 Joannes Steck de Kremnicia. 1465 Matheus de Zelizio (Baccal.) Johannes Aurifabri de Kremniczia. 1470 Marcus de Selizio. Johannes Exlefar de Kremniczia. 1474 Johannes Exlefar de Kremniczia. Stephanus de Kremniczia. Georgius Tramp de Kremniczia. 1475 Stephanus de Monte-Regio. Dyonisius Valentini ex Verebél. 1479 Georgius de Werekél. Paulus de Werekél (1488 Baccal.) 1481 Johannes Langfelder de Kremniczia (Baccal.) 1494 Andreas Meichsner de Kremniczia (1496-ban Baccal., 1498-ban magister). 1496 Ambrosius de Nagy-Sarló. 1499 Johannes Stubenrauch de Kremnicia. Christophorus Istitoris ex Kremniczia. Petrus Muttinger ex Kremnicia. Philippus Scheyd ex Kremnicia. 1500 Johannes Stubenrauch Kremniciensis.

Bars megyei
tanulók
a bécsi
egyetemen.

A vármegye középkori történetét a fő- és alispánok, valamint az országgyűlési követek névjegyzékével zárjuk be, melyet a már idézett oklevéltárakból, Wertner Mór: Tört. Tár. 1897. évf., Pesty Frigyes, Századok, 1875. évf. dolgozatainak figyelembe vételével állítottunk össze s Döry Ferencznek, az orsz. levéltár diplomatikai osztályából közölt adatok, valamint a Botka-féle kéziratok alapján egészítettünk ki.

Főispánok: Otmár 1124—29, I. Péter 1156, György 1156 táján, Moch (Móka) 1208, Rudolf 1214, Hanno 1219, Simon 1221, II. Péter 1226, Lukács 1229—1230, Gyeta fia Gyeta, a Bór-nemzetségből 1236—1240, Verner 1246, Preussel Henrik 1264, Simon 1272, Dénes 1272 és 1275, Héder nembeli Dénes fia Herrand 1274, Joachim 1275, Csák nembeli Máté fia István 1275—1276, Nagymartoni Simon 1277, Pál 1279, Hont-Pázmán nembeli Demeter, a Zsaluzsányiak őse 1280—1282, János 1281, Pécz nembeli Gergely bán, a Marczaliak őse 1291, Hont-Pázmán nembeli Tamás 1295 és 1300, Ákos nembeli Ernye 1299, Benedek 1299, András 1307, Aba nembeli Tamás, a Széchenyi család őse 1310—1319, Kistapolcsányi Gyula 1319—1321, Báthmonostori Becsei Imre 1321—1333, Becsei Imre fiai Töttös és Vesszős 1334, Becsei Töttös 1335—1343, Aba nembeli Tamás fia Miklós (Kónya) 1346, Tóth Lőrincz fia Kont Miklós 1347—1349, a Rátót nembeli Lőrincz fia László 1349—1360, Ujlaki Lőkös Miklós 1368, Nelepchi fia János 1369, Simonyi István mester 1375, Mysser István 1381, Lévai Zsigmond 1396—1400, Szobonya Miklós 1401, Lévai Cseh Péter 1401—1436, sárói Vajdafi (Lévai) László 1443—1453, guthi Országh Mihály 1474—1483, ghymesí Forgách Péter 1490—1503, Lévai Zsigmond 1503—1526, nagylucesi Dóczi Zsigmond 1526.

Főispánok
1124—1526.

Alispánok: Pál udvarbíró 1226 és 1232, a Hermann nembeli Boyka fia Egyed, István főispán officziálisa 1275, Péter 1272—1290 között, András 1322, Jakab mester 1341, Rovaz István 1348, János mester 1355—1356, Mikuch mester 1367, János mester, lévai várnagy 1378 július 16, Miklós fia István 1378 szeptember 19, Dávid fia Péter mester 1380 május 24, Kistatai Pál fia Antal 1380 szeptember 13, Gersei Pethő fia György 1391, Nagy Domonkos, hrussói várnagy 1393, Födemesi Miklós 1407, Kistatai Pál 1423, Emőkei

Alispánok
1226—1506.

Követek
1441—1525.

Szapolyai
János és
Ferdinánd.

SZAPOLYAI JÁNOS.

Jakab 1426, Kereskényi László és Báróczi Imre 1427, Kálnai István fia György 1436—1438 és 1446, legényei Fakó Sebestyén 1449, Endrédi János 1465, Erwisthei Bertalan, lévai várnagy 1465, Nádas Simon és Nagy Lőrincz, lévai várnagyok 1466, Mányai Mihály 1476, palásthy Paska János és Györödi Péter 1494, Györödi Péter 1496 és 1506, Marosfalvi Demeter és baracscai Érsek János 1500, Endrédi György és deveeseri Székely György 1506—1509, Endrédi György 1516, miklosowczy Zudar Dávid 1506.

Országgyűlési követek: Kálnai János 1441, Baragyáni Salamon 1447-ben a budai országgyűlésen, Kálnai László és Baranyai György az 1505-iki rákosi országgyűlésen, Kálnai János 1525, a hatvani országgyűlésen.

II. A MOHÁCSI VÉSZTŐL A SZATMÁRI BÉKÉIG.

1. *A vármegye története az ország három részre szakadásának, a szabadság- és a vallásharcok korában.*

Alig hagyta el a török hazánk vérrel áztatott földjét, máris a királyválasztás zajától visszhangzott az egész ország. A nemzet többsége tudvalevőleg Szapolyai János vajda körül csoportosult, a kit Székesfehérvárott november 10-én királylyá koronáztak. A vármegye urai közül Lévai Zsig-

mond neje: Petrovics Anna, Péter nővére révén, a Szapolyai párthoz csatlakozott és befolyásával az egész vármegyét Szapolyai pártjára térítette. Ellenben a Thurzó Elek szavát követő bányavárosok inkább a Ferdinánd útját egyengető Mária királyné mellé csatlakoztak. Ferdinándot — mint tudjuk — a pozsonyi országgyűlés december 12-én királylyá választotta. Az ellenkirályok, pénz és kellő számú sereg híján, tétlenségre voltak kárhozthatva. 1527 tavaszán János király támadólag lépett föl. Első sorban azon volt, hogy híveinek a számát újabb adományokkal gyarapítsa. 1527-ben Bndán Kis-Tapolcsányi György, Tamás, László és Pál részére Kis-Tapolcsány, Nagy-Malonya, Kis-Valkócz, Nagy-Ugrócz, Kis-Málas, Kalacsna, Pázsit és Ószöd birtokokra új adomány-levelet állít ki. (Botka, Barsi okl. 129.) Ugyanekkor hűségre inti Körmöczöt és elrendeli, hogy onnan a német katonákat űzzék ki, majd a bányavárosokra 2500 forintot vet ki. (Id. helyen, CI—CXVIII. okl.) János királynak a tavasszal tényleg jól állottak az ügyei Bars vármegyében. Még Körmöczön is tekintélyes párt állott rendelkezésére. A nyáron azonban megfordult a kozzka. Ferdinánd július végén már az ország határán állott és augusztus 20-án bevonult Budára, míg Jánost hívei csakhamar cserben hagyták. Az elsők közé tartozott Podmaniczky István nyitrai püspök, a ki 1600 forintot kölcsönzött Ferdinándnak, melynek fejében Léva várát nyerte zálogba.

Ferdinánd seregeinek előnyomulása következtében lényegesen megváltozott a helyzet a vármegyében is. Zabláthi Jakab szent-benedeki apát szintén Ferdinánd pártjára állott, mire János király 1527 december 6-án megfosztotta az apátságtól s helyébe vizlói Bordách Györgyöt nevezte ki. De ez alig foglalhatta el a helyét, mert az 1528 márczius 19-iki színi vereség következtében Lengyelországba menekült.

Bár János király jó időn át tétlenségre volt utalva, Ferdinánd pártja még sem érezte magát biztonságban. Kacziáner már ápr. 20-án óvatosságra inti a bányavárosokat a János-párti urakkal szemben. Ez meg épen kapóra jött a selmeczieknek, a kik azzal az ürüggyel, nehogy Szent-Benedek a János-párt birtokába jusson, május 3-án 500 vitézzel megrohanták a monostort és kifosztották. A vármegye ugyan május 17-én tiltakozott ellene, de ezzel Zábláthi Jakabnak nem sokat használt, mert Báthori nádor még május 18-án megfosztotta őt az apátság javaitól és azokat Máté benedekrendi szerzetesnek adta. Zábláthi ekkor úgy segített magán, hogy az apátsági birtokokat rokona: Thúróczi Miklós kezére játszotta. (Knauz, i. h. 93–95.) Ferdinánd pedig, mivel Thúróczi szintén az ő pártjához állott, a szent-benedeki birtokokra vonatkozó ezt a szerződést 1528-ban jóváhagyta, sőt Thúróczi és Selmeczbánya között az apátsági birtokokból kifolyólag támadt viszályok kiegyenlítését is elrendelte. (Botka, Barsv. okl. CVIII.—CIX.) Thúróczi ezután leglelkesebb híve lett Ferdinándnak, de az apátsági javak jövedelmét nem sokáig élvezhette, mert 1530-ban De Turri Miklós, Ferdinánd kapitánya kiűzte az apátsági javakból. Thúróczi, mintha sejtette volna a veszélyt, az általa megszerzett kincseket és az egyházi drágaságokat 1529-ben Léva várába vitette; az is lehetséges azonban, hogy Szulejman közeledésének a híre készítette erre.

Ez alatt Mária királyné, Ferdinánd kormányának a feje, mind azokkal érezte hatalmát, a kik előbb János pártjához tartoztak. Krueg János körmöczi bírónak selmeczbányai házát is — hűtlenség czímén — Pempflinger Sebestyénnek adományozta. (Botka, i. h. CVII.) Ferdinánd király pedig Lévat, ugyancsak hűtlenség czímén, elveszi Lévai Zsigmondtól és Anna királynénak adományozza. (Botka, i. h. CX.) Lévai Zsigmond e csapást nem sokáig élte túl. Neje Petrovics Pétermél húzta meg magát, de fia Gábor Léva maradt.

Kacziáner János, Ferdinánd hadvezére, még 1528-ban, Trenesén elfoglalása után, — a hol kiváló szerep jutott Majthényi Bertalan főkapitánynak, II. Lajos király bizalmas kamarásának — az egész Garam-vidéket és a bányavárosokat is hatalmába kerítette és felhívta a bányavárosokat, hogy zászlói alá sorakozzanak. De katonákkal egyedül nem érte be, hanem nyakra-főre hadi adókat vetett ki a bányavárosokra, a mi természetesen nem nyerte meg Mária királyné tetszését, mert 1529-ben inti a bányavárosokat, hogy tudta nélkül Kacziánernek semmi néven nevezendő adót ne fizessenek. Kacziáner azonban nem állott egyedül e téren, mert Török Bálint a Körmöczbánya város tulajdonát tevő Szklenó és Stubnya birtokokon levő jobbágságra hihetetlen nagyságú adót vetett ki. A kétségsbeesett város Majthényi Bertalanhoz fordult közbenjárásért, de az utóbbi 1528 márcziusban a levelet Török Bálintnak továbbítja. (Szerémi, Emlékek a Majthényi család levéltárából, 18.)

Bécs felmentése után De Turri Miklós 1530 áprilisban a várak visszafoglalására a felvidékre jött. Kacziánert Horvátországba rendelték, mire a sereg De Turri vezérlete alá került, a ki június 7-én elfoglalta Szent-Benedeket s miután a templomi drágaságokat Léváról visszahozatta, a monostort testvéreinek Kristófnak adományozta. Thúróczi ugyan felszólalt ez ellen az udvarnál, de kénytelen volt a Ferdinánd által ígért kárpótlással beérni.

Október havában Rogendorf Vilmos, Ferdinánd vezére megkísérelte Buda visszavételét, de az idejében megérkező Amurath hercegovinai és Mehemet Uzreft boszniai pasák elől visszavonult. A török pasák, seregeiknek kárpótlást óhajtván adni a kiállott fáradalmakért, Rogendorf elvonulása után Esztergommál átkeltek a Dúnán s november havában Bars- és Nyitra vár-

A törökök
Bars-
megyében.

megyén át pusztítva, rombolva, egész a bányavárosokig portyáztak, míg De Turri Miklós egész Bécsig vonult vissza előlük. A törökök rettenetes pusztítást vittek végbe a vármegyében. Istvánffy adatai szerint Ghymes, Szent-Benedek és Léva környékét dúlták legjobban, Verebélyt, Marótot és Csiffárt pedig felperzselték.

A hadjárat után Ferdinánd valamivel engedékenyebb lett a János pártjához tartozóakkal és szigorubb a vezérei garázdálkodásaival szemben. Léva visszakerült Lévai Gábor birtokába, a ki 1530-ban a vármegye főispánja lett. Szent-Benedeket Josephit Ferencz zenggi püspöknek adományozta (1534 október 26), a ki, miután De Turri Miklóssal és Kristóffal egyezséget

kötött, 1535-ben birtokába vehette a monostort, de az egyházi kincseket De Turri emberei magokkal vitték.

Lévai Gábor főispán, az újabb török beütéseknek elejét veendő, 1537-ben a bányavárosokkal kölcsönös védelmi szerződést kötött. Példáját követték a vármegyék is. Még ebben az évben Bajmőcz várában hat vármegye (Arva, Bars, Nyitra, Túrócz, Liptó és Zólyom), valamint a bányavárosok követői kölcsönös védelmi szövetséget kötöttek, mely alkalommal Várad Pál érsek, Lévai Gábor főispán, Dóczi Miklós Revistye és Lipesei János Saskő várának ura és kapitánya és Dubraviecki János körmőczi alkamagróf jelentek meg. (Botka, Barsv. oklt. CXXV—VI.)

Tudjuk a történetből, hogy Buda 1541 szeptember 2-án Szulejman birtokába került. Ferdinánd ugyan megkísérelte Buda visszafoglalását, de sikertelenül. Ez alkalommal esett el Lévai Gábor, a vármegye főispánja is. 1543-ban Esztergom

A BALASSA-KAPU A
LÉVAI VÁRBAN.

is török kézre kerülvén, a török külön szandzsákokat hasított ki Bars vármegyéből, mely Nagy-Sarló, Garamhid, Kőhidgyarmat és Verebélyig terjedt. (Némethy: Emlékek Esztergom multjából, 26 és 691.). Mindez jóformán kardesapás nélkül történt és leírhatatlan rémületet keltett a vármegyében. A vármegye eddigi székhelyén, Ó-Barson nem érezvén magát többé biztonságban, Kis-Tapolcsányba költözött, hová a városban letelepült kereskedők s az oda menekültek is követték. Az egykor virágzó Bars városból ez által jelentéktelen helység lett.

Lévai Gábor özvegye, Thurzó Anna, gyengének érezte magát arra, hogy ana korszak zavaros viszonyai között, Léva várát megtarthassa fia számára. Ezért, férje halála után 1543-ban, Balassa Menyhértnek nyújtotta a kezét, a ki ez által Léva vára birtokába jutott, bár a vár tulajdonképeni ura Lévai János volt. Balassának első sorban a törökökkel kellett megküzdeni. Mehemmed esztergomi bég ugyanis, szandzsákjának kibővítése céljából, a lévai várat akarta kézrekeríteni. 1544-ben Sabán Muzsa vezérlete alatt egy csapat janicsárt és 400 lovast indított útnak Léva felé. Csendben átkeltek a Dunán és észrevétlenül Lévaig hatoltak. A törökök, valószínűleg éjjel, a városra rontottak, mely csakhamar hatalmukba került. A harezi zajra azonban a várbeliek figyelmesek lettek, Balassa az ágyból felriadva, öltözetlenül kardot rántott és a kaputornácához sietett, hogy katonáit lelkesítse. A török, látván,

Léva
Balassa
Menyhért
alatt.

hogy a várbeliek ellentállásra készülnek, csakhamar visszavonult, de Balassa katonáival lóra kapva, egész Szalkáig üldözte őket. Az ágyúzás hallatára, Thúry György, Ságlyról, válogatott csapattal a török üldözésére sietett. Hadnagya: Gadócsi Péter, a hátyédből Kubát agát támadta meg s a küzdelemben mind a ketten megsebesültek. (Némethy, i. h. 36.) A törökök további üldözésével azonban, tekintettel a magyarok csekély számára, fel kellett hagyni. Balassa nyíran futárt küldött Komárom, Surány és Nyitra várába, de ezek megkéstek s így neki vissza kellett vonulnia.

Az ezután következő években Balassa kardját nem annyira a török ellen, mint a környék zsarolására használta. Léváról valóságos rablóhadjáratot indított. Csábrágot, jogos tulajdonosától, Pálffy Pétertől elfoglalván, vakmerőségében annyira vetemedett, hogy a Selmeczről Kőrmőczre menő, aranyat

DOBÓ ISTVÁN KASTÉLYA A LÉVAI VÁRBAN.

és ezüstöt szállító szekereket is megtámadta. Csak a szekereket kísérő fegyveresek vitézsége akadályozta meg terve sikerét. Babindáli Gergelyt, a ki a Bars vármegyében összegyűjtött adót akarta a királyi kincstárba szállítani, szintén megtámadta és 2000 arany forintot vett el tőle. E garázdálkodások hírére Ferdinánd Balassát az 1548-iki országgyűlésen proscibáltatta és Salm Miklós grófra bízta megfenyítését.

Salm Balassa ellen tekintélyes számú hadat gyűjtött össze. Gregoróczy Vince, Pécsi Farkas, Absteini Gergely, Castelluvio Gáspár és Zapata Péter kapitányok vezérlete alatt 5000 emberből álló sereggel indult meg Balassa ellen. Mielőtt a támadáshoz fogott volna, Mehemet Jahiogli budai pasát semlegességre bírta. 1549 elején bevette Szitnyát, Balassa egyik rablófészket és innen Léva ellen indult. Balassa, Szitnya elestének hírére, Erdélybe menekült s Léva védelmét Dacsó Tamásra bízta. Salm húsvét hétfőjén érkezett Léva alá. Csakhamar sánczokat vonatott és mozsarakkal kezdte a várat lövetni. 23 napi heves ostrom után megadásra szólította fel a várbelieket, de Dacsó Tamás, a ki még mindig bízott Balassa ígérétében, hogy Erdélyből segílyt küld, egy havi fegyverszünetet kért. A bosszús Salm ekkor heves rohamot rendelt el, mely alatt Dacsó leugrott a várfalról s magát kegyelemre megadta. A vezér nélkül maradt vár május 16-án kaput nyitott s később Majthényi Uriel parancsnoksága alá került. Lévai János halála után (1553) a vár

DOBÓ ISTVÁN EMLÉKTÁBLÁJA A LÉVAI
VÁRKAPU FÖLÖTT.

sem Sárkándi Pál 10,000 főnyi seregét, augusztus 8–9-én a palásti mezőn megütközött a visszavonuló törökkel, de érzékeny vereséget szenvedett. E hírre Sárkándi, nehogy Léva őrízetlenül maradjon, visszavonult a várba.

Midőn Léva a koronára szállott, a királyi kapitányok alá volt rendelve; ezek közül közvetlenül Lévai János halála után (1553) Telekessi Imre, ama kor kiváló vitéze, a ki már a mohácsi ütközetben is részt vett, lett lévai kapitány, de a mikor nem volt alkalma a török ellen harcolni, a vidék lakosait sanjargatta. Ezért azután Ferdinánd 1554-ben és 1555-ben két ízben is dorgáló levelet intézett hozzá.

Telekessi pályáján még csak ezután emelkedett. 1556-ban már felsőmagyarországi kapitány lett. Ugyanez évben megtámadta a törököt Babocsánál. (Hadtört. közlem. 1889.) 1557—1558-ban nagy sikerrel hadakozott Felsőmagyarországon. Elfoglalta Kassát, Zemplént és Sárospatakot. 1558-ban Sajó-Kaza mellett fényes győzelmet aratott Velizán bég füleki parancsnok fölött. Hadi tettei jutalmául Zétényt és Ledniczet nyerte adományul. Helyét a lévai kapitányságban Vizkeleti György foglalta el. (Új Magyar Muz. 1853., 343.). Majd 1558-ban Thury György volt lévai kapitány s a helyőrség ekkor 536 főből állott. Mialatt Léva a király tulajdonában volt, különös gondot fordítottak helyreállítására. Az 1556 : 16., 1557 : 6. és 1559 : 28. törvény-cikkek ismételten megerősíteni rendelik, Turócz, Zólyom, Bars, Hont, Arva és Liptó vármegyék közmunkája által.

Kis-Tapolcsány várát az 1559. évi országgyűlés lebontatni rendelte (1559 : XXIX. törv.-cz. 1. §) és csak 1578-ban állítottatott helyre ugyancsak az országgyűlés határozatával. (Garami R. Barsm. Hirl., 1882.)

1556-ban a török ismét támadást intézett a vármegye területére. Ebben az évben, Bars és Nyitra vármegyékben 24 falut pusztított el s mintegy 3000 embert fűzött rabszíjra. Ferdinánd, 1560 szeptember 13-án Lévát Dobó

a koronára szállott. Balassa utóbb ismét Ferdinánd pártjára állott s a vármegye főispánságát is meg tudta szerezni, melyet névleg 1561-ig viselt, sőt 1560-ban az udvar vele érintkezésbe lépett János Zsigmond megbuktatására. Balassa előbb a székelyeket izgatta a lázadásra, majd Zay-val egyesülve Hadad várát foglalta el. A török azonban segélyére sietvén az ifjú fejedelemnek, Balassa Erdélyből kiszorult. Ferdinánd 1561-ben Balassát bárói rangra emelte, majd Szatmár és Nagybánya kapitánya lett, de régi hatalmának vége szakadt és 1568-ban, mindenkitől elhagyatva, Bécsben halt el.

Ali budai pasa 1552-ben Drégely és a nógrádi várak ellen vonulván, Ferdinánd Teuffel Erazmust küldötte a török ellen. Tenffel, néhány ezer főnyi hadával Lévára jött, honnan Drégely felé vette útját, de seregével csak a hontmegyei Egeghig jutott. Drégely felmentésétől ugyan elkésett, mert a vár július 9-én elesett, azonban az elbizakodott német vezér, be sem várva a Füleken összegyűlt felkelő nemesi hadat,

Léva a
királyi kapi-
tányok alatt.

Léva Dobó
István alatt.

István egri hősnek adta. Dobó ekkor nagy gondot fordított a vár megerősítésére. Az 1569: XIX. és az 1567: XVII. törvény-czikkék ismét közzmmkákát rendelték el a vár részére. Dobó Léván hosszabb ideig tartózkodott. 1562-ben Miksa koronázására 132 díszbe öltözött katonával vonult Pozsonyba. (Bndai, Polg. Lex. I., 562.) De Dobó nem tudott beletörődni a drinápolyi béke után hazánkban beállott közviszonyokba. Ellenfelei reá is fogták, hogy sógorával: Balassa Jánossal és János Zsigmonddal szövetekezett királya ellen. Hasztalan küldte Zeleméri Lászlót, majd fiát a királyhoz; 1569-ben Pozsonyban még is elfogták s csak 1572 április 16-án nyerte vissza szabadságát, de nem élvezhetette, mert két évi betegeskedés után elhalt. (Tört. tár. 1879, 714.)

Dobó halála után fia Ferencz kapta Lévát. Forgách János és Forgách Ferencz ugyan perrel támadták meg, de 1574-ben egyezsége léptek Zeleméri Lászlóval. Nagyobb baj volt azonban, hogy Dobó özvegye Csáky Pállal lépett házasságra, minek következtében csakhamar viszály támadt közte és fia Ferencz között. Az 1578-ban Tapolesányban tartott megyegyűlés a várban található összes ingóságok hatodrésztét Csákyénak ítélte oda. Patachich György lévai várnagy ugyan élénken tiltakozott ez ellen az osztály ellen, mint hogy a törökök gyakori támadásainak kített vár jövedelmeit esökkenteni nem engedte, de tiltakozásának nem volt eredménye. Pedig Léva ép ez időben teljesítette leginkább azt a feladatát, melyre végvári jellege által hivatva volt.

Esztergom eleste óta a török betörések mindjobban szaporodtak. Az 1564.évi összeírásban Tajnay Péter szolgabíró járása is a hódoltságához tartozott, vagyis a lévain kívül a kistapolesányi járás is behódolt. 1573-ban a törökök elpusztították Marót, Zsikava és Lédecz helységeket s Setétkut és Nagy-Győröd is nagy kárt szenvedett. 1574-ben Szilvaköz, Leveled, Kis-Baracska és Fakó-Vezekény pusztult el, de a török martalócok Rohozsnicza, Eny, Szőlős, Kis-Bélád, Németi, Herestény és Kis-Szelezsény helységeket is felkeresték. (Barsi József tanulm.) 1575-ben, mikor a törökök Drégely várát felépítették és Kékköt elfoglalták, a bányavárosokat komoly veszély fenyegette. Ezek azonban szövetségre léptek és követeket küldtek segélyért Bécsbe és Regensburgba. A követek 1575 szeptember 14-én Zsarnóczán találkoztak s onnan másnap Bécsbe indultak. Ugyanekkor a vármegye Szent-Benedekre őrseget kért, hogy lakosai a török portyázók ellen védekezhessenek.

A rendszeres őrködésnek eredménye is volt, mert midőn a következő 1576. évben a törökök nagyobb portyázó csapatot küldtek a Felvidékre, ezt az egyes őrsemek megtudták s a pápai és a győri őrsegeket értesítették, melyek azután a visszavonnuló törököket Nyitra és Léva között megtámadták és közülök negyvenet lekaszaboltak. (Istváuffi i. h. XXV. 611.)

Jóllehet névleg béke volt, de a törökökkel szemben résen kellett lenni. Úgy a felvidéki kapitányok, mint a vármegye egyaránt nagy súlyt helyeztek Léva megerősítésére. Forgách Simon báró, a híres hadvezér, 1581-ben

PÁLFFY MIKLÓS.

A törökök pusztításai.

Léva megerősítése.

Bars vármegyéhez intézett levelével a lévai vár megerősítéséhez szükséges palánk felállítását rendelvén el, e czélra portánként 4-4 karót és minden karóhoz két szekér vesszőt vetettek ki, de a palánkhoz szükséges anyag csak lassan gyűlt össze, miért is Forgách András, akkori várnagy, 1582 január 9-én ez ügyben sürgető levelet intézett a vármegyéhez. Forgáchot Lessenyei Nagy Ferenc követte a várnagyságban (1588).

Léva ez időtájt Perényi Zsófia birtokában volt, kinek anyja Dobó Anna volt. Perényi Zsófia harmadik férje: Kolonich Sigfrid komáromi várparancsnok Lévát tényleg birtokába vette.

1593 nyarán Murad szultán 160.000 főnyi haddal Nándor-Fejérvárról megindulva, Sziszek eleste után a harcziás Szinan nagyvezért állította serege élére, a ki egymásután foglalta el a többnyire német zsoldos hadaktól védett dunántúli erősségeket. E hírre Pálffy Miklós főkapitány hadba szólította a nemességet. Bars vármegye 1593 szept. 9-én Ujbányán tartott közgyűlésén részleges nemesi felkelést rendelt el, melynek kapitányai Puska János és Simonyi Gáspár lettek. A nemesi felkelést okt. 20-án Érsekújvárra, s onnan Komáromba rendelték. A barsmezei nemesi felkelés különösen kitett magáért. Vezére: Tapolcsányi János gazdag zsákmányt szedett össze a hadjárat alatt. November 18-án a vármegye nemességét Szent-Benedeken találjuk,

Az 1593-iki
nemesi
felkelés.

TAPOLCSÁNYI JÁNOS SÍRKÖVE A KISTAPOLCSÁNYI
TEMPLOMBAN.

hol a következő évi nemesi felkelésnek Dóczy Imre lett a fő- és Simonyi Gáspár az alkaptánya. (Szombathy I. Barsi Ellen. 1893.) A nemesi felkelés ezután Fülek ostrománál jelent meg, hol a nov. 27-iki győzelem kivívásához nagyban hozzájárult. Fülek visszaszerzése után nagy terület szabadult fel a török iga alól. Pálffy a rendeket a hadjárat továbbfolytatására buzdítván, 1594 febr. havában Lévára küldetett, hol Dóczy Imrével, a barsi nemesi sereg főkapitányával haditanácsot tartván, őt Drégely várába rendelte. Ezen harcokban Majthényi László zólyomi főispán, Saskó várának ura, híres hadvezér is részt vett.

Tapolcsányi János erőszakos, hatalmaskodó ember lévén, sok panaszra adott okot. Többek között a nyulszigeti apácák is panaszt emeltek ellene, hogy Koloshoz tartozó jószágokat sorban elfoglalta. Az 1597. évi országgyűlés azután a panaszok megvizsgálására bizottságot küldött ki. E bizottság azonban aligha járt el megbízatásában, mert Tapolcsányi János 1598 aug. 1-én elhalt. Sírkövét a kistapolcsányi templom helyreállításánál 1779-ben találták meg és az új templom falába falazták.

1594 tavaszán Mátyás főherceg vette át a magyarországi hadak vezérletét és a hadjárat csakhamar megkezdődött. Az ápr. 10-én Taszáron tartott közgyűlés a vármegyei felkelt nemességet

Esztergom ostromára küldötte. Május 27-én már az ottani táborban találjuk a vármegyei nemességet. Az ott megtartott részleges országgyűlésen Bars vármegyéet Kálnay Albert alispán és Kókay György képviselte.

Az aug. 20-án Taszáron megtartott közgyűlésen a vármegye újabb nemesi felkelést rendelt el, mely alkalommal a vármegyei sereg fővadjája Nagy Albert, alvajdája pedig Simonyi Gáspár lett. De az ez évi hadjáratot nem koronázta siker, sőt Szinán pasa szept. 29-én már Győrt is bevette és Komáromot kezdte szorongatni, midőn onnan, október végén, váratlanul visszavomult.

A sikertelenség fölötte lehangolta az országot, mi megnyilatkozik az 1595. évi jan. 2-án Szent-Benedeken tartott vármegyei közgyűlésen is, honnan Lipese János és Bálványi István küldettek követekül az országgyűlésre.

1595 tavaszán megújult a háború és Pálffy és Nádasdy fáradozásait siker koronázta, mert Mansfelddel egyesülten sikerült Pálffynak Esztergomot visszavenni. A következő évben a háború ismét kezdetét vette, esakhogy a hadjárat színtere az ország déli részébe és a felső Tisza vidékére tétetett át.

Míg a vármegye fegyverfogható fiai az ország más vidékeim véreztek, az alatt a török gyakran betört a védtelen vármegye területére. Már 1594-ben nagy pusztítást vitt véghez. 1595-ben is gyakran kalandozták be a vármegye területét egyes portyázó tatár csapatok.

A mezőkeresztesi esata kimerítette a harczoló felek erejét és a következő 1597. évben látszólag fegyverszünet volt, de 1598-ban Pálffy Miklós és Schwarzenberg Adolf visszafoglalták Győrt, Tatát és Palotát.

Ibrahim nagyvezér hazánk észak-nyugati részének elpusztításával akarta bosszúját kitölteni. Kálnay Albert Geletnekről már 1599 febr. 12-én értesíti Körmöczbánya városát a közelgő veszélyről, mire a városi tanács a többi bányavárosokat közös védelemre szólítja fel. Ujbánya város majus 17-én már arról értesül, hogy a tatárhad Buda környékéről Drégely alá vonult. A nyáron még békét élvezett a vármegye. A mint azonban a nép a termést betakarította, már mindenfelől rémhírek érkeztek. Okt. 9—10-én a tatárhad Hont vármegyéből Szent-Benedekhez érkezett, útközben elpusztítván a Csejkhöz és a Szőlőshöz tartozó falvakat, hogy onnan a bányavidék felé kerüljön. Thurzó György, a későbbi nádor azonban elzáratta a Garam völgyét és Bélaváry Dávid, az esztergomi érsek szent-keresztí uradalmának tisztje, a felkelt jobbagység élén megakadályozta a betörést.

E közben Ibrahim is megérkezett a törökökkel és az Érsekújvár és Léva közötti vonalon egész Úrményig jutott, hol táborba szállott (Istvánffy XXXI. 823), de innen visszafordult és elvonult. Célja inkább az volt, hogy a királyt békére kényszerítse. A vármegyében maradt tatárhaddal a vármegyei urak gyorsan elbántak. Okt. 11-én Szent-Benedeknél a tatárok visszaveretvén, Verebély felé vonultak és útközben az egész vidéket elpusztították. Zlatháry Márton, a szent-benedeki uradalom tisztje és Bélaváry mindig a sarkukban voltak, de azért még okt. 29-én is tartózkodtak kozákok

KOLONICH SIGFRID.

Léva
Kolonich
Sigfrid alatt.

BOCSKAY ISTVÁN.

esztergomi szabad hajdúk garázdálkodásai ellen szólaljanak fel. (Bottka, Barsv. oklt. 149.)

1603 augusztus 19-én Dóczy Andrást nevezték ki a vármegye főispánjává (u. o. CLI. okl.), a ki egyúttal főpohárnok is volt; de a vármegye nem igen örült e változásnak. Dóczy minden inkább volt, csak főispán nem. Legtöbbnyire távol volt és mint szatmári kapitány állandóan várához volt kötve, de különben is egyike volt ama kor leggyűlöltebb alakjainak.

A vármegye urai, magukra hagyatva, Zmeskál Jaroszló alispánmal élükön, saját belátásuk szerint intézkedtek. Mint ekkoriban túlnyomóan protestáns nemességet, első sorban a vallásügyi sérelmek foglalkoztatták. Az 1604 decz. 30-án tartott közgyűlés e tárgyban adott utasítást az országgyűlésre küldött követeknek és tiltakozott az 1604. évi törvények közé utólag bevett vallásügyi czikk ellen, nehogy azonban lázongóknak tűnjenek fel, hódolateljes áldozatkészségüket határozottan megígérték.

A vallási sérelmek mind jelentékenyebb mozgalmat idéztek fel hazánkban és ennek élére tudvalevőleg Bocskay István állott. Ismeretesek a történetből a felkelés első sikerei Bihar vármegyében és a felső Tisza vidékén, melyeknek hírére a vármegyék egymásután csatlakoztak a mozgalomhoz, úgy hogy 1604 nov. havában már Kassán találjuk Bocskay hadait.

Midőn 1605 tavaszán Bocskay vezérei, névleg Homonnay Bálint, Rhédey Ferencz és Bosnyák Tamás a nemességgel, továbbá Bácsy Benedek, Némethy Gergely, Somogyi Mátyás és Albert a hajdúsággal hazánk észak-nyugati részének az elfoglalására indultak és Léva felé közeledtek, Kolonich Sigfrid, nem érezvén magát biztonságban, futárt küldött Bécsbe segélyért Mátyás főherceghez. Rhédey hajdúi már május elején megtámadták Lévat. A várost felgyújtották, de a várat nem tudták bevenni. Kolonich, bár katonái zsold-hiány miatt egyre lázongtak, kisebb csatározásokba bocsátkozott a hajdúkkal és többnyire sikerrel.

A vármegye urai eleinte meglehetősen tartózkodóan viselkedtek Bocskayval szemben. Bocskay ugyan még 1605 jan. 14-én értesíti a vármegyét, hogy Rhédey Ferencz kapitányt küldi hozzájuk, kivel a vármegye „mindenben értesen egyet” és egyszersmind védelmébe veszi a vármegyét, mégis, bár a vár-

Zsarnóczán, a kik a tatari had vezetői voltak. Ellenben Kőrmöcz vidékéről a tatárhad már ekkor eltakarodott, de azért a város a polgárőrséget még egy időre kirendelte. (Matunák Mihály, korpónai vár. Fels. népisk. ért. 1898/99.)

1602 után Léva a koronára szállott. Azonban a vár tulajdonképeni ura, mint tudjuk, ekkor Perényi Zsófia férje: Kolonich Sigfrid volt, a ki időközben honfiusítottván, a vármegye ellenszenvét vele szemben némileg csökkenteni tudta s a várat még jó ideig megtartotta.

A folyton tartó háborúnál még nagyobb csapás volt, hogy az 1602. év folyamán mintegy 10.000 vallon s német zsoldos tanyázott Pozsony és Nyitra között. Ezek Bars vármegyét sem kimélték és még a törököknél is több kárt tettek. De másfelől az esztergomi őrség is sok panaszra adott okot. A vármegye már 1603-ban oda utasította a követeit, hogy az országgyűlésen gróf Althan esztergomi kapitány erőszakoskodásai és az

Bocskay
István.

megyebeli protestáns nemesség örömmel üdvözölte a felkelés diadalát, tekintettel a közelben levő császári őrségekre, a vármegye urai nem avatkoztak a dolgok menetébe. Ekkor Kolonich Sigfrid, Bástának segélyt viendő, odahagyta Lévát és a bányavárosokba vonult. Rhédey, miután Nyitrát jún. 11-én hatalmába kerítette, a bányavárosok felé vette útját, honnan a törökökkel felszaporodott seregével Kolonichot esakhamar kiszorította. Homouai Drigeth Bálint e közben bevonult a vármegye területére és aug. 10-én Zsarnóczánál táborozott. Aug. 11-én Dóczy János főispán is megjelent Zsarnóczán és Boesckay hírségére esküdött. Az aug. 15-én tartott közgyűlésen a vármegye a felkelők hadának a kiegészítésére toborzást rendelt el. (Botka, Kisfaludi Lipthay Imre.)

Léva még mindig a császáriak kezében volt. Kolonich ugyan nem tudott a várba visszajutni, de neje és tisztjei rendületlenül megállották helyüket. Boesckay mindenképpen meg akarta szerezni a várat. Török segélyt kaphatott volna, de mint Homouai Illésházy Istvánhoz 1605 okt. 4-én kelt levelében igen találóan kifejezi, félt, hogy a vár török támogatással Esztergom sorsára jut. (Tört. tár. 1878. 25.) De a várbelieknek is nehéz volt a helyzetök. A részben magyar, részben pedig német zsoldosok között, állandó volt a feszült viszony, a miről a Bécsben időző Kolonichnak is tudomása volt. De a német őrséget a hadi tanács engedélye nélkül, nem rendelhette ki a várból. Panaszodik is e miatt Illésházy Istvánhoz nov. 8-án kelt levelében, de neki jó tanácsokon kívül egyébvel nem szolgálhatott. (Tört. tár. 1878. 33.)

Boesckay István e közben tábori országgyűlésre készült. Október 23-án, Sárospatakról kelt levelében meg is írta Thurzó György árvai főispánnak, hogy annak megtörténte után Léva felé vonul. (Hazai okmt. I. 422.) Nov. 10-én Boesckay Pest alatt, a Rákos patak mellett fogadta a nagyvezért, honnan Korponára igyekezett. Itt várta már Mátyás főherceg békebiztos, Forgách Zsigmond. Léva elfoglalásának kérdése ekkor egészen háttérbe szorult; a korponai országgyűlésen ugyan keményen felszólaltak a rendek az idegen zsoldos hadak ellen, de csak annyit tudtak elérni, hogy a bécsi béke pontjai közé felvették, hogy várnagy csakis született magyar lehet. A tárgyalások végre az 1606 aug. 6-án megkötött bécsi békére vezettek. A béke értelmében Bars vármegye a magyar király birtokába jutott vissza, Kolonichot pedig Érsekújvár kapitányává nevezték ki.

Habár a vármegye a magyar király birtokába került vissza, mindazáltal Boesckay az adóhátralékot nem engedte el. Már 1606 ápr. 6-án felhívta Zmeskál Jarosló alispánt, a miutegy 3000 frnyí hátralék beküldésére, de úgy látszik hiába, mert jún. 16-án Lőkös László ez ügyben, Boesckay megbízásából Madocsányba kéreti az alispánt, de szintén eredmény nélkül; sőt aug. 30-án Illésházy István azzal fenyegeti Zmeskált, hogy udvarházát 200 - 600 hajdúval rakatja meg, a kik onnan mindaddig el nem mennek, míg az adóhátralék törlesztve nem lesz.

Boesckay 1606 decz. 29-én halt meg. Halálának hírére Rudolf érkezettnek látta az időt, hogy a bécsi békepontokat érvénytelenítse. Már a zsitvatoroki békekötés okmányát sem akarta a töröknek elküldeni, de Mátyás főherceg az okiratot a budai pasának mégis kézbesíttette. E zürzavarban mindegyre jobban előtérbe lépett Mátyás főherceg alakja, a ki rendíthetetlen támaszt nyert Boesckay egykori hívében: Illésházy Istvánban. Az általános zavar és bizonytalanság között a vármegyéket is aggodalom szállotta meg a bécsi béke pontjainak megtartását illetőleg. Bars már 1607-ben megválasztotta követeit, névszerint Szőlősy Jánost és Bossányi Boldizsárt, de ezeknek nem akadt dolguk, mert ebben az évben nem tartottak országgyűlést.

Midőn az 1608-iki országgyűlésre a vármegye ismét Bossányi Boldizsárt küldte követül, utasításul adta néki, hogy a bécsi béke pontjainak megtartását követelje. Ez az országgyűlés II. Mátyást királyllyá koronázta, nádorrá pedig Illésházy Istvánt választotta. Illésházy azonban rövid idő alatt elhalt és helyébe az 1609-iki országgyűlés Thurzó Györgyöt ültette.

Alig oszlott szét az országgyűlés, Erdélyben máris komoly zavarok mutatkoztak. Báthori Gábor fejedelem ellen, erőszakoskodásai és ledér élete miatt, összeesküvést szöttek, melyet Forgách Zsigmond is pártfogolt. 1610-ben pedig a Boesckay halála óta elégedetlen hajdúság lázadt fel. Mivel becsapá-

soktól lehetett tartani, a nádor szept. 6-án Bars vármegyéhez rendeletet intézett a katonaság kiállítása iránt.

Ez a rendelet sehogy sem tetszett a rendeknek. Tekintettel a törökök gyakori beütéseire és a hódolt részekre, nem tartották időszerűnek, hogy a fegyveres erő a vármegyéből kimozdítottassék; de ehhez még pénzügyi bajok is járultak. A nádor még ebben az évben felhívta a vármegyét, az adóhátralékok befizetésére, de sikertelenül, mert a vármegye legtermékenyebb része már behódolt. 1608-ban, midőn a zsitvatoroki béke létrejött, a hódoltsági terület az egész verebélyi járásra kiterjedt. E területen a budai pasa is szedett adót, még pedig minden ház után 3 forintot. A vármegye ugyan Kolonich Sigfridhez fordult közbenjárásért, de ő mitsem tehetett, mert Hassán pasa azt válaszolta neki szept. 4-én Budán kelt levelével, hogy a mely falvak a békekötés előtt már behódoltak, azoktól az adó továbbra is beszedetik.

Ekkor Dóczy főispán távol volt a vármegyétől és Zmeskál Jaroslót kérte fel az ez évben tartandó tisztújításon az elnöki szék betöltésére. Szőlősy János, az addigi alispán, nem akart tovább megmaradni állásában, mire a szept. 3-án Aranyos-Maróton tartott közgyűlés Kálnay Ferenczet választotta meg, de ő e nehéz időben vonakodott az alispáni székbe ülni, mire a rendek végzést hoztak, hogy 100 frt. birság terhe alatt köteles az alispáni tisztet elfogadni. Ezzel ugyan elérték azt, hogy a főispán-ellenes párt, melynek feje Lithassy István volt, egy időre nem juthatott a hatalomra, de Kálnay inkább fizetett, semhogy beleült volna az alispáni székbe. Végre a szept. 23-án megtartott közgyűlésen Maszlik Antalt kiáltották ki alispánnak. De a főispán-ellenes párt azért nem bukott meg, mert Lithassy Istvánt a legelőkelőbb követésekkel bízták meg.

Az új alispánnak sem volt rózsás a helyzete. 1611 márcz. 11-én a nádor felhívja a vármegyét, hogy a vácsi és a lévai katonaság részére alkalmas legelőről gondoskodják, majd a vácsi vár helyreállításához szükséges munkaerőt kéri a vármegyétől.

1611 tavaszán Forgách Zsigmond elérkezettnek látta az időt, a Báthori Gáborral való leszámolásra. Thurzó, bár nem volt híve az Erdély ellen tervezett hadjáratnak, júl. 15-re Eperjesre hívta össze a felső-magyarországi rendeket. A gyűlés elhatározta a felkelést a hajdúk ellen, Erdélyről azonban a nyilvános tárgyalások hallgatnak. (Millen. Tört. VI. 97.) Bars követei, Maszlik Albert alispán és Liphay, Kassán megjelenve a nádor előtt, aggodalmaikukat nyílt kifejezést adtak, de azért a vármegye rendei Szobonya István vezérlete alatt felkelő sereget küldöttek Erdélybe, melyben többek között Dóczy Lőrincz is résztvett.

Forgách vállalkozása esúfos kudarczczal végződött és a kiállított megyei seregnek alig a fele tért vissza. E gyász hír vétele után egy másik baj nehezedett a jobbágyságra. Draskovics János érsekújvári parancsnok, a későbbi horvát bán s országos főkapitány, Bars helységbe 700 lovast vezényelt téli szállásra, a kik nov. második felében érkeztek meg.

Maszlik alispán 1612 márczius havában elhalálozott. A rendek ekkor Dóczy főispánhoz fordultak a tisztújító közgyűlés megtartása végett, de ő nem jöhetvén, Zmeskál volt alispánnal helyettesítettette magát; Zmeskál azonban megbetegedett s így a magukra maradt rendek, május 10-én Kisfaludi Liphay hrét kiáltották ki alispánnak.

Alljunk meg kissé e nagynevű férfiúnál, kit hazafias áldozatkészsege, kiváló egyéni tulajdonai, a vármegye határain messze túlterjedő hírneve, egyaránt méltóvá tesznek arra, hogy vele közelebről foglalkozzunk. 1612—26 között volt a vármegye alispánja, de befolyását 1633-ban bekövetkezett haláláig megtartotta. Fényes pályafutása, már a vármegye nagynevű történetírójának, Botka Tivadarnak a figyelmét is felkeltette, kinek e tárgyban írt nagybecsű dolgozata szolgál e sorok alapjául.

Liphay jómódú, birtokos nemes családból származott. Atyja 1570—93 között királyi adórovó s 1577—81-ben Bars vármegye követe volt. Liphay Imre is miut adórovó kezdte pályafutását Hont vármegyében. 1603-ban Hont vármegye alispánjává választották meg, mely tisztét 1609-ig viselte. 1607-ben a zsitvatoroki békekötés alkalmával, a határok kijelölésére kiküldött bizottságban vett részt. 1611-ben tért vissza Bars vármegyébe.

Forgách
Zsigmond és
Bathori
Gábor.

Kisfaludi
Liphay Imre.

Midőn alispáni székét elfoglalta, első sorban a felmerült viaszályokat igyekezett elsimítani. Ideje is volt, mert az egyetértést a törökök betörései és az egyre fokozódó terhek szükségessé tették.

Az 1613-iki országgyűlés első sorban Léva megerősítését rendelte el, mely Bars vármegye összes közmunkáját igénybe vette. Léván kívül még Verebélyen is állandó őrség volt, melynek eltartása szintén a vármegyére nehezedett.

1613 őszén, tekintettel a törökök gyakori beütéseire, Fánesy Ferencz hadát rendelték Bars és Nyitra vármegyék területére.

Az ez évi (1613) augusztus 2-án kelt nádori leirat szerint, a törökök már Kálnát verték fel és az ezektől való félelem mindegyre több helységet késztetett a behódolásra. Bár a nádor december 2-án a vármegyéhez intézett levelével, karóba húzás terhe alatt eltiltotta a behódolást a jobbagyoknak, mégis 1614 ápr. 13-án Koháry Péter arról értesíti a vármegyét, hogy az új pasa Báthi, Verebély, Szebelín, Csejkő, Szőlős, Bars, Csiffár és Tild helységekre behódolási parancsot küldött. Liphay ekkor Kohárytól, ki Kolonichnak az érsekújvári kapitányságban utóda volt, szabad-hajdúkat kapott a vármegye oltalmára, de ezeknek az eltartása sok kiadással járt, miért is a rendek az eltávolításukat követelték. Mielőtt azonban valami történt volna, Bécsben, a török követtel megkezdett alkudozások eredményeképen, 1615-ben megújították a zsitvatoroki békét, mely után Léván, október havában a hódoltsági vonal megállapítása czéljából, újabb tárgyalást tartottak, melyen a kormányt Liphay alispán képviselte.

Az alkudozások folyama alatt, 1616-ban Beker bég Ó-Bars, Kis-Győröd és Mohi helységek bíráinak is fenyegető leveleket küldött, ez úton kényszerítvén őket a behódolásra. Az 1616 május 6-án kötött egyezséget elfogadták ugyan a törökök, de a hódoltsági falvak adózási viszonya csak 1618-ban nyert megoldást. E közben folyton újabb behódolások történtek, végre a Pázmány Péter érsek által, a törökkel megindított alkudozások után, 1618 április havában, elkészítették azoknak a falvaknak a jegyzékét, melyek a töröknek átadattak.

E jegyzék szerint a következő helységek tartoztak a hódoltsághoz Bars vármegyéből: Töhöl (Lévához tartozott), Mellek (Gyerkenyi Pyber János pécsi püspöké volt), Lehota (Forgách családé), Gyarmath (nemeseké), Csiffár (Pyberé), Lüle (nemeseké), Tild (esztergomi érseké), Mohi, Ó-Bars, Kis- és Nagy-Koszmály (Lévához tartoztak), Tolmács (Szent-Benedekhez tartozott), Tót-Keszi (Lévához tartozott), Aha (eszterg. érsek), Nagy-Sáró, Nived (nemeseké), Vörösvár (Forgách családé), Roznicza, Nemesény (Szent-Benedeké), Kis-Valkócz (Kistapolcsányhoz tart.), Csárad (Forgách családé), Kisfalu, Vörösvár mellett (Kistapolcsányhoz tart.), Kelecsény (Lévához tart.), Peszér és Nagy-Kovácsi (Szent-Benedekhez tart.), Németi (eszterg. érsek), Keresztur (Pusztaszent-Kereszt, egyes nemesek birtoka volt). (Szerémi, Eml. Bars várm. hajd.) 1618 május havában végre Liphay alispán és Maklár Péter örömmel jelenthették az érseknek, hogy a hódoltsági falvak adózását a törökkel elintézték.

KISFALUDI LIPHAY IMRE.

A törököknek behódolt községek.

Ez egyezség szerint az összes hatvan hódoltsági helység adóját 4000 frtra szállították le s kimondták egyúttal, hogy a zsarolások elkerülése czéljából a község birái közvetlenül szolgáltatassák be az adót.

Léva megerősítése
1618-ban.

Az 1618-ik évi országgyűlés 49. törvényezikke ismét Léva megerősítését rendelte el. A vár eddigi jelentőségében csak növekedett. A városi jegyző-könyvek adatai szerint a várórség tisztikara ez időtájt a következőkből állott: 1 kapitány, 1 alkapitány, 1 lovashadnagy, 1 gyaloghadnagy, vagy vajda, zászlótartó, strázsamester, seregbíró, seregdeákja, porkorláb, tizedes; ezeken kívül a sereg predikátora, végül a harminczados és a vámos.

Mátyás halálával királyválasztó országgyűlésre jöttek össze a rendek. Bars vármegye már 1619 február 20-án Aranyos-Maróton a főispán elnöklése alatt megtartott közgyűlésében oda utasította követeit, hogy II. Ferdinándra szavazzanak. (Botka, Oklvt. 213.) De a kiküldött követeknek egyúttal kötelességükké tétetett, hogy a bécsi békekötés szoros megtartását és a jezsuiták kiűzetését kérik az országgyűléstől.

Még Thurzó nádor szemelte ki Liphay alispánt a portai követségre. Alkalmasabb embert valóban nem is találhatott volna. Az ujonnan összehívott országgyűlés folyama alatt az új kormány fejei részéről, a személye iránt tanúsított bizalom nyilvánulása elől Liphay nem térhetett ki. Elfogadta a fontos megbízást és július 15-re közgyűlést hívott egybe, majd ez után, Pogrányi György és Szokoly György lévai hadnagy társaságában, útra kelt.

A közgyűlésen a főispán új alispánt öhajtott volna választatni, de a rendek az alispáni széket mással nem akarták betölteni, az Liphay hazatértéig üresen állott, pedig Liphayra otthon is szükség lett volna.

II. Ferdinánd.

II. Ferdinánd trónját első sorban a cseh felkelés veszélyeztette. Már 1619 május 10-én értesíti Forgách Zsigmond a vármegyét a cseheknek Morvába történt betöréséről, egyúttal felhívja a vármegyét, hogy személyes nemesi felkelés eshetőségére készüljön el s a Ghymes várának helyreállítására szükséges közmunka kiállításáról gondoskodjék.

Bethlen Gábor.

Tudvalevő, hogy a cseh felkelés hírére, Bethlen Gábor, a Magyarországon megindított vallási üldözés hatása alatt, felismerve a pillanat fontosságát, kardot rántott. Felkelését siker koronázta, régi ellenfele, a vármegye főispánja, Dóczy András is, a ki még 1616-ban a Homonnai-féle erdélyi vállalkozás támogatásával vonta magára Bethlen Gábor haragját, szept. 5-én, Szatmár feladása következtében, kezébe került.

A magára maradt vármegye egymásután vette kézhez a legellentmondóbb rendeleteket. Forgách Zsigmond nádor szept. 5-én kelt levelével Bars vármegyében nemesi felkelést rendel, melyet szept. 13-án megsürgetett, egyszersmind meghagyva a vármegyének, hogy, miután Dóczy András főispán Szatmáron van elfoglalva, Liphay alispán pedig távol van, válasszanak új alispánt. (Szerémi, Emlékek Bars várm., hajd., 74—80. l.) Ezalatt Bethlen hadai feltartóztatás nélkül nyomultak előre. Szept. 19-én Thurzó Imre gróf Bitséről elküldötte a vármegyéhez Bethlen Gábor kiáltványát, szept. 27-én pedig Széchy György gróf, Bethlen egyik hadvezére, már

BETHLEN GÁBOR.

Fülekről hívta fel a vármegyét a csatlakozásra.

Bethlen okt. 6-án már Bajmócson, 11-én pedig Nagy-Szombatban volt. Hadai október havában elárasztották Bars vármegyét. Bakó Ferencz okt. 16-án már Lévát bírta s innen hívta föl a vármegyét a gyalogság részére szükséges ruházat és felszerelés kiszolgáltatására. Bethlen hadai azonban néhol garázdálkodtak is, mint ezt Kálnay Jánosnak 1619. okt. 16-án kelt levele igazolja, a kit Geletneken a Bojthy Benedek-féle csapatból néhány hajdú, Komáromy Gergely vezetése alatt, kifosztott.

Bethlen felhívására az okt. hó 28-án tartott bizottsági közgyűléséből a vármegye közönsége Lithassy Istvánt és Bossányi Mihályt küldte ki követekül a nov. 11-ére egybehívott hongyülésre. A gyűlés szétoszlása után Bethlen az időközben elfoglalt várak védelméről gondoskodott. Thurzó megfelelő számú lovas-

és gyaloghad szállítására hívta fel a vármegyét, még pedig minden porta után egy lovast és egy gyalogost. Maklárny Péter és Bossányi Mihály helyettes alispánoknak tehát elég dolguk akadt. A vármegye történetében mindegyre nagyobb szerepet játszó Bossányi család ezen sarjai a nagyugróczy ágából származnak, a kik a Baracsikai örökség révén Nagy-Ugróczy, Pázsit és Kolacsno helységekben voltak birtokosok.

Az utolsó hongyülés rendelete értelmében Althan János lévai parancsnoknak ki kellett küldeni a német őrséget a várból és helyébe Forgách 1620. jan. 3-án 50 gyalogost rendelt Bars vármegyéből.

Új év (1620) óta lényegesen megváltozott a helyzet. A sarokba szorított II. Ferdinánd, egész Felső-Magyarország kormányát Bethlen Gáborra ruházta a legközelebb egybehívandó országgyűlésig s így a királyi tisztviselőket is Bethlen alá rendelte; de ebben nem volt köszönet, mert a rendeletek egész özőne szabadult a vármegyére.

A január 30-án tartott közgyűlésre már Lipthay Imre is visszatért Konstantinápolyból, közel fél évi távollét után. Az ő fényes tehetségére és tapintatos eljárására e fölötté kényes helyzetben nagy szükség volt.

A lengyel betörés hírére február 13-án Thurzó Szaniszló katonaságot, gróf Forgách nádor pedig, a komjáthi vár helyreállítására, közmunkát kért a rendektől, majd ismét Thurzó „a vitélő nép” fizetéséhez szükséges pénzt kért, február 27-én pedig nemesi felkelést rendelt el, míg Bethlen Gábor márczius 24-én gyalogosokat követel a vármegyétől.

A május 31-re Beszterczebányára kitűzött országgyűlésre a vármegye Lipthay alispánt és Szobonya Pál szolgabírókat küldte követekül. Ez országgyűlés folyama alatt Bethlent magyar királyllyá választották, de ezzel a szakadás még általánosabbá lett.

1620 őszén a harcz megújult. Bethlen szeptember elején Léván át Nagyszombat felé vezette seregét. Verebélyen elébe ment Lipthay alispán, a ki főleg a beszterczebányai országgyűlés által a nemességre kivetett hadi adó miatt kereste fel a fejedelmet és másfél hétig volt a kíséretében.

Az adó behajtása azonban nem sikerült és a személyes nemesi felkelést is fölötté hiányosan teljesítették. A bizonytalan helyzet sokakat tétovázókká tett és Bars mindig csak azt nézte, hogy mit csinál Nyitra. Az ez évi

THURZÓ SZANISZLÓ.

december 3-án Aranyos-Maróton tartott közgyűlés végzéséből is láthatjuk, hogy csak halasztást akartak nyerni. (Botka, Oklvt. 214.)

1621 tavaszán Ferdinánd hadai támadólag léptek fel. A Bethlen pártjától elszakadt nádor, Forgách Zsigmond, május 22-én Liphay alispánhoz intézett levelével a vármegyét Ferdinánd hűségére szólítja fel. Ugyanekkor a Pálffy István és Koháry Péter vezérlete alatt álló császári had Szent-Benedeket szállotta meg, honnan az Ersekujvart ostromló császári táborba ment.

Bars vármegye ismét kényes helyzetben volt. Egyfelől II. Ferdinánd hadai, másfelől pedig a Bethlen hadaival megrakott Érsekujvár és Léva szorongatták. Ezért az 1622. évi soproni országgyűlésre is csak egyedül Liphay Imrét küldték követül. Ekkor őt szólította fel Eszterházy Miklós a közvetítésre. Liphay vállalkozott e hálátlan szerepre és úgy Bethlen, mint Eszterházy, a kik pedig ellenségek voltak, meg voltak vele elégedve.

1621 nyarán Bethlen ismét támadólag lépett fel. Thurzó Szaniszló angusztus 6-án személyes nemesi felkelésre hívta fel a vármegyét, sőt a portális katonaságot is berendelte, de a nemesi felkelést szeptember 26-án hazaküldték és helyette három-portánként egy gyalog-puskás kiállítását vállalta el a vármegye.

A háború ezután már lanyhán folyt, mivel Bethlen pártját számos főúr odahagyta, a csehektől pedig a felérhegyi vereség után segílyt nem remélhetett. 1622 január 7-én megkötötte a nikolsburgi békét, melylyel Bars vármegye végképen visszakerült Ferdinánd birtokába.

Az 1622. évi XXXVI. törvényezikk Léva vára megerősítése czéljából Bars vármegye közmunkáját rendelte ki, egyszersmind a LXIII. törvényezikk a várat Kolonich Sigfridnek adta vissza. Ugyanez az országgyűlés nevezte ki gróf Forgách Miklós felsőmagyarországi főkapitányt a vármegye főispánjává. (Botka oklt. 215.)

A béke csak 1623 ősziig tartott. Bethlen hadai Nagy-Szombat felé vonultak, hova november 19-re országgyűlést hirdetett.

A vármegye november 7-én a Kis-Tapolcsányban megtartott közgyűlésében tárgyalta Bethlen levelét Eszterházy Miklós országbíró és gróf Forgách Miklós főispán leirataival együtt, mely utóbbiak egyaránt óvták a vármegyét, hogy a Bethlen által hirdetett országgyűlésen magát képviseltesse. A vármegye ismét kényes helyzetbe jutott, mert időközben Horváth István, Bethlen tábornoka, székely katonáival is megszállotta területét. A közgyűlés úgy a főispánhoz, mint az országbíróhoz feliratot intézett, de azért a Bethlen által hirdetett országgyűlésre Ugronovich Lászlót és Nyáry Albertet küldötte ki (Botka, oklt. 216.). Ezek helyett azonban november 21-én Liphay alispán és Szobonya Pál mentek Nagy-Szombatba.

Bethlen Gábor, megújítván a nikolsburgi békét, hadait kivonta a vármegye területéről. Ezek helyett azután a Forgách Miklós gróf vezérlete alatt álló királyi hadak szállották meg Bars vármegyét és ott nagy károkat okoztak.

Midőn Bethlen Gábor eddigi politikájával szakítva, a bécsi udvarhoz közeledett, ott visszautasításra talált, a miért azután a német protestáns fejedelmekkel kötött szövetséget. Eszterházy Miklós, az új nádor, hasztalan járt közbe, Bethlen hajthatatlan maradt. E válságos időben, 1626 jun. 16-án hagyta oda az alispáni széket Liphay Imre is.

Bethlen 1626 aug. havában megindult Erdélyből és szept. vége felé már Rimaszombatnál táborozott, hogy a svéd királytól küldött s a Morvaország felől közelgő Mansfelddel a bányavárosok között egyesüljön.

Bethlen aug. 25-én Horváth István erdélyi tabornokot küldte Trencsénbe, hogy a szövetséges had bejövetelét megkönnyítse. Mansfeld szept. 3-án átkelven a határon, onnan Illésházy Gáspárnak, Trencsén urának segítségével átkelt a Vágon is, a miben az Eszterházy nádortól hirdetett nemesi felkelés nem bírta feltartóztatni (Hazai okmt. IV., 464); de mivel Wallenstein mindenütt a sarkában volt, Trencsénből gyors menettel a Nyitra völgyébe csapott át, Horváth István pedig Túróczon át követte Nyitra megyébe és Laszkárnál már együtt táboroztak. Szeptember 10-én Mansfeld már Szent-Keresztnél táborozott, honnan a bányavárosokat zaklatta. Horváth István ekkor elválván Mansfeldtől, előbb a Nyitra völgyében, majd Túróczban garáz-

dálkodott. Wallenstein szept. 9-én érkezett Vágújhelyre, hol 10 napon át pihent s csak akkor indult tovább, midőn Murteza, az új budai pasa Nógrádot vette ostrom alá. E hírre, de főleg Eszterházy Miklós nádor sürgetésére megindult Érsekújvárról, hol még 26-án táborozott s 27-én Léva tájékára érkezett. Mansfeld ezalatt elhagyta a bányavárosokat s Bajmócz felé tartott, hogy visszatérjen Felső-Pfalzba, de útközben Bethlen, a ki szept. 25. után Fülekről Barsnak nyomult, Nógrádba szólította. Mansfeld engedelmeskedett. Szeptember 29-én Zólyom körül volt s később Bethlennel egyesült. Mansfeld ekkor útba ejtő Kesselőkő várát is, melyet szeptember 26-ikán körülzárván, megostromolt. Miután a vár kapuját löporral bedöntötte, a vár a győzők hatalmába került, míg a vár ura, Majthényi Bertalan öcsésével, Mihálylyal együtt fogságba esett. Mansfeld hada e vidéken is sokat garázdálkodott és többek között a Majthényi család birtokait is felprédálta. (Szerémi: Emlékek a Majthényi csal. lt. 109.)

Wallenstein e közben előrenyomulva, szeptember 30-án találkozott Drégelypalánknál Bethlennel. A két kiváló hadvezér azonban nem akart csatába bocsátkozni egymással, sőt alkudozásokat is kezdtek. De a Bethlen által Bécsbe küldött békekövet nem hozott kedvező választ. Bethlen ekkor észrevétlenül a Garam völgyébe ereszkedett s okt. 16-án Wallensteinmal kisebb csatározásokat kezdett. Wallenstein kudarcra siettette a békealkudozásokat. Maga Pázmány Péter okt. 26-án kelt levelével vette kezébe a béketárgyalásokat (Fraknói: Pázmány Péter 167—68.), melyek azonban sokáig elhúzódtak.

A VEREBÉLYI VÁR RÉGI KÉPE.

Bethlen hadait téli szállásra a bányavárosokba vezette. Egy részüket Körmöczre rendelte, a Horváth István vezérlete alatt álló csapatok pedig Szent-Benedeknél maradtak, de ezek oly sok kárt okoztak, hogy a vármegye november 3-án tartott közgyűléséből Lipthay volt alispánt és Szelezsényit küldte panaszra a fejedelemhez.

Végre szeptember 12-én megkötötték a szőnyi békét. De már ideje is volt, mert a vármegyét a folytonos had-átvonulások teljesen elpusztították. Ez alatt az idő alatt a törökök is garázdálkodtak; az endrédi lakosok pl. már nem bírták elviselni a török földesurak zsarolásait és mindnyájan megszöktek. Verébely környékét pedig a budai pasa pusztította el.

A következő évben az adó elengedéséért írt fel a vármegye a nádorhoz. Még Bethlen második támadása alatt halt meg 1623-ban Kolonich Sigfrid, Léva várának az ura. Volt ugyan egy távoli rokona, de ennek jogát a korona nem ismervén el, Koháry Péter Lévát 1624-ben elfoglalta és oda 100 magyar gyalogost és lovaszt helyezett el; 1625-ben azonban, mivel a Bethlennel kötött béke állandóságában nem lehetett bízni, Lévát Kolonich György felügyeletére bízták.

Bethlen halála után a békét ismét háború váltotta fel. 1630 szeptember havában hajdulázadás ütött ki, melynek hírére nemesi felkelést rendeltek el. A rendek az október 3-án Kis-Tapolcsányban tartott közgyűlésen Bossányi Jánost választották a nemesi felkelés kapitányává, míg a gyalogság vajdája

A szőnyi béke.

Az 1630-iki hajdulázadás.

Ujabb török
betörések.

KARA MUSZTAPA.

ket raboltak el, ugyanekkor a párkányi törökök Vasadon, a Garam mellett, Nagy Balázst és Seres Jánost vágták le. November havában Verebély körül mindent elpusztítottak. Verebély, mely ellentállott, megmenekült, de a körülötte elterülő nyolcz helység teljesen elpusztult. (Némethy, i. m. 248., 249.) Kelecsényt 1631-ben kirabolták, Hizérről 36 embert vittek el s a szarvasmarhát mind elhajtották. Nagy-Valkóezot szintén kirabolták. Maholányról 192. Újfaluról 412 szarvasmarhát hajtottak el. Csejkőről 200, Újfaluról 14. Maholányról 60 embert fűztek rabszíjra. Még a távolabb eső helységek sem voltak mentek a martalócoktól. 1631-ben Nagy-Ugróczról 3 gyermeket, Rudnóról 2, Velkapoláról 4, Ujbányáról 2 embert vittek el. (Szerémi, Eml. Barsv., Hajd.)

Egy 1634-ben összeállított kimutatás szerint a vármegye területéről a következő helységek hódoltak be (a helynév mellett a behódolás évét, illetőleg annak körülményeit tüntetjük fel): Nagy-Szelezsény, Velsicz, Mankócz, Knezicz, Kis-Szelezsény (erőszakkal hódítottak be), Csárad (ama hatvan faluk egyike, melyeket 1618-ban átengedtek), Kis-Herestény, Aranyos-Marót, (erőszakkal), Néved (1618), Kis-Vezekény (1618), Szelepesény (erőszakkal), Kovácsi (1618), Perlep (erőszakkal), Nemcsény, Rohoznicza (1618), Kis-Apáti, Gesztöd, Kelecsény, Zsikava, Lócz, Hizér, Nagy-Valkócz, Ebedecz, Maholány, Nagy-Vezekény, Újfalu (mind erőszakkal), Németi (1618), Kelecsény (Léva mellett), Mohi, Tót-Keszi, Nagy- és Kis-Koszmály (1618), Podluzsány (a csejkőszőlősi rabláskor hódolt be), Csejkő-Szőlős, Csejkő (ugyanekkor), Nagy-Szecse (Esztergom eleste után, önkényt), Alsó-Várad, Garam-Oroszi, Lekér, Szódó, Nagy-Sáró, Alsó-Pél, Nagy-Töre (ugyanekkor), Kis-Szecse, Ó-Léva és Ladány (együtt hódoltak be), Zsemler, Kis-Töre (1618), Solymos (az újfalusiak elrablásakor), Lök, Zeliz, Mikola, Garam-Damásd (Esztergom elestekor,) Garam-Vezekény, Kis-Oroszi (ugyanakkor), Új-Bars (1618 előtti). Az 1606-iki zsitvatoroki békekötés után erőszakkal hódoltatták be a következő helységeket: Besenyő, Hull, Ohaj, Rendve, Valkház, Pozba, Ény, Nagy-Mánya, Nagy-Lóth, Setékut, Besse, Szencse, Bellegh. Ezek mind Esztergomhoz adóztak, azonban Fiüss Budára szolgált. 1618—1634 között behódoltak: Csiffár, Tild, Aha, Mellek, Töhöl és Verebély, melyet 1631-ben erőszakkal hódoltattak be.

A behódolt
helységek
1634-ig.

Bokros Benedek lett. Sokkal nagyobb gondot adott azonban a rendes hadsereg élelmezési válsága, melynek ügyében október 18-án Bossányi Mihály alispánt és Szobonya Pált küldték a nádorhoz. A követek azonban a nádorral összeződtek és a rendek a november 30-án tartott közgyűlésen ki is jelentették, hogy a török pusztítás és a folytonos hadátvonulások miatt teljesen kipusztult vármegye képtelen a további szolgáltatásokra. A nádort ez az őszinte felirat haragra lobbantotta és neheztelését akként éreztette, hogy 300 mezei katonát rendelt Barsba. A vármegye ekkor Liphay Imrét kérte fel közbenjárásra, a kinek 1632-ben sikerült is a félreértéseket eloszlatni. (Botka, Kisfaludi Liphay I.)

A törökök előnyomulása mind-egyre aggasztóbb lett. 1630 elején Kálnára törtek, onnan Sáró felé mentek és útközben néhány hajdut elfogtak. 1631 május havában Kis-Tapolcsányból 4 kis gyermeket

Az 1634 szeptember 7-én Kis-Tapolesányban megtartott közgyűlésen, midőn ezt a hódoltsági jegyzéket s a hódoltsági falvakban elkövetett zsarolásokról és rablásokról felvett jegyzőkönyveket felolvasták, a rendek elszörnyűködve vették tudomásul ama pusztítást, melyet a török a vármegyében véghezvitt. Érdekes tudnunk, kik voltak az egyes hódoltsági faluk földesurai. Szeréminek már idézett nagybecsű forrásmunkájában erre is felvilágosítást nyerünk. Tatár Ibrahim Esztergomból bírta Velsicz, Szelepesény, Nagy-Szelezsény helységeket. Dely Musztafa Lököt, Memhet ispája Mankóczot, Abdi ispája és Omer aga Esztergomból Aranyos-Marótot és Zsitva-Kenézt, Zapichar aga Zelizt, Murtazan ispája Párkányról Kis-Szelezsényt, Kis-Apátit, Chiaban ispája Esztergomból Csáradot, Harsi Ozman aga Esztergomból Kis-Herestényt, Janicsár tihaja, másként Wakár ispája Perlepet, Rechep ispája Kovácsit, Juszuf aga Nemesényt. Csejkő-Szőlöst 1633-ban a zsámbéki aga bírta. (Némethy, 290). A behódolt falvaknak szomorú volt a sorsuk. Az 1634-ben tartott vizsgálat alkalmával, egyedül Alsó-Várad és Garan-Vezekény nem panaszkodik ispájára. Ludány, a mint behódolt, oly sok viszontagságot szenvedett, hogy lakosai megszöktek.

A törökök terjeszkedése következtében nagyobb gondot fordítottak Lévára, mely ekkor már mint királyi vár, királyi kapitányok parancsnoksága alatt állott. 1635-ben Miskey István volt lévai kapitány (Századok 1886., 347.) Az ez évi országgyűlés XCII. törvényezikke újból elrendelte Léva és Verebély végvárák megerősítését. A következő 1636. évben ismét az erdélyi ügyek foglalkoztatták a vármegye közönségét. Arra a hírre, hogy Rákóczy György erdélyi fejedelem Bethlen Istvánnal Szalontánál csatát vívott, a vármegye az október 3-án Kis-Tapolesányban tartott közgyűlésében a nemesi felkelés felállításáról gondoskodott. Kapitányul Bossányi Jánost választották meg és a nemesi felkelés szemléjét november 6-ra tűzték ki. De a szalontai kudarc után a török segélycsapatok visszavonultak, Rákóczy pedig Bethlen Istvánnal kibékült. Az 1637-ik évi országgyűlésen főleg a vallási sérelmek foglalkoztatták a rendeket. A vármegyei protestánsoknak leginkább a lévai uradalom ellen volt panaszuk, mely többek között Léván megtiltotta a református templom helyreállítását, Vámos-Ladányban pedig a lelkészi javakat foglalta le. A garázdálkodásokban, úgy látszik, Micskey István lévai kapitánynak tetemes része volt, a kit Liphay György és István is bevádoltak.

1640-ben III. Ferdinánd Lévát a hozzátartozó uradalommal Csáky Lászlónak adta 180,000 frtért, Micskey pedig Nógrád várának kapitánya lett. (Annal. Dipl. Jak. Vagn., III.) Csáky alatt Liphay György volt Léva alkapitánya, mely tisztét 1649-ig viselte. Liphay már 1643 nyarán értesült az esztergomi törökök hadi készülődéseiről, de ebben az évben nevezetesebb támadást nem intéztek a vármegye ellen.

Midőn a svédeknek 1644 elején Rákóczy György fejedelmet, III. Ferdinánd ellen felkelésre bírnok sikerült, a megrettent bécsi haditanács nemesi felkelést rendelt el Bars vármegyében is. De az előnyomuló erdélyi sereggel szemben a vármegye inkább várakozó álláspontra helyezkedett.

Rákóczy vezérei, mint Rákóczy Zsigmond, Bakos, Bornemisza Pál és Kemény János, márczinsban már a vármegye határainál voltak. Bornemisza könnyű szerrel hatalmába

Léva, Csáky László alatt.

Rákóczy György.

ADAMO FORCACZ PERPETVO CONTE DI GYMES, SVPREMO
CONTE DELLI COMITATI DI NOVEGRAD E BORSODI, SVPREMO
GIUDICE DELLE CITTA' LIBERE REGIE & GENTILHVOMO
DELLA CAMERA E CONS^{PE} DI S. M^{TA} CESAREA E SVO
MARESEIALE GENERALE DI CAMPO

FORGÁCH ADÁM.

visszavonulni. Hasonló sorsra jutott a Garam vonal őrizetére hátrahagyott Bakos-féle csapat is, mely csak pusztításhoz értett és kis hija, hogy a Bajmócz felől közelgő Csáky el nem fogta. Ezeknek megmentése céljából Kemény Puchaim hátába került s Privigyén tábornok utódta, de Csáky és Homonnai közeledtére augusztus 10-én Ugróczon és Barson át szerencsésen kisiklott üldözői kezei közül. Rákóczy seregei odahagyták a vármegye területét, de ennek Körmöczbánya nem igen örült, mert Rákóczy Györgyhöz való ragaszkodása miatt, hűtlenségi perbe került.

Rákóczy 1645-ben a svédekkel kötött szövetséget megújítván, midőn április havában Torstenson elfoglalta Szakolczát, ő is megindította hadait a Tiszához, honnan Rimaszombaton át június 3-ra Nyitra alá érkezett. A közbejött események és az Erdélyből érkező rossz hírek következtében Rákóczy, a ki augusztus 23-án már Verebéllynél volt, onnan sietve hazavonult.

A törökkel kötött béke ellenére a betörések állandóan folytak a vármegye területére. 1647-ig a török egész Zsarnóczáig pusztított, mely alkalommal Dóczy Zsigmondné Kaiser Fruzsínát is magával hurezolta, a ki hat évig sínylett Konstantinápolyban. A török fogságot szenvedő rabok keserves panaszos levelei közkézen forogtak a vármegyében. Kelecsényi János, a ki vejjével együtt ugyancsak 1647-ben jutott török fogságba, a vármegyéhez intézi folyamodványát, melyet az 1649 szeptember 30-án Kis-Tapolcsányban tartott közgyűlésen tárgyalt a vármegye közönsége. Váltásdíja 600 tallér volt és a vármegye 50 frtot szavazott meg részére. (Széremi, Eml. Barsv. Hajd.). Lippay György esztergomi érsek 1648-ban épen Szent-Keresztre utazott, midőn egy török csapat a bányavárosok felé közeledett. Podgyászko-csiját el is érték, az érsek pedig csak gyors lovainak köszönhetette, hogy szent-keresztzi kastélyába menekülhetett. (Némethy, i. m. 309.)

Alig foglalta el Musztafa esztergomi bég tisztét másodízben, 1648. decz. 3-án török lovasokat küldött Kér helységbe zsákmányolásra. Ugyancsak az

kerítvén a bányavárosokat, a Kapronczay György vezérlete alatt álló erdélyi hadak a Szepességen át a Vág völgyébe törtek és azt pusztították. Valószínűleg az utóbbiakkal volt Rákóczy Zsigmond is (Szilágyi S., Rákóczy Zs. 62.), Kemény János pedig, a ki eredetileg Fülel ostromára rendeltetett, április 21-én a barsi híd elfoglalására indult. Rákóczy azonban, tétovázó eljárásával eljártszotta a győzelmet. Puchaim Szakolczáról, Csáky és Homonnai meg lengyel zsoldosokkal közeledtek Nyitra felé. A lévai had Érsekújvár alatt volt egyesítve, Götz tábornok és Révay László pedig Galgócz felől támadtak. E támadásra Rákóczy szétforgácsolt hadai megzavarodtak. Április 9-én már Faragó hada tönkre ment és egy csapat Lévánál, egy pedig Szent-Keresztnél szenvedett vereséget.

Rákóczy Zsigmond, hogy Kemény Jánossal egyesülhessen, az Ipolyig hátrált, de ekkor már egy 12,000 főnyi had tört rájuk, Puchaim, Götz és Eszterházy vezérlete alatt. Ezek elől Kemény kénytelen volt

A VEZEKÉNYI ÜTKÖZET. (DOMBORMŰVŰ EZÜSTTÁL AZ ESZTERHÁZYAK FRAKNÓI VÁRÁBAN).

ő unszolására 1649-ben Szalkát verték fel a török martalóczok, de ez a vállalatuk kudarczczal végződött. (U. o., 65. l.) Musztafa, a békét semmibe sem véve, 1652-ben 4300 törökkel újból betört Bars vármegyébe s ott pusztított.

Forgách Adám, érsekújvári főkapitány ekkor a török betörések megtorlása végett a balassa-gyarmati s a lévai őrségek belevonásával mintegy 1260 embert gyűjtött össze. Időközben értesülvén arról, hogy a török rablótúdjából visszatérőben van, a Zsitva völgyén indult fölfelé, s hogy a Nyitra-megyéből visszatérő töröknek az útját elvágja, a nagyvezekényi síkon állapodott meg, hol a kíséretében levő szekerekből szekérvárat állítottak fel. A török Taszáron értesülvén Forgách közeledtéről, a keresztény foglyokat és a zsákmányt hátrahagyva, Nagy-Vezekény felé vonult s augusztus 26-án rátámadt Forgách Adámnak a szekérvár mögé húzódó hadára. A harc, a háromszoros török túlerővel szemben elkeseredett küzdelemmé vált. Az egész napon át tartott küzdelemnek a beállott éj vetett véget. Másnap hajnalban a harc megújult s reggel hét óráig tartott, midőn a törökök, a szekérvárból kitörő magyar had elől nagy veszteséggel megfutamodtak. A törökök meghátrálásával 186 keresztény rab és nagymennyiségű zsákmány került a győzők birtokába. A török főtisztek közül számosan maradtak a csatatéren. Elestek: Omér bég s fia Musztafa aga, esztergomi Ali bég, az öreg Ozman aga és Husszeim aga és a budai előkelő törökök közül mintegy 17-en. Renninger Simon császári követ szerint 800 török maradt a csatatéren. De a magyarok közül is nagy áldozatot követelt a harc. Tekintve azonban védelmi helyzetüket, aránylag mégis kevesen estek el. A különböző adatok szerint az elesettek száma 48—72 között váltakozik, de a vezetők közül többen lelték hősi halálukat a csatatéren. Így az Eszterházy családból négyen, u. m. Ferencz báró, a balassa-gyarmati őrség főkapitánya, — Tamás báró, lévai kapitány, — László gróf soproni főispán és Gáspár báró aranysarkantyús vitéz. Az elesett családtagok emlékére Eszterházy Imre gróf nagyrépost a csata színhelyén 1734-ben emlékoszlopot emelt.

Míg a nagyvezekényi győzelem az esztergomi bég harci kedvét lelohasztotta, addig a vármegye még nagyobb gondot fordított Léva és Vere-

Forgách
Adám.

A vezekényi
ütközet.

bély megerősítésére, melyre az 1655. évi CII. törvényezikk egész Bars vármegye közmunkáját ajánlotta fel. A vár tulajdonjogát is rendezni kellett, mivel Csáky László országbíró 1654 szeptember 1-én elhalt, Lorántffy Zsuzsanna pedig az uradalomra igényt támasztott. Az 1655. évi országgyűlés azután ez ügyben vizsgálatot rendelt el. Tekintve a lévai várórség elégtelenségét a török rablóhadak ellen, ugyanekkor az országgyűlés 300 lovast és 200 gyalogost rendelt oda őrségül. (Uj Magy. Muz., 1858., 223.) 1657-ben Csáky László örökösének ügye akként nyert megoldást, hogy magszakadás esetében a női ág igénye is elismertetett.

I. Lipót.

1657-ben, III. Ferdinánd király halálával, I. Lipót foglalta el a magyar trónt. Uralkodásának első éveit főleg az erdélyi ügyek és a közel öt évig tartó török háború foglalták el.

Már az 1659-iki országgyűlésen érezhető volt a közeli háború előszele.

A VEZEKÉNYI ÜTKÖZET 1734-BŐL VALÓ EMLÉKOSZLOPA.

Ez az országgyűlés első sorban a védelemről kívánt gondoskodni s azért Nyitra és Bars vármegyék védelmére 150 gyalogost rendelt, majd a nemesi felkelés iránt intézkedett. Bars vármegye nemesi 1660 nyarán már harcra készen állottak, de Lippay György esztergomi érseknek október 16-án a vármegyéhez intézett levele következtében ismét szétoszlottak.

Kemény
János.

II. Rákóczy György bukásával Lipót elérkezettnek látta az időt Erdély megszerzésére. Az új fejedelmet, Kemény Jánost sikerült a bécsi kormány eszközévé tenni és Lipót, Montecuccoli gróf vezérlete alatt, Kemény támogatására tekintélyes sereget küldött Erdélybe. Wesselényi nádorra hármlt a feladat, hogy Montecuccoli seregének átvonulására nézve intézkedjék. 1661 július 28-án kelt levelével meghagyja Bars vármegyének, hogy a szükséges élelmi szereket és a szekereket állítsa ki. Tudvalevő, hogy Montecuccoli elkésve érkezett Erdélybe, miáltal 1662 február havában ennek a fosztogató hadnak az átvonulása adott gondot a vármegyének. (Szerémi, Emlékek Bars Hajd.)

A törökingerlő politikának azonban meg voltak a káros következményei, melyek a vármegyét nagy veszélybe döntötték. Az új nagyvezér: Köprili Amhát, Lipótnak az erdélyi ügyekbe való avatkozását hozva fel okul, 1663 tavaszán, 200.000 főnyi haddal megindult Magyarország ellen és Érsek-

újjvár csakhamar elbukott. Ennek a híre nagy rémületet keltett Bars vármegyében is. A közeli véghelyek egymásután estek el, majd október közepén a nagyvezér Apaffy fejedelmet is magához szólítván, kiáltványt intéztetett vele a nemzethez, s könnyű lovasság élén a Garam folyó felé rendelte.

Léva várának kapitánya, Bartakovich Gáspár, hogy a török előnyomulását megakadályozza, Barsnál a Garamhidat széthányatta. De az Apaffy vezérlete alatt álló előhad, mely 28-án Csiffárhoz, 29-én Kis- és Nagy-Győrödhöz, 30-án már Kis- (Új) Barshoz érkezett, csakhamar hozzálátott az átkelés előkészítéséhez, és miután a havasalföldi vajda megelőzőleg több napon át vesződött a hídveréssel, három napi vesztéglés után november 1-én Apaffy Lévához ért.

Bartakovich, bízva Nógrád, Zólyom és Liptó vármegyék nemesi felkelésének támogatásában, eleinte elmentállásra gondolt, de mivel a nagyvezér serege is megérkezett, belátta a küzdelem hasztalan voltát és rövid tárgyalás után, szabad elvonulás feltétele alatt feladta a várat. A nagyvezér szövához híven, szekereket bocsátott rendelkezésére és így nemsokára királyi területre jutott. De vesztére, mert Bécsben azt a vádat emelték ellene, hogy a nagyvezér megvesztegette és ennek alapján válogatott kínzások között végezték ki. Apaffy pedig, mint a ki jól végezte a dolgát, november 4-én elindult Léváról és 5-én már az Ipoly vizéhez ért, míg a nagyvezér Lévat tekintélyes számú őrséggel rakatta meg és ezután hadával Budára vonult. (Ortelius Redivivus II, Th., 290. — Apaffy útinaplója, Új Magy. Muz. 1860. I., 109. — Milen. Tört. VII., 179—182.)

Léva elestével a török portyázók elárasztották az egész vármegyét. Még 1663-ban Oszlányt és a körülötte fekvő 12 falut kirabolták és Verebély, Mánya, Mellek szintén elpusztultak e hadjárat alatt. A törökök fenyegető magatartása következtében úgy a császári fővezérek, mint a vármegyék, fokozottabb mértékben folytatták előkészületeiket a következő év tavaszán megindítandó hadjáratra.

Wesselényi nádor már az 1664 február 24-én kelt levelével a török sereg részére való élelemszállítást tiltotta, február 29-én kelt leiratával pedig nemesi felkelést rendelt el, melyet a székhelyéről kiszorult Bars vármegye márczius 12-én Divék-Újfaluban (Nyitra vármegye) tartott közgyűlésében vett tárgyalás alá. A nádor sürgetésére a bécsi haditanács Des Souches tábornokot Nyitra ostromára rendelte. A várat hatalmába kerítvén, az április 28-án kelt nádori rendelettel Nyitra alá küldött portális gyalog-hadakkal 11.000 főre felszaporodott seregével Léva felé vette útját és május 9-én Tolmácsnál átkelt a Garamon, a kedvezőtlen időjárás miatt azonban csak lassan haladhatott előre, míg másrészt Esztergom és Érsekújvár felől tekintélyes török had nyomult eléje, sőt a budai pasa is mintegy 25.000 főnyi sereggel megindult Léva felé. Souches nem érezvén seregét elég erősnek, visszafordult, de a Garamnál szemben találta magát Kucsuk Mehemed 15.000 főnyi hadával. Souches ekkor Selmezbánya felé fordult és Zsarnóczánál kísérlette meg az átkelést. Kucsuk Mehemed azonban megelőzte, május 16-án

Léva feladása
1663-ban.

WESSELÉNYI FERENCZ.

A zsarnóczai
harcz
1664-ben.

Léva visszavetele.

DES SOUCHES TÁBORNOK.

ezek árán foglalt el. Erre az eredetileg 800 főből álló várórség, miután segítséget már sehonnan sem remélt, megkezdte az alkudozásokat és Léva június 14-én Souches birtokába jutott. A várórséget kocsiokon Esztergomba szállíttatta, kíséretül pedig 500 lovast adott melléjük. A várban nagymennyiségű hadiszert, 19 kisebb-nagyobb ágyút, 300 mázsa ólmot és sok élelmiszert talált. Souches, nehogy Lévát ismét elveszítse, a várat kijavíttatta és parancsnokává Neumuth Joakimot tette, maga pedig Galgóc felé vonult vissza.

Léva visszaserzése nagy örömet okozott a vármegyében. Még kedvezőbb hatással volt a május 15-én kelt királyi kézirat, mely a Léva, Kis-Tapolcsány és Szent-Benedek véghelyekre küldendő zsoldos hadra nézve intézkedett. (Botka, oklt. 218.) Wesselényi nádor is erélyesen működött. Május 11-én a Nyitra megerősítéséhez szükséges közmunka kiállítása iránt intézkedik, május 18-án pedig a zólyommegyei Buesa faluba rendeli Bars vármegye nemesi felkelő hadát, meghagyva a vármegyének, hogy miután Leszenyei Nagy Ferencz alispán, egyúttal mint nádori ítélőmester, fölötte el van foglalva, a felkelést Hunyady László főjegyző, mint helyettes alispán, a kinek Kis-Keresnyén volt nemesi kúriája, vezesse. A nemesi felkelést május 25-én Zólyomba rendelték, de a közbejött események miatt Bars vármegyébe tért vissza.

Előre látható volt, hogy a török nem egykönnyen nyugszik bele Léva elvesztésébe. A mint a császáriak a Vág mögé húzódtak, Ali esztergomi pasa 25—30,000 emberrel július közepén Léva alá vonult. Két napi ágyúzás után, nagyrészt oláhokból és tatárokból álló hadait rohamra vezényelte, de a várbeliek vitézül visszaverték. A török támadásának hírére Souches tábornok, habár beteg volt, azonnal ítnak indította hadát Léva felmentésére. Galgócznál egyesült a gróf Koháry István, gróf Puchheim és a brandenburgi Keller ezredes vezérlete alatt álló lovas ezredekkel, továbbá a Heister tábornok vezérlete alatt álló gyalogsággal, melyekhez még a Caprara-féle, a Zeiss-féle, a Granier-féle ezredek, gróf Balassa Bálint magyar csapata, végül a brandenburgi lovasság, báró Joanelli két százada, a brandenburgi dragonyosok és a szász választófejedelemség gyalogsága csatlakozott. Az ekként felkészült sereg a podgyászszekerekkel csak lassan haladhatott előre és július 17-én egy mérföldnyire volt Szent-Benedektől. A török, híret vévén Souches tábornok közeledésének, július 18-án nagyobb tatárhadat küldött át a Garamon, mely a Koháry-féle és a brandenburgi ezredekkel még aznap kisebb csatába bocsátkozott.

Souches tábornok, a július 18—19. közötti éjjelen, Szent-Benedek és Ó-Bars között, három helyen átkelven a Garamon, másnap reggel csatarendbe állította seregét s ez csakhamar szemben találta magát Ali pasa

Ujabb támadás Léva ellen.

Zsarnóczánál termett és a Garam-hídat igyekezett hatalmába keríteni. Souches tábornok a magaslatokról hatalmas ágyúzást kezdett az alatt álló török seregére, melyet heves harc után visszaszorított. A csatában Knesuk is elesett. A visszavonuló török a védtelen Újbányán töltötte ki bosszúját. Május 17-én fölgyújtotta és kirabolta, a bányákba menekültek közé pedig égő szalmát vetettek és ily módon ötszáznál több embert fullasztottak meg.

Souches, a győzelem után, egyesülvén a segítségére küldött Heisterrel, május 30-án már Léva alá érkezett és azonnal megkezdte a város lövetését, a mit június 12-ig folytatott. Ekkor általános rohamot rendelt el. A támadt résen át a városba nyomuló sereg minden talpalatnyi tért véres harc

hadával, mely felhagyva Léva ostromával, Souches tábornokkal vette fel a harczt. A csata a jobb szárnyon kezdődött, mely Koháry, Caprara ezredeiből és a brandenburgi dragonyosokból állott. Koháry, mindjárt a küzdelem kezdetén, golyótól találva, halálos sebet kapott. A vezér eleste zavarba hozta a jobb szárnyat, melynek segélyére a fővezér Heister ezredét küldötte. Ez alatt a küzdelem a Knigge tábornok vezetése alatt álló középben is kifejlődött. A harc itt volt a leghevesebb s eleinte változó szerencsével folyt. Ali pasának az eleste azonban eldöntötte a csata sorsát, mely zavart felhasználva, Knigge tábornok megerősített hadaival megfutamította a törököket, kiket gróf Balassa huszárai és a német lovasság egész Szecséig üldözött s közülök sokat levágott.

Az egész török tábor összes készletével a győzők zsákmánya lett. A török sereg csaknem teljesen szétszóródott, míg a keresztény hadból mintegy ötszázan estek el. Souches tábornok ezután Léva várába vonult és másnap hálaadó istentiszteletet tartatott. Miután Lévát megerősítette és nagyobb őrséggel látta el, néhány napi pihenő után Párkány elfoglalására indult. A hős Koháry emlékére pedig 1713-ban, azon a helyen, a hova megriadt lova vonszolta, kis kápolnát emeltek. Ugyanezen időtájban Montecuccoli császári fővezér az egyesült birodalmi s a francia sereggel túl a Dunán aug. 1-én szintén, ha nem is fényes, de elég hatásos győzelmet aratott a törökök felett. De a kedvező helyzetet a bécsi kormány nem aknáztta ki, mert a törökkel még 10-én Vasváron szégyenteljes békét kötött. (Az 1664. évi hadi események irodalma: Millen. Tört., VII., 194—196. — Rónai Horváth Jenő, Hadtört. Közl. 1894, 285. — Bél Mátyás, IV. 231. Wagner, Historia Leop. — Ortelius Redivivus, II. 290. 351—354.)

A második lévai győzelem felvillanyozta a vármegye rendeit, a kik szept. 21-én Bajmórczon gyűltek össze. Sajnos azonban, nemsokára közzétették a vasvári békekötést, a mi a harezi kedvet közingerültséggé változtatta. Minthogy a béke értelmében Érsekújvár továbbra is török kézben maradt, a vármegye újból ki volt téve a török martalóczok garázdálkodásainak. A nádor ugyan némiképp segíteni akart a bajon és még szept. 29-én a nemesi felkelést hazaküldötte. A mint leérkezett a felsőbb rendelet, Wesselényi a mezei hadak egy részét okt. 14-én Léva s Szent-Benedek véghelyekre, Szobonya István hadát pedig Kis-Tapolcsányba rendelte.

A vármegye a nádor intézkedéseit okt. 30-án Oszlányban, majd nov. 20-án Baánban (Trenésén várm.) tartott közgyűléseiben köszönettel tudomásul vette; midőn azonban decz. 13-án a vasvári békekötést a rendekkel közölték, ezek ingerült hangú feliratokban tiltakoztak ellene. (Közgyűl. jkvk.)

A békekötés ellenére a török portyázók egyre kalandoztak a vármegye területén. Wesselényi nádor ugyan már 1665 febr. 1-én a Szent-Benedek és Zsarnócza közötti sánczokra 100 gyalogos kirendelésére hívta fel a vármegyét, de ez nem sokat használt. A kis-tapolcsányi hajdúk pedig többet garázdálkodtak a császári zsoldosoknál is. Még a Rákóczy árvák tulajdonát tevő belső kastélyba is betörték s ott megtelepedtek, de a következményektől tartva, 1665 okt. 25-én, Rákóczy Györgyné szül. Báthori Zsófiához fordultak kegyelemért. (Szerémi, Eml. Barsv. Hajd.)

Koháry
István
halála

KOHÁRY ISTVÁN.

A LÉVAI CSATA EGYKORÚ KÉPE.

Die fährlüch und warthaffige Beschreibung des herrlichen Sieges so Ihr. Excell. Herr General Souches den 20 Jullii 1664. bey Zsarnóc erhalten auch

Mit dem Vorbericht über die Geschichte dieses Feldes von dem berühmten Hauptmann Johann János, der in der Schlacht von Zsarnóc am 20. Juli 1664 einen entscheidenden Sieg errang. Der Bericht ist in drei Hauptabteilungen unterteilt: die Vorbereitungen, der Kampf selbst und die Nachwirkungen. Die Beschreibung ist detailliert und lebendig, sie schildert die Positionen der Truppen, die Angriffspläne und die heroischen Taten einzelner Soldaten. Der Bericht wird von einem zeitgenössischen Beobachter verfasst, was ihm eine hohe Glaubwürdigkeit verleiht. Die Sprache ist klar und prägnant, was den Lesern ein gutes Verständnis der Ereignisse ermöglicht.

Frankfurt/ bey Wilhelm Schöler.

A LEVÁI CSATA EGYKORÚ LEÍRÁSA.

A következő évben a várak kijavítása vármegyénkben a vármegyét. Léva helyreállítását Farkas György várkapitány szorgalmazta, Kis-Tapolcsány pedig Souches tábornok rendszeres erődíő őhajította átalakítani, mely ügyben a vármegyét is megkereste. (Botka, Okt. 217.) A vármegye azonban Kis-Tapolcsányak nagyobb erősséggé leendő átalakítását nem helyeselte, az ellen fel is szólalt, mert a vidék lakosságának biztonságát az esetleges török hadműveletek veszélyeztethetnék, a hrussói erők lévén a lakosság egyedüli menedéke.

Ezen intézkedések ellenére a törökök már 1666-ban Szénásfaluról egy gyermeket, Geletnekről pedig egy gulyást raboltak el. Az 1668-ban tartott vizsgálat adatai szerint Geletnek, Vilnye, Zsarnócza községekben sokat garázdálkodtak, Felső-Hámorról pedig egy juhászlegényt és Berzenczéről két leányt fűztek rabzójára.

A bécsi udvar nemzetellenes politikája és a vallási sérelmek, a nemzet legmagasabb rétegeiben is elhittették az elégtelenség magyát. Osszেকűvés keletkezett, melynek élére, mint tudjuk, Wesselényi nádor állott.

A várak kijavítása.

A Wesselényi-féle osszেকűvés.

A nádor már 1668 decz. 28-án a perek tárgyalása végett Besztercebányára hívta meg a reudeket, mely alkalommal az elégtelenek közül is számosan jelentek meg. A vármegyei urak közül főleg Lessenyi Nagy Ferencz és Bory Mihály voltak az összeesküvésbe avatva. Az utóbbiak megbízásából kísérlette meg 1668-ban Szobonya István a Kőrmöczbányáról Bécsbe pénzt szállító társzekerek kirablását, de kísérlete meghiúsult, sőt kiléte kitudódván, Souches tábornok elrendelte köröztetését. (Szalay László, Magyarország. Tört. V. 115.)

A kedélyek forrongása mindinkább közelebb hozta egymáshoz az elégteleneket. Ekkor már kezdetüket vették a titkos összejövetelnek, melyeken leginkább a vallási sérelmeket tárgyalták; de ezt valahogy megtudták Bécsben, mert Lipót 1669 december 14-én meghagyja a vármegyének, hogy a körnöczbányai értekezletek résztvevőit büntesse meg és legyen gondja reá, hogy a jövőben ily gyűlések ne tartassanak.

Az udvar is belátta, hogy a protestánsok kibékítésére valamit tenni kell. E végből Lipót 1670 márczius 16-ra Besztercebányára országgyűlést hirdetett és február 14-én kelt leiratával Bars vármegyét is felhívta, hogy azon magát képviseltesse. A vármegye Lessenyi Nagy Mihályt küldte követül, a ki már a Kőrmöczbányán tartott összejövetelel is résztvett. Nagy Ferencz is ott volt Besztercebányán, bár nem követi minőségben, hanem mint a közben elhalálozott báró Wesselényi Ferencz nádor özvegye: Széchy Mária bizalmasa. (Századok, Pauler Gy. cikke, 1874.) Ismeretes, hogy a besztercebányai gyűlés eredménytelenül oszlott szét. Ekkor már az összeesküvés fejei: Nádasdy és Zrinyi Péter meghasonlottak egymással, sőt az összeesküvés is fel volt fedezve.

Bár az ország legnagyobb része be sem volt avatva az összeesküvésbe, a bécsi kormány kapott az alkalmon, hogy az alkotmányt s a vallásszabadságot megnyírálja. Megkezdődtek tehát az üldözések. A pozsonyi vésztörvényszék ítélete következtében 1671-ben Czeglédy Péter barsi és Körmeny György nagy-sároi predikátorok, mint felségsértők, a nápolyi gályákra küldettek, honnan csak hosszas raboskodás után menekültek meg.

De Rottal János vésztörvényszéki elnöknek inkább az adókivetés volt a főgondja. 1672-ben kivetette az adót a nemességre és a jobbágyságra egyaránt. Bars vármegyére 5292 forint esett, de a koldusbotra jutott lakosság ezt a terhet nem bírta elviselni. Az adó jó része behajthatlan maradt. Bars vármegye az 1672—1676 közötti években a reája kivetett 25,276 forintnyi adóból 19,486 forinttal maradt hátralékban.

(Ac nádor, Magyarország. belállapota. — Századok, 1885. 711.)

A protestánsok üldözése idővel kissé alább hagyott. Léva lakossága, mely ekkor túlnyomóan protestáns volt és az őrség jó része is e hitet vallotta, már 1674-ben török kézre akarta játszani a várat, a miben csak a vezérek ébersége akadályozta meg. Ezért Lipót király 1675-ben kelt leiratában az őrség szabad vallásgyakorlatát biztosította, (Budapesti Szemle, 1865. 463.) Lessenyi Nagy Ferenczet pedig, a ki az összeesküvésben

KOHÁRY ISTVÁN HADI ZÁSZLAJA. (A SZENTBENEDEKI
TEMPLOMBAN).

való részesség alól magát ügyesen tisztázta, ismét az alispáni székkal kínálták meg, de ő nem akarta elfogadni és ezért 1676 márczius 28-án maga a főispán kérte maradásra. (Szerémi, Eml. Barsv. Hajd.)

Az erdélyi menekült bnjdosók élére 1678-ban az ifjú Thököly Imre állott. A hozzája szegődött kurucz-lengyel haddal a Felföldre tört, október 16-án bevette Besztercebányát, majd innen Körmöczbányát foglalta el, melynek pénzverőjében 180.000 darab aranyat foglalt le és ezekből a saját nevére pénzt veretett. Október közepén hatalmába került Léva vára is.

A megrettent bécsi udvar, Szelepcsényi primás útján, békeajánlatot tett neki és egyszersmind útnak indította a Wrba és Dünewald tábornokok alatt álló hadat, melylyel Thököly november 1-én Szent-Kereszt tájékán megütközött. Három óráig tartó véres harc után, Thököly vereséget szenvedett. Közel 1500 embere maradt a csatatéren. Thököly ezzel kiszorult a vármegye területéről és a bányavárosokat, valamint Lévát a győzőknek volt kénytelen átengedni. (Wagner, Hist. Leopoldi. — Millen. Tört. VII. 343.)

1679-ben a kuruczczá lett Józsa István, volt táljai lelkész tört Selmezbányára, honnan nagymennyiségű aranyat és ezüstöt zsákmányolt, a várost pedig felgyújtotta és azután visszavonult. 1680-ban a harezoló felek a mirigy-halál miatt békét kötöttek.

De a békének inkább csak fegyverszünet jellege volt. A bécsi udvar mindenképen a törökökkel való béke meghosszabbítására törekedett, a mi XI. Incze pápának sehogy sem tetszett, mert már 1679-ben óhajtotta, hogy Lipót béküljön ki a magyarokkal és készüljön a török háborúra. Midőn azonban az Ampringen elnöklete alatt álló pozsonyi kormányshék megbukott, Lipót végre — kénytelen-kelletlen — 1681 április 28-ra Sopronba országgyűlést hirdetett.

Bars vármegye 1680-ban Szelepcsényi György érsek személyében új főispánt kapott. De a főispán és a rendek között sohasem volt jó a viszony, mert talán a Szelepcsényben született jobbágyfiút látták benne. Rendeleteit egyszerűen félretették, a téli szállásra rendelt német katonaságot pedig az érseki birtokra szállásolták, a hol az elég kárt csinált. (Szerémi, Emlékek Barsv. Hajdan.) Az 1681 évi országgyűlés újból törvénybe iktatván a vallásszabadságot, Léván ismét megalakult a protestáns egyházközség, Simonyban és Szelepcsényben pedig a protestánsok templomait törvénnyel biztosították, míg a VII. törvénycikk a lévai vár megerősítéséről intézkedett, mely ezéllből Bars, Árva és Túrócz vármegyék közmunkáját vették igénybe. Ez az országgyűlés azonban nem volt képes az ellentéteket elsimítani. Thököly 1682 június havában újból fegyvert fogott. Eszterházy Pál nádor e hírre Léva megerősítését sürgette a vármegyénél, majd július 7-én hadba szólítja a vármegyét, július 25-ikén pedig nemesi felkelést rendelt, de ezt a rendek csak az augusztus 20-ikán Zsarnóczán tartott közgyűlésen tárgyalták. A háborús hírekre 1682. év folyamán Kesselókö várát is hadilábra állították. A várbeli birtokosok, a Majthényiak, tetemes áldozatot hoztak a vár védelmére.

Ezalatt Thököly, Kassa elfoglalása után, gyorsan haladt előre. Augusztus 22-ikén már Füleket fogta ostrom alá, majd ennek eleste után hatahába kerítette a bányavárosokat, Petróczy István alatt pedig egy dandárt a morva határra

A LÉVA MELLETTI KOHÁRY-EMLEK.

Thököly
Imre.

Szelepcsényi
György.

SZELEPCSENYI GYÖRGY.

Garamon túl fekvő rész: Thökölyt, a hódoltság pedig a törököket. (Millen. Tört. VII. 364. — Szalay L. V. 233. — Új Magy. Muz. 1858 évf.)

1683 elején Konstantinápolyból ismét háborús hírek érkeztek. Kara Musztafa nagyvezér mindenáron háborút akart, és midőn június 7-ikén Eszéken átlépte a Drávát, hadüzenetet küldött Bécsbe. A török sereg előnyomulásának hírére Thököly is megindult hadával Morvaország felé.

Bars vármegye már tavasszal is teljesen védetlen állapotban volt és csak így történhetett meg, hogy április 8-ikán: húsvét vasárnapján, 2000 török és tatár, a vármegye északi felében fekvő Oszlányt kirabolta s az egész Nyitra völgyét elpusztította. Midőn pedig az eredetileg a bányavárosok védelmére rendelt Schulz tábornokot a Vág-vonalra, majd a Morva folyó mögé rendelték vissza, az elkéseredett rendek egymásután hódoltak meg Thököly biztosai előtt, sőt július 26-ikán a nagy-ugróczy kastélyban tartott közgyűlés Thököly hadaihoz külön vármegyei csapatot állított ki, Péli Nagy András vezérlete alatt.

Thököly az eszéki táborból visszatért Felső-Magyarországban hagyott seregéhez, melylyel július 1-én Léva alá érkezett, majd július 23-ikán Verebélyen át Sempte és Vág-Sellye ellen indult. De midőn július végén Károly lotharingiai herceg seregeitől vereséget szenvedett, visszavonult. Tábora aug. 28-ikán érkezett Léva alá, 29-ikén ott megpihent és azután tovább vonult, mert szept. 1-én Szécsény mellett találjuk. (Késmárki névtelen naplója, 31.)

Bécs felmentésével azonban a helyzet megváltozott. A nagyvezér menekült, Thököly pedig nem azonosítá ügyét a törökével, hanem egyezkedni próbált Lipóttal. De Esztergom elfoglalása után Károly herceg befejezte a hadjáratot és hadait téli szállásra vezényelte.

Esztergom visszafoglalásával Bars vármegye is felszabadult a török iga alól, de ennek sem igen örvendhetett, mert az egész vármegyét császári ezredekkel rakták meg. 1683—1684 telén a vármegye területén a Dünewald. Aspermont és Götz császári ezredék voltak és ezeken kívül a szövetséges bajor, spanyol és francia hadak is megfordultak ott. Ezekhez járult az óriási

küldött, mely dandár útközben Lévat is elfoglalta. Strassoldo még Kassa vívása előtt kereket oldott és Szent-Benedekre húzódott vissza. Augusztus 6-án ugyan nagyhangú kiáltványt intézett a vármegyéhez, de Petróczy elől a Vág mögött vonta meg magát.

November havában maga Thököly is megjelent a vármegye területén. Zólyomból Hont vármegyén át Léva felé vonult és november 9-én Nagy-Koszmálnál táborozott. Ekkor azonban már követei megkezdték az alkudozásokat. Thököly kiadta a bányavárosokat, hadát pedig téli szállásra vonta vissza. A bányavárosokért, kárpoztulásul, Felső-Magyarországnak egész a Garamig terjedő részét kapta és e területen fejedelmi jogokat gyakorolt. Ezzel Bars vármegye háromfelé szakadt. A Garamon innen eső terület, a bányavárosokkal együtt: Lipótot uralta, a

hadi adó, mely elviselhetetlen terhet rótt a lakosságra. Hogy csak egy példát idézzünk, Oszlányra magára 750 frtot vetettek ki.

Lipót ugyan nem szívesen folytatta a háborút, de XI. Inceze pápa erélyes fellépésére, 1684 elején végre sikerült a hármasszövetséget a török ellen létrehozni. Bars vármegye már ekkor Hunyady András főkapitány élén 1000 lovasból álló hadat állított ki, mely veres selyem-zászló alatt indult hadba (Dillesz Sándor, Bars várm. 1686-ban), de nagyobb szerep nem jutott neki. Hunyady Andrást a nádor még október 14-én haza bocsátotta a budai táborból és helyét Peszeky Albert (egykor Thököly hadnagya) és Hamar István foglalták el, majd ezeket is haza bocsátván, Simonyi János vezérlete alatt 10 nemest tartott meg télire. Az 1684. évi hadjáratban még 418 lovaszt állítottak ki a vármegye nemessége részéről, tizenhárman pedig a Forgách, a Bossányi és az Ebeczky lovas ezerjeiben szolgáltak.

1685 nyarán Károly főherceg Érsekújvárt vette ostrom alá. Ibrahim Sejtán szerdár a hatvani pasa vezérlete alatt egy hadtestet küldött a vár felmentésére, mely július 23-ikán megkezdvén az előnyomulást, az Ipolynál felállított Beresényi Miklós-féle hadat egész a Garamig szorította vissza, de Érsekújvár elestét nem tudta megakadályozni.

Az 1686. évi hadjárat Buda várának visszafoglalását tűzte ki célul, melyben Bars vármegyéből 219 zsoldos lovas, 199 személyes nemes felkelő és az egyes ezredekben tizenhárman vettek részt. Hogy mily lelkesedéssel csüngött a vármegye a törökök kiűzetésén, legjobban bizonyítja az a kimutatás, mely szerint a nemesi fölkelésre kötelezettek közül csak 36-an maradtak távol, a következő okokból: hadi fogoly 2, sebesült és nyomorék 15, teljesen elszegényedett 3, más megyébe insurgáltatott 1, igazolatlan 15. Buda várának elestével az egész kurucz had szétszűllött. A mint látták, hogy a bécsi kormány komolyan hozzá lát a török kiveretéséhez, jobbra a királyi hadakhoz esatlakoztak. Petneházy Dávid kurucz vezért már Buda ostrománál az elsők között találjuk, a kik a várfalakra hágtak. A kétségbeesett török ekkor, hogy Lipótot kiengesztelje, Thökölyt a nagyváradi basa által elfogatta. Csak még Munkács várát védte a hőselkű Zrínyi Ilona, míg azt végre 1688 elején feladni kényszerült. Ezzel a belháború befejeződött.

Ennyi siker után a bécsi kormány elérkezettnek látta az időt arra, hogy Magyarországot az örökös tartományokba olvaszsa. 1687-ben, vízkereszt után elvették a protestánsok templomait és megkezdték mindazoknak az üldözését, a kiknek a Thököly-féle mozgalmakban valami szerepük volt, a körmőczi bányát és pénzverő-kamarákat pedig közvetlenül a bécsi hatóságok alá rendelték. Mindezekhez még az is járult, hogy az adóteher, a katonaság eltartása és a hadfogadás elviselhetetlen volt, úgy hogy a jobágyok tömegesen szöktek az erdőkre, vagy más lakatlan helyekre. 1702-ben Bars-, Hont-, Nyitra- és Nógrád vármegyéket az Eszterházy-féle huszár-ezred kiállítására kötelezték és a vármegye még ennek a súlyos kötelezettségnek is megfelelt. 1698-ban a vármegye nemességére 6197 frt 10 kr. taksát vetettek ki, melyből a birtokosokra 4355 frt 10 kr. és a curialista, armalista és praedialista

A BÁNYAVÁROSOK HADI ZÁSZLÓJA.

II. Rákóczy
Ferencz.

II. RÁKÓCZY FERENCZ.

Ocskay.

kóczy hűségére esküdött. Ocskay innen Lévára ment és itt érte utól a báró Ebergényi-főle huszárezrednek egy pótesapatát, mely hozzája csatlakozott. Ocskay szept. 17-én Lévát is kézre kerítette. Az őrség itt is hozzája csatlakozott és Farkas Sándor alatt ezredbe szervezkedett. Ocskay ekkor Léván ütötte föl főhadiszállását és Ebeczky Imre s Adám segítségével megkezdte a toborzást, mi által serege néhány nap alatt 4000 főre szaporodott. Csapatai szerteszét kalandoztak a vármegyében. Kis-Tapolcsányt véres harc után megszerzték (Thaly Kálmán, A gróf Beresényi család, III., 58. l.), majd Szent-Benedek alá csaptak, szeptember 28-ikán pedig Verebélyen több mint 100 paripát és sok fegyvert szedtek össze. Szeptember havában, Szent-Benedek kivételével, az egész vármegye a kezében volt. A bányavárosokban tanyázó kuruczok azonban igen sokat garázdálkodtak, úgy hogy Beresényi Miklós gróf, Rákóczy vezérlő tábornoka s később az 1705-ben megalakított országos kormánytanács első senatora, kénytelen volt őket egy szeptember 30-ikán kelt erélyes hangú levéllel rendre utasítani. Ocskay László Léva elfoglalása után egybekelvén Tisza Ilonával, Léván vége hossza nem volt a dáridónak. A vezér példáját katonái is követték és tivornyázás közben még a vidék őrizetét is elhanyagolták. (Egykorú levél, közölve a „Pesti Napló”-ban 1880. évf., október 23-iki szám.)

A bécsi haditanács gróf Schlick Leopold lovassági tábornokot küldte Ocskay ellen. Schlick október 25-ikén hadával elindult Pozsonyból s miután 27-ikén Szerednél a gróf Forgách Simon, akkor még a 3. huszár-ezred parancsnokának vezérlete alatt álló megyei hadakkal egyesült, Léva felé vette útját, hol csapatát a Ritschán báró és Koháry gróf hadaival kiegészítve, mintegy 15.000 főnyi sereggel tört a kuruczokra. Schlick előhada október 30-ikán már Szent-Benedekig jutott. 31-én reggeli 10 órakor a Viárd ezredes vezérlete alatt álló előhad a Perez gázlójánál Ocskay huszáraira támadt, kiket egész Léváig nyomott vissza. A városba menekülő kurucz-had a gondtalanul tivornyázó táborban nagy rémületet okozott. Ebeczky Imre és Réthey Ferencz alig tudták a lovasságot nyeregbe ültetni. Mikor ez végre sikerült, hátrálni kezdtek. Schlick serege pedig, mely hivatalos adatok szerint 3600 gyalogosból és 1600 lovásból állott, ostrom alá vette a várost, a hol még az esti órákban kitűzték a fehér zászlót.

nemességre 1842 frt esett. (Orsz. levélt.) Nem esoda tehát, ha az egyre fokozódó elégtelenség csak vezérre várt, hogy kiváltságos zsarolóival leszármoljon.

Az alkalom nem sokáig késett. Midőn 1703 nyarán II. Rákóczy Ferencz a felső Tisza vidékén a szabadságharc zászlaját kibontotta, napról-napra szaporodó serege ellenállhatatlanul nyomult a nyugati országrészek felé.

Rákóczy felkelésének hírére Koháry István gróf országbíró és esászári altábornagy a dunán-inneni vármegyékből összeszedett hadait a Vág völgyén egyesítette. Rákóczy vezérei: Ocskay, a későbbi dandárnok (1705), Berthóty, később Rákóczy felső-magyarországi tábornoka, és füleki Szöcs János szeptember havában már a szomszédos Hont vármegyében voltak. 14-ikén Korponát, 15-ikén Bozók várát kerítették kézre, mire a fenyegetett Körmöczbánya is Rákóczy

Oeskay kudareza eleinte nagy zavart okozott a kurucok között. De a gyetvai győzelem után (november 15) Schlick futva menekült Körnőczre és onnan Bajmőczra; Forgách és Koháry pedig november 19-én Zólyomból szintén menekültek. Beresényi, 5000 huszárral Károlyi Sándort küldte utánuk, ki a menekülőket a szent-keresztí szorosnál utól érvén, egész Privigyéig üldözte őket. Beresényi hadai előtt november 23-ikán már Szent-Benedek is kaput nyitott, Oeskay László pedig előbbi hibáját jóvá teendő, novemb. 27-én Andrássy Miklóssal egyesülten, Lévát visszafoglalta. November 27-én maga Beresényi is megindult a fősereggel Zólyomból Szent-Kereszt felé, honnan Privigyére vonult és itt egyesült Károlyi Sándor hadával, innen pedig Oszlányon át november 29-ikén a Vágvonal védelmére Nagy-Tapolcsányba ment, hova november 30-án érkezett. Karácsonykor már az egész vármegye Rákóczy kezeiben volt. (Thaly Kálmán, A Beresényi család, III., 58. — Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, V., I., 615—16. — Thaly Kálmán, Bottyán János élete, 34—35., — Szalay L., VI., 104—110.)

Schlick 1703 végén átadta a fővezérséget Heister Siegbertnek, a ki 1704 tavaszán Pálffy János gróffal egyesülve, mintegy 10,000 főnyi hadával a Vág vidékén táborozó Beresényi ellen tört. Beresényinek csak 5000 embere volt és így kénytelen volt visszayomlni. Május 11-én értesíti a tiszántúli hadakkal érkező Károlyit, hogy Ó-Barsnál fog megszállani, a hol magához vonja Hatvani Szabó Máté ezredét, mely már Lévát éri. (Thaly, Beresényi család III.) Beresényi hada május 13-án Verebélyhez ért, a hol megpihent. Heister, mindenütt Beresényi sarkában, Léva felé igyekezett, de a Dunántúlról érkező kedvezőtlen hírek miatt Nyitra-Kérre és onnan Verebély érintésével Komáromba vonult, útközben folyton zavartatva Beresényi huszáraitól. Beresényi ismét Nyitrába vonult. Szeptember 12-ikén a harczoló felek fegyverszünetet kötöttek és a békealkudozások is megindultak. Rákóczy ekkor Selmeczbányára, majd gyógykezelés czéljából Vihnyére jött s itt várta be a császári békebiztosok és a külföldi követek megérkezését.

Beresényi, hogy az érkezőket méltóképen fogadja, szept. 24-ikén elindult Báthról, a hol ép akkor tartózkodott és váltott lovakon Léván és Verebélyen át 25-ikén Kérre érkezett. E közben Lamberg császári államminiszter, békebiztosi minőségben Komáromba ment, honnan Széchenyi Pál kalocsai érsekhez Léván át Báthra utazott. Útközben Géczy Pétert és Ebeczky Istvánt rendelték melléje díszkísérettel. Nemsokára gróf Seilern miniszter és Hamel-Bruiniux hollandiai követ is megérkezett Pozsonyba, honnan október 15-ikén Selmeczbányára mentek.

Rákóczy ezalatt Vihnyén fényes udvart tartott. Október 12-én Beresényi kocsin vitte hozzá a csak imént kuruczczá lett Bottyán Jánost, október 22-én pedig Veteráni gróf, volt kassai császári parancsnokot látta vendégül. (Thaly, i. m. 230—242.) Október 20-án a hollandiai követet fogadta Rákóczy Vihnyén, nagy fényvel és pompával. Az érkező követet már a fiúrdótól félóránnyira fogadták a fejedelem nevében Ottlyk György és Vay Adám és fényes kísé-

BERCSÉNYI MIKLÓS.

Károlyi
Sándor.

Beresényi.

Rákóczy
Vihnyén

rettel kalauzolták a fürdő-kastélyig, a hol Rákóczy várta az érkezőt. Okt. 22-én Stepney lord is Bécsbe érkezett, honnan Pozsonyba s innen Léván át Selmecbányára utazott. Október 28-án mind a két követet Vihnyén találjuk. A megkezdett bécealkudozások azonban nem vezettek eredményre: 29-én a két követ búcsulátogatást tesz Rákóczynál és elutazik. (Ugyanott III. 261.) Október 31-én azután Rákóczy is elindult Vihnyéről Érsekújvár ostromára, mely a november 16—17. közötti éjjelen hatalmába került.

Beresényi azonban a vár felmentésére közeledő Heister ellenében Nagy-Szombatnál december 26-án esatát veszített, de az e harez után elszéledt gyalogság Kis-Tapolcsány és Léva között csakhamar újra szervezkedett. Rákóczy ekkor, Beresényi tanácsára, Lévát szemelte ki főhadiszállásul, hova december 30-án elindult; útközben találkozott Bottyán hadával, melyet Beresényihez

utasított. Rákóczyra az 1705-iki ujév már a lévai táborban virradt meg. A Garam-vonal biztosítása után Léva lett az újabb hadműveletek középpontja. Ide rendelte Károlyit is, Beresényi is ide küldötte a gyalogságot, a sebesülteket és a hadi foglyokat, de január 3-án már őt is Léván találjuk a fejedelem elnöklete alatt megtartott értekezleten. Rákóczy január 10-ig maradt Léván, 6-án pedig az udvari hadakkal Kis-Tapolcsányba ment, hol február közepéig tartózkodott. Kis-Tapolcsányban ekkor mozgalmas élet uralkodott. Czegei Vass György, azelőtt kolozsvári alkapitány, 1704 október havában szintén Rákóczy hűségére állott. Ettől kezdve egész 1705 április elejéig hűséges kísérője volt urának. Naplójában sok érdekes adatot sorol fel Rákóczynak kis-tapolcsányi tartózkodása idejéből. Rákóczy gyakran vendégül látta tábornokait; Vass György is csaknem mindennapos volt a fejedelem asztalánál.

Január 15-én Beresényi nejét is vendégül látta. Január 17-én maga Beresényi is visszatért Nyitra felől. 22-én Károlyi Sándor érkezett Kis-Tapolcsányba, kinek érkezéséről a fejedelem már előre értesülvén, saját kocsiját küldte elébe. A hadi tanácskozások után azonban 23-án Beresényi, Károlyi pedig még megelőző nap visszament hadához. Január 30-án Rákóczy átrándult Nyitrára, de a hadi tanács után január 31-én ismét visszatért Kis-Tapolcsányba.

Kis-Tapolcsányban Rákóczy jóformán egész nap levelezéssel elfoglalva. Csak ha ideje engedte, ment ki vadászni Vass Györggyel, mint jan. 26-án és febr. 2-án. Midőn február első napjaiban, Károlyi sikeres ausztriai portyázása közepett, két előkelő ausztriai főúr, Dietrichstein gróf és Sabaudus is elfogatott, február 9-én Beresényi is megérkezett s másnap a fogoly urakat is Kis-Tapolcsányba hozták a fejedelem elé.

Aranyos-Maróthon ekkor Ibrányi ezrede állomásozott, de ezt Beresényi, január 29-én Nagy-Szombat felé rendelte. (Thaly, A nagy-szombati harez.) Január 22-én Beresényi Verebélyen volt, hová a fejedelem is lerándult, mely alkalommal Bottyán János, Károlyi Sándor és a két Eszterházy jelenlétében haditanácsot tartott. Beresényit február 20-ikán ismét Léván találjuk, honnan rövid pihenőre Lipese várába ment.

Február 13-án az esti órákban hagyta el Rákóczy Kis-Tapolcsányt, honnan 14-én Verebélyre, 18-án Kis-Szecsére érkezett, hol 20-ig maradt. Innen Eger felé vette útját.

Rákóczy
Léván.

Rákóczy
Kistapol-
csányban.

PÁLFFY JÁNOS.

Lipót király halála, majd I. József trónfoglalása egy időre megakasztotta a hadi vállalkozásokat. A békealkudozások tovább folytak, de a szécsényi gyűlés berekesztése után ismét kitört a hárc. E közben a békealkudozásokat folytatták, melyek az 1706 május 8-án kötött száz napi fegyverszünet lejártáig eredményre nem vezettek. Az alkudozások folyama alatt még 1705-ben Rákóczy a lévai uradalmat Bottyán János dandárnokának adta, a várba pedig a hadi foglyokat helyeztette. (Századok, 1873., 183. l.)

Az alkudozások alatt a bécsi udvar Rákóczyt és a mozgalom vezetőit személyes engedményekkel óhajtotta megnyerni. E végből leküldötte Rákóczy-nak Bécsben levő nejét, Sarolta Amália hercegnőt. Rákóczy e híre Egerből 1706 április 26-ára Kis-Tapolcsányba érkezett, a hol Beresényi is

A KISTAPOLCSÁNYI KASTÉLY RÁKÓCZY-KORABELI UDVARA.

még az nap jelentkezett. Április 30-án a fejedelmű is megindult Bécsből Nyitrára. Eredetileg Kis-Tapolcsányban kellett volna találkozniok, de Rákóczy, nejét meglepni óhajtván, Nyitrára ment eléje. Az ottani fényes ünnepélyek után a fejedelmi pár Kis-Tapolcsányba jött, hol a fegyverszünet lejártáig maradt.

A nagy-szombati értekezlet befejeztével az udvar újra megindította a hadműveleteket. Az új fővezér, Stahremberg Guidó gróf már 1706 nyarán megkezdte az előnyomulást, de a dunántúli események megbénították a fővezér kezét. Másrészt azonban a felkelés vezetői között a szélső irány kerekedett felül, mely az 1707 május 31-én megnyílt ónodi országgyűlést is magával ragadta. Az országgyűlésen Bars vármegyéből számosan vettek részt. Közöttük Wohlmuth, az elefánti pálosok priorja, a rézpenz-forgalom ügyében támadt vitában vett részt, Kazy János helyettes alispán és Kosztolányi Gábor jegyző pedig az ausztriai háztól való elszakadás tárgyában hozott cikket írták alá Bars vármegye részéről. (Aldássy Antal, Századok, 1899., 656.) A gyűlés után megkezdődött a végsőért való küzdelem. Első sorban a hadi szervezetet fektették új alapra. Az egész országot három generalatusra s ezek mindegyikét két subprovincziális biztosságra osztották fel. Bars vármegyét az érsekújvári generalatus második biztossága alá helyezték. A had-

viselés is új irányt vett. Beresényi már június 24-én kelt levelével tudatja a vármegyékkel, hogy ha az ellenség támad, senki se vonja meg magát a házában, hanem meneküljön, mert a kuruczok a németek elől mindent el főgnak pusztítani. De e hadviselési mód ellensúlyozásához a császáriaknak is alkalmas ember kellett. 1708 elején a bécsi haditanács Heister Siegbertet szemelte ki erre, kinek neve gyűlöletes volt a kuruczok és félelmetes az ország lakosai előtt.

A trencseni
vereség.

Az 1708. év első fele apró csatározásokkal telt el. Rákóczy ugyan hadi erejét a sziléziai vállalatra tartogatta, de tábornokai sürgetésére Trencsén megtámadására határozta el magát, a hol augusztus 3-án a vár felmentésére siető Heisteről súlyos vereséget szenvedett. Rákóczy csak néhány vitézével menekülhetett Nyitra-Szerdahelyre, a honnan másnap Kis-Tapolcsányba érkezett. A vereséget követő zűrzavar alatt itt történtek az első intézkedések a sereg összehívására és innen küldték szét az újabb nemesi felkelésre szóló rendeleteket is. Augusztus 5-én Rákóczy elhagyta Tapolcsányt és Báthon át Szécsénybe ment. Ottlyk György még aznap reggel Nagy-Ugróczról Kis-Tapolcsányba jött, hol a fáradalmat pihenő kuruczszágot Heister hadainak közeledtéről értesítette.

A kuruczok még aznap reggel elhagyták Tapolcsányt, hova délután 2 órakor Heister bevonult. A kincszomjas labanczok értesülvén arról, hogy a közeli hrussói várban Rákóczy Erzsébet, gróf Erdődy György barsi főispán neje még 1697-ben kincseket falaztatott be, a szkiezói, keresztúri és kosztolányi jobbágyságok útmutatása mellett betörték a csupán egy kapustól, egy őrtől és öt hajdútól védett várba, a hol mindent felprédáltak. A szabadságharc után megtartott tanúvallomások szerint a kincseket maga Akács Imre, Rákóczy Erzsébet főlovászmestere vitette volna el, de Akács urannak mégis sikerült magát valahogy tisztáznia. (Szkiczói: Barsm. Hirl., 1882.)

Rákóczy Erzsébet a család ú. n. katolikus ágának utolsó sarja volt (megh. 1707 november 8-án). Nagyatyja Pál országbíró, sárosi és tornai főispán (megh. 1636) féltestvére volt I. Rákóczy György erdélyi fejedelemnek, kinek dédunokája, II. Rákóczy Ferencz tehát nagynénjét tisztelte benne.

A kurucz menekülők zöme Kis-Tapolcsányból a Garamon át Ipolyság felé tartott, útközben mindenütt nagy zavart és félelmet hagyva maga után. A kuruczok ugyanis attól féltek, hogy a diadalmas ellenség tovább üldözi őket, de ettől nem kellett tartaniok, mert Heister megpihenve harezci babérain, Kis-Tapolcsányból Pozsonynak tartott, hová augusztus 11-én érkezett meg. A főszereg Pálffy gróf vezérlete alatt meg sem kísérelte a Garamon való átkelést, hanem Nyitra felé fordult (augusztus 22), melyet rövid ostrom után hatalmába kerített. Nyitra elestét hamar követte Bajmócz meghódolása, mely még a szomolányi győzelem után került a kuruczok kezébe, majd Ocskay árulása. Ezzel Bars nyugatról teljesen ki volt szolgáltatva az ellenségnek.

A menekülő kuruczok Szécsényben gyűltek össze, hol augusztus 8-án már 4000-en voltak együtt. Augusztus 22-én Rákóczyt Egerben találjuk, míg Beresényi Léván, Bottyán János pedig Érsekújvár körül foglalt állást. (Thaly Kálmán, Hadtört. közl., 1897. évf., 150. lap.)

1708 szeptember második felében Heister Pálffyval egyesülten Érsekújvárt vette ostrom alá, de azzal nem boldogulván, Verebélyen át a bányavárosokba vonult, melyeket véres harcok után hatalmába kerített.

Lévát, melyet a visszavonuló Beresényi felgyújtott, könnyű szerrel kézre kerítette s ilyképen majdnem az egész vármegye német kézre került.

Bottyán
János.

Egyedül Bottyánt nem szállotta meg a csüggedés. Már a zavar első napjaiban a sajátjából 7000 forintot fordított arra, hogy seregének létszámát 5000-re egészítse ki, majd átvevén Beresényitől a vezérletet, 10—12.000-re felszaporodott hadával az Esztergom, Korpona, Szent-Benedek és Vácz közötti négyszögön tanyázott, honnan hol a bányavárosokra csapott, hol Buda és Esztergom környékét fenyegette, e mellett Érsekújvárral az összeköttetést fentartotta, sőt Lévát is hatalmába kerítette; de mivel erejét szétforgácsolni nem akarta, nem helyezett oda őrséget, hanem a várat széthányatta, árkait pedig betemettette. (Thaly, Bottyán János élete., 297.)

1709 elején Érsekújváron már fogytán lévén az élelem, Károlyi Sándor Rákóczy rendeletéből nagyobb lisztszállítmányt küldött oda. Bottyán, hogy

a németeket foglalkoztassa, a szent-benedeki, esztergomi helyőrségek és a bányavárosok felé becsapásokat intézett. Ez alatt Károlyi február 7-én hadát három részre osztva, az egyiket Barsnál Balogh István vezérlete alatt, a másikat Ebeczky Istvánnal Csatánál átküldte a Garamon, maga pedig a had derekával, mely az élelmet szállította, Zeliznél lépte át a folyót. Az átkelés 9-én minden baj nélkül sikerült. Károlyi 14-én már ismét Zelizen volt, honnan Szécsénybe ment. De mivel 1709 tavaszán a császáriak gyorsan nyomultak előre, Berthóty, Érsekújvár parancsnoka, siettetette az élelem szállítását.

Bottyán április elején Zeliznél alkalmas sánczokat hányatván, Zsámboki Nagy István ezredes április 23—29. között hidat veretett a Garamon, melyen másnap Károlyi az élelmet szállító 200 szekérral és 3000 huszárral, a kik mindannyian egy-egy zsák lisztet vittek, átkelt a Garamon. Bottyán a hídfőhöz fedezetül 600—700 hajdút rendelt ki, ő maga pedig Ebeczkyvel egysülve, 4000 főnyi hadával távol tartotta a Moesonok felől előtörő Heistert, a kit egész Moesonokig és Nagy-Tapolcsányig űzött vissza. (Thaly Kálmán, i. l.) De a császáriak Károlyi és Bottyán visszavonulása után Zeliznél sánczot hánytak, melyet 4000 emberrel és 6 ágyúval raktak meg. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, II. 2. 262—264.)

A zelizi hídát Bottyán május 2-ika után felszedetvén, Bars és Nyitra vármegyékben portyázó hadait Fülek felé vonta vissza. Ezek közül Pásztói Horváth István hadát a szent-benedeki németek Tolmácsnál május 2-án meglepték; Horváth csak egy színtén arrafelé visszavonuló kurucz csapatnak, mely segélyére sietett, köszönhette megmenekülését. A vármegye ekkor hadi tekintetben Löffelholz tábornok alá rendeltetett, kinek főgondja a leégett Léva felépítése és megerősítése volt. (Ugyanott 259.) A zelizi sánczoknál és a bányavárosokban örökdő császári hadak távol tartották a kuruczokat Bars vármegyétől. Pálffy János gróf augusztus 9-én Léván volt, de mert Beresényi visszahúzódott, ő is visszavonult Szent-Benedek felé. (Thaly i. m. 463.) 1709 nyarán Barsban már elesendesült a harezi zaj, csak Érsekújvár állt még és a további hadműveletek e vár elfoglalása körül forogtak.

Az 1709—1710. közötti télen Bauernfeind vezérőrnagy állomásozott Verebélyen, honnan egy csapat az Uhlfeld-féle vértés-ezredből január elején kisebb portyázó kirándulást tett Érsekújvár felé, de az ottani kuruczok visszaverték. Mivel Érsekújváron ismét fogytán volt az élelem, Károlyi márczius 23-án 5000 lovas küldött Érsekújvár felé. Minthogy a megáradt folyón nem kelhettek át, bevárták a Garam túlsó partján Eszterházy Antal 2000 lovasát és átadván nekik a lóháton hozott lisztet, melyet a Garamon csónakon szállítottak át, visszavonultak az Ipoly-vonalhoz, Eszterháznak pedig sikerült az élelmiszerral együtt a várba jutnia. (Feldzüge des Prinzen Eugen stb. II. 3. 487.)

Miután Károlyi visszavonult, a magára maradt Érsekújvár augusztus 31-én kitűzte a fehér zászlót. A megkezdett alkudozások alatt a várbeli őrségből Pongrácz 500 hajdúval áttört az ostromló császáriak vonalán és Barson át szerencsésen eljutott a kuruczokhoz. (Ugyanott II. 3. 520.) Ez volt a kuruczvilág hadi eseményeinek utolsó epizódja a vármegye területén.

Nagy baj volt az is, hogy az 1709. év végén Léva környékén fellépő pestis egyre jobban terjedt. 1710 július havában már Körmöczbánya környékén is fellépett, július közepén pedig már a városban is szedte áldozatait. A vármegyének a Garamon innen eső része még ment volt a ragálytól, miért is a vármegye szigorú óvó intézkedéseket tett a ragály terjedésének meggátolására. Ennek azután az lett a következménye, hogy Körmöczbányán, élelmi szerek hiányában, éhínség támadt. A város Heisterhez fordult, a ki a vármegyét arra kötelezte, hogy Körmöcznek élelmi szereket szállítson. (Kriškó Pál czikke, Századok, 1879. 439.)

A hét éven át tartó háború alatt elpusztított és a ragály által megtizedelt vármegye ezután csak ténlen szemlélője volt a nemzeti küzdelem utolsó felvonásának. A hegyekben itt-ott még felhangzott a tárogató hangja, mely mindegyre távolodott a Garam völgyétől és 1711 elején végkép a Beszkidek bércei között hangzott el.

Az 1709/10-iki
pestis.

2. A vármegyei önkormányzat kifejlődése a mohácsi vész után.

Midőn a mohácsi vészszel az államegység romba dőlt, nemzeti létünk a vármegyei önkormányzat kifejlődésében találta biztosítékát. Az ellenkirályok zavarteljes kormánya alatt megszűnt a középponti kormányzat, a hadiszerencse változó forgása következtében és majd Ferdinánd, majd pedig János király jutván túlsúlyra, a középponti igazgatás, vagy a jogszolgáltatás teljesen háttérbe szorult s az országgyűléseknek is csak a hadi intézkedések, meg az adók megszavazása volt a legfőbb gondjuk. A jogszolgáltatás, a közigazgatás, de az országgyűlés intézkedéseinek végrehajtása is a vármegye közön-ségének feladata lett.

Lévai
Zsigmond.

Közvetlenül a mohácsi vész után Lévai Zsigmond ült a főispáni székben. Kezdetben Szapolyai pártján volt és valószínű, hogy főispánná is ő nevezte ki. 1527-ben azonban Ferdinándnak esküdött hűséget, de 1529-ben ismét Szapolyai-párti. Ennélfogva Ferdinánd nem igen bízott a Lévaiakban, mert midőn Zsigmond elhalt, Gábor fiát kinevezte ugyan főispánnak, de Léva várát Forgách Ferenczre bízta.

Dobó István
és Ferencz.

1558 január 12-én Dobó István, az egri hős lett Bars vármegye főispánja. A milyen jó hadvezér, ép oly jó főispán is volt. Alatta a vármegye tisztújításait, törvényszékeit, a menyire a viszonyok engedték, rendesen megtartotta. Az ő idejéből maradtak fenn az első vármegyei jegyzőkönyvek. Dobót a főispánságban fia Ferencz követte, a ki 1585-től 1603-ig tartó hivataloskodása alatt egyúttal a felsőmagyarországi hadak fővezére volt és mint ilyen többnyire a vármegyén kívül tartózkodott.

Dóczy András.

Nagylucesei Dóczy András, a vármegyében birtokos család sarja, 1604-ben lett főispán. Egyénileg nem volt népszerű a vármegyében. Bátor, erőszakos és mindenekfölött a bécsi kormány hű embere volt, a ki a főispánságon kívül más fontos állást is betöltött: a szatmári főkapitányságot és királyi főpohárnokságot. 1604 aug. 19-én tisztújítást tartván, egyúttal két királyi leiratot akart érvényre emelni, melyek a felkelést és a hadi segílyt szorgalmazták, de erőszakos felléptével nem ért célzt, mert a vármegye csak a december 30-án tartott közgyűlésében járult a hadi segílyhez. Midőn Bocskay vezére: Homonnai, 1605 augusztus havában átlépte a vármegye határát, ő is meghódolt és hajlandó volt a revistyei várában levő német őrséget is eltávolítani; de Bocskay halála után más hivatalai vették igénybe idejét. Mint szatmári főkapitánynak jelentékeny szerepe volt a Báthori Gábor elleni vállalatban. Midőn Bethlen Gábor elfoglalta Szatmárt, Dóczy fogságba került és mindenkitől elhagyatva, 1619 végén Fogarason, mint hadifogoly halt meg. (Millen. Tört. VI. 232.)

Gróf Forgách
Miklós és
Ferencz.

Utána Ghymesí Forgách Miklós gróf volt a főispán, a ki mint felsőmagyarországi főkapitány, Kassán lakott. Őt követte 1636-ban fia Ferencz, kinek kiskorúsága alatt Apponyi Balázs, majd 1637-től Eszterházy Pál kormányozta a vármegyét. 1645 április 11-én végre Forgách Ferencz elfoglalta a főispáni széket s ifjú kora daczára magas kitüntetésekben volt része. Arany-sarkantyús vitéz és kamarás lett. De csak rövid ideig viselte a főispánságot, mert mint 22 éves ifjú, Budetini Szunyogh Katának udvarolt, a ki azonban Jakusich Jánoshoz ment nőül és a féltékeny férj, pruszkai kastélya táján, 1647 június 23-án, orozva meggyilkoltatta. A gyilkosság csak később jutott köztudomásra és a vármegye is csak 1648 november 12-én értesült róla.

Báró Lippay
Gáspár és
János.

1650-től Zombori Lippay Gáspár báró, György esztergomi érsek testvéröccse ült a főispáni székben, de nem sokáig, mert az 1652 december 12-én tartott közgyűlésen már a halálát jelentették be. Lippay Gáspár még mint kincstári elnök, a Dóczy báróktól szerezte meg Saskó és Revistye várakat, a melyekhez tartozó uradalmakat fia János is bírta. (Szerémi, Eml. Bars Vm. Hajd. 150 l.) 1657-ben Lippay János volt a főispán, de mint kiskorú, nagybátyjának az esztergomi érseknek gyámsága alatt állott, a ki azonban nem igen ért rá a vármegye ügyeivel törődni s ezért a közgyűléseken többnyire helyettesítette magát. Így például 1659-ben, a tisztújító közgyűlésen Bartók István lekéri apát volt a helyettese. Lippay János 1660-ban végre átvette a főispáni hivatalt és még ebben az évben a személyes nemesi felkelés kapitánya

lett. Helyette: Lessenyei Nagy Ferencz alispán kormányozta a vármegyét, de nádori ítélőmesterré neveztetvén ki, az 1664 augusztus 21-én Bajmóczon megtartott közgyűlésen lemondott hivataláról, befolyását azonban nem veszítette el, sőt testvérei révén, a kik közül Mihály az alispáni székben utóda volt, mindenkor beleavatkozott a vármegye ügyeibe. Mint a Wesselényi-féle összeesküvés részese, majdnem az egész vármegyét bajba sodorta. Az ő közbenjárására küldötte a vármegye Lessenyei Nagy Mihályt és Simonyi Imrét az 1669-ben megtartott körnöcezi értekezletre, a mi ellen az esztergomi érsek és a káptalan a decz. 19-iki közgyűlésben tiltakozott. Ez a bécsi kormány tudomására jutván, a vármegye 1670 február 20-án, a Zsarnóczán tartott közgyűlésben, a követi jelentésekkel együtt olvashatta fel Lipót király dorgáló leiratát. Midőn az összeesküvés kitudódott, maga Lippay János is gyanúba került, esakhogy valamiképen tisztázta magát; de a vármegye kormányát már csak 1676-ig vezette.

Lessenyei
Nagy Ferencz.

1680-ban Szelepcsényi György esztergomi érsek lett Bars vármegye főispánja, ki állandóan Pozsonyban tartózkodott és innen küldötte leiratait, melyeknek azonban ritkán volt foganatjuk.

Szelepcsényi
György.

Szelepcsényi 1685-ben elhalván, 1686-ban Erdődy Györgyöt nevezték ki a vármegye főispánjává. Erdődy György, Gábor kincstári elnök és főajtónálló mester fia. 1671-ben Kis-Tapolcsány parancsnoka, majd 1676-ban árvai főispán volt. 1688-ban Sáros vármegye főispánjává neveztetett ki. 1694-től kezdve ritkán fordult meg a vármegyében, mert 1694-től 1697-ig és 1699-ben a közgyűléseken Dobsa István altárnok elnökölt helyette, de az 1698 január 27-én és 1700 február 18-án Kis-Tapolcsányban tartott közgyűléseken ő elnökölt. A kuruczvilágban ő is Thököly pártján volt, de 1684-ben Pozsonyban Abele Kristóf és Lotharingiai Károly előtt Lipót hűségére tért. Neje, „a tapolcsányi Dianna“, Rákóczy Erzsébet volt, a kit Erdődy Adám halála után vett nőül, s a kivel nem a legjobb egyetértésben élt. A Rákóczy-féle szabadságharcot átélte és mint hú császár-párti magára hagyván a vármegyét, Varasdra költözött. A vármegyei tisztikar elég ügyesen intézte a vármegye sorsát, mert úgy Rákóczynak, mint később a királyi kormánynak nem volt a vármegye ellen kifogása. Erdődy a szatmári béke után is főispán volt és 1714-ben meghalt.

Erdődy
György

E korszakban az alispáni tisztség lényegesen átalakul. Az alispán lesz a vármegye közönségének személyesítője. Jogköre jelentékenyen tágul, részint a törvények, részint a vármegyei szabályrendeletek által reája ruházott végrehajtó hatalomnál fogva. Ilyképen az alispáni tisztség a vármegyében a legnagyobb megtiszteltetés, s annak elfogadása kötelesség volt. Az alispán fizetése 100 forint volt, melynek felét a vármegye közönsége fizette, a másik felének a lefizetésére pedig a főispánt kérték fel. (1576. évi közgy. jegyzőkv.) 1576-ban Szelepcsényi Gáspár lett az alispán, 81 szavazattal 9 ellen. Ellene csak a Tapolcsányiak, a Forgáchok és a Majthényiak megbizottai szavaztak. 1579-ben ismét nagy többséggel alispánnak választották, a mikor csak a Majthényiak, a Tapolcsányiak és az esztergomi érsek képviselője nem szavaztak rá. Utána ismét Kálnay Albertet választották meg, ugyanazt, a ki 1567-ben e tisztet elfogadni vonakodott. 1599-ben azonban, hajlott korára való tekintettel, lemondott. Ekkor a rendek Bossányi Mihályt választották alispánná. A következő 1600. év június 29-én ismét alispán-választó közgyűlést tartottak, mely alkalommal, heves küzdelem után, Kosztolányi Lászlót választották meg 35 szavazattal 25 ellenében. (Botka, Oklt. CXLVI–VII.) 1612-ben Liphay Imre lett alispán, kinek fényes pályáját már az előző fejezetben méltattuk. Míg Konstantinápolyban volt követségén, addig helyettes alispánok töltötték be tiszttét, mint Maklár Péter, Malonyai László és Bossányi Mihály. 1628-ban Bossányi lett az alispán, a kinek nagy érdemei vannak a vármegyei önkormányzat terén. 1630-ban és 1634-ben mint országyűlési követ képviselte a vármegyét, 1636-ban azonban megvált az alispáni tiszttől, noha a vármegye a főispánt is felkérte, hogy maradásra bírja. A rendek ekkor Szobonya Pál szolgabíró közfelkiáltással alispánná választották és melléje 1637-től helyettes alispánt is tettek, Semlőky János személyében. 1645-ben Szobonya elhalván, Forgách főispán komornokát küldte a megyegyűlésre, mely alkalommal Páni Török Zsigmondot

Az alispáni
tisztség.

választották meg. Alispánsága alatt a vármegye jegyzőkönyveit magyarul vezették. Török egész 1653-ban bekövetkezett haláláig ült az alispáni székhelyen, de az utolsó években Lessenyei Nagy Ferenc főjegyző intézte helyette a vármegye sorsát. E férfiú, kivel már két ízben is találkoztunk, ama korban egyike volt a vármegye legbefolyásosabb embereinek. Mint főjegyző kezdte pályáját, 1656-ban alispán lett, de 1664-ig a főjegyzőséget is megtartotta. 1664-ben lemondott és akkor Nagy Mihályt választották meg. Lessenyei Nagy Ferenc 1664-ben nádori ítélőmesterré neveztetvén ki, egyike lett Wesselényi legbizalmasabb embereinek. A nádor nevének a bizalmát is teljes mértékben bírta, a mit a nádor halála után a saját ézeljaira aknázott ki. A Wesselényi-féle összeesküvés felfedezése után oly ügyesen tudta magát tisztázni és a bécsi kormányt a vármegyével együtt kijátszani, hogy 1676-ban ismét alispánná választották és Lippay főispán is megerősítette. 1680-ban Hunyady László, Szelepcsényi György esztergomi érsek pártfogoltja lett az alispán, a kit az 1688 február 23-án megtartott tisztújításon négy jelölt közül, nagy többséggel választottak meg. 1688-tól 1700-ig minden évben tartottak tisztújítást. 1693 július 8-án Hunyady András lett az alispán, helyettes alispán Kazy János, főjegyző pedig Simonyi István, mely utóbbinak a helyére 1696-ban Kosztolányi Jánost választották meg. Hunyady András, Ferenc ágából származik. András Bars vármegyében 1684-ben al-, 1688-ban főjegyző lett s 1693-ban alispánnak választották, mely tisztét egész 1719-ig viselte. Később még jobban emelkedett. Királyi táblai ülnök, alországbíró, majd alnádor lett. Cserenyén volt birtokos, melyet a Majthényiaktól szerzett meg. Kazy János is végig szolgálta az egész Rákóczy-féle szabadságharcot és 1711-ben halt el. 1705-ben Sipeky Imre lett a főjegyző, a kit Rákóczy megerősíteni rendelt. A vármegye ez időben is 4 járásra oszlott, melyeket az egyes szolgabírákról neveztek el.

Közgyűlések.

A vármegyei önkormányzat kifejezését, a közgyűlést, e korban különböző helyeken tartották. Így 1561 szeptember 4-én Kis-Tapolcsányban, 1567-ben ugyanott, 1580-ban Szent-Benedeken, 1594-ben Taszáron, 1595-ben Szent-Benedeken, 1596-ban ugyanott, 1599-ben Új-Barson, 1601-ben Kis-Tapolcsányban. A vármegye székhelye eredetileg Ó-Bars volt, de a XVI. század második felében a gyakori török becsapások miatt Kis-Tapolcsányba tették át a székhelyet. Az áthelyezés kérdése az 1580-ban Szent-Benedeken tartott közgyűlésen került szóba. A főispán és egyesek Újbányát óhajtották, de a többség Kis-Tapolcsány mellett döntött. E század vége felé azonban ismét visszajöttek Új-Barsra, de 1600 pünkösd hetében a török martalóczok elől menekülni voltak kénytelenek.

A rendek nagy gondot fordítottak arra, hogy a közgyűléseken mindenki jelen legyen. Az 1576-ban megtartott közgyűlésen a távolmaradottakra 12 forint bírságot róttak ki és a meg nem jelentek neveit jegyzőkönyvbe iktatták. (Botka, Oklt. CXL., okl.) A XVII. században a gyűléseket leginkább Kis-Tapolcsányban tartották, de az 1660—1664 közötti időben, a vármegye nem érezvén magát többé Kis-Tapolcsányban biztonságban, a közgyűlések helyét Nagy-Ugróczra, Szent-Keresztre, Zsarnóczára, Velkapolyára, sőt 1664 augusztus 21-én Bajmóczra tette át. A vasvári béke után sem tartották a közgyűléseket állandóan egy helyen. 1669-ben Oszlányban, 1670-ben Zsarnóczán, 1680 december 30-án és 1681 február 7-én Nagy-Ugróczon és 1682. április 9-én ismét Zsarnóczán volt a közgyűlés, de 1688-tól kezdve leginkább Kis-Tapolcsányban.

A közgyűlési jegyzőkönyvek 1561-től kezdődőleg maradtak reánk, de a XVI. századból hiányzanak egyes kötetek, a mi, az akkori zavaros időket tekintve, nem is csoda. 1661-ben a vármegye iratai nem lévén biztonságban, azokat Rákóczy László vette át, elismervény ellenében, megőrzésre.

A vármegye
címere.

A vármegye 1552 február 12-én nyert czímeres levelét I. Ferdinánd királytól, mely 1668-ban megerősítettét és a czímer kibővítettét. Mivel azonban idővel a vármegye címere némi módosulást szenvedett, az 1891 szeptember 7-én kelt legfelsőbb leirattal eredeti alakjába állíttatott vissza. *Az oklevél szerint a czímer alakja a következő:* Egy álló kék vitéz vért, rézsútosan jobbról-balra vonuló ezüst habos gerenda által két részre osztva. A vért felső baloldali mezeje alsó sarkában hárnas zöld hegyen, egy, oltár

oldalán arany kereszttel ellátott, vörös tetejű, háromablakos fehér templom áll, vörös tetejű, kétajtós előcsarnokkal és kétablakos s arany kupfedelű toronnyal; a templom fölött arany X lebeg, a mező közepén pedig hegyeivel felfelé fordított meztelen törön, háromleveles arany-korona látható. A vért jobboldalú alsó mezeje talapzatának közepe felé alacsonyabb két épülettel, oltár oldalán, szintén arany-kereszttel, ajtós előcsarnokkal és két kétablakos arany fedelű toronnyal ellátott, két páros ablakú fehér templom szemlélhető. A mező jobboldalú talapzatából pedig zöld hármás hegy emelkedik, melyen egy, a mező jobb széléhez fordított arany keresztes vörös tetejű s toronnyal ellátott, földszinten s emeleten, négy-négyablakos fehér templom áll, a templom előtt pedig és a mező közepe felé álló harangtorony hegyes fedele, szintén aranyos. — A vért főszélén balra fordított koronázott ékalakú sisak nyugszik, kék-vörös sisak-takarókkal; a sisak koronáján balra néző, kivetett vörös nyelvű, tárt szájú s arannyal díszített fekete sas áll. (Vármegyei levéltár.)

A XVII. század első felében megrendült közbiztonsági viszonyok és főleg a szabad hajdúk féktelen garázdálkodásai, egy új intézmény: a „paraszt vármegye” alakulására vezettek. A paraszti vármegye (zapis, — tótul annyi, mint közhatósági összeírás, átvitt értelemben: a hatósági jóváhagyással összeírottak társaságát jelenti) eredetileg közbiztonsági intézkedés, a szabad hajdúk megfőkezésére. Miután az országgyűlések hiába intézkedtek a garázdálkodó hajdúk ellen, a vármegyék vették kezükbe az ügyet. Barsban már az 1607 április 5-én Aranyos-Maróton megtartott közgyűlésen hozott szabályrendeletben látjuk a zapisok első nyomait. (Kolosvári és Ovári, Magyar Törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye, 4., I., 105.) Az 1638 május 25-én tartott közgyűlésen alkotott szabályrendelet már részletes adatokat nyújt a paraszti-vármegye szervezetéről. Az egész vármegyét 7 kerületre osztották fel, ú. m.: a kis-tapolesányira, verebélyire, oszlányira, szent-keresztire, revistyei váruradalmira, nagy-sarlóira és új-barsira. Minden zapis élén kapitány állott, kiket a megyei nemesség sorából választottak és az egyes helységek élére vajdákat, vagy hadnagyokat (decuriones) rendeltek. A kapitányok a következők voltak: Maholányi János, Bajkay Pál, Lessenyei Nagy János, Pál István, Pany György, Thörey Mátyás, Zalabai János. A kapitányok közvetlenül érintkeztek egymással és az elfogott gonosztevőket a vármegye alispánjának adták át megbüntetés végett. (Vármegyei jegyzőkv. 1635—1655. évi köt.) Nyitra vármegye rendei is meg lehettek szorulva, mert 1667-ben Bars vármegyét kérték fel, hogy a rablók üldözésében segílyt nyújtson, mire a vármegye egy portyázó hadat küldött Nyitrába.

A XVI. században egy másik közigazgatási szervezet alakult a vármegyében, mely hova-tovább, külön vármegyei szövet alkotott. Ez a verebélyi szék. Verebélyt a legrégebb időktől kezdve az esztergomi érseki egyház nemesei (praedialistái) lakták. A mohácsi vész utáni időben, az esztergomi érsek közbenjárására, az országgyűlés biztosította a verebélyi egyháznemesek kiváltságait. Az 1567: XIV. t.-cz. felmenti őket az adóztatás alól s az eskü letételére, valamint a törvényben megállapított díjak fizetésére nézve egyenlővé teszi őket a többi nemességekkel. Az 1599: VIII. t.-cz. pedig kimondja, hogy az esztergomi érsek egyháznemeseit a nádor és az egyháznemesek alispánjai fogják taksa fizetés alá venni. Csupán a portával nem bíró praedialisták díjainak a megállapítását bízta

A «paraszt-vármegye».

A verebélyi szék.

A VEREBÉLYI ÉRSEKI SZÉK HÁZA.

Az 1561
1711
közötti
szabály-
rendeletek.

A KISTAPOLCSÁNYI PELLENGÉR.

az 1647: XXVI. t.-cz. a vármegyei alispánra és a szolgabírákra. Az 1662: V. és az 1681: XLVI. t.-czikkek a hadi felkelés tekintetében is kiváltságokkal ruházzák fel őket. Ennyi szabadság következtében nem csoda, ha a verebéli szék gyakran összeütközésbe jött a vármegyével. Midőn Liphay Imre alispán, a verebéli szék kiváltságos községeit megbírságotta, Forgách Ferencz érsek 1613 október 20-án erős hangú levelet írt neki, sőt november 7-én a vármegye közönségéhez is tiltakozó iratot küldött. (Botka, i. m.) Sajnos, hogy a verebéli szék iratai csak 1688-tól vannak meg és így teljes képet csak a XVIII. században alkothatunk felőle. 1688-ban Dicskei Kovács István volt a verebéli szék alispánja és egyúttal a lévai őrség hadbírája.

A vármegye figyelme kiterjedt a lakosság összes életviszonyaira és azokat helyhatósági szabályrendeletekkel szabályozta. Összegezve az 1561—1711. években alkotott szabályrendeleteket, az egyes jogviszonyok szerint, melyekre vonatkoznak és a közigazgatás különböző ágaira kiterjednek, a következőleg csoportosíthatjuk azokat:

A magánjogot szabályozza az 1581. évi, mely az adóst adósságának lefizetésére kötelezi. Az 1645. évi, mely a zálog-, valamint a tiszta adóssági perekre nézve intézkedik. Az 1653. évi statutum, a távollévőknek a megye határain kívül is megengedi az ügyvéd-val-

lást. Az 1657. évi az alispán leveleinek elküldése felől intézkedik és a mulasztó városi vagy községi előljárókra büntetést szab. Az 1659. évi statutum az 1625: LIII. és 1649: XLI. évi törvénycikkekéből kifolyólag a tiszta adósságok, valamint a zálogos javak iránt indított perekben való eljárást szabályozza. Az 1675-iki megengedi, hogy a zálog 100 forintig, a zálog-összeg lefizetése nélkül, visszabocsáttassék. Az 1684. évi statutum szintén zálog-ügyekre vonatkozólag intézkedik.

A büntető-jogot szabályozza az 1577. évi statutum, mely a bírságok megosztása felől intézkedik. Az 1594. évi a lázadó jobbágyok megfélemezésére felkelést rendel és a meg nem jelenőkre büntetést szab ki. Az 1607. évi statutum meghagyja a nemeseknek, hogy a gonosztevőket, különbeni büntetés terhe alatt fogják el és adják át az alispánnak. Az 1627. és 1686. évi statutumok a kisebb hatalmaskodási perekben intézkednek.

A vármegyei közigazgatást szabályozza az 1576. évi statutum, mely a közgyűlésen meg nem jelenteket 12 forinittal bírságolja. Az 1577. évi szabályzat az alispán és a szolgabírák illetményeinek fedezésére, portánként 50, a hódoltsági részekben pedig 25 denárt vet ki. Az 1580. évi statutum az olyan ügyek végrehajtását szabályozza, melyek bírsággal nincsenek egybekötve. Az 1645. évi statutum a vármegye szükségleteire, jelesen a házi pénztár javára kivetett adó megtagadását bírságolja meg. Az 1678. évi szabályrendelet a helyettes alispáni állást rendszeresíti és hatáskörét állapítja meg.

Az adókivetésre és beszedésre vonatkoznak az 1536., 1643., 1649., 1650. és 1678. évi statutumok.

A rendi viszonyok tekintetében érdekesek az 1649. és 1671. évi statutumok, melyek a főranguktól megtagadott adó tekintetében intézkednek. Az armalistákról szól az 1679. évi, a hajdúkról az 1607. évi, a cigányokról az 1673. évi statutum.

A hadügyre vonatkozik az 1602. évi statutum, mely a katona-állításról, az 1676. évi, mely a katonák által elkövetett garázdálkodások megszüntetéséről és az 1685. évi, mely a katonaság téli elszállásolásáról intézkedik.

A közrend tekintetében érdekes adatokat szolgáltat az 1613. évi statutum, mely a hidak jókarban tartásáról intézkedik, ugyanezen évi szabályzat, az egyes falvakban a tolvajok ellen őrseget állít fel. Az 1636. évi a szökött jobbágyok tekiütetében, az 1654. évi pedig a löfegyverek tartása felől intézkedik. Az 1673. évi a kóbor cigányok elleni eljárást szabályozza, az 1676-iki a kéjűök elfogatását, az 1660-iki pedig a káromkodók megbüntetését rendeli el.

A közigazgatási viszonyokat szabályozza az 1601. évi statutum, mely a malnok utáni taksát állapítja meg. Az 1636. évi szabályrendelet a mértékek és az árszabályok betartásának ellenőrzésére felügyelőket rendel. Az 1638. évi statutum, a húsvágóktól eladásra szánt húsneműek árát állapítja meg, hasonlóképen az 1650., 1652. évi statutumok is a mértékekről intézkednek. Az 1651. évi statutum, a mesteremberek árúit szabályozza, az 1676. évi szabályrendelet pedig a pálinka-égetés felől intézkedik.

A vármegye az országgyűlésre küldött követeit részletes utasításokkal látta el. Ilyenekkel találkozzunk már 1577-ben a pozsonyi országgyűlésre küldött követeknél is, kiknek egy forint volt a napidíjuk és azonfelül élelemre és fűtésre hetenként 5, másszor meg egy forintot kaptak. Az 1607. évi országgyűlésre küldött követeket főleg a közmunkák tekiütetében utasította a vármegye. Az 1608-iki országgyűlésre küldött követek részére a vármegye január 3-án Hizéren tartott közgyűlésében 100 forintot szavazott meg. Az 1611. évi országgyűlésre küldött követek, névszerint Maszlyk Albert alispán és Lipthay Imre, a vármegyétől nyert utasításhoz híven, óvást emeltek a nádornál, nehogy az 1608. évi békét megzavarják és az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül, akár kül-, akár belháborút kezdjenek. (Botka, Okt. és Botka-féle kéziratok.)

Az országgyűlések által megszavazott adókat portánként vetették ki. Bars vármegye jobbágy-telkeinek legrégibb összeírása 1494. és 1495-ből maradt reánk. Kár, hogy ezekben a birtokosok nincsenek megnevezve. 1494-ben csupán Körmöcz-, Selmecz- és Újbánya városok vannak megnevezve mint birtokosok, melyeknek 133 jobbágytelkük volt. Az 1495-iki összeírás adatai szerint Harasztí Ferencz 36, a nosztrai barátok pedig 40 portát bírtak; a többi birtokos nevét nem találjuk az összeírásban. Az 1494. évi összeírás szerint a vármegyében 2787, 1495-ben pedig 2660 porta volt.

A mohácsi vész után történt összeírások az országos levéltárban találhatóak. A legelső 1550-ből való, azután következnek az 1552. és 1553. évi adólajstromok, csupán portákkal. Az 1554. évi a birtokosokat is felsorolja. Az 1555. évi ismét csak a portákat, az 1559. évi ellenben a birtokosokat is. Ezekon kívül még az 1564., 65., 66., 67., 70., 72., 76., 78., 98., 99., 1601., 2., 3. évekből vannak összeírások, mely utóbbi azonban csupán a házakat sorolja fel, továbbá 1609., 10., 14., 18., 19., 22., 26., 35., 38., 47. és 1696. évből, mely utóbbiról két terjedelmes összeírás maradt fenn.

Az adóösszeírásokat és ezek alapján az adókövetést, az adórovók, királyi dicátorok végezték. A működő adórovók részére a vármegye az 1596. április 25-én Szent-Benedeken tartott közgyűlésében részletes szabályzatot dolgozott ki. Az adórovó mellett a vármegye részéről az esküdt nemes működött. 1596-ban például Semberi Tamás kir. dicátor mellé Bossányi S. esküdt nemest rendelték. A vármegye közbenjárását a királyi hatalom is igénybe vette. Így az 1610. augusztus 27-én kelt királyi leirat meghagyja, hogy az adórovókat vagy örököseiket a számadás beadására utasítsák.

Bars vármegye területén a XVI. század első felében még 1916 portát írtak össze, melyből 500 az esztergomi érseké, 305 Lévai Jánosé, 65 Forgách Zsigmondé, 18 Forgách Lászlóé és 5 Nyári Ferenczé volt. Az 1550—1553. közötti összeírás adatait egybevetve, a vármegye területén 198 faluban 1559 portát írtak össze, melyek 49 birtokos között, a következőleg oszlottak meg:

Augyal Mátyás 7 $\frac{1}{2}$, Baracska János 2, Bornemíssa Pál 5, Bossányi Péter 14, a Bucányiak 4 $\frac{1}{2}$, Dóczy Miklós 79 $\frac{1}{2}$, Dombay Mihály 3, az elefánti pálosok 12, az esztergomi érsek 372, a Forgách család 126 $\frac{1}{2}$, a Gvadányiak 4, Gyepes Péter 5, Ghyezy József 11, Gotthoy Miklós 11, Gosztonyi Miklós 15, Hrussóy János 39 $\frac{1}{2}$, Kálnay Ferencz 14, Kálnay Imre 23, Kinezy Mihály 6, Kávay József 1, Kosztolányi György 2 $\frac{1}{2}$, Körmöcz város 135, Lévai János 225 $\frac{1}{2}$, Lithassy István 14 $\frac{1}{2}$, Lüley János 1, a Lipeseyek 47,

Követi
utasítások.

Adóössze-
írások.

a Majthényiak 65, Maróthy György 7, Mérey Mihály 8, a mária-nosztrai pálosok 15 $\frac{1}{2}$, Nyáry Ferencz 5, Pély Antal 15, Sándor Simon 11, Selmecz város 25, Setétkuthy Farkas 2, Simonyi Sándor 5, Szent-Benedek vár, esztergomi káptalan 133 $\frac{1}{2}$, a Tajnay család 1, Tapolcsányi Tamás és György 50 $\frac{1}{2}$, Török János 3, Szelezsényi Máté 12 és Szobonya János 20 $\frac{1}{2}$ porta.

A gyakori török beütések következtében a porták száma évről-évre apadt. Az 1572—1588 közötti időben, midőn Liphay György volt az adórovó, 1577-ben 396 szabad és 618 hódolt portát, 1578—1579-ben 394 szabad és 621 hódolt, 1582-ben 409 szabad és 559 hódolt és 1588-ban 384 $\frac{3}{4}$ szabad és 543 hódolt portát írtak össze.

Liphay György fizetése 110 forint volt, dologi kiadása 36. A számadások szerint 1584-ben 74 forint 20 denár volt a megelőző évi hátralék és ezen évre 840 forintot vetettek ki. 1588-ban 1312 forint 50 denárt vetettek ki egyenes adó, 265 forint 20 denárt donativum és 65 forint 62 denárt expensa czímén. Befolyt 863 forint egyenes adó, 242 forint 25 denár donativum és 63 forint 30 denár expensa czímén. Az adószedés dologi kiadásai ugyanez évben 170 forintra rúgtak.

1589-ben a megelőző évi hátralék 244 forint 5 denár volt. Ez évben összeírtak 387 szabad portát és 584 $\frac{1}{2}$ hódoltat. Kivetettek 2037 forint 37 denárt, befolyt 1361 forint s így a hátralék 506 forint 37 denár volt. 1596-ban összeírtak 739 $\frac{1}{2}$ portát, kiróttak 6727 forint 26 denárt, a következő részletekben: I. 5914 forint, befolyt 5340 forint. II. Kivettett 739 forint 25 denár, befolyt 739 forint. III. Kivettett 73 forint 92 denár, de nem folyt be semmi. (Források: Acsády Ignác tanulmányai: Érték. a tört. tud. köréből, XIV. és XVI. k. Magyar Könyvszemle 1893. évf., 200. — I. Kolosvári és Óvári, Magyar Törvényh. Jogsz. Gyűjt. IV. k. I. rész.)

Az egyes községenként összeírt porták számát dr. Döry Ferencz, az Országos Levéltárban őrzött 1564. évi összeírás alapján a következőleg állította össze:

Processus Colomanni Kostoliany iudicis nobilium.

<i>Brogján</i> (dominorum Forgacz)	8 $\frac{1}{2}$	<i>Kosztolyan</i> (nobilium)	21 $\frac{1}{2}$
<i>Kyswgroc</i> (nobilium Mayteny)	7 $\frac{1}{2}$	<i>Nowa-Lehota</i> (domini Strigoniensis)	12
<i>Symony</i> (nobilium)	8	<i>Janowa-Lehota</i> (eiusdem)	16
<i>Nagy-Krstenyen</i> (nobilium)	7	<i>Kozoryn</i> (eiusdem)	3
<i>Kys-Krstenyen</i> (nobilium)	4 $\frac{1}{2}$	<i>Zleska</i> (eiusdem)	3
<i>Pasyth</i> (nobilium)	3 $\frac{1}{2}$	<i>Koprenyca</i> (eiusdem)	16
<i>Nagy-Wgroc</i> (magistri Damiani)	6	<i>Bartus-Lehota</i> (eiusdem)	3
de Araniad ítélőmester, zálogos m.		<i>Jeztrebe</i> (eiusdem)	5
<i>Nagy-Wgroc</i> (Joannis Bossany)	61 $\frac{1}{2}$	<i>Pytyelowa</i> (eiusdem)	21 $\frac{1}{2}$
<i>Radobicza</i> (nobilium)	3	<i>O-Keormcoez</i> (eiusdem)	51 $\frac{1}{4}$
<i>Ozlian</i> oppidum	15 $\frac{1}{4}$	<i>Lwyllyc</i> (eiusdem)	18 $\frac{1}{2}$
<i>Hornya-Wcs</i> , alias Falfalu (nobilium		<i>Kys-Lowcha</i> (eiusdem)	5
Majtény)	31 $\frac{1}{4}$	<i>Trubyn</i> (eiusdem)	13 $\frac{1}{2}$
<i>Cherenyen</i> (eorundem)	14 $\frac{1}{2}$	<i>Prestawlk</i> (eiusdem)	51 $\frac{1}{2}$
<i>Byztriczcn</i> (eorundem)	11	<i>Nagy-Lowcha</i> (eiusdem)	13 $\frac{1}{2}$
<i>Nitrazegh</i> (nobilium)	3	<i>Newolna</i> (eiusdem)	1
<i>Also-Kemencz</i> (nobilium)	2	<i>Zenth-Kereszth</i> oppidum (eiusdem)	23
<i>Felsco-Kemencz</i> (nobilium)	4 $\frac{1}{2}$		

Bona Cremniciensium.

<i>Lwchka</i>	32	<i>Swab</i> (eorundem)	4
<i>Pleyfvs</i> (eorundem)	15	<i>Horniawez</i> (eorundem)	4
<i>Kwmosowa</i> (eorundem)	16	<i>Weternyk</i> (eorundem)	4

Bona arcis Saskew.

<i>Trnawka</i>		<i>Proth</i> (eorundem)	3
<i>Jelna</i>		<i>Ihraez</i> (eorundem)	2
<i>Bessena</i> } sub uno iudice	5 $\frac{1}{2}$	<i>Vezka</i> (claustris S. Benedicti de iuxta	
<i>Klechen</i> }		Gron)	31 $\frac{1}{4}$
<i>Tepla</i> } sub uno iudice (eorundem)	5 $\frac{1}{2}$	<i>Apathy</i> (eiusdem)	16 $\frac{1}{2}$
<i>Sekely</i> }		<i>Leothlka</i> (eiusdem)	31 $\frac{1}{2}$
<i>Hladomer</i> (eiusdem)	4	<i>Gelednek</i> (nobilium)	12
<i>Kepistyc</i> } sub uno iudice (eorundem)	3 $\frac{3}{4}$	<i>Zenasfabu</i> (nobilium et civium Schem-	
<i>Pezeren</i> }		niciensium)	62 $\frac{2}{3}$ +1 $\frac{1}{4}$
<i>Teplicza</i> (eorundem)	3 $\frac{1}{2}$	<i>Wyhnye</i> (eorundem)	5
<i>Also-Trnawka</i> (eorundem)	2		

Bona magnificorum de Doczy

<i>Felseo-Trnauka</i>	4	<i>Welyky Polya</i> (heremitarum de Lefant)	10
<i>Hornia-Zdanya</i> eorundem	7 ¹ / ₂	<i>Magasparth</i> (civitatis Wjbanya) ... 9 ² / ₃ + ² / ₄	
<i>Dobuya Zdanya</i> eorundem	11 ¹ / ₂	<i>Berzeneze</i> (domini Strigoniensis) ...	8
<i>Rudna</i> eorundem	10	<i>Orounycza</i> (ad sanctum Benedictum) ...	—
<i>Wozyeje</i> eorundem	9	<i>Koleczna</i> (ad arcem Hrwssu)	6
<i>Dolny-Hamor</i> (eorundem)	2 ¹ / ₂	<i>Nagy-Lehota</i> (ad idem castrum)	4 ¹ / ₂
<i>Kopanyeze</i> (eorundem)	2 ¹ / ₂	<i>Kys-Lehota</i> (ad idem castrum) ...	13 ¹ / ₄
<i>Sarnowcza</i> oppidum (eorundem)	18	<i>Fenyew-Kostolyan</i> (ad idem)	5
<i>Felseo-Hamor</i> (eorundem)	8	<i>Kercztr</i> (ad Hrusso)	4 ¹ / ₂
<i>Kys-Fewres</i> (eorundem)	5		

*Processus nobilis**Petri Taymay.*

<i>Zent-Bencdek</i> oppidum	9 ¹ / ₂	<i>Sykawa</i> (Thomae Tapolezany)	4 ¹ / ₂
<i>Knezczyz-Apathy</i> (depopulata)	—	<i>Loez</i> (eiusdem)	3
<i>Knezczyz</i> (Thomae Tapolezany) depopulata	—	<i>Gheztcocz</i> (d. Forgacz)	5
<i>Ebedecz</i> (S. Benedicti)	3 ¹ / ₂	<i>Welchech</i> (eorundem)	8
<i>Mahrlencze</i> (eg. Tapolezany)	2 ¹ / ₄	<i>Zenth-Marthon</i> (eorundem)	2
<i>Kys Tapolezan</i> (nobilium)	9	<i>Kys-Zclesen</i> (eorundem) depopulata	
<i>Mankocz</i> (heremitarum de Lefanth)	4	<i>Ledecz</i> (domini Strigoniensis)	12
		<i>Kys-Belad</i> (nobilium)	5

Sub Turcico imperio.

<i>Nagy-Zelesen</i> (nobilium)	9 ¹ / ₄	<i>Pezer</i> (S. Benedicti)	1 ¹ / ₂
<i>Heeche</i> (dominorum Forgacz)	4	<i>Kowaczy</i> (eiusdem)	5
<i>Nagy-Herestyen</i> (eorundem)	10	<i>Nemezen</i> (nobilium et S. Benedicti)	3
<i>Wereswar</i> (eorundem)	5	<i>Rohosnicza</i> (S. Benedicti)	2
<i>Kolcchen</i> (eorundem)	3	<i>Kys-Wezcken</i> (nobilium)	2
<i>Maroth</i> oppidum (eorundem)	14	<i>Zepezen</i> (S. Benedicti)	9
<i>Charad</i> (eorundem)	5	<i>Nagymalonyan</i> (Thomae Tapolezany) depopulata	—
<i>Hyzer</i> (eorundem)	3	<i>Kysmalonyan</i> (nobilium)	1
<i>Wyfalw</i> (eorundem) depopulata	—	<i>Kysfalwa</i> (nobilium)	—
<i>Nempti</i> (domini Strigoniensis)	10 ¹ / ₂	<i>Nywed</i> (domini Dobo)	1 ¹ / ₂
<i>Kys-Walkocz</i> (nobilium Tapolezany)	1	<i>Nywed</i> (nobilium Buchany)	1
<i>Nagy-Walkocz</i> (S. Benedicti de Iuxta Gron)	2 ¹ / ₂		
<i>Nagy-Wezcken</i> (eiusdem)	2		

*Processus Ioannis Taymay**iudicis nobilium.*

<i>Tayma</i> (S. Benedicti)	1	<i>Walkaz</i> (nobilium)	2 ¹ / ₂
<i>Kys-Saary</i> (nobilium)	1	<i>Nagy-Fews</i> (nobilium)	2
<i>Nagy-Saary</i> (nobilium)	2	<i>Kys-Lyllé</i> (nobilium)	1
<i>Aha</i> (domini Strigoniensis)	4	<i>Zemeche</i> (dominorum Forgacz)	1 ¹ / ₂
<i>Werebely</i> oppidum (domini Strigoniensis)	2 ¹ / ₂ (rectificatae)	<i>Feny</i> (nobilium)	3
<i>Weneze</i> (vicus oppidi)	39	<i>Besse</i>	—
<i>Told</i> (eiusdem)	8 (rectificatae)	<i>Loth</i> (heremitarum de Lefant)	2
<i>Chyffar</i> (prepositi de Felhewywyz)	9	<i>Tcoeoly</i> (domini Dobo)	8
<i>Merlek</i> (eiusdem)	—	<i>Hwl</i> (eiusdem)	5 ¹ / ₂
<i>Nagy-Baraczka</i> (nobilium) 4 ¹ / ₂ (rectificatae)	1)	<i>Cheke</i> (domini Strigoniensis)	2 ¹ / ₂
<i>Setehkath</i> (nobilium)	3	<i>Tothfabr</i>	1
<i>Ohay</i> (nobilium)	3	<i>Rendwe</i> (nobilium)	4
<i>Besseneo</i> (S. Benedicti)	3	<i>Nagy-Manyá</i> (dominorum Forgacz)	5
<i>Pozba</i> (nobilium)	4	<i>Lehothka</i> (eorundem)	1 ¹ / ₂

*Processus Lazaris Zobonya**iudicis nobilium.*

<i>Leva</i> oppidum (domini Dobo) non subdite	12	<i>Also-Warad</i> (eiusdem)	subdite 6
<i>O-Leva</i> (eiusdem)	subdite 6	<i>Nagy-Georeod</i> (eiusdem)	4
<i>Lodan</i> (eiusdem)	9	<i>Kys-Georeod</i> (depopulata)	—
<i>Olwar</i> (eiusdem)	1 ¹ / ₂	<i>Leok</i> (eiusdem)	13
<i>Solyms</i> (eiusdem)	8	<i>Lekeer</i> (eiusdem)	7
<i>Podhwsan</i> (eiusdem)	3	<i>Oroz</i> (eiusdem)	14
<i>Tothkezy</i> (eiusdem)	6	<i>Semlyer</i> (S. Benedicti)	7
<i>Kelechen</i> (eiusdem)	9	<i>Zenth-Georgy</i> (domini Strigoniensis) ..	10
<i>O-Bars</i> (eiusdem)	8	<i>Kys-Saaro</i> (eiusdem)	3
<i>Bars</i> (eiusdem)	10	<i>Nagy-Sarlo</i> oppidum (eiusdem) ..	36
<i>Mohy</i> (eiusdem)	8 ¹ / ₂	<i>Helweny</i> (eiusdem)	7 ¹ / ₂
<i>Kys-Kalna</i> (nobilium et S. Benedicti)	3	<i>Cheykeo</i> (eiusdem)	16
<i>Nagy-Kalna</i> (nobilium)	7	<i>Zcoleos</i> (eiusdem)	15 ¹ / ₂
<i>Kys-Zecheke</i> (domini Dobo)	3	<i>Kys-Leore</i> (nobilium)	2 ¹ / ₂
<i>Nagy-Zecheke</i> (eiusdem)	6	<i>Nagy-Leore</i> (nobilium)	8
<i>Nagyod</i> (eiusdem)	7 ¹ / ₂	<i>Feolseo-Warad</i> (nobilium)	2
		<i>Kys-Sarlo</i> (nobilium)	10

<i>Kys-Endred</i> (nobilitium) subdite	3	<i>Keresztur</i> (nobilitium) subdite	4
<i>Dereslyen</i> (nobilitium) "	2 ¹ / ₂	<i>Nagy-Saaro</i> (nobilitium) "	4
<i>Bayka</i> (nobilitium) "	1 ¹ / ₂	<i>Zelyz oppidum</i> (magnifici domini	
<i>Nagy-Endred</i> (nobilitium) "	7	<i>Dersffy et aliorum</i>) "	14
<i>Zoodo</i> (nobilitium) "	6	<i>Ago et Nyir</i> (eiusdem et domi-	
<i>Also-Wezelye</i> (nobilitium) "	1	<i>norum Forgacz</i>) "	6
<i>Kys-Pel</i> (nobilitium) "	4	<i>Garam-Wezekeny</i> (eiusdem) "	3
<i>Bolyar-Peel</i> (Michaelis Pely) "	3 ¹ / ₂	<i>Damas</i> (nunc Emerici Chymory) "	4 ¹ / ₂
<i>Marcsfalva</i> (eiusdem) "	4	<i>Garam-Mikola</i> (heremitarum) "	2
<i>Nagy-Kozmaly</i> (dominorum Forgacz) ..		<i>Chatha et Ghem</i> "	7
<i>Kys-Kozmaly</i> (eorundem) "	3	<i>Choda</i> (ad Chabragh) "	2
<i>Tolmacz</i> (S. Benedicti) "	2	<i>Leand</i> (ad idem) "	2
<i>Wyfalva</i> (nobilitium) "	13		
<i>Tergenye</i> "	1	<i>Tazar</i> (S. Benedicti) "	7 ¹ / ₂
Summa portarum Turcis non subiceta-		Item molendina Turcis non subiecta	34
rum facit portas	610 ¹ / ₃ ³ / ₄ .	Turcis vero subiecta "	22
Turcis vero subiectae portae :	587 ³ / ₄	Accedit in possessione <i>Perlep</i> porta	1

A XVII. század első felében történt összeírásokról fenmaradt adatok még szomorúbb képet nyújtanak a vármegye pusztulásáról. 1603-ban csupán a házakat vették fel. Összeírtak 2661 házat s ezekre 5061 forint 75 denárt vetettek ki. 1610-ben összeíratott 576¹/₂ porta, kivettetett 2210 frt 50 den. 1626-ban összeíratott 146 szabad és 131¹/₂ hódolt porta, 1636-ban 176¹/₂ hódolt porta, 1638—1639-ben 99 szabad és 175 hódolt, 1647-ben 89, ¹/₂, ¹/₈ szabad és 200, ¹/₄ hódolt porta. Az 1696-iki összeírás szerint az egész vármegye területén 42, ¹/₈, ¹/₁₆, ¹/₃₂ portát találtak, melyek az egyes járások szerint a következőleg oszlottak meg: Körmöczbánya birtokai és a szentkeresztúri uradalom 14, ¹/₂, ¹/₁₆, ¹/₃₂, ¹/₆₄ porta. Kistapolcsányi járás 7, ¹/₂, ¹/₄, ¹/₈, ¹/₃₂, ¹/₆₄ porta. Verebélyi járás 4, ¹/₂, ¹/₄, ¹/₃₂ porta. Lévai járás 14, ¹/₂, ¹/₄, ¹/₃₂ porta. A pusztulás képét legjobban mutatja az egyes községekben összeírt porták száma. Legtöbb portája Nagy-Sarló helységnek volt (2, ¹/₂, ¹/₁₆), hol 68 és ¹/₂ jobbágytelket írtak össze. Néveden ¹/₄, Verebélyen ¹/₄, ¹/₁₆, Garam-Vezekényen ¹/₄, Garam-Mikolán ¹/₂, ¹/₁₆, ¹/₆₄, Kis-Tapolcsányban ¹/₄, Geletneken ¹/₄, ¹/₈, ¹/₆₄.

3. Vallási, társadalmi és művelődési viszonyok a XVI—XVII. században.

A) A RÓMAI KATHOLIKUS EGYHÁZ.

Még a mohácsi vést megelőző időben élénk mozgalom jeleivel találkozunk a hitélet terén. A nyugatról, főleg Németországból elterjedt tanok termékeny talajra találtak a bányavárosokban lakó német bányásznép között, melyek már 1522-ben foglalkoztatták a kedélyeket, miként azt Frankfurter Bertalan selmeczi polgárnak, György körmöczi jegyzőhöz intézett leveléből is láthatjuk. (Botka, oklt. XCIV. okl.) Alig néhány év elég volt arra, hogy az új hit a német bányászok között elterjedjen. Körmöczbányán Cordatus Conrád és Kreysling János hintették el az új hit magvait és 1525-ben már számos követőkre találtak. De az országgyűlés rideg, sőt kegyetlen rendszabályokat léptetett életbe Luther követői ellen. Szalkay László primás az új tanokat hirdető lelkészeket elfogatta. Közbejött azonban a mohácsi vész; az utána következő általános zűrzavar alatt, Várdai Pál érsek figyelme Körmöczbánya felé fordult, hol már az új hit meglehetősen el volt terjedve. 1530-ban keményhangú leiratban válaszol a városnak hozzá intézett feliratára. 1531 márczius 18-án megismétli előbbeni rendeletét és az új tanok terjedésének meggátlását követeli. Néhány nap mulva újabb leiratot intéz a városhoz, melyben az időközben megházasodott lelkészt az április 23-án tartandó zsinat elé idézi és részére menedéklevelet állít ki. De mivel ezeknek az intézkedéseknek nem volt foganatjuk, 1533-ban Ferencz sághi és András esztergomi prépostot küldötte biztosokul Körmöczbányára és elrendelte a Luther tanait hirdető lelkészek elfogatását is. (Botka, oklt. CXII., CXIV., CXXII.) A vizsgáló biztosok azonban tehetetlenek voltak az új hit követőivel szemben, kik Scheider Pálban, a körmöczi iskolák rektorában, hathatós

támogatót nyertek. 1553-ban a lutheránusok Körmöcbányán már teljesen szervezve voltak. Ebben az évben Melancton Fülöp már lelkészt is ajánl nekik Nemesváthi Niceus Pál személyében. 1558-ban a hat bányaváros egyezsége lépett egymással a vallási ügyekre nézve és Luther s Melancton tanaiból egy új vallásfelekezetet alapított, mely sok tekintetben a kath. vallás szertartásait követte. Csak 1580-ban tartottak a lutheránusok Körmöcbányán synodust, mely az új hit tanait közelebb megállapította. A bányavárosok védelme alatt az új hit akadálytalanul terjedt. Luther követői 1569-ben Ujbányán mind a két templomot elfoglalták. Protestánsok lettek a Forgáchok, a nagy-ugróczy Bossányiak, a Tapolcsányiak, Simonyiak, Kosztolányiak, Kálnayak. Oszlányt, melynek kegyura a Ghyezy család volt. 1590-ben szintén az ágostai hitvallásuk foglalták le. 1588-ban Velkapolján is protestáns

A SZENTBENEDEKI APÁTSÁGI VÁR KAPUJA.

pap volt. A XVI. század végén már Vihnye, Konosó és Kaproncza is az ágostai hitet követte. Geletnek, Felső-Zsdán és Zsarnócza Dóczy Gábor befolyása alatt lett az új hit követője, de az utóbbi 1619-ben már ismét a katolikus hitre tért vissza. Felső-Zsdányon azonban 1614—1644-ig találunk protestáns papot. Körmöcbányán 1562-től egész 1653-ig, miután 1562-ben a katolikus plébániát is elfoglalták, nem volt a katolikusoknak templomuk s az e hitben megmaradt polgárok magánházakban tartották az isteni tiszteleteket, mely idő alatt a jezsuiták jártak Körmöczre missziókra.

Veranescics Antal esztergomi érseknek 1573-ban történt elhalálásától a kath. egyház nem képes a protestántizmussal megküzdeni. De annál határozottabban lépett fel az ellenreformáció Forgách Ferencz, majd ennek halála után Pázmány Péter érseksége alatt. Hogy minő állapotok uralkodtak a vármegye területén a XVI. század második felében, a katolikusok plébániáiban, azt a következő néhány eset illusztrálja: Szent-Kereszt plébániája megmaradt a katolikusok kezében, bár két plébánosa 1562-ben és 1588-ban megnősült, sőt gyermekeik is voltak, anélkül, hogy a katolikus hittől elfordultak volna. (Schemat. hist. 355.) Trubin is megmaradt a katolikusok birtokában, bár 1572-ben elhalt papja szintén házas ember volt. Zsarnócán 1582—1649 között protestáns papok működtek, de azért 1613-ban és 1629-ben katolikus plébánosokról is vannak adataink. Forgách Ferencz esztergomi primás már gyakran időzött Szent-Kereszten és a közeli Szklenó-fürdőn. Itt érte utól a halál 1615 október 15-én. Mikor Pázmány az esztergomi érseki széket elfoglalta, a barsi esperesség 33 papja közül csak 13 volt felszentelve. (Fraknói, Pázmány Péter és kora, II.) Pázmány visszatértette Geletnek, a hol már 1628-ban katolikus plébános működött és Zsarnócára is valószínűleg ő rendelt plébánost. Nagy-Lovesán 1623-ban plébániát alapított. Szent-Kereszten gyakran megfordult, a hol várszerű kastélyt építtetett, melyet utóda: Lippay György érsek fejezett be. Füzes-Gyarmatra

Pázmány
Péter.

és Szent-Györgyre is küldött alszerpapokat, de ezeket a református lakosság elűzte.

Lippay
György

Lippay György folytatta a térítés munkáját. Első sorban Körmöczbánya visszatérítését tűzvén ki ezébul, 1649-ben ferenczrendieket telepített oda, a kik 1653-ban kolostort építettek. Ettől kezdve a ferenczrendiek nemcsak a városban, hanem a környéken is gyakorolták a lelkészi teendőket. A protestáns városi tanács azonban nem akart nekik templomot adni és azt 1673—74 telén foglalták vissza Collalto fegyveresei. A ferenczrendiek 1674-ben vissza-

térítették Konosó lakosait, hol a plébániai teendőket is ellátták. Jánoshegy és Lueska 1670-ben tért vissza.

Léván szintén ferenczrendiek telepedtek le 1675-ben. Templomukat báró Jaklin Miklós, Balázs nyitrai püspök testvére, 1698-ban megnagyobbította. Újbányán ellenben a XVII. század közepén a protestánsok jutottak túlsúlyra és az anyakönyveket is ők vezették 1648-tól. 1664-ben azonban a török egész Újbányát feldúlta és az ottani Szent-Erzsébet templomot is elfoglalta. A protestánsok e mellett megmaradtak Újbánya birtokában mindaddig, míg 1673-ban Collalto gróf katonái a protestáns papot el nem űzték. Thököly 1683-ban visszahelyezte a lutheránus lelkészt, 1688-ban azonban a császári sereg katolikus papot tett Újbányára, de a plébániát csak 1691-ben állították fel. Felső-Kamencez régi plébániája is 1688-ban az ágostai lel-

XVII.
század-
beli plé-
bániák.

A SZENTBENEDEKI APÁTSÁGI TEMPLOM PORTÁLÉJA.

kész elűzetésével került vissza a katolikusok kezébe, úgyszintén Nagy-Ugrócz is, melynek plébánosai 1693-tól ismeretesek. Oszlányt még 1660-ban Pálffy Pál özvegye, Khuen Francziska foglalta vissza a protestánsoktól. Felső-Zsadányon 1686-tól szintén katolikus plébános működik, ellenben Kis-Krstyene, Felső-Apáti, Janó-Lehota és Lutilla az egész XVII. század folyamán megmaradtak a katolikusok kezében.

Rákóczy Ferencz szabadságharca alatt többször szóba került a protestánsoktól elvett templomok ügye. Rákóczy Körmöczbányán a várbeli templomot a lutheránusoknak adta át, 1708-ban azonban, a kuncz világ hanyatlásával, visszakerült a katolikusok kezébe. Ugyanekkor Lueska helység temploma is a katolikusoké lett.

A XVII. században a már említettekén kívül a következő plébániák állottak fenn: Felső-Apáti 1643, Felső-Zsadány 1686, Garam-Mindszent 1686, Garam-Kürtös 1572, János-Gyarmat 1630, Lutilla 1563, Mogyorómál 1616, Nagy-Lócsa 1623, Szklenó 1695, Felső-Kamencez 1654, Csejkő 1561, de ez időközben megszűnyén, csak 1787-ben állították vissza; Cséke 1559-ben szintén megszűnt s 1773-ban állítottatott vissza; Taszár 1679.

A szent-benedeki apátság is sok visszontagságot élt át a mohácsi vész utáni időkben. Zábláthi Jakab elveszítvén Ferdinánd kegyét, az apátságot 1528-ban Máté benedekrendi szerzetes nyerte el. Ekkor Zábláthi az apátsági javakat Thúróczy Miklós kezére játszotta, a ki 1529-ig mint kormányzó élvezte az apátsági javak jövedelmét. Thúróczy neje Zábláthi Lőrincz leánya Margit volt, s így sógorságban állott Zábláthi Jakab apáttal. 1527-ben Ferdinánd udvarmesterévé nevezte ki, majd Turócz vármegye főispánja lett. E befolyás révén egy ideig meg tudta tartani az apátsági javakat, de 1529-ben Thúróczyt báró de Turri Kristóf kiűzte az apátsági birtokokból, melyeket a rendek tiltakozása ellenére 1535-ig megtartott. Ferdinánd 1534-ban ugyan Josephüt Ferencz zenggi püspököt nevezte ki szent-benedeki apáttá, kinek kötelessége volt báró de Turri igényeit kielégíteni, mivel azonban az esztergomi káptalan Csábrág váráért, mely az Erdődyek birtokába került, a Bakócz-féle javakból kárpótlást követelt, Ferdinánd megengedte az esztergomi káptalannak, hogy az apátságot megválthassa, úgy azonban, hogy a jövedelem harmada Josephüt akkori apáté legyen. Josephüt és a káptalan végre 1536-ban egyezséget kötöttek, melynek értelmében Szudar Dávidot nevezték ki az apátsági javak kormányzójává, szent-benedeki várnagy pedig Simonyi Menyhért lett.

Várdai Pál esztergomi érsek 1537 május 16-án Josephüttel egyezséget kötött, ki bizonyos évi járulék fejében az apátság jövedelméről lemondott. Ferdinánd ezt az egyezséget megerősítvén, 1538 május 12-én Szent-Benedeket az esztergomi káptalannak adományozta. A káptalant még ez évi július 11—22 között iktatták be a monostorhoz tartozó következő birtokokba: Szent-Benedek, Peszér, Kovácsi, Rohozsница, Nagy-Valkócz, Kis-Knezsicz, Ebedecz, Taszár, Nagy- és Kis-Szelepcsény, Nagy-Vezekény, Besenyő, Zsemlier, Újfalva, Tolmács, Lehotka, Apátfalva, Vieszka, Kis-Kálna és Pográny részeibe. Ferdinánd 1549-ben az apátságot Görög Mátyás kanonoknak adományozta; a káptalan azonban az apátságot vonakodott átadni és a kanonokot hosszas viszálykodás után 600 frttal kárpótolták. Görög Mátyás névleg 1549-től 1551-ig viselte az apátság címét, a mikor kinevezési okmányát átadta a káptalannak, mely újabb zavaroknak elejét veendő, Miksa királyhoz fordult, ki 1565 január 21-én kelt adomány-levelével végleg az esztergomi káptalannak adományozta Szent-Benedeket, a hozzátartozó következő birtokokkal: Pográny részben, Apáti, Vieszka, Lehotka, Orovnicza, Ebedecz, Kis-Knezsicz, Nagy-Valkócz, Rohozsница, a nagyvezekényi és nemesényi részek, továbbá Peszér, Kovácsi, Korlát és Csitár pusztákkal, Tolmács, Újfaluban és Kis-Kálnán részek, Zsemlier, Tajnán részek, Nagy-Szelepcsény, Kis-Szelepcsény, Taszár, Besenyő, Füzes-Pusztán, végül Körnőczbányán kőház és mészárszék. (Knauz Nándor, A Gar. mel. Szt.-Ben. Ap. I. k.) Ettől kezdve az apátság birtokai az esztergomi káptalan javainak a sorában osztoztak.

A lekéri apát már a török invázió elején veszítette el a birtokait. Az apátság további sorsáról nincsenek adataink a XVI. századból és az apátok

A szent-benedeki apátság.

A SZENTBENEDEKI APÁTSÁGI TEMPLOM SZENTSÉGFÜLKÉJE.

A lekéri apátság.

névsorát is csak 1626-tól kezdve állíthatjuk össze. (Rupp, Magyarország. helyr. tört. I., 1. rész.) Az apátok a következők voltak: 1626-ban Érsekújvári Farkas kanonok, 1638-ban Büky István kanonok, 1647-ben Rezeny György, 1655-ben Szuszihi Gergely, 1664-ben Baloghy Miklós, 1685-ben Pyber László, utána pedig 1712-ig Jezerniczky Ferencz.

Az esztergomi érsek és a káptalan.

Az esztergomi érsek és káptalan birtokainak történetét a XVI. és XVII. század folyamán folytonos küzdelem jellemzi. A török hódoltság következtében az érsek birtokainak legbecesebb része török kézbe került, csupán Szent-Kereszt és a hozzátartozó birtokok maradtak meg. 1542-ben az érsek még 500 porta birtokosa a vármegyében, 1550—1553 között azonban már csak 372 portája volt. A XVII. században sem javult a helyzet, bár Pázmány sokat tett a szent-kereszt-i uradalom helyreállítása érdekében, de mint már láttuk, az érseki javak folyton ki voltak téve a pusztításnak, sőt 1684-ben a kurucok a szent-kereszt-i érseki kastélyt is felégették és lerombolták. Az érsekség birtokai közül Kis-Tajna, Orovnicza, Vieszka, Lehota és Szent-Benedek határait 1578-ban járta meg a vármegye alispánja. Zeleméry László, az érseki javak kormányzója, számos birtokfoglalóval keveredett perbe. Pázmány Péter azonban igyekezett a viszályoknak véget vetni. Így többek között 1636-ban Orovniczára nézve egyezsége lépett a káptalannal. (Esztk. kápt. levlt. Lad. 13, f. 1. N. 13.)

Az esztergomi káptalan javai is sokat szenvedtek a mohácsi vést követő zavarok alatt, de még több küzdelme volt az erőszakos foglalókkal szemben. Bakócz Tamás végrendeletében az esztergomi Bakócz-kápolnára hagyta Csábrágot, melyhez Zeliz és Bény helységek is tartoztak. Ezeket azonban Erdődy Péter, Bakócz Tamás érsek örököse csellel és erőszakkal hatalmába kerítette, sőt a királytól Zelizre adományt is szerzett. Ez ellen ugyan a káptalan 1535-ben tiltakozott (Esztk. kápt. levlt. elench. Lad. 1. F. V. N. 23.), de a közbejött események következtében a szent-benedeki javakban nyert kárpótlast. Az apátsági javakat azonban a káptalan nem élvezhette háborítatlanul, mert tömérdek birtok- és határpere támadt, a szomszédok, egyes foglalók, sőt az esztergomi érsek ellen is.

A káptalan, okulva a gyakori perek és hatalmaskodásokon, mindegyre gyakrabban járatta meg birtokainak a határait, a megyei hatóságok és más hiteles helyek kiküldötteivel.

De azért mégis tömérdek per folyt a hatalmaskodások miatt és más egyéb bajok is érték a káptalan birtokait. 1561—1562-ben Besenyőről és Tőhölről a jobbágyok mind megszöktek. Kis-Apátiban és Zsitva-Kenézén egyes földeket elfoglaltak, mely ügyben 1577-ben ítélkezett a vármegye törvényszéke. Kovácsi birtokát Lithassy Pál fenyegette, miért is a káptalan 1637-ben a vármegyéhez fordult segélyért. Sáli Miklóst, a ki Besenyőn, és Szalabay Györgyöt, a ki Nemesényben követett el hatalmaskodásokat, a vármegye 1661-ben elmarasztalta. Taszár határai ügyében 1658-ban Wesselényi nádor állított ki bizonyító levelet a káptalan részére. Malonya és Taszár határait 1691-ben járták be. 1698-ban Maholány, 1699-ben Kovácsi és Nemesény, 1666-ban pedig a Kovácsihoz tartozó erdők ügyében tartottak vizsgálatot. (Eszterg. káptalan levlt. elen.)

Mindezekből láthatjuk, hogy a káptalan birtokait a XVII. század zavarai ellenére is jórészt megtartotta, de a török hódoltsági részekben elfoglalt birtokait csak a XVIII. században szerezte vissza.

A pálosok.

A mária-családi pálosok, a török invázió elől a Nyitra vármegyében fekvő Szent-János-Elefántra húzódtak. Onnan tiltakoztak azután, 1550-ben. Angyal Mátyás ellen, a ki Füss helységben levő szőleiket elfoglalta. Majd Ludányban levő házuk és szőlejük is veszélyben forgott, de ezeket I. Ferdinánd a lévai vár gondviselőjéhez intézett leiratával visszaadatni rendelte. A pálosok 1550-ben Garam-Mikolát szereztek meg. Miután a mária-családi pálosok Elefántra költöztek, birtokaikat az ottani rendházéihoz csatolták.

A ferenczrendiek.

A ferenczrendiek, mint láttuk, Kőrmöczbányán és Léván telepedtek le. Az utóbbi helyen gróf Eszterházy Pál nádor 1677-ben házat is vásárolt számukra, de 1683-ban és 1693-ban újabb adományokkal is gyarapodtak. 1703-ban az Eszterházy-féle uradalom a Jaklin-féle házat is a szerzeteseknek adta.

B) A PROTESTÁNS EGYHÁZAK.

Azok a vallási mozgalmak, melyek a mohácsi vész előtti években a bányavárosokban egyre nagyobb arányokat öltöttek, a mohácsi vészt követő zavarok alatt hatalmas pártfogót találtak az egyházi javakat elfoglaló főnraokban. Enyingi Török Bálint a megürült nyitrai püspökség jószágait lefoglalván, az uradalomhoz tartozó falvakba az új tanokat hirdető papokat helyezte el. Török Bálinton kívül már a XVI. század első felében az új tanok híveivé lettek: Lévai Gábor (1543—1550), Dobó István és Imre (1550—1560), a Tapolicsányiak, a kiknek az összes jobbágyai protestánsokká lettek, továbbá a Ghyezyek, a nagyugróczi Bossányiak, Dóczyak, valamint a Simonyi és a Kosztolányi családok sarjai is.

Az e családok földesurasága alá tartozó községekben alakultak tehát az első reformált egyházak, mint Léván, Nagy-Ugróczon, Oszlányban, Simonyban, Kis-Sarlón, Varsányon és Barson. De hogy melyik felekezethez tartoztak ezek a községek, az maig is vitás. Bodó Lipót ev. esperességi felügyelő szerint, Bars vármegye a Luther-féle reformációhoz csatlakozott egész a csepregi beszélgetésig (1595) és csak azután tért át a Calvin-féle reformációhoz. Sz. Kiss Károly szerint tény, hogy mint szervezett lévai esperesség 1570—1590 között Csütörtöki István alatt, a somorjai kerülethez tartozott. (Sz. Kiss Kár., Monogr. vázl. a barsi ref. esp. multja és jelenéről 1878.) Tapolicsányi János leánya: Ilona, Enyingi Török Istvánné (1603—1616) rövid ideig a hrussói vár úrnője, református vallású volt, de az uradalomhoz tartozó helységek mind lutheránusok voltak. A bányavárosokban és azok környékén azonban kizárólag a Luther tanait fogadták el. Itt már 1536-ban szervezett esperesség volt, de élére eleinte nem választottak esperest, mert maguk a városi hatóságok intézték az egyházi ügyeket.

Az ezen esperesség által követett hitvallást az 1558. évi zsinaton állapították meg. A bányavárosi hitvallás hívei ntöbb az 1577-ben és 1580-ban tartott zsinatokon intézték el az egyes lényegesebb hittételek körül felmerült ellentéteket. 1577-től Eberhardt Mátyás selmeczi lelkész személyében esperest választottak.

A bányavárosi lutheránus esperesség alá tartoztak azután azok a megyebeli községek is, melyek szintén e hitet követték, mint Körmöczbánya, Újbánya, Aranyos-Marót, Geletnek, Kis-Tapolicsány, Léva, Oszlány, Szent-Kereszt, Velkapolja, Zsarnóca, Brogyán, Csank, Felső- és Alsó-Hámor, Nagy- és Kis-Herestény, Hece, Alsó- és Felső-Kamencz, Zsitva-Keresztur, Kaproncza, Új-Lehota, Garam-Keresztúr, Kis-Keszi, Koszmály, Fenyő-Kosztolány, Nemes-Kosztolány, Kunosháza, Lueska, Németi, Perg, Prochot, Rudnó, Szelezsény, Simony, Ujfalu, Nagy-Ugrócz, Fakó-Vezekény, Vihnye, Felső- és Alsó-Zsadány, Zsikava, Zsemlér.

Természetes, hogy ezek nem egy időben tartoztak a bányavárosi esperességhez, sem pedig a lutheránus egyházhoz. Csank például 1595-ig Luther

ESZTERHÁZY PÁL NÁDOR.

Az első reformált egyházak.

A bányavárosi lutheránus esperesség.

tanait követte, 1598-ban Calvin tanaihoz szított, de 1674 után ismét lutheránus lett. Léva 1557-ig Luther tanát követte, azután Calvin követője lett, de azért az ágostai hitűek továbbra is fentartották ott magukat. Szóval a szláv- és a németajkúak a Luther-reformációt fogadták el, a Garam völgyén, O-Barstól délre elterülő községek pedig a Calvin-félét.

A barsi
ev. ref. espe-
resség.

Midőn a somorjai kerület 1608-ban Új-Barson zsinatot tartott, a barsi ev. református esperesség már szervezve volt. Az 1609-ben Somorján tartott zsinaton Pula Pál barsi lelkész és esperes vett részt. Őt követte az esperességben 1626-ban Győry Bálint. Az 1630—1712 közötti időben a következők voltak barsi esperesek: Muraközy József 1630—1645, Perlaky Márton 1645—1668, Kőrmendy György 1668—1704, Gyarmathy István 1704—1712.

A XVII. században a barsi református esperesség 30 anya- és 30 fiókegyházból állott, ú. m. anyaegyházak: Léva, Bars, Kis-Koszmály, Mohi, Nived, Setétkút, Lök, Alsó-Pél, Nagy-Endréd, Nagy-Sarló, Málás, Aghó, Garam-Vezekény, Zeliz, Szódó, Nagy-Sáró, Felső-Várad, Nagy-Kálna, Kis-Szece, Nagydó, Szent-György, Ladány, Varsány, Csank, Kis-Kér, Füzes-Gyarmat, Fegyvernek, Nemes-Oroszi, Pereszeg, Kis-Sarló. A barsi esperességen kívül a XVII. században a vármegyebeli községek közül a komjáthi esperességhez tartoztak: Belád, Lóth, Nagy-Mánya, Ohaj.

A XVII. században érte el a református egyház a vármegye területén virágzásának tetőpontját, de ekkor már sok megpróbáltatásban volt része, az ellenreformáció és az ágostai hitvallásuaktól. Midőn Léva Althan János zálogbirtokába került, a templomot elvette a reformátusoktól és az ágostai hitvallásuaknak adta. A felmerült vizályt Liphay Imre alispán és Lithassy István 1620 április 6-án békés úton óhajtották kiegyenlíteni, de ez nem sikerülvén, az ágostai hitvallásuak az országgyűlés elé vitték ügyüket.

A jezsuiták
Léván.

Pázmány Péter 1624-ben jezsuitákat telepítvén Lévára, az egymással amúgy is vizálykodó protestáns prédikátorokat a lakosság Léváról elűzte. Majd 1637-ben az ágostai hitvallásuak templomát is elvették, de az 1647. évi országgyűlés annak visszaadását rendelte el. (Pázmány Péter és kora. II., 396—400.)

A protes-
tánsoktól el-
foglalt temp-
lomok.

Forgách Antal szintén elűzte birtokairól, Nagy-Sarlóról és Kuralról a református lelkészeket. 1637-ben az esztergomi káptalan tisztje addig szorongatta a zsemlerieket, míg azok a református lelkészt a helységből kiűzték. Ugyanez évben űzték el a prédikátorokat Herestényből, Kis Tapolesányból és Aranyos-Marótról. A kis-tapolesányi és hrussói uradalmak 1616 után ugyanis urat cseréltek, melyeket a leányágak mellőzésével Hethesi Pethe László és neje Kapivári Kapy Anna vettek birtokukba. Pethe László családjával együtt a kath. hitre tért át, leánya Anna a már szintén katolikus hitre tért Rákóczy Pál nejévé lett, a kik ekkor, az azon időbeli szokásos eszközökkel, megkezdték a jobbgység visszatérítését. Velkapoláról (Pálos-Nagymező), Ivanovich Pál, a pálosok priorja kergette el a protestáns lelkészt.

A protestánsoktól elfoglalt templomok ügye az 1647. évi országgyűlésen szóba kerülvén, 400 vitás templom közül 90-nek visszaadását rendelték el, de ez intézkedés ellenére, a vasvári békét követő korszakban, még erősebb zaklatásoknak voltak kitéve a protestánsok a kormány részéről. 1673-ban Új-Barsról, Léváról és Sáróról űzték el a prédikátorokat. Főleg az esztergomi érsek és a káptalan földesurasága alá tartozó községeket zaklatták legjobban. Az 1681-iki soproni országgyűlésen 888 templom elvételéről panaszkodnak a protestánsok és ezek közül 25 esik Bars vármegyére.

Artikuláris
helyek.

Az 1681. évi XXIII. t.-cz. az ágostai evangélikusok szabad vallásgyakorlatát bizonyos helyekre nézve, még pedig minden vármegyében kettőre, állapította meg. Ily artikuláris helyek voltak Bars vármegyében Simony és Szelezsény. Léván, mint véghelyen, az ág. evangélikusoknak a szabad vallásgyakorlat szintén biztosítva volt.

A reformátusoknak megmaradtak ugyan egyházaik, de lelkészeiket szintén sokat zaklatták. 1670—1680 között az új-barsi, a nagy-sárói és a lévai lelkészeket gályarabságra küldték. A lévai egyház, papja: Czeglédy Péter elfogatása következtében, lelkipásztor nélkül maradt és bár Csáky Pál gróf, Léva földesura, a lakosságot át akarta téríteni a katolikus hitre, fáradozása sikertelen volt. Csak II. Rákóczy Ferencz felkelése idejében folytathattak ismét szabad vallásgyakorlatot a protestánsok.

C) MŰVELŐDÉSI VISZONYOK 1526–1711.

A Hunyadiak idejében kifejlődött ipar és kereskedelem a XVI. század zavarai alatt hanyatlásnak indult. A külföldi iparosok és kereskedők odahagyták a veszélyeztetett helyeket és nyugalmasabb országokba költöztek. Ferdinánd és utódai ugyan a régi kiváltság-levelek megerősítésével és újabb szabadalom-levelek adományozásával igyekeztek a városi jellegű helységeken segíteni, de ez a törekvésük csak részben sikerült.

Szent-Benedek kiváltságait I. Ferdinánd 1550 február 20-án, Miksa 1565 január 21-én erősítette meg, de a monostor ekkor az esztergomi káptalan tulajdonába kerülván, majd a török hódoltság idejében várrá alakítottván át, a folytonos támadásoktól zaklatott lakosság elszóledt és a helység jobbágyközséggé süllyedt. Kis-Tapolcsány 1659 február 1-én nyert vásárszabadalmakat. (Kir. könyv., XII., 264.)

Körmöczbánya, fekvésénél fogva, már kevésbé volt kitéve a török támadásoknak. Habsburg-házbeli királyaink siettek is régi kiváltságait megerősíteni. Így I. Ferdinánd 1528 január 12-én a II. Lajos király által adományozott szabadalmait s 1548 július 6-án a Zsigmond királytól nyert kiváltságait erősítette meg. Miksa 1572-ben kelt kiváltság-levele magában foglalja I. Károly, Zsigmond és Mátyás királyoknak és Magyarország rendinek a szabadalom-leveleit. Lipót király 1686 szeptember 24-én és 1695 február 18-án állított ki szabadalom-levelet a város részére. (Kir. könyvek, XXII., 356.)

Magospart kiváltságait 1696 ápr. 12-én erősítette meg Lipót király; Nagy Salló pedig ugyancsak Lipót királytól 1662 jun. 16-án nyert szabadalom-levelet. Szent-Kereszt kiváltságai 1574 május 28-án erősítették meg. E helység, mint az egész XVII. századon át az esztergomi érsek tartózkodási helye, kiváló fontosságra emelkedett, bár ipar és kereskedelem tekintetében nagyobb jelentőségre nem jutott.

Újbánya kiváltságait 1545 ápr. 28-án erősítette meg Ferdinánd király. 1582 márcz. 21-én veres viaszpecsét használatát engedélyező kiváltság-levelet nyert Rudolf királytól. E város sokáig fenn tudta magát tartani, bár mióta 1535 körül a bányákat a víz ellepte, ez az iparág jelentékenyen hanyatlott. Az 1664 máj. 17-iki törökfűlást azután többé nem bírta kiheverni. Az ipart űző német elem helyett később földművelő tótok telepedtek bele. Midőn 1687-ben Tollius dinsburgi főiskolai tanár Újbányán járt, a várost csaknem teljesen elhagyatva találta.

A vármegye területén űzött iparágakról részletes felvilágosítást nyújtanak az egyes czéhlevelek és czéhszabályok, melyeket Szádeczký Lajos értekezése nyomán (Akad. ért. XIV. köt.) a következőleg állíthatunk össze. A vármegyei molnárok 1550-ben nyertek czéhlevelet, mely 1691-ben erősítették meg. Az aranyos-maróti csizmadiák 1680-ban veszik át czéhszabályaikat az újbányaiaktól, mely szabályokat gróf Forgách István erősítette meg. A Körmöczbányán letelepedett egyes iparágak czéhleveleiről és a czéhek viszonyairól más helyen van szó. Léván a gombkötők 1700-ban, a borbélyok ugyanekkor nyertek czéhleveleket Eszterházy Pál hercegtől és mind a két czéhlevél magyar nyelven van kiállítva. Szent-Benedeken a csizmadiák 1659-ben nyertek magyar czéhszabályokat. Újbányán a csizmadiák 1607-ben német czéhszabályzatokat nyertek, az ácsok 1706-ban és a kádárok 1704-ben veszik át a győriek szabályait. A zsarnóczai szűcsök czéhlevelét 1695-ben adták ki. Az egyes czéhpecsétek közül fenmaradtak a lévai magyar vargáké 1620-ból és a szabóké 1706-ból, továbbá a körmöczi czéheké, melyeket az ottani városi múzeumban őriznek.

1526-tól 1711-ig a vármegye területén a következő helységek nyertek vásárszabadalmakat: Szent-Kereszt 1690-ben, Szent-Benedek 1680-ban, Kis-Tapolcsány 1659-ben, Körmöczbánya 1696-ban és Zsarnócza 1681-ben országos vásár tartására, Velkapoljza 1667-ben országos és heti-vásár tartására. (Illésy János, Vásárszab. jegyz.) A kereskedelem azonban e korban a gyakori török betörések által igen sok akadályba ütközött, de azért a magyarok, különösen a hajdúk sem igen kimélték a vásárosokat. Így például 1629-ben a Báthon tartott országos vásárról visszatérő kereskedőket Léva környékén

Újabb kiváltság- és szabadalom-levelek.

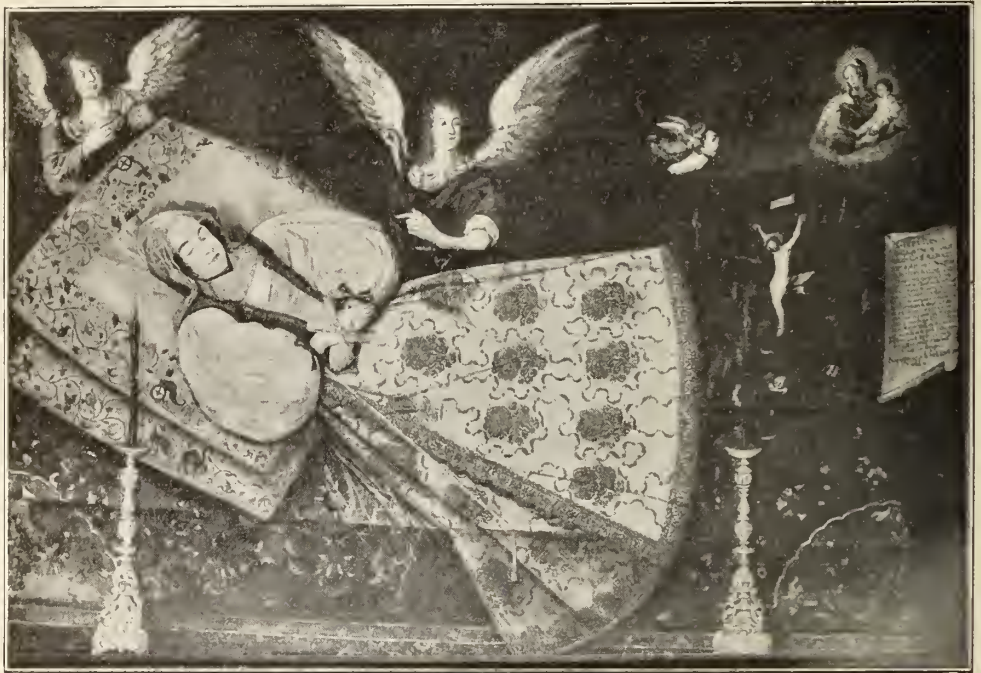
Ipar.

Vásárszabadalmak.

néhány magyar huszár megtámadta, nagyobb részüket levágta és pénzüket elrabolta. (Némethy i. m. 245.) Az erkölcsi érület különben is sivár képet nyújt a XVII. században, a mit a végvári élet és a politikai helyzet gyakori változása okozott. Nagy Iván (VI. 4. 30.) megemlékezik Mieskey István várkapitány leányának, Krisztinának, Kovácsi Miklós nejevel támadt viszáljáról. Maholányi János kis-tapolcsányi tisztartót, kinek a számadásai körül bizonyára súlyos hiba esett, Lippay 1664 táján Hrusson elzáratta. (Barsm. Hirl. 1883.) Még embervásárlásról is van adatunk. Ujbánya város 1677-ben ugyanis hóhérbárd alá állította Bursch Mihály polgárt, mert egy általa kiváltott keresztény fiút Ali esztergomi agának eladott.

Közérkö-
csiség.

A református egyház leginkább egyházi fenytékkal igyekezett a közérkölcösiségre hatni, bár szigorával néha inkább ártott, mint használt. A poenitentia tartását az egyháziakra is kiszabták, mint azt 1687-ben a nagysárói rektor és 1698-ban a szódói lelkész esete igazolja. A házasságkötés körül szintén

RÁKÓCZY LÁSZLÓNÉ (SZÜL. BÁNFFY ERZSÉBET) A RAVATALON.

kellő óvatosságot tanúsított a református egyház. Mindazokat, a kik az illetékes lelkész tudta és beleegyezése nélkül házasságra léptek, poenitentia tartására ítélte. Érdekes egy füzesgyarmati leány esete is, a kit, mert „kétfelé ígérte magát”, 12 évre eltiltottak a férjhezmeneteltől. (Sz. Kiss Károly, i. m. 68—71.)

Az 1660—64. évi török hadjáratok alatt sokan estek török fogságba. Az itthon maradt házastárs azután sok esetben új házasságra lépett, a mibe a földesúr is beleegyezett. Az esztergomi érsek panaszára a nádor 1665 január 12-én eltiltotta az ily párok összeadását és különösen meghagyta, hogy a protestáns lelkészek katolikus közrendűeket össze ne adjanak, hanem ily esetekben az esztergomi érsekhez forduljanak. (Szerémi, Emlékek stb.)

A várak.

A mohácsi vészt követő időben mind nagyobb fontosságra emelkednek az egyes várak, a hol a török elől menekülő urak és azoknak családai otthonra találnak. A középkorból fennmaradt várak közül Revistye megmaradt a Dóczyak birtokában és a várra Dóczy Miklós és Gábor 1563-ban Ferdinándtól új adományt nyert. Saskő pedig Dóczy püspök testvérenek, Jánosnak a fiára, Demjénre szállott, a ki a Lipcsey nevet vette fel. A család egyik sarja, Lipcsey János, garázdálkodásairól volt híres. 1599-ben Veszka lakosait elfogatta és várába záratta. 1600-ban az egész vidéket rettegésben tartotta rablókalandjaival, 1602-ben pedig az esztergomi káptalannal kötött ki. (Knauz, i. m. 96—99.) A Lipcsey családnak 1626 táján Miklósban magva sza-

kadván, özvegye: Kubinyi Magdolna, 1628-ban Saskót átengedte a Dóczyaknak, kiknek utolsó sarját: Dóczy Zsigmondot, nejével Kayser Fruzsínával együtt Zsarnócza elpusztításakor a török elfogta. Dóczy Zsigmond megmenekült ugyan a török fogságból, de már 1647-ben 45 éves korában meghalt. Halála után Saskót és Revistyét 1650–52-ben Lippay Gáspár vette meg a báró Dóczy családtól, mely csakhamar fiáé, Lippay János barsi főispáné lett, a ki azonban 1676-ban lemondván a főispánságról, megyebeli birtokait eladta. Ekkor jutott e két vár a kincstár birtokába. Midőn Thököly Imre 1677-ben a bányavárosokat fenyegette, Saskót és Revistyét erős német őrséggel rakták meg. De miután Körnőczbányát Kéry gróf feladta, Saskőről és Revistyéről a rosszul fizetett őrség megszökött és mind a két vár Thököly birtokába jutott. (Annyal Dávid, Thököly életr. IV. 3.)

ESZTERHÁZY MIKLÓS HERCZEG.

Léva várát tartozékaival 1560 szept. 13-án Ferdinánd ruszkai Dobó Istvánnak és firokonainak adta. Léva végvár lett s mint ilyen a XVI—XVII. században kiváló szerepet játszott, a mint azt már más fejezetben is láttuk.

Hrussó vára a XVI. században a Kistapolcsányi család birtoka. E család utolsó sarja a Győr ostroma alatt (1598) elesett János fia Pál volt. A XVII. század első felében a vár Rákóczy Pál († 1636) birtokába került, neje: Hetesi Pethe Anna révén. Rákóczy Pál országbíró, áttérven a katolikus hitre, ennek az ágnak lett a megalapítója. Pál egyetlen fia: László, a ki 1664-ben Nagyváradnál esett el, kibővítette, kijavította Kis-Tapolcsányt. A hatalmas négyszögben épült várkastély csak 1662-ben készült el és száznál több szobája volt. Az özvegy: nagy-mihályi Bánffy Erzsébet, férje halála után, két árván maradt leányával Kis-Tapolcsányba költözött át. Rákóczy László ifjabb leánya: Erzsébet, a „kistapolcsányi Dianna“, másodízben Erdődy György főispánhoz ment nőül. II. Rákóczy Ferencz fejedelem gyakran időzött nejével Kis-Tapolcsányban. Itt született 1696 május 28-án Rákóczy Ferencz elsőszülött fia. 1694-től többször időzött ott Rákóczy Júlia is, a ki Aspermont-Reckheim Góbert gróf neje lett. Rákóczy Júlia, Sarolta Amália hercegnővel együtt innen a vilnyei fürdőbe is átrándult. Rákóczy Erzsébet szenvedélyes vadász volt és fegyvergyűjteménye, ama korban, párját ritkította. E mellett a költészetnek is élt és költeményei közül néhányat Thaly Kálmán ismertetett. (Századok, 1900., 482.) 1695-ben sokat betegeskedett, de a mint felépült, ismét vadász-szenvedélyének hódolt. 1696-ban összezördült férjével és ettől fogva férje valóságos felügyelet alatt tartotta Kis-Tapolcsányban, honnan csak néha rándult ki Zelizre. Midőn Rákóczy Ferencz kitűzte a felkelés lobogóit, Rákóczy Erzsébetnek 1703 őszén menekülnie kellett Tapolcsányból. Az elhagyott kastélyt ezután Rákóczy Ferencz kereste fel, a hol mint új házas, oly sok boldog órát töltött. Ide vonult vissza az 1704-ben vívott szerencsétlen nagyszombati esata után, itt találjuk nejével együtt az 1706-iki fegyverszünet alatt, majd a trencsényi vereséget követő napon is, de másnap reggel ismét elhagyta Tapolcsányt, hogy sóha többé ne lássa. (Thaly Kálmán, Századok, 1900. — Szerémi, Barsm. Hirl., 1882.) Rákóczy Erzsébet emlékét különben több jótékony intézménye is őrzi. 1698-ban Kis-Tapolcsányban ispotályt építtetett, 1687-ben alapította a karmelhegyi Mária-Társulatot. Ennek tagjai sorában ott találjuk Malonyai Máriát,

Akács Imrét, Rákóczy Erzsébet főlovászmesterét, a Révayakat, Malonyay Borbálát, Évát és Lászlót, 1697-ben pedig II. Rákóczy Ferenczet és nejét is. (Szerémi, Barsmegy. Hirl., 1882.) Szklenó fürdőt már a XVI. században felkeresték főuraink. 1578-ban megfordult ott Balassa Bálint is.

A családi élet.

A családi élet legjelentőségtebb eseményét, a házasságkötést, azon korban különös fényvel tartották meg. Az egyes hatalmasabb családok és államférfiak esküvőjén a vármegye küldöttségileg vett részt. Így Bars vármegye Bethlen Gábor lakodalma 1626-ban Lipthay Imrét és Szobonya Pált küldötte követekül. Az 1630 október 19-én tartott közgyűlésen felolvastatván Bossányi alispán meghívója, Judith leányának Fánesy Gáspárral tartandó esküvőjére, a vármegye Szobonya Pállal és Sembery Jánossal képviseltette magát, nászajándékul pedig szép ezüst kupát vett 65 frtért. (Botka-féle kéziratok.)

Eszterházy Miklós nádor idősebb fiának: Istvánnak a menyegzőjét Léván tartották meg nagy ünnepélyességgel, mely alkalommal a szomszéd vármegyék nemességét is meghívták. A lakodalom előtt fényes lovagjátékokat és versenyeket tartottak. (Kazy, Hist. Lib., V. p., 18.) Báthori Zsófia 1666 január 2-án meghívta a vármegyét fiának: Rákóczy Ferencnek Zrínyi Ilonával való egybekezesére. (Győri tört. és rég. füzetek, III., 183.) 1682 július 11-én pedig Eszterházy Pál hívta meg a vármegyét gróf Thököly Évával tartandó esküvőjére.

Főúri háztartások.

A főúri háztartásra és lakásberendezésre nézve érdekes adatokat szolgáltatnak az egyes hagyatéki leltárak. Dóczy Istvánné hagyatékában, Revistye várában, többek között a következők voltak: 16 ezüst kanál, 16 aranyozott ezüst kanál, 18 ezüst villa, egy aranyozott török kupa, egy ezüst kanna, hat ezüst esésze, egy ezüst mosdó tál, két ezüst gyertyatartó, egy fehér gyöngyös süveg, egy vont arany-paplan, zöld bársony, szederjes virágos bársony-szoknyák, bársony-szuba nyusztal bélelve, egy 16 soros gyöngyös láncz, nagy gyöngyökből fűzött ötsoros nyakék, egy másik ötsoros nyakék gyöngyből, arany-boglár, vékony arany-láncz, nyolcz soros arany-láncz, egy pár gyémánt fülbevaló, egy nyolcz öl hosszú arany-zsinór, arany-függő 21 gyémánttal, arany-gyűrű hét szafírral, gyűrű 11 rubinttal stb. (Szerémi, A Majthényi csal. levlt., 150.) A Dóczy István koronaőr hitvesének, Vizelethy Juditnak zsarnóczai kastélyában 1640-ben felvett leltár szerint az ebédlőben csak ón- és fatányérok és ugyanolyan kupák voltak, annak jelöl, hogy az arany- és ezüstneműek ott nem voltak elég biztonságban.

Rákóczy Erzsébet, férjezett Erdődy Györgyné hagyatékát a fejedelem megbízásából Ottlyk Pál, Malonyay Ferencz és Szluha György 1708 jan. 9—12 között leltározták. A hagyatékban találjuk Rákóczy László kardját, mely a váradí rajtaütés alkalmával esett ki a kezéből. Különösen érdekes a grófnő fegyvergyűjteménye. Tömérdek lőfegyver (stucz), puska és a vadászathoz szükséges felszerelés állott rendelkezésére. Mindez a felvétel alkalmával ládába volt csomagolva, az arany- és ezüstnemű pedig Hrussón volt elzárva. Tapolesányban csak ruhaneműek és bútorok voltak. Egy ezüst kávékészlet, úgy látszik, a fejedelem használatára maradt ott. A képek közül fel vannak véve a jegyzékbe hetesi Pethe Ferencz és nejének, Illés-házy Györgynek, Pethe Lászlónak, Czobor Adámnak, gróf Rákóczy Györgynek, Sobieski János lengyel királynak és a lengyel királynőnek az arczképei. A bútorok között van két üveglámpa, egy márványkő-asztal, nagy mennyiségű kárpit és függöny. Volt azonkívül 100 kötetből álló könyvtár, különféle ruhaneműek, ostáblás asztal, franczia játékkártya, piperecikkek, mint aqua vitae-nek való kristálytartók stb. stb. (Szkiczói cikke, Barsm. Hirl. 1883.)

A külföldi főiskolák látogatása.

A külföldi főiskolák látogatása már némileg hanyatlott a XVI—XVII. században, de azért a főúri családok sarjai közül többen felkeresték a külföldi, főleg a németországi egyetemeket. Forgách Simon báró fia: Ferencz 1589-ben a wittenbergai akadémián tanult, honnan, bár atyja protestáns volt, előbb Páduába, majd Rómába ment. Balassa Bálint fia: János 1602-ben a boroszlói egyetem hallgatója volt.

E mozgalmas korszak ismertetését a vármegyei fő- és alispánok, valamint az országgyűlési követek névsorával zárjuk be, melyeket a Botka-féle kéziratok alapján állítottunk össze s a Simonyi család levéltárából, valamint

az esztergomi káptalan levéltárának elenchusaiból és más, már idézett forrásokból vett adatokkal egészítettünk ki.

Főispánok: Lévai Zsigmond 1527—1529, Forgách Ferencz 1531, Forgách György 1537, Lévai Gábor 1538—1542, Telekessy Imre 1554, ruszakai Dobó István 1558—1569, Dobó Ferencz 1585—1603, Dóczy András 1604—1626, Forgách Miklós 1626—1636, Forgách Ferencz 1636—1647, Lippay Gáspár 1650—1652, Lippay György esztergomi érsek 1653—1657-ig mint kormányzó, Lippay János 1657—1676, Szelepcsényi György esztergomi érsek 1680—1685, id. gróf Erdődy György 1686—1713.

Főispánok
1527—1713.

Alispánok: Szudar Dávid 1535—1538, Kálnay János 1547—1549, Tapolcsányi György 1549—1550, Babindaly Gergely 1550—1561 között, Simonyi János 1555—1556, Gyepes Péter 1560—1565, Simonyi György 1566, Kistapolcsányi Mihály 1567—1569, Majthényi Kristóf 1569—1570, Kálnay László 1570—1572, Szudar László 1572—1573, Szelecsényi Gáspár 1573—1589, mellette 1576-ban Székely György helyettes alispán, Kálnay Albert 1589—1591, Bossányi András 1591—1600, Kosztolányi László 1600—1601, Zmeskál Jaroszló 1602—1608, Szőlősy János 1608—1610, Maszlyk Albert 1610—1612, Lipthay Imre 1612—1626, közben Zmeskál Jaroszló 1621-ben helyettes, Szelecsényi István 1626—1628, Bossányi Mihály 1628—1635, Szobonya Pál 1636—1645, mellette Semléky János 1645-ig helyettes, Péli János 1645-ben helyettes alispán, Török Zsigmond 1645—1656, Nagy Ferencz 1656—1664, Nagy Mihály 1664—1670, mellette Hunyady László helyettes alispán, Simonyi Imre 1671—1673, Bossányi György helyettes alispán 1673, Nagy Ferencz másodszer 1676—1677, Hunyady László 1677—1694, mellette helyettes alispán Csathó Mihály 1677, Hunyady László 1677—1679, Szőlőssy János 1679, Péli Nagy András 1680—1688, Hunyady András 1694—1719, mellette helyettes alispán Kazy János 1693—1711.

Alispánok
1535—1711.

Országgyűlési követek, részleges országgyűléseken, vagy országos értekezleteken megjelent kiküldöttek: 1567-ben Kistapolcsányi Mihály és Szudar László. 1572-ben Szudar László és Tajnay Péter. 1577-ben Szelecsényi Gáspár és Lipthay György. 1580-ban Szelecsényi Gáspár. Az 1581-iki részleges országgyűlésen Szelecsényi Gáspár és Lipthay György. 1594-ben Lipcesy János és Bálványi István. 1600-ban Bossányi András. 1601-ben Kosztolányi László és Zmeskál Jaroszló. 1603-ban Zmeskál Jaroszló és Bossányi Boldizsár. 1604-ben Zmeskál Jaroszló. 1605-ben Bossányi Boldizsár és Kosztolányi László. Az 1606-iki kassai országgyűléseken Keszi Gáspár. 1607-ben Szőlősy János alispán és Bossányi Boldizsár. 1608-ban a koronázás előtti országgyűlésen Bossányi Boldizsár. 1608-ban Zmeskál Jaroszló és Lithassy István. 1609-ben Szőlősy János alispán és Lithassy István. 1613-ban Lipthay Imre alispán és Lithassy István. 1617-ben Bossányi Boldizsár és Lithassy István. 1618-ban Lessenyei Mihály és Bossányi Mihály. 1619-ben Lipthay Imre és Lithassy István. 1619-ben a Bethlen által összehívott országgyűlésen Lithassy István és Bossányi Mihály. 1620-ban a besztercebányai országgyűlésen Lipthay Imre és Szobonya Pál. 1622-ben a soproni országgyűlésen Lipthay Imre és Szelecsényi István. 1630-ban Bossányi Mihály és Szobonya Pál. 1634-ben Bossányi Mihály, Szobonya Pál és Bossányi János. 1642-ben a részleges országgyűlésen Szobonya Pál és Semléky János. 1646-ban Török Zsigmond és Emődy György. 1649-ben Török Zsigmond és Semléky János. 1659-ben Lessenyei Nagy Ferencz és Horváth János. 1662-ben Lessenyei Nagy Ferencz és Horváth János. 1669-ben a körmöci értekezleten Lessenyei Nagy Mihály és Simonyi Imre. 1670-ben Besztercebányán Nagy Mihály és Simonyi Imre. 1681-ben Kvassay István és Bossányi János. 1687-ben Kvassay István és Péli Nagy János. 1705-ben a szécsényi országgyűlésen Péli Nagy András és Hunyady András alispán. 1707-ben az ónodi országgyűlésen Kazy János és Kosztolányi Gábor. 1708-ban Czinger Gáspár és Jaklin Zsigmond. 1709-ben Jaklin Zsigmond és Hunyady András.

Követek
1567—1709.

III. A SZATMÁRI BÉKÉTŐL AZ ÚJKORI ÁLLAMALAKULÁSIG.

1. A vármegyei élet a XVIII. században.

A szatmári békekötéssel közel két századig tartó küzdelemteljes korszak zárult be. Még nem hegedtek be az utolsó nemzeti felkelés sebei, s az egész nemzet egyaránt óhajtotta a békés kibontakozást. Egész századon át tartó ernyedetlen munkára volt szükség, hogy az elmúlt két század viharai okozta pusztulás nyomán, a nemzet új erőre keljen.

Az utolsó kurucz-esapatok fegyverletételével megkezdődött a császári seregek átvonulása a vármegyén. 1711—1712-ben a Pálffy Miklós-féle 17 kompániából álló ezredet a bányavárosokba, az Althan vezérlete alatti két kompániát Husztról Bars vármegyébe rendelték téli szállásra, míg a Dentschmeister 10 kompániáját Léván összpontosították és a felső Tisza vidékére rendelték. (Feldzüge d. Prinzen Eug. v. Sav. II. 4. 444.) A korona és a nemzet egyaránt érezték a belreformok szükségét, de azoknak sikeres keresztülvitelére első sorban az egész ország megismerésére volt szükség, míg másfelől az államadó behozatalával állandó adó-alapról is gondoskodni kellett. Az 1715. évi országgyűlés el is rendelte a jobbágyság összeírását, a mit Bars vármegyében még ez évben meg is tettek, de ez nem felelt meg a kívánalmaknak, és ezért 1720-ban új összeírás volt.

Az 1715-iki
jobbágy-
összeírás.

Összegezve a két összeírás adatait, a vármegye akkori népesedési viszonyairól a következő képet nyerjük. Összeírtak 1715-ben 197 községet, 9 nemes, 3383 jobbágy, 1355 zsellér és 20 taksás, tehát összesen 4767 háztartással. — 1720-ban 199 községet 3904 jobbágy, 11 zsellér, 5 taksás, tehát összesen 3920 háztartással. Az 1715 évi és 1720-iki összeírások közötti különbséget abban kell keresnünk, hogy az utóbbi években csakis azokat írták össze, a kiknek adó alá eső ingatlanuk volt. A földműves zselléreket a jobbágyok közé sorozták, a vagyontalanokat pedig egyszerűen kihagyták. Ezt az utóbbi körülményt figyelembe véve, a földesúri hatalom alatt álló háztartások számát 7310-re tehetjük s így az összes lakosságot, középszámítással, 43,870-ben állapíthatjuk meg.

Az összeírt háztartások az egyes nemzetiségek szerint a következőleg oszlottak meg: 1715-ben volt magyar háztartás 1618, német 148 és tót 2933. 1720-ban magyar háztartás 1166, német 102 és tót 2632. A két szabad kir. város lakosságát külön írták össze és pedig: Körmöczbányán volt 1715-ben 474 polgári s 193 zsellér háztartás, ebből magyar volt 28, német 584 és tót 55. 1720-ban 364 polgári és 255 zsellér háztartás, ebből volt magyar 23, német 500 és tót 96. Az 1717-iki jelentések szerint Körmöczbányán is felvettek mindenkit az összeírásba, de 1720-ban a szegényeket, tehát az adó alá nem eső háztartásokat mellőzték. Körmöczbányán a hét telep lakosságát (255 háztartás) is a város lakosai közé számították. Újbányán összeírtak 1715-ben 255 polgári háztartást, ebből volt magyar 14, német 201 és tót 10. 1720-ban 208 polgári háztartást, ebből volt magyar 12, német 134 és tót 62. Gazdasági állapot szerint, mint adó alá eső terület összeíratott 1715-ben 59,447 köbölös szántóföld, 4791 köbölös irtvány, 10,073 kaszás rét, 4529 kapás szőlő és 67 malom. 1720-ban: 53,580 köbölös szántóföld, 2589 irtvány, 10,418 kaszás rét, 3684 $\frac{1}{2}$ kapás szőlő és 66 malom. Újbányán 1715-ben 3133 $\frac{3}{4}$ köbölös szántóföld, 322 $\frac{1}{2}$ kaszás rét. Az 1720-iki összeírás kétségkívül alaposabb volt, de azért a valódi állapotot az sem tüntette fel híven.

Ez adatok alapján állapították meg 1728-ban az adót. Bars vármegye portáinak a számát négygyel apasztották, ellenben Körmöcz- és Újbánya városok portája a régiben maradt, nehogy a kinestár károsodjék. (Magyarorsz. népsz. a pragm. sanctio korában. — Millen. Tört. VIII. 50.) Bars portáinak a száma 1723—1724-ben $150\frac{1}{4}$ volt, 1729-től 1780-ig $146\frac{1}{4}$ -ben állapították meg, 1780-ban és 1792-ben $135\frac{1}{4}$ -re, 1847-ben 88-ra szállott le. Újbánya portáinak a száma 1723-ban $1\frac{3}{4}$ volt. 1724-ben kettőben állapították meg, mely szám 1848-ig megmaradt. Körmöczbánya portáinak a száma 1723-ban $8\frac{1}{4}$, 1724-ben $7\frac{1}{2}$, 1780-ban és 1792-ben 12 és 1847-ben ismét 8 volt. A jobbágyadózás alapja: a porta alatt eredetileg oly jobbágyházat értettek, melynek kapuján

egy gabonával, vagy szénával terhelt szekér átmehetett. Egy ily jobbágyház s a hozzátartozó telek volt az adóalap az egész középkoron át. A mohácsi vész után, a jobbágyság elszegényedése következtében, 1609-től kezdve, 4 jobbágyndvar és 12 zsellérház vétetett egy portáunak. Az 1647: XXXVI. t.-cz. által elrendelt új portaösszeírás szerint, egy portába oly jobbágyok után, a kik 4–6 ökörrrel járnak, négy, két ökörsökből, nyolcz jobbágy és a marha nélküli jobbágyok s zsellérek közül 16 vétetett fel. A XVIII. századtól kezdve a porta csupán eszmei fogalomná lett, mely az adókötelesek fizetési képességét fejezte ki.

A szatmári béke után Hunyady László a szabadságharc alatt tett szolgálatai elismerésül a Bercsényi-főle javakat nyeri a vármegyében, Paluska György pedig 50.000 frt kegyadományva fejében kapott birtokokat a vármegye területén. A kuruczvilág utolsó éveiben dühöngött pestis-ragály elhullával a vármegye Szent-Benedeken a szent vér tiszteletére fogadalmi kápolnát emelt, mely kápolna szükségleteinek fedezésére 1714 május 2-án Szent-Benedeken tartott bizottsági közgyűlésében 1500 frt alapítványt tett, melyből 50 frt kamat a kápolna gondozásával megbízott plébános részére és évenként 12 szent-mise tartására rendelt fordítani.

A szatmári békekötés után ismét a régi kerékvágásba került a vármegye. A főispáni tisztet Erdődy Györgynek 1714-ben bekövetkezett halálával ifj. Erdődy György Lipót foglalta el, a ki idővel a főispánság mellett magas méltóságokat viselt. M. kir. udvari helytartósági tanácsos, majd kincstári elnök, koronaőr, s 1758-ban országbíró lett.

Az alispáni tisztet 1719-ig Hunyady András viselte, ugyanaz, a ki az utolsó kurucz háború alatt is alispán volt. Mellette 1711-től Jaklin Zsigmond működött mint helyettes alispán. A tiszti karban a szatmári békekötés után egy nem nemes származású alszolgabíró is szolgált, a ki azonban 1716-ban nemességet nyert. (Millen. tört., VIII., 106.)

Az 1719 december 19-én Kis-Tapolcsányban tartott közgyűlésen hosszú idő után első ízben választottak alispánt. Négy jelölt közül Malonyay Lászlót alispánnak és Kosztolányi Gábort helyettes alispánnak választották meg. Jegyző Kazy László lett, kinek az indítványára az 1719-iki közgyűlés külön bizottságot rendelt ki a vármegyei levéltár rendezésére. A levéltárat ekkor külön szobába helyezték, a jegyző felügyeletére bízták és így maradt egész a XVIII. század végéig. Csak 1782-ben találkozunk az első levéltárnoknak a nevével. (Szombathy Ign. czikke, Barsi Ellen., 1893.)

A XVIII. század első felében alkotott vármegyei szabályrendeletek főleg az adókivetésre vonatkoznak. Az 1714 márczius 10-én Kis-Tapolcsányban tartott közgyűlés azok ellen intézkedett, a kik a porció és más egyéb terhek elől menekülni akartak. Bárhol legyenek ezek, — így szól a statutum — előzetetendők. Ha azonban az adószedők a hasonlóan menekülőkhátramaradt javaiból aránylag beszédtek valamit, ezeket javaikkal együtt a földesúrnak adják át, hogy saját fmdusán megőrizhesse.

Az 1720 október 19-én hozott szabályrendelet a következőleg intézkedik: Azok pedig, kik vagy a szokásjogra, vagy valamely idegen jogra (servitusra) támaszkodva, a környékbeli földesurak rovására s a többi lakó terhére, készakarva fel akarnák magukat mentetni a közös terhek alól, vagy a kik ki akarnák magukat vonni ezen szabály alól, — a mi azonban csakis az illető földbirtok elhagyásával volna lehetséges, a mint ez a nagy-ugróczy földbirtoknál nyilvánvalóvá lett, — ezen két esetben (a szolgák kivételével és a szokásos napibérek mellett) a terheket a többiekkel közösen viselni köteleztetnek. Tévedések elkerülése végett az ilyenfajta földfelmérésnek ott is van helye, a hol a jobbágyság földjét vagy árendába bírja földesurától, vagy azon bármilyen jogzúmen megtüretik; oly telepítvények pedig, melyek már eredetileg is a földbirtok belsejében keletkeztek, kötelesek az összes munkálatokban résztvenni, sőt erre zúgolódás vagy makaesség esetén a nemesség büntető bírósága által reá kényszeríthetők is.

Az 1722 decz. 15-én alkotott szabályrendelet az irtott földterületek megváltását szabályozza. (Kolosvári és Óvári i. m. IV. k., I. r., 622—642.)

Az 1723: 78. t.-cz. elrendelvén, hogy a vármegye középpontján tartozik alkalmas székházról gondoskodni, Bars vármegye Kis-Tapolcsányban

A szentbenedeki fogadalmi kápolna.

Közigazgatás a szatmári béke után.

Varmegyei szabályrendeletek.

akart székházat szerezni, de miután e terv meghiúsult, Paluska György, az aranyos-maróti uradalom birtokosa, a ki a ghymesi uradalom egy tekintélyes részét, mely Forgách Simon gróf — ex nota infidelitatis Rakocziana — következtében a családtól elvétellett, megszerezte. Aranyos-Maróton kész házat kinált a vármegyének, mely azt 1735-ben báró Paluska Antaltól 6000 firtért megvette. Ezzel a vármegye székhelye végleg Aranyos-Marót lett, habár a XVIII. század folyamán más helyeken is tartottak közgyűléseket. Közigazgatási tekintetben a vármegye ekkor is négy járásra oszlott, ú. m. oszlányira, verebélyire, lévaira és kis-tapolcsányira, mely beosztás az egész XVIII. században megmaradt.

Katonaállítás.

Midőn a nemzet Mária Terézia szorongatott trónjának megmentéséért kardot rántott, Bars vármegyét is azok között a vármegyék között találjuk, melyeknek a nemessége első sorban állott ki a sikra. Az 1741 október 26-án tartott közgyűlésen megállapították a nagybirtokosoktól kiállítandó lovasok számát, azután kimondották, hogy a vármegyei tisztikar tagjai maguk helyett egy-egy lovast tartoznak kiállítani. A nemesség, úgy a birtokosok, mint az armalisták, összesen 106 lovas kiállítására voltak kötelezve. Az egyes nagybirtokosok közül az esztergomi érsek 42, a saskói és a revistyei uradalmak 25, Pálffy János gróf 3, az esztergomi káptalan 14, Eszterházy Pál herceg 5, Hunyady Antal 7, a pálosok 1, Zeliz és Agó birtokosai 8, Paluska Antal 7, Oudaille Károly gróf 3, a bisztricsényi közbirtokosság 3, Füss, Fakó-Vezekény, Velsicz stb. községi közbirtokosok 2—2, a lekéri apát, báró Bossányi Miklós, a kamenecei, a krstyenei közbirtokosság, a Szent István papnevelő, Koller József udvari titkár, Motesiczky István, a solymosi közbirtokosok, a Sipeky család, Tajnay Adám özvegye és a Péli Nagy család 1—1 lovas kiállítására voltak kötelezve.

Az 1744-iki nemesi felkelés.

A királynő 1744-ben újból hadba szólította a vármegyéket. Bars vármegye 1744 augusztus 29-én megtartott közgyűlésében választotta meg a felkelt nemesség tisztikarát. Személyesen 26 nemes jelentkezett, 171-en pedig helyettest állítottak. A nagybirtokosok 146 lovas kiállítására voltak kötelezve. A nemesi felkelés tisztjeivé ugyanez a közgyűlés a következőket választotta meg. Kapitányok: Tőke Adám, Simonyi Mihály és Hódossy Imre. Főhadnagyok: Kazy János, Illovay József és Bossányi László. Hadnagyok: Ordódy László és Lipthay János. Zászlótartó: Csepreghy István. A szeptember 19-én tartott közgyűlésen már bemutatták a birtokos nemesség által felfogadott lovas katonaság névjegyzékét is, mely a katonák életkorát illetőleg is érdekes. A legfiatalabbak 17 év körül voltak, a zöm 20—30 év között változott, de találunk a lajstromban 40, sőt 50 éven felüli katonákat is. Az október 1-én megtartott közgyűlésen már a nemesi felkelés lajstromát is bemutatták. Ugyanekkor a portális katonaságot az egyes uradalmakra a következőleg vetették ki: a pálos-rend és Hunyady Antal javai után 4—4, a kir. kincstár birtokai után 24, a gr. Erdődynek birtokában levő kis-tapolcsányi uradalom után 8, a pálosok rendfőnöksége és Pálffy nádor birtokai után 3—3, a Szent István-papnevelő intézet és a füssi birtokosság után 2—2, gróf Forgách Pál, a Lithassy és a Balogh család birtokai után 1—1. A besorozott katonaságot október 31-én küldték Sipeky László helyettes alispán vezetésére alatt Zólyomba, a hadparancsnoksághoz.

Gr. Erdődy György.

A nemesi felkelés, valamint a katonaság gyors kiállítása első sorban Erdődy György gróf főispán érdeme, a ki már a szatmári békét követő évek óta, ritka tapintattal kormányozta a vármegyét. Mint kamaraelnök még az 1728-iki országgyűlés berekesztése után a porták kiigazítására alakult bizottságban, az esküt megtagadó protestáns vallású követekkel szemben tanúsított méltányos fellépésével megszerezte a bizalmat. De habár gazdag volt, főispánsága alatt mégis részint nagyobb számú vadból, vagy 200—100 darab aranyból álló jutalmakat fogadott el a rendektől, 1744-től pedig évenként 200 drb. arany tiszteletdíjat szavaztatott meg magának addig, míg az államkincstár át nem vette a főispáni tiszteletdíj fizetését. (Budap. Szemle, 1865. 437.)

Élelmi czikkék ára.

A háborús világ következtében, az akkori viszonyokhoz képest, drágaság uralkodott, főleg az élelmi szerekben. 1739-ben Léván az ó-bor itczéje 5 denár volt, 1740-ben a bor akója 2 frt. 30 denártól 3 frt-ig váltakozott. 1742-ben egy szapu zab ára 80 denár, a buzáé pedig 2 frt 25 denár volt.

Két kenyér ára 1739-ben 20 denár, 1745-ben ellenben egy kenyér 15 denár, 1744-ben egy sallai szapu zab ára 70 denár, 1745-ben 60 denár, 1746-ban ismét 70 denár. Ugyanekkor egy szapu árpa 1 frt 30 denár. 1746-ban egy akó újbor ára 2 fritól 4 fritig váltakozott. 1747-ben a zab ára ismét lement 60 denárra. Ugyanez évben egy iteze újbor 5 denár, egy pint pálinka 28 1/2 denár, egy pár csizma 2 frt 50 denár. A széna ára is változott. Így 1744-ben egy öl széna 12 frt, 1749-ben 16 frt, 1750-ben 9 frt, 1754 márczius havában 30–32 frt. 1744-ben egy font dohány 25 denár. 1757-ben egy szapu zab 1 frt. (Léva város levéltára.)

Erdődy György Lipót a főispánság mellett tudvalevőleg más magas méltóságokat is viselt. Kinestári elnökségén kívül helytartósági tanácsos, majd koronaőr és 1758-ban országbíró lett. E mellett a kardot is vitézül forgatta. Mint ezredes a francziák elleni hadjáratban is harczolt és 1758-ban a hadjárat alatt kapott sebeiben elhalt.

Mária Terézia ekkor nagymányai Koller Ferenczet nevezte ki főispánná, a ki főispáni székét 1759 október 4-én foglalta el. Koller Mária Teréziának különösen kedvelt embere volt. Előbb Zólyom vármegyében volt főispán. Jó szónok, erélyes ember, a ki a bajor örökösödési háború alatt egyike volt azoknak, a kik vármegyéjükben az újjonczozást keresztülvitték. Akkoriban ajándékozta Mária Terézia a saját és férje arczképeit a vármegyének.

Midőn Mária Terézia 1760-ban a nemes testőrség felállítását elrendelte, Bars vármegye is azok közé tartozott, a melyek a leglelkesebben karolták fel ezt az ügyet. A vármegye 4000 frtot ajánlott fel a testőrség alapjára, melyhez Körnöczbánya 250 és Újbánya 62 frt 50 krral járult. A testőrségbe a vármegye részéről Gyuresányi Gábor, Ordódy Antal, Simonyi László, Pyber Károly és Gaál Sándor ajánlottak. (Illésy János ezikke, Hadtört. Közl. 1895. 367.)

Az 1765 július 10-én kibocsátott urbéri szabályzat nem okozott nagyobb zavart a vármegyében. A szabályzat a fennálló visszaéléseket óhajtotta megszüntetni s a jobbágyok életét és vagyonát biztosítani, de a kivétel a vármegyék kezében maradt, és ezek a régi állapotokat iparkodtak fenntartani.

Koller Ferencz főispánsága alatt a vármegye ügyei jó kezekben voltak. Baeskády Pál 1744-ben bekövetkezett haláláig viselte az alispáni tisztelet. Utóda egész 1781-ig Baeskády Károly volt. Baeskády Pál hosszú hivataloskodása alatt közszeretnek örvendett a vármegyében. Két ízben képviselte a vármegyét az országgyűlésen, 1741-ben és 1751-ben. Míg távol volt a megyéből, a rendek, meglepetésül, felépítették számára a vezekényi nemesi kúriát, mely jelenleg a Botka család birtokában van.

1778-ban, a bajor örökösödési háború előjeleire, 13.000 újjonczot ajánlottak fel a vármegyék és ebből Bars vármegye 450-et állított ki.

Alig foglalta el II. József a trónt, hozzáfogott merészröptü terveinek a keresztülviteléhez. Első intézkedései, mint a sajtószabadság és a türelmi rendelet, főleg a protestánsok között tették nevét népszerűvé, de már a további központosító törekvések aggodalommal töltötték el a vármegye nemesiségét. Az 1782 május 3-án Szent-Benedeken tartott közgyűlésen a tárgyalási nyelv latin és magyar volt, sőt a lemondó tisztikar magyarul tette meg jelentését, hasonlóképen az újonnan megválasztott alispán, Szentiványi János nagy-sároi birtokos és Tóth főügyész is magyarul tartották székfoglalóikat, csak Boronkay és Jeszenszky beszéltek latinul. Az új tisztikarnak csakhamar meggyűlt a baja a császárral. 1782-ben nagyon elterjedtek a cigány rablóbandák a Felvidéken. Az érdekelt vármegyék: Bars, Hont és Zólyom, ekkor közös erővel fogtak a kiirtásukhoz, de az eszközökben nem igen válogattak. A császár csak a bécsi ujságokból értesült a vármegyék által elrendelt kivégzésekről, mire haragos leiratot intézett a vármegyéhez. Az alispán megtette jelentését, mely szerint a vármegye 17 asszonyt, kik a rablóknak főztek, lefejeztetett, két férfit felnégyeltetett, hármat karóba lúztott, a többit pedig felakasztatta. (Marczali, i. m. II., 415.) A császár elszörnyedve olvasta ezeket az ítéleteket és az alispánt keményen megdorgálta.

1783 április 26-án ismét Szent-Benedeken tartottak a rendek közgyűlést s ugyanez év július 15-én és folytatólag, három napon át a lévai városban gyűléseztek. (Léva város levéltára.) E közgyűléseken már eléggé észre-

Koller
Ferencz.

Barsmegye
a nemesi
te. tőrségben.

Baeskády
Pál.

II. József.

Az 1784—
85-iki össze-
írás

vehető volt II. József rendeleteinek a hatása és főleg a népösszeírás keltett aggodalmat a nemesség között, de azért az összeírási munkálatokat akadály nélkül fejezték be. Az 1784—85 években teljesített összeírás szerint az egész vármegye területén 2 város, 11 mezőváros 207 község, 7 puszta és 104.892 lélek volt és pedig a felső járásban (oszlányi) 47.553, a lévaiban 25.166, a kis-tapolcsányiban 19.279 és a verebélyiben 12.894. Vallásra nézve az összes lakosság keresztény volt, mert a zsidók a XVIII. században még nem telepedhettek meg a vármegyében. Foglalkozásra, illetőleg rendi állásra nézve a 17 éven felüli férfilakosság a következőleg oszlott meg: Clerus, (mind a két protestáns felekezet lelkészeit is beleértve), 172 férfi. Nemes 1714. Honoratior és gazdatiszt 66. Városi polgár 1120. Jobbágy 6180. Jobbágyörökös, háztartásbeli, vagy segéd és mesterlegény 6685. Zsellér 14.418. Katonai szolgálatot teljesítő 148. Más foglalkozást űző 3028. (Vármegyei levéltár.)

A nyelv-
rendeletek.

A nyelvrendeletek azonban már élénk visszatetszést keltettek a vármegyében, midőn II. József a kancelláriával való hivatalos levelezés nyelvét a németet tette meg. Bars vármegye 1784-ben a kancelláriához intézett feliratában sietett is kifejteni aggodalmait olyképen, hogy miután a latin nyelv az egész római szent birodalom nyelve, nyelvvaltozáshoz pedig századok kel-
lenek, így is megmaradhat a testvéri szeretet az osztrák népekkel. Legjobb tehát a régi állapotot fentartani, úgy azonban, hogy a latin mellett a magyar is érvényesüljön. (Marczali, i. m. II., 392.) II. József azonban, nem törődve a vármegye feliratával, ráparancsolt a vármegye főispánjára, hogy siessen megyéjébe és csináljon rendet. De a főispán még ez évben meghalt és utóda 1785 márczius 18-án báró Ürményi József lett, ekkor azonban már a vármegyei önkormányzat is megszűnt. 1785 márczius 9-én II. József az egész országot 10 kerületre osztotta, melyeknek az élére királyi biztosok kerültek. Bars vármegye az I., vagyis a nyitrai kerülethez tartozott. Az új biztost nagyon hidegen fogadták a vármegyében, de az a körülmény, hogy Szentiványi János megmaradt az alispáni székben, némileg megnyugtatólag hatott.

A jobbágyság érdekében tett intézkedéseket egy lelketlen izgató a pór-nép felbujtására használta fel a földesurak ellen. 1786-ban már Léván is megtagadták a robotot, és mivel a mozgalom egyre terjedt, erélyes rendszabályokat kellett alkalmazni. A mozgalom vezetője kinyomoztatván, a császár megbélyegzésre ítélte, a mit Léva közpiacznán hajtottak rajta végre, ezután pedig hajóvontatásra ítelték. (Marczali, i. m. III., 42.)

Ürményi József kerületi biztos 1787-ben Lévára tette át a vármegye székhelyét. Székházul a ferenczrendi kolostor szolgált, melybe a beamte-
rekkel együtt a még ebben az évben kinevezett főispáni helytartó, Prónay Gábor is beköltözött. Prónay rendkívül alapos képzettségű és magas műveltségű férfiú volt. Iskolái befejeztével a katonai pályára lépett, majd 1766-ban Olaszországban tett utazást. Onnan hazatérve, II. József a pozsonyi iskolai kerület főigazgatójává nevezte ki. A esaládi hagyományokhoz híven egyháza ügyeire is nagy gondot fordított és evangélikus esperességi felügyelőnek választott meg. 1787 november 12-től alig egy éven át viselte a főispáni helytartói tiszteletet.

Az 1788-iki
császári nyílt
parancs.

Az 1788 január 28-án kelt császári nyílt parancs elrendelte, hogy a mely helységben az egyik keresztény felekezetnek nincsen temploma, a másik felekezetébe járjon isteni tiszteletre. A Nagy- és Kis-Kálnán lakó reformátusok késznek nyilatkoztak erre, a mennyiben a katolikus templomot megfelelően átváltoztatják, de a katolikusok erre nem voltak hajlandók. Ó-Barsban is hasonló eset fordult elő s a kísérletek sikertelensége miatt a terv megbukott. A főispáni helytartó is ott hagyta a vármegyét és helyébe 1788-ban Brunszvick Antal gróf, kamarai tanácsost neveztek ki. Ekkor azonban már az egész vármegye forrongott. Jóllehet 1788—89-ben inséges esztendő volt, mégis a török háborúba kirendelt katonaság részére a szükséges élelmiszer lett volna behajtható; de a megyei tisztikar nem volt képes a kirótt mennyiséget előteremteni. (Marczali, i. m. III., 404.) E mellett a mezei munkahiány miatt, egy egész sereg elbocsátott béres és kaszás kóborolt a vármegyében, egyfelől a közbiztonságot veszélyeztetve, másfelől az elégtelenséget szítva a nép alsó rétegei között. Az általános forrongást II. József külpolitikája is növelte. A szomszédos Nyitra vármegyében izgalmas tárgyalá-

sok folytak a megyegyűléseken és már félő volt, hogy ez Barsra is áttérjed, de ekkor II. József halálos ágyán egy tollvonással megsemmisítette összes intézkedéseit.

Az 1790 márczius elsején Léván összegyűlt rendeket Szentiványi János alispán üdvözölte. A királyi leirat felolvasása után lázas sietséggel semmisítették meg az utolsó öt év összes intézkedéseit. Márczius 26-án még Léván gyűléseznek, de április 19-én már Szent-Benedeken volt a tisztújítás, gróf Brmswick Antal főispán elnöklése alatt, mely alkalommal Szentiványi János újból első alispán, Simonyi Simon pedig másodalispán lett. A vármegye azután visszaköltözött Aranyos-Marótra. A június 6-ra egybehívott országgyűlésre a vármegye Szentiványi Jánost és Jeszenszky Eleket küldötte követekül, a visszaérkezett szent korona tiszteletére pedig gróf Migazzi Kristóf vezetése alatt a ki a Paluska család után

BÁRÓ KOSZTOLÁNYI LÁSZLÓ.

jutott az aranyos-maróti uradalom birtokába — koronaőrző banderium ment Budára, mely augusztus 9-től 21-ig teljesített szolgálatot. Az egybehívott országgyűlés 6000 újonczot szavazott meg, melyből Bars vármegyére 123, Kőrmöczbányára 11, Újbányára pedig 2 esett.

II. Lipót uralkodása alatt még érvényben állott József császár rendelete, melylyel a sajtót felszabadította béklyóiból, de I. Ferencznek első gondja volt a cenzurát ismét visszaállítani. Egyes vármegyék, megijedve az utolsó időben napvilágot látott szabadgondolkodású röpiratoktól, a kormánynak a sajtószabadság korlátozása ügyében tett intézkedéseit szó nélkül tudomásul vették. Bars vármegyében ekkor ismét a konzervatív irány kerekedvén felül, a vármegye 1793 február 23-án felterjesztést intézett a helytartótanács-hoz, hogy az eltiltott könyveknek még a magánosok használatára való behozatalát se engedje meg. (Századok, 1878., 233. Fraknói V. cikke.)

Az 1793-tól folyó francia háború újabb és újabb áldozatokat követelt az országtól. Már az 1796-iki országgyűlés által megajánlott 50,000 újonczból Bars vármegyére 736, Kőrmöczre 27 és Újbányára 20 esett. Ezenkívül még 20,000 pozsonyi mérő rozsot és 35,000 mérő zabot kellett a vármegyének beszolgáltatni, 23,344 mérő rozsot, 32,905 mérő zabot, 361 vágómarhát és 180 lovat pedig készpénzzel váltott meg. Mivel ez az utóbbi kivetés, melyet a régi porták alapján eszközöltek, elviselhetetlen volt a vármegyére, az 1802-iki országgyűlés a vármegyei porták számát 135 $\frac{1}{4}$ -ről 108-ra, Kőrmöczét pedig 12-ről 11-re szállította le, ellenben Újbányáét kettőtörő 2 $\frac{1}{8}$ -ra emelte fel. (Országgy. iratok, 1796. és 1802-ből.)

A vármegye főispáni székében 1796-tól Almássy Ignác ült, ki pályáját 1785-ben a királyi táblánál mint ülnök kezdte. Az 1795. évben főispáni helyettes volt, 1796-ban a barsmegeyi nemesi felkelés ezredese. 1798-ban a m. kir. udv. kanczelláriánál előadó tanácsos; 1802-ben a Szent István-rend kiskeresztese lett; 1806-ban v. b. titk. tanácsos; 1807-től kezdve a hétszemélyes tábla bírása, 1811-ben a m. kir. udvari kamara alelnöke. Mint főispánt erőszakos, kihívó viselkedése miatt nem kedvelték, sőt a nádor bizalmát sem bírta és bár elsősege lett volna a személynöki állásra, József nádor közbenjárására mégsem őt nevezték ki. (Wertheimer Ede, Magyarország és Ausztria a XIX. században, I. 192.) 1812-ig viselte a főispánságot.

I. Ferencz.

A francia háború.

Almássy Ignác.

Az 1808. évi országgyűlést főleg a nemesi felkelés és a Ludovika Akadémia alapítása tette emlékezetessé. Az akadémia alapjához Berényi Gábor, a vármegye későbbi főispáni helytartója 2000, Berényi Zsigmond gróf 2000, Hunyady József 10,000 és Malonyai József báró 3000 forinttal járultak.

Az 1809-iki
nemesi
felkelés.

Napoleon fenyegető magatartására a vármegyében 1809 tavaszán hozzáfogtak a nemesi felkelő sereg kiállításához. A márczius 20-án tartott közgyűlésen a felkelő sereg parancsnokává Almássy Ignác főispánt választották meg, az esztergomi hercegprimás által kiállítandó 300 lovasból álló osztály élére pedig Jeszenszky Jánost állították. A lovas nemesi felkelő sereg tisztikara a következőkép alakult meg. Első kapitányok voltak: Majthényi Károly és Tarnóczy Simon. Másodkapitányok: Nozdroviczky János és Golemits János. Főhadnagyok: Schulz Antal, Jekelfalussy Antal, Marsovszky István és Gálos Károly. Alhadnagyok: Lüleý Jónás, Máriássy Antal, Bélay László és Vörös Ferencz. Örmesterek: Gaál István, Dillesz Ignác, Szelle Dávid és Molnár János. Seborvos: Kiszlingstein József. Nozdroviczky János április 12-én lemondván a lovas felkelő seregnél viselt tiszti állásáról, helyébe gróf Migazzi Ferenczet, alhadnagygyá pedig Valentiny Jánost választották meg. De a vármegyére még újabb terhek is hárultak. A nemesi felkelés alapjára 111,764 forint 47 krajczárt vetettek ki a vármegyére, melyből 1811 szeptember 8-ig csak 9507 forint 34 krajczárt törlesztettek. A hátralevő összeget lefizetését pedig az 1811/1812. évi országgyűlés folyamán rendelték el. Az országgyűlés által megszavazott 1.000,000 mérő rozsból és 1.500,000 mérő zabból 17,551, illetőleg 26,326 $\frac{1}{2}$ mérő esett a vármegyére, míg Körmöczbányára 1342 mérő rozs, 2013 mérő zab, Újbányára pedig 284 mérő rozs és 426 mérő zab.

Almássy Ignácnak a főispánságtól 1812-ben történt felmentése után, főispáni helytartók kormányozták a vármegyét. Ezeknek a sorát Berényi Gábor gróf, különben közkedveltségnek örvendő férfiú, nyitotta meg. A nemzeti fellendülés korában a vármegyével folytatott küzdelme azonban csak a század második évtizedében veszi kezdetét.

Báró Kosztolányi László.

A XVIII. század hadjárataiban a vármegyei családok sarjai közül főleg báró Kosztolányi László szerzett babérokot. Született 1739-ben Nemes-Kosztolányban. Mint 15 éves ifjú a második gyalogezredbe lépett, melylyel a hét éves háború első három hadjáratát végigküzdötte. 1759-ben főhadnagy lett, majd mint százados a toscanai herceg szolgálatába lépett. 1787-ben a törökök elleni hadjáratban mint alezredes vett részt, 1788-ban külön hadcsapatot vezényelt. 1789-den már mint ezredes, Clerfayt tábornok hadtestében, Mehádiánál 25,000 főnyi török csapatot szalasztott meg huszárai élén, mely hadi tettéért a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét nyerte és utóbb bárói rangot kapott. 1793-ban ezredével a Rajnához rendelték, a hol a lautenburgi sánczok bevételenél tünt ki. Ebben az évben vezérőrmagygyá lépett elő, majd 1794-ben nyugalomba vonult. Meghalt Nemes-Kosztolányban 1806 június 30-án. (Der Militär Maria Theresia-Orden und seine Mitglieder. 1857. 270.)

A verebélyi
szék.

Mielőtt e korszak történetének ismertetését befejeznők, a verebélyi szék fejlődéséről kell még megemlékeznünk. A XVIII. század folyamán a verebélyi és szent-györgyi székek önkormányzata mindegyre jobban kifejlődött. A székek ezen időbeli czíme: „Bars vármegyébe kebelezett, nemes érseki telkekre nézve egyesült verebélyi és szent-györgyi érseki szék.” Közvetlenül az esztergomi érsek főhatósága alá tartozott. Élén az érseki nádor, vagyis a főispán állott. 1711-től ifj. Péterffy János Ferencz volt a főispán, alispán pedig Vass Miklós.

Az érseki szék közgyűléseit a XVIII. században több helyen tartotta az érseki nádor elnöklete alatt; így 1717-ben Néveren, 1721-ben Dicskén, 1745-ben Zsitva-Gyarmaton, 1745-ben Verebélyen, 1746-ban Néveren és ezután leginkább Verebélyen. Az érseki nemesség teljesen függetlenítette magát a vármegyétől, közgyűléseiből közvetlenül érintkezett a felsőbb hatóságokkal és tagjai fölött önállóan bíraskodott. Az 1741 évi 63-ik t.-cz. is elismerte nemesi jogukat, a mennyiben őket személyes nemesi felkelésre kötelezte.

1745-ben aranyos-maróti Paluska Antal viselte az érseki nádorságot és az ez év jul. 8-án tartott közgyűlésen alispán: Ordódy Imre, helyettes alispán: Majthényi Károly lett. 1758-ban köpösdí Tolvay János lett az érseki

nádor, ugyanez évben garamveszelei Kazy Józsefet választották meg alispánná, mely tisztelet az 1768-ban bekövetkezett haláláig viselte. Utána Kazy János lett az érseki székek alispánja.

A XIX. század elején nezettei Boronkay János viselte a nádori tisztelet egész 1844-ig, 1845. júl. 20-án oeszkói Oeskay Ignác foglalta el helyét, a ki ebbeli állásában az érseki szék felosztásáig megmaradt. 1820—26 között Kazy László volt az alispán, mellette 1820—24-ben Fába Zsigmond, 1826-ban pedig Turcsányi Ferenc működött, mint helyettes alispán. A 30-as években galánthai Balogh Zsigmond volt az alispán, ki 1841-ben lemondván, Gaál Alajost választották meg 234 szavazattal 157 ellenében, míg másodalispán Deák János lett. Mindkettőjüket az 1846-án tartott tisztújításon újból megválasztották. Az 1841 évben megtartott tisztújítás jegyzőkönyve szerint, a verébelyi szék tisztikara a következőkből állott: első alispán, másodalispán, pénztárnok, számvevő, verébelyi, kéri és néveri

GRÓF BERÉNYI GÁBOR.

járások főszolgabírái, néveri járás alszolgabírája, verébelyi, kéri és néveri járások esküdtjei, levéltárnok, főügyész, verébelyi, kéri és néveri járási gyámok. Ezeket a tisztviselelő állásokat választás útján töltötték be, míg a főjegyzőt, a tiszti főjegyzőt, az öt tiszti aljegyzőt, a tiszti főügyészt, alügyészt, sebészt, földmérőt és várnagyot az érseki nádor nevezte ki. A közgyűlés tagjait a tisztikaron kívül az érseki szék táblabírái tették. Ezek egy részét a hercegprímás, a másik részét az érseki nádor nevezte ki. Az 1845. évi jegyzőkönyvek szerint az érseki szék a vármegye alispánját és gróf Károlyi Alajos főjegyzőt nevezte ki táblabíráivá. Az 1841. okt. 14-én tartott közgyűlés alkalmával az érseki nádor 34 papot és 23 nemest, közöttük Motesiczky Pál kamarást, nevezett ki táblabírákká. A közgyűlésen tárgyalták a levelezéseket, különösen Bars vármegyével, a székek pénztárának a számadásait, kisebb polgári peres ügyeket, az árvákra ügyelő küldöttségek jelentéseit stb.

A verébelyi széknek bíraskodási joga is volt. A törvényszéket a közgyűlések után tartották meg. Börtönének felépítésére az érsek 1845-ben 1000 forintot adományozott. A közgyűlések jegyzőkönyveit 1838-tól magyarul vezették. 1840-ben rendezték a levéltárt is, melyet a szék eltörlése után a vármegyei levéltárba helyeztek át.

A 40-es években az érseki szék önkormányzati joga jelentékenyen esorult. 1846-ban a kormányzattal és a felsőbb bíróságokkal való közvetlen levelezés jogától elesett. Az érseki szék 1846. okt. 27-én tartott közgyűléséből felterjesztést intézett ugyan e tárgyban a királyhoz és a hercegprímáshoz, de ezült nem ért. A 40-es években megindult reform-mozgalmak első sorban a rendi kiváltságok megszüntetését eredményezték. Az 1848-iki törvények, eltörölve a rendiséget, helyébe a köztelherviselés elvét ültették alkotmányunkba. Ezzel a verébelyi és szent-györgyi egyesült érseki szék kiváltsága is megszűnt. Az 1848. febr. 21-én tartott közgyűlésről felvett jegyzőkönyvből, melylyel a közgyűlési jegyzőkönyvek sorozata bezárul, már észrevehető az új áramlat hatása. Az érseki szék beleolvadt Bars vármegyébe és vele együtt vett részt az alkotmányunk megvédéséért folytatott nemzeti küzdelemben.

2. A vármegye az újkori államalkotás küzdelmei alatt.

Az 1812-ben eredménytelenül szétoszlott országgyűlésnek újból való egybehívására a napoleoni háborúk alatt nem volt idő, a háború befejezése után pedig, egy előreláthatólag zajos lefolyású országgyűlés sehogy sem illett Metternich politikájába s így Bécsben az országgyűlés összehívásáról lemondtak, de ennek szerepét 1812-től 1825-ig a vármegyei közgyűlés vette át. Itt összpontosulnak a nemzeti létünk fejlődését előmozdító tényezők. A kormány és a nemzet közötti összekötő kapocs tehát a vármegyei önkormányzat volt.

Bars ekkor nem tartozott azok közé az ellenzéki vármegyék közé, melyek e század második évtizedében, főleg zajos lefolyású tisztújításokkal vonták magukra a közfigyelmet. A gróf Berényi főispáni helytartó által a választási célokra felhasznált tömeg eleinte teljesen háttérbe szorította az úri elemeket, de 1820 táján már ezek is felhasználták kortes célokra a becsődített alsóbb nemességet. (Millen. Tört. IX., 78.) Határozott ellenzéki szellemet azonban még ekkor sem találunk a vármegyében. A XVIII. században, a nemzeti tespedés korában, Mária Terézia országgyűlései alatt (1741—51) feltűnik Baeszkády Pál barsmegyei követ alakja, a ki éles szemmel figyelte a kormány túlkapásait, sőt az 1811/12-iki országgyűlésen id. Balogh János, azelőtt Komárom vármegye főjegyzője, majd az 1792—1808. évi országgyűlések követe, a Vay József szabolesi követ vezetése alatt álló ellenzék törzskarába tartozott s a nemzeti pártnak számottevő tagja volt; de ezeknek a hatása a vármegyében még akkoriban nem volt észlelhető, sőt áldozatkészségben, úgy Mária Terézia trónjának védelme tekintetében, mint a Napoleon elleni háború alatt, kevés vármegye vetekedhetik Barssal.

Midőn Metternich a sajtószabadság korlátozásában annyira ment, hogy még a tudományos és szépirodalmi folyóiratok behozatalát is eltiltotta, első sorban Bars vármegye emelte fel szavát ez önkény ellen.

A nápolyi események következtében, Metternich a biztos diadallal kecsegtető piemonti hadjárat alatt, 1821-ben kibocsátott rendeletében, a magyar ezredek pótlására szükséges újonczok kiállítására hívja fel a vármegyéket, 1822-ben pedig elrendeli, hogy az adó november 1-től fiztessék, a mi annál

súlyosabb adóteher volt, mert már megelőzőleg 1816-ban önkényüleg felemelte a só árát, melyvel főleg a legszegényebb néposztályt sújtotta. Az újonczok kiállítása ügyében már 1821 május 2-án felírt a vármegye I. Ferencz királyhoz, és mivel a július 27-én kelt királyi válasz nem elégítette ki a rendeket, még ez évi október 16-án tartott közgyűlésből újabb felírat ment Bécsbe. Azonban e második felírat válasz nélkül maradt és egy évig minden a maga rendjén folyt tovább, de midőn Metternich az adónak ezüstpénzben leendő lefizetését rendelte el, az 1822 október 15-én összegyűlt rendek ismét felíratilag tiltakoztak ez önkényes intézkedés ellen. Ekkor már a szomszédos Nyitra vármegyében is általános forrongás volt észlelhető a rendek közt. Balogh János személyesen megjelent az 1822 december 19-én tartott megyegyűlésen s a Babóthy Imre által formulázott felírat melletti hatalmas szónoklatot tartott, mely-

Az 1822-iki sérelmes adórendelet.

PLATTY MIHÁLY.

nek némely része, az ő beszédében foglaltakhoz képes módosított. E közben a barsmegyei felirat is megtette az útját, melyre azután november 17-én megjött a királyi válasz, a mire a rendek az 1823 febrnár 18-án tartott közgyűlésen feleltek.

E feliratok, melyek mind Platthy Mihály főjegyző tollából erednek, csakhamar felköltötték a közvélemény figyelmét a vármegye iránt, mert meggyőző érvekkel mutatták ki a királyi rendeletek törvénytelenységét és határozott hangjukból egyaránt észrevehető szerzőjüknek a magyar törvényekben való nagy jártassága és a latin nyelv mesteri tudása. Bécsben azonban e feliratok hatást tévesztettek. Miután látták, hogy a főispáni helytartó nem boldogul a vármegyével, Eötvös Ignác báró királyi biztost küldték ki a rendeletek végrehajtására. A királyi biztos kiküldetésének híre egyszerre izgalomba hozta a vármegyét. A szomszéd Nyitra vármegyében elkövetett erőszakoskodásainak a híre már megelőzte

jöttét és így az 1823 május 2-án Szent-Benedeken egybegyűlt rendek a leghatározottabb ellentállásra szánták el magukat. A mozgalom élére maga gróf Berényi főispáni helytartó állott. A közgyűlésen az egész tisztikar lemondott, a vármegye pecsétjét a szentbenedeki convent levéltárába helyezték el, a levéltárt bezárták, kulcsait eldugták, sőt még az előfogatok kiállítását is megtagadták a királyi biztos részére. A felséghez pedig újabb feliratot intéztek, melynek éles hangja a kancelláriát megdöbbenetette. Egyidejűleg Balogh János, Ambró Károly, Boronkay János, Platthy Mihály, Benesik János, Rainprecht Ignác és Majthényi László táblabírákból álló küldöttséget menesztettek a nádorhoz, kérve, hogy a nyitrai királyi biztos kinevezése által okozott sérelmet orvosolja.

Mínt hogy az egész tisztikar lemondott, megbízták Tajnay Antalt, Szakmáry Jánost, Kvassay Mihályt, Jeszenszky Eleket, Majthényi Lajost és Károlyt, Gyuresányi Isvánt, Kosztolányi Lászlót, Simonyi Lőrinczet, Kelecsényi Jánost, Kiss Jánost és Marsovszky Istvánt, hogy a tisztviselőktől az összes hivatalos irásokat vegyék át, azokat a legközelebbi közgyűlésig tartsák maguknál és addig a legszükségesebb közigazgatási teendőket is végezzék el. Végül kijelentette a vármegye közönsége, hogy a királyi biztos által netán egybehivandó közgyűlésen részt nem vesz és attól mindenkit eltílt. Így felkészülve várták a királyi biztost, a ki megérkezett Marótra, de tisztviselők hiányában mit sem tudván kezdeni, kénytelen volt eredmény nélkül visszafordulni.

E közben leérkezett az 1823 május 19-én kelt királyi leirat és a rendek június 30-án ismét összegyűltek Aranyos-Maróton. Újból felirat megy a királyhoz, a tisztviselők megint elfoglalják helyüket, de csak addig, a míg a királyi biztos be nem teszi a lábát a vármegyébe.

Bécsben végre belátták, hogy a vármegyével erőszakkal nem boldogulnak, miért is a vezéreket: Ambrót, Platthyt, id. és ifj. Balogh Jánost, Bencsiket, Majthényit és másokat, ad audiendum verbum regium, Bécsbe rendelték. Ferencz király ez alkalommal a következő szavakkal fogadta Platthyt: „Olvastam észszel, de epébe mártott tollal írt felirataidat: ifjú

AMBRÓ KÁROLY.

Mozgalmak
a törvénytelen
rendeletek ellen.

életed kezemben van, vigyázz. Adandó alkalommal meg fogok emlékezni rólad." És csakugyan, Platthyt 1825-ben már a nádori ítélőmesterek sorában találjuk. A királytól a kanczelláriába hívták a vármegyei urakat, a hol a felől tanácskoztak velök, miként lehetne az elmérgesedett ügyet akként elintézni, hogy a királyi tekintély ne szenvedjen esorbát és a vármegyében a rend helyre álljon. A válasz az volt, hogy ha a kormány nem küld a nyakukra királyi biztost, készek a hatósági működést helyreállítani, feltéve, hogy az országgyűlést összehívják. A szükséges újoncz-létszámot toborzás útján fogják előállítani és nem vonakodnak az adónak ezüstben való behajtásától sem. A barsi eset országszerte általános feltűnést keltett, annál inkább, mert 42 vármegye a törvénytelen rendeleteket végrehajtotta. A vármegye bátor fellépése és a küldöttségnek Bécsben tanúsított magatartása bámulat tárgya volt és Bars ettől kezdve vezérszeret vizs az ellenzéki vármegyék között. (Horváth Mihály, 25 év Magyarország. tört.-ből, I., 109., — Grünvald Béla, A régi Magyarország, 457. — Beöthy Akos, A magyar államiság fejlődése, 856. — Hazánk 1884. 520., — Millen. tört. IX., 101.)

Gr. Keglevich János

Az 1823 július 11-én kelt királyi leirattal Keglevich János gróf es. kir. kamarást nevezték ki Bars vármegye főispáni helytartójává és ő reá hárult a feladat, hogy a megfeneklett vármegyei közigazgatást ismét talpra állítsa. Tapintatos magatartásának tulajdonítható az a két felirat, melyet a vármegye aug. 11-én tartott közgyűléséből a felséghez intézett. A újonczozás ügyében a vármegye a főispáni helytartó vezetése alatt Ambró Károly alispán, Boronkay János helyettes alispán, Balogh János, Platthy Mihály, Bencsik Ferencz, Gyuresányi István és Sembery József táblabírákból álló küldöttséget menesztett a nádorhoz, mely küldöttség az okt. 20-án tartott közgyűlés előtt tett jelentést eljárásáról. A kanczellár azonban időközben előterjesztést tett a felséghez az iránt, hogy Balogh János ellen, korábbi nyitramegyei ügyeiből kifolyólag, rendes per tétessék folyamatba, és hogy minden megyei köztanácskozásból zárassék ki. Ezekhez az előterjesztésekhez Ferencz király 1823 szept. 13-án hozzájárult. A kanczellár fáradozása azonban kárba veszett, mert az 1825—27. évi országgyűlésre a vármegye mégis Balogh Jánost küldte fel követül.

Az adószedés tárgyában kelt leiratok végrehajtása azonban mindegyre késett. Az 1824 ápr. 5-én tartott közgyűlésben hozott végzéssel a rendek elhatározták ugyan az adó beszédését, de sokáig tartott, míg hozzáfogtak. A főispáni helytartó azonban azon volt, hogy az uralkodó a vármegye tisztikarát ismét kegyeibe fogadja. E ezéliből vezetése alatt küldöttség ment Bécsbe, melynek sorában ott találjuk Belánszky József püspököt, herceg Pálffy Jánost, herceg Odescalchi Inezét, Migazzi Kristóf, Eszterházy János, Pálffy Ferencz grófokat, Boronkay János és Simonyi Dénes alispánokat, Tarnóczy Kázmért, Ambró Károlyt, Gyuresányi Istvánt és másokat. (Bars vármegye politikai iratai.) A küldöttségnek sikerült végre az ellentéteket kiegyenlíteni.

Platthy Mihály.

Az 1825. évi országgyűlésre küldött követek közül Platthy Mihálynak is kiváló szerepe volt. A tudós Bartal Györggyel együtt töltötte be a jegyzői tisztet, a főrendi táblához intézett legtöbb üzenetet ő fogalmazta, ő állította össze a sérelmek jegyzékét, melyet az alsó tábla nyomban tárgyalás alá vett, majd az adó arányosabb felosztása ügyében az ő közvetítő indítványa mellett jutott többségre a kormány javaslata. (Millen. tört. IX., 164.) Az 1830-iki országgyűlésen már nádori ítélőmester. Helyét Majthényi László első alispán foglalja el, míg az 1827-iki országgyűlés berekesztése után, szeptember 23-ikán elhalt Balogh János helyére, hasonló nevű, akkor még csak 34 éves fia kerül, kinek közszereplése csak a következő országgyűlésre esik, a vegyes házasságok ügyében tartott beszédével azonban már előbb is feltűnt.

Az 1831-iki kolera.

1831 nyarán Oroszország felől a kolera közeledett. Jóllehet a helytartótanács még 1831 június havában katonai kordon felállítását rendelte el, a járvány az északkeleti vármegyékben mégis kitört. Tovaterjedését megakadályozandó, Liptótól a Garam mentén egész a Dunáig újabb katonai kordont húztak, de azért a ragály július 29-én már Léván is kitört, 6 hét alatt 400 embert követelt áldozatul és azután gyorsan terjedt tovább a vármegyében.

Balogh János.

Az 1832 december 16-ára összehívott országgyűlésre a vármegye ismét Balogh Jánost küldte követül. Balogh csakhamar tevékeny részt vesz az

országgyűlési tárgyalásokban. Kölesey Ferencz különösen kedvelte őt szabadselységeért. Komáromy István abaúji és Siskovics József baranyai követekkel együtt az arisztokratizmus legádázabb ellenségei voltak. Maga Kossuth Lajos is mesterének ismerte el a szónoklatban, az országgyűlési ifjúság pedig bálványozta. Követtársa előbb Majthényi László első alispán volt, de helyette 1833 szeptember 11-én Tarnóczy Kázmér jött fel, aki a főrendek ellen tartott beszédével vonta magára a figyelmet, de e beszédért megrovást kapott.

A lengyel szabadságharc bukásának és a lengyelek leigázásának hírére Bars vármegye feliratot intéz a kormányhoz a lengyelek érdekében. Balogh János szóvá tette ezt az ügyet az országgyűlésen is, de leszavazták. Ez alkalmával mondott heves beszédéért 1834 január 3-án megrovásban részesült, de ez csak növelte népszerűségét. A trónváltás alkalmával 1835-ben felvetett bizalmi kérdés Baloghot ismét szilaj beszédre ragadja, a június 22-iki ülésen pedig báró Wesselényi mellett felszólalván, annak a szatmári közgyűlésen mondott szavait idézte, mely miatt a személynök ellene hűtlenségi pert indított meg.

TARNÓCZY KÁZMÉR.

Követtársa: Tarnóczy Kázmér ugyan segélyére siet és távollétében szavait ki akarja magyarázni, de a vármegye Balogh János ügyét magáévá tette. A kormány, hogy Balogh Jánost ártalmatlanná tegye, mindent elkövet visszahívása érdekében. Ferdinánd király is értesítette a vármegyét a Balogh ellen indított hűtlenségi perrel, míg Keglevich János gróf főispáni helytartó a beesődített nemesség megvesztegetését kísérte meg, de a június 27-én tartott közgyűlés nagy elkeseredéssel tárgyalván a szólás szabadságon ejtett eme sérelmet, a királyhoz feliratot intéz, melyben azt kéri, hogy Baloghot mentse fel a hűtlenségi vád alól és 1195. szám alatt hozott végzésével egyszersmind megbízza a tiszti ügyészt, hogy Baloghot a törvény előtt védelmezze. Ferdinánd király ugyan július 7-én kelt leiratával keményen megdorgálta a vármegyét, mert újlag Baloghot választotta követnek, de a vármegye július 23-án tartott gyűlésen tárgyalás alá vette Balognak az országgyűlésen mondott beszédét. Követtársa, Tarnóczy Kázmér is kijelentette, hogy Balogh szavai nem híven kerültek az országgyűlési naplóba, a közgyűlésen Balogh is felszólalt és eljárását igazolván, távozni akart, de a rendek erőszakkal tartották vissza s az egész közgyűlés kijelentette, hogy csakis Baloghot akarja követnek. A főispán ugyan kísérletet tett új követ választása iránt, de a rendek előre is óvást emeltek ellene és hivatkozván az 1723: VII. törv.-cikkre, kijelentették, hogy a követeknek az országgyűlés alatti eljárását egyedül küldöik vannak hivatva megbírálni. Ez a közgyűlés újabb feliratot intézett a királyhoz, hogy a vármegye követe a hűtlenségi per alól felmentessék. Aggodalommal tölti el a rendeket — így szól a felirat — a királyi államügyész amaz eljárása, melylyel a törvény szándékos félremagyarázásával az alkotmányunk alapját tevő szabadszóláson esorbát ejteni akar. Egyúttal köriratban támogatásra szólította fel a többi törvényhatóságokat is.

A köriratnak csakhamar meg volt a hatása. Győr, Abaúj, Torna, Hont, Vas, Nyitra, Zala, Ugocsa stb. vármegyék rendei egymásután értesítik a vármegyét, hogy a szólásszabadságon ejtett sérelem orvoslása iránt követeiket megfelelőleg utasították, sőt némely vármegye, mint például Abaúj és Szatmár, feliratot intézett Ó Felségéhez Balogh János érdekében.

Midőn Balogh visszatért Pozsonyba, népszerűsége annyira növekedett, hogy a kormány jónak látta az ellene indított pert megszüntetni, a miről Ferdinánd király szept. 13-án kelt leiratával értesíti a vármegyét. (Bars vármegye politikai iratai.) Balogh tehát kisiklott a kormány kezei közül, de ekkor a királyi ügyész a „Társalkodási Egyesület” tagjait, közöttük Lovassy Lászlót vonta perbe, a ki ellen többek között azt a vádat emelte, hogy a mikor Balogh Jánost Aranyos-Maróton újból kikiáltották követnek, a kormány ellen izgatott. Balogh azonban védelmébe vette Lovassyt és a vármegyének decz. 12-én tartott gyűlésében a legélesebb szavakban tört ki a kanczellár eljárása ellen, indítványozva, hogy a vármegye az elfogott ifjúság érdekében küldöttséget menesszen Bécsbe és a királyhoz intézendő feliratot személyesen nyújtsák át.

Többen felszólaltak ez alkalommal, így Rudnyánszky Flórián, Máriaassy József, Sebestyén Ignác, Kosztolányi Péter, Lipovniczky Vilmos és János, Szabó János, Ambró Antal, Majthényi Rudolf és Antal. Mindujájan hevesen kikeltek a kormány, sőt a királyi tábla ellen is.

A közgyűlésen az elnöklő Tajnay János alispán hiába igyekezett mérsékletre bírni a szónokokat, Balogh János heve elragadta az egész közgyűlést; csak néhányan, mint Jeszenszky Károly, Simonyi Elek, Botka Tivadar tanúsítanak mérsékletet. A közgyűlés másnap is folyt, a midőn a megelőző napon gyengélkedő Rainprecht Ignác másod-alispán is megjelent, de ő nem volt hajlandó a küldöttség vezetésének elvállalására, a mi által magára zúdította a Balogh-párt haragját.

A feliratot Lipovniczky Vilmos főjegyző szerkesztette, Balogh János szellemében. A küldöttség vezetője Balogh lett, hozzája csatlakoztak még Kazy István, Botka Péter tb. főjegyző, Csuzy Károly és Kvassay Ferenc; de mivel a főkanczellár ez ügyben már más vármegyék küldöttségét sem fogadta, meghagyatott a küldöttségnek, hogy az alkanczellárok előtt tisztelegjen. Időközben a küldöttség tagjai megváltoztak és a következők mentek fel Bécsbe január 12-én: Ambró Károly, Tarnóczy Kázmér, Balogh János, Majthényi Antal, Rudnyánszky Flórián, Lipovniczky József, Kosztolányi Pethő, Máriaassy József, Zorkóczy László, Brogyányi István és Sebestyén Ignác. A küldöttség Bécsbe érkezvén, Ambrót és Tarnóczyt báró Malonyay alkanczellárhoz küldték, a kihallgatás kieszközlése végett. Malonyay másnap reggel 9 órára ígerte a küldöttség fogadását, de mikor az megjelent, titkára úttján tudtukra adta, hogy a felség Bars vármegye küldöttségének fogadásától eltiltotta. A küldöttség másnap gróf Majláth Antalt, a másik alkanczellárt kereste fel, de szintén eredménytelenül és azután elkeseredve tért vissza a vármegyébe.

Gr. Vay
Ábrahám.

Kevéssel ezután leirat jött a vármegyéhez, mely a decz. 12-én hozott határozatot megsemmisítette és a közgyűlésen résztvevők felelősségre vonása végett Vay Ábrahám gróf királyi biztost rendelte ki. A vármegye közönsége azonban ennek ellenére a december 12-én hozott határozatot érvényesnek mondja ki és meghagyja a tisztikarnak, hogy a királyi biztosnak semmiben se engedelmeskedjék és a levéltárból semmiféle hivatalos iratot ki ne adjon. Vay Ábrahám azonban, úgy a hogy, elvégzi a dolgát. 1837 márczius 24-én megjelent Aranyos-Maróton, majd a vidéken is folytatta a kihallgatást. Vaskos jegyzőkönyveket terjesztett fel a december 12-én elhangzott beszédek ügyében megtartott tanúvallomásokról. Jelentése alapján a királyi jogügyek igazgatója Balogh és társai ellen hűtlenségi per indítását javasolja. (Millen. tört. IX., 430.) A rendek az 1837 február 27-én tartott közgyűlésben tárgyalták a küldöttség jelentését, mely alkalommal ez ügyben a nádorhoz újabb feliratot intéztek, melyet Balogh János vezetése alatt Ambró Antal, Rudnyánszky Flórián, Sebestyén Ignác, Brogyányi István, Lipovniczky József és Máriaassy József táblabírákból álló küldöttség vitt Budára. Ez a több ívre terjedő felirat valóságos vádlevél a kormány ellen. Különösen éles az a része, mely a Bécsbe küldött követség fogadtatását és a kiküldött királyi biztos eljárását adja elő. A küldöttség márczius 19-én járult a nádor elé, kinek szívélyes modora némileg megnyugtatta a küldöttséget, melynek jelentését a május 5-én tartott közgyűlés tudomásul vette.

A június 2-án kelt királyi leiratot, mely a Balogh János, Lipovniczky Vilmos főjegyző, Kosztolányi Péter, Rudnyánszky Flórián, Szabó János főügyész, Sebestyén Ignác, Máriássy József és Ambró Antal táblabírák elüli megindított perről értesíti a vármegyét, a június 15-én tartott közgyűlésen tárgyalták. Az a felirat, melyet e tárgyban a királyhoz intéztek, éles-ségben táu valamennyit felüluúlja és azzal záródik, hogy tekintettel a kanczellária által elkövetett törvénytelen-ségekre, a vármegye kívánatosnak tartja az országgyűlésnek a törvényben előírt három év leforgása előtt leendő egybe-hívását. (Bars vármegye politikai iratai.)

Még el sem sınıult ez az ügy, midőn a Kossuth Lajos által szerkesztett törvényhatósági tudósításoknak Pest vármegyében történt betiltása hozta forrongásba a kedélyeket. Bars vármegye is felemeli a szavát a sajtószabadság érdekében és kijeleuti, hogy a mennyiben a lap további megjelenése akadályokba ütköznék, a vármegye fog gondoskodni a lap folytatásáról. (Millen. tört. IX., 432.) Miután a vármegye felirataival anyai borsot tört a kanczellária orra alá, a kormány neheztelése Keglevich János főispán ellen fordult, kinek helyébe báró Majthényi Lászlót nevezték ki helytartónak. Majthényit, kit csak néhány évvel megelőzőleg, 1834-ben emeltek bárói rangra, ellenszenvvel fogadták, a mi még fokozódott, midőn az 1839-ben főjegyzővé választott Botka Tivadart, a ki a főispáni visszaélések ellen élehangú cikkek-eket írt, 1840-ben állásától felfüggesztette. Botka azonban tisztázván magát, állásába visszahelyezték. Mindamellott a rendek nem hagyták annyiban a dolgot, s 1839 június 25-én tartott bizottsági közgyűlésből feliratot intéztek a helytartótanács-hoz báró Majthényi László főispáni helytartó felmentése iránt. Ez a jegyzőkönyv azonban, felsőbb helyről jött utasítás értelmében, megsemmisítettett. (Várm. levélt.)

Az 1839/40-iki országgyűlésre is Ambrót és Lipovniczkyt küldték fel követekül azzal az utasítással, hogy a szólásszabadság ellen elkövetett sérelem-ek orvoslásáról gondoskodjanak. Ezen az országgyűlésen az ellenzék már elvi alapokon szervezkedett, sőt már a főrendi táblán is felszólalnak a kormány ellen egyes főurak, mint Odescalchi Ágoston herceg, a ki a kormánynak egy szál katonát sem hajlandó megszavazni.

Majthényi alatt azonban az előbb oly szenvedélyes pártküzdelmek lecsendesedtek és a sérelmi politika s a nemzeti visszahatás helyébe a produktív munka lépett. Széchenyi eszméi termékeny talajra találtak a vármegyében és ez eszméknek Platthy, Tajnay, Tarnóczy, Raiuprecht, Balogh, Botka és mások lettek a zászlóvivői.

Az 1843/44-iki országgyűlésre felküldött követek közül főleg széplaki Botka Tivadar vonja magára a közfigyelmet, a ki már 1829-ben feltűnést keltő jogtörténeti munkát adott ki s az országgyűlés alatt hírlapi cikkeiben nagy alapos-sággal tárgyalta az épen szőnyegen fekvő horvát kérdés köz-jogi oldalát. A kiegyenlített ellentétek következtében, az 1845. október 20-án tartott tisztújítás már közös akarattal és egyetértéssel ment végbe. (Budapesti Híradó, 1845. 274.) Majthényi László báró még ebben az évben főispán lett, mely hivatalában az első felelős miniszterium megalakulásáig maradt.

Az 1847 november 7-ére összehívott országgyűlésen ismét Ambró Antal és Botka Tivadar voltak a követek. Sem a követválasztás, sem az október 18-án megtartott tisztújítás nem vert nagyobb hullámokat a vármegyében, mert a közel négy évtizeden át ősi alkotmányukért folytatott küzdelem sokkal jobban összeforrasztotta a vármegye rendeit, semhogy a döntő mérkőzés előestéjén a sikert párharczokkal tették volna kétségessé.

Az országgyűlési követeknek az 1847 november hó 25-én tartott közgyűlésből a vármegye a következő utasítást küldte:

„Az egyetemes nemzeti óhajtsáknak — mely az általánosan érzett nagy veszteséget egyedül kipótolni képes és a Fejedelmi legmagasb okozattal olly szerencsésen találkozott — történt tellyesítésével, a Nemzet minden rendű osztályai-ból egyaránt fellobogó öröm és lelkesedéssel értették meg a Megye Rendei Ó Fensége István Fő Hercegnek az Ország Nádorává egyszóval történt megválasztását és nem késnek tartozó kötelességükhöz képest is abeli átalyános örvendezésüket Ó Cs. kir.: Főhercegségéhez intézendő, és az Ország gyűlési Követ Urak által kézbesítendő örvendező Feliratukkal tolmácsolni.

Botka
Tivadar.

Az 1847-iki
követi
utasítás.

De nem kevésbbé lélekemelő vala a Megye Rendeinek megérteni, miként három századok óta csak ugyan szerenésés vala e Nemzet Ország gyűlése megnyitásakor a Fejedelmi Trón Urát Királyát hű Magyarjaihoz e hon édes nyelvén szólva, Nemzetisége e fő kiáncsának természeti állásába a Fölség magas személyében is történet visszavezérlését megérni! minek annyi évek során át, annyi küzdelem utáni kitérés érzetében történeti jelességénél fogva is, a jelentő Követ Uraknak meghagyatik: hogy a k. királyi előadásokra készítendő válasz feliratkor a Nemzetnek a részbeni hálaalkozását e Megye részéről Ó Fölségének kijelenteni el ne mulasszák.

Azon szerint okuk volt a Megye Rendeinek e részben eddiglen nem érzett öröme öbredni, miként e kornak alapos, és sürgős kívánatit — melyek Nemzetünk szellemi kifejlését, és Honunk felvirágzását feltételezik — a Nemzet lelkesült törekvésében nem csak éber figyelemmel kísérni, de azoknak tellyesítésére buzdító akarátát is a Fejedelem kegyes előadásainak soraiból nyilvánosan tapasztalták; És miután az eképp előterjesztett üdvös javításoknak — hogy ezektől várt új időszak előteremthessék — törvényhozás útján gyökeres életbe léptetése a Helyhatóságok komoly feladása lenne, sietnek a Megye Rendei eme k. királyi előterjesztéseket törvényjavaslati csatolmányaikkal együtt megkivánt összeegyeztetés, és alap utasításaikban kifejtett szellem, és felállított elvek nyomán előkészítendő javaslat végett, az Országgyűlési Utasításokkal megbízott Választmányoknak kiadni, munkálatának eredményét minden esetre bekövetkezendő Köz-Gyűlésre elvárván.

Addig is pedig miglen e részben Követeiket kimerítőleg utasíthatják a Rendei, fenálló alap törvényben kifejtett, és az elébbi Országgyűléseken folytonos küzdelemmel kivívott azon Alkotmányos elvnek: hogy a királyi Előadásokkal az Ország régi, és újabb sérelmei, és egyéb kívánatai is egyetembe tárgyalassanak, és királyi jóváhagyás alá terjesztessenek jelen Ország Gyűlése alatt is az Alsó Tábla kezdeményi jogánál fogva szoros követését és sikerbe hozatalát a Követ Uraknak meghagyák.

Es ennek nyomán indulva, miután a Horvát Országú ügyeknek már is szőnyegre jöttét a Megye Rendei megértették; miglen az Anya utasításoktól elmaradt egyéb sérelmek sora részletekben Választmányilag előkészítettnek, — nem késnek e részben maga idején történt határozataikat, felirataikat, és közbenjött adataikat mellékletekben megküldve, a Követ Urakat oda utasítani: hogy a fennebbiek szerint bővebben kifejtett Horvát Országú tartományi Gyűléseknek — a Nemesség befolyásának egyenes szavazati, és így Követ választási és utasítási jogának törvényellenes megszorításával — történt rendezése, Túrmezei Nemesség helyhatóságának az ottan működött Királyi Biztosság által történt élénk sértése, és Grófjának hivatalátuli felfüggesztése által okozott sérelmeket e Megye Nevében magukévé téve, azoknak, valamint a szőnyegen forgó alsó Táblai kiegészítésre nézve, történt kifolyásuknak kellő orvoslását hathatósan szorgalmazzák.

Úgy szintén halasztást nem szenvedő előkészületekhez tartozó Országgyűlési megkivánt nyilvánosság tárgyában közölt megállapodást, és illetőleg Törvény javaslatot a Megye Rendei magukévé tévén, sikerbe hozataluknak minél előbbi sürgetését a Követ Uraknak meghagyák.

Az 1848-iki márcziusi események átalakították az ősi vármegyét: A rendiség helyébe a népképviselet és a közteherviselés lépett. Ez új korszak küszöbén tán nem lesz érdektelen, ha rövid visszapillantást vetünk az 1848 előtti vármegyei közigazgatás berendezésére és szervezetére is.

A XIX. század első felében a vármegye, a régi felső járás ketté osztásával 5 járásra oszlott fel, ú. m. az oszlányira, a garamira, a lévaira, a kistapolcsányira és a verebélyire. Az egész vármegye területén 2868 jobbágytelek volt, melyeket hivatalosan 88 portában állapítottak meg. 1837-ben 264 népes lakóhely közül két szabad királyi várost, 13 mezővárost, 200 falut és 49 puszát írtak össze, (Fényes Elek, Magyarország. állapota.) a lakosok száma pedig 120,324 volt.

A vármegye tisztikara a következőkből állott: 1 fő-, 2 alispán, 1 fő-, 2 aljegyző, 1 fő-, 1 alügyész, 2 fő-, 5 al-adószedő, 1 számvevő, 1 levéltárnok, 5 gyámatya, 5 főszolgabíró, 20 esküdt, 1 útmester, 1 csendbiztos, 1 selyem-

tenyésztési felügyelő, 2 orvos, 1 földmérő, 1 várnagy, 4 seborvos. Újbánya tisztikara 1 bíróból, 1 polgármesterből és 6 szenátorból, Körmöczbányáé pedig 1 bíróból, 1 polgármesterből, 1 kapitányból és 5 szenátorból állott.

3. *Vallási, társadalmi és művelődési viszonyok a XVIII. században és a XIX. század első felében.*

4) A RÓMAI KATHOLIKUS EGYHÁZ.

A szatmári békekötés után a római kath. egyház arra törekedett, hogy az ellenreformáció idejében még vissza nem térített helységeket a kath. hitnek megnyerje és úgy az esztergomi érsekség, mint a káptalan birtokviszonyait rendezze. E törekvésében hathatós támaszt talált a vármegyei főurakban, a kik, mint a gróf Eszterházyak, a Hunyadyak, az Erdődyek, főleg a földesúri hatóságuk alá tartozó községeket térítették vissza. De az alsó papság is tevékenyen működött Újbányát Valovits Mihály plébános térítette vissza 1737—1778 között a katolikus hitre. Ez egyházak között olyanokat is találunk, a hol csak a reformáció alatt alakultak plébániák, mint Új-Lehotán, mely szintén a XVIII. század folyamán jutott a katolikusok birtokába.

A birtokviszonyok rendezése már sokkal több nehézséggel járt. Az egyes birtokok határainak megállapítása hosszadalmas eljárást követelt, míg másfelől a szolgálmányosok, a zavaros időket felhasználva, menekülni igyekeztek kötelezettségeik teljesítése alól. A szent-benedekieket III. Károly király vármegyei karhatalommal volt kénytelen kötelezettségeik teljesítésére szorítani, mivel ők II. Endre kiváltság-levelére hivatkozva, azt megtagadták. (Eszterg. Kápt., elench Lad. I. fasc. IX. No. 2.) Nemesény birtokhatárai ügyében is sok pere volt a káptalannak. 1718-ban vizsgálatot tartottak és 1720-ban Kosztolányi András egyezség útján egy telket adott át a káptalannak. Besenyőn meg az ohajiak követtek el károkat, mely ügyben 1734-ben tartottak vizsgálatot. (U. o., Lad. 4. fasc. I. No. 9. és Lad. 3. fasc. II. No. 16.) Valkóczon Semléki János hatalmaskodott 1719-ben, Újbánya polgárai 1732-ben Orovnicza határait az 1570. évi állapot szerint akarták megállapítani, ez ügyben azonban 1761 okt. 15-én egyezség jött létre. A káptalan egyes birtokai, mint Besenyő és Udvard, Apáti és Nagy-Lócsa, Orovnicza és Berzencze közötti határokat 1743-ban Gyuresányi Imre táblabíró állapította meg (Lad. 13. fasc. II. No. 9—15.), míg a Szent-Benedek és Németi közötti határokat 1783-ban egyezség útján, a Knezsicz, Kis-Apáti és Perlep közöttieket pedig 1780-ban vonták meg. A XVIII. század közepén az esztergomi érsek a szent-keresztí, verebélyi és nagy-sarlói uradalmakat bírta, melyek közül az elsőhöz 15 falu, a másodikhoz és a harmadikhoz 4, a káptalan által bírt szent-benedeki uradalomhoz pedig 20 tartozott.

Már III. Károly idejében tervezték az új püspökségek felállítását, de ez csak Mária Terézia királynő uralkodása alatt valósulhatott meg. 1776 január 1-én az esztergomi érsekség, mint püspöki megye területéből a besztercebányai püspökséget hasították ki, melyhez Bars vármegyéből a mai szent-keresztí és az oszlányi járásokat esatolták. Az új püspök, Berchthold Ferencz gróf 1778-ban látogatta meg először a szent-keresztí kerület plébániáit, két évvel később pedig az oszlányi kerületben tartott egyház-látogatást. Mária Terézia az újonnan alapított püspökségnek a szent-keresztí uradalmat adta, mely azonban fölötte elhanyagolt állapotban volt. De Berchthold püspök erélyes kezekkel látott az uradalom helyreállításához. A szent-keresztí kastélyt 11,794 forinton helyreállította, a kegyúri épületeket pedig 29,920 forint költséggel, majd az esztergomi káptalannak a szent-keresztí uradalommal határos három birtokát, ú. m. Vieszkát, Felső-Apátit és Lehotkát a püspökségi uradalomhoz esatoltatta. Szent-Kereszt lett a besztercebányai püspökök lakó és temetkező helye. 1792-ben e községben egyházmegyei zsinat is volt.

Utóda nyitra-zerdahelyi Zerdahelyi Gábor püspök, 1802-ben az egyházmegyei papnevelő intézet részére az esztergomi papnevelő intézet birtokai közül Csiffár és Mellek helységeket igyekezett megszerezni, a mi azonban csak részben sikerült.

A besztercebányai püspökség felállításával a vármegye területén levő barsi főesperesség is két részre szakadt; az esztergomi egyházmegye hatósága

Visszatérített helységek.

Birtokviszonyok rendezése.

A besztercebányai püspökség. Berchthold Ferencz püspök.

Zerdahelyi Gábor püspök.

A barsi főesperesség.

alá tartozó része három kerületre oszlott, ú. m. a lévaira, a lekéire és a szent-benedekire. E három kerületben a XVIII. század folyamán és a XIX. század első felében a következő plébániákat alapították vagy állították helyre: I. Lévai kerület: Csejkő 1787, Vámos-Ladány 1733. — II. Lekéri kerület: Alsó-Várad 1761, Cseke 1773, Lekér 1700, Nagy-Kálna 1726, Nagy-Sáró 1733, Zeliz 1730. — III. Szent-Benedeki kerület: Lédecz 1713, Nagy-Szelezsény 1748, Velsicz 1723, Besse 1733 és Nagy-Mánya 1747-ben már fennállottak, míg Néved 1809, Új-Bars 1811, Zsemlelér 1838, Alsó-Pél 1725, Nagy-Fajkúrt 1786, Nemes-Oroszi 1774, Nagy-Ülés, Bessenyő és Szkciczó 1809, Nagy-Lót 1787-ben. A barsi főesperességnek a besztercebányai püspökséghez tartozó részét ismét két kerületre osztották, a körmöczbányaira és az újbányaira. E kerületekben a XVIII. század folyamán a következő plébániákat alapították, vagy állították vissza: Berzencze 1784, Felsőhámor 1715, Jallua 1767, Jánosrét 1810, Kékellő 1806, Kelő 1807, Klakk 1787, Magosmárt 1786-tól helyi káplánság, 1865-ben plébánia, Moesár 1807, Pila 1787, Rudnó 1807, Újbánya, melynek elpusztult temploma 1725-ben épült fel, Új-Lehota 1780, Vihnye-Peszterény 1760.

Az oszlányi járást a nyitrai főesperességhez sorozták mint külön kerületet, melyben két plébánia alakult, úgymint Bisztricsény 1808 és Falfalu ugyanakkor. A falfalui plébánia canonica visitatiójában olvasható a vizsgálatot tartó főpap benyomása feljegyezve: . . . ubi ex omnibus angulis maxime miseriae echo tristissime resonat. (Szerémi adatai.) A barsi főesperességnek ez volt a legelhanyagoltabb része.

A lekéri apátság.

A lekéri apátság is csak a XVIII. század folyamán állott helyre. Lekéren, az apátság székhelyén, a XVI. század folyamán a kath. plébánia megszűnt és csak 1700-ban állítatott vissza; elpusztult templomát Okolicsányi János apát 1726-ban építtette fel újra. Birtokai a XVIII. század közepén Lekér és Kis-Oroszi helységek voltak, 1790-ben ideiglenesen Csata helység is, mely azelőtt a mária-nosztrai pálosoké volt.

Az apátok névsora a következő: 1713—36 Okolicsányi János bélai apát, esztergomi kanonok, 1737 Germeten János Gáspár, 1752 Galgóczy János, 1776—81 revisnyeai Reviczky Antal, 1782—90 Paárhammer Ignác, 1790 Wohlgemuth Fülöp, zágrábi kanonok, 1807 Lorencz Márton, 1834 Höck Ferencz, 1842 vecei Czigler Ignác tábori pap, 1860 Alexy szamos-újvári görög egyesült püspök, 1866 Homoky Imre, a bécsi Theresianum tanára.

A pálosok.

A pálosok a szatmári békét követő időben ismét helyreállították máriacsaládi zárdájukat. Régi javaikat birtokukba vették, sőt újabb adományokat is nyertek, így 1712-ben Nádasdy László, esanádi püspök, a mádi szőlőhegyen egy szőlőt adott nekik. (Rupp, i. m. I., 1. köt.) A XVIII. században a pálosok más rendházai is birtokosok voltak a vármegyében, így az elefánti pálosok Mankóczot, Garam-Mikolát és Velkapolát, a mária-nosztrai ház Csátát, a rendfőnökség Gyékényest, Nagy-Lóthot és Belleket bírta. (Bél Mátyás, Notitia Hung. IV. k.) Midőn II. József a pálosok rendjét 1786 február 7-én eltörölte, a legnagyobb titokban előkészített feloszlás fogánatosítására Ürményi József báró, kerületi főispán, Simonyi Farkas helyettes alispánt és Hagen Antalt Mária-Családra küldte, a kik márczius 30-án ott megjelenvén, a rendnek fogadalmat tett tagjai közül csak négyet találtak ott. A megtartott leltárfelvétel adatai szerint a kolostor vagyona a következő értéket képviselte: Készpénz 1500 frt, alapítvány 1330 frt, földbirtok 105,004 frt 26 kr, épületek becserkéje 37413 frt 57 ²/₃ kr, ingóságok 3080 frt 17 ¹/₂ kr, templomi értéktárgyak 403 frt 39 ¹/₂ kr. Összesen 143,732 frt 20 ²/₃ kr. (Császár Elemér cikke, Századok, 1901.)

A kamalduli szerzetesek.

A pálosokon kívül a zoborhegyi kamalduli szerzeteseknek volt még birtokuk Új-Barson, melyet Eszterházy Antal 1710 márczius 10-én adott nekik, de a birtokot csak 1711 után foglalhatták el és még 1725-ben bírták. (Kiss Károly, Monogr. vázlatok.)

B) A PROTESTÁNS EGYHÁZAK.

A református egyház a szatmári békét követő években súlyos megpróbáltatásoknak volt kitéve. A birtokaikra visszatérő esztergomi érsek és káp-

talán tisztjei egymásután űzik el a földesúri hatóságuk alá tartozó községekből a református lelkészeket. Példájukat követik a szerzetes rendek is. Egyes főnrak pedig a nekik adományozott helységek lakosait a katolikus hitre térítvén, az egyházközségek is megszűnnek. 1711-ben megszűnt Új-Bars, Nagy-Sarló, Garam-Mikola, Koszmály, Nagy-Eudréd, 1712-ben Szent-György, Győröd, Lök, Szodó, 1725-ben Nived, Sététkút, 1718-ban Zsemleér, 1719-ben Vezekényben a földesúr elveszi a templomot a protestánsoktól, 1725-ben a kamalduli szerzetesek Marosfalvára tartanak igényt, 1723-ban Mező-Kis-Sarlóról űzik el a református lelkészt, 1726-ban Nagy-Kálnát veszi el Hunyady András a reformátusoktól, 1730-ban Garam-Vezekényt, Zelizt és Damásdot térítik át az Eszterházy-uradalom tisztjei.

A protestánsok panaszára 1721-ben Koháry István országbíró Szvetenay Lászlót rendeli Bars vármegyébe vizsgálóbiztosul, megállapítandó, hogy 1681-ben a protestánsoknak mely községekben voltak templomaik és azóta melyeket vettek el tőlük. De Szvetenay eljárása nem sokat használt a protestánsoknak, mert a térítés egyre terjedt. 1739-ben a földesúr Léváról űzte el a református lelkipásztort, a ki Vársányba menekült, mely épen pap nélkül volt. A lévai református egyház megszüntetése és a templomnak 1740-ben történt lerombolása, érthető elkeseredést keltett a protestánsok körében, de a földesúr azzal érvelt, hogy az 1681. XXIII. törvényezikk az artikuláris helyeken kívül csak a véghelyeken engedett a protestánsoknak szabad vallás-gyakorlatot. Léva pedig megszűnt végvár lenni. (Marczali, i. m. I., 280.) 1739-től a türelmi rendelet kiadásáig csak Nemes-Orosziban állott fenn református gyülekezet.

Az ág. hitv. evangélikusok szabad vallás-gyakorlata 1781-ig csupán az artikuláris helyekre, Szelezsényre és Simonyra szorítkozott. Simony helyett azonban 1734-től kezdve Nemes-Kosztolány állapítottatott meg, a lévai egyház pedig Csánk fiókja lett.

Az 1781. okt. 29-én kibocsátott türelmi rendelet következtében a régi egyházak közül 2—3 év múlva 24 felújult s idővel új egyházakat is alapítottak. A XIX. század első felében a református egyházak száma 29-re emelkedett és pedig: (a helynév után álló első évszám az alapításnak, vagy fennállásának, legrégibb adatát, a második a felújulás évét jelöli): Bajka 1672, 1784; Új-Bars 1608, 1783; Kis-Kálna 1625, 1789; Léva 1645, 1784; Lót, Pozba, 1784; Lök 1655, 1784; Ladány 1655, 1783; Mohi 1655, 1784; Nagy-Sarló 1590, 1784; Nagy-Sáró 1655, 1784; Nagyd 1655, 1793; Nemes-Oroszi 1665-től szakadatlanul fennállott, Nagy- és Kis-Szeese 1655; Óvár 1655; Szent-György 1655, 1784; Szodó 1655, 1784; Várad 1655, 1785; Garam-Vezekény 1655, 1785. Fiókegyházak: Ágó 1655; Besse 1714, 1733; Baracska 1733; Endréd 1655; Kis-Koszmály 1650; Garam-Mikola, Ohaj, Alsó-Pél 1655; Zeliz 1655; Töhöl 1723. Végkép megszűntek a következő egyházak: Bélád, Füss, Kelecsény 1725. Málás 1655, 1763; Nagy-Mánya, Nived, 1655, 1716.

Az 1774. évi kerületi ülésben, főleg azért, hogy a hatóságokkal szemben az egyháznak támasza legyen, a világiak közül segédgondnokot választottak. Ezeknek a sorát Péli Nagy András, akkoriban az egyedüli megyebeli tekintélyes református hitű család sarja, nyitja meg. A segédgondnokok 1791-től mindenkép befolytak az egyházkormányzatba, és mivel a részleges zsinatok tartása nehézségekbe ütközött, többnyire a segédgondnokok házában, történtek az összejövetelek. A segédgondnokok közül a XIX. században, 1843—68 között különösen Szabó János szerzett kiváló érdemeket az egyház körül. Szodói udvarházában gyakran tartottak összejöveteleket és egyházmegyei gyűléseket. Mint 1841-től barsmegyei főjegyző, különösen a vegyes házasságok ügyében tett nagy szolgálatokat egyházának. Ő fogalmazta ez ügyben a vármegye köriratát is.

A lévai ág. evangélikus egyház is a türelmi rendelet kiadása után éledt fel újra. Eleinte Fakó-Vezekényhez tartozott, de a XIX. században ismét anyaegyházzá lett. A lévai lutheránusok ekkor németek voltak, a kik 1783-ban azzal a kéréssel fordultak a kancelláriához, hogy német nyelvű papot adjon nekik. Bolemann János kerületi felügyelő fáradozása következtében az evangélikusok megszerezték a lévai görög nem egyesültektől azt a területet, melyet nekik 1789-ben Janovits Ferencz adott el. (Lévai városi levéltár.) A

Az 1781-iki türelmi rendelet után.

Segédgondnokok választása.

A lévai ág. ev. egyház.

templom 1789-ben vályogból épült; mikor azonban Rudnay Sándor esztergomi érsek telket adott nekik templomépítésre, azt 1821/23 között felépítették. A templom javításához 1845-ben Kopácsy hercegprimás is hozzájárult.

A szabadságharc leveretése utáni években a református egyházak megállták helyüket, de a körmöczbányai és a fakó-vezekényi ág. hitv. evang. egyházak megszűntek. Végül közöljük a barsi ev. ref. esperesek névsorát a szatmári békétől a kiegyezésig: Kocsi Sámuel 1712—1742. Gálos Mihály 1742—1763. Bende István 1763—1769. Marossi Szobonya István 1769—1790. Baka István 1790—1799. Ónody György 1799—1805. Németh Ferencz 1806—34. Deáky Gedeon 1834—1835. Szabó Péter 1836—1849. Török József 1849—1855. Nagy János 1855—1879.

3. Művelődési viszonyok.

A közgazdasági viszonyokra nézve az első, habár hiányos adatokat az 1715. és 1720-iki összeírásokból meríthetjük. Mint már említettük, akkoriban csupán az adó alá eső területeket írták össze, melyek csak esekély részét tették a művelés alá eső földeknek. A XIX. század első feléről azonban e tekintetben már részletesebb adataink vannak. A gabonaneműek közül buzát leginkább a Zsitva mellékén és a Garam alsó részein termesztettek. Az északra eső községek lakosai ellenben inkább gabona-kereskedéssel foglalkoztak. Így már az 1715. évi összeírás szerint gabonaszállítással foglalkoztak Alsó-Kamencz, Felső-Apáti, Bisztricsény, Brogyán, Cserenye, Felső-Kamencz, Kürtös, Kaproncza, Karvaly, Kis-Apáti, Kis-Bisztricsény, Kis-Keresnye, Kis-Ugrócz, Koszornos, Lutilla, Mogyorómál, Nyitraszeg, Pázsit, Simony és Szent-Benedek lakosai. Szent-Kereszt tájékán lent termeltek, kendert a Garam alsó vidékén, dohányt, kukoriczát a lévai és a verebélyi járásban, komlót Trnbin, Zsadány, Lócsa és Radócz helységeiben, rozsof az oszlányi járásban, míg Körmöcz vidékén inkább zabot termeltek. 1715-ben mint szőlő-termelő-helyek a következő helységeek vannak felsorolva: Belleg, Felső-Pél, Füss, Kis-Apáti, Kis-Lóth, Ladány, Garam-Lök, Mohi, Nagy-Lóth, Ohaj, Pozba, Rendve, Töhöl és Verebély. 1720-ban Berzencze, Cseke, Csiffár, Garam-Kelecsény, Kis-Apáti, Kis-Vezekény, Ladány, Maholány, Mellek, Nagy-Lóth, Nagy-Mánya, Nagy-Vezekény, Pozba, Rendve, Töhöl, Uj-Petend és Vörösvár. A XIX. század első felében a szőlőterület 1320 hold volt. Léva, Szent-Benedek, Szőlős és Csejkő jó borairól volt ismeretes. Az erdőterület a XIX. század 30-as éveiben 194,448 hold volt. Az 1715. és 1720. évi összeírás szerint, erdei termények feldolgozásával, vagy eladásával foglalkoztak a cserenyei fuvarosok, a felsőlhátori három fűrészmalom, a kapronczai favágók, a határ-kelecsényi favágók és szénégetők, a garam-révi, dallosi, bisztricsényi, mocsári és szklenói szénégetők, az új-gyarmati fűrészmalom, a repistyei és sekélyi tűzifakereskedők. Szkiezón is voltak mészégetők s fuvarozó kereskedők. Malomkő-ipar Ujbányán és Geletneken virágzott. A gyümölcs-termelés főleg a XIX. század elején volt elterjedve. Különösen az oszlányi eseresznye volt híres. A kerti vetemények közül a káposzta volt legjobban elterjedve.

A XIX. század első felében virágzó állattenyésztéssel találkozunk. Nemesített juhokat főleg a gróf Eszterházy-téle zelizi, továbbá a gróf Hunyady és herceg Eszterházy uradalmaiban tenyésztettek. Lótenyésztéssel főleg a Garam melléke foglalkozott. Alsó-Pélen, gróf Hunyady birtokán, időnként lóversenyeket is tartottak. A nagy-sarlói lovak is híresek voltak. Nagy-Málason, Béládon, Nemesényben kiváló juhokat, Alsó-Pélen és Szódón juhokat és lovakat, Felfaluban és Cserenyén pedig szép juhokat és kecskéket tenyésztettek.

A jobbágy-helységek szolgáltatási kötelezettségét az urbéri szerződés szabályozta. Léva város példánl, a földesurával kötött szerződés szerint, csak azok után a termények után volt köteles kilenczedet fizetni, melyekre nézve az 1481. évi törvényezikk rendelkezett, a többi termények után azonban nem. (Marczali i. m. I. 216.) A birtokos jobbágyságnak — e szerződések alapján — megkülönböztetett állása volt a birtoktalan zsellérekkel szemben. 1784-ben még a nyolczad-telkes jobbágy sem engedte magát a zsellérekkel egy osztályba sorozni. (U. o. I. 202.) A jobbágytelki állományt az 1836. évi V. tör-

A barsi ev.
ref. esperesek
1712—1879.

Az 1715—
1720-iki
összeírások.

Állat-
tenyésztés.

A jobbágy-
helységek
szolgáltatási
kötelezettsége.

vénycikk szabályozta, mely a későbbi földváltásnál irányadó lett. Barsban a szántóföldeknél 4 osztályt állapítottak meg, í. m. 18, 20, 22 és 24 hold terjedelemben, a réteket szintén két osztályban 6–8 kaszáló terjedelemben. A XIX. század elején a nagyobb gazdaságokat már külföldi gépekkel szerelték fel. Különösen a lévai uradalom emelkedett hírnévre, melynek intézője: Korizmic László, 1845/46-ban a kelesényi rétöntözést alkotta.

A vármegye északi vidékén a lakosság főfoglalkozása a bányamivelés volt. Az 1715–1720. évi összeírás szerint Peszerény, Kunosvágása, Lucska, Szénásfalu, Berzéte, Jallna, Vilnye és Karvaly helységek lakosai bányászattal foglalkoztak. Körmöczön 25 bányabéres polgárnál 112 bányamunkás talált alkalmazást. A Hét-telep lakói mind bányamivelők voltak. Geletúton a malomkő-bányászat virágzott. Körmöczön, Ujbányán és Vilnyén aranyat és ezüstöt, Velkapolyán ónt bányásztak.

Az ipar a XVIII. század elején elég fejlett volt. A kisiparosokon kívül több gyárat is találunk és különösen a XIX. század első felében már számos nagyobb ipartelep állott fenn. Így a saskói és a revistyei kamara-uradalmaknak Zsarnóczán volt serfőzőjük, Aranyos-Maróton, Kis-Tapolcsányban és Léván posztógyárak, Körmöczön, Ebedeczen, Perlepen és Kamenecezen papírmalmok. Az ebedeczi papírmalom az esztergomi káptalané volt, melyet 1838-ban 14,000 forintért zálogosított el Lővinger Ferencz Ignác pesti nagykereskedőnek. (Esztt. Kápt. lvt. Lad., 6. fasc., VI., No 14.) Úveghutát találunk Ujbányán, Klakkon, Szkiezón, Velsiczen, Rudnón, Ebedeczen és Csáradon. Körmöczbányán a bányákból kifolyó vizekből évenként 400 mázsa vitriolt főztek. A XVII. században fennálló ezéhek közül többen új ezéhlelet nyertek, de új ezéhek is alakultak. 1717-ben alakult a maróti szabó- és szűcs-ezéh. III. Károly király 1730-ban a Maróton és környékén letelepedett kerékgyártóknak, kovácsoknak és lakatosoknak együttesen ezéhleletet adományozott, a körmöczbányai ij- és puskaművesek 1714-ben; a borbélyok 1732-ben, a paszománt-készítők 1748-ban, a takácsok 1761-ben nyertek ezéh-szabályzatokat. A lévai esiszárok és szíjgyártók 1741-ben, a kőművesek 1755-ben Esterházy herezegtől nyertek magyar ezéh-szabályzatokat. A nagy-sarlói német-varga, lakatos, festő, asztalos, kerékgyártó, takács, szűcs, magyar-szabó, kötélgyártó, nyereggyártó együttes ezéh 1839-ben alakult meg. Az újbányai kerékgyártók 1737-ben, a tímárok 1839-ben nyertek ezéhlevelet. (Szádeczky i. m.) A lévai esizmadia-ezéh jegyzőkönyvei 1720-ból, ládája 1780-ból és zászlója 1755-ből maradt fenn.

Számos község nyert vásárszabadalmat a XVIII. század folyamán. A régi kiváltságosok közül Szent-Benedek 1714-ben nyert megerősítő levelet III. Károly királytól. Új vásárszabadalmakat nyertek: Alsó-Hámor 1838-ban hetivásár tartásra, Aranyos-Marót 1720-ban országos és hetivásárra, 1796-ban és 1847-ben ugyanez országos és hetivásárra, Garam-Szőlős 1781-ben országos vásárra, Kis-Tapolcsány 1724-ben ugyanarra, Körmöczbánya 1788-ban, Nagy-Sarló 1845-ben és Zsarnóca 1814. és 1842-ben hetivásárra, Ujbánya 1728-ban országos vásárra. (Illésy János, i. m.) Léva városának 1733-ban már 4 vásárja volt és az ötödiket 1802-ben kapta.

BALOGH JÁNOS.

Bányászat.

Ipar.

Vásárszabadalmak.

Közlekedés.

A közlekedési utak közül az első helyet természetesen a postavonalak foglalták el, melyek közül a vármegye legrégibb útja Nyitra felől Verebélyen s Léváu át Selmezbányára vezetett, a XIX. század elején a rendes postavonal Pestről Vácson, Ipolyságon, Szántón, Báth felől Lévára, onnan Verebélyen át Nyitrára s onnan Bécsbe vezetett. Az országutak közül kiváló jelentőségű volt az az útvonal, mely Esztergommal szemközt kiindulva, a Garam partján Szent-Keresztig vezetett és innen egyik ága Besztercebányának, a másik pedig Körmöczbányának fordult. (Fényes Elek, i. m.)

Közoktatás.

A felsőbb iskolai oktatás csak a XVIII. század elején nyert nagyobb lendületet a lévai gimnázium megteremtésével. Addig a tanulni vágyó ifjúság más városokban találta meg tudományozomjának a kielégítését. Dióssy György például 1723-ban Bél Mátyást hallgatta s az ő előadása nyomán jegyzett rhetorika még ma is megvan a Bodó család levéltárában. A vármegyének e korbéli közoktatási intézményeiről különben más helyen bővebben van szó.

IV. A SZABADSÁGHARCZTÓL A KIEGYEZÉSIG.

Az 1847-iki országgyűlés.

Az 1847. november 12-én megnyílt országgyűlésen már az új korszak vetette előre árnyékát. Midőn a decz. 6-án tartott ülés az örökváltság kötelező módjának megállapítására bizottságot rendelt ki, a decz. 9-iki ülésen Botka Tivadar már az ősiség teljes és tökéletes eltörlését kívánta, a következő 1848. év január havában pedig már a honosítási törvényt tárgyalták.

Ez alatt az itthon maradt rendek türelmetlenül várták az országgyűlési követek jelentéseit, melyeket azután a február 14-én Rudnyánszky Flóris első alispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen olvastak fel. A jelentések tudomásul vétele után, a vármegye oda utasította köveit, hogy első sorban az adminisztrátori rendszer rögtöni megszüntetését, másodsorban az udvari tanácsosok megbüntetését szorgalmazzák. Ambró Antal és Botka Tivadar ezt az utasítást, melylyel a vármegye a reformok helyett ismét a sérelmi politika terére lépett, nem helyeselvén, február 20-án kelt levelükkel megbízatásukról lemondtak. A vármegye közönsége az új követválasztást márczius 13-án tartotta meg, mely alkalommal Gaál Alajost 419 és báró Mednyánszky Lászlót 416 szavazattal választották meg. Egyszersmind feliratot intéztek a királyhoz, melyben a vármegye többek között azt is hangsúlyozta, hogy a hazánk és Ausztria közötti összhang legfőbb akadályá a lajtántúli tartományok alkotmányhiánya.

Mire az új követek Pozsonyba érkeztek, az események váratlanul gyorsan kifejlődtek. Ferdinánd király a márczius 14-én Bécsben kitört forradalom hatása alatt elfogadván az országgyűlés feliratát, 17-én kinevezte az első felelős miniszterium elnökét. A budapesti márcziusi napok alatt alakult közveséni bizottság csakhamar összeköttetésbe lépett a vármegyékkel, melyek e bizottságtól kértek utasítást. E napok hatása alatt tartották meg a márczius 27-iki vármegyei közgyűlést, melyen elsősorban a nemzeti őrseregre aláírási ívet nyitottak és a nemzetőrség összejövetelül április 10-ét tűzték ki. Ezen a közgyűlésen olvasták fel gróf Batthyányi Lajos levelét is, melyben kormányelnökké történt kinevezését tudatja.

GUYON RICHÁRD.

A márcziusi események következtében az egész országban észlelhető forrongás lecsendesítésére a miniszteri országos bizottmány, márczius 27-én kelt leiratára, Bars vármegye közönsége márczius 31-én tartott ülésében Rudnyánszky Flóris elnöklete alatt, a közrend és közvesén érdekében 76 tagú állandó központi választmányt rendelt ki, mely működését — közgyűlési hatáskörrel — április 2-án megkezdve, 29-ikéig maradt együtt. E hó első napjaiban a nemzetőrség is felkészült. A vármegye területén 1068-an jelentkeztek és ideiglenes parancsnokuk Rudnyánszky alispán lett. Április 10-én a nemzetőrséget feleskettették és a zászlókat felszentelték.

A május 1-én tartott közgyűlésen felolvasták az országgyűlésre küldött követek jelentését és kihirdették az 1848. évi törvényezikket. Ezen az emlékezetes közgyűlésen (mintán Majthényi László bárót a főispáni állástól már felmentették), Rudnyánszky Flóris első alispán elnökölt. Az országgyűlési törvénynek vidékenként való kihirdetésére külön bizottságokat jelöltek ki. Léván május 15-én Rainprecht Gusztáv hirdette ki a városházán a törvényeket. Alig néhány nap múlva (május 20.) fényes ünnepélyek közepett tartotta székfoglalóját Justh József, az újonnan kinevezett főispán.

Az alvidéki mozgalmak első jeleire a minisztertanács május 16-án tiz önkéntes zászlóalj szervezését határozta el, de Bars vármegye megelőzte a minisztertanács intézkedését, mert nemzetőrségét teljesen hadi lábra állította. Ugyancsak a nemzetőrség ügye és a hon védelme foglalkoztatták a június 21-ére összehívott közgyűlést, melyen már a május hó folyamán kinevezett új főispán: Justh József elnökölt.

A vármegyei állandó bizottmány elkészülvén a nemzetőrség összeírásával, annak egyik példányát a hadügyminiszternek terjesztette fel s ez alkalommal a nemzetőrség tisztikarába a következőket hozta javaslatba: A lovaságnál: Kettenstock Károly volt es. kir. lovaskapitány, gróf Guyon Richárd volt es. kir. főhadnagy, a ki 1847-ben telepedett le a vármegyében s Garam-Mikolán volt birtokos. A gyalogsághoz: Rudnyánszky Flóris első alispán, Endrődy Alajos volt es. kir. főhadnagy, Jeszenszky Sándor volt főhadnagy, Klobusiczky Ferenc volt alhadnagy, báró Mednyánszky László volt követ, Szathmáry Alajos vármegyei pénztáros, volt kir. testőr és Máriássy József és Fülöp, a kik szintén a es. kir. seregekben szolgáltak.

A képviselő-választások június közepén folytak le. Az újbányai kerületben Sebestyén Ignácot, az aranyos-marótiiban Balogh Jánost, a lévaiiban Farkas Pált, a ki helyett utóbb 1849 június havában Mácsai Lukácsot, Kőrmöczbányán pedig Mátyás Józsefet választották meg. A képviselők között különösen Balogh János vonta magára a közfigyelmet, kinek nevével már a megelőző korszak eseményeinek tárgyalásánál találkoztunk.

Galanthai Balogh János (1796. február 22. — 1872 január 11.) fia volt Bars és Komárom megyék nyolcz országgyűlésen át ünnepelt követének. Mint tisztviselő Barsban 1823-ban lett az ellenzék vezére. Az 1832-6-iki országgyűlésen Barsot képviseli. Oly népszerű volt, mint Wesselényi. Éles sarkazmusáról híres a főpapok ellen használt mondása: „A sódart meg a tojást megáldják, de a becsületes házasságú párt megátkozzák.“ Egyike az elsőeknek, kik a jobbágyok felszabadítását és a zsidók emancipációját sürgették. Háromszor vonta fejére a felségsértési pört. 1842—1845 között Bars alispánja. A közvélemény ezért azzal gyanúsította, hogy adminisztrátor akar lenni, a mi ellentétes volt addigi pártállásával. 1848-ban a túlzók közt találjuk. Őt gyanúsítják Lamberg meggyilkolásával. A szabadságharc alatt mint kormánybiztos Nyitrába és Trencsénbe küldetett a népfelkelést rendezni, de ez nem sikerült. Azonban a hidak rombolása, az utak megrontása és az útszorosok eltorlaszolása által a közlekedést megakasztotta s többször népgyűléseket tartott. 300 emberből guerilla-csapatot alakított, loyális hivatalnokokat elmozdított, a es. kir. csapatok állásáról a honvédelmi bizottmányuk tudósítást küldött. 1848. december 11-én a budetini csatában személyesen részt vett; hét polgárt Zsolnán vértörvényszék által kötél által kivégeztetett. 1849-ben őrnagy lett; Komárom várában június végéig a 71. honvéd zászlóalj vezényelte. Onnan Perczel Móriczhoz ment és alezredes lett. A temesvári csata után török földre menekült, majd Aleppóba. Itthon gyűjtést rendeztek számára, de ezt Prottmann betiltotta. Mikor 1859-ben haza jött, a határon elfogták és 1860. ápriliséig Budán fogva volt. 1861-ben már Bars követe volt az országgyűlésen, de ekkor már szünőben volt népszerűsége. (Vas. Ujság, 1872. 7. sz. és Magyar Hírlap 1851., IX., 23. Hadi törvényszéki ítéletből.)

BENICZKY LAJOS.

Az 1848. évi
törvényezik
kihirdetése.

A barsi
nemzet-
őrség.

Ifj. Balogh
János.

Az összeült képviselőházat már a délvideki mozgalmak és a horvát pártítás foglalkoztatták. A fenyegető helyzettel szemben Kossuth Lajos július 11-én elmondott beszédének hatása alatt az országgyűlés 200,000 főnyi katonát szavazott meg. A hadügyminiszterium, július 23-án kelt leiratával, a Bars vármegye által kiállítandó újoncz-létszámot 1500-ban állapította meg. A vármegye augusztus 14-én tárgyalta e leiratot és a kivetett létszámot a vármegyében összeírt 7122 nemzetőr közül, sorshúzás útján állította össze. Baj volt azonban, hogy nem volt elég fegyver. A kormány csak 1000 puskát küldött és egyesek is adtak e czélra fegyvert, de mindez nem lévén elég, a vármegye Keglevich János grófhhoz fordult, hogy kis-tapolcsányi fegyvertárából az alkalmas fegyvereket engedje át.

Önkéntes
csapat ki-
állítására.

Az augusztus 21-én Justh József főispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen a vármegye kivetett 1500 újoncz helyett egy önkéntes csapat kiállítását határozta el és ezzel a 17-ik honvéd zászlóaljnak vetette meg az alapját. Időközben, augusztus 27-én, a vármegyei lovas-nemzetőrség is felkészült, Gnyon Richárd gróf vezérlete alatt. A lelkesedés sokakat magával ragadott. Kosztolányi János lemondván az esküdtségeről, honvédeknek csapott fel. Léván Rácz Lipót fiatal ügyvéd a július 18-án tartott népgyűlésen elmondott hatalmas szónoklata után maga is kardot kötött és példáját számosan követték. (Mácsai L. A Felvidék társadalma.) A haza oltárára szűnt adományok is szépen gyűltek és a lévai július 18-iki népgyűlésen 427 ezüst forint gyűlt össze.

AULICH LAJOS.

1848 szeptember közepén a Hurbán János és társai vezetése alatt álló, nagyobbára Bécsben felfogadott cselhek, de közöttük szép számmal találunk nyitrai megyei tótokat is, Nyitra vármegyébe törtek be. Ugyanekkor a bányavárosok német-szláv bányászai között pánszláv mozgalom volt észlelhető. A mozgalmat azonban Beniczky Lajos kormánybiztos csakhamar elfojtotta és ugyanő gyűjtött tekintélyes haderőt Querlonde őrnagy segítségével. Beniczky kormánybiztos megjelenése lelkesítőleg hatott a vármegyében. Majthényi Nándor oszlányi szolgabíró a járási nemzetőrseggel Privigye felől őrizte a határt, a vármegye pedig a miniszterelnök rendelete következtében az országgyűlés által megszavazott 42,000 főnyi katonaságból az egyes községekre kivetett újonczokat szeptember 28-ára Aranyos-Marótra rendelte. A toborzás folytatására Sebastyén Ignáczt rendelték ki kormánybiztosul. A vármegyében felejtett német dragonyosokat Mészáros hadügyminiszter Morvaországba küldte, a mit a szeptember 22-én tartott közgyűlés megnyugvással vett tudomásul.

Jellasich előnyomulásának hírére a zólyomi és a barsi nemzetőröket Léván összpontosították. Október közepén már Simunich fenyegette a vármegyét. Beniczky Lajos e hírre népfelkelést rendelt el. Maga Rudnyánszky alispán is a népfelkelők közé állott, kiket kaszákkal fegyvereztek fel. A honvédelmi bizottmány küldött ugyan 100 puskát is, de ez kevés volt. A Léván összpontosított nemzetőrség parancsnoka — Farkas Pál helyettes őrnagy lemondása után — Jeszenszky Károly lett. Léván ágyúöntő műhelyt állítottak fel, melyet a polgármester felügyeletére bíztak.

Népfelkelés.

Simunich Boldizsár császári vezérőrnagy, a ki már szeptember végétől kezdve készült a támadásra, 5000 fegyverrel és 12 ágyúval előbb a galicziai határon át igyekezett hazánkra törni, valószínűleg azért, hogy Windichgrätz herceg hadával egyesüljön. De mivel az Eperjes felől tervezett betörése meghiúsult, Szilézia felé húzódott s onnan Trenesén vármegye felől támadt. Simunich közeledtének hírére, Bars vármegye nemzetőrsége, Klobusiczky János őrnagy vezetése alatt szintén Trenesén vármegyébe rendeltetett. hol ekkor már Ordódy Pál őrnagy parancsnoksága alatt mintegy 4000 népfelkelő és nemzetőr várta a támadást, melyhez még néhány század rendes katonaság is járult. Simunich e közben mindegyre előbbre nyomult.

A magyar sereg 1848 október 28-án Kosztolna és Zarjecz között állta el Simmich útját, a ki az ágyútűzhöz nem szokott nemzetőröket szétverte. November 1-ére érkezett Klobusiczky jelentése a kosztolnai vereségről az állandó bizottmányhoz, mely még aznap tartott ülésében a bars megyei nemzetőrség újjászervezését határozta el, s egyszersmind Szabó János másod-alispánt küldte a nemzetőrség után.

A nemzetőrök csakhamar összeszedték magukat, mert 1848 november 4-én Pozsony vármegyében, Nádasdnál ők léptek fel támadólag. Midőn erről a vármegyei bizottmány értesült, november 4-én bizdító levelet küldött Klobusiczky-nak, de erre már nem volt szükség, mert Simmich Morvába menekült.

A miniszterium lemondása után tudvalevőleg a honvédelmi bizottmány vette kezébe a védelmet és Beniczky Lajost 1848 nov. 11-én a bányavidék teljhatalmú biztosává nevezte ki s az ottani bányász nép fékentartására egy zászlóalj szervezésével bízta meg.

A fenyegető veszély mindegyre erélyesebb működésre serkentette a vármegyét. A decz. 5-iki közgyűlésből a honvédelmi bizottmányhoz tett jelentés szerint, a vármegye addig 1739 újoncot állított ki. Midőn az egyszer már Morvaországba visszakergetett Simmich, kinek feladata Lipótvár bevételé s a bányavárosok megszállása volt, decz. elején a pozsonymegyei Nádas felé közeledett, a vármegyei nemzetőrség azon részét, mely nem küldetett a nádasai táborba, Aranyos-Maróton összpontosították. Még a vármegyei tisztviselők is táborba szállottak, úgy hogy a vármegyeháza majdnem üresen maradt. Így Majthényi Nándor főszolgabíró, Molnár László, Bodó Lipót, Kürthy Zsigmond szolgabírák, Szathmáry Alajos aladószedő, Veres Lajos, Boócz József, Nagy Bálint és Szeniczey János esküdtek a nemzetőrök közé állottak. Simonyi Simon főszolgabíró még november 12-én a honvédségnél főhadnagygyá neveztek ki, ugyanazt, a ki 1849 február havában már mint őrnagy, a vizaknai esatában Bem tábornok életét mentette meg. A nádasdi táborban levő nemzetőrséget azonban Csányi László kormánybiztos haza küldte. Helyébe a vármegye a megyei nemzetőrségből 2 válogatott századot küldött. (Vármegyei közgyűlési jegyzőkönyv 1848.)

KLAPKA GYÖRGY.

Az utóbbi napok kudarczának hatása alatt ült egybe decz. 11-én a vármegyei bizottmány. Az alispán már ekkor a császári sereg előnyomulásától tartva, kérdést intézett a bizottmányhoz, vajjon tanácskozási helyüket nem kívánják-e áttenni. A bizottmány kimondotta, hogy „a haza iránti kötelesség minden tisztakeblű hazafi előtt a legszentebb lévén, míg azt a bizottmány nyugodtan és minden akadály nélkül teljesítheti, működését más helyre áttenni nem fogja. Csak a közelítő ellenség szuronyai képesek a bizottsági tagokat tanácskozási helyükről eltávolítani.” (Vármegyei levéltár.)

Simmich 1848 decz. 14-én, rövid harez után, a nádasdi szorosból visszaszorította a magyarokat, majd Nagy-Szombatnál megverte Gnyont, kinek dandára Komáromig menekült. Ezzel a vármegye teljesen nyitva állott az osztrákok előtt. A Görgey vezérlete alatt álló feldunai sereg Windischgrätz előnyomuló hadai elől 1849 január 6-án kimozdult Váczról s a bányavárosok felé nyomult. Görgey a sereg zömével 10-én Lévára érkezett, a hol megpihenvén, lelkesítő napi parancsot tett közzé. A balszárny január 10-én Nagy-Surányon volt, honnan Selmeczbánya felé vonult, míg Aulich ezredes e napon Verebélyen ütött tábort.

Windischgrätz attól félve, hogy Görgey Bécs felé talál nyomulni, Simmichot és Csorich altábornagyot küldte utána. Görgey erre odahagyva Lévát, 14-én már Selmeczbányára érkezett, utóhadát azonban Csorich 13-án Varsánynál utólérvén, megütöközött vele, de az osztrákokat visszaverték. Ugyanakkor verte vissza Aulich serege Verebélynél Schwarzenberg előőrseit. (Gracza. Az 1848—49-iki szabadságharez tört. III. 376.) Mindezen sikerek elle-

Görgey Bars vármegyében.

DAMJANICH.

Pusztelnik
Frigyes.

nére, Görgey nem tarthatta magát Bars vármegyében. Csorich már 16-án bevonult Lévára, holman 20-án tovább folytatta útját. (Asbóthi Lajos emlékiratai, II. 67.) Görgey január 14-én az Anlich vezérlete alatt álló jobbszárnyat, mely 3 honvéd zászlóaljából, 4 század huszárból és 16 ágyúból állott, Körmöczbányára rendelte, maga pedig tovább is Selmezbányán maradt. Csorich és Simunich mindennütt hadaink sarkában voltak, Götz tábornok pedig január 15-én Turesek felől tört Körmöczre, de Anlich két napi véres harc után viasztörítette.

Az alsó-tureseki összeütközés alatt esett el Kemmitzer honvédnagy, a kit súlyosan megsebesítve Körmöczbányára vittek, a hol másnap meghalt. Miután január 22-én Csorich Görgeyt Selmezbányáról kiszorította, Wyss tábornok pedig szemben támadt, Görgey Besztercebányára vonult.

Görgey a sereg fedezését Guyonra bízta, a ki 22-én, két órai elkeseredett harc után, Collery vadászrezdes által Hodrusbányánál teljes vereséget

szenvedett. Mire a Görgey által küldött segélyhad megérkezett, már minden elveszett. Ez ütközetben Pusztelnik Frigyes honvédalezresdes súlyosan megsebesítve, a foglyok közé került. Az osztrákok Újbányára szállították, hol az Erzsébet-kórházban január 26-án elhalt. Tetemei az újbányai köztemetőben pihennek. Sírja fölé a honfiúi kegyelet emlékoszlopot emelt, az ütközet helyét pedig Hodrusbánya fölött díszes emlék jelöli. Anlich hátrahagyott dandára, melynek visszavonulási útja, minthogy Jablonszky már 22-én Szent-Keresztig nyomult, el volt vágva, a 23. és 24. közötti éjjelen, ezernyi veszély között, rejtett gyalogösvényen át, jutott Besztercebányára. (Gracza, i. m. 380-83.)

A vármegyében ezzel beköszöntött a német világ. A vármegyei állandó bizottság január havában ügyszólván permanenciában volt. Január 5-től 27-ig nem kevesebb, mint 9 ülést tartott. A január 27-iki ülésen az alispán előterjesztette Simunich tábornok levelét, mely az új berendezkedés előhírnöke volt. Windischgrätz, Majthényi László bárót tette meg főispáni helytartóvá, a ki február 6-án Aranyos-Maróton el is foglalta hivatalát. Az alispánok megmaradtak, a mi szinte csodálatosnak mondható, mert hiszen Rudnyánszky főleg a honvéd-ujonczok kiállítása és a népfelkelés szervezése körül tett nagy szolgálataiért, aligha érdemelte ki a császáriak tetszését: Szabó János másod-alispán helyett azonban márczius 12-én Juhász Antalt választották meg.

De Windischgrätz uralma nem sokáig tartott. A diadalmas honvédsereg a váci esata után, Komárom felszabadítására indult. Görgey április 16-án Léva környékén táborozott, s ekkorra már oda érkezett Vukovics Sebő is, kormánybiztosi minőségben. 17-én Görgey már Léván üttötte fel főhadiszállását, hol az április 14-iki függetlenségi nyilatkozatról értesült.

A nagysallói
ütközet.

Görgey előnyomulása következtében Jablonovszky altábornagy oda hagyva az Ipoly vonalát, április 13-án egy lovas-századot rendelt a zelizi átjáró őrzésére, maga pedig hadosztályával Kálnáig sietett előre. Jellasi őt Kéméndre rendelte, hova egyidőben érkezett meg Wohlgenmuth altábornaggyal, a ki átvevén a Garam melletti hadtest parancsnokságát, a Léváról Komárom felé vezető útvonal védelmével bízott meg. Wohlgenmuth altábornagy e végből Csorich és Ramberg dandáraival egyesülve, 18,200 főnyi hadával és 57 ágyúval Nagy-Sallót szállotta meg. Görgey április 18-án Kis-Kálnánál és Zsenlérnél a Garamon hidat veretvén, a Klapka parancsnoksága alatt álló I. és a Damjanich vezérlete alatt álló III. hadtest azt nap egész Pélíg és Endrédig nyomult előre. Másnap, 19-én, Klapka folytatván az előnyomulást, reggel 9 órára szemben találta magát a nagy-sallói dombokon felállított osztrák sereggel. Klapka gyorsan értesíti Damjanichot és Gáspár Andrást, a VII. hadtest parancsnokát, a veszedelemről. 10 óra tájban Damjanich megérkezik, mire a harc az egész vonalon kifejlődik. Hosszú, heves küzdelem után, melynek első támadása alatt főleg a 17-ik és a 19-ik, továbbá

a Don Miguel-zászlóalj, majd az utcai harcban a 17-ik, 19-ik, 3-ik és 9-ik, zászlóalj, valamint a lengyel legio tüntek ki, — délután 5 órára az osztrákok minden oldalról hátrálni kezdtek. Ekkor az osztrákok még egy utolsó kétségbeesett támadást intéztek a hölvenyi erdőből, de Vojk tüzérfőhadnagy feltartóztatta őket mindaddig, míg a Bobics-dandár meg nem érkezett, mely egész Vezekényig űzte vissza az ellenséget; ennek egy része Érsekújvár, másik része Párkány felé futott és ezeket Pöltenberg, a VII. hadtest lovasságával egész estig üldözte.

A csatában a komáromi várparancsnoknak kinevezett Guyon is részt vett; eleinte mint néző, de később mint a terep-viszonyokkal ismerős egyén, a jobb szárny vezényletét vette át, melylyel az osztrákokat Fajkürthi felé szorította vissza. A nagy-sallói ütközet egyike szabadságharcunk legvéresebb epizódjainak. Klapka szerint az ellenség 2000 embert veszített holtakban és sebesültekben, foglyokban pedig 2000-nél többet, azonkívül 4 ágyút, 2 löszerkocsit, 20 társzekeret és 130 lovat.

Görgey nem vett részt a diadalmas csata intézésében. A lévai várromokról szemlélte az ütközetet s csak estefelé indult a honvédség után, melyet Csekénél ért utól. A fényes győzelem intézője Klapka tábornok volt, mellette főleg Danjanich, Guyon, Gáspár András, Pöltenberg és Nagy Sándor tábornokok, Bobics, Wysoczki és Kazinczy ezredek, illetőleg osztály-parancsnokok fejtették ki nagy tevékenységet. (Millen-tört. X. 249—252. — Graeza, i. m. IV. 309-15. — Vargyas Endre 540—41.) Az elesett 600—700 honvéd emlékére Bars vármegye 1896-ban állított emlékoszlopot. A sallói diadal után a magyar sereg folytatta előnyomulását Komárom felé. Görgey április 20-án délben Nagy-Endréden volt, honnan gyors menetben 21-én éjjel tájban Komárom alá érkezett.

A nagy-sallói diadal után ismét magyar világ köszöntött be a vármegyébe. Boronkay Lajos kormánybiztossá nevezetvéen ki, április 29-én a vármegye közönségét Lévára hívta össze közgyűlésre, mely alkalommal Szabó első és Kürthy Józsefet másod-alispánnak választották meg. Szabó azonban július 13-án képviselő lett; helyébe Kürthy József és annak helyébe Fába Zsigmond lépett. Az állandó bizottság, mely január óta pihent, ismét összeült és megkezdte tanácskozásait. Május havában 5 ülést tartott, júniusban négyet. A honvéd-toborzás újból kezdetét vette, június 20-án pedig a barsi református esperesség tartott gyűlést és a magyar kormányt hódoló felirattal üdvözölte. A nagy-sallói diadal, de főleg Budavár visszafoglalása után azonban, a rohamos hanyatlás köszöntött be. Az orosz segélyvel megerősödött osztrák sereg már júniusban megkezdte támadó műveleteit. A szerencsétlen peredi csata után, a Vágtól keletre eső terület teljesen az ellenség kezébe került. Július 2-án már arról értesítik Bodó Lipót kistapolcsányi főbíró, hogy Sopornyan és Köpösden sok orosz tanyázik. Július 4-én Bodó Lipót Kürthy Pállal még Szőlősrre ment a magyar tábor megszendelésére; de ez volt az utolsó felfegyverkezett honvéd-esapat a vármegye területén. Ezeknek az elvonulásával a vármegye csak esendes szemlélője lehetett ama nagy nemzeti tragédiának, mely a világosi fegyverletétellel nyerte befejezését.

Az orosz elvégezvén a leigázás munkáját, sietett elhagyni az országot. A Grabbe vezérlete alatt álló csapat, mely augusztus elején a bányavárosok felé húzódott, Selmeczbányáról már 22-én megkezdte az elvonulást Ipolyság felé. (Bodó esaládi levélt.) Egy része augusztus 25-én Léván volt, a hol megpihent és betegeit visszahagyva, tovább vonult.

Szeptember 10-én foglalja el állását Névény Miksa, a Bars vármegye területére kinevezett csász. kir. biztos, a ki Juhász Antalt nevezte ki alispánnak. Aranyos-Marótra szeptember 28-án érkezett a zsandárság és egy 100 főből álló vadászesapat, mely a cs. kir. biztos támogatására rendeltetett. Megkezdtek a Kossuth-bankjegyek és a fegyverek beszedését és a beadás utolsó határnapjául október 9-ikét tűzték ki. Léván azonban még 9-ike után is szedték

GÁSPÁR ANDRÁS.

a bankjegyeket, összesen 49,500 forint 45 krajczár értékben. (Városi levéltár.) Léviát is megszállotta októberben a katonaság és pedig a 19-ik vadász-zászlóalj. Aranyos-Marótra is újabb esapat érkezett, melynek tisztikarát Jeszenszky Elek október 14-én a fogadóban vendégül látta.

Az önkény a honmaradottak közül, főleg a nemzetőrség szervezése körül, vagy a fegyveres ellentállásban résztvett honfiakkal érezte haragját. A nemzeti vértanúk sorát, a vármegye követe: báró Mednyánszky László nyítja meg, a kit Haynau 1849 június 5-én Pozsonyban kivégeztetett. Némelyek még idején elmenekültek, így Benyovszky Péter családotul augusztus 21-én, Kosztolányi László pedig az októberi napok után. Zorkóczy Lászlót októberben elfogták és Pozsonyba hurcolták, a hol 3 évi várfogságra ítélték, mert egy isteni tisztelet után az oroszok ellen kikelt. Szakmáryt menekülés közben, Zmeskál Zsigmond házában fogták el és szintén Pozsonyba vitték. A hadjáratokban résztvett barsmegyei származású tisztek közül Simonyi Győző kapitányt 5 évi várfogságra ítélték, Kosztolányi Mór ezredes azonban, a komáromi kapituláció feltételei értelmében, bántatlanul maradt, bár felügyelet

NAGY SÁNDOR.

alatt állott. Bátori Schulz Bódog ezredes, mint komáromi kapituláns szintén megmenekült s Garam-Kövesden vonta meg magát, de az ötvenes években gyakori zaklatásnak volt kitéve. Guyon Richárd tábornok, ki pályáját a barsmegyei lovas nemzetőrségnél kezdte, még Világos előtt, augusztus 5—9. között, kimenekült Törökországba és Viddinben a többi menekülökhöz csatlakozott. Balogh János országgyűlési képviselő, kinek a neve még az 1848 előtti időben ismeretes volt Bécsben, Bem esapatával menekült a török földre. Balogh ellen, bár a szabadságharez alatt jelentékenyebb szerepe nem volt, mégis, mivel a bécsi kormány a Lamberg megöletésében való részességgel vádolta, a pesti haditörvényszék szintén megindította az eljárást és 1851 szeptember 21-én „in contumaciam” halálra ítélte. Balogh azonban hosszas külföldi bolyongás után, 1859-ben kegyelmet nyert és hazajött.

Míg a szabadságharezban részt vett hazafiak távol idegenben ették a száműzetés keserű kenyerét, vagy fogságban színlódtak, addig az önkényuralom is berendezkedett hazánkban.

A még 1849 december 22-én életbe léptetett katonai diktatura az egész országot 9 kerületre osztotta, melyeknek az élén egy-egy katonai parancsnok állott. Bars vármegye a pozsonyi kerülethez tartozott; de a katonai uralomnak is szüksége lévén a közigazgatási tisztviselőkre, a régi tisztviselők egyelőre megmaradtak állásaikban. A katonai diktatura azonban már 1850 elején helyet adott a polgári abszolutizmusnak, míg 1853 közepén a közigazgatás végleges szervezetet nyert. Az 1850 szeptember havában kiadott rendelettel, a területi beosztást újból megállapították. Bars vármegye a pozsonyi helytartóság alatt maradt és élére, mint megyefőnök, Erdődi Pálffy István gróf került. Az 1852 július 8-án kiadott személyzeti beosztás fölötté érdekes adatokat nyújt a vármegyei hivatalnokokról. Barsi megyefőnök Mártonfy Dénes lett, mellette nagyon sokan hivataloskodtak a vármegyei családok sarjai közül; így főszolgabírák Brogyány István, Kiss Lajos és Liphay Gábor voltak. A törvényszék melynek elnökévé Botka Tivadar neveztetett ki, többnyire magyarokból állott. De mindez csakhamar megváltozott. A hivatalokban jobbra német és cseh hivatalnokok működtek. Bars vármegyében a régi megyei tisztviselők majdnem mind visszavonultak. Az 1856-iki névtárban csupán egy magyar járási szolgabíró nevét találjuk: Balogh Elekét. Az önkényuralom első éveiben társas-életről szó sem lehetett, mert hiszen alig volt család, melynek egy tagja fogoly vagy menekült ne lett volna. A szabadságharez előtt oly virágzó lévai kaszinót bezárták és könyvtárát széthordták. 1854 farsangján kezdett csak élénkülni a társas élet. Lévián felújították a 48 előtti mulatságokat, melyekből a német beamtereket kizárták.

A nemzet passzív ellentállása ellenére a kormány-hivatalnokok elérkezettnek hitték az időt, hogy az új rend hatását az uralkodónak is bemutassák. Ő felsége első körútja alkalmával kikerülte Bars vármegyét, 1857 augusztus 26-án azonban, Pozsonyból újból körútra indulván, Szobig hajón és onnan Ipolyságon át Balassa-Gyarmatra érkezett. A tisztviselők mindent elkövettek, hogy a vármegye irai minél nagyobb számmal vegyenek részt a fogadtatásnál, de nem értek célra. Attens gróf még augusztus 13-án szétküldte a tudósításokat a vármegye urainak, de ezek távol tartották magukat, úgy a szobi, mint az ipolysági ünnepélyektől. (Bodó Lipót esaládi levéltára.)

A következő 1858. évben a nemzeti visszahatás egyre erősebben nyilvánult. Várady János és mások december 5-én ismét megalapítják a lévai kaszinót, mely azonban csak 1859 november 20-án nyílt meg s a megnyitást,

A nemzeti
visszahatás.

JELENET A NAGYSALLÓI ÜTRÖZETBŐL.

Remellay Gusztáv indítványára, a Kazinczy-émlékünnepel kötötték össze. Az 1857 év január hó első napjaiban már magyar szintársulat játszott Léván, másfél hónapig. 1858 októberben Kocsisovszky Jusztin szintársulata jött Lévára és az előadásokat Szigligeti Ede „Fenn az emyő ninesen kas” című vígjátékával kezdte meg. (Waiger János feljegyzései.) Az 1858/59-ik év telén a lévai kaszinó lett a társadalmi élet középpontja. A kaszinói bálakon majdnem minden alkalommal hazafias tüntetések voltak. Az 1859-ben kibocsátott Thun-féle pátens szintén tüntetésre adott alkalmat. Gróf Széchenyi István elhunytá alkalmával, a kaszinó vezetősége rendezte a gyász-istenifiszteletet is. Gróf Hunyady László és Mácsai Lukács nyganesak a lévai kaszinó támogatásával alakították meg a barsmegyei gazdasági egyesületet. Ez időben már a hatalom nem igen volt képes a nemzeti ellenhatással megküzdeni. Midőn azonban 1860-ban Léván a gimnázium kibővítésének céljára táncmulatságot akartak rendezni, a megyefőnök, tüntetéstől tartva, a tervezett mulatságot betiltotta, azt hozván fel indokul, hogy e célra már amúgy is elég pénz gyűlt össze. De augusztus havában Szent István napja ismét jó alkalom volt arra, hogy a hatalom ezt az ünnepet is megzavarja. Miután a hazafiak Szent István ünnepére Léván akartak összejönni, a zsandárok e mozgalomról előre értesülvén, a Lévára vezető utakat elzárták és így a vidékről feljövők, közöttük a gróf Hunyady vezetése alatt álló küldöttség, nem juthattak

a városba. A lévaiak azonban annál nagyobb lelkesedéssel ünnepelték meg Szent István napját. Alig néhány nappal később, Mácsai Lukács vezetése alatt a nagy-vezekényi esatatóra, az elesett Eszterházyak emlékoszlopához vonultak a lévaiak nemzeti zászlók alatt. A hatóság ezúttal elkésve értesült a tervezett nemzeti ünnepélyről, s így annak lefolyását nem akadályozhatta meg. Szeptember 10-én Majláth István és Majthényi Bálint, a lévai Oroszlán-fogadóban hangversenyt rendeztek, mely alkalommal a szomszédos vármegyék-ből is sokan jelentek meg. A hangverseny alatt Garay, Kont című költeményének elszavalásánál, a lelkesedés oly erővel tört ki, hogy a biztosul kiküldött es. kir. szolgabíró ijedtében megszökött.

Az 1860-iki
októberi
diploma.

Tarnóczy
Kázmér.

Vége az 1860. évi október 20-án kibocsátott ú. n. októberi diploma eltörölte a beamter-világot és az ősi vármegyeház termei ismét megnyiták a vármegye közönsége előtt. December 19-én vonult be az újonnan kinevezett főispán, Tarnóczy Kázmér. Tarnóczy Kázmér (szül. 1804 márczius 2.) 1824-ben Bars vármegyében aljegyző, 1828-ban már főjegyző volt. 1832—36-ban Bars megye követe. Egyik beszédében a felső tábla jogi túlterjeszkedéseit ellenezvén, ellene kir. leirat érkezett. A vármegye az országgyűlés végén díszkarddal tisztelte meg. Mikor alispánnak fellépett (1844), annyit költött korteskedésre, hogy híressé vált. 1847-ben az országgyűlésre ment, hol Széchenyit támogatta. Ő indítványozta az úrbéri kármentesítést. 1848-ban Nyitrát képviselte. Pozsony, és Nyitra-megyében a lázongások elnyomására kormánybiztos lett. 1859-ben a nyitrai gazdasági egyesület elnöke volt és 1860-ban Barsban főispán. (Nagy Iván: XI. köt. 61. lap.)

Tarnóczy Aranyos-Maróton gróf Migazzi Vilmosnál szállt meg. A megye részéről Valentovich kanonok, Aranyos-Marót részéről Samassa József, a lévai kaszinó nevében Kelecsényi Rafael, míg a volt honvédtisztek képviselőjében Várady János üdvözölte. A december 20-ikára egybehívott közgyűlést hosszas tanácskozások előzték meg; a többség a jogfentartás, vagyis az 1848. évi törvények alapjára helyezkedett és az akkori állapot fentartása mellett nyilatkozott. A közgyűlés iránt rendkívüli érdeklődés nyilvánult és ez alkalomra annyian jelentek meg Aranyos-Maróton, hogy ott nem kapván szállást, sokan a környékbeli falvakban voltak kénytelenek elhelyezkedni. A közgyűlés első napján már az emigrációból visszatért Balogh János viszi a szerepet és oly hévvel támadja a jelenlevő megyefőnököt, hogy az jobbnak látja a közgyűlést elhagyni. Másnap már Tarnóczy Kázmér, az újonnan kinevezett főispáni helytartó foglalta el az elnöki széket. Székfoglalóját a következő szavakkal kezdte: „Mielőtt a hitet letennem, egy kérdést akarok intézni a megye tekintetes közönségéhez, akarnak-e engem főispánjuknak?” A december 22-én megtartott tisztújításon Szabó Jánost első alispánnak, Majthényi Nándort másod-alispánnak választották meg, főjegyző Kosztolányi Károly lett. Tiszteletbeli főjegyzők lettek: gróf Migazzi János, gróf Keglevich István és Kosztolányi Sándor.

1861-65l.

Az 1861 január 21-én tartott ülésben a tisztikar fizetését az 1849-iki rendelet alapján rendezték. Ekkor Majthényi Izidor báró emelt szót. Kosztolányi Károly főjegyző bemutatta az uralkodóhoz intézendő felirat-tervezetet, melyet az egybegyűlt bizottsági tagok, Botka Tivadar felszólalása után, egész terjedelmében elfogadtak s utóbb kinyomattak.

Az 1861. év eleje a képviselőválasztási mozgalmakkal telt el. Bars-megye szeptember 9—15. napjai között tartott gyűlésén a Turóc-Szent-Mártonban összegyűlt szlávokkal szemben kimondja, hogy nem engedi meg, miszerint Magyarország nemzetiségi tartományokra felosztassék.

Az országgyűlés eredménytelenül ment szét és a szépen megindult vármegyei önkormányzati életet ismét az önkényuralom váltotta fel. Midőn a november 5-én kelt leirattal a közrend és a vagyonbiztonság védelmére katonai bíróságokat állítottak fel, Tarnóczy Kázmér lemondott és példáját követte az alig egy év előtt megválasztott tisztikar is. Ekkor a vármegyét ismét kinevezett tisztviselők igazgatták. Az 1862. év első napjaiban foglalta el állását báró Majthényi Agoston, az újonnan kinevezett főispán, a ki 1865. okt. 25-ig viselte e méltóságot. Mellette Gaál Alajos első, Missura Jenő másod-alispán lett, ki az első polgári születésű alispán Bars vármegyében.

1861-ben gazdasági tekintetben jelentős változás állott be a vármegyében. A lévai herceg Eszterházy-féle uradalmat ugyanis az új tulajdonostól: Schöeller Páltól a Leidenfrost család vette bérbe, mely körülmény nemcsak gazdasági, hanem társadalmi téren is fontos és előnyös változásnak volt az okozója, mert a Leidenfrost család mindenkor élénk részt vett a vármegye, de főképen Léva város hazafias társadalmi mozgalmában és sok intézmény köszöni felvirágzását e családnak. Szépen és méltóan emlékezik meg Ruffy Pál, már többször idézett munkájában, Leidenfrost Lászlóról, kiről következőket írja: „Nagynevű gazdákat adott a gondviselés már hazánkunk, kik egy századdal haladtak előbbre, mint koruk és tisztelettel emlékezünk meg róluk, hanem én az ő nevük mellé mindig oda merem állítani Leidenfrost László nevét és tehetem érdeklődéssel gyanúja nélkül, mert a halottak nem adnak, nem kérnek. Leidenfrost László, midőn 1861-ben édes atyjával a lévai uradalmat Schöeller Sándor lovaggal együtt haszonbérbe vette és Léván meglepedett, csak 26 éves volt. A német nevű idegent ridegen fogadta a város, a vármegye. Csakhamar meghódította mind a kettőt. Lévát, ezt az évszázadok során zaklatott, mellőzött várost ő tette ipari és kereskedelmi központtá, még akkor, midőn vasúti állomása 54 km-re, a mai Párkány-Nána volt. Teremtő genie volt, nem szeretett történet útján járni. A mihez hozzáfogott, azt létesítette minden áron, mert félmunkát nem ismert. Igaz, hogy ha alkotása sikerült, oda adta másnak és nem foglalkozott többé vele, mert már más, nagy gondolat foglalta le és űzte eszelekvésre.”

1862 augusztus 15–17-ig terménykiállítás, 1863-ban pedig Verebélyen próbaszántás és eselédjuttalmazás volt. 1863-ban alakult Léván a takarékpénztár, s ugyanekkor kértek előmunkálati engedélyt az esztergom-nána—oderbergi vasútra.

Habár a társadalmi élet fellendülésére gátlólag hatottak is a hatvanas évek kedvezőtlen gazdasági viszonyai, azért Bars vármegye közönsége mégis élénk részt vett az országban felmerült hazafias kérdések támogatásában. Így az akadémia palotájának építési költségeire Léván, de még oly kis községben is, mint Deménd, gyűjtést és táncszüneteket rendeznek. A Szechenyi-gyászban is kifejezte a megye közönsége a nagy hazafi ellúnyta fölötti fájdalmát. Léván és Aranyos-Maróton gyászistentiszteleteket rendeztek. A közönség hangulatára nézve jellemzőnek tartjuk felemlíteni, hogy 1861 április 19-én megünnepelték a nagy-sarlói ütközet évfordulóját, s ekkor Bátori Schulz Bódog tábornok is megjelent az ünneplők sorában. Az istentisztelet után az emlékbeszédet Nagy János ref. lelkész tartotta. Az ütközetről ez év végén az aranyos-maróti megyeházán nagy festményt állítottak fel, a miért a császár legnagyobb rosszaságát fejezte ki.

A társadalom részt vett a hazai szűkölködők, az árvízkárosultak támogatására megindult mozgalmakban. Műkedvelői előadásokat rendeztek Léván a budai népszínház, a kegyesrendi gimnázium természetrajzi szertára, a kaszinó könyvtára javára. Az oszlányi tűzkárosultak részére a király 1800 forintot adományozott. A kulturális állapotok jellemzésére nem lesz érdektelen felemlíteni, hogy Bars-megyébe ekkor 158 magyar, 37 német, 9 tót és 9 külföldi lap járt.

Az 1862. év második felében tartós szárazság uralkodott a vármegye területén. A következő év enyhe téllal köszöntött be, de június 4-én oly nagy

A NAGYSALLÓI HONVÉDEMLÉK.

Leidenfrost
László.

A társadalmi
élet fel-
lendülése.

Az 1862—
64-iki inség.

dér lepte el a földet, hogy a burgonya teljesen lefagyott. Majd a nyár folyamán ismét rendkívüli szárazság és aszály uralkodott úgy, hogy burgonya és gyümölcs alig termett, miáltal főleg a vármegye északi felének a lakossága küzdött nagy inséggel. De még nagyobb inség tört ki az alföldi részen, melynek felségítésére Hunyady László, Migazzi Vilmos grófok, a Kosztolányi és a Majthényi családok gyűjtést indítottak a vármegyében, november 19-én pedig az inségesek javára hangversenyt rendeztek. A gyűjtést azonban felsőbb helyről betiltották és az e célra 1864 január havában rendezendő második tánczvizalom megtartását sem engedték meg. Ez év április 7-én és 8-án ismét erős fagy, sőt hófergeteg volt. Az egymást követő három év kedvezőtlen gazdasági viszonyai befolyással voltak a politikai életre is. Sokan visszavonultak a politikától, mert gazdaságaik rendezésével voltak elfoglalva.

Gazdasági
fellendülés.

Ez években, főleg gazdasági téren jelentékeny haladás tapasztalható. A vármegyei gazdasági egyesület, melynek élén akkoriban Jaross Károly állott, főleg a gazdasági gépek terjesztését tűzte ki feladatául. Az 1864 szeptember 14-én tartott közgyűlés alkalmával Belesák Károly nagyobb felolvasást tartott a Kachelmann Károly-féle viharai gazdasági gépgyűlésről. E közgyűlés összehozta a társadalmi és a politikai élet számottevő tényezőit is. A gazdasági egyesület Jaross Károly tanácsára a megyét öt kerületre osztotta. Ebből politikai tökélet csináltak. A gyanúsítások ellensúlyozására állatkiallítást tartottak, löversenynyel egybekötve. Erre a hölgyek gyűjtötték a díjakat.

1864-ben nőegylet akart alakulni, de elfojtották még megalakulás előtt. Helyette „Levesoztó Intézet” alakult, mely 42 szegényt látott el naponta. 1865 október 4-én Bars-megye értelmisége, gróf Migazzi Vilmosnál tartott értekezleten elhatározta, hogy báró Majthényi Agoston, mint a provizorium főispánjának értekezletén részt nem vesz és más főispánt akar. Ezt küldöttség közölte vele és az értelmiség Bécsben is kérte. Csak a klerus vett részt a megyegyűlésen. Ekkor leplezték le a megyeházán Russ bécsi festő királyképét. A vármegye kivánsága teljesült, mert báró Majthényi Agostont 1865. október 24-én kelt leirattal felmentették állásától s helyét október 29-én Majthényi László báró foglalta el.

1865 november 29-én a közgyűlés a még mindig törvénytelen állapot következtében kimondotta, hogy segédkezet nem nyújt a tisztviselőknek és őket bizalomra nem érdemesíti, de a hazaárulás anathemájával sújtó legutóbbi határozatot visszaveszi. Ekkor a kivételes állapot daczára is sokan vállaltak hivatalt. A kijelölést a főispán jóváhagyására, gróf Migazzi lakásán meg is állapították.

Schmerling rendszere 1865-ben megbukott. Ő felsége az országgyűlést ismét összehívta, melyre a választásokat november 23-án tartották meg a vármegyében.

Az 1866-iki
inség.

Az 1866 tavaszán, május 21—24. között országszerte beállott fagy ismét rendkívüli károkat okozott a vármegyében. Az ez évi inségre vonatkozólag báró Majthényi László főispán június 12-én értekezletre hívta össze az értelmiséget Aranyos-Marótra. Itt járásokonként bizottságokat alakított, melyek kipuhatolták, hol, mennyi pótmagvakra volna szükség, de a folyton tartó szárazság következtében, az újból való vetés feleslegesnek látszott. A beterjesztett kimutatások szerint a fagy az őszi vetés felét, a tavaszi veteményeknek, kaszálóknak harmadát tette tönkre. A károk felülbírálásával a gazdasági egylet bizatott meg. Ugyanekkor korlátozták a koldulást, megszigorították a hitelben való italadást, a lisztkészleteket felülvizsgálták, beszüntették az őrlés körüli visszaéléseket s a eselédsgnek, aratóknak, eséplőknek részben kiadandó illetőségüket pótolták.

A beérkezett jelentések szerint a garami és tapolcsányi járás nem szorult segélyre, ellenben igen: Nemes-Oroszi, Nagy-Sáró, Garam-Damásd, Lekér, Oroszka és Csata, különösen az utóbbi helyen oly nagy volt az inség, hogy a kormány segítségével nélkül a lakosság éhen halt volna. Szükség volt 24.360 pozsonyi mérő gabonára s ugyanakkor kérelmezték, hogy az adó befizetésére a polgárság ne kényszeríttessék. Az inségesek felségélyezésére 1867 január 19-én Léván fényes táncmulatságot tartottak.

A megyei ön-
kormányzat
visszaállítása

Az 1866 november 16-án összeült országgyűlés újból felvetette a porosz-
oszlák háború által megszakított kiegyezési tárgyalások folyamát, mely a

következő 1867. évben a kiegyezést hozta létre. A február havában kinevezett második felelős magyar miniszterium csakhamar véget vetett az önkényuralom által fentartott közigazgatásnak, melynek helyét ismét a vármegyei önkormányzat foglalta el. Majthényi László báró, a provizorium alatt 1865-ben kinevezett főispán, átadta helyét a felelős kormány által kinevezett Rainer Pálnak, a ki főispáni székét április 25-én foglalta el. A 27-én megtartott tisztújítás Konkolyi-Thege Pált első alispánnak, Mattyasovszky Lipótot pedig másodalispánnak választván meg, a közigazgatás ismét visszakerült a választott tisztviselők kezébe.

A kiegyezés nagy művét betetőzte a június 8-iki koronázás, melyen Bars vármegye banderiummal volt képviselve. Ennek a tagjai voltak: Klobnitszky János, Rudnyánszky Titus és Simonyi Viktor. A kiegyezéssel új korszak veszi kezdetét a vármegye életében, melyet alább, külön tárgyalunk.

Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok, valamint az országgyűlési követek és képviselők névsorát, a már idézett forrásokon kívül a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek adatai, az alispánokét pedig Sefesik Béla vármegyei levéltárnok összeállítására alapján kiegészítve, a szatmári békétől, egész a mai napig bezárólag.

Főispánok: ifj. Erdődy György gróf 1713—1758, Nagymányai Koller Ferencz 1759—1785, Ürményi József 1785—1787, Prónay Gábor 1787—1788, Korompai Brunswick Antal 1788—1795, Almássy Ignác gróf 1796—1812, Berényi Gábor gróf 1812—1823 helytartó, Keglevich János gróf 1823—1825 helytartó, 1825—1839 főispán, Majthényi László báró 1839—1845 helytartó, 1845—1848 főispán, Neczpáli Justh József 1848, alkotmányos főispán, Báró Majthényi László 1849, február—ápriliséig es. kir. biztos, Boronkay Lajos 1849 április, kormánybiztos, Névery Miksa 1849 szeptember—1849 novemberig es. kir. biztos, Mártonffy Dénes 1849 november, 1852, Mednyánszky Géza báró 1852—1856, Reisz József mint hivatalvezető 1856—1857 május, Erdődi Pálffy István gróf 1857—1859, megyefőnök, Tarnóczy Kázmér 1860—1861, Majthényi Agoston báró 1862—1865, Majthényi László báró 1865—1866, Rainer Pál 1867—1871, Migazzi Vilmos gróf 1871—1875, Székelyi Mailáth István 1875—1889, Garamveszelei Kazy János 1889-től.

Alispánok: 1693. VII. 8. — 1719. Hunyady András, 1719. VII. 18. — 1725. VIII. 27. Malonyay László † 1729, 1725. VIII. 28. — 1734. X. 25. Kazy László elmozdított, 1734. X. 25. — 1742. V. 28. Majthényi Márton, 1742. V. 28. — 1749. VII. 14. Kvassay László, 1749. VII. 14. — 1766. V. 4. Bacskády Pál, 1766. V. 4. — 1778. Kvassay Károly, László fia, 1778. VIII. 11. — 1781. Bacskády Károly † 1781, 1782. V. 2. — 1792. X. 8. Szentiványi János, 1792. X. 9. — 1804. Simonyi Simon, † 1804, 1804. V. 2. — 1811. V. 2. Boronkay István, 1811. IX. 13. — 1824. I. 15. Ambró Károly, 1824. I. 15. — 1828. I. 15. Boronkay János, 1828. I. 15. — 1829. XI. 10. Platthy Mihály, 1830. VII. 28. — 1834. I. 29. Majthényi László, 1834. X. 22. — 1837. VIII. 30. Tajnay János, 1839. V. 23. — 1842. VI. 7. Ambró Antal, 1839. VIII. 2. — 1840. VI. 23. Majthényi Alajos, a helyettes I. alispán, 1842. VI. 7. — 1845. X. 20. Balogh János, 1845. X. 20. — 1847. X. 19. Simonyi Ferencz, 1847. X. 19. Rudnyánszky Flórián.

II. (helyettes) alispánok: 1711. VI. 2. — 1714. V. 24. Jáklin Zsigmond, 1714. V. 24. — 1719. XII. 19. Malonyay László, 1719. XII. 18. Kosztolányi Gábor id., 1725. VIII. 28. — 1734. X. 25. Hunyady Antal, 1734. X. 25. — 1742. V. 28. Kvassay László, 1742. V. 28. — 1755. Sípeky László, † 1755. VII. 14. — 1761. Simonyi Antal, † 1761. IX. 1. — 1766. V. 4. Kvassay Károly, 1766. V. 4. — 1778. VIII. 11. Hunyady Ignác, 1778. VIII. 11. — 1782. V. 2. Szentiványi János, 1782. V. 2. — 1786. Jeszenszky Elek, 1786. V. 15. — 1787. VIII. 1. Simonyi Farkas, később trvszéki elnök, 1787. VIII. 1. — 1792. X. 9. Simonyi Simon, 1792. X. 9. — 1803. V. 2. Boronkay István, 1803. V. 2. — 1810. V. 2. Endrődy Ferencz, 1810. V. 2. — 1811. IX. 13. Ambró Károly, 1811. IX. 13. — 1816. VIII. 1. Jeszenszky K., 1816. VIII. 1. — 1824. I. 15. Boronkay János, 1824. I. 15. — 1828. I. 15. Simonyi Dénes, 1828. I. 15. — 1830. VII. 28. Majthényi László, 1830. VII. 28. — 1831. XII. 12. Tajnay János, 1831. XII. 12. — 1834. X. 22. Jeszenszky Elek, 1834. X. 22. — 1839. V. 23. Rainprecht Ignác, 1839. V. 23. — 1841. I. 28.

A koronázási
banderium.

Főispánok
1713—1892.

Alispánok
1693—1847.

Másod-
alispánok
1711—1847.

Lipovniczky Vilmos, 1839. VIII. 2. — 1840. VI. 23. Csúzy Károly, mint helyettes II. alispán, 1842. VI. 7. — 1845. X. 20. Majthényi Alajos, 1845. X. 20. — 1847. X. 19. Rudnyánszky F. 1847. X. 19. Szabó János.

Alispánok
1849—1902.

1848-ban ugyanczok. 1849-ben Rudnyánszky Flórián I. és márczius 12-től Juhász Antal II., 1849 április 29-től Szabó János I. és Kürthy József II., utóbb Kürthy József I. és Fába Zsigmond II., 1849 szeptember 10-től 1850. Juhász Antal, 1860—61. Szabó János I. és Majthényi Nándor II. 1861—66. Gaál Alajos és Missura Jenő, 1866 február havától Gaál Alajos, 1867—71. Konkoly Thege Pál I. és Mattyasovszky Lipót II., helyébe 1869-től Gaál Alajos, 1871—1872 Pólya József, 1872—1874 Simonyi Simon, 1875—1877 Bodó Lipót, 1877—1880 Pólya József, 1880—1885 Rudnyánszky Titus, 1886—1889 Máriássy István, 1890—1895 Dombay Vilmos, 1896 Dr. Ruffy Pál, 1896—1901 Simonyi Béla. Újból megválasztatott 1901 december 17-én.

Követek
1712—1848.

Országgyűlési követek: 1712-ben Hunyady András alispán és Kosztolányi Gábor, 1715-ben ugyanazok, 1722—1723 Hunyady Antal és Kosztolányi Gábor, 1728—1729 Kazy László és Kvassay László, 1741-ben Kvassay László II. alispán és Baeszkády Pál főjegyző, 1751-ben Baeszkády Pál I. alispán és Majthényi Károly főjegyző, 1764-ben Kvassay Károly és Hunyady Ignác, 1790—1791 Szentiványi János I. alispán és Jeszenszky Elek táblabíró, 1792-ben ugyanazok, 1796-ban Simonyi Simeon I. alispán és Boronkay István II. alispán, 1802-ben Szentivány János udvari tanácsos és a szeptemvirális táblabírája és Simonyi Simeon kir. tan. I. alispán, 1805-ben Szentivány János és nezetei Boronkay István udv. familiaris, I. alispán, 1807-ben ugyanazok, 1808-ban Boronkay István és Bentsik Ferencz táblabíró, 1811—1812 galanthai Balogh János táblabíró, Komárom vármegye volt I. alispánja és Bentsik Ferencz táblabíró, 1825—1827 Balogh János és Platthy Mihály táblabíró, 1830-ban Majthényi László I. alispán és Balogh János, 1832—1836 Majthényi László I. alispán és Balogh János, de Majthényi után, mint második követ 1833 szeptember 11-én feljött Tarnóczy Kázmér főjegyző, 1839—1844 Ambró Antal I. alispán és Lipovniczky Vilmos II. alispán, 1843—1844 Ambró Antal táblabíró és széplaki Botka Tivadar táblabíró. 1847—1848 ugyanazok, 1848 márczius 13-tól Gaál Alajos és báró Mednyánszky László.

Orsz. képviselők
1848—1902.

Képviselők: 1848 aranyos-maróti kerület: Balogh János, lévai kerület: Farkas Pál, 1849 juninstól Mácsai Lukács, az újbányai kerületben: Sebestyén Ignác, 1849 június 13-tól Szabó János, Kőrmöczbánya város: Mátyás József.

Aranyos-Marót: 1861. Balogh János, 1865. gróf Keglevich István, 1867. Botka Tivadar, 1869. Samassa József, 1869/71. Samassa József, 1871/72. Kelecsényi Rafael, 1872. Majthényi Bálint, 1875. gróf Migazzi Vilmos, 1878. gróf Migazzi Vilmos, 1881. gróf Migazzi Vilmos, 1884. gróf Keglevich István, 1887. Detrich Péter, 1892. Klobusiczky János, 1896. Klobusiczky János, 1901. Klobusiczky János.

Újbánya: 1861. Mácsai Lukács, 1865. Rudnyánszky Flórián, 1867. Rudnyánszky Flórián, 1869. Nyíry Józsa, 1869/71. Kaldrovits Andor, 1871/72. Nyíry Józsa, 1872. Divald Adolf, 1875. Simonyi Simon, 1878. Kazy János, 1881. Kazy János, 1884. Kazy János, 1892. Gróf Szapáry Gyula, 1892. Tisza István, 1896. Dr. Ruffy Pál, 1901. Dr. Ruffy Pál.

Léva 1861. Konkoly Thege Pál, 1865. Konkoly Thege Pál, 1867/69. Várady János, 1869/71. Várady János, 1871/72. Várady János, 1872. Pólya József, 1875. Kürthy József, 1878. Mednyánszky Árpád, 1881. gróf Hmnyady László, 1884. gróf Hmnyady László, 1887. Konkoly Thege Sándor, 1892. Konkoly Thege Sándor, 1896. Leidenfrost László, 1901. Leidenfrost László.

Kőrmöczbánya: 1861. Mátyás József, 1865. Mátyás József, 1867. Mátyás József, 1869/71. báró Splényi Béla, 1871/72. báró Splényi Béla, 1872. Havass Sándor, 1875. Lehoczky György, 1876. Pesty Frigyes, 1878. Gyurgyik Gyula, 1881. Gyurgyik Gyula, 1884. dr. Amon Ede, 1887. dr. Amon Ede, 1892. dr. Amon Ede, 1896. Chabada József. 1901. Lukács László pénzügyminiszter. (Források: 1711—1790. Botka-féle kéziratok, — 1790—1847. Dr. Komlóssy Arthur orsz. levéltári tisztv. összeállítás, — 1848. vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek.)

A LEGÚJABB KOR.

(1867 – 1897.)

Az a kor, melynek megírására e sorok írója a vármegye régészeti és történelmi bizottságától megbízást nyert, még nem érett meg arra, hogy történetíró vele foglalkozzék. Az anyag, melyet feltárnia kell, olyan mint az éretlen köszöntelep, — még erős erjedésben van. Talán még érinteni sem kellene.

Ez a kor az, melyben Magyarország rohamosan, mondjuk hogy erőszakoltan régi pólyáiból kialakult.

Az 1867. év visszaadta a nemzetinek, legalább is belügyeiben, a szabad intézkedés jogát. Az 1848. év nagy vívmányait nagy részben visszakaptuk.

Volt parlamentünk, volt felelős miniszteriumunk, de a vármegyei önkormányzat még mindig ott maradt, a hol 1848 előtt volt. Az önkormányzatnak a törvényhozással és az államigazgatással kapcsolatba hozatala megoldatlan ma is. Egy emberöltő óta nyírbáznak a megyerendszeren; minden újabb alkotás egy-egy rést üt a régi bástyafalon, de az omladozó fal helyét új védőmű nem pótolja. A vármegye még mindig nem bír kialakulni. Ennek az áldatlan helyzetnek az oka, hogy a vármegyétől elvont államigazgatási hatáskör helyébe a helyi igazgatás szelleme megerősödni nem bírt, az erejében kimerült vármegye az államigazgatás kötelékén nem képes individualitását megszerezni. Pedig a vármegye előtt nagy feladat áll. Neki kell felkarolnia annak a területnek, mely az övé, nemcsak közgazdasági, hanem kulturális és társadalom-politikai érdekeit is. Elheez azonban nem az államigazgatásnak túlságosan gyámkodó, tehát szabad eselekvőségében bénító hatalmára van szükség, hanem ellenkezőleg, szükség van az állam erejének oly közrehatására, mely a vármegyének az anyagi erőt megszerzi, értelmi erejét fejleszti és a saját belügyeiben a szabad eselekvőségét éleszti, a helyett hogy lohasztaná.

A helyzet tisztul; új eszmék új irányba terelik a küzdő társadalmat és bár reggel még nincs, már is érezzük a hajnalhasadást.

Nem foglalkozunk nagyobb időszakokkal, mint azzal, mely 1867-től az 1896. év bezártáig terjed, tehát a koronázás ünnepi napjával kezdjük és befejezzük a milleniumi évvel; a mit e két határon túl is, innen is elmondunk, az csak a kor megértése miatt történt és nem azért, mintha a megszabott időhatárt túllépni akartuk volna. A mi már az 1896. éven innen van, az még egészen a jelen. Ennek története még az eleven élet, ez még a küzdés. Ezzel foglalkozhatik a napi sajtó, de nem az, a ki korrajzot ír.

Ha előadásunk helylyel-közzel hézagos, annak oka, hogy kerüljük a vivi-sekeziót. Élő embert nem szabad sem dicsőíteni, sem elítélni, mert őt még csak részben látjuk. Az egész ember csak a síron túl kezdődik, nemcsak a hit szerint, hanem a történelemben is.

Azt a kort, a melyről e fejezet szól, három időszakra osztottuk. Első: a közjogi átalakulás kora, tart 1867-től 1875-ig. Második: a belső átalakulás kora, tart 1875-től 1885-ig. Harmadik: a gazdasági, társadalmi és kulturális szervezés kora és tart 1885-től napjainkig.

I. A KÖZJOGI ÁTALAKULÁS KORA.

A még mindig rendi alapokon nyugvó vármegye, mely az 1848. évi XVI. törvény alapján a közszabadság szellemében még ki nem alakulhatott, szemben áll a minden kormányzati hatalmat összpontosító felelős miniszteri kormányval és a vármegyei befolyás alól teljesen független országos népképviselési rendszerrel.

Az alkotmányosság védbástyája — mint a törvény nevezi — lassú omlásnak indul, mint az ősi kastély, melynek lakója elköltözött és az új tulajdonosra, ki modern szellemben berendezné, hiába vár. Ez az átalakulás azonos a hanyatlással, hogy a természet törvénye érvényesüljön ebben is és az újjászületést korhadás előzze meg.

Ennek a tíz évre szóló időszaknak főbb mozzanatai a koronázás, a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870: XLII. t.-cz., az elsőfolyamodású bíróságok rendezéséről szóló 1871. évi XXXI. t.-cz. megalkotása.

Az alkotmányos kormány a vármegye főispánjává *Rajner Pált*, Hont vármegye alispánját nevezi ki.

A vármegye bizottmányának tagjai 1867 április 25-én gyülekeztek össze, hogy a főispánt főispáni székébe iktassák. *Rajner Pál*, br. *Majthényi Lászlóval*, Hont vármegye főispánjával érkezik székhelyére. A lelkesedés, melylyel fogadják, általános. A beiktató közgyűlés jegyzőkönyve szerint ez a lelkesedés „hű kifejezése a helyzetnek, kitörő öröm hangja, szeretetteljes üdvözléte a fogolynak ahhoz, ki elsőül hozta meg a hírt: szabad vagy.” A mint a főispán elnöki székén helyet foglal, nagy közjogi aktusnak leszünk tanúi. *Szabó János* emelkedik szólásra, a vármegyének 1861. évi alkotmányos első alispánja. Előadja, hogy a bizottmány 1861. novemberben oly végzést hozott, mely szerint a vármegye tisztikara az erőszak elől visszavonulni kényszerült; ő csakis visszalépett, de

nem mondott le, a visszavonulástól a mai napig elmúlt idő a törvényen kívül van, nem létezik, a mai nap alkotmányos élete ott kezdődik, a hol az 1861. év alkotmányos napja elborult. Ilyképen csakis most nyílik alkalma, hogy tisztársai nevében is a rájuk ruházott tisztviselői állásról lemondjon. A lemondást a közgyűlés minden izgalom nélkül fogadja el. Tudja, hogy nemzet és király már együtt szövik a feledésnek azt a fátylát, mely a múlt szomorú emlékeit betakarja. A főispán a hivatalos esküt a közgyűlés előtt leteszi; ennek megtörténte után őt, ősi szokás szerint, székében háromszor felemelik. A főispán mindezeknek megtörténte után hatásos beszédet mond. Előadja, hogy beiktatásának napja által magát két évtizedes nemzeti szenvedésért megjutalmazva tudja. Elmondja, hogy ez a nap élete legszebb napjainak egyike. Fellívja a vármegyét, ragaszkodjék a nemzet képviselété vezérelveilhez, támogassa azt a kiegyenlítés nehéz munkájában. Bízik, hogy erős akarat, kitartó munkásság és kölesönös támogatás által sikerülend e vármegye számára dicső multjához hasonló jövőt teremteni. A főispán székfoglaló beszédére a közgyűlés helyettesített jegyzője *Pólya József* és *Kelecsényi Ráfael* biz. tag válaszolnak. Majd *Juhász Antal* indítványára a közgyűlés hálafeliratot intéz a királyhoz, *Deák Ferenczhez* és üdvözlő feliratot a kormányhoz.

A szervezési munkálatok befejezése után a bizottmány már április 27-én, tehát a harmadik napon tartja meg általános tisztújítószékét. *Gaal Alajos*, kir. tanácsos, a provizorium letűnt korszakának első alispánja, átadja a vármegye pecsétjét, hivatkozik 37 évet betöltött közpályájára és hivataláról lemondását bejelenti.

Szabó János, a vármegyének a közpályán 40 éven át küzdött, 1861. évi alkotmányos alispánja, tekintettel előrehaladott korára kéri, hogy az alis-

Rajner Pál
főispán.

GAÁL ALAJOS
alispán. 1869.

Tisztújítás.

páni tisztre kijelölhetése mellőztessék. A közgyűlés Szabó János érdemeit jegyzőkönyvében megörökíti. Következik a választás. A főispán az első alispánságra kijelöli Konkoly-Thege Pált, Juhász Antalt, Gaál Alajost és Simonyi Libort. Megválasztják egyhangú felkiáltással *Konkoly-Thege Pált*, a lévai kerületnek az 1861. és 1865. években kiküldött országgyűlési képviselőjét. A második-alispánságra kijelöli: Matyasovszky Lipótot, Bodó Lipótot, Kelecsényi Rafaelt és Detrich Gyulát. Megválasztják szintén felkiáltással *Matyasovszky Lipótot*.

Főszolgabíráknak a közgyűlés megválasztja az oszlányi járásba Detrich Gyulát 180 szavazattal a Simonyi Viktorra esett 117 szavazat ellenében; a ganami járásba felkiáltással Vály Bélát; a kistapolcsányi járásba Kovách Vinczét, miután Janesovics János visszalépett; a verebélyi járásba Benkovics Imrét, miután Bittó Ernő visszalépett; a lévai járásba felkiáltással Motesiczky Mórt.

Tiszti főügyészszé megválasztották Simonyi Gézát. Törvénytörvényes ülnökök lettek: Gaál Alajos, Majthényi László, Bittó Ernő, Huzóczy Boldizsár, Farkas Pál és Szabó Gusztáv.

Altalános megnyugvást okoz a főispánnak az a kijelentése, hogy a főjegyzői tisztt betöltését választás alá boesátja. Megválasztották egyhangú felkiáltással *Pólya Józsefet*. Ekkor nevezi ki a főispán gr. Starhemberg Istvánnal egyetemben hg. Odescalchi Arthurt tiszteletbeli főjegyzőnek.

Főorvosoknak a főispán dr. Braeh Ferenczet és dr. Benkő Lajost nevezi ki. Így alakult meg az alkotmányos életét visszanyert vármegye első tisztikara.

Azoknak a férfiaknak, kik az újjászületésnek ebben a nagy korszakában a vármegye közigazgatási életének irányt adtak, megtaláljuk névsorát abban a bizottságban, melyet a szervezkedő közgyűlés a vármegyei háztartás szabályozása és a költségvetés elkészítése céljából kiküldött. Ennek a bizottságnak tagjai voltak:

Botka Tivadar, gróf Migazzi Vilmos, id. Szabó János, Rudnyánszky Flórián, gróf Starhemberg István, Konkoly-Thege Pál, Kürthy József, Kosztolányi László, Juhász Antal, gróf Keglevich István, Simonyi Libor, Kelecsényi Rafael, Buda Ignác, Matyasovszky Lipót, Várady János, Massa Elek, Gaál Alajos, Pólya József, Simonyi Simon, ifj. báró Majthényi László, Samassa János, Kosztolányi Sándor, Patay Károly, Majthényi Rudolf, Boronkay László, Nedeczky Kálmán, Nagy János, Bellan Mihály, Szakmáry Endre, Janesovics János. Nagy része tehát vagy már vezérszerepet betöltött, vagy ilyen szerepre hivatott tagja a bizottságnak; legtöbbje olyan, kik a szabadságharcot és az ezt követett elnyomatás nehéz napjait átküzdötték.

Közeledett a koronázásnak ünnepélyes nagy napja. A vármegye május 28-án tartott közgyűlésében elhatározza, hogy az országos ünnepélyre 3 tagból álló bandériumot küld, mely a megye zászlójával fog az ünnepi menetben megjelenni. A bandérium felszerelését és költségét a vármegye vállalja el. A bandériumba megválasztatnak Simonyi Viktor, Rudnyánszky Titusz és Klobusiczky János bizottsági tagok.

A koronázás nagy ünnepének megtartása előtt a vármegyének két kerületében a képviselőválasztás izgalmával kellett megküzdeni.

Konkoly-Thege Pál ugyanis, ki a lévai választókerületet képviselte, első alispánnak megválasztatván, megbízatásáról lemondott; ugyanevak lemondott megbízatásáról Keglevich István gróf is, kit az aranyos-maróti választókerület 1865 november 23-án Samassa Józseffel szemben megválasztott. Keglevich gróf lemondásának oka egyszerű. Ő a saját politikai meggyőződésével, mely őt a br. Sennyey Pál pártjához vonzotta, ellentétbe jutott a saját választókerületének Deák-párti elveivel és így a legnagyobb politikai korrektséggel a következtetést levonta. A ki Keglevich István grótot ismeri, azt elhatáro-

KONKOLY-THEGE PÁL
alispán. 1867—1871.

Vezérférjak.

Készülődés a
koronázásra.

Képviselő-
választás.

MATYASOVSZKY LIPÓT
másodalispán. 1867.

A vármegye
hódolata.

Képviselő-
választás.

zása meg nem lephette, mert az ő egyéniségének alapvonása: a hajlíthatatlanság meggyőződésében. Ő maga mondja egy későbbi röpiratában,¹ melyben az 1875–77-iki országgyűlés munkaprogramját fejtegeti, hogy: „az alap, mely sarkköve, pólusa, lelke minden meggyőződésennek, azon örök elv, mely egy, mégis mindenben mutatkozik e világban, melyre száz név alkalmazható, de mely mindig csak ugyanazt jelenti — ezen elvemnél maradok, másképp nem tehetek”.

A Deák-párttal szemben az ellenzék csak a lévai választókerületben állított jelöltet, az aranyos-maróti kerületnek két Deák-párti jelöltje volt. Léván erős volt a küzdelem Várady János Deák-párti és Kürthy József balközéppárti képviselők között. Az aranyos-maróti kerületben Simonyi Simon és a vármegyének nagy férfia: Botka Tivadar között indult a küzdelem, miután Bodó Lipót a jelöltségtől visszalépett. A választást az aranyos-maróti kerületben márczius 30-án tartották meg. Botka Tivadar 644 szavazattal győzött, ellenfelének 175 szavazatával szemben. Léván június 6-án volt a választás. Várady János lett a győztes, 1607 szavazattal 914 szavazat ellenében.

A megtörtént koronázás örömráradatának lelkesítő hatása alatt a vármegye közönsége megérezi, hogy hódolatát és mély hálaérzetét az ország felséges királynéja iránt kifejezni tartozik, ki a magyar nemzetet a legnyomasztóbb viszonyok között pártfogolta, édes hazai nyelvét elsajátította s azt századok óta a trónról először hangoztatja, a nemzet koronázási ajándékát a rokkant honvédeknek s az elesett honvédek özvegyeinek és árváinak felajánlotta. A közgyűlés hódoló- és hála-felirattal üdvözli a királynét.²

Az 1868. év végén ismét megindul a vármegyében a képviselőválasztás izgató küzdelme. Az 1865. évi országgyűlés befejezte munkáját, megszerzte a kiegyezést a király és a nemzet között, a királyi meghívó-levél a politikai hitvallás újabb megtételére hívja fel a nemzetet.

Konkoly-Thege Pál első alispán, az 1868. évről a december 17-én tartott közgyűlésen betérjlesztett alispáni jelentésében ezt mondja:

„Az országgyűlés három éves ciklusát befejezte. Epochális esemény ez nemzetünk történetében, mert képviselői rendszerünkben ez volt az első országgyűlés, mely teljesen befejeztetett. 1848-ban elnémítja azt az öldöklő ágyúk moraja, 1861-ben a hidegség és a bizalmatlanság, melynek gyökszállai egyrészt az 1848/9. eseményekben, másrészt pedig a leigáztatás keserves fájdalmaiban és emlékében keresendők. És íme, 1865-ben a trónról kimondott ama fejedelmi szavak: „bizalommal jöttem, bizalmat várok”, megtették varázshatásukat.”

A lévai választókerület Deák-párti jelöltje ismét Várady János, vele szemben az ellenzék jelöltje ismét Kürthy József balközéppárti programmal, melynek alapelvei: a personal-mnio, a delegációnak és a közös miniszteriumok megszüntetése, önálló külügyi képviselő.

Az aranyos-maróti választókerületben Deák-párti programmal Samassa József lép fel, Aranyos-Marót város szülötte, a budapesti egyetem tudós tanára. Samassa Józsefnek 1869 január 12-én kiadott programja fölülte érdekes, mert abban az ő egyénisége egész nagyságában nyilatkozik.

Azt mondja hogy „Az 1865–1868. koronázó országgyűlésen a nemzet és fejedelmek oly közjogi alkut fogadtak el és szentesítettek, mely képes mind szövetségi kapcsolatunk kívánalmait kielégíteni, mind a leglényegesebb nemzeti jogokat biztosítani, azok gyakorlatát lehetővé tenni. Ez a tényleges, de egyszersmind törvényes helyzet, melyből kiindulnunk kell.”

Majd így folytatja: „Határozottan visszautasítom tehát mindazon törekvéseket, melyek instituczióinkat nem élvezni, de felforgatni akarják. A sérelmi

¹ 1867–1877. Írta gróf Keglevich István. 1872. — ² 1867 augusztus 21-én 41. sz. a. Kgy. h.

politika százados, óriási, de sikertelen küzdelmeit, a teremtő tevékenység új korszaka eseről fel . . . Ez oknál fogva irányváltoztatás helyett oda kell fordítanunk minden törekvésünket, hogy a belreform terén . . . nemzetünket a többi művelt nemzetek sorába helyezzzük . . . Melyik tehát azon ösvény, melyen a nemzet haladni akar? Az, melyet a nemzet 1848-ban nyitni akart magának . . . szabadság, egyenlőség! e szavakra felébred e nemzet. Ezen eszméket minden lélekzettel magába szívja.”

A program ezután a részleges reform megvitatására tér át; de nem hagyhatjuk megemlítés nélkül annak befejező sorait, melyekben az akkor politikai pályája küszöbén álló férfúnak egész egyénisége és szilárd karaktere van megőrizve. Azt mondja: „En törvényül szabtam magamnak, csak az észtől és igazságtól válnom függővé; csak azt mondani, mit valónak tartok. Mert életemben arról győződtem meg, hogy az őszinteség csaknem mindig ildomosság is s hogy midőn híven kimondjuk, a mire gondolunk és csak azt a mit gondolunk: akkor szerencsésen kikerüljük a pártoskodási korszakok legnagyobb veszedelmét: a ránk fogott magyarázatokat és elhallgatásokat.” Levelét így zárja be: „En a zászlót, melyen az elvek fel vannak írva, önök nevében tüzendem a nemzeti szószókre és el nem hagyandom soha. S azon nap, midőn önök visszaveendik tőlem megbízásukat, önök kezébe teendem le e zászlót, szemrehányás nélkül reám és folt nélkül önökre nézve.”

A választást 1869 márczius 19-én tartották meg; mind a három kerületben a Deák-párt győzött. Léván Várady Jánost választották meg 2911 szavazattal; Kürthy József pártja elvonult. Ujbányán Kaldrovits Andor bányakincstári tanácsost választották meg, Aranyos-Maróton pedig Samassa Józsefet, ki ugyanabban az évben a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumba osztálytanácsossá kinevezetvén, őt október 16-án egyhangúlag újból megválasztották.

Említettük, hogy erre az időszakra esik a vármegyék közjogi jelentőségének rohamos hanyatlása. A kormány már az 1867. évben az első szervezést elrendelő iratában törekszik a vármegye autonóm hatáskörét olyképen meghatározni, hogy „a hatósági érdekek fölött a hatóság, tehát a vármegye, az országos érdekek fölött pedig a felelős kormány legyen első sorban hivatva örködni.”

Az életfentartás természetes ösztöne serkenti a vármegyét, hogy ősi jogaihoz makaes kitarással ragaszkodjék. A küzdelem az ősi jogokért képezi a közgyűlések tanácskozásának főtárgyát, mely tanácskozásban még a régi vármegye kipróbált elemei küzdenek.

„A vármegye — jegyzi meg Beksics Gusztáv az ország vármegyéiről¹ — visszasülyedt a régi avitikus állapotba, a midőn inkább politizált, mint adminisztrált. A restaurált megyének ezt a tulajdonságát csakhamar keservesen megérezte a kormányzás és az újjászületett magyar alkotmányosság.”

Ha azonban Bars vármegye védte is az önkormányzatot, ha foglalkozott is országos ügyekkel, a vármegye nem követte Bihar- és Komárom vármegyék példáját és nem tiltakozott az Ansztriával közös egyetértéssel, alkotmányos uton rendezett 1867: XII. t.-cz. ezen alaptörvényben szabályozott közösügyi intézmények ellen. A vármegye közöségének zöme Deák Ferencz politikáját vallotta és teljes bizalommal követte a haza bölesét.

A felelős országos kormánynak törvényileg nem szabályozott behatása a vármegyei önkormányzat beléletére, és az ezáltal előállott bizonytalan helyzet, aggodalomba ejti a vármegyét. Fájdalommal venné, ha az 1848. törvények által fentartott önkormányzati joga korlátoztatnék. Híven ahhoz az álláshoz, mely a megyerendszerben az évezredes ősi alkotmány egyik szilárd alapkövét és védbástyáját szemléli, a vármegyerendszer és a miniszteri kormányzat között a jogviszonynak szabályozását kívánatosnak tartja.²

A vármegyei önkormányzat oltalmától még akkor sem riad vissza, midőn Heves vármegye municizipális jogainak felfüggesztésében a saját főispánját mint kir. biztost közreműködni látja. Heves vármegye ugyanis bizalmat szavazott Kossuth Lajosnak azért, mert váczai levelében a dinasztia

Küzdelem az
önkormány-
zatért.

¹ A Magyar Nemzet Története X. k. 666. l. — ² 1867 május 28-án 23. sz. Kgy. h.

inkompatibilitását mondotta ki Magyarország függetlenségével. Midőn pedig a kormány a bizalmi szavazat megsemmisítését rendelte el és a vármegye ezt a rendeletet végre nem hajtotta, a miniszter a vármegyére kormánybiztost küldött. A vármegye nem bocsátkozik a sérelmes ügy bírálatába, mert abban az országgyűlés már határozott, mégis Heves vármegye alkotmányos jogainak visszaállítása érdekében a belügyminiszterhez feliratot intéz.¹

Határozat a
törvényszéki
bírák kineve-
zése ügyében.

Az autonomia iránti lelkes ragaszkodása azonban nem akadályozza abban, hogy az országos kérdésekkel — még a vármegyei önkormányzat hátrányára is — a hazafiságnak magasabb álláspontjával foglalkozzék. Így, midőn Zemplén vármegye a törvényszéki bírák választásának meghagyása iránt intéz feliratot, Bars vármegye a feliratot nem pártolja s álláspontját, mely a bírói függetlenség követelményeinek legfényesebb apológiája, így okolja meg: „azon óhajástól vagyunk áthatva, hogy parlamentáris alkotmányunk új keretében a megyék, mint a multban annyi szép, nemes és hazafias eszmének, a szabadság és hazaszeretet éltető levegőjének megteremtői, fenntartói, a honfi lelkesedést és áldozatkész buzgalmat élénkségekben tartó közszellemnek letéteményesei, önkormányzati hatósággal s ennek ismert attribútumaival bíró helyhatóságokul fenntartassanak. De midőn így vagyunk meggyőződve politikai tekintetben, úgy figyelmen kívül nem hagyhatva miszerint ha jövőnket, mint állam a nemzetek nagy családjában biztosítani akarjuk, a kulturális fejlődéstől s annak irányzatától magunkat el nem zárhatjuk. Tekintve, hogy . . . jövőnk . . . egyik fő és lényeges zálogát az igazságszolgáltatásnak mikép veendő rendezésében s így abban szemléljük, hogy törvénykezési rendszerünk anyagilag és alakilag minél előbb a kor magaslatára emeltetvén, általa hitel- és birtokviszonyaink, személy- és vagyontbiztonságunk benn a hazában s a külföldre nézve is biztosíttassanak, mivel pedig ezen általunk óhajtott rendszerbe éltető lelket csakis a megfelelő bírósági szervezet önt, mivel mi ezen szervezetet s az abba beillesztendő bírónkat alulról és felülről egyaránt függetleníteni s egyedül a törvények oltalma és védpajzsa alá helyezettül óhajtjuk szemlélni s mivel . . . kifejtett . . . nézeteinket a politikai hullámzatoktól függő, a kedély és szenvedély izgalmak mátol holnapra változó örvényzeteit feltüntető választások által kockáztatva, sőt veszélyeztetve látnök, Zemplén-megye közönségének a bírák választására vonatkozó nézetét pártolással nem kísérhetjük.³

Még egy érdekes momentumot jegyzünk fel, mely világot vet arra, mint keresi a vármegye a kapcsolatot a népképviselői rendszeren alapuló képviselőházzal. A törvényhatósági bizottság, azon oknál fogva, mert a vármegyének megválasztott képviselői közül dr. Samassa József m. kir. egyet. tanár és Kaldrovits Andor bányakincstári tanácsos a megyei állandó bizottmány-nak nem tagjai s ez által azon anomalia származik, hogy míg nevezettek az államélet legmagasabb funkcióinak tevőleges és közvetlen részesei, addig a megyei gyűlésen szóemelésre jogosítva nincsenek, mivel a közgyűlés magát új tagokkal nem szaporíthatja, megkéri a főispánt, hogy a megnevezett két orsz. képviselőt a vármegye tiszteletbeli főjegyzőjévé nevezze ki.³

Országos
ügyek.

Mély kegyeletet tanúsít mindenkor, midőn alkalma van megemlékezni az 1848/49. évi szabadságharcz nagy mozzanatairól és azokról a hősokról, kik abban a dicső korszakban résztvettek. Így tekintélyes küldöttsége által résztvett gróf Batthyány Lajosnak, Magyarország első miniszterelnökének 1870. június 9-én rendezett temetésén, mert „azon meggyőződésben van, hogy míg a szabadság, a szabad eszmék és az ezekért vívott nagy és nemes küzdelmek emlékezetben tartatnak e drága földön, melyet Magyarországnak neveznek, míg a hazáért a legbecsesebbet is áldozni kész szilárd jellem, igaz hazafi hűség és egyéb polgárerények becsben állanak az emberiségnél, addig Batthyány Lajos emléke s vértanúi nagy áldozattétele elenyészni nem fog.“⁴

A nagyszallói fényes győzelem emlékét megörökítendő, egy emlékoszlop felállítását már az 1861. évben kezdi el, 1868-ban a hazafias ezél érdekében országos gyűjtést rendez s azt kitartással folytatja.⁵

¹ 1867 november 25-én 171. sz. — ² 1869 jún. 14-én 159. sz. — ³ 1869 január 11-én 67. sz. a. — ⁴ 1870 május 24-én 88. sz. — ⁵ 1868 augusztus 27-én 247. sz. a. Kgy. hat.

Hazafias és előkelő gondolkozására vall, hogy míg két vármegyebeli iparos kérelmét, kik még az 1848/49. évi szabadságharcz idejéből a nemzet-
 őrség felszerelésére szállított bőr- és vasárú árának kiegyenlítéséért folya-
 modtak, a belügyminiszter még figyelembe sem vette, a közgyűlés kijelenti,
 hogy azt a tartozást Bars megye adósságának tekinti és ki is fizeti.¹

A honvédelmi miniszterhez intézett feliratában kéri, hogy a Ludovika Akadémia eredeti rendeltetésének visszaadassék.² Egyidejűleg feliratot intéz ugyancsak a honvédelmi miniszterhez a honvédelmi rendszernek és azzal kapcsolatban a hadseregnek nemzeti alapra leendő állítása iránt, mert rendíthetetlen meggyőződése, hogy az ország jövő nagyságának, a korona hatalmának és fényének, a monarchia biztonságának érdeke a honvédelemnek nemzeti alapon való szervezését igényli.³

Midőn Dobay József m. kir. honvédezzredes ezredessé történt kinevezését a vármegyének bejelenti és támogatását kéri, a vármegye közgyűlése a kért támogatást készségesen azért adja meg, mert az anyai kegyelettel ápoltt honvédségi intézmény feltámadása felett hazafiúi örömöt érez.⁴

Végre közvetetlen informáló befolyást gyakorol a népnevelés nagy érdekében a vallás- és közoktatásügyi miniszterre akkor, midőn Mácsai Lukácsot kir. tanfelügyelőnek ajánlja.⁵ Ennek az ajánlásnak volt is eredménye, mert a javaslatba hozott kinevezés tényleg megtörtént.

Igazsága tudatában erélye nyilatkozik meg 1870 márczius 7-én a katonabeszállásolás által a vármegyén ejtett sérelem miatt és a honvédelmi miniszter ellen, kinek késedelmes rendelkezése „a megye téli elszállásolási szándékaitnak kijátszására alkalmat nyújtott”, az országgyűlés képviselőháza előtt panaszt emel. Feliratot intéz a képviselőházhoz, hasson oda, hogy a képviselők az országos üléseket pontosan látogassák.⁶ Ohajtja az összeférhetlenségi törvény megalkotását.⁷

Az új korszak, mely természetszerűleg az országos szolgálat számára a vármegye jeleseinek sorából választotta ki az alkalmas erőket, áldozatot követelt a vármegyétől. Matyasovszky Lipót másodalispán, ítélőtáblai kir. bírónak kinevezetvén, 1869 június 14-én alispáni tisztéről lemond. A közgyűlés őszinte „Isten hozzád”-dal vesz tőle búcsút és nyomban megválasztja másodalispánjának Gaál Alajos kir. tanácsost, a vármegyének a provizorium alatt volt első alispánját.

De rövid idő alatt újabb és nagyobb áldozatot kellett hoznia a vármegyének; ez az áldozat azonban a vármegyét lelkesedő örömmel árasztotta el. Rajner Pál főispánt ugyanis a király belügyminiszterré nevezte ki. A vármegye 1869 november 4-én tartott rendkívüli, külön ezen célra egybehívott közgyűléséből üdvözli a minisztert s az üdvözlét átadására 76 tagú küldöttséget választ.

Rajner Pál
belügyminiszter.

Rajner Pálnak távozása után másfélévig volt a főispáni szék üresedésben. A főispán teendőit Konkoly-Thege Pál, az első alispán látta el, teljes odaadással, önzetlenséggel és bölcseséggel az alatt, míg odafeleun Budán a színpalak között megindult a küzdelem a főispáni szék bírásaért.

A besztercebányai püspöki székben 1850 augusztus 30-ika óta Moyses István ült, a legsötétebb abszolút korszakban a zágrábi kanonoki stallumból magyar püspöki trónra emelt pánszláv agitátor. A haza ezen elkeseredett ellenségének, a fanatizált pánszláv rajongónak viselt dolgai kívül állanak ennek a korszaknak a keretén, de azokat hatásaiban még ma is érezzük. Ő volt ugyanis lelkes vezére a pánszláv szellemben lázító turóczenzmártóni szláv Maticza egyletnek, melyet Tisza Kálmán 1883-ban feloszlatozott, ő teremtette meg a pánszláv irányt a besztercebányai papnevelő-intézetben, az ő pazar életmódja pusztította el a püspöki uradalom erdősegeit. 1863-ban elnyerte a belső titkos tanácsosi méltóságot s meghalt 1869. július 5-én. Ott pihen a garamszentkereszti plébánia-templom püspöki sírboltjában. Az a mag, a mit ő vetett el, lassan-lassan enyészetnek indul s ma-holnap kipusztul teljesen. Adáz munkája nem sikerült. Hiába élt!

Moyses István
püspök.

¹ Kgy. 1871 június 14. 60. sz. — ² 1868 márczius 2-án 16. sz. — ³ 1868 márczius 2-án 21. sz. — ⁴ 1869 június 14-én 151. sz. — ⁵ 1869 január 11-én 66. sz. — ⁶ 1868 márczius 2-án 34. sz. — ⁷ 1868 márczius 2-án 38. sz. a. Kgy. hat.

Utána a püspöki méltóságban Szuppan Zsigmond következett, 1870 márczius 23-án; ő azonban, mielőtt püspöki székét elfoglalta volna, lemondott. Szuppan a püspöki méltóságban Ipolyi (Stummer) Arnold bars-monostori apát, egri kanonok, a pesti központi egyetem rektora, a nagy történet-tudós, a művészettörténelem lelkes művelője követte, 1871 szeptember 21-én. Püspöki székét 1872 április 14-én foglalta el.

Területi
sértetlenség.

A vármegye területének és területi jurisdikciójának sértetlensége miatti küzdelem sok gondot okoz a vármegye közönségének. Ugy az elsőfolyamodású bíróságok rendezése, mint a belügyi kormányzat köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvény végrehajtása iránti, erősen radikális szellemű kísérletezései sok nyugtalanságot okoznak a vármegyének. Azért midőn arról értesül, hogy a kir. törvényszékek szervezésének indító okából a képviselőház kiküldött bizottsága a garami járást a Selmeczbányán felállítani tervezett kir. törvényszék hatáskörébe akarja utalni, szemben ezzel a szándékkal, jogérzetétől, a történeti mult iránti kegyeletes érzelmektől s az ily kikérések miatti hazafias aggodalomtól lelkesítve, a képviselőházhoz, az igazságügyi- és belügyminiszterekhez fölterjesztést intéz.¹

A törvényszék
és a járás-
bíróágok.

Az igazságügyminiszter eredetileg két törvényszék felállítását tervezte. Az egyik Aranyos-Maróton, a másik Léván lett volna felállítandó. A képviselőház javaslata a saját tervezetében csak az aranyos-maróti tartotta meg. A közgyűlés e javaslattal szemben kijelenti, hogy „ámbar azon megállapodásban, hogy egy megyei törvényszék jövőben is Aranyos-Maróton legyen, mint olyanban, mely óhajtatásának megfelelő, továbbá béke és egyetértés kedvéért megnyugszik ugyan s azt kérdéssé vagy vita tárgyává tenni nem akarja; tekintve mégis a megyének hosszsan elnyúló sajátságos helyrajzi fekvését... s azon körülményt, hogy a megyének különleges érdeke semmiféle előnyben nem részesült”, a képviselőháznál és az igazságügyminiszternél egy második, Léván elhelyezendő törvényszéket kér.²

A kérelmet nem teljesítették. A képviselőház kiküldött 25-ös bizottságának 1871 május 1-én kelt, az elsőfolyamodású bíróságok számáról és székhelyeiről szóló és 950. sz. a. iktatott jelentésével bemutatott törvényjavaslat, a vármegye számára egy törvényszéket irányoz elő: az aranyos-maróti, négy járásbíróágot: az aranyos-maróti, oszlányi, lévai és verebélyi. Akkor még ennyit sem kaptunk; az oszlányi kir. járásbíróágot ma sem bírjuk.

Nemzeti
szellem.

Habár a magyar elem az egész lakosságunk csak mintegy harmada, azért ennek a vármegyének az értelmi erőt képviselő középosztálya sohasem feledte el, hogy nemzeti politikai szempontból mivel tartozik annak a vármegyének, mely a század elején a vezető fáklyát tartotta magasra s az ő vezérszavára indult a többi vármegye.

Midőn Zaránd vármegye a miniszteriuntól azt kéri, hogy a miniszteri rendeletek a vegyes ajkú megyékhez ne csak magyar nyelven, de az idegen ajkúak nyelvén is közöltessenek, a közgyűlés kijelenti, hogy bár ez a vármegye is a vegyesajkú vármegyék közé tartozik, mégis, mert Zaránd vármegye közönségének kérelme és törekvése az ő elveivel ellentétben áll, azt pártolására nem méltathatja.³

Feliratot intéz a honvédelmi miniszterhez, hogy a katonai parancsnokságok a törvényhatóságokkal magyarul levelezzenek.⁴

Újabb feliratában, melyet az országgyűléshez intéz, kijelenti, hogy bár hő óhajtatása, hogy hazánk alkotmányos és szabad legyen, de egyszersmind, hogy az magyar is maradjon s épen mivel az országgyűlésből a nemzeti-ségi ügyben kiküldött választmány által közzétett törvényjavaslatban a haza politikai egységét és magyar jellegét véli megtámadottnak, kockáztatottnak, az abban kifejtett állapítmányokhoz nem járulhat, azok értelmében a nyelv-kérdést megoldani nem óhajtja.⁵

Ha akkor hallgatott volna a törvényhozás erre az intelemre, mennyivel előbbre lennénk ma nemzeti egységünk felé való törekvéseinkben!

¹ 1870 decz. 15-én 210 sz. — ² 1870 decz. 15-én 211. sz. — ³ 1867 aug. 21-én 68. sz. a. — ⁴ 1867 nov. 25-én 167. sz. — ⁵ 1867 nov. 25-én 168. sz. Kgy. h.

A vármegyéből indul az országgyűléshez Pólya József indítványára az első felirat, mely az Eszterházy-képtárnak államköltségen megvételét sürgeti.¹

Ennek az időszaknak az elején a vármegyének még nincs vasútja.

Már az 1848. évi XXX. t.-cz. elrendelte, hogy a miniszterium Budapestről a határszélekig irányítandó 6 új vaspályavonalat tervezzen. A még Széchenyi István gr. által tervezett 6 vonal között bizonyynyal a garamvölgyi vasút is helyet foglalt. A legrövidebb irány, mely az országot Berlinnel összeköti, e mellett a fővárost a bányavárosok fejedelmével, a pénzverő Kör-möczbányával torony-iránt kötötte volna össze.

Ez a vasútvonal ki nem épült. Az a politika, mely egyes befolyásos embernek a portáját többre becsülte egy fejlődésre alkalmas városnál, az a vasúti politika, mely Debreczent, Péceset, Maros-Vásárhelyt, Veszprémet elkerülte, megépítette a garamvölgyi vasút helyett a hatvan—ruttkai vonalat, hogy hatalmas félkörrel dokumentálja, hogy az egyenesnél a görbe jobb, rövidebb.

A ruttkai vasútvonalnak az 1872. évben történt kiépítése hozta be a gőzmozdonyt a vármegye területére, mely vasútvonal a vármegye legészakibb részét 36 km. hosszban szeli át. Ez a 36 km. azonban a közforgalom számára csakis Garam-Berzenczén és Kör-möczbányán értékesíthető, mert az egész vonalszakasz a hegység derekán kerülve-fordulva csúszik tova s futásában a Garam völgyét csakis madártávlatból látja.

A vármegye tanácssterme azonban eléggé hangosan hirdeti vasútügyi politikáját és minden szerencsés eszmét megragad, melyet céljainak előmozdítására alkalmasnak tart.

Midőn az 1867. évben a közmunka- és közlekedésügyi miniszter az országos vasúti hálózat tervezetét a vármegyéknek megküldötte, a vármegye megdöbbenéssel veszi észre, hogy a tervezetből az őt oly közlekedési s lényegesen érdeklő, esztergom-nána—garamvölgyi vasútvonal hiányzik. Elhatározza tehát, hogy ezen vasútvonal létesítése érdekében a tárgyalást megindítja és ily célból megalakítja az első vasútügyi bizottságot. Ennek elnöke Konkoly-Thege Pál alispán, tagjai Botka Tivadar, Barlanghy László, Pólya József, Kelecsényi Rafael, Belesák Károly és Simonyi Simon. A bizottságban közreműködésre az akkoron még önálló törvényhatóságot alkotó Kör-möczbányát és a vármegye Gazdasági Egyesületét is felhívja.² A bizottság munkálatát a közgyűlés elfogadja és úgy a város törvényhatóságának, mint a törvényhozás tagjainak megküldi.³

E vasútnak a létesítése érdekében az 1869. évi október 4-én tartott közgyűlés újabb mozgalmat indít. A közgyűlés tudomást nyer arról, hogy az említett vasút műszaki felvételei és költségvetése elkészültek, a kiépítéshez szükséges 7 millió forint biztosítva van, tehát csakis a kamatbiztosítás elnyerésére van szükség. A vármegye ennek megszerzése érdekében Esztergom és Hont vármegyéket, Esztergom, Selmecz, Ujbánya és Kör-möczbánya városokat együttes közreműködésre kéri fel s ő maga is küldöttséget nevez, mely a vármegye felterjesztését a képviselőháznak, a közmunka- és közlekedésügyi és a pénzügyminiszternek átadja.⁴

Az 1870. évben a garamvölgyi vasút érdekében Konkoly-Thege Pál első alispán a márcziusi közgyűlés elé terjesztett jelentésében emel szót. — Elpanaszolja a fölötte mostoha közgazdasági helyzetet s azt mondja, hogy „egy, a Garamvölgyén Párkányánától Jalnáiig vezetendő vasút új életet önthetne a haldoklóba. Kérelemmel járultunk ez ügyben a képviselőházhoz, megyei választmányunk felkereste a közlekedési- és pénzügy-minisztereket, de fájdalom, biztató választ sehol sem nyerheténk.“ A közgyűlés felbuzdul és egy újabb vasúti bizottságnak oly meghatalmazást ad, hogy joga legyen a közgyűlés rendelkezéseit sem várva, a vasút létesítése érdekében eljárni.

A közmunka és útvám szabályozásának alapelveit a miniszter olyképen szabályozza, hogy a közmunka lehetőleg megváltandó, a szárazvámok eltörölendő, a többi út- és hídvám olyképen szabályozandó, hogy az ne jövedelmi forrásul, hanem csakis a műtárgy fentartására szolgáljon, mire a közgyűlés a kétfogatú igás napszámot egy forintban, az egyfogatú igás napszámot

Közgazdasági
politika.
Garamvölgyi
vasút.

Vámos utak.

¹ 1869 december 9-én 305. sz. — ² 1867 szeptember 9-én 130. sz. — ³ U. o. október 9-én 138. sz. — ⁴ 1869 október 4-én 273. sz. a. Kgy. hat.

Révc.

GRÓF MIGAZZI VILMOS, FŐISPÁN.

A vármegyének nagy gondot okozott a garamvölgyi törvényhatósági út fentartása, mely Kálna községnél a verebély-lévai államútból kiágazva, a Garamnak négyszeri áthidalása után G.-Szent-Kereszt fölött két irányban, ú. m. Körnöczbánya és Besztercebánya felé elágazott.

Közútak.

A közgyűlés 1870 márczius 7-én már harmadikban ír a miniszterhez a garamvölgyi útnak az államúttal közbe felvétele iránt, mert ennek az útnak három nagy hídja közül (a szent-kereszt híd akkoron még püspöki vám híd volt) 1848 előtt a rudnói híd fentartása Ujbánya várost, a zsarnóczai hídnak fentartása a kir. kincstárt, végre a szénásfalusi híd fentartása Selmeczbánya várost terhelte s ezen hidak fentartásának terhe 1867-ben, észre-yetlenül siklott át a megye terhére.³

A miniszter a vármegye felterjesztésére a nevezett út fentartására elő-irányzott 16000 forintból 6800 forint összeg államsegélyt folyósít.

Mezőgazdaság.

A mezőgazdaság fejlesztése még nem aktuális ügy a vármegye tanács-termében. Egy-két cseléd-rendtartás, húsvágási szabály, sóárulás, erdőzárlat és a Garam-folyó elleni védekezés, ez minden, minek emlékét a jegyzőköny-vek megőrizték.

Az arató, cséplő és nyomtató részt a közgyűlés olyképen szabályozza, hogy az arató és cséplő rész a lévai, verebélyi és kis-tapolcsányi járásokban minden gabonanemnél 12-ed részben, az oszlányi és garami járásokban 13-ad részben állapíttassék meg. Élelmezés minden egyes arató személyre 4 hétre: kenyérnek 1 fontnyi mérő fele rozs, fele árpa, só 2 font, túró 2 font, vaj $\frac{1}{2}$ font, szalonna $\frac{1}{2}$ font, hús 6 font; $1\frac{1}{2}$ font mérő tiszta liszt, $1\frac{1}{2}$ font mérő fele búza-, fele árpaliszt. A cséplők és nyomtatók élelmezése a részükre bemért 100 font mérő gabona után 3 font mérő kenyér-rész. A tulajdonost illető minden 100 font mérő után a cséplőknek 28 krajczár, a nyomtatóknak 26 krajczár jár.⁴

Kéri a sóárulásnak Verebélyen visszaállítását, mely árulást a kincstár 1849-ig gyakorolta.⁵

Szegényügy.

Az alkotmányos korszak az első alakulás és szervezés munkálatai közben is, már kiterjeszti figyelmét a vagyontalan betegekre és „a szegény szenvedők iránti könyörületérzet” által vezéreltetve, utasítja a költségve-tési bizottságot, hogy a szegénysorsban élő betegeknek ingyen gyógyszerek-

60 krajczárban, a gyalog nap-számot 25 krajczárban álla-pítja meg. Az 1868. évi össze-írás szerint a közmunka-erő 17,875 kétfogatú igás és 44,208 gyalogos napszámból állott, kijelenti, hogy összes utainak fentartásánál az országos pénztár segélyét nem nélkülözheti.¹

A vármegye vámúttjai vol-tak 1. a szentkereszt—ladoméri vámút, 2. a szentbenedeki vámút, 3. az oszlányi vámút, 4. a verebélyi vámút, 5. a verebélyi—ponczikhídi vámút, 6. a nagymányai vámút.²

A vármegye kompjai vol-tak: 1. a garamszentgyörgyi, 2. a kis-sárói, 3. a nagy-sárói, 4. a mikolai, 5. a zselizi, 6. a garamvezekényi, 7. a garam-damásdi, 8. a lekéri, 9. az oroszokai, 10. a csatai és 11. a maeskarévi komp.

¹ 1868 márczius 2-án 5. sz. a. — ² 1868 május 26-án 172. sz. — ³ 1870. évi 52. sz. — ⁴ 1868 május 26-án 157. sz. — ⁵ 1868 aug. 27-én 246. sz. a. Kgy. hat.

kel elláthatása céljából előterjesztést tegyen.¹ Ugyanakkor elhatározza a szomorú sorsban leledző árvaiúgyeknek rendezését.²

Konkoly-Thege Pál szívós makaességgel ragaszkodott gróf Migazzi Vilmosnak főispánná kinevezése iránt való ajánlásához és minden titkos áramlattal szemben, végre győzött. A miniszter, másfél évi gondolkodás után gróf Migazzi Vilmost nevezte ki főispánnak, a ki már az elnyomatás éveiben is vezérszerepet töltött be a vármegye társadalmának közéletében.

Gróf Migazzi Vilmosnak kineveztetését a vármegye osztatlan lelkesedéssel fogadta és 1871 május 4-én iktatta őt a főispáni székbe. A szép ünnepélyről a közgyűlés jegyzőkönyve fölötté fukar szavakban emlékszik meg; a főispán beszédét is csak kivonatban hozza. Ennek a beszédnek két érdekes részlete van. Az egyik, melyben a főispán megígéri, hogy a megyei bizottmány törvényes jogait tiszteletben tartandja és sértetlenül kívánja tartani és tartatni. Ezekből a szavakból még a régi szellem melege tör ki, azé a szellemé, melynek uralma alatt az önkormányzat lenyűgözve még nem volt; midőn a vármegye nemeseinek egyeteme kormányzott, a főispán pedig csak az ellenőrző felügyeletet gyakorolta.

A másik, mi a beszédből megragad, ez a kijelentés: „azon hit és remény életet és erőt ad, hogy azon barátságot és jóindulatot, melyet a t. megyei közönség irányomban tanúsított, midőn annyi hosszú évek során forrón szeretett hazánk alkotmányos életének visszanyerhetéseért egyetemben küzdöttünk, jövőben is fentartandja.“

Ebben a kettős kijelentésben benne van gr. Migazzi Vilmos lelkületének egész egyénisége. Az a férfiú nyilatkozik e szavakban, kit eltévesztett nevelés a katonai pályára szánt, ki a szabadságharcot az ellenség sorai között küzdötte végig, de a ki, midőn megértette, hogy a hatalom az igazságot az eltiport nemzettel együtt igazta le, ott hagyta a fényesnek ígérkező katonai pályát, ott hagyta fényes összeköttetéseit és hitvesével esókai és puchói Marczibányi Antóniával, a női erények e magasztos alakjával, aranyos-maróti kastélyába vonult, hogy ott a saját házi tűzhelyénél a rablánczra vert, de hódolni nem bíró nemzeti öntudatnak teremtsen otthont és a esüggők lelkében a hitet a nemzet feltámadásában éleszsze.

Igy lett a gr. Migazzi-kastély a vármegye társadalmi életének közép-pontjává, így indult innen minden üdvös gondolat hódító útjára, így lett a vármegye vezérférfiává gr. Migazzi Vilmos.

Az ő korszakának vezéregyénéi voltak:

Ambró István, Botka Tivadar, Bodó Lipót, Benkő Lajos, Dillesz Sándor, Farkas Nándor, Fába Zsigmond, Rudnyánszky Titusz, Gaál István, Gajdosik Rafael, Gólián György, gr. Hunyady László, Kürthy József, Katona Gyula, Kelecsényi Rafael, Kosztolányi László, Kaldrovits János, Kiszlingstein Antal, gr. Keglevich István, Konkoly-Thege Pál, Leidenfrost László, Nagy János (esperes), id. Majthényi Rudolf, ifj. Majthényi Rudolf, Majthényi Albert, Majthényi Tivadar, Mácsay Lukács, Ocsovszky Antal, Petykó Elek, hg. Odescalchi Arthur, Pólya József, Rudnyánszky Flóris, Simonyi Simon, Simonyi Sándor, Simonyi Géza, Szirányi Sándor, gr. Starhemberg István, Vály Béla.

A főispán előékenységeinek bizonyosága, hogy 1871 június 14-én, bár még az 1870: XLII. t.-cz. életben nincs, az aljegyzői tisztelet kinevezés által be nem tölti, hanem a tiszt betöltését választás alá boesátja.

Gróf Migazzi Vilmos főispánságát szép nemzeti ünnepély vezette be. Június 25-én szentelték fel Léván a 61. számú barsi honvédszászlóalj zászlaját. Az ünnepélyre a meghívót Várady János alezredes adta ki, melyben a zászlószentelést a „jelen kor egyik legdicsőbb vívmányának, nemzeti ünnepeének“ mondja. A zászlószentelés napján, melyen a főispán nagy pompával jelent meg, a római katolikus templomban isteni tiszteletet tartottak, melyen a selmezbányai prépost a honvédekhez ünnepélyes beszédet intézett. A zászlóanya báró Révay Simonné Tajnay Iona volt, ki a szalagot a zászlóra feltűzte. A szalagon arany hímzéssel fel van írva, hogy „Pályád a vitéség, czélod a dicsőség.“ A zászló feldiszipése után azt a zászlóaljparames-

Gr. Migazzi
Vilmos fő-
ispán.

Vezérférfiak.

nok a templom előtti térre vitette, hol a zöld posztóval bevont asztal mellett abba a szöveget ünnepélyesen beverték. Ezt követte az eskületétel. Az ünnepély után két díszbéd következett. Egyikét Várady János alezredes saját házánál adta, a másikat a város polgársága a nagyvendéglőben rendezte. Az ünnepélyt a tisztikartól rendezett fényes táncvigalom fejezte be. A zászló 1900 december 16. óta a Ludovika Akadémiában van, a szalagot azonban a 14. ezred első zászlóalja Nyitrán kegyelettel őrzi.

Ebben az időszakban két nagy törvényhozási alkotás lényegesen megváltoztatja a vármegyének ősi jellegét. Az egyik az 1870: XLII t.-cz., mely a vármegyét megrendszabályozza, a másik az 1871: XXXI. t.-cz., mely által a vármegyei igazságszolgáltatás pallosa nemcsak a hüvelyébe zárul, de egyúttal, a multak emlékei közé, a levéltárba kerül.

Törvénykezés.

Az 1870: XLII. t.-cz. alapján 1871 december 20-án tartották meg az általános tisztújító-széklet. Ekkor már a kir. bíróságok szervezve voltak és a vármegye két alispánja közül Konkoly-Thege Pál első alispán az aranyos-maróti kir. törvényszéknek, Gaál Aajos a másodalispán a selmezbányai kir. törvényszéknek kinevezett elnöke volt. A tisztújítószék simán folyt le. Alispánná lett Pólya József, a vármegyének ragyogó szavú, fényes tollú főjegyzője, főjegyzővé Katona Gyula, árvaszéki elnökké Bodó Lipót, szolgabírák lettek (az 1872: XLII. t.-cz. főbíró nem ismert) Majthényi Tivadar az oszlányi járásban, Kaldrovits János a garami járásban, ifj. báró Majthényi László a kis-tapolcsányi járásban, Frankner Károly a verebélyi járásban, Fába Zsigmond a lévai járásban.

Tisztújítás.

PÓLYA JÓZSEF
alispán. 1872 és 1877—1880.

De Pólya József alig tíz hónapig lehetett alispán; az 1872. évi orsz. képviselőválasztások a képviselőházba vezették.

Képviselő-
választás.

Úgy történt, hogy a főispán a Deák-pártnak a lévai kerületet megmen-
teni akarta. Várady János és kerülete ekkor már kölcsönösen megelégték
egymást és Várady János a főispánnak sem volt embere. A kerületben az
ú. n. balpárt tért foglalt s jelöltje, a függetlenség elveket valló br. Med-
nyánszky Árpád rokonszenves alakja, a kerületben erősen hódított. A politikai
kényszer tehát arra bírta a főispánt, hogy a kerületnek az alispánt feláldozza.
A vállalkozás sikerült, június 20-án Pólya József, a Deák-párt jelöltje 2084
szavazattal győzött br. Mednyánszky Árpádnak 1753 szavazata ellenében.
Ugyanakkor választották meg az újbányai választókerületben Divald Adolfot,
az aranyos-maróti kerületben pedig Majthényi Bálintot 2329 szavazattal
a Detrich Péterre esett 929 szavazattal szemben.

A Deák-párt
helyzete.

Pólya József távozása a főispánra balvégzetessé vált. A választások-
nál a Deák-párt győzött ugyan, de a vármegyében maga a párt indult bom-
lásnak. A pártnak ugyanis nem volt többé vezére. Tekintsünk körül. Várady
János alezredes, a vármegyének két országgyűlésen Deák-párti képviselője,
1872 október 18-án meghalt. Botka Tivadar, az Akadémiának ünnepelt
tudósa, nem volt politikus és 70 éves kora sem engedte meg neki, hogy a
megyei politika porondján szerepeljen. Rudnyánszky Flórián agilis ember,
van multja, vannak érdemei, de öreg már. Id. Majthényi Rudolf nem bon-
takozhatott már ki a régi rendi vármegye szelleméből, Pólya Józsefet nem
azért küldték az országgyűlésre, hogy itthon vezessen, gr. Keglevich István
nagy ész, nagy tehetség, de nem népszerű, a tömeg őt sohasem fogja meg-
érteni; Hunyady Lászlóban nincs kitartás és alig tartózkodik a vármegyé-
ben; herczeg Odessalehi Arthur a pártnak nem tagja; Mácsay Lukács
állami hivatalnok. Lemme egy a párt vezetésére nagyon alkalmas embere a
vármegyének. Találékony elme, a tett embere, kiváló gazdasági szakférfiú,
széles ismeretekkel, megnyerő modorral, a polgári erénynek valóságos elő-
kelő típusa. Ez a férfiú Leidenfrost László. De ő nála az a baj, hogy ő
személyesíti Léva várost és ennek érdekeit.

A Deák-párt tehát hallgat, a megyei élet külszíne esőndes, de a balpárt feltűnés nélkül szervezkedik. A helyzetnek döntő fordulatot ad Simonyi Simonnak, a baloldal kitűnő vezérének alispáni jelöltsége.

Pólya József a lévai választókerület orsz. képviselője, alispáni tisztét az 1872 okt. 23-án tartott közgyűlésen adja vissza megbízóinak. A közgyűlés a távozó alispán érdemeit jegyzőkönyvébe iktatja.

Az alispáni szék betöltése iránt a vármegye nov. 25-én tartott közgyűlésében rendelkezett. A kijelölt választmány Kosztolányi Lászlót és Simonyi Simont jelöli ki. Névszerinti szavazás által dönt el a esata és Simonyi győzött. A vármegye bizottsága akkor 248 tagból állott. Ezek közül Deák-párti volt 190 és ellenzéki a többi; mégis a Deák-párt jelöltje 12 szótöbbséggel megbukott. Találón mondja Januarius¹: „Pesten csudálkoztak és fejüket törték azon számtétel megoldásán: hogy lehet 58 tizenkettővel több mint 190?”

De siessiünk megismerni a győztes alispánt, mutassuk be őt mint honvéd-őrnagyot az 1849 febr. 4-iki vizaknai csatában. A magyar hadsereg már visszavonulóban volt. Egy eszásári vértessapat néhány közemberrel körülfogja Bem Józsefet, a magyar hadvezért és majdnem foglyul is ejti már, midőn Czecz János hadsegéde, Simonyi Simon őrnagy az elhatározó pillanatban előre vágat; két közlegényt pisztolyával lelő, a tiszt fejét pedig sisakjával együtt széthasítja. Ennek a feltámadt Kinizsinek a megjelenése megdöbbenést kelt az ellenségben, mialatt Bem a bécsi légió oltalma alatt megmenekül. Ekkor történt az is, hogy Simonyi Simon, a térdén golyó által megsebesült Simonyi Gézáat a nyergébe felkapta és megmentette.

Csak egy epizód ez Simonyi Simon viselt dolgai közül, de már egymagában megköveteli, hogy iránta elismeréssel legyünk. Ő nem volt a mai kornak való ember. Ő benne egy berlichingeni Götz-nek, egy Kinizsinek szilaj lelke, egy Stibor vajdának sokszor kegyetlen, hatalmaskodó, ellentmondást nem tűró dacza lobogott. Bátorsága arányban állott testi erejével, a szíve pedig jó volt, gyöngédséggel befolyásolható, vezethető.

Politikái viselkedését, midőn sértett hiúságból pártját eszerben hagyta, Januarius² így jellemzi: „egy férfiú, ki a Deák-pártnak többízben hasznos és elvitázhatlan szolgálatot tett, ki az országos Deák-párt központi választmányának tagja, egy szép reggelen vörös tollat tűz kalapjára és beáll baloldali vezérnek, rendbeszedi őket és oly csatát vív velök, hogy az ellenfél, a Deák-párt alig bírja megtartani a tért. Esze, szíve és vágyai nem a baloldalhoz csatolják, de sértett büszkesége és hiúsága, hogy a Deák-párt nem respektálta és portálta, erélyét felhívják s a Deák-pártra végzetessé teszik.”

Simonyi Simon hozzálátott a kormányzáshoz. Ismert szilajsága megakadályozta a főispánt attól, hogy a berendezett drákói igazgatásnak gátat vessen. A két vezető embernek már a természete is merő ellentét volt. Gr. Migazzi ugyanis szelid, engesztelőkeny természettel bírt, ki a nyílt összefűzést tőle telhetőleg kerülte.

De tartsunk sort. A képviselőháznak 1873. évi február 26-án tartott ülésében kimondott azon határozatát, melylyel a miniszterium utasítatott, hogy a vallásszabadság s a polgári házasság behozataláról szóló törvényjavaslatokat még a jelen országgyűlési időszak alatt a képviselőház elé terjeszse: a bizottsági közgyűlés örvendetes tudomásul veszi.³ A radikalizmusban azonban nem követi a Jász-kún kerület példáját, mely az országgyűléstől mindkét nembeli zárda eltörlését kéri.⁴

Az 1873. évi október 21-én tartott közgyűlésen Kelecsényi Rafael felhozta, hogy a belügyminiszter törvényjavaslatot készített a törvényhatóság-

Pólya József
távozása.

Simonyi
Simon al-
ispán.

SIMONYI SIMON
alispán. 1872—1875

Országos
ügyek.

Területi
sértetlenség.

¹ Bars vármegye 1873-ban. — ² Bars vármegye 1873-ban. — ³ 1873 márczius 20-án 1. sz. — ⁴ 1870 márczius 7-én 23. sz. a. Kgy. h.

gok új területi beosztása érdekében, mely tervezet szerint a vármegye felarabolása s ekként más megyékbe való kebelezése terveztetik. E szervezettel szemben felirat intézését indítványozza a belügyminiszterhez és szükség esetén az országgyűléshez. A közgyűlés fájdalmasan veszi tudomásul a miniszter száindokát, mert a mélyen érzett kegyeleten kívül, melylyel a vármegyének oly kiváló történelmi multja iránt viseltetik, a vármegyét népes-ségi, kiterjedési, adóképességi, közforgalmi, nemzetiségi és egyéb számbavehető viszonyainál fogva épségben hagyandónak tartja és azért, hogy a minisztert más elhatározásra bírja, küldöttséget meneszt. A felirat szerkesztésére külön bizottságot nevez, melynek elnöke Botka Tivadar, tagjai Keglevich István gróf, Kelecsényi Rafael és a főjegyző. A küldöttség megbízatásában eljár, de eljárása sikertelen volt, a mint azt az időközben megjelent törvényjavaslat is igazolja. A közgyűlés a vármegye területi sértetlenségének sorsát a főispán elnöklete alatt Simonyi Simon alispán, Majthényi Bálint orsz. képviselő, gróf Keglevich István, Kelecsényi Rafael és Kürthy József biz. tagokból alakított bizottságra ruhazza és megbízza a bizottságot, hasson oda, hogy úgy az állami közigazgatás, mint a helyhatósági önkormányzat, különösen pedig a magyar államiság érdekeit tekintve, a vármegye területi sértetlenségét megvédjék. A kiküldött bizottság jelentéséből megtudjuk, hogy a belügyminiszter Kőrmöczbánya várost, melynek önálló törvényhatósági jellege megszűnik, nemcsak a hozzátartozó községekkel, nemcsak a Szentkeresztől északra eső községekkel, de még Felső-Apáti, Moesár, Szklenő és Tepla (a mai Lenge) az egyesítendő Turócz—Zólyom vármegyékhez akarja esatolni; helyébe pedig egy-két nyitravármegyei kisközség (Koloshradistye, Kolos és Jeskófalva) átkebelezése által akarná a vármegyét kárpótolni. A bizottság és ennek javaslata alapján a közgyűlés helyesen fogja fel álláspontját és kijelenti, hogy az ily cserébe bele nem megy, de ha vannak oly magasabb tekintetek és érdekek, melyek Kőrmöczbányának és vidékének átkebelezését megokolttá teszik, a megkínált kárpótlásnál méltányosabbat kér.¹

Akkor azonban, midőn a vármegye felső részét Zólyomhoz akarták esatolni, ugyanakkor a többi Honthoz lett volna esatolandó, mely megye Bars-Hont elnevezést nyert volna. Ezt azonban Hont sem akarta, hol a jelszó volt: egy községet sem adni, egyet sem kérni. Szóban volt akkor oly terv is, hogy a két vármegye között Jalnától, Csatáig a Garam folyó legyen a határ, viszont azonban Bars megye délnek Nyitra, Komárom és Esztergom vármegyékből nyerjen kárpótlást (Mailáth István feljegyzései). Ez a terv azonban úgy Hontban, mint Barsban halva született idea maradt, mert sem ott, sem itt nem volt, a ki támogassa.

A vármegye annyira félti önállóságát, hogy midőn Nemes-Oroszi községnek a vámos-mikolai járásbíróshoz esatoltatását tervezték, erről a vármegye megütközéssel vesz tudomást és feliratot intéz a tervezett kísérlet ellen.²

Adóhivatalok.

A pénzügyminiszter az adóhivatalok számát leszállítani akarja. A vármegye megnyugszik abban, hogy a garami járás adóhivatala a kőrmöczbányai és újbányai adóhivatal megszüntetésével Zsarnóczán állíttassék fel, a Verebély alatti községek Lévához, a Verebély fölötti községek Aranyos-Marótoz tartozzanak. Az oszlányi járás adóhivatala Privigyén legyen.

Tudjuk, hogy mindez nem így történt; adóhivatala Kőrmöczbányának, Lévának és Aranyos-Marótnak van s az oszlányi járás Aranyos-Maróton fizeti az adóját.

Építkezés.

A közhivatali munkakör fejlődése, a tisztviselők számának szaporítása szükségessé tette már 1872-ben a vármegyeház kibővítését. Ekkor épült a vármegyeháznak az udvarba szökellő, a főhomlokzattal párhuzamos szárnya, melyben ma a levéltár és a múzeum van. Az építkezést Rischaneck István építész 11,311 forint 90 krajczár építési költség fejében foganatosította.

Garamvölgyi vasút.

Az 1871. évben a közgyűlés a közmunka- és közlekedésügyi miniszterhez újabb feliratot intéz a garamvölgyi vasút kiépítése érdekében, mely vasútnak kiépítését küldöttségileg és kérvényileg ismételten szorgalmazta. A helyett tehát, „hogy az államkormány által elfogadott vasútpolitika és

¹ 1874 augusztus 26-án 54. sz. — ² 1871. augusztus 23-án 91. sz.

vasúthálózatra való tekintettel, sok szempontból indokolt rekriminációkba bocsátkozniék, türelmet, reményt nem veszítve,” oly vasútvonal kiépítését kéri, mely ez államvaspályát (osztrák államvasút) a magyar kir. északi vasúttal (budapest—ruttkai vonal) átszelőleg Aranyos-Marótól érintené.

Láthatjuk, hogy ebbe a vasúti tervbe már a zsitvavölgyi érdek is beletartozik, még pedig minden valószínűség szerint azon villa-alakú vasúttervezet alapján, mely Érsek-Ujvárból vagy Nagy-Surányból kiindulva Verebéllyig halad, innen pedig Léva és Aranyos-Marót felé elágazik. Ez volt gróf Keglevich Istvának a vasúti terve.

A vasúti politika az 1874. évben újabb lendületet nyert, midőn gr. Keglevich István indítványt tesz a közgyűlésnek, határozza el, hogy a kezdeményezés terére lép, megállapítja vasútvonalát s azt kiépítteti; állapítson meg oly sinpárt, mely a megye minden vidékének jogos érdekeit kielégíteni fogja. A közgyűlés az indítványt elfogadja és a további teendővel az állandó választmányt megbízza.¹ Az állandó választmány már a következő év márczius 18-án tartott közgyűlésében² bemutatja emlékiratát, melynek javaslatait a közgyűlés elfogadja. A javasolt vasútvonal, az akkori vasúti tervek között a legjobb, mert a vármegye két völgyének összes közforgalmi érdekeit felkarolja s e mellett, ha létesül, a vármegye territoriális sértetlenségének legbiztosabb megoltalmazója lett volna. A finanszírozást úgy tervezték, hogy az építési tőkének maximális kamatja fejében évi 84,000 frtot tíz évi időtartama az adózási képesség arányában biztosítani fogják. A megválasztott 12 tagú küldöttség megbízatást nyert, hogy vasúti vállalkozókkal érintkezésbe és sikeres eljárás esetén szerződésre lépjen s ezt a vármegyének tárgyalás céljából bemutassa.

Legnagyobb jelentőségű a rakonezátlan Garam folyó kiesapongásai elleni védekezés, de rendszer ebben sincs; a Garam erősebb, mint a vármegye, az országgyűlést pedig a közjogi politika köti le és nem ér rá az ország közgazdasági érdekeivel foglalkozni.

A vármegye 1872-ben a Garam folyónak szabályozását kérelmezi, a miniszter azonban a kérelem teljesítését megtagadja azért, mert a szabályozásból eredő haszon a munkák és költségek nagyságával arányban nincs. A nagyszecse—felsővárad—nagyodi folyószakasz rendezésére azonban mégis 10,000 frt segílyt engedélyez.³

A közegészségügyi viszonyok fejlesztése érdekében 1872-ben a vármegye két nevezetes szabályrendeletet alkot. Az egyik, mely a védhímlőoltást szabályozza, a másik, mely a községi bábautyvet rendezi és a községi bábák elemi ismereteinek megszerzését biztosítani törekszik. Mindkét munkát dr. Brach Ferencz emlékezetét őrzi.

Az 1873/4. év tele az 1873. év rossz termésének és a pusztított kolera járványnak folyományaként inséget hozott a vármegyére. Az inség ellen-súlyozására kiküldött állandó inségügyi választmány odaadó lelkes munkásságot fejt ki. Rendelkezésére állott a vármegye által gyűjtött 4495 frt 65 kr, 30 mérő gabona. A vármegye azokívül a kormánytól 25,000 frt erejéig vetőmag-kölcsönt nyert.

A büntető jogszolgáltatás az inkviziczió és az ekzekuczió barbár eszközét, a botot, végre valahára eltörölte. A hatalomban néha túltengő kegyetlenség nem kéjeleghetett többé a tompán hangzó botütéseknek minden tisztességes embert ideglázba kergető zuhatagában. A mai kor fiának szinte nehéz elképzelni, hogy volt idő, midőn a szolgabírák poros udvarán s a fogház előtt nyilvánosan puffogott élő ember testén a bot, midőn férjes nőket, hajadonokat vizsgálat során, pusztán gyanúok alapján, véresre söpröztek. Pedig nem is volt régen, e sorok írója még látta és ma is borzad tőle.

A botbüntetés helyébe Simonyi alispánnak mást kellett kitalálni.

Az országgyűlés képviselőházának 1874 július 6-án tartott ülésében Irányi Dániel a következő interpellációt intézi gr. Szapáry Gyulához, az akkori belügyminiszterhez:

¹ 1874 augusztus 26-án 65. sz. — ² 41. sz. — ³ 1872 november 25-én 124. Kgy. h.

Zsitvavölgyi
vasút.

A Garam.

Közegészségügyi.

Inség.

„Mint hogy két hete, egy budapesti hírlapban egy levél jelent meg Bars megyéből, melyben az állott, hogy egy ottani, névszerint is megjelölt szolgabíró is oly ketreczet használ, pedig csak a vizsgálat alatt levő egyéneknek is bezárására, melynek alját élre állított léczek képezik, úgy hogy a kit abba zárnak, sem állni, sem ülni, sem feküdni nem bír, annélkül, hogy a leggyötrőbb fájdalmat ne érezze; azóta ezen tudósítást egy másik levelező is megerősítette, magam pedig arról értesültem, hogy nemcsak a megnevezett, hanem valamennyi bars megyei szolgabíró oly ketreczekkel van ellátva; mint hogy pedig ily kínzó eszközt még elítélt fegyenczek ellen sem enged meg a humanizmus s a tudomány, s ilyenek használata a különben sem túlságosan szelíd állami büntőszabályokban sines megengedve; mint hogy továbbá a szolgabírák büntető hatalommal többé nem is bírnak, reájok csupán az elővigyázat tartozván még, a melynél pedig kínzó eszközöket használni régi törvényeinkben sem volt szabad:

Annálfogva azt kérdezem a t. belügyminiszter úrtól: van-e tudomása a főt előadott tényekről? s ha van, intézkedett-e már, vagy szándékozik-e mielőbb intézkedni az említett visszaélés megszüntetése s az illetők feleltre vonatása iránt?”

Szapáry Gyula gr. belügyminiszter a következőképen válaszolt. „T. Ház! Az eset, melyet a t. képviselő úr előadott, nem azon hírlapi közlésből, de már azelőtt tudomásomra jutott és a mint az ügy állásáról, mely csakugyan olyan, a mint a t. képviselő úr előadja, tudomást szereztem, azonnal intézkedtem ezen szerintem nem helyeselhető eljárás megszüntetése iránt, mert én is azon meggyőződésben vagyok, hogy ily kínzó eszközöket, melyeket nagyobb bűn megfenyítésére sem lehet használni: vizsgálati eljárásnál alkalmazni és helybenhagyni éppenséggel nem lehet.

Ennélfogva az illető megyéhez, mint a melynek határozatán alapszik a ketreczek használata, rendeletet intéztem az iránt, hogy ezen ketreczek használata hatályon kívül téessék s egyúttal elrendeltem a vizsgálatot az iránt, hogy a képviselő úr által jelzett esetre nézve minő eljárás követtetett és a vizsgálatot legszigorúbban folytatni és befejezését siettetni kötelelességemnek tartom.”

A belügyminiszter válaszát úgy a ház, mint Irányi Dániel, tudomásul vette.

A kaloda.

A kaloda, vagy a mint a nép nevezte: kalitka-ügy 1874 augusztus 26-án került a törvényhatósági bizottság közgyűlése elé, annak indító okából, hogy a belügyminiszter annak használaton kívüli helyezését elrendelte. Az e tárgyban hozott határozat jellegzi azt a szellemet, mely Simonyi Simon korszakát emlékeztetéssé tette. Azt mondja: „A bizottsági közgyűlés, habár a szóban levő büntető eszköznek úgy szervezete, valamint az annak használata folytán egyrészt a megkívántató nevelés hiányában úgyszólván minden erkölcsi érzületet nélkülöző egyének által elkövetett kihágások tekintetében, másrészt a cselédrendszer érvényben tartása körül a közrendészet s mondhatni a közgazdászati terén elért gyakorlati eredményeknél fogva megengedhetőnek, sőt szükségesnek tarthatná, hogy ezen büntető eszköz használhatása iránt . . . felterjesztést tegyen, mindazonáltal szem előtt nem tévesztve az ezen büntető eszköz ellen a sajtó útján, valamint országgyűlési interpellációk következtében alakult országos közvéleményt, mely azt általános, de saját kultur- és közrendészeti viszonyainkkal több tekintetben össze nem férő humanisztikus szempontból elítélte . . . felirási jogának igénybevételét . . . alkalmoszerűnek nem tartván a . . . rendelet végrehajtását elrendeli.”¹

Ezzel a határozattal azonban a kaloda-ügy, fájdalom, befejezést még nem nyerhetett. Ugyanis Kaldrovits János garami főszolgabíró egy járásbeli lakost a kalodába csukatott, ki büntetését ki is állotta, de a rajta elkövetett sérelem miatt a koronánál és az igazságügyminiszternél emelt panaszt. A főszolgabíró ellen a főispán által elrendelt vizsgálat azonban eredményre nem vezethetett, mert hisz a főszolgabíró, mint a tisztí főügyész alaposan kifejtette, hogy a fenyték alkalmazásánál oly eszközt használt, melyet a vármegye hatósága elfogadott és alkalmazott.

¹ 1874 augusztus 26-án 53. sz. Kgy. h.

A ketrecz-ügy áldozatot követelt és gr. Migazzi Vilmos, semhogy a vármegye önkormányzatával szemben állást foglaljon és az alispánt felelőségre vonja, a tisztikar tekintélyét pedig feláldozza, maga magát áldozta föl. Október 30-án a korona gróf Migazzi Vilmost főispáni állásától felmentette.

A vármegye feljajdult. Mindenki átérezte, hogy itt ártatlan ember esett áldozatul. Az ellenzék tombolt és a nagy izgalomban csak egy ember volt, ki a helyzetet felismerte, maga gróf Migazzi Vilmos. Levelet írt (november 11-én) az alispánhoz és őt felkéri, hogy az ő sérelmi ügyét sem a tisztikar, sem a közgyűlés magáévá ne tegye, mert bár az ő legfőbb óhajta, hogy ügyében a korona mielőbb jobb értesülést nyerjen, a megye közbenjárását igénybe venni nem akarja. Ez az ő utolsó kérése.

Gr. Migazzi Vilmos észrevette, hogy az ő esetét a politikai ellenzék akarja kiaknázni, hogy a felelősség elől kitérhessenek azok, kik az ő bukását okozták. A közgyűlés természetesen a kormányt okolja. Legbensőbb fájdalomt fejezi ki, hogy a felmentés, kegyet és elismerést ridegen kizáró, szokatlan módon történt. A miniszter értesítése a vármegyében hazafias aggodalmat és bizalmatlanságot kel, a közgyűlés óhajta „vajha Ő Felsőge úgy a szóban levő ügyben, valamint jövőre minden hasonlóban jobb értesülést nyerne.”¹ Előkelő küldöttség viszi a búcsúiratot a volt főispánhoz, mondhatjuk, hogy a törvényhatósági bizottság színe-java. A közgyűlés elhatározza, hogy volt főispánja arcképét tanácssterme számára megfesteti.

Migazzi Vilmos grófnak Barabás Miklós művész által megfestett életnagyságú arcképét 1875 június 10-én leplezték le ünnepélyesen. Gróf Migazzi Vilmost küldöttség hívja meg az ünnepélyre, az ünnepi beszédet Kelecsényi Rafael mondja, a tisztikar nevében Katona Gyula főjegyző mond köztételéssel fogadott üdvözlő beszédet.

II. A BELSŐ ÁTALAKULÁS KORA.

A vármegye fokról-fokra veszíti közjogi jelentőségét. Elveszti az igazságszolgáltatást, a népoktatásügyi felügyeletet, adóügyi kezelést, a középítkezések műszaki szolgálatát, a közérdek felügyeletét, e helyett őt magát megrendszabályozzák, a törvényhatósági bizottság mellé egy új — a törvényhatósági bizottság tekintélyére veszedelmes — konkurrens intézmény létesül, a közigazgatási bizottság, mely annak munkakörét nagyrésztben lefoglalja, mely az összes szakerőkkel rendelkezik, és melynek tíz választott, független elemével szemben, a főispán elnöklete alatt tíz hivatalos közeg sorakozik, ki-ki a saját szakában teljes tudásával. A munkabíró, a szakképzett elemeket az állami hivatalok lefoglalják, a vármegyének csak a selejtesebbje marad, azok közül is a kiválasztásban érvényesülhet a protekció, a nepotizmus, mert a vármegyei hivatalok kvalifikációhoz kötve nincsenek, a kinek hatalmasabb a befolyása, az válogathat a hivatalok között.

A főispáni állás sem többé az, a mi volt, nem országos dignitarius, hanem hivatalnok. De a mint elhalaványodik fényének nimbusa fölfelé, annál inkább emelkedik hatalomban a vármegye falai között, mert a vármegyei igazgatásnak ő a mindenható satrapája. A főispánnak, ha vezetni akar, tudnia kell; hogy tudjon, dolgoznia kell. Még Tarnóczy Kázmér 1861-ben megkérdezhetette a vármegye tekintetes karait és rendeit, hogy akarják-e őt főispánnak, mert ha nem akarják, ő kész lemondani; már 1875-ben hiába agitált a megye Migazzi Vilmos mellett, — mennie kellett, mert ő úgy eselkedett, a mint Tarnóczy gondolkodott és a vármegye akarata szerint kormányzott és nem úgy, a hogy a miniszter elrendelte. Kétségtelen, hogy gr. Migazzi Vilmos volt a régi vármegyének utolsó, régi fegyverzetű főispánja. Az ő távozásával egy új kor veszi kezdetét, melyet azért neveztünk a belső átalakulás korának, mert a közjogi harcok a tanácssteremben elmúlhatnak és az egész vonalon érvényesülni akar az új vármegye, mely ugyan még mindig foglalkozhatik országos ügyekkel, lényegében azonban nem egyéb mint egy erősen központosított kormánynak külső organuma, mely annak rendeleteit végrehajtja és a mellett, ha neki úgy tetszik, a saját belügyeivel

¹ 1874 november 17-én 72. sz. Kgy. h.

törődhetik. A cselekvőség súlypontja a törvényhatóság tanácssterméből megszlik a hivatali irodák között s a táblabírák helyett a hivatalnok igazgat, ki a központi kormánynak fegyelmi fenhatósága alatt áll és a ki a főispán kénye-kedvének teljesen ki van szolgáltatva.

De a társadalmi viszonyok is megváltoznak. A törvényhatósági bizottság tagjainak nincs idejük arra, hogy a vármegye székhelyén napokat töltsenek; a legtöbbje a megélhetés terhével küzd, s a ki teheti, a mai kifejtett vasúti hálózat korában, a saját izlésének jobban megfelelő szórakozást is talál, mint olyat, hogy közügyekkel foglalkozzék. A törvények is elszaporodtak, az ügyeket azok szerint intézik el s azok megértéséhez a józan ész egyedül nem ad kellő útmutatást. Szilágy József, a volt miniszterelnök, zsitvaújfalusi kastélyából egyizben látogatást tett a vármegyeházán. Mielőtt a tanácssterem szárnyas ajtaja mellett elhaladna, megáll és oda szól az őt kísérő alispánhoz: „Reá kell irni az ajtó fölé: tilos a bemenet”.

De fogjunk az események elmondásához.

Gr. Migazzi Vilmos elboesátása után a belügyminiszter fogadóterme lett a cselekvőség színtere. A halottat megsiratták, elhaltolták. Le roi est mort — vive le roi; csak hogy ki legyen a király? A miniszter előszobáján egymás után vonultak át — az önjelöltek.

A miniszter nem bír választani; végre is Hont vármegye felé fordult s a hivatalos bureauból kiszóltotta annak nagytehetségű alispánját, székhelyi Mailáth Istvánt. Mailáth István nem volt idegen Bars megyében. Birtoka a vármegye határára támaszkodik, ő maga Léva város tőzsomszédságában lakik. Résztvett Léva várost érdeklő minden mozgalomban. Résztvett a lévai közkórház, főgymnasium és kaszinó megalakításában, közreműködött a Bars megyei Gazdasági Egylet alakításánál; a családi kötelék is ide fűzte, mert hitvese Leidenfrost Flóra, Leidenfrost Lászlónak, a nagy gazdának nővére; a származása ellen sem lehetett kifogás, mert hisz a Mailáth család ősrégi nemzetség. Azonkívül 1867-ben megválasztott főjegyző, 1869-ben a szalkai választókerület orsz. képviselője, 1872 óta pedig alispán. Szóval a főispáni méltóságra minden tekintetben primo loco kvalifikált, 42 éves férfiú.

Midőn gróf Szápáry Gyula belügyminiszter Mailáthot első ízben Budapestre hívatta és a barsi főispáni állást neki felajánlotta: Mailáth erre nézve, saját megyéje köreiből már előbből tett nyilatkozataihoz híven, a miniszter kezét megköszönve, határozottan kijelentette, hogy a neki felajánlott állást *el nem fogadja*. Kifejtette, hogy lelke egész melegségével annyira jól érzi magát a sokoldalú és élénk munkásságú hatáskörben, melynek jelen alispáni állásában részese, oly nagy becsvágygyal törekszik szeretett megyéje közigazgatását gazdasági és humanisztikus feladataiban magas színvonalra emelni, a községek javát előmozdítani, hogy azt a politikai odiumokban gazdag, de cselekvés és kezdeményekben szegény, a mindig kétes értékű ellenőrzésre leszállított főispáni hatáskörrel feleserélni nem kívánja. Nem kívánhatja azért sem, mert sem elég vagyona, sem elég országos érdemei nincsenek arra, hogy a díszes főispáni állást kellő tekintéllyel betölthetné. Végre igen jól tudja azt is, hogy egy megyében sem szeretik, hogy ha a megyeiek mellözésével, más megyéből kapják a főispánt.

A belügyminiszter mindazonáltal felkérte Mailáthot, hogy 10—14 napi időközön át fontolja meg bővebben a helyzetet, esetleg módosítsa elhatározását, összeköttetéseinél fogva pedig lépjen Barsban többekkel érintkezésbe és nyerendő tapasztalásai szerint, őt a megyei hangulatról értesítse.

Mailáth ezélbavett kineveztetésének híre elterjedvén, az Bars megyében nagy konsternációt okozott. Sokan voltak a csalódottak, közöttük első sorban Simonyi Simon alispán.

Az ő kezdeményezésével a vezető férfiak értekezletre gyűltek össze. Ezen az értekezleten elhatározták, hogy Mailáth Istvánt küldöttségileg kéri fel, hogy a főispáni kinevezést ne fogadja el. Az értekezlet saját kebeléből a vármegye három legjelesebb férfiát: Botka Tivadart, Bodó Lipótot és Kürthy Józsefet küldötte ki, hogy Mailáth Istvánnak az üzenetet megvigyék.

A történelmi igazság érdekében meg kell jegyeznünk, hogy ez a küldetés nem a törvényhatósági bizottság közgyűléséből, hanem egy értekezlet

kebeléből történt, mert a vármegye jegyzőkönyveiben ilyen kiküldetésnek nyoma sincs. A küldöttség komoly férfiakhoz méltón, híven megfelelt megbízatásának. Elutazott Ipolyságra, ott fölkereste a megye alispánját: Mailáth Istvánt és előadta kívánságát. Botka Tivadar, a küldöttség szónokája, első sorban biztosította Mailáthot a teljes tiszteletről és szeretetről, melylyel nemcsak a küldöttség tagjai, de küldöik mindegyike, személye iránt viseltetik. Az ebből folyó bizalommal jelentek meg tehát őt arra kérni, hogy mivel az új területi beosztásokat tervező belügyminiszteri javaslat nagyon kedvezőtlen Barsmegyére nézve, az a megye integritását fenyegeti és Barsmegye főispánjává való kineveztetése okozati kapcsolatban állónak látszik Barsmegyének Honthoz csatolásával — a főispáni kinevezést ne fogadja el.

Mailáth válaszában leplezetlenül és részletesen tudatta a küldöttséggel az előzményeket. Tudatta, hogy a mult napokban tényleg csakugyan megkínálták a barsi főispánsággal, de azt határozottan megköszönte és el nem fogadta. A politikai téren szokatlan ily felkérés-sel szemben azonban érzi, hogy önbecsérzetének csorbítása nélkül nem szabad meghátrálnia annál kevésbé, mert csak így nyílhat alkalma azon föltevés téves voltának beigazolására, hogy ő képes lehetne a trójai ló szerepére vállalkozni, egy megye élére állani azért, hogy e megye legszentebb érdekei megsértéséhez hozzájáruljon. Ha vállalkozik a főispánságra és most már akar vállalkozni, biztosíthatja a küldöttség tagjait és összes barsi barátait, hogy a megye testületi épségének megőrzésében vagy védelmében magát megelőzni senki által sem fogja engedni. Elsősorban ez a főispán legszentebb kötelessége. Hogy pedig ezt bebizonyíthassa, még ma leutazik Budapestre, visszavonja előbbi elhatározását és nemcsak készségét jelenti ki a főispáni állás elfogadására, hanem kérni is fogja a belügyminisztert, hogy ha annak betöltése iránt időközben még nem intézkedett és szándékát nem módosította, őt a kinevezésre ajánlani sziveskedjék.

Úgy is történt. Mailáth még az nap este jelentkezett a belügyminiszternél. Néhány nap mulva megtörtént a fusio a balközép és a Deák-párt között.

Mailáthnak Bars vármegye főispánjává való kineveztetését már Tisza Kálmán az új belügyminiszter terjesztette fel Ő felségének. (Mailáth István feljegyzései.)

Mailáth Istvánt, midőn 1875. márczius 3-án Aranyos-Maróton megjelent, a közönség fölötté ridegen fogadta. A következő napon tartották meg a beiktató közgyűlést, melyen Mailáth István ékesszólása a törvényhatósági bizottság tagjainak zömét megnyerte. Kegyeletes szavakban emlékszik meg elődjéről és részvétellel érinti a bánatnak és fájdalomnak azon érzelmeit, melyeket elődjének a megye kormányzatáról történt visszalépése az egész megyében keltett. Méltatja az ország két nagy pártjának, és a balközépnek fúzióját, és kívánja, vajha a nemzetnek ezen nagy jelentőségű országos politikai akcióhoz annyi jogosultsággal kötött reményei teljesedésbe mennének.

Megjelöli a változott rendszer keretei között a vármegyének jövődöbeli feladatát. A közgyűlési jegyzőkönyv szerint ugyanis „erős érveléssel

MAILÁTH ISTVÁN, FŐISPÁN.

szól az önkormányzat magasztos voltáról, az ez alapon létesíthető jó közigazgatásról”, ígéri, hogy az alatt a zászló alatt fog küzdeni, melyre Bars vármegye dícsősége van felírva.

A beiktatás ünnepségének lezajlása után Mailáth István számolhatott a helyzettel és megállapíthatta munkaprogrammját.

Politikailag a hatalom a függetlenségi párt kezében volt. A régi Deák-párt széthullott, a vezetésére hivatott férfiak elfordultak tőle, tüntettek ellene, a főmeg nem ismerte, megyei párt nem volt, az alispán nem titkolta, hogy ellene a harcztot felveszi, a tisztviselői karban szervezni, irányt adni hivatott ember nem volt; gr. Migazzi Vilmos nem érezte kötelességének, hogy a főispán segítségére legyen. Egyedül állott, de nem riadt vissza. Érezte, hogy bár senkije sincs, a harcztot felveheti, mert van jól iskolázott, logikus esze, nagy tudása és a vármegyei politikai életben nagy gyakorlottsága. És ne feledjük, hogy Mailáth a br. Majthényi László honti iskolájából való tanítvány volt.

Mailáthnak nem volt nehéz kidolgozni munkaprogrammját.

Első feladat volt, új politikai pártot teremteni és pedig a volt Deák-párt és a volt balközép romjaiból egy egységes szabadelvű pártot és ezzel a függetlenségi pártot megtörni. Ha ez sikerül, megerősödik oda fönt. Második feladat volt oly megyei pártot teremteni, mely őt vezérének ismeri és munkaprogrammjának fogantatásánál teljes odaadással követi. Ha ez sikerül, megerősödik ide lent. A harmadik és a legnagyobb feladat volt, egy jó tisztikart és ez által jó közigazgatást teremteni. Ha ez is sikerül, megerősödik a legelső forum előtt, saját kötelességézetének tudata előtt.

Már az első feladat is nehéz volt. Gr. Migazzi Vilmosnak az volt a uézete, hogy a főispán nem pártember, hanem a pártok fölött áll. Mailáth tudta, hogy a mint a miniszterelnök fővezére a saját pártjának, úgy az ő bizalmi embere: a főispán, vezére a vármegyei országos pártnak. Azt az elvet, melyet a politikai párt köteléke szempontjából követett, ő maga fejezte ki legszebben, midőn azt mondta: ¹

„Legyen mindenki mindig önálló és független nézeteiben, de hű és odaadó azon párthoz, melyhez gondolkodása és meggyőződése fűzi. Ezen elvnek csak látszólagos a kontraverziónja. Ervényesítse ki-ki a párton belül függetlenül nézeteit, fel- és lefelé egyenlő nyíltsággal és önállósággal, de azért egyes kérdésekben ápolit önálló nézeteiért még ne hagyja el pártját, mert csalhatatlansággal senki sem dicsékedhetik és mert a pártokat csak azon tudat teheti erőssé, ha fölveken tömörítve, a tagok egyes árnyalatokban kölcsönösen deferálhatnak egymásnak.“ Csakhogy a vármegyében maga az alispán volt a politikai ellenzék vezére, neki tehát először az alispánnal kell a harcztot felvennie, oly harcztot, melyről tudnia kellett, hogy az egyik a csatatéren marad.

A második feladat még nehezebb volt, mert azok az elemek, melyek társadalmi helyzetüknél fogva a vezetésre, hivatva voltak, félreállottak. Kétségtelen, hogy akkor a vármegye közéletének súlypontja gr. Migazzi Vilmos kastélya volt; ez azonban, ha szívesen is fogadta Mailáth Istvánt, a főispán sikere érdekében kaput nem nyitott. Ő tehát arra a támogatásra volt utalva, honnan az neki kínálkozott. Mailáth Istvánnak számolni kellett a helyzettel és ő e feladat elől sem térhetett ki és el kellett fogadni az idősebb Samassa Jánosnak és fiának Jánosnak és Adolfnak közremunkálását abban a reményben, hogy ezek által oly hatalmas vármegyei pártot teremthet, melyet nevezhetnek ugyan Samassa-pártnak, az lényegében mégis a főispán pártja lesz.

Ez sem ment könnyen. Igaz ugyan, hogy a párt a főispán hívének vallotta magát, de azt sokszor úgy értelmezte, hogy ha tartozik is követni a főispánt, de néha viheti is.

Így a párt vezetőinek sikerült a közgyűléseken tanúsított provokáló magatartás által, a jobb s ezért érzékenyebb elemeket, erőszakoskodó kortesfogásokkal, a bizalmi állásokból kizárni s ez által a demokratikus érzelmek álcézája mögött irigy, kiesinyes és bosszúálló érzelmek hatása alatt dolgozott. E viselkedés által a sérelmet szenvedettek a párt kebeléből visszavo-

¹ E sorok írójához intézett magánlevél.

multak s önálló s nem a főispán politikájával, de személyével ellentétes párt-töredéket alkottak.

E viselkedés — melyre a főispán okot nem adott s mely csakis a pártjához tartozók igaztalan, de orvosolható túlkapásainak tulajdonítható — a főispánt arra bírhatta volna, hogy az őt támogató pártnak gyöngéit elnézze, hibáit legyezesse és a diszszidensek neheztelését, nehezteléssel viszonzozza s a kiváltakat, a kik „Kör” elnevezés alatt külön pártot alakítottak, minden indítványával leszavaztassa, érdekeit elhanyagolja s őket a nevezetesebb bizottságokban való részvételtől kizárja. Mailáth kormányzati talentuma azonban magasabb eszmekörben élt; míg a párt túlkapó rakoncátlan elemeit befolyásának egész súlyával megfélemezni törekedett, bizonyosságot tett azon meggyőződéséről, melynek egyízben kifejezést adott, midőn azt mondotta: „Sokat tudok felejteni, mi az én személyes baráti, vagy ellenséges vonatkozásaim körébe vág és szívesen megbocsátok mindent mindenkinek, de a mi a megye erkölcsi érdekeivel kapcsolatos, arra nézve sohasem fogok semmit sem felejteni.”¹

A harmadik feladat volt a legnehezebb, a közigazgatás szervezése. Simonyi Simon alispánról már nyilatkoztunk. Katona Gyula főjegyzőnek, Máriaassy Istvánnak arra, hogy a vármegyei közigazgatást szervezze, nem volt képessége, a többi tisztviselők pedig részben elaggott emberek, részben kezdők voltak, kik közül sokan az irnoki stallumokból emelkedtek tisztviselői állásokba, mert minősítési törvény akkor még nem volt.

Mailáth azonban határozott közigazgatási talentum s az ő nagy tehetsége, tudása és gyakorlati érzéke képes volt az ügyeknek irányt adni, melyeknek technikai kivitele ha gyarló volt is, azokon Mailáth szelleme el nem lapulhatott.

De hogy mennyiben sikerült ezt a hármast feladatát megoldania, azt hadd tüntessék fel az események.

A Deák-párt, mely megalkotta a kiegyezést, Bittó István rövid kormánya alatt teljesen megérett arra, hogy új pártalakulásnak az útját egyenesse. A Deák-párt és a balközép között a fúzió megtörtént és az új kabinet, melynek elnöke br. Wenkheim Béla miniszterelnök, tagjai Tisza Kálmán, Széll Kálmán, Simonyi Lajos, Péchy Tamás, Perczel Béla, Trefort Ágoston, Szende Béla és gr. Pejacevics Péter voltak, 1875 márczius 3-án mutatkozott be a képviselőháznak. Az országgyűlés május 24-én ért véget s a választási mozgalom az országban oly irányban indult meg, hogy a balközép, mely az előző országgyűlésen a fúzió idejében csak 60 tagból állott, a választás során 163 képviselőt volt képes az új országgyűlésre felküldeni.

Simonyi Simonnak tehát az új pártalakulás megnyitotta útját a képviselőséghez; mivel pedig meggyőződött arról, hogy Mailáth nem vezettni, hanem vezetni akar és híveinek száma rohamosan szaporodik, elhatározta, hogy az újbányai választókerületben mandátumot kér s ennek elnyerését annál inkább remélhette, mert Pólyának, exponált színvallása az úgynevezett Lónyay-féle frakció mellett, politikai helyzetét a vármegyében megingatta és mert az újbányai kerületben a protestáns Pólyával szemben mint katolikus jelölt, többségre számíthatott.

Mailáth szívesen vette Simonyi jelöltségét. Az aug. 28-án megtartott választás eredménye volt, hogy az újbányai választókerületben Simonyi Simon 701 szavazattal győzött Pólya Józsefnek 502 szavazata ellenében. Léván Kürthy József 1356 szavazattal győzött ellenfeleivel szemben, kik közül báró Mednyánszky Árpád 1243, Farkas Nándor endrédi plébános pedig csak 31 szavazatot nyert. Az aranyos-maróti választókerületben a választás a kiengesztelés ünnepe volt, mert gr. Migazzi Vilmost majdnem egyhangúlag nagy lelkesedéssel megválasztották. A szabadelvű-párt tehát mind a három kerületben teljes diadalt aratott.

Mailáthnak egy egységes kormány-párt alakítása tehát nemcsak fényesen sikerült, de a mellett sikerült neki Simonyi Simont az alispáni székből eltávolítani és Migazzi Vilmos homlokáról a főispáni szék elvesztése miatti borulatot, ha nem is eloszlatni, de legalább is enyhíteni.

Simonyi Simon alispán képviselővé megválasztatván, alispáni tisztéről történt lemondását az 1875 szeptember 23-án tartott közgyűlésnek levélben

Az 1875-iki
képvisele-
választás.

¹ E sorok írójához intézett magánlevél.

Bodó Lipót
alispán

BODÓ LIPÓT
alispán. 1875—1877.

jelenti be. A közgyűlés az alispáni szék betöltése iránt nyomban intézkedik. A kijelölő-választmány Bodó Lipót árvaszéki elnököt és Mácsay Lukács kir. tanfelügyelőt jelöli ki. Beadatott 143 szavazat, ebből Bodó Lipótra esett 92 szavazat, tehát Mácsay Lukácssal szemben 41 szavazattöbbséggel alispánnak megválasztott, ki is székfoglalóját nyomban megtartja. Bodó Lipót helyébe árvaszéki elnöknek a közgyűlés Máriássy Istvánt választja meg.

Kétségtelen, hogy Mailáth jelöltje Mácsay Lukács volt, de a saját pártja erejében még nem bízván, a választásnak szabad folyást engedett; azonban már az első közigazgatási bizottság megválasztása a pártnak erős szárnypróbálása volt.

A vármegyei önkormányzat életében új korszakot teremtett a közigazgatási bizottság szervezéséről szóló 1876. évi VI. t.-cz., mely a törvényhatósági bizottság munkaköréből a leglényegesebb feladatokat elvonta és azokat egy könnyebben kezelhető, kisebb testületre ruházta.

A közigazgatási bizottságról szóló törvény végrehajtása iránt az 1876. évi szeptember 21-én tartott közgyűlés rendelkezett. Érdekes a municipalista főispánnak elnöki megnyitó beszéde, melyen ezt a törvényt el nem palástolt aggodalommal méltatja. Sajnálattal említi fel, hogy az önkormányzat, a megkívántató és a multban oly élénken nyilvánult közérdekeltségnek mind fokozottabb alászállása miatt ed-

digi alakjában fenttartható nem volt, ennél fogva azt szűkebb körre kellett szorítani s közegeit az állam közegeivel szorosabb kapcsolatba hozni oly czélből, hogy a megyei önkormányzat újabb életképességet és általa az állami közigazgatás megkívántató közvetítést nyerjen; de hogy el lesz-e érve ez a czél, az a jövő titka. Az arra hivatottak működésétől függ, hogy a törvényhozás ezen újabb alkotása ne ismét csak újabb, meddő kísérlet legyen.

A közigazgatási bizottság első tíz tagját a közgyűlés megválasztja. A bizottság tagjaivá lettek: Kosztolányi László, Sümegh János, Pristyák Neit, Szakináry Endre, Chabada József, Leidenfrost László, Pólya József, Samassa Adolf, Kelecsényi Rafael és Benkovics Imre.

Újbánya és
Körmöczbánya
bekebelezése.

Erre az időszakra esik azoknak a szabad királyi városoknak bekebelezése az egyes törvényhatóságokba, melyek önálló törvényhatósági jellegüket megtartani nem képesek. Újbánya szabad királyi városnak bekebelezése kétséges nem volt. Körmöczbánya város elnyeréseért azonban valóságos hódító küzdelem folyt a szomszédos törvényhatóságok között. A város a belügyminiszterre bizza a választást, ez azonban nem akart eselekedni a város véleményének meghallgatása nélkül. A helyzetre élénk világot vet gróf Migazzi Vilmosnak Bodó Lipót alispánhoz Franzensbadból 1876 július 27-én intézett levele, melyben ezt mondja: „Biztos tudomásom van arról, hogy Tisza visszaküldte Körmöcz városnak levelét, melyben ügyüket a belügyminiszterre bízzák. Tisza azt rendelte el, hogy ők maguk válaszszanak, de rendeletet Zólyom vármegyének is küldött. A zólyomi alispán Körmöczön korteskedni volt, hol két nagy párt van. Campione¹ velünk tart, főkép az asszony . . . Körmöcz városnak van egy nagy erdőpere a kamarával, meg kell ígérni, hogy az ügyet magunkévá fogjuk tenni . . . Oda kellene tehát mindjárt menni és a polgármestert informálni. Tessék ezen leveletem közölni Katonával, Büttnerrel, Máriássyval, de tenni kell, ha nyerni akarunk . . . egy perczet se késsenek . . .”

A belügyminiszter tényleg felhívta a vármegyét, hogy Körmöczbánya és Bakabánya városoknak bekebelezése iránt véleményes jelentést adjon. A vármegye feliratot intéz a miniszterhez, hogy Körmöczbánya várost az együvé tartozóság és a históriai kegyelet mélyen gyökerezett érzete alapján kéri bekebelezetni, Bakabánya város bekebelezését pedig, mely város minden érdekével ide gravitál, örömmel fogadja.² A Körmöczbánya és Újbánya

¹ A polgármester. — ² 1876 július 8-án 64. sz. — ³ 69. sz. a. Kgy. h.

szabad királyi városokat a vármegyébe kebelező iinnepi aktus az 1876. évi szeptember 21-én tartott közgyűlésen megtörtént. A főispán biztosítja a városokat, hogy érdekeiket a vármegye mindenkor méltányolni és előmozdítani fogja. A főispán beszédére Mocsigay Jenő, Ujbánya város tisztii ügyésze és főjegyzője válaszolt, rokonszenvesen és általános helyeslés közben.³ A Körmeözbánya szabad királyi várossal együtt a vármegyéhez kebeleztetett 7 községnek, úgymint Blaufusz, Hornavész, Konossó, Lucska, Sváb, Veternyik és Berg községeknek közigazgatási rendezése is szükségessé vált. Kétségtelenül a vármegye a legjobb megoldást találta ki akkor, midőn a 7 községből egy járásszerű kerületet alakított és annak igazgatását a Körmeözbánya tisztikarából kiszemelt tiszteletbeli szolgabíróra bízta.¹

Az általános országos rendezés közepett merült fel az a kérdés is, mint lenne a vármegye nyugati határa Nyitra vármegye határával olyképen rendezendő, hogy azoknak a községeknek, melyek fele részben ide, fele részben Nyitra vármegyéhez tartoznak, egységes területi hozzátartozandóságuk megállapíttassék. A vármegye határát ugyanis nem a községek határai alkották, hanem a Dervencez-patak s azok a községek, melyek a patak mindkét partján épültek, fele részben Nyitra vármegyéhez, fele részben Bars megyéhez tartoztak, és midőn a kis Néver község két vármegyének adott egyszerre alispánt, a nyitra-vármegyei alispán² kuriája Bars vármegye területén, a bars-vármegyei alispán³ kuriája Nyitra vármegye területén állott. Gróf Migazzi Vilmos ez iránt a kérdés iránt is érdeklődik és figyelmezteti az alispánt, hogy éber legyen. Érdekes levelét így fejezi be: „Bocsásson meg, hogy oly dolgokról írok, melyek talán nem tartoznak már hozzám, de azon viszony és szeretet, mely engem kedves megyémhez bilinesel, megadják nekem azt a jogot, hogy egyik barátom előtt, ki most e kérdésben tehet, szívemet és vágyamat kitarhassam.”⁴

A nyugati határrendezés.

Nyitra vármegye tényleg agitációt indított a vármegye integritása ellen. Az egész oszlányi járást akarja bekebelezni. A járás lakossága tiltakozott a szomszéd szándokával szemben. Feliratban kérte, hogy csatolják vissza az aranyos-maróti kir. törvényszékhez, fiait sorozzák a 61. (lévai) honvédszászlóaljhoz, a kir. járásbírószágot Nyitra-Zsámbokrétről helyezték át Oszlányba.⁵

A Nyitra vármegyéhez tartozó Lédecz, Néver és Ghymes-Kosztolány községeknek, Pusztahatár és Finta pusztáknak egészen Bars megyéhez csatoltatását 1879-ben küldöttségileg kéri a vármegye.⁶

A törvényhozás végre rendelkezett és az 1881. évi LXIII. t.-cz. rendelkezése szerint Ghymes-Kosztolány község Bars megyéből Nyitra vármegyébe, Lédecz község és Néver község, a hozzátartozó Pusztahatár és Finta pusztákkal együtt Nyitra vármegyéből Bars megyébe kebelezettek.

Egy bizalmatlansági nyomra is akadunk, a vármegye 1875. évi jegyzőkönyvében, melyet a vármegye két vidékének hol lappangó, hol kitörő féltékenysége tesz megokolttá. A december 16-iki közgyűlésen elnöklő alispánhoz kérdés intéztetvén az iránt, ha vajjon van-e tudomása arról, hogy a főispán az igazságügyminiszterhez Léva városnak abbéli kérvényét mutatta be pártolólággal, mely a kir. törvényszéknek Lévára áthelyezését szorgalmazza? az alispán kijelenti, hogy a főispán őt felhatalmazta annak kijelentésére, hogy ilyen folyamodványt csakugyan beadott, de azzal a kijelentéssel, hogy a törvényszéknek Aranyos-Maróton meghagyását óhajtja és csak ha ez egyáltalán meg nem történhetnék, óhajtana a vármegye érdekében, hogy Léva törvényszéket nyerjen.⁷

A törvényszék ügye.

A hazafias és kegyeletes tényeknek sok emléke fűződik ez időszakhoz. Így az orosz-török háború maga után vont a Bosznia okkupációját. Az ország közvéleménye ellene volt ennek a hódító politikának, az államháztartás egyensúlyának teljes megbomlását féltette.

Országos ügyek.

Már egy évvel előbb: 1877 szeptember 13-án, Pólya József indítványára a közgyűlés feliratot intéz a képviselőházhoz, melyben kéri hogy a török állam integritása megóvassék, Oroszországnak terjeszkedési szándoka megátoltassék, új államalakulások, ha kell a fegyveres erő mérlegbevetésével

¹ 1877 február 8-án 2. sz. a. Kgy. h. — ² Kubinyi Zsigmond. — ³ Matyasovszky Lipót. — ⁴ Franzensbad 1876 július 17. — ⁵ 1876 december 21-én 100. sz. — ⁶ 1879 szeptember 11-én 108. sz. — ⁷ 1875 december 16-án 126. sz. Kgy. h.

is meggátoltassanak. Bosznia és Hercegovina fegyveres megszállása csak az esetben fogantatosíttassék, ha abba Törökország határozott beleegyezését adja, végre hogy a mennyiben Szerbia a törökkel kötött békeegyezmény ellenére a háborúban résztvenne, ezt a monarchia casus bellinek tekintse.¹

A vármegye feliratot intéz a képviselőházhoz, hogy minden népiskolában a magyar nyelv mint kötelező tantárgy taníttassék és a magyar nyelv tudása nélkül néptanítónak senki se képesíttessék.²

A nagysallói emlékoszlop.

A vármegye történetének kegyeletes mozzanatához értünk. Említettük, hogy már az 1861. évben mozgalom indult a vármegyében, hogy a kegyelet emeljen oszlopot annak a dicsőséges nagy nap emlékének, melyen az 1848/49-iki szabadságharc napja a legdicsőségesebben ragyogott, mert az 1849. év április 19-én kiküzdött diadal napján a magyar szabadság ügye tetőpontján állott.

A rendszeres gyűjtéshez gr. Migazzi Vilmos főispán idejében fogtak, ki a szobor-bizottság elnöke volt és elnöke maradt akkor is, midőn főispán lenni megszűnt. Az ő szívós kitartása, a hazafias ügyszó méltó lelkesedése, de a saját áldozatkészsége is megszerezte a sikert. Az emléket az 1876. év június 5-én adták át fényes ünnepély során a hazafias kegyeletnek. A szabadságharc ezen kimagasló haditettét, melyben a győzelem babérjának legszebb ága a barsi zászlóaljnak jutott, a város legemelkedettebb pontján, manthauzeni gránitból készült, 9½ méter magas obeliszk hirdeti, melynek csúcsát bronzkoszorú öleli körül.

Az emlék felirata a következő:

Az 1849 april 19-én
Vívott nagy-sallói
Győzelmes csata
És az abban elvèrzett
Vitéz honvédek
Emlékére.
Bars megye közönsége.
1876 april 19.

Kedves epizód fűződik a szobor leleplezésének ünnepéhez. Migazzi Vilmos gróf, mint a szoborbizottság elnöke, személyesen hívta meg az ország notabilitásait a leleplezés ünnepére. Személyesen járt Szende Bélánál is, ki akkor az ország honvédelemügyi minisztere volt. Élénk beszélgetés fejlődött ki közöttük és Szende lelkesedéssel újította fel a sallói diadalhoz fűződő emlékeit. „Gyönyörű nap volt ez, — szól a miniszter — ott voltam, abban a támadásban vettem részt, melyet az erdő ellen intéztünk, melyet az osztrák ugyancsak makaesul védelmezett. — A hölvényi erdő az, — vág közbe Migazzi — melyet a vadász-zászlóalj tartott megszállva. — Hogyan, — kérdi a miniszter — hát te is ott voltál? — Igen — feleli Migazzi — ott voltam, az — erdőben”. — Szende magához ölelte vendégét.

Tarnóczy Kázmér arczképleleplezése.

Az 1876. évi szeptember hó 21-én tartott közgyűlésen leplezték le Tarnóczy Kázmérnak, a vármegye volt főispánjának arczképét.

Tarnóczy Kázmér életének, sikereinek és dicsőségének java összeforrott a vármegye történetével. 1824-ben az alig 20 éves ifjú már a vármegye aljegyzője volt, négy évvel később főjegyző s 1836-ban Balogh Jánossal együtt a vármegye követe, ki úgy mint követtársa, a vármegye rendeitől elismerésül diszkardot kapott. 1861-ben a vármegye főispánja, de csak 11 hónapig kormányozhatta a vármegyét, mert az elnyerni vélt szabadság hajnalára a provizorium felhője borult. Arczképét Tarnóczy Kázmér családja adta ajándékba a vármegyének. A leleplezés alkalmából az ünneplő szónoklatot a közgyűlésen Bodó Lipót alispán mondta.

Deák Ferencz arczképe.

A vármegye közadakozásból megfesteti Deák Ferencznek életnagyságú arczképét s azt 1877 decz. 13-án tartott közgyűlésében felavatja. Ugyanakkor a főispán méltatja a haza bölcsének érdemeit és előadja, hogy a megye közönsége a Deák Ferencz által vallott elvekhez mindig hű maradt és zászlaja körül sorakozott.

Népnevelés-ügy.

A népnevelés-ügyet érdeklő nemes alapítványról kell itt megemlékeznünk. Ez Majthényi Bálintnak, az aranyos-maróti választókerület képviselő-

¹ 1877 szeptember 13-án 111. sz. a. — ² 1877 márczius 15-én 20. sz. a. Kgy. h.

jének alapítványa, ki az általa felvett képviselői napidíjak fejében 4593 forint 75 krt tesz le az alispán kezébe oly czélből, hogy abból az aranyos-maróti választókerület közönsége javára népnevelési alap alkottassék.¹

A közegészségügyi törvény² végrehajtása is nagy munkát ad a vármegyének. Szervezett 14 közegészségi kört, ú. m. a szent-keresztii kört 26, a zsarnóczai kört 19, a vihnyeii kört 10, az oszlányi kört 16, a verebélyi kört 13, az ohaji kört 14, az aranyos-maróti kört 2, a taszári kört 17, a kovácsi kört 13, a kistapolcsányi kört 13, a garam-keszibeli kört 12, a nagy-kálnai kört 15, a nagy-sallói kört 12 és a zselizi kört 13 beosztott községgel. A körorvos fizetését 300 forintban, uti átalányát 100 forintban állapította meg. Kétségtelen, hogy ez a körbeosztás nem felelt meg a közegészségügyi követelményeinek, de a kezdet mégis megtörtént.

A humanizmus nemtője által megihletett rendelkezések azok, melyek által a vármegye a házasságon kívül született gyermekek sorsát felkarolta. Szabályrendeletet alkotott, melyben kimondja, hogy minden házasságon kívül született gyermekről a baba az előljárásnak jelentést tenni tartozik, ugyancsak az ő kötelessége bejelenteni, ha a gyermek anyja — az előljáróság engedélye nélkül — gyermekét elhagyva, dajkának elszegődik, ő jelenti be, ha feles nő várandós vagy gyermekágyas állapotban inségbe jut. Az előljáróság a dajkaságba adott gyermekekről, a dajkaságra vállalkozott nőkről rovatos nyilvántartást vezet, felügyel a gyermekre, ha beteg, számára orvost hívat, közbenjár az anya és a dajkaságot vállalt nők közötti szerződés megkötésénél, megakadályozza a dajkának a szegődést mindaddig, míg a gyermek megbízható elhelyezéséről meg nem győződött. Ugyancsak a járási és községi orvosoknak szigorú kötelességévé teszi, hogy a dajkaságba adott gyermekekre felügyeljenek.³

Ezalatt az általános tisztújítószéket megelőzni szokott mozgalom időszakosa is elkövetkezett.

Bodó Lipótnak alispánná megválasztatása, Mailáth István munkaprogrammjára zavarólag hatott. Nem azért, mert Bodónak politikai hitvallásához kétség férhetett volna, mert ő minden ízében kormánypárti volt, hanem azért, mert az alispáni állás az ő temperamentumának meg nem felelt. Simonyi Simonnak erőszakos kormányzása után szinte zavaró volt az ő szelidsége, lágytsága, engedékenysége. Az ő patriarchális alakja, az ő szeplőtelen tiszta jelleme, melyhez még a rosszakarat sem férközhetett, közbecsülésben állott, mindenki szerette, de az imperium tekintélyét, azok között a nehéz viszonyok között, érvényesíteni nem bírta. Az ügynevezett Samassa-pártban nem volt támasza, az ügynevezett úri pártban lett volna, de ennek a pártnak csak vezérei voltak, hadserege nem volt. Napos vendég volt gr. Migazzi Vilmos házában, bírta barátságát is, de politikai támogatását nem bírta. Ha Bodónak oly főjegyzője van, ki munkásságában lelkiismeretes, ki örökös főnökének érdekei felett és hozzá az egyéni barátság hűségével ragaszkodik, akkor megállta volna helyét, de Katona Gyulában neki ily munkatársa nem volt. Az egyik baj szülte a másikat. Katona állása megingott, Lithvay Mátyás szolgabírónak, Fába Lajos iktatónak viselt dolgai, évek során át, mint még érinteni fogjuk, állandó tárgyai a közgyűléseknek. A helyzet tarthatatlanná vált és Bodó Lipót, dícséretére legyen mondva, belátta ezt. Közéledett az általános tisztújítás.

Katona Gyula kénytelen volt a jelölés elől kitérni s ez által a főjegyzői állás megürült. A Samassa-párt Máriaassy István főjegyző jelöltsége mellett sorakozott és a főispán a kérdést mesterileg oldotta meg. Bodónak az árvaszéki elnöki tiszt visszafoglalásához egyengette az utat s így Máriaassy lehetett főjegyző, az alispáni székre pedig visszatérhetett Pólya József, a vármegyének volt hírneves főjegyzője, majd alispánja, a ki azóta, hogy képviselő lenni megszűnt, a vármegye közérdekeinek egyik legzseniálisabb szószólója volt.

A közeledő tisztújításra a Samassa-párt teljes erővel készült, mint melyen a hatalomért a döntő esatát megvívni fogja. A megelőző mérkőzés már az 1877. évi decz. 13-iki alakuló közgyűlésen történt, midőn a közigazga-

Közegészség-
ügy.

¹ 1875: jún. 10-én 55. sz. a. Kgy. h. — ² 1876. XIV. t.-cz. — ³ 1877 jún. 14-én 85. sz. a. Kgy. h.

tási bizottság öt kisorsolt tagja: Kosztolányi László, Samassa Adolf, Sümegh János, Benkovics Imre és Pólya József helyébe, a törvényben előírt névszerinti titkos szavazás útján, az eddig megválasztva volt bizottsági tagok Benkovics Imre kivételével újból megválasztattak, ez utóbbi helyébe pedig gr. Migazzi Vilmos választott meg. Erre a választásra utalnak gr. Migazzi Vilmos és Kelecsényi Rafael, midőn a Pólya József alispánjelöltsége mellett sorakozott párt nevében decz. 20-án közzétett nyílt levelükben azt mondják, „hogy a pártnak már a f. hó 13-iki közgyűléskor tartott szavazásnál volt alkalma saját impozáns többségéről meggyőződnie. Daczára annak, hogy a főispán, hogy Migazzi és végre hogy a római katolikus papság Pólya mellett sorakozott, Bodónak tekintélyes pártja volt, Bodó azonban a kétséges harc helyett inkább választotta a tisztességes visszavonulást és az alispáni jelöltségtől visszalépett.” Az 1878. év jan. 3-án tartotta meg a vármegye általános tisztújítószerését. A hangulat izgatott volt.

Az 1878-iki
tisztújítás.

A közgyűlés hangulatára enged következtetést, hogy a kijelölő-választmány tagjait is névszerinti szavazással kellett megválasztani. A kijelölő-választmány választott tagjaivá lettek: gróf Migazzi Vilmos, Leidenfrost László és Kelecsényi Rafael; a főispán ebbe a választmányba kinevezte Kosztolányi László, Pristyák Neit és Mácsay Lukács biz. tagokat. Bodónak pártja megütközés nélkül mégsem akarta átengedni a Pólya-pártnak a diadal pálmáját és elkeseredett elszántsággal Rudnyánszky Flóriánt léptette fel. Ilyképen az alispáni tisztre két jelölt állott szemben: Pólya József és Rudnyánszky Flórián; Pólya József győzött 156 szavazattal 31 szavazat ellenében. Főjegyző lett Máriaassy István. A tiszti ügyési állásnál is két jelölt állott szemben, Znamenák Sándor és Konkoly Gyula. Névszerinti szavazás döntött; Znamenák Sándor 113 szavazattal győzött ellenfelének 44 szavazatával szemben. Bodó Lipót visszatért az árvaszéki elnök nyugalmasabb székébe, honnan a forrongó viszonyok két évvel ezelőtt az alispáni székbe sodorták. Főszolgabírák lettek: az oszlányi járásban Polónyi János, a garamiban Mácsay Károly, a kistapolcsányiban Schönner Ferencz, a verebélyiben Zongor János, a lévaiban Fába Zsigmond.

A Samassa-párt tehát teljes diadalt aratott. Kétségtelen, hogy ez által a választási aktus által ez a párt hatalmának fénykorához ért. A Samassa-párt akkoron egységes, jól szervezett párt volt, kitűnő vezérekkel. A vezéreknek három alakja volt: Samassa Adolf, kit a párt szájának neveztek, hatalmas agitátor, kinek aranyos-maróti üzletében a vármegye minden falujából a közélet minden idegszála összefutott. Második alakja volt Büttner Emil ügyvéd, kit bámulatosan éles elméje miatt a párt eszének neveztek. Minden haditervet az ő lakásán eszeltek ki; a harmadik alakja a pártnak Sümegh János volt, a mint mondták, „a párt becsülete“, kis-szelecsényi földbirtokos, ki Nagyszombat városból szakadt a vármegyébe és ki józan takarékoságával, gyakorlati üzleti érzékkel és szerencsésen vezetett gazdasága által szép vagyont szerzett és kinek természetes, józan észjárása minden kérdésben megnyilatkozott; „bömböl az öreg ágyú“ mondogatták, ha a tanács-teremben megszólalt.

A Samassa-párttal szemben állott a „Kör“. Elnöke Klobusiczky János. Megállapodásainak első szakasza a kör célját így írja körül: „Országszerzte, de különösen Bars megyében tapasztalható a közügyek elhanyagolása, a közöny veszedelmesen terjed; ennek meggátlását, a megyei belélet fejlesztése iránti érdeklődés felélesztését, Bars megye szellemi és anyagi jólétének előmozdítását, a közigazgatás ellenőrzését, az e téren előforduló minden visszaélés megakadályozását, megtorlását a kör feladatául tekinti.“

A Samassa-pártnak teljes diadala érvényesült a bizottságok megalakításánál is. Az állandó választmány tagjai sorában vannak: Ambró István, Ambrózy Pál, Baudis Ernő, Belcsák László, Benkovics Imre, Besse Dávid, Boleman Ede, Botka Tivadar, Büttner Emil, Chabada József, Conlegner József, Detrich Péter, Dillesz Sándor, Eggenhoffer Sebestyén, Foglár Lajos, Gajdossik Rafael, Hecht József, Jancsovith János, Juhász László, Kachelmann Károly, Kemény István, Costan István, Kosztolányi László, Kelecsényi Rafael, Levatic Gusztáv, Leidenfrost László, Mácsay Lukács, ifj. Majthényi Rudolf, Migazzi Vilmos, Majthényi László, Pristyák Neit, Szakmáry János, Szak-

máry Endre, Samassa Adolf, Sztrakoniczky Károly, Szirányi Sándor, Sümegh János, Schindler József, Valentovics József, Winterstein Lipót.

Pólya Józsefnek, az új alispánnak, a Bodó Lipót szelid kormánya alatt felgyülemlött több kellemetlen ügygyel kellett munkásságát elkezdnie. Ezek között a legbokrosabb volt a garami járás volt főszolgabírája: Lithvay Antalnak szerencsétlen ügye, ki 3649 frt 97 $\frac{1}{2}$ krt sikkasztott és öngyilkossá lett. A meghallgatott tiszti ügyész a közgyűléshez terjesztett jelentésében a sikkasztás egyik oka gyanánt a kellő ellenőrizet elmulasztását említi meg és azért az elsikkasztott összeg egy részében Bodó Lipótot, a volt alispánt tartja a kártérítésben marasztalándónak. A közgyűlés, szemben az állandó választmány javaslatával, Bodó Lipót volt alispán ellenében anyagi kártérítésnek helyét nem látja és őt minden további felelősség alól felmenti.¹ A tiszti ügyész felebbezése folytán a belügyminiszter a vármegye határozatát feloldja, a vármegye új eljárást rendel el s ennek eredményeképpen 1879 június 19-én a közgyűlés ismét az előtt a kérdés előtt áll, marasztalja-e Bodó Lipótot, a volt alispánt? Bodó Lipót a közgyűlés által fényes elégtételt nyert. A közgyűlés 21 szavazattal 12 szavazat ellenében felmentette. A felmentés mellett szavaztak: Dombay Vilmos, Kürthy József, báró Pittel Gyula, Ambró István, Kosztolányi Sándor, Klobusiczky János, Kiszlingstein József, Kalits József, gróf Migazzi Vilmos, Majthényi László, gróf Starhemberg István, Simonidesz Pál, Szirányi Sándor, Detrich Péter, Lüleý János, herczeg Odescalchi Arthur, dr. Bethlenfalvy György, dr. Benkő Lajos, Balásfy József, Okolicsányi Árpád, Konkoly Gyula.

A miniszter nem nyugszik meg a felmentő határozatban és a vármegyéhez intézett leiratában a következőkép válaszol:

„Mután a törvényhatósági bizottság a volt alispánt a felelősség alól felmentette, noha őt a törvényszerű ellenőrizés gyakorlásának elmulasztása miatt vagyoni felelősségre vonni kellett volna, nem érzem magamat indítatva, a volt alispánt vagyoni felelősségre vonni, hanem a törvényhatósági bizottság közgyűlését, saját tisztviselője, mint mandatáriusa által okozott károkért elmarasztalom s felhívom a megye közönségét, hogy a kártalanítási keresetet törvényszabta módon, haladék nélkül indítsa meg.“

Most tehát az volt a kérdés, mely bizottság legyen mandatáriusa mulasztásáért marasztalandó? Az a bizottság-e, mely a sikkasztó szolgabíró választotta, — az-e, a melyik az állítólag hanyagságát beigazolt Bodót választotta alispánnak, — az a bizottság-e, mely az alispánt elsősorban, vagy az e, mely őt másodízben felmentette?

Egy újabb leirat meghozta a választ s a kontroversia miniszter és törvényhatóság között akúttá lett. A megye tiszti ügyésze utasított is, hogy a miniszterileg formulázott jogokat a törvény előtt keresse.

Ezen marasztaló határozat alapján indul meg a polgári peres eljárás a közigazgatásilag marasztalt bizottsági tagok ellen, a besztercebányai kir. törvényszék mint delegált bíróság előtt. A kir. bíróságok mindhárom fokban a vármegye keresetét elutasították. Országos ügyek terelték el a lokális ügyektől a közfigyelmet. A nemzet Boszniának megszállása előtt állott. A szabadelvű párt szilárdsága megingott, Széll Kálmán pénzügyminiszter, az ország pénzügyi egyensúlyát féltve, lemondott és az ő lemondását 1878 október 30-án jelentette be Tisza a képviselőháznak. Bosznia megszállásával egyidejűleg az országnak a képviselőválasztás izgalma is ki kellett állania. A lévai választókerületben báró Mednyánszky Árpád lépett fel függetlenségi programmal, az újbányai választókerületben Kazy János szabadelvű párti, az aranyos-maróti választókerületben gr. Migazzi Vilmos szintén szabadelvűpárti programmal. A választást november 17-én tartották meg s mindhárom kerületben a választás egyhangúlag történt. A szabadelvű párt tehát a lévai választókerületet elvesztette.

Erre az időszakra esik az a kegyeletes ténye a vármegyének, hogy a garam-szent-benedeki fogadalmi kápolnát restauráltatta.

A vármegyének a szent-benedeki sziklán épült fogadalmi kápolnáját a vármegye rendei 1813-ban építtették, hogy beváltsák fogadalmukat, melyet

Képviselő-
választás.

A szentbenedeki kápolna.

¹ 1878 december 13-án 250. sz. a. Kgy. hat.

az akkor pusztított pestis idejében tettek. A döghalál május 3-án, a szent kereszt feltalálása napján szűnt meg s azért ez a nap a mai napig a vármegyének fogadalmi ünnepe, melyen a vármegye hatóságai megjelennek Garamszentbenedeken, s az oltári Szentséget kísérve, egyházi körmenetben felvonulnak a fogadalmi kápolnához, ott meghallgatják az alispán által előre kijelölt lelkésznek magyar hitazonoklatát és résztvesznek a szent miseáldozatban. Azelőtt a vármegye a konvent épületének díszes termében, melynek boltozatát az 1881. július 21-én pusztított tűzvészt megelőzőleg a mohácsi vész freskóképe díszítette, közgyűlést is tartott s az esztergomi főkáptalan vendége volt.

Ezt a kápolnát megviselte az idő. A vármegye tehát gyökeres helyreállítását határozta el, melyet Bodó Lipót és Pólya József alispánok idejében fogatosított is. A kápolna díszes oltárképet nyert, mely a „Consummatum est” jelenetét művészi kivitelben ábrázolja. A butorzat is teljesen új. A kápolna helyreállításának emlékezetére a bejárat fölé vörös márványlapot illesztettek, melynek jobb és bal mezejét a vármegye címere választja el. A lapra fel van írva:

Épült
MDCCLXIII évben
Hunyady András
alispánsága idejében

Újítva lőn
MDCCLXXIX évben
Pólya József
alispán alatt¹

Az 1879. év nagy sikert, de nagy csapást is zúdít Kőrmöczbánya város hazafias lakosságára. A siker megelőzte a csapást, tehát kezdjük azzal:

A kőrmöczi
bányák sorsa.

Kőrmöcz város, mely gazdagságát a XIII.—XIV. században virágzott bányauzemének köszönheti, a XVII. század elején a kincstárnak lesz adósságvá, azon reményben, hogy a bányászatnak el-elmaradozó áldása megtérül. Újra esalódott, adósságai fokozódtak s a város, hogy háztartása terhein enyhíthessen, az 1651. évben egyezsége lép a királyi bányakincstárral olyképen, hogy a város már majdnem húszezer forintra rúgó tartozása fejében, 3000 tallért fizet s a kincstári bányauzemhez szükséges minden fát díjtalanul bocsát a kincstár rendelkezésére. A város törököt fogott, de ez nem eresztette ki többé. Hogy az elnyomatás századaiban ezt a várost mint akarta a császári kormány kivetkőztetni törvényes tulajdonából, hosszasan tartana itt elmondanunk s hogy a szabadságharc lezajlása után ez a törvényen kívüli állapot még akútábbá lett, igazolja a kincstárnak — az akkori viszonyokat jellemző — az az eljárása, mely által önhatalmulag magára telekkönyvezette a város összes erdeinek tulajdonjogát.

Az ország alkotmánya visszaállítatván, a kormány hajlandóságot mutatott a város sérelmeit orvosolni s kormánybiztosul az alkudozásokhoz Mailáth Istvánt küldötte ki.

Mailáth István lánghesére volt szükség, hogy ennek a több mint 200 év óta húzódozó, elfajult, s törvényteleniségekkel szaturált perpatvarnak oly véget vehessen, hogy a város jogához tulajdont, a kincstár tulajdonához jogot nyerjen.

A békealkudozásokat a kincstár vérmes követelései már-már veszéllyel fenyegetik, ha Mailáth István gyors elhatározásával a kincstár képviselőjét le nem fegyverzi.

— Mily erdőterületre van szüksége, hogy a kincstári bányauzem igényei kielégítést nyerjenek?

— Ötezer kat. holdra — felel a kincstár képviselője.

— Hol hasíthatná ki a város azon területet, melyre a kincstárnak szüksége van?

A város polgármestere sietett az erdőrészeket megnevezni.

— Ennélfogva, mint a kormány biztosa kijelentem, hogy a kincstár a megnevezett erdőrészeket tulajdonába átveszi, azokat 5000 holdnyi területben a város erdeiből kihalasztatja. Tessék megírni a szerződést.

Mire a kincstár képviselője — nem kívánjuk nevét feljegyezni — ánu-

¹ 1878 szeptember 12-én 196. sz. a. Kgy. h.

latából magához tért, — a 250 éves ügy — befejezést nyert. Mailáth István a gordiusi csomót Stubnyán 1879. évi július hó 1-én vágta ketté. A kincstár elnyerte az 5000 hold erdőt s Körömöz visszanyerte 17855 holdnyi területű birtokát. Mailáth István Caesarként jött, látott és győzött. A kir. kincstár elismeréssel fogadta rendelkezését, a város megváltójának tekintette.¹

A csapás ezt a fényes sikert követte.

Az 1879. év utolsó napja Körömöz városra örökké emlékezetes marad, mert ekkor kezd a talaj süllyedni a város alatt. Kiknek a figyelmét e katasztrófa-szerű eset elkerülte, azoknak, hogy történetünket kellő világlatba helyezzük, emlékükből idézzük, hogy Körömöz már a XIII. században fényes virágzásnak indult bányaváros, melynek talaja a tárnák végtelen tömkelege által teljesen alá van aknázva. Az előbb említett napon Körömöz város közönsége arra ébred, hogy megmozdult alatta a föld. A város atyái ép a városházán tanácskoztak, midőn berohan a plébánia-templom szolgája és jelenti, hogy a templom boltozatáról a vakolat hullani kezd. A talajsüppedés, melynek első tüneteit a templomszolga a nevezett év december 29. napján észlelte, oly erővel indult meg, hogy az azon évi szilveszter-esti szertartás a plébánián többé megtartható nem volt.³

E közben 21 házon jelentkezett kisebb-nagyobb repedés, bizonyosságául annak, hogy a főtér egész felső részének talaja mozgásban van.

A város tanácsa már december hó 30-án jelentést tett a főispánnak s kérte a kormányt, hogy a veszély elhárítása céljából szakértő bizottságot nevezzen. 1880. évi január 3-án a kormánybiztosok, Mailáth István főispán, Péch Antal bányagazgató, Zsigmondy Vilmos bányatanácsos Körömöze érkeztek s munkálatukat megkezdték.

Mailáth István vezette a bizottság munkálatait s oly lelki elszántsággal vizsgálta meg a már összeomlani kezdő templomot, a süllyedni kezdő bányákat, a halál oly rideg megvetésével szállt alá a bányászok által is csak nagy küzdelemmel elérhető tárnák mélyébe, hogy viselkedése megdöbbenést, sikere esodálatot keltett.⁴

A garamvölgyi vasút iránti érdeklődésnek új lendületet ad Esztergom sz. kir. város közönségének 1873. évben kelt átirata, melyben a buda—esztergom—jalnai vasút kiépítése érdekében a vármegyét közös munkára felkéri. A közgyűlés, mivel a tervezett vasút által „rég táplált s megvalósítani nem egyizben megkísérlett hó óhaja menne teljesedésbe”, külön bizottságot nevez, mely a megkereső várossal a vasút érdekében tárgyalni megbízást nyert.⁵

A budapest—zimonyi vasútnak kiépítése és a budapest—újszónyi vasút kiépítésének fogantatbavétele új reményeket keltenek a garamvölgyi vasút kiépítése iránt, mint a mely vasút a nemzetközi, az országos és a vármegyei érdekeknek is egyaránt megfelel, melyet már gróf Széchenyi István is tervezett és melynek az országos gazdasági egyesület, mint országos jellegű vasútnak kiépítését ismételten szorgalmazta. A vármegye tehát 1879-ben újabb küldöttséget irányít úgy a miniszterelnökhöz, mint a közmunka- és közlekedésügyi miniszterhez⁶, mely a garamvölgyi vasút kiépítését szorgalmazza. A zsitvavölgyi vasút érdekeit gr. Keglevich István képviseli, ki egy Nagysurányból kiágazó, Verebélyen, Aranyos-Maróton át Nagy-Ugróczig vagy Oszlányig vezetendő másodrendű vasútra előmunkálati engedélyt nyert.⁷

A következő évben Keglevich István gróf az általa tervezett vasút létesíthetése érdekében a területkisajátításnak egy kiküldendő bizottság útján, magánadakozások által teljesítését és az érdekelt járások közmunkája felének 10 évre felajánlását kéri. A közgyűlés azonban ezt a kérelmet, a közmunka lekötésére vonatkozó részében, megtagadja és csakis egy évi természetbeli közmunkát hajlandó segélyképen felajánlani.⁸

A garamvölgyi út és műtárgyai 1879-ben újabb gondot okoznak a vármegyének. A hadászati jelentőségű útnak jókarba helyezését ismét sürgöti

A körömözi
plébánia-
templom
veszedelme.

Vasútügy.

Közutak.

¹ Somogyi Zs.: Magyarország főispánjainak albuma 1889.

² Kriškó Pál: „A körömözbányai vártemplom helyreállításának története“.

³ Kriškó idézett műve.

⁴ Somogyi Zs.: Magyarország főispánjainak albuma 1889.

⁵ 1873 márczius 20-án 30. sz. — ⁶ 1879 szeptember 11-én 109. sz. — ⁷ 1876 december 21-én 90. sz. — ⁸ 1877 február 8-án 5. sz. a. Kgy. hat.

a miniszter. A vármegye ismét feliratot intéz és abban elmondja, hogy 78 ezer forint értéket képviselő közmunkából nem lehet 107 km. hosszú, 180 mütárggyal és 3 Garam-lúddal ellátott útat fentartani. Azért vagy vegye át a miniszter az út, vagy mozdítsa elő a garamvölgyi vasút kiépítését.¹

Aranyos-Marót vármegyei székes városnak Léva várossal állandó közlekedési útat biztosítandó, a vármegye elhatározza, hogy Tolmácsnál a Macskareven állandó hidat épít.²

Jótekonyság.

Jótekonny adományokról is megemlékezhetünk. Az egyik Simor János bibornok herezegprimásé, ki 10,000 ftos adománya által Léván egy leányiskolának alapítását lehetővé tette.³ A másik alapítvány a vármegye adománya, mely az aranyos-maróti leányiskola számára saját területéből 400 □ ölet ajándékozott⁴. A harmadik is a vármegye adománya, mely 1878 szeptember 12-én tartott közgyűlésében a Boszniában megsebesült vagy betegen fekvő harczosok inségbe jutott családainak felségélyezésére, inséges alapjából, 1000 ft segélyösszeget szavazott meg.⁵

Az 1879-iki inség.

Az 1879. évi rossz termés miatt ismét inséges állapotot teremt a vármegyében. A miniszter az inség enyhítésére, inséges közmunkálatoknak teljesíthetése ezéjából, 6000 ft államsegélyt folyósít. A községek közül 73 község 28022 ft 95 kr erejéig vetőmag-kölcsönt kér.

Az inséges ügyből eredőleg a nép között az iszákosságnak megdöbentő elterjedését meggyőző aggodalommal ostorozza az alispán és kéri a közgyűlést, hogy a nép eladósodását, erkölcsi és testi erejének romlását előidéző ezen kórral szemben védelmi eszközökről gondoskodják. A kérdés tanulmányozására a közgyűlés bizottságot nevez⁶ s az ügy — fájdalom — a bizottságnál maradt.

Pólya halála.

Az 1880. év február 12-ike gyászt hozott a vármegyére. Meghalt Pólya József alispán. Temetésénél jelen volt Bars vármegye közönsége. Sírja fölött Máriássy István főjegyző mondott búcsuzó beszédet. A vármegye törvényhatósági bizottsága február 21-én parentálta el a vármegyének ezt a nagy tehetséggel és szívjósággal megáldott, rokonszenves fiát, ki oly fényes pályát futott meg, ki 1867-től 1872-ig a vármegyének jeles tollú főjegyzője, 1872-ben alispánja, 1872-től 1875-ig a lévai választókerület országgyűlési képviselője, 1875-től 1878-ig a vármegye bizottságának egyik vezéralakja, 1878-tól haláláig a vármegye alispánja volt. A közgyűlés jegyzőkönyvének külön lapján fejezi ki emlékezete iránti tiszteletét és háláját. Ugyanez a közgyűlés emlékszik meg három volt alispánjának: Lipovniczky Vilmosnak, Rudnyánszky Flóriánnak és Simonyi Simonnak elhunytáról, kik rövid időközökben egymás után tértek nehéz küzdés után az örök békeségbe.

A közgyűlés az alispánválasztó közgyűlést márczius 11-ik napjára tűzi ki.

Megindult a korteskedés, erősebben, hevesebben, mint valaha. Két párt állott szemben egymással, Rudnyánszky Titusz és Mácsay Lukács pártja. De ezuttal a jelölt neve csak a jelszó volt; — a politika teréről leszorult ügynevezett „Kör“-nek volt ez elkeseredett, de eredményében sikeres küzdelme, a hatalma tudatában elkapott Samassa-párttal szemben. A főispánnak nehéz helyzete volt. Érezte ő, hogy az a párt, mely őt támogatja, sok nagy kérdésben föléje kerekedik és nem vezetetni, de vezetni akar, viszont azonban tudta — hogy az ellenzék, ha győz — vele szemben is győztessé akar lenni.

Bekövetkezett a választás napja. A kijelölt választmányba a közgyűlés Kosztolányi László, Kelecsényi Rafael és gr. Migazzi Vilmos bizottsági tagokat választja meg, a főispán e választmányba Máriássy István főjegyzőt, Belházy Imre és Dillesz Sándor bizottsági tagokat nevezi ki. A kijelölés megtörténte után, névszerinti szavazás során, Rudnyánszky Titusz 96 szavazattal választatott alispánnak, Mácsay Lukács 95 szavazatával szemben. Rudnyánszky Titusz tehát egy szavazattöbbséggel győzött

Rudnyánszky Titusz alispán.

Rudnyánszky Titusz megválasztása által a Samassa-párt súlyos vereséget szenvedett ugyan, hanem azért az új alispán mégis nehéz viszonyok

¹ 1879 június 19-én 66. sz. — ² 1879 december 11-én 134. sz. — ³ 1878 június 13-án Kgy. eln. megny. — ⁴ 1878 június 13-án 164. sz. — ⁵ 1878 szeptember 12-én 195. sz. — ⁶ 1879 december 11-én 135. sz. a. Kgy. h.

között foglalta el székét. A tisztviselői kar nem támogatta, az a szövetkezés, mely a Konkolyak, a Lévai járási alsó vidék és a Kör között létesült és mely a küzdő porondon győztes maradt, nem volt állandó pártalakulás. Rudnyánszky Titusz, ez a nagytehetségű ember, ki a szónak és tollnak bírta hatalmát, kinek már férfias megjelenése is imponált, hódítani nem bírt. Avagy talán idővel sikerül neki pártot teremteni s az alkotás mezején kiküzdeni az elismerést, de a szerenese, mely felragadta és oda helyezte az alispáni székbe, hűtlen volt hozzá. De ne vágjunk az idő folyásának elébe; tartsunk sort.

Az 1881. év meghozta a képviselőválasztást is. Ezuttal erős volt a mérkőzés. Léván gr. Hunyady László szabadelvű párti győzött 1081 szavazattal, ellenfelének 504 szavazatával szemben. Ezt a kerületet tehát a szabadelvű párt visszahódította. Az aranyos-maróti kerületben a szabadelvű párt ismét gr. Migazzi Vilmost léptette fel.

Június 2-án adta ki írott beszámolóját s egyúttal programját. Ennek alap gondolata: a vármegye területi sértetlensége és a nemzeti politika. Azt mondja: „a megye egy göröngye sem vészett el a megyerendezés epidemikus lázában, a megye székhelye még mindig Aranyos-Marót, a megye területén a királyi törvényszék még mindig működik“. Azután folytatja: „a magyar nyelv terjedését tartom a magyar nemzet boldogulása létkérdésének“; nem fél attól, hogy a nemzetet a tönkbe kergetik az államterhek, nem aggasztják a magyar nép életerege, erkölce, erényei, de aggasztja egy oly fordulat, mely a magyart a pangermán vagy a panszláv áramlatnak martalécul dobná. Híve az önkormányzatnak, ragaszkodik a választási rendszerhez.“ Programját így fejezi be: „Az elmondottakban megújul törekvéseim végcélja: e megye boldogulása. E megye volt gyermekségem bölcsője, ifjúságom ligete, férfikoromnak munkásmezeje, e megye lesz aggságom menhelye is . . . nekem e megye jutott osztályrészül . . . megyémet szolgálva, szolgálni hazámat lesz a jövőben is a legkedvesebb honpolgári kötelességem.“ Gróf Migazzi pártja, melynek elnöke Szent-Ivány Oszkár volt, már megkezdte működését, midőn gróf Keglevich István június 14-én szüntén szabadelvű párti programmal fellépett. Gróf Keglevich Istvánnak nehéz küzdelme volt, mert a papság és a vezetésre hivatott értelmi osztály, a főispán és a vármegye, gróf Migazzi pártján állott. Daczára ily erős szervezkedésnek, gróf Keglevich szívós kitartással önmaga szervezte pártját és tekintélyes pártot hozott össze. A június 30-án megtartott választáson gróf Migazzi Vilmos 1373 szavazattal győzött gróf Keglevich István 768 szavazatával szemben.

Ünnepélyesen és csekély mérközéssel folyt le a választás Újbányán, hol Kazy Jánost egyhangúlag választották meg, — miután az utolsó napokban fellépett Thull Lipót, szavazás közben visszalépett.

Az 1881. év egy újabb csapással sújtotta a vármegyét. Július 21-én éjjel elégett a vármegyének egyik nagyszerű műemléke, a garamszentbenedeki templom. Néhány perczel éjjeli 11 óra után egy kisebb ház gyuladt ki a városban s a viharszerű északi szél az ettől délnek fekvő házakat néhány perc alatt lángokkal borította el, de hogy a nagy távolságban, magasan fekvő és észak felől tűzfal által is eltakart vár a városban égő házaktól meggyúljon, arra senki sem gondolt.

Az égő házak üszke a nagy magtár faszindely-födelét borította el, mire az egész épület égni kezdett. A várnak cseréppel fedett keleti része is, az úgynevezett praefectura és a plébánia, égni kezdett már; — de azt Ondrej-kovics János plébános és az apátsági kerten át segítségére jött peszéri hívei megmentették. Hogy a várnak faszindelyvel tetőzött épületei leégtek, annak még csak van valami értelme, — de, hogy az erős pléhvél tetőzött s még a levegőtől is csaknem hermetice elzárt apátsági templom, mind a két

RUDNYÁNSZKY TITUSZ,
alsópán. 1880—1885.

Az 1881-iki
képvise-
lő-
választás.

A szentbenedeki apátsági templom pusztulása.

tornyával leégjen, azt még a legmerészebb képzelet sem merte volna elhinni. A toronyok legelőször is a magtárral közvetetlen összefüggésben levő hajdani számtartói laktól gyuladtak meg. A toronyóra az éjfél tizenkettedik óráját még elütötte. A 22 ²⁴/₁₀₀ mázsás nagyharang ekkor ütötte el saját halálának óráját! Fél óra múlva még egyszer megkondult a nagyharang, ekkor esett le az égő állványról és esés közben ütődött a szíve az oldalához. A 15 mázsás közép-harang azért érdemel említést, mert annak gót betűkkel következő felirata volt: „In honorem sanctissimi sanguinis Domini nostri Jesu Christi. — Ut in hora mortis defendat nos ab insidiis hostis 1483.” Tehát ez a harang is Mátyás király idejéből való és így a magyarhoni harangok veteránja volt. A török uralom és vallási háborúk dúlásai megkímélték az enyészettől. Legtovább viaskodott a pusztító elemmel a templom erős pléhfödele. A pusztító elem a templom belsejét is megtámadta, de az elpusztulástól annyira megmentették, hogy csupán a főoltár faragott faképe égett le.

A tulajdonos főkáptalan nyomban hozzálátott a templom gyökeres helyreállításához.¹

Sajtó-
irodalom.

Ebben az időszakban indult meg a vármegyének sajtó-irodalmi élete is. Egymás után két hirlap is jelenik meg: a Bars, Léván és egy évvel később a Barsmegyei Hirlap Aranyos-Maróton.

A Bars előfizetési felhívása 1880 november 24-én jelent meg. A felelős szerkesztő Holló Sándor, a társszerkesztők Szováthy Lajos, Ordódy Lajos, Konkoly Sándor, a főmunkatárs Boleman Lajos. A lap programja, hogy a „megye szellemi és anyagi összes érdekeit” képviselje. Politika és meddő polémia előtt a lap hasábjai zárva, sem családi, sem pártzélóknak nem szolgálnak. Célja a békés hatás, a közjón munkálás. A mikor kell, szólani fog erélyvel és követelni fogja, hogy számbavegyék. Agitálni fog vasútak létesítése mellett, követelni fog vinczellér- és földműves-iskolát, férfi- és nőipartanodát, felsőbb leányiskolát és nyolcz osztályú gimnáziumot. A társadalmi élet fejlesztését, a visszavonult családok egyesítését nem szűnik meg előmozdítani. Sürgeti a népkönyvtárak létesítését, a magyarosodást. Célja a hazafias összetartás érzetének meggyökereztetése szívben, szóban, tettben.

Ezt a programot a Bars 23 éven át, a mai napig, nagy konservativizmussal tartotta be. A lap felelős szerkesztője ma is Holló Sándor, akkor a tanítóképző tanára, ma a takarékpénztár vezérigazgatója.

Változatosabb volt a Barsmegyei Hirlap sorsa, mely 1882-ben indult meg Aranyos-Maróton. Ennek a lapnak előbb nyomdát kellett állítani, hogy megjelenhessen. A lap eszméje gr. Migazzi Vilmos házából indult ki, az ő közrehatásából alakult meg a nyomda-részvénytársaság is 32 részvényre. A főbb részvényesek voltak: gr. Migazzi Vilmos, Szent-Ivány Oszkár, Klobusiczky János, dr. Benkő Lajos. A lap szellemi irányát dr. Staud Lajos és Ruffy Pál vezették. A lap programja volt: törekedni, hogy a megye központja alkalmas legyen arra, hogy a vármegye életének, öntudatának, hivatásának megfelelően, hogy a megye akaratát, érzületét és értelmiségét képviselje. A lap azzal akarja igazolni létjogát, hogy eszközt nyújt mindenkinek, ki a megye életét, öntudatát ébreszteni, fejlődésbe hozni s fentartani óhajtja, mindenkit óva, figyelmeztetve, hogy csak annak van létjoga, ki azért küzdeni nemcsak képes, de akar is. Ez a lap gyakran változtatta szerkesztőit, kiknek sorában dr. Staud Lajos, Ruffy Pál, Büttner Júlia, Szobonya Bertalan, dr. Belicza Pál, dr. Koroda Pál, dr. Botka Győző neveivel találkozunk. Tény, hogy volt idő, mikor ez a lap a vármegye jeles munkaerőit bírta a közélet csatasorába hívni. A lap hasábjain oly nevek váltakoznak, mint Benedek Büttner Lina, Büttner Júlia, Odescalchi Arthur hg, Reviczky Gyula, Abonyi Árpád, Garam Rikárd, gr. Keglevich István, Kazy János, Mailáth István, Konkoly Sándor, dr. Kiss Mihály, Dudek János, Dillesz Sándor, Fekete Gyula, Szilberstein Ötvös Adolf.

Szlávy József.

Ebben az időben történt, hogy Szlávy József, az ország volt miniszterelnöke, a zsitvaújfalusi birtok tulajdonosává lett s ő ennek a birtoknak kies kastélyát tette otthonává. Szlávy József az 1882. év június 19-én, midőn

¹ Thuránszky N.: Visszapillantás a szent-benedeki veszedelemre 1881.

a vele szomszédos Klobusiczky János a saját birtokán létesített mesterséges rétöntözést bemutatta, az erre meghívott vendégek sorai között először találkozott a vármegye nagyobb birtokosaival, értelmi vezéreivel és megszerette a vármegyét, annak társadalmát, közviszonyait és évek hosszú során, mint látni fogjuk, minden vármegyei kérdésben kivette osztályrészét s a vármegye társadalmának ünnepeit, nagyrabecsült vezérévé lett.

Az 1883. év elején a közérületet erősen lekötötte a bukovinai magyar telepítés sorsa. Az impulzust erre hg. Odescalchi Arthur adta meg a Bars-megyei Hirlapban s ennek nyomán a megváltás művéhez a gyűjtés nyomban meg is indult és a Bars-megyei Hirlap a hazafias célra egymaga 603 frt 55 krt gyűjtött.

A bukovinai magyarokért, hogy őket haza vezesse, hg. Odescalchi Arthur indult; képzelhető tehát, hogy mily lelkesedés kísérte vármegyéjéből a népszerű herceget diadalmas útján. A Bars-megyei Hirlap külön kiadványokban közölte a Hadikfalváról, majd később Czernoviczból érkezett híreket. A lelkesedés tetőfokát érte el, midőn hg. Odescalchi diesőséges útjáról haza tért. Aranyos-Marót utczáin falragaszok hívták fel a polgárságot a herceg fogadtatására, hogy az eszme úttörőjét, a megváltás nagy művének apostolát testületileg ünnepeljék. Az érkezés napja márczius 8-ika volt. A város közönsége zenekarral s a vármegyének díszbe öltözött huszárjaival indult a fogadtatásra. A szentmártoni hegyen tarackdurrogás jelezte a herceg érkezését. Jeney Flóra kaméliákból kötött csokrot ad át a hercegnének, a herceget Kosztolányi Aurél üdvözli. Kétségtelen, hogy a fogadtatás közvetlenségében és annak melegében a közönség a nemzeti öntudatra ébredést ünnepelte és a nemes érzelmeknek ez a fellendülése vezette a vármegye közönségét további sikeres törekvéseiben, úgy a Közművelődési Egyesület szervezésének, mint később a vármegye idegen hangzású neveinek megmagyarosításánál és régészeti és történelmi bizottságának megalakításánál, mely törekvések érvényesülésében, hg. Odescalchi Arthur személyében, a társadalom rátermett vezérére megtalálta.

Az 1883. év végével közeledett az általános tisztújítás napja is. A hangulat eléggé csöndes volt; semmi kétség sem fért ahhoz a feltevéshez, hogy a választás nyugodt lesz. A Samassa-párt kezdett tért veszíteni. Samassa Adolfnak saját bajai voltak, Büttner Emilt a betegsége vén emberré tette, Sümegh János teljes meggyőződésével Rudnyánszky mellé állott. A Körnek nem volt oka választási esélyeket előkészíteni, ki volt elégítve. Gr. Migazzi helyi politikájának Rudnyánszky veszedelmes nem volt. Mailáth azonban mégis tisztújító értekezletet hívott egybe, még pedig, hogy kinek-kinek a gondolkodásra elég ideje legyen, már október 10. napjára. Ez az értekezlet két szempontból érdekes. Az egyik az a szokatlan eset, hogy azt megelőzőleg a vármegye tisztikara testületileg tisztelgett a főispánnál és támogatását kérte. A másik, hogy a főispán eljárásában az előrelátásnak mintegy előérzetszerű jelenségével találkozunk.

Azt mondja, nem az ő dolga, hogy tisztújító értekezletet tartson, az ő feladata nem a vezetés, hanem az ellenőrzés, de a főispáni befolyás ódiummal is jár. Ő azonban nem riad vissza, ha kötelesség teljesítése előtt áll és figyelmezteti a vármegyét, hogy Bellan Mihály főszámvevő és Fába Zsigmond szolgabíró helyébe fiatalabb erők alkalmazásáról gondoskodjék, mert a magas kornál nemcsak a munkaerő, de a szellemi rugékonyság is megtagadja a buzgalom akarátát. A közérdek félre szorítja a magánérdeket, kéri tehát, hogy a főszámvevőt annál is inkább helyezték nyugalomba, mert az alszámvevői állás is hivatlan kezekben van. Ő mindezeket azért tűrte eddig, mert az ő beavatkozása megrázkódtatással járna, s ő ezt érdemekben megöszült férfiakkal szemben megcselekedni nem akarta. Ilyenkor van humánus szempontból helye az újításnak, midőn az gyöngéd kímélettel történhetik. Lehet, hogy az értekezlet vele nincs egy véleményen, de őt megnyugtatja az a tudat, hogy a vármegye nem fog neki szemrehányást tehetni azért, mert nem jelezte előre a bajt akkor, midőn azon még segíteni lehetett volna.

A főispán előre számolt az ódiummal, de meg is kapta. A két kifogsolt tisztviselőt majdnem martyrá tették, az ügy átesapott az országos sajtóba és természetes, hogy a két tisztviselőt meg is választották.

Az 1883-iki
tiszttűjtés.

Maga a tisztújító közgyűlés a szokott formalitások között december 20-án sínán folyt le.

Ennek a közgyűlésnek legszebb mozzanata Bodó Lipót árvaszéki elnöknek a közpályától való elbúcsúzása volt. Ez a tiszteletreméltó, derék férfiú, jó és balsorsban 42 évig szolgált a vármegyét. Elbúcsuzott a főispántól, elbúcsuzott tisztársaitól és elbúcsuzott „attól a történelmi nevezetességű helytől, melynek szerény falai között annyi évek alatt történt számtalan lélekemelő események tanúja s több ízben részese” volt.

Búcsuzására a közérületnek visszhangját Kelecsényi Rafael méltó szavakban adta meg. Lendületes beszédében kiemelte, hogy Bodó Lipót a tisztikarban az utolsó azok között, kik még az ősi alkotmányos időkben a vármegye tisztviselői voltak, ki már 1848-ban a kistapolcsányi járás főbírája volt. A közgyűlés jegyzőkönyvileg fejezi ki köszönetét, elismerését és háláját Bodó Lipótnak, elévülhetlen érdemei iránt.

Ezután megtartották a tisztújítást. Alispánnak megválasztják egyhangúlag Rudnyánszky Tituszt, főjegyzőnek Máriaassy Istvánt, tiszti ügyésznek Znamenák Sándort, főszámvevőnek Bellan Mihályt, alszámvevőnek Ruffy Lajost, főpénztárnoknak Szászy Istvánt, alpénztárnoknak Andreánszky Emilt, árvaszéki elnöknek Konkoly-Thege Gyulát, főszolgabírárnak Szlaesay Károlyt, Fába Zsigmondot, Lüley Jánost, Rajczy Rezsőt, Zongor Jánost. A közgyűlés után a tisztikar testületileg tisztelgett a főispánnál és ki hitte volna, hogy azok közül, kik az első sorban állottak, Szászy Istvánnak bűne hét tisztviselőt fog az 1885. év rettenetes ítéletnapján a veszedelembé kergetni, nem vive a közpálya küzdteréről egyebet haza, mint az egyetlen, a minek e földön becsé lehet, egyéni becsületük sértetlenségét.

Este a város kivilágított, a közönség fáklós menettel vonult a főispán és az alispán elé. A főispánt ünneplő szónok Samassa Adolf volt, az alispáné Kosztolányi Aurél.

A választás megtörténte után csönd és nyugalom állott be újra. Azt mondja Tacitus: *Silencium pacem appellat.*

Közvetlenül a tisztújító közgyűlést megelőző napon tartott közgyűlésen buktatta ki a Samassa-párt gróf Migazzi Vilmost a közigazgatási bizottságból, tisztán a párt névleges vezérének szeszélyéből, a nélkül, hogy Rudnyánszky Titusz, az alispán ezt megakadályozni bírta volna. Ezt a sérelmet csak egy év múlva tudták orvosolni, midőn¹ gr. Migazzit a közigazgatási bizottságba újra beválasztották.

A tisztújításnak még egy nagy eredménye volt és Fába Zsigmond bebizonyítja, hogy öreg ember nem vén ember; annyi sürgetés után a lévai járás szolgabírói hivatalát, mely évek óta Nagysallóban volt, visszaköltöztette Lévára, vagyis a nagysalló-avignon-i szezesszió szerencsés befejezést nyert.

Az 1884-iki
képviselő-
választás.

Az 1884. év meghozta a képviselőválasztás izgalmaival. Az aranyosmaróti választó-kerületben gróf Migazzi Vilmos többé nem lépett fel. Nem akarta az 1881-iki nagy harcokat megismételni és mivel megtudta, hogy gr. Keglevich István erős küzdelemre készül, a közbéke érdekében félre állott. Ő maga utal erre márczius 24-én, tehát még az országgyűlés feloszlása előtt választóihoz intézett nyílt levelében, mely világot vet a három év előtti választásra is, melyben azt mondja: „lemondtam, hogy nevemet a pártusák eszközévé ne tegyem, lemondtam, mert eddig a közbizalomtól s nem küzdőpártok majoritásától bírtam mandátumot. Igaz, hogy utolszor történt megválasztásomkor nagy mérvet öltött a párt-mérkőzés, de ennek oka volt, hogy az ellenvélemény akkor lépett a küzdőterre, midőn nekem már visszavonulni lehetetlenné vált. Ma nincs így.”

Gróf Migazzi tehát maga engedte át a tért gróf Keglevich Istvánnak, ki nek munkája ez által a függetlenségi programot valló Detrich Péterrel szemben nem volt nehéz.

Erősebb volt a mérkőzés Léván, hol gróf Hunyady László és Konkoly-Thege Sándor állottak egymással szemben, mindkettő szabadelvű párti programmal. Újbányán ismét Kazy János lépett fel és nem volt ellenjelöltje.

¹ 1884. december 11-én.

Szeptember 29-én tartották meg a választást. Léván gr. Hunyady László 1633 szavazattal győzött Konkoly-Thege Sándornak 1222 szavazata ellenében. Aranyos-Maróton gr. Keglevich István győzött 1536 szavazattal Detrich Péternek 617 szavazatával szemben. Ujbányán a közfelkiáltással megválasztott Kazy Jánost ünnepelték.

Új választás volt Aranyos-Maróton 1886 február 26-án. Gr. Keglevich Istvánt ugyanis a Nemzeti színház és a m. kir. Operaház intendánsává nevezték ki s e miatt az összeférhetlenségről szóló törvény alapján le kellett mondania. Egyhangúlag megválasztották, minden inezidens nélkül.

Migazzi Vilmos gróf pedig, kinek nyugvást nem ismerő lelke megpihenni nem bírt, új közgazdasági munkásságban keresett szórakozást. Megalakította az országos halászegyletet, mely elnökévé választotta. Résztvett a vízjogról és a halászatról szóló törvény előkészítésében, tőle ered a halászati törvényjavaslat első szövegezése. Halászati lapot alapított, mely három évig az ország gazdaközönségének figyelmét a halászatra irányította. Az ő sürgetéseire szervezték az országos halászati felügyelői intézményt, mely ma is sikerrel működik.

Ebben az időben egy megdöbbentő eset nagy fordulatot adott a vármegyei pártéletnek. Samassa Adolfot 1884 november 7-én gazdasági udvarából eszméletlen állapotban vitték haza. A súlyos beteg visszanyerte ugyan eszméletét, de lelke agilitását teljesen elvesztette. Élőhalott emberré lett. A Samassa család 1885 február hóban hagyta el végleg Bars megyét. Ingatlanait eladták, a főtéri üzlet czégtáblája letűnt és a czég eltűntével a Samassa-párt is széthullott, megszűnt.

Az 1885. év első napjai mély szomorúságot hoztak a vármegyére. Január 6-án meghalt Botka Tivadar, a vármegyének bölese, tudósa, történetírója, a történetirodalom büszkesége, a magyar jogtörténetnek legalaposabb művelője, a magyar vármegye-rendszer irodalmának mestere. Egész életén át gyűjtötte az adatokat, hogy az ő nagy tudásának kincsesládájával írja meg Bars vármegye történetét, azét a vármegyét, mely őt felkarolta, szerette, ünnepelte; de kora őt ebben megakadályozta. Dolgozatainak egy része már sajtó alá is került. A teljes czíme: Bars vármegye hajdan és most. Kiadta Botka Tivadar, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. I. kötet. Regesták és okmányok. II. osztály, Latin okmányok. Pest 1868. A nyomtatás azonban nem sikerült, az egész készletet ő maga semmisítette meg. Évek mulva egy-két czímmelküli példány csomagoló-papir közé került; egy fűszeres-boltban fedezte fel azokat Bellan Mihály s a kik bírjuk, kegyelettel őrizzük.

Botka Tivadar
halála.

A vármegye törvényhatóságának cselekvősége minden izgalom nélkül nyilatkozott meg közgyűléseiben. Nagyobb események akkor nem voltak. Résztvett a vármegye az országos ünnepélyeken, azokat saját házi tűzhelye mellett tanácstermében is megülte.

Igy loyaltással vesz részt Budapesten 1881. évi május 19-én a Rudolf trónörökös és Stefánia trónörökösének első látogatásuk alkalmából rendezett ünnepélyen. Megüli Simor János hercegprimásnak 25 éves püspöki jubileumát 1882-ben.

Országos
ügyek.

Üdvözli Kossuth Lajost 80-ik születése napján. A nagy száműzötthöz intézett üdvözlő irat a következő részében emelkedik a közhangulat tetőpontjára: „Az isteni gondviselés jósága és bölcsesége ritkán engedte meg, hogy a népek vezérférfiai alkotásaik jól vetett magjának gyümölcsét is megéljék. Te, mélyen tisztelt Hazánkfia, a magyar nemzet örömeire kivételt képezél, mert alkotásaidat, melyeket milliók szívébe ojtottál — egy rémes korszak lezajlása után is fennállani láthatod, s ha ezen alkotások az ezeréves alkotmányunk törzsén kisugárzott nemzeti önállóságot — az eszmények rohamos tömkelegében — eddig egészen még meg sem érlelték, nyújtson nagyra törekvő lelkednek megnyugvást a nemzet géniusza, mely a magyar államiságnak és a nemzeti függetlenségnek teljes megszilárdítását a jövőtől meg nem tagadhatja!”¹

Közgyűléséből üdvözli Szilávy Józsefet, midőn koronaőrnek megválasztják.² Az állam nemzeti érdekei iránt nem találunk ebben az időben elég

¹ 1883 márczius 15-én 172. sz. — ² 1882 december 14. sz. Kgy. h.

kürető lelkesedést, bár a főispán ezen a téren is buzdít, lelkesít. Azt mondja egy közgyűlési megnyitójában: „Megyéinkben, melynek lakossága részben tót, vannak ugyan még egyesek, kik a régi időkből magukba szívott panszlavisztikus eszméktől megválni nem tudnak, de ezen eszmék terjesztésétől óvakodnak, mert meg van győződve, hogy ha oly tünetek mutatkoznának, melyek a magyar államiség megszüntetésére lennének irányítva, őt az egész törvényhatósági bizottság támogatná abban a törekvésében, hogy az oly tüneteket még csirájában elfojtsa. Kéri a bizottságot, hogy a vármegye multjához híven nemcsak a hatósági, de a társadalmi téren is élénkebb közéletet igyekezzen teremteni.”¹

Midőn Torontál vármegye indítványozza, hogy mondja ki a törvényhozás, hogy tanítónak csak oly egyén alkalmazassék, aki a magyar nyelvet teljesen bírja, a közgyűlés azon alapon, mert egy 1879-iki törvény² ily irányban már rendelkezett, egy miniszteri rendelet pedig a törvény szellemében már intézkedéseit megtette, a helyett hogy határozott lépéssel a nemzeti népnevelés szellemében felszólalna, az átíratot tudomásul veszi.³

A vármegye területének integritását ismét veszély fenyegeti. Selmezbélabánya város Vilnye községet óhajtja bekebelezni. A miniszter felhívja a vármegyét, hogy a vilnyei fürdő-telepnek és Vilnye községnek a megye területéből Selmezbélabánya törvényhatóságához való átkebeleztetésének kérdését tegye beható megfontolás tárgyává.⁴

A vármegye meg is fontolta. Két hatalmas feliratban védi meg területét, és a miniszter Selmezbélabánya kívánsága fölött a további eljárást beszünteti.

A járások
újjaszervezése.

Az 1883. évi szervezés a vármegyék öt járásának határait újonnan szabályozza. Okot erre a verébelyi járás adott, melynek lakossága számban csekély volt arra, hogy egy kir. járásbírósnak elég területi hatáskört adjon. A járásbírósnak tehát veszélyben volt; a vármegye úgy segített a helyzeten, hogy a verébelyi járás területét kibővítette. A területi szervezés szerint:

A vármegye területe 3 rendezett tanácsú város, mint önálló közigazgatási hatóságokon kívül 5 szolgabírói járásra oszlik.

A szolgabírói járasok elnevezése a székhelyek megjelölésével következőleg állapítatik meg:

1. Garam-szent-kereszt-i járás, székhely Bars-Szent-Kereszt.
2. Lévai járás, székhely Léva.
3. Aranyos-maróti járás, székhely Aranyos-Marót.
4. Oszlányi járás, székhely Oszlány.
5. Verébelyi járás, székhely Verébely.

Új nevet kapott tehát a garami járás, mely garam-szent-kereszt-i járás elnevezést nyert és a kistapolcsányi járás, mely nevét a vármegye székhelyétől nyerte.

Az öt szolgabírói járás közül a verébelyi járásnak kibővítése szükségessé válván, ennél fogva az eddig lévai járáshoz tartozott Alsó-Győröd, Felső-Győröd, Mohi, Alsó-Pél, Felső-Pél s Gyékényes községek, továbbá az aranyos-maróti (azelőtt kistapolcsányi) járáshoz tartozott: Zsitva-Ujfalu, Nagy-Vezekény, Kis-Vezekény, Néved, Vörösvár községek a verébelyi szolgabírói járáshoz osztatnak be; nemkülönbben a helyes arány elérése céljából, az eddig garam-szent-kereszt-i (garami) járáshoz tartozott Orovnicza, Berzencze és Magosmart községek az aranyos-maróti (azelőtt kistapolcsányi) szolgabírói járáshoz csatoltatnak.⁵

Önkormányzati
üzgyek.

Az önkormányzat terén Mailáth István szelleme vezet; ő pedig municipalista. Szépen fejtette ki ezt az 1882 decz. 14-én tartott közgyűlésen, midőn így nyilatkozott:

„A közszellem ma is teremtett már férfiakat, kik a megyei önkormányzatot megszüntetendőnek vélik s az államkormányzatot mai alakjából kivetkőztetni s a centralisztikus kormányzatot életbeléptetni akarják. Ő a centralizácziónak határozott ellensége és lelkéből csüng a megyei önkormányzat fentartásán, melynek ha vannak is hiányai, azok nem azt vonják

¹ 1884 deczember 14-iki Kgy. — ² 1879: XVIII. t.-cz. 2., 3. §. — ³ 1882 szeptember 21-én 138. sz. — ⁴ 1885 november 19-én 187. sz. — ⁵ 1883 április 11-én 55. sz. a. Kgy. h.

maguk után, hogy az megsemmisítendő, hanem a viszonyokhoz képest javítandó, a mint nem a beteg testet kell megölni, de kóros részeitől kell megszüadítani."

Időközben életbe lépett az 1883 évi XV. t.-cz., mely a vármegyék állami dotációját határozott összegben szabályozza. A közgyűlés a törvényt örömmel fogadja, sőt magát a főispánt is elragadja ez a danaida ajándék, mely a vármegyék szabad fejlődésének évek során gátat vetett. Ez a törvény — a főispán szavai szerint — hivatva van a megyék életében oly korszakot alkotni, mely az eddig fennállott helyzetet a legelőnyösebben orvosolandja s a megye saját háztartása feletti jogát a gondnokság alól felszabadítandja. Hiszi, hogy a törvényhatóság a saját háztartása rendezésénél képes lesz az állami javadalmazáson belül akként intézkedni, hogy nemesak a pótlék kivétele lesz mellőzhető, hanem tartalékalapot is teremteud.¹

A megyék reformálását tárgyazó azon törvényjavaslat, mely az 1886. évi XXI. t.-cz. megalkotásának alapul szolgált, szintén foglalkoztatja a vármegyét. Élénk vita fejlődik ki az 1886 márczius 5-én tartott közgyűlésben Belesák László és Dillesz Sándor között. Végre a közgyűlés Kosztolányi Aurél indítványát fogadja el és feliratot intéz az országgyűlés képviselőházához, melyben javasolja, hogy a törvényhatósági tisztviselők élethossziglan választásának, szolgálati idejük alatt kellő javadalmazásban részesíttessenek s nyugdíjaztatásuk országosan rendeztessék.²

A vármegye különben csöndes, nem ellenkezik, hanem alkalmazkodik. De mégis találunk egy dörgedelmes tiltakozást, a melyet azonban aligha sugalt Plathy Mihálynak a szelleme. A miniszter elrendeli, és nagyon helyesen, hogy az általános tisztújításnál a választás jogát nem a jelenleg működő, hanem az 1884., tehát a következő évi bizottság fogja gyakorolni. A vármegye ezen megütközik; nincs a ki vele megértesse, hogy az önkormányzat alapja az önkormányzó testület felelőssége, s a tisztikar csakis az önkormányzó testület megbízásában jár el, és így megbízást csak az a testület adhat, mely az önkormányzatot gyakorolni fogja s felelős csak az a testület lehet, melytől a megbízás ered. A közgyűlés sajnálkozik a rendelet felett és „hasonló esetek felmerülésénél az akkoron megbízatással bíró megyebizottság részére a teljes intézkedési és cselekvési jogot fentartja s ezen kijelentését mint a kibocsátott miniszteri körrendelet elleni tiltakozását közgyűlési jegyzőkönyvébe felvételni elhatározta. Hanem azért a megye végrehajtotta a határozatot s a miniszternek sem jutott eszébe királyi biztost küldeni.

Mailáth István karolta fel a tisztviselők nyugdíj-ügyének megállapítását is. Az 1883. év december 15-iki közgyűlésen tartott beszédében sajnós jelenségnek tartja, hogy a közigazgatási hivatalokra nem oly tömeges a pályázat, mint volt annak előtte. Ebből a jelenségből következtetés vonható arra, hogy mindenki oly pályára törekszik, mely a pozitív megélhetés mellett arról is biztosítja, hogy ha ifjú ereje elhagyja és dolgozni képtelenné lesz, a megélhetés bizonytalanságát elkerülheti. Nem tartja új eszmének, hogy gondoskodás történjék a municzipális tisztviselőknek nyugdíj-alapjáról és a bizottság tagjai e téren maguk sem akarnak utolsóknak lenni és gondoskodni kívánnak, hogy tisztviselőiket, kik ifjúságuk minden percét a törvényhatóság érdekei előmozdítására áldozzák fel, elaggott napjaikra a nélkülözés és megélhetés gondjainak terheléstől megóvják. Szerencésnek érzi magát, hogy e részben indítvánnyal léphet fel és lehetővé teheti, hogy a nemes eszmét a bizottság magáévá tegye. Rudnyánszky Titusz alispán hiáláértől áthatva mond köszönetet a főispánnak gondoskodásáért.

A főispán elnöki indítványát a közgyűlés közhelyességgel fogadja, a törvényhatósági tisztviselők nyugdíj-alapjának létesítése céljából bizottságot küld ki.³

A főispán örökdi a vármegye tekintélye fölött, mind a vármegye területén belül, mind annak határain túl. Midőn a hírlapokban olynemű közlemények jelentek meg, melyek arra engedtek következtetni, hogy a megye rendelkezésére humanisztikus czélokra bocsátott pénzek elszámolása s egyáltalán

¹ 1883 április 11. Kgy. — ² 1886 márczius 4-én 14. sz. — ³ 1883 december 15-én 192. sz. Kgy. h.

az inséges ügyek ellátása nem korrekt módon történt, a főispán, a megye jó hírneve érdekében szükségesnek látja, hogy az 1880. évi inség idejéből az összes iratok és számadások megvizsgáltassanak s a törvényhatóságra és közegeire szórt vádak mibenléte kideríttessék.

A törvényhatósági bizottság a tényállás megvizsgálására Szent-Ivány Oszkár elnökle alatt Klobusitzky János és Kosztolányi Aurél bizottsági tagokat küldi ki.¹ A kiküldött bizottság eljár és annak jelentéséből a közgyűlés meggyőződést merített arról, hogy a fennállott inségügyi bizottság az inség enyhítésére 1880. évben kiszolgáltatott élelmi cikkek és vetőmag beszerzésére engedélyezett 28 ezer forintnyi államkölesön szétosztásánál helyesen járt el. A közgyűlés még Bodó Lipót elnökle alatt Szent-Ivány Oszkár és Sümegh János bizottsági tagokból alakított küldöttséget menesztett Fenyő-Kosztolányba, hogy az onnan felpanaszolt helytelenségeket kiderítse, de ez a bizottság is kiderítette és megállapította, hogy a vetőmagkölesön kiosztásánál visszaélés nem történt.² Kisebb volt a szerencséje dr. Kiss Mihály, az akkor már közigazgatási író és vármegyei szolgabíró indítványának, ki azt javasolta, hogy a kisközségek az állami közigazgatási teendők ellátása céljából olyképp csoportosíttassanak, hogy több kisközség, 2—3000 összlakossággal, egy igazgatási községgé egyesíttessék.

Az indítvány nem kelt visszhangot, mert bár az állami közigazgatás gyorsabb és hatékonyabb közvetítése céljából az indítvány eszméje helyeseltetik is, de mert az eszme foganatosítása a községeknek autonómiáját teljesen tönkretenné, ezt az indítványt, mint időszerűtlent mellőzi.³

Ha a közgyűlés ezt az indítványt akkor elfogadja, egy emberöltővel megelőzi azokat a reformmunkálatokat, melyek ma az irányadó tényezők elméjét foglalkoztatják. De az indítvány akkor még korai volt.

Mailáth Istvánnak gyakorlati közigazgatási érzékét fényesen igazolja az az állandó érdeklődés, melyet a községek háztartása iránt tanúsít, az a törekvés, melylyel a községek beligazgatásában új rendet teremteni óhajtana. A közgyűléseket megnyitó beszédeiben minduntalan a községi igazgatásra irányítja a közfigyelmet.

Azt mondja: „Van a közigazgatásnak egy igen fontos ága, a községi háztartás, melyre a kellő figyelem nem fordítottatik. Itt szükséges a beavatkozás és ellenőrzés, hogy több rend és megbízhatóság érvényesüljön. A községek mindinkább nagyobb kiadásokkal terheltetnek, kell tehát felügyelni, hogy a község minden jövedelme csakis a törvényes célra fordíttassék s a mennyiben a törvényhatóságnak kulturális missziója is van, kell, hogy az elszámolás szabatosan történjék, a nép rendhez szokjék, hogy a jognézetek tisztuljanak és a társadalmi fejlesztés előmozdítassék.”⁴ Majd ismét ezt mondja: A községi bírák számadásait a legnagyobb lelkiismeretlenség és hanyagság jellemzi; fájdalmas érzést támaszt azon tudat, hogy szemben a nagy állami- és pótdókkal, a községnek vagyona elfecséreltetik, a községi bírák oly felszámításokat tesznek, hogy valóságos botrány. Látjuk, hogy virágzó községek a tönkrajtás veszélyének tétetnek ki. A községi háztartás ezen visszaéléseit elnézni nem csak hiba, de bűn, melynek ódiума a törvényhatóságra és annak tisztviselőire háramolnék. Reményli, hogy a tisztikar figyelmét különösen a községi közigazgatás javítására fordítja és hiszi, hogy sikerülni fog vállvetve az említett viszonyokon javítani.⁵

A közzgazdasági és társadalom-politikai érdekek iránt a vármegye még nem tanúsítja, hogy érzékkel bír. Így Torontál vármegye közönségének, a napszamosok adómentességéről szóló 1883. évi X. t.-cz. eltörlése, vagy érvényes törvényeink rendszerével összhangzó módosítása iránt az országgyűléshez intézett feliratát csak azért pártolja, mert a napszamosok illetőségének megállapítása az adó alól történt elvonás által nehézségbe ütközik.⁶

Közömbösen veszi tudomásul Zemplén vármegye feliratát az amerikai kivándorlás megszüntetése s az ennek elérésére szolgáló intézkedéseknek

¹ 1885 szeptember 22-én 124. sz. — ² 1885 december 17-én 206. sz. — ³ 1884 szeptember 18-án 151. sz. — ⁴ 1883 márczius 15. Kgy. — ⁵ 1883 szeptember 20-án 116. sz. — ⁶ 1884 szeptember 18-án 134. sz. Kgy. h.

életbeléptetése iránt és ugyanezt a közönyt tanúsítja később Krassó-Szörény vármegye feliratával szemben is.

Pedig a közgazdasági kérdésekben Mailáth István buzdító szavával ismételten találkozunk. Már 1881-ben ezt mondja: „Mi sem hat közügyeinkre üdvösebben, mint ha a törvényhatósági bizottság tagjai egyéb tárgyak mellett a közélet viszonyaira s a reánk nézve oly nagyfontosságú gazdasági ügyekre is kiterjesztik figyelmüket, mert az országok ezélja a népek boldogítása s létjoguk csak addig terjed, míg ezen ezél felé törekeshnek.

Végre a faiskola és a gyümölcsészet terén mégis találkozunk némely érdeklődéssel. A közgyűlés elrendeli, hogy a községek késedelem nélkül tartozzanak a községi faiskolákat oly ezélszerű kerítéssel ellátni, mely a kártékony állatok behatolását megakadályozza. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi magyar királyi minisztert felkéri, hogy a vándor-tanárok egyikét Bars megyébe rendelje ki, hogy a községi faiskolákat berendezze és azok kezelésébe a tanítókat bevezesse. A Bars megyei Gazdasági Egyesületet felkéri, hogy a községi faiskolák berendezése és kezelése iránt a törvényhatóságnak javaslatot dolgozzon ki.¹

A főispán az 1882. évi szeptember 21-én tartott közgyűlésen előterjesztést tesz az osztrák államvasúttal a vármegyét érdeklő vasútiak kiépítése iránt folytatott tanácskozásokról. A közgyűlés örömmel vesz tudomást arról, hogy a nevezett társulat az igényelt vonalakat kiépíteni hajlandó és két irányban határoz, megígéri az „erkölesi” támogatást és vasúti bizottságot szervez, mely a megelőző tárgyalásokat megindítsa.

Ugyanakkor vesz tudomást arról, hogy a közmunka és közlekedésügyi miniszter az osztrák államvasút-társulatnak előmunkálati engedélyt ad egy Esztergom-Nána mellett a délkeleti vonal valamely pontjától Ipolysáig, esetleg ennek folytatásaként a Garam völgyében Kálna—Léva irányában építendő másodrendű vasútra.²

A vármegye szomjúhozza a vasútat. Minden felmerülő eszme, bárholnan és bármily tervekkel jöjjön, szíves fogadtatásban részesül. Így örömmel vesz tudomást arról, hogy a miniszter báró Mednyánszky Árpádnak Nyitra—Léva között vezetendő másodrendű vasútvonalra az előmunkálati engedélyt megadta.³

De itthon is történik kísérletezés. A fáradhatatlan mozgató erő gr. Keglevich István. Így a közgyűlés örömmel vesz tudomást arról, hogy a miniszter gr. Migazzi Vilmos, Szent-Iványi Oszkár, Klobusitzky János és gr. Keglevich István részére egy Aranyos-Marótról Verebélyen át a szab. osztr.-magy. államvaspálya-társulat vaspálya fővonalának valamelyik pontjáig vezetendő helyi érdekű vasútvonalra az előmunkálati engedélyt megadta. Engedélyesek az engedélyt a megye részére átengedik és felkérrik a törvényhatósági bizottságot, hogy az engedély alapján a szab. osztr.-magy. államvaspálya-társaság építészeti igazgatóságát kérje fel, hogy a megjelölt helyi érdekű vasút nyomjelzési munkálatait vállalja el és foganatosítsa, azon oknál fogva, mert a megye e vasút kiépítését és üzemét is a társaságra kívánja átruházni.³

Jó és balszerencse között, küzdéssel és kitartással, a tizedik év végéhez közeledett Mailáth István főispáni kormányzása. A vármegye örömben ülte meg ezt a napot s a mi hiányzott a külső fényből, azt bőségesen kárpótolta a belső tartalom. A jubiláris közgyűlést a vármegye törvényhatósági bizottsága 1885. márczius 5-én tartotta meg oly lelkesedéssel, mintha a tíz év előtti mulasztást kamatostól akarta volna megszerezni. A jubiláris közgyűlést a beiktató közgyűlés formái között tartották meg. A közgyűlés első ünnepi szónoka Kelecsényi Rafael volt, a ki beszédében kiemelte, hogy: „ha áttekintünk azon eseményeken, melyek egy évtized óta megyénk határai felett elvonultak, lehetetlen a jobb jövőt kétségbevonni, mert Mailáth István működése a már szétdarabolt és elenyészettnek hirdetett vármegyét oly állapotba helyezte, a kormányzatot oly térre vezette, mely a megyei ügyek iránt kötelességszerű érdeklődéssel viseltető egyéneknél legőszintébb elismeréssel találkozik.“

Vasúti ügyek.

Mailáth
főispán
jubileuma.

¹ 1883. december 15-én 201. — ² 1882. szeptember 21-én 132. sz. — ³ 1885. márczius 19-én 10. sz. — ⁴ 1885. december 17-én 211. sz. Kgy. h.

Majd Massa Elek nagysallói plébános emel szót és lendületes, szép beszédében kifejti, hogy ő a főispán térkörét a vármegye-kormányzat élén úgy fogja fel, mint a kormányzat eszméjének személyesítőjét. Az eszmetársítás figyelmezteti őt a szent koronára és a reá hajlott keresztre.

A korona tehát és a kereszt kiegészítik egymást; mindkettőnek együttes feladata édes hazánk boldogítása. Majd így folytatja: „Ily értelemben Méltóságod hivatalát a korona, a klerus működési körét a kereszt jelzi, hivatásunk lévén, a vallás-erkölcsi nevelést tőlünk kitelhetőleg előmozdítani s midőn ezt teszszük, ráborul a kereszt a koronára.

Méltóságod főérdemét, hogy a vallás-erkölcsi nevelésért tud is, akar is egész lélekkel lelkesülni, hogy meg van győződve arról, hogy csakis az erkölcsös nép lehet igazán boldog, mert a mint hanyatlik az erkölcs, ott veszi kezdetét a boldogtalanság. Ez a korona s a kereszt együttes működése.”

E szép beszéd elhangzása után Máriaassy István átadja a vármegye tisztikarának ajándékát: a díszalbumot, mely az összes tisztviselők arczképet foglalja össze. Máriaassy beszédének van egy érdekes momentuma, midőn azt mondja: „emelkedett lélekkel gondolunk (a főispánnak) azon hazafias és alkotmányos érzületére, melynek tudatában politikai nézeteink szabad fejlesztését reánk bízta.” Vajjon a jövőt látta-e akkor Máriaassy István, a függetlenségi párt győzelmét látta-e 1887-ben, avagy a véderő-vita alkalmával intézett feliratot 1889-ben?

De ne zavarjuk az ünnepi hangulatot.

Végre szóhoz jutott az ünnepelt és beszédében egész énje nyilatkozott meg. Azt mondja:

Ha visszagondol a letűnt 10 évre, szívében az örök hála emléke él, melyet leróni egy emberélet sem képes. Az az állás, melyet ő betölt, nem nyújt annyi szabadságot a cselekvésnek, a mennyit az alkotásvágy erélye megkívánna és talán azért ez állással jár a legtöbb ódium. Ő, ki a megyei önkormányzatnak tántoríthatatlan híve, érzi, hogy a mit Bars vármegye 10 év alatt teremtett, nem az ő, hanem a megye érdeme, ez érdemből saját magának nem vindikálhat semmit. Ha a megye közönségének bizalma megnyilatkozik, ő ezt a bizalmat nyílt homlokkal elfogadja, mert a törvényhatóság érzetével az ő érzete ott találkozik, hol a szívnek birodalma van. Örvend a találkozásnak, mert abból a megye jólétébe helyezett reménysugár áraszt biztatást. A municzipális élet sérthetlensége az öntudatos társadalmi étellel azonos, s mint ilyent, elejteni nem szabad. Mert bár a modern irányzat a centralizáció felé tekint, a közszellem sehol sem lángol oly magasan, mint a municzipium terén, hol a jelesek egymás jellemét kölcsönösen kiismerni és méltatni képesek. Teljesen osztja azt a nézetet, hogy, a megyei municzipium egyedül képes a vallás-erkölcs kultuszát követni. Ő nem mer a korszellem raczionalizmusa ellen síkra szállani, annyit azonban a raczionalizmus hódításával szemben hisz, hogy ezen irány megtöri a lélek megelégedését, a kedély boldogságát, mely az életcélnak egyedül megérthető alapját képezi. A vallás-erkölcs kiküszöbölésével napirendre tér a kedély meghasonlása, az életunalom. Szóló nem hajlandó új tanok kezdeményezője lenni s az emelkedett szellem vallás-erkölcsi irányának marad híve. Hisz ha az elődök példájára tekint, azoknak a régi jó táblabíráknak a lelke nem volt szaturálva nagy szellemek eszméitől és mégis ezen letűnt jelesek mennyi hazaszeretettel és lemondással tudtak lelkesedni a haza szent érdekeiért. Hisz az 1848. év dicsőteljes küzdelme már ezen évet három évvel megelőzve, a megye-termekben fogamzott meg, hogy világot gyűjtsen egy új nemzedéknek. A tekintetes karok és rendek hangoztatták a humanizmus elveit, kik eszméinek szüleményeképp foglalnak helyet Bars megye tanácstermében, a megye jelesei, hogy ezen eszméknek küzdő bajnokai legyenek. Biztosítja a közgyűlést, hogy szóló tud lelkesedni a szép és nemes iránt, s mert tud, elfogadja a bizalom szavát, mert a ki a szeretet szózatát megérteni tudja, az képes lesz azt viszonzni is. Ő nem szűlöttje Bars megyének, de az ő személye összeforrott a megye érdekeivel, mely megyének közönsége az ő törekvését méltányolni tudja; oly kapocs köti lelkét a megye közönségéhez, melyet időfolyás nem, csak a halál bír megtörni.¹

¹ 1885 márczius 5-iki Kgy.

Az ünnepi közgyűlést főispáni ebéd követte, este a várost kivilágították, a főispán tiszteletére fáklyásmenetet rendeztek, melynek ünnepi szónoka Znamenák Sándor volt; a fáklyásmenetet pedig a kaszinó táncvigalma követte, melyen a főispánné: Mailáth Istvánné Leidenfrost Flóra váltotta fel férjét az ünnepeltetésben.

Igy múlt el a jubileum napja, az a nap, melyet voltak, kik megirigyeltek és melyet később oly sokszor felhánytorgattak.

Bécsben, a Taborstrasse-ban a „Zum Bayerischen Hof“ szálló 12. sz. szobájában, 1885 június 16-án pisztolylövés durrant el. Ezt a lövést alig hallotta valaki, még is annak durranása megremegettette az egész vármegyét. A vármegye pénztárnoka lett öngyilkossá. Az öngyilkosság híre együtt találta a vármegyét, mely nyári közgyűlését volt megtartandó. Az alispán, a főjegyző, a tiszti ügyész, az árvaszéki elnök nyomban a pénztárba sietett, de a sikasztásnak nyomát sem tudták felfedezni. Az öreg Bellan Mihály, a főszámvevő indulatba jött, ha valaki az öngyilkossal szemben gyanúját hangoztatta; de Mailáth István aggodalommal fogadta a megnyugtató híreket és már a közgyűlést megnyitó beszédében hangoztatta, hogy „ha a vagyon alapja van megingatva, a törvényhatóság jó hírnevére, becsületére, nimbusára borul homály. Ő volt, ki a belügyminisztertől felszámolót kért. Már a felszámoló leérkezése előtt is mind erősebb támpontot nyert az a feltevés, hogy a vármegye nagy büntény kiderítése előtt áll. A Bars megyei Hírlapban Szent-Ivány Oszkárnak a rendszert támadó éles czikkei foglalkoztatják a közvéleményt. A lap szerkesztője is feljajdul. „Sorsunkká lett — így ír július 5-én — a megye organuma lenni nemcsak örömeiben, nemcsak bánatában, de szégyenében is és a felháborodott önérzet méltó haragjában.“ Payer Béla miniszteri felszámoló csakhamar kideríti a valót és megállapítja, hogy az évek során át elsikkasztott összeg 44071 forint 30 kr.

A megyei
pénztár
katasztrófája

Ilyen előzmények után gyűlt egybe július 16-án rendkívüli közgyűlésre a vármegye törvényhatósági bizottsága.

A főispán megnyitó beszédében előadja, hogy az öngyilkosság, mely a börtön gyalázata elől a halált választja, engesztelést nem adhat, mert erkölcsi érzetünk kell, hogy elforduljon a bűnöstől abban a tudatban, hogy az ő súlyos bűne a törvényhatóság jó hírnevének, önérzetének, becsületének nem árthat, de ártana, ha a törvényhatóság eltérne kötelességének magaslatáról. Kéri a bizottságot, tegye félre a személyes rokonszenvet, de tegye félre a személyes ellenszenvet is és ítéljen.

A megnyitó beszédet izzó felszólalások követték. Rudnyánszky Titusz férfias komolysággal jelenti ki, hogy sem őt, sem tisztársainak bármelyikét bűnösség nem terheli. Felszóllaltak Szent-Ivány Oszkár, Dillesz Sándor, Znamenák Sándor, Detrich Peter, Kürthy József, Sümegh János, Odescalchi Arthur, ki a pénztárvizsgálatban résztvevő tisztviselőknek egytől-egyig felfüggesztését indítványozza. Belcsák László áradó folyónak látja a tanácskozást, de nem csodálja, ha a tárgyilagosságot ma megőrizni nem lehet. Gróf Keglevich István nyilatkozatában a megye becsületét érintve nem látja, de azt hiszi, hogy az, az ország közvéleménye elé terelt nagy láрма által kompromittálható. Tolvaj mindig volt, de ez becstelenné csak magát tette és nem azt, akitől lopott. Ő ma nem képes ítéletet mondani, de nem lehet jogosult a bizottság tagjainak egyike sem, ellenzi a tisztviselők felfüggesztését. Bár többen szóllaltak még fel, az eredmény előrelátható volt, a közgyűlés 33 szavazattal 28 szavazat ellenében — igen sokan nem szavaztak — a pénztárvizsgálatban résztvevő tisztviselők felfüggesztését kimondotta.

Hogy a határozat, melyet a közgyűlés hozott, szigorú volt, ahhoz kétség nem fér; viszont azonban kétségtelen, hogy csakis az által, hogy ily nagy áldozatot hozott, volt képes a vármegye, egyrészt az erkölcsi züllés vádjával szemben saját erkölcsi integritását megoltalmazni, másrészt a közönség felháborodott haragja is lecsillapodott. A közönség a nagy büntény miatt, mit a halott elkövetett, elégteltelt akart. Megkapta. A vizsgálat vezetésére a közigazgatási bizottság Dillesz Sándort és Pristyák Neitot küldötte ki. Ez a két férfiú nehéz tisztét páratlan igazságérzettel teljesítette s kiérdemelte a vármegye őszinte háláját.

A kártérítésben marasztalt tisztviselők a reájuk eső összegeket magánvagyonukból megtérítették, állásaikat elveszítették és így bűnhődésük kétszeres volt még akkor is, ha a legnagyobb büntetést, a lelki gyötrelmet nem tekintjük. A vármegye érezte, hogy volt tisztviselőit a közbeesülésben rehabilitálni kell. Megtörtént ez az 1886 márczius 4-iki közgyűlésen a főispán által, — az 1888 május 1-én tartott közgyűlésen, a törvényhatósági bizottság közgyűlése által. A főispán így nyilatkozott:

„Visszavomultak azok, kik a pénztármok becsülete iránt táplált jóhiszeműségüknek áldozataivá lettek. De midőn azt látja, hogy csak jóhiszeműségük vonta maga után azt, a mi bekövetkezett, elismeréssel kell lennie irántuk, kik azért távoztak önként, hogy új erők hatalma alatt a törvényhatóság jobb sorsra virmljon.”¹

Az 1888 május 1-én tartott közgyűlésben Dillesz Sándornak, tehát az erre leghivatottabb bizottsági tagnak indítványára a közgyűlés kimondotta, hogy bár a kártérítési ügynek a rendezésével a vármegye, az 1885. évben kiderített veszteség által tekintélyét sújtott tudat fájdalom elől kitérni nem képes, elismeréssel tartozik azon férfiak iránt, „kik a reájuk eső hányadnak önkéntes lefizetésére vállalkoztak, mert ők, bár a sikkasztás tényével szemben egyéni jellemöknek szeplőtlensége által domborodtak ki, a vármegyét ért nagymérvű veszteség tudatában, magánérdekeiknek teljes elejtésével, ezen veszteség kipótlására siettek s ez által a vármegye közbékéjének és az ország színe előtt tekintélyének helyreállítását lehetővé tették. Elismerő méltánylásának ad kifejezést Rudnyánszky Titusz, Máriaassy István, Konkoly Gyula, Znamenák Sándor és ugyancsak Bodó Lipót volt árvaszéki elnök iránt, ki a nélkül, hogy marasztaltatott volna, a sikkasztás fedezéséhez a legnagyobb önmegtágadással hozzájárult.”

Igy nyert elintézését és befejezést az 1885. évi botrányos ügy, nagy áldozattal, nagy küzdelmek után, a nélkül azonban, hogy a vármegye tekintélyén folt ejtetett volna.

Az 1885. évi
kiállítás.

Az 1885. évi kiállítás némileg elvonta a közfigyelmet a vármegye áldatlan helyzetéről. Ezen a nagyszabású orsz. kiállításon Bars vármegye szorgalma méltó elismerésben részesült. Ott láttuk a kistapolcsányi uradalom pompás gyümölcészetét, az aranyos-maróti halászat élő halait változatos tarkaságukban. Az ipar terén ott láttuk a Haas Fülöp aranyos-maróti gyáranak szép reményre jogosító remek alkotásait, a Thonet-gyár előkelő bútor-iparát, Kachelmann Károly gépgyáranak hatalmas sziklatörőit, Czibulka Kálmán bőrgyára termékeit, az aranyos-maróti uradalom kályháit, a körmöczi Kossuth-gyár pompás cepeit. Képviselve volt a műépítészet is. Ki voltak állítva Stornó mester örökbecsű alkotásai, a szentbenedeki templom újjáépítésének vázlatai, az aranyos-maróti kórház tervei. Boleman István a vihnyei fürdő gazdag balneológiai gyűjteményét mutatta be.

Tisza Kálmán tíz éves miniszterelnöki jubileumi ünnepélyén, 1885. évi november 29-én, a vármegyének november 19-én tartott közgyűlésén kelt határozata alapján, a vármegye üdvözlő feliratával megjelent Bars vármegye küldöttsége is. A küldöttséget Mailáth István főispán vezette, tagjai voltak: Amon Ede, Chabada József, Holló Sándor, Kazy János, gróf Keglevich István, Kelecsényi Rafael, Klobusiczky János, Levaticz Gusztáv, Mácsay Lukács, gróf Migazzi Vilmos, Szent-Ivány Oszkár, Vincze Gyula, Znamenák Sándor.

Az üdvözlő beszéd elhangzása után a miniszterelnök válaszát a következő szavakkal fejezte be: „engedjék még meg kifejeznem azon kívánságomat, hogy azon egyetértés, mely törvényhatóságukban eddig uralkodott, uralkodjék a jövőben is.”

Az 1885. évi december 17-iki közgyűlés a kilépő közigazgatási bizottsági tagok sorából a betegeskedő Büttner Emilt és a vármegyéből ekkor már elköltözött Samassa Adolfot kihagyja és helyeiket herczeg Odescalchi Arthur és gróf Keglevich István megválasztásával tölti be. Midőn pedig gróf Keglevich István tagságáról lemondott, az ő helyét 1886 márczius 4-én Szent-Ivány Oszkár megválasztásával töltötte be.

¹ 1886 márczius 4-én. Eln. megny.

A fegyelmi vizsgálat alá helyezett összes tisztviselőknél állásaikról történt lemondása által üresedésbe jutott helyek betöltése az 1886. év márczius 4. napjára kitűzött közgyűlés tárgysorozatába vétetett fel.

A főispán február 17-én kijelölt értekezletet tartott Léván, melyen kétségtelennek látszott, hogy az alispáni tisztre Dillesz Sándort fogják jelölni, ki a főispánnak is jelöltje volt és a ki közézelő munkássága, fényes tehetsége, nagy tudása és a történelmi irodalomban is kiküzdött érdemeinél fogva, az alispáni tiszttel viselésére hivatottsággal bírt. Nem így történt. Az értekezleten Benkovics Imre indítványt tett, hogy már a köteles figyelemnél fogva is, melyre Máriássy István érdemeit szerzett, az alispáni tiszttel Máriássy István kínáltassék meg, a mennyiben pedig Máriássy a jelöltséget el nem fogadná, úgy Dillesz Sándor megválasztása, minden más jogosult érdek mellőzése nélkül, egyhangúlag megtörténhetnék. Az értekezlet az indítványba bele ment. Máriássynak az alispáni tiszttel táviratilag felajánlotta, Máriássy pedig a jelölést elfogadta.

Máriássy jelölése által a főjegyzői tiszttel betöltéséről is kellett gondoskodni s Mailáth: főjegyzőnek Ruffy Pált ajánlotta. Ruffy Pál, ki gr. Migazzi Vilmosnak alkalmazott hivatalnok volt, nem volt kedves a főispán közvetlen híveinek szemében s azért jelölése nem ment simán. Mailáth azonban nem tárgított, azt felelte, hogy neki nincs szüksége főjegyzőre, hanem a megyének, — s a főispán kötelessége a megye javáról gondoskodni. Mailáth keresztülvitte akarátát. Az Aranyos-Maróton április 24-én tartott értekezlet a lévai megállapodásokhoz hozzájárult.

A márczius 4-iki közgyűlésen a főispán elnöki megnyitójában fölötte találóan mondta, hogy: „Ha az ember keresztülvihetné mindazt, a mi szívének óhaja, akkor választvonalat szeretne húzni a mult és jelen között. Sajnos, a mi a multban történt, nemcsak a multnak emlékeül marad fenn, hanem utóhatásai kinyúlnak a jövőbe, a legközelebbi jövőbe is. Nagy feladat vár a törvényhatóságra, zsongító irt, orvosságot kell keresnie, azon sok baj ellen, mely e törvényhatóságot érte, de a mint ismeri a jó hevületet a törvényhatóság érdekei iránt, meg van győződve, hogy a törvényhatóság tagjai vállvetve fognak közreműködni a törvényhatóság régi hírnevének és tekintélyének helyreállításán.”¹

A tisztviselői kar kiegészítése gyors tempóban történt meg.

Alispánná Máriássy Istvánt választották meg 94 szavazattal, a Zongor Jánosra beadott 48 szavazattal szemben. Főjegyzővé lett közfelkiáltás útján dr. Ruffy Pál, árvaszéki elnökké Dombay Vilmos, szintén közfelkiáltás útján.

A nyolczvanas évekre esik az Eszterházy Miklós herezeg által alapított, az 1815. évben megnyitott lévai gimnáziumnak főgimnáziummá kifejlesztése. Sok küzdelembe került. Léva város az 1861. évben már foglalkozik vele, 1867-ben kérelmét a vármegye elé viszi s a vármegye bizottsága augusztus 21-én tartott közgyűlésében pártolja a város kívánságát, mely a vármegyének egyhangú s egyetemes óhajtása. A miniszter válasza, mely szerint a gimnáziumot 6 osztályúvá fogja tenni, de a tanulmányi alap a szükségletet fedezni ez idő szerint nem bírja, nem elégíti ki a vármegyét. Az eszmét Bars vármegye törvényhatósági bizottsága 1880. december havában tartott közgyűlésén újból megragadja. Mailáth István főispán kieszközli, hogy az ötödik osztályt 1881-ben megnyitják, a vármegye a főgimnázium építésére 1882-ben 8000 forint segélyösszeget szavaz meg, 1885-ben június hó folyamán leteszik a főgimnázium új palotájának alapkövét és 1886 szeptember 5-ikén ünnepélyesen átadják rendeltetésének. A szép palota, mely egyszerű, nemes renaissance stíljével a városnak egyik ékessége, 58039 forint 59 krajczár építési költségbe került.

Alispán-
választási
mozgalmak

MÁRIÁSSY ISTVÁN,
alispán. 1885—1890.

A lévai fő-
gimnázium.

¹ 1886 márczius 4-én Eln. megnyitó.

Ipolyi Arnold
püspök.

Besztercebánya tudós püspökét: Ipolyi Stummer Arnoldot az 1886. év márczius 24-én nevezte ki a király Nagyvárad püspökévé, mely püspökség elnyerése által Lipovniczky Istvánnak, Aranyos-Marót város szülöttének lépett örökébe. Ipolyi 14 évig uralkodott Pázmány Péter örökében, Szent-Kereszten; az ő híre, tudománya, mely az ország határait túlszárnyalta, ékessége volt Barsmegyének. Háztartása valóságos fejedelmi udvartartás volt. A tudós- és a művészvilág legelőkelőbb társasága volt otthonos palotájában. Fraknoi Vilmos, Thaly Kálmán, Pulszky Ferencz, Munkácsy Mihály, a nagy püspökhöz jártak üdülni, munkálkodni, szórakozni. Jövedelme nagy részét műkin-esekre fordította s gyűjteményei gazdaggá tették a szent-keresztii kastélyt. Nagy szelleme volt, modora előkelő, vonzó, felemelő. Kell-e magyar nemzeti érzületét kiemelni? — hisz ő érzelmeinek egész világában magyar volt, tudományát a nemzetnek adta. A nemzet ezen valódi nagy alakjának fenkölt szelleme azonban szomorú emlékü elődének, Moyses Istvánnak kertjében gyomlálni rá nem ért. Igaz, hogy a notórius pánszláv papokat — a székhelyét környező jobb javadalmozással bíró plébániákban csoportosította, hogy szeme előtt legyenek, hanem azért nem látta őket. Azt hitte, hogy azok fájlalni fogják, ha elfordul tőlük, ezek pedig a jó plébániákon annál inkább hirdették tanítómesterüknek, Moysesnek tanait és nem volt szándékuk a püspökhöz felemelkedni és nem koptatták kapuja küszöbét. Lehet, hogy Ipolyi irodalmi munkássága által többet használt az országnak, mint ha a saját papjaival többet törődik, viszont azonban a pánszláv kertészeti esemetei ő alatta zavartalan elbokrósodtak és az utódoknak elég gondot okozott a vad hajtások kiirtása.

A vármegye nagy figyelemmel volt tudós főpásztorára iránt. Midőn a király 1880-ban belső titkos tanácsosává tette, a vármegye június 10-én tartott közgyűléséből üdvözlésére sietett. Üdvözölte akkor is, midőn nagyváradii püspökké lett. Midőn eltávozott, ez betegsége miatt majdnem búcsútalán történt. Nagyváradii püspöksége rövid volt, abban az évben, melyben kinevezték, december 2-án, a halál őt éppen akkor ragadta el, midőn karácsonyi szent beszédének fogalmazásához fogott. A vármegye, melynek egén ragyogott, mint az üstökös, melynek esővéja a földre nem ér, december 16-án tartott közgyűlésében mélyen meggyászolta nagy püspökét és méltán, mert ez egyházmegye püspökeinek történetében az ő nagy szelleme időtlen időkig ragyogni fog, és elmondhatjuk róla, a nagyváradii főkáptalannak őt elsirató szavaival: „multis ille bonis flebilis occidit, nullis flebilior quam nobis”.

Az ő emlékét őrzi a várkastélykapu tornáczában elhelyezett emléktábla, melynek szövege szó szerint a következő:

Itt
a nemzet történeti emlékei által
megszentelt helyen
mely 1075. I. Gejza király oklevelében Keresztúr név alatt
már előfordul
hol az esztergomi érsekek hadnépei várdája
állott
és megtelepített vendégnépei polgári szabadalmakat
nyertek
határa téerein a nemzeti hadak és fölkelések
véres csatákat vívtak
hol Forgách Ferencz Bíbornok-érsek
Pázmány Péter karjai közt 1615. november 14. elhunyt
s a várdát Pázmány Péter Bíbornok-érsek 1631-ben
újra fölépíté
utóda Lippai érsek bástyákkal és tornyokkal
erődíté
majd a besztercebányai püspökök
székhelyévé lön
a magyar Történelmi Társulat
1874. augusztus végnapjaiban és szeptember elején
vidéki nagygyűlése zárulását
tartotta

Hidvégi Gróf Mikó Imre az ország főlovászmestere
 Horváth Mihály tribuniczi választott püspök
 Ipolyi Arnold beszterezbányai püspök
 elnöklete alatt
 jelen volt tagok:

Balássy Ferencz	Osztroluczky Géza
Botka Tivadar	Pesty Frigyes
Csaplár Benedek	Pór Antal
Deák Farkas	B. Radvánszky Béla
Fraknoi Vilmos	Szabó Károly
Greguss Ágost	Szilágyi Sándor
Kandra Kabos	Thaly Kálmán titkár
Nagy Imre	Toldy Ferencz
B. Nyáry Albert	Véghelyi Dezső
Ortvay Tivadar	Zsilinszky Mihály

A Társulat küldöttsége 1886. évi április 28-ikán
 a távozó püspöktől búcsúzva e helyet megjelölé.
 Dicsőség a magyar történelemnek!

Ipolyi Arnold utódává az apostoli király kegyelme 1880 november 8-án Bende Imrét, az Istenáldásáról nevezett apátot, kalocsai kanonokot nevezte ki. Püspökké Simor János hercegprímás márczius 17-én szentelte fel. A püspök jelszava gyanánt a „Deus et Patria” kettős fogalmat választotta.

Bende Imre püspök ünnepi bevonulását szent-keresztzi székhelyére május 12-én tartotta és ez az ünnep a vármegyének volt az ünnepe. A vármegye tisztikara a vármegye határán, Garamberzenze vasútállomáson fogadta. Fényes kocsisor követte a püspököt Szent-Keresztre, hol miután a templomban püspöki áldást adott, a püspöki várkastély előtt az őt üdvözlő Hyross Mihály pápai praelatus beszédére adott válaszában mondotta a jelentőségteljes szavakat: „Akarom, hogy papságom minden ízében magyar legyen”. Az üdvözlő küldöttségek sorát a vármegye küldöttsége nyitotta meg, melyet a közgyűlésnek május 5-ikén kelt határozata szerint a főispán vezetett a püspök elé. Meg kell említenünk még, hogy a püspök a díszében azokkal a szavakkal kezdte meg beszédét, melyekkel őt a Bars megyei Hírlap üdvözölte). Hangzanak pedig a mint következők: „Hitbuzgó vallás, romlatlan erkölcs, rendíthetetlen hazafiság, e három fogalom a három szent egység, melynek e vármegye területén oltára egy, oltarán égő lángja egy, mert ez az oltár a mi keblünk, ez a láng a mi érzületünk.” Ezzel akarta a püspök kifejezni, hogy a vármegye közönségével együtt érez, együtt gondolkodik és cselekedni is egyetértéssel akar. A vármegye nem is esalódott benne.

Az 1886. év május 21-ike gyászt borított a gr. Migazzi Vilmos kastélyára s ebben a gyászban az egész vármegyének nemesen érző közönsége osztozott. Azon a napon halt meg gr. Migazzi Vilmosné Marczibányi Antonia, családjának őrangyala, a női erények eszménye. Ő alapította meg a vármegyében a vörös-kereszt-egyletet, mely a míg ő élt, gazdag fejlődésben volt, ő gondviselte a vármegyének társadalmi és humanitárius érdekeit, a szegényeknek, az elhagyottaknak gondviselője volt. Gondolata, nemes szava szelíd, a tette áldó volt. Nemes emlékét a közgyűlés, jegyzőkönyvileg örökítette meg. Tudunkkal ez az egyetlen eset, hogy a törvényhatóság egy nő elhunytá fölött — hacsak nem koronás fő — kegyelettel megemlékezzék; de gr. Migazzi Vilmosné ezt Bars vármegyétől megérdemelte.

Gróf Migazzi Vilmosnének áldott emlékezetét hivatott megőrizni az a kegyeletes alapítvány, melyet gr. Migazzi Vilmos az ő hitvesének emlékezetére, 1888 okt. 6-án tett. Ennek rendeltetése, elsősorban tőkésítés által 8000 forint misealapítvány alkotása s ennek megtörténte után gr. Migazziné Marczibányi Antonia nevében árvaházi alap megteremtése. Ez alapján a kezelője Bars vármegye közönsége lesz, mely a mint az alap 40,000 aranyértékű forintra emelkedett, Aranyos-Maróton bars megyei illetőségű r. kath.

Bende Imre
 püspök.

Gróf Migazzi
 Vilmosné.

úrvák javára árvalházat lesz hivatva emelni. A vármegye 1888 decz. 20-án tartott közgyűlésében az alapítványt elfogadja, annak rendelkezéseit betartani ígéri s jogutódait annak betartására kötelezi.

Simor János bibornok hercegprimásnak újabb jótékonyaságáról kell megemlékeznünk, ki félszázados papi jubileuma alkalmából a lévai főgimnázium javára 10,000 frt alapítványt tett.

Az országos erdészeti egyesület 1887. évi nagygyűlését Körömcz sz. kir. és főbányavárosban tartotta. Ott volt Tisza Lajos elnök is a közgyűlésen, a vármegye közönségét Máriássy István alispán, szerémi Odescalchi Arthur herceg, dr. Amon Ede, Chabada József, Leidenfrost László, Mácsay Károly főszolgabíró és Schröder Károly képviselték.

Hogy az 1885-iki katasztrófa mennyire ártott a vármegye tekintélyének, igazolják azok a rendeletek, melyekkel a belügyminiszter a vármegyét meg-meglátogatta s melyeknek hangja a vármegyében azelőtt szokatlan volt. De viszont a leérkezett rendeletek közrehatottak, hogy a vármegye önérzete megnyilatkozzék és a közbeesülést a maga számára megkövetelje.

A tisztikar is megújult, munkás emberek léptek a küzdőtér porondjára, kik a vármegye tekintélye érdekében dolgozni akartak és nem vezekelni.

Így a tisztviselői karnak márczius 4-én történt kiegészítése részesült nagyobb megrovásban.

A vármegyéhez intézett miniszteri irat ugyanis azt az álláspontot foglalja el, hogy a volt tisztviselők lemondása a közgyűlés által elfogadható nem volt, mert a lefolytatott fegyelmi eljárás miniszteri felülvizsgálat alatt állott és ez által a megejtett választás törvényesség szempontjából kifogás alá esik: ezúttal a miniszter a megtörtént választási eljárást kivételesen hatályon kívül helyezni nem akarja, de a jövőre nézve szabálytalan határozatok hozatalának hátrányos következményei figyelembe vételére a megye közönségét felhívja. A vármegye megfelelt erre is. Kijelenti, hogy a törvényhatóság bizottsága folyó évi márczius hó 4-én tanúsított önkormányzati jogaiból kifolyó és egyhangú elhatározással gyakorolt eljárásának törvényszerűsége iránt ápolta véleményét a miniszternek intézvényében megnyilatkozott törvénymagyarázat sem meg nem dönti, de meg sem ingatja. A törvényhatóság az állam törvényei iránt köteleességérzettel viseltetik, melyet sem mellőzni, de félreismerni sem akart; a törvényt lelkiismeretesen, mai nézete szerint tévedés és tévesztés nélkül értelmezte és a miniszter megrovását meg nem érdemlettnek tartja. Bírói székét, melyből a mulasztást elkövetett tisztviselői fölött ítélte, a vádlottak padjával nem váltja fel.

Erősebb volt az a miniszteri irat, mely a vármegye önkormányzati megbízhatóságát vonta kétségbe. A vármegye nem hagyta viszonzás nélkül. Megrendült — mondja — a megye közönségének önbizalma, melyet a megpróbáltatás legterhesebb napján, a sikkasztások kiderítésekor sértetlennek érzett, mely a rendkívül felkavart viszonyok rendezésénél erélyt és szigorú tanúsított, melyet a miniszter most azzal vádol, hogy a szomorú katasztrófa okozta helyzettel járó felelősségnek nagy mérvben részesévé lett. Ezt a terhelő vádat a megye válasz nélkül tudomásul nem veheti, mert annak hallgatag tudomásul vétele, vagy beismerésnek viselné látszatát, vagy a vármegyét azzal a váddal bélyegezné meg, hogy a törvényhatóság az alkotmányos szabadság korában meggyőződése igazolásának kifejezést adni elmulasztotta.²

Országos
ügyek.

Az országos érdekű kérdéseket szakértelemmel karolja fel. Így feliratot intéz az országgyűlés képviselőházhoz a közigazgatási bíróság intézményének megalkotása iránt. Indokolásában kifejti, hogy a népek jóléte csak akkor van biztosítva, ha a jogszolgáltatás az igazságot képviselő teljesen független hatalomnak alárendelve van, mert a rendező hatalom, még ha a nemzet legjelesebbjeinek a kezébe van is letéve, mint a történelem számtalan példája mutatja, a saját hatalmának fogalmát a jog eszméjével eltéveszteni szokta.³

Feliratot intéz az országgyűléshez a vadházasságok korlátozása iránt, mert a vadházasság a társadalmi bajok között a mindinkább terjedni látszó

¹ 1886 június 10-én 69. sz. — ² 1888 szeptember 27-én 173. sz. Kgy. h.

métely, mely a tiszta erkölcsöt, az államnak ezen alapzatát megrontja. A mindennapi bűnnek látása az erkölesi közöny felébredésének veszedelmével fenyeget s a szemérem érzetét a társadalom minden rétegében meggyöngíti. A vadházasságok elszaporodása által az egyház és állam törvényei szerint megszentelt házasság frigye mindinkább elveszíti társadalmat fentartó jelentőségét s az erénnyel a bűn egy rangban hivalkodik. A vadházasságok a törvénytelen szülöttek számát szaporítják, ezek pedig az egyház és az állam törvényeinek irántuk mostoha rendelkezéseinél fogva megvetettek, a tisztesség áldásaiból kizárva vannak és e miatt sokszor kényszerűségből az állam társadalmi jogrendjét veszélyeztetik.

Az 1888. évi tűzrendészeti kormányrendelet végrehajtása nagy buzgalommal indult meg a vármegyében. Községi kötelező tűzoltóságok keletkeztek, az előírt tűzoltószereket a községek beszerezték. A tűzoltás rendszete különösen a garam-szent-keresztí járásban nyert nagyarányú fejlődést, mert ott Finka Sándor főbíró nagy érdeklődéssel fogott ez ügy szervezéséhez, olyannyira, hogy ezt a járást, legalább is a Felvidéken, mintajárasnak tekintették.

A törvényhatósági bizottság elrendeli, hogy az alispán időszaki jelentéseit, a közgyűlést megelőzőleg, sajtó útján sokszorosíttassa s a közgyűlési meghívókkal egyidejűleg a bizottság tagjainak megküldje.

A községi pénzkezelés sorsa nem engedi, hogy e kérdés fölött Mailáth István tétlenségben vesztegessen. 1886 június 10-iki elnöki megnyitójában újból hangoztatja, hogy a községi igazgatást érdeklő siralmas állapotokat kell jeleznie. Nagy bajt lát abban, hogy a községi számadások már több évtől feltorlódtak a számvevőségnél és felülvizsgálat nélkül hevernek. A számvevőség nem egyhamar lehet oly helyzetben, hogy a felülvizsgálatot eszközölje. Támogatásra hívja fel tehát a törvényhatósági bizottság tagjait, hogy az illető községekben a helyszíni felülvizsgálatoknál közreműködjenek, mert ismerve a helyi viszonyokat, az egyes tételek helyességét megbíráthatják. Így azután nagyon könnyítve lesz a számvevőség munkáján, ha a számadások a netáni észrevételekkel hozzá visszakerülnek. A közgyűlés az egészséges eszmét elfogadta s a községi számadások revíziója a törvényhatósági bizottság tagjainak bevonásával tényleg megtörtént.

Még egy nagy alkotásról kell beszámolnunk, melylyel a vármegye a társtörvényhatóságokat megelőzte. Az 1888. évi községi költségvetések revíziója alkalmával feltűnt, hogy a községek több oly egyházi tartozással vannak megróva, melyek részben kétségesek, részben bizonytalanok s e miatt a hitfelekezetek között gondosan őrzött békére zavarólag hatnak s a mellett a lelkész és a hívek között is a békés egyetértés megrontására vannak. A vármegye a fenforgó hitfelekezeti jellegű tartozások rendezése céljából bizottságot nevezett. A bizottság tagjai voltak: Mailáth István főispán, Máriássy István alispán, Pristyák Neit, Kittenberger István, Ocsovszky Antal esperesek, Róza József plébános, Varannay Lajos ev. ref. lelkész, Detrich Péter, Bodó Lipót, Szirányi Sándor, Benkovics Ernő, Konkoly Gyula, Ruffy Pál főjegyző, Znamenák Sándor tiszti főügyész. A bizottság megbízatásában a legnagyobb lelkiismeretességgel eljárta és valóságos canonica investigációt végzett. A vármegye nagy jogtörténeti készültséggel tüzetesen szabályozta az egyházi természetű szolgáltatások jogalapját minden egyes községre külön és így a felmerült kérdések rendezése által, a tétova joggyakorlat helyett, határozott jogelveken alapuló rendszert teremtett, legalább is addig, míg a törvényhozás a párbérszerű tartozások ügyét rendezni fogja.¹

Zólyom vármegyének az országgyűlés képviselőházához intézett feliratát, melyben a községekben az adóügyek ellátására külön állami közeg rendszeresítését kérészi a közgyűlés, hason szellemű felirattal pártolja.²

Jelentőségteljes lépés volt a mezőgazdasági politika terén a faiskola-felügyelői intézmény megalkotása, mely intézmény a mezőgazdasági felügyelői intézménynek mintegy előfutára volt. A vármegye által megalkotott szabályrendelet szerint a törvényhatóság területén levő faiskolák és köztere-

¹ 1889 jan. 30-án 4. sz. — ² 1887 szept. 29-én 165. sz. Kgy. h.

ken tenyésztett gyümölcsfa-ültetvények fölött gyakorlandó felügyelet biztosítása, a községi faiskolának kezelők oktatása, a gyümölcsészetnek megyeszerte helyes irányban történendő fejlesztése és nyilvántartása, a selyemtenyésztés fejlesztetése, végre a szőlő-rovar (*phylloxera vastatrix*) terjedésének ellenőrzése és korlátozása czéljából, egy vármegyei faiskola-felügyelői állás rendszeresítettik. A vármegyei faiskola-felügyelőt a törvényhatóság bizottságának közgyűlése választja. Évi fizetése készpénzben 700 frt, uti átalánya 600 frt, lakáspénze czimén 140 frt, iroda-átlánya 60 frt, összes évi díja tehát 1500 frt.¹

Az intézmény azonban nem vált be, mert azt a vármegye-igazgatással kapcsolatba nem hozták; imperiummal nem bírt; sem a vármegye, sem a közönség nem támogatta, mert pótdóból tartották fenn, rokonszenves sem volt s e miatt, néhány éves sikertelen vergődés után megszűnt. Szerencsés intézkedés volt a községi és az úrbéres erdőknek állami kezelésbe adása. A közigazgatási bizottság azon alapon, mert az erdőknek kezelése a vármegyei erdőtisztek által, a várakozásnak meg nem felelt, felterjesztést intézett a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez. azon feltételek közlését kérve, melyek mellett az erdőkezelés államosítása foganatosíthatóvá válnék.

A miniszter a vármegye erdőkezelésének államosítását azon feltétel alatt helyezte kilátásba, ha kellő biztosítást nyer, hogy a vármegye közönsége az erdőkezelésnek 3500 frt évi átalányban megállapított költségeit pontosan megtéríteni fogja. Ezen az alapon a miniszter és a vármegye között a szerződés létre jött és a vármegye ez által egyik előkészítője volt annak az iránynak, mely az 1898. évi XIX. t.-cz.-ben közzétevezőleg érvényesült.²

A mezőgazdasági és mezőrendőrségi törvényjavaslat.

Nagy érdeklődést keltett a mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről szóló törvényjavaslat, melynek előadói tervezetét a miniszter a vármegyéknek megküldötte. A vármegye a tervezet tárgyalására bizottságot küldött ki, ennek szakszerű jelentését elfogadta és annak alapján intézett feliratot a miniszterhez. Érdekes ez a felirat, mert jellemzi azt a szellemet, melyben fogantatott, mert az a valódi szabadelvűségnek lelkes apológiája. Azt mondja: „A tervezetnek mezőgazdasági rendészeti része fölött őszintén örvendünk, de komoly megfontolásunk tárgyává tettük azt a kérdést, vajjon a kormánynak tervbe vett beavatkozása a mezőgazdasági irány részleteibe, nem hat-e be mélyebben a magánszemély belügyeibe, mint a hogy azt alkotmányos állam szelleme megengedné? Nemzeti jogrendszerünknek, népünk jogfelfogásának aggodalmunkban. Az 1848. évi törvényhozás a közterhek viselését általánossá, de a jobbágyot és az urbéri ingatlant szabaddá tette. A polgári szabadságnak alapfeltétele, hogy kiki saját javait korlátlanul használhassa. A magántulajdonos kötelessége az állam iránt nem több, mint hogy jövedelmeinek államhatóságilag megszabott hányadát az adópénztárba befizesse. A szabad gazdaság fogalma és természete kizárja az államigazgatásnak közvetlen beavatkozását. A mezei gazdaszat haladásának bázisa maga a szorgalmas gazda, kinek az állam rendelkező gyámjává nem lehet. Az államigazgatásnak eddig egyedüli missziója volt, hogy a mezei gazdaszatot szabaddá tegye, ettől el nem térhet, de eltérni oka nincs.

Egy egészséges államkormányzatnak czéltudatos gazdasági politikája, a mezőgazdasági hitelügy rendezésében, a forgalom biztosításában, mezőgazdasági külpiaozok teremtésében, a mezei rendészet szigorában és a mezőgazdasági szövetkezés támogatásában áll. Helyes, ha az állam a marhatenyésztést fölkarolja, tenyész-telepeket állít, de ne alkalmazzon kényszert, hanem bizza a mezőgazdára, akinek van értelme ahhoz, hogy a jótól megkülönböztesse azt, a mi jobb. A mezőgazdasági bizottságok apparátusa a gazdasági egyleteket, a szabad társulás egyedüli tényeit hatálytalanokká tenné, pedig a vidék közzgazdasági érdekeit leginkább a gazdasági egyesületek vannak hivatva gondozni. Mert a mezőgazdaszat egész sorát kívánja oly szakismereteknek, melyekkel a kormány nem rendelkezik, mert hogy a közzgazdasági előadói intézmény sikeresnek nem bizonyult, azt a miniszter jelentette ki, hogy pedig a vándortanári intézménynek semminemű sikere nincs, azt mi tudjuk. A kellő

szakismeretekkel a vármegye közigazgatása nem rendelkezik, de rendelkezik a gazdaközönség, mely majdnem kizárólag viseli a közterheket s alattuk eddig le nem roskadt.¹

A vármegye közlekedésügye egy régóta várt s eredményében ma még eléggé meg sem becsülhető, nagyfontosságú mozzanattal nyert újabb lendületet. 1887 szeptember 15-én nyílt meg a csata lévai vasútvonal és e hó 18-án adatott át a közforgalomnak.

Fölötte érdekes az az ajánlat, melyet a szab. osztrák-magyar államvasút-társaság Bars vármegyének — a társaság magyarországi vasútvonalának valamelyik pontjából kiágazólag, a Zsitvavölgyben Verebélyen át Aranyos-Marótiig vezetendő keskenyvágányú helyi érdekű vasút kiépítése iránt — tett. A bemutatott szerződés-tervezet szerint: a vasúttársaság a helyi érdekű vasút nyomvezetésének, valamint a vasút állomásai számának és elhelyezése módjának tekintetében teljesen szabad rendelkezési joggal bír. Bars vármegye kötelezi magát 10 év alatt a vasút-társaságnak évenként 15,000 forintnyi üzem-költség-segélyt fizetni, úgy hogy az említett helyi érdekű vasút üzemének megnyitásától közvetlenül számított tíz év leteltével, az egész, összesen 150,000 forint üzemköltség-segély a társaságnál befizetve legyen. E famózus ajánlatba a közgyűlés azonban nem ugrott bele, hanem azt udvariasan bár, de öntudatosan elhárította magától. Örömmel üdvözli az ajánlatot, mivel azonban az meg nem szabja azt az időhatárt, melyen belül a vaspályavonal kiépítendő lesz, mivel a vármegye közönsége és az érdekeltség egyelőre teljesen ismeretlen időhatározás beálltáig az általa elvállalt kötelezettség viselésének függőségében nem maradhat, kijelenti, hogy az általa viselendő áldozatok meghozatalának kezdő időpontját, mai naptól számítandó 3 év tartamához köti. Ezenfelül kívánja, hogy a tervezett vonal akként vezetessék, hogy a verebélyi járásnak Nagy-Mánya alatt elterülő alsó vidéke a Zsitvafolyó balpartján vaspályá-állomást nyerjen.²

A lévai közkórház eszméje dr. Brach Ferencz főorvosé, keresztül vitele Mailáth Istváné, ki Leidenfrost Lászlóval anyagi áldozatok árán is, a czél elérésében buzgólkodott.

A kórház megalkotására irányult mozgalom 1876. vége felé Léván indult meg. Az 1877-ik évben a talajegyengetést, anyaghordást foganatosították. 1878 tavaszán kezdődött az építkezés, mely őszig annyira haladt, hogy a falak földel alá kerültek. Ekkor pénz hiánya miatt akaratlanul szünet állott be és a vakolatlan falak másfél évnél tovább daczoltak az időjárással. 1880. tavaszán a kórházi egyesület által kölcsön adott 3000 forint segélylyel folyt az építkezés, mely egyéb segélyforrások hiányában az 1881. év őszén megfeneklett. Csak egy újabb szünet után lehetett hozzáfogni az 1882-ik év nyarán a padlózás és lépcső befejezéséhez, ajtó-, ablak-festéshez, üvegezéshez. Végre 1884. tavaszán egészen készen állott az épület.

Ennyi viszontagság után 1885. évi márczius hó 15-én nyílt meg a kórház, azon szőlőt termő, hosszú dombsor délnyugat felé tekintő lejtőjén, melynek tövén Léva városa fekszik. Négy holdas, jelenleg is már szépen fejlődő és évről-évre újabb ültetvényekkel gyarapodó sétakert közepén, a város por és füstje, a nemrég még mocsaras rétek párárétege felett, a Garam völgyében mindig érezhető légáramnak kitéve, alig lehetne e kórházat szebb és egészségügyi tekintetben alkalmasabb helyen elképzelni.

De az 1863. évben alapított aranyos-maróti közkórház sem akart a lévai közkórház által túlszárnyaltatni s azért évekig tartott készülődés után, végre 1886. év május havában megkezdte a főhomlokzat felépítését. Az építkezés 1887-ben befejezést nyert s a kórházat rendeltetésének átadták.

A közegészségügyi viszonyok megromlására jelentékenyen hatott egy lovas-ezrednek Galicziából a vármegyébe áttelepítése, mely a trachomát magával hozta. A ragályos szembetegségnek az ezred legénysége között elterjedtségéről a hatóság értesítve nem lett, ennélfogva a szükséges óvintézkedéseket csak akkor foganatosíthatta, midőn a már elszállásolt katonaság betegségét a hatósági szakközegek, valamint a polgári hatósági és katonai vegyes

Közlekedés-
ügy.

Közegészség-
ügy.

¹ 1887 szeptember-29-én 152. sz. — ² 1889 márczius 28-án 23. sz. Kgy. h.

szakbizottság kiderítették. Mivel pedig a betegség mérve és ragályossága iránt a polgári és katonai szakközegek között nézeteltérés merült fel, a belügy-miniszter beavatkozását kellett kikérni.

A belügyminiszteri és katonai felülvizsgálat a vármegye álláspontját igazolta s a szembeteg legénységnek kórházi ellátása, a beteggyanus legénységnek elkülönítése iránt a szükséges intézkedések megtörténtek.¹

Szegényügy.

A szegényügy rendezésére is történt kísérlet; a vármegye nyomozást rendelt a községi szegény-alapok kiderítése iránt. Az eredmény — amint előre látható volt — a további eljárástól a vármegyét elterelte.

A közgyűlés kijelentette, hogy a községek szegény-alapja egyenként és összesen oly csekély, hogy az a szegényügy rendszeres és tervszerű rendezésénél fel nem használható.

Mivel a községi szegény-alap gyarapítását a törvényhozásnak azon intézkedései, melyek a birság- és büntetés-pénzeknek hovafoordítása iránt rendelkeztek, bizonytalan időre elodázzák, mivel a közterheknek fokozása csak közelebb hozná a vagyonában hanyatló nép anyagi végromlását, mivel nagyobb népességgel bíró városaink a szegények ellátására jótékonyági alapokkal rendelkeznek, mivel községeink saját szegényeiknek önkéntes könyöradamányok által gyakorlandó ellátására a jövőre is készeknek nyilatkoztak, habár a törvényhatóság bizottsága teljes tudatában van, hogy a társadalmi nyomor a közművelődés áldásaival párhuzamosan fejlődik, hogy a vármegyei szegényügynek hatósági rendezése és ellátása már a közel jövőnek feladata, bizalommal egy jobb jövő iránt, a vármegyei szegény-alap megalkotására az alkalmas időpontot elérkezettnek nem tartja.²

1886. év augusztus 22-én Szecse, a garammenti községek legnagyobbika, majdnem teljesen elhamvadt. Elégett 53 ház, 48 pajta s csak 12 lakóház maradt meg. A tűzvész emberáldozatot is követelt. 5 ember szenvedett égési sebet, ezek közül egy gyermekleány meghalt. A házakból sem élelem, sem ruhanemű, de még a ládában őrizni szokott pénz sem volt megmenthető.

Az 1887-iki képviselő-választás.

Elkövetkezett az 1887. évvel az új országgyűlés egybehívása s ezzel a pártoskodás és a választás is, melyet a központi választmány június 17. napjára kitzűzött.

Az izgalom ismét az aranyos-maróti választókerületben volt legnagyobb, hol a Máriássy István által május 31-ére egybehívott értekezlet a jelölés iránt megállapodni nem tudott. Bodó Lipót és Pristvák Neit gr. Migazzi Vilmost, Kosztolányi Aurél, dr. Belina Pál és Köves József: gr. Keglevich Istvánt ajánlották. Az értekezlet kétfelé oszlott s a gr. Migazzi-párt egyenesen jelöltjéhez tartott, hogy őt a jelöltség elfogadására felkérje. A tömeges felvonulás szónoka Bodó Lipót volt. Gr. Migazzi Vilmos azonban, minden kérés daczára, a jelöltséget el nem fogadta. Ekkor léptették fel Detrich Péter függetlenségi jelöltet, kinek zászlaja alá az értelmi osztály zöme is sorakozott. A hivatalos vármegye semleges volt ugyan, de ez a semlegesség állásfoglalás volt gr. Keglevich István ellen.

Erre egy sajnálatos félreértés adott okot gr. Keglevich István és a főispán között, melyet kiegyenlíteni többé nem sikerült. Ez volt az oka, hogy Detrich Péter 1156 szavazattal győzött gr. Keglevich István 805 szavazattal szemben. Léván Konkoly Thege Sándort választották meg 1834 szavazattal Levaticz Gusztáv 1322 szavazatával szemben. Ujbányán csendben, nyugalommal választották meg ismét egyhangulag Kazy Jánost. Körmöcbányán erős küzdelem folyt dr. Amon Ede és Gyurgyik Gyula között s dr. Amon Ede 378 szavazattal győzött ellenfelének 329 szavazatával szemben. A vármegyében tehát a szabadelvű párt egyik biztos kerületét veszítette el. Daczára ennek, a főispán a legközelebbi, június 30-án tartott közgyűlésen meglepéssel emlékszik meg arról, hogy a választó közönség legszebb jogát példás rendben és kellő nyugalommal, politikai hivatásához méltóan gyakorolta s a szenvedély túlkapása egy választókerületben sem csorbította meg az eljárás méltóságát. Bár a képviselőválasztás gyakorlása nincs kapcsolatban a törvényhatóság önkormányzatával, a megválasztott képviselők személye és a vármegye közönségének testülete között fennálló kötelék indítja

¹ 1886 december 16-án 199. sz. — ² 1887 márczius 17-én 38. sz. Kgy. h.

arra, hogy nekik szerenését kívánjon, őket képviselői tisztükben üdvözölje. A mennyiben pedig kijelentése a vármegye közönségének az érzelmeivel találkoznék, azt javasolja, hogy a közgyűlés kijelentett üdvözlő nyilatkozatát jegyzőkönyvébe felvegye és a határozatot a vármegyei négy kerület képviselőinek megküldje.¹ Rossz néven vették.

Az 1887. évnek még egy eseménye volt, ő felsége látogatása Nyitrán. A szomszéd vármegyék ősi szokás szerint küldöttségileg jelentek meg a felség előtt, hogy hódolatukat bemutassák. Mailáth István fekvő beteg volt s a barsi küldöttséget Máriaassy István alispán vezette. Ő maga írja le a küldöttség eljárását a közgyűléshez intézett jelentésében.

A küldöttség tagjai voltak: Szláv József, Keglevich István gróf, Migazzi Vilmos gróf, Révay Simon báró; Kittenberger István, Pristják Neit, Szakmáry János, esperesek; Detrich Péter, Kazy János és Konkoly Sándor, országos képviselők; Kulin Imre, Klobnsitzky János és Sümegh János; Zongor János főszolgabíró és Znamenák Sándor. „Nem találom — így szól a jelentés — méltó szavakat, leírni a legfelsőbb kegynek azon érdeklődését, melyben Ő Felsége küldöttségünket részesíteni méltóztatott.”

„Őszinte szeretettel tudakozódott a megye dolgairól, a küldöttségnek majdnem minden egyeséhez volt biztató szava, érdeklődése, s mi mindannyian a magyar nemzet sorsát gondozó isteni kegyelem iránti hálával eltelve távoztunk felséges színe elől azon tudatban, hogy méltóbbat és dicsőbbet mint ő, évszázadok óta nem díszített első királyunk szent koronája.”²

A törvényhatósági bizottság 1889. évi január hó 30. napjára rendkívüli közgyűlésre volt egybehíva, hogy a vármegye 1889. évi közúti költségvetését tárgyalja. Mailáth ágyban fekvő beteg volt s a közgyűlésre nem jöhetett. Akkor volt ez, midőn az ország figyelmét a törvényhozás kötötte le, melyben a véderő-törvényjavaslat fölött a képviselőháznak január 10-én megindult küzdelme tetőfokára hágott. Budapesten a lázba kergetett utcán ezreknek szenvedélye tombolt, a csoportosulás oly jelleget öltött, hogy a tömeg és a katonaság között az összeütközés kikerülhetetlennek látszott.

Azon a napon Bars vármegye, bár a rendkívüli közgyűlés tárgysorozatába az indítvány felvéve nem volt, néma nem maradhatott. Mintha a nemzeti nagy küzdelmekben a század elején a vármegyének vezérszerepet adott nemtője ihlette volna meg a bizottság tagjait, oly legyőzhetetlen volt az akarat az országos közhangulatnak Bars vármegye tanácsterméből erőteljes kifejezést adni. Odescalchi Arthur herezeg indítványát a közgyűlés egyhangulag elfogadta. Megtörtént. Bars vármegye az ország összes vármegyéi és városai között az első volt, melynek intelme felharsogott. A felirat kifejtette, hogy a törvényjavaslat által az alkotmányos szabadságnak biztosítékai vannak veszélyben, hogy a nemzet vérén és verejtékén fentartott hadsereg a nemzet kebeléből kitaszítva, ennek érdekei iránt közönyössé nem válhat, hogy: „az önerejéből megerősödött nemzet, államfensége tudatában neki nemzeti jelleget adó legszentebb palládiumát, az állam nyelvét, a közös hadseregnek áldozatul nem adhatja, mert ily áldozat felér egy a népet eltipró véres vereséggel.” Kéri tehát a törvényhozást, hogy a véderő-törvényjavaslatnak az alkotmányt sértő, a nemzetet megalázó rendelkezését megdöntse, az alkotmány alapfelteleit biztosítsa, a harcképesség fejlesztését a nemzet életérdekei szellemében folytassa s a nemzeti öntudat uralmát saját kebelében is biztosítsa.

Máriaassy István alispán, ki a közgyűlésen elnökölt, aggodalmaskodott a feliratot rendeltetése helyére küldeni s azért az othon betegen fekvő főispánhoz küldte. Mailáth Istvánnak nem volt aggodalma, meghajolt a közgyűlés akarata előtt s a feliratot a képviselőháznak megküldte.

A vármegye nem volt hálátlan. Az 1889 márczius 28-án tartott közgyűlésen a főispánnak, a vármegye iránt tanúsított czéltudatos és tapintatos eljárásáért jegyzőkönyvileg fejzte ki elismerését és köszönetét. Hogy ennek a hálának a megnyilatkozása alkalomszerű volt-e, arról a vármegyének volt alkalma rövid idő alatt meggyőződni.

Mailáth Istvánnak napjai beteltek. A belügyminiszterium ideiglenes vezetését márczius 22-én Baross Gábor a vasminiszter vette át, neki jutott osz-

A király
Nyitrán.

A véderő-
törvényjavas-
lat a közgyű-
lés előtt.

¹ 1887 június 30-án Elm. megyny. — ² 1887 szeptember 29-én 144. sz. Kgy h.

Mailáth főispán felmentése.

KAZY JÁNOS, FŐISPÁN.

Említettük, hogy három feladat állott előtte, egy országos pártnak, egy vármegyei pártnak és jó közigazgatásnak szervezése. Mindhárom irányban nagy buzgóságot fejtett ki és az ő nagy tudásával és gyakorlati közigazgatási érzékével sikert is tudott felmutatni. De meg van írva, hogy a jó ember elveti a jó magot és jó az ellenség és a jó vetemény közé konkolyt hint el. A konkoly gyorsabban hajt, hamarabb üti fel fejét és biztosabb termést hoz, mint a búzakalász. Az országos párt szervezése iránti sikereit lerontotta Detrich győzelme, Keglevich bukása; a megyei párt hatalmas volt, de fegyelmetlen is és úgy is, a mint volt, még az ő kormányzása alatt szétzüllött, létezni megszűnt. Az ő odaadó törekvéseit egy jó közigazgatás szervezése iránt, meghiúsította az 1885. évi katasztrófa. Igaz, hogy bámulatos kitartást fejtett ki a felfordult állapotok egyensúlyának megszerzésében, egy új tisztikar szervezésében, de a vármegye testén támadt fekélyt, ha lehetett is jól orvosolni, idő kellett hozzá, míg a sebhely beheged. Elmondhatjuk róla is: *diligite justitiam, odit iniquitatem et propterea — est missus.*

A vármegye az új aerának első közgyűlésében, 1889 jún. 27-én búcsuzott el tőle.

Kazy János főispán, miután a közgyűlést megnyitotta, erkölcsi és kedves kötelességét akarja leróni hivatalbeli előde, székhelyi Mailáth István

tályrészül, hogy több arra szánt főispánt meneszszsen, s ezek sorában volt Mailáth István is.

Mailáth István még elnökölt a márczius 28-án tartott évnegyedes rendes közgyűlésen s felmentése április hó első napjaiban történt. Felmentésének hírét Aranyos-Marótra gróf Migazzi Vilmos hozta, itt értesült arról Mailáth István is, ki a közigazgatási bizottságnak április havi ülésére érkezett a székvárosba.

Nekünk, kiknek a történetíró szemével kell megitélnünk az eseményeket, nem lehet elárkóznunk a Mailáth-korszak méltatása előtt, mert az a vármegye beligazgatásának szervezésében mély nyomokat hagyott. Mailáth határozott adminisztratív talentum. Ő teljesen felfogta az önkormányzat jövő programját, melynek alapja a közgazdaság, a kultúra és a humanizmus. Ő jelentette ki egyszer egyik szép elnöki beszédében, hogy az adminisztrációknak kulturális feladata van,¹ az ő közgazdasági törekvései, az ezek iránt kifejtett agitációja, valóban a jövő zenéje volt. A prófétákat azonban csak az utókor érti meg. A viczinális közüti hálózatot ő teremtette meg, a lévai főgimnázium és a lévai kórház az ő alkotása. A legnagyobb érdeme pedig, hogy egy jó községi igazgatásnak vette meg az alapját.

Kazy János főispán.

¹ 1883 márczius 15-iki Kgy.

íránt, kit tizennégy évet felölelő áldásos működés kapcsol a vármegye történetéhez. Elődének odaadó munkásságát, adminisztratív tehetségét sok nagy alkotás dícséri s ezen nagy alkotások maradandó emlékként vésődnek a nemesen érezni tudók szívébe. Ő maga a legőszintébb szeretettel ragaszkodott mindenha nemes jelleméhez s ma, mint ezen vármegyének hű fia, kötelességének tartja, hogy a szeretet adóját iránta lerója. Dillesz Sándort mély köszönetre kötelezi a főispánnak eljárása, ki a leggyöngédebb tapintattal a közgyűlésnek alkalmat nyújt székhelyi Mailáth Istvánról s az ő odaadó munkásságáról megemlékezni, melyben alkotó genialitásának nem egy maradandó momentuma van. Szóló arra az eredményre jut, hogy a hála szavának székhelyi Mailáth István iránt a szokottnál nagyobb mértékben kell érvényesülni.

A közgyűlés, székhelyi Mailáth Istvánnak, a vármegye tizennégy évet felölelő időtartam alatt osztatlanul szeretett főispánjának, a vármegye összes közigazgatási, kulturális és humanisztikus érdekeinek megvalósítása körül sikerrel tanúsított érdemeit, örök emlékül az utódoknak, jegyzőkönyvébe iktatja és hogy volt főispánjától az irányában tanúsított és a jövőben is megőrizendő szeretettel vehessen búcsút, küldöttséget nevez azon felhívással, hogy tisztelgése alkalmával, a közgyűlésnek e rendelkezését felölelő határozatát szeretete jeléül neki átadja.

Mailáth Istvánnak nagy tehetsége, teremtő ereje nem érvényesülhetett többé, ott feledték családi körében, rózsái között, békés otthonában.

Mi azonban azt hisszük, hogy jönni fog egykor, melynek háládatos fia észre fogják venni, hogy a vármegyeház közgyűlési tanácsstermében a vármegye nagyjainak arcképe sorában szembeötlő hézag van és ők ki fogják találni, hogy kinek az arcképe hiányzik onnan.

Az utókor mindig háládatos.

III. A KÖZGAZDASÁGI ÉS KULTURÁLIS SZERVEZÉS KORA.

Bár még áll a vármegyeház, bár a kapu tornáczában még hivalkodik a piros-fehér esíkos fegyveres sorompó, a dobjavesztett dobtartó, a deszkapadon még jár fel s alá az őr, mégis, mintha hallanók már a lélekharangot, mintha tényleg ott állana Dániel próféta tüzes betűivel a tanácssterem ajtaja fölött a Szlávy József mondása: „Tilos a bemenet”.

A vármegyék elveszítették a rendi alkotmány talaját s a mechanikus közigazgatásnak zörgő gépeivé lettek. A régi vármegye, a Liphay Imrének, a Platthy Mihálynak hős vármegyéje elaggott. Lassan-lassan megőrölte az országos központosító szervezkedés. Csak egy hatalom van, a miniszter hatalma, csak egy akarat van, a főispáné.

A közgyűlések legérdekesebb anyagát lefoglalja a közigazgatási bizottság; a mi tárgya van, egyhangú, unalmas, üres. Egy-két vármegye átirata, melyet a közgyűlés a legtöbb esetben tudomásul vesz, egy nyaláb községi költségvetés, melybe bele sem tekint, ez a tárgysorozat. Nem csoda, ha a törvényhatósági bizottság érdeklődése is megapadt, pedig a közgyűlés két óránál alig tart tovább. A régi szónokok elnémultak. Néha felvillan egy kis élénkség, tisztviselő-választás, vagy valamely viczinális út, vadászati jog, vagy embervadászat.

A vármegye teljes gyámság alatt áll; ha adományt szavaz meg a Szent István szoborra, három feliratába kerül, míg jóváhagyják. Központi és helyi igazgatás között nincs meg az összekötő szellem. A budapesti miniszteri irodák fogalmazó személyzete a vármegyét nem ismeri, míg a vármegye emberét sokszor a helyi szempont korlátolt látóköre fékezi.

A tisztviselői kar nem a közgyűléstől függ, hanem a főispántól. A főispán fegyelmi hatósági joga érvényesül a közigazgatási bizottság fegyelmi választmányában is. Az ő akarata van többségben a kijelölő választmányban.

A tisztikar, mint láttuk, a kijelölés előtt testületileg tisztelgett a főispánnál. Ave, morituri te salutant!

Pedig az üresedésbe jutó állásokhoz keresni kell az embert. Az 1883. I. t.-cz. kiszorította azokat, a kik díjnokságból kúsztak felfelé; a szigorúbb köve-

telmények kipróbálják az egyéni energiát és a mi korhadt benne, kilökik. Az új nemzedék nem keresi a közigazgatási pályát. A fizetés gyarló, az állás bizonytalan, szolgálati pragmatika nincs. A közigazgatási tisztviselő ki van téve minden önkénynek, minden szeszélynek. A képzetebb elem a bírói pálya után rohan, mely már teljesen elszaggatta azokat a kötelekeket, melyek a megyéhez fűzték. A bírói kar külön zárt kasztá lett.

A vármegyei rendszer holt pontra ért. Elérte hanyatlásának legmélyebb fokát, melyen alul már a fagypontra van. Kérdés, hogy az új munkakört, melynek betöltésére egyedül hivatott, a nemzeti, a gazdasági és a kulturális élet munkakörét, mint fogja betölteni? Ha betölti, magasabbra emelkedik, mint valaha volt, ha nem tölti be, a sírja meg van ásva.

Igaztalanok lennénk, ha ennek a rohamos hanyatlásnak okait csak a központosító kormány hatalmi törekvéseiben akarnók keresni. A gravaminális politika a megyei tanácssteremnek évszázados foglalkozása volt, attól egyszerre elszokni nem lehetett. Végre elérkeztünk oda, hogy többé már nem elég, ha csak visszatekintünk; előre kell néznünk, a múlt minden tapasztalatának nem keserű érzélgésével, hanem gyakorlati értékesítésével. At kell gyűrnünk a társadalmi életet, hogy azt a nemzet politikai, közigazdasági és kulturális érdekeinek befogadására képessé tegyük. Ez a vármegye feladata ma.

Lássuk mint közelítette meg Bars vármegye ezt a feladatot.

Kazy János
főispán be-
iktatása.

Elérkezett a várva várt nap, május hó 16-ika s nemcsak a vármegye székhelye, de az egész útvonal, melyen Kazy János, a főispán bevonulását tartotta, ünnepi díszet öltött. A főispánt oly előkelő kíséret követte, melynél díszesebbet Aranyos-Marót azelőtt soha sem látott. Az alispán megnyitva az ünnepélyes beiktatásra egybehívott közgyűlést, bejelenti, hogy a főispán fényes kíséretével már megérkezett és miután a templomban szent misét hallgatott, lakosztályába vonult. Ősi szokás szerint küldöttség hívta meg a főispánt a közgyűlésen való megjelenésre, ki néhány perc múlva kíséretével a közgyűlés színe előtt megjelenik és ott a jelen voltaknak szünni nem akaró, lelkes éljenzése üdvözli. A főispán kíséretében vannak Szlávy József koronaőr, Hunyady Kálmán gróf főszertartásmester, Hunyady László gróf, Migazzi Vilmos gróf belső titkos tanácsosok, Keglevich István gróf, Révay Simon báró, Amon Ede, Detrich Péter, Konkoly Sándor orsz. képviselők.

A főispán bemutatja 1889 április 23-án kelt kinevezési okmányát s a hivatalos esküt a közgyűlés színe előtt leteszi.

A mint az „Isten engem úgy segítjen, a boldogságos Szűz és Istennek minden szentjei” elhangzottak és a négy főbíró a főispánt székében magasra emelte, a főispán előadta székfoglaló beszédét.

„Nem jöttem önök közé mint idegen, — így kezdé beszédét — hanem jöttem mint testvér, mint e vármegyének fia, kinek bölesője itt ringott, kinek ősei a hazát itt szolgálták.” Lendületes beszéde során kiemei ragaszkodását a szabadelvű kormány politikájához, igéri, hogy rang, vagyon, vallás és osztálykülönbség nélkül háza mindenki előtt nyitva lesz, kéri a bizottság tagjai között az egyetértés gondozását, mert — ugymond — klikkrendszerrel üdvösen kormányozni nem lehet.

Beszéde az állami közigazgatás rendszerének méltatásában kulminált. Azt mondta: „Meggyőződése, hogy a szükség oly kényszerhelyzetet fog teremteni, mely a közigazgatás államosítását elodázhatatlanná teendi. Nagy tért foglalt ez eszme már is és csak a közelmúltban hallottunk illetékes férfiaktól oly nyilatkozatokat, melyekből következtethetjük, hogy a nagy reformeszmékkel már a kormány köreibe is komolyan foglalkoznak”. „Örömmel kell üdvözlönnünk oly reformtörekvéseket, melyek oda czéloznak, hogy közigazgatásunk teljesen kvalifikált és kinevezett tisztikar kezébe tétessék le, de legfőképp meg kell adni a módot arra, hogy a közigazgatási tisztviselőnek állása, előléptetése, vagy jövője biztosítva legyen.”

A vármegye főjegyzőjének válasza a beköszöntőre a municzipalizmus apológiája volt. Azt mondta: „vajjon képesek leszünk-e találni rendszert, mely az ezredéves multból merített rendszert pótolja, vajjon emberi genialitás képes-e lesz egy nap alatt teremteni jobbat, mint a mi természetes fejlődésben azzá lett, a mit ma bírunk? Vajjon a szabadság tettben és szóban, vajjon a demokrácia nincs-e jobban megvédve régi városunkban, mint egy

mindent elnyelő cenzuralizáció bürokratikus tömkelegében? Beszéde fonalán kiemeli, hogy a vármegye egyik feladata, „hogy szegénysorsú népünk ezreinek nyomorát enyhítse”, hogy „nemzeti nyelvünk szent palládiumát diadallal vigye előbbre s a sötétben bolyongó tudatlanságnak meghozza a magyar nemzeti kulturának bíboros napsugarát, hogy a városokban az autonomia öntudatát fejleszse s kormányzatukban az intellektuális erő uralmát érvényre emelje, hogy a jó egyetértés fejlődjék hogy az érdem tiszteletben, az elnyomott pártolásban részesüljön, hogy a hitfelekezetek között a kölesönös tisztelet gondozása által a valláserkölesi érzelem oltalmat nyerjen.

A főispán első kormányzati cselekedete volt, hogy hivatalbeli elődének fiát, ifj. Mailáth István közigazgatási gyakornokot, tb. szolgabíróvá nevezte ki.

A közörmő lelkes hangulatában — fényes kivilágítással, fáklyásmenettel, ünnepi szónoklatokkal — mult el az a nap, melyhez megosztatlanul oly sok reményt és igényt fűzött a vármegyének örvendező társadalma.

Kazy János lelkesedéssel fogott a vármegye kormányzásához. A „Kör”, melyről már megemlékeztünk, diadalát ünnepelte kineveztetésében és most feladatát megoldotta, létezni megszűnt. A Samassa-párt ekkor már romjaiban sem volt meg, attól tartani nem kellett, a volt Rudnyánszky-kormányzat egy-két hű embere szintén a főispán mellé állott, az újbányai választókerület pedig, melyet Kazy János az országgyűlésen 12 évig képviselt, a maga teljes egységében mellette állott. Kazy tehát dolgozhatott, kifejthette programját, az egész vármegye az ő pártján volt, a közbizalmat osztatlanul bírta. A főispánnak legbensőbb bizalmas tanácsadója gr. Migazzi Vilmos volt, kinek ajánlatára kineveztetése történt és a ki az ő kineveztetésében és az azt megelőző regime bukásában a saját főispáni korszakának kiengesztelését láthatta annál inkább, mert őt Tisza miniszterelnök a főispánsággal megkínálta. Gróf Migazzinak sikeres közbenjárása azonban a vármegye belbékéjének megteremtése érdekében meghozta jutalmát. A Budapesti Közlöny május 6-iki száma közölte az örvendetes, legkegyelmesebb királyi elhatározást, mely gr. Migazzi Vilmost val. belső titkos tanácsossá nevezte ki. Már az 1889 június 27-én tartott gyűlés jegyzőkönyvében olvassuk, hogy a közgyűlés nagyméltóságú Migazzi Vilmos gróf urat, a vármegye volt főispánját ő cs. és apostoli kir. Felsege által valóságos belső titkos tanácsossá történt kineveztetése alkalmából örömmel üdvözli, és midőn megemlékezik a vármegye közérdekei iránt tanúsított áldásos munkásságáról, egyhangulag elhatározza, hogy kineveztetése feletti örömet jegyzőkönyvébe iktatja s a közgyűlés üdvözlét neki küldöttségileg átadja.¹

Kazy János, munkásságának főcéljává a vármegye közgazdasági életének fellendülését, különösen pedig az ismét megfeneklett vasútügyi politikának érvényesítését tette. Ennek áldozta munkásságának java részét, abban a tudatban, hogy a mennyiben neki a zsitva- és a garamvölgyi vasút kiépítése sikerül, a vármegye közgazdasági életének ujjaszületését már is biztosította. Második célja volt a tisztikar epurációja és egységes, körülírt, közigazgatási rendszernek a megteremtése. Előbb azonban az 1889. év végével közeledő tisztújításnak kellett irányt adnia.

A közvélemény tisztában volt azzal, hogy az alispán személyében változásnak kell bekövetkezni. Az 1885. évi katasztrófa utolsó áldozata gyanánt Máriássy István volt kiszemelve, kiről elmondható, hogy bukását akkor írta alá, midőn az alispánjelöltséget harmadfél évvel azelőtt elfogadta. A közvélemény nem bírt megbarátkozni azzal a tudattal, hogy míg a pénztár-vizsgálók felületes eljárásukért állásukat veszítették és anyagi károsodást szenvedtek, Máriássy, ki a pénztár-vizsgálatokban kétszer vett részt és szintén fizetett kártérítést, az alispáni székben jutalmát bírja.

A vármegyének az alispáni székre csak egy jelöltje volt, a tisztikar jelöltje: Dombay Vilmos árvaszéki elnök, kinek megválasztatása érdekében megindult hangulatkeltés a főispán hajlandóságát is megnyerte. December hó 20. napján tartotta a vármegye általános tisztújítószéket tartó rendkívüli közgyűlését. A főispán tartaimas megnyitó beszédében kifejti, hogy: a municzipális élet hatalma és ereje úgy érvényesülhet, ha a törvény-

Az 1889-iki
tisztújítás.

¹ 1889 június 27-én, 109. sz. Kgy. h.

Dombay
Vilmos
alispán.DOMBAY VILMOS
alispán, 1890—1895.

hatósági bizottság egy czél elérésére tömörül és ez a megye java, és a tisztviselői kart úgy alakítja meg, hogy abban a vármegye bizalma összpontosuljon s a tisztviselő megválasztatását ne egy pártnak vagy frakciónak köszönje. Majd Máriássy István alispán búcsuja következik. Bejelenti, hogy 25 évi szolgálat után a köztérről egyelőre visszavonul és nyugalomba lép. Magáról elmondhatja, hogy hivatalos eljárásában az önzetlenség és a kötelességtudás vezette és a megye békéjének előmozdítására súlyt helyezett. Az alispánválasztással a közgyűlés gyorsan végzett. Közfelkiáltással, egyhangulag Dombay Vilmos árvaszéki elnököt választja meg. Nagyobb izgalommal járt a tiszti ügyészi állás betöltése, melyre Znamenák Sándor az eddigi tiszti ügyész és Simonyi Béla ügyvéd pályáztak. A küzdelem eredménye kétséges volt, végre is az által, hogy a főispán legbensőbb bizalmasai Simonyira adták szavazatukat, ennek a többséget megszerezték és Simonyi Béla Znamenák

Sándornak 73 szavazatával szemben 80 szavazattal győzött. Ruffy Pál megmaradt főjegyzőnek, Zongor János árvaszéki elnökké lett, főszolgabírák pedig dr. Kiss Mihály az aranyosmaróti járásban, Mácsay Károly a garamszentkeresztzi járásban, Ordódy Endre a lévai járásban, Lüleý János az oszlányi járásban és Dillesz Sándor a verebélyi járásban.

A tisztújító közgyűlés lefolyásának sikerét Kelecsényi Rafael méltatta. Beszédében a főispán kormányzásáról így szólt: „Ő látja az őszinte szeretet nyilvánulását a főispáni méltóság böles viselője iránt, mert tudja, hogy mily nemes tapintattal és mily ovatossággal oszlatta el azokat az ellentéteket, melyek az egyenetlenségnek hintették volna el káros szellemét.” Kénytelen beismerni, hogy a tisztújítás eredménye a főispán bölesességének gyümölcse és azért a vármegye háláját a közgyűlés jegyzőkönyvében megörökíteni kéri.

Bármily simán folyt le a tisztújító közgyűlés, annak nagy előzményei és a messze jövőbe kiható következményei voltak. Először is kivált a tisztikar kötelékéből Máriássy István, ki az igénytelen ohaji földbirtokos munkaköréből fokozatosan emelkedett az alispáni székbe, ki a vármegyei közpályát mint járási közgyám kezdette meg, hogy a legfelső fokon befejezze. Máriássy nem volt az újkor embere, nélkülözte a szélesebb látókört, úgy a helyi igazgatásban, mint a társadalmi életben. Míg a főispán Mailáth volt, ennek nagy szelleme irányította működését, de a mint ennek világa megszűnt, ezt pótolni képes nem volt. Megkísérlette — talán öntudatlanul, — hogy maga magát tegye a saját énjévé. Nem sikerült. Ha alárendelt közegei iránt túlkövetelő volt, elmondhatjuk, hogy saját maga iránt kegyetlen volt; sokat követelt másoktól, de a saját képességeitől többet, mint a mire azok teremtve voltak. Igaztalanok lennének, ha nem méltányolnók hatalmas munkabírását, szívós kitarását és vasszorgalmát, mert ő nehezen dolgozott és hatáskörének nem ura, hanem lenyűgözött rabja volt. Egyéni becsülete korrekt, megközelíthetetlen, ő maga igénytelen. Két évi pihenés után Máriássyt Léva város polgármesterévé választotta, hol munkabírása utolsó erejét fejtette ki, azután lassan-lassan kimerült, elméje, melyet nyughatatlan ambíciója évtizedeken át erején felüli munkára űzött, lassan elborult — és meghalt Léván 1901 október 27-én, szegényen, igénytelenül, úgy, a mint élt.

Máriássy távozásánál nagyobb jelentőségű Simonyi Bélának a tisztviselői karba lépése. Simonyi ekkor már közkedveltségnek örvendett. Egyéni jelleme, az átlagos felfogásnak fölötte álló lovagias érzülete, a köztisztesség fogalma iránti érzékeny felfogása, nyugodt, megfontolt, konziliáns modora, már korábban rokonszenvenné tették és így valódi szerencse volt a vármegyére, hogy megválasztatását több évvel megelőzőleg Simonyiból Aranyos-Marótra költözött s a társadalmi és a hivatalos élet minden megnyilatkozásából részét kivette.

Dombay Vilmos alispánságát sokan vegyes érzelmekkel fogadták: voltak, kik az ő kormányzását átmenetinek tekintették s azt hitték, hogy valamely lappangó aknamunka az ő hatalmát meg fogja dönteni. Ez nem történt meg, mert ily aknamunka nem volt, úgy a főispán, mint a tisztviselői kar az ő alispánságát benső őszinteséggel, nyílt homlokkal és tiszta kézzel támogatták. Igaz, hogy Dombay váratlanul jutott az alispáni székbe, mint hajdan Apaffy Mihály az erdélyi fejedelemségre, de csak azok előtt, a kik az eredményt látták, de az eseményeket rendezők következetes, kitartó munkáját fel nem fogták. De lett légyen bár így: Dombay Vilmos alispánsága a közbékének, a kitartó munkának aranykora volt s a vármegye régen nem haladt annyit a fejlődésben, mint éppen ekkor és a ki lát és itélni tud, igazat ad nekünk, hogy a legnagyobb reformalkotások, az ő kormányához fűződnek.

Akkoron a legaktuálisabb volt a közigazgatás államosításának kérdése. A társtörvényhatóságoktól felvetett kérdés váltakozó szerencsével foglalt helyet a közgyűlések jegyzőkönyveiben. Így a közgyűlés 1889 december 19-én Matyasovszky Lipót indítványára a választási rendszer megtartása érdekében gyakorolja fölrati jogát, később, 1890 szeptember 28-án Zemplén-vármegye hasontárgyú felirata fölött a napirendre tér, a míg végre az államosítók táborába áll. Alkalmat erre Szatmár és Somogy vármegyéknek feliratai adtak. Az alispán a feliratok pártolását javasolja.

Odescalchi Arthúr herczeg előadja, hogy a vármegye az 1889. évben tartott közgyűlésen a választási rendszernek volt híve s csak is az 1890. év október havában nyilatkozott a közigazgatás államosítása mellett. Szóló híve a társadalom közéletének és hiszi, hogy a vármegye termében az országos érdekek még fel fognak hangzani. A tárgyalás alatt álló törvényjavaslatot halva született gyermeknek tekinti. At van hatva a vármegye szeretetétől és nem kívánja, hogy élők temetkezzenek. A főispán szavai szerint, midőn az államosítás eszméje a tanácsteremben felmerült, a vármegye magáévé tette Matyasovszky Lipót nézetét, a ki azt mondta, „míg a vármegye nem tudja, hogy elvesztett jogaiért mit nyer cserébe, addig jogait ne adja fel”. A vármegye tartózkodó maradt mindaddig, míg a kormány propozícióját meg nem ismerte. Ekkor azonban habozás nélkül határozott. Dr. Amon Ede szerint a közigazgatás rendezéséről szóló törvényjavaslat a közigazgatási bizottságból javítva s nem kieserélve került ki. A mai közgyűlésből nem látja, hogy a vármegye közgyűlésein a közügyek iránti érdeklődés apadt volna. Igaz, hogy 1848 előtt nagyobb volt a közgyűléseken az érdeklődés, de hogy az adminisztráció is jobb lett volna, az nem bizonyos. A törvényjavaslat álláspontja az ellenzék előtt azért nem helyes, mert míg a javaslat hívei tudják, hogy mit akarnak, addig az ellenzék nem tudja, hogy mit akar. Detrich Péter azt akarja, hogy a vármegye legyen az intéző, a kormányfelügyelő s nem megfordítva. A törvényjavaslatban a Bach-szisztéma folytatását látja, melyből nincs kibontakozás. Huberth Vilmos megjegyzi, hogy az államosított tisztviselő mindenkinek egyenlően tartozik az igazságot mérni, azért pártolja az alispán indítványát.

A közgyűlés a következő határozatot hozza:

Bár a vármegye, mint a közigazgatósági reformeszmének egyik úttörője, a közigazgatás államosítása mellett már nyilatkozott, s a reform terére lépett, a kormány céltudatos munkáját üdvözölte, a társtörvényhatóságok által indítatva, a törvényjavaslatban ma már kifejezett vezérelvek által a kormánynak egy életerős és egységes magyar közigazgatást alkotni hivatott törekvését örömmel fogadja. az országgyűlés képviselőházához a törvényjavaslat irányát és célzatát pártoló fölratot intéz és kijelenti, hogy a törvényjavaslatnak törvényerőre emelését ezen vármegye közönsége lelkesen kívánja.

Lehet, hogy a vármegyének lelkesedését az államosítás reformjától a törvényhozásnak 1891. évi XXXIII. t.-cz. néven nevezett szörnyszülötte hosszú időre lehűtötte, mert annyi bizonyos, hogy az államosítás gondolatával újra csak az 1901. évi december 17-én tartott tisztújító közgyűlésen találkozunk, melyen a főispán kijelentette, hogy bár híve a közigazgatás államosításának, azt addig, míg a vármegye derék, ügybuzgó tisztikarral rendelkezik, égető szükségnek nem tartja.

A közigazgatás államosítása.

Vármegyei
műemlékek.

Ebben az időszakban a történelmi emlékek iránti érdeklődés meglepő lendületet nyer a vármegyében. Sajátságos véletlen, hogy egy időben három műemléknek stilszerű helyreállítása van folyamatban. A szentbenedeki templomot az esztergomi főkáptalan Stornó Ferencz által állíttatja vissza régi fényébe. Körnöczbánya régi vártemplomát ékesíti fel, szintén Stornó Ferencz tervei szerint s a hatalmas főkáptalan és az ép oly hatalmas főbánya-város költséges építkezéseinek megemlézése után, jól esik így folytatnunk: a zselizi csúcsíves templomnak Rózsa József plébános szerzi meg régi fényét, a saját tervei szerint, a saját magánvagyonából, a saját maga által gyűjtött adakozásokból. Az esztergomi főkáptalan alkotását Knauz Nándor püspök írta le „A Garam-szentbenedeki apátság története” című fényes kiállításban megjelent művében; a körnöczzi vártemplom helyreállításáról Kriskó Pál adott ki rövid leírást; arról a nagy eredményről, melyet a zselizi templom helyreállítása érdekében Rózsa József kifejtett, a vármegye jegyzőkönyve emlékezett meg, melyben el van mondva, hogy Rózsa József kezébe vette a zarándokbotot és bejárta a nagyok fényes csarnokát, a szegények alacsony házait és a vallásos kegyelet nyújtotta fillérekből 3000 forintot meghaladó tőkét teremtett. Ehhez adta saját évi jövedelmét, hogy az országnak s e vármegyének műkincsekben gazdag emléket szerezzen.

Mert a zselizi templom valódi műkincs. Azon műépítészeti korszak jellegét viseli, melyben a köríves stíl idomaiból a csúcsíves stíl idoma fejlődött. A csúcsíves építészet korának kezdetén, a XII. század végén építheték, a köríves stíl némely vonatkozásával.

A belsejében teljesen és stilszerűleg restaurált templomot 1890 április 27-én vizsgálta meg dr. Czobor Béla, a műemlékek országos bizottságának előadója, ugyanekkor nyert az alispán is a műemlék szerencsés megmentéséről tudomást és azért kötelességének ismerte, hogy a vármegyét műkincseiben ért ily gazdagodásról a közgyűlés színe előtt jelentést tegyen.

A közgyűlés az alispán előterjesztését fokozódó érdeklődéssel meghallgatja és Rózsa Józsefnek köszönetet szavaz.

A régészeti és
történelmi
bizottság.

Nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a mozgalomnak is, melynek sikerült a vármegye régészeti és történelmi érdekeit a vármegye védőpajzsa alá helyezni és a Régészeti és Történelmi Bizottság által a vármegyei múzeumnak alapját megvetni.

Az 1892 szeptember 29-én tartott közgyűlésen Odescalchi Arthúr herceg tette meg az indítványt és javasolja, hogy a vármegye régészeti és történelmi érdekeit a vármegye közönsége vegye gondozása alá s annak sorsát törvényhatósági bizottsága intézze.

Az indítványt a közgyűlés lelkesedéssel fogadja el s a legközelebbi közgyűlés már a kiküldött bizottság alapszabályzat-tervét tárgyalja. Fölötte érdekes, hogy ez az alapszabály mily egyszerű eszközökkel siet feladatát sikerrel megoldani. Főbb pontjai a következők: Bars vármegye törvényhatósági bizottsága ezen vármegye őstörténelmi, embertani, történelmi és régészeti érdekeit Bars vármegye közönsége egyetemének gondviselése alá helyezi s ezen rendelkezése által, az egységes magyar közművelődést előmozdítani, fejlesztetni és terjesztetni kívánja.

Ezen célját megvalósítandó:

1. Felkutatja és összegyűjti mindazon tárgyakat és eseményeket, melyek Bars vármegyével vonatkozásban vannak. Megszerzi vármegyéje kitűnő férfainak műveit, életrajzát, arcképét, megóvjá az elpusztulástól a vármegye történelmi emlékéi romjait, műemlékeit, emlékjeleit, felkutatja a vármegyében található régiségeket, történelmi emlékeket, okmányokat, nyomtatványokat, nemesi címereket, pecséteket s azoknak megoltalmazásáról gondoskodik.

2. A vármegye székhelyén állandó múzeumot és könyvtárt szervez.

3. Újból szervezi a vármegye levéltárát.

4. A régészeti és történelmi ismereteknek fejlesztése céljából szakbavágó munkákat ad ki.

A rokonzelú intézetekkel érintkezésbe lép és velök az összeköttetést megtartja.

A törvényhatósági bizottság feladatát régészeti és történelmi bizottsága által gyakorolja, mely 24 tagból áll és czíme: „Bars vármegye régészeti és történelmi bizottsága.”¹

Ez a történelem kultusza által megihletett szellem ragadta meg az alkalmat, hogy a vármegyének I. Lipót alatt barokk stílusban elrontott, V. Ferdinánd alatt pedig minden stílből kivetkőztetett czímerét régi alakjában visszaszerezze. A czímer újítására az új országház építése adott okot, melynek falazatára az építész a vármegyék összes czímereit elhelyezni akarta. A vármegye nem akarta ősförmájából kivetkőzött czímerét azon a monumentális épületen megörökítve látni és azért az 1552. évben adományozott czímernek újból adományozását kérte azzal a hozzáadással, hogy az 1668. évben adományozott czímerbővítést, az oromdíszot alkotó szárnyas sást, továbbra is bírhasssa.² A vármegye kérelmét a király teljesítette. A czímer leírását már más helyen közöltük.

A vármegye
czimere.

A községi helynevek megmagyarosítása iránti mozgalom még az 1886. évből ered. Ekkor kérték, a felv. magyar közművelődési egyesület nevében, herczeg Odescalchi Arthúr és dr. Ruffy Pál az idegen hangzású helyneveknek részben visszamagyarosítását, részben megmagyarosítását. A közgyűlés lelkesedéssel fogott munkához, hogy 64 idegen hangzású helynevet a barsi térről letöröljön és ezek helyébe magyar hangzású helyneveket írjon. A vármegye kiküldött bizottsága kellő alaposággal járt el és mélyen alapozó munkásságához a magyar történelmi társulat véleményét is kikérte. Munkálatát a bizottság 1888 június 14-én mutatta be s jelentését ilyképen fejezi be: „A nyelvészet és történet volt azon kettős forrás, melyből merítettünk, ha tévedtünk és bárki jobb forrásra utal, készséggel engedünk, de más forrást, mint a letűnt kor okiratai, mint édes nyelvünk leszármaztatása, illetékesnek el nem fogadhatunk. Adja Isten, hogy azon nép, mely községeit magyar elnevezéssel említi s szívében lelkes magyar, nyelvében is azzá legyen, még az alatt, míg e munkás nemzedék él, mely a magyar nemzeti eszméért nem csak lelkesülni tud, de tenni is.” A július 31. napján tartott rendkívüli közgyűlésében a törvényhatósági bizottság a helynevek megmagyarosítása iránt határozatát meghozta.

A községi hely-
nevek meg-
magyarosi-
tása.

A közgyűlés határozata élénken igazolja, hogy a ma idegen hangzású helynevek eredetileg magyarok voltak s hogy a vármegye, midőn e régi elnevezéseket visszaszerzi, hogy ez által a magyar nemzeti érületnek kifejezést adjon, történeti jögalapon áll s nem önkényt, hanem jogot gyakorol. A közgyűlés határozata feltárja a vármegye multját, virágzó magyar községeivel, melyeket a török hódoltság elpusztított, lakatlanná tett s a nemzeti közöny s idegen érdekek nemzeti jellegükben elsatnyulni engedtek. A mulasztás megismerése a vármegye feladatává teszi, hogy a népnek visszamagyarosításán lankadatlan erélylyel munkálkodjék s ez újítás eszméjének keresztülvívői méltán bíznak abban, hogy az a nép, mely eredetileg magyar volt, nemzeti önkormányzatunk védpajzsa alatt ismét magyarrá s nemcsak érületében, de nyelvében is, a nemzeti állameszmének öntudatos részesévé lesz, hogy államunkban fajunknak hegemoniáját örök időkre biztosítsa.

A határozat meghozatala óta 14 év mult el. Ez a rövid idő elégnek bizonyult arra, hogy a régi, idegen elnevezéseket a közönség teljesen elfelejtse. Az új nevek ma már átmentek a köztudatba.

A vármegye tisztviselőinek sorsára jótékony hatással volt, hogy végre a vármegye közönsége is belátta, hogy silány fizetésükből nyugdíjalapot alkotni soha sem lesznek képesek, annál kevésbbé, mert mindaddig, míg a vármegye az alispáni tisztet bizalmi állásnak tekinti, s míg a választás hat évről hat évre történik, nincs oly tisztikar, mely saját erejéből a nyugdíjellátást teljesíthetné.

A nyugdíjintézmény megalkotása iránt még Mailáth István főispán tette meg az indítványt 1883-ban. — Azóta az ügy vajudott, az 1885-ik évi katasztrófa pedig eltemette. 1887-ben kerül a szabályzat terve újra felszínre, de az 1888. évre is szükség volt még, hogy az miniszteri jóváhagyást nyerjen, míg végre a nyugdíjintézmény, 1888 január 1-től számított joghatálylyal, 1889 január 1-én életbe léphetett.

A tisztikar
nyugdíjalapja.

¹ 1892 szeptember 29-én 258. sz. — ² 1891 június 18-án 164 sz. Kgy. h.

A nyugdíj-alaphoz a vármegye 10,000 frt alapítványnyal és 60,000 frt alapítókével járult, melyet 0'5 % pótdadóval törleszt. A nyugdíjintézmény tagja, évi illetménykép, javadalmazásának 5 %-át, a 40-ik évüket meghaladtak azon kívül annak 5 %-át fizetik a nyugdíjalapba, magasabb illetménybe lépéskor egyszer s mindenkorra a fizetési többlet 30 %-át. Nagy előnyt nyújtott a szabályzat azon rendelkezése, mely kimondta, hogy a nyugdíjszabályzatnak 1878. január 1-ig visszatérjedő joghatálya van akkor, ha a tisztviselő az általa eltöltött szolgálati évek után a tényleg betöltött szolgálati idő után járt fizetés évi 5 %-át a nyugdíjalapnak megtéríti. Ezt a kedvezményt a vármegye nagylelkűsége kiegészítette azzal, hogy 1888. évi január hó 1-étől előre számítandó 10 évi időtartamra a vármegyei alkalmazottaktól a nyugdíjalap javára fizetendő évi járulék felét elvállalta azzal a korlátozással, hogy ez a kedvezmény a nyugdíj-szabályzat életbe lépte után először alkalmazott tisztviselőkre nem terjed ki.

Kijelenti, hogy a közegészségi körök orvosainak javadalmazását a községek képviselő-testületeinek előzetes meghallgatása után a vármegye pénztára által kívánja kezelni s e kezelés módját szabályrendelet megalkotásával szabályozni. Megtörtént.

Kijelenti, hogy a községi és körjegyzőknek megszabott javadalmazását a községek képviselő-testületeinek előzetes meghallgatása után a vármegye pénztára által kívánja kezelni s e kezelés módját szabályrendelet megalkotásával szabályozni. Szintén megtörtént.

Kijelenti, hogy a közegészségügyi szolgálatot az 1876. évi XIV. t.-cz. keretén belül megalkotandó szabályrendelettel rendezni kívánja. Elfogadottat.

Kívánatosnak mondja, hogy a kárbiztosító magántársulatok helyett a kárbiztosítást a közkötelező tüzkárbiztosítási intézmény behozatala mellett az állam vegye kezelés alá és első sorban a tüzkárbiztosítás ügyét a saját közegeinek felhasználásával országosan szervezze.

A vármegye felbuzdult az emberbaráti érdekek fejlesztése iránt is, — de maradandó eredmény nélkül. Kimondotta ugyanis, hogy a saját rendelkezése alatt álló erőknél igénybevételel a szegényügyet rendezni kívánja és javaslat bemutatására az alispánt felhívja.

Az 1891. évi márczius 19-én tartott közgyűlésen mutatta be a főispán azt a megszabású munkálatot, mely hivatva volt a vármegyében a községi és járási igazgatást egységessé, egyöntetűvé tenni. Ez a munkálat, mely a tételes közigazgatási jogviszonyokkal összhangban állott, három részre oszlott. Az első rész kérdésekben és feleletekben foglalkozott a községi bíró teendőivel, kidolgozta Thuránszky Nándor szentbenedeki körjegyző; a második rész a körjegyző munkakörét szabályozta, ezt a részt dr. Kiss Mihály főszolgabíró dolgozta ki. E rész minden szakában kidomborodik a körjegyzői intézménynek modern fogalma; a harmadik rész a kodifikált járási igazgatást tartalmazta, ezt a részt dr. Ruffy Pál főjegyző állította össze. Ha a vármegye ezt a trilógiát akkor életbe lépteti, akkor az egyszerűsítési akciót teljes tizenkét évvel megelőzi. A vármegye azonban, ezáltal pártpolitikai indító okok által vezetve, az egész munkálatot azért támadta meg, mert abban az önkormányzattal szemben főispáni hatalmú beavatkozást látott. Így történt, hogy a nagy munkálat kiadatlanul a papirkosárba került, feledésbe ment s ma még csak azok tudnak róla, kik a közgyűlés jegyzőkönyveit olvassák.

Vasúti ügyek.

A vármegye szívós kitartással folytatja vasútiügyi politikáját, azonban még mindig sikertelenül. A vármegyének 1890 január 23-án tartott közgyűlésén Szirányi Sándor, azon oknál fogva, mert a zsitvavölgyi vasút építését a szab. osztr.-magy. államvasut társulat még mindig nem akarja megkezdeni, indítványozza, hogy a közgyűlés a főispán vezetése alatt küldöttséget meneszsen Baross Gábor kereskedelemügyi miniszterhez, hogy az építendő vasút érdekében hathatós támogatását kérje.

Február 4-én valóban díszes küldöttség jelentkezett Baross Gábor, a vasminiszter előtt. A küldöttségben voltak: Kazy János főispán, Szilágy József koronaőr, gróf Keglevich István, gróf Bethlen Gergely, dr. Amon Ede, Detrich Péter, Konkoly Sándor orsz. képviselők, Dombay Vilmos alispán, dr. Ruffy Pál főjegyző, Hanlik Károly, Kosztolányi Sándor, Szirányi Sándor,

Lipthay Ágost, Klobusiczky János, Zongor János, dr. Belicza Pál, dr. Engel Zsigmond, Rakovszky Ferenc, Truszka Károly, hatvani Deutsch Sándor.

A küldöttség csak nagy vártatva nyert bebocsáttatást s ott oly választ kapott, melyből a jelen voltak megtudták, hogy a miniszter a garamvölgyi vasútról beszél, vagyis hogy küldöttség és miniszter — ezuttal nem találkoztak.

A miniszter különben kiemelte, hogy szereti Bars megyét, hogy abba őt a mult emlékei vezérlik. A miniszter ugyanis négy gimnáziumi osztályt végzett Léván. Így végződött Bars vármegyének egyetlen találkozója a nagy miniszterrel.

Az osztrák-magyar államvasut-társaság végre mégis megmozdult, de csak azért, hogy a vármegye figyelmét más kísérletezéstől elvonja.

A vármegye végre is tisztába akart jönni a szab. osztrák-magyar államvasúttal. Mivel a társaság sem a vonal irányát, sem a csatlakozási végpontot, de a kiépítés elkezdésének időpontját sem közölte, a vasutügyi bizottság háromtagú küldöttséget nevezett, melynek feladatává tette, hogy a társasággal az általa megkínált és a vármegye közönsége által — mint fentebb láttuk — elfogadott egyezségi pontozatok alapján a végleges szerződés megkötését megkísérte, ha pedig arról győződnék meg, hogy a vasútvonalnak kiépítése foganatossítható nem lenne, a tárgyalások fonalát ejtse el.

Ez a küldöttség megbízásában eljárt és a társaság vezérigazgatójától azt a választ nyerte, hogy a társaság a vasútvonalnak kiépítésére nem vállalkozik, hajlandó azonban a netán más vállalat által kiépítendő vonalat nemcsak anyagi támogatásban részesíteni, hanem a vasút üzemének vezetését is elvállalni.

A közgyűlés elhatározta, hogy a vasútvonal műszaki munkálatait a társaságtól elkéri, hogy a kereskedelemügyi minisztertől adatokat kér, mely támogatással lesz hajlandó a vasútvonalat segíyezni, végre — és a határozat ebben csattan — elhatározza, hogy a vasútvonal kiépítésére vállalkozót keres. A garamvölgyi vasút sorsa is egy lépéssel előbbre jutott. Singer Ede bécsi lakos kérelmére, a magyar államvasutak garamberzencei állomásából kiágazólag Zsarnóczáig tervezett helyi érdekű vasútnak közigazgatási bejárását a miniszter elrendelte s a bejárás 1890. május hó 28—31 napjain tényleg foganatossíttatott.

De az alatt, míg a hivatalos vármegye, több fantáziával mint sikerrel kergette a vasúti tervek szárnyas kerekét, a garam-szent-benedeki sziklán lélekemelő ünnepély folyt le 1889 szeptember 29-én. Ezen a napon szentelte fel az újonnan felépített templomot Simor János bibornok hercegprimás. Az ünnepélyen a vármegye a főispán vezetése alatt küldöttségileg jelent meg.

1890-ben a kistapolcsányi uradalom gazdát cserélt. Buzini gróf Keglevich István vált meg örökétől, mely vétel útján Károly Lajos osztrák főherceg, magyar királyi herceg és hitvesének Mária Terézia braganzai hercegnőnek tulajdonává lett. Keglevich István gróf emberfölötti küzdéssel ragaszkodott Kis-Tapolcsányhoz. Gazdagon termő szőlőterületté idomította az élettelen agyagot, erdőrengetegeibe bevezette a sínpárt, megrengette a zsitvavölgyi vasút érdekelttségének közönyét és megteremtette a zsitvavölgyi vasutat. Mindez későn volt már, a lángész ereje nem győzhette le a természet erejét. Gróf Migazzi Vilmosé az érdem, hogy ez az ősi birtok, melynek minden rögéhez a kegyeletnek szent emléke tapad, nem került idegen kézre. Gróf Migazzi érdeme, hogy az uradalmat a kir. herceg vásárolta meg. Keglevich István gróf távozása fölött a vármegye őszintén sajnálkozott. Az ő genieje sokszor zavarta meg a vármegye beléletének hétköznapi csöndjét, mert a genie a nehézség törvényeivel nem szánol és nem veszi észre, hogy az ő gyors rohanását a tömeg nem követheti; de elvégre a föld sártömege nem a lángelméké. A vármegye gróf Keglevich Istvántól december 18-án tartott közgyűlésében búcsuzott el. A főispán fájdalmasan emlékszik meg távozásáról, elmondja, hogy a vármegye gróf dicső ősei előkelő vezértényezői voltak a megyének, ő maga minden közügy iránt lelkes érdeklődést tanúsított s bár eltávozott, a vármegye iránti szeretetét magával vitte.¹

Károly Lajos
és Mária
Terézia.

¹ 1890. december 18-án 410. sz. Kgy. h.

Károly Lajos cs. kir. főherceg, magyar kir. herceg és fenséges hitvese Mária Terézia főhercegnő, 1890 szeptember 20-án foglalták el kistapolcsányi birtokukat: ekkor vonultak díszes kastélyukba, melynek ormán a magyar nemzet zászlaja, ettől jobbra a vörös fehér zászló, attól balra a fehér kék zászló lengett. Ennek a napnak örökemlékezetű eseménye, hogy az első udvari ebéden, melyre a vármegye nagyjai hivatalosak voltak, Mária Terézia kir. főhercegnő Szlávy József koronaórhöz intézve szavát, emelt pohárral ezeket mondva: „Ezt a poharat magunk között csöndesen Magyarország boldogságára ürítem.“

A koronázás
25 éves
jubileuma.

Szívben és lélekben a hazafias érzés szent áhítatával ülte meg a vármegye az 1892. év június 8-át, a király ünnepélyes megkoronáztatásának negyedszázados évfordulóját. A vármegye küldöttsége azon a napon az ország fővárosában volt, hogy a királyi trón előtt a vármegye hűségét képviselje s a vármegye üdvözlő iratát a felségnek átadja. Az üdvözlő irat leginkább kiemelkedő mozzanata az a kijelentés, hogy nincs korona csak egy, mely szent — és ez a magyar, mert ahhoz elnyomott népek átka nem tapad.

A küldöttségben voltak Kazy János főispán, Dombay Vilmos alispán, gróf Migazzi Vilmos, gróf Keglevich István, báró Révay Simon, Tisza István, Klobusiczky János, Kosztolányi Sándor, Szlávy József, dr. Bethlenfalvy György. De a vármegye minden városa, minden faluja együtt ünnepelt a fővárossal. Aranyos-Marót, Léva, Kistapolcsány és Zsarnócza kivilágítást rendeztek, minden templomban hálaadás volt.

Az 1892-iki
képviselő-
választás.

Az 1892. év első hónapja választási izgalmakba sodorta az országot. Akkoron az újbányai kerületnek képviselője gróf Szapáry Gyula miniszterelnök volt, ki, hogy pártját megerősítse, az országot téli választás átküzdésére szánta.

Az ar.-maróti választókerület gróf Migazzi Vilmos elnöklete alatt január 12-én tartott értekezletet. Az értekezlet teljesen tájékozatlanul fogott a jelöléshez. Gróf Migazzi Vilmos nem akarta elfogadni a jelöltséget, a jelöltséggel megkínált Kosztolányi Aurél pedig nyomban kijelentette, hogy a jelöltséget el nem fogadja. Ekkor a választók tekintélyes része Ruffy Pál mellett nyilatkozott, de ő, mivel formáserint jelölve nem lett, a szabadelvű párt egysége érdekében a jelölést magától eleve elhárította. Elhárította pedig azért, mert az ő jelöltetését sem gróf Migazzi Vilmos, sem a főispán nem akarták. A szabadelvű párt ekkor Klobusiczky Jánost jelölte, ki akkor betegsége miatt az értekezleten meg nem jelenhetett.

Az ellenzéki pártok ekkor az értekezlettől elvonultak és június 14-én, nemzeti párti programmal Odescalchi Arthur herceget jelölték, ki a jelöltséget el is fogadta. A lévai választó-kerület január 10-én tartott értekezletet, melyen a szabadelvű párt Konkoly-Thege Sándort jelölte, a nemzeti párt hívei pedig nagy lelkesedéssel Mailáth Istvánt, a vármegye volt főispánját kiáltották ki jelöltnek; Mailáth István azonban a nála tisztelgett küldöttség előtt határozottan kijelentette, hogy őt, mint a szabadelvű párt hívét, ez a jelölés meglepi s azt el sem fogadhatja. Konkoly-Thege Sándorral szemben Levatic Gusztáv lépett fel, 48-as programmal. Újbányán gr. Szapáry Gyula volt az egyedüli jelölt, Körmöczbányán dr. Amon Ede.

A választás január 28-án megtörtént. Odescalchi Arthur herceg a választás napján megelőzőleg visszalépett, s ezzel ebben a kerületben a koczka el volt vetve. Pártjának egy töredéke megjelent ugyan és gróf Szapáry Gyulát jelölve, névszerinti szavazást is provokált, de inkább csak azért, hogy bizonyosságot tegyen arról, hogy volt. A szavazás d. u. 3 órakor véget ért, a beadott 1370 szavazat közül Klobusiczky 1282 szavazatot nyert.

Léván Konkoly Sándor 19 szavazattal győzött, Újbányán gr. Szapáry Gyulát, Körmöczbányán dr. Amon Edét egyhangulag, közfelkiáltással megválasztották.

A politikai izgalom azonban ezzel nem ért véget. Ugyanis gr. Szapáry Gyula az általános választások során két mandátumot nyert; a temesvári megtartotta, az újbányait viszaadta. Viszont Tisza István az ngrai kerületben elbukott. Természetes volt tehát, hogy a kerület a mandátumot Tisza Istvánnak felajánlja. Tisza István a jelölést elfogadta és márczius 6-án programbeszédét meg is tartotta. Vele szemben dr. Kaldrovics Géza

ügyvéd lépett fel. A küzdelem erős volt, s az izgatottság feszült. Márczius 17-én tartották meg a választást és Tisza István 1260 szavazattal győzött az ellenfelére beadott 826 szavazattal szemben.

Bende Imrének nyitrai püspökké kineveztetése komoly aggodalmat okozott azok körében, kik a nemzeti szellemnek immár bokrosodásnak induló vetését nemzeti politikai érzékkel nem bíró püspöktől féltették, attól tartva, hogy a gyöngébben javadalmozott besztercebányai püspökségbe, valamely elaggott esztergomi középszerüség kerül, kinek energiáját a haladó évek már megőrlték s kinek aluszékony kormányzása alatt újra virágzásnak indul a Moyses iskolája.

Annál kedvesebb meglepetés érte a vármegyét, midőn arról értesült, hogy magának a Felsőnek az akaratából a tárgyalások oly irányban indultak meg, hogy Rimely Károly lekéri apát és pozsonyi kanonok-plébános kineveztetésre felterjesztendő legyen.

Rimely Károly
püspök.

Rimely Károly 1825 február 4-én Esztergomban született, régi magyar nemesi család sarja, pappá 1848. június 21-én szentelték. Budavár ostroma idejében, 1849-ben, krisztinavárosi káplán volt és az ostrom alatt papi hivatását a honvédtáborban halálmegvetéssel teljesítette s egy ízben, midőn az első elesett honvédfőhadnagyot temette, az ellenség golyózáporában állott s a golyóktól átlukgatott papi köntösben tért vissza a plébániára. 1850-ben a bécsi Pazmanium tanulmányi felügyelője, 1852-ben a bécsi egyetemen a theologia doktorává lesz, később az egyháztörténelem és az egyházjog tanára az esztergomi papnevelő intézetben. 1861-ben parlamenti alkormányzó, pápai kamarás, a bécsi egyetemen a jogszigorlatokon vizsgáló, 1865-ben írja meg a Pazmanium történetét, könyvének címe: „Historia Collegii Pazmaniani.“ Ugyanabban az évben az 500 éves jubileumát ünneplő bécsi egyetem dísztagjává választja. Ő az egyetlen magyar tudós, kit ez a kitüntetés ért. 1867-ben pozsonyi kanonok, 1868-ban Rudolf trónörökösnek, Gizella és Klotild főhercegnőknek a magyar nyelvben és irodalomban tanára. Rimely Károly ojtotta tehát a trónörökös lelkületébe a magyar nemzet szeretetét, ő ismertette meg vele a magyar klasszikusokat, a magyar státusférfiak szereplését, országgyűlési beszédeiket s ő idomította annak a nagytehetségű ifjúnak lelkületét, kiben a magyar nemzet boldogító reményét bírta, de a kit, nagy fájdalomkra, oly szerencsétlenül elvesztettünk. Rimely Károly 1870-ben nyeri el a lekéri apátságot, s e ezímen a vármegye nagyobb birtokosainak sorába lép; 1876-ban nyeri el a Lipót-rendet, 1889-ben pozsonyi plébános, 1892-ben pápai prelat.

Rimely Károlynak püspökké kineveztetése 1893 június 6-án tényleg megtörtént és a vármegye őt kineveztetése alkalmából üdvözölte.

Rimely Károly püspök férfiúi erélylyel és apostoli jósággal fog egyházmegyéje kormányzásához. Hű jelmondatához: „Age cogitate et fortiter“. Ő, ki nagy műveltséggel, mély tudással és gyakorlati érzéssel bírt, tisztában van, hogy tótságakta egyházmegyéjében saját hazájának mivel tartozik. Ő nem fordul el papjaitól lenézéssel, de nem is felejt el velök szemben apostoli tekintélyét; atyai szeretettel foglalkozik sorsukkal, de magyaroknak akarja őket. Míg előtte az érintkezési nyelve a latin volt, ő a magyar nyelvet helyezi jogaiba és megköveteli, hogy papjai vele magyarul beszéljenek. Neki erős harcot kellett megküzdenie az ellen a hazafiatlan áramlat ellen, mely némely felvidéki papnak lelkületében az egyensúlyt megzavarta. És győzött az egész vonalon. Szembe szállott minden pánszláv szellemű irányzattal, erélyesebben, makacsabbul, mint két előde tette és a hol a szeretet szelídsége nem használt, a szeretet szigorát alkalmazta. A gondviselés is segítette munkájában. A panszlavizmusuk által proskribált papok közül a leghírhedtebbek egy része meghalt, egy részének szeméről a hályog lehullott és a hazának igaz fiaivá lettek. Azok helyébe, kik elhaltak, új hazafias nemzedék jött; a püspöki aulában kiváló munkatársat nyert lelkes oldalkanonokjában, majd püspöki helynökében, Havrán Jánosban. Hazafias érzelmeik által kiváló elismerést küzdöttek ki Krssák János, a mélytudású barsi főesperes, Lányi József, Ferencz Ferdinánd trónörökös magyar nyelv-tanára, Vetzél István kanonok, Matunák Mihály, a nagytehetségű történetíró, Czeizel László espe-

res: kik bizonynyal mindannyian megérdemlik, hogy nevüket az utókor kegyelete megőrizze.

A főispán örömet fejezi ki, hogy ő felsége a király, a beszterczebányai püspöki széket Rimey Károly lekéri apát kinevezése által oly férfival töltsötte be, kinek magas műveltsége, fenkölt szelleme, vallásos érzete és tudománya a közbecsülést részére már régen megszerezte. A közgyűlés a püspököt, örvendetes kineveztetése alkalmából, feliratban üdvözli s Garam-Szent-Keresztre való bevonulása alkalmából, küldöttség által történendő képviseltetéséről gondoskodik.¹

Dr. Benkő
Lajos
jubileuma.

A vármegye dr. Benkő Lajos tisztí főorvosát készült megünnepelni, ki 30 éves köztisztviselői működését betöltendő volt. Ezt a szép ünnepet 1893 június 15-én rendezték s annak melegsége túlszállott a vármegyeház falain és az egész vármegye rokonérzetét megnyilatkozásra bírta.

A dr. Benkő Lajost ünneplő közgyűlésen Kazy János főispán a közgyűlés figyelmét oly tisztviselői működés méltánylásához vezetí, mely egy emberéletnek áldásos munkásságát öleli fel. Dr. Benkő Lajos, a vármegye tisztí főorvosa betöltötte a közpályán 30 éves működését. A Felség őt önfeláldozó munkássága elismeréséül királyi tanácsosává nevezte ki, méltó, hogy a vármegye is elismeréssel legyen iránta, ki teljes munkásságát a vármegye közegészségügyi érdekeinek gondozására és úgy tudását, mint részvétét a szenvedők ezreinek javára fordította.

Dr. Ruffy Pál főjegyző ünnepi beszédében előadja, hogy az 1886. év szomorú emléket hagyott a nemzet történetében; akkor dúlt a legundokabb ragály, a kolera. Dr. Benkő Lajos akkoron 26 éves ifjú volt. Szóló szeretettel kutatta fel az e szomorú korszakot feltáró adatokat és a sötét képből fényesen látja kiemelkedni az ifjú főorvos bátor alakját.

Ő az első a kór színterén. Mindennap más-más községben látjuk, feljajdul a nép állapotán, kiteszi magát az elkeseredett nép inzultusának. Bátorítja a terhes feladatukban működő papokat, éles elmével látja a bajt és nemes szívével orvoslására siet.

Igy tartotta dr. Benkő Lajos a vármegyébe bevonulását.

Az aranyos-maróti kórház kiépítése, fejlődése az ő érdeme. A kik látják a szenvedők zarándok-csoportjaít, melyek házát búcsújáró helylyé tették, a kik tudják, hogy a legszegényebb néposztály benne bírja a valódi szegényorvost, ki a jót magáért a jóért eselekszi, igazat fognak adni neki, a miért ő Galenus opeseinél a Justinianeí honorest többre becsülte.

Az ókor tudósától maradt fel az a böles mondás, hogy a mit az orvosság nem gyógyít, meggyógyítja a vas, a mit nem szanál a vas, szanálja a tűz. Dr. Benkő kiegészítette ezt a nagy mondást és hozzátette: „mire a rideg tudomány nem képes, meggyógyítja azt a részvét, meggyógyítja a szeretet.”

Ő az összes gyógymódok között megtalálta a legjobbat, a rokonérésnek gyógyító varázsát.

Majd Kosztolányi Anrél méltatja a töle megszokott ékesszólással a vármegye nagy társadalma nevében az ünnepelel főorvost, mely szép beszéd elhangzása után a közgyűlés kimondja, hogy dr. Benkő Lajos kir. tanácsost, a vármegye tisztí főorvosát igaz hálaérzettel, 30 évet betöltött közczelú és áldásos működéséért az öröm lelkesedésével üdvözli, s érdemeit, önfeláldozó munkásságáért jutalmul, buzdító, nemes példa gyanánt az utókornak, jegyzőkönyvében megörökíti.

Országos
ügyek.

A magyar nemzeti állam kifejlődése iránti lelkesedés nemes hevülése buzog abban a feliratban, melyet a vármegye a sajtótörvény és az annyi bajt okozott nemzetiségi törvény módosítása érdekében az országgyűléshez intéz.

Feliratában kifejti, hogy a sajtótörvénynek oly értelemben való módosítását kéri, hogy minden a sajtó útján megjelent közleményért ne csak annak szerzője, hanem az időszaki lapoknál annak szerkesztője, különben pedig a sajtótermék kiadója együttesen büntethető legyen. A büntetőtörvénykönyv 172. §-ának első bekezdését olyképen kívánja módosítani, hogy e törvényszakasz büntetőjoghatálya azokra is kiterjesztessék, kik a magyar állammak egységes magyar jellege ellen a 171. §-ban meghatározott módon izgatnak.

¹ 1893. jún. 15-én 154. sz. Kgy. h.

Nem osztozik abban a felfogásban, hogy az idegen nyelvű sajtótermékek megjelenésük előtt előzetesen cenzura alá essenek, mert ily rendelkezés a nem magyarajkú honpolgárok jogának korlátozását, ezáltal a jogegyenlőség fogalmát és így a közszabadságot sértené meg, viszont azonban kívánja, hogy a sajtótörvénynek büntető rendelkezései, úgy a büntető törvénykönyv szigorja, a magyar nemzetállam és ez állam érdekeinek minden megsértője ellen a legnagyobb szigorral, ott pedig, hol az esküdtszéki intézmény az államélet legfenségesebb érdekeinek színvonalára emelkedni nem képes, ez intézmény felfüggesztésével és a sajtóvétségeknek a kir. törvényszékek hatáskörébe utalásával alkalmazást nyerjenek.

Azon szomorú tapasztalat hatása alatt, hogy a tótajkú közönség között cseh és morva, sőt Amerikából érkező szláv nyelven szerkesztett nyomtatványok köröztetnek, sőt ilyen nyomtatványokkal a haza ellen lázítók a közönséget előzőlik: kívánja, hogy minden oly idegen nyelven megszerkesztett nyomtatvány- vagy hírlaptól, mely a magyar államellenes törekvések közvetítője, a postaszállítás joga megvonassék és kívánja, hogy a közigazgatási hatóságok felhatalmazást nyerjenek, hogy az ilyen, esetleg becsempészett, vagy az ország területén sokszorosított nyomtatványokat még szétosztásuk előtt elkobozzák és azokat a sajtóügyi közbíróknak megküldjék.

Kívánja, hogy azokon a vidékeken, melyeken a nemzetellenes izgatások gyökeret vertek és melyek ennél fogva a hazaárulásnak tényezőszékei gyanánt tekintendők, az állam felügyelete alatt, a vármegyei törvényhatóságok keretében, ezek által szervezett vármegyei hitelintézetek alkottassanak, melyek a hazaellenes izgatások ezéjéből szervezett pénzügyintézetekkel szemben az egyéges hitelviszonyoknak alapját megvessék.

Kívánja, hogy a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvény oly értelemben módosíttassék, hogy abban a törvénynek bevezető soraiban kijelentett az az eszme, mely szerint Magyarország összes honpolgárai az osztatlan egységes magyar nemzetet képezik, a törvény részletes rendelkezéseiben is kifejezést nyerjen.

Különösen pedig, hogy a törvényhatóságok és a r. t. városok jegyzőkönyvei csakis magyar nyelven vitethessenek s tanácskozási nyelvük csakis magyar legyen; hogy a törvényhatóságokhoz intézett minden beadvány magyar nyelven legyen szerkesztve és azok csakis magyar nyelven nyerveessenek elintézés; hogy úgy a törvényhatóságok, mint a r. t. városok belső ügykezelési nyelve kizárólag magyar legyen; hogy minden község és politikai testület csakis magyar köriratú hivatalos pecsétet és csakis magyar elnevezést használhasson.¹

Ily sarkalatos javaslatok hatása alatt felbuzdult az ezeket olvasóban a hazafias önérték; nem lehet korhadtnak, nem lehet erkölesséiben hanyatló az a vármegye, melyben a hazaszeretetnek ily lélekemelő lángja lobog. Balogh János nem halt meg, az ő szelleme velünk él s méltóvá teszi hozzá a küzdőtudót.

A budai honvédszobornak május hó 21-én történt ünnepélyes leleplezésén a vármegyét küldöttség képviselte s a honvédszobor talapzatára koszorút helyezett ezen felirattal:

„BARS VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE
NAGY-SALLÓÉRT“

A vármegye a F. M. K. E. barsmegyei választmányának kérelmére, a magyar nyelv tanításában sikert felmutatni tudó néptanítók jutalmazására évi 200 forint jutalom-összeget szavaz meg.

A vármegye ismét nagy politikai kérdéshez jutott, mely akkoriban az egész országot lázas izgalomban tartotta. Az egyházpolitikai kérdés már nagy hullámokat vert, midőn az a vármegyei ház asztalára került, hogy abban a vármegye közönsége megnyilatkozzék. Az ügy 1893 június 15-én került a közgyűlés elé. Indító okot arra Budapest székesfőváros és Zemplén vármegye közönségének felirata adott.

¹ 1893. decz. 21. é. sz. a Kgy. h.

A főispán előadja, hogy a mióta a kormány egyházpolitikai programját kifejtette, e kérdésben a közérzület hangulatát befolyásolni tartózkodott. Meg volt ugyanis győződve arról, hogy senki sem fogja kétségbe vonni, hogy ő a liberális felfogás híve. Ő örömmel üdvözölte a kormány elhatározását, de mert független volt meggyőződésében, a szabadelvűség követelményének tartotta, hogy senki meggyőződésére befolyással ne legyen. Jól tudja, hogy a bizottság minden tagja tisztában van meggyőződésével és abban megingatni magát nem engedi. Meg van győződve arról, hogy a vármegye hű maradt tradícióihoz, melyek őt a történelem fényes lapjain a szabadelvű zászló mellé vezették és azért teljes megnyugvással tekint a közgyűlés elhatározása elé. Az előterjesztett tárgy teljesen ki van merítve és bármely felszólalás aligha adna fordulatot egyéni meggyőződésnek és csak a belbékét veszélyeztetné, melyet eddig megővni sikerült. A kölcsönös egyetértést, a bizottság működésének összhangját eddig a belviszály nem zavarta meg és nem is kívánja, hogy megzavarja. Mivel pedig minden diskuszióknak éle a jó egyetértés ellen irányulna, kéri a közgyűlést minden vita elkerülésére.

Ezen, általános helyesléssel fogadott beszéd elhangzása után:

Kosztolányi Aurél azt az indítványt terjeszti elő, hogy a törvényhatóságok felirata szellemében a közgyűlés intézzen feliratot úgy az országgyűlés képviselőházához, mint a kormányhoz.

Odescalchi Arthur és több mint 20 törvényhatósági bizottsági tag, ezen indítvánnyal szemben, névszerinti szavazást kérnek.

A szavazás megtörtént és a közgyűlés 90 szavazattal, 49 szavazat ellenében, vagyis 41 szótöbbséggel Budapest székesfőváros és Zemplén vármegye feliratainak szellemében az országos kormányhoz egyházpolitikai programját pártoló feliratot intéz, az országgyűlés képviselőházát pedig felkéri, hogy a kormánytól bemutatandó javaslatok alapján az állam és egyházak közötti jogviszonyt törvényhozás által az állami souverén jog sértetlenségével, szabadelvű szellemben, végérvényesen rendezze.

A határozat meghozatala a fenforgó ügyet minden részletében el nem intézhette és annak természetes következése volt, hogy a vármegye a debreczeni felirat mellett is állást foglaljon.

Debreczen szab. kir. város ugyanis az országgyűlés képviselőházához és a m. kir. kormányhoz feliratot intézett, melyben, azon indító oknál fogva, hogy az országgyűlés főrendiháza, az egyházpolitikai reformokkal szemben álláspontot foglalt, a törvényhozás egyik tényezője és így a nemzet kifejezett akaratával ellentétes irányban működik, az 1885. évi VII. t.-cz. oly irányú módosítását kéri, melynél fogva az országgyűlés főrendiháza a jelen alakjában a nemzet közakarátát képező haladásnak továbbra is akadályul ne szolgáljon.

A főispán a felirat szellemében nyilatkozik. A közgyűlés az egyházpolitikai reform helyeslését kijelentő előző határozatának folyományaképpen a társtörvényhatóság átiratát örömmel üdvözli és a felirat szellemében úgy az országgyűléshez, mint a m. kir. kormányhoz feliratot intéz.

Vasúti ügyek.

Említettük, hogy az osztrák-magyar államvasút-társaság az 1882. évi XLV. t.-cz.-be kebelezett szerződése által engedélyt kért és nyert, az Esztergom-Nánánál a fővonalból kiinduló, Léváig terjedő vasút kiépítésére és hogy ezt a vasutat a társulat előbb Csatáig, majd Léváig ki is építette és a csata-lévai szakaszt a forgalomnak 1887. évi október 6-án tényleg át is adta. Ennek az összesen 33 km. vasútnak a felépítéséhez a vármegye csakis a terület ingyenes kisajátításával járult, mely segély a 200,000 koronának jóval alatta maradt.

Ez a vasút azonban a vármegye közönségét — a közvetlenül helyi érdekeltek kivételével — ki nem elégítette és méltán, mert kétségtelen volt, hogy az állam ennek a vasúti iránynak észak felé folytatólagos kiépítését és a budapest—ruttkai vonalba beágazását az osztrák-magyar államvasútnak engedélyezni sohasem fogja, és nem elégítette ki azért sem, mert ez a szákvonal a zsítvavölgyi érdekeltiséget, legalább is a közeljövőben, egy szabványos vasútvonal kiépítésének reményétől elütötte. Az osztrák-magyar államvasút foglalkozott ugyan, De-Serres eszméje szerint, egy Érsekújvártól Aranyos-Marótig vezetendő keskenyvágányú vasút kiépítésével, midőn azonban

szakközegei ennek a vasútnak a rentabilitását 3%-ban irányozták elő, a társulat, a vármegye szerencséjére, a vasút kiépítése iránti tárgyalásait elejtette.

A vármegye tehát fellélekzett, midőn a kormány az osztrák-magyar államvasút magyarországi vonalainak megváltását javaslatba hozta és jól számított, mert a tárgyalások az 1891. évi XXV. t.-cz. megalkotása után a garamvölgyi vasút kiépítésére nyomban megindultak.

Kazy János, az ifjú, a tetterős, alkotni akaró és becsvágyó ember, lelkesedéssel fogott a vármegye vasúti politikájának megteremtéséhez és makacs kitartással meg is valósította szándékát.

Pedig a helyzet nehéz volt. A zsitvavölgyi vasút kiépítését egyrészt az osztrák-magyar államvasutaktól átvett hagyományok, melyek a rentabilitást tették problematikussá, nehezítették meg, másrészt az a merész vállalat, mely Nyitra központtal 400 km. vasutat akart kiépíteni s mely a vármegyét Privigyétől Érsekújvárig, Lévától Verebélyen át Lundenburgig, tehát keresztbe szelte volna és mely tervezetet a legmagasabb körök is méltánylással fogadtak.

De a garamvölgyi vasút sorsa sem volt jobb, mert ennek a vasútnak a tervezője, a saját előengedélyesi vérmes igényeihez alkalmas vállalkozót találni képes nem volt.

Kazy Jánosnak sikerült a mindkét vasutat fojtogató nehézségeket leküzdeni. A kormány a szarvas—mezőhegyesi vasút engedélyezését a zsitvavölgyi vasút kiépítésétől tette függővé és Baross Gábornak ez a genialis ötlete szerezte meg a zsitvavölgyi vasutat, melynek Nagy-Suránytól Aranyos-Marótig terjedő szakasza 1894. szeptember 7-én, aranyosmarót—kistapolcsányi szakasza 1895. szeptember 20-án tényleg átadatott a közforgalomnak.

Nehezebb sorsa volt a garamvölgyi vasútnak.

A vasút előengedélyese az előengedély számlájára élt, úgy hogy vele szemben kénytelen volt a vármegye előmunkálati engedélyért folyamodni és egy vállalkozó érdekesoport az óvadékot a vármegye pénztárába el is helyezte.

Ekkor azonban a kormány vasútügyi politikája új tervvel kezdett foglalkozni. A kormány a komárom—érsekújvár—léva—garamberzenei vonal iránt érdeklődött s ily vasút érdekében egy előkelő pénzintézet foglalt állást. Ez a vasút, mely a mellett, hogy a Garamvölgy nyerstermékeit Pozsonyon át a bécsi piacchoz közelebb hozta volna, új főforgalmi vonalat volt hivatva teremteni Oderberg és Fiume között. Ily főforgalmú vonal a komárom—érsekújvári, nagy költséggel építendő, bár stratégiailag fontos, de közgazdaságilag holt vonal forgalmát és ilyképen jövedelmezőségét megszerzte volna. A tárgyalások megindultak s Kazy János főispánnak sikerült ezt a nagy tervet is vállalati szerződés megkötésével biztosítani. Ezt a tervet az 1895. évi kormányválság buktatta meg. Lukács Bélának utóda a nagy tervet elejtette azzal az indokolással, hogy a komárom—érsekújvári vasutat maga az állam fogja építeni, és a vármegye kénytelen volt a garamvölgyi vasút eredeti terveihez visszatérni. A vármegye örömmel fogadta ezt is és a léva—garamberzenei vasút 1896. évi október hó 26-án a forgalomnak tényleg átadatott.

A garamvölgyi vasút még a mai alakjában is, a három északnyugati irányban haladó vasútirány között a legrövidebb. Mert míg a galántai irány 373, a hatvani irány 333 km., a garamvölgyi vasút irányhossza Budapest—Ruttka között csak 303 km.

Daczára a vasút mostoha helyzetének, mely azt két fővonal forgalmi irányától függőségben tartja, daczára annak, hogy a fafuvarozásban a Garamon folytatott talpas közlekedés a vasútnak erős versenytársa, a vasút üzletforgalma emelkedik, brutto bevétele négy év alatt 229.593 koronáról 270.738 koronára emelkedett, utasainak száma egy millió személykilométer és teher szállítványa egy milliót meghaladó tonnakilométer emelkedést mutat. Az elsőbbségi részvények osztaléka pedig 1·38%-ról 2·21%-ra emelkedett. Az elsőbbségi részvények 5% kamat-hátraléka a vasút üzembehelyezése óta az 1901. évig 13·09%. A vasút üzleti hossza 66.114 km. Építési és felszerelési költsége 5,880.000 korona, mely 2,058.000 korona értékű törzsrészvény és 5,096.000 korona értékű elsőbbségi részvény kibocsátása által nyert fedezetet. A törzsrészvényekből a vármegye 690.000 koronát, a községek és egyes magánérdekeltek 280.000 koronát vállaltak el.

A zsitvavölgyi vasút bruttó bevétele az 1894. esonka év elhagyásával 163.555 K. összegről 230.699 K. összegre emelkedett. Utasainak száma másfél millió személykilométer, teherszállítása 831.150 tonnakilométer emelkedést mutat. Az 1900. üzletévben az elsőbbségi részvényeket 3·55%-kal kamatoztatta, s a részvények 5%-os kamathátraléka a vasút üzembehelyezése óta 11·59%-ra emelkedett. Ennek a vasútnak üzleti hossza 44·643 km. Építési és felszerelési költsége 3,236.000 korona. Ez a költség 1,132.600 korona törzsrészvény kibocsátása által nyert fedezetet. A törzsrészvényekből a vármegye 400.000 koronát, a községek és egyes magánérdekeltek 310.600 koronát vállaltak el.

A nagybélicz—privigyei vasút kiépítése során az oszlányi járás is nyerte a vasúti vágányt, mely a vármegyének ezt a járását 16 km. hosszban hasítja át. A vármegye áldozatkészsége itt sem maradt el és 150.000 korona törzsrészvény erejéig járult ennek a vasútnak a kiépítéséhez. Megnyílt 1896. évi április 18-án. Ígyképen a vármegye területét hasító összes vasútat vonalainak hossza 215.677 km.

Telefon.

A vármegyében már az 1893. évben történt kezdeményezés a telefonhálózatnak közigazgatási célokra berendezése iránt, a vármegye tehát elüljárt ebben is.

A főispán oly ezélből, hogy a gyors és pontos közigazgatás követelményeinek lendületet adjon, és e ezél mellett a közönség úgy közforgalmi, mint szorosabb értelemben vett társadalmi érdekeit fejleszse, úgy a kereskedelemügyi miniszternél, mint a vármegye közönsége előtt a vármegyei telefonhálózat ügyében a kezdeményező intézkedéseket megtette.

Az alispán jelentése szerint alig lehetne meghatározni, hogy a telefonhálózat által a nagy társadalom melyik ágazata van inkább érdekelve és így kétségtelen, hogy a társadalom tagoltságainak minden szerves izülete kell, hogy az eszme megvalósítását a saját hatáskörében, a saját erejével előmozdítsa. Az érdekeknek ily összhangzatos találkozásánál az eszme megvalósulását leginkább mozdítja elő, ha minden érdekeltségi kör sorozatosan saját érdekeinek követelményét látja el. A vármegye igazgatásának érdekében áll, hogy a vármegye középpontja a járási hatóságok székhelyeivel és a r. tanácsú városokkal közvetlen kapcsolatot nyerjen. A községek igazgatásának érdekében áll, hogy a járási székhely legalább is minden községi és körjegyzőséggel kapcsolatba hozassék. A magánérdekeltség, tehát a kereskedelmi és iparvállalatok, hitelintézetek, társulatok, egyesületek, és az egyes érdekeltek saját telefonhuzatukat csakis a már meglevő községi hálózathoz kapcsolják, vagyis, tulajdonképen figyelembe alig vehető áldozattal, a mikrofont saját otthonukban helyezhetik el. Kéri a közgyűlést, hogy a körülírt vármegyei telefonhálózat felállítását határozza el és ily értelemben a nagymélt. kereskedelemügyi miniszter úrhoz felterjesztést intézzen. A közgyűlés a vármegye járásainak székhelyeit és a r. t. városokat a vármegye középpontjával összekötni hivatott telefonhálózat költségeit, a kereskedelemügyi miniszter f. évi 27457. sz. a. kelt rendelete alapján, saját közalapjai terhére tényleg elvállalja.

Ha akkor a vármegye az eszmét nem ejti el, ha nem hallgat a csunya okoskodásokra, melyek a kultura magasabb követelményei iránt színvaksággal bírnak, így már 13 esztendővel lenne előbbre, és példát statuált volna, hogy érzékkel bír minden kulturális követelmény iránt és jár a maga lábán és alkot és cselekszik saját jószántából és nemesak felső parancsra.

A telefon ügye abba maradt, még az a kis 14 km. telefon is elpusztult, mely a főispán kis-koszmályi lakását a vármegye-székhelylyel kötötte össze. Legújában, 1902-ben, kezdeményezés történt a közgyűlésen a telefonhálózat kiépítése iránt. — Talán ennek nagyobb sikere lesz.

Leidenfrost
László halála.

Az 1893. év a vármegye társadalmát nagy csapással sújtotta; október 5-én meghalt Leidenfrost László, a vármegye első mezőgazdája.

A mi alkotást a lévai uradalom ma felmutatni bír, az mind Leidenfrost László érdeme, ki alkotásai által a köztudatban örökre él. E kiváló férfiút e fejezetben már fentebb jellemeztük.

Leidenfrost a lévai uradalom tagosítása után nyomban hozzáfogott a földterület javításához, a majorok felépítéséhez. Lászlóműve, Dobogó, Lök, Sándorhalma, Kovácsi, Dobóberekalja, Kálua majorjai nem voltak meg,

Gényén és Nixprodon csak egy istálló és egy rozszant eselédalak állott. A hol pedig majorsági épületek voltak, ott a tagosítás földet nem adott, így a lévai rengeteg majorhoz csak 75 holdat tagosítottak. Így történt ez Győrödön is, Újbarson is.

A 70-es évek a földek lecsapolásával múltak el. Lök, Sándorhalma szántói, erdőterületek voltak, Génye, Dobogó, Lászlóműve pedig posványos legelő s a hol Lászlóműve majorja áll, — megérdemelte, hogy az ő művének nevezzék — ott azelőtt a kisszecei földművesek lovaikat usztatták. Legnagyobb alkotása a Percz-esatorna rendezése.

A 70-es években kezdett építeni szeszgyárakat Kálnán, Léván és Gényén, mind a hármát nagyobb stílusban. Később épült fel a többi mezőgazdasági szeszgyár. A gényi gyárat is gazdasági szeszgyárrá alakította, a lévai gyárat pedig a városból Nixprodra tette át.

Szerette az erdőt. Letarolhatta volna mindazt, a mit talált, mert a herczeg Esterházyakkal kötött szerződés megengedte volna. Nem tette. Ellenkezőleg, beszüntette az erdei legeltetést és a kopár területeket kiültette. Szakembereket hozatott, üzemterveket készíttetett, az erdőtörvény szellemének előtte járt. Ma a lévai uradalom erdei vetekednek bármely kulturállam erdőségével. Ha nagyon elfáradt, visszavonult az erdő mélyébe, napokig el volt ott, egyedül, vadászfegyverével. Szerette a vadászatot és fegyvere ritkán tévesztett célt.

Egész ember volt, nemes szív, nemes kedély, melyet azonban a nagy tömegnek zsákmányul nem dobott, de a kik igazán ismerték, azok igazán szerették és híven követték a közéletben is. melynek egyik első vezéralakja lett.

Ott pihen Léván, annak a városnak a temetőjében, melynek egy emberöltőn át éltetője volt.

A közgyűlésen a főispán parentálta el. Megható szavakban fejtette ki, hogy a kiváló halottat egy virágzó város, melynek éltetője, egy vármegye, melynek hű öre, bajnoka volt, gyászolja. Ráutalt azokra a mély nyomokra, melyeket tevékenysége hagyott. Az ő dicsőségéből a vármegyének gazdag osztályrész jutott. A vármegye tanácssterme tanúja volt nemes gondolkodásának, elméje meggyőző erejének. Az ő magas műveltsége, aczél-jelleme és lángoló hazaszeretete világított a törvényhatóság közönsége előtt, mely megértette és követte őt.

Kossuth Lajosnak 1894 márczius 20-ikán bekövetkezett halála a vármegye közönségét megosztatlanul mély gyászba ejtette. A főispán értekezletet hívott egybe, melyen a törvényhatósági bizottság a vármegyének az országos gyászban történendő részvétét megvitatta. Ennek megállapodásait a közgyűlés magáévé teszi és így azokhoz képest Kossuth Lajos emlékét jegyzőkönyvében megörökíti, a nagy halott gyászoló fiaihoz részvétiratot intéz, a dicső halott temetésén a vármegye banderális zászlaja alatt küldött-séggel megjelenik, a ravatalra koszorút helyez, a nagy hazafinak Budapes-ten felállítandó szobrára 500 forintot megszavaz, arra a vármegye területén adakozásokat gyűjt, a társtörvényhatóságoknak javaslatba hozza, hogy az eltemetés költségét a vármegyék viseljék, végre Kossuth Lajos arcképét a vármegye tanácssterme számára megfesteti. Mindezen határozatait a vármegye lelkiismeretesen fogadosította és a nagy halott temetésén a banderális zászló alatt a vármegye közönségének 100 tagja jelent meg, hogy hódolatát a nagy hazafi emlékezetére iránt méltón kifejezze.

Oly időszakhoz értünk, melyről e sorok írója nem írhat történetet. Az 1895. év végén megtartott általános tisztújítást megelőző izgalmakról kellene beszélnie, quorum pars magna fui. Ennek az időszaknak bő irodalma van, a kit érdekel, megtalálja. Az 1887. évi december 17-én tartott közgyűlésen egyhangúlag dr. Ruffy Pált választották meg alispánnak, ifj. Mailáth Istvánt főjegyzőnek, dr. Kiss Mihályt árvaszéki elnöknek.

Az alispán székfoglaló beszédéből a következőket emeljük ki:

DR. RUFFY PÁL
alispán, 1896.

Kossuth Lajos
halála.

Dr. Ruffy Pál
alispán.

„Megválasztatásom fölötti hálám a törvényhatósági bizottság többségének bizalma mellett azon férfiú bizalma miatt is nyilatkozik, ki ő felségének és az alkotmányos kormánynak bizalma által ezen vármegyének főispánja. Ki válságos viszonyok között kipróbált és megismert engem, ki előtt jó és balsorsban törekedtem igazságossággal megjelenni, kihez ma is teljes bizalommal fordulok, mert elmondhatom: „Scio cui credidi et certus sum.“

„Tisztelem a vallást, mely nem engedi, hogy az anyagelviség korszakában az ember magasabb rendeltetését eltéveszsze. A törvény tehát, mely feladatommá teszi, hogy a hitfelekezeteknek törvényes jogaik gyakorlásában oltalmára legyek, meggyőződésemmel és lelkiismeretemmel teljesen összehangzatos.“

„Nem kell igazolnom, mert a nyilvánosság előtt igazolva van, hogy rendíthetetlen híve és harczosa vagyok a megosztatlanul egységes magyar nemzeti politika követelményeinek és oda törekszem, hogy a közszabadság és a polgárjogok sértetlensége mellett, nemzeti közmívelődésünknek, vármegyénk jól megmivelt, jól gondozott talaja legyen. Súlyt helyezek a közgazdasági politikának fejlesztésére oly irányban, mint az főispánunk prestige-e alatt megindult.“

„Mivel pedig a czélnál, mely felé törekszünk, fontosab az elv, melyből kiindulunk, morális politikát, tehát oly politikát akarok követni, mely a teljes nyilvánosság előtt egy elv, az igazság jogelvének uralma alatt áll és utilitarizmusból és opportunizmusból elvekre nem alkuszik.“

„A kötelességnek fogok élni, melynek alárendelnünk kell saját magunkat, a házi tűzhely nyugalmát, alá kell rendelnünk mindazt, mi az egyéné, alá kell rendelnünk — a becsületen kívül — mindent.“

„Ezen kötelességérzettől áthatottan veszem át az önkormányzatnak díszes szimbolumát, e pecsétet, melynek eddig oly férfiú volt a gondozója, kit az általános szeretet környékezett, ki megtanított arra, hogy a közpályán mily nélkülözhetetlen az együtt küzdők szeretete, ki ezen szeretet által kísérve keresi fel házi tűzhelyénél nyugalmát, de a ki részese marad közéletünknek és nem fogja feledni soha, hogy távozása által volt tisztikarának szeretete nem hervad el.“

„Mit a gondviselő sokaknak ajándékba ad, azt én nekem kiküzdenem kellett, de én hálás vagyok ezért, mert csak azon bizalom boldogít, melyet kiküzdöttünk.“

„Más vágyam nekem nincs, mint hogy akkor, midőn a nyert bizalommal beszámolnom kell, elmondhassam az Irás szavával: „jó harczot harczoltam, pályámat befejeztem, hűségemet megtartottam.“

Millennium.

Közeledett a millennium évének hajnalhasadása. A vármegye teljes hévvel fogott az ezer év megünneplésének előkészítéséhez és súlyt helyezett arra, hogy az ne csak külsőségekben, nem hervadó lombból épült diadalívokban, nem fakuló foszlányok halmozásában, hanem maradandó becsű rendelkezésekben nyilvánuljon és ezt az évet a vármegye történetében úgy kulturális, mint közgazdasági szempontból emlékezetessé tegye.

Az alispánnak végre sikerült a millennium év ünnepi programját megszerkeszteni s azt előzetes bizottsági tárgyalások után, a közgyűlés elé terjeszteni.

Az alispán javaslatait a következőkben foglaltuk össze:

I. MILLENNIUMI EMLÉKKÖNYV KIADÁSA.

Bars vármegye közönsége emlékkönyvet ad ki, melynek czíme: „Bars vármegye a millennium évében“. Ennek a rendelkezésnek terméke ez a könyv, mely a vármegye képét, a „Magyarország Vármegyéi és Városai“ című országos monografia sorozatában, nem szépítve, se a görögtűz fényében, hanem hamisítatlan hűségben az ország nagyközönségének bemutatja.

II. RÉSZVÉTEL AZ ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁSON.

A vármegye az országos kiállítás történelmi főcsoportjában bemutatja nemesi czímerleveleit, legrégebb közgyűlési jegyzőkönyveit és bandériális zászlóit. A közgazdasági kiállításban bemutatja geológiai térképét, a vármegye petrográfiai gyűjteményével. Mindez megtörtént.

III. RÉSZVÉTEL AZ ORSZÁGOS ÜNNEPI FELVONULÁSBAN.

A vármegye a Budapesten, folyó évi június hó 6-án tartandó ünnepi felvonulásban saját, önálló bandériumával vesz részt, melyben a vármegyének őseik emlékéért és a vármegye ősi dicsőségéért lelkesedő fiai saját lovaikon és saját díszöltönyeikben fognak megjelenni. A bandérium szervezője és parancsnoka Révay Simon báró.

A bandérium, hogy vármegyei jellegének kifejezője legyen, a vármegye régebbi bandériális zászlaja alatt fog megjelenni, melynek stílszerű helyreállításával Révay Simon báró megbízatik. A bandériumban a vármegye zászlaját, a bandériumban résztvevők által, saját kebelökből választandó zászlótartó viszi. Ugyancsak a vármegyei jelleg megóvása czéljából, a bandérium mellé kirendelt kíséret a vármegye czímerével és a vármegye szí-

A BÁRMEGYEI BANDÉRIUM.

neivel tervezett díszöltönyben fog megjelenni. Megtörtént. A bandériumban résztvettek: Révay Simon báró, Mailáth István, a vármegye főjegyzője, Leidenfrost Tivadar, Kosztolányi István, Keltz Gyula és Vöröss Gyula.

IV. ÜNNEPÉLYES HÁLAADÁS.

Május hó 10-én a vármegye egész területén, minden hitfelekezet templomában ünnepélyes hálaadással kapcsolatos isteni tisztelet fog tartatni. Megtörtént.

V. A VÁRMEGYE MÚZEUMÁNAK MEGNYITÁSA.

A múzeum szakszerű berendezésére a közgyűlés Dillesz Sándor törvényhatósági bizottsági tagot felkéri.

VI. A VÁRMEGYE DÍSZKÖZGYŰLÉSE.

A törvényhatósági bizottság május hó 12-én, délelőtt 11 órakor tartja ünnepélyes díszközgyűlését, melynek tárgya a millemiumi év megünneplése, a hazafias örömmel, a gondviselés iránti hálaérzetnek jegyzőkönyvbe iktatása lesz. A közgyűlés folyamán fog a vármegye múzeuma az előző pont rendelkezése szerint ünnepélyesen megnyitvatni. A közgyűlés jegyzőkönyve sajtó útján sokszorosítandó, abba a közgyűlésben megjelenő minden törvényhatósági bizottsági tag neve járások szerint felveendő s a törvényhatósági bizottság minden egyes tagjának kiadandó lesz.

VII. A NAGYVEZEKÉNYI ESZTERHÁZY-EMLÉK LELEPLEZÉSE.

A mennyiben Eszterházy Miklós gróf a vármegyének tett nagybecsű ígérete szerint a nagyvezekényi négy Eszterházy hős emléke helyébe új és a hős halállal megdicsőült elődök emlékéhez méltó emléket még ezen évben felállítani fogja, a vármegye annak folyó évi augusztus hó 24-én, mint a győzedelmes csata évfordulója napján történendő ünnepélyes leleplezését a millemiumi ünnepélyek sorába felveszi.

A programnak ez a pontja elmaradt. A remek műemlék, Markup szobrász alkotása elkészült, fel van állítva, de átadva nincs.

Mivel ennek a könyvnek mintegy betetőzése a millemiumi év — és záróköve a május hó 12-én megtartott díszközgyűlés; annak leírását részletesebben adjuk.

A közgyűlésen a bizottság tagjai nagyszámban és igen sokan közöttük díszmagyarban jelentek meg. A közgyűlést megelőzőleg a r. kath. templomban ünnepélyes hálaadás volt, melyen a főispán és a törvényhatósági bizottság testületileg jelent meg. A főispánt a közgyűlésre küldöttség hívja meg.

A főispán megnyitja a közgyűlést, üdvözli a megjelent tagokat és beszédét így folytatja:

„Mi, kik itt egybegyűltünk, hogy a nemzet nagy ünnepét szívünk, lelkünk melegével és lelkesedésével üdvözöljük, szintén ezen talizmán hatása alatt esküdtünk hűséget a szent koronának, s ha már nekünk a honalapítás nagy művében rész nem jutott, annál inkább vált erkölcsi kötelességünkké a szilárd gránitból emelt vár ezredéves falait fejleszteni, annak szellemi, erkölcsi és anyagi fényét, dicsőségét a legmagasabb fokra emelni, vagyis őseink magasztos példáját követni, nemcsak, de oda is hatni, hogy utódaink se szünjenek meg a nemes, fenkölt munka szorgos napszamosai lenni s hogy nemzeti erőnk békés, együttes, testvéries fejlesztésében, nemzeti életünk fentartásában a mostani generáció az utóbbi évtizedekben oly rohamos előrehaladást mutat fel, hogy Szent István koronája ma oly hatalmasan ragyog, azt köszönhetjük azon különös, soha eléggé meg nem hálálható isteni Gondviselésnek, mely megengedte, hogy ezen magasztos ünnepen Szent István koronája a legfelségesebb, a legnemesebb, a legalkotmányosabb apostoli magyar király fején ragyog.

A nemzet rajongó szeretete, hódolata, törhetetlen hűsége övezi I. Ferencz József dicsően uralkodó apostoli királyunkat, s midőn keblünk legmélyebb érzelmeinek hódolatteljes kifejezést adandó, hálátelt szemekkel tekintünk a Mindenek Ura felé, fohászként fakad ki belőlünk a szó: Eljen a magyar király!”

A beszéd keltette nagy lelkesedés lecsilapulta után Mailáth István, a vármegye főjegyzője emel szót. Elmondja, hogy e napokban hangzott el az egész országban, az Isten minden házában, milliók ajkairól a hálaima a Mindenható gondviseléseért, szívünk mélyébe zártuk a hálaérzetet s hoztuk el azt magunkkal e díszes terembe, hol a magyar állam megszilárdításához nem egy követ raktak s a melyben elhangzott beszédek és határozatok nem egyszer igazolták azt, hogy Bars vármegye erős bástyája tudott lenni és volt is e hazának, minden ellene intézett támadással szemben.

S mert a hálaérzet kell, hogy mindnyájunk szívét betöltse, a mai napon is az állandó választmány javaslatba hozza, hogy mindenek előtt fejezze ki a közgyűlés és iktassa jegyzőkönyvébe az isteni Gondviselés iránt érzett háláját, hogy a magyar nemzetet ezer évig fentartotta új hazájában.

Ezen ezer év alatt az isteni Gondviselés nemcsak fentartotta e nemzetet, hanem adott neki sok oly fejedelmet és királyt, ki együtt tudott érezni vele. S talán ez szülte a magyar faj azon egyik kimagasló jellemtulajdonát, hogy mindig hű tudott lenni és maradni koronás királyához. Ez ezredéves ünnep örömeit nagyban fokozza az a tudat, hogy azt oly koronás király uralma alatt élhetjük meg, ki szíve egész melegével szereti népeit és a ki ki tudja vívni magának az egész magyar nemzet igaz, osztatlan szeretetét. Ki példányképe a lovagiasságnak, igazságszeretetnek, jóságnak, s megmutatta, miként kell az adott esküt megtartani. Az ő Felsége személye iránt

érett legmélyebb hódolatunknak és alattvalói ragaszkodásunknak az ünnepi közgyűlés már is kifejezést adott.

Ezer év az idő véghetlenségéhez semmiség, de egy nemzet történetében annyira sok, hogy azzal eddig még kevés nemzet dicsekedhetett. Indítványba hozza tehát, mondja ki az ünnepi közgyűlés, hogy ezer éves állami fennállásunk emlékére az alsóváradi sánczokban, hol őseink gyülekeztek, mielőtt a szláv birodalom, s annak fejedelme, Szvatopluk ellen, Bars vezér vezérlete alatt a győzedelmes hadjáratra indultak, maradandó emléket állít, melynek felállítása iránt, részletes előterjesztés megtételére a történelmi és régészeti bizottságot utasítja.

Majd Báthly László emel szót. Megihletett, remek beszédéből hadd közöljük itt annak legszebb részletét. „Hogy biztosítsák az elfoglalt föld birtokát, fegyvereik súlyát éreztetik

a szomszéd népekkel, hogy hódoljanak Hadúrnak, merész kezekkel feldúlják a kolostorokat, üszköt vetnek templomok tetejére és leszakítják a tornyok ormáról a megváltás szent jelét, a keresztet. De önérzetük nonszanciára elbizakodottsággá lesz, mert a Lech mezőn gyászos kudarcot vall a nemzet.”

„Fennáll-e még továbbra is, vagy osztályrésze pusztulás lesz? Elveszni ifjan, rút sírba dőlni, melyből többé nincs feltámadás? E rémes gondolat ónsúlylyal nehezedik lelkünkre, mikor megjelen nemzetünk életében az isteni Gondviselés első kétségbevonhatatlan jele. Isten férfiút ad a nemzetnek, a ki megtanítja az igaz Isten ismeretére, bevezeti a kereszténység nagy birodalmába, kaput nyit országában a civilizáczióknak s ezzel a nemzet fennállásának megveti alapját”.

„Az első, a kiről a nagy király megemlékezik, az Isten, mikor így eszmél. „Omoljanak Hadúr oltárai és romjaikon ébredjen új élet, mely erőt és fényt a keresztől vegyen. Kereszt legyen a hadak új jelvénye, csak ez alatt biztos a győzelem.”

„Megtanítja népét a szabad haza igazi szeretésére, mikor azt kiáltja nemzetének: Fékezve legyen minden túlkapás, de nemzetem legyen szabad és hatalmas, mert szolgálanczba szorított kezekkel nagy alkotásokra képtelen a nép. Jöjjön a külföld, vándoroljon be, telepedjék le, majd nyerhet dús előnyt, jogot, de honom földjén legyen hű magyarrá, hogy hazám kertjében ne teremjen gyom.”

„Megtanítja a király személyének, az Isten által megszentelt magyar szent korona viselőjének igazi, nem szolgálai tiszteletére, midőn így eszmél: „Tisztelt legyen az új királyi trón, de ne övezzék gyávák, ne hízlegők, mert a trónnak legbiztosabb támasza az önérzetes, erős férfikar.”

„És midőn a nemzet erre az útra lépett, megenyhült az élet, megtisztult az erkölcs, növekedett a jog tisztelete, a harcshoz békés foglalkozás járult, a nemzet élete, a honnak léte mentve volt”.

A VEZEKÉNYI CSATAEMLÉK.

„Igazat mondott tehát az ország hercegprímása a történelmi nevezetességű Mátyás templomban mondott május harmadiki nagyszabású beszédében, midőn ezt hangoztatta: „Kard foglalta el, kereszt tartotta fenn a hazát.” Majd így folytatja: Ezer éves történetünk minden lapja elárulja a szent kéz nyomát. Oh én mindezekben az isteni Gondviselést látom; jól mondja azért a nagy franczia szónok: „Amaz okok hosszú láncolatai, melyek birodalmakat alkotnak és döntenek meg, a Gondviselés titkos intézkedéseitől függenek. Isten az egek magasságában tartja a nemzetek gyeplőjét s minden szív az ő kezében van. Majd visszatartja a szenvedélyeket, majd megeresztli a féket” Majd lesújt, majd felemel. És jól van ez így. Ugy tesz az Isten szerető népével, mint a gazda a szőlővesszővel. Megmetszi a gazda a szőlővesszőt, a metszés nyomában könny fakad. Hadd könyezzék, hiszen a könny után majd drága szőlőfürt terem rajta. Hadd sújtson is néha az Úr és csaljon könyeket a honfiú szemébe, hiszen a könnyek után nemes ellátározások, felébredt öntudat, vitéz tettek fakadnak a nemzet életében”.

„Az Isten bölcsesége hosszú időre terjedő feladatot rótt e nemzetre is és élni fog, míg e feladatot teljesíteni képes”.

„Ezer éves immár ez alkotás s habár pusztíták gyászos testvérharczok s rombolva tört rá tengernyi ellenség, fennállott annyi ellenség között, hiszen jellemének első vonása, alkotásának első princípiuma az Istenbe vetett bizalom. „Epen úgy, mint a viharrázta tölgy, melyet bár a rovar odvasít s bőszen támad meg zúgó zivatar, megtépetten is újra élni képes, mert életnedve gyökerében van”.

„Helyesen cselekedett tehát az ország első testülete, a törvényhozás, mikor törvénybe iktatván ezer éves létünket, az első pontban Istennek ad hálát hazánk fentartásáért. Tisztelettel kérem, kövesse ezt Bars vármegye törvényhatósága is”.

„Midőn e felhívást intézem Bars vármegye törvényhatóságához, az én szívem már telve van áhítattal, mint a virág megtelik a nyári regg harmatával. Ezen áhítat hatása alatt hálát adok neked Uram, hogy ez a nemzet az én nemzetem! Hála és dicsőség neked, népek atyja, szabadság szent Istene, hogy ezer évig őrizted a magyart világrendítő harcok között! Segítség és őrizz bennünket a jövő ezer évben is, kivált most, az állami átalakulás e nehéz napjaiban, legyen újra egygyé a magyar, hogy távol legyen tőlünk az egyenetlenség és mi hálával csókoljuk atyai jobbodat és áldani fogunk örökké!”

Ez a beszéd óriási hatást keltett. Az érzelmek áradata túlesapott a lelkeken és komoly férfiak szemében megjelent a könny. A mint a nyugalom helyreállott, Kosztolányi Aurél emelkedik szólásra. Beszéde értékes nekünk, mert az valódi történelmi kútfő és a szónok jól tette, hogy a vármegye multját mesteri kézzel megírt vázlatban a közgyűlés ünnepi keretébe illesztette. Megérdemli érette a vármegyének mélyen átértzett háláját. Beszédének történelmi vonatkozású részleteit szóról-szóra adjuk a következőkben:

Bars vármegye ezer éves története a Garam partjain fekvő Alsó-Várad határában ezer év előtt létezett kis földvárban kezdődik.

A legrégebb történelmi kútfőnk, Béla névtelen jegyzőjének krónikája 34. részében meg van írva, hogy: „Zuard és Kadoscha, Huba fiai, nemkülönb Huba és minden hadaik az Ypul vizén a Duna mellett átkelének és másnap a Grón vizén átkelve, tábort ütének a mezőben egy kis földvár mellett, melyet Váradnak neveznek és ezen várat bevévén, ott maradván 3 nap Bungér fiának, Borsunak jövetelére várva, kit Arpád vezér nagy sereggel küldött segítségükre. Negyed napon, midőn Borsu erős hadakkal hozzájuk érkezett, a föld népe mind megfélemlt tőlük és senki sem merte ellenük kezét emelni. Akkor ezen négy úr egymás között tanácsot tartva, a hozzájuk hű lakosok kérelmére elvégezé, hogy a sereg harmadrésze a föld népével menjen a Zoulon erdőbe, kik is az ország határszélén, mind kőből, mind fából is erős torlaszokat építsenek, nehogy valaha a csehek és lengyelek lopni és rabolni országunkba jöhessenek. Ekkor közegyetértéssel Borsut küldték ki vitézeivel, kik is midőn a Grón folyó mellett lovaglának, egy szarvas előttük megfutamodva, a hegyek tetejére hága, melyet Borsu nagy sebesen a hegy tetején agyon nyílaza. Akkor Borsu, a mint azon hegyen

körültekintett, azt vette észébe, hogy ott várat építsen. S mindjárt összegyűjtván a pórnépet, egy magasabb hegy ormán igen erős várat építé, melynek tulajdon nevét adá, a mint is Borsu várának nevezik.“ Bars vára a Kis-Koszmály és Kovácsi között elterülő hegyláncz egyik ormán állott.

Anonymous krónikája szerint Árpád a Garau völgyét és Bors várát Borsnak, Zsitva völgyét pedig Galgócz és Nyitra várak elfoglalójának, Hubának adományozta a Tursok erdőig. Bors és Huba vezérek tehát, Bars vármegyének első urai voltak, Bors vezér pedig, mint várispán, Bars vármegye első főispánja volt. Az itt talált szláv nép önként, ellenállás nélkül meghódolt a lovagias Bors vezérnek s ezer éves multunk fényes tanúsága szerint hű társa volt a magyarnak. A magyar dicsőségéből és gyászából, öröméből és bánatából kivette osztályrészét. A Sajónál IV. Bélával, a rozgonyi csatában Csák Máté zászlai alatt, Hunyadi János győzelmes seregében, a mohácsi gyásztéren, Rákóczy Ferencz csatáiban, a nagysallói győzelmes napon, a mi derék tót népünk egy sorban harezolt a barsi magyarral.

Száz év mulva lecsilapult a harezi zaj; a szilajvérű magyar lelkén győzedelmeskedik a keresz. A honfoglalás és a kard 100 évet, a keresztiség felvétele pedig 900 évet adott nemzetünknek. Első királyunk, Szent István államalkotó bölcsességének, magyar nemzeti létünk biztosítását köszönhetjük.

Hittérítőket nyugatról hozatott és nem a keleti császárok birodalmából. Ha ellenkezőleg cselekszik, valószínű, hogy a magyar is a rokon bolgárok sorsára jut, a kik a keleti egyház befolyása alatt nyelvüket, nemzeti jellegüket, szokásaikat elfelejték, elnyelte őket a szláv tenger. Bars vármegyében ellentállás nélkül, rohamosan hódított a keresztény vallás. Már a XI. század első felében Barson, Zsemleén, Körmöczön, Ujbányán, Néveden, Knezsiczen (jelenleg Kis-Apáthi) templomok épülnek. I. Geyza király, kinek Bars vármegye déli részein birtokai, Udvard vidékén fejedelmi laka és saját kápolnája volt, 1075. évben a garamszentbenedeki apátságot alapította. A beiktatás a király, a trónörökös László herczeg, Gyula nádorispán, az esztergomi és kalocsai érsekek, a barsi egyházi és világi rendek és sok ezerre menő nép jelenlétében, fejedelmi fénynyel ünnepeltetett.

Szent László hősiessége, Kálmán király, korát túlhaladó bölcsessége, III. Béla görög műveltsége, Magyarországot elsőrangú államok sorába emelik.

A kétszáz éves haladás eredményeit 1240-ben Batu kán mongolainak két éves pusztító hadjáratai megsemmisítették. Bars vármegye Garam-Szent-Benedek és Kis-Tapolcsányig majdnem teljesen elpusztult.

Az ellenség kitakarodása után Béla király nagy erőlyel hozzálátott Magyarországi újjáteremtéséhez. Ezen időben telepedtek le Körmöcz vidékén németországi bevándorlottak.

IV. Béla halála után folyton megújuló pártviszályok emésztették Bars vármegye erejét. Régi dicsőségünk fényesen ragyogott. Hírt, dicsőséget, hatalmat és tekintélyt hagyott a nemzetnek örökségül uralkodása alatt. Hazánk határait három tenger mosta. Hozzá nem méltó utódok alatt azonban hanyatlott az ország, pusztult a nemzet.

Bars vármegyét ezen korszakban a husziták árasztották el. Erzsébet özvegy királyné kegyelméből 1442. évben Giskra János huszita-vezér a bányavárosok kapitánya lett, a ki az Ulászló király pártjára állott vármegyénket évtizedeken keresztül zsarolta. Lévat, Garam-Szent-Benedeket, Berzeneze várát, Kis-Tapolcsányt feldúlta, a garami járást Körmöczig hatalmába kerítette.

Hunyady Mátyás vaskeze megfékezte a cseheket, Giskra meghódolt, Bars vármegye visszanyerte a sokáig nélkülözött békét és nyugalmat.

Mátyás király kétszer látogatta meg Bars vármegyét, 1467-ben, a mikor a Vág vidékén garázdálkodó csehek ellen vezette győzelmes seregét és 1479-ben, mikor Esztergomból Körmöczre utazott.

Ekkor adta Mátyás a II. Pál pápától kapott vérereklyét ajándékba a garamszentbenedeki apátságnak; 1483-ban épült fel a háromszor felgyújtott apátsági templom, mely az 1881 július 21-én beállott nagy tűzvészig fennállott.

A magyar nemzet fátuma az volt, hogy legkitünőbb királyai: Szent István, Szent László, Nagy Lajos, Hunyady Mátyás fi-utódok hátrahagyása nélkül haltak meg. Mátyásnak diadalmas hadjáratai folyamán, dicsősége

tetőpontján, 1490 április 6-án bekövetkezett váratlan halála pótolhatatlan veszteség volt. Mély gyász borult a nemzetre, melynek súlyát a mohácsi vész után roppant erővel Magyarországra zúdult török hatalom rettetessé tette.

Magyarország három részre szakadt. Erdély és a kapcsolt részek Szapolyai János király, s halála után az erdélyi fejedelmek uralma alá kerültek. Az északkeleti, északi, nyugati, valamint a dunántúli határvármegyék a magyar király fenliatósága alatt állottak, Magyarország többi része az Aldunától, a Száva, Dráva, fel egészen Heves vármegyéig a török pasák zsarnok hatalma alatt szenvedett 156 évig.

Ezen korszakban, a mely valóban a pusztulás korszakának nevezhető, Bars vármegyét geográfiai fekvése és exponált helyzete a legváltóságosabb viszonyokba sodorta. Hőskölteményt kellene írnom, hogy méltóan és élet-hűen előadhassam apáink viselt dolgait. Másfél századig tartó harez és küzdelem, a folytonos bizonytalanság és sanyargattatás szülte, testet és lelket öljő lázas állapot emésztette népünket. A török hódító hatalma rohamosan terjedt vármegyénkben 1630-tól 1680-ig. Bars vármegye három alsó járása, Lévát, Verebélyt, Garam-Szent-Benedeket, Kis-Tapolcsányt, Fenyő-Kosztolányt és a két Lehotát kivéve, a török hódoltság alatt állott.

1619 szeptember 5-én gróf Forgách Zsigmond nádor a királyhoz való hűségere inté a vármegyét, egyúttal szigorúan utasítja, hogy a dicát és taxát szedjék be és generalis insurrectiót rendeljenek el; különben, mondja: „a vármegyére szállítjuk a vitézlő népet“. Hét nap mulva, szeptember 12-én pedig Bethlen Gábor manifestuma lett kiadva, melyben Bethlen a vármegyét esatlakozásra szólítja fel; egyúttal „a kassai gyűlésben nekünk adatott auctoritasunknál fogva sub amissione capitis et omnium bonorum, parancsoljuk kegyelmeiteknek, hogy több levelünket nem várván, minden hadi apparatusával, személye szerint teljes készülettel jöjjön táborunkba“.

A helyzetet veszélyessé tette, hogy Dóczy András, ez időben vármegyénk főispánja, mint szatmári várkapitány, a király táborában, Kisfaludi Liptay Imre kitűnő alispán pedig Konstantinápolyban volt követségben.

Bars vármegye reudeinek bölcsesége és szabadságszeretete megoldotta a dilemmát; Bars vármegye fiait ott találjuk az erdélyi fejedelmek seregében, harezolva a sokszor veszélyeztetett vallásszabadságért és az ősi alkotmányért; ott találjuk a magyar királyok táborában vagy a végvárakban is, vérüket ontva a hazáért a török elleni harezokban. Az otthon maradt rendek pedig, időt és költséget nem kímélve, daczolva az utazás veszélyeivel, vármegyei gyűléseken gyógyítják a megye ezer bajait; 1612—1619-ig Garam-Szent-Benedeken, Aranyos-Maróton, Kis-Tapolcsányban, Nagy-Ugrócson felváltva 95 vármegyei gyűlést tartottak.

A szegény nép pedig fizette az adót a török pasáknak, a kurucz vezéreknek és a labancz generalisoknak. Koháry István a lévai várkapitány hős esatája, a nagyvezekényi győzőknek 1652 augusztus 26-án a esatateren bekövetkezett hős halála, apáink honszeretetének és vitézségének örök emlékei.

1686 szeptember 2-ika feledhetetlen emlékü Bars vármegyében. Budavárát a szövetséges seregek — a melyekhez vármegyénk 431 lovaskatonát adott — visszafoglalták. Vármegyénk a töröktől örök időkre megszabadult.

Nem sokáig élvezhette a nemzet a kivívott győzelmek gyümölcseit. Az idegen származású katonaság jogot és törvényt tipró erőszakossága, a mindenfelé megindult vallásüldözés, II. Rákóczy Ferencz zászlai alá vitte a nemzetet. Bars vármegye a szabadság szeretetétől lelkesítve, Rákóczy táborába siet. 1707 évben az ónodi országgyűlésen Bars vármegye 2 követe, Kazy János alispán és Kosztolányi Gábor főjegyző az abrenuntiatio kimondását elfogadják. XIV. Lajos kétszínű politikája, a hadseregben kitört viszálykodás, a nemzet kimerülése, végzetes lett a szabadságharezra. Rákóczy Ferencz szerencsecsillaga a majtényi síkon lehanyatlott. 1711 május elsején megkötötték a szatmári béke.

A nemzet két tapasztalattal lett gazdagabb, hogy a külhatalmak minden szabadságharezunkban eserben hagytak, s hogy a magyar ősi büne, a pártviszály, rombadöntött minden kivívott eredményt.

A megfogyatkozott nemzet kibékült uralkodójával s élvezi a béke áldásait. Magyarország lakossága alig volt három millió. Az örökösödési háborúban a pozsonyi országgyűlés korszakalkotó lelkes nyilatkozata: „*moria mur pro rege nostro*”, végigröpült széles e hazában, a legnagyobb mérvű áldozatokra, köztettekre buzdítva a magyart.

Bars vármegye Pálffy táborába küldi vitézeit.

A győzelmes hadjárat fénye s bizonyossága annak, hogy a magyar nemzet hűsége és vitézsége a trón legerősebb támasza. A nagy francia forradalom a magyar nemzetet is felébreszti százéves tespedéséből. Lelkes írók bátor csoportja a latin és német műveltség keblén haldokló magyar nyelvet feltámasztja. Nyelvében él a nemzet! — ez a jelszó országszerte. Bars vármegye a nemzeti és alkotmányos ébredés korszakában, a vezérlő vármegyék között díszes helyet foglal el. Ezen teremben már 1830-ban magyar lett a közgyűlés nyelve. A jobbagyság eltörlése, a sajtószabadság, az általános teherviselés, a vallásszabadság iránti indítványok napirendre kerültek Bars vármegye közgyűlésein. Plathy Mihály aranytolla, idősb és ifj. Balogh János szónoki ereje és varázsa nemcsak e teremben, hanem az országgyűléseken is propagandát csinált ez elveknek s híressé tette vármegyénket. Balogh János barsi követ egyik beszédében Wesselényit védve, felségsértési vád alá helyeztetett. Bars vármegye új követ választására utasítottott. A vármegye azonban újra megerősítette Baloghot, a kormány pedig megszüntette ellene a keresetet.

Az egész vonalon megindult a lázas tevékenység, Magyarországnak a szabad és művelt nemzetek színvonalára való emelésére.

Az 1848. év emléke Magyarország történetében aranybetűkkel van feljegyezve. A szabad nemzetek legdrágább kincse, a sajtószabadság, évszázadokon elfojtott keserűségeknek és vágyaknak útát tört és kifejezést adott.

Ellenségeink, féltve befolyásukat, a melylyel évszázadokon keresztül anyyi átkos visszavonást és szerencsétlenséget zúdítottak nemzetünkre, a trón és nemzet közé állottak; az összeütközés elkerülhetetlen lett. Nemzetünk nagy megpróbáltatáson megy át. Testvéreink, a kikkel évszázadokon keresztül közös erővel védtük a hazát és a nyugati keresztény műveltséget a török hatalom pusztító hódításai ellen, ellenünk lázítatnak. Ifjak és öregek, szegények és gazdagok fegyvert ragadnak a haza védelmére. Bars vármegye is kivette részét a vérkeresztségből, a nagy-sallói honvédelem a jövő évezred nemzedékeinek hirdetni fogja Bars vármegye áldozatkészségét és hazaszeretetét.

A magyar szabadság fényes csillaga Világosnál elhomályosult. A harci zajt dermesztő csend váltotta fel, melyet csak az árvák és özvegyek zokogása s mátyurjaink fájdalmas sóhajtása szakított meg. A nagy csapás földig sújtotta, de meg nem törte a magyart!

A szívekben élt a remény, hogy: „még jönni fog, mert jönni kell, egy jobb kor, mely után buzózó imádság epedez százezrek ajakán”. Reményeink teljesedtek. 1867 június 8-án királyi eskü szentesítette alkotmányunkat. Tizenöt millió ajakról hangzott el a lelkesedés szava, hogy: Éljen a király!

E tartalmas beszéd után Dillesz Sándor emel szót, kit megillet, hogy őt a vármegyei múzeum megteremtőjének nevezzük. Ezt mondja:

Az ország összes törvényhatóságai, városai s testületei lélekemelőn ünneplik ezeréves multunkat. De oly magasztosan, oly kegyeletesen s az ünnephez annyira méltóan talán egyik sem, mint Bars vármegye.

Hisz lehet-e méltóbban, magasztosabban ünnepelni a multat, mint azzal, midőn emlékeinek kegyeletes megőrzésére templomot emelünk, csarnokot nyitunk.

Midőn Bars vármegye törvényhatósága elhatározta, hogy az ezredik év ünnepére múzeumot nyit, dicsőséges multját egy fényes lappal szaporította. Bebizonyította, hogy nemcsak a hadi dicsőség, nemcsak az államkormányzati bölcsesség fegyvereit tudta mindenkor dicső multjához méltóan ragyogtatni úgy, a mint azt hazánk java a különböző történeti korszakokban kívánta, de bebizonyította azt is, hogy a béke áldásos fegyvereit is hozzá méltóan tudja használni.

Helyes érzéssel jutott annak tudatára, hogy a vármegye szent földjén, klasszikus talajon áll.

Oly földön, melyen a kelet és a nyugat népeinek háborgó hullámai sokszor csaptak össze, s tajtékozva törtek meg, itt hagyva halottaik csontjait, fegyvereit, szokásaik és műveltségük emlékeit.

E szentelt föld még alig ismert kincsesbánya, mely csak művelőkre vár, hogy belőle a tudomány forrásai nyúljanak.

Következett a határozat: A közgyűlés vallásos érzülettel eltelve hajlik meg az Isten nagysága és jósága előtt, s ünnepélyes hálaérzetét fejezi ki az isteni Gondviselés iránt, hogy a magyar nemzetet ezer évig fentartotta új hazájában, mely hálaérzetét jegyzőkönyveibe iktatja.

A közgyűlés e nemzeti ünnep alkalmából ő Felségéhez, I. Ferencz József apostoli királyhoz és Felséges hitveséhez, Erzsébet királynéhoz üdvözlő feliratot intéz.

Az ezredéves ünnep nagyságától áthatva, kimondja továbbá a közgyűlés, hogy ezeréves államiségünk emlékére a történelmi nevezetességű alsóváradai sánczokban maradó emléket állít, mely iránt részletes előterjesztés megtételére a történelmi és régészeti bizottságot utasítja. Végül örömmel veszi át a múzeumot, azt megnyitottnak jelenti ki s átadja további gondozás végett az alispánnak.

A királyhoz és a királynéhoz intézett üdvözlőirat szövege a következő:

A nemzet vezerei fejedelmüknek Árpádot választják, véreskút tesznek, hogy a míg nemzetsége él, fejedelmük az ő vére legyen és Árpád húséget esküszik a népnek. Egy évezertől kezdve az ő vére legyen és Árpád húséget esküszik a népnek. Egy évezertől kezdve az ő vére legyen és Árpád húséget esküszik a népnek.

A kettős eskü az egy évezertől kezdve az ő vére legyen és Árpád húséget esküszik a népnek.

Az első évezertől kezdve az ő vére legyen és Árpád húséget esküszik a népnek. A második évezertől kezdve az ő vére legyen és Árpád húséget esküszik a népnek.

Mert, ha Árpádot az isteni ihlet mondaköre lengi körül, Felségedet a népével kiengesztelt Isten adta nekünk, mert nem rettent többé a keletnek romboló hatalma, nem üldöz többé a nyugatnak jellemünket, nemzeti öntudatunkat elernyesztő ádáz kísértése.

Felséged szentté tette a legszentebbet, az ősi szabadságot s a nemzet megújult ősi erejének teljével tette nagygyá a trónt, melynek hatalmát megbecsüli a szövetséges s melynek szigorától elleneink rettegnek.

Felségednek köszönhetjük, hogy az ezredik évet békeverőfényben, ünnepi köntösben megüljük, mert egy szabadságát szerető nemzet csak szabadsága teljében ünnepelhet s tanulva elmúlt zivatarokból, érett öntudattal intézheti a legbiztosabb jövőt.

Lelkesedésünk dicsőíti Istent és megkoszorúzza Felséged nevét, hogy lássa az utód, hogy e vármegye, mely akkor, midőn a szabadság hajnalának bátor hirdetője volt, a trón előtt fejezte ki a nemzet jogát, ma önérettel hirdeti, hogy hazaszeretetével Felséged szeretete azonos.

De a fohászban, mely ma a magasba tör, felszáll szeretetünk hazánk Felséges Nagyszasszonya, Felséges királynénk iránt, kiben a kiengesztelődés szent Cherubját, a nemzet védőasszonyát tiszteljük, s ki egy új évezrednek szerezte meg egy nemzet soha el nem multható háláját.

Isten éltesse Felségedet, Isten óvja meg a Felséges királynét.

Az ünnepi közgyűlést lakoma követte, este pedig a műpártoló egyesület szinkörében színi előadás, midőn lelkes műkedvelők dr. Ruffy Pál alispán „Bars vezér“ című alkalmi színjátékát adták, melynek különösen a vármegye történetéből merített élőképei kötötték le a jelenvoltak figyelmét. Ugyanezt a színjátékot megismételték Léván, Szent István király napján, a fellegrár romjainak tövében, a szabad ég alatt rendezett népünnep alkalmából, melyen a Lévát környékező falvakból mintegy 3000-en jelentek meg.

Május 19-én még lobogott az ünnepi öröm tüze, midőn megjelent közöttük Azrael és a legfényesebb fáklyát lefelé fordította. Az ünneplő vármegye sorai közé suhogva csapott le a hír: meghalt a vármegye első földesura, meghalt a király öcséje, Károly Lajos főherczeg öseihez tért. Az örömtüzek kialudtak, a vármegye gyászba borult. A gyász hír május hó 19-én, tehát az ünnepi közgyűlés estéjén érkezett a városba s megszakította az ünnepi programot. A kivilágítás elmaradt. A város gyászba borult. A vármegye rendkívüli köz-

gyűlésben gyászolta meg ellunytát, részvétfeliratot intézett a királyhoz és Mária Terézia főhercegnőhez. A temetésen, Bécsben küldöttség jelent meg, melynek tagjai voltak Kazy János főispán, dr. Ruffy Pál alispán, báró Révay Simon, Simonyi Béla és Sümeghi János. A vármegye és különösen Kis-Tapolcsány népe előtt örökre emlékezetes marad az ő nemesszívúsege, részvétteljes érzülete minden szenvedő iránt, azért legyen megáldott az ő emléke Bars vármegye közönségének érzületében mindörökké.

A millenniumi év ünnepélyeinek közepette újabb gyász borult a vármegyére.

Augusztus 28-án halt meg gróf Migazzi Vilmos hosszas és nagy szenvedés után, aranyos-maróti kastélyában.

Gr. Migazzi
Vilmos halála.

Az ő közszelű szereplésével lépten-nyomon találkoztunk, de itt ravatala előtt, melyet a kegyelet emelt, még egyszer meg kell állanunk, hogy őt méltón elparentáljuk.

Bars vármegyének a XIX. században, hűsége által, a küzdők sorából kimagasló fia ő. Volt a vármegyének tehetségre és a megfutott pálya fényét tekintve nagyobb szülőtte is, de egy sincs olyan, kinek egyénisége úgy személyesítene a vármegye társadalmának küzdését, mint személyesítette ő.

Származására főúr, nevelése arisztokratikus, egyoldalú, távol áll a nemzet érzelmétől, tápláló erejét felülről nyeri. De neki van lelki ereje ahhoz, hogy a mint észreveszi, hogy tévesztett úton jár, ott hagyja a fényesnek ígérkező katonai pályát és a legmagasabb körök fényéből oda tér az ő apai házába és ott gyászol eltaposott nemzetével és a hazafias kitartás szellemét éleszti.

Az ő boldogulásának alapja, esodálatos gyakorlati érzéke volt, mely őt szélsőségekre nem űzte és a szilárd úton megtartotta. Ő csakis a vármegye által akart érvényesülni és azért nem tévedett el idegenben; honn maradt. A vármegye volt az az alapzat a melyre lépett és a vármegye bizalma által emelkedett ez alapzaton, de hű is volt a vármegyéhez haláláig. Róla elmondhatjuk, hogy a közbizalom iránta nem csökkent és befolyása minden irányban megmaradt. A háza nyitva volt minden barsinak s nevelőiskolája volt a megye sok fiának. Arisztokrata volt a nélkül, hogy a büszkeségről fogalma volna, takarékos volt, de adakozó is és jótékonysága mindig eltalálta az alkalmas időt és a helyes arányt.

Elmondhatjuk róla, a mit saját magáról 1881-iki képviselői programmbeszédében ő maga elmondott: „elérte az emberi vágyak azt a körét, melyben már a hiúság az ember gyöngeségére befolyással nem lehet, vagyoni és társadalmi állása biztosította őt minden idegen befolyással szemben”; vezette a vármegye ügyeit, megőrizik működése emlékét a vármegyének igazsággal írt, hű jegyzőkönyvei, segített az elnyomott baján, viszonzta azt a háladatosak kegyelete, hűséggel volt a korona iránt és a korona elismerése nem feledkezett meg róla.

Az aranyos-maróti kastély észak-nyugatnak fekvő földszintes saroktermében, az ú. n. billiard-szobában töltötte életének javarészét. Erről a szobáról elmondhatjuk, hogy a vármegye történetét a XIX. század második felében benne csinálták. Ebben a szobában volt kiterítve is. Ő, a XIX. század barsi történetének záróköve, utolsó tagja a — fájdalom — hazánkban oly rövid szereplésre szánt valli és sonnenthurmi gr. Migazzi családnak, mely a honoságot az 1764. évi 46. t.-cikkből nyerte s mely oly nagy férfiút adott az országnak és az egyháznak, mint volt Kristóf a bíbornok, váci püspök; Migazzi Vilmos, áldott emlékü hitvesével, az általa klasszikus stílusban, kockakövekből épített mauzoleumban nyugszik, melynek márvány-oltára előtt a felszínen van elhelyezve a két feketemárvány szarkofág, hogy a porló hamvakat megőrizze. De az ő emléke nem szorul kőre, nem mossa azt el az idők múlása, örökre fog élni a kegyeletben, azok szívében pedig, a kiket szeretett, s a kik őt szerették, az ő emléke áldott marad.

Elhangzott a jubileumi ünnepeknek utolsó akkordja, elhalványult az ünnepi fáklyának utolsó fénylobbanása is.

A falevél hullásával a garami járásból mind sűrűbben szállott a levél az alispán asztalára, mindannyi az újbányai választókerület számára képviselőnek kívánta. Akkoron az egyházpolitikai küzdelmekről még izzó volt

Képviselő-
választás.SIMONYI BÉLA
alispán.

a levegő s azok, kik a békét a viszály lázának fölébe helyezték, úgy gondolkodtak, hogy az alispán jelölése által elkerülhetővé válik a pártoskodás. Így gondolkodott dr. Rimely Károly, Besztercebánya nagyszellemű püspöke is. Az alispán nem habozott és bejelentette szándékát a főispánnak.

A főispán az alispáni székutódlás kérdésében, a mint az alispántól megtudta, hogy Simonyi Béla az alispánságra jelöltetését elfogadná, megnyugodott s az alispáni székutódlás kérdése a legbefolyásosabb faktornál el volt intézve.

Az országgyűlés feloszlatása után tehát az újbányai választókerület dr. Ruffy Pált léptette fel szabadelvű programmal, ki a jelöltséget el is fogadta. Az aranyos-maróti választókerületben Klobusitzky János szabadelvű párti képviselővel szemben Molnár Lajos néppárti jelölt állott. Léván Leidenfrost László szabadelvű párti küzdött az Ugron-párti Lovászy Mártonnal. A békés Kör-

möczbányán dr. Amon Edével szemben Buócz Sándor kékelői plébános állott néppárti programmal. A választást október 28-án tartották meg. Újbányán dr. Ruffy Pált egyhangúlag választották meg. Megható, szép jelenet volt, midőn Kachelmann Károly pártelnök a megbízólevél átadása után a választóközönség színe előtt a képviselőben elbúcsúztatta az alispánt. Ez volt Kachelmann Károlynak utolsó nyilvános szereplése. Aranyos-Maróton Klobusitzky János 993 szavazattal győzött, Molnár Lajos 649 szavazattal szemben; Léván Leidenfrost László 1946 szavazattal győzött Lovászy Márton 1539 szavazatával szemben; Körmöczbányán Amon Edére 387, Buócz Sándorra 102 szavazat esett. A szabadelvű párt tehát a vármegye mind a négy választókerületében fényes diadalt aratott.

Dr. Ruffy Pál az e célra egybehívott rendkívüli közgyűlésen mondott le alispáni székéről. Búcsúzó beszédében elmondja, hogy tizenegy éves szolgálata alatt oda törekedett, hogy kötelességét mindenek felett szeresse, hogy ott, a hol bírt, használni tudjon; mennyire vált be a törekvése, — nem tudja, bírái előtt áll!

Igaz, hogy az elmúlt év izgalmai megzavarták ez év munkásságát is, de mind e megtámadtatás kárba nem veszett, mert a vármegyének alkotni tudó elemei megismerték egymást s erősebben szövetkezve, ragadták meg az evezőket és kipróbált bizalommal csoportosultak a hajó kormányához azok mellé, a kiket az arbor prava jubentium-a meg nem rendített.

Azon bizalom, mely őt a főispán személyéhez köti, nem változott. A becsületes küzdés fűzte őt a főispán lovagias és szeplőtelen jelleméhez. Együtt munkálkodtak, együtt nyújtotta nekik a vármegye közönsége az elismerés jutalmát.¹

A főispán, Kosztolányi Aurél javaslatához képest, melyet a közgyűlés egyhangú helyesléssel fogadott, kimondja a határozatot, mely szerint a közgyűlés dr. Ruffy Pálnak, a vármegye volt alispánjának, a közügyek terén szerzett érdemeit jegyzőkönyvileg megörökíti.²

Dr. Ruffy Pálnak, az újbányai választó kerület megválasztott képviselőjének alispáni állásáról történt lemondása következtében az alispáni állásnak választás útján betöltését a december 17-én tartott közgyűlés napirendjére tűzték. A főispán kijelenti, hogy a kijelölt választmány az alispáni állásra Simonyi Bélát, a vármegye tisztí főügyészét, Kosztolányi Aurél törvényhatósági bizottsági tagot és Ordódy Endrét, a lévai járás főszolgabíróját jelölte ki.

Simonyi Béla
alispán.

Kétszeri névszerinti szavazás döntött. A beadott 174 szavazat közül Simonyi Bélára 75, Ordódy Endrére 51 és Kosztolányi Aurélra 48 szavazat esett. Miután az alispán általános szótöbbséggel választandó, Simonyi Béla és Ordódy Endre, mint a legtöbb szavazatot nyert két jelölt között új szava-

¹ 1896 november 19-én Kgy. — ² 1896 november 19-én Kgy.

zás volt elrendelendő. A beadott 167 szavazat közül Simonyi Béla 109, Ordódy Endre 58 szavazatot nyert, s így a főispán Simonyi Bélát a vármegye megválasztott alispánjának jelenti ki.

Főispán üdvözli az alispánt és előadja, hogy két ügykörre kívánja felhívni figyelmét: egyik a közoktatás, másik a vármegye közgazdasági érdekeinek kérdése, mindkettőnek magasabb színvonalra emelése a vármegyei közigazgatás legközelebbi feladata.

Simonyi Béla alispán ígéri, hogy minden igyekezete oda fog irányulni, hogy a népoktatásügynek a kir. tanfelügyelő szakszerű közreműködése mellett sikerüljön a vármegye érdekében a kívánatos lendületet megadni.

A közgazdaság kérdésénél kívánatosnak tartja a mezőgazdasági bizottságnak a vármegyei gazdasági egyesülettel foganatosítandó egyesítését.

Közlekedési ügyünk, úgymond, igen magas fejlődést nyert kiterjedt vasúti hálózatunk kiépítése által, mit a vármegye a főispán és az alispáni székben elődje, dr. Ruffy Pál vasúti politikájának köszönhet. A vasútak ki vannak építve, de ebből súlyos terhek nehezedenek a vármegyére, azonban reméli, hogy a vármegye elvállalt terhei közül ki fog bontakozni s erejét nagyobb mértékben fordíthatja közutai fejlesztésére.

A millennium éve elmúlt, az önkormányzat vezetésében változás állott be. Új időszak nyílik és e sorok írója ez új időszak leírásához már nem kezd. Ugy érzi, hogy le kell tennie a tollat. Oly esatatórúhoz ért, melyen a halottak még nincsenek elhantolva, oly mezőn bolyong, melynek termése még learatva nincs. Megszűnik az objektivitás s az egyéni benyomás nem korlátozható. Annak pedig, a ki történetet ír, Klió azt rendeli, hogy: „nequid falsi dicere audeat, ne quid veri non audeat.” E sorok írója nem historikus többé. A kép, melyet rajzol, nem való még a fényképező műszere elé, ő pedig nem a jelennek írt és nem a jelenért. Nem akar élőkkel foglalkozni, sebeket érinteni, élőket bántani, élőket dicsérni, sírjában pirulni. Ember csak azok fölött tud ítélni, jól vagy rosszul, a ki fölött már e földön túl is ítéleztek.

Csak a főbb momentumokat emeljük ki:

1897-ben fenséges József kir. főherczeg adás-vétel útján a kistapolcsányi uradalom birtokába jutott. Megdobban a magyar ember szíve, ha gondolata a legmagyarabb főherczeghez száll, a nagy nádor dicső fiához, kiről elmondhatjuk, hogy megismerte nemzetünket, megszerette és ő maga szokásaiban, felfogásában teljesen azonosította magát a magyar nemzettel, ő maga minden ízében magyar. Kis-Tapolcsányban József kir. herczeg fia, fenséges József Ágost kir. herczeg telepedett le, ki fenséges hitvesével, Mária Augusztia kir. herczegnővel családi boldogságuknak ott, azon a nemzetünk történelme által megszentelt helyen rendezett be otthont, hol a nemzet történetének nagy eszménye, II. Rákóczy Ferencz bírta édes boldogságát Heszszeni Sarolta Amália herczegnővel. A királyi herczegnek magyar udvartartása, a magyar szellem, mely azt átlengi, a közvetlenség, mely minden ügyes-bajos dolgunkban az ő figyelmét leköti, boldogító tudatunk, és az Isten áldását ahhoz a helyhez köti a vármegye népének állandó fohásza: az Isten áldása legyen a Hazán s az ősök dicsősége ragyogja körül annak fenséges urát, hitvesét, szépen serdülő gyermekeit.

Rimely Károly püspöknek félszázados papi jubileumát nagy ünneplésekkel ülte meg a vármegye 1898-ban. A püspök aranymiséjének bemutatása czéljából Rómába utazott s miséjét az apostolok sírja fölött mondta el. Rómából hazajövet, június 28–30 napjain ünnepelte őt Szent-Kereszten a vármegye társadalma s vele, mondhatjuk, az egész ország. Ő felsége az ünnepeltnek táviratilag küldötte meg királyi üdvözlését, s Ferencz József-rendjének nagykeresztjét adományozta neki. A jubiláris ünnep a püspök hazafias kormányzatának mintegy manifesztációja volt. A püspök a fáklásmenet alkalmából Ruffy Pál orsz. képviselő beszédére válaszul azt mondotta, hogy hiteli kérdésekben lehet a hazában eltérés, de a hazaszeretnek minden elválasztó falat le kell döntenie, a hazaszeretben mindenki egyesülni tartozik; majd később azt a kijelentést tette, hogy főpásztori kötelességének tekinti a béke érdekében munkálkodni, de a haza javát mindenkivel szemben megoltalmazni. Maga a püspök jótékony alapítványokkal tette nemes áldozatkészségét örökre emlékezetessé. Az az összeg, melyet jótékony alapítványokra

József főherczeg és József Ágost herczeg.

Rimely Károly püspök jubileuma.

fordított, a 200,000 koronát meghaladja. Ezen összegből 20,000 korona esik az elaggott papok nyugdíjára, 50,000 korona a szegényebb ellátással bíró papok felségélyezésére, 60,000 korona a beszterezebányai kis szemináriumra. 1903 február hó 7-én nyerte el a hazafias püspök a legmagasabb kitüntetést, a midőn őt ő Felsege valóságos belső titkos tanácsosává nevezte ki.

Az 1898. év szeptember 10-ének irtóztató eseménye mélyen megrendítette a vármegyének egész társadalmát. A társadalom egy emberként jaldult fel, a szíve elszorult s a lelkét lekötötte a mélységes mély fájdalom. Az ország felséges nagyasszonyát, a nemzet őrangyalát Erzsébet királynét veszítette el és nem az időfolyás természete szerint, hanem büntett által, erőszakosan.

A királyné miatti gyász élni fog a vármegye közönsége lelkében örökké s ha van, a mi vigasztal, ez csak az lehet, hogy a mint itt láttuk fekete ruhában, töviskoszorúval, nagy búbanatosán, úgy most lelki szemmel odafent tudjuk csillagkoronával, örök dicsőségben.

Az 1899. év május hó 16-án ülte meg a vármegye főispánjának Kazy Jánosnak tíz éves jubileumát. A jubiláris közgyűlés megtarthatásához a főispán azon indító okból járult hozzá, hogy neki alkalom nyújtsassék Isten előtt a templomban leróni háláját, a vármegye tisztviselői karának és a törvényhatósági bizottságnak pedig megköszönhesse azt a lelkes és hazafias támogatást, mely munkája sikerének talpköve.

A főispán bevonulása a vármegye székhelyére ünnepi diadalút volt, A templomban megtartott hálaadás után a főispánt küldöttség hívta meg a közgyűlésre, melyen az első üdvözlő szöveget az ünnepelt főispánhoz Simonyi Béla alispán intézte.

Beszédében elmondja, hogy Bars vármegye törvényhatóságában nagy lelkesedéssel nyilvánult az az óhaj, hogy a főispán székfoglalójának tíz éves évfordulóját a törvényhatóság rendkívüli díszközgyűléssel ünnepelje meg.

„Midőn a főispán a közszeretnek ily lelkes és tömeges nyilvánulása és kérelmem folytán ezen mai rendkívüli közgyűlésünk meghívására engem felhatalmazott, ezen elhatározását tudató nyilatkozatának fenkölt szavai, a vármegye minden részében lelkesedést keltek.”

Beszédét e szavakkal fejezi be: „A mai ünnepély keretében nem én vagyok hivatva azon érdemeket felsorolni, a melyeket Méltóságod a lefolyt tíz év alatt jól irányított és eredményeiben üdvös tevékenységével szülő vármegyéje irányában szerzett, elég, ha utalok közigazdasági és kulturális haladásunknak ezen lefolyt tíz évi folyamára, elég, ha utalok ezen törvényhatóság itt összegyűlt nagyszámú tagjainak arczából kisugárzó örömrre, ezek eléggé igazolják, hogy mi mai rendkívüli közgyűlésünkben Méltóságod tíz évi működésének üdvös eredményeiért köszönetünket, Méltóságod személyéhez ragaszkodásunkat és bizalmunkat akarjuk kifejezni.”

Majd Ruffy Pál emelkedett szólásra. Beszédének főbb mozzanatai a következők: „Tekintsünk körül! Belkormányzatunk reális feladatainak minden ágazata az ő munkáját dicséri. Politikai programja az állami közigazgatás, de a társadalom minden öntudatos elemének bevonásával. A gyakorlati közigazgatásban egyöntetűsége törekszik, járási és községi rendtartást alkot, hogy a tisztviselőknek egyöntetű normák szerint vezérfonalat adjon. Közigazgatásunkban ő az első, ki megveti alapját a rendszeres hivatalvizsgálatoknak, ő adja a mintát és a barsi nyomon indulnak el mások. Közigazdaságunknak felkarolja minden produktív ágazatát, biztos kézzel megépíti az összhangot mezőgazda és vármegye között s a társadalmon mulik, mint fogja az általa megszabott kereteket gazdag tartalommal betölteni. Fárad az iparélet felledüléséért, hogy pedig a közforgalom fejlesztése érdekében mit tett, részletezni nem fogom. Mert ő teremtette meg, mert ő foganatosította Bars vármegyének vasútügyi politikáját és a míg azon 111 kilométernyi vonalon, melyet ő épített, végigrobog a gyorsan száguldó kerék, addig fogja hirdetni nemcsak a gőz ereje, de a munkás társadalom hálája is az ő nevének dicsőségét.”

„Az egységes magyar nemzeti szellem áthatja a társadalom minden rétegét. Nem szabad megfélekednem azon vonatkozásokról sem, melyekben ezen vármegyét az ország kormánya előtt képviseli. Örvendek és a büszkeség érzete tölt el, mert vármegyénket az országos tisztelet nimbusa lengi körül. A mi főispánunk sértetlenül megőrizte Bars vármegyében a törvénynek,

a jognak és igazságnak szent palládiumát és kiérdemelte azon elismerést, melyet azon kormányfő intéz hozzá, ki a törvény, a jog és igazság három egységét a kormányzásban jelmondatává tette. A mi főispánunk megőrizte és besugározta a barsi nevet, melynek dicsőséges hajnala ott hasadott az alsó-váradai sánczon és ott nyert évezredes emléket a nagy-sallói vérmezőn. Voltak nagyjaink: büszkeséggel gondolunk vissza Lipthay Imrére, Plathy Mihályra, Balogh Jánosra, Botka Tivadarra, büszkeséggel, mert a mi munkás korszakunk az ő dicsőségükre árnyat nem borít”.

„Azok, kiket megneveztem, kik méltó helyet foglalnak el a legnemesebb pantheonban, Bars vármegye társadalmának közérületében, mind Bars vármegye talaján nőttek nagygyá. Mert hiába, az ember nem olyan, mint a katang, melyet felragad a szél és a hova dobja, ott tenyész. Az oroszláznak a forró sivatag a hazája, a saskeselyű a szikla-szirt csúcsán építi fészket. Mert nagy varázserő van a szülőföld erejében. Idegenben megtapsolják a győzöt, elfordulnak a legyőzöttől. A szülőföld a saját fiát meg nem gyanúsítja, nem érti félre, mert dicsősége az övé.”

„Es mégis ezen tíz év sem volt mindig borus napok nélkül.

A ki kényelmes tört úton halad, nem gondol arra, hogy a merre jár, köves volt, sziklás volt a rengeteg. Azon az első, a ki elhaladt s fejszéje útát tört a bozót között, véresre tépte arcját, kezeit.

Erős a küzdelemben, erős a kitartásban, nehéz napok között is erős.

Megvan a talizmánja hozzá.”

Egy fényugarat vetitek innen, az ő kedves otthonába, hol a házi tűzhely szent lángját az édes boldogság lengi körül.

Abban a körben van az ő lelki nagyságának talapzata. Bronz a szobor és talapzata gránit.

Örvendezzünk, hogy ennek a szobornak mását nem kell még megszerezniünk, sem szobrász vésője, sem festőnek esetje által. Így a leggazdagabb ez a kis terem, melyet még nem az emlék, hanem az eleven szellem hat át, hogy őt magát bírjuk munkásságának delén, ezéltudatos alkotásainak közepette.

Hadd maradjon még soká üresen az a hely, melyet a kegyelet, melyet a hála neki szánt és örvendezzünk, hogy a teremő alkotás hadjáratában őt követjük, hogy a barsi zászló alatt vele harcolunk, vele — apáink dicsőségére, fiaink boldogságaért!”

E beszéd és az arra ismételtlen is felhangzott éljenzés után *Kazy János* főispán látható meghatottsággal, nagyobb beszédben mondott köszönetet az ovációkért. Beszédéből idézzük a következőket:

„Élénken emlékszem vissza azon napra, melyen ma tíz éve Bars vármegye mélyen tisztelt közönsége annyi melegséggel és kitüntető rokonérzelemmel fogadott, hogy valóban akkor még ifjú lelkem közel állott az elragadtatás mámorához és ha velem született higgadtságom nem korlátoz, ezen mámor behatása alatt talán székfoglalóm kapcsán kibontott programmom nagyobb ígéretek tartalmaz, mint a melyek betarthatók.

Irányelveimként jeleztem székfoglalómban:

1. a közigazgatás rendezését és javítását;
2. közigazgatási érdekeink fejlesztését;
3. kulturális intézményeink és a népnevelés ügyének hathatós istápolását.

Így sikerült elérnem programmom első pontjának célját, mert ma elmondhatom, hogy közigazgatásunk jó. Jó pedig azért, mert a főbb pozíciók mindegyikét oly férfiak töltik be, kik arra valósággal hivatvák és a kik szakképzett, becsületes és szívósan kitartó munkásságának köszönhetem törekvéseim eredményét.

Ez alapon hálás, végtelenül hálás is vagyok az én igen tisztelt barátaim és munkatársaimnak, mert hisz tudom és átérzem azt, hogy valóban önzetlenül végeznek olyan óriás munkát, a mely már-már meghaladja az emberi erőt.

Közigazgatási érdekeinket felkarolni, fejleszteni azért tartottam szükségesnek, hogy vármegyénket kiszabadítsam elzárt, elszigetelt helyzetéből, mert hisz csak a világforgalom az, mely mezőgazdaságunkon, iparunkon

leudítani és így a vagyonosodást, a jólétet emelni képes, a világforgalomhoz való csatlakozás alapfeltétele közgazdasági érdekeink fejlődésének.

Méltóztatnak emlékezni, hogy történt e tekintetben részemről már kezdeményezés a gazdasági bizottság létesítésével. De hát talán egy más körülmény bénítólag hatott ezen törekvések sikerére. És nem is mondom én azt, hogy azon alapelvek, melyek talán nem voltak elég szerencsések, hogy működésünk további vezérfonalát képezzék, de igenis mondom azt, hogy ezen kérdést elhanyagolnunk, mellőznünk nem szabad.

Gazdasági egyesületünk is van, mely ez idő szerint kiváló vezérelnök vezetése alatt áll, mely egyesület becsületesen küzd, de kevés támogatásban részesül.

Fordítsuk hát tekintetünket ezen egyesület felé és karoljuk fel törekvéseit, terjeszszük azt ki az egész vármegyére, szóval lépünk sorompóba, fogjunk kezét és emeljük e kérdést magas színvonalra.

Törekvéseim további célja: népünk valláserkölcsi és nemzeti nevelése és iskoláinknak a kor igényeivel párhuzamos fejlesztése.

Nekem tehát, a kinek ezen ügyek élén állani és azokat istápolni kötelességem, a mai napon nem lehet szebb feladatam, mint leróni hálás köszönetemet úgy a főtisztelendő klerus, a nagytiszteletű lelkészi kar, az érdemgazdag tanfelügyelő és a buzgó tanítók irányában, fogadják kérem szívem mélyéből fakadó köszönetemet és kívánom, hogy törekvéseink eredményében az utókor áldását is bírják.

Nagy szó és nagyjelentőségű feladat ma a népnevelés, mert ezen liberális, felvilágosodott korban a mellett, hogy nagy súlyt kell fordítanunk a nép értelmiségének és magasabb színvonalon álló tudásának fejlesztésére, mégis figyelniünk és ügyelniünk kell arra, hogy azon számtalan penészgomba, mely a felvilágosodás és tudás meghamisítására, a lélek és szív megmetelyezésére tör, népünkön erőt ne vegyen.

Igy fejlesztssük uraim a reánk bízott népet, a gondozásunkra bízott nyáját, mert a haza csak akkor lehet boldog, ha népében a tudás és szorgalom párosul a vallással és jó erkölcsökkel.

Erzem és tudom én jól, hogy ez az állam fundamentuma s azért méltóztatassanak meggyőződve lenni, hogy minden törekvésem, minden fáradozásom, minden tervezetemnek célja a nép valláserkölcsi fejlesztése."

Az ünnepi közgyűlést a küldöttségek felvonulása fejezte be.

De a vármegye öröme a felséges király is reá vetette legfelsőbb kegyelmének fényugarát. Kazy Jánosnak elismerésül Lipót-rendjének lovagkeresztjét adományozta.

Még egy szomorú utat kell tennünk, hogy az igaz polgári erénynek ravatalára helyezzük a közbecsülés cziprus-ágát.

Kachelmann
Károly halála.

A garami járás társadalmi és politikai vezére évek során Kachelmann Károly volt, a vihnyei gépgyáros, ki munkás nemzetségének már harmadik leszármazottja a vármegyében. Ez a derék ember valóban meg volt áldva mindazokkal a fényes tulajdonokkal, melyek az embert oly férfivá teszik, kiról elmondhatjuk Horatiussal, hogy jellemét meg nem téveszti sem a tömegek lázas szenvedélye, sem a hatalmasok kegye, a ki még a mindenség összeroppanó romjai között is helyét rendíthetetlenül megállaná. Igazán nem tudjuk, a tehetsége volt-e nagyobb, szorgalma-e, avagy az ő nemes jó szíve. Egész embert bírtunk benne, kinek csak erényeit láttuk, gyarlóságait nem ismertük. A ki nagy tudásával és erélyével a magyar iparnak gazdag telepet alapított, a ki a törvény parancsszava- s alkalmazottainak kényszerítő közrehatása nélkül oldotta meg a munkás-segély ügyet, a kinek lelki nagyságát nemesak bátor küzdésében, de szenvedésének mártíromságában is csodáltuk. Megérdemli, hogy emlékét kegyelettel áldjuk. — Meghalt 1902 márczius 16-án.

Az 1901-iki
választás.

Az 1901. évi képviselőválasztás három kerületben névszerinti szavazás útján történt, csakis Lukács László pénzügyminisztert választották meg egyhangúlag, kinek a dr. Amon Ede halála után megválasztott képviselő, Chabada József, a saját helyét az önfeláldozás heroizmusával felajánlotta. Újbányán Ruffy Pált 1339 szavazattal választották meg nemzetiségi ellenfelének 288 szavazatával szemben, Léván Leidenfrost Lászlónak volt küzdelme

Éles Henrik függetlenségi jelölttel, de Leidenfrost 1954 szavazattal győzött ellenfelének 1493 szavazatával szemben. Aranyos-Maróton is erős küzdelme volt Klobusitzky Jánosnak, ki azonban 1728 szavazattal győzött a néppárti Linek Lajos 1436 szavazatával szemben.

A szabadelvű párt tehát mind a négy kerületben ismét győzött. Ő felsége a király Ruffy Pál képviselőt az állami gyermekmenhelyek országos felügyelőjévé nevezte ki s így ő megbízatását választóinak visszaadta. A kerületben a szabadelvű párt gróf Wickenburg Márk kir. kereskedelmügyi államtitkárnak ajánlotta fel a jelöltséget, ki azt elfogadta s a választókerület őt 1903 február 26-án egyhangúlag, nagy lelkesedéssel képviselőjének meg is választotta. A kerület, melynek nagyszámú lakossága közül sokan a bányaüzem beszüntetése miatt állandó foglalkozásukat elvesztették, bizalommal tekint a jövőbe abban a tudatban, hogy nagy alkotásokra hivatott képviselője, a Garam fenséges völgyében meghonosítja a gyáripart és ez által becsületes munkás népének keresetet nyújt s azt a külföldre csábítás démonaitól hatalmas erejével meg fogja óvni. Lelkünkben kívánjuk, hogy úgy legyen.

Egy emberöltő múlt el — és elmúltak ők is, azok a vezéralakok, kiket emek a kornak hasadása a küzdőtéren talált. Alig maradt belőle egy-két alak, hogy az újjáébredés nagy korszakáról, a csatasorba lépett új nemzedéknek bizonyosságot tegyen.

Szívszorongással lép az emlékezet letűnt soraikba, kiknek elhűlt pora már pihen s lelkök által az örökkévalóság részesei.

A főispánok közül letűnt Tarnóczy Kázmér († 1884 okt. 2-án), Rajner Pál, gr. Migazzi Vilmos († 1896 augusztus 28).

Az alispánok közül: Kürthy József, Rudnyánszky Flóris, Konkoly-Thege Pál († 1884 július 9), Matyasovszky Lipót († 1899 november 10), Gaál Alajos, Pólya József, Simonyi Simon († 1880 január 15), Bodó Lipót († 1898 márczius 10), Máriássy István († 1901 október 27).

A köztisztviselők közül: Fába Zsigmond († 1888 szeptember 18), dr. Brach Ferencz († 1894 augusztus 22), Konkoly-Thege Gyula († 1897 december 11), Okolicsányi Arpád († 1897 augusztus 24), Simkovits János († 1901 február 1).

Az egyházi vezérférfiak közül: Simor János hg-prímás († 1891 január 23), Ipolyi Arnold püspök († 1886. december 2), Pristyák Neit († 1897 augusztus 8), Farkas Nándor, Massa Elek († 1888), Munkay János.

Az országos notabilitások közül: Szlávay József (1900 augusztus 8), gr. Hunyady László, gr. Hunyady Kálmán († 1901 május 17), Bátori Schulz Bódog († 1885 márczius 15). Akadémikus tudósaink közül: Botka Tivadar († 1885 január 6), dr. Barsi József († 1893 február 18), Conlegner Károly, Garami Rikárd († 1883 augusztus 13).

A Samassa-párt triásza, Büttner Emil († 1887 május 28), Samassa Adolf († 1893 április 17), Sümegh János († 1900 április 30).

A vezetők: Majthényi Rudolf († 1892 márczius 22), Leidenfrost László († 1893 október 5), Kosztolányi László († 1898 május 4), Kachelmann Károly († 1902 márczius 16).

A szereplők: Conlegner József* († 1890. márczius 4), Haulik Károly († 1899 január 14), gr. Bethlen Gergely († 1896 július 30), Detrich Péter († 1896 augusztus 31), Majthényi Albert († 1902 július 8), Gajdossik Rafael, Reidner Adolf († 1887 december 31), Benkovits Ernő († 1901 agusztus 17), Szakmáry Endre († 1902 november 18), Szilassy Sándor († 1887 márczius 30), dr. Bethlenfalvy György († 1898 december 4).

Nagy sor — egy teljes nemzedék.

De végezzünk.

Átmeneti korszakot élünk. A modern vármegyének kialakulása országunk fennállásának XX. századában befejezve még nincs. Az új irány eszmeköre még az ősköd, mely a teremtésre már alkalmas anyag ugyan, de teremtő geniere van szükség, hogy ez a laza anyag naprendszeré legyen. Ma még csak a hanyatlást látjuk. A középosztály az elpusztulás előtt, a nemesi közbirtokosságok életereje elernyed, megőrölte a küzdelem terhe, a parasztot fel nem emeltük, munkája verejtékének gyümölcsén a pénzintézet

tökéje osztozik. De a nemzet őseréje, melyet a török hódoltság össze nem tört, a nyugati befolyás meg nem őrölt, megküzdött már nagyobb bajokkal is. Talán már is előttünk a kibontakozás s a vármegye fáján, melyet megtépett, lombtalanná tett a tél, már-már fakadoz a tavaszi rügyezés.

A közgazdasági téren megindult már a mozgalom nálunk is, a laissez faire elvének mérge elvesztette narkotikus hatását, termelési és fogyasztási szövetkezetek keletkeznek, melyek a kis embert a tőke túlkapásaival szemben megvédeni törekednek. A középosztály helyét a régi köznemesi osztályból és polgári elemből kifejlődő új társadalmi osztálynak kell elfoglalni, munkája kitartóbb, igénye kevesebb, vasútaink ki vannak építve, csak egy hiányzik még, mely a Garam völgyét a Zsitvavölgy keresztezésével a nyugathoz közelebb hozza; a mezőrendtartási törvény s az erdőkezelés államosításának jótékony hatása már is érezhető.

A közművelődés terén szintén haladtunk. Tért hódított a nemzeti népoktatás. Van két középiskolánk, tanítóképzőnk; a szent-benedeki monostor falait, melyek között századokon át Szent-Benedek rendje fáradott szellemi munkában, magának követeli vissza a szellemi élet, hogy a nemzeti nevelésnek teremtsen otthont. Műemlékeinkről lefejtettük a művészet nélküli kornak durva habaresát, múzeumot emeltünk, hogy kincseinket megőrizze. A nemzeti nyelv, ha lassan is, de terjed, a társasélet fejlesztésére szánt intézményeink között a művelődés szelleme kiszorítja a léha szórakozást.

A humanizmusnak temploma sem elhagyatott. A közegészségügy fejlesztése dr. Brach Ferencz és dr. Benkő Lajos nevéhez fűződik, ők vetették meg kórházainknak alapját, ők karolták fel az elhagyatott gyermekek sorsát, ők teremtték közegészségügyi igazgatást. Társadalmi jótékony intézményeink sikerrel működnek, a vöröskereszt-egylet és a lévai jótékony nőegylet szorgoskodnak zajtalan, zavartalan, áldásos munkájukkal.

A társadalmi élet újjászületése megindult nálunk is. A szabadelvű szellem átlengi már a középkori feudum dohos penészét, az emberi jogban nincs különbség és az érdem csak abban különbözik, hogy ki mennyire tud és bír küzdő embertársának hasznára lenni. Csak az emberi részvét emelhet fel, csak az embertelen önzés taszíthat le.

De végeztem és leteszem a tollat.

Mindaz, mit eredményként az elmondottakból leszűrhetek, kielégíteni nem bír. Ez a vármegye többre képes. A tempó, melyben haladunk, ha ugyan haladunk, lassú, attól tartok, hogy mások túlszárnyalnak.

Pedig nyolczvan évvel ezelőtt mi vezettünk! Miért nem vezethetünk ma? Vagy kevesebb ma a gerinczvelő, vagy a gravitáció törvényénél a vis inertiae nagyobb?

Akkor, midőn a közjogi harcok nagy harcát vívtuk, az Isten minekünk adta Balogh Jánosnak lelkesedését, Platthy Mihálynak tollát. Azok az önkormányzatot védték s ezzel megvédték a közszabadságot.

A mai kor problémája a közgazdasági kibontakozás. Ebben kell tért foglalnunk. Ne keressünk virtust egyedül abban, hogy voltunk; a tönkrement jó neveknek egyedüli menedéke ez.

Új eszmék, új küzdés, újult lelkesedés kell, hogy lábba hozzák az elernyedte csontvelőt.

Ne maradjunk a horizont alsó peremén Bars esillagával, hanem emeljük fel azt a zenithre.

Végeztem.

Üdvöt az élőknak, a holtaknak nyugalmat, vármegyénknek pedig örök dicsőséget!

AZ 1653-BÓL VALÓ ANTIPENDIUM A KÖRMÖCZI MÚZEUMBAN.

BARS VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

A vezérek korában a mai Bars vármegye területére telepedett nemzetségek tekintetében, közvetlen adatok hiányában, csupán a krónikák előadására vagyunk utalva. Kézai szerint, a sváb földről hazánkba jött Hont és Pázmán lovagok, Géza fejedelemtől itt marasztalva, előbb a pozsonyi vár területén telepedtek le, majd az Ipoly völgyén és többek között Barsban is nyertek birtokokat. Szent István, az első közvetlen adat szerint, a jövevény Hont lovagfiának, Bynnek, a Garam folyó

A vezérek
kora.

A Hont-Páz-
mán
nemzetség.

A DÓCZY-FÉLE EPITAPHIUM A MINDSZENTI
TEMPLOMBAN.

mentén elterülő mai Bény földet adományozta, melynek határa mélyen belemélyült a mai Bars vármegye területébe. (Pauler Gyula i. m. I. 60. — Fejér, VII., 5., 102.) Ez adatok alapján a *Hont-Pázmán* nemzetséget tekinthetjük Bars vármegye legelső ismert birtokosának; sajnos azonban, hogy e nemzetség barsi birtokairól csak a tatárjárás utáni korból maradtak fenn részletesebb adatok.

A *Hont-Pázmán* nemzetségből származott Sebes 1216-ban nyerte II. Endrétől Kosztolányt Nyitra vármegyében. (Wenzel XI., 135.) Ivánka pedig 1226-ban a vármegyével határos Ghymest (Fejér III., 2., 93.), fia András, kir. tárnokmester, 1255-ben azon Phys (Füss) helységbeli 20 eke földet adta vissza rokonának, Füssi Gyene fia Wichloonak, melyet ez a tatárpusztítás után neki két márkáért eladott. A nemzetségnek Ghymesen kívül még egy vára volt: Csernihrad, Velsicz és Zlatno határában. (Fejér, IV., 2., 362.) András tárnokmester, Béla herceg udvarmestere (1256), IV. Béla királynak igen kedvelt embere

volt. 1268-ban a szolgagyőri várjobbágyok Szencse nevű birtokára nyert királyi adományt. (Fejér, IV., 3., 431.) Fiai: Tamás (1275—95) nyitrai s barsi főispán és Miklós (1290—95), a Forgách család őse. Az ugyanezen nemzetségből leszármazott Welk fia Sándor, valamint Péter fiai Márton és Miklós 1294-ben elhalt rokonoknak, Athának birtokát, Geyn-t (jelenleg Génye puszta) az ugyane nemzetségből leszármazott Ders fia Tamásnak engedték át. Ennek az ágak későbbi birtokviszonyai ismeretlenek.

A Hont-Pázmán nemzetségből származott Forgách család várát, Ghymest, 1311-ben Csák Máté foglalta el, azonban Róbert Károly hívei visszafoglalták, de a család csak később nyerte vissza, mert az a király tulajdona lón. A Forgách család tagjai ekkor Ó-Bars közelében, Koszmályban telepedtek meg, és az egész XIV. századon át ott tartózkodtak. A nemzetség több tagjai közül, egy 1349 július 11-én kelt oklevél szerint (Anj. okm. V. 300.) Földemesi Miklós fia, Miklós fia Sándor és István fiai Jákó és Péter Génye birtokosai. Az utóbbiak a Szuhai ágból származnak, melynek törzse Ráhoi Jákó mokaája, Szuhai II. Jákó (1544—60) volt.

Karácsonyi János művét véve alapul, a Hont-Pázmán nemzetségnek a vármegye területét közelebről érdeklő két főágát, az egyes nemzetségek letelepedésének főhelye szerint véve, a következőleg csoportosíthatjuk:

I. Hontmegyei ágak: 1. Bozóki ág, melyből VIII. Miklós, az osgyáni Bakos család őse (1353—58), Pethő unokái János, Domonkos, Pongrácz, András és Lőránd (1343—66) az Osgyániak ősei. Tamás fiaitól származnak (1342—48) a Jánokiak és Vajdaiak. 2. Bényi ág. Ősei: I. Pongrácz testvére Amadé (1216), 3. Csalomjai ág, melyből a lessenyi ág őse: Miklós fia, II. Lampert (1265—1303), az egyházasesalomjai ágé Feliczán fia Lőrincz (1281), a kisesalomjai, vagy kövári ágé: I. Miklós fia Pázmány (1270—1303), 4. Földemesi ág: Őse Jákó a XII. század második felében, kinek fia István, ezé II. Jákó (1259—81), unokája III. Jákó (1334—79), a Szuhay család őse I. Jákó másik fia Mocha, fia I. Miklós (1259), ennek fia Kövér Miklós, a Rákai és Velezdi Kövér család őse.

II. Bars—Nyitramegyei ágak: 1. A Forgách ág őse Iváncs, ennek fia I. Ivánka (1226—29), fia I. András (1293—97) 1. fia II. Miklós (1307) a Ghymesti Forgách család őse. 2. A szegi ág. Törzse ismeretlen. Első ismerős tagja Iván fia Benedek 1247-ben lép fel, a ki 1267-ben unokatestvéreivel, Ibrány fiaival Pázmánnyal és Györggyel, Kálmán fiával Hun-nal, I. Ivánka fiával Mochával és Keménynyel, továbbá másodunokatestvéreivel Gyügye fia II. Amadéval, I. Amadé fia Lukácsesal, János fia Lászlóval és Mihály fia Dédácsesal együtt eladja Szeg (a Nyitra folyó mellett mai Malom-, Egyház- és Nagy-Szeg), továbbá Kucsá birtok egy harmadát. 3. Garadnai-Pogány ág: Törzse Miklós, kinek ntóda Pogány István, küküllővári várnagy (1321—50), a nagyklopotivai Pogány család őse. 1. Szent-Györgyi-Cseklészi ág: Ebből Tamás (1202—1217) a Szentgyörgyi, testvére I. Pál a cseklészi ág őse.

A Simonyiak.

A tatárjárás előtti korból még egy másik, de származására nézve törzskös magyar nemzetség nyomaira akadunk: a Simonyiak őseire, a kik már a XIII. században bírták a Léva közelében fekvő Csánk és Kér helységeket (Szerémi). Törzse Huba bán, kinek fiai Péter és Mortunus (Márton), 1196-ban nővérüket Osanát, Pyncusd fia Péter nejét, bizonyos Szikinceze folyómenti földek és Kis-Kereskény után megillető leánynegyed fejében kielégítik. E Mortunusnak fia Simon comes, 1220 táján, fenn, a vármegye északnyugati sarkánál, a Nyitra-völgyben, nagyobb kiderjedésű földbirtokot nyert adományban, melynek nevét adta, s mely a mai napig is az ezen nemzetségből leszármazott Simonyi család birtokában van.

A barsi várjobbágyok közül 1217-ben Bors comes, egy Váradon lakó várjobbágy fia, a szentföldi hadjárat alatt tanúsított vitézségéért, a hontmegyei Palást falut nyerte. E Bors comes testvérenek Péternek unokái, 1281-ben, hadiérdemeik jutalmául, szintén a birtokos nemesek sorába emeltettek; Bors comes másik testvérenek Pósnak unokáit pedig Róbert Károly 1327-ben nemesítette, végül az ugyane törzsből származott Jób várjobbágy, III. Endre királytól 1300-ban nyert nemességet. E várjobbágyok ivadékaiból származik a Palásthy és a Váradí család.

A tatárjárás után, a züllésnek induló várszerkezet következtében, mind gyakoribbá lett a várbirokok elfoglalása, miáltal számos új nemzetség telepedett a vármegye területére. A tatárjárás után egész a mohácsi vészig (1526) terjedő korszak okleveles emlékeit egybevetve, a következő nemzetségek voltak birtokosok a vármegye területén:

Bás nemzetség. A későbbi országbíró: Ludugner fia 1251-ben trencsényi főispán, a XIII. század második felében szerezte Mikolát, melyről IV. Béla királynak egy 1247-ben kelt oklevele tesz említést. Valószínű, hogy a mai Garam-Mikola 1247-ben már Bás kezében volt, 1258-ban pedig Nemcsény birtokának felét eladta Leusták főispánnak. Fia Péter 1294-ben Csák Mátéval eserél, mely alkalommal Tolmács, Bars, Mohi és Puth helységeket kapta. Habár e csereszerződés ellen Péter fia Mikolai Miklós 1297-ben az esztergomi káptalan előtt óvást emelt, azt hozván fel okul, hogy Csák Máté csak halálos fenyegetéssel bírta rá atyját a csereszerződésre, de azért ebben az évben mégis kiegyezett vele. É Miklósnak testvérétől, Andrástól ágazik tovább a Mikolai család. (Wertner Mór, Századok, 1897., 43.)

Bás nemzetség.

A *Bézs* nemzetség. Bors comesnek, Beés bán fiának (1217—1240), a ki mint várjobbágy nyert nemességet, két fia volt. Brizó 1256-ban Várad birtokosa; ennek fia Miklós (1290—1295) Váradról és Vezekényről írja magát. Brizó testvérének, Péter comesnek három fia volt: II. Péter (1284—1304), Vezekény és Nemcsény birtokosa, II. Bors (1288—1304), a ki Palástról nevezi magát és a harmadik: Rugas. Az 1256—1258 évi oklevelek szerint e nemzetség tehát Várad, Nemcsény és Vezekény birtokosa. Miklós Nagy-Vezekényen lakott, a hol 1295-ben még újabb birtokokat szerzett. Tolmácsot I. Péter fiai vették meg Simon comes fiától Martonos-tól, a Simonyi család őseitől. (Palásthi Pál, a Palásthiak, I. kötet.) A tatárjárás utáni korszakban e törzsből leszármazottak a Bees (Bézs) nemzetség neve alatt szerepelnek, mely az 1288 körül kiadott oklevélben említették először. (Hazai okmt. VI. 335.) A sághi konvent előtt ugyanis e nemzetség sarja: Várad Péter fia Sándor, a saját és fiai nevében nővére férjének Leusták fia Bugud comesnek néhány szolgát enged át. A fenti Sándor atyja kétségkívül azonos Beés bán fia Bors (1216) fia Péter comessel, a Palásthiak, a Vezekényiek és a Nemcsényiek egyik őseivel. Bors fiai ugyanis, u. m. Brizó, Péter és Zádor, 1256-ban Drinó földé iránt esküt tesznek az esztergomi káptalan előtt. (Botka Okt. I. okl.) Ez a Zádor pedig nem más, mint az 1288 körül kiadott oklevélben említett Péter fia Sándor. Brezó fia Miklós 1295-ben megveszi Kis-Vezekényt, ennek fia Péter, ezé László, kinek számára a királyi kuria 1383-ban kiadott ítéletlevelében, a fenti Bors comes atyja Beés bán atyjától, Ludigerus várad Péter várjobbágytól való közvetlen leszármazását igazolta. (Botka, okl.)

Bézs nemzetség.

A *Bézs* nemből ered a Szecsei család, mely e nemzetségből a következőleg származott le: Zemecha fia Benedek, ennek fia Bés (1259—1274) és I. Péter (1295), utóbbinak fia Sándor (1300—1325), ennek fia Szecsei Péter (1324), fia Sándor (meghalt 1353). (Karácsonyi, Magyar Nemzets. I. 238.)

A *Csák* nemzetségből: I. Máté fia István (1243—1279), Bars vármegye főispánja, 1275-ben Bori helységben levő várjobbágy-telkeket és néhány maholányi, valkóczi és tajnai telket a várjobbágyoknak adott. 1279 után nincs többé említés róla. Utódait nem ismerjük. (Turul 1896. évf. 136.)

Csák nemzetség.

Az e nemzetségből származott Trencsényi Péter nádor fia Máté kir. főlovászmester és pozsonyi főispán (1260—1321) a Baas fia Péterrel kötött csereszerződés alkalmával Tolmács, Bors, Mohi és Puth helységeket adta Péternek, melyekért Podluzsány, Ugrócz, Bán, Synthá, Sonk stb. falukat nyerte cserében. Csák Máté, mint e szerződésből kitűnik, már 1294 előtt is birtokos volt a vármegyében. 1283-ban kelt végrendeletében Németit nejeének hagyja. Az Árpádok kihaltát követő belzavarok alatt, mint azt már más helyen tárgyaltuk, erőszakos foglalás útján gyarapította birtokait. 1321-ben bekövetkezett halálával azonban családja végleg eltűnt a vármegyei birtokosok sorából.

A *Divék* nemzetség, a Felvidéken ősi birtokos, az oklevelek szerint legelőször Turócz vármegyében tűnik fel (1246), azután Trencsén, Nyitra és Bars vármegyékben terjedt el. Első ismert őse Folkmár, kinek fiai közül Bán

A Divék nemzetség.

1267-ben zálogba veszi a Próna nevű birtokot rokonától, Divéki Akur fia Akur-tól. Másik fia Kozma, Divék-Ujfaluban szomszéd birtokos (1271). Az előbbi a Bossányi, az utóbbi az Ujfalusy család őse, ki a XIII. század végén tűnik fel Győrödön, melyet 1293-ban vett meg. (Hazai oklt. 136.) Barleus és Iroszló, a Bossányi család ősei, 1300 jún. 19-én Vezekényt nyerik III. Endre királytól.

A Divék nemzetség birtoklása a Felvidéken messze visszaszáll az Árpád-korba. Már a XIII. század derekán terjedelmes birtokos volt és sok ágra oszlott. Ezen nemzetségből Bars vármegyét leginkább a Majthényi, Bossányi és Baeskády családok érdeklik közelebről.

A Majthényi család azonban Barsban csak 1434-ben szerez nevezetesebb birtokot, a kesselőkői vármradalmat. A Bossányiak egyik ága (később bárói ág) pedig Nagy-Ugrócson, míg a baeskafalusi Baeskádyak többfelé birtak Bars vármegyében, a legújabb időkig, jelesen a XV. században Ebedecen is.

A Ludány
nemzetség.

A *Ludány* nemzetség Turócz, illetőleg Nyitra vármegyéből származik. II. Endre a nemzetség egyik sarjának Bohmának több nyitramegyei helységet adott kárpótlásul, egyes turóczmegyei birtokokért, mely adományt IV. Béla 1246-ban megerősítvén, a nemzetségnek több új birtokot adományozott. A nemzetség egyik sarja: Szoboszló, a ludányi földön telepedett le, fia Péter 1280-ban IV. Lászlótól a Kend nevű elnéptelenült nyitrai várföldet nyerte adományul. Péter Emőkéről írja a nevét, a hol még 1295-ben is lakott. 1290-ben a bányai vár egyik katonájától két eke földet vett, a mely adás-vevési szerződésnek eredeti je Bars vármegye levéltárában őrzetik. Péter a XIII. század végén Csák Máté szolgálatában állott. Fiától: Szobonyától vette eredetét a Szobonya család. Őse: Szoboszló (1218) fia Péter (1278—1297), ennek fia Szobonya (1323—1335) a család őse. Fiai János (1342) és László (1352), a kiktől a család tovább származik. (Karácsonyi Ján. i. m. II. 4.)

A *Ludány* nb. *Szobonyák* törzse Péter fia Szobonya, kinek fia László, 1352-ben saskői várnagy, 1365-től pozsonyi főispán. Fia Miklós 1401-ben Bars vármegye főispánja és nagyendrédi birtokos. Utódai a vármegyében nagyon elszaporodtak és közülök a XVI. században Miklós és Pál a vármegye alispánjai voltak.

A Rátót
nemzetség.

A *Rátót* nemzetségből leszármazott Poelt István fia: Hasznosi Lak Domonkos tárnokmester (1293—1300) 1297-ben Udol birtokra nyert királyi adományt. (Wenzel X. 261.) E nemzetség csak az Anjouk uralkodása alatt vert mélyebb gyökeret a vármegyében.

Lőrincz fia László, Bars vármegye főispánja volt és 1360-ban Pynár és Tajna birtokokat kapta Lajos királytól adományul. (Fejér, IX. 3. 683.) A nemzetség pásztói ágáé volt ezenkívül Csata és Génye is, a miként az Pászthói István fia Matha leánya Jakobának 1369-ben leánynegyedét illetőleg támasztott igényperéből is kiviláglik. (Gr. Zichy okmt. III. 372.)

Valószínűleg a Rátót nb. László barsi főispán (1360) utódai a Tajnayak, a kik Tajnát az egész középkoron át bírták. E nemzetségből származik az elefánti Elefánthy család is (Turul 1900 évf. 29.), továbbá a Putnokyak, mely család egyenes őse Vecse Miklós, a Domonkos ágából (1302).

A Vancsa
nemzetség.

A *Vancsa* nemzetség, közvetlenül a tatárjárás után Esztergom vármegyében tűnik fel. A XIII. század második felében már Bars vármegye területén is birtokos.

A Vancsa (Bancsa) nemzetségből származik István esztergomi érsek (1242—1252) és bibornok, testvére Bencsenes (1243—1252) és ennek unoka-testvére Péter, (1253) Saskóvár ura. I. István másik unokaöccse I. Dénes (1256—1259) a Bars és Kis-Kálna közötti Barbata nevű földet bírta: az övé volt Podluzsán is. 1283-ban a Vancsa nemzetségből származott Péter fia Tamás mester, István bibornok unokaöccse, a saját és testvére, Orbáz pozsegai prépost nevében, Farnad nevű birtokát Ladomér esztergomi érseknek Susol, Loth és Poroztolnuk nevű jószágaival cserélte el. (Wenzel IX. 368.) A nemzetség ezzel, a vármegye területén, nagy bírtok ura volt, de nem sokáig, mert csakhamar elköltözött és Loth helységet később már a Szemere nemzetség birtokában találjuk. (Anjouk. okm. III. 545.)

A Lévaiak.

A *Lévai* család elődeit 1225-ben az ipolymenti Sággi-Zsidódon találjuk. E nemzetség sarja: Rugas fia Egyed, rokonaival együtt, 1258-ban osztozik

az esztergomi keresztesek konventje előtt. (Fejér IV., 2., 471.) Unokatestvérei Gug és László már az 1245-iki osztály alkalmával Sárót nyerték és azt az 1266-iki osztálynál is megtartották. Egyed fia Sági vagy másként Vörös Bede comes, 1291-ben Pél helységet veszi meg Geregen fia Pétertől. Bede comes sok birtokot szerzett össze. 1305-ben az esztergomi érsek beleegyezésével több birtokot vásárolt össze Sárón, az érsek nemesi jobbágyaitól. 1307-ben ismét több nemes jobbágy telkét szerzi meg, 1312-ben pedig a Gezw (Garam-Kesző) nevű birtokot vette meg. (Anjouk. okm. I., 300.)

Vörös Bede 1291-től Csák Máté szolgálatában volt; midőn a szakadás Fra Gentile és Csák Máté között beállott, az utóbbi bosszúját az esztergomi érseken töltötte ki. Az ő parancsára Bede 1311-ben elpusztította az esztergomi érsek Salló, Keszi, Farnad stb. birtokait. E mellett Farkas fia Jakab a Rátót nembeli Roland nádor tisztjének sallai birtokát is elfoglalta. Időközben már szép vagyont szerezhettek, mert 1305-ben Tamás esztergomi érseknek 45 márkát adott az esztergomi székesegyház kijavítására. 1307-ben az esztergomi érsek sallai nemes jobbágyaitól Sárón földet vásárolt. 1311-ben már a hontmegyei Bél helységben is birtokos. (Anjouk. okm. I., 445.) Vörös Bede, Csák Máté halála után Károly hűségére tért. 1321—1330-ban Hrussó várnagya volt és 1330-ban az esztergomi érsektől Bogdán birtokot nyeri cserébe. Fia Péter felveszi a Sárói nevet, melylyel különben már az atya is élt. Péter 1348 július 23-án Nagy Lajos királytól Sáróra vásárjogot nyert. 1367-ben szerepel utóljára. Két fia maradt, János és László. László a család fényének megalapítója. 1390-ben temesi főispán, 1392-ben szlavonai bán, 1393-ban kir. főajtónálló és kir. főudvarmester, 1396. július havában a királyi seregek fővezére a törökök ellen. Az 1399. évi oklevélben Zsigmond király hangsúlyozza, hogy Lévát még Cseh Péter atya nyerte adományul. (Dr. Wertner Mór, Századok: 1901. évf.) Valószínűnek tartjuk, hogy Nikápoly-nál esett el. Fiát, Lévai Pétert, 1395-ben azzal vádolták, hogy a Bézs nembeli Váradia és Szecseiek Várad, Szecse és Perlep nevű birtokait le akarja foglalni. (Botka, Oklt. 80.) 1399-ben Sárói Péter név alatt fordul elő. 1404-ben Báthmonostori Töttös László zelizi birtokán hatalmaskodott. 1404-ben kir. lovászmester, 1408-ban a Sárkányrendet nyerte, 1427—1431-ben macsói bán, 1436-ban Bars vármegye főispánja és erdélyi vajda. Fia László 1453-ban barsi főispán. (Fejér, X., 3., 158.) Birtokait: Báth, Ludány, Fegyvernek, Nagyd, Nagy- és Kis-Szecse, Csütörtökhely és Várda helységeket elzálogosította Hunyadi Jánosnak, de 1455-ben ismét visszakapta. (Hazai okmt. VII., 475.) László, Szilágyi Mihályval török fogságba esett, honnan csak 1462-ben szabadult ki. Fia János 1489-ben a szent-benedeki konventtel egyezkedik. János fia Zsigmond, az atya elzálogosított birtokait visszaváltja. 1512-ben a Pálos-rend részére tett alapítványt. A mohácsi vész után János király pártjához tartozott.

A XIII. század második szakában a vármegye területén még a következő birtokosokról emlékeznek meg okleveleink: Beládi Jakab comes, a ki még 1287-ben mint Belád birtokosa említetik. (Simonyi család levéltára.) Leusták főispán 1258-ban Nemesény birtokot vette meg 24 jobbágytelekkel együtt István király főpohárnokjától: Bás-tól. (Ugyanott.) Gyékényes birtok Mihály fia Istváné volt, melyet a zálogból a kitűzött időre ki nem váltván, az 1290. február 20-án a Dívék nemzetségből származott Rátót fia Tamás birtokába ment át, a ki megelőzőleg már Elefánt fia Péter győródi nemes-től a Győröd nevű birtokot szerezte meg. (Orsz. Lev., Dl. 1280.) András bányai alispán a Forgáchok őse 1258 február 24-én Szencsét nyerte István ifjabb királytól adományul. (Hazai okmt. VIII., 73.) Végül a keresztény hitre tért kún nemeseknek is voltak birtokaik a vármegyében, többek között Aranyos-Maróton is, melynek birtokosa a XIII. század második felében Gyalma volt. E kún urak közé tartozhattak Iván és Kucsmege is, a kik Rasznicza föld kétharmadát 1284-ben Dama fiainak 21 márkáért eladták, harmada azonban testvérüké: Itóké maradt. (Monum. Strig. II., 179—180.)

Az Anjouk uralkodása kezdetén mélyreható változás áll be a vármegyei családok és birtokviszonyok tekintetében. A régi nemzetségek közül többen letűntek, vagy elköltöztek és helyökbe mások telepedtek, míg a XIII. században szerepelt egyes nemzetségek jelentékenyen kiterjeszkednek, újabb birtokokat szereznek, királyi adomány, vétel vagy örökség útján.

Birtokosok a
XIII. sz. 2-ik
felében.

Az Anjouk uralkodása alatt számos új nemzetség telepszik meg a vármegyében. Részint új családok tűnnek fel, melyek ama korszakban már mint vármegyei birtokosok szerepelnek, de az előző században még nincsenek róluk közvetlen adataink. E nemzetségek, illetve családok a következők:

A Becse-
Gergely nem-
zetség.

A *Becse Gergely* nemzetségből Csata fia Becsei Imre szerepel első ízben a vármegye területén. Családnevét a fejemegyei hasonlónevű helységtől vette. Becsei Imre (1322—1331) Bars vármegye főispánja és lévai várnagy volt. Fia Töttös (István) 1334-ben barsi főispán, majd kir. főajtónálló és ó-budai várnagy, ennek testvére Zelizi Vesszős (György) 1334-ben barsi főispán és lévai, majd 1342-ben saskői várnagy. (Még halt 1364.) Becsei Töttös 1341-ben Baracska, 1350-ben pedig fivérével együtt Zeliz és Udal birtokosa. (Gr. Zichy okmt. I., 630., II., 417.) Vesszős fiainak: Jánosnak, Vesszősnek és (Tövises) Tamásnak, továbbá Töttös fiának Lászlónak kérelmére, Lajos király 1364-ben a Zeliz, Udal és Nyir birtokokra vonatkozó oklevelet átírja. (U. o. III., 225.) Ez a László a Báthmonostori Töttös család őse és 1379-ben Nyir, Kerek-Udvarhely és Mindszent-Malmos birtokába iktattatik. (U. o. IV., 99) Tamástól pedig a Zelizi Vesszős család származik, mely 1383-ban Agó, Martond és Zeliz, 1388 körül pedig Kis-Sarló, Peszek, Vezekény és Tótbaka birtokosa. (U. o. IV., 265.) A Báthmonostori Töttös családnak Lászlóban magvaszakadván, II. Lajos király Zelizt 1516 decz. 15-én Bakócz Tamásnak adta. (Századok, 1888., 100.)

A Kathyz
nemzetség.

A *Kathyz* nemzetség sarjai csak a XIV. század első tizedében telepedtek le a vármegyében. Farkas fia Tamás, a nógrádmegyei híres Szécsényi család őse, 1318 táján elfoglalta Valkházát, s arra királyi adományt eszközölt ki, mely ellen a Poghi nemesek 1348-ban tiltakoztak. Tamásnak, a ki 1340-ben Bars vármegye főispánja volt, két fia maradt, Miklós (Konya) és Mihály (1333) pozsonyi prépost, Miklós 1346-ban barsi főispán, fiai Frank, Ferencz és Simon 1387-ben a Revistye várához tartozó Zsarnóczát nyerik adományul Mária királynőtől, de nem sokáig maradhattak ennek birtokában, mert Zsarnócza 1424-ben már Lévai Péteré. (Fejér, X., 6., 216.)

A következő 1388. évben Zsigmond király e csere-szerződést jelentékenyen kibővíti, a mennyiben Frank és Simon a Krassó, Keve, Temes és Arad vármegyékben fekvő birtokaikért Zsarnóczát, Tótfalut, a két Lukaviczát, Rudnát, Lehotát és Garzancsát nyerik cserébe. Ezzel a Szécsényi család a vármegyei nagybirtokosok sorába került és 1389-ben már Saskó várának is urai. E családnak azonban a XV. század második felében már magvaszakadt.

A Szemere
nemzetség.

A *Szemere* nemzetség barsmegyei birtokaira nézve csupán csak egy 1339 május 8-án kelt oklevél nyújt adatokat. A Lóthi Mortunus fia Bálint és Lóth Iván fiai között Lóth, Tóth és más komárommegyei birtokok miatt folyó perben, Bálint eskütételre köteleztetvén, a vizsgálat kiderítette, hogy Lóth a Szemere nb. Árpád neposa Benedek fia Tamásé volt, és hogy Tamás magvaszakadtával Lóth birtok rokonsági jogon a Szemere nb. Csuzi Sándor fiaira szállott. A fentebbi Iván fiai azt állítják azonban, hogy Lóthi Bálintnak csak egy harmadra van igénye. Ez a Lóthi Bálint 1343 előtt halt el. Fia Lőrincz egy 1343-ban kiadott oklevélben említetik (Fejér, IX. l. 180.), de további adataink nincsenek róluk.

A Baracskaik.

A *Baracskaik* család szintén az Anjouk alatt tűnik fel Barsban. Jakab fia Miklós 1339-ben királyi iktató-parancsot nyer Baracsára. (Botka, oklt. XXIV. okl.) Birtokaik csakhamar újabb adományokkal gyarapodtak. 1351-ben Nagy-Ugróczra és Pázsith részeire nyernek kir. adományt. (U. o. XXXI. okl.) 1355-ben az Oszlányiakkal perlekednek Kolecsno pusztá hovatartozása miatt, minek következtében Baracskaik Miklós, 1355-ben makoviczei várnagy, 1356-ban határjáró levelet nyer az országbirótól a per tárgyát tevő birtokra nézve. (U. o. XLI. okl.) Baracskaik István 1365—1369-ben László opuliai herceggel keveredik viszályba, Nagy-Ugrócz határai miatt. (U. o. XLVII. okl.) Ez István fiai Lőrincz és János, midőn 1395-ben a törökök elleni háborúba indultak, Velkapolát a pálosoknak, Ugrócz, Kolecsno és Pázsit birtokaikat pedig rokonaiknak hagyományozták. (U. o. LVII. okl.) János azonban alig mehetett a törökök ellen, mert még ebben az évben, halálos ágyán, új végrendeletet tett, mely szerint Kis-Baracska, Beleg, Bessenjó, Balkócz és

Pél birtokait a szent-benedeki konventnek hagyományozta, mely végrendelet ellen rokonai: Baracska István fia Lőrincz és társai tiltakoztak. (U. o. LIX. okl.) A család tagjai közül 1518-ban Pállal találkozunk. (A Simonyi család levéltára.)

A *Beládiak* közül Jakab comes fiai Miklós és György 1303-ban a honti várhoz tartozott Kernyén voltak birtokosok, de 1328-ban, Beládi János halála után, Bars birtokot és Belád felét követelik. Miklós fia Péter Belád és a hontmegyei Marót ura, ennek fia Maróthi János, fivérével Tamással együtt 1417-ben Belád, Bars és Paczolaj birtokokra új adományt nyert. Pétertől, a ki ismét Beládinak nevezi magát, a család tovább ágazik. 1676-ban még ezen ágból Farkas és János Beládon voltak birtokosok, ellenben Tamás utódai 1512-ben Miklóssal kihaltak és birtokaikra: Perlepre és Beládra a Forgách család tartott igényt. (A Simonyi család levéltára.)

A *Győrödi Pobor* család sarjai közül, Pobor Mike fiai Mike és Ivánka 1321-ben Mohi és Poghi birtokokat nyerték Károly királytól adományul. (Hazai okmt. III. 67.) E Mike utóda Győrödi Pobor fia János 1403-ban királyi adományt nyer Néved, Ibránföldre, másként Kis-Cseke birtokokra, melyek a Hont-Pázinán nembeli Bucsányi György hűtlensége következtében, a ki a Nápolyi László-féle felkelésben való részességben vonta magára a király haragját, a koronára szállottak. (Botka, oklt. 83. l. LXIII. okl.) János fia Győrödi István, még bőkezűbb adományokat nyer a királytól. 1412 aug. 28-án Győröd és Bányi birtokokat kapta adományul, 1421-ben pedig Győrödre pallosjogot nyert. (Századok, 1869. 189.) 1437-ben László, Miklós, János és Margit nevű gyermekeivel együtt Barez földet kapta a királytól. (Botka, oklt. LXXIII. okl.) A Pobor család idővel a Pászthory nevet vette fel.

A *Kálnaiak*, Bars vármegyének e törzsökös nemzetsége, a hagyomány szerint még a tatárjárás előtt bírta Nagy- és Kis-Kálnát. A család első nyomaira 1299-ben akadunk. Kálnai Mihály comes és fia István, Mohi nevű falujokat 30 ezüst giráért, Oltomán fiának Tamás mesternek eladták. (Botka-féle kéziratok.) Ettől kezdve a XIV. sz. második feléig nincsenek adataink. Szendi István vajda, a ki először használta a Kálnai nevet, 1377-ben I. Lajos királytól új adományt nyer a dédapjától örökölt Kálna, Geletnek és Kisfalud birtokokra. Fia István comes, 1405-ben, a nikápolyi csatában tanúsított vitézségéért ismét új adományt nyer Kis- és Nagy-Kálna, Geletnek, Pél, Rendve, Kismalonya, Kisfalud, Valkház, Besse, Kis-Pozba, Egyházas-Rendve, Dereszlény, Gödör-Füss, Kis- és Nagy-Győröd, Marosfalva, Szénásfalva, Vihnye, Várad, Kis-Sarló, Endréd, Kis-Töre, Kis-Szecse és And helységekben levő birtokokra és ezeken kívül még számos, Nyitra, Hont, Komárom, Nógrád, Borsod, Abauj és Torna vármegyékben fekvő részirtokokra. Fia László és vele együtt ennek fia György 1475-ben Mátyás királytól újabb megerősítő levelet nyertek. A XV. század második felében a család egyre jobban kiterjeszkedett és Zemplén, Gömör és Trencsén vármegyékben is szerzett új birtokokat. II. Ulászló király 1499-ben új adománylevelet állított ki Kálnai György fia Ferencz részére Pél és Sári falukra és a Pochaban nevű földre. Ferencz testvérei magas hivatalokat töltöttek be. István: lévai várkapitány, Imre: II. Lajos király udvari titkára volt. 1507-ben Család, Kernye, Nagysurány, Eny, Folkus-Dovorán (Nyitra megye) és más nyitra megyei helységekben levő birtokokat nyerték II. Ulászló ítélete következtében, 1510-ben pedig Rendve községre nyertek királyi adományt. II. Lajos két ízben tett nagyobb adományt e család részére. 1517-ben Ambrusnak Kis-Hult és Bálványt, 1520-ban pedig Ferencznek és ennek fiának Simonnak több borsodmegyei helységet adományozott. (Kálnay László adata.)

A *Mikolaiak* családból, az Anjouk uralkodásának kezdetén Miklós fia Andrással találkozunk. Kérelmére, 1355-ben Lajos király Szódó és Mikola között megjárhatja a határt. Fia János 1378-ban Sárói Péter fia Lászlóval örökösödési szerződést köt, melynek következtében Sárói Lászlót 1391-ben Mikolába iktatják. (Fejér, X. 8. 338–343.)

A *Palásthiak* közül Bede 1304-ben zálogba veszi a Várad és Töre közötti birtokokat. I. Péter fiai, II. Bors (1288–1304) és Rugasz Tolmácsot szerzik meg. II. Bors fiai, III. Bors, kinek fiai Bató, Kopay, Lambert (1327), a visegrádi merénylet miatt kivégeztettek, I. Péter comes testvére Brizó, kinek

A Beládiak.

A Győrödi Poborok.

A Kálnaiak.

A Mikolaiak.

A Palásthiak.

fia Miklós (1290—1295) Várad és Vezekény birtokosa, ennek fia Péter (1295—1351). Fia Benedek (1376) a Várad család őse, míg a Palásthi család a Leusták ágából származik, kinek fia Ivánka, ennek fia Jób (1294) és Bagonya comes, ennek fiától Miklóstól (1327—1342) származik tovább a család. Miklós fia Fülöp 1326-ban Vihnyét és Berzenczét védi meg Imre lévai várnagy ellen. László 1401-ben Perlep és a két Szece birtokosa. Bors comes (1217) testvérenek Pousnak utódától, Paskától (1327) származik a Paska-Palásthi ág, melyből János Kis-Vezekényen birtokos és 1490-ben Hont vármegye alispánja. A család 1421-ben nyert ezímeres levelet Zsigmond királytól.

A Váradiak és a Vezekényiek.

A Várad és a Vezekényi családok között 1306-ban jött létre az osztályos egyezség Váradra nézve és ez az osztályos egyezség 1324-ben megújított. (Botka, XVI. okl.) Ugyanez évben Vezekényi Miklós fia Fülöp egyezségre lépett Váradra nézve az ugyane törzsből származott Szecsei Péter fia Sándorral, valamint ennek fiaival Péterrel és Györggyel. Szecsei Sándor azonban még 1324-ben elzálogosította Váradon levő birtokát Sági Bedének. (Botka, XVIII. és XIX. okl.) A Szecseiek és a Vezekényiek között a Váradra vonatkozó egyezséget Vilmos nádor 1351-ben a Léván megtartott közgyűlésén megerősítette. Ettől kezdve a Szecseiek, Váradiak és Vezekényiek háborítatlanul birtokolták ősi javaikat mindaddig, míg a Lévaiak el nem hatalmasodtak. 1395-ben Belaghi Miklós és társai ú. m. Szecsei Mocsok Domonkos leányai, Várad László fia Péter, továbbá Gagi Péter, Tamás és Lukács, tiltakoznak Lévai Péter azon igyekezete ellen, melylyel Várad, Szece és Perlep birtokokat hatalmába akarja keríteni. Ebben az ügyben a szent-benedeki konventet 1401-ben vizsgálatra küldték ki, de e közben János esztergomi érsek foglalta el a két Szecset, Váradot és Perlepet. (Botka, Okl. LXI.) Ily hatalmas ellenfelekkel szemben a Várad és a Szecsei családok kiszorultak a vármegyéből. Midőn Várad László 1463-ban végrendelegzik, már nyitramegyei birtokai alkotják javainak jelentékeny részét.

Birtokosok a XIV. században.

A középkor második szakában (1301—1526) a vármegye birtokosai, a rendelkezésünkre álló adatok alapján, a következőleg csoportosíthatók: A XIV. században Oszlányi Martonos Tolmácson bírt részeket, melyeket 1304-ben a Palásthiaknak eladott. (Knauz, Mon. Strig. II. 590.) Füssi Tamás és János 1354-ben bérbe veszik a szent-benedeki konvent füssi birtokát. (Haza okmt. IV. 180.) Jakab fia Miklós, Nagy Lajos király udvarnok, 1354-ben Velkapolat, 1356-ban Kolacsnot nyeri adományul. (Anjouk. VI. 233. és 421.) Szancsok fia Rubin, Dezső, János és Miklós birtokai (1339) Ebedecz, Told, Azma, Fius és Valkház. (Gróf Forgách lvt. Nemz. Múz.) Gilétfi Miklós nádor fia Domonkos 1353 június 25-én a Zsitva melletti Szent-Mihályt nyeri kir. adományul. (Anjouk. VI. 94.) Felfalu 1396-ban Ilsvai Leusták nádor birtoka volt. (Simonyi család levélt.) Mikola 1332-ben Mikolai Péter fia Endre birtoka, melyet 1377-ben Mikolai János a szent-benedeki apátságnak adott el. Nemesényi Gyürüs János 1387-ben Nemesényt bírta. (Knauz, a Szent-Benedeki Apáts. Tört.)

Ilsvai Leusták valószínűleg 1396-ban török fogságba került, fiai György és Péter, az atyjuk kiváltásához szükséges pénz előteremtése céljából zálogba adták Hrussót, melyet 1408-ban váltottak vissza. (Orsz. lev. Dl. 9446.)

A család nem sokáig maradt Hrussó birtokában, mert György ágának 1430-ban már magvaszakadt. (Dedek Cr. Lajos: Nyitra vm. monogr. 527.)

Mochk fia Domonkosnak 1354 június 12-én I. Lajos király a magvaszakadt Sándor fia Péter fia Sándornak a két Szece, Várad és Perlep nevű Garam melletti birtokait adományozza. (Anj. okmt. VI. 222.)

Kanizsai János esztergomi érsek 1394-ben Csekét, Csekei György egyháznemes magvaszakadtával, Dalmadi Gergelynek adja. Ennek fia Mihály (1395—1412), kinek leánya Ilona, Thuri Mihály neje, ennek fia Miklós (1422) felveszi a Dalmadi nevet s tovább folytatja a családot.

Gyepes András 1391-ben Kis-Herestényt bírta, 1396-ban rokonaival együtt a Forgáchok ellen perel Nagy-Herestény elfoglalása miatt. Fia Miklós 1405-ben új adományt nyer testvéreivel Kis-Herestényre, másik fia László 1412-ben a Kismányaiak ellen perel. László özvegye 1413-ban említettik.

A Kispalugyai családból Márton leánya, Klára, Kozmáli Heges Miklós neje volt. A Kozmál falu utáni jegyajándékot és női hozományt 1425-ben a Forgách-család tagjai kifizették neki.

A XV. században egész Mátyás király haláláig a birtokviszonyok tekintetében a következő nevezetesebb változások történtek: Zsigmond király 1429-ben Kőrömczbányát *Garai* Miklós nádornak adományozta, *Kisendrédi* Lászlót pedig 1435-ben Kis-Endréd és Pohoban nevű birtokokba rendeli beiktatni. (Gróf Zichy okmt. VIII. 554.) *Lévai Cseh* Péter 1411 táján Zsendért és Tolmácsot, 1429-ben Maeskarévet és Ladányt, *Lévai* János pedig 1489-ben Mikolát foglalta el. Hrussót 1424-ben Zsigmond király *Pelsőczy Bebeknek* adományozván, Zsikava is az uradalomhoz csatoltatott. Későbbi ura ezenkívül Knezsicz, Maholány, Zsikava és Lehota helységeket csatolta a hrussói uradalomhoz, mely miatt a szent-benedeki apát 1468 július 25-én tiltakozott. (Knauz, i. m. 80.) *Töttös* László 1457-ben Kerekudvar helységet bírta, mely azonban az akkori lévai várnagy pusztításának volt kitéve. (Gróf Zichy okmt. IX. 539.) *Bálványt* még 1424-ben *Deméndi* Péter, János, Miklós és *Theszéri* László foglalták el, de ezeknek utódai, az elfoglalt birtokokat hosszú per után, 1497-ben a szent-benedeki apátságnak kénytelenek voltak visszaadni. *Keszihóczy Dacsó* 1465-ben elzálogosította kelecsényi és podluzsányi részbirtokait. A Lábatlan családbeliek 1466-ban Nagy-Sár és Mikola birtokába iktattatnak. Lábatlan Gergely 1486-ban Hrussót nyerte Mátyás királytól adományul. (Botka, Oklt. LXXVII—IX.) A *Lithassiak* 1483 táján Kis-Derezslyént bírták zálogban a Derezslyenyiektől.

Mátyás király halálától egész a mohácsi vészig ismét számos birtok cserélt gazdát. Kis-Kálnát 1494-ben *Bálványi* János neje és ennek leányai, Marosfálvát pedig *Marossi* Péter végrendelete alapján, 1495-ben a szent-benedeki apátság szerzi meg. Lóthot 1495-ben szintén az apátság nyeri *Ország* Mihálytól. *Lévai* Zsigmond *Harasztival* 1508-ban nádori adományt nyer a magvaszakadt *Endrédi Nagy* család birtokaira. Kőrömczbányát Lajos király 1522-ben nejének Máriának adta, a kitől azonban a *Bethlenfalvi Thurzó* család szerezte meg. 1506-ban *Haraszti* Ferencz Léva város és tartozékai zálogos birtokába iktattatik, Petroveczi *Henczelffi* István királyi ügyigazgató pedig ugyanez évben iktató parancsot nyer Nagy-Lóthra, (Botka, Oklt. LXXXVII—VIII. okl.), míg 1519-ben Nyir helységet zálogba veszi. Szentmihályi *Thuróczy* Miklós királyi ítélőmester 1523-ban Nemesény birtokát veszi át zálogba Dobraviczki Mihálytól. A Derzsényi, Váradai és a Páska családok javait Vilnyén, Selmezbánya város vette meg 1508-ban. Végül Csulai János apát 1513-ban Vásárvidéken, Kosztolányon és Kamenecezen több jobbágytelket vett zálogba, a Divék nembeli Jókuthi Osváhtól. (Knauz, i. m. 87.) Forgách Miklós 1518-ban Szencze birtokosa. (Botka, Oklt.)

A mohácsi vész utáni években ismét nagy változás áll be. János király, hogy a kiterjedt *Tapolcsányi* család hűségét a maga számára biztosítsa, 1527-ben új adománylevelet állít ki, György, Tamás, László és Pál részére Kis-Tapolcsány, Nagy-Malonya, Kis-Valkócz, Kalacsna, Kis-Málas, Nagy-Ugrócz, Pázsit és Öszöd birtokokra. Utána Ferdinánd király 1527—1532 között *Oszlányi* Jánosnak és Györgynek és *Tóthéwz* András deáknak juttatott adományokat. E zavaros idő alatt sok birtokfoglalás és hatalmaskodás történt. Az egyes birtokosok a választott bírák intézménye, vagy egyezség útján igyekeztek jószágaikat a törvénykezés szünetelése alatt biztosítani. Választott bírák ítéleztek Zábláthi *Hrussói* János és *Thurzó* Elek között a fenyőkosztolányi határban nyitott bányák ügyében, Knezsics helységet pedig ugyancsak Hrussói János 1535-ben egyezség útján átengedte *Tapolcsányi* Györgynek és Tamásnak, de utóbb ismét visszafoglalta. *Bercsényi* László is a XVI. század elején telepedett le a vármegyében. 1531-ben Malonya, Perlep és Belád helységeken birtokos. 1544-ben már csak Perlepen bír és 1554 után már nem is szerepel a vármegyében. A jogbizonytalanság és a gyakori hatalmaskodások következtében a régi birtokosok siettek ősi adományleveleiket megerősíttetni. Ferdinánd és Miksa királyok sok ily megerősítő levelet adtak ki, melyekkel azonban gyakran a korábbi erőszakos foglalásokat szentesítették. *Tapolcsányi* Tamás a király tanácsosa és György királyi adományt nyertek Hrussó várára és tartozékaira, melyekbe 1550-ben iktatták őket. Ekkor a következő helységek tartoztak Hrussóhoz: Keresztur, Fenyő-Kosztolány, Nagy- és Kis-Lehota, Mahola, Zsikava, Lócz, Borócz, Leves és Skiczó falu (az utóbbi három pusztult). *Dóczy* Ferencz volt barsi főispán

Birtokosok a XV. században, a mohácsi vészig

Birtokosok a mohácsi vész után.

fia Miklós és Gábor 1563-ban új adománylevelet nyertek Revistye várára, melyhez a következő jószágok tartoztak: Zsarnócza város, Voznicza, Rudna, Felső-Hámor, Fűrész tanya, Felső-Tanya, Kopanicza, Alsó-Hámor, Alsó- és Felső-Trnavka, Prochot, továbbá Szénásfalu, Vilnye és Nemesény rész-birtokai, végül Revistye, Bukovina és Lukavicza puszták.

A *Forgách* család 1564-ben és 1570-ben két ízben nyert új adománylevelet, melyek szerint e családot 36 község uralta e vármegyében. Forgách Simon báró 1579-ben a pókateleki Szomor János tulajdonát tevő következő helységeket, illetőleg rész-birtokokat nyerte Rudolf királytól: Kosztolány, Valkócz, Gesztőd, Kis-Szelecsény, Kelecsény, Csárad, Veresvár, Újfalu, Hizér, Maróth, Brogyán, Nagy-Koszmály, Nagy-Mánya és Szencse. E birtokok azelőtt is a ghymeszi vár tartozékai voltak, melyeket 1552-ben a Forgách család tagjai, az ellenök — Koppányi megöletése miatt — megindított főbenjáró per következtében kénytelenek voltak néhány száz jobbágyukkal, vérdíj fejében, kiszolgáltatni. (Szerémi adatai). *Kálnai* István és fia György 1595-ben nyertek új adományt Nagy-Kálna, Geletnek, Szénásfalu, Vihnye, Felső-Várad, Kis-Sarló, Kis-Vezekény, Kisfalud, Kismalonyán, Kis-Baracska és And helységekre.

A *Lévai* család Jánosnak 1553. szeptember 12-én bekövetkezett halálával fiágon kihalt. Jánosnak az anyja: Thurzó Anna, másodizben *Balassa* Menyhérthez menvén nőül, a lévai uradalom egy ideig az ő kezébe jutott, de erőszakos fellépése következtében elveszítette Lévát, melyet Ferdinánd király 1558-ban *ruszakai Dobó* Istvánnak, valamint testvérének Domonkosnak és elhalt testvérek Ferencz fiainak Jánosnak és Miklósnak adományozott s melyhez Barsban 3 mezőváros és 19 helység tartozott. Dobó összeesküvésbe keveredvén, fogságba került, de a lévai uradalom fia Ferencz birtokában maradt, a ki azt haláláig: 1602-ig bírta. Az uradalomhoz tartozó egyes birtokok tulajdonjoga azonban még Dobó István életében is gyakori pereskedés tárgya volt. A nagy-sárai erdőre például *Bessei Farkas* Ferenczné, szül. *Thurzó* Kata, a későbbi Majthényi Urielné, 1563-ban igényt tartott, míg Zsemlér és Kis-Töre határait csak 1581-ben állapították meg a *Simonyi* család és *Dobó* Ferencz közös kérelmére. A *Tapolesányi* családnak a XVII. század elején magvaszakadt. Mihály még 1567-ben Bars vármegye alispánja volt, János 1598-ban Győr ostrománál esett el. Síremléke a kistapolesányi templomban látható. Valószínű, hogy ennek fiával Pállal, a ki 1601-ben még élt, halt ki a család fiága. A *Simonyiak* közül Mózes 1560-ban Simony, Koczura, Radobicza, Návoj, Nagy-Kereskény, Töre és Varsány birtokosa, 1577-ben magvaszakadt rokonának: Simonyi Buriánnak a birtokait foglalta el. Benedek fiai Ferencz, Miklós és István, 1589-ben Návoj, Koczura, Simony, Kis-Töre, Varsány és Kereskény birtokokon osztozkodnak. Zelizen 1531-ben Csábrághi Erdődy István volt a birtokos, 1536—1544-ben Székely Ferencz, 1537-ben Erdődy Kerekes Péter és Sebestyén, a magvaszakadt Báthmonostori családnak következő birtokait nyerték királyi adományul: Garam-Vezekény, Zeliz, Ágo, Mindszent, Kerekudvar. Zelizt 1546 táján a Dersffyak bírták. Majláth Gábor 1558-ban Kisgyőröd, Bartlia és Telek birtokokba iktattatott. Gábor bárói rangra emeltetett, fiai azonban utódok hátrahagyása nélkül haltak el. A *Tajnai* család 1569-ben nyert új adománylevelet Tajnára és Kis-Herestényre.

XVI. századi
birtokosok.

A XVI. század végén a vármegye területén lakó családokat az 1594-iki nemesi összeírás tünteti fel. Ennek alapján az egyes járásokban a következő családokat találjuk: I. Járás: Andruch, Bossányi, Brogyány, Czigán, Dóczy, Ghyczy, Huszár, Illésházy, Kolozsváry, Kókay, Kosztolányi, Kosár, Kunzor, Lípesei, Levik, Majthényi, Nedeczky, Papes, Pani, Rajki, Rajesányi, Simonyi, Semberi, Szakál, Török, Viszocsányi, Varsányi, Veszka, Kisfaludi, Zamoria, Zichy. II. járás: Aranyosi, Balogh, Babindáli, Bálványi, Bori, Bukó, Borbély, Csemer, Demjéni, Dersfi, Domokos, Domaniki, Erdődi, Erdéli, Fornószeghi, Farkas, Ganadi, Győri, Horhi, Horváth, Kinesi, Kálnai, Kövi, Kövér, Kathó, Kávai, Királyfai, Lüle, Lipthai, Maszlik, Mányay, Nyiry, Neskendi, Perneszi, Pálfi, Palásthy, Puska, Pápai, Péli, Palajthai, Pereki, Pesthi, Polyák, Radolffy, Sárkányi, Szobonya, Szunyogh, Szöllősi, Tőrei, Tomasko, Váczi, Vásárdi, Varsányi, Vizkeletli. III. járás: Beládi, Beles, Bokros, Bucsányi, Czudar, Forgách, Gyöpös, Horváth, Hindi, Hollósi, Kosár, Oeska, Palya, Syla, Sze-

lecsényi, Tajnay, Tapolesányi, Tarnovszky, Thonhauser, Ujfalusy, Semberi. IV. járás: Balogh, Bessei, Baracska, Babos, Cserwik, Cseh, Csiffári, Cserebó, Dezseri, Literatus, Molnár, Márkus, Nagy, Szunyogh, Szobi, Tajnai, Tóth, Torzsa.

A XVII. század birtokviszonyait, egészen a szatmári békéig bezárólag, a következőleg csoportosíthatjuk: A vasvári békéig terjedő időben (1664) a következő nevezetesebb változások fordultak elő a vármegye birtokviszonyai tekintetében. *Zmeskál* Jaroszló és *Tapolesányi* Pál 1601-ben elfoglalják az esztergomi káptalantól Kis-Apáthi határait. *Lipesei* Orsolya 1612-ben visszahelyeztetik Saskő vár, Felső-Apáthi, Lehota, Ladomér és Vieszka birtokaiba. A *Tapolesányiak* kihaltával Hrussót és Kis-Tapolesányt 1616-ban *Hehlesi Pethe* László szerezte meg a kincstártól olyképen, hogy kapott adományt s fizetett 40.000 forintot. Lévat 1620-ban *Althan* János bírta zálogban, 1640-ben azonban III. Ferdinánd *Csáky* László lévai kapitánynak adta, ki 1654-ben elhalván, *Lorántffy* Zsuzsanna támasztott igényt Lévára, melyet azonban 1664-ben a hozzá tartozó uradalommal együtt *Csáky* Pál nyert el. Revistye, Saskő és a hozzá tartozó birtokok n. m. Szklenó, Prochot, Alsó- és Felső-Trnavka, Zsarnóca, Felső-Hámor, Mocsár, Tepla, Zakil, Zsdánya, Bukovina, 1640-ben *Dóczy* István koronaőr nejének, *Vízkelethi* Juditnak a hagyatéka volt. A saskői és a revistyei uradalmak, a Dóczy család kihaltával, a XVII. század második felében a koronára szállottak. *Gyürky* Menyhért 1619-ben Csereenyében birt, melyet özvegye második férjére *Maithényi* Mihály kamarai elnökre ruházott át, a ki ezenkívül még Oszlányban is két zálogos (dézsmá) birtokosa is volt. A *Ghyeczyek* 1612-ben Oszlányban, a *Lessenyei Nagy* család 1626-ban Nyitraşezegen, *Bossányi* Farkas pedig Nagy-Ugróczon volt birtokos. *Simonyi* Mózes (1604—1615) Simony, Varsány, Nagy-Kereskény és Kis-Töre birtokosa volt. 1615-ben elzálogosítja Nagy-Kereskényben fekvő birtokrészeit *Kisfaludi Liphay* Imrének. Simonyi János fiai András, Imre és Mihály 1622-ben Simony, Návoj, Radobicza, Koczura, Kis-Töre, Varsány, Kernye, Paty és Család helységekben fekvő birtokrészeiken osztottak. *Varsányi* Ferencz, János és Imre 1638-ban Simonyban fekvő részeit idegenítik el. Cseörgheő István (1694—1632.) Kis-Beládon és Vezekényben volt birtokos.

A vármegyei nagybirtokosokat a XVII. század első felében, az 1636. évi nemesi felkelésre vonatkozó összeírások tüntetik fel, mely alkalommal a személyesen felkelt nemességen kívül az alábbi birtokosokat a következő számú lovas katonák kiállítására kötelezték: A lévai uradalom (a király birtokában) 16, *Szombathy* István 2, *Katona* Mihály 1, *Lapássy* Miklós 2, *Farkos* Mihály 1, *Kovácsy* György 1, *Szóllóssy* János 1, *Zsarnóczay* György 2, *Gyarmathy* István 2, *Moldvay* Márton 1, *Lócsay* György 1, *Lévay* János 1, *Mihályfy* János 1, *Dóczy* Menyhért és László 5, *Dóczy* Zsigmond 3, *Rákóczy* Pál özvegye 2, *Dóczy* István 4, az esztergomi káptalan 4, Körmöczbánya város 1, *Bossányi* Miklós 1, *Kálnay* János 1, *Pély* István 1, *Liphay* István és János 1—1, ezenkívül személyesen keltek fel *Bossányi* János és László, *Pély* István és *Liphay* György.

Még érdekesebb adatokat nyújt a megyebeli nemes családokról a XVII. század közepéről, az 1663-iki hadi adókvetési lajstrom. E szerint a vármegyében ekkor a következő birtokosok voltak. Egyháziak: *Lippay* György esztergomi érsek, *Szelepesényi* György nyitrai püspök, az esztergomi káptalan, a pálos-rend, a lekéri apát és a Szent-István papnevelő intézet. Világi főurak: *Amadé* János, *Balassa* Zsigmond, Bálint és Adám, *Beresényi* Miklós, *Bossányi* László, *Berényi* György, gróf *Csáky* László özvegye, gróf *Czobor* Imre, *Dóczy* Mihály özvegye, *Eszterházy* Miklós és Sándor, gróf *Forgách* Adám, Miklós gróf utódai, László özvegye, János és György özvegye, később gróf *Beresényi* Miklósné, *Fánchy* Pál özvegye, *Lippay* János barsi főispán, *Palochay* Gábor, *Révay* Dániel, gróf *Rákóczy* László, *Szerény* Pál. Ez a lajstrom ezen kívül még a következő nemesi családok neveit tartalmazza: Ag, Agoston alias Szombath, Ács, Amadé, Akács, Bánffy, Balogh, Bartakovich, Balkó, Baranyay, Baranaky, Balla, Bajkay, Bakay, Benyovszky, Belussy, Belády, Beleznay, Besznák, Bereczk, Bessey, Bokros, Bondor, Boronkay, Bottlik, Bossányi, Borbély, Bogáthy, Brakó, Brausz, Brogyányi, Csánk, Csonka, Csákó, Custos, Czernák, Czekes, Czokasy, Czergő, Czudar, Czató, Cuó (így),

XVII. századi
birtokosok.

Demeter al. Nadaki, Deáky, Divéky, Demény, Dolinay, Disznósy, Doka, Dora, Domány, Domaniky, Draskóczy, Dubiczay, Ebeczky, Emödy, Eczet, Enyi, Farkas, Fánesy, Fabriczius, Fábry, Fejér, Fekete, Fogas, Füleky, Földy, Fraunyó, Galotty, Gany, Gál, Gette, Ghyczy, Gémessy, Gedey, Gerhad, Gombkötő, Györfy, Gyuresány al. Nagy, Györfy, Győrögy, Hangyás, Hadra, Haypál, Hidvéghy, Horvát, Hilinczy, Husla, Huszár, Ilovai, Ivanóczy, Izsó, Jeszenszky, Kalmár, Kálnay, Karasz, Kemléky, Kelecsényi Kereszthury, Kmet, Kocza, Kókay, Konkoly, Kolos, Kossa, Kosztolányi, Koziár, Kovács, Kun, Kvassay, Latkóczy, Lestár, Liphay, Lüley, Majthényi, Markus, Maron, Mányay, Marossy, Maszlik, Mészáros, Milajkovich, Mihályffy, Mócz, Muka, Nagy, Nagy al. Bory, Nyáry, Nedeczey, Ocsvay, Ordódy, Ottlik, Óváry, Palásthy, Paky, Palenek, Papes, Pécsy, Pócz, Pongrácz, Pyber, Ráczkövy, Radea, Rácz, Rajcsányi, Rákóczy, Rittmeller, Sándor, Saly, Sámbockréthy, Seres, Semléky, Simon, Simonyi, Sorad, Svetenay, Szabó de Verebély, Szalatnay, Szakál, Szerémy, Szerény, Szenczy, Szerdahelyi, Szelecsényi, Szilvássy, Szöllősy, Szörényi, Szobonya, Szombathelyi, Szoda, Tajnay, Tót, Toma, Trsztyánszky, Türey, Újfalussy, Újfalusy de Koros, Ukró, Varsányi, Vajda, Venger, Vizey, Vieszkay, Viszoecsányi, Vörös, Welics, Zámory, Zalabay, Zatureczky, Zólomy.

A XVII. század második felében Hunyady László (1677) Felfalu zálogos birtokosa, *Dolinay* Gábort 1669-ben Simonyban találjuk, *Lessenyei Nagy* Ferenc nádori ítélőmestert ugyanekkor ősi birtokán Nyitraszegen, *Simonyi* Imrét 1670-ben szintén Simonyban, *Fánesy* Pálnét pedig 1669 előtt Oszlányban.

Az 1684–1686. évi nemesi felkelésre vonatkozó iratok ismét sok oly birtokos család nevét tüntetik fel, melyeket még a 20 év előtti összeírásban nem találunk, viszont sokan hiányoznak, a kik az 1663-iki összeírásban szerepelnek. Azok a birtokosok, a kik a személyes felkelés alól fel voltak mentve, de megfelelő lovas katonák kiállítására kötelezve voltak, az 1684-iki összeírásban a következők: Esztergomi érsek, esztergomi főkapitány, selmecezi kamara, Körmöczbánya és Ujbánya városok, *Becsey* János özvegye, *Bossányi* Miklós özvegye, gróf *Csáky* Pál özvegye, *Csemleky* Gergely, *Csingell* János özvegye, gróf *Erdődy* György, *Emödy* István, *Farkas* Adám, *Hazay* János, *Liphay* János és *Mihályffy* Ferencz. Személyesen felkeltek a következő családok sarjai: Bossányi, Brogyány, Brausz, Buesny, Baymóczy, Chwala, Csakó, Csák, Dolinay, Ebeczky, Hornyák, Kosztolányi, Pap, Rákóczy, Rások, Schmidegg, Svetenay, Szvetnik, Szabó, Székely, Talián. (Források: Botka, Oklt. — Acsády Ignác, Régi magyar birtokviszonyok, akad. ért. XVI. k. — Thaly Kálmán, A Beresényi csal. I. — Századok 1899. — Szerémi, Emlékek Barsvárm. hajdanából. U. a. Eml. a Majthényi urak és bárók csal. Ivt. — A Simonyi család levéltára. — A Kosztolányi család levéltára. — Az esztergomi káptalani levéltár Elenchusa. — Dillesz Sándor i. m. — Botka-féle kéziratok.)

Birtokosok a
szatmári béke
után.

A szatmári béke után ismét nagy változás történt a vármegyei birtokviszonyok tekintetében. A törökök kiűzetése után visszakerült hódoltsági terület újabb adományozás tárgya volt, vagy a hódoltság előtti birtokos családok utódai által foglaltatott vissza. A közbejött szabadságharc egy időre megakasztotta ugyan az új birtokosok betelepülését, de a szatmári békekötés után a királyi adományozás tárgyánál szolgáló birtokokon, az emigránsok ú. m. gróf Forgách és gróf Beresényi javaival jelentékenyen gyarapodva, az új birtokosok betelepülése mindegyre nagyobb lett. A XVIII. század közepe táján ez a betelepülés már befejezést nyert, de a megszűnt vagy lerombolt várak továbbra is megmaradnak az uradalmak középpontjaiúl és mellettük újak alakulnak, részint királyi adomány útján, részint a birtokosok vagyonának terjedésével, minek következtében idővel egyre több jobbgyközség kerül földesuri hatalom alá.

A gróf Forgách, gróf Beresényi és a Rákóczy javakra már 1711-ben rá tette kezét a kamara. A ghymeszi uradalmat, melynek gróf Forgách volt a rész-birtokosa, gróf Wratislau vette meg 130,000 forintért; ennek egy csekély részét Forgách Pál gróf már 1712-ben visszaváltotta. A Beresényi-féle javakat Hunyady László nyerte adományul. Paluska György Aranyos-Marótot nyeri, a hivatalos adatok szerint, hadi érdemeit jutalmazó 50,000 forint biztosítéka fejében, valójában pedig hadi élelemszállításért.

Koller kancelláriai tanácsos később Nagy-Mányát nyeri jutalmúl. Galánthai Balogh István még 1700-ban nyert adományt Marosfalva, Kisfalu, Ohaj, Füss, Pozba helységekre és Balak pusztára.

1740-ben már tíz nagy uradalom állott fenn a vármegye területén (Bél Mátyás, *Notitia Hungariae* IV. 176), melyek közül a saskói, azelőtt a Lippayaké, 13 faluval és a revistyei, azelőtt a Dóczyaké, 12 faluval és Zsarnóca mezővárossal a királyi kamara birtokában volt. Az egyháziak közül az esztergomi érsek a szent-keresztii, verebélyi és nagysarlói uradalmakat, az esztergomi káptalan pedig a szent-benedekit bírta. A körmöczbányai uradalomhoz 7 község tartozott. A világiak közül herczeg *Eszterházy* Pál Antal a lévait, gróf *Zichy* Károly mint Pethe-successor a kis-tapolcsányit, az Aranyos-Maróti *Paluska* család pedig az aranyos-marótiit bírta. A lévai uradalomhoz tartozott: Léva város, Kis- és Nagy-Szeese, Nagyd, Óvár, Vámos-Ladány, Kelecsény, Mohi, Podluzsány, Garam-Keszi, Solymos, Ó- és Új-Bars Töhöl, Lök, Alsó-Györöd, Alsóvárad, Néved, (összesen 18). A kis-tapolcsányihoz: Szkciczó, Fenyőkosztolány, Kislehota, Nagylehota, Keresztúr, Maholány, Knézics, Kis-Valkócz, Kis-Györöd, Malonya, Zsikava, Lócz, Szolesány, Krasznó (Széplak) és Kis-Tapolcsány (összesen 15). Az aranyos-marótihoz: Aranyos-Marót, Csárad, Gesztőcz, Fekete-Kelecsény, Heese, Hizér, Szent-Márton, Nagy-Mánya, Kiskoszmály (összesen 9).

Az uradalmak tulajdonosain kívül a XVIII. század közepén még a következő nagyobb birtokosokat találjuk a vármegyében: I. járás: gróf Erdődi *Pálffy* János bírta Oszlányt és Csuda pusztát, mely azelőtt a *Ghyczy* családé volt. Cserenyén, Felfaluban és Kis-Ugróczon a *Hunyadyak* és *Majthényiak* voltak. Nemes-Kosztolányt, Alsó- és Felső-Kameneczet a *Kosztolányi* család bírta. Nyitraszeget a *Berényi* és a *Lithassy* családok, Nagy-Ugróczot a *Bossányiak*, Simonyt és Radobiczát a *Simonyiak* és *Majthényiak*, Brogyánt a *Brogyániak* és *Kvassay* László (1740). II. járás: Veresvárt és Kis-Vezekényt a *Bacsikadyak*, Veresvár felét *Beliczay* Ferencz, Velsiczet, Ghymes-Kosztolányt gróf *Forgách*, Nagy-Herestényt a *Malonyayak*, Kis-Szelezsényt a *Tajnayak*, Névedet a *Berényiek*, a gróf *Oudaille*, mely család 1715-ben honfűsített és a *Tajnayak*, Kisfaludot pedig a *Radványszkyak*. III. járás: Lök, Óvár és Nagy-Töre, gróf *Oudaille*, Zseliz és Garam-Vezekény a gróf *Eszterházy* és a várkonyi *Anadék* birtoka, Alsó- és Felső-Pél, Nagy-Kálna, Nagy-Györöd a *Hunyadyaké*, Kis-Koszmály pedig a maróti uradalomhoz tartozott. A *Péli Nagy* család Kis-Kálna felét és Bajkát bírta és *Zichy* Károly gróffal együtt Kis-Györödnek volt a földesura. Solymos *Kosztolányi* Gábor birtoka volt. Az *Ordólyak* és a *Balogh* család Málason, a *Mihályffy* család Nagy-Törén, a *Kálnayak* Kis-Kálnán, a *Lithassyak* Derezsényen, a *Kazyak* Felső-Váradon és a *Simonyiak* Kis-Törén voltak birtokosok. IV. járás: Ez túlnyomóan az esztergomi érseké és más egyházi birtokosoké volt és így itt csak néhány birtokos családot találunk, ú. m. a *Hunyadyak* bírták Töhölt és Pozbát, a *Balogh* család Pozba felét és Füss helységet, a *Motesiczkyek* Hull és Rendve helységeket, *Majthényi* Márton Lehota-Gyarmatot és a *Tajnayak* Kis-Lóthot.

Ha a vármegye XVIII. századbeli birtokosait figyelemmel kísérvük, feltűnően sok főrangú családot találunk közöttük. Már az 1754—1755-iki nemesi összeírásban a következő főrangúak szerepelnek: báró *Bossányi* Miklós, gróf *Berényi* György özvegye, gróf *Erdődy* József özvegye, herczeg *Eszterházy* Pál Antal, gróf *Eszterházy* Imre és Károly, gróf *Forgách* Pál, báró *Hellenbach* Károly és Lajos, gróf *Keglevich* József, gróf *Koháry* András, gróf *Pálffy* Miklós és János. Az 1764-iki főrangúak összeírásában, a mely azonban felette hiányos, csak báró *Bossányi* Miklóst, báró *Hellenbach* Károly özvegyét, báró *Hellenbach* Lajost és báró *Vajay* Jánost találjuk.

Az 1785-iki összeírás alkalmával a vármegye területén 3722 nemes személyt találtak; ezenkívül 13 uradalmat írtak össze, melyek a jobbágyság felszabadításáig fennállottak. Ezek közül a saskóit és a revistyeit a királyi kamara, a lévait *Eszterházy* herczeg, a szent-keresztii a besztercebányai püspök, a szent-benedekit az esztergomi káptalan, a kistapolcsányit gróf *Keglevich*, a verebélyit és nagy-sarlóit az esztergomi érsek, az aranyos-marótiit gróf *Migazzi*, a zselizit gróf *Eszterházy*, a velkapolyait a vallás-alap, a lekérit a lekéri apát és a csiffárit a nagyszombati Szent-István papnevelő

intézet bírta, a városok közül pedig Körmöczbánya a turecki és a stubnyai uradalmakat, ezenkívül Perg és Konosó helységeket, Selmezbánya Szénásfalut és Vilnyét, Ujbánya pedig Magosmartot.

Az újonnan alakult zselizi uradalomhoz Ágó, Garam-Mikola, Szodó, Zseliz helységeket és a hozzá tartozó Nagypusztát csatolták. A lévai uradalom földesúri joga Gyékényes, Vörösvár és Felső-Várad helységekre is kiterjedt, de ezeken kívül Gőnye, Szent-János és Kurtahegy puszták is hozzá tartoztak.

XIX. század.

A XIX. század első felében a következő főrangúakat találjuk a vármegye birtokosai között: Eszterházy és Odessalehi hercegek, Eszterházy, Forgách, Hunyady, Majláth, Migazzi, Pálffy grófok, Horeczky, Majthényi, Malonyai és Perényi bárók.

E családok közül: az Eszterházy hercegek egészen a XIX. század közepéig a lévai uradalmakat bírták, Odessalehi herceg a kistapolcsányi uradalom $\frac{1}{3}$ -át bírta anyai révén, az Eszterházy grófok Ágót, Zselizt, Garam-Mikolát, Szódót, Garam-Vezekényt, a gróf Forgách család Névedet, Hunyady gróf Nagy-Kálnát, Marosfalvát, Alsó-Pélt, Bessét, Keglevich gróf Nagy-Lehotát, Felső-Győrödöt, Kis-Tapolcsányt, Keresztúrt, Zsikavát, Maholányt, Knezicset, Fenyő-Kosztolányt, Lóczot, Malonyát, Migazzi gróf Aranyos-Marótot, Csáradot, Hecset, Fekete-Kelecsényt, Kis-Koszmályt, a Pálffy grófok Oszlányt, a báró Majthényiak Zsitva-Gyarmatot, a báró Malonyayak Kis-Beládót, Nagy-Herestényt, Nagy-Mányát, Malonyát és Szenesét bírták.

Végül nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy *Guyon* Richard gróf, a szabadságharcz vitéz tábornoka, 1847-ben Garam-Mikolán volt birtokos és mint ilyen a barsi református egyház tanácsühökévé választották meg.

Alább közöljük a vármegyében földesúri joggal bírt, vagy most is birtokos és beházasodott családokat, különös tekintettel azokra, melyeknek sarjja a közpályán szerepeltek.

Agárdy.

Agárdy. A. Mátyás és fiai 1654 márczius 24-én nyertek ezimeres nemes levelet, mely Hont és Nógrád vármegyékben hirdettetett ki. Az 1734-iki nemesi összeírás alkalmával Mátyás és András, 1755-ben pedig Mátyás van felvéve a hontvármegyei nemesek sorába, honnan a család a XIX. század elején Barsba költözött

Akács.

Akács (Baromlaki). A. Imre 1692-ben nádori adományt nyer Baromlakra (Komárom vármegye). Csergeő szerint (Sieb. I. 7 l.) e család ugyanegy törzsből származik a vasvármegyei A. családdal, mely 1549-ben A. aliter Lóránt de Nagy-Unyom néven tűnik fel s 1555-ben kir. adományt nyert. 1548-ban találkozzunk e családdal először. Vas megyében e család Kis- és Nagy-Unyom, Köveskút, Kertes és Salfa községekben volt birtokos. A. Imre 1693-ban Rákóczy Erzsébet főlovászmestere s különösen bizalmas embere volt. Valószínűleg ennek utóda György, a ki az 1732-iki vasvármegyei kétségtelen birtokos nemesek sorába van felvéve. Ferencz 1794-ben Hontban szolgabíró.

Ambró.

Ambró (Adamóczi). Régi család, melynek nemességét III. Ferdinánd király 1655-ben megerősítette, a mit 1655 márczius 20-án hirdettek ki Trencsén vármegyében. A család már a XVII. század közepén Baraeska helységben volt birtokos, ezenkívül a trencsénmegyei Adamóczi, Kohanócz és Kis-Barócz helységekre nyert adományt; 1848 előtt Fajkúrtön bírt földesúri joggal s jelenleg István Nagy- és Kis-Fajkúrtön birtokos.

A család XIX. század első felében élt tagjainak emlékéit egy érdekes hatalmaskodási per őrizte meg, mely egy esaládi osztályból kifolyólag foglalkoztatta a vármegyei hatóságokat.

Adamóczy Ambró Károly, József és Lajos testvérek voltak. József fia: Antal, Lajos fia: György. Károlynak nem voltak gyermekei. Károly 1812-ben Bars vármegye alispánja. Az akkori kormánynak útjában lévén, a kormány oda hatott, hogy az alispánúságról való lemondása elfogadtassék. Ez A. Károlyt annyira elkésérite, hogy rövid idő múlva meghalt. Végrendeletében A. Antal (József fiát) tette meg örökösévé, neki hagyván a baraeska birtokot, mely a XVIII. század elején a Baraeskay család kihaltával került az A. család kezébe. Antal ekkor már Bars vármegye főszolgabírája volt s a végrendelet szerint 40.000 frtot tartozott kifizetni A. Györgynek, a ki ebbe belenyugodni látszott, de egyesek felbuztatására, a kik a családi viszályból hasznot akartak húzni, 1830. év végén 40 felfegyverzett jobbágyával Adamóczezlől Baraeska fele részének elfoglalására indult. Hogy fegyvereikkel feltűnést ne keltsenek, azokat egy zongoratókba rejtve szállították. György úr megérkezvén Baraeskára, éjnek idején embereit elküldé A. Antal kuriájába, hogy megérkezést jelentésék. Midőn A. Antal hálóköntösben a folyosóra kiment, hogy

AMBRÓ

Györgyöt fogadja, négy fegyverrel találta magát szemközt, a kik őt felkapták s az ajtón kilökték. A. Antal egy kőre esett, és hosszabb ideig feküdt eszméletlen állapotban, de összeszedvén magát, embereit a környékbeli nemesekhez, sőt még a távolabb fekvő Lévára is segélyért küldte. A vész hírre számos környékbeli nemes, ezek között Szulyovszky Ferencz, a ki a francia háborúban mint huszárcapitány küzdött, lóháton Baraeskára érkezett. E közben A. György elsáncolta magát A. Antal házában. A betóduló tót jobbágyok az egyik sarokszobát kezdték fessegetni, a hol Rasovszky, a család ügyvédje, kinél A. Károly végrendelete volt elhelyezve, feküdt. A felbőszült tömeg agyonütéssel fenyegette, mire Rasovszky az ajtót fessegető tótokra lőtt és lövése az egyiket halálosan megsebesítette. A. Antal a lövésre az ablakhoz sietett, mire Rasovszky a nála levő 40.000 fít készpénzt és az iratokat kiadta A. Antalnak. Miután a megérkező nemesség a kuriát minden oldalról körülvette, A. György azzal fenyegette az ostromlókat, hogy A. Antalnak a kuriában szorított, különben áldott állapotban levő nejét, szül. nagyselmeczi Kaszanyiczki Juliát „darabokban adják ki”. Ebben a kényszerítő helyzetben A. Antal tárgyalásokba volt kénytelen bocsátkozni, melyeknek eredményeképp Rasovszky ügyvéd bántatlanul kimehetett a kúriából. A. György eljárása hosszas vizsgálatokra adott alkalmat, de mégis ezélt ért, mert a kir. kúria megsemmisítvén A. Károly végrendeletét, A. Györgyöt az általa eloglalt baraeskaai birtok fele részében meghagyta. A. Antal 1830 után Bars vármegye első alispánja, később országgyűlési követe volt, 1840-ben helytartósági tanácsos. 1847-ben mint a konzervatív párt tagja, országgyűlési követ lett. 1849-ben a szabadságharc leveretése után, mint a volt konzervatív párt tagját, az abszolút rendszer magas hivatalával kínálta meg, de nemesak ő maga utasította vissza a megbízást, hanem fiainak sem engedte meg, hogy hivatalt vállaljanak. Fia: Gyula 1849-ben a komáromi várban volt honvédtiszt, 1861-ben pedig szolgabíró lett. Ágoston 1848-ban mint kis fiú megjelent a honvéd sorozó-bizottság előtt, kérvén, hogy legalább dobosnak vegyék fel, de ifjú kora miatt kérelme nem volt teljesíthető. Később, 1864-ben mint főhadnagy Schleswig-Holsteinban és 1866-ban Königrátnél harcolt. György fia Albert 1840-ben testőr és es. kir. kamarás, fia Béla 1899-től osztrák-magyar követ Japánban.

A család címere: kékben, zöld alapon, palmaágat tartó, kékfarkú arany-oroszlán. Sisakdísz: növő paizsalak. Takarók: kékarany-versezűst.

Ambrózy (Sédényi báró). Vas vármegyéből származik. 1610 július 15-én nyert címere nemes levelet II. Mátyás királytól. Idővel Árva vármegyébe szakadt, honnan egyik ága Nógrádba költözött. Mihály és János 1755-ben Kis-Kürtösön laktak, ezek egyikének utóda Lajos (1806–1817) Nógrád vármegye másodalispánja, † 1830-ban, mint helytartósági tanácsos; fia Lajos s ennek fiai Lajos és Gyula 1838 április 27-én bárói rangra emeltettek. Lajos (1845–1848) Temes vármegye főispáni helytartója, 1856-ban a sopróni es. kir. kerületi helytartóság főnöke. Ennek fia: Lajos (született 1831-ben, † 1892-ben) es. és kir. kamarás, alezredes. Fia István a főrendiház tagja, jelenleg Malonyán birtokos.

Czímer: veressel és kékkel vágva, felül kardot tartó ezüst-oroszlán, alul kiterjesztett szárnyú jobbra néző arany-sas. A paizs felett bárói korona. Paizstartók: a paizstól lejjel elfordult két arany-oroszlán. (Kir. könyv LXVI. 648.)

Andreánszky (Liptó-szent-andrási) a Detrich családdal közös törzsből származik. A szakadatlan leszármazás a XV. század közepén élt Ondreánszkytól hozható le. Tagjai közül Sándor 1787-ben bányászati ülnök. Menyhért szepesi kanonok s a káptalan követe az 1839. és 1847–48. országgyűlésen. Sándor 1848 előtt kamarai tanácsos, majd 1849-ben Nógrádban es. és kir. biztos, később a pozsonyi főtörvényszék elnöke; 1868-ban osztrák bárói rangot nyert, melyet 1875-ben Magyarországra is kiterjesztettek. A család a XIX. század első felében Nagy-Szelezsényben bírt földesúri joggal.

Andrássy. Pozsony vármegye Nagypaka helységéből veszi eredetét és előnevét. Tagjai közül Sándor jelenleg (1902) az aranyosmaróti kir. törvényszék elnöke.

Czímer: kékben, zöld alapon görbe kardot tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: veresesőrű fehér galamb. Takarók: kékarany-versezűst.

Atzél (Erdőskerekéi). A XVI. század elején tűnik fel. István a XVI. század első tizedeiben a Füssi családtól Füssön, Pozbán, Gyékényesen továbbá Ohajon, Kisfaludon és Marosfalván szerzett részeket. 1522-ben Gyékényest a családi pálosoknak adományozta. 1526-ban pozsonyi várnagy és alispán volt; elesett a mohácsi ütközetben. Özvegye 1531-ben Nagy-Endréden levő birtokát eladta. Fia Gábor, 1562 előtt magtalanul elhalálozván, a családi birtokok két nővérének utódaira, az Angyal családra szállottak.

Bacsikády (Baeskafalusi) a Divék nemzetségből származik. Őse a XIII. század végén élt Bosska de Maithek fiainak (István, Miklós, János) egyike. Trenesén vármegyéből idővel Nyitra majd Barsba származott át. Tagjai közül: János 1755-ben Bars vármegye szolgabírája, Pál (1754), Károly (1780) alispánok, József 1751-ben ítélőmester. János 1780-ban kir. személynöki ítélőmester. Bálint 1810-ben testőr.

Czímer: kékben, hátsó lábain álló, buzogányt (vagy nyilat) tartó medve. Sisakdísz: növő paizsalak. Takarók: kékarany-versezűst.

Bajkay. A XVII. században tűnik fel, Bajka helységben birtokos, 1637-ben Nemesényben szerez zálogbirtokot. Az 1755. évi nemesi összeírásban Mihály van felvéve a vármegyei nemesek között.

Bakonyi (báró): Somogy vármegyéből származik. Imre ezredes (sz. 1768. Léván † 1845) a francia háborúk alatt szerzett érdemeiért, 1809-ben a Mária Terézia-rendet nyerte s 1812-ben bárói rangra emeltetett. Fia Sándor (sz. 1805. † Szklenón 1851) 1848-ban, mint ezredes,

Ambrózy.

Andreánszky.

Andrássy.

Atzél.

Bacsikády.

Bajkay.

Bakonyi.

Szent-Tamás ostrománál tűnt ki, de csakhamar visszavonult. A császári hadi törvényszék, a szabadságharcz után rangjától megfosztotta.

Balassa.

Balassa (Kékkői és balassagyarmati gróf és báró). Őse Detre 1222—1236-ig zólyomi főispán. Fia I. Mikó 1248—1252-ig zólyomi főispán. A család 1246-ban nyert adományt Gyarmatra, melynek birtokában 1374-ben megerősített. Menyhért kezdetben Szapolyai híve s honti főispán, de 1552-ben Ferdinánd pártjára állott s Thürzó Annával kötött házassága által Léva ura lőn. De már — mint a vármegye történetét tárgyaló fejezetben láttuk — Lévat hatalmaskodásai miatt elvesztette. E miatt Erdélybe menekült, de ismét visszatért Ferdinánd hűségére. 1561-ben bárói rangra emeltetett és ettől kezdve Swendi Lázár oldalán gyakran tüntette ki magát a törökök és az erdélyiek elleni hadjáratokban. Meghalt Bécsben 1568 febr. 9-én. A XVII. században a család Oszlányt szerezte a vármegyében, a Ghyeczyek révén, Zsigmond nógrádi főispán († 1623) fiának Simonnak († 1654 előtt) a neje Ghyeczy Magdolna Oszlány birtokosa volt, mely a Ghyeczy család tiltakozása ellenére a Balassák birtokába jutott. Simon ágának unokájában III. Andrásban magvaszakadt. Nővérei Zsófia, Révay Zsigmondné és Zsuzsa, Hölgyi Gáspár neje, 1659-ben említettek.

Balogh.

Balogh (Galánthai) Pozsony vármegyéből származik. Őse Ferencz semptei várnagy, a ki 1552-ben czimeres nemes levelet nyert. Idővel átszarmazott Bars, Gömör, Komárom vármegyékbe. Barsba 1700-ban telepedett és Füss, Pozba, Nagy-Valkház, Ohaj helységekből, valamint Baróc pusztán volt birtokos. Tagjai közül Miklós († 1685) váci püspök, III. János Gömör vármegye alispánja (1757—1764) utóbb a hétszemélyes tábla ülnöke. Testvére II. István barsi alispán. László 1760-ban altárnok, utóbb országos levéltárnok volt. 1773-ban grófi rangot nyert. Fiai Károly és Sándor 1788-ban eladták az atyjok által elzálogosított birtokrészeket Bentsik Józsefnek. János gömöri alispán hasonló fia 1782-ben Bars vármegyében kezdte pályáját, mint tiszteletbeli főjegyző, 1794-ben Komárom vármegye II., 1806-ban pedig I. alispánja. 1811. és 1825/27. évi országgyűlésen Bars vármegye követe. † Füssön 1827 szept. 23-án. Fia János 1832 36. évi országgyűlésen a vármegye követe 1848. és 1861-ben pedig az aranyos-maróti kerület országgyűlési képviselője. († 1862.) E család utolsó sarjai a Budapesten lakó Viktor ny. huszárcapitány és a Barsendréden lakó János.

BALOGH.

BENKOVICH.

Czímer (nemesi): kékben, hármás zöld dombon, jobbjában görbe kardot, baljában két-tőt ezüst-keresztet tartó, koronás, két farkú arany-oroszlán. Sisakdísz: nővő paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst. A grófi czímer ezüst paizsfővel, melyben repülésre kész pacsirta áll s két sisakkal bővült.

Banovich.

Banovich. B. Ádám és Márton 1624 aug. 24-én nyertek czímeres nemes levelet, melyet 1624-ben hirdettek ki Nyitra vármegyében. Az 1755. évi összeírásban e családból Mihály névvel találkozzunk.

Czímer: kékkel és veressel hasítva. Elöl zöld alapon, jobbjában görbe kardot tartó, természetes leopárd, hátul négy ezüst pólya. Sisakdísz: kinövő leopárd. Takarók: kékarany—veresezüst.

Baracska.

Baracska (Baratskay). Ősi barsmegyei család, mely nevét a vármegye hasonló helységétől vette. Őse: Jakab fia Miklós, Róbert Károly udvarában szolgált, kitől 1339-ben Baracska-n nyert birtokokat. A nápolyi hadjáratok alatt tanúsított vitézségeért 1349-ben Myssen falut (Trencsén) nyerte adományul. B. Jakab 1506-ban Henczelffy István beiktatásánál tanúként szerepel, ennek fiai: Domonkos (1519—1568) és László (1519). Domonkos fia Farkas (1574), ennek fia István (1602), kinek hasonló fiaiban a családnak a XVII. század első felében magvaszakadt. A fenti László fia Bertalan, ennek fiai: János (1559—1568) Trencsén várm. alispánja és Pál, a ki 1528-ban Trencsén várát Szapolyai részére megvédte. János 1548-ban Hont vármegyében perelt a Dubraviczky családdal, több részjóság miatt. Mindkét testvérnek csupán leányai maradtak s így a családnak ez az ága is kihalt.

Barbó.

Barbó (Waxenstein). Pármából származik, honnan 1178-ban már Velenczében találjuk. Egyik tagja II. Pál néven 1464-ben római pápa volt. A XVI. században Krajnába költözött. 1629 nov. 18-án római szentbirodalmi bárói, 1674 ápr. 10-én pedig grófi rangra emeltetett. Miksa jelenleg fiüssi birtokos.

Czímer: kékben egy haránt aranypólya mögött ezüst-oroszlán. Sisakdísz: paizsbeli oroszlán növekvően. Takarók: kékezüst.

Bartal.

Bartal (Belházi). Pozsony vármegye törzsökös családjá. Őse Belud a XIII. században, a ki lakhelyét Beludkarsa, vagy Belházának nevezte. A család tagjai idővel elszaporodván, 1307-ben hosszas örökösödési perbe fogtak, mely csak 1352-ben fejeződött be. Tagjai közül Pál (1421) és Mihály (1455) királyi ember. A család a XVI—XVII. században Etrekarsán volt birtokos és habár ezt 1602-ben elzálogosította, 1670-ben Lipót királytól mégis új adománylevelet nyert Etrekarsára. János és István az 1755-iki összeírásban Bars vármegye nemesei között említettek. Tagjai közül: György (sz. 1785, † 1865) Pozsony vármegye alis-

pánja és követe. Fiai: János (sz. 1816) országgyűl. képviselő (1861) és ifj. György (sz. 1820, † 1875) 1848-ban országgyűlési képviselő, 1874–1875-ben földmívelési-, ipar- és kereskedelmiügyi miniszter.

Báthy. A család 1612-ben nyert czímeres nemeslevelet II. Mátyás királytól. Tagjai közül: László (sz. 1861) lévai prépost plébános.

Czímer: kékben, balra fordult, görbe kardot tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: kétágú korbácsot tartó arany-oroszlán. Takarók: kékarany—veresezüst.

Beliczay. Az 1732. évi kétségtelen birtokos nemesek névsorában Ferencz novével találkozunk. A család Jeskofalván volt birtokos, honnan előnövét vette, később Nyitra vármegyébe telepedett, melynek bizonyítványai alapján egyes családtagok (1802—1839 közt) magukat Pest vármegye nemesei közé vétették fel.

Benkő (Árkosi). Székely eredetű család. Ősi fészükük Árkos, onnan szakadtak Középkajtára. Már a XVII. század elején szerepeltek. A családi leszármazás 1798-ban igazolattott. Dániel (1799 1884) 1840-ben a hg. Eszterházyak dunáninneni uradalmának főprefektusa Léván, kiváló szakíró és a M. Tud. Akadémia I. tagja. Ennek fia Lajos kir. tanácsos, jelenleg Bars vármegye főorvosa.

Benkovich (Felsőszellyi). A családi oklevelek adatai szerint első ismert őse András (1680), ennek fia János († 1745) második neje Ásvai Jókay Éva révén az ógyallai birtokrészekre tartott igényt. Unokája Mihály 1836-ban a magyar nyelv s a magyar faj eredetéről adott ki egy nagyobb munkát, melyen erősen meglátszik Horvát István hatása. A család jelenleg Pusztaszent-Kereszten és Bars-Endréden birtokos. Valószínűleg e család ugyanegy törzsből származik azon B. családdal, melynek őse Gergely (1491) zágrábi kapitány s a melyből Ágoston (1682—1701) váradai püspök is származott.

Czímer: kékben hármaszöld halom középsőjén nyugvó koronán könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kard. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Benyovszky (Benyói és urbanói gróf és nemes.) A család Zsigmond uralkodása alatt tűnik fel. Benjámín és Urbán az 1396-iki nikápolyi hadjáratban vettek részt, s hadi érdemeik jutalmául 1423-ban a Vág mentén nagyobb adományt és ugyan-

ezen évben czímerlevelet nyertek Zsigmond királytól. György 1566-ban újabb adományt nyert Benyóra és Urbanóra. Móríc tábornok 1778-ban, Emánuel 1792-ben grófi rangra emeltettek. A család tagjai sorából János az 1755. évi nemesi összeírásban szerepel.

Czímer: kékben, hármaszöld halom középsőjén nyugvó koronán, hegyeivel felfelé álló holdsarló végein egy-egy hatszögű arany-esillag. Sisakdísz: a holdsarló között két strucz-toll. Takarók: kékarany.

Bencsik (Györgyöi és füzesgyarmati). B. József 1788-ban a gróf Balogh családnak Füß, Pozba, Nagy-Valkház és Ohaj helységekben, továbbá Barócz pusztán levő részeit vette meg. A család 1848 előtti Füß községben bírt földesúri joggal.

Czímer: I. kékben, arany-leveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kard. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst. II. Kékben vízszint fektetett görbe kardon álló, jobbójában görbe kardot, baljában veres-fehér esíkos zászlót tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: két zöldelő babérág közt kinövő paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Berezelly (Berezel). Nógrád vármegyéből Berezelről származik. Első ismert őse János, a ki a Garai Miklós nádortól 1406-ban kiadott osztálylevélben említetik. 1440-ben B. Ugrin Miklós, a nyolczados törvényszék előtt perel B. István fia Miklós ellen. A család évszázadok folyamán megtartotta ősi birtokait; 1734-ben Nagy és Kis-Berezel, Vanyarcz, Újlak, Ordas és Beeske községekre nyert adományt. Tagjai közül János 1660 táján bujáki várkapitány; István 1780 testőr, Jenő 1891—96 a kolozsvári, 1896-tól a kassai kir. ítélőtábla elnöke; Miklós tb. főszolgabíró (1896-tól) Verebélyen. A család Nógrád-Berezelezen, Petőn, Gután, stb. birtokos.

Berényi (Karancsberényi gróf.) Első ismert őse: Mihály 1231 táján. A szakadatlan leszármazás azonban csak a XV. század végétől kimutatható ki. B. Kallas László fia János 1431-ben testvéreivel együtt czímeres levelet nyert Zsigmond királytól. II. András I. Ferdinánd híve volt s tőle 1550-ben Nógrád és Gömör vármegyékben kapott birtokokat. II. Ferencz 1608-ban Magyarország főhadbiztosa, újabb adományt nyert. Fia I. György (1601—1677) Nyitra vármegye alispánja 1642-ben bárói rangra emeltetett. II. György báró és fiai 1720-ban grófi rangot nyertek. Ez ág tagjai közül: Gábor (1812—23) Bars vármegye főispáni helytartója volt.

Czímer: aranyban, ezüst-koronán ülő természetes mókus, előlábaival mogorót tartva s a paizs felső jobb sarkában hatágú arany-esillagtól kísérve. Sisakdísz: paizsbeli mókus. Takarók: fekete-arany. (Nemzets. Zsebk.)

Biróczy,

Biróczy. Nyitra vármegyéből származik. A XVIII. században tűnik fel. Adám 1745-ben Nyitra vármegye esküdtje, Károly 1847-ben vármegyei pénztárnok. Jelenleg Nagy- és Kis-Sáríban birtokos.

Czímer: kékben, zöld hármas halmon könyöklő, veres mezű kar, kezében irótollat tart, melyre természetes koronás kígyó tekerődzik, a paizs felső jobb sarkában ezüstfélholdtól, balfelől hatszögű aranyesillagtól kísérve. Sisakdísz: kardot tartó veres mezű kar, a kardon a paizsbeli kígyóval. Takarók: kékarany—veresezüst.

Birovsky,

Birovsky. B. János és Miklós 1717-ben nyertek ezimeres nemeslevelet. E család a XVIII. században Garam-Ujtaluban és Garam-Apátiban lakott. Az 1755 évi nemesi összeírásban a vármegye nemesei között Birovsky Ferencz nevével találkozunk.

Bőcz. Ósrégi turóczyi család, melyből az 1755 évi nemesi összeírásban István szerepel Bars vármegyében.

Bőcz.

Bocskay (Auni). B. Sándor 1790-ben nyert ezimeres nemes levelet. A család 1848 előtt Kis-Vezekényben bírt földesúri joggal.

Boeskey,

БОТКА.

Czímer: négyelt paizs. 1. 4. ezüstben zöld alapon veres nyeregtakaróval borított fakó lovon nyargaló zöld ruhás huszár, kivont karddal. 2. 3. kékben két ezüst pólya. Sisakdísz: paizsbeli huszár ezüst övvel. Takarók: ezüstzöld—ezüstkék.

Bodó.

Bodó (Bodófalvi). A családra vonatkozó legrégebbi oklevél szerint Hareku és Velehuta vendégek Turóczy földjét vették meg Ottmártól, melyben II. Endre király 1224-ben megerősíti öket. IV. Béla király 1258-ban megerősíti Bodó fiát Lászlót és Barana fiát Pált a turóczyi föld birtokában. Bodótól és Páltól származik tovább a család. Pál fiai: István és Bodó, többi rokonaikkal egyetemben, 1299-ben a Chernekov nevű földet szerzik meg a turóczyi konvent előtt 2 márkáért. 1329-ben újból tiltakoznak a családtagok a Turóczy és Zernovach közötti föld elfoglalása miatt. 1372-ben Charnoveai (Zsarnóczai) Bodó fia János fiai András és Miklós szerepelnek. 1412-ben Othmárföldi Othmár fia Benedek és társai között egy részről, másfelől Prónai György és Imre között barátságos egyezség jött létre Othmár földé iránt. Tagjai közül a XVIII. század közepében a jogtudomány terén kiváló helyet foglalt el Mátyás, kinek nagyobb munkája: *Jurisprudentia Criminalis* 1751-ben jelent meg Nagy-Szombatban. A XVI—XVIII. században a család Bodófalván lakott, honnan János 1775-ben Nagy-Szelezsénybe költözött. János fia Sándor, ezé Lipót 1848-ban Bars vármegye főszolgabírája. 1874-ben alispán. Fia János vármegyei tb. főjegyző.

Czímer: kékben, leveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó páncélos kar. Sisakdísz: paizsbeli kar. Takarók: kékarany—veresezüst.

Boleman,

Boleman (Dezseri), Trencsén vármegyéből származik. 1650-ben már Bars vármegyében találjuk. Egyik ága Nógrádban szakadt. Tagjai közül István (született 1795-ben, † 1882-ben) 1820-ban a selmeczbányai gimnázium, 1840-től a pozsonyi liceum tanára. Adolf 1848-ban honvédszázados. István (született 1843-ban) Bars vármegye tiszteletbeli főorvosa, kir. tanácsos. Lajos a besztérczebányai kir. törvényszék elnöke. Jenő lévai birtokos.

Czímer: kékben, úszó delfin hátán ülő koronás, hárfázó szíren. Sisakdísz: hárfázó szíren. Takarók: kékarany—veresezüst. (Siebmacher I. k. 58. tábla.)

Boronkay,

Boronkay (Boronkai és nezetei). Somogy vármegyéből származik. Első ismert őse Pál 1476-ban Boronka helységet nyerte. Idővel átszármaztak Fejér, Veszprém, Abauj, Nyitra stb. vármegyékbe. István 1664-ben nyert kir. adománylevelet Nezetére. Ez az ág átszármazott Bars vármegyébe s Németi, Perlep, továbbá Kis-Szelezsény helységben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: István (1790—1807) Bars vármegye követe, 1810-ben első alispán, majd Zólyom vármegye főispánja (1821—1832), fia János († 1844) kir. táblai ülnök.

Bory.

Bory (Borfői és bori). Hont vármegyéből ered. Őse Márton IV. Béla király idejében élt. Fia Miklós IV. László alatt, az Ottokár elleni hadjáratban vett részt s jutalmul a honti várhoz tartozó Bori helységet nyerte. Már a XVI. század első éveiben Bars vármegyében birtokos. Benedek 1506-ban Haraszthy Ferencz beiktatásánál tanúként szerepel. Imre fia György a XVI. század elején Nyitrába költözött át. Mihály 1594-ben a bakabányai őrség vezérlojze. 1595-ben Hont vármegyében adományt nyert. Az 1755-ik összeírásban Mihály özvegye van felvéve Bars vármegye nemesei közé.

Bossányi.

Bossányi (Nagybossányi és nagyugróczyi urak és bárók). Divék nemzetségből származik. Őse Folcmar comes a XIII. század közepén, a ki IV. Béla királytól Bosán földet nyert esérébe. Fiai Divéki Baan és Kozma 1275-ben osztoznak. 1277-ben IV. László Divéki Baan fia Barlens mestert és testvéreit, valamint nagybátyja fiait megerősíti Bosán birtokában. 1294-ben Barlens 12 márka vérdíjat fizet az általa megölt Aladár fia István barsi várjobbágy testvérének Miklós-uk. III. Endre király 1300-ban a barsmegyei Vezekényt adja Barlens és Iroszló testvéreknek. A fenti Baan fiai közül Barlens fiai Miklós és János, Iroszló fiai Domonkos, Péter és Demeter, végül Budmer comes fia András terjesztették tovább a családot. Tagjai közül: János Nyitra vármegye követe 1618-ban. Márton Bars vármegye szolgabírája 1610-ben.

CSÁKY.

János fia: I. Mihály 1610–1635. Fia László, ennek utóda II. Miklós 1760-ban hétszemélynök. Mihály (1635) Bars vármegye alispánja. György 1673-ban Bars vármegye alispánja, Mihály 1694-ben Bars vármegye alispánja bárói rangra emeltetett. Gábor 1681–1720-ig nyitrai követ, majd a nagyszombati ker. tábla elnöke. Ádám 1681-ben Nyitra vármegye alispánja. Testvére Sándor, ennek fia Imre 1751-ben nyitrai követ, 1760-ban alországbiró, 1774-ben grófi rangra emeltetett. Úgy a grófi, mint a bárói ágnak magva szakadt. A bárói ág Nagy-Ugróczot bírta. A nemesi ágból Imre és Károly előfordulnak az 1755 évi összeírásban, Imre 1773-ban táblabíró és Nagy-Ugróczon birtokos.

Czímer, mely esekély eltéréssel a Divék nemzet-ségből leszármazott többi családokéval azonos: kékben, zöld alapon, zöld lombos fa alatt, hatágú arany-esillag és félhold által kísért, haladó természetes medve. Sisakdísz: növé medve. Takaró: kékarany.

Botka (Széplaki és szántói). Őse Szántói Botka mester, kinek fia Péter (1414). Ennek utóda Dávid, kinek fiai közül Ferencztől (1525–1540) a szántói, s Istvántól (1548) a Széplaki László fiától Ferencztől (1562) pedig a szintén széplaki előnevű ág származik. Botka mester fiai 1414-ben osztoztak a család somogyvármegyei birtokán. I. Ferencz utócai közül II. István (1548) Pozsony vármegyébe költözött. Unokája IV. István (1660) Illésházy György bandériumát vezényelte a lévai ütközetben. 1666-ban hrussói és kistapolcsányi alkaptány. Fia György (1694) a Pálffy-féle huszár-ezredben vitézkedett, 1708-ban a botfalvi, galántai és névedei jószágokat nyerte. IV. László Bars vármegyébe költözött, míg testvére Bálint (1754) Zalába; ennek utócai most is élnek. IV. László fia: V. László, fiai: Tivadar (született 1802-ben Kis-Endrédén. † 1885-ben Kis-Vezekényben), 1839-ben a vármegye főjegyzője. Előbb követ, majd több ízben képviselő és mint ilyen, a Deák-párt híve, jeles történetíró; irodalmi működését már más helyen méltattuk. A család Kis-Vezekényen és Nemesényben birtokos.

Czímer családai közlés szerint: négyelt paizs. 1. 4. kékben hatágú arany-esillagot tartó koronás arany-oroszlán. 2. 3. veresben, zöld lombos fa. Czímer, Siebmacher szerint (I. k. 65. tábla): 1. 4. ezüstben zöld alapon, zöld lombos fa. 2. 3. ezüstben, zöld alapon hatágú arany-esillagot tartó oroszlán. Sisakdísz: paizsbeli oroszlán. Takarók: kékarany—vereseüst.

Breunmer gróf. B. Siegfried Kristóf az 1687: 28. t.-ezikkel honfiusított. A család 1385 táján szakadt Styriába. Fülöp 1550-ben bárói rangot, 1628-ban birodalmi grófi rangot nyert; az asparni ágat ő alapította, melyből Miksa Lajos udvari haditanácsos Diószegyet nyerte s az 1715: 134. t.-ezikkel honfiusított. Ennek utóda Ágost (született 1828-ban) a gróf Eszterházy örökség révén Zselizt bírta. Elhunytával a családnak magva szakadt.

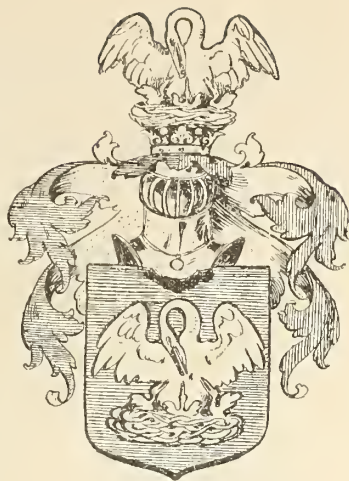
Brogyány. Törzsökös barsvármegyei család, melynek tagjai sorából Salamon az 1447. évi országgyűlésen, a vármegye követe volt. Idővel átköltözött Nyitra és Trencsén vármegyébe. József 1732–1773-ban Brogyánban birtokos; előfordul Istvánnal együtt az 1755. évi nemesi összeírásban.

Czímer: kékben arany-koronából kiemelkedő, a paizs felső bal sarkában arany-naptól kísért oromzatos vártony, fekete kapuval. Sisakdísz: paizsbeli torony. Takarók: kék-arany—vereseüst. Siebmacher szerint: jobbról félhold, balról hatágú csillagtól kísért, leveles koronából kiemelkedő vártony.

Brunswick (Korompai gróf). Őse Tamás, (1625), Thurzó Szaniszló nádor udvari embere. Antal személynöki ítélőmester 1756-ban, Esztergom vármegye főispánja 1770-ben, 1775 október 7-én grófi rangot nyert. Fiai: II. Antal 1788–1795-ig Bars vármegye főispánja és József († 1827-ben) Nógrád vármegye főispánja, majd alországbiró; a grófi rang 1790-ben József-re és testvéreire is kiterjesztetett. A család, utolsó fíjarjának Gézának elhunytával, 1899-ben magtalanul halt.

Bucsányi. A Hont-Pázmán nemzet-ségből származik. Őse Albert a XIII. század elején Nyitra vármegyében, Oswald 1446-ban és Péter 1515-ben Korlátköt bírta; a család a XVII. század elején Alsó-Korompán birtokos. Az 1755. évi összeírásban Bars vármegye nemesei közé Pál özvegye van fölvéve.

Csáky I. (Körösszegi és adorzáni gróf). Őse Adas László fia Peleskei László István (1352–1396), a ki László testvéreivel Szatmár vármegyében tünik fel Nagy Lajos uralkodása alatt. István 1396-ban Körösszeget nyeri adományul; fiai Miklós és György pedig Csák temesmegyei várost nyerték Zsigmond királytól, honnan a család nevét vette. A családdal csak annyiban foglalkozunk, a mennyiben Léva vára urai voltak. VII. István erdélyi hadvezér fia VII. László 1615-ben örökös ura lett Lévának († 1655). Fiai: László, előbb szentgotthárdi apát, majd Léva örökös ura, 1682–1690-ig komáromi főispán; Pál († 1655) zólyomi főispán; Péter († 1671) komáromi főispán, de mivel ezeknek nem voltak utódaik, Lévát III. Pál, majd ennek testvére IV. Péter s Zsigmond örökölték. Ezeknek elhalálása után Lévára X. István (sz. 1638, † 1699) fia XII. István (sz. 1669) tartott igényt, a ki már 1689-ben Léva eladományozása alkalmával ellentmondott,

DETRICH

Botka.

Breunmer.

Brogyán.

Brunswick.

Bucsányi.

Csáky I.

DILLESZ.

1703-ban ő is Rákóczyhoz csatlakozott, bár 1712-ben főpohárnokmester lett, Lévára irányuló jogait több nem érvényesíthette.

Csaky II.

Csáky. II. Cs. Imre fia Zsigmond, fiai: Márton, György, András és János 1579-ben nyertek megerősítő címeres nemes levelet, mely 1587 jún. 7-én Kis-Tapolcsányban hirdettetett ki. E családból az 1755. évi összeírásban György névvel találkozunk.

Csánky.

Csánky. 1626-ban nyert címeres nemes levelet, mely Nyitra vármegyében az 1723-iki nemesi vizsgálat alkalmával mutatattott be. Az 1755. évi nemesi összeírásban Gábor és Erzsébet vannak felvéve a vármegye nemesei közé. E családból származott Gábor (sz. 1737) kegyesrendi tanár, a ki 1790-ben több vallásos irányú művet adott ki.

Csaplovich.

Csaplovich (Jeszenovai). Árva vármegyéből származik, honnan több felvidéki vármegyébe ágazott el. Barsban 1755-ben Pállal találkozunk.

Czímer: kékben, zöld alapon, terebélyes fa alatt jobb felől természetes darú, bal felől uyilázásra kész magyar vitéz áll. Sisakdísz: nyakáu nyillal átlőtt darú, esőrében kígyót tartva. Takarók: kékarany—veresezüst.

Csiba.

Csiba. Cs. András és Péter 1718 jún. 10-én nyertek címeres nemes levelet III. Károly királytól. E család még a XIX. század első felében birtokos volt a vármegyében.

Csonka

Csonka. Az 1755. évi nemesi összeírásban Andrást és Zsigmond özvegyét találjuk. A család Ohajon volt birtokos, honnan József mérnök 1786-ban Nógrádba, testvére István pedig Naszvadra (Komárom várm.) költözött.

Demény.

Demény. A XVII. század első felében tűnik fel. D. György 1649—1650-ben Ohajban vesz egy telket Csery Adámtól. D. Jakab 1696-ban ugyanitt zálogbirtokot szerez. Az 1755. évi összeírásban hét férfitagja van felvéve, ú. m. ifj. és id. István, ifj. és id. János, ifj. és id. Mihály és Sándor.

Detrich.

Detrich (Benedekfalvi). Liptó vármegyéből származik. 1239-ben Detrich al. Benedek falu stb. birtokosa. E birtokok 1340-ben I. Károly király átírata szerint még a család birtokában vannak. 1570-ben Rudolf királytól Benedekfalva helység és Bresztovina pusztá birtokában megerősített. A család egy ága a XVIII. század folyamán Bereg-s onnan Szabolcs vármegyébe költözött. A család tagjai sorából Gyula 1849-ben főszolgabíró és guerilla-vezér Barsban. Ennek fia Péter, kinek fia Gyula Nyitraszegen volt birtokos, melyet Péter vasszorgalommal számos birtokostól összevásárolt.

Czímer: kékben, fészében ülő, fiait vérevel tápláló gödény. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Dillesz.

Dillesz (Turnai és dicskei). Hont, Nyitra, Trenesén és Bars vármegyékre kiterjedt család. A XVI. században tűnik fel. András fia Péter 1594-ben Baragyáni Tamással egyezkedik. Péter 1628-ban királyi megerősítő levelet nyer Nagy-Sáró és Besse, valamint több trenesénvármegyei helységben levő birtokrészekre. Péter az 1684-iki barsi nemesi felkelő seregben vett részt s Érsekujvárnál megsebesült. Ignác 1752 jún. 18-án Kolinnál halálosan megsebesült. József a XVIII. sz. közepén a nagyváradi káptalan jogtanácsosa és javainak igazgatója. II. Ignác (1757) Deménden birtokos, a hontvármegyei ágat alapítja. Mátyás a XVIII. század végén a verebélyi posta-regalét szerzi meg. Fia István a verebélyi érseki székek adórovója (1844). Fiai: Sándor, Bars vármegye főügyésze, később a verebélyi járás főszolgabírája, 1896-ban a vármegyei múzeum alapját vetette meg. Kálmán, kir. aljárásbíró Verebélyen.

Czímer: kékben, hármás zöld halomról ágaskodó egyszarvú. Zárt sisak. Sisakdísz: jobbjában görbe kardot, baljában borágról három szőlőfürtöt tartó, kinövő két farkú arany-oroszlán. Takarók: kékarany—feketevörös.

Dióssy

Dióssy (Tótdiósi). Első ismert őse D. Kristóf (1509) Tótdióson birtokos. A család 1632-ben Gellénfalva, Alsó-Vásárd és Dolina helységekre nyert adományt. Már 1600 körül Óhajon birtokos volt. Az 1732. évi barsmegyei kétségtelen birtokos nemesek névsorában Miklós névvel találkozunk. Tagjai közül Ádám (1715—1779) Nyitra vármegyei II. majd I. alispán s később udvari tanácsos, 1776 és 78-ban nejével: szül. Zerdahelyi Zsuzsánnával végrendeletileg családi hitbizományt alapított, mely habár szentesítve ninesen, a család által maig is, mint ilyen hasznólvezetetik. Dénes 1848/49-ben honvédőrnagy. A család 1848 előtt Kis-Lóth községben bírt földesuri joggal, jelenleg József Ohajon birtokos.

Czímer, családi közl.: I. kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: nővő paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst. II. veresben, arany koronán álló, fekete, egyfejű sas. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt görbe kardot tartó páncézos kar. Takarók: kékarany—veresezüst.

Dóczy.

Dóczy. (Nagy-lucsei.) A Hunyadiak korában tűnik fel. Mihály 1443-ban Hunyadi János szántartója, György 1458-ban Világos vár kapitánya. A család fényének alapját Fülöp második fia Orbán vetette meg. Orbán 1476—79-ig székesfehérvári prépost, 1480-ig altárnok és pécsi prépost, ugyanezen évben kir. kinstárnok és váci segédpüspök, 1481-ben győri majd bécsi, 1486 október 27-én egri püspök († 1492). Testvére Benedek 1488-ban iktatattatik a szent-erzsébeti uradalom felébe. Ennek fia Ferenc (1515—26) Bars vármegye főispánja, a ki a mohácsi utközben esett el. Fiai: I. Gábor és Miklós, (1525—65), Gábor fia András (1586—1618) Bars vármegye főispánja. 1605-ben Revistye várában találjuk, hol Boeckay hadai előtt meghódolt. Később szatmári főkapitány és főpohárnok. Miklós (1525—65) 1552-ben részt vett a szerencsétlen kimenetelű szegedi ütközetben, fia Imre, (1752—94), Ferenc 1753-ban török rab, Lőrincz, (1585), a ki egy selmezbányai polgáresalád leányát,

Rubigalli Apolloniát vette nőül, István 1586—1625 Bethlen Gábor híve s követe Konstantinápolyban, koronaőr. Imre fia Zsigmond, a kit a zernovi török dúlás alkalmával nejevel együtt elfogtak. († 1647), eltemettetett Vieszka templomában; vole kihalt a Dóczy család nagylucei ága. István koronaőr fiai Miklós (1629) és Ádám (1635). A fenti Benedek testvérének Jánosnak, a ki Fülöpnek ismertetett fiai, Döme és Gergely, az 1505. évi országgyűlésen csongrádi követ, 1526 után Szapolyai híve. Döme (Damian) fia János 1526 után Szapolyai híve, főkamaramester, megöletett 1534-ben, ennek unokája János, Lipese vára után felveszi a Lipesei családnévet. A család Saskót és Revistvét bírta, melyeket Orbán püspök szerzett családja számára s a melyekre Ferencz főispán fiai: Miklós és Gábor 1563-ban nyertek új királyi adománylevelet. Zsigmond 1640-ben Saskó és Revistye szabad bárójának írja magát. Miklós Szénásfalut is bírta, melyet 1573-ban elzalogosított.

Czímer: veressel és kékkel balharánt vágott paizsban felül aranygolyót tartó haladó ezüst oroszlán, alul hatszögű aranysesillag. Sisakdísz: hatszögű aranysesillag. Takarók: veres-kék-veresarany, (czímeradományozás Nagylucei Orbán és rokonai részére 1480 február 2).

Dombay. (Dombovári és ivánchfalvi.) Tolna vármegyéből származik, hol már a XV. században birtokos volt. János 1506-ban, Pál és János 1591-ben nyertek czímeres levelet, de

Dombay.

a család utóbb még 1611-ben is Alsó- és Felső-Atrak, Csöppöny, Győröd, Felső-Veszele helységekre és Bárcz pusztára nyert adományt. Jelenleg Vilmos Bars-Endréden birtokos. Tagjai közül: Miklós 1462-ben horvát bán; Pál (1469) kir. főlovászmester; Dávid (1495) kaposvári kapitány; Pál az 1514-ben Verbőczy hármaskönyvének átvizsgálására kiküldött bizottság tagja. János (1506) Jaicza ostrománál tüntette ki magát; János 1526-ban Tolna vármegye főispánja. Mihály 1551-ben temesvári esapatkapitány. Ferencz, udvari tanácsos (1758—1810); Vilmos (1890—95) Bars vármegye volt alispánja; Hugó, (sz. 1843) költő és író.

Czímer: (1591. évben adományozott) ezüstben, zöld alapon, görbe kardot tartó természetes oroszlán, a kardon átütött török fő. Sisakdísz: nővő paizsalak. Takarók: kékarany-veresarany. (Az 1506-ban adományozott czímert a nyitrai megyei kötetben közöltük.)

Dóra. D. másként Szabó Imre előfordul az 1755. évi nemesi összeírásban.

Ebeczky. Nógrád vármegyéből származik. A családra vonatkozó adatok a XVI. század közepéig nyúlnak vissza. Két ágra szakadt, ú. m. ebeczki és ináncsi ágra. Tagjai közül: István, II. Rákóczy Ferencz lovasezredese, 1711-ben tábornok; (sz. 1670 táján Léván † 1719); Sámuel 1711-ben Bercesényi főtitkára; Imre, Érsekújvár parancsnoka; (1704—1706); Ádám 1710-ben vezénylő ezredes. Az 1732. évi összeírásban a vármegye kétségtelen birtokos nemesei között József nevével találkozunk.

Erdődy. (Monyorókeréki és monoslói gróf.) Szatmár vármegyéből származik. Erdődy Bakócz Bálint, titeli prépost 1459 szeptember 3-án Tamás és János testvéreivel együtt nemesítettet, a mit Mátyás király Bakócz Tamás és rokonai részére 1489-ben megerősített. Bakócz Tamás 1493-ban Monoslózt, 1496-ban pedig Monyorókeréket kapta adományul. Bakócz Tamás testvérének, Miklósnak fia Péter használja először az E. családnevet, míg unokatestvérei Bálint fiai továbbra is megtartották a Bakócz nevet. A család 1511 november 25-én II. Ulászló királytól grófi rangot nyert, Péter horvát bán és gyermekei pedig 1565-ben birodalmi grófi rangra emeltettek. Tagjai közül György (sz. 1645 † 1714) Rákóczy Erzsébet második férje, Árva, Bars, Sáros és Varasd vármegyék főispánja, majd országbíró. György Lipót († 1758) Bars vármegye főispánja, ezredes, m. kir. udvari helyt. tanácsos, kincstári elnök, koronaőr, aranygyapjas vitéz és országbíró. A francziák elleni hadjáratban esett el.

Erdődy

Eszterházy. (Galántai gróf és herceg.) A Salamon nemzetségből származik. Óse Mocud, (1186), III. Béla király prístaldusa. Az E. nevet először Benedek használja (1553). Fia Ferencz, (1579), Pozsony vármegye alispánja, a ki anyja galántai Bessenyei Iona után a galántai uradalmat örökölte. A család fényét Miklós (sz. 1583 † 1645) vetette meg. Miklós 1613-ban bárói, 1626-ban mint nádor grófi rangra emeltetett. Ezen ágból Pál (1635 † 1712) 1681-ben nádorrá lesz s 1687-ben hercegi rangra emeltetik, mely 1712-ben az egész fiágra kiterjesztetett. II. József 1783 július 11-én a birodalmi hercegi rangot Miklós József herceg összes fi és női ivadékaira kiterjesztette. Az idősebb, vagyis a fraknói ágból Pál herceg, a nádor, a lévai uradalmat szerezte meg, mely egész 1861-ig maradt a hercegi ág birtokában. Tagjai közül: Tamás báró, lévai várkapitány 1652 augusztus 26-án vívott vezekényi ütközetben esett el. Kívülre a családnak még három tagja maradt halva a esatasíkon: Ferencz báró, balassagyarmati kapitány, László gróf (Miklós nádor fia), soproni főispán és Gáspár báró, aransarkantyú vitéz. A grófi ágból a zólyomi ágazat, melyet Pál (sz. 1587) alapított, jelenleg is birtokos a vármegyében. Ezen ágazatból István báró fiai: Antal, István, Sándor és János 1715-ben emeltettek grófi rangra. Kázmér Miklós gróf (sz. 1805 † 1870) az 1839. évi országgyűlésen a főrendi ellenzék vezérférja. Fia: Dániel (sz. 1843) nagymási birtokos.

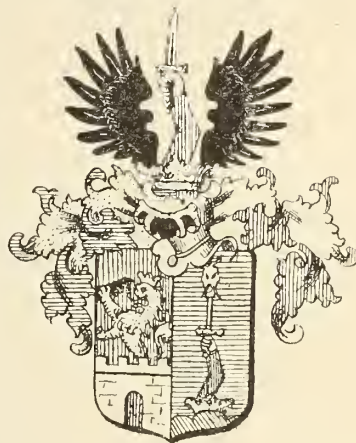
Eszterházy.

Fábrý. A XVIII. században tűnik fel a vármegyében, Józsefet az 1755-iki összeírás említi. A Kazy-családdal állott rokonságban.

Fábrý.

Farkas. (Románfalvi.) F. István és Péter 1687-ben nyertek czímeres nemes-levelet. 1732-ben már Bars vármegye birtokos nemesei közt találjuk Sándor örökösait. Pál 1848-ban a lévai kerület országgyűlési képviselője volt. Jelenleg Ákos és Orbán lévai lakosok, állami tisztviselők.

Farkas.

GYHYCZY.

Fischer.

Foglár.

Forgách.

HUNYADY.

épített. I. András támokmester (1241–1290) fia Ivánka († 1312-ben) elvesztette Ghy-mest, mely Csák Máté kezébe került, honnan Károly király birtokába jutott. A család ekkor Koszmályon vonta meg magát. Balázs eleinte Nagy Lajos néujének Erzsébetnek udvarában szolgált. 1383-ban Mária királynő pohárnoka lett, mint Mária királynő legbizalmasabb embere a Kis Károly elleni összeesküvés részese lón. 1386 február 7-én II. Károlyt halálra sebezte, mely tettéért visszanyerte ősi birtokát. A család idővel két főágra szakadt; az idősebb, vagyis ghymesii, melynek III. Péter barsi főispán (1493–1505) és a gácsi ágazatra, melynek Gergely nyitrai főispán az alapítója. Tagjai sorából V. Ferencz, Bars vármegye főispánja volt s grófi rangot nyert († 1647). VII. András 1675-ben emeltetett grófi rangra. Simon (sz. 1669 † 1730), II. Rákóczy Ferencz tábornoka a ghymesii uradalmat bírta, melyet 1711 után, mivel a szatmári békekötést el nem fogadva Lengyelországban maradt, elveszítette s az uradalmat Wratislau gróf vette meg, kitől az uradalom egy részét VII. András fia IV. Pál 1712-ben visszaváltotta. Ettől kezdve a ghymesii uradalom IV. Pál († 1746) ágának birtokába jutott, fia Károly († 1778) ennek fia: III. József, ezé Károly (sz. 1783 † 1859) fia Károly, (sz. 1825), a hitbizomány jelenlegi haszonélvezője, Velsiczet bírja. Tagjai közül kiemeljük a következőket: I. Péter, főhadvezér a husziták ellen (1387–1420). I. Zsigmond, kir. kincstárnok, 1525-ben ezímerújítást nyert. Fiai: III. Imre treneséni főispán, († 1589), III. Ferencz, történetíró, nagyváradi püspök, (1510–1577), I. Simon, dunántúli főkapitány († 1589). Ennek fiai: IV. Ferencz, kir. helytartó, nyitrai püspök, bibornok, majd esztergomi érsek, (1566–1615), II. Zsigmond, Nógrád és Szabolcs vármegye főispánja, országbíró, majd nádor, (1565–1621), Miklós (1632–1636) és Ferencz (1636–1648) Bars vármegye főispánjai, az utóbbinak tragikus halálát a vármegye történetét tárgyaló részben ismertettük. II. Zsigmond nádor fia I. Ádám, országbíró, Nógrád vármegye főispánja 1640-ben grófi rangra emeltetett. Fia II. Simon, II. Rákóczy Ferencz tábornoka, (1669–1729), mint számkivetett halt meg Zulkiván, Lengyelországban.

Füssi.

Füssi. Füss, a honnan több ily nevű család származik, eredetileg szolgagyőri várbirtok volt. Az egyik ily nevű család őse Szonesuk, kinek fiai Miklós, Dezső, János, Rubin 1343-ban osztoznak Ebedecz, Füss, Valkház, Tild és Aszna (Ozna) birtokokon. Miklós utódai a XV. században az Ebedecz családnevet vették fel; a Jánostól származók a Füssi családnevet, de ennek ága, unokájával Lászlóban (1456) kihalt; leányát Borbálát Apagvi Pál vette nőül, (1465), kinek utódai felvették a F. családnevet. Egyik fia János (1492) somosi, a másik fia György (1488) apagvi előnévvel élt. György utódai a XVII. század elején magva szakadt.

Gaal.

Gaal. (Gyulai nemes és báró). Békés vármegyéből származik. Őse Ispán Gal (1508–1520), a kit Gyula városában még Hunyadi Jánostól nyert két udvarteleket birtokában II. Lajos király megerősített. Ennek fiai: I. András 1515–1584-ben adórovó, István 1515–1574, Bertalan 1515–1561. I. András fia Mihály, (1557–1593), ezé III. György, (1647–1663) Pozsony vármegyébe költözött, kinek fia III. István, nyitrai kapitány (1660 táján), fiai: I. László, Gábor és Sándor (1717–1735) már bars-megyei birtokosok. Az 1755. évi összeírásban már öt tagja szerepel a vármegye nemessége között. Tagjai közül: Alajos, a verebélyi szék alispánja és 1848-ban országgyűlési követ. Lajos (sz. 1810 Új-Barson † 1877) a II. osztályú vas-korona-rend vitéze, osztrák bárói rangot nyert. A család Zsitva-Gyarmaton bírt földesúri joggal; jelenleg Bars-Endréden birtokos. G. János 1655-ben nyert megerősítő ezímeres-nemeslevelet III. Ferdinánd királytól.

Czímer (nemesi): kékben, hármás zöld halom középsőjén, nyakán kelevézzel átdőfött arany-oroszlan. Sisakdísz hiányzik. Takarók: veresarany.

Gaffor a Paar.

Gaffor a Paar. A XVII. század végén Nyitra vármegyében tűnik fel. Márk Antal (1704) utódait már Barsban találjuk. Imre előfordul az 1755. évi összeírásban; fiai Ferencz és János 1773-ban Nyitra-szegen és Vieszkán birtokosok.

Czímer: Veressel és késsel vágva. Felül a vágási vonalból kinövő fekete sas, alul lépő fehér ökör. Sisakdísz: paizsbeli sas. Takarók: kékarany—veresezüst.

Ghyeczy.

Ghyeczy. (Ghiczi, assa- és ablánckürti) Veszprém vármegyéből származik, első ismert őse Móricz, kinek fiai Márton és Bertalan 1244-ben hatalmaskodásaiért Giez földjüket elvesztésével bűnhődnek. A családja Lénárdtól szakadatlanul terjed, kinek egyik fia József

Czímer: kékben, zöld alapon, két egymás mellett álló s kivont kardot tartó magyar vitéz, jobb lábaikkal egy-egy török fejet taposva. Sisakdísz: két egymás felé hajló s görbe kardot tartó veres mezű kar. Takarók: kékarany—veresezüst.

Fischer. F. János 1699-ben nyert ezímeres nemeslevelet, melyet Nyitra vármegyében 1700-ban hirdettek ki. Ferencz a XVIII. század közepén a gróf Forgách-féle gyalogezredben szolgált, nemességét 1773-ban igazolta hasonnevű fiával és Jánossal együtt. Nemes-Kosztolányban volt birtokos.

Foglár. Hont vármegyéből származik. Pál 1583-ban nyert ezímeres nemeslevelet; utóda Pál 1698-ban Tésát szerzi meg, fia Imre 1724-ben Hont vármegye alispánja, ennek fia Imre (1756–1758) szintén honti alispán, testvére János (1796–1803) alispán. Barsban 1755-ben találkoznak e családdal. Imre a XIX. század első felében Kis-Málas pusztá földesura.

Forgách. (Ghymesii és gácsi gróf.) A Hont-Pázmán nemzetségből származik. Őse Ivánka comes fia András, bányai főispán. A család II. Endre király adományából bírta Ghy-mest, melyhez IV. Béla király 1242-ben az alsóghymesii földterületet adományozta, hol a család várat

a vorebéli érseki székek nádora, később nyitrai alispán, 1550-ben Assakürt várára, Oszlány mezővárosra nyert adományt, 1564-ben György, Farkas és János, valamint unokaöccsük Pál és László ezimerbővítést nyertek. A XVI. század második felében kötött egyezség értelmében Oszlány István birtokába jut (1577). Ennek fia György 1611-iki végrendeletével Oszlányt nejeének és leányának Magdolnának hagyta, a ki 1622-ben már Balassa Simon neje volt. Hasztalan tiltakoztak ez ellen G. János és Ferencz, mert a család elveszítette Oszlányt, mely később a gróf Pálffyak kezébe került.

Czímer: veressel és kékkel hasítva. Elöl rovátkos és nyitott kapuval ellátott várto-rouyból növő, koronás arany-orozslán, hátul zöld hármashalomra oszlopszerűen állított, egyenes kardot tartó, veres mezzű kar, a kard hegyén véres tatársüveges fő. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt paizsbeli kar, fő nélkül. Takarók: kékarany—veresezüst.

Göcze. Az 1755. évi nemesi összeírásban Antallal találkozunk. Ily nevű családot Pozsony-megye bizonyítványa alapján 1773 és 1828-ban Pest-megye nemesei közé vettek fel.

Hellenbach. (Paezolaji báró). Körmöczbányai bányász család, molyból János-Gottfried, Lipót eszászár udvari orvosa, 1686-ban bárói rangra emeltetett. Az 1755. évi összeírásban Károly és Lajos bárókat találjuk Bars vármegyében. A XVIII. század második felében (1784–1798) egyes tagjait Pest vármegyében találjuk. Két ágra szakadt. Az első, vagyis magyarországi, kihalt. Utolsó tagja Zsuzsánna († 1881) br. Stainlain Edehez ment nőül; a második ág Horvátországban virágzik.

Hodosy. H. Pál fel van véve a vármegyei kétségtelen birtokos nemesek 1732. évi összeírásában; özvegye az 1755. évi. Ily nevű család Nógrád és Nyitra vármegyében is birtokos volt és 1651-ben szerzett ezimeres nemeslevelet.

Holly. (Hradnai) Hradnai Holy Pál 1488-ban nyert ezimeres levelet Mátyás királytól.

Horeczky. (Horkai báró) Csehországból származik. János (1602) morvaországi alkan-czellár; fiát Gábort az 1635–1673 törvényezikkel honfiusították. 1653-ban bárói rangot nyert. Utóda János Miksa, kiknek neje Majthényi Angela volt, fia Ferencz († 1819), a ki anyja után a berecsi uradalom egy részét bírta. Utolsó fiasarja Ferencz (sz. 1819) 1864-től pozsonyi kanonok és prépost.

Horváth. Nemességét 1844. jul. 11-én igazolta.

Hunyady. (Kéthelyi gróf.) Első ismert őse a Hunyad vármegyéből származó Nagy András, a ki 1607-ben nyert ezimeres nemeslevelet. Családjá átszármazott Nyitra és Bars vármegyékbe. Fiai közül László Barsban telepedett le; tőle származik a nemesi ág, míg az 1653 táján Somogyba költözött Ferencztől a grófi ág. H. Antal és fia János 1745-ben a kéthelyi előnevet nyerték. János 1755-ben bárói, fia János 1792-ben magyar, 1797-ben római szentbirodalmi grófi rangra emeltetett. Tagjai közül: László a kir. udvari kanczellária titkára (1690); András 1688-ban Bars vármegye főjegyzője, utóbb (1694) barsi alispán, alországbíró s alnádor († 1719) Cserenyén volt birtokos, melyet a Majthényiaktól szerzett meg. Neje Majthényi Farkas özvegye volt. István († 1743) nyitrai alispán; Ferencz († 1882) fiai Imre (sz. 1827 † 1902) es. kir. alezredes; László (sz. 1826 † 1898) 1848-ban a somogyi zászlóalj parancsnoka, később Mosony vármegye főispánja; Kálmán (sz. 1830) főszertartásmester. A család Nagy-Kálmán, Alsó-Pélen, Bessén, Marosfalván bírt földesúri joggal László gróf Alsó-Pélen volt birtokos, Kálmán gróf örökösei Farkó-Vezekényt, Kis-Kálnát és Nagy-Sárót bírták.

Czímer: négyelt paizs szívpaizszsal, ebben aranyban, levágott természetes fatörzsön ülő holló, esőrében arany-ékköves gyűrűvel. I. 4 ezüstben, zöld alapon ágaskodó természetes medve, előlábaiban nádszálat tart. 2. 3 kékben, jobbra fordult, könyöklő pánczélos kar, három keresztbe fektetett arany-nyílal markol. Két sisak: I. két arany-rúdról esüggő két-csúcsos veres zászló közt, két nyitott fekete és arany-szárny. Takarók: fekete-arany. II. kékkel és aranyal váltakozva vágott szarv közt a paizsbeli kar. Takarók: kékezüst.

Hunyady. (Kis-Krsztyenei.) A fenti László a XVII. század első felében Bars vármegyében telepedett le. A család 1694-ben Nyitra szegen nyert adományt. A XVIII. század első felében a család Kis-Krsztyenét bírta, honnan előnevét vette. Tagjai közül: László 1664-ben Bars vármegye jegyzője és helyettes alispán, a vármegyei nemesi felkelőssereg vezére, (1677–1694). Bars vármegye alispánja († 1723). László 1679-ben Felfaluban és Cserenyén volt birtokos. Már 1664-ben tekintélyes vagyona volt, mert a személyes nemesi felkelésen kívül még 4 lovas állított ki. András (1701–1711) szintén alispán. Az 1755. évi összeírásban László özvegye, Ignác és János vannak felvéve. 1773-ban Ignác Bars vármegye aljegyzője, fia Antal; Lajos (1738) Komárom vármegye főszolgabírája.

Huszár. (Újfalusi.) H. Márton 1591-ben nyert ezimeres nemeslevelet, melyet ugyancz évben Új-Bányán kihirdettek. A nemességet Márton, Bars vármegye esküdtje, valamint fiai János, Márton és József 1773-ban igazolták. A család idővel átszármazott Nyitra megyébe.

Czímer: (színjelzés nélkül) pólyával vízszint vágva. Felül a vágási vonalból kinövő férfiú, fején koszorúval, jobbajában három búzakalászt, baljában virágot tartva. Alól három hatszögű csillag. Sisakdísz: paizsbeli férfiú.

Hrussói. Valószínűleg Erdélyből származik, honnan Hunyadi János kormányzósága idejében Trencsénbe telepedett. Első ismert őse Kolozsvári Lőrincz (1455) trencsényi várnagy, 1463-ban Zábláthon birtokos, honnan Zábláthinak is neveztetett. Mátyás király Kolozsvári H. Lőrinczet és Mátyást 1482-ben Zábláth birtokába rendeli iktattatni. Lőrincz 1500-ban trencsényi és bajmoezi várnagy, 1491–1525-ben Trencsén

KÁLNAV.

Illés.

Illovay.

Jaklin.

Jekelfalussy.

Jeszenszky.

Jezerniczky.

Jókay.

Kálnay.

vármegye alispáuja. Lőrincz az az oklevelekben a Kolozsvári néven kívül Zabláthi, Saltzer, Solár, Hrussói és Hrussovszky néven nevezeték. 1481-ben Hrussót, 1482-ben Ugróczot, 1504-ben Sárkány Ambrustól Zsitva-Keresztúrt, Knezsiezet szerezte meg. († 1525-ben Ugróczon.) Ugyanezen években e családból Jakab, Zabláthi néven, garam-szent-benedeki apát, (1498–1527), kinek viszontagságos életét a vármegye történetét tárgyaló fejezetben már ismertettük. II. Lőrincz fiai: János († 1559) és Jeromos, János fiai: Mátyás (1588) kir. harminczados és Mihály (1563–1577) Zabláthon és Hrussón birtokos. Jeromos fia János († 1559), leánya Margit, a ki 1542-ben Schellendorf-Burián Pál Stülfriedhez, Hornspick urához ment nőül. Ennek két fia János és Mihály felvették a Saltzer nevet. János utóda János, (1702), Mihály utódainak a XIX. század elején magva szakadt.

Czímer: hasított paizs. Elöl: három rózsával megrakott haránt-gerenda felett s alatt 1—1 hatszögű csillag. Háttul: ágaskodó oroszlán. Sisakdísz: nyílt szárny közt hatágú csillag.

Illés. (Edvi és tarnóczy.) Dunántúlról származik. Adám a XVIII. század második felében evang. lelkész Rétiben, fia Pál (sz. 1793) a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Adám 1859-ben ügyvéd és a nógrádmegyei Tolmácson birtokos. Béla jelenleg árvaszéki ülnök.

Illovay Lászlóffy másként Laczkovich János és testvére 1614-ben címeres nemeslevelet nyertek, melyet Trencsén vármegyében hirdettek ki. János már 1620-tól az illovai előnévvel élt; unokája Imre, kinek neje Zobonya Kata, († 1687), ennek gyermekei Mátyás és György vették fel az Illovay családnevet. A család a XIX. század első felében kihalt. Nagy-Endréden volt birtokos.

Jaklin. (Elefánti.) Nyitra vármegyéből származik. Kiváló tagja *Balázs*, (1691–95) nyitrai püspök; testvére Miklós, a ki bárói rangot nyert, Elefánton volt birtokos. István (1735–1787) esztergomi kanonok, József (1760–70) a dunáninneni kerületi tábla ülnöke. 1698-ban Hízéren volt birtokos.

Jekelfalussy. (Jekel- és margitfalvi.) Szepes vármegye legrégibb családainak egyike. Őse Jekkul, gölniczbányai polgár, a ki 1284-ben Jászótlól a Szepsibe vezető régi útig terjedő erdősegeket nyerte a királytól. Ő alapította a Gölniczbányától egy órányira fekvő Jekelfalvát. Idővel átszarmazott Abaúj, Borsod és más vármegyékbe. Barsban a XIX. század első felében Lajos és fia Antal Körmöczbányán laktak, előfordulnak az 1813. évi nemesi felkelés összeírásában.

Jeszenszky. (Nagy-jeszényi.) Turóc vármegyéből származik. Őse Temérdek András a XII. században, utóda Mihály comes, IV. Béla király híve, a ki utóbb a morvamezei ütközetben (1278) esett el. László 1526-ban Mohácsnál esett el. Jeszen földére a család 1271 és 1281-ben nyert adományt, 1563-ban pedig címeres levelet. Mihály 1688-ban Nógrádban birtokos. Ennek utódát Miklóst 1785-ben már Barsban találjuk. Fia Elek (1790) barsi alispán, neje Simonyi Teréz. Fiai: János alezredes, Károly kir. tanácsos és Bars vármegye alispánja, (1815), József főhadnagy, (1834), Miklós es. kir. kamarás, őrnagy, 1855-ben osztrák bárói rangot nyert. Elek (1882) Bars vármegye alispánja. Károly alispán fia Károly (1845) Bars vármegye főszolgabírája. A család Zlatnán, Kis-Beládon és Nagy-Szelezsényben volt birtokos.

Czímer: (ősi) aranyban, zöld téren emelkedő lombos fa alatt haladó, visszafelé néző medve, melyet szürke felhőből előtűnő, két nyilat tartó kar véresre dől. Sisakdísz: zöld, lombos fát tartó, kinövő medve. Takarók: kőkarany—veresezüst. A bárói czímer, melyet J. János és gyermekei 1865-ben nyertek, a következőleg bővült: veressel és arannyal rózsát vágott paizsban felül fehér lovon vágató kékruhás magyar vitéz, kivont karddal. Alul az ősi czímer, két sisak; sisakdíszek: I. koronás fekete sas, II. az ősi czímer sisakdíszé.

Jezerniczky. Turóc vármegyéből származik. Miklós 1650-ben Zólyomban, Pál 1755-ben Nógrádban Szügyben volt birtokos; idővel átterjedt Bars, Komárom, Turóc és Szabolcs vármegyékbe.

Czímer: kékben, nyakán nyíllal átdőlt, ágaskodó vadkecske. Sisakdísz: nővő paizsalak. Takarók: kőkarany—veresezüst.

Jókay. 1577-ben J. István és Mihály a mai Zsitva-Újfalu és Mikófalva között fekvő Jóka pusztán, egytelkes nemes emberek voltak. Mihály 1599-ben, Mátyás 1580-ban, Pál 1622-ben szerepelnek. 1622-ben még Benedek birtokos. Jóka pusztán. 1630 táján a család Komáromba költözött.

Kálnay. (Nagy-Kálnai.) A család eredetét a bevezető részben ismertettük. K. László (1505–1518) négy fia közül Ferencz túlélt a mohácsi vészt. Fia Albert (1563) a család nyitra- és pest-megyei jószágainak birtokosa, 1567-ben alispán és követ, költészettel is foglalkozott. Fiai: Ferencz és János 1593-ban említettek. Unokatestvérei K. György fiai István és János (1544–1593) anyjuk után Kis-Vezekény, Szénásfalva és Vilnye jószágokat bírták. A fenti János és Ferencz 1640 előtt utódok nélkül elhaltak, velök kihalt a Kálnayak főnemesi ága. Javakra gr. Pálffy Pál, kamarai elnök tette a kezét, de a család másik ágából ifj. Ferencz és András 1641-ben ollenmondottak, minek következté-

ben 1615-ben Geletnek, Kisfalud, Kürt, Szend, Almás, Szökéháza és Iklad (utóbbi Nógrádban) az ellentmondóknak adott vissza. András 1662 előtt magtalanul elhalt. A XVIII. század utolsó éveiben K. János és fia József Rimaszombatról, magát a magvaszakadt K. család utódának jelentvén ki, az ősi K. birtokok visszaszerzésére a kir. tábla előtt több pert kezdett a Kálnay-javak egy részét öröklő péli Nagy család ellen, a mi azonban eredménytelen maradt. A nagy-kálnai K. családon kívül még egy másik család is virágzott Bars vármegyében, a kis-kálnai K. család. 1472-ben tűnnek fel, Kis-Kálnát bírták. 1702-ben Miklós tűnik fel. Az 1755. évi nemesi összeírásban három tagja említettik, a kik Kis-Kálnán birtokosok.

Kaszaniczky (Nagy-selmeczi). Liptó vármegyéből származik. Első ismert őse György 1395-ben nyert adománylevelet Zsigmond királytól. Idővel átszármazott Pest, (1795), Nógrád (1820) és Dániel 1845-ben Bars vármegyébe. A család Nagy-Selmecz negyed részét bírta. Tagjai közül: Adám, (1748—1804) egyetemi tanár, majd esztergomi kanonok, Lajos, Liptó vármegye II. alispánja. (1846); Pál, ugyanott megyei ügyész; (1840); Béla, méneskari őrnagy; (1896); Kálmán, ügyvéd Léván.

Czímer: veresben, hármás zöld halom középsőjén jobb lábával arany-golyót tartó daru. Sisakdísz: görbe kardot tartó pánczélos kar. Takarók: kékarany—veresezüst.

Kazy. (Garam-veszelei.) Első ismert őse György a XIV. században. A család levéltára, mely a lévai várban volt elhelyezve, a XVII. század elején a lángok martaléka lett s így a család birtokában csak az 1664-ben élt Jánostól kezdődőleg vannak meg a családi oklevelek. Az 1664-ben élt János a lévai várban a Koháry-buszárok kapitánya volt, s a kit 1664 augusztus 16-án a törökök felkenezoltak. Fia János 1681-ben megerősítő ezimeres nemeslevelet nyert. Királyi adományt a család az Alsó-Veszele, Kis-Sálló, Kis-Sári, Alsó-Várad és Baracska helységekben levő birtokokra nyert. Mint Bars vármegye alispánja, Nemes-Oroszit nyerte kir. adományul. Fia László, barsi alispán, 1721-ben Felső-Garam-Veszelét nyerte adományul, másik fia János, († 1759), történetíró, harmadik fia Ferencz, (sz. Léván 1695 † 1760), jezsuita, a Pazmaneum igazgatója s történetíró. László fia: József, († 1768), Bars vármegye követe. Fia László († 1817), inzulgens, ennek fia István 1848-ban a barsi lovas nemzetőrök kapitánya († 1865). Fiai: László, jelenleg Nemes-Orosziban birtokos, Lázár volt tengerésztestiszt, János Garam-Veszelén birtokos, es. és kir. kamarás, Bars vármegye főispánja, a Lipót-rend lovagja; József, es. és kir. kamarás, a vaskorona-rend és a legion d'honneur tisztje, min. oszt. tan., a hegyvidéki kirendeltség kormánybiztosa, (1901.) tart. honvédelmusházkapitány.

Czímer: veresben, zöld alapon balfelé fordult, görbe kardot tartó természetes leopárd szintén görbe kardot tartó arany-oroszlámmal küzd, mely jobb lábával levágott török főn nyugszik; a paizs felső jobb sarkában félhold, balfelől hatszögű aranycsillag; Sisakdísz: jobbról két ezüst holddal ellátott zöld, balról két arany-esillagos veres zászló közt kinövő pánczélos, sisakos és veres ruhás magyar vitéz. Takarók: kékarany—veresezüst.

Keglevich. (Buzini gróf.) Horvátországból származik. Első ismert őse Péter (1300 táján.) Utóda Péter 1520-ban jaiczai, (1537—1542) horvát-szlavon bán, családját a főrangnak közé emelte, nevét főleg Jaicza várának hősi védelme által tette emlékezetessé. K. György 1598-ban horvátországi albán, fiai Péter (1627—1649) és Miklós († 1642) a család két főágának alapítói. Miklós 1646-ban nyert bárói rangot; Miklós és Péter 1687-ben grófi rangra emeltetett. A magyarországi ágból József gróf 1755-ben birtokos a vármegyében. József neje Thawonath Terézia révén jutott Kis-Tapolcsány birtokába, († 1774). Fiai: József, Zsigmond és Károly 1786-ban bérbe veszik Koháry Karolinától a kis-tapolcsányi uradalom 1/4 részét. Gábor (1825—27) esztergomi és (1828—42) nógrádi főispán, 1831-ben koronaőr, 1842-ben tárnokmester. Testvére László, a pesti vívírintézetet alapította. (1799—1847.) III. Károly fia János (sz. 1786 † 1856), es. kir. kamarás, főpohárnokmester, 1823-ban Bars vármegye főispáni helytartója, 1825—39-ig főispánja, a kis-tapolcsányi uradalom birtokosa, mely a Hethési Pöthe-féle örökség révén került a család birtokába. Fia István, (sz. 1840), az aranyosmaróti kerület volt országgyűlési képviselője, es. és kir. kamarás, v. b. t. t.

Czímer: (jelenleg használt) veres paizslábban két ezüst pólya, e fölött kék mezőben két egymás felé fordult arany-oroszlán által tartott arany-markolatával a paizslábon nyugvó, hegyével felfelé irányított egyenes kard, hegyén grófi koronával. Két sisak. Sisakdísz: I. és 2. befelé fordult ágaskodó oroszlán, közöttük a grófi koronára állított, arany-rudas, két fehérésűs, veres zászló. Takarók: kékarany—veresezüst.

Kelecsényi. (Kelecsényi és hrabói.) Nyitra vármegyéből származik. Első ismert őse K. Tamás 1367-ben királyi ember. A családi leszármazás az 1585-ben élt Mátyástól vihető le. Idővel átszármazott Trenesén, Pozsony és Bars vármegyékbe. Tagjai közül Zsigmond (1768—1816) treneséni főszolgabíró; fia Gáspár, (1787 † 1858), ennek fia Rafael (sz. 1825) 1847-ben Nyitra vármegye tiszteletbeli aljegyzője, jelenleg Bessén, Nagy- és Kis-Fajkúrtón, Baracsán, Mező-Kis-Sállón birtokos. Testvére József, (sz. 1815), a ki a XIX. század közepén mint az irodalom lelkes pártfogója volt ismeretes.

Czímer: kékben, balrafordult aranyvéddoronggal ellátott, görbe kardot tartó pánczélos kar, mely felett három hat-

KELECSÉNYI.

Kaszaniczky

Kazy.

Keglevich.

Kelecsényi.

KELTZ.

szögű aranyesillag s ezüst félhold ragyog. Sisakdísz: paizsbeli kar. Takarók: kékarany—veresezüst. (Siebmacher II. k., 223. T.)

Kelez.

Kelez. (Fületincai és loóki.) Osrégi salzburgi nemes család, melyből István és Farkas 1564-ben már nemesség-megerősítést nyertek. A család a XVI. században Vas, a XVII-ben Abaúj vármegyékben lép fel, idővel átszarmazott Szabolcs, Pest, Ung, Borsod vármegyékbe, a hol jelenleg is Vattán birtokos. Tagjai közül József, (1780), udvari kancelláriai referendárius, honti főispán, a Szent István-rend vitéze, Adám, (1787), a dunántúli kerületi tábla elnöke, Zsigmond 1741-ben Abaúj vármegye követe, Antal 1775-ben abaúji alispán, Imre, győri kanonok, (1787), a községi árvalház alapítója, István (1860) abaúji alispán. Gyula, jelenleg Zsitva-Újfaluban lakik.

Czímer (esaládi közlés): veressel és arannyal hasítva. Elöl fazéksisak három strucz-tollal, hátul görbe kardot tartó pánczélos kar, a kard hegyén átütött turbános török fővel. Sisakdísz: veressel és arannyal, ezüsttel és veressel vágott nyílt szárny. Takarók: veres-arany, veresezüst. II. Veressel és kékkel vágva és hasítva. 1. Veresben három strucz-tollal díszített sisak. 2. Kékben görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardon átütött török fővel. 3. Kékben mogyorót tartó természetes mókus. 4. Veresben görbe kardot tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: kékkel és arannyal, ezüsttel és veressel vágott, nyílt szárny.

Kerekes.

Kerekes. Trencsén vármegyéből származik Óse János 1662 szeptember 5-én nyert czímeres nemeslevelet. Fia István, (1710), Bars vármegye főadószedője, fia János, (1728—40), esküdt, ennek fia József. († 1809), a vármegye levéltárnoka, ennek fia Károly († 1842) Nyitra vármegyébe költözött.

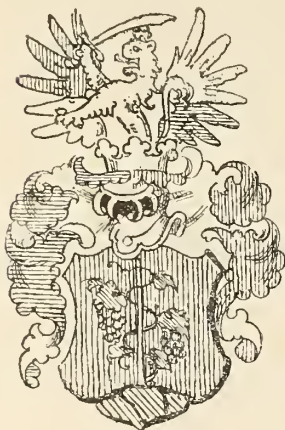
Kereskenyi.

Kereskenyi. E család a XVII. század közepén tűnik fel a vármegyében. László 1665-ben ellentmond bessenyei Nagy Ferencz beiktatása alkalmával Felfalu, Kis-Ugrócz helységekre nézve. Tán ennek utóda Zsófia, a ki az 1557. évi nemesi összeírásban szerepel.

Klobusitzky.

Klobusitzky. (Klobnsitzi és zétényi.) Trencsén vármegyéből származik. Első ismert őse Tamás 1421-ben királyi ember. 1456-ban már Klobusitz birtokában volt. István 1612-ben nemesség-erősítő oklevelet, János 1638-ban czímerlevelet nyert. 1686-ban a család Zétényre nyert királyi adományt. Ferencz és gyermekei 1692-ben bárói, Xavéri Ferencz kalocsai érsek, Antal és István bárók grófi rangra emeltettek. A bárói, valamint a grófi ágak magva szakadt. A család 1680-ban telepedett Bars vármegyébe s Kálaz, Hind, Gesztőcz és Zsitva-Újfalu helységeiben birt földesúri joggal. János (sz. 1838) országgyűlési képviselő, Zsitva-Újfaluban, Gesztőczön, Kálazdon és Nagyhinden birtokos.

Czímer: (az 1638. évi) veresben, hármaz zöld halom középsőjébe ütött karó körül tekerődző szőlővessző, zöld levelekkel s 7 szőlőfürttel. Sisakdísz: jobbról veressel és ezüsttel, balról arannyal s kékkel vágott nyílt szárny közt görbe kardot tartó, kinövő koronás arany-oroszlán. Takarók: kékarany—veresezüst.

Kmoskó.

Kmoskó. (Bereniczei.) Liptó vármegyéből származik, hol jelenleg is birtokos. Tagjai főleg a hivatalnok pályán tűntek ki. Ágost 1820—30 m. kir. kamarai tanácsos; László

KLOBUSITZKY.

(1817) udv. kancelláriai fogalmazó, utóbb titkár († 1857). Elek (1820—25) m. kir. helytartósági tisztviselő. Benedek 1857-ben telepedett le Barsban, Béla jelenleg lévai lakos.

Koháry.

Koháry. (Csábrági és szitnyai gróf.) Óse, a kitől a leszármazás szakadatlan terjed; Imre 1560 táján élt. Fia Péter (1593—1629) a csábrági és szitnyai uradalmakat szerezte. Fia István fileki örökös főkapitány és honti főispán, a lévai határban vivott ütközetben esett el († 1664). Fiai II. István († 1731) országbíró és Farkas, (1686 † 1704). András († 1757) honti főispán, előfordul az 1755. évi nemesi összeírásban. Fiai: Miklós (sz. 1721 † 1769) tábornok és honti főispán, II. Ignác (sz. 1726 † 1777) honti főispán, ennek fia Ferencz a család utolsó físzarja († 1826) eltemettetett a szent-benedeki családi sírboltban. Tagjai közül: Péter 1616-ban bárói, II. István 1685-ben testvéreivel együtt grófi és Ferencz 1815-ben hercegi rangra emeltetett.

Koller.

Koller. (Nagymányai nemes, báró és gróf.) Tirolból származik. János Kristóf 1633-ban nyert czímeres nemeslevelet, mely Sopron vármegyében hirdettetett ki. Nagy-Mányára a család 1737-ben nyert királyi adományt. K. Xavéri Ferencz 1752-ben bárói, 1758-ban osztrák, 1772-ben magyar grófi rangra emeltetett. Tagjai közül Ferencz 1759—87 Bars vármegye főispánja. József († 1755 előtt) Nagymányán volt birtokos.

Czímer: (nemesi) négyelt paizs. 1. Kékben, zöld alapon balrafordult fekete ló. 2. Veresben kivont pallost tartó kétfarku arany-oroszlán. 3. Ezüstben három rózsza. 4. Kékben két arany-pólya. Sisakdísz: két elefántormány közt ágaskodó fekete ló. Takarók: kékarany—veresezüst.

Konkoly-

Thege.

Konkoly-Thege. Komárom vármegye legrégebbi adományos családjának egyike. Óse Máté (1242). Fiai: István Thege de Konkoly és Barnabás. István fia Miklós (1357—77). Barnabás fia András (1306), utóda I. János 1471-ben adományt nyer Konkoly és Merche helységekre. Albert 1485-ben kir. ember. A jelenleg élő nemzedék őse Péter (1572—1611). K. T. Gyuláné jelenleg Szodón és Nagy-Szelezsényen birtokos. József, a Komárom vármegyéből Barsba származott Pál legidősebb fia Budapesten ügyvéd. Pál legfiatalabb fia Sándor, Houtban Szántón gazdalkodik és az 1896—901 ciklusban képviselő volt.

Kopcsányi.

Kopcsányi. A XVII. században Nyitra vármegyében tűnik fel, hol Köpesény és Felső-Elefánt helységeiben volt birtokos. Nemességét 1824 decz. 13-án hirdettette ki Barsban.

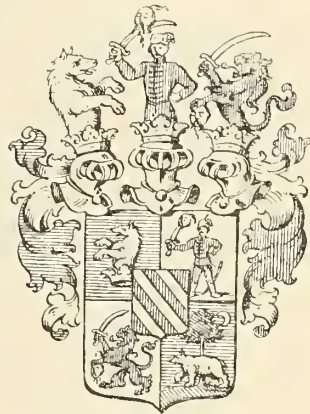
Czímer (színj. nélkül): Lovon ülő magyar vitéz, jobbjában görbe kardot tart, melyen levágott török fő van átütve, a ló előlábai alatt megcsónkított török katona holtteste fekszik. Sisakdísz: görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardon átütött török fővel.

Kosztolányi. (Nemes-kosztolányi.) A legrégibb idők óta, ott a hol közelében a Divék nemzetségből leszármazott különféle nevű családok, mint a Rudnayak, Divékújfalussyak, Majthényiak stb. az egész vidéken el voltak terjedve, voltak a Kosztolányi és birtokosok. Al- és Fel-Kosztolányban, hol régen elpusztult sziklaváruk nyomai még ma is láthatók. A K. család a XIV. században nemesek előkelő, de vagyonos család volt, a mit fényesen igazol ama párviadal is, melyet a család két tagja 1377-ben Nagy Lajos király előtt Budán, fényes társaság előtt vívott egymással.

A család első ismert ősei Kelemen és Paska. Az utóbbinak unokája Tiborez fia Tamás 1350-ben unokatestvéré, a fenti Kelemen fia Dénes fia Patauchot meggyilkolván, ennek testvérével, Csankonnal 1377-ben bajvívásra köteleztetett, melyben legyőzvetvén, javaitól is megfosztatott. Paska ága a XIX. század elején kihalt. A most élő ágaknak Kelemen unokája Csernek. Ananiás fia és Csankonak unokatestvére a közös ősük. 1356-ban Csankon, Konth Miklós nádortól kapott oklevél szerint osztozik Loránddal, Ananiás fiával és Istvánval, Csernek fiával. 1361-ben Csankon határjáró levelet kap Bebek István országbírótól. 1362-ben Paska még mint Saskó várnagya szerepel. 1373-ban Nagy Lajos király rendeletéből határjáró levelet kaptak Ananiás fia Miklós, Ottmár fia és Paska unokája Márton, meg Csernek fia István. 1435-ben Zsigmond király új adománylevelével az akkor élt családok Báthory István országbíró által al- és felkosztolányi és kétújlehotai birtokaikba bevezettetnek, nevezetesen Márton fia Pál, János fia Ferencz és Briceus fia János a Paska ágából, azután Csernek unokájának Laczka fia Lőrincznek fiai, László és Lázár s ennek fia László, végül Csernek fiának Bálintnak fia András, Bálint másik fiának, Jánosnak fiai Bálint és Mihály s ennek fiai Simon és Tamás. — Paska ágából Pál fia György (Policarp) Mátyás király tudós diplomatája. 1458-ban Mátyás király magántitkára, 1460-ban követségben járt a pápánál, 1472-ben veszprémi kanonok, majd Rómában a pápai széknél követ. († 1489 után.) Fivérének, Mihálynak fia Miklós, 1481-ben pápai közjegyző Rómában. — Paska ágából István fiai (Tamás unokái) Péter és András, azután Pál fia Mihály és Csernek ágából ennek unokája, Bálintnak fia Miklós, 1487-ben határjáró levelet nyernek Mátyás királytól Kisfalud alias Kisbisztricsény, Alsóeléc, Nemes- és Felsőkosztolány, meg Tremnyistye föld közötti birtokokra. — Csernek fia Bálint ágából a XVI. században Uriel fia László Bars vármegye alispánja († 1629); áganak magva szakadt. — Paska ágából a XVIII. században György fia Gábor ugyancsak a vármegye alispánja; áganak szintén magva szakadt. — Bálint dédunokájának, István fia Andrásnak (1497) utódai közül Alajos (sz. 1820) s ennek fiai Aurél, kir. tanácsos (sz. 1848) és Alajos (sz. 1857) vannak életben. — A fentebbi András fivérének Miklósnak fiától, Zsigmondtól származnak Kálmán szolgabíró, (sz. 1836), testvére István (sz. 1841) s ennek három fia. — A Csernek ágbeli utolsó helyen említett László unokája Adám, bajmócezi várnagy, (XVI. század), ennek fia András a protestánsok egyik befolyásos képviselője, kiváló politikus, 1626-ban gróf Mansfeld tábornokot, a svéd sereg vezérét kitaluzolta Turóc- és Bars vármegyéken át Bethlen hadaihoz.

Adám egyik fivérének, Gáspárnak utódai közül ének Sándor, (sz. 1831), ennek fia István, tart. huszárhadnagy (sz. 1870) és Sándor fivérének, Lászlónak 3 fia és Jánosnak 2 fia. Adám és Gáspár fivérük, Mihálynak fia István 1697 nyarán érseki engedéllyel megkezdte a nemeskosztolányi római katolikus templom építését s 1700-ban befejezte. Fia Zsigmond, mint Rákóczy Ferencz fejedelem biztosa, az 1705. szécsényi gyűlés határozata folytán a jezsuita rend kiutasításában 1706—7-ben báró Schmödegg Tamással, Bori Gáborral és Spáczay Gáborral vesz részt. — Özvegye, Justh Zsófia 3 fiát, Eleket, Józsefet és Andrást a lutheránus hitre neveltette s ezek 1734-ben III. Károly engedelmével, a nemeskosztolányi és nagyszécsényi ág. hitv. ev. egyház-községnek szabad vallásgyakorlatot biztosítva, saját költségükön Simonyból az eklklóziát áthozták s 1744-ben sok egyházi és polgári zaklatás után a templomot, paplakot is iskolát felépítették. Andrásnak fia Péter (sz. 1745 † 1809) testőr. — Eleknak unokája Móriéz (sz. 1806 † 1884) 1824—1847-ben a 33. gyalogezredben szolgált, 1848—49-ben honvéd-ezredes és utóbb Komáromnál a 13. hadosztály parancsnoka; ennek testvére Péter 1848-ban mint nemzetőr-százados a pozsonymegyei magyarfalvai ütközetben elesett; másik testvére Károly (sz. 1818 † 1873) 1847-ben szolgabíró, 1861-ben a vármegye főjegyzője, 1867-ben osztálytanácsos és a verbói kerület országgyűlési képviselője. — Fiai: Vidor (1848) M. A. V. hivatalnok, Béla (sz. 1850) M. A. V. főmérnök, Attila (sz. 1851) a vármegye főszámvevője, Károly (1855) es. és kir. kamarás, tüzérszázados és Miklós (sz. 1858) M. A. V. hivatalnok. — Rangemelés: K. László (sz. 1739 † 1806) vezérőrnagy, 1790-ben bárói rangra emeltetett s a Mária Terézia-rendet kapta; Budán halt meg, utódai nem maradtak. — A család jelenleg Nemeskosztolányban, Alsó- és Felsőkamenecezen, Nemesényben, Perlepen és Zsitvakenézen birtokos.

Czímer: kékkel és ezüsttel négyelt paizs szívpaizsszal. Benne veres mezőben, három, ezüst haránt-pólya. A nagy paizs: 1. Koronából kinövő, befelé fordult medve. 2. Zöld alapon veres ruhás magyar vitéz, jobbában görbe kardon átütött török főt tart. 3. Jobbjában görbe kardot, baljában levágott török főt tartó veres oroszlán. 4. Zöld alapon, emelkedő lombos fa alatt, ezüst félholdtól és csillagtól kísért medve. (A címernek ez a része a Divék nemzetségből leszármazott családok címérével azonos s a család ezt használja.) Három sisak. Sisakdísz: I. paizsbeli medve, II. paizsbeli vitéz növekvően, III. kinövő paizsbeli oroszlán. Takarók: kékarany—veresezüst.

KOSZTOLÁNYI

Kovács.

Kovács. (Biszterezsi és dieskei.) Nyitra vármegyéből származik. A XIV. században lép fel. K. Mihály 1578-ban nyer nemességűjtést Rudolf királytól. Az 1732. évi barsvármegyei kétségtelen birtokos nemesek névsorában Ádám, István és Imre neveivel találkozunk.

Czímer: kékkel és veressel hasítva. Elöl, zöld alapon balra fordult arany-oroszlán, felemelt jobbával leveles koronát tartva, hátul kékruhás, fehér kalpagos, jobbában görbe kardot tartó magyar vitéz, balját csipőre téve áll. Sisakdísz: baljában hegyével felfelé álló nyilat tartó, fehér kalpagos, paizsbeli vitéz. Takarók: kékarany—veresezüst.

Kubinyi.

Kubinyi. (Felső-kubinyi, nagyolaszi és deményfalvi.) Ite, fia Miklós (1315). A család 1233-ban Revuesa földjét nyerte II. András királytól Liptó vármegyében. A XV. században két ágra szakadt. György fia Dániel a nagyolaszi ág törzse, ennek testvére Máté (1505) árvai követ, a deményfalvi ág őse. A nagyolaszi ágból Kristóf kamarai ügyész, ennek utóda István (1750) a jezsuiták ügyvéde, neje Gaffor Julia után Nyitraszeg, Bisztricsény, Vioszka helységekben zálogbirtokokat szerzett. Fia Ignác (sz. 1736 † 1811), ennek fia András (sz. 1790 † 1831) fia közül Sándor (sz. 1823) nyitrai ügyvéd, másik fia Zsigmond (sz. 1820) szintén ügyvéd, kinek neje Névény Klára; fia Jenő (sz. 1853) néveri birtokos.

Czímer: ősi, 1497-ből. Kékben zöld alapon, a háttérben balfelé mindinkább emelkedő fehér sziklás hegy előtt, feketepettyes fehér zerge, fekvő helyzetben, szarvai közt hatágú arany-esilaggal, mögötte zöldelő fenyőfa emelkedik. Sisakdísz: a paizsbeli zerge. Takarók: veres—kék. II. 1578-iki: kékkel és veressel haránt vágva. Felül: felhőkből előtörő, görbe kardot tartó pánczélos kar. Alul: zöld alapon fenyőfa mellett emelkedő fehér hegység felé haladó fehér zerge, szarvai közt hatágú arany-esilaggal. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt kinövő paizsbeli zerge. Takarók: ezüstveres—kékarany.

Kürthy.

Kürthy. (Fajkúrti és koltai.) A Katiz nemzetségből származik. Ősi fészke Komárom vármegye, honnan a XVIII. század végén Nagy-Szelecsénybe telepedett, hol 1848. előtt földesúri joggal bírt. Tagjai közül: Lajos (1825) Komárom vármegye I. alispánja. József 1848-ban országyűlési képviselő; István (1849) honvéd ezredes; László (1848) nemzetőri őrnagy; Zsigmond (1879) Bars vármegye főszolgabírája; Lajos (1890-től) Liptó vármegye főispánja; Emil (sz. 1848 Bars-Endréden) író.

Czímer: kékben, zöld alapon, fehér lovon vágató, vörös ruhás magyar vitéz, jobbában görbe kardot tart, melyen átütött török fő vérzik, baljában vörös zászlót lobogtat. Sisakdísz: paizsbeli vitéz növekvően. Takarók: kékarany—veresezüst.

Kvassay.

Kvassay. (Kvassói és brogyáni.) Trenacs vármegyéből származik, honnan Bars- és Nyitra vármegyékbe költözött. Az 1732. évi vármegyei kétségtelen birtokos nemesek között, valamint az 1755. évi összeírásban László nevével találkozunk. László a kir. kúriánál albiró 1773-ban Brogyánban birtokos.

Lászlóffy.

Lászlóffy. Lásd az Illovay családot.

Lakner.

Lakner. (Felső-eőri.) Vas vármegyéből származik, hol már a XVII. század elején tűnik fel. Idővel átszarmazott Pest, (1825), Fejér és Bars vármegyékbe.

Czímer: kékben, fészkeben ülő, fiait vérevel tápláló pelikán. Sisakdísz: görbe kardot tartó pánczélos kar.

Leidenfrost.

Leidenfrost. (Barsi.) L. Gyula, valamint unokaöcsesei László és Tivadar 1896. évi június 6-án nyerték czímeres nemeslevelet, 1897. márczius 27-én pedig „barsi” előnevet. E családból László 1861-ben telepedett le a vármegyében, mint az Eszterházy-féle lévai uradalom főbérletje, utóbb az uradalom lovag Schöeller Pál birtokába jutván, a család egyik tagja az uradalom vezetését vette át. Tagjai közül: László 1896 óta a lévai kerület országyűlési képviselője. Tivadar 1896 óta a vármegyei közigazgatási bizottság tagja és a lévai uradalom igazgatója.

Czímer: kékben, jobb lábában ezüst-keresztet, baljában öt-levelű zöld olajágot tartó, veressel fegyverkezett arany-sas. A paizsfőben öt hatszögű arany-esilaggal. Sisakdísz: nyílt szárny, jobbról kék, balról arany. Takarók: kékarany. Paizstartók: két chernb fehér lepelben.

Lévay.

Lévay. (Kis-szecei.) III. Ferdinánd király 1631. december 16-án a kis-szecei Lévay, másként Vaska András újbold nemesítette és ezt 1632-ben Zemplén vármegyében hirdették ki. A család idővel Gömör és Komárom vármegyékbe származott át.

Lipovniczky (Lipovnoki) A Lipovnuk nemzetségből származik, melynek ősi fészke Nyitra vármegye, 1247-ben e nemzetség Megyered, 1283-ban Berenes birtokosa. A család idővel átszarmazott Bars vármegyébe, hol a XIX. század első felében birtokos volt. Tagjai közül: Vilmos és József 1832—39-ben jelentékeny részt vettek a Balogh János vezetése alatt folytatott pártküzdelmekben.

Lipthay. (Kisfaludi és lubellai.) Őse Myloth (1263—98) a lipót-megyei Likvát bírt. Fülöp 1355-ben szerezte Lubellét, melyre II. Miklós 1465-ben újabb királyi adományt nyert. II. Bálint 1494-ben Palocsa várnak kapitánya. György országos adórovó, (1557—84), fia Imre († 1633) a vármegye nagynevű alispánja. IV. György (1649) a lévai vár kapitánya.

Lipovniczky.

Lipthay.

LIPTHAY.

KURTHY.

LÜLEY

Lüley. (Lülei és setétkuti.) Törzsökös bars-megyei család. Őse Leel Salamon comes-fiai Pál, István, Miklós, Jakab és Salamon terjesztik tovább a családot. Mihály 1324-ben a Simonyi család beiktatásánál mint királyi ember szerepel. A fenti István unokája Ferencz 1365-ben Lülén birtokos. János és Mihály fiai 1500-ban Lüle birtokában megerősítettnek. Mihály 1523 előtt Demjéndet bírta zálogban. János az 1553-ban eszközölt összeírás alkalmával egy porta birtokosa. Idővel átszarmazott Zemplén, Ung és Békés vármegyékbe. Az 1755. évi összeírásban Bars vármegye nemesei között a következő családtagokat találjuk: Antal, Ferencz, István, János özvegye, László, Osvát, Pál és Sándor, a kik Nagy-Lülén voltak birtokosok (1732. évi összeírás). Tagjai közül Nándor 1837-ben Bars vármegye esküdtje. János (1901) főszolgabíró Oszlányban. A család jelenleg Nagy-Lülén birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon sárga-csizmás, veres-ruhás, arany-öves magyar vitéz, jobb-jában arany-vadászkürtöt, baljában kardot tart. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt kardot tartó pánczélos kar. Takarók: kékarany—veresezüst.

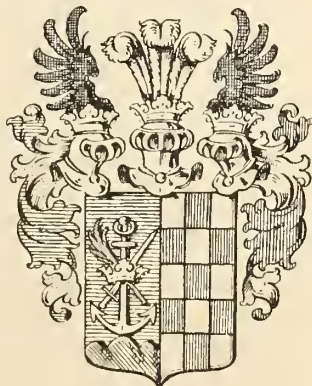
Magyari-Kossa. (Nagy-Magyari.) Őse Kossa Albert, a ki Magyarinak, vagy nagy-sarlói Kossának íratott, 1599-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1666-ban a kis-tapolcsányi közgyűlésen hirdettek ki. A család Szénásfaluban bírt napjainkig. Idővel átszarmazott Veszprém, Komárom és Tolna vármegyékbe.

Czímer: Természetes színtű, lépő oroszlánal rakott, kék haránt-pólyával osztott paizs, felül veres, alul ezüst. Sisakdísz: kinövő pánczélos vitéz, sisakkal s három veres strucz-tollal, jobb-jában kardon átütött, levágott török fővel, baljában, lándzsán, aranykék hadi lobogót tart. Takarók: kékarany—veresezüst.

Maholányi. (Szelepesényi báró.) Szelepesényi György, esztergomi érsek családjával közös törzsből származik s általa emelkedett jobbágyorsorból a nemesek közé. János (1694—1699) kir. személynök, 1695-ben bárói rangot nyer. József (1730) kamarai tanácsos; vele azonban — úgy látszik — kihalt a család.

Maiáth. (Székelyi nemes és gróf.) A XVII. században tűnik fel Hont és Bars vármegyékben. Miklós (1646—1649) Lippay primás titkára, (1662—1672), a kir. jogügyek igazgatója. Fia Boldizsár, unokája: I. József († 1757) hétszemélynök. Fiai: II. József, államminiszter 1783-ban személyes gróf és 1794-ben gyermekeivel együtt grófi rangra emeltetett és I. György 1752—1821) királyi személynök. II. József gróf államminiszter fia: III. József (1820) kir. kamarai elnök, ennek fia: Antal (sz. 1800, † 1873) udvari kancellár és az aranygyapjasrend vitéze. II. József államminiszter második fia János (sz. 1786, † 1855 január 3) történetíró; fényesnek ígérkező pályáját anyagi romlás szakította félbe. Költői hajlamai már korán felébredtek benne. 1818-ban jelent meg az első költeménygyűjteménye, majd ezután sűrűn követték egyéb szépirodalmi dolgozatai is. Mint történetíró számos becses munkát tett közzé. Egy ideig ő szerkesztette a „Nemzeti Ujság”-ot. Részt vett az országgyűléseken is, főleg az 1843—1844-iki országgyűlésen vonta magára a közfigyelmet. 1848-ban Bajorországba költözött, hol 1853—1854 telén előadásokat tartott uralkodónk jegyesének, Erzsébet királynőnek a magyar történelemből. Anyagi gondoktól gyötörve, leányával együtt öngyilkos lett. A fenti I. József hétszemélynök másik fia Ferencz († 1813) kir. alapítványi ügyész, unokája Lajos (sz. 1805 † 1872) Hont vármegye főszolgabírája, Nagy-Kereskényben volt birtokos. Fia: István (sz. 1833) Bars vármegye főispánja (1875—1889), fia István (sz. 1865) Bars vármegye főjegyzője. A grófi ág 1848 előtt Nagy-Ugróczon és Nagy-Törén volt birtokos.

Czímer: hasított paizs, jobbról kékben, zöld hármashalmon, nyelével felfelé álló horgony, melynek közepére arany-korona van bűzva, a korona nyílásán át, jobbról zöld olajész, balról arany-markolatú hegyével felfelé álló egyenes kard van keresztbe dugva. Balról ezüsttel és veressel kezelt mező. Három sisak: I. (középső) három fehér strucz-toll. Takaró: kékarany—veresezüst. II. és III. egy-egy fekete szárny. Takarók II-nál kékarany, III-nál veresezüst.

MAJLATH

János (1715) kanonok. Antal altábornagy, 1780-ban bárói rangra emeltetett. IV. Sándor († 1828) Hont vármegye alispánja. Agost 1848—49-ben huszárkapitány. Kornél 1848—49-ben honvédtiszt, majd királyi táblabíró. István miniszteri tanácsos. Gyula († 1899) Komárom vármegye főispáni helytartója. A család 1593-ban Nagy-Endrődön, 1700—1750 közt Garam-Ujfaluban bírt földesúri joggal. Agost a XIX. században Füssön volt birtokos.

Czímer: veressel és kékkel hasítva. Elöl, zöld alapon üllő s zöld száron három fehér rózsát tartó természetes fekete medve, hátul, zöld alapon aranyszegélyes veresruhában álló magyar vitéz, fején prêmes lobogó süveggel, könyökben elvágott jobb karjával fanyelű, vashegyű fehér zászlót szorít magához, baljában arany-markolatú kivont görbe kardot tart. Sisakdísz: hiányzik a bárói czímernél.

Litassy. Az 1755. évi nemesi összeírásban Pál és György árvái, továbbá István, valamint Imre örökösei szerepelnek. Az utóbbiak (1732—73) Derezsényben voltak birtokosok.

Litassy

Lüley.

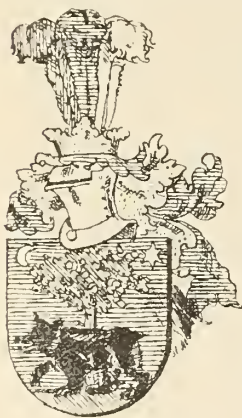
Magyari-Kossa.

Maholányi.

Maiáth

Majthényi.

Majthényi. (Kesselőkői és berencsi urak és bárók.) A Divék nemzetségből származik. Első ismert őse János, ennek fia László (1380); Benedek 1124-ben kir. ember. Gergely híres hadvezér és trencséni követ 1434-ben nyeri Kesselőkői várát a hozzátartozó uradalommal. Utódai közül János (1501–1507) simontornyai, majd pétervárad kapitány; Rafael, Corvin János bajmóczyi várnagya (1491); Uriel turóczi prépost (1501–1535); Márton (1521) és Bertalan (1523–1651) szegedi kapitány, II. Lajos kamarása. E két utóbbitől származik a család jelenleg virágzó főága. Rangemelések: Bertalan fia László, pápai váraparancsnok, majd zólyomi főispán, (1578–1598), fia György 1634-ben bárói rangra emeltetett. Ő lett a régebb bárói ág őse. Mihály tanácsos 1654-ben szintén bárói rangot nyert, de ága kihalt. Gergely 1678-ban emeltetett bárói rangra. Az újabb időkben László barsi főispán és gyermekei 1834-ben. Antal lipői főispán és fia László, a később honti főispán 1837-ben, Ágost, barsi főispán és gyermekei 1865-ben, illetőleg 1867-ben emeltettek bárói rangra. Majthényi László báró 1883-ban legfelsőbb engedélyvel örökbe fogadta Paczoly Antalt. A már említett családtagokon kívül kiemeljük a következőket: György (1653) kir. biztos; János báró, (1663), Nyitra vármegye alispánja, perszonális, ennek fia Pál, mosonyi alispán és aranysarkantyús vitéz (1704); István báró (sz. 1788 † 1868) 1848-ban komáromi váraparancsnok. Antal († 1856) esztergomi nagyprépost. József báró 1848-ban képviselő. Flóra (sz. 1847) hírneves író, jelenleg Seviljában él. László báró, (1845–1848) honti főispán, (1867–1876), Ágoston (1862–1864) és ilj. László báró (1865–1866), Bars vármegye főispánjai; László báró (sz. 1820) 1842-ben Hont vármegye alispánja, 1848-ban főispán, 1849-ben megyefőnök, 1861-ben újból főispán. 1865-től kezdve 1890-ig Hont vármegye főispánja, val. b. titk. tanácsos, a Szent István-rend középkeresztese, cs. kir. kamarás stb. Nándor (1861) Bars vármegye alispánja. A család jelenleg is bírja a kesselőkői uradalmat, melyhez Bisztricsény, Radobiceza, Eny és Felfalu tartozik. Rezső és Albert jelenleg Bisztricsény és Felfaluban, László báró pedig Ényben birtokos.

Malonyay.

Czímer: kékben, zöld alaphól kinövő, zöld lombos fa előtt haladó medve, a jobb felső sarkon befelé fordult ezüst félhold, a bal sarkon hatágú aranyesillag által kísérve. Sisakdísz: három (veres, kék, fehér) strucz toll. Takarók: kékarany—veresezüst.

Malonyay. (Kis-Malonyai és nyitra-vicsápi báró.) A XVII. században tűnik fel. Ferencz 1682 táján élt. László 1720-ban barsi alispán. M. János 1741-ben bárói rangra emeltetett. Ezen ág utolsó físarja János (1825–1828) nyitrai, majd (1821) zempléni főispán, utóbb kancelláriai tanácsos, végül alkanczellár († 1837). A család Kis-Beládon, Nagy-Herestényben és Szencsén bírt földesúri joggal. A nemesi ágból József N.-Herestényben volt birtokos (1732).

Mányay. E család valószínűleg Nagy-Mányáról veszi eredetét. A XVII.

században Hont vármegyében találjuk Sipeken. Az 1755. évi összeírásban Bars vármegye nemesei között József szerepel.

Mányay.

MAJTHÉNYI.

Máriássy.

Máriássy. (Márkus- és batizfalvi.) Szepes vármegyéből származik. Őse Gala fia Márk (1230, † 1279 előtt). Fia Botiz (1274–1279) és II. Márk vagy Máriás fia István (1327), kinek utóda István 1504-ben ezímerlevelet nyer († 1516). Utóda I. András (sz. 1558 † 1608) és Zsigmond (sz. 1564 † 1622) a család két főágát alapították. Idővel átszarmazott Gömörbe. Abaújba, Sárosba és Barsba, hol a XIX. század első felében Antal (1833) Ohajon volt birtokos.

Matyasovszky.

Matyasovszky. Lipót vármegyéből származik. Mihály 1596-ban nyert nemesi bizonyítványt. M. László nyitrai püspök (1701) Vág-Újhelyen volt birtokos. Lipót (1875) Barsmegye alispánja, majd kúriai tanácselnök. A család Néveren és a Cseke pusztán volt birtokos.

Mednyánszky.

Mednyánszky. (Mednei urak és aranyos-medgyesi bárók.) Családi hagyomány szerint Lengyelországból származott s 1227-ben honfiusítottott II. Endre által. Első ismert őse János, (1312), ennek fia Jakab 1356-ban kapta Medne földjét. Miklós 1561-ben Aranyos-Medgyest nyerte. Antal 1750-ben bárói rangra emeltetett. A bárói ág sarja László (sz. 1819 június 26-án, kivégeztetett Pozsonyban 1849 június 5-én), a ki 1848-ban Botka Tivadar helyébe követül küldetett az országgyűlésre, utóbb órnagyi ranggal Lipótvár parancsnoka lett. Lipótvár feladása után (1849 február) M. Pozsonyba vitetett. Itt találta a Magyarország teljhatalmú katonai parancsnokává kinevezett Haynau, a ki őt Gruber Fülöp tüzértiszttel együtt halálra ítélte. (L. bővebben a Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben.)

Medveczky.

Medveczky. (Medvezei és kis-bisztereci.) Arva vármegyéből származik. Első ismert őse Miklós és Gergely 1280–1290-ben Medve-Patakán és Geras 1290-ben Kis-Beszterecen volt birtokos. Mária királynő 1393-ban apródjának Andrásnak, továbbá Péternek és Vitusnak a már azelőtt adományozott kis-bisztereci telken felül, még más, az árvavári birtokból kiszakított 3 telket adományoz, a mit Zsigmond király 1399-ben megerősít. A család leszármazása az 1574-ben élt Jánostól szakadatlan terjed, kinek utóda Károly az 1820-as években telepedett le Bars vármegyében. Tagjai közül: Ottó, jelenleg a lévai járás szolgabírája, tiszteletbeli főszolgabíró, Sándor gyógyszerész és Károly Léva város tisztí orvosa, tiszteletbeli megyei főorvos.

Czímer: kékben, zöld alapon jobbjában görbe kardot, baljában kettős keresztet tartó, két hátsó lábára álló természetes medve. Sisakdísz: paizsbeli medve. Takarók: kékarany—veresezüst.

Migazzi. (Walli és sonnerthumi gróf.) Trentoból (Dél-tirol) származik, hol, a mennyire okleveles alapon visszavezethető, a XIV. században Val di Soleben már a „nobiles curiales”-ek közt foglal helyet. 1578 június 14-én római bíró, nemességét, 1606-ban lovagi és 1698 július 5-én grófi rangot nyert. M. Kristóf bécsi bibornokérsek és a váci püspökség helytartója, valamint testvére Gáspár az 1764/65. évi országgyűlés 16. t.-cz. által honfűsítették. Gáspár utóda Kristóf Rudolf. (sz. 1787 † 1850), ennek fia Vilmos (sz. 1830 † 1896 augusztus 28-án) Bars vármegye főispánja (1871—1875) 1848—1849-ben mint es. és kir. vadásztiszt érdemkeresztet kapott, mint főhadnagy 1850-ben odahagyva a katonaságot, atyja halála után átvette a terjedelmes aranyos-maróti hitbizományi birtokokat. Politikai pályáját az 1861. évi országgyűlésen kezdte. 1871-ben a vármegye főispáni székét foglalta el, melyben méltóságában 1875-ig pártkülönbösg nélkül a legnagyobb elismerést és vármegyéjének köztisztelnetét vívta ki. Közgazdasági téren is jelentékeny munkásságot fejtett ki, mint a halászfői egyetelnöke s a főrendiház közgazdasági bizottságának tagja. 1858-ban es. kir. kamarássá neveztetett ki. 1878-ban a Szent István-rend kis keresztjét nyerte, 1889-ben pedig valóságos belső titkos tanácsos lett. Vele kihalt a M. család. Legidősebb leánya Irma, férj. Erdődy Lure grófné, az aranyosmaróti hitbizomány haszonélvezője.

Czímer: Fekete és ezüstben négyelt paizsra, három, haránt helyzetű, aranyliliommal rakott, kék haránt pólya van illesztve. 1. A haránt pólya felett, 4. a haránt pólya alatt arany- uap. 2. és 3. ormozott torony, két ablakkal és nyitott kapuval. Három sisak. Sisakdíszek: 1. (középső) kinövő koronás kék sas, fekete szárnyakkal. Takaró: fekete-ezüst—kék arany. II. Sugaras arany nap. Takaró: fekete-ezüst. III. Fekete torony. Takaró: fekete arany.

Mocsy. (Nemes-oroszi.) Nemes-Orosziból származik, honnan előnevét vette. Nemessége 1698., 1796., 1801., 1804., 1814. és 1815. években igazoltatott, illetőleg hirdettetett ki Bars vármegyében. A család a nemes-oroszi helységben feküdt kúriális birtokon kívül Hont

vármegyében is birtokos volt. Lajos jelenleg Garam-Vezekényben birtokos. Tagjai közül: György 1686-ban személyesen vett részt Budavár visszavívásában, Zsigmond özvegye pedig egy lovaszt állított ki. István (1755) nagyökrösi és József (1790) endrédi reform. lelkészek.

Moesz. (Késmárki és levkóci.) M. Zsigmond 1569 május 14-én nyert címerez nemes-levelet, mely Szepes vármegyében 1575-ben hirdettetett ki. A család Levkovec helységre nyert adományt. Idővel átszármazott Liptó és Gömör vármegyékbe. V. Zsigmond 1700 táján Bars vármegyébe költözött († Körnóczbányán 1744-ben). Tag-

jai közül: I Zsigmond, kancelláriai titkár, (1569), Dávid, a szepesi kamara tisztviselője, (1590), III. Zsigmond, (1552—75). János, (1575—81), Késmárk város bírása. Ádám, (1707), Késmárk város követe az ónodi országgyűlésen. Sámuel (1697—1710) jeles ötvös Kassán, Rezső jelenleg Aranyosmaróthon lakik.

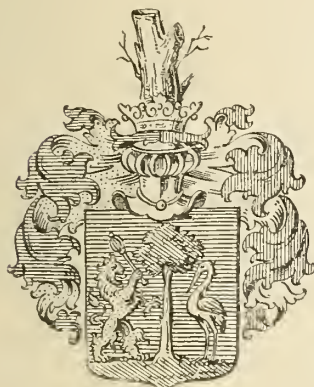
Czímer: veressel és arannyal vágva. Felül hatszögű aranycsillagtól kísért, a vágási vonalból kiemelkedő fehér egyszarvú. Alól két veres rózsza közt kék haránt-gerenda, benne három aranycsillag. Sisakdísz: jobbról arannyal és kékkel, balról veressel és ezüsttel vágott szárny közt kinövő egyszarvú. Takarók: veresezüst—kék arany.

Morvay. Trencsén vármegyéből származik. Ose János 1653-ban hirdette ki címerez nemeslevelet. 1748-ban Beczkón találjuk a családot. Az 1755. évi nemesi összeírásban Bars-megye nemesi sorában György, István és János neve szerepel.

Motesitzky. (Kesselóki.) A Divék nemzetségből származik. A M. család a XIV. század elejétől kezdve Majthényi néven fordul elő, később a M. alias Majthényi nevet veszik fel. A Trencsén vármegyében fekvő Majthényt együtt bírták a Majthényiakkal, még pedig Felső-Majthény vagyis a mai Motesicz a M. családé, az Alsó-Majthény a Majthényiaké és Baeska-fahusyaké volt. E családból az 1755. évi összeírásban Bars nemesi közt Istvánt találjuk. 1848 előtt Hull és Rendye helységekben bírt földesúri joggal. Jelenleg is bír Málason.

Nagy. (Lessenyői.) Ose gyulai N. Ferencz. Fia Ferencz 1588-ban lévai kapitány. Ennek fia János (1598). Ennek fiai Mihály (1764—70) Bars vármegye alispánja, Ferencz (1656—64) Bars vármegye alispánja, később Wesselényi nádor titkára és bizalmasa, Mihály és Ferencz 1665-ben Cserenye, Nagy-Bisztricsény, Felfalu, Kis-Ugrócz és más nyitra- és trencsénvármegyei részbirtokokba iktattatnak. Ferencz 1666-ban Wesselényi nádortól a kálnai kúriát s a besztercei házakat nyerte adományul. Wesselényi halála után, mint az összeesküvés részese, szintén gyanuba kerül, de 1673 április 19-én kegyelmet nyer. Testvérének Jánosnak (1642) fiai Hontba költöztek. Ez ág utolsó sarja Imre (1755) szolgabíró volt Hontban.

Nagy. (Péli.) A XVII. században tűnik fel. Kálnay András neje péli Nagy Kata volt, kinek 1657-ben tett végrendeletével a Kálna, Geletnek, Vihnye, Szénásfalu, Borfő helységekben és Léván levő részbirtokokat hagyományozta. Nagy Kata azután e birtokokat 1663-ban családjá tagjainak hagyta. Tagjai közül Jánost (1660—67) a lévai várban találjuk. András, (1680—88) Bars vármegye helyettes alispánja, 1682-ben és 1697-ben And pusztára, 1700-ban

Nagy.

ODESCALCHI.

Migazzi.

Mocsy.

Moesz.

Morvay

Motesitzky.

Nagy.

Nagy.

Nedeczky

ORDÓDY.

bonorum directora, neje Rainprecht Józsefa. Fiai: Kálmán, (1844—48), Komárom vármegye főjegyzője, Flóris, (1849), honvédszázados, Károly, primási ügyész, ennek fia Veneze főbíró.

Czímer: Kékben, zöld alapon ágaskodó, a mellén nyílve szövel átütött medve. Sisakdísz: a paizsalak növekvően. Takarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Névény. Bars vármegye törzsköcs családja, a XVI. században tűnik fel. Mátyás és György 1586-ban nyertek ezímeres nemeslevelet, mely Újbányán hirdtetett ki (1587). Tagjai közül: Pál (1723—1730) maklári címzetes püspök. Miksa (1839—1845) Bars vármegye főszolgabírája; Klára Kubinyi Zsigmond (1861) barsvármegyei főügyész neje.

Nyáry. (Bedegli és berencsi gróf.) Tolna vármegyéből származik. A leszármazás az 1485-ben élt Mátyástól szakadatlan terjed. Ferenc, történelmi híri vitéz. 1521-ben résztvett a Nándorfehérvárnál vívott ütközetben, 1526-ban Mohácsnál harczolt s onnan megmenekülve Ferdinánd híve lett. 1532-ben Bécs város védelmében szerzett érdemeket. 1533-ban bárói rangra emeltetett, 1535—42-ig Hont vármegye főispánja volt. 1546-ban résztvett a schmalkaldeni hadjárásban. († 1546). Családja a berencsi uradalom birtokában 1572-ben erősített meg. A XVII. században István 1632-ben, Lajos 1655-ben grófi rangra emeltettek, Zsigmond 1723-ban nyert grófi rangot. Ez utóbbinak János fiától származott utódai Kis-Bossány, Nagy-Bélicz, stb. helységben voltak birtokosok.

Odescalchi. (Szerémi herceg.) Comoból származik. Livius 1689-ben birodalmi hercegségre emeltetett. Ő szerezte meg a pápaj államban a Bracciano hercegséget, ezenkívül Cerie herceg, montionoi gróf, roncofordói marchio s angol grand volt. Utódai nem lévén, örökösévé a milánói Erba házból származott Marchio unokaöcsését, per adoptionem, tette, mely családból Balthazar 1714-ben a birodalmi hercegi rangot nyerte s ugyanekkor a Bracciano hercegség ura lett. Livius még 1697-ben nyert indigenatust szerémi herceg előnévvel és örökös főispánsággal, melylyel a rendek nagybátyjának XI. Ince pápának, a törököknek Magyarországból történt kiűzetése körül szerzett érdemeiért tisztelték meg. Az Erba-O. ág az 1741: 40. t.-cikkkel honfiusított. Tagjai közül: Ince († 1833), Marianna királyné, V. Ferdinánd nejeinek főudvarmestere, kinek neje Keglevich Borbála grófnő volt, fia Ágost herceg († 1848), ennek fia Artur es. és kir. kamarás (sz. 1837), a Souv. Maltai lovagrend tiszt. lovagja, Szkiezó ura, mely 1812 óta van a család birtokában. Fia: Livius (sz. 1863), a nyitrai megyei hitbizományi birtokok hasznélvezője.

Czímer: Arany paizsfőben, fekete egyfejű sas, ez alatt a paizs vágott. Felül ezüstben, kétfarkú haladó oroszlán, alul ezüstben három keskeny veres pólya közt, hat (3, 2, 1) veres örök lámpa, vagy kupa. Sisakdísz: Fekete kétféjű sas, melynek mellén a leírt ezímerpaizs látható. Ősi sisakdísz: veres oroszlán. Takarók: veresezüst.

Okolicsányi. (Okolicsányi.) Liptó vármegyéből származik. Őse Serefil (1245—1282), fia Péter de Akalicna (1295), ennek fia Miklós (1355). Utóda: Bernát (1494) és Lenárd, a kiktől a család jelenleg virágzó két ága származik. Idővel átszarmazott Arva, Bihar, Nógrád, Szepes, Turóc és Bars vármegyékbe. O. Árpád, jelenleg árvászeki ülnök.

Ordódy. (Ordódi és alsólieszkői.) O. György 1340-ben tűnik fel Bács-Bodrog vármegyében. Gergely (1504) Bodrog vármegye alispánja. A mohácsi vész után a család Trencsén, Bars, Komárom vármegyékben keresett menedéket. György 1527-ben Hont vármegyében, 1534-ben nagysallói és vezekényi és több, más vármegyékben fekvő jószágokra nyert adományt. Kristóf 1537-ben szerezte Nagymálast. A XVI. század végén két ágra oszlott, ú. m. Ordódi és Alsólieszkői, továbbá a Koszonmiticzi ágra. Az elsőnek őse Kristóf trencsényi alispán, idősebb fia II. Gáspár (1576—1629) kincstári tanácsos, a másiknak pedig ifjabb fia III. János. Ebből az ágból származott György (1707), Rákóczy Ferenc ezredese, Pál (sz. 1822 † 1885) volt közlekedésügyi miniszter. Fia Pál (sz. 1852) az udvardi kerület volt országgyűlési képviselője. Ordódy Pál (Gracza György szerint) 1848—1849. az ostrom alatt Lipótvár parancsnoka magyar részről. A család szerepet vitt tagjai közül kiemeljük a következőket: Lajos (1418) György (1504—1511) Bodrog vármegye alispánjai; László (1419) szolgabíró ugyanott; Gáspár (1604) Trencsén vármegye alispánja; Ferencz pozsonyi kanonok (1650); István (1622) alnádor; Zsigmond († 1708) esanádi püspök; Károly a pálos-rend utolsó tart. főnöke (1785); Kristóf nyitrai kanonok (1771); József alezredes a felkelt nemességnél (1809); Tivadar (1860) esztergomi

kanonok. Lajos (sz. 1852) közgazdasági író. Endre (1902) a lévai járás főszolgabírája. A család jelenleg Nagy-Málás és Fakó-Vezekény helységekben birtokos.

Czímer: ezüstben, zöld halmon arany-leveles koronából kiemelkedő, nyakán nyíllal átlőtt, koronás fekete sas. Sisakdísz: paizsbeli sas. Takarók: verezezüst.

Oudaille. (Gróf.) A család az 1715. évi 135. t.-cz.-kel honfűsített. 1731 február 23-án grófi rangra emeltetett. A XVIII. században Néveden s több helyen volt birtokos. A XIX. század elején kihalt.

Paluska. (Aranyosmaróti.) P. György 1701 július 30-án nyert czímeres nemeslevelet, 1719-ben pedig Aranyos-Maróthra adományt és előnevet. Tagjai közül Antal (1730) a kir. tábla főpapi ülnöke; György 1730-ban helytartósági tanácsos és arany-sarkantyús vitéz, fel van véve a vármegye kétségtelen birtokos nemeseinek 1732. évben készített névsorába. Fia György (1730) helytartósági titkár. Az 1755. évi nemesi összeírásban Keresztély névvel találkozunk Bars vármegyében. A család az aranyos-maróthi uradalmat bírta, melyhez Koszmály is tartozott. — Magva szakadt.

Czímer: kékben, két egymással szemben ágaskodó természetes szarvas közt alulról felfelé nyúló veres ék, abban zöld alapon, felemelt jobb lábával golyót emelő daru. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt sugaras arany nap. Takarók: kékarany—veresezüst.

Palffy. (Erdődi gróf és hercege.) Fényes multu család, melynek eredete még nincs kellőképp tisztázva. P. Miklós a győri hős 1581 április 24-én testvéreivel együtt bárói rangra emeltetett. P. Pálnak, a detrekeői örökös grófi cím, P. Istvánnak 1634-ben a grófi rang adományoztatott. A család jelenleg két főágra oszlik. Miklós nádor († 1679) fiai közül: Miklós nádor (1657—1732) az idősebb ágat, másik fia János (1664—1751) az ifjabb ágat alapította. Az idősebb ágból: I. Miklós gróf kanczellár fia Károly († 1846) alapította a detrekeői ágat, mely 1807-ben elsőszülöttségi joggal hercegi rangra emeltetett. II. Lipót tábornagy és koronaőr († 1773) alapította a II. detrekeői ágat, mely teanói hercegi címet visel. III. Rudolf tábornok († 1768) alapította a vöröskői ágat.

Az ifjabb ág, melynek őse János nádor, a bajmóczyi uradalmat és Barsban Oszlányt bírta. Ezen ágból János és Miklós 1755-ben, Ferencz (1780—1852) es. kir. kamarás, 1848 előtt Oszlány földesura; ennek fia János Ferencz (sz. 1829) es. kir. kamarás. Az idősebb ágból: Miklós herceg (sz. 1861) es. kir. kamarás, Csatán birtokos. (Lásd még a Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben.)

Paczolay. Nyitra vármegyéből származik. Őse György 1660-ban szolgabíró. A család idővel átszármozott Barsba is, hol P. Jánosné Endréden birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon, nyíllal átdöfött, ágaskodó öz. Sisakdísz: görbe kardot tartó oroszlán. Takarók: kékarany—veresezüst.

Pély. (Egyházaspéli.) Még a mohácsi vész előtt birtokos család. P. János és László 1506-ban Haraszthly Ferencz Léva zálogos birtokába történt beiktatásánál tanúképen szerepel. Egyházaspéli György 1518-ban ugyancsak tanú a pálosoknak Család, Belek és Mikola birtokokba történt beiktatása alkalmával.

Perényi. (Perényi báró.) Őse Orbán a XIII. század végén élt. Ennek fiai: 1. János (1311—1312) a bárói ág őse. 2. Miklós comes (1318—1352) nádori albiró, Sáros vármegye alispánja, ennek fia II. Miklós mester (1329—1361) hrussói várnagy, a ki atyja halála után viszszaaköltözött Sárosba, s utódai 1526 előtt kihaltak. 3. István a nádori ág őse, melynek utolsó sarja: Gábor, Abaúj vármegye főispánja († 1567). A fenti János fia Simon, ennek utóda György Zemplén és Abaúj (1570—1598) vármegyék főkapitánya és főispánja, 1590 táján bárói rangra emeltetett. Négy fia volt: Zsigmond, Ferencz, Imre és Gábor, ezek terjesztették tovább a családot, melyből László báró utódai 1755-ben Bars vármegye nemesei közt foglalnak helyet.

Pethe. (Hetési báró.) Somogy vármegyéből származik. Őse Balázs (1476), utóda Imre (1570) a szepesi kamara elnöke. Fiai: Márton (sz. 1554 † 1605) kalocsai érsek és László (1616) Torna vármegye főispánja. Fia: György, kinek neje Balassa Zsuzsánna volt. Fia István, neje Rákóczy Erzsébet. Ennek unokájával Antallal 1710-ben kihalt a család. P. László 1616-ban Kis-Tapolcsányt szerezte meg. A kis-tapolcsányi uradalom László leányára Annára s ennek férjére Rákóczy Pál országbíróra (1626), sárosi és tornai főispánra szállott. A Rákóczy család utolsó sarjának Rákóczy Erzsébetnek elhunytával (1707 november 8) a kis-tapolcsányi uradalom Pethe Anna nővérének Rózának, férjezett gr. Jakusich Imrénének leszármazóira a következőleg szállott: Fia Jakusich Imre (1684—1687), kinek két leánya volt Polixena és Teréz. Polixena 1. férje Koháry József, 2. férje Thawonath Albert, az utóbbinak leánya Terézia, férje Keglevich József († 1774), Jakusich Teréznek két férje volt: 1. Zichy Adám gróf, 2. Erdődy György gróf. Zichy Adám fia Károly († 1741) koronaőr, bírta az uradalom negyed részét, de neki csak leányai maradtak.

Platthy. (Turócvidéki és nagypalugyai.) Első ismert őse Marcheus (1260—1316). Fia Ottmár mester (1291—1352), a ki testvéreivel együtt, főleg a Csák Máté elleni harcokban tűnt ki. 1317-ben testvéreivel együtt adományt nyert a lipótvármegyei Nagy-Palugyára. Testvérei közül Fülöpnek fia János (1352) ennek fia Péter (1391—1417) szerepel első ízben Platthy néven. Unokája II. György (1481—1518) Pozsony vármegye főispánja. A jelenleg virágzó egyik ág őse II. Mihály (1585), utóda II. Antal (1750) Turóc vármegye alispánja. Ennek unokája VII. Mihály Bars vármegye főjegyzője (sz. 1788) 1830-tól személynöki és 1836-ban nádori ítélőmester. Fiai közül Dénes † 1849-ben Komáromnál.

PALUSKA.

Oudaille

Paluska.

Palffy.

Paczolay.

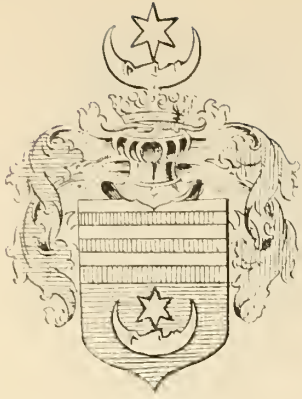
Pély.

Perényi.

Pethe.

Platthy.

Pogány.

Pronay.

PLATTHY.

Czímer: kékben, zöld dombon, leveles koronán, felemelt jobb lábában kavicsot tartó daru. Sisakdísz: paizsbeli daru. Takarók: kékarany—veresezüst.

Rác.

Rác. Léváról származik, hol már a XVII. század folyamán találjuk megtelepedve. Az 1755. évi nemesi összeírásban Adam és János névvel találkozunk Bars vármegye nemesei közt. János jelenleg városi tanácsos Léván.

Radvánszky.

Czímer (színjelzés nélkül): zöld alapon balrafordult oroszlán mellett álló, görbe karot tartó, kócsagtollas, kalpagos magyar vitéz. Sisakdísz: kinövő paizsbeli vitéz.

Radvánszky. (Radványi nemes és báró.) Zólyom vármegyéből származik. Őse Jurk vagy György fia Dénes comes (1254—1287), utóda Dénes (1368) Zólyom vármegye főispánja, vette fel a Radvánszky nevet. II. György (1509) Zólyom vármegye alispánja, ennek fiai: Menyhért, Boldizsár (1518) és III. Péter kezdik állandóan használni a R. nevet. A család idővel átszármazott Bars vármegyébe, hol a XVIII. században Kisfaludon volt birtokos. (További adatokat l. a Bihar vármegyét tárgyaló kötetben.)

Rajczy.

Rajczy. (Rajeczi.) Trencsén vármegyéből származik, honnan Nyitrába költözött, hol 1769 szeptember 19-én, Barsban pedig János 1791 szeptember 2-án tartott közgyűlésben hirdette ki nemességét. A család 1768 február 21-én nyert Trencsén vármegyétől nemesi bizonyítványt. Jelenleg Rezső Bars vármegye árvaszékének h. elnöke.

Rainprecht.

Czímer (színjelzés nélkül): Két egyenes karddal átütött szárnyas szív, nap és félhold által kísérve. Sisakdísz: szárnyas szív, melyen szájában férget tartó madár áll.

Rainprecht. A XIX. század első felében Komárom és Bars vármegyékben birtokos család. Pál és neje, valamint testvére Rupert 1628-ban nyertek nemesség-megerősítő levelet. 1750-ben Sopron vármegye nemesi bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesi közé vétetett fel. Antal 1822-ben böleskei lakos, Ignác Nagy-Málason volt birtokos, előfordul az 1813. évi összeírásban, ennek fia: Ignác, Bars vármegye alispánja († 1858) a család utolsó físarja.

Révay.

Révay (Szklabinai és blatniczai báró, trebosztói és bisztricskai nemes.) Szerém vármegyéből származik, honnan a XVI. század első felében Turóc vármegyébe került. Tagjai közül Ferencz (1532) Turóc vármegye főispánja, 1538-ban kir. személynök, 1552-ben nádori helytartó, a protestantizmus egyik főoszlopa, 1540-ben a szklabinai és a blatniczai uradalomra nyert adományt, utódai 1635-ben bárói rangra emeltettek. Dániel 1648-ban turóczi főispán, kinek neje nagy-ugróczy Bossányi Judit volt, a ki férjét házsártos természetével a kétségbeesésbe kergette, R. Dániel rossz útra vetemedett, életét a hóhérbárd alatt végezte († 1676). Az ifjabb bárói ág alapítója, melyből Simon (sz. 1820 † 1880) tajnai és tiszahelyesi Tajnay Ilonát vette nőül. Fiai: Gyula (sz. 1853) cs. és kir. kamarás, volt országgyűlési képviselő és Simon (sz. 1864) volt országgyűlési képviselő, jelenleg Tajna-Sári, Vörösvár és Kisfalud helységekben birtokos.

Rudnay.

RÉVAY
báró.

Rudnyánszky

Czímer: veressel és kékkel vágva. Felül 3 ezüst pólya, alul hegyeivel felfelé álló holdsarló s felette hatszögű arany-csillag. Sisakdísz: paizsbeli holdsarló és csillag. Takarók: kékarany—veresezüst.

Pogány. (Csebi.) Zala vármegyéből származik. Őse IV. Béla király idejében élt Idóvel átszármazott Máramaros vármegyébe, hol jelenleg is virágzik. E család sarja Virgil kir. járásbíró (sz. Léván 1859-ben). A család 1326-ban nyert címerlevelet I. Károly királytól, mely az eddig ismert címerlevelek legrégebbike (Lásd a Vas vármegyét tárgyaló kötetben.)

Prónay. (Tóprónai és blatniczai urak és bárók.) Turóc vármegye legrégebbi családainak egyike. Őse Rechk 1279-ben nyerte Tót-Prónát, melyre fiai I. Pál és Serefil 1293-ban új királyi adományt nyertek III. Endre királytól. II. Mátyás deák, testvérével Mihályval együtt 1563-ban ősi nemességének megerősítése mellett címerlevelet nyert. Gábor testvérével Lászlóval együtt 1770-ben bárói rangra emeltetett. A család nemesi ága Nyitra vármegyében Kis-Rippényben volt birtokos, mely ágból Nándor 1897-ben Verebélyre költözött.

Czímer: Kékben, arany-koronából kiemelkedő természetes farkas, felemelt jobbában zöld ágat tartva, melyen két veres rózsza közt ezüst rózsza látható. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst. (Lásd még a Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben.)

Rudnay. (Rudnói és divék-újfalusi.) A Divék nemzetségből származik. Őse István, a ki a XIII. század közepén élt; ennek utódai János és András a XIV. század végén, a kik közül János a XVIII. század végén kihalt gróf Újfalussy, András (1373—1414) a R. család őse. A család törzshelye Rudnó; ezenkívül Lehota, Kis-Bossány, Szomorfalva és Divékújfalú helységekben, Barsban pedig Pázsiton és Nagyugróczon, 1770-ben Ohajon bírt földesúri joggal.

Rudnyánszky. (Dezséri és szomorfalvi urak és bárók.) A Divék nemzetségből s a Rudnay családdal közös törzsből származik. Őse András, Akúr ágából (1373). I. Zsigmondnak fia, II. József létszemélynök és arany-sarkantyús vitéz 1773-ban bárói rangra emeltetett. A család

számos nyitrai megyei községben bírt földesúri joggal. 1745-ben telepedett Bars vármegyébe, Lázár már előfordul az 1755. évi összeírásban Bars vármegye nemesi közt. Tagjai közül kiemeljük a következőket: András (1615) Trencsén vármegye szolgabírája; Imre (1657) táblabíró; Zsigmond (1700) Nyitra vármegye szolgabírája; I. Sándor (1710) zászlótartó; II. József (1758) hétszemélyűk; Farkas (1767) helytartósági tanácsos; III. László (1775) Bars megye főszolgabírája; I. Elek (1790) Bars vármegye jegyzője; II. Lázár (1786) udvari kancelláriai fogalmazó; VI. József főhadnagy és testőr (1809); IX. János (1819) főhadnagy; IV. Miklós Nyitra vármegye főszolgabírája; János (1819) főhadnagy; I. Sámuel (1830) esztergomi örkanonok; III. Péter Bars megye táblabírája (1830); Kálmán (1821) kancelláriai fogalmazó; IV. József (1788) besztercebányai püspök († 1859); Flórián (1848–1849) Bars vármegye I. alispánja; Adalbert (1848–1849) honvéd-kapitány; Pál és Titusz (1870) főhadnagyk; Béla (1890) országgyűlési képviselő. János jelenleg Füssön birtokos.

Czímer: A paizs a Rudnay családdal azonos. Sisakdísz: jobbról aranykéssel, balról kékezüsttel vágott szárny közt kinövő medve. Paizstartók: két szíren, szétszórt arany-lajjal és egymást átölélő halfarkkal.

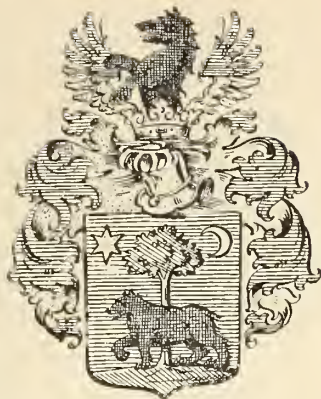
Ruffy. (Királyházai.) A család első ismert őse János (1600), ki Nyaláb várában Berényi István ugocsa megyei főispán szolgálatában állott. Ennek unokája János, részt vett a törökök elleni hadjáratban. Ennek fia András, gróf Károlyi Sándor surányi inspektora, (1697), 1722 július 17-én nemességűjítő czímeres levelet nyert. Fia Gáspár, (1739), Nagy-Igmádon volt birtokos. Ennek fia Ferencz, érsekújvári ügyvéd. Fia András, (sz. 1800 † 1877), több vármegye táblabírája és nagyfajkúrti birtokos, ennek fia Kálmán (sz. 1827 † 1873) 1848-ban honvéd-főhadnagy, a 17. zászlóaljnál, a kápolnai ütközetben megsebesült. 1861-ben szolgabíró, tb. főbíró. Fia Pál, (sz. 1854), országgyűlési képviselő, miniszteri tanácsos, Nagy-Fajkúrti birtokos. A közszolgálatban eltöltött pályáját a tudomány és a közművelődés terén kifejtett nagybecsű munkásságával kapcsolatban a „Tudomány és irodalom“ című fejezetben vázoltuk.

Czímer: veresben, a paizs felső részének 2/3-ától átvonuló ezüst pólya, abban nyíl, mely felett jobbról lobogós török ingujból kinyúló, balfelől kékmézű, görbe kardot tartó kar között levágott turbános török fő, a pólya alatt hegyével felfelé álló holdsarló. Sisakdísz: jobbról feketével és fehérrel vágott, balról fehér szárny közt, jobb előlábával kékveres hadi lobogót tartó, kinövő medve. A lobogón arany félhold. Takarók: kék-arany- veresezüst.

Sarlay. (Nagy- és kis-sarlói.) A család valószínűleg a Ludány nemzetségből származik, mely 1246-ban Kis-Sarló birtokában volt. A család 1627-ben nyert megerősítő czímeres levelet, mely 1627-ben Bars, 1660-ban Nógrád, 1665-ben Zemplén stb. vármegyében hirdettetett ki. 1567-ben a család új adománylevelet nyert Kis-Sarlóra, melybe Oláh Miklós, esztergomi érsek parancsára iktatott be. Idővel átszármazott Gömör, Nógrád, Vas, Sopron és Veszprém vármegyékbe, hol jelenleg is birtokos. A család kezei közt levő oklevelek adatai alapján a XIV—XV. században Barsban a következő helyeken volt birtokos: Nagy- és Kis-Sarló, Fakó, és Egyházás-Vezekény, Zeliz, Kis-Baracska, Várad, Vihnye és Peszerény. Tagjai közül: II. István (1392) kir. ember, Bálint (1570), csejthei várnagy, Mózes II. Ferdinánd szolgálatában állott, (1633), András I. Rákóczy György alatt katonáskodott (1640), Márton 1724-ben Pozsony vármegye főjegyzője.

Sarovszky. András 1669-ben nyert czímeres nemeslevelet, mely 1671-ben Zsarnócán hirdettetett ki. E családból András 1732-ben igazolta nemességét.

Simonyi. (Simonyi és varsányi urak.) Egyike azon kevés családoknak, melyeknek első nyomaira még a tatárjárást megelőző időben akadunk. Törzse Huba bán, kinek fiai Péter és Márton 1196-ban nővérüket Osanát kielégítik. Márton fia Simon comes 1220 táján a Nyitra folyó völgyében nagyobb kiterjedésű földet szerzett, mely róla Simony-nak neveztetett. A XIII. század második felében a nemesség számos birtokot szerzett a vármegyében. Varsányi Simon fia Adorján comes 1290-ben Gyerkén négy ekényi földet örökölt Miklós esztergomi préposttól, melyet az esztergomi káptalan Kér birtokkával eleserélt. 1294-ben testvérével Simonnal együtt eladja Kér birtokukat, az ugyanezen törzsből származott Mortunus fia Simon comes fainak. Simon comes és fiai Mihály, Mortunus, Ják, Péter és Phile 1283-ban Magosmárt birtokot nyerik. Fiai közül Ják, Kereskényinek nevezi magát, (1301), másik fia Phile (1301—1303) eladja Varsány, Niczk és Csánk részeit fenti testvéreinek Mihálynak és Mártonnak. Simon fia Mortunus és Jákó, Smaragd comes panaszára, az ellene elkövetett hatalmaskodások miatt, Máté nádor és pozsonyi főispán által 1304 táján személyes bajvívásra köteleztetnek. A fenti Mihály, (1301—29), a ki Varsány, Simonyinak, Simonyinak, vagy Dobrainak írja magát, két fiut nemzett, ezek Pál mester (1324—51) és Lökös, a kik 1324-ben Simonyt, Varsányt, Radobiczát, Kért, Kis-Peszeket, Karakó pusztát, Kis-Törét több más nyitra- és trencsénmegyei birtokokkal együtt felosztják egymás közt. Lökös fiai közül István mester (1375) Bars vármegye főispánja, 1392-ben Csánk és Kér birtokába kér beiktattatást, tőle származik az idősebb, vagyis a twerdomeczai ág, míg testvérétől Imrétől (1395—1418) az ifjabb, vagyis

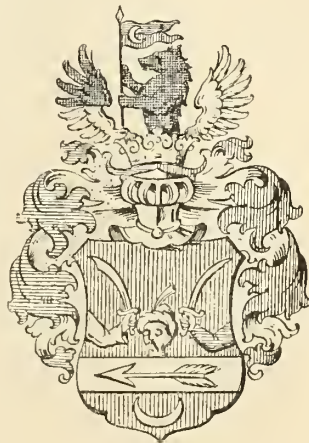
RUDNYANSZKY.

Ruffy.

Sarlay.

Sarovszky.

Simonyi.

RUFFY.

a Varsányi ág. I. A twerdomeczi ágtól egész a XVI. század közepéig a következők tüntek fel úgy a közpályán, mint a családi birtokok szaporítása terén: György (1436—74) és István 1439-ben a család többi tagjaival együtt új adománylevelet kértek Koczura és Veszka birtokokra. Twerdomeczi Miklós, László, (1518), György, (1518—44), Nagy-Koczura és Kis-Tőre birtokosai. István 1441-ben pallosjogot nyert Ulászló királytól. János fiai Máté és Ozsvát 1516-ban Nagy- és Kis-Krstyene, valamint Brestovich birtokába iktattatnak. Ozsvát fia Menyihért, a ki 1566-ban Bars vármegye alispánja volt s 1590-ben a velkapoljeiek által megöletett. Ezen ágból: György, (1522—66), Bars vármegye II. alispánja. II. A Varsányi ágból: Simonyi Imre fiai Miklós és Imre 1411-ben új adományt nyernek Simony, Radobicza, Kis-Tőre, Kereskény, Návoj stb. birtokokra. Miklós 1435-ben áldozatul esett a Forgáchok haragjának, a kik őt meggyilkolták. Miklós és Imre (1414—47) főleg a husziták elleni harcokban tüntették ki magokat, 1426-ban Simonyban várépítési engedélyt nyernek Zsigmond királytól. Miklós fia László (1435—67) Simony, Radobicza és Kis-Tőre birtokába iktattatik. Ennek unokája Zsigmond 1526-ban Mohácsnál esett el. Imre utódai a Varsányi nevet veszik fel. Ezen ágból István (1508) és Ferencz (1508—1511) Nagy- és Kis-Krstyene birtokába iktattatnak, fia Ferencz 1525-ben egyes birtokrészeket elad a Majthényiaknak Radobiczán. A mohácsi vész után a család a következőleg ágazott szét: I. János (1522) négy fia közül Gáspárnak volt fia, György (1601). Utóda: Gáspár, (1771), fiai: Mátyás és János 1840-ben es. kir. őrnagy. Mátyás fiai közül: Adeodat 1827-ben Bars vármegye al-, 1834—42-ben főjegyzője és Ferencz (1845) barsi alispán. Fiai: Gyula jelenleg Pozsonyban takarékpénztári jogtanácsos s Iván (sz. 1836) 1861-ig a Radetzky huszárezredben főhadnagy, majd 1878—87-ben képviselő. János fia: Mórícz altábornagy, († 1884), kinek hasonnevű fia jelenleg huszárhadnagy. II. László ágából: Zsigmond († 1526-ban Mohácsnál) testvérei Burián és Sándor 1543-ban enyinger Török Bálint ellen emeltek panaszt, mert ez Nyitra elfoglalása után Simonyban levő földeiket elfoglalta, melyeket 1549-ben Thurzó Ferencz püspök a nevezetteknek visszaadott. Csak Sándornak maradtak fiutódai, de ezek is kihaltak. Utolsó fiasarja ezen ágnak: Gábor (1633). III. Mihály (1620—22) két fia János és Imre, utóbbi a család jelenleg virágzó ágának legnépesebb vonalát alapította. János (1642) vonala: fiai, Imre (1664) és Mihály (1672—1738) 1703—1708 között a gr. Schlick, gr. Heister, és a Herbeville-féle ezredekben szolgált, őrnagyira rangra emelkedett. Imre utódai közül: József (1809) a felkelt nemesi seregben kapitány, utóda; József, jelenleg csendőrhadnagy. Mihály fia János, a debreczeni kir. tábla ülnöke, (1750): ez a vonal kihalt. Imre (1664—69) Bars vármegye II. és (1672—78) I. alispánjának vonala: fiai: Ádám 1703-ban a kis-tapolesányi őrség parancsnoka, később a gróf Forgách, majd Schlick ezredében szolgált. Miklós (1685) kapitány a császáriaknál. Imre ezredes (1685) fia György 1765-ben a Kálnoky-féle huszárezred parancsnoka, Nagy-Kereskényen, Simonyban, Kis-Tőren, Radobiczán, Návojnban birtokos. A fenti Ádámnak három fia: József, Antal és Ádám 1731-ben osztoznak az atyai örökségen. 1. József utódai közül: Sándor (1765) fiai József, (1772), Bars vármegye főszolgabírája, János, (1780), Hont vármegye alispánja, ennek fia: Ferencz (1797—1809) a nemesi fölkelő seregben őrnagy, majd alezredes, es. kir. kamarás († 1830). József fiai közül: Floris, főszolgabíró († 1840). Fia Sándor († 1882), fiai: Béla, (sz. 1850), Bars vármegye alispánja és Elemér, (sz. 1861), kir. járásbíró, József 2-ik fia: Peregrin, kinek fia Lipót 1848-ban huszárhadnagy, József, (sz. 1854), kir. sőtörtsz. Zsolnán: József testvére: Simon, (1790—1810), Bars vármegye alispánja, († 1804), fia: Lőrincz, ennek fia Simon, (1875—77), Bars vármegye alispánja († 1883). 2. Mózsés, (sz. 1761 † 1828), kinek unokája: Ernő, (sz. 1821 † 1882), országgyűlési képviselő. 3. Dénes, Bars vármegye II. alispánja, (1824—28), fiai: Elek, (1824), alszámvevő; fia Géza 1848-ban honvédtüzér főhadnagy, majd Bars vármegye tisztí főügyésze, (1867), később kir. ügyész. Elek testvére Libor 1828-ban alszámvevő († 1889). 1834-ben főszolgabíró Barsban, kinek két fia él: Dénes (sz. 1849) Nógrád vármegyében, Szügyön birtokos és Kálmán (sz. 1850). 2. Antal utódai: János (1748) fia Jónás, (1803), lévai járási pénztárnok; József (1748.) fia: Flórián 1790-ben szolgabíró Bars vármegyében. Antal, (1755), Bars vármegye II. alispánja. Flórián testvére Donát, kinek unokája György. (1901), M. Á. V. tisztviselő. 3. Ádám utódai: Fia Ignác. (1753—78), Bars vármegye főpénztárnoka, fia Károly 1848-ban főszolgabíró, ennek fia Ignác, (1870). gyámi szolgabíró, kibén Ádám utódainak magva szakadt.

Czímer: kékben, zöld alapon álló eke mögül kiemelkedő, egyenes kardra felfuttatott, kétfelől hajló zöldleves szőlőtő, melyen két természetes színű seregély ül. Sisakdísz: szőlőtőn ülő két seregély. Takarók: kékarany—veresezüst. Paizstartók: két arany-oroszlán.

Sipeky.

Sipeky. A 1732. évi kétségtelen birtokos nemesek összeírásában Mátyás és László, az 1755. évi összeírásban pedig János nevével találkozunk Bars vármegye nemesei közt. Nagy-Ugrócson birt, hol még maig is fennáll a család XVII. századbéli kastélya, mely ugyan már több ízben át lett idomítva, de azért magán viseli korának jellegét.

Süttő.

Süttő. S. János 1756-ban nyert czímeres nemeslevelet. Tagjai közül Kázmér, (1828—40), esküdt, utóbb szolgabíró, Ferencz (1842) és Ferdinánd (1840) szolgabírák Bars vármegyében.

Czímer: hasított paizs. Elöl: ezüstben, páncélos, sisakos, veres strucztoallas vitéz, jobbájában veres zászlót tart. Hátról: veressel és kékkel vágva. Felül: arany-griff, előlábával levágott török főt tart; alul jobbradólt horgony. Sisakdísz: zárt kék szárny közepén jobbradólt horgony. Takarók veresarany—ezüstkék.

Szabadhegyi.

Szabadhegyi. (Csallóközmegyeresi.) A XVII. században, Komárom és Veszprém vármegyékben volt birtokos. János († 1717 előtt) neje Marsovszky Ilona után a Litassy család Bars vármegyében fekvő birtokaiból örökölt. Fia János, (1733—42), ennek fia III. János

(1766), a ki az 1755. évi összeírásban is említették; Pál, András és János 1816-ban a eszlók-mezőgyereki előnevet nyerik. Utóbb Hont vármegyébe költözött.

Szabó. (Hangái.) Sz. Mátvás 1657-ben nyert czímeres nemeslevelet. A család Szodó helységben volt birtokos. Tagjai közül: János 1848-ban Bars vármegye alispánja, majd országgyűlési képviselő. Lajos vármegyei aljegyző.

Szabó.

Szabó. (Lévai.) E családból 1696-ban János nevével találkozunk.

Szabó.

Szabó. (Lévai.) Sz. István és András 1722-ben nyertek czímeres nemeslevelet. András és József özvegyei az 1755. évi nemesi összeírásban említettek. A család Léván nemesi kúriával is bírt. János (1818) Bars vármegye főjegyzője; Alajos testőr, majd 1850. vármegyei pénztárnok. András 1848 és 61-ben Bars megye pénztárnoka. Imre (1848) Báthon lelkész.

Szabó.

Czímer: kékben, zöld alapon, fehér lovon vágató veresruhás, prémes kalpagos, sárga eszimas magyar vitéz, jobbában görbe kardot tartva. Sisakdísz: görbe kardot tartó páncélos kar.

Szalay. Sz. János 1688 január 5-én nyert czímeres nemeslevelet. János jelenleg Ohaj községben birtokos.

Szalay.

Czímer: kékben, zöld alapon, leveles koronán könyöklő, három arany-kalászt és szablyát tartó veresmezű kar. Sisakdísz: babérkoszorúzott szablyát tartó paizsbeli kar. Takarók: kékarany—veresezüst.

Szecesey. (Bankházi.) Családi adatok szerint e család a bevezetésben említett Váradiakkal közös törzsből eredő Sz. család ivadéka. Sz. Ferencz Budavár bevétele alkalmával tanúsított vitézségéért 1686-ban megerősítő czímeres nemeslevelet nyert. A család Pozsony vármegyében Alsó-Lóczon, Zavaron, Nyitrában pedig Sziládon bírt földesúri joggal. A családból az 1755. évi összeírásban Bars vármegye nemesi közt: Sz.-né Törey Julia és Sz.-né Vörös Kata neveivel találkozunk.

Szecesey.

Czímer: veresben, zöld halmon, leveles koronából kiemelkedő kék ruhás magyar vitéz jobbában egyenes kardot, baljában ezüst zászlót tart. Sisakdísz három ezüst struczto. Takarók: kékarany—veresezüst.

Szelezsényi. A XIV. században tűnik fel. Őse György, fia Miklós (1369), kinek javai elkoboztattak. 1416-ban Miklós fiai Oszvát és Zsigmond beiktattatnak Szelezsény és Nagyfalva birtokokba. Oszvát 50 embert állított ki a husziták ellen. Lőrincz fia István (1597—1600) Nagy-Szelezsényben volt birtokos. Gáspár 1581-ben alispán, István (1614) szolgabíró, Gáspár († 1718) Bars vármegye alispánja, Nagy-Szelezsényben volt birtokos. Pál (1731) a család utolsó fisarja.

Szelezsényi.

Szelle. E családból Károly 1847-ben Bars vármegyében esküdt. Sámuel 1812-ben a Ludoviceumra tett nagyobb adományt. A család Komárom vármegyében is birtokos volt.

Szelle.

Szelepcsényi. Pohroncz Ferencz, ki mint pástorgyermek küzdötte fel magát és esztergomi kanonok lett, 1598-ban testvérével, Miklóssal együtt czímeres nemeslevelet nyert, Szelepcsény helységből származik. Miklós fia Mihály, kinek özvegye 1629-ben a Cserenye helységben levő részirtokokra tartott igényt. Fia György 1666-tól esztergomi érsek, a ki midőn főpap lett, a kiskaludi templomot építtette. († 1685). Testvére Mihály Bars és Hont vármegyék jegyzője († 1676); mivel ennek nem voltak gyermekei, György esztergomi érsek szelepcsényi Maholányi Jánost tette örökösévé, a ki bárói rangra emeltetett s 1690-ben mint személynök halt meg.

Szelepcsényi.

Szent-Iványi. (Liptó-szent-iványi.) Csehországból ered, 1286 május 8-án nyert királyi adománylevelet a Liptó vármegyében fekvő Szent-Iványra. Őse Lőrincz, kinek fiai: Bogomér és Serefil a XIII. század első felében jöttek hazánkba. Bogomér a tatárjárás alatt 1241 június 24-én, Keresztelő Szent János napján Wesweres völgyében egy tatár csapatot szétvert, minek emlékére IV. Béla király kápolnát építtet Szent Iván tiszteletére, honnan a család nevét vette. 1263-ban e völgyet Bogomérnak adományozta, melyben IV. László király által a család megerősítettet. Bars vármegyébe a családból: XVIII. János és neje Vitalis Zsófia 1699. táján költöztek Töreyre, de ezen ágak a XVIII. században magva szakadt. X. Ferencz lipitai alispán fia: XXVII. János neje báró Bossányi Krisztina birtokára Nagy-Sáróra költözött, hol 1787-ben alispán, később 1792-ben udvari tanácsos lett. († Léván 1824 márczius 13-án.) Jelenleg XXIX. László és nagy-jeszeni Jeszenszky Szidonia fia Oszkár (sz. 1840) előbb m. kir. kanczelláriai fogalmazó, majd a vallás- és közoktatásügyi, utóbb az igazságügyi miniszterium titkára, jelenleg Bars megyében Beládon, Maholányban, Zsitvakenézen, Perlepen, Kis-Heres-tényben birtokos. A családból: János 1692-ben, János és József 1721-ben bárói, László 1790-ben és József 1737-ben grófi rangra emeltettek. Ezen ágak azonban kihaltak.

Szent-Iványi.

Czímer: kékben, leveles koronán, czölöpösen állított páncélos kar és ezüst kiűt között hatszögű arany-csillag. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany—veresarany. Czimertartók: két bányász.

Szilassy. (Szentiványi.) Pest vármegyéből származik, honnan Nógrádba és a XIX. század harmadik évtizedében Barsba költözött. Tagjai közül: Ferencz 1848-ban kormánybiztos Zólyomban; Gábor (1860) Hont vármegye alispánja; Sándor (1873) alévai járás főszolgabírája; Zoltán (sz. 1864 Léván) az Országos Magyar Gazdasági Egyesület titkára s a Ferencz József-rend lovagja.

Szirányi. (Öttömösi.) Nyitra vármegyéből származik. József 1840 deczember 10-én nyert nemességet Öttömösi előnévvel. A család a XIX. század első felében telpedett Bars vármegyébe. Sándor jelenleg Nagy-Heres-tényben birtokos.

Szilassy.

Szirányi.

Szent-Iványi.

Czímer: veres paizs, kék paizsfővel, abban hármas zöld halom felett két hatszögű arany-esillag közt lenyugvó arany-nap. A paizsban zöld alapon, páncélos, struczollas, sisakos vitéz, jobbában görbe kardot tart, balját esipőre teszi. Sisakdísz: jobbában, hegyével lefelé álló ezüst-nyilat tartó kinövő arany-oroszlán. Takarók: veresezüst—kőkarany.

Szlávy.

Szlávy (Okányi). A családra vonatkozó adatokat a Nyitra és Bihar vármegyéket tárgyaló kötetben ismertettük. József, koronaőr Zsitva-Ujfaluban volt birtokos.

Szmrtnik.

Szmrtnik. Sz. János az 1775. évi összeírásban Bars vármegye nemesei közt foglal helyet. 1848 előtt Kis-Vezekény községben bírt földesúri joggal.

Szőlősy.

Szőlősy. Sz. Patro András 1583-ban nyert czímeres nemeslevelet, mely 1585-ben Kis-Tapolcsányban hirdettetett ki. E családból Margit 1588-ban Zsarnóczán házzal bírt. János 1608-ban Bars vármegye alispánja. 1755-ben Gáspár van felvéve a vármegye nemeseinek névsorában. A család 1655-ben Németiben szőlőbirtokos volt, 1739-ben pedig a Radobicza helységhez tartozó Kopanicza föld miatt perel.

Czímer: aranyban, veres ruhás, jobbában görbe kardot tartó magyar vitéz, balját esipőre téve. Sisakdísz: növény paizsalak. Takarók: veresezüst.

Sztankay.

Sztankay. Sáros vármegyéből származik, hol az 1637—1715 közötti időben több tagja közhivatalt viselt. Onnan Zemplénbe költözött. Kálmán jelenleg Csatán birtokos.

Tajnay.

Tajnay. (Tajnai és tiszahelygyesi.) Őse Orbán (1467—1471) és Mihály, a ki 1471-ben megöletett. Orbán fiai Pál és Mihály 1483-ban Nagy-Tajna birtokosai; Mihály fia István (1539—1541). A család szakadatlan leszármazása I. Pétertől való, a ki 1524-ben Tajna és Egyházas-Rendve birtokosa. I. Péter fiai: János, Miklós, Imre, Ferencz és II. Péter 1529-ben a nagy-köröskényi Thuróczy családdal a rendvei birtokrészek miatt pereskednek, 1539-ben Tajna, Rendve és a nyitrai Assakürtre nézve kölesönös örökösödési szerződést kötnek. János fia Mihály, (1596—1617), kinek ágából Mihály (1760) Bars vármegye alispánja, kinek ága unokáiban 1826 után magtalanul kihalt. A másik ág a fenti János testvérétől Pétertől (1529—1575) származik. Fia György, (1574—1584), ennek fia György, Bars vármegye szolgabírája, (1611), utódai közül Pál (1720—1732) és Antal (1738) szolgabírák. Testvérek Ádám, (1732), ennek fia, Károly, (1767); fiai: János, Ó-Gyallán birtokos (1771) és Károly, (sz. 1766-ban Tajnán), kinek fia a család utolsó fisarja. János es. és kir. kamarás. Árva vármegye főispánja († 1840). Leánya Ilona, báró Révay Simonhoz ment nőül. 1552-ben a család Nagy- és Kis-Tajna felét bírta. II. Péter 1565-ben Kisfaluban szerzett birtokokat. 1848 előtt az említett helységeken kívül Nagy- és Kis-Sáriban bírt földesúri joggal.

SZIRÁNYI.

Czímer: kékben, a paizs felső jobb sarkában hatszögű aranyesillag, balról ezüst félhold által kísért hármas zöld halmon könyöklő, görbe kardot tartó páncélos kar, a kardon átütött török fővel. Sisakdísz: páncélos, fekete szakálás, nyílt sisakos nyilazó vitéz. Takarók: arany-zöld—veresezüst.

Tapolcsányi.

Tapolcsányi. (Kis-Tapolcsányi.) Őse Hochlov (Hoslov) comes, a ki pályáját Csák Máté szolgálatában kezdte s tőle 1318-ban esere útján Kis-Tapolcsányt nyerte. Gyula comes Csák Máté halála után Károly király hűségére tért, a ki ezért 1323-ban Málás falut adományozta neki. Gyula testvére András, kinek 1324 április 25-én Kis-Tapolcsány egy részét átengedte. (Anjouk. okmt. II., 126.) Gyulának két fia volt: Gergely és Miklós. Az utóbbi különösen kedvelt híve volt Nagy Lajos királynak, mert Zách Feliczian merénylete alkalmával nagy bátorságot tanúsított. Gergely és Miklós 1343-ban egyezsége léptek a fenti Ádrás fiaival Kis-Tur, Bajka, Málás Kis-Tapolcsány és Völgy birtokokra nézve. Miklós 1344-ben Málást és Malonyát nyeri adományul, 1347-ben pedig Hrussó vára és Kis-Tapolcsány határában aranymosási jogot szerzett. Pétert 1390-ben Kistapolcsányi néven említik az oklevelek. Péter, Sári Péter, temesi főispántól Kis-Tapolcsányban és Bajkán nyert részeket. Péter fiai János és Gergely, 1395-ben Kolacsnót öröklék a Baracskaik családtól. Idővel a Baracskaik után még más birtokokat is örökölték mint pl. Valkóczot. Benedek a Nagy-Ugrócson levő birtokrészeket váltotta vissza, melyek Majthényi Rafaelnél voltak elzálogosítva, mi miatt a Bossányiak 1516-ban osztálypert indítottak Benedek fia Mihály ellen. Már 1506-ban igényt emelt e család Hrussó várára, melyet akkor a Zábláthiak kértek fel. Az ezen perből támadt ellenségeskedés közepett, a Zábláthiak felhasználván a mohácsi vést követő zavarokat, Kis-Tapolcsányt megrohánva, T. Ferenczet és Lászlót megölték; mely hatalmaskodás kárpótlásul 1538-ban Knezsicsét engedték át. T. György és Tamás 1550-ben Szolcsányi Pál magvaszakadtával Hrussót kérték magok részére, mely adomány ellen azonban a Zábláthiak leányági örökösei ellentmondottak. György 1549—1550-ben Bars vármegye alispánja, Mihály pedig (1567) helyettes alispán volt. A családnak a XVII. század elején Pálban magva szakadt, kinek nővére Ilona (1613) (Enyingi Török István pápai kapitány neje volt.

Tarnóczy.

Tarnóczy. (Alsó-lelőczy, jezernicezi és tarnóczy.) A család leszármazását a Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Az 1732. évi kétségtelen birtokos nemeseik névsorában György nevével találkozunk. Miklós és Imre Lelőczon voltak birtokosok, 1755-ben Bars vármegye nemesei közt szerepelnek. Tagjai közül Kázmér 1828-ban Bars vármegye főjegyzője, 1832—36-ban országgyűlési követő s 1860-ban főispánja. Nemes-Kosztolányban birtokos.

Toóth.

Toóth. (Tardoskeddi.) Tardoskeddi al. T. János, gyermekei, valamint Imre és Anna estvérei 1696-ban nyertek czímeres nemeslevelet, mely 1696 június 4-én Nyitra vármegyében hirdettetett ki, honnan a család 1822-ben Bars vármegyébe költözött. Zsigmond jelenleg főszolgabíró, Miklós vármegyei tisztviselő és Kálmán városi tisztviselő Léván.

Czímer: kékben, zöld alapon, felér lovon ülő, veres dolmányos, sárga eszimas, zöld kalpagos, kócsagtollas magyar vezér, jobbában kivont kardot tart, baljával zöld kaftános, arany-turbános, török foglyot vezet lova után. Sisakdísz: veres hadilobogót tartó, kinövő arany-oroszlán. Takarók: kékarany—veresezüst.

Török (Páni.) A XVI. században tűnik fel. Benedek 1579-ben nyer új adományt Füntha-Beledre. György 1661-ben Nyitra vármegye alispánja, a kit 1672-ben Szalakuszon találunk. Zsigmond (1651—1656) Bars vármegye alispánja.

Vály. (Vályi és esaltiszi.) 1754-ben nyert nemesi bizonyítványt Bars vármegyéértől. Az 1755. évi összeírásban Pál utódai fordulnak elő Bars vármegye nemesei közt. Átszármazott Nyitra és Nógrád vármegyékbe is. A XIX. század elején Kis-Tapolcsányban telepedett le, jelenleg özv. V. Simonné Tajna-Sáriban birtokos.

Vass. (Vassdényei.) Komárom vármegyéből származik. 1496-ban Dényei Vass György Vassdényén birtokos. 1505-ben V. János Komárom vármegye országyűlési követe. Mihályt 1540-ben Füzitőn találjuk. A XVII. század elején (1613) a család Vassdényén és Apátiban birtokos. A XVII. század végén ezen családból Miklóst Garam-Újfaluban találjuk. Miklós († 1721), kinek két fia volt, Ferencz és Sándor, ez utóbbi valószínűleg azonos azzal a Sándorral, a ki Ferencz utódaival együtt, Bars vármegye 1732. évi kétségtelen birtokos nemesesinek sorába van felvéve.

Wilček. (Gróf.) A család lengyel eredetű. 1500-ban bárói, 1714-ben grófi rangra emeltetett. V. Henrik gróf udv. hadi tanácsos az 1715. évi 134. tv. czikkkel honfűsített. E családból most Henrik Frigyes gróf (sz. 1852) neje Ordódy Gabriella Nagy-Málason birtokos.

Zathureczky. (Zatursai.) Turóc vármegye legrégebbi családjainak egyike. Őse Uzda (1230—1255) kir. halász, a ki Vendég helységet nyerte IV. Béla királytól. Fia Márton (1255—1282). Fia Péter (1303—1332) ennek fia Mihály (1332) a család őse. Utóda Mihály (1539) Turóc vármegye szolgabírája. Fia: Márton (1610) a család jelenleg virágzó ágának őse. A család idővel átszármazott Nógrád, Szabolcs, Békés, Gömör stb. vármegyékbe. Barsban 1755-ben István nevével találkozunk. A család czímerét a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben közöltük.

Zeke. (Nyéki.) Pozsony vármegyéből származik. III. István király 1165-ben a Nagy, Végh, Méhes és Kósa, másképp Zeke családok részére állított ki nemeslevelet, melyeknek ősei pozsonyi várjobbágyok voltak. Ezen adománylevelet László király 1284-ben, III. Endre király 1298-ban megerősítette. 1609 augusztus 14-én II. Mátyás király újból átírta e kiváltságleveleket, melyben Kósa, másképp Zeke György nevével találkozunk. 1715-ben a pozsonyi káptalan Zeke Gáspár részére átírta e kiváltságlevelet. A család a XIX. század első felében telepedett meg a vármegyében, Léván birtokos.

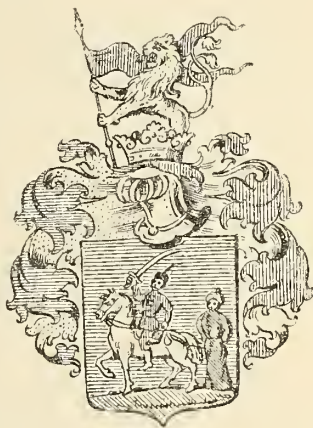
Zerdahelyi. (Nyitra-zerdahelyi urak és grófok.) Fejér vármegyéből származik, őse Bieskei István (1419), a ki Nyitra-Szerdahely helységbe költözött, honnan a család nevét vette. Z. Tóbiás és neje az asszupataki Henez családdal 1508-ban egyezkedvén, ezen egyezés következtében nejenek, szül. Csermény Ilonának ényi birtokrészeit átengedte a Henez családoknak és Z. György nejenek Családi Annának. A család Nyitra vármegyében idővel nagy kiterjedésű birtokokat szerzett, övé volt többek közt: Nyitra-Szerdahely, Csítár, Családka, Kálmánfalva, Nagy-Rippény, Nyitra-Sárfő és Szeptenez-Újfalú. Pál 1802-ben grófi rangra emeltetett, de ágának 1824-ben magva szakadt. A család Vieszkán (Kisfalun) bírt földesúri joggal. A család czímerét, a Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben közöltük.

Zichy. (Zichi és vásonkői gróf.) A család eddig ismert első őse Paska, kinek fiai László és Jakab 1347-ben kir. testőrök, Gunya fiaival bizonyos somogy- és zalavármegyei birtokok miatt perlekednek. Jakab fia Elek (1379) Zala vármegye alispánja, fia: Zsigmond (1398—1415) Jakab másik fia Benedek, kinek utóda I. György (1592) Moson-, majd Vas vármegye alispánja. Másodszülött fia: Pál (1619) veszprémi kapitány; fia: István (1616—1693) 1676-ban grófi rangra emeltetett. Fia: Ádám (1699—1701) mosoni főispán, neje Jakusich Terézia grófnő fia, Károly koronaőr († 1741), Kis-Tapolcsány negyedét bírta, mely anyja révén szállott rá, de csak két leánya maradván, ágának magva szakadt.

Zobonya. (Endrédi.) A Ludány nemzetségből származik. Őse Szoboszló fia Péter comes (1290—1295), Csák Máté familiarisa. Ennek két fia volt, Emőkei Dezső és Szobonya (1328), a ki Kis-Köröskényt vette meg a nyitrai püspöktől. Fia (1352) saskői várnagy, ennek fia Miklós (1379—1401) Bars vármegye főispánja. Miklós 1402-ben földemesi, Miklós és Imre 1408-ban nagyendrédi előnévvel éltek. János 1447-ben Nyitra vármegye követe, Kis-Vezekényt, Kisfaludot és Sárít azonkívül Váradon, Szénásfalun részeket bírt. László, István és Imre 1469-ben új adománylevelet nyertek Nagy-Endréd, And, Pusztapél és Kis-Sári birtokokra. 1466-ban a földemesi Z. család kihaltván, nagyendrédi javaira, a közös törzsből való származás révén, a nagyendrédi Z. család tartott igényt. A XVI—XVII. század elejéig a család nem igen szerepelt. Pál, a ki 1636—1645-ig Bars vármegye alispánja volt, családja nevét ismét felélesztette. Utódai azonban már kevésbé szerepeltek. A XVIII. század első felében még két fisarja, János és István élt, de ezeknek elhunytával a család magtalanul kihalt.

Czímer (csak a sisakdísz): 3—3 gömbbel ellátott szarv.

Zongor (Bódi.) Lehoczky szerint a Hunyadiak korát megelőző időben és a Hunyadiak korában közülök többen báni s egyéb méltóságokat töltöttek be. Ezeknek az előneve „Valpói” volt. E család leszármazója az Beődi Zongor Máté, ki I. Ferdinánd királytól 1560-ban

Τοότη.

Török

Vály

Vass.

Wilček

Zathureczky.

Zeke.

Zerdahelyi.

Zichy.

Zobonya.

Zongor.

Beőd pusztára, több kúriára és részbirtokra nyert adományt. Máté fivérei közül István 1550—1563 táján Ludány községben (Nyitra megye) birtokos és főszolgabíró. István fia Benedek előbb ludányi, később nemesperki birtokos (Nyitra megye) 1600-tól 1624-ig főszolgabíró, mivel a családnak ez ága kihalt.

A Beődi Zongor Máté fiai közül Mihály 1596 táján hrussói várkapitány, 1603-ban Boeskey István híve lett, kitől Erdélyben Mezőkölpényben adományt nyert. Utódai most is ott birtokosok. István 1600 táján Tornóczra (Nyitra megye) költözött, itt több kúriát és Szarkallás nevű erdőt birtokolt, továbbá a nemesperki, köröskényi stb. apró birtokokat és a valkházi és kumányai birtokrészeket. Máté többi fiai elszéledtek és a vas- és sopron-megyei Zongori családnak lettek ősei. Istvánnak Tornóczon 4 fia volt, Zsigmond, János, István és Gábor. Ezek közül Zsigmond 1642—1658-ig kanonok, pozsonyi prépost, csanádi, váradi és váci püspök volt, János és Gábor áttértek a református vallásra és e miatt elvesztették a tornóczy, nemesperki, köröskényi és nyitrai birtokaikat. Gábor Kismányára költözött, az ott és Valkházán volt birtokok egyik felét birtokába vette és ennek utódai ma is Kismányán (Nyitra megye) birtokosok. János Nyáregyházára költözött, a néhai dédanyja Bedeghi Nyáry Anna után a családra háramlott birtokra. Ennek leszármazói közül György 1715 táján hosszas per után visszakapta elfoglalt birtokai egy részét s visszaköltözött Tornóczra, innen kérte régi nemességének megújítását 1718-ban III. Károly királytól és azt — befoglalva Zelovics Ferencz nemességét — meg is kapta. György fia Jánosnak Zelovics Évától két fia volt: László és Mihály. Mihály osztályképen kapta a kismányai, valkházi birtokokat, de fiúörökös nélkül halt el. Lászlónak a tornóczy, köröskényi, nyitrai birtokok jutottak. Ezekből a tornóczy birtokot 1820-ban elcserélte gróf Hunyady Ferencznel Soókon három kúriáért és lakását Soókra tette át. László három fia: Zsigmond, János és László közül János 1866-ban Bars megyébe Nagyvalkházára költözött és ott a Mihály után maradt birtokon most is birtokos. — Zsigmond és László fiúörökösök nélkül haltak el. A fentnevezett István (a XVII. század közepén) utóda József 1898-ig papnöveldei tanár, azóta nyitrai főesperes, plébános. János 1869-től 1895-ig szolgabíró, majd főszolgabíró, később árvaszéki elnök Bars megyében.

Czímer: kékben, zöld alapon, haladó, zöld nyeregtakarós, fehér lovon, veres ruhás és kalpagos, sárga csizmás magyar vitéz, jobbjában lobogót tart. Sisakdísz: veres zászlót tartó paizsbeli vitéz. Takarók: kékaranymú—veresezüst.

* * *

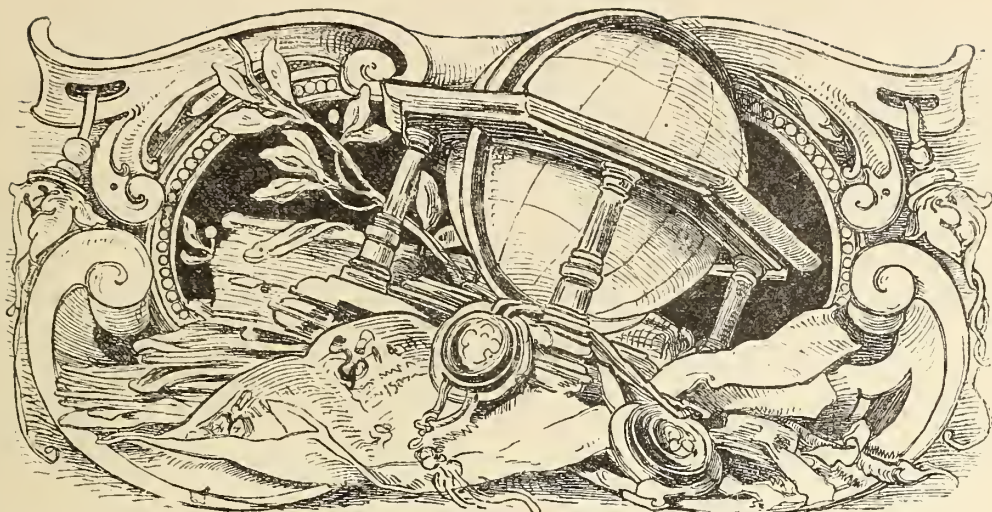
Források: I. Levéltári anyag: Orsz. levélt. Dicalis Conscriptiók, Bars vármegye. 1732—1777. évi nemesi vizsgálatokra vonatkozó jegyzőkönyvek. Series indubitatorum in Comitatu Barsiensi residentium nobilium Possessionatorum (1732). 1755. évi országos nemesi összeírás. Továbbá a gr. Keglevich (Orsz. levélt.), Simonyi, Kosztolányi és Bodó családok levelestárai.

II. Nagy Iván: Magyarország családai 1—13 k. — Siebmacher's Allg. Wappenbuch: Ung. Adel. — Illésy-Petkó: A királyi könyvek. — Kőszegi Sándor: Nemes Családok Pest vármegyében. — Magyar nemzets. Zsebkönyv I. — Wertner Mór: Magyar nemzetségek I—II. k. — Góthai Almanach 1837., 1889., 1879., 1884. évf. — Herald. Handbuch, Gótha (1855). — Turul 1883—1902. évf. — Nagy Iván családtört. ért. I—III. évf.

III. Wenzel: Árpádk. Új. Okmt. I—XII. — Knauz: Mon. Strig I—II. — Hazai Okmt. I—VII. — Anjouk. Okmt. I—V. — Gr. Zichy család okmt. I—IX.

IV. Botka-féle kéziratok és az egyes családoktól beérkezett adatok.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal		Oldal
A „Magyarország Vármegyei és Városai“ állandó munkatársainak központi bizottsága	V	Az ág. h. ev. egyház szervezete.	
A barsvármegyei kötet munkatársai és revizorai	VI	Irta <i>Raab Károly</i>	217—221
Előszó. Irta dr. <i>Ruffy Pál</i>	VII—VIII	Bars vármegye egészségügyi intézményei. Irta dr. <i>Bolemann István</i>	222—229
Bars vármegye természeti viszonyai. Irta: <i>O'sváth Gyula</i>	1—12	Bars vármegye mező- és erdőgazdasága. Irta <i>Ordódy Lajos</i>	230—247
Bars vármegye községei. Irta többen	13—85	Vadállomány és vadászati viszonyok. Irta báró <i>Révay Simon</i>	248—251
Körmöczbánya. Irta <i>Kriško János</i>	86—117	Bányászat, ipar, kereskedelem és hitelügy. Irta <i>Szabó Endre</i>	252—277
Ujbánya. Irta <i>Baumann Samu</i>	118—130	Bars vármegye közlekedésügye. Irta <i>Moldoványi Béla</i>	278—284
Léva. Irta <i>Bakó István</i>	131—145	Bars vármegye őskora. Irta <i>Dillesz Sándor</i>	285—292
Bars vármegye népe. Irta többen	146—168	Bars vármegye története. Irta dr. ifj. <i>Reiszig Ede</i>	293—426
Bars vármegye közoktatásügye. Irta <i>Kovács Sándor</i>	169—178	A legújabb kor. Irta dr. <i>Ruffy Pál</i>	427—512
Irodalom és tudomány. Irta <i>O'sváth Gyula</i>	179—204	Bars vármegye nemes családai. Irta dr. ifj. <i>Reiszig Ede</i>	513—552
A róm. kath. egyház szervezete. Irta dr. <i>Báthly László</i>	205—213		
Az ev. ref. egyház szervezete. Irta <i>Juhász Pál</i>	214—216		

I. ONÁLLÓ KÉPEK, MELLÉKLETEK, TÉRKÉPEK.

	Lap között		Lap között
Bars vármegye térképe. Rajzolta Banwarth Th. (Előkép).		Ujbánya. Saját felvételünk	128—129
Garamvölgyi részlet Szentbenedeknél. Saját felvételünk	16—17	Léva térképe. Rajzolta Banwarth Th.	136—137
A garamrévi sodronykötélhíd. Saját felvételünk	32—33	Léva. Münz Márk felvétele	144—145
Szkiezó. Blahó Ede felvétele	80—81	Zselizi népviselet	160—161
Körmöczbánya térképe. Rajzolta Banwarth Th.	88—89	Óbarsi népviselet	224—225
Körmöczbánya. Saját felvételünk	112—113	Pálosnagymezői népviselet	256—257
		Részlet Garamberzenze és Jallna között. Saját felvételünk	252—253
		Garamszentbenedek	304—305
		Saskó vára. Saját felvételünk	336—337

II. SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT KÉPEK.

	Oldal		Oldal
Garammenti részlet Zseliznél. Saját felvételiünk	1	Nagyherestény. — A báró Malonyay-féle kastély. Szirányi felvétele	54
A malonkő porphir-bánya a Himmelreichon. Saját felvételiünk	2	Nagymálas. — A Rainprecht-féle kastély. Saját felvételiünk	55
Kilátás a Himmelreichről Újbányán. Saját felvételiünk	3	Nagymálas. — A Motesiczky-féle urilak. Saját felvételiünk	56
A Sturcz Körműczbányánál. Saját felvételiünk	4	Nagymánya. — A gróf Koller-féle kastély. Saját felvételiünk	57
A Meusalstein Körműczbányánál. Saját felvételiünk	5	Nagysáró. — A Gyuresányi-féle kastély. Saját felvételiünk	58
A kötenger Vilmyénél. Saját felvételiünk	6	Nagysáró. — A Beniczky-féle kastély. Saját felvételiünk	59
A Garam völgye Zsarnóczánál. Saját felvételiünk	8	Nagyugrócz. — A Keglevich-féle kastély. Kopallik F. rajza	60
A nagy szikla Szentbenedek előtt. Saját felvételiünk	9	Terem a nagyugróczy kastélyban. Saját felvételiünk	61
A Szkalka nyílása (zárókép). Demian Lajos felvétele	12	Nemesény. — Kosztolányi Sándor urilaka. Saját felvételiünk	62
A nagyugróczy róm. Saját felvételiünk	13	Részlet a nemesényi parkból. Saját felvételiünk	63
Alsópél. — A Beresényi-féle kastély. Saját felvételiünk	15	Nemeskosztolány. — Kosztolányi Károly kastélya	64
Aranyosmarót. — A vármegyeháza és a törvényszék. Blahó Ede felvétele	16	Nemeskosztolány. — Kosztolányi László kastélya	65
Aranyosmarót. — A gróf Migazzi-féle kastély. Blahó Ede felvétele	17	A nemeskosztolányi r. kath. templom.	66
Barsendréd. — Dombay Vilmos urilaka. Saját felvételiünk	19	Nemesoroszi. — Kazy László urilaka. Saját felvételiünk	67
A bartosi templom. Saját felvételiünk	21	Néver. — Báró Lindelof Henrik kastélya. Saját felvételiünk	68
Bélád. — Szent-Ivány Oszkár kastélya. Saját felvételiünk	23	Nyitraaszeg. — A Detrich-féle kastély. Saját felvételiünk	69
Brogyán. — A Brogyáni-család kastélya. Saját felvételiünk	24	Revistye vár déli oldala. Zimmermann Vilmos felvétele	70
Cserenye. — A Hunyady-féle kastély. Blahó Ede felvétele	25	Sa skő vára északról. Zimmermann Vilmos felvétele	71
Fellalu. — A Majthényiak várkastélya. Saját felvételiünk	27	Tajnasári. — A Tajnay-féle kastély. Saját felvételiünk	74
Füss. — A Barlanghy-féle kastély. Saját felvételiünk	29	A verebélyi róm. kath. templom. Saját felvételiünk	75
Füss. — A Balogh-féle kastély. Saját felvételiünk	30	Verebély. — A Boronkay-féle kúria. Saját felvételiünk	77
Füss. — A Bencsik-féle kastély. Saját felvételiünk	41	Zsarnócza. — Hrabéczy Kálmán felvétele	78
Garamszentbenedek. — A zárda déli oldala. Saját felvételiünk	33	Zsarnócza. — A Dóczy-féle várkastély. Klósz György felvétele	81
Garamszentbenedek. — A fogadalmi kápolna. Saját felvételiünk	34	Zseliz. — A gróf Eszterházy-féle kastély. Saját felvételiünk	37
Garamszentkereszt. — A püspöki kastély. Saját felvételiünk	35	A zselizi fakastély. Saját felvételiünk	39
Geletnek. — A Dóczy-féle kastély. Saját felvételiünk	37	Zsitvaújfalú. — Klobusiczky János kastélya. Saját felvételiünk	83
Hull. — A Motesiczky-féle urilak. Saját felvételiünk	39	Zsitvaújfalú. — A báró Szörényi-féle kastély. Saját felvételiünk	85
A Jánosréti templom belseje. Saját felvételiünk	41	Körműczbánya régi képe. A körműczi városházán levő eredeti után	86
Kistapolcsány. — József főherczeg kastélya. Saját felvételiünk	43	Sigillum pristaldi. Márton Jakab rajza	86
A kistapolcsányi kastély ebédlője. Saját felvételiünk	44	Részlet a Zólyomvölgyből. Franciscy Gy. felvétele	88
Részlet a kistapolcsányi parkból. Saját felvételiünk	45	A körműczi tó. Franciscy Gy. felvétele	89
Kisvezekény. — A Baeskády-féle kúria. Saját felvételiünk	47	Körműczbánya régi köczimere. Saját felvételiünk	90
Kúnosvágása. — Az Erbrichterhaus. Saját felvételiünk	40	Körműcz. — A főtér. Saját felvételiünk	91
Malonya. — Báró Ambrózy István kastélya. Dr. Benkő Lajos felvétele	51	Körműcz. — A rabtorony. Franciscy Gy. felvétele	92
Nagy- és Kistöre. — Kazy János kastélya. Münz Márk felvétele	52	Körműcz. — Feljárat a vártemplomhoz. Franciscy Gy. felvétele	93
Nagy- és Kistöre. — Részlet a Kazy-féle parkból. Münz Márk felvétele	53	Körműcz. — A vártemplom és a felső várkapu. Franciscy Gy. felvétele	94
		Körműcz. — A vártemplom alaprajza	95

Oldal	Oldal		
Körmöcz. — Régi sírkő a vártemplomban. Saját felvételünk	96	Léva. — A Schöeller-féle kastély. Saját felvételünk	140
Körmöcz. — Régi sírkövek a vártemplomban Saját felvételünk	97	Léva. — A Schöeller-félekastély csarnoka. Saját felvételünk	142
Körmöcz. — A főtér 36. sz. ház Saját felv.	98	Léva. — A műmalom. Münz Márk felvétele	143
Körmöcz. — A főtér 3. sz. ház folyosója. Saját felvételünk	99	Léva város czímere. Stefanus Géza rajza	145
Körmöcz. — A főtér 20. sz. ház kapualja. Saját felvételünk	100	Nagysallói parasztház. Saját felvételünk	146
Körmöcz. — A Pizét-ház. Franciscy Gyula felvétele	101	Lévai parasztház. Nagy Arthur felvétele	147
Körmöcz. — A felső-utca 22. és 23. sz. régi házak. Saját felvételünk	102	Lévai népviselet. Münz Márk felvétele	149
Körmöcz. — A városháza. Demiany Lajos felvétele	103	Jánosréti parasztház. Saját felvételünk	151
Körmöcz. — A Szent Háromság-oszlop. Franciscy Gyula felvétele	104	Kunosvágási parasztház. Saját felv.	153
Körmöcz. — A Szent Erzsébet-templom belseje. Saját felvételünk	105	Jánosréti népviselet. Saját felvételünk	155
Körmöcz. — 1639-ből való felirat a levéltár ajtaján. Saját felvételünk	107	Kapronczai népviselet. Saját felvételünk	157
Körmöcz. — IV. Béla oklevele 1263-ból	108	Obarsi parasztház. Saját felvételünk	159
Körmöcz. — Az 1263-iki oklevél átirata 1295-ből	108	Léva járási parasztház kapuja. Saját felv.	161
Körmöcz. — Az 1359-iki Nagy Lajos-féle oklevél	109	Felsőtóti népviselet. Saját felvételünk	162
Körmöcz. — Régi városi és aknalakatok és a város ládája. Saját felvételünk	110	Brogyáni népviselet. Saját felvételünk	163
Körmöcz. — Polgárok serlege. Márton Jakab rajza	110	Lakodalmas nép Szentkeresztben. Hrabéczy K. felvétele	165
Körmöcz. — Az 1441-iki bronzágyú. Márton Jakab rajza	111	A körmöczi m. kir. áll. főreáliskola. Franciscy Gyula felvétele	171
Körmöcz. — A floribus társposharak. Márton Jakab rajza	112	Marczibányi István. Az orsz. képtárból.	172
Körmöcz. — A ferula. Márton Jakab rajza	112	A kegyesrendiek háza Léván. Münz Márk felvétele	174
Körmöcz. — Régi körmöczi filligrán ékszerek. Márton Jakab rajza	113	A volt nemzeti iskola Léván. Münz Márk felvétele	176
Körmöcz. — Régi bányászmerlegek. Márton Jakab rajza	113	A közs. polg. leány és elemi iskola Körmöczbányán. Franciscy Gyula felvétele	177
Körmöcz. — A város díszkulcsai. Márton Jakab rajza	114	Az 1426-iki körmöczi jegyzőkönyv. Saját felvételünk	179
Körmöcz. — Az 1880-ban lebontott plébániatemplom. Franciscy Gy. felvétele	115	Az 1426-iki körmöczi jegyzőkönyv 6-ik lapja. Saját felvételünk	180
Körmöcz. — Körmöczbánya czímerei	116	Az 1426-iki körmöczi jegyzőkönyv 8 és 9. lapja. Saját felvételünk	181
Körmöcz. — A városi pecsét. Márton Jakab rajza	117	Bátori Schulez Bódog. Az orsz. képtárból	183
Újbánya. — Henzmannus Izenienkel czímere. Baumann Samu rajza	118	Botka Tivadar	184
Újbánya. — A városháza és a Szt Háromság szobor. Saját felvételünk	120	Kovács Sebestyén Endre. Az orsz. képtárból.	189
Újbánya. — Az újbányai tó. Saját felv.	121	Lipovniczky István. Az orsz. képtárból	190
Újbánya. — Az óhutai vízesés. Stein felv.	122	Lipovniczky Viktor. Az orsz. képtárból	191
Újbánya. — A Szt Erzsébet-templom és az aggmenedékház. Saját felvételünk	125	Samassa József. Az orsz. képtárból	194
Újbánya főtere. Saját felvételünk	127	Szelepesényi György. Az orsz. képtárból	195
Újbánya. — A róm. kath. templom és a plébánia. Saját felvételünk	129	Tarkovich József.	197
Újbánya czímeres pecsétje	130	Török József. Az orsz. képtárból	198
Léva. — A honvédelmék. Münz Márk felv.	131	Körmöczbánya város levéltára. Saját felv.	201
Léva vár romjai. Hrabéczy Kálmán felv.	134	Könyvtár a kistapolcsányi kastélyban. Saját felvételünk	202
Léva. — Vak Bottyán háza. Münz Márk felvétele	135	A lévai r. kath. templom belseje. Münz Márk felvétele	206
Léva. — A róm. kath. templom. Nagy Arthur felvétele	136	Részlet a zselízi templom belsejéből. Saját felvételünk	207
Léva. — A városháza. Münz Márk felvétele	138	A garamszentbenedeki apátsági templom belseje. Saját felvételünk	208
Léva. — A régi Eszterházy-féle kastély. Saját felvételünk	139	A körmöczbányai vártemplom belseje. Saját felvételünk	209
		Az újbányai plébániatemplom belseje. Saját felvételünk	210
		Dr. Rimély Károly püspök	211
		A körmöczbányai ág. h. ev. templom. Franciscy Gyula felvétele	219
		Az aranyosmaróti közkörház. Blahó Ede felvétele	223
		A lévai közkörház. Münz Márk felv.	224
		Szklénó. Hrabéczy Kálmán felvétele	225
		Vihnye. Hrabéczy Kálmán felvétele	227
		A lévai uradalom nagykálmái szeszfinomítója. Saját felvételünk	230

	Oldal		Oldal
A Perecz-esatorna torkolata. Saját felv.	232	A szent-vér ereklyetartó a szentbene-	
Kremlin, normandiai mén. Saját felv.	234	deki templomban. Saját felvételünk	307
Sándor, pinzgauai mén. Saját felvételünk	236	Szentkereszt régi képe. Az orsz. képtár-	
Nielson és csikaja. Saját felvételünk	237	ból.	309
luthal-Algauti tehén. Saját felvételünk	238	A pálos-kolostor és templom Mária-Csa-	
Merinó kos. Saját felvételünk	240	lád pusztán. Saját felvételünk	311
A nagyugróci uradalom szeszgyára. Saját		A Szent Erzsébet-templom zárókövei	
felvételünk	242	Körmöczbányán.	313
A lévai uradalom gényei répaszeszgyára.		Középkori Mária-szobor fából, a kör-	
Saját felvételünk	244	möczi vártemplombau. Saját felv.	315
A Salzberger-féle szeszgyár Simonyban.		Léva vár romjai. Münz Márk felvétele	317
Saját felvételünk	246	Nagy Lajos. Az orsz. képtárból.	319
Körmöczi régi czéhedények. Márton Ja-		Mária I. Az orsz. képtárból.	320
kab rajza	252	Zsigmond király. Az orsz. képtárból.	321
Körmöcz. — A régi Rapoport-féle bánya-		A körmöczi kapu. Franciscy Gyula felv.	322
mű. Franciscy Gyula felvétele	253	Mátyás király. Az orsz. képtárból	323
Körmöcz. — A IV. sz. kinestári akna- és		Körmöczbánya régi képe. A város tulaj-	
bányatelep. Franciscy Gyula felv.	254	donában levő eredeti után	326
A feyőkosztolányi kőszénbánya. Saját		A körmöczi királyi ház lépesőháza. Kriskó	
felvételünk	256	Pál tulajdonában levő rajz után	327
A körmöczbányai czéhek peesétjei. Már-		Hrussó vár romjai. Saját felvételünk	329
ton Jakab rajza	258	A Simonyiak ősi várkastélya. Saját felv.	331
Az újbányai malomkőtelep és aggmene-		A Kosztolányiak várkastélya. Ismeretlen	
dékláz. Nagy László felvétele	259	felvétel	333
A geletneki malomkőbánya. Klösz György		Szapolyai János. Az országos képtárból	338
felvétele.	260	A körmöczi vár. Az országos képtárból	339
Pető Albert telepe. Saját felvételünk	262	A Balassa-kapu a lévai várban. Münz	
Az oroszai czukorgyár. Saját felvételünk	263	Márk felvétele	340
Részlet az oroszai czukorgyárból. Saját		Dobó István kastélya a lévai várban.	
felvételünk	264	Münz Márk felvétele	341
A Kachelmann-féle gyártelep. Saját felv.	266	Dobó István emléktáblája a lévai vár-	
A Ruzsitska-féle üveggyár. Saját felv.	267	kapu fölött. Münz Márk felvétele	342
Az alsóháromi ezüstgyár. Saját felv.	268	Pálffy Miklós. Az országos képtárból	343
A Thonet-féle gyártelep. Koppalik F. rajza	269	Tapolcsányi János sírköve a kistapol-	
Részlet a Thonet-féle gyártelepből. Saját		csányi templombau. Saját felvételünk	344
felvételünk	270	Kolonich Sigfrid. Az országos képtárból	345
A körmöczi pénzverő. Franciscy Gyula		Boeskey István. Az országos képtárból	346
felvétele	271	Kisfaludi Liphay Imre. Botka hasonczímű	
A pénzverő-terem. Saját felvételünk	272	művéből	349
A mérlegelő-helyiség. Saját felvételünk	273	Bethlen Gábor. Az országos képtárból	350
Az aranyosmaróti takarékpénztár. Blahó		Thurzó Szaniszló. Az országos képtárból	351
Ede felvétele	274	A verebélyi vár régi képe. Az országos	
A lévai takarékpénztár. Münz Márk felv.	276	képtárból	353
A nagykálnai Garamhíd. Saját felv.	278	Kara Musztafa. Az országos képtárból	354
A rudnai Garamhíd. Saját felvételünk	279	Lippay György érsek. Az országos kép-	
Vasúti vonat Ókörmöcske fölött. Saját		tárból	355
felvételünk	280	Forgách Ádám. Az országos képtárból	356
A zólyomvölgyi alagút. Demiány Lajos		A vezekényi ütközet. Domborművű ezüst-	
felvétele	282	tál az Eszterházyak fraknoi várában	357
A zsarnóczai sodronykötélhíd. Saját felv.	283	A vezekényi ütközet 1734-ből való em-	
Óskori leletek a maróti múzeumból. Blahó		lékoszlopa. Dr. Benkó Lajos felvétele.	358
Ede felvétele	287	Wesselényi Ferencz. Az országos kép-	
Részlet Kherndl Jánosné zselizi gyűjte-		tárból	359
ményéből. Saját felvételünk	289	Souches tábornok. A „Heldenbuch“-ból	360
Bronzkori emlékek Bars vármegyéből. A		Koháry István. Az országos képtárból	361
Nemzeti Múzeumból.	291	A lévai csata egykorú képe. Léva város	
Bronzkard pengéje, a verebélyi leletből.		tulajdona	362
A Nemzeti Múzeumból.	292	A lévai csata egykorú leírása. Léva vá-	
Az óbarsi várdomb. Saját felvételünk	293	ros tulajdona	363
Bars vármegye címere. Blahó Ede felv.	293	Koháry István hadi zászlaja. Saját felv.	364
A verebélyi földvár. Saját felvételünk	295	A Léva melléti Koháry-emlék. Münz	
Az alsóváradi földvár. Saját felvételünk	298	Márk felvétele	365
Saskő vára. Saját felvételünk	303	Szelepesényi György. Az orsz. képtárból	366
A szentbenedeki apátság templom nyitott		A bányavárosok hadi zászlaja. Saját felv.	367
oldalfolycsója. Saját felvételünk	305	II. Rákóczy Ferencz. Az orsz. képtárból	368
Fából faragott középkori szobor a szent-		Bercsényi Miklós. Az országos képtárból	369
benedeki templomban. Saját felvételünk	306	Pálffy János. Az országos képtárból	370

Oldal		Oldal
371	A kistapolcsányi kastély Rákóczy-korabeli udvara. Saját felvételünk	436
377	A verebéli érseki szék háza. Saját felv.	438
378	A kistapolcsányi pellengér. Saját felv.	439
383	A szentbenedeki apátsági vár kapuja. Dr. Benkő Lajos felvétele	445
384	A szentbenedeki apátsági templom portáléja. Saját felvételünk	448
385	A szentbenedeki apátsági templom szent-ségfülkéje. Saját felvételünk	457
387	Eszterházy Pál nádor. Az orsz. képtárból Rákóczy Lászlóné szül. Bánffy Erzsébet a ravatalon. Saját felvételünk	469
390	Eszterházy Miklós heczeg. Az országos képtárból	478
391	Báró Kosztolányi László. Eredetije Kosztolányi Sándornál Nemesényben	482
399	Gróf Berényi Gábor. Eredetije az aranyosmaróti megyeházán	495
401	Platthy Mihály. Eredetije az aranyosmaróti megyeházán	506
402	Ambró Károly. Eredetije az aranyosmaróti megyeházán	497
403	Tarnóczy Kázmér. Eredetije az aranyosmaróti megyeházán	499
405	Balogh János. Eredetije az aranyosmaróti megyeházán	513
413	Guyon Richard. Az országos képtárból Beniczky Lajos. Az országos képtárból Aulich Lajos. Az országos képtárból Klapka György. Az országos képtárból Damjanich. Az országos képtárból Gáspár András. Az országos képtárból Nagy Sándor. Az országos képtárból Jelenet a nagysallói útközetből. Az orsz. képtárból	513
414	A nagysallói honvédemlék. Saját felv.	513
415	Gaál Alajos	513
416	Konkoly-Thege Pál	513
417	Matyasovszky Lipót	513
418	Gróf Migazzi Vilmos	513
419	Pólya József	513
420	Simonyi Simon	513
421	Mailáth István	513
422	Bodó Lipót	513
423	Rudnyánszky Titus	513
424	Máriássy István	513
425	Kazy János	513
426	Dombay Vilmos	513
427	Dr. Ruffy Pál	513
428	Simonyi Béla	513
429	A bars megyei bandérium. May és társa felv.	513
430	A vezekényi csataemlék. Saját felv.	513
431	Az 1653-iki antipendium a körmözei múzeumban. Saját felvételünk	513
432	A Dóczy-féle epitaphium a Mindszenti templomban. Az aranyosmaróti múzeumból	513
<i>Czímerek:</i>		
526	Ambró	539
527	Ambrózy	540
528	Balogh	540
528	Benkovich	541
529	Bodó	541
529	Bolemann	542
530	Botka	542
530	Csáky	543
531	Detrich	543
531	Dillesz	544
532	Dombay	545
533	Ghyczy	546
534	Hunyady	546
535	Kálnay	547
536	Kazy	547
536	Keglevich	548
537	Kelecsényi	549
537	Keltz	550
538	Klobusiczky	551
539	Kosztolányi	539
540	Kürthy	540
540	Lipthay	540
541	Lüley	541
541	Mailáth	541
542	Majthényi	542
542	Migazzi	542
543	Nagy	543
543	Odescalchi	543
544	Ordódy	544
545	Paluska	545
546	Platthy	546
546	Révay	546
547	Rudnyánszky	547
547	Ruffy	547
548	Simonyi	548
549	Szent-Ivány	549
550	Szirányi	550
551	Tóth	551

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Abbonyi-Csiba család 54.	Alsó- és Felső-Gödör-pusztá 57.	Andrássy család 75, 527.
Abbonyi Árpád 54, 180.	Alsó- és Felső-Lucsó 29.	Andreánszky család 527.
Adóösszeírások 379, 380, 381, 382, 394, 412.	Alsó- és Felső-Veszele 54.	Andreánszky Emil 459.
Agárdy család 526.	Alsógyőröd 14, 209.	Andreánszky Emilné 59.
Ág. h. ev. egyház 217—221, 411.	Alsóhárom 15, 413.	Anna királyné 132.
Ágó 14.	Alsókamenez 15.	Apaffy fejedelem 14, 25, 76, 359, 474.
Áha 14.	Alsópél 15, 206.	Apáthegyalja 17.
Ákács család 516.	Alsótárnok 16.	Aranyosmarót 17, 207, 413.
Ákosházi Sárkány Ambrus 42.	Alsóvár 16, 206.	Aranyosmaróti kózkórház 223, 474.
Albert szász herceg 117.	Alsózsadány 17.	Aranyosmaróti Takarékpénztár 273.
Alispánok 337, 393, 425, 426.	Amade család 14, 37, 83.	Árok-pusztá 84.
Állattenyésztés 236, 237, 238, 412.	Ambró család 18, 54, 526.	Articuláris helyek 388.
Almássy Ignác 171, 399, 400.	Ambró Antal 54, 406, 414.	Aschner Antal 106.
Althan János 351.	Ambró István 54, 236, 239, 437.	Aschner Tivadar 180.
Alsó-Arma-pusztá 57.	Ambró Károly 403, 404, 406.	Atzél család 527.
Alsó- és Felső-Füzék-pusztá 59.	Ambrózy család 527.	Audriczky család 55.
	Aubrözy István 51, 234.	Augustini Antal 173.
	Amon Ede 475, 483, 488, 506, 510.	

- Aulich 417, 418.
Babonák 152, 153, 157, 162.
 Babindáli Gergely 341.
 Babóthy Imre 402.
 Bacskády család 47, 48, 60, 65, 82, 527.
 Bacskády Pál 47, 397, 402.
 Bácsy Benedek 346.
 Bacskády Károly 397.
 Bächer Richárd 68.
 Bajcsi család 84.
 Bajka 18.
 Bajkai család 18, 46, 527.
 Bajnai Bóth János 42.
 Bajzáth József 181.
 Bakacs család 84.
 Bakmanu Gyula 106.
 Bakó Ferenc 351.
 Bakó István 181.
 Bakonyi család 527.
 Bakos 355.
 Balassa Bálint 360.
 Balassa család 46, 67, 528.
 Balassa János 114.
 Balassa László 111.
 Balassa Menyhért 14, 16, 32, 132, 340, 341, 342.
 Balázsovics József 49.
 Balázsovics Norbert 181.
 Balogh család 19, 22, 26, 30, 56, 61, 68, 71, 75, 82, 528.
 Balogh Elek 420.
 Balogh István 373.
 Balogh János 173, 402, 404, 405, 406, 415, 420.
 Balogh Jánosné 19.
 Balogh Zsigmond 401.
 Bálványi István 345.
 Banovich-család 528.
 Bándy Endre 220.
 Bánffy Erzsébet 46.
 Bányászat 252—257, 413.
 Bányavárosi szövetség 98, 102, 113, 115, 169.
 Bányay család 75.
 Barachkai család 15, 18, 21, 22, 32, 40, 60, 70, 71, 74, 77, 518, 528.
 Baracska 18.
 Bárcz 14, 76.
 Barak-pusztá 18.
 Baratka 131.
 Barbó Antal József 30.
 Barbó család 528.
 Bars (hírlap) 457.
 Barsi ev. rev. esperesség 388, 412.
 Barsi fősperesség 205, 210, 312, 409.
 Barsi József 40, 48, 75, 182.
 Barlanghy család 30, 44, 61, 71.
 Bars megyei Hírlap 457.
 Baromfitenyésztés 238.
 Barscseke 18, 206.
 Bars megyei Gazd. Egylet 141, 239, 421, 424.
 Bars megyei Népbank 273.
 Barsendréd 19, 206.
 Barsrudnó 19, 211.
 Barszszklénó 20, 212, 225.
 Barsvármegye czímere 376.
 Bartakovics Gáspár 134, 359.
 Barta család 528.
 Barta György 404.
 Bartos 20.
 Bartos Jakab 128.
 Bartos József 182.
 Bász nemzetség 515.
 Bassó 113.
 Báthori Gábor 347, 348.
 Báthy család 529.
 Báthy László 140, 175, 181, 499.
 Bátori-Schulz Bódog 92, 182, 420, 423.
 Batthyány család 54.
 Batthyányi Mária 286, 288.
 Baumanu Samu 127, 245, 273.
 Bázlik Pál 221.
 Bebek György 42.
 Becse-Gergely nemzetség 518.
 Becsei család 83, 325.
 Becsei Vesszős Margit 84.
 Becsei Imre 51, 83, 132, 319.
 Beckenschläger János 324.
 Békely Károly 173.
 Béla IV. 300, 301, 302, 316.
 Bélád 20.
 Belády család 20, 519.
 Bélaváry Dávid 58, 345.
 Belcsák Károly 424.
 Bellan Mihály 459.
 Belánszky József 36, 404.
 Bellaágh Aladár 198, 262.
 Beliczay család 82, 529.
 Belicza Pál dr. 457.
 Bellay család 66.
 Bellay János 66.
 Belházy Imre 273.
 Bellegarde 57.
 Belleg 21.
 Benesik család 30, 68, 71, 529.
 Benesik Ferenc 404.
 Benesik János 403.
 Bende család 54.
 Bende Imre 470.
 Beniczky család 58.
 Beniczky Lajos 416, 417.
 Benkovich család 68, 529.
 Benkovich Ernő 36.
 Benkovich Géza 235.
 Benkovich Imre 429.
 Benkő család 529.
 Benkő Dániel 141, 198.
 Benkő Lajos 183, 223, 429, 437, 490.
 Béuyi apátság 37.
 Benyovszky család 519.
 Benyovszky Péter 420.
 Berchthold család 85.
 Berchthold Ferenc 409.
 Bercsényi Miklós 82, 136, 368, 369, 370, 371, 372.
 Berczelly család 66, 529.
 Berényi család 529.
 Berényi Gábor 400.
 Berényi Zsigmond 400.
 Berikey Antal 74.
 Berzenze 22, 211, 328.
 Besenyő 22, 210.
 Besenyők 75, 298.
 Besse 22, 209.
 Besse család 22.
 Besztercebányai főegyházme-
 gyje 210—213.
 Besztercebányai püspökség
 20, 22, 25, 32, 35, 36, 41,
 42, 50, 51, 53, 56, 64, 68,
 76, 77, 205, 247, 409.
 Bethlen Gábor 34, 67, 79, 117,
 133, 350, 351, 352, 353.
 Bethlen István 355.
 Bethlen Zsuzsánna 117.
 Bezerete 22.
 Bézs nemzetség 515.
 Biróczy család 75, 530.
 Bírovsky család 530.
 Bisztricsény 23, 213.
 Bittó Ernő 81, 429.
 Bocskay család 530.
 Bocskay István 82, 114, 115,
 133, 346, 347.
 Bócz család 530.
 Bodó család 59, 85, 530.
 Bodó János 220, 288.
 Bodó Lipót 59, 218, 220, 288,
 417, 419, 429, 430, 437, 446,
 450, 459.
 Bodó Sándor 218, 220.
 Bódogh Lajos 143.
 Bokros Benedek 354.
 Bokros család 47.
 Boleman család. 530.
 Boleman Ede 174, 285, 288,
 291.
 Bolemann István 174, 183, 228.
 Bolemann János 220, 411.
 Bolemann Lajos 457.
 Bolkov-pusztá 38.
 Bolla 172, 173.
 Boócz József 417.
 Borbála királyné 111.
 Bordách György 338.
 Bornemisza György 58.
 Bornemisza Pál 355.
 Boronkay család 39, 45, 54,
 59, 65, 70, 81, 82, 530.
 Boronkay István 173.
 Boronkay János 401, 403, 404.
 Boronkay Lajos 419.
 Bors vezér 16, 66, 297, 298,
 299.
 Bory család 530.
 Bory Mihály 364.
 Bosniák-pusztá 27, 29.
 Bosnyák Tamás 346.
 Bossányi András 183.
 Bossányi Boldizsár 347.
 Bossányi család 40, 60, 70, 530.
 Bossányi János 353, 355.
 Bossányi László 396.
 Bossányi Mihály 351, 354, 375.
 Botka család 19, 54, 74, 531.

- Botka Árpád és Zoltán 239, 238.
 Botka Győző dr. 457
 Botka István 48, 183.
 Botka Péter 406.
 Botka Tivadar 19, 48, 291, 406, 407, 414, 420, 422, 430, 437, 460.
 Bottyán János 14, 16, 82, 83, 136, 369, 371, 372, 373.
 Brach Ferencz 224, 429, 474.
 Braunecker család 66.
 Brehí 50.
 Breunner család 531.
 Breunner Ágost örökösei 14, 37, 66, 83, 236, 240, 251.
 Breznice 23.
 Brezova-puszta 60.
 Bristye-puszta 60.
 Brod 28.
 Brodheim 41.
 Brogyán 23, 213.
 Brogyáni család 23, 54, 531.
 Brogyány István 406, 420.
 Bronz-kor 289—291.
 Brunswick Antal 399.
 Brunswick család 531.
 Buchsbaum-féle gyár 275.
 Bucsányi család 18, 65, 531.
 Budaváry József 173.
 Budinszky Sándor 106.
 Budner Illés 102.
 Bukovina 23.
 Bulik család 66.
 Buócz Sándor 506.
 Burda Imre 106.
 Bükkös 122.
 Bükköskút 23, 228.
 Bűringer János 170.
 Büttner Emil 451.
 Büttner Julia 198, 457.
 Büttner Lina 198.
 Blaufusz 41.
Campione Sándor 105.
 Caprara 360, 361.
 Chabada József 106, 176, 228, 510.
 Chepely Mihály 103.
 Chladenius Márton 180, 185.
 Chladnó-puszta 27.
 Collery Éde 20.
 Conlegner Károly 65.
 Cordatics Conrád 217.
 Corvinus (Raab) Mihály 170.
Csák-nemzetség 515.
 Csák Máté 22, 31, 35, 45, 47, 54, 57, 60, 67, 74, 75, 84, 132, 317, 318, 319.
 Csáky család 531.
 Csáky László 14, 16, 133, 134, 355, 358.
 Csáky Pál 135, 343.
 Csáky Zsigmondné 135.
 Csánky család 532.
 Csányi család 22.
 Csányi László 417.
 Csaplovics család 532.
 Csárad 24.
 Császáz Sándor 56.
 Csata 24.
 Csejkő 24, 205.
 Csekény-puszta 21.
 Csekey Vilmos 273
 Cserenyé 25.
 Cserey József 184.
 Cseresnyés-puszta 18.
 Csertyán-puszta 28.
 Cservenka Károly 274.
 Csiba család 75, 532.
 Csiffár 25, 210.
 Csipkeverés 40, 267.
 Csonka család 68, 532.
 Csorits 141, 417.
 Csuda-puszta 24.
 Csuzy Károly 406.
Czeglédi Péter 185.
 Czéhek 18, 36, 67, 79, 96, 261, 262, 263, 264, 265, 413.
 Czeizel László 489.
 Czibulka-féle bőrgyár 124, 277.
 Czukorgyár 68, 276.
Dacsó Tamás 132, 341.
 Dallos 25.
 Damjanich 418, 419.
 Deák János 401.
 Deméndi László 36, 132.
 Demény család 532.
 Dereszlényi 19.
 Dereszlényi család 19.
 Dessewffy-család 83.
 Detrich család 23, 43, 66, 532.
 Detrich Gyula 23, 429.
 Detrich Péter 66, 438, 460, 475, 483.
 Dienes Lajos 185.
 Dillesz család 22, 58, 79, 82, 532.
 Dillesz István 75, 79, 80, 185.
 Dillesz Sándor 75, 153, 185, 285, 286, 437, 468, 482, 503.
 Dióssy család 68, 532.
 Dióssy György 414.
 Dióssy József 68.
 Dióssy Miklós 220.
 Divald Adolf 438.
 Divék-nemzetség 515.
 Dobay József 433.
 Dobóberekalja 26.
 Dobogó-puszta 78.
 Dobó Ferencz 133, 343, 374.
 Dobó István 14, 16, 133, 343, 374.
 Dobraviczky Mihály 63.
 Dóczy András 346, 350, 374.
 Dóczy család 19, 20, 26, 27, 28, 29, 32, 37, 41, 48, 73, 82, 532.
 Dóczy Eufrosina 49, 356.
 Dóczy Ferencz 324, 325.
 Dóczy Gábor 33, 63.
 Dóczy Imre 344
 Dóczy János 347.
 Dóczy Miklós 113,
 Dóczy Orbán 72, 324.
 Dóczy Zsigmond 32, 82.
 Dolina-puszta 21, 66, 71, 73.
 Dolink-puszta 24.
 Dolomitbánya 66.
 Domaniczky Miklós 69.
 Dombay család 19, 533.
 Dombay Ferencz 172.
 Dombay Gáspár 19.
 Dombay Vilmos 19, 236, 240, 468, 481, 482, 483.
 Dombócz-puszta 30.
 Dóra-család 71, 533.
 Dóra Miklós 39, 68, 240.
 Dornstein 86.
 Draskóczy család 82.
 Drechslerhai 39.
 Duchony család 66.
 Dubrava 27.
 Dubovecz János 113
 Dubraviczky János 113.
 Durazzói Károly 320.
 Dús Jenő 293.
 Dünewald 365.
Ebeczky Ádám 368.
 Ebeczky család 66, 533.
 Ebeczky Imre 368.
 Ebeczky István 373.
 Ebedecz 26.
 Egészségügy 222—229, 450.
 Egyed család 82.
 Ehrenfeld Antal 57, 240.
 Einsetzer István 170.
 Eisenbach 82.
 Elbogen Károly 30, 84.
 Éles Henrik 511.
 Endre II. 315.
 Endre III. 317.
 Endrődy Alajos 415.
 Ény 26.
 Eördögh család 26.
 Eötvös Ignác 403.
 Epfenberger György 115.
 Erdődy család 46, 533.
 Erdődy György 137, 375, 396.
 Erdődy György Lipót 395, 397.
 Erdődi Pálffy István 420.
 Erdőgazdaság 243—247.
 Erdősurány 26.
 Eröss Rezső 292.
 Erzsébet királyné 111, 119, 132, 320, 322.
 Esperesek (ág. ev.) 218.
 Esperesek (ev. ref.) 214.
 Esztergomi érsekség 25, 35, 38, 41, 42, 45, 49, 50, 52, 53, 57, 64, 68, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 84, 92, 240, 304, 309, 386.
 Esztergomi főegyházmegye 205—210.
 Esztergomi káptalan 17, 22, 24, 26, 27, 30, 32, 34, 37, 40, 42, 47, 48, 56, 61, 68, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 84, 310, 386.
 Eszterházy Antal 67, 137, 373, 410.
 Eszterházy család 14, 16, 26, 28, 32, 37, 38, 39, 54, 59, 70, 73, 74, 76, 78, 83, 84, 533.
 Eszterházy Ferencz 357.

- Eszterházy Gáspár 357.
 Eszterházy Imre 62.
 Eszterházy János 404.
 Eszterházy László 357.
 Eszterházy Miklós 83, 133, 137, 138, 139, 140, 141, 171, 352, 353, 468.
 Eszterházy Pál 83, 135, 137, 140, 141, 365.
 Eszterházy Tamás 357.
 Ev. ref. egyház 214—216, 388.
Fába család 84.
 Fába Zsigmond 401, 419, 437, 459.
 Fábri Ferencz 185.
 Fábry család 68, 533.
 Fadrusz János 21.
 Faipar 50, 60.
 Faith Mátyás 198.
 Fakó Sebestyén 26.
 Fakóvezekény 26, 221.
 Falat István 220.
 Faragó József 120, 124.
 Farkas Ádám 185.
 Farkas család 68, 533.
 Farkas Ferencz 58.
 Farkas Mihály 141.
 Farkas Nándor 437.
 Farkas Pál 415, 429.
 Farkas Sándor 368.
 Fazekas-ipar 50, 124, 126, 263.
 Fehér Glyezér 173.
 Feketekelecsény 26.
 Feketevölgy 71.
 Felfalú 26, 213.
 Felsőapáti 27, 212.
 Felső-Arma 26.
 Felsőbesenyő 27.
 Felsőerdő-puszta 30.
 Felsőgyőröd 27.
 Felsőhámor 27, 211.
 Felsőkamencz 28, 213.
 Felsőmajor-puszta 32.
 Felsőpél 28.
 Felsőtárnok 28.
 Felsőtóti 28.
 Felsővár 28.
 Felsőzsadány 28, 212.
 Fenyőkosztolány 29, 207.
 Ferdinánd I. 112, 113, 132, 338.
 Ferdinánd II. 117, 350, 352.
 Ferdinánd III. 133, 355, 358, 405, 414.
 Ferencz-rendiek 135, 138, 170, 171, 172, 384, 386.
 Ferencz I. 117, 399, 402, 403.
 Ferencz József király 117, 421.
 Fertály-puszta 28.
 Festetich család 30, 68.
 Festner András 104.
 Fischer család 534.
 Fischer-Colbrie Agost 185.
 Finta-puszta 65.
 Finka Sándor 273.
 Florus Miklós 170.
 Fogadalmi kápolna 34.
 Foglár család 56, 534.
 Fogoly 250.
 Folyóhálózat 5.
 Forgách Ádám 357.
 Forgách család 14, 17, 20, 24, 26, 29, 38, 43, 51, 55, 56, 73, 78, 82, 321, 534.
 Forgách Balázs 57, 320.
 Forgách Ferencz 36, 374.
 Forgách Miklós 352, 374.
 Forgách Simon 343.
 Forgách Zsigmond 348, 350, 352.
 Főriss Antal 186.
 Földvárak 16, 36, 78, 292, 294, 297.
 Földvár-puszta 82.
 Főispánok 357, 393, 425.
 Frank Ferencz 174.
 Frankner család 82.
 Freeska István 220.
 Freiseisen Kristof 104.
 Freiseisen Nándor 104.
 Friesenhof Gusztáv 23.
 Fritsche Márk 170.
 Fuzkó József 106.
 Füss 29, 210.
 Füssi család 29, 38, 71, 534.
 Füzék-puszta 74.
Gaál Alajos 80, 401, 414, 422, 429, 433.
 Gaál család 68, 82, 84, 534.
 Gaál István 437.
 Gaál Sándor 397.
 Gabonaneműek 232.
 Gábor család 66.
 Gacsó-puszta 65.
 Gaebel Miklós 170.
 Gaffor à Paar 534.
 Gajdossik Rafael 128, 437.
 Galgóczy János 49.
 Galgóczy püspök 34.
 Gara Miklós 132.
 Garam 5, 284, 295.
 Garamapáti 30.
 Garamdamásd 30.
 Garamkelecsény 30.
 Garamkeszi 31.
 Garamkürtös 32, 212.
 Garamlők 32.
 Garammikola 32.
 Garammindszent 32, 212.
 Garamszentbenedek 33, 207, 302, 327, 389, 409, 413.
 Garamszentbenedeki alespesség 207.
 Garamszentgyörgy 35.
 Garamszentkereszt 35, 212, 302, 328, 389, 409.
 Garamrév 32.
 Garamszőlős 36, 205, 413.
 Garamújfalú 36, 205.
 Garam-Vesztele 54.
 Garamvezekény 37.
 Garamvölgyi cukorgyár 68, 276.
 Gáspár András 418, 419.
 Gasparecz Béla 226.
 Gasparecz József 20.
 Gazdasági egyesület 239.
 Gazdasági ipar 239.
 Geletnek 37, 212.
 Gelléri család 54.
 Gerstner József 106.
 Gesztőcz 37.
 Géza I. 304, 305, 315.
 Ghiczy család 69, 520.
 Ghymes vára 303, 332.
 Gieszl Henrik 20.
 Gin Mátyás 113.
 Giszkra 112, 322, 323.
 Gludovác György 173.
 Golián György 437.
 Gőcze család 535.
 Görösi-puszta 59.
 Görgey 141, 417, 418, 419.
 Götz 356, 418.
 Grabbe 141, 419.
 Grendel György 221.
 Gróhn Lajos 186.
 Grósz János 128.
 Groszmann Győző 106.
 Groszmann József 106.
 Grünfelder György 170.
 Grünwald Sándor 237.
 Guetja János 170.
 Guglinger Farkas 88, 102.
 Guth Erazmus 92.
Gyárfás család 28.
 Gyárfás István 186.
 Gyékényes 38.
 Gyepes család 43.
 Gyertyánfaelesmart 38.
 Gyógyforrások 17, 29, 46, 48, 53, 66, 224—229.
 Gyógyfürdők 20, 82, 224—229.
 Győrödi István 14, 336.
 Győrödi Pobor család 15, 18, 56, 65, 519.
 Gyuresányi-család 58.
 Gyuresányi Gábor 397.
 Gyurgyik Gyula 475.
 Gyuresányi István 404.
Haa Sándor 104.
 Hagen Antal 410.
 Hajnal család 82.
 Hajnalgyep-puszta 49.
 Halasy Kálmán 186.
 Halászat 247.
 Hamar István 367.
 Hámos Péter 178, 199.
 Hantsok Judit 25.
 Haraszti család 14, 16, 22, 26, 27, 28, 31, 32, 53, 58, 67, 76.
 Haraszti Ferencz és neje 132, 324.
 Határkelecsény 38.
 Haulik Károly 43.
 Havrán János 489.
 Havrancsek János 172.
 Ház ipar 167, 168, 267, 268.
 Hecht József 57, 240.
 Hece 38.
 Heister 79, 136, 360, 361, 369, 370, 371.
 Hellenbach család 66, 535.
 Henczeffi István 76, 324.
 Henrik III. 314.

- Henzmannus Izenienkel 50.
 119, 122, 222, 314.
 Hermanecz papirgyár 275.
 Hermina-pusztá 68.
 Himmelreich-hegy 125
 Hindy István 186.
 Hindy Mihály 186.
 Hinterreichberg 70
 Hirlapok 204.
 Hirsch báró 57.
 Hitelintézetek 273, 274.
 Hízér 38.
 Hlavacssek András 186.
 Hlatky József 186.
 Hlinik 37.
 Hochwies 70.
 Hódoltsági falvak 349, 354,
 355.
 Hodossy család 535.
 Hódossy Imre 396.
 Hoffman Ágoston 173.
 Holéczy Péter 127.
 Holló Sándor 199, 273, 457.
 Holly család
 Holly István 128, 535.
 Homonnay Drugeth Bálint
 346, 347.
 Honfoglalás kora 293—299.
 Honnes-Hai 40.
 Hont-Pázmán nemzetség 513.
 Horeczky család 535.
 Horing György 106.
 Hornavesz 27, 28.
 Horn Ferencz 274.
 Horni-Pial 28.
 Horváth család 75 535.
 Horváth Bertalan 133.
 Hölvény 38.
 Höller család 54.
 Höller Bertram István 54.
 241.
 Hörk Ferencz 173.
 Hrabicsó 38.
 Hrabicsov 28.
 Hricz Jakab 128.
 Hruszó-pusztá 47.
 Hruszói család 535.
 Hruszói János 29, 84.
 Hruszovár 42, 328, 391.
 Hubert Vilmos 483.
 Hull 39.
 Hunnok 296.
 Hunyadi János 34, 89, 112, 323.
 Hunyady András, 19, 55, 367,
 376, 395, 411.
 Hunyadi család 16, 22, 25,
 27, 28, 47, 52, 55, 56, 535.
 Hunyadi Ferencz 16.
 Hunyadi József 400.
 Hunyadi Kálmán 58, 175, 241,
 288, 291.
 Hunyadi László 27, 64, 175,
 220, 285, 291, 360, 376, 395,
 421, 437, 456, 459.
 Hunyadi Lászlóné özv. 241.
 Hunyócz-pusztá 42.
 Hurtay Lajos 106.
 Huszár család 84, 535.
 Huszíták 321.
 Hutter Antal 173.
 Huzóczy Boldizsár 429.
 Huzóczy család 82.
 Huzóczy Lajos 106.
 Igazságszolgáltatás 332—336
 Illés család, 536.
 Illésházy István 347.
 Illovay család, 536.
 Illovay József 396.
 Ilsvay család 20, 25, 75.
 Ilsvai Leusták 23, 26, 321.
 Ilsvay Mária 74.
 Incunabulumok 179.
 Ipar és kereskedelem 258—
 272, 389, 413.
 Iparteleppek 263, 266, 274—277.
 Ipolyi Arnold 434, 469.
 Irók és tudósok 179—204.
 Irtványos 39.
 Ivánka család 66.
 Jablonszky altábornagy 418.
 Jaklin család 536.
 Jaklin Miklós 31, 135, 137,
 171, 384.
 Jaklin Zsigmond 395.
 Jallna 40, 211.
 Jancsok-pusztá 28.
 Jancsovics János 429.
 Janicsék Nándorné 26.
 Janik család 50.
 Janik Pál 128.
 Jankovszky Demeter 176, 177.
 Janó-Lehota 39.
 Jánosgyarmat 39, 212.
 Jánoshegy 40, 211.
 János-pusztá 61.
 Jánosrét 40, 211.
 János Zsigmond 342.
 Janovszky József 50, 186.
 Jaross Károly 424.
 Jasztraba 41.
 Jávor-pusztá 74.
 Jekelfalussy család 536.
 Jeszenszky család 20, 36, 43,
 59, 65, 85, 536.
 Jeszenszky Elek 399, 420.
 Jeszenszky János 400.
 Jeszenszky József 106.
 Jeszenszky Károly 20, 173,
 406, 416.
 Jeszenszky Sándor 43, 415.
 Jezerniczky család 536.
 Jezsovits Károly 186.
 Jezsuiták 388.
 Jókafalva 83.
 Jókay család 536.
 Jórig Gyula 111.
 Józsa István 365.
 József I. 371.
 József II. 117, 397, 398, 399.
 József Ágost főherceg 29, 46,
 234, 247, 249, 507.
 József főherceg 29, 46, 50,
 61, 84, 247, 241, 258, 507.
 Józsefháza-pusztá 24.
 Juhász Antal 418, 419, 429.
 Juhász család 44.
 Juhász Pál 186, 214, 216.
 Júhtenyésztés 237.
 Juszt József 415, 416.
 Juszt Zsófia 64, 220.
 Kachelmann Károly 82, 277,
 506, 510.
 Kacziáner János 339.
 Kalacsna 40.
 Kaldrovics Andor 431.
 Kaldrovich Géza 488.
 Kaldrovich József 273.
 Kaldrovich János 437.
 Kalics József 75.
 Kálnay Albert 345, 375.
 Kálnay család 26 37, 43, 55,
 519, 536.
 Kálnay Ferencz 71, 347.
 Kálnay György 55.
 Kálnay László 37, 55.
 Kálnay Nándor 187.
 Kaltenbach Manó 25.
 Kályhagyár 50, 239.
 Kalocsay Alán 187.
 Kamalduli szerzetesek 410.
 Kamenyecz-pusztá 36.
 Kaproncza 40, 211.
 Karafiáth Márius 224.
 Károly Lajos főherceg 29,
 46, 50, 84, 487, 504.
 Károly loth. herceg 366, 367.
 Károlyi Alajos 401.
 Károlyi Sándor 83, 136, 369,
 370, 372, 373.
 Károlymajor-pusztá 49.
 Karvaly 40, 211.
 Kaszaniczky család 537.
 Kaszaniczky Kálmán 218, 220,
 221.
 Kasztner Janka 187.
 Katona Dénes 173.
 Katona Gyula 437, 450.
 Kathyz-nemzetség 518.
 Kazy család 28, 54, 537.
 Kazy Ferencz 187.
 Kazy István 406.
 Kazy János 54, 187, 188, 241,
 376, 396, 401, 425, 452, 456,
 459, 475, 477, 480, 508, 510.
 Kazy József 401.
 Kazy László 173, 241, 395, 401.
 Keglevich család 27, 34, 46, 51,
 60, 61, 73, 84, 537.
 Keglevich István 50, 224, 234
 247, 420, 422, 437, 456, 459,
 475, 487.
 Keglevich János 46, 404, 405,
 407, 416.
 Keglevich Viktoria 223.
 Keglevich Zsigmond 29.
 Kegyesrendűek 139, 143, 171,,
 172, 173, 174.
 Khélió-család 66.
 Kherndl Antal 84, 188.
 Kherndl János 239, 288.
 Kherndl Jánosné 84, 288, 291
 Kékellő 41, 211.
 Kelcz család 538.
 Kelcz Gyula 274.

- Kelecsényi család 18, 22, 26, 70, 537.
 Kelecsényi János 356.
 Kelecsényi Ráfael 18, 19, 22, 26, 52, 241, 422, 429, 437, 482.
 Kelecsényi Zsigmond 22.
 Kelő 41, 212.
 Kemény János 355, 356, 358, Kerekcs család 538.
 Kerekcs Kálmán 106.
 Kerekudvard-puszta 84, Kereskényi család 42, 538.
 Kereskedelem 268—272.
 Kereskedelmi növények 233.
 Keresk. csarnok 143, 272.
 Kereskényi Gyula 188.
 Keresztelési szokások 148, 155, 159.
 Keresztúr 41.
 Kern Albert 220.
 Kertészet 235.
 Kesselőkö vára 332.
 Kettensstock Károly 415.
 Kincstári bányák 93, 252—257.
 Kincstári birtokok 16, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 38, 39, 40, 48, 50, 52, 72, 73, 82, 247.
 Király József 173.
 Kisapáti 42, 208.
 Kisaranyos 42.
 Kis-Besse-puszta 18.
 Kisbisztricsény 43.
 Kis-Endréd 19.
 Kisfalud 42.
 Kisfaludy család 42, 66.
 Kisfajkürth 54.
 Kisherestény 43.
 Kiskálna 43.
 Kis Károly 188.
 Kiskeresnye 43, 213.
 Kiskoszmály 44.
 Kislőca 44.
 Kislót 44.
 Kis-Lüle-puszta 56.
 Kis-Málas-puszta 57.
 Kis-Ohaj 68.
 Kis-Pozba-puszta 71.
 Kis-Sári 74.
 Kiss család 75.
 Kiss Lajos 420.
 Kiss Mihály 188, 482, 486, 495.
 Kissáró 45.
 Kisszece 45.
 Kisszelezsény 45.
 Kis-Tajna 74.
 Kistapolcsány 45, 209, 342, 363, 370, 413.
 Kistapolcsányi család 40, 42, 45, 46, 50, 51, 56, 60, 63, 70, 85, 550.
 Kistapolcsányi Péter 18, 46.
 Kisugrócz 47.
 Kisülés 47.
 Kis-Valkház-puszta 57.
 Kisvalkócz 47.
 Kisvalkócz-puszta 47.
 Kisvezekény 47.
 Kiszellalu 42.
 Kiszlingstein Antal 437.
 Klaesán 38.
 Klak 50.
 Klapka 418, 419.
 Klein-Hai 47, 61.
 Kluch József 173.
 Klobusiczky család 38, 538.
 Klobusiczky Ferencz 415.
 Klobusiczky János 38, 85, 235, 237, 241, 251, 416, 425, 429, 451, 488, 506, 511.
 Kmoskó család 538.
 Knap Simon 18.
 Knezsicz 84.
 Knopp Ede, kályhagyár 124.
 Knizsek József 274.
 Kolárycsalád 34, 51, 538.
 Koháry Ferencz 171.
 Koháry István 31, 34, 135, 360, 361, 368, 411.
 Koháry Péter 133, 349, 352, 353.
 Kókay György 345.
 Kolera-járvány 40, 140, 142, 404.
 Kolonich Sigfrid 14, 16, 133, 344, 346, 347, 352, 353.
 Kolonich György 133, 353.
 Kolonics Lipót 117.
 Kolosi apátság 311.
 Koller család 57, 538.
 Koller Ferencz 397.
 Komoróczy család 72.
 Kona Miklós 16, 50.
 Koneshai 48.
 Konosó 48.
 Konkoly László 19.
 Konkoly-Thege Sándor 457, 459, 475, 488.
 Konkoly-Thege család 538.
 Konkoly-Thege Gyula 459.
 Konkoly-Thege Pál 425, 429, 430, 437.
 Konrád II. 314.
 Kopanicza 39, 41, 47.
 Kopay 51, 132, 319.
 Kopernicza 41.
 Koperniczky István 189.
 Koperniczky József 127.
 Koplaló-puszta 74.
 Koptszányi család 538.
 Korlát-puszta 48.
 Korizmicz László 141, 413.
 Koroda Pál 189, 457.
 Koronabirtokok 14, 16, 83.
 Kossuch-féle kőedénygyár 275.
 Koszmály-család 44.
 Koszorin 48.
 Koszorus 48.
 Koszti Vrh 28.
 Kosztká Miklós 113.
 Kosztolányi Aurél 273, 490, 492, 500, 506.
 Kosztolányi család 15, 28, 63, 70, 85, 539.
 Kosztolányi Gábor 73, 395.
 Kosztolányi György 336.
 Kosztolányi István 218.
 Kosztolányi János 376, 416.
 Kosztolányi József 218.
 Kosztolányi Kálmán 221.
 Kosztolányi Károly 422.
 Kosztolányi László 218, 221, 273, 375, 400, 420, 437, 438.
 Kosztolányi Mór 420.
 Kosztolányi Pető 406.
 Kosztolányi Sándor 63, 70, 218, 235, 241, 288.
 Kosztolányi Zsigmond 64, 220.
 Kosztolányi Zsófia 64, 220.
 Kotiers Emil 127, 128.
 Kotormány-puszta 68.
 Kovács-(Dieskei) család 15, 19, 54, 540.
 Kovács Vincze 429.
 Kovácsi 48.
 Kovácsi-puszta 76.
 Kovácsi Miklós 133.
 Kováts S. Endre 63, 189, 215, 216.
 Kozarovecz 48.
 Kozmaloyce 44.
 Könyv- és levéltárak 21, 23, 59, 72, 75, 94, 95, 202, 203.
 Kőrmöczbánya 20, 28, 41, 48, 73, 86—117, 171, 176, 211, 218, 222, 244, 252—257, 260—262, 266, 267, 270, 273, 275, 276, 299, 303, 313, 314, 321, 323, 324, 327, 338, 345, 365, 367, 368, 373, 383, 384, 389, 397, 400, 413, 415, 418, 447, 471.
 Kőrmöczbánya czímere 106.
 Kőrmöczbánya története 107—117.
 Kőrmöczbánya vagyona 100.
 Kőrmöczi ág. h. v. egyház 218.
 Kőrmöczi áll. főreáliskola 93.
 Kőrmöczi alesperesség 211.
 Kőrmöczi bányászat 108, 109, 110, 112, 252—257, 367, 413, 453.
 Kőrmöczi csipkeverő tanműhely 267.
 Kőrmöczi ezéhek 261, 262, 413.
 Kőrmöczi egyletek 96.
 Kőrmöczi erdőgazdaság 244.
 Kőrmöczi evang. templom 93, 218.
 Kőrmöczi ferencziek zárdája 92, 211.
 Kőrmöczi főreáliskola 170, 171.
 Kőrmöczi gimnázium 92, 170.
 Kőrmöczi hitelintézetek 273.
 Kőrmöczi ipartelepek 266, 275, 276.
 Kőrmöczi jegyzőkönyv 1426-ból 94, 179.
 Kőrmöczi kereskedelem 270.

- Körmöczi könyvtárak 202, 203.
 Körmöczi közigazgatás 97—107.
 Körmöczi latin iskola 169, 170.
 Körmöczi levéltár 94, 103, 104.
 Körmöczi Mária királyné háza 90.
 Körmöczi múzeum 95.
 Körmöczi oklevelek 95.
 Körmöczi orsz. képviselők 426.
 Körmöczi patak 86, 87.
 Körmöczi pénzverő 92, 267, 365.
 Körmöczi polg. leány - és elemi iskola 93, 176.
 Körmöczi plébánia-templom 93, 454.
 Körmöczi régi épületek 89, 90.
 Körmöczi r. kath. egyház 211.
 Körmöczi szegényház 222.
 Körmöczi Szent Erzsébet-templom 93, 211, 313.
 Körmöczi Szent Háromság szobor 93.
 Körmöczi Szent József-menedékház 93.
 Körmöczi szőkőkut 93.
 Körmöczi tanulók 337.
 Körmöczi tisztikar 106.
 Körmöczi tó 87.
 Körmöczi trachit-hegység 3, 86.
 Körmöczi vár 88
 Körmöczi városi alapok 106.
 Körmöczi városháza 92.
 Körmöczi városi kapuk 87.
 Körmöczi városi könyvtár 95.
 Körmöczi vártemplom 88, 211, 313, 384.
 Körmöczi vízvezeték 86, 87, 110.
 Körmöczi vöröstorony 89.
 Körmöczi várkastély 28, 48.
 Körös-puszta 82.
 Kőszénbánya 29, 257.
 Kötenger 82.
 Követek 338, 293, 426.
 Közalapítványi uradalmi birtokok 38, 51, 70, 76.
 Közlekedésügy 278, 284, 414.
 Közoktatás 169—178, 414.
 Közútak 278—281, 435, 454.
 Krasesenits Imre 59.
 Krásznó-puszta 38.
 Kremnicka 68.
 Kreuzlin János 179, 217.
 Kriek Jenő 199.
 Kriško Pál 199.
 Krssák János 489.
 Krstyene 44.
 Kubriczky Endre 189.
 Kubinyi-család 60, 66, 70, 540.
 Kullantó-puszta 22.
 Kún Miklós 30.
 Kunok 298.
 Kunosvágása 48, 211.
 Kurtahegy-puszta 31.
 Kürthy Antal 59.
 Kürthy-család 19, 54, 75, 540.
 Kürthy Emil 189.
 Kürthy József 419, 430, 437.
 Kürthy Pál 419.
 Kürthy Zsigmond 417.
 Kvassay család 23, 40, 540.
 Kvassay Ferencz 190, 406.
 Kvassay István 178.
 Űzbatlan család 32, 37, 42, 58.
 Ladnó 40.
 Ladamér 48.
 Ladamér-puszta 51.
 Lagány-puszta 71.
 Lajos II. 112, 324.
 Lajtsák Ferencz 173.
 Lakits István 38.
 Lakner család 540.
 Lakner László 175.
 Lakodalmiszokások 148—151, 155, 160.
 Laky Mátyás 190.
 Lamberg 369.
 Láng Mihály 176.
 Langfelder Adolf 106.
 Lánszky György és Mihály 128.
 Lanthó 131.
 Lányi Benedek 224.
 Lányi József 489.
 László király 112, 316.
 László V. 323.
 Lászlóffy család 540.
 László oppelni herceg 40, 60, 70, 132.
 Láz pusztá 16.
 Lédecz 49, 209.
 Legelők 233.
 Legendl 48.
 Leidenfrost család 423 540.
 Leidenfrost László 141, 224, 292, 423, 437, 494, 506, 510.
 Leidenfrost Tódor 142, 220.
 Leiner Bálint 91.
 Lekér 49, 206.
 Lekéri alesperesség 206.
 Lekéri apátság 24, 30, 49, 68, 308, 309, 385, 410.
 Lekér-puszta 49.
 Leletek (őskoriak) 19, 22, 43, 59, 66, 68, 75, 78, 84, 286—292.
 Lende Ede 106.
 Lenge 50, 210.
 Lengyel László 119, 128.
 Leonhardi Péter 98, 170.
 Leporini Gáspár 170.
 Lessenyey (lásd Nagy Lessenyey)
 Lessenyey Nagy Ferencz 66, 133, 344, 364, 375, 376.
 Lessenyey Nagy Mihály 364.
 Léva 131—145, 205, 238, 269, 271, 321, 324, 330, 340, 342, 343, 344, 346, 347, 350, 351, 352, 353, 355, 358, 359, 360, 361, 364, 365, 368, 370, 371, 372, 373, 384, 388, 391, 392, 399, 411, 413, 415, 416, 418, 419, 420, 421, 423, 448.
 Léva a Csákyak alatt 134.
 Léva 1848/49-ben 141.
 Léva. Dobó-féle kastély 133.
 Léva fekvése 131.
 Léva ipara 265.
 Léva kereskedelme 271.
 Léva ostroma 135, 136, 340, 341, 346, 360, 361.
 Léva vára 131, 132, 133, 135, 330, 342, 343, 344, 350, 352, 353, 355, 358, 359, 360, 363, 364, 365, 372, 391, 411.
 Léva város pecsétje 133.
 Léva város tisztikara 145.
 Léva város vagyona 144—145.
 Lévai ág. ev. templom 140, 219, 411, 412.
 Lévai ág. h. ev. egyház 219.
 Lévai alesperesség 205.
 Lévai család 14 16, 22, 30, 31, 32, 53, 54, 58, 59, 67, 70, 76, 325, 516.
 Lévai Cseh László 111, 132 322.
 Lévai czéhek 265, 413.
 Lévai egyletek 140, 141, 143.
 Lévai ev. ref. templom 139.
 Lévai Gábor 113, 132, 340.
 Lévai gimnázium 139, 171, 712, 173.
 Lévai gyümölcsfaiskola 143.
 Lévai hatóságok 142.
 Lévai hitelintézetek 273.
 Lévai János 132, 133, 324.
 Lévai kaszárnya 143.
 Lévai kaszinó 140, 144, 174, 421.
 Lévai kath. templom 140, 205.
 Lévai keresk. csarnok 143.
 Lévai könyvtárak 203.
 Lévai közkórház 143, 224, 474.
 Lévai leánynevelő 174, 175.
 Lévai Nemzeti iskola 139, 176.
 Lévai népbank 143, 273.
 Lévai nőegyletek 143, 174.
 Lévai olvasó-társaság 141.
 Lévai Péter 132, 321.
 Lévai polgármesterek 141.
 Lévai Stefánia-árvaház 142, 143.
 Lévai szőlőtelep 143.
 Lévai takarékpénztár 142, 174, 273, 423.
 Lévai takarékp. és hitelint. 143, 273.
 Lévai tanintézetek 143, 173.
 Lévai áll. tanítóképző 143, 175, 176.
 Lévai városháza 143.
 Lévai városnagyk 132.
 Lévai várórség 134.
 Lévai vásárok 269.
 Lévai vasutak 143.
 Lévai Zsigmond 132, 324, 325, 374.
 Levaticz Gusztáv 475, 488.

- Levatic László 239.
 Lévy család 540.
 Lévy István 190.
 Lévy Sándor 190.
 Leveled-puszta 26.
 Lindelof Henrik 43, 65, 235, 249.
 Lipsey János 113, 345.
 Lipovniczky család 59, 540.
 Lipovniczky Imre 191.
 Lipovniczky István 191.
 Lipovniczky József 406.
 Lipovniczky Vilmos 190, 406.
 Lipót I. 135, 358, 364, 365, 366, 367.
 Lipót II. 399.
 Lipót főherceg 117.
 Lippay család 20, 48.
 Lippay érsek 36, 356, 383, 384.
 Lippay Gáspár 374.
 Lippay János 374.
 Liphay Ádám 136.
 Liphay Ágoston 30.
 Liphay András 218, 221.
 Liphay Aurél 84.
 Liphay család 36, 540.
 Liphay Gábor 420.
 Liphay György 355.
 Liphay Imre (Kisfaludi) 18, 67, 79, 133, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 375.
 Liphay István 191.
 Liphay János 396.
 Liphay László 36.
 Litassy család 19, 28, 47, 54, 66, 541.
 Litassy István 79, 348, 351.
 Lithay Antal 452.
 Lócz 50.
 Lollok József 192.
 Lórántffy Zsuzsanna 134, 358.
 Losteiner Károly 192.
 Lótenyésztés 236.
 Lotharingiai Ferencz 117.
 Lóthi család 76.
 Lovassy László 406.
 Lovász Márton 506.
 Lövit-féle keményítőgyár 274.
 Littvay Antal 452.
 Lucska 40.
 Ludány-nemzettség 516.
 Lukács László 106, 510.
 Lutilla 50, 212.
 Lutter János 192.
 Lüleý Arnold 56.
 Lüleý család 22, 44, 56, 84, 541.
 Lüleý János 459, 482.
 Máár Károly 192.
 Mácsai Károly 482.
 Mácsai Lukács 175, 192, 285, 415, 421, 422, 433, 437, 446, 455.
 Macsai Mihály 192.
 Macskarév-puszta 48.
 Madaras 2.
 Madarasalja 50, 212.
 Magasmart 50, 212, 328, 389.
 Magyar Balázs 323.
 Magyar népélet 147—153.
 Magyary-Kossa család 73, 541.
 Maholány 50.
 Maholányi család 541.
 Mailát 50.
 Mailáth Antal 406.
 Mailáth család 54, 60, 541.
 Mailáth István 51, 224, 421, 443, 444, 450, 462, 464, 477, 488, 495, 498.
 Mailáth János 173.
 Major Pál 192.
 Majthényi Ágoston 223, 422, 424.
 Majthényi Antal 406.
 Majthényi Bálint 20, 422, 438, 449.
 Majthényi Bertalan 339, 353.
 Majthényi család 23, 25, 26, 27, 28, 43, 47, 66, 71, 75, 82, 84, 542.
 Majthényi Izidor 422.
 Majthényi Károly 400.
 Majthényi László 173, 344, 403, 405, 407, 418, 424, 429.
 Majthényi Mihály 25, 353.
 Majthényi Nándor 416, 417, 422.
 Majthényi Rezső és Albert 27, 437.
 Majthényi Sándor 27.
 Majthényi Tivadar 437.
 Maklár Péter 67, 349, 351, 375.
 Malasi Adorján 56.
 Malátagyár 82.
 Malomkő-bányák 36, 37, 41, 53, 68, 125, 126, 264, 265.
 Malonya 51.
 Malonyay Antal 193.
 Malonyay család 20, 55, 73, 542.
 Malonyay István 173.
 Malonyay József 400.
 Malonyay kanczellár 51, 406.
 Malonyay László 375, 395.
 Malonyay Teréz 55.
 Mangioli Gottfried 20.
 Mankócz 51.
 Mankoveze 51.
 Mányay család 542.
 Mansfeld 352.
 Marczibányi Antonia 18.
 Marczibányi Imre 172.
 Marczibányi István 172.
 Mária-Család-puszta 76.
 Mária királyné 338, 339.
 Mária királynő 92, 112, 123, 320, 327.
 Mária Terézia 105, 117, 205, 396, 397, 402, 409.
 Mária Terézia főhercegnő 487.
 Máriássy család 68, 542.
 Máriássy István 446, 450, 459, 468, 482.
 Máriássy József 406, 415.
 Marek József János 274.
 Markovits Iván 193.
 Márkus család 84.
 Marosfalva 51.
 Marsovszky család 43.
 Mártonffy Dénes 420.
 Márton-puszta 77.
 Márványtelepek 23.
 Másodalispánok 425.
 Maszlik Antal 348.
 Mátéffy család 54.
 Matkovich család 23, 43, 66.
 Matkovies Elek 173.
 Matunák Mihály 489.
 Mátyás főherceg 344, 347.
 Mátyás József 199, 415.
 Mátyás király 112, 323, 324.
 Matyasovszky család 542.
 Matyasovszky Lipót 65, 424, 429, 433, 483.
 Mayer Jakab 128.
 Mednyánszky Árpád 438, 452.
 Mednyánszky család 54, 542.
 Mednyánszky László 414, 415, 420.
 Medveczky család 22, 542.
 Medveczky Sándor 220.
 Mellek 52, 210.
 Mellius Márton 104.
 Menabats Valerián 20.
 Menyhart Ágoston 173.
 Mertz György 113.
 Mészáros család 84.
 Mezőgazdaság 230—235, 336, 436.
 Mezőkissalló 52.
 Migazzi család 24, 26, 38, 44, 56, 78, 543.
 Migazzi Irma (gróf Erdődy Imréné) 17, 18, 24, 26, 38, 44, 56, 224, 235, 240, 249.
 Migazzi János 422.
 Migazzi Kristóf 17, 38, 73, 139, 399, 404.
 Migazzi Vilmos gróf 18, 24, 51, 223, 247, 424, 437, 442, 447, 452, 456, 460, 475, 481, 488, 505.
 Migazzi Vilmosné 470.
 Mihálovics Ede 193.
 Mihálovics Rezső 221.
 Mihályfy család 54.
 Mikófalva-puszta 73.
 Mikolai család 519.
 Miksa király 102.
 Millennium 496.
 Miskey István 133, 355.
 Missák Zachar 18.
 Missura Jenő 422.
 Mitrovszky Károly 105.
 Mocsár 52, 212.
 Moesy család 543.
 Moesigay Ferencz 128.
 Mogyorómál 53, 212.
 Moesz család 543.
 Moesz Rezső 220.
 Mohácsi vész 325.
 Mohi 53.
 Molnár Lajos 274, 506.
 Molnár László 417.

- Montecuccoli 358.
Móré Zsigmond 31.
Morvay család 543.
Motesiczky család 39, 71, 543.
Motesiczky László 57.
Motesiczky Mór 429.
Motesiczky Pál 401.
Moyzes István 36, 123, 433.
Muhárnya-puszta 26.
Munkács-puszta 82.
Múzeum (vármegyei) 286, 288, 290.
Müller Zakariás 94.
Nadányi Miklós 79.
Nádas-puszta 75.
Nagy András (Péli) 172, 366, 411.
Nagy Bálint 417.
Nagyberek-puszta 71.
Nagy (Lessenyei) család 23, 43, 47, 543.
Nagy (Péli) család 14, 15, 16, 26, 43, 543.
Nagyendréd 19.
Nagy- és Kistöre 54.
Nagyfajkürt 54, 206.
Nagyherestény 55, 209.
Nagy István 137.
Nagy János 199 437.
Nagykálna 55, 206.
Nagykeresnye 55.
Nagykoszmály 55.
Nagy Lajos király 118, 119, 127, 132, 319.
Nagy-Lehota 61.
Nagylócsa 56, 212.
Nagylót 76.
Nagylüle 56.
Nagymásas 56.
Nagymánya 57, 210.
Nagy Márton 115.
Nagy Mátyás 31.
Nagy Mihály 376.
Nagyod 53.
Nagy-Ohaj 68.
Nagysalló 57, 206, 413.
Nagysallói ütközet 141, 418, 419.
Nagy Sándor 419.
Nagysáró 58, 206.
NagyS ári 74.
Nagyszece 59.
Nagyszelezsény 59, 209, 220.
Nagy-Tajna 74.
Nagyugrócz 60, 213.
Nagyülés 60, 209.
Nagyvalkház 61.
Nagy-Valkócz 77.
Nagyvezekény 71.
Nagyvölgy-puszta 22.
Nécsey család 69.
Nécsey István 81.
Nécsey József 81, 286, 288.
Nedeczky család 544.
Nedeczky Vincze 288.
Nemcsény 63, 209.
Nemcsok György 123.
Nemesi felkelések 344, 353, 355, 367, 396, 400.
Nemeskosztolány 63, 220.
Nemesoszi 64, 207.
Némethy Gergely 346.
Németi 64, 209.
Nemzetőrség (barsi) 415, 416, 417.
Neolith-kor 287, 288.
Népélet 146—168.
Népnevelők egyesülete 178.
Népvándorlás kora 293—299.
Neugrund 86.
Neuhai 77.
Neumuth Joachim 135, 360.
Néved 65, 210.
Néver 65.
Névery Ádám 31.
Névery család 544.
Névery Miksa 419.
Niceus Pál 217, 383.
Nikolay-féle bőrgyár 275.
Nikolo János 274.
Novák Ferencz 35.
Novejsza 36.
Nyáry Albert 352.
Nyáry család 85, 544.
Nyáry Ferencz 32.
Nyelvjárás 152, 156, 157, 162.
Nyevolno 76.
Nyír 65.
Nyír-puszta 66.
Nyitra-folyó 8.
Nyitrai káptalan 44, 55, 311.
Nyitrai püspökség 304.
Nyitraszeg 66.
Óbars 66, 205, 302, 326.
Oberstauden 70.
Ocskay Ignác 401.
Ocskay László 136, 368, 369.
Ocsovszky Antal 437.
Odescalchi Ágoston 407.
Odescalchi Arthur 47, 73, 199, 200, 224, 249, 288, 291, 429, 437, 458, 476, 483, 484, 488, 492.
Odescalchi-család 47, 73, 544.
Odescalchi Incze 404.
Ohaj 68, 210.
Óhuta 120, 122.
Okolicsányi család 544.
Okolicsányi János 410.
Ókormöeske 68.
Oldenburg Elimárné 23, 47, 221.
Ó-Léva 131.
Oliho 26.
Olsa Mátyás 31.
Ordódy Antal 397.
Ordódy család 26, 54, 55, 66, 544.
Ordódy Endre 57, 482, 506.
Ordódy Imre 400.
Ordódy Lajos 193, 237, 457.
Ordódy László 396.
Ordódy Pál 416.
Ordódy testvérek 239, 241.
Orgler Ferencz 128.
Orgler József 176, 193.
Oroszka 68.
Orovnicza 68.
Országgyűlési képviselők 426.
Oszlány 69, 213.
Oszlányi alesperesség 213.
Oszlányi család 40, 69.
Osztrogrün 38.
Ottlyk György 372.
Oudaille család 54, 65, 546.
Óvár 69.
Óskor 285—292.
Paár István 290.
Paczolay család 545.
Palásthy család 519.
Pálffy család 69, 545.
Pálffy Ferencz 404.
Pálffy István 117, 352.
Pálffy János 136, 369, 373 404.
Pálffy Károly 24.
Pálffy Miklós 24, 102, 114, 344.
Palkovich Emil 106.
Pálosnagymező 70, 212.
Pálos-rend 22, 32, 40, 51, 6, 70, 76, 312, 386, 410.
Paluska Antal 400.
Paluska család 17, 26, 38, 44, 545.
Paluska György 395.
Paluska Keresztély 17.
Papharaszt-puszta 30.
Papírmalmok 15, 26, 28.
Parschitius Dániel 170.
Patachich György 133, 343.
Patsch Gusztávné özv. 47.
Patyi-puszta 14.
Paulov-telep 47.
Pázmány Péter 36, 133, 205, 353, 383.
Pázsit 70.
Peck Ágoston 174.
Pekárik István 173.
Péli család 18, 22, 28, 545.
Péli-Nagy család (lásd Nagy Péli).
Perez-csatorna 134, 239.
Perényi család 65, 545.
Pereszlényi család 65.
Perg 40.
Perger György 173.
Peren Miklós 42.
Perényi Gábor 172.
Perényi Zsófia 133, 344.
Peres-puszta 57.
Perlep 70.
Pesti papnevelő 55.
Pestis 25, 34, 49, 114, 119, 136, 365, 373.
Peszeky Albert 367.
Peszér 71.
Peszterény 82.
Petényi család 65.
Péter király 314.
Péterffy János Ferencz 400.
Pethe család 545.
Petykó Elek 437.
Petykó Izsák 106.

- Petykó János 128.
 Pető-féle gyártelep 275.
 Pető Albert 50, 275.
 Petróczy István 365.
 Petrovich Anna 132.
 Pila 26.
 Pittel Gyula 43, 235, 237.
 Pityelova 42.
 Platthy család 545.
 Platthy Mihály 54, 403, 404.
 Plébániák (középkorban) 313.
 Pobor István 14.
 Podbrehi-Lehota 17.
 Podluzsány 26.
 Pogány család 546.
 Polovecz 41.
 Polleranus Ferencz 170.
 Pólya József 59, 174, 193, 429, 437, 438, 450, 452, 455.
 Pompos család 22.
 Porkoláb család 29.
 Pozba 71.
 Pöhtenberg 419.
 Pösch György 103.
 Premontréiek 54.
 Presztavlk 51.
 Prilepe 71.
 Pritz Márton 55.
 Prochot 41.
 Prokopetz Ignác 20.
 Prónay család 546.
 Prónay Gábor 398.
 Protestáns egyház 387, 388, 410, 411, 412.
 Pszotka Ferencz 210.
 Puchaim 356, 360.
 Puska János 344.
 Puszta-Határ 65.
 Puszta-Szt-Kereszt 36.
 Puszta-Szélhalom 63.
 Pusztelnik Frigyes 120, 418.
 Pyber család 52.
 Pyber Károly 397.
Raab Károly 201, 218.
 Rác család 546.
 Rác Lipót 416.
 Radnai Holly Pál 42.
 Radobicza 71.
 Radvánszky család 42, 546.
 Rainprecht család 56, 546.
 Rainprecht Gusztáv 415.
 Rainprecht Ignác 57, 403, 406.
 Rainprecht Konstancia 43.
 Rajczy család 546.
 Rajczy Rezső 459.
 Rajner Pál 425, 428, 433.
 Rákóczy Erzsébet 372.
 Rákóczy Ferencz II. 14, 16, 46, 76, 79, 82, 83, 136, 368, 369, 370, 371, 372, 373.
 Rákóczy György 355, 356, 358.
 Rákóczy Györgyné 361.
 Rákóczy László 46.
 Rákóczy Zsigmond 355, 356.
 Rakovszky Mátyás 273.
 Raksányi Máté 170.
 Rapaport-féle bánya 93.
 Rátót-nemzetség 516.
 Reeberg 80.
 Reformált egyházak 387.
 Régészeti és Történelmi Bizottság 484.
 Reichel Péter 98.
 Reidner család 65, 68.
 Rendve 71.
 Rendvey család 71.
 Répa-puszta 60.
 Repiczky János 77, 194.
 Repistye 71.
 Reissen-Schuch-hegy 119, 257.
 Rétek 233.
 Rhédey Ferencz 133, 346, 347.
 Réthely Ferencz 368.
 Révay család 58, 74, 546.
 Révay püspök 25, 39.
 Révay Ferencz és István 113.
 Révay Simon 42, 74, 75, 82, 237, 242, 251.
 Revistyeváralja 72, 330, 390.
 Ribrik 42.
 Richnyava-puszta 26.
 Richter Antal 262.
 Richter István 170.
 Riedl Frigyes 194.
 Rimély Károly 36, 213, 224, 489, 507.
 Robert Károly 97, 107, 110, 132, 302, 318, 319.
 Rohozsnicza 77.
 Roll Farkas 98.
 Rómaiak 294, 295, 296.
 Róm. kath. egyház 205–213.
 Rosenauer Péter ifj. 103.
 Roszkos-puszta 43.
 Roth Ármin (Rothenfelsi) 92.
 Roth Gyula 106.
 Rottal 135, 364.
 Rotter Antal 106.
 Rozgonyi Simon 33, 89, 112.
 Rózsa József 484.
 Rubinek Gyula 194.
 Rudnay család 40, 60, 66, 70, 546.
 Rudnay érsek 80, 412.
 Rudnyánszky család 19, 547.
 Rudnyánszky Flórián 406, 414, 415.
 Rudnyánszky Illés 437.
 Rudnyánszky János 30.
 Rudnyánszky József 120.
 Rudnyánszky Titus 425, 420, 437, 455, 459.
 Ruffy család 54, 547.
 Ruffy Lajos 459.
 Ruffy Pál dr. 1, 144, 423, 457, 468, 482, 486, 488, 490, 495, 506, 508, 510, 511.
 Rusbaczky György 128.
 Ruthének 299.
 Ruzsicska Vincze 20.
 Ruzsicska-féle üveggyár 277.
 Rüdtt 30.
Saághi Bede 16.
 Sabatitius János 64.
 Sachsenstein 72.
 Sági prépostság 25, 38, 64, 312.
 Salamon király 304, 315.
 Samassa Adolf 451, 460.
 Samassa József 194, 429, 430.
 Sándorhalma-puszta 76.
 Sándor József 52.
 Sántha György 139, 173.
 Santhó Károly 195.
 Sáriai család 58, 67.
 Sáriai László 18, 30, 31, 44, 46, 72, 76, 132, 321.
 Sári 74.
 Sárkány Pál 133, 342.
 Sárkány Ambrus 324.
 Sárkány Dezső 220.
 Sarlay család 547.
 Salm Miklós 132, 341.
 Salzberger József 72, 242.
 Sarolta Amália 371.
 Sarovszky család 547.
 Sasdomb-puszta 84.
 Saskó vára 303, 330, 390.
 Saskővára 72, 330.
 Scheider Pál 170.
 Schindler József 106.
 Schlick Lipót 368, 369.
 Schnabel Gyula 106.
 Schnabel Emil 218.
 Schöeller család 14, 32, 53, 65, 68, 69, 73, 76, 78, 173, 242.
 Schöeller Gusztáv 142.
 Schöeller Pál 142, 423.
 Schöeller Sándor 141, 142, 423.
 Schröder Károly 170.
 Schwabendorf 73.
 Schwab Gáspár 102.
 Schwarcz-féle malomkőgyár 274.
 Schwarzgrund 86.
 Sebenicze 118, 119, 128, 257.
 Sebestyén Ignác 406, 415, 416.
 Sebestyén Zsigmond 124.
 Sefcsik Béla 425.
 Sekély 72.
 Selmezbányai alesperesség 210.
 Selmezbányai hegyecsoport 4.
 Sembery András 218.
 Sembery József 404.
 Semléky János 375.
 Sertéstenyésztes 238.
 Setétkút 22.
 Simay Kristóf 201.
 Simony 72, 213, 220, 331.
 Simonyi András 72.
 Simonyi Béla 72, 288, 426, 482, 506, 508.
 Simonyi-család 18, 19, 28, 44, 54, 55, 71, 72, 321, 331, 336, 514, 547.
 Simonyi Dénes 404.
 Simonyi Elek 406.
 Simonyi Ernő 80.
 Simonyi Farkas 410.
 Simonyi Gáspár 344, 345.
 Simonyi Géza 429, 437.
 Simonyi Győző 420, 425.

- Simonyi Ignác 291.
 Simonyi István 336, 376.
 Simonyi János 376.
 Simonyi Jónás 54.
 Simonyi László 397.
 Simonyi Lőrincz 173.
 Simonyi Mihály 396.
 Simonyi Sándor 437.
 Simonyi Simon 19, 399, 417, 430, 437, 438, 439, 446.
 Simonyi Viktor 429.
 Simonyi Zsigmond 325.
 Simony vára 331.
 Simonides János 170.
 Simor hercegprímás 34, 173, 175, 455, 471, 487.
 Simunich Boldizsár 416, 417.
 Sipeky család 60, 66, 548.
 Sipeky Imre 376.
 Sipok-puszta 60.
 Sodronyhidak 33, 83, 284.
 Somogyfa-puszta 56.
 Somogyi Mátyás 346.
 Somos-puszta 44.
 Sontagh György 170.
 Soós család 84.
 Soós László 218.
 Souches 35, 76, 135, 359, 360, 361.
 Starhemberg Guido 371.
 Starhemberg István 429, 437.
 Staud Lajos dr. 457.
 Stiaszny-féle pipagyár 275.
 Stósz-hegy 86.
 Strassoldo 366.
 Strobenz testvérek 20, 124, 276.
 Stubnya-fürdő 228.
 Sturm János 170.
 Sturez 93.
 Sümegh János 451.
 Süteő család 82, 548.
 Sváb 73.
Szabadhegyi család 548.
 Szabady Gyula 173.
 Szabó András 173.
 Szabó család 549.
 Szabó Gusztáv 429.
 Szabó János 411, 417, 422, 428.
 Szabó József 124.
 Szabó Lajos 176.
 Szakmáry család 83, 549.
 Szakmáry János 173.
 Szálas-puszta 63.
 Szalay család 549.
 Szandrik 15, 274.
 Szandtner Sándor 57.
 Szapáry Gyula gr. 488.
 Szapolyay János 42, 112, 338, 339.
 Szarvasmarha-tenyésztés 236.
 Szász István 459.
 Szathmáry Alajos 415, 417.
 Széchenyi Pál 136, 369.
 Szecsey család 549.
 Székely György 247.
 Szekfü Ferencz 173.
 Szelez-puszta 48.
 Szelepcsény 73.
 Szelepcsényi család 549.
 Szelepcsényi György 42, 73, 117, 196, 365, 375.
 Szelezsényi család 549.
 Szelezsényi Gáspár 59, 375.
 Szelle család 549.
 Szélyesparlag-puszta 24.
 Szemere-nemzetség 518.
 Szemerey család 68.
 Szénásfala 73.
 Szenese 73.
 Szeniczey János 417.
 Szentbenedeki apátság 15, 17, 18, 22, 30, 32, 33, 34, 36, 37, 48, 61, 67, 71, 73, 74, 75, 77, 84, 92, 117, 207, 304, 305, 306, 307, 308, 324, 385.
 Szent Itona-puszta 48.
 Szent István 299, 304.
 Szent István-papnevelő 25, 52, 56, 75.
 Szent-Ivány család 54, 549.
 Szentiványi János 171, 397, 399.
 Szent-Ivány Oszkár 20, 43, 50, 70, 85, 237, 242, 249, 273.
 Szent János-lovagrend 45, 312.
 Szentkereszti alesperesség 212.
 Szentkút-puszta 71.
 Szentmárton 73.
 Szentmiklóssy Márton 57.
 Szepesi Imre 143, 174, 175, 196.
 Széplak-puszta 32.
 Szeszgyárak 32, 55, 68, 239.
 Szigly Gábor 173.
 Szilassy család 549.
 Szirányi család 38, 549.
 Szirányi Sándor 38, 55, 237, 238, 243, 437, 486.
 Szirányi József 55, 65.
 Szitányi család 66.
 Szitányi Izidor 47.
 Szkiező 73, 209.
 Szklénó (lásd Barsszklénó)
 Szlaesay Károly 459.
 Szlaska 53.
 Szláv család 550.
 Szláv József 85, 457.
 Szmethanovics József 106.
 Szmirtnik család 550.
 Szobonya Bertalan 457.
 Szobonya István 348, 364.
 Szobonya Pál 351, 354, 375.
 Szodo 74.
 Szokoly Viktor 195.
 Szováthy Lajos 457.
 Szőlősy család 550.
 Szőlők 234.
 Szőlősy János 347, 348.
 Szörényi család 85.
 Szövetkezetek 273, 274.
 Sztankay család 550.
 Sztankay Kálmán 243, 286, 288, 292.
 Szuppán Zsigmond 196, 434.
 Szűts József 173.
 Szvetenay László 411.
Tajna 74.
 Tajnay család 42, 44, 45, 74, 84, 550.
 Tajnay János 711, 406.
 Tajnasári 74.
 Takarmánynövények 233.
 Tapjay család 65.
 Tapolcsányi család (lásd Kistapolcsányi család).
 Tapolcsányi János 46, 133, 344.
 Tapolcsányi Tamás 84.
 Tarisch Kajetán 30, 236, 243.
 Tarkovich József államtitkár
 Tarnóczy család 66, 550.
 Tarnóczy Kázmér 404, 405, 406, 422, 449.
 Taszár 75, 207.
 Tatárjárás 305, 316.
 Taubinger Ágost 54, 236, 237, 243.
 Telekessy Imre 133, 342.
 Tepla 50.
 Teplicza vára 331.
 Teschler Gáspár 170.
 Teschler György 1, 201.
 Teuffel Erazmus 342.
 Teveli Mihály 202.
 Therjéni Mihály 322.
 Thieles Lénárd 102, 170.
 Thonet család 27, 40, 60, 70, 237, 243, 249.
 Thonet-féle erdőgazdaság 246.
 Thonet-féle gyár 276.
 Thököly Imre 35, 37, 56, 135, 365, 366, 367.
 Thököly Sebestyén 114.
 Thull Lipót 456.
 Thuránszky Sándor 173, 486.
 Thurn Kristóf 113.
 Thúróczy Miklós 34, 63, 339.
 Thury György 133, 342.
 Thurzó Anna 132, 340.
 Thurzó Elek 113.
 Thurzó Erzsébet 133.
 Thurzó György 345, 347.
 Thurzó Szaniszló 352.
 Tild 75.
 Tild-puszta 75.
 Timon család 85.
 Tisza Itona 368.
 Tisza István gr. 488.
 Tolmács 75.
 Tolvay család 65.
 Tolvay János 400.
 Tomaschek Gyula 106.
 Torna-telep 47, 70.
 Tormáskert 76.
 Tóth család 82, 550.
 Tóth György 173, 202.
 Tóthműve-puszta 52.
 Töhöl 76.
 Tőke Adám 396.
 Török Bálint 339.
 Török család 551.
 Török József 17, 197.

- Török Pál 197.
 Török Zsigmond 375.
 Törvénykezés 434, 438, 448.
 Tribecs 2.
 Trnavka 16, 28.
 Trubin 32.
 Turchányi Mátyás 198.
 Turesányi Ferencz 401.
 Turri Miklós 339, 340.
 Ugróczy Ferencz 172, 173, 176.
 Ugronovich László 352.
 Újbánya 50, 81, 118—130, 212, 217, 221, 222, 245, 257, 262, 263, 273, 291, 299, 314, 324, 327, 328, 344, 345, 360, 376, 383, 384, 389, 397, 399, 400, 409, 412, 413, 415, 418, 447.
 Újbánya fekvése 121, 122.
 Újbánya-Hegyalja 122.
 Újbánya kiváltságai 118, 119, 127, 389.
 Újbánya költségvetése 129, 130.
 Újbánya lakossága 120.
 Újbánya megalakulása 118.
 Újbánya vagyona 129.
 Újbánya agglomerációja 222, 314.
 Újbányai agyagipar 124, 126, 263.
 Újbányai alesperesség 211.
 Újbányai bányagrófok 119.
 Újbányai bányászat 119, 121, 257.
 Újbányai bírák és polgármesterek 128.
 Újbányai czéhek 262, 263, 413.
 Újbányai ezímeres pecsét 328.
 Újbányai erdőgazdaság 245.
 Újbányai egyesületek 124.
 Újbányai főtemplom 122, 212.
 Újbányai hegycsoport 3.
 Újbányai ipar 262—265.
 Újbányai ipari hitelintézet 127, 273.
 Újbányai ipartelepek 124, 263, 277.
 Újbányai iskolák 120, 124.
 Újbányai kalvária 123.
 Újbányai kaszinó 124.
 Újbányai közigazgatás 127—130.
 Újbányai malomkőbányászat 125, 126, 264.
 Újbányai malomkőgyár r. t. 126.
 Újbányai népbank, 126, 273.
 Újbányai orsz. képv. 426.
 Újbányai plebánia 212.
 Újbányai ércmalmok 118.
 Újbányai Szt Erzsébet-templom 122, 212, 314.
 Újbányai Szt Háromság-szobor 124.
 Újbányai Mária-kápolna 123.
 Újbányai tisztikar 130.
 Újbányai városháza 123.
 Újbányai vízvezeték 122.
 Újbars 76—206.
 Újgyarmat 77, 212.
 Újlót 76, 210.
 Újmajor-puszta 36, 71.
 Újpetend 77.
 Ulászló 111, 324.
 Ulreich Nándor 220.
 Urbanovszky család 36.
 Űrményi József 398, 410.
 Űveghuták és gyárak 20, 26, 29, 38, 50, 74, 77, 127, 263, 277.
 Vadászat 248—251.
 Valkócz 77.
 Való Simon 198.
 Vályi Béla 429, 437.
 Vály család 74 551.
 Valovits Mihály 409.
 Vámosladány 77, 206.
 Vancsa-nemzetség 516.
 Vancsay István 26, 35, 50, 56, 72, 299.
 Váradai család 16, 26, 53, 59, 69, 70, 520.
 Várady János 421, 430.
 Várak 299, 301, 303, 328, 329, 330, 331, 332, 390.
 Várady Pál 113, 382.
 Vargha család 22, 82.
 Varsány 131.
 Vass család 551.
 Vass György 370.
 Vass Miklós 53, 81.
 Vasútak 143, 269, 281, 284, 423, 435, 440, 454, 464, 474, 486, 492.
 Vaszary Kolos 82, 175.
 Vay Ábrahám 406.
 Vécsey József 77.
 Velkapola 70.
 Velsicz 78, 209.
 Venczel 317.
 Verebély 78, 210.
 Verebélyi alesperesség 209.
 Verebélyi család 42.
 Verebélyi érseki szék 49, 64, 65, 75, 79, 80, 81, 84, 310, 377, 400.
 Veress család 56.
 Veres János 135.
 Veszelei család 29.
 Veszele-puszta 54.
 Veternik 48.
 Vitzel István 489.
 Vezekényi család 16, 37, 132, 520.
 Vezekényi ütközet 357.
 Vieszka 32, 42.
 Viglas-puszta 61.
 Vihnye-fürdő 226.
 Vihnyepeszereny 82, 212.
 Világos-puszta 21.
 Vilhelmovics Szaniszló 91.
 Vitéz János 324.
 Vitk 131.
 Vizkeleti György 342.
 Vizkeleti Jakab 133.
 Vízzy Ferencz 202.
 Vojnics család 70.
 Volánszky Ferencz 128.
 Voznicza 33.
 Vörös Bede 42, 319.
 Vörös Mátyás 173, 202.
 Vörös-puszta 18.
 Vörösvár 82.
 Vukovics Sebő 418.
 Wagner Gusztáv Ede 106.
 Weisz család 38, 85.
 Wesselényi Ferencz 358, 359, 360, 361, 363, 364.
 Wickenburg Márk gr. 511.
 Wilček család 551.
 Wildmann Adolf 273.
 Windischdorf 27, 28.
 Windischleuten 71.
 Wolf György 122, 128.
 Wylt József 172.
 Zábláthi János 338.
 Zablati Salczer 42.
 Zábrod-puszta 36.
 Zách Felicián 319.
 Zách Sebe 51, 132, 319.
 Záhorese-puszta 73
 Zálogos-puszta 58.
 Zathureczky család 551.
 Zavada 47.
 Zechei-család 16, 59, 70, 132.
 Zechenter- és Teschler-féle gyár 276.
 Zeke család 551.
 Zeleméri László 343.
 Zerdahelyi család 42, 551.
 Zerdahelyi Gábor 36, 48, 409.
 Zerdahelyi Károly 218
 Zichy család 14, 46, 551
 Zlatnó 42
 Zmeskál Jaroszló 115, 346, 347, 348.
 Znamenák Sándor 459.
 Zobonya család 551.
 Zobonya László 15, 19, 45, 48.
 Zobonya Pál 67
 Zobori apátság 57, 132 311.
 Zongor család 551.
 Zongor János 459, 468, 482.
 Zorkóczy László 406, 429
 Zsarnócza 82, 212, 413.
 Zsarnóczakohó 28, 83.
 Zseliz 83, 207.
 Zsembery család 58.
 Zsemmlér 84, 206.
 Zsigmond király 110, 117, 132, 321.
 Zsikva 84.
 Zsitva 8.
 Zsitvagyarmat 84.
 Zsitvakenéz 84.
 Zsitvaujfalú 85.
 Zsupkó 26, 28.

DB
904
M28
köt.3

Magyarország vármegyei és
városai, Magyarország
monografiája

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 08 04 09 07 001 5